This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

B 1,086,520

PROPERTY OF
University of Michigan Libraries
1817
ARTES SCIENTIA VERITAS

HET THORBECKE-ARCHIEF

WERKEN

UITGEGEVEN DOOR HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP

(GEVESTIGD TE UTRECHT)

VIERDE SERIE
No. 7

J. B. WOLTERS - GRONINGEN - 1962

HET THORBECKE-ARCHIEF

1798 - 1872

UITGEGEVEN DOOR

DR. J. BRANDT - VAN DER VEEN

TWEEDE DEEL

1820 - 1825

J. B. WOLTERS - GRONINGEN - 1962

DJ
3
.H67
ser. 4
no. 7

Het Bestuur van het Historisch Genootschap betuigt zijn grote erkentelijkheid voor de financiële steun aan deze uitgave verleend door de Nederlandse Organisatie voor Zuiver-Wetenschappelijk Onderzoek te 's-Gravenhage.

C. D. J. BRANDT, Voorzitter.
J. H. KERNKAMP, 1e Secretaris.

3592
3

INHOUD

	Blz.
Verantwoording	VII
Göttingen 24 Oct. 1820—21 Apr. 1821	1
Op reis in de Duitse landen 27 Apr. 1821—7 Mei 1822	43
Terug in het vaderland 8 Mei—24 Sept. 1822	169
Giessen 30 Sept. 1822—4 Sept. 1823	206
Wederom in Göttingen 4 Sept. 1823—11 Sept. 1824	246
Terug naar het vaderland 15 Sept. 1824	337
Holland 25 Sept. 1824—27 Sept. 1825	337
Bijlage I Kasboekje 1820/1: de periode Göttingen	460
Bijlage II Journaal met daarnaast het vervolg van het kasboekje gedurende deze periode	463
Bijlage III Analyse van het karakter van A	498
Lijst van niet opgenomen brieven uit deze periode	500
Register van persoonsnamen	505

LIJST VAN ILLUSTRATIES

Bewijs van inschrijving aan de universiteit van Göttingen van J. R. Thorbecke, 26 Oct. 1820		5
Zegelafdrukken van F. W. en J. R. Thorbecke	tegenover	272
Huize „De Poll" in de tegenwoordige tijd	„	384
Reisbiljet van J. R. Thorbecke naar Gent		457

VERANTWOORDING

In dit, het tweede deel van de uitgave van het Thorbecke-archief is dezelfde regel gevolgd als in het eerste. Alleen die brieven of gedeelten van brieven zijn opgenomen, die J. R. Thorbecke nader tot de lezer brengen in al zijn persoonlijke belevenissen, beschouwingen, verhoudingen tot andere mensen en reacties op de gebeurtenissen van zijn tijd. De brieven van zijn vader, F. W. Thorbecke, zijn dikwijls weggelaten, wanneer zij òf ideeën bevatten, waarop zijn zoon niet reageerde of wel zo, dat het antwoord de strekking daarvan volledig weergaf. Beide versies opnemen zou de samenhang niet verduidelijkt, de lezing wel minder interessant hebben gemaakt. Het weglaten van één woord tot een gedeelte van een zin is aangegeven door — — , van één of meer zinnen door — — — . Voor de volledigheid is wederom een lijst van niet opgenomen brieven achterin dit deel opgenomen.

Door de grote afstand tussen de correspondenten en de wisselvalligheden van de postverbindingen kan het verschil tussen verzending en ontvangst van een brief van belang zijn. Daarom heb ik — voor zover mij bekend — bovenaan de brieven vermeld de datum (data) van het schrijven met eventueel tussen haakjes die van verzending en in een noot de datum van ontvangst en beantwoording, in zoverre deze op de brieven waren aangetekend.

Achter de brieven zijn nog drie bijlagen opgenomen. Onder de papieren bevindt zich een kasboekje, dat Thorbecke heeft bijgehouden van het begin van zijn Duitse tijd tot 24 September 1821; in bijlage I is opgenomen het begin hiervan tot zijn vertrek uit Göttingen, in bijlage II het vervolg, samen met het Journaal, dat hij van zijn reis maakte. In bijlage III vindt men twee versies van een analyse van het karakter van A uit Giessen, 1823. Het leek mij interessant, deze op te nemen. Hoewel het niet mogelijk is, met zekerheid onder A. prof. Ritgen te verstaan, is de waarschijnlijkheid hiervan toch groot. Wat zich in Giessen in 1823 heeft afgespeeld, is niet precies na te gaan; dat Thorbecke er teleurstellingen in de omgang heeft ondervonden, is wel zeker — uit een opmerking van mevrouw Solger — en deze soort waardering voor weleer zijn beste vriend in Giessen duidt dus misschien ook in deze richting.

Dan rest mij nog een dankwoord aan allen, die mij bij de uitgave en wel in het bijzonder bij het verzamelen van het materiaal voor de annotaties en het register hebben geholpen. Het is, naast het pleizier in het werk van de uitgave zelf, wel de beste ervaring bij deze arbeid, dat al degenen, bij wie ik heb aangeklopt, zich zo interesseerden voor de oplossing van de grote en kleine problemen, zich dikwijls bijzonder veel moeite zelfs gaven om „er uit" te komen en mij zonder uitzondering geholpen hebben naar hun beste kunnen. Mag ik het bij dit eresaluut aan de helpers laten? Ik hoop van harte, dat zij — indien zij dit deel lezen — met evenveel voldoening op hun medewerking terugzien, als ik op mijn herinnering daaraan.

Een ander soort steun mocht ik ontvangen van prof. Dr. H. Smitskamp, die toezicht hield op deze uitgave en mij menige nuttige wenk gaf, en de heer

J. F. Bakker, die begon met in het bijzonder het controleren van de Duitse brieven en het vervolgens niet laten kon, de hele tekst kritisch door te lezen en zo te helpen bij de correctie. Aan hen betuig ik hier gaarne mijn grote dank.

Het plan was, dat Mr. W. R. H. Koops het register voor dit deel zou maken. Het vele werk hiervoor, dat, wat het verzamelen van de gegevens betreft, voor het grootste deel alleen in de universiteitsbibliotheek kan worden verricht, bleek voor iemand, die zoals hij daarvoor alleen zijn vrije tijd kan gebruiken, tenslotte helaas in de beschikbare tijd ondoenlijk. Onder grote dank voor alles wat hij gedaan heeft — waaraan ik hier graag uiting geef — heb ik dit door hem begonnen werk toen overgenomen en afgemaakt. Dat het mij mogelijk is geweest, deze tijdrovende arbeid in betrekkelijk korte tijd te voltooien, heb ik te danken aan de grote hulp en medewerking van mijn naaste omgeving, van Dr. J. H. A. Ringeling, die zich onderscheidde door zijn grote speurzin, van het personeel van de Universiteitsbibliotheek en van enkele leden van de staf en het personeel van het Instituut voor geschiedenis; daarbij was elke vorm van hulp even welkom, of het nu ging om het bakken of om het aandragen of om de controle van de bouwstenen, die uiteindelijk het gebouw hebben mogelijk gemaakt. Voor dit alles mijn grote erkentelijkheid!

J. Br.-v. d. V.

1. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 24 October 1820 [1].

Beste Ouders. Na eene vrij voorspoedige reis ben ik Vrijdagavond in Hannover aangekomen, waar ik den volgenden dag buitengemeen vriendelijk ontvangen ben door den ouden Sextro, die mij nodigde, dienzelfden avond bij hem te eeten. Ik heb in hem eenen zeer deelnemenden, waardigen vriend gevonden, in wien een zeker jeugdig vuur nog lang niet uitgeblu⟨s⟩cht is. Ook heb ik in dezelfde stad de bibliotheek en den beroemden geleerden Ruhkopf bezogt en tot mijne groote vreugde den ouden Feder gezien, dien ik, horende, dat hij nog leefde, mij niet kon onthouden een bezoek te geven. Hij is een gantsch uitnemend man, zooals gij, geliefde Vader, hem mij getekend hebt en ik hem uit zijne geschriften kende. Sextro heeft mij eenen brief aan prof. Pott en verscheidene aanbevelingen aan Gottingsche professoren medegegeven.

In Hannover bood zich niet eer eene gelegenheid aan vóór Maandagmorgen. Ik ben derhalve gistermorgen om 4 uren met twee studenten in eenen gehuurden wagen van Hannover afgereisd en was gisternagt om half twee binnen de muuren van Gottingen. Want Gottingen ligt niet 15 of 16, maar 23 uren van Hannover verwijderd. Die reis heeft mij een Louis d'or en een drinkgeld aan den koetsier gekost, dus minder dan met de diligence.

Hedenmorgen heb ik onder geleide van Staffhorst, die mij allerhartelijkst ontvangen heeft, mijne twee kamers bij den pedel der hoogeschool, waar ik nu tot mijne vreugde geheel alleen woon, betrokken. Het is eene kleine, maar zeer nette en aangename woning.

Dezen nademiddag heb ik eenen aanvang gemaakt met mijne bezoeken bij de professoren Heeren, Pott en den ouden Eichhorn. Bij allen heb ik eene uitnemend vriendelijke ontvangst genoten. Heeren en Eichhorn hadden mijne dissertatie gelezen, gelijk ook Ruhkopf in Hannover. Van Eichhorn vernam ik, dat eene recensie derzelve reeds afgedrukt is in den Anzeigen [2], die eerstdaags uitkomen. De oude eerwaardige Eichhorn wilde mij dadelijk zelve brengen bij de professoren Beneke, Bouterwek en Schulze en ik ben alzoo ook dadelijk bij deze mannen op eene zeer aangename wijze bekend geworden. In Hannover was ik reeds op raad van Sextro bij den geheimen JustizRath Von Hobbenstedt geweest, die de plaats van Brandes bij het Curatorium bekleedt. Von Hobbenstedt beloofde mij allen bijstand en dadelijk naar Gottingen te zullen schrijven, dat men in Hannover wenschte, dat mij hier in Gottingen alle mogelijke verligting en hulp verleend werd. Ook zoude ik den minister bezogt hebben, indien mijne kleeding dit veroorloofd had. Bij Heeren zal ik de statistica [3] en bij Bouterwek de logica houden; over andere collegies heb ik nog niets bepaald. Van Staff-

[1] Beantwoord 5 Nov. (no. 3).

[2] *Göttingische gelehrte Anzeigen*, Göttingen 1820, III, blz. 1726. Na vermelding van uitgever, schrijver, titel, bronnen en korte inhoud staat er over het werk van de schrijver: „Die Geistesgrösse des Mannes und seine Vaterlandsliebe schildert der Verfasser sehr treffend, so wie seine Heiterkeit, Ordnungsliebe, Beredsamkeit etc. Im zweyten Theile stellt er den Pollio als Gelehrten dar, als Redner, Declamator, Geschichtschreiber, Dichter und Critiker, so belesen und überdacht, dasz wir ihm unsern Beyfall nicht versagen können und die Kürze unsrer Blätter anklagen, die uns nicht erlaubt, unser Lob ausführlich zu beweisen. — — —"

[3] J. R. geeft van dit vak de volgende definitie: de beschrijving van een land naar zijn tegenwoordige landsgesteldheid, inwoners, voortbrengzelen, handel en staatkundige inrigtingen (vgl. no. 183, blz. 228).

horst, die mij tot nog toe nog dezelfde oude bereidvaardige, hartelijke vriend schijnt te zijn, doe ik U veele complimenten.

Zoo ver ben ik thans in Gottingen bekend. Wat ik van de stad als stad gezien heb, behaagt mij weinig, maar al het overige zal, denk ik, te voortreffelijker zijn. Mijne geliefde Leydsche hoogeschool heeft intusschen weder een onherstelbaar verlies geleden door het overlijden van den beroemden Borger, wiens dood ik gisteravond met groote ontroering vernam uit den Hamburgischen Correspondent. Van zulke menschen wordt in iedere eeuw slechts één geboren en wanneer wij bij de Goddelijke Wijsheid eenig regt hadden, hadden juist zulke mannen het gegrondste regt op een zeer lang leven. Ik zal deze week nog naar Leyden schrijven, om nadere omstandigheden aangaande dit treffende sterfgeval te vernemen. U, mijnen Ouderen, bewaart de goede hemelsche Vader volgens mijne bede het leven nog lang en ik zal hier zorgen, dat gij aan mij vreugde beleven zult. Voor Uw vaderlijk afscheid, mijn geliefde Vader, zeg ik U mijnen innigsten dank. Gij hebt mij daarmede eenen schat medegegeven, die mij met de gedachte aan Uwe liefde overal vergezellen zal. Wees verzekerd, dat ik denzelven in mijn hart en in mijnen wandel zal bewaren.

Morgen en volgende dagen beginnen hier eerst de collegia, zoodat ik nog bijtijds gekomen ben. De prijs mijner kamers is in het halve jaar 4 Louis d'or en voor de zoogenaamde Aufwartung 4 Thaler. Mijne nog onvoldane rekening in Leyden moet zich bij andere brieven in den grooten koffer bevinden, waaruit ik U dezelve na den ontvangst zal toezenden.

Ik hoop, geliefde Vader, dat gij eene voorspoedige reis zult gehad hebben. Gij deelt mij doch daaraangaande ten eerste het nadere mede. Mijner geliefde moeder beveel ik het aandenken hares zoons met kinderlijke innigheid; bij mijn afscheid uit Osnabruck vermogt ik weinig te spreken, maar gevoelde te meer. Ik wensch, dat ook hare liefde mij overal moge vergezellen, mijn hart is en blijft bij haar. Daarom zal mijne moeder mij deze mij onontbeerlijke gedachte, de gedachte harer liefde, gaarne schenken. En daarmede, innig geliefde Ouders, beveel ik U nu en altijd aan de liefde des Oneindigen; hij beware U voor mij en mij tot Uwe vreugde. Gij bewaart mij Uwe liefde — —.

Mijn adres is: bey den Universitäts-Pedell Dohrs an der Stumpfenbielsstrasse, no. 1194[2].

2. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 1 November 1820 [1].

Beste Ouders. Bij gelegenheid, dat ik aan Grootmoeder schrijf, kan ik niet nalaten, eenige letteren aan U in te sluiten.

Ik ben hier voortdurend met groot genoegen en zal hier op den duur met het uitstekendst nut zijn. De kring mijner kennis onder de professoren verwijdt zich dagelijks, de bibliothecaren Reuss en Benecke zijn voortreffelijke, ongemeen dienstvaardige en vriendelijke lieden, die mij dadelijk toegestaan hebben, alle dagen op hunne kamers in de bibliotheek mij van al hetgeen ik wensch te weeten, te onderrigten. Eenen gansch uitmuntenden man echter heb ik vooral aan den ouden Blumenbach gevonden, wien de kracht en opgewektheid van den besten mannelijken leeftijd eigen is. Bij hem beloof ik mij menig aangenaam

[1] Beantwoord 29 Nov. (no. 7).
[2] No. 492, zie register onder Dohrs.

uurtje te zullen slijten. Bij den ouden Eichhorn heb ik verleden Zondagmiddag met veel genoegen gegeten. Dezelfde heeft mij reeds verleden week het nummer der Anzeigen gezonden, waarin zich de recensie mijner dissertatie bevindt [1]. Dezelve is alleszins gunstig en voldoend. Ik zal U dezelve bij de eerstkomende gelegenheid toezenden.

Mijne studie is thans nagenoeg eenig philosophie, welke echter meer en meer door die der bibliotheek en der statistica staat afgewisseld te worden. In de voordragt van Heeren heerscht wel dezelfde klaarheid en bondigheid der mededeeling (de Duitschers noemen het Darstellungsgabe), waardoor zijne schriften zich onderscheiden, maar overigens beantwoordt zijn uiterlijk van toon en gebaarden volstrekt niet aan de verdiensten zijnes schonen stijls.

Mijn hospes en zijne vrouw behagen mij voortdurend zeer wel en mij blijft in het algemeen thans niets meer te wenschen overig, dan spoedig eenen brief van U, mijne geliefde Ouders, te ontvangen. — — —

3. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 5 November 1820 [2].

Mijn geliefde Zoon. God zij gedankt voor Uwe gelukkige aankomst in Göttingen, die wij met Uwen brief van den 24 October, bij ons den 30 ontfangen, hebben vernomen. Gij zijt dan nu aan die plaats, waarheen mijn geest Uw jaaren lang wenschte, dus is daarmede eene mijner aangenaamste wenschen vervult. God geeve, dat Uw verblijf aldaar eenen rijken zegen moge opleveren voor Uw geheele volgende leeven! Op Uwen ijver vertrouw ik en, zo God wil, hopen wij Uw dan eerlang weder te zien, aan ziel en lighaam gesond en Uwen geest mogelijkst uytgerust met rijk dragende vrugten voor Uwe aardsche en hemelsche welvaart! Welke vreugd ligt in die hoop, in zulk een strelend vooruytsigt voor Uw zelven en voor ons opgesloten! — — —

Ik ben volgens mijn voornemen Zaturdag na Uw van Osnabrug vertrokken. — — —

Gaarn heb ik vernomen, dat gij zonder studerende huysgenoten en bij den pedell woond, die Uw nogal in menigen opsigte beter als ieder ander kan en zal ter hand gaan. Ook zult gij, allèèn wonende, in een en andere behoeftens nogal ligter en gemakkelijker kunnen geholpen worden, te meer, wanneer gij met die menschen nu en dan nogal eens een vriendelijk woord spreekt en huyslyk met [a] hen omgaat. — — —

Mijne voormalige woning zult gij misschien reeds aanschouwd hebben, deselve was in het geweese Apelsche huys aan de markt, regt over de trap van het raadhuys in de eerste etage linkerhand, wanneer men voor dat huys staat. Aldaar somtijds voorbijgaande, zij dat nog eene herinnering aan Uwen vader. — — —

Laat ik Uw nog herinneren, om dog Uw hoofd vooral dikwijls en dan ernstig te wasschen en Uw in allen opsigte eener waare zindelijkheid en nettheid te bevlijtigen. En dan doe mijn dog ook het genoegen, om Uw in het rooken te menageeren. — — —

Moest gij Uw ook laten immatriculeeren?

[a] Hs.: men.

[1] Vgl. blz. 1, noot 2.

[2] Ontvangen 14, beantwoord 19 Nov. (no. 4).

4. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 15/19 November 1820 [1].

De vreugde, beste Ouders, welke mij door Uwe letteren van den 5 November ll., gister bij mij ontvangen, geworden is, ben ik niet in staat uit te drukken. Lang had ik reeds daarna uitgezien en menige postdag had mijn verlangen teleurgesteld. Maar na zulke oogenblikken van onbeschrijfelijke gewaarwording, die op het zien van eenen brief uit het vaderland en van U, mijne Ouders, bij mij gewekt werd, is al het vorige spoedig vergeten. Thans eerst gevoel ik het in volle kracht, welk vermogen vaderlandsliefde op het gemoed kan uitoeffenen. Bovenal gevoelde ik dit Zondagmorgen bij eene onverwagte ontmoeting, welke tot het genoegen van mijn verblijf in Gottingen niet weinig zal bijdragen. Ik zat verdiept in een boek van den voortreffelijken wijsgeer Jacobi, toen er aan mijne deur geklopt werd en op het Herein een jongmensch voor mij stond, die mij in het Hollandsch aansprak. Ik was de eerste minuten verward en niet in staat te antwoorden. Want die het niet ondervonden heeft, kan het gevoel zulker oogenblikken, dat den geest eensklaps vervult, het bloed jaagt en alle zenuwen beweegt, niet beoordeelen. Ik was den ganschen dag als opgewonden en alles, wat mij omringde, scheen mij te eng. Maar gij wilt weeten, wie mij dan bezogt. Het was de baron Schimmelpenninck, wiens mama een landgoed [2] heeft tusschen Deventer en Zutphen en die, horende, dat ik hier was, den landgenoot kwam zien. Hij was te voren officier en studeert thans hier, reeds in het derde semester, om van hier naar Leyden te vertrekken. Ik daarentegen, stellig meenende, dat hier geene Nederlanders waren, had mij reeds, zoo goed mogelijk, in mijn noodlot getroost en wierd derhalve nû te meer verrast. Wij bezoeken elkander thans dikwijls en ik heb in hem tot nog toe eenen zeer openhartigen, aangenamen, beschaafden jongen man gevonden. Van hem vernam ik dan ook, dat hier nog twee Nederlanders studeren, een baron Strik van Linschooten en een medicus Vermeer, uit Gelderland. Den eersten ken ik nog niet, de laatste heeft mij reeds bezogt, zoodat mij thans hier niets meer ontbreekt, die ik mij thans ook over mijn vaderland van tijd tot tijd met Nederlanders onderhouden kan.

Mijnen koffer heb ik tot mijne groote vreugde heden ontvangen. Voor de vragt heb ik nagenoeg 5 daalders betalen moeten. Over het algemeen heb ik mij hier veel meer moeten aanschaffen en is het hier duurder leven, dan ik dacht. Want vooreerst ben ik verpligt geweest, gelijk alle studenten, mij het nodige huisraad te koopen. Ik eet voor 4 daalders in de maand, welke gerekend wordt uit 28 dagen te bestaan; maar dit is ook het bestkoop van allen. Want een vadem hout (de gewone winterbehoefte) heeft mij gekost 13 thaler 10 groschen en dit slechts door een bijzonder geluk, daar mijn hospes het hout voor dien prijs reeds met Paaschen gekogt had; anderen hebben 17 Reichsthaler moeten geven. Het waschen kost in het vierendeel jaar $2^1/_2$ Reichsthaler, het klederen en schoenen schoonmaken in het halve jaar 3 Reichsthaler etc., zoodat ik in lang zooveel niet zal kunnen uitwinnen, als ik wel gedacht had. De collegia, die ik houde, kosten ieder een Louis d'or. Ook heb ik, gelijk men het hier noemt, eene matrikel [3] moeten nemen; want de Akademische wetten veroorloven onder

1 Beantwoord 29 Nov. (no. 7).
2 Vermoedelijk is bedoeld het landgoed van haar zoon, vgl. blz. 387, noot 1.
3 Een bewijs (diploma) van inschrijving aan de universiteit, zie de afbeelding op blz. 5.

SUB AUSPICIIS AUGUSTISSIMIS

POTENTISSIMI PRINCIPIS AC DOMINI

DOMINI

GEORGII IV.

BRITANNIARUM HANNOVERAEQUE REGIS,

DEFENSORIS FIDEI,

DUCIS BRUNSVICENSIS ET LUNEBURGENSIS,

RECTORIS ACADEMIAE SUAE MAGNIFICENTISSIMI

CORAM PRORECTORE

THOMA CHRISTIANO TYCHSEN

O. DANEBROG. EQUITE

THEOL. ET PHILOS. DOCTORE HUIUSQUE PROFESSORE PUBLICO ORDINARIO

BRITANNIARUM HANNOVERAEQUE REGI A CONSILIIS AULAE.

Quod felix faustumque sit, sancte et iurisiurandi loco pollicitus est

Joannes Rudolphus Thorbecke, Philosophiae Studiosus

I. Se Senatui Academico, Magistratui suo legitimo, fidem, obedientiam, et reverentiam debitam praestiturum.

II. Pietatem veram, sobrios et compositos mores, vestitum honestum, et quicquid in omni vita ingenuum et liberalem hominem decet, sedulo sectaturum.

III. Se legibus et statutis Academicis conditis et condendis fore in omnibus obsequentem.

IV. Nationalismum, omnisque generis conventicula clandestina, res ubique vetitas et explosas, aversaturum.

V. Iniuriam sibi forte illatam nec ipsum, nec per alios, vindicaturum, multo minus alios iniuriis vel verbalibus vel realibus adfecturum, neminem ad duellum provocaturum, aut, si provocatus fuerit, non compariturum, nec secundas in duellis partes, vel pugnando, vel pugnam moderando, suscepturum, sed legitimum Senatus Academici auxilium imploraturum, imo nec ullum unquam ad altercationes et inimicos congressus incitaturum, et Edictis, quae circa duella obtinent, aut in posterum promulgabuntur, sollicite obtemperaturum.

VI. Arresto indicto, et in fraudem creditorum, se non abiturum, nec res suas, inscio Magistratu Academico, amoturum esse.

VII. Si ob delictum (quod DEUS avertat) ipsum relegari, aut ab hac studiorum Universitate rescindi, contingat, statuto tempore ex oppido et vicinia abiturum, et, si poena illa sit perpetua, nunquam, sin temporaria, non ante elapsum terminum, rediturum.

VIII. Se nihil denique per omnem vitae cursum dolo malo moliturum facturumve, quo academiae huius status, commodum, ac dignitas, ulla ratione minuantur.

Quo pacto, data etiam dextra, in numerum Civium Academiae Goettingensis relatus est, et hasce literas, eius rei testes, sigillo Universitatis munitas, manuque mea subscriptas, accepit.

Goettingae, die XXVI. Mensis Octobris Anni MDCCCXX.

H. Tychsen, h.t. Prorector.

Remov. Goettingen d. 17 Nov. 1823.
Mitscherlich
h.t. Prorector.

Bewijs van inschrijving aan de universiteit van Göttingen van J. R. Thorbecke, 26 October 1820

geene andere voorwaarde den toegang tot de collegies; dit heeft mij ook al weder van 3 Reichsthaler bevrijd. Men schat hier de minste jaarlijksche verteering eenes studenten op 400 Reichsthaler, zoodat het wel zijn zal, wanneer ik hier tot Paaschen voor *f* 400 leve. Wij zullen dan verder zien.

Om U de plaats mijner woning naauwkeuriger aan te wijzen, moet ik U herinneren, dat omtrent het midden der Weenerstraat een kerkhof ligt, vanwaar men het gezigt heeft op den Jacobithurm; tegenover dat kerkhof leidt een straat naar mijne woning, links omslaande; want de Stumpfenbielstrasse loopt evenwijdig met de Weenerstrasse en is slechts eene voortzetting van de Gothmarstrasse. Ik woon dus midden in de stad, digt bij den Collegien Platz en dus in de nabijheid der bibliotheek, waar ik alle morgen, na het collegie van Heeren, van 11—12 een uur doorbrenge, uitgezonderd Zaturdagmorgen, wanneer ik den ganschen morgen daar ben. De bibliothecarissen zijn mannen van de uitstekendste humaniteit en de meest voorkomende vriendelijkheid en hebben mij dadelijk veroorloofd, in hun arbeidsvertrek te zijn en te werken. De gansche inrigting en de bibliotheek is voortreffelijk en heeft volkomen aan mijne verwagting beantwoord. Collegies houde ik geene andere als bij Heeren en Bouterwek; de tijd veroorlooft dit volstrekt niet. Bouterwek is een uitmuntend wijsgeer, dien ik nog te weinig kende, maar wiens lessen ik thans met het grootste nut bijwoon. Ook het collegie van Heeren bevredigt ganschelijk mijne gespande verwagting. — — —

Door mijne eigene schuld kan ik U over eenen naderen omgang met deze of geene professoren nog niets naders bepalen, want ik ga zeer weinig uit en ken zelfs alle professoren nog in lang niet. Verleden week liet Blumenbach mij nodigen tot eene vergadering der Königlichen Societät der Wissenschaften, waar ik dan ook geweest ben.

Blumenbach is een gansch uitnemend man, van eene kracht des geestes en des ligchaams, dat men zijnen ouderdom beneden de 60 jaren zou schatten. Gister heb ik in den kring zijner familie den avond doorgebragt met het uitstekendst genoegen; want hartelijkheid en lieftaligheid is daar te huis. Bij den ouden Eichhorn heeft mij alles in lang zoo niet behaagd.

Het ligt aan mijn weinig uitgaan of liever weinig bezoeken maken, dat ik het Observatorium en zooveele andere zaken nog niet gezien en ook Gauss niet gesproken heb [1]. Ik zal zien, of ik mij toekomende week daartoe opgewekt vinde. — — —

Wij hebben hier thans sneeuw en vorst, zoodat men den ganschen dag het geluid der arresleeden hoort. Ik vermoede echter, dat wij spoedig dooiweer te wachten hebben, en dan wee dengenen, die de straten moet bewandelen; want ook zonder sneeuw en zonder regen is het altoos verschrikkelijk morssig. Over het algemeen is Gottingen zeer ver af, eene fraaie stad te zijn, of, gelijk de oude Schlingemann zich uitdrukte, naar onze Nederlandsche steden te gelijken. De environs daarentegen zijn voortreffelijk en de uitzigten op en van de bergen onbeschrijflijk schoon. Ook de wallen zijn een zeer aangename wandeling.

Hiernevens gaat het nommer der Anzeigen, waarin de recensie mijner dissertatie zich bevindt. Wanneer zij aan Uwe, misschien te groote, verwagting niet beantwoordt, verzoek ik U in het oog te houden, dat het Göttingsche tijd-

[1] Hiernaar had F. W. in no. 3 geïnformeerd.

schrift zijnen naam, Anzeigen, altijd getrouw blijft. Gij kunt U daarvan door eene vergelijking met de andere recensies in hetzelfde stuk overtuigen. Ten Uwent verzoek ik U niet alleen het oog te houden op de Vaderlandsche Letteroeffeningen, maar ook op het Magazijn van Letterkunde [1], want daarin wilde prof. Hamaker eene beoordeeling plaatzen.

Mijne hand is moede van het schrijven en het is tijd om naar bed te gaan. Ik sta gewoonlijk te 6 of te $6^1/_2$ uren op, maar begeef mij niet zoo regelmatig te ruste. Intusschen zal het dezen winter toch wel niet zoo laat worden als in Leyden. Om 8 uren heb ik collegie bij Bouterwek en, van de bibliotheek komende, vind ik mijn middagmaal gereed. Dan wandel ik met Kreuzhage van 1—2 en sluit mij dan het overig gedeelte van den dag in mijne kamer op. Vandaar het weinig bezoeken.

19 November. Gister heb ik eenen allerhartelijksten en mij zeer aangenamen brief van oom Christian [2] ontvangen, welke echter geen antwoord vereischt.

Daar ik tot nog toe alleen at, zoo is mij gister door Staffhorst en Kreuzhage het voorstel gedaan, om met hun te eeten, nadat zij zich van eene grootere tafel hebben afgezonderd. Ik heb dit aangenomen en zoo zal ons eetgezelschap thans het getal der gratien evenaren, waaronder Kant beweerde, dat eene zoodanige zamenkomst nooit zijn moest.

Staffhorst legt zich met zeer veel vlijt en ijver op zijne studien toe en bezit, gelijk ik verneem, van zijn vak goede kundigheden. Maar algemeen ontbreekt hier onder de studenten en ook aan de professoren, zeer weinige uitgezonderd, de geest der klassische literatuur, waarvan naar mijne denkbeelden alle echte solide studie uitgaan moet. Ieder houdt zich onmiddelijk met zijn vak bezig en aan voorbereiding wordt niet gedacht. De examina in alle vakken zijn hier dan ook geenszins op hechte kundigheden berekend, maar slordig en ten uitersten gemakkelijk. In dit alles verdient mijn vaderland verre de voorkeur. — — —

5. C. F. AAN J. R. THORBECKE.

Osnabrück, 15 November 1820.

Ich danke Ihnen, mein geliebter Vetter, für Ihre Nachrichten. — — —

Oft haben wir uns seit Ihrer Abreise von Ihnen unterhalten. Es war mir dabey eine angenehme Bemerkung, Sie von allen geliebt und so geliebt zu sehen. Gewinnen konnten Sie dadurch bey mir nicht mehr, aber Freude gewährte es mir, dass meine Gefühle so durchaus getheilt wurden.

Sie sind nun gewiss ganz in Ihrem Elemente. Wohl kann ich Ihnen nicht folgen, aber fühlen kann ich doch mit Ihnen, welchen Genuss Sie in der fortgehenden Bereicherung Ihres Wissens haben müssen. Ich möchte wieder jung werden, um eine solche Bahn mit Ihnen beschreiten zu können. Das ist zu spät! Ich muss mich begnügen, mein Scherflein in einem engeren Kreise am Mann zu bringen.

Vergessen Sie, mein lieber Vetter, nur nicht, indem Sie Ihrem Geiste immer

[1] Vermoedelijk is bedoeld: Letterkundig Magazijn van Wetenschap, Kunst en Smaak. Noch in het eerste, noch in het tweede tijdschrift is in de jaren 1820 of 1821 een recensie van zijn dissertatie te vinden.

[2] No. 5.

neue Nahrung zuführen, dass der Körper nicht zu sehr als Neben-Person zu erachten ist. Die Gesundheit des letzteren ist die Bewahrerin der Gesundheit des ersteren. Und vor allem werden Sie nicht so gelehrt, dass Sie zu hoch auf uns arme Layen herabsehen! Ich fürchtete mich schon etwas vor Ihnen, ehe Sie hier kamen; Sie haben mich immittelst eines besseren belehrt und Sie haben sich eben dadurch unser aller herzlichste Liebe erworben. Diese, hoff ich, wird auch nie unter uns erkalten.

Mutter, Schwestern und Brüder, Weib ünd Kinder grüssen Sie mit mir auf das herzlichste. Lassen Sie mich zuweilen, ich bitte, von Ihnen hören. — — —

6. C. E. THORBECKE-KLINCKE AAN J. R. THORBECKE.

Osnabrück, 25 November 1820.

Mit vielem Vergnügen erhielt ich deinen Brief, mein lieber Rudolph, und sah daraus, das Du nicht allein wol übergekommen, sondern auch alles in Göttingen nach deinem Wunsche gefunden und von den dortigen Professoren gut aufgenommen bist. Ich zweifele nicht, der dortige Aufenthalt wird deinen Wünschen ferner entsprechen und der Zweck deiner Reise vollkommen erreicht werden. So gerne hätte ich gleich geantwortet, aber durch allerhand Verhinderung bin ich davon abgehalten.

Dasz Du an die beiden lieben Vetter und den jungen Kreutshagen [1] gute Freunde gefunden und in ihrer Geselschaft ein Stündchen der Erholung angenehm zu genieszen Dir versprichst, freuet mich sehr. Was könnte angenehmer sein und mehr zu erneutem Fleisze ermuntern, als der Genusz einer solchen Stunde nach wolvollbrachter Arbeit!

Die Einlage habe ich gleich nach Zwoll abgehen lassen, auch von da her habe ich gute Nachrichten: dein guter Vater ist zwar etwas erkältet zu Hause gekommen, doch ist er nach seinem letzten Briefe ganz davon wieder hergestellt, hat auch die Mutter leidlich und Herman und Klärchen ganz wohl gefunden. Gott erhalte die Guten ferner! Fahre fort, mein lieber Rudolph, den Abend ihres sorgenvollen Lebens zu erheitern und zu verschönern und dadurch dein eignes Glück zu befördern und den Segen zu erhalten, den Gott guten Kindern verheiszen, wozu Du bereits so rühmlich den Grund gelegt hast.

Doch wirst Du dich, das bin ich überzeugt, nicht dabei allein auf dich selbst und auf deine eignen Kräfte verlassen, sondern dir auch Hülfe von oben erflehen und mit den weisen Königen beten: Sende Dein Licht und Deine Weisheit herab, sei bei mir, sei und mit mir arbeite, damit ich erkenne was *Dir* wolgefalle.

Ein solches *aufrichtiges* Gebet bleibt nicht unerhört, auch ich werde dann in dir meinen verstorbenen Rudolph [2] wieder aufleben sehen. Gewis hat dir die Mutter wol von diesem guten, auch ihr so lieben Bruder erzählt und dort, wo alle Guten wieder vereinigt werden, uns mit einander freuen, die Vorbereitungszeit nicht allein zu diesem, sondern auch zu dem zukünftigen Leben, wol bereiht zu haben! — — —

Alle die Meinigen, auch die Engelgärtner [3], welche mich vorige Woche be-

[1] A. Kreuzhage.
[2] H. R. Thorbecke.
[3] C. A. Meyer en zijn vrouw C. F. Meyer-Thorbecke.

suchten, grüszen Dich aufs freundlichste und angelegentlichste, nicht weniger der Professor Abeken [1] und sein Bruder [2].

7. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 29 November 1820 [3].

Mijn geliefde Zoon. — — —

De recensie Uwer dissertatie [4] is, dunkt mijn, zeer gunstig en voldoenend, zodat ik oordeel, dat wij ons daarmede mogen gelukwenschen. — — —

Gij hebt tot Uwe vreugd ook landgenoten in Göttingen aangetroffen; ik verheug mijn met Uw, want ik ken het aangename van zulk een omgang in de verwijdering van het vaderland; maar nogtans moet ik Uw vaderlijk herinneren: wees dog vooral op Uwe hoede, verlies Uw niet in die verkering en laat Uw de vooringenomenheid voor landgenoten niet blinddoeken; overhaasting en te vroeg vertrouwen zou bijsonder in dit geval voor Uwe rust, voor Uw genoegen, voor Uwe studien en ook voor Uwe eer gevaarlijk en nadelig kunnen worden. Bij de kortheyd van Uw verblijf, bij het menigvuldige Uwer besigheden en bij de grote verantwoordelijkheid van Uwen tijd kunt gij Uw zonder aanstoot geretireerd houden; wij hebben onder onse landgenoten veel Jantjes, zoals gij weet, en op vreemden bodem raakt men zonder grote omsigtigheid spoediger en vaster verbonden. Dus uyt dit oogpunt zult gij mijnen raad wel ter harte nemen, hoewel ik mijn ten uytersten zal verblijden, indien Uw weldenkende, beschaafde en solide landgenoten zijn ten deel geworden. — — —

Wegens den jongen Schimmelpenninck bedrieg ik mijn misschien niet in het vermoeden, dat deselve een zoon van onse geweese raadpensionaris zal zijn, die in den genoemden omtrek van Deventer en Zutphen een landgoed had, van wiens dood mijn egter niets bewust is, en dewijl gij enkel zijne moeder noemd, zo ben ik dog wankelend, hoewel ik dat hier wel zal ontdekken. — — —

Thans moet ik Uw nog mededeelen, dat ik enige dagen na mijne terugkomst van Osnabrug van Van Muyden vertrouwelijk ontdekte, dat Bentink bij het lang houden der bewuste papieren toen bij den minister Falck pogingen had gedaan, om Uwe gratificatie nog verhoogd te krijgen; hij moest evenwel toen reeds voorlopig berigt hebben, dat zijne pogingen waarschijnlijk niet zouden reusseeren, want hij wilde voor mijn niets daarvan weeten, toen ik aan Van Muyden zeide, dat ik hem daarover mijn compliment zou gaan maken, hetwelk hij mijn afraadde. Weinige dagen naderhand ontfing ik de ordonnantie van *f* 300, waaruyt nu bleek, dat de wensch van Bentink vrugteloos was afgelopen; evenwel zal ik hem nu bij d'eerste gelegenheid dankzeggend tonen, dat ik van zijne welwillenheid kennis draag. Zijne voorstellingen kunnen misschien in de volgende perioden nog werken, hoewel ik daarop niet reken, hebbende al meer ondervonden, dat zijne oogmerken mislukken; eene verhoging zal dus door anderen en vermogendern invloed moeten daargesteld worden. Ik vond mij intusschen dadelijk na die ontdekking gewekt, om in alle stilte te schrijven aan den graaf Van der Duyn, zoals ik dan ook gedaan heb. — — —

Met onsen goeden Herman hebt gij Uw al te onvreden betoond, want behalven zijne gedurige, dagelijkse besigheden en zijne overal helpende hand had

1 B. R. Abeken.
2 L. Abeken?
3 Ontvangen 7, beantwoord 15 Dec. (no. 9).
4 Vgl. blz. 1, noot 2.

ik hem van Osnabruck eene tekening medegebragt, die hij voor tante Louise [1] moest vervaardigen — — ; nu wil hij mijne silhouette voor Uw afwerken, maar die van Moeder voor Uw nog uytstellen, omdat gij daarin minder belang zoud hebben gesteld. Ik kan en mag dat niet toestemmen, dus wanneer hij Uw nu heden mijn silhouette belooft, schrijf hem dan bij de eerste gelegenheid weerom, dat gij niet minder wenschte, ook die van Moeder tegelijk daarbij te hebben, als zijnde anders aan Uw versoek niet voldaan en zulk een geschenk geheel incompleet. Maar gewaag daarbij niets van mijne mededeeling en laat die geheel onder ons berusten. — — —

8. H. A. VAN VOORST-NOORDINK AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 11 December 1820 [2].

Weledele Heer en Vriend. Uwe mij zeer aangename en deelnemenden brief heb ik in welstand ontvangen en dank U zeer voor alle die wenschen op den 8sten December over mij en de mijnen uitgestort. — — —

Wat is er zederdt Uw kort verblijf in Duitschland veel en ook in Leijden voorgevallen. Dat de dood van Borger, die U zoo onverwagt ter kennis kwam, U zeer heeft getroffen, is wel te begrijpen; het blijft voor de geleerdheid een groot verlies, maar wij willen hopen en wenschen, dat het voor hem winst zal zijn en hij vroeg rijp zal zijn geweest voor den hemel. Het heeft bij zommigen niet ontbroken, om zijn lof te verheffen, zoo zelfs, dat alle de ambtgenoten er wel nedrig onder konden blijven (zie Van der Palm, Leerr.). Dezen zal, gelijk het U wel door jeugdige vrienden zal bericht worden, den 20sten December opzettelijk eene redevoering [3] houden, waartoe de Luthersche kerk bestemd is. Het verlies wordt door veelen als onherstelbaar gerekend en alsof de geleerdheid nu begraven is. Borger zal ondertusschen, zou hij eeuwig gelukkig zijn, als een arm zondaar uit genade, om de verdiensten van onzen Zaligmaker, zich hebben laten zaligen. Deze uitstap zij mij vergeven en hiermede stap ik hiervan af. Wij kunnen uit alles wijsheid leeren. — — —

De professor dankt U voor Uwe letteren, binnenkort hoopt hij aan U te schrijven. Voelt gij U intusschen opgewekt, ook door iets belangrijkst uit verren lande mede te delen, gij doet dit en het zal altijd welkom zijn. — — —

Mevrouw Van Swieten en Antje laten U vele complimenten maken. — — —

Hoe is het met de vriendschap van de medicus Van der Boon Mesch en Thorbecke? Hij heeft door niemand eene groete. Of heeft de oude vrouw het wel, om te gissen, dat er langs eenen anderen weg voor Zijn Edele een brief wordt toegezonden? Dit laatste hoopt zij.

9. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 14 December 1820 [4].

Beste Ouders. — — —

Van mij ontvangt gij tevens een paar kleine Kersgeschenkjes voor Herman

1 C. L. Thorbecke.

2 Ontvangen 23 Dec. 1820, beantwoord 2 Jan. 1821.

3 *J. H. van der Palm* en *H. Tollens, Cz.*, De nagedachtenis van Elias Annes Borger, plegtig gevierd, op den 20 December 1820, in naam der Leydsche afdeeling van de Hollandsche Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen, Leiden 1821.

4 Beantwoord 3 Jan. 1821 (niet opgenomen).

en Claartje[1], welke gij hun wel uit mijnen naam en met mijne hartelijkste groete wilt ter hand stellen. — — —

Van den professor Schulze en Sartorius heb ik U nog niets geschreven[2], dewijl ik den eersten nog weinig bezogt heb en den laatsten niet weder denk te bezoeken. Onverdragelijker mensch dan prof. Sartorius is mij onder geleerden nog nimmer voorgekomen: zijne pedanterie en zotte verwaandheid heeft iets zoo terugstotends, dat men het onmogelijk lang bij hem uithouden kan. Te grooteren prijs stel ik daarentegen op Bouterwek, dien ik van dag tot dag meer leer waarderen, waarbij ik tevens dagelijks betreur, dat ik mij met dezen uitmuntenden wijsgeer niet onderhouden kan. Want Bouterwek is zoo doof, dat men niet in staat is, een geregeld gesprek met hem te voeren. Nu kan ik slechts zijne collegie mij te nutte maken en moet mijne twijfelingen en tegenwerpingen bij mij zelf beproeven. — — —

Aangaande Schimmelpenninck echter is Uwe vrees volstrekt ongegrond: hij is een uitnemend beschaafd, stil en werkzaam jong mensch, dien ik zeer gaarne zie. Gij schijnt daarenboven te veronderstellen, dat mij deze omgang veel tijd kost. Wij komen misschien om de 8 of 14 dagen 's avonds te 8 uren eens bij elkander, ontmoeten elkander alle dagen in de statistica bij Heeren en daarmede is de zaak afgedaan. De medicus Vermeer heeft niet het geluk gehad, mij zeer te behagen, en ik bezoek hem dus niet. Strick van Linschoten is mij zelfs persoonlijk nog onbekend.

Het berigt aangaande de pogingen van den gouverneur Bentinck heeft mij verrast; en hoezeer ik wenschte, dat hij zich de zaak zoo ontijdig niet had aangetrokken, erken ik evenwel in dit blijk zijne welgemeende deelneming. Zijne belangstelling verdient ongetwijfeld, dat zij met hartelijken dank beantwoord worde. Uwe letteren aan den graaf Van der Duin waren echter zeer noodzakelijk en in de medegedeelde form buitengemeen doelmatig. Wanneer ik Uwen brief eenen dag vroeger ontvangen had, zoude ik de zaak aan prof. Kemper, wien ik den vorigen dag had geschreven, medegedeeld hebben. Thans doe ik dit bij de eerstvolgende gelegenheid. Van Leyden is mij nog geen brief geworden; ik heb daarheen tegelijkertijd geschreven aan prof. en mevrouw Van Voorst en aan mijne beide vrienden Uylenbroek en De Vos. Maar zelfs dan, wanneer zij mij de brieven regelregt van Leyden uit toezonden, konde ik nog naauwlijks antwoord hebben. — — —

Ik moet in het algemeen tot mijn groot leedwezen oordeelen, dat godsdienstig gevoel en godsdienstige gezindheden in Duitschland op verre na niet zoo te huis zijn, als in mijn vaderland. Welke maaltijden men daar ook moge vieren en welke personen daarbij ook tegenwoordig zijn, nooit verzuimt men, zich vooraf tot den Gever alles goeds te verheffen. Hier is dit nergens het geval en zelfs bij de professoren Planck[3] en Eichhorn, wier ambt ten minste hen daartoe schijnt op te wekken, wordt daaraan zelfs niet gedacht. Ook de opentlijke godsdienstoeffening en het gedrag der gemeente daarbij heeft niets stichtelijks. En wanneer de predikant eindelijk optreedt, om zijne korte leerrede uit te spreken,

[1] Hij had voor F. W. een almanak en een Nieuwjaarsboek van Krummacher als geschenken voor Moeder verzorgd.

[2] Hiernaar had F. W. in een niet opgenomen gedeelte van no. 7 geïnformeerd.

[3] Het is niet duidelijk, of hier G. J. Planck is bedoeld, dan wel zijn zoon H. L. Planck, daar zij in 1820 beiden lid waren van de theologische faculteit in Göttingen.

meent men zich in het Nut van 't Algemeen of in eenige andere Maatschappij te bevinden. De kerken zijn des morgens zoo leeg, als ik die bij ons in eene schrale namiddagbeurt zeldzaam gezien heb. Intusschen staat hier een gereformeerde predikant, Grosse, van wiens prediken ik zeer veel goeds hoor. Bij dezen zal ik het dus den eersten Zondag eens beproeven. — — —

Dispuutcollegies of gelegenheid tot opponeren vind ik hier niet. De meeste studenten zijn ook met het Latijn zoo ten achter, dat zij iemand, die vlug Latijn sprak, naauwlijks in staat zijn zouden te verstaan.

Aangaande Schimmelpenninck moet ik U nog berigten, dat hij met den voor twee jaren overledenen [1] Raadpensionaris geheel niet verwandt is. — — —

Gij hebt mij, lieve Vader, veel genoegen gedaan met de mededeeling Uwer gedachten betreffende mijne verdere plans [2]. Maar eensdeels kan ik het een en ander nog niet genoegzaam beoordeelen, om iets stelligs aan de heeren Kemper en Van Voorst te schrijven, anderdeels schijnt het mij tot nog toe niet zoo bijzonder de voorkeur te verdienen, een derde halfjaar weder geheel in Göttingen door te brengen. Mijne wenschen richten zich vooral naar Berlijn en ik bemerk hoe lang zoo meer, dat Berlijn thans eene zoo uitnemende hoogeschool is, dat men deze bijna in de eerste plaats en het langst zou dienen te bezoeken. Ik schort evenwel oordeel en besluit op en zal U melden, wanneer en hoe ik aan de magthebbende schrijven mogt, waarbij ik Uwen raad niet zal voorbijzien, dit niet te lang uit te stellen. — — —

10. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 26/29 December 1820 [3].

Beste Ouders. — — —

Mijnen hartelijken dank, geliefde Ouders, voor deze verrassing [4]. — — —

Mijn genoegen was te grooter, dewijl ik het thans vrij eenzaam heb: den vorigen dag waren Kreuzhage en Staffhorst naar Melle vertrokken; collegies en bibliotheek zijn gedurende verscheide dagen gesloten. Ik eet dus thans weder alleen en de eenige, welken ik van tijd tot tijd zie, is Schimmelpenninck.

De toegezonden brieven van mevouw Van Voorst, Uylenbroek en Koolhaas [5] waren mij hoogst aangenaam. — — —

Mevrouw Van Voorst schrijft niets bijzonders ter mededeeling, maar voor mij is veel in den brief, hetwelk eene krachtig antwoord vereischt. Ik had aan prof. Van Voorst over den dood van Borger met dat gevoel geschreven, hetgeen mij bij herinnering aan dien grooten man bezielt. Hij heeft niet geweten, hoe daarop te antwoorden, daar zijne eerzucht bij de hulde, aan den overledenen door veelen toegebragt, zich gekrenkt rekent. Deze moeilijke post wordt derhalve met gewone en mij welbekende slimheid aan zijne vrouw opgedragen, die nu den vereeuwigden in hare letteren met menige bittere aanmerking hekelt. Daarna zal nu de professor zelve schrijven en kan dan den ganschen Borger met stilzwijgen voorbijgaan. Dit verontwaardigde mij en ik antwoordde dus

1 Deze mededeling is onjuist. R. J. Schimmelpenninck overleed in 1825.
2 In een niet opgenomen brief d.d. 6 Dec.
3 Beantwoord 10 Jan. 1821 (no. 13).
4 Hij had 21 Dec. een kistje met vruchten uit de tuin en 23 Dec. een briefje met ingesloten drie andere brieven en het silhouette van zijn vader, door Herman vervaardigd, ontvangen.
5 Alleen de eerste is opgenomen (no. 8).

oogenblikkelijk, bedaard, maar in eenen vasten toon en gevoelig, welke brief hiernevens gaat. Ik hoop daardoor de overtuiging te bewerken, dat men met zulke haken bij mij niet entert. Vooral wil ik niet als een vertrouweling zulker gezindheden aangezien worden. Gij hebt wel de goedheid den brief na eenige dagen aan Ds. Gregoor te bezorgen, maar hem vooraf te verzegelen. — — —

Den 29 December. Ik heb gister met Heeren eens geraadpleegd over mijne verdere reis. Hij raadde mij, met Paaschen van hier op Heidelberg te vertrekken; vandaar de reis te nemen op Jena, Gotha, Halle, Leipzig etc. en zoo naar Dresden, om daar langer te vertoeven; en van Dresden eindelijk naar Berlijn, waar ik dan in October kon arriveren, om er den winter te blijven. Dresden en Berlijn oordeelde Heeren voor mij de gewichtigste plaatzen. Ik heb nog geen brief van Kemper; wanneer die echter te lang uitblijft, denk ik daarop niet te wachten en hem over mijne verdere reis te schrijven. — — —

De volgende week, dadelijk na Nieuwjaar, beginnen de collegien weer.

In deze dagen heb ik met Schimmelpenninck de eene en andere wandeling in de omstreken gedaan, onder anderen zijn wij ook geweest naar de Papiermühle, een uur van hier, die in een klein dal, rondom van bergen ingesloten, zoo heerlijk ligt, als ik mij zeldzaam herinner iets gezien te hebben, vooral, wanneer mijne verbeelding grond en boomen met een lieflijk groen der lente of des zomers bekleedde. Een ander maal heb ik bewonderd het prachtige uitzigt van de Bruch, eenen hoogen berg, drie uren van Göttingen, vanwaar men den Hartz, nog veertien uren verwijderd, voor zich uitgebreid zag en onder deze keten van gebergten den Brocken zijn hoofd boven allen verheffen. Zelfs konden wij het Brockenhaus, dat op den top des kalen bergs gebouwd ⟨is⟩, bij eene zeer heldere lucht nog onderscheiden.

Maar het papier loopt ten einde, en daarmede heb ik U mijnen laatsten brief in dit jaar geschreven. Wie weet, wat het volgende thans nog in zijnen schoot bewaart. Wat het zij, goed of kwaad, Een is er, die het weet, de Liefde zelve, van Wien al het goede uitgaat en Wien het kwade dienen moet. Met die overtuiging is ons zelfs over de toekomst eenige magt geschonken, terwijl wij alles, wat ons lief en waard is, in de bescherming des Eeuwigen overgeven. — — —

11. H. C. H. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 3 Januari 1821 [1].

Beste Broeder. — — —

Op Kerstijd heb ik van onze goede ouders een schrijflessenaar ontvangen. Moeder verzoekt mij U te melden, dat zij voor een gelijk voor U het geld reeds teruggelegd heeft en dat gij het bij Uwe terugkomst zult ontvangen. Uw geschenk heb ik eerst op Zondag voor Nieuwjaarsdag ontvangen — —. Nu wenschte ik ook wel U een Nederlandsch product, hetgeen U aangenaam was, te zenden — —. Onze lieve moeder heeft hierbij eenen Zwolschen koek gedaan, eenige door hare eigene handen gemaakte beschuitjes, eenen krakeling van onze lieve grootmoeder en eenige koekjes chocolade, om op Uwen verjaardag met ons een kopje chocolade te drinken, 't geen Moeder reeds lang ons op dien dag beloofd heeft. Gij kunt dan Zeeuwsche chocolade drinken met eigengemaakte

[1] Ontvangen 11 Jan.

beschuitjes van Moeder, dan Zwolsche koek eten en een Amsterdamsch gedigt [1] lezen en bij dit alles denkt gij dan wel aan ons alle, die dit met grote hartelijkheid voor U bezorgd hebben. — — —

De silhouette van Vader zult gij nu reeds ontvangen hebben; ik heb U deze alleen gemaakt, dewijl gij, toen gij hier waart, slegts voornamentlijk hierna een verlangen hebt getoond, maar nu dit zo niet is, zal ik U ook spoedig het tweede maken. Indien de tijd er voor geweest ware, zoude ik het nu reeds doen.

Gij verlangt, dat ik U het iets, 't geen ik voor tante Louise getekend heb, beschrijven zal. Het is een meisje met eene kat in de armen, staande voor een treurwillig, waaragter een urne staat. Dit had ik voor vijf jaren in Osnabrug voor haar getekend en toen Vader het nu op haar kamer in een lijst zag hangen, verzogt hij haar het te mogen medenemen, om mij in staat te stellen een beter te kunnen maken; dit heb ik dan, zo goed het mij mogelijk was, gedaan en daarbij ook nog als tegenstuk een jonge, spelende met een eekhoorntje in een boschagtig landschap. — — —

12. J. VAN VOORST AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 5 Januari 1821 [2].

Een brief uit Gottingen van Uwe hand, mijn waarde Thorbecke, was mij, om meer dan eene rede, hoogst aangenaam. Wij beide hebben ons over Uwe goede overkomst en aanvankelijke genoegens aan de plaats Uwer eerste bestemming grootelijks verblijd. Gij hebt dat reeds, in welstand zoo wij hopen, uit het reeds door mijne waardste voorloopig aan U geschrevene gezien. Ik wil er het een en ander bijvoegen. Vergeef het mij evenwel, mijn Vriend, dat er zich over dit geschrijf eenige mij anders niet veel eigene somberheid verspreidt. De pen wil niet voort, tenzij ik U deelgenoot make van onze jammerklachten.

Wat wij aan Borger verloren hebben, kunt gij, in meer dan een opzicht, beter gevoelen en regtmatiger beoordeelen, dan vele andere. Er heeft ook niets ontbroken, 't geen dienen kon, om de alarmkreet over het zoo onverwacht afsterven van een zoo zeer verdienstelijk man algemeen te doen worden. Op den 20 December is in de Luthersche kerk voor eene zeer talrijke en aanzienlijke schare eene lijkrede over hem gehouden door onzen grooten redenaar Van der Palm [3]. Ik twijfele er niet aan, of dit reeds gedrukte meesterstuk van welsprekendheid zal ook wel naar Gottingen overgebragt worden. De daartoe aangelegde lijkdienst door de Maatschappij van Fraaye Kunsten werd door een vers van onzen uitmuntenden Tollens besloten. Deze twee stukken [3] hebben alle andere dichters, briefschrijvers en lofredenaars in de schaduwe geplaatst. En wie zal nu Borger vervangen. Bake heeft het vak der historie [a], terwijl het ledig staat, op zich genomen, doch heeft waarlijk genoeg aan zijne eigene zoo zwaarwigtige taak en is buitendien, sedert door de zware ramp, die hem trof [4], nog meer geknakt dan immer, in den zwaksten toestand. Van Lennep is reeds beroepen, maar heeft ook reeds bedankt; Van Heusde kan ook niet besluiten. Het eene onheil treft onze academie na het andere. — — —

[a] historie en
[1] Blijkbaar het genoemde Nederlandse product.
[2] Ontvangen 18, beantwoord 25 Jan.
[3] Vgl. blz. 10, noot 3.
[4] De dood van zijn vrouw.

Het roodvonk nam in de laatste weken verscheidene andere van onze kennissen en dierbare vrienden en vriendinnen weg en onder deze ook — —, ach! ja! ook mevrouw Bake. — — —

Gij hebt het ook, volgens Uw schrijven, te Gottingen naar wensch. Ik verbeelde mij eenigzins het genoegen, waarmede gij de lessen van zulke waardige mannen bijwoont en voorts in het belangrijkst locaal dagelijks zit te werken. Hoe gaarne wenschte ik met U aanschouwer te zijn van dien boekenschat en van de geheele regeling van deszelfs meest gemakkelijk en nuttigst gebruik. Ik kenne die alleen uit de korte aanwijzing van Heeren in de Biografie van Heyne [1]. Zoo of in dergelijken trant kunnen wij het hier niet krijgen, omdat men ons het daartoe vereischte geld en de benoodigde arbeidslieden onthoudt en ook niet in het toekomstige kan toezeggen. Ook is het werk der catalogisering, naar het ons voorgestelde en naar onze meeste behoeften berekende plan, te ver gevorderd, om alles op den voet van Gottingen in te richten. Bovendien is onze boekerij, hoe klein ook, in vergelijking der Gottingsche, zoo eenig in haar soort, de zamensmelting van belangrijke oude boeken in eenen band zoo algemeen, dat, om eenmaal te weten wat er is, een langdurige arbeid en ijzere kracht wordt vereischt, eer men er aan kan denken, om met zeer geringe of liever met geene hulp, een algemeen plan in het groot, van verre eenigzins naar dat van Gottingen zullende gelijken, tot stand te brengen. Er zal echter wel het een en ander door U kunnen opgenomen en medegedeeld worden, waarvan wij nog partij kunnen trekken. — — —

13. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 10 Januari 1821 [2].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Uw brief aan mevrouw Van Voorst heb ik heden aan Ds. Gregoor bezorgd — —. Ik hoop, dat gij Uw antwoord aan den professor dusdanig zult inrigten, dat hetselve kan dienen tot verzachting van Uwen brief aan Mevrouw, die ik wat scherp heb gevonden. — — —

De mening van prof. Heeren aangaande Uwen reis heeft mijne geheele goedkeuring. — — —

Wat nu betreft de vermeerdering der koninglijke subsidien tot dat plan, zo moet ik Uw mededeelen, dat Bentinck in zijne bekende pogingen schijnt aangehouden te hebben. Hij is voorlede week uyt den Haag teruggekomen, maar moet Falck niet gesproken hebben, die denkelijk in Brussel is, zoals uyt het volgende nader zal blijken. Namentlijk gistern is Bentinck bij Van Muyden geweest en heeft hem iets voorgelesen Uw betreffende uyt zijnen brief van Falck ter mededeling aan mijn [3]. — — —

De termen van den minister geven alle hoop op een gunstig gevolg, ten minsten voor zo verre hetselve van zijnen voordrag afhangt. — — —

[1] *Arnold Hermann Ludwig Heeren*, Christian Gottlob Heyne. Biographisch dargestellt von —, Göttingen 1813, waarin over de bibliotheek gesproken wordt blz. 102—105 en 178—180, maar het uitvoerigst blz. 290—306.

[2] Ontvangen 18, beantwoord 21 Jan. (no. 16).

[3] Ingesloten copy luidt: „Laat de Heer Thorbecke mij omstreeks Paaschen eens schrijven en met summiere opgaven der studien, die hij voornamentlijk gedreven heeft, en dan om een bijslag verzoeken, ter doelmatige voltooying zijner reise. Ik ben zeer gezind, den Koning daarover gunstig te onderhouden. — — —"

Ik herinner mij, dat gij van Falck ook mondeling in commissie hebt, om hem te onderhouden van de inrigting der Göttingsche academie en van het hogere onderwijs aldaar. Of gij dat nu reeds voorlopig kunt doen en Uwe studienplans, wenschen en behoeften voor de reis voorsigtig daaraan knopen, zult gij dienen te overwegen, zo ook bijsonder, of gij Uw op de raadneming en raadgeving van prof. Heeren wilt beroepen? Dit laatste zou ik wel van belang oordeelen, om dusdanig het groote gewigt van Dresden en bijsonder van Berlijn tot een laatst en langer verblijf kennelijk te doen worden.

Gij zijt nu reeds drie maanden weg, nog eens drie maanden, dan is de tijd voor Uwe reis, zo God wil, daar; dus, dunkt mijn, dient wel het plan daartoe in overweging te komen en na mijn oordeel moest gij niet meer wagten, om aan prof. Kemper te schrijven. — — —

Ik zie met genoegen, dat gij een avondgeselschap hebt voor de duytsche Litteratur. — — —

14. W. J. C. VAN HASSELT AAN J. R. THORBECKE.

Amsterdam, 15 Januari 1821 [1].

Amicissime. Uit Gijsbrechts grijsen vest zend Hasselt U zijn groet!

Ik hoop toch niet, dat de wateren van Germanie de uitwerking zullen gehad hebben, dat gij bij het lezen van bovenstaande regel moet vragen, welke is Gijsbrechts vest, wie is Van Hasselt. Di meliora! [2] In de veronderstelling dus, dat gij beiden nog kent of ten minsten nog herrinnerd, zal ik voortgaan „op oude toon en wijze zoo wat met U te kouten". Honderde malen wensch ik den tijd terug, toen wij nog in Leydens wallen zoo vaak te zamen kwamen. Ja Thorbecke, met genoegen herrinner ik mij de uren met U in bevalligen ernst of in gematigde vrolijkheid doorgebragt. Immer waren mij Uwe gesprekken aangenaam, maar ook tevens leerzaam. Ik leerde altijd iets nieuws of iets schoons uit dezelven of kreeg klaarder en duidelijker denkbeel⟨d⟩ van eene zaak. Is het wonder, dat ik derhalven alles in 't werk stel om die vriendschap in aanwezen te houden, en hiertoe moet dan ook deze brief dienen. Welligt wordt gij overgehaald om ook aan mij te schrijven.

Aangenaam was het mij, Uwe welstand door Gerrit de Vos te verneemen, alsook dat gij het naar genoegen heb. — — —

15. H. J. J. VAN SWIETEN-VERSTEGE AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 16 Januari 1821 [3].

Zeer waarde Vriend. Om nu niet langer onwellevend te zijn, zet ik mij neder om mij eenige oogenblikken met U op het papier te onderhouden. Geloof vrij, dat dit met eene bevende hand gaat, om aan U te schrijven. Indien ik eenige moed zal krijgen, dien ik de gedachte te verwijderen, dat ik aan zoo een taalkundig en wijs mensch schrijf, en ik doe het dan ook op grond, dat ik altijd ondervonden heb, dat menschen, die veel kennis bezaten, medelijden hadden met min vermogende en het gebrekkige voor lief namen.

Bijzonder veel genoegen was het mij, uit Uwe belangrijke en mij aangename

[1] Ontvangen 3 Apr.
[2] Dat verhoeden de goden!
[3] Ontvangen 27 Jan., beantwoord 9 Apr.

brieven van U het goede te kunnen vernemen. Het is wel te begrijpen, dat U ouderlijk huis, het vaderland en Uwe vrienden altijd bovendrijven, vooral als men in zoo een land, als waar gij tans zijt, niet gewoon is; maar wanneer gij dan in Nederland terugkeert, zal het voor U veel meer waarde hebben na een lang gemist genot, want na zulks te missen, waardeert men het eerst regt. — — —

Ik was recht verblijd van de he⟨e⟩r Van der Boon te verneemen, gij hem ook eens geschreven had, daar hij er altijd gevoelig over is, als hij over het hooft gezien word. — — —

16. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 21 Januari 1821 [1].

Beste Ouders. De 11 Januari heb ik het toegezonden trommeltje met Uwe letteren van den 3 Januari ontvangen. — — —

Ik dank U, mijne Ouders, voor de liefde, waarmede gij mijner bij ieder gelegenheid gedenkt. Mijn verjaardag wierd mij hierdoor vooral tot een feest, dat ik in innige erkentelijkheid voor al het goede, hetwelk mij in en door U geworden is, gevierd heb. Des avonds had ik Staffhorst en Kreuzhage genodigd, die toevallig mijn geboortedag wisten, om ze op de Zeeuwsche chokolade [2] te onthalen. Een kwartier uurs, voordat zij zelve kwamen, zonden zij mij een zeer fraaie pijp, op wiens kop Gottingen geschilderd is, met twee gedichtjes op mijne verjaring. En na deze onverwagte vreugde vierden wij den avond in hartelijke deelneming en gedachten daarbij Uwer.

Zoo ben ik mijn 24ste jaar ingetreden en nader hoe lang zoo meer de mannelijke jaren, in welke bewustheid ik, met God, daarop uit ben, dat de mannelijke jaren in mij ook den man mogen aantreffen. — — —

Den 18 Januari gewierden mij Uwe letteren van den 10 met eenen zeer langen, zeer hartelijken en vertrouwelijken brief van prof. Van Voorst. Ik zal zorgen, dat mijn antwoord — — hem voldoe. Mijn brief aan Mevrouw was buiten twijfel eenigzins scherp en men zal zich schrikkelijk daaraan ergeren, maar zij zelve draagt daarvan de schuld. — — —

Met onbeschrijfelijke vreugde las ik in denzelfden brief [3], dat mijn vriend Uylenbroek met twee medailles [4] tegelijk bekroond is. Dat hij naar ééne streefde, wist ik, met de tweede heeft hij mij verrast. Ik heb hem nog dienzelfden dag mijne hartelijke deelneming betuigd.

Vervolgens schrijft de hoogleeraar zeer uitvoerig over de Leydsche bibliotheekszaken, ontwikkelt, hoever men thans met bouwen en ordenen gevorderd zij, en wenscht, dat ik het een ⟨en⟩ ander in voorslag brenge, waarvan misschien nog partij te trekken zij. Ik zal hem trachten te bevredigen, maar meen evenwel in te zien, dat ik niet anders als tegenwoordig daarop zal kunnen werken, en

[a] Hs.: met.

[1] Beantwoord 9/11 Febr. (no. 19).

[2] Claartje had hem in een (niet opgenomen) briefje van 3 Januari de volgende aanwijzingen gegeven: „Wegens de chokkolade laat Moeder U nog herinneren, dat gij best zult doen, dezelve eerst in wat kokend water te laaten oplossen en geheel fein te laten roeren en dan, opgelost zijnde, word dezelve in de kokende melk geroerd en goed opgekookt. Men [a] laat dezelve in Duitschland dikwijls raspen, hetwelk Moeder zegt niet zoo goed te zijn."

[3] Die van prof. Van Voorst (no. 12, waarin de nu volgende mededeling niet is opgenomen).

[4] In goud voor zijn beantwoording van de wiskundige en de sterrekundige prijsvraag.

merk duidelijker dan te voren, dat men tegenwoordig veel doet, hetwelk daarna, wanneer van de zaak iets goeds worden zal, op eene andere wijze van nieuws moet aangevangen worden. Maar het is nog geen tijd, daarmede voor den dag te komen.

Hetgeen gij mij mededeelt aangaande de pogingen van den gouverneur Bentinck heb ik met innige erkentelijkheid aan de liefderijke Voorzienigheid, die in het verborgen voor ons werkt, gelezen. Het is hetzelfde goede geluk, hetwelk mij bij alle mijne studien van den beginne af aan vergezeld heeft, hetwelk mij ook thans niet verlaat. Van mij wordt veel gevorderd, om dezer Goddelijke goedheid slechts eenigermate waardig te wezen. Bentinck heeft veel gedaan en dat met eenen belanglozen ijver, dien ik vereer. Van Kemper heb ik nog niets ontvangen, waartoe ook de verwarring, waarin Brussel door den grooten brand [1] geraakt is, het zijne zal hebben bijgedragen; ik zal hem evenwel nu stellig deze week schrijven en hem, dunkt mij, van alles rondborstig opening geven. Ik vergeet dan ook Uwen brief aan den graaf Van der Duin niet. Mijne wenschen en plannen zal ik hem mededeelen en zijne meening vragen, wanneer en hoe aan Falck te schrijven, en hem verzoeken, wanneer hij dit goedkeurt, mijne letteren aan Falck zelve te overhandigen. Aan Falck zal ik van mijne werkzaamheden en omgevingen een volledig rapport trachten te doen. Aan Kemper kan ik alles vertrouwen en hij zal mij, des ben ik verzekerd, krachtig ondersteunen. Voor het overige twijfel ik nu niet meer aan den volkomensten uitslag van alles, daar het antwoord van Falck ons het beste waarborgt en Kemper wel voor de verlenging van het gestelde termijn zorgen zal.

Maar nu nog eene vraag: wanneer gij het goedvond, wenschte ik wel ook aan Bentinck te schrijven. Het schijnt mij, dat zijne bijzondere welwillendheid de gegrondste aanspraak maakt op de uitdrukking mijner hartelijke erkentelijkheid. Daarenboven zal dit Bentinck genoegen doen en zijne warmte voor Uwe belangen niet verminderen. Ook, dunkt mij, wijst de manier zijner mededeeling hierop duidelijk. Ik zal derhalve Uw goedvinden bij de eerste gelegenheid verwachten.

De Duitsche literatuur kan zich niet beroemen op een gelijk aantal buitengewone mannen, als in eenen vorigen leeftijd. Aan het hoofd staat, die deze plaats reeds bijna een halve eeuw bekleed heeft, Johan Wolfgang von Göthe, een man, zooals ieder jaarhondert er slechts één pleegt voort te brengen, die eenen heerschenden invloed op de gansche Duitsche cultuur heeft uitgeoeffend. Het is niet genoeg gezegd: Göthe is de eerste dichter en de eerste prosaist van Duitschland. Göthe is veel meer een genie in de hoogste betekenis van het woord, aan het licht geroepen, om een gansch volk te leeren en te vormen. Naast Göthe durft men geenen anderen noemen en Wieland, Klopstock en Schiller, uit welke, nevens hem, een nieuw licht voor de Duitsche letterkunde daagde, zijn niet meer. Evenwel heeft zij nog andere harer waardige priesters, onder welke vooral Matthison, Falk, Bouterwek, Werner, Müllner en De la Motte Fouqué eene plaats verdienen, hoezeer het wel niet te ontkennen valt, dat, Göthe uitgezonderd, de uitmuntendste voortbrengselen aan den vorigen leeftijd behoren. De tegenwoordige roemt echter, boven de vorige, nog met regt

[1] 29 Dec. 1820 was het gebouw, waarin de Staten-Generaal waren ondergebracht en waarin de Prins van Oranje zijn paleis had, afgebrand (Vgl. de *Nederlandsche Staatscourant* van 1 Januari 1821).

op den eenigen Jean Paul Friedrich Richter, Aug. Wilh. Schlegel en Voss [1]. Vooral is de zoogenaamde Jean Paul [2] zoo oorspronkelijk en in zijn soort zoo uitstekend, dat ik, den Engelschen Sterne uitgezonderd, niet weet, wie uit alle eeuwen nevens hem te stellen. — — —

17. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 21 Januari 1821 [3].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Mijn gesprek met Bentinck heeft niets van belang opgeleverd, zoals ik ook wel dagt, want hij is veel te los, om in diergelijke aangelegenheden met belang door te dringen, zoals hij over het algemeen een zeer oppervlakkig man is. Indien onse wensch reusseert, zal hij veel, zo niet alles daarbij aan zijnen invloed toeschrijven, alhoewel ik oordeel, dat wij hem wel hadden kunnen missen en in den beginne bij mijn zelven ontevreden was, dat hij zig daarmede had bemoeid. Intusschen kan het in zo verre misschien goed zijn, dat prof. Kemper, niet onmiddelijk bij den Koning, maar middelijk door Falck kunnende en moetende werken, bij deesen de weg reeds gebaand en daardoor gemakkelijker vind. — — —

Prof. Kemper zal denkelijk wel met Falck *moeten* consuleeren, maar bij allendien wenschte ik zeer, dat hij *ook* gelegenheid mogt zoeken, om zelven en onmiddelijk ook met den Koning te spreken; misschien kon dat teffens gelegenheid geeven, om ook een woord voor mijn te doen.

Prof. Kemper zou, na mijn oordeel, bij Falck de pogingen van Bentinck kunnen ignoreeren, maar in allen gevalle moet hij bepaald weten, dat van onse zijde niets daartoe gedaan is. — — —

18. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 28 Januari 1821 [4].

Beste Ouders. — — —

Aan prof. Kemper had ik reeds Woensdag geschreven, nagenoeg in denzelfden geest, als gij, lieve Vader, wenscht [5]. Den voorslag van Heeren heb ik hem medegedeeld, vervolgens om zijn eigen oordeel gevraagd en hoe ik nu verder ten opzigte van Falck te handelen had, bij wien ik ook zonder de tusschenkomst van Bentinck in de noodzakelijkheid zou geweest zijn, om eenige toelage aan te houden. Het rescript van Falck [6] heb ik woordelijk aan Kemper medegedeeld, gelijk ook de gansche toedragt der pogingen van Bentinck. Ik schreef, dat, toen ik van U de eerste tijding van de werkzaamheid des gouverneurs ontving, ik gewenscht had, Zijn Edele te kunnen verzoeken, daarvan af te laten, hoezeer ik aan den anderen kant de ijverige belangstelling van den gouverneur erkende en vereerde etc. etc. Bijzonder heb ik aangedrongen, zijn gevoelen te mogen weten aangaande de aan mijne reis te gevene uitgestrektheid, waarvan het overige afhangt. Want Kemper moet bovenal Falck bewegen, mij niet binnen den tijd van één jaar te besluiten.

1 J. H. Voss.
2 J. P. F. Richter gebruikte zijn twee eerste voornamen als pseudoniem.
3 Ontvangen 27, beantwoord 28 Jan. (no. 18).
4 Beantwoord 9/11 Febr. (no. 19).
5 In no. 17 te kennen gegeven, maar dit gedeelte van de brief is weggelaten.
6 Vgl. blz. 15, noot 3.

Prof. Van Voorst heb ik Donderdag geantwoord, maar hem voor het overige nog niets gemeld; alleen heb ik zijne meening gevraagd aangaande mijne verdere reis.

Ik verneem, dat de collegies hier waarschijnlijk tegen den 20 Maart of daaromstreeks gesloten worden, en zoo zoude ik hier tot mijn groot leedwezen nog slechts ruim anderhalve maand te vertoeven hebben. Ook verwagt ik nadere bevestiging van hetgeen mij heden ter ooren kwam, dat Bouterweck, altoos zwak en ziekelijk, zijne collegies thans reeds zal moeten staken. Dit vooral zoude mij onbeschrijflijk leed doen, want Bouterweck is van de gansche hoogeschool de man, dien ik acht mij het naaste aan te gaan. — — —

Mevrouw van Swieten schrijft zeer wel, hartelijk, en verwacht verdere brieven van mij te ontvangen; voor het overige op die wijze, als mij toeschijnt, dat eene moeder in hare omstandigheden schrijven moet.

Hiernevens gaan twee pakjes voor Herman en Claartje. — — —

19. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 9/11 Februari 1821 [1].

Mijn geliefde Zoon. Uyt Uwen brief van den 21 Januari hebben wij gaarn vernomen de genoeglijke en vriendschaplijke viering van Uwen verjaardag, waarbij wij egter wenschten, dat gij ons de copyen der ontfange gedichtjes had medegedeelt — —. Het geschenk van eene fraaje pijp caracteriseert Uw als een bijsonder vriend van dit zo zeer imaginär genot. Dus ik mij bij deese gelegenheid niet kan onthouden, om mijne herinnering in Uw geheugen te herroepen en op te wekken, dat gij het Uw dog ten minsten tot een vasten regel mogt maken, om al werkende niet te roken en Uw aan deese gewoonte niet al te zeer te verslaaven, die anders waarlijk eerlang op Uw geheugen, op Uwe oogen en op Uwe tanden zig gevoelig zal wreeken. — — —

Ik hoop, dat dog Uwe brief aan prof. Van Voorst het waarschijnlijk misnoegen over Uwen brief aan Mevrouw moge onderdrukken, want ik beken, daarover niet zonder ongerustheid te zijn. Ook had ik niet gedagt, dat gij aan die waardige vrouw, die gij zoo veele hoge achting toedraagt, op zulk een snijdenden toon had kunnen schrijven; het zal mijn dus bijsonder aangenaam zijn, wanneer gij mijn uyt Uwe volgende van daar ontfangene brieven geheel mogt kunnen geruststellen. — — —

Hoezeer het nu Uwe zaak en pligt is, om Uw, zo veel mogelijk, bekend te maken en te orienteeren in alle buygingen der nieuwe philosophie, zo hoop en wensch ik, dat gij dog vooral daarbij eene aanhoudende en strenge waaksaamheid zult in acht neemen, om Uw door het moderne en schitterende der voordragen niet op dwaalwegen te doen afleiden en Uw voor alles zorgvuldig te wachten, waarin gij ook van verre enigen nadeligen invloed op het Christendom in het algemeen en op Uwe godsdienstige grondbeginselen in het bijsonder mogt waarnemen. Gij zijt nu in dien opsigte in een gevaarlijk tijdstip van Uw leven en zult van tijd tot tijd Uw aan gevaarlijke omgevingen blootgesteld zien. Waak dus, mijn Zoon! Daarom bid ik Uw, beproef en ondersoek alles, maar behoud het beste! Ik vleye mijn met de streelende hoop, dat onse vaderlandsche liefde voor het Christendom in Uw hart te diepe wortelen zal gevat hebben, als dat eene zo ongelukkige heillose onverschilligheid, als gij in Duytsland meest-

[1] Ontvangen 22 of 23, beantwoord 26 Febr. (no. 21).

al zult vinden, Uw niet onse voorregten dubbel en dankbaar zou doen waardeeren en vasthouden. — — —

Bentinck heb ik eergistern nog gesproken; aan hem te schrijven, is vooreerst nog niet nodig, maar wanneer de zaak zig ontwikkeld heeft, zal ik Uw wel nader daarover schrijven.

Op het antwoord van prof. Van Voorst ben ik ook zeer nieuwsgierig, zowel ten opsigte van zijnen stijl, als van zijne mening omtrend Uwe verdere reis. Mogt gij dog zijne genegenheid en die van Mevrouw niet verflaauwt hebben! Want hij zij, wie hij is, hij blijft dog onse eerste man en uyt dat oogpunt zal ik hem ten allen tijde blijven beschouwen. Mogt dus Mevrouw misschien een tijdlang zwijgen, dan zou ik dog in Uwe plaats door een doelmatigen brief eene inwortelende verkoeling zoeken weg te nemen en zo veel mogelijk de oude hartelijkheid en deelnemende belangstelling trachten te herwinnen.

Daar existeerd dog ook omgang en connexie met mevrouw Van Swieten, waarop gij ook diend te reflecteren. — — —

20. H. C. VAN DER BOON MESCH AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 25 Februari 1821 [1].

Amicissime. Eindelijk vat ik de pen op, om Uwe mij zoo aangename en belangrijke brief te beantwoorden. — — —

Dikwijls heb ik aan U gedacht en die zoo genoegelijke uuren teruggewenscht, waarin wij bij elkaar alle de vreugde en vruchten der gulle vriendschap genoten. De herinnering hieraan en Uwe voorspoed maken mij Uw afzijn draaglijk en troosten mij in mijne eenzaamheid. Gij zult dan ook 't postscript van mevrouw Van Voorst [2] voor haar rekening laten. Immers, zij is eene Martha, die het met dat al goed meent. — — —

Voor Borger is nog niemand beroepen, althans die komen wil. Want ik hoor, dat Van Heusde en Van Lennep bedankt hebben. Niemand hier weet er wat van. Dan hoort men van Peerlkamp, dan van Sillesen, dan weer van Goudoever spreken. Ik wenschte, dat men U na de volbragte reijs, echter zonder overhaasting, in de cathedra zette. Of paren die mannen philosophie met literatuur? Of is zulks te Leyden niet nodig? Of is zulks hier al in overvloede!! Nu Amice, ik blijf bij mijn wensch, al hadden alle de invidieuse literatoren er wat tegen en al stemdet gij zelf niet met mij in. Ik ken U en zie vooruit en vooral ook heb ik liefde voor deze academie. — — —

21. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 26 Februari 1821 [3].

— — —

Van mijne verhandeling heb ik eene zeer gunstige recensie gelezen in de Heidelberger Jahrbücher der Litteratur, waarschijnlijk van de hand des beroemden Creuzer [4]. Dezelve staat in het nummer van October des voorledenen jaars. De

1 Ontvangen 3, beantwoord 6 April. 2 Vgl. de laatste alinea van no. 8.

3 Beantwoord 23/26 Mrt. (niet opgenomen).

4 Deze mededeling is onbegrijpelijk, daar in de „*Heidelberger Jahrbücher der Litteratur*, XIII Jahrgang, zweyte Hälfte, Heidelberg 1820, alleen op de blz. 955-960 een bespreking voorkomt — zeer waarderend voor de degelijke behandeling van de stof — van zijn dissertatie en die van R. Scheers van Harencarspel — die iets minder vast van hand is — in Utrecht, waarbij de eerste nog geen twee bladzijden omvat, getekend... G. H. M.

recensie zelve heb ik niet uitgeschreven en kan U die derhalve niet mededeelen. — — —

Gij zult mij veroorloven, U te zeggen, dat gij mijnen brief aan mevrouw Van Voorst onbillijk schijnt te beoordeelen. Ik meen, dat haar brief den mijnen regtvaardigde, en heb mij over niets aan te klagen. Voor het overige zult gij U over alle mogelijke gevolgen niet behoeven te verontrusten; alles zal goed afloopen. — — —

Wat — — mijnen omgang met andere professoren aangaat, zoo kan ik daarop niet zeer roemen. Maar dit is verbonden met de levenswijs en de inrigtingen dezes lands, welke zeer van de onze afwijken. Het bezoeken van eenen hoogleeraar voor studenten bestaat daarin, dat zij Zondagsmorgens van 11—12 den professor op zijne studeerkamer hun compliment komen maken, daar 1/4 uur zitten en vertrekken. Verkiezen deze ook Mevrouw hunne oplettendheid te bewijzen, dan vragen zij geheel niet naar den hoogleeraar, maar slechts naar Mevrouw, die in eene andere kamer gereed zit, de heeren te ontvangen. Men loopt echter geen gevaar, of bij den eenen of bij de andere zich iets aangeboden te zien.

Ik heb geacht, dat deze wet voor mij niet bestond; ik ben geen student en het niets betekenend complimenteren is mij de onverdragelijkste tijdverspilling. Wanneer ik dus eenen professor spreken of bezoeken wil, begeve ik mij tot hem op eenen tijd, die mij goeddunkt. Maar ook dan gaat men naar zijn studeervertrek, zegt den man daar, wat men te zeggen heeft, spreekt over verschillende onderwerpen en neemt zijn afscheid. Dit is de eenige wijze des verkeers met professoren; met de gansche familie om te gaan, gelijk men daartoe b.v. in Leyden in staat wordt gesteld, gelukt misschien nimmer iemand. Hiertoe draagt veel bij, dat men hier geene gestelde gedeelten des dags heeft, bij uitsluiting geschikt, bezoeken te geven zoowel als te ontvangen. Daar is geen tijd van thee of van koffy drinken, kortom, geene gelegenheid, langer en naar willekeur te praten en een aangevangen gesprek onafgebroken in rust voort te zetten. Enkele hoogleeraaren hebben de gewoonte, degenen, die hun bevolen zijn, ten eeten te nodigen; de meesten doen niet meer, dan een groot thee, of zittend of dansend, in te rigten en daarmede zich zelve en den gasten gedurende veele uren groote verveling op den hals te halen. Ik weet niet, of het in Uw tijd, lieve Vader, ook reeds zoo was; dit is zeker, dat ik aan onze zeden verre de voorkeur geve. Daaruit volgt ligtelijk, dat mij ook het bezoeken geen groot genoegen maakt. Men zit op den sprong, houdt den geleerden van zijn werk af, hetgeen men voor hem ziet liggen, en breekt dus het gesprek na een 1/4 of ten hoogste 1/2 uur weder af. Tot lof der Gottingsche geleerden moet men niet vergeten aan te merken, dat het grootendeels hun vlijt en arbeidzaamheid zijn, welke deze belemmering des omgangs teweegbrengen, maar den student zoowel als den vreemden is dit buitengemeen onaangenaam, hoezeer men bekennen moet, dat vreemden, wanneer zij komen, hier met de grootste beleefdheid en humaniteit ten allen tijde ontvangen worden. Adel en vreemdelingen deelen vooral in de gunst der geleerden hier te lande. — — —

22. G. DE VOS AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, Februari 1821 [1].

Vergeving, beste Vriend, vergeving voor mijne allerschandelijkste nalatig-

[1] Ontvangen 3, beantwoord 19 April.

heid, want wil het tog met dezen naam bestempelen en niet denken, dat het voortgekomen is uit een minder toegenegen hart. — — —

Mijn lieve Betje Kemper (misschien neemt gij het mij kwalijk, dat ik daar al [van] begin en U niet met belangrijker dingen ophoud, maar het spreekwoord zegt: [waar] het hart vol van is, loopt de mond van over, en dat overlopen van de mond zult gij mij te minder ten kwade duiden, daar ze altijd word toegehouden, niemand hebbende, aan wien ik ze geheel uit kan storten. O Vriend, waart gij nog hier! Kon ik U eens om raad vragen en Uwe gedachten hooren over een en ander, waarin ik zoo dikwijls niet weet, wat goed is te doen, gelijk gij mij verleden jaar zoo menigmaal met hart en ziel hebt ten dienste gestaan!), mijn Betje dan heb ik bij mijne terugkomst te Leijden nog dezelfde gevonden, als ik ze verlaten had, ja zelfs toegenomen in alles, waardoor zij mijn hart zoozeer altijd getroffen heeft: mijwaards genegener en vrijer, dan ik zulks had kunnen verwachten of hopen. — — —

Wat hadden wij het vorig jaar menig genoegelijke avond, wat heb ik er thans weinig! — — —

Wat behandelt men onzen profes[sor op] een beestachtige manier, zoowel in de Tweede Kamer, als in de nieuwspapieren [1]. Gij zult misschien geen gelegenheid hebben, om dit een en ander waar te nemen, maar het is allerschandelijkst: men scheldt hem uit, men bespot hem en dat alles om dat wetboek. Waarlijk men moet er Kemper toe wezen, om zich hierboven te verheffen en het geluk des lands onder dit alles nog boven het zijne te rekenen, maar dat het hem verdrietig maakt, dit kan, dunkt mij, niet anders. Was hij maar nooit in die boel gekomen! Dan, dit heeft hij geschreven, dat, wanneer de redactie van eenige wetten, die hij nu gereed had, niet goedgekeurd wierd, dat hij dan hen, als stemmende tegen hetgeen zij in vorige vergaderingen hadden aangenomen, vaarwel zou zeggen en alleen voor de letteren en zijn famille zou gaan leven. Waarlijk ik mogt wel lijden, dat men de redactie afkeurde. — — —

Tot dus verre had ik verleden Zondag geschreven, toen ik opgehouden wierd en belet voort te gaan; thans, een week verder, ben ik pas in de mogelijkheid dezen voort te zetten door iets, dat dezen week heeft plaats gehad en dat ik U zal melden. Gij weet zeker, dat in de plaats van Borger voor eenigen tijd benoemd is geweest Van Lennep, doch dat deze dit van de hand heeft gewezen, zooals ook wel te begrijpen was. Nu heeft de Koning zelve Van Heusden beroepen, die dit beroep op alle mogelijke wijze had zoeken voor te komen, wel voorziende, dat dit hem veel onaangenaamheden zou berokkenen, dewijl het hem veel moeite zou kosten, Utrecht, daar hij zoo algemeen gezien en bemind is, te verlaten. Daar men echter algemeen begreep, dat Van Heusden de eenige man was, die Borgers verlies eenigzins zou kunnen vergoeden (of gij er ook zoo over denkt, geloof ik niet), zoo hebben de studenten op aanraden van sommigen der professoren goedgevonden, een commissie uit hun midden naar hem toe te zenden, ten einde op dit verzoek meer aan te dringen en hem zoo-

[1] Kemper zelf sprak in dit verband slechts over de hoge toon van de bestrijders van zijn Ontwerp tot een Burgerlijk Wetboek; in de Fransgezinde dagbladen werd dit ontwerp ook zeer gehekeld en het toppunt was een vers, dat 19 Februari werd gepubliceerd en de volgende dag tot een sympathiebetuiging voor Kemper in de Kamer leidde. (Vgl. *J. de Bosch Kemper*, De staatkundige Geschiedenis van Nederland tot 1830, Amsterdam 1868, blz. 571 vlg.)

doende van die achting en toegenegenheid ook alhier te verzekeren, die hij in zoo ruimen mate te Utrecht ontvangt. Uit elke faculteit is er hiertoe één gekozen, alleen uit de litterairische twee, zoodat de volgende tot deze commissie behoorden: Nauta, Hoogvliet, Mol, Uylenbroek, Groen en mijn persoon. Wij zijn Donderdagochtend in een rijtuig met vier paarden van hier vertrokken en hebben Van Heusden Vrijdags gesproken. Hij heeft ons bijzonder vriendelijk gerecipieerd, heeft ons verhaald, dat Leyden hem na aan het hart lei, dat niets hem aangenamer was dan de bloei dezer academie, maar dat hij ook door sterke banden aan Utrecht geboeid was. Of hij het zal aannemen, dat heb ik uit zijn woorden niet kunnen opmaken, ik denk echter nog al van ja.

Gij kunt begrijpen dat wij niet zeer vriendelijk door de Utrechtsche studenten ontvangen zijn, wij hebben ons echter om hun in het minst niet gegeneerd en zijn Zaturdagnacht teruggekomen na ons allerbest te hebben geamuseerd. — — —

Veel, zeer veel was er nog te melden, maar dat beter onder een pijp gaat dan door de pen.

P.S. Van Heusden heeft bedankt.

23. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 1-21 Maart 1821 [1].

Beste Ouders — —. Ik ben hedenavond eenigzins verstrooid en minder geschikt tot geregelden arbeid. Ik vat derhalve de pen op, om mij met U wat te onderhouden, het geheel aan het toeval overlatende, waarheen mij de loop mijner gedachten leiden wil.

Hedenmiddag heb ik weder aan Kemper geschreven en hem voorgesteld, hoe de kortheid des tijds mij dwong, bij hem om een spoedig antwoord aan te houden. — — —

Met mijne collegien heb ik het dit halve jaar bijzonder ongelukkig getroffen. De ongesteldheid van Bouterwek, welke echter thans geweken is, heb ik U gemeld. En Heeren, die anders eene zeer vaste gezondheid geniet, heeft na een val uit het rijtuig zijne collegies vijf of zes weken moeten opschorten. Eerst deze week is hij weder in staat geweest aan te vangen. Voor het overige zijn de Gottingsche hoogleeraaren buitengemeen vlijtig in het collegie houden. Zij stellen dit nimmer dan in geval van hooge noodzakelijkheid uit. Daarenboven zijn zij alle met eene groote belangstelling voor hunne hoogeschool vervuld. Eene loffelijke eigenschap voorzeker, wanneer zij niet partijdig is. Maar het is moeilijk, deze heeren van eenige vooringenomenheid tegen hetgeen niet Gottingsch is, vrij te pleiten. De meesten spreken over de andere Duitsche akademies en derzelver geleerden met minachting en schijnen daardoor in anderen de overtuiging te willen voortbrengen, dat in gansch Duitschland Gottingen nagenoeg de koningszetel van geleerdheid en wetenschap is. Dit ware nog eenigzins te verontschuldigen, wanneer onder hen zelve een geest van vereeniging, een esprit de corps heerschte, welke hen allen als één band omgaf. Maar ook dit vermist men hier zeer. Veele professoren zien zich welligt in een gansch jaar niet, anderen staan als partij en tegenpartij tegen elkander over, zooals b.v. Heeren en Eichhorn. Niet alsof ik meende, dat eenig gezelschap van geleerde mannen boven deze verdeeldheden verheven was; reeds in Leyden maakte ik dezelfde

[1] Beantwoord 26 Mrt. (niet opgenomen).

ondervinding, maar de gemeenschap tusschen de hoogleeraaren hier ter stede schijnt mij bijzonder los en gering. Men moet evenwel bekennen, dat hunne levenswijs hiertoe veel bijdraagt. Het gehecht zijn aan hun studeervertrek en het weinig uitgaan zijn niet bevorderlijk voor een levendig en aanhoudend verkeer.

Het is mij niet bekend, lieve Vader, of gij U de omstreken Uwer geliefde akademiestad nog herinnert. Om dezelve te beoordeelen, ben ik hier in het ongunstige saisoen en het lentegroen zal ik eerst zien ontluiken, wanneer ik deze stad reeds verlaten heb. Intusschen heeft mij toch niet kunnen ontgaan, dat op de naaste omgevingen ten minste weinig te roemen valt. Ook de Duitschers klagen hierover zeer. In het verder afgelegene, de Bruck en de Plesse, bieden zich de heerlijkste en verhevenste gezigten aan. Andere, als de Gleichen, de Haustein en den Hardenberg, heb ik nog niet bezogt. Vooral echter heeft de Plesse met hare schone ruines en Maria Spring, de dansplaats der Göttingers, mij uitnemend behaagd. Niet minder fraai is de ligging van Rheinhausen en van het zoogenaamde Bürgerthal in deszelfs nabijheid, de geliefde wandel- en werkplaats van den dichter Bürger. Voorbij Rheinhausen, op den weg naar de Gleichen, komt men door een zeer schoon dal, door hooge rotsen ingesloten, een eenig en voor mij geheel nieuw gezigt. De omliggende dorpen, Weende, Groonde, Booften, het gewone strijdperk der duellanten, zijn Duitsch, dat heet met de onze niet te vergelijken, en armzalig.

Bij den naam van Booften herinner ik mij aan de menigvuldige duellen der Göttingsche studenten. Men telt dergelijke tweegevechten hier wel in een half jaar 4—500. Geen wonder! Want de gelegenheden, waarbij men zich verpligt rekent, voldoening te geven of te vragen, zijn ontallijk. Het streng verbod en de straffen, bij de akademische wetten bepaald, zijn niet in staat, deze woede te keer te gaan. Ook dit semester, voornamelijk gedurende de eerste maanden, hoorde men dagelijks van duellen. Het zijn verschijnselen van den dag, waarover men het niet eens meer de moeite waard acht te spreken. Over onderscheidene voorvallen is gedurende dat halve jaar aan nagenoeg veertig studenten of een consilium abeundi of relegatie [1] toegekend. Voornamelijk is dit getal zoo vermeerderd door de ontdekking van het bestaan der Landmandschaften [2], welke men aan alle Duitsche akademies zooveel mogelijk tracht uit te roeien. — — —

4 Maart. — — —

Gij hebt, lieve Vader, in Uwen vorigen brief eenige vrees te kennen gegeven aangaande den invloed, welken de voortgezette studie van de nieuwere Duitsche philosophie vooral op mijne godsdienstige gezindheden welligt hebben kon. Ik eer de vaderlijke zorg, die ook uit de verte alles, wat den zoon nadelig mogt kunnen zijn, met een wakend oog bespiedt en met eene zich altoos gelijk blijvende liefde van hem zoekt af te weren. Te meer verheug ik mij, Uwe liefdevolle bekommering in dit opzigt volkomen te mogen geruststellen. Uw onvergetelijk voorbeeld heeft niet minder als de aanleiding [3], waarmede gij ons van kindsbeen af op zijde waart, de beginselen van godsdienstige vorming te

1 Wegzending van de universiteit.

2 Studentencorpora, georganiseerd volgens de landen, voornamelijk bestaande uit jonge mensen van aristocratische afkomst, die een grote belangstelling hadden voor drinken en duelleren.

3 Leiding.

diep in mijn binnenste gegrondvest, dan dat deze ligtelijk gevaar liepen in den vloed van tegengestelde *zoogenaamde* wijsgerige meeningen medegesleept te worden. Zogenaamde zeg ik, want ik ben overtuigd, dat alle *echte* wijsbegeerte ook de godsdienstige zijde van den mensch omvatten en schragen moet. Ik volg daarin mijnen leermeester Bouterwek, dat het de pligt der wijsgeerte is, onder de overige vereischten, waaraan zij te voldoen heeft, bovenal de religieuse behoeften der menschelijke natuur te bevredigen. De philosophie heeft niets gedaan, wanneer zij onzen geest in dit opzigt niet vermag te verlichten en gerust te stellen. En zij heeft eene harer grootste en gewigtigste opgaven overzien of roekeloos behandeld, wanneer zij dit onderzoek buiten den kring harer nasporing sluiten of tot ongodsdienstige resultaten komen kan. Zoo onafscheidelijk is godsdienst met onze natuur verbonden en als zamengevlochten, dat aan de wijsbegeerte, wil zij niet alle zenuwen en draden onzes wezens vaneen scheuren en zich zelve schenden, slechts overblijft, den mensch in deze hoogste zijner belangens op te helderen en te bevestigen. Ware philosophie kan niet atheistisch zijn, zij kan slechts de gezuiverde Christelijke godsdienstleer wijsgeerig regtvaardigen en krachtig staven. En de geopenbaarde godsdienstleer, welke uit haren aard niet behoort op het gebied van philosophische navorsching, berust op geschiedkundige waarheid en behoeft geene wijsgerige steunsels. Maar evenmin is ook de wijsbegeerte in staat iets aan te voeren, waardoor dit bovenmenschelijk gezag zou kunnen omvergestoten worden. Het is als 't ware een heiligdom, waaraan zij geen regt heeft, hare handen te slaan.

Deze zijn mijne overtuigingen, welke ik hoe lang zoo meer wensch gereinigd en bewaarheid te zien. Kan ik ooit daarmede iets goeds stigten, U, mijnen vader, zal daarvoor grootendeels dank moeten geweten worden. Ik hoop dezelve boven tijd en wisseling te bewaren, opdat zij ook nog *na* tijd en wisseling mijn eigendom zijn. Meeningen gaan onder en stelsels storten in, maar de bestemming des menschen, aan hooger raadsbesluit vastgehecht, verheft zich boven beide. Daarom moet er vooral gezorgd worden, dat het bewustzijn onzer bestemming ons ongekrenkt blijve. Daarheen gaat de weg der wijsbegeerte, deze is haar geleidster. Verdoolt zij op andere banen, door eenig dwaallicht uit het spoor gelokt, zij zal weldra, door haren bedrieglijken leidsman verlaten, in ondoordringbare duisternis gehuld, zelfs hare eigene plaats niet meer kennen.

19 Maart. Lang reeds heb ik met ongeduldig verlangen iederen postdag naar eenen brief van U uitgezien. Uwen laatsten ontving ik den 22 February. Zoolang hebt gij mij nog nimmer laten wachten. Dikwijls groeit mijn ongeduld tot ongerustheid aan. — — —

Gij kunt U niet denken, lieve Ouders, wat op dezen afstand mij eenige letteren van U zijn.

Aan Kemper heb ik reeds den 1 Maart met nieuwen aandrang geschreven, maar ook van hem is mij nog niets geworden. Ontvang ik morgen niets, dan vertrekt ook overmorgen het rapport en mijn voorstel aan den minister onmiddelijk, zonder mij weder aan Kemper te wenden.

De collegien worden uiterlijk den 7 April gesloten, maar ik blijf in allen gevalle hier tot Paaschen. Voor dien tijd kan ik toch ook om het weder niet afreisen. Ik ga van hier op Cassel en vandaar waarschijnlijk over Marburg, Giessen, Frankfurt en Mainz naar Heidelberg. Treft mij dan het antwoord van den

minister niet meer hier, dan zal het mij toch wel ergens anders achterhalen.

Den 17 Maart was de verjaardag van prof. Van Voorst. Ik heb hem derhalve gister voor acht dagen geschreven en tevens mijne verdere plans voorgelegd. Zonder hem van het voorgevallene met Bentinck of van mijne correspondentie met Kemper te onderrigten, heb ik hem tegelijk voorgelegd mijne behoefte om verhoogde subsidien.

Gister heb ik met Schimmelpenninck de Gleichen bezogt. Het zijn twee hooge bergen, wier toppen met de ruines van oude ridderkastelen gekroond zijn. Het uitzigt is daar zoo verheven en vrij en men schijnt zich zelve toe, daar in een reiner element te ademen, dat men ook van binnen hooger en reiner gestemd wordt. Ook de borst des menschen verwijdt zich ligter tot de groote bewustheid van het Oneindige, wanneer men zich slechts door het grenzenlose hemelgewelf omgeven en de woningen des beperkten alledaagschen levens diep beneden zich voor zijne voeten ziet. Ons gansche wezen beweegt zich als in een hoogere sfeer ruimer en de opgewondene geest meent eenen blik te kunnen werpen aan gene zijde dezer grenzen des tijds, waar het Eeuwige en onze bestemming ons verbeiden.

Schimmelpenninck vertrekt over groote veertien dagen naar het vaderland en wekt daardoor in mij een magtig verlangen, hetwelk vooreerst nog niet bevredigd zal worden. Met zijne aanwezigheid wordt mij een genot onttrokken, hetgeen nagenoeg reeds in eene behoefte was overgegaan.

21 ⟨Maart⟩. Ik heb weder te vergeefs gehoopt en weet nu niet meer, waaraan mij te houden. Ook in Holland schijnt alles als uitgestorven, ten minste neemt men daar een diep stilzwijgen ten mijnen opzichte in acht. Mijn brief aan Falck [1] is gereed en ik kon dien hedenavond doen vertrekken, maar ik zal nog wachten, of ik *misschien* morgen iets van Kemper ontvange. Hoe het zij, morgenavond gaat hij in allen gevallen af. Den hoofdinhoud zal ik U bij eene volgende gelegenheid mededeelen.

Hoe staat het met den ontvangst mijner toelage? Vóórdat ik mijne reize vervolge, dat heet vóór Paaschen, wenschte ik doch nog het derde 1/4 jaar te ontvangen. Ik hoop, dat gij dit zult kunnen bewerkstelligen. — — —

24. J. M. KEMPER AAN J. R. THORBECKE.

Brussel, 12 Maart 1821 [2].

Waarde Vriend. Ik heb inderdaad Uwe beide brieven van 6 December '20 en 24 Januari '21 wel ontfangen en gij had dus recht eenig antwoord te verwachten, maar velerleie druktens hebben mijnen goeden wil teleurgesteld. Ik heb echter daarom Uwe belangen niet vergeten en op meer dan eene plaats deselve doen gelden. Ook wat Uw tegenwoordig verlangen betreft.

Ik raade U dus, onverwijld aan den heer Falck te schrijven met eene korte opgave van het reeds door U verrichtte en ontwikkeling van Uwe plannen of wenschen (*in de meeste uitgestrektheid*) betreklijk de voortzetting der reise, welk alles dan met een verzoek zoude moeten gesloten worden, om ten dien einde, zoowel in tijd, als in quantiteit van subsidie, het vorig besluit uitgebreid te zien.

1 No. 27.
2 Ontvangen 23, beantwoord 25 Mrt.

Wanneer gij mij dit request zendt, zal ik mij gaarne met de bezorging belasten, doch het is beter, dat gij het onmiddelijk aan den minister zendt en mij tegelijkertijd verwittigt van hetgeen gij gedaan hebt. Het eerste zal den minister aangenamer zijn en het laatste mij in staat stellen het nodige te doen.

Voor het overige hebben de details Uwer brieven mij het grootste genoegen gegeven en ik hoop, dat mijne nalatigheid in het antwoorden U niet zal afschrikken van daarmede voort te gaan.

Wij bevinden ons nog voortdurend tot ons aller spijt te Brussel en met de Wetboeken gaat het zeer langsaam. — — —

25. P. J. UYLENBROEK AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 18 Maart 1821 [1].

Het is in de daad een geruime tijd geleden, waarde Vriend, sedert ik U schreef, en ik neem dus gaarne de gelegenheid te baat om U eenige tijding van mij en van hier te doen toekomen. Want dat het dikwijler aan de gelegenheid om het geschrevene op eene geschikte wijze aan U te verzenden, dan aan gelegenheid en vooral ook aan genegenheid om te schrijven hapert, zult gij, ook zonder mijne uitdrukkelijke verzekering, wel willen geloven.

Het is mij bijzonder aangenaam gedurig goede tijding van U te ontvangen, ofschoon bij elken brief van U mijne begeerte, om iets omtrent Uwe eigenlijke werkzaamheden te vernemen, onbevredigd blijft. Gaarne geloof ik, dat gij over dit onderwerp aan anderen reeds veel zult geschreven hebben en dat het U daarom minder aangenaam zijn kan, deze snaar wederom aan te raken, doch gij zult mij ook wel willen toestemmen, dat het voor mij, die anders altijd alles, wat Uwe studies betrof, plag te weten, onaangenaam is, tegenswoordig daarvan ten eenemale onkundig te zijn. — — —

26. H. C. VAN DER BOON MESCH AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 18 Maart 1821 [2].

Beste Vriend. Ik dacht reeds, dat gij mijne brief zoudt ontvangen hebben, toen ik van Uylenbroek hoorde, dat het schip naar Zwolle nog niet was vertrokken, en dus vond ik lust om meteen U nog wat te schrijven.

Van Heusde is wederom beroepen en zelfs is er eene commissie van de Leydsche studenten naar hem geweest, om hem van hunne begeerte naar zijne lessen en hoogachting voor zijn persoon en verdiensten te verzeekeren, waaronder ook De Vos en Uylenbroek geweest zijn. Ook zegt men, dat hij op het tractament van Wyttenbach zou beroepen zijn en dus op 5000 gulden. Doch alles te vergeefs. De faam en naam van Van Heusde schijnt op eens aanmerkelijk aangegroeid en opgeluisterd te zijn. Want als men de menschen (ik meen nú geletterde menschen) hoort, zou men zeggen, dat er niemand is, die op de verste afstand met hem kan vergeleken worden, en dus de slotsom, dat Utrecht nu verreweg in de letteren Leyden de baas is. — — —

Ik heb al gezegd, dat gij, zoo het aequilibrium nu mocht verbroken zijn ten nadeele van Leyden, met Uwe komst herwaarts dan welhaast 't aequilibrium niet alleen zult herstellen, ja maar ook zult doen overslaan ter triumphe van Leyden. Ja Vriend, zoo groot is mijne verwachting van U!

1 Ontvangen 3, beantwoord 19 April.
2 Ontvangen 3, beantwoord 6 April.

Verder is hier geen nieuws. Te Utrecht is beroepen in de plaats van De Rhoer, die overleden is, Enschut van Groningen, dien ik algemeen hoor als een zeer bekwaam, geleerd en met de geest en taal der Oude letteren doordrongen man roemen en verheffen. Zoodat Utrecht hierin ook is vooruitgegaan. Als dit maar nu niet studenten in de regten trekt, waarin Leyden andersints gewoon was het verreweg te winnen.

Wat het monument van Brugmans betreft, dit zal door de Maatschappij niet worden opgericht, daar de famielie verklaard heeft reeds zelfs hieraan te arbeiden. Zoo iets, dunkt mij, had het land behooren te doen. Nu doen zij het, die het zeker 't dankbaarst zullen doen, daar zij den afgestorvenen ook in zijn leven de verschuldigde eer en achting hebben toegedragen, maar wien echter in alle gevallen hierin moesten zijn voorgekomen. Sed haec est hisce temporibus caritas et humilitas populi Batavi! [1]

Voor Bilderdijk intusschen, die onvermoeid is in het boeken schrijven, is men bezig een gouden medaille te slaan. En wie heeft ingetekend, kan een zilveren of bronzen bekomen. En men zal voor Tollens een marmer borstbeeld oprichten, waarvan ik het eerste paene [a] sero [2] reken, 't laatste geheel immature. Doch ook de eerste rekent men onwaardig om ridder te zijn, de laatste is het sedert een jaar of vier!! — — —

27. J. R. THORBECKE AAN A. R. FALCK [3].

Göttingen, 22 Maart 1821.

Daar de tijd nadert, waarop de eerste afdeeling mijner reize, mijn verblijf te Göttingen, dient besloten en mijn vertrek voorbereid te worden, zoo neem ik de vrijheid, Uwer Excellentie zoowel van mijne tegenwoordige studien en omgevingen eenig berigt mede te deelen, als mijne plans voor de toekomst Uwer Excellentie voor te leggen.

Te Göttingen aangekomen, heb ik mij in de eerste plaats bij de bibliothekarissen vervoegd, welke mij de toegang tot de bibliotheek en tot alles, wat daartoe in eenige betrekking staat, met de meeste vriendelijkheid en liberaliteit openstelden. Met de studie der bibliotheek zoude ik een collegie over de literairgeschiedenis of in het bijzonder over bibliographie verbonden hebben, indien dit gegeven werd. Nu bij gebrek van zoodanige aanleiding [4] moest ik mij vergenoegen, de grondstellingen, waarop de inrigting der bibliotheek berust, uit de kennis van haarzelve te ontleenen [5]. Men vindt hier echter nog geene doorgaande eenheid van beginselen, zoodat eenige deelen in inrigting van andere afwijken. Dit is middelijk en onmiddelijk het gevolg van een voortreffelijk stelzel, hetwelk bij het bestuur van het gansche gevaarte te gronde ligt en daarin bestaat, dat de wetenschappelijke catalogus tevens regel en wet is van de schikking en verdeeling der boeken in de kassen. Eene analyse der onderscheidene wetenschappen in hare deelen en onderdeelen is, ook wanneer men daarbij met de meeste logische gestrengheid te werk gaat, slechts betrekkelijk en dus in zooverre willekeurig; maar bovendien wordt zij nog zeer onzeker en veranderlijk, wanneer men daarbij minder op de organische natuur der vakken zelve letten

[a] Hs.: pane.
[1] Maar dit is in deze tijd de waardering en de kleinheid van het Bataafse volk!
[2] Bijna te laat. [3] Klad. [4] Handleiding.
[5] In het archief bevindt zich een opstel Over de Göttingsche Bibliotheek, o.a. Over de Alphabetische Catalogus, en één, gedateerd: Göttingen 1821, Over de inrigting eener Bibliotheek.

kan, dan veelmeer, gelijk ten behoeve eener boekerij noodzakelijk is, zich naar de voorhanden zijnde boeken en hunne onderwerpen richten moet. Hiervolgens is het klaar, dat eene wetenschappelijke verdeeling, op 50.000 banden berekend en voor dit getal doelmatig, voor 200.000 banden onbruikbaar wordt. Daarenboven is een wetenschappelijke catalogus eener uitgebreide bibliotheek te vervaardigen, niet het werk van eenen man; onderscheidene personen gaan bij de enkele vakken ieder van hun eigen bijzonder standpunt uit. Deze ervaringen heeft dan ook de Gottingsche bibliotheek gemaakt. De eerste wetenschappelijke catalogus der Gottingsche werd reeds in 1755 begonnen en op 86 banden en folianten aangelegd. Thans is dezelve van geringen dienst en men heeft dus in de eerste jaren dezer eeuw eene gansch nieuwe bearbeiding aangevangen, waarvan nog slechts een zeer gering gedeelte voltooid is. Al het overige berust nog op den ouden catalogus.

Bij dat alles is de orde der bibliotheek bewonderenswaardig en de snelheid, waarmede men eenen ieder gerieft, uitstekend. Vooral is daartoe dienstig een volledige alphabetische catalogus in 164 foliobanden, zoo ingerigt, dat dezelve slechts ingevuld, maar nimmer weder geheel vernieuwd behoeft te worden. Eene der uitstekendste voorregten echter is een toereikend personal, waardoor de regering in de menigvuldige werkzaamheden, hier te verrigten, voorzien heeft. Ten dien einde zijn, buiten de bedienden voor den gemeenen dagelijkschen dienst, drie bibliothecarissen en twee andere geleerden, onder den titel secretarissen, aan de spits van het geheel gesteld. Op deze wijze kon iets groots geschieden en het is niet te ontveinzen, dat in deze liberaliteit van het Hannoveraansche Ministerium eene der eerste oorzaken van den grooten bloei der Göttingsche bibliotheek gelegen is, zonder welke aan alle overige maatregelen of subsidien de uitwerking zoude ontbroken hebben.

Na de studie der bibliotheek is het bovenal de philosophie geweest, waaraan ik mij gedurende mijn verblijf hier ter stede onder aanleiding van den hoogleeraar Bouterwek gewijd heb. Met groote vreugde heb ik deze voortreffelijke gelegenheid aangegrepen en wensch op mijne verdere reize geene bronnen van dien aard voorbij te gaan. Ook heb ik niet verzuimd, bij den hoogleeraar Heeren zijn beroemd collegie over de statistiek bij te wonen.

De Gottingsche hoogeschool[1] wordt gerekend thans zeer te bloeien en wanneer het getal der studenten hier de eenige maatstaf zijn kon, dan ware met haren tegenwoordigen toestand geen vorige in vergelijking te brengen. Bijzonder is het de hoogleeraar Eichhorn, welke door zijne collegies over het Duitsche staats- en kerkelijk regt een groot aantal van elders om zich heen verzamelt. Over het algemeen is het karakter der Gottingsche universiteit in zoo verre hetzelfde gebleven, hetgeen het eertijds was, als ook nu, gelijk voorheen, het meeste gewigt gelegd wordt op de beoeffening der zoogenaamde positieve wetenschappen. De oude letteren hebben zedert den tijd van Heyne veel van haar aanzien verloren en hare tegenwoordige leeraaren hebben haar dien ouden luister nog niet kunnen wedergeven. Deze studie, niet zooals van ouds in de Nederlanden op zich zelve eervol en als steunsel van andere vakken noodzakelijk geacht en door eene wet van hooger hand aanbevolen, hangt hier veelal van de mode of den roem des leeraars af. Evenmin speelt de wijsbegeerte eene hoofdrol, waar-

[1] Een uitvoeriger beschouwing kan men vinden in een brief van J. R. aan H. A. Hamaker d.d. 18 Febr. 1821, Leidse Univ. Bibl. (B. P. L. 2013).

voor de Georgia Augusta [1] dan ook geenszins het lot van Jena te vrezen heeft, waar het alles beheerschende enthusiasme voor philosophie met ganschelijke verachting van alle positieve studien de hoogeschool eerst in eene onnatuurlijke overspanning, daarna in eene te grootere ontspanning bragt. Van eenen dergelijken geest is hier niets te vinden en hoezeer Duitsche philosophie vooral in de laatste jaren te naauw verweven is met Duitsche letterkunde, dan dat deze wetenschap zoo ligt als de philologie ook zelfs hier uit de mode zoude kunnen komen, zoo is toch de groote massa er zeer verre af, dezelve tot voorwerp van ernstige studie te kiezen.

Met het begin van April worden de collegien gesloten en er bestaat dan geene reden, waarom mijne vertrek langer uit te stellen. Hiertoe is nodig, dat de voortzetting door Uwe Excellentie goedgekeurd worde en bepaald, welke de omvang mijner reize zijn zal: of [a], behalve het Noordelijke Duitschland, ook München en Weenen in dezen kring zullen behoren. Hier hangt alles van den mij verleenden tijd af. Want ook voor den tijd, gedurende welken ik mij binnen het Noordelijk Duitschland mogt houden, moet ik aanzoeken, dat mij een jaar na het thans verlopen halve jaar toegestaan worde, om aan het oogmerk mijner reize eenigermate te kunnen voldoen, waarheen ik met alle krachten streven zal, moet ik deze verlenging ijverigst wenschen.

Onder de overige plaatzen hebben mij de geleerden hier ter stede vooral aanbevolen Dresden en Berlijn met hare uitgestrekte bibliotheeksinrigtingen als steden, die voor mijn oogmerk een langer verblijf vorderden. Hiervolgens had ik mij voorgesteld, de voortzetting vooreerst alzoo te regelen: van hier over Cassel, Marburg, Giessen, Francfurt en Mainz te reizen op Heidelberg; van Heidelberg over Stuttgardt, Erlangen, Wurtzburg, Gotha, Weimar, Erfurdt, terug te keeren op Jena, Halle, Leipzig en Wittenberg, om tegen het einde des zomers in Dresden te zijn, vanwaar ik dan in den laten herfst wenschte af te gaan naar Berlijn en daar den winter te vertoeven.

Tot de uitvoering, wanneer die door Uwe Excellentie goedgekeurd wordt, ben ik gedrongen, om eene verhooging van subsidien te verzoeken. Wanneer ik mij ook verder, gelijk tot nog toe, slechts op eene en dezelfde plaats op te houden had, zoude ik minder zwarigheid maken met de goedgunstige toelage van Z.M. onzen Koning de noodzakelijke onkosten te bestrijden, maar bij eene eigentlijke reize en gedurige wisseling van verblijf moet ik ter doelmatige bereiking van het mij voorgeschreven plan over eene vermeerdering nedrigst aanhouden, zoowel voor dit loopend jaar, als voor den volgenden tijd, dien Uwe Excellentie na mijn verzoek goedvinden zal mij toe te staan. Hoe onbescheiden de schijn zij, waarmede men, om de vermeerdering eener ontvangene weldaad vragende, het voorkomen heeft, de weldaad zelve niet te erkennen, zoo ben ik evenwel hier in de onaangename verpligting, den schijn der bescheidenheid aan het klare inzicht der vereischten ter vervolging van een mij gesteld belangrijk oogmerk op te offeren.

Indien het zijn kon, wenschte ik, om geen tijd te verliezen, tegen Paaschen

[a] Hs.: of zij.

[1] De universiteit van Göttingen, gest. in (1734-)1737 onder ausp. v. George II, kon. v. Eng. en keurv. v. Hannover, die haar bij schrijven van 8 Jan. 1736 deze naam gaf. (Vgl. *K. F. H. Marx*, Goettingen in medicinischer, physischer und historischer Hinsicht geschildert von —, Göttingen 1824, blz. 114, noot 1.)

van hier te vertrekken, om, waar over het algemeen ik mij bevinde, mij zoo in te rigten, als ik veronderstellen kan, met Uwer Excellenties oogmerk meest overeenkomstig te zijn, en mij meer en meer uit te rusten, om ook daarna, in het vaderland teruggekeerd, mijne beste krachten gaarne aan de bevordering van die bedoelingen te besteden, waartoe ik geacht mogt worden, met eenig nut te kunnen medewerken. — — —

28. J. VAN VOORST AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 30 Maart 1821 [1].

Amice. Reeds eer heb ik U willen schrijven, maar ben daarin gedurig belet. Ook had ik gehoopt, U iets meer te kunnen melden over Uw belang; maar alles gaat hier langzaam en als men komt met pecunieel bezwaar, is er veelal minst gehoor te krijgen. Ik heb evenwel, na het ontvangen van Uwen laatsten brief, al eens weder aangeklopt met den meesten aandrang op antwoord.

Deze Uwe letteren, waarde Vriend, waren mij vooral hoogst aangenaam om het blijkbaar regt vriendelijk aandenken van een dag, die wij waarlijk niet zouden hebben durven vermoeden, dat nog bij U in gedachten was gebleven. Hartelijk dank voor Uwe deelneming in ons genoegen. Gods wijsheid vervulle Uwe wenschen, zooals het de Eeuwige goedheid zal behagen!

Uwe belangrijke berichten over de Gottingsche bibliotheek in Uwen vorigen brief deden mij veel genoegen. Het is hier: nos poma[a] natamus [2]. Nu, men moet er van maken, wat best kan naar onze omstandigheden en behoeften. Gij zult, zoo ik hope, Uw doel bereiken en Uwe wenschen vervuld krijgen om de verdere reis zoo te doen, als gij hebt gemeld. Het denkbeeld van Heeren stemt volmaakt overeen met het mijne. Gij herinnert U, dat ik Dresden vooral zeer heb aanbevolen. Halle, Leipzich en Wittenberg moesten ook niet overgeslagen worden. — — —

Gij hebt, vertrouwe ik, Uwe wenschen ook zelf aan den minister Falck en de Curatoren medegedeeld. Door het kanaal der Curatoren dient alles te gaan. En gij zorgt intijds voor Uwe afreize, dat wij Uw adres weten. — — —

Intusschen wordt hier goed gestudeerd en ontbreekt het niet aan zeer bruikbare stof voor de toekomst. Uilenbroek, Uw waardige vriend, mag daaronder wel vooraan genoemd worden. Deze zal U van tijd tot tijd het academisch nieuws mededeelen. — — —

29. NOTITIE VAN J. R. THORBECKE [3].

⟨Göttingen,⟩ Maart 1821.

De gedachte aan het stervensuur en den heengang van mijnen ontslapenen vriend Koolhaas stelt zich weder in hare volle levendigheid voor mijnen geest. Het leven schijnt mij weinig beduidend en alle zijne gestalten vlak, alledaagsch en als zonder verwen; zijne toekomst van hier tot aan het graf in eenen valen nevel gehuld, die slechts daartoe dient, het licht, dat ons aan gene zijde zal opgaan, voor het oog te verbergen. Eerzucht, plannen, uitzigten schijnen mij ijdel en in stede van den mensch gelukkig te maken, hem om zijn heil te bedriegen Ik weet het, gevoel en verbeelding heerschen thans in mij voor en het is een

[a] Hs.: poena. [1] Ontvangen 6 April, beantwoord 31 Mei.
[2] Wij dobberen als appelen, d.w.z: wij worden heen en weer geslingerd.
[3] Hiervan is bovendien een copie aanwezig.

poëtische spiegel, die ik aan de vormen des levens voorhoude. Het verstand is uit zijne plaats gestoten en het evenwigt tusschen de onderscheidene krachten van mijnen geest verbroken. Maar wat is het evenwel, hetgeen te weeg brengt, dat ik mij in deze stemming der Godheid nader schijne en mij te bewegen in hoogere gewesten des lichts, niet rein, niet ongeboeid, maar toch zoo, dat ik mij voorkome in deze gewesten door een donker glas mijn vaderland te erkennen? Wat is het, deze bewustheid des hoogeren, des eeuwigen, waartoe men zich slechts op de vleugelen des gevoels en der verbeelding verheft? Zijn het schijngestalten, die zich voor mij opdoen, waardoor mijn geest als in den droom zichzelve misleidt en waarbij niets wezenlijks te gronde ligt? Erkenne ik door dit hooger bewustzijn niets, al is het dan ook, dat deze aetherische beelden eener andere wereld en eenes anderen bestaans alle betekenis, aan leven verliezen, wanneer men tracht ze naar beneden te trekken in het koude, doode rijk der begrippen? Onmogelijk. Iets objectiefs moet het zijn, hetgeen zich in deze bewegingen van den opgewondenen geest aankondigt. Mijne gansche natuur vordert dit, wanneer het eigenlijke wezen van haren adel, het licht eener goddelijke afkomst, dat zij in zich voelt gloeien, niet in eenen droom zullen ondergaan. In dit gevoel openbaart zich de eeuwige Godheid, zonder welke wij niet bestonden, en eene andere wereld der bestemming, zonder welke ons bestaan een schaduw ware. Dat gevoel zelve is een vonk van het licht, hetwelk den ontoegankelijken troon des Eeuwigen omgeeft; het is het oog des geestes, waarin het onzienlijke zich afspiegelt, het orgaan onzer onmiddelijke gemeenschap met den Eenigen en tot het vernemen der toonen en stemmen, die uit andere woningen tot ons nederzweven.

30. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 31 Maart (1 April) 1821 [1].

Nu wordt mij het wachten al te erg. Nog heeft de post mij geenen brief van U gebragt. Het zijn heden vijf weken, dat ik niets van U, geliefde Ouders, te zien kreeg[2], en de laatste veertien dagen zijn mij als zooveele weken verstreken. Ik heb U Woensdag vóór acht dagen geschreven en had zelfs op dezen brief reeds antwoord hebben kunnen. Wat ik daarover denken moet, weet ik niet. Het is mogelijk, dat een brief verloren gegaan zij; in allen gevalle verzoek ik U dringend, dezen met ommegaande te beantwoorden. Ik houde het voor het beste middel tegen mijne onrustig heen en weer bewogen stemming, U opnieuw te schrijven. Mijne werkzaamheden en opgewektheid lijden bij deze gedurige teleurstellingen zeer en tegen wil en dank is het mij dikwijls niet mogelijk, mij van zorge te ontslaan.

Heden heeft Heeren, gister Bouterwek gesloten. In de laatste weken vooral heb ik menigvuldig in de collegies van andere hoogleeraaren gehospiteerd. Zonderling is het, dat onder de achtendertig professoren dezer hoogeschool slechts twee of drie gevonden worden, op wier voordragt te roemen valt. Deze zijn Thibaut, Saalfeld, en dan nog Hausmann. De eerste doceert de wiskunde, de andere politiek en nieuwere geschiedenis, de laatste agricultuur, mineralogie en

1 Beantwoord 7/10 Apr. (no. 34).

2 De eerste zal 3 Apr. arriveren (niet opgenomen) met 12 overdrukken van de Leidse prijsverhandeling en vijf brieven van anderen. F. W. heeft weken met schrijven gewacht op allerlei zaken, o.a. op antwoord van J. R. zelf.

andere daarmede verwandte wetenschappen. Het bezoeken van een collegie bij Schulze en van dezen wijsgeer zelve heeft mij bevestigd in de overtuiging, dat ik aan Bouterwek de beste keus gedaan had. Voornamelijk heb ik onlangs eene belangrijke kennis gemaakt aan Hausmann, wiens alleraangenaamste omgang van zijne veelvuldige reizen geen gering sieraad ontleent. Ik wensch gedurende den tijd, welken ik hier nog doorbrenge, dit verkeer, gelijk dat met den ouden Eichhorn, Schulze, Bouterwek, Heeren en Blumenbach, ijverig voort te zetten.

Volgens mijne laatste letteren heb ik Donderdag vóór acht dagen aan Falck geschreven. Den volgenden dag ontving ik eenen brief van Kemper [1]. — — —

De brief aan Zijne Excellentie was weg, maar evenwel geloof ik, nagenoeg aan het oogmerk van Kemper voldaan te hebben [2]. — — —

Het een en ander deelde ik daarop den volgenden Zondag aan Kemper mede, met de aanmerking, dat hij zag, hoe ik niet *direct* mijne wenschen ten opzigte eener reize naar Weenen en Munchen, waartoe een vierde halve jaar vereischt werd, voorgedragen had. Dat evenwel ook deze uitbreiding zeer door mij begeerd werd; maar dat ik gemeend had, dat, indien hij datgene, wat ik slechts aangegeven had, onmiddelijk wilde aandringen, dit van beter gevolg zijn zou, dewijl ik gevreesd had, te veel op eenmaal te vragen. Verder liet ik alles over aan zijne belangstelling en krachtigen invloed en merkte slechts nog aan, dat, wanneer mijn vader niet tot nog niet geheel buiten staat ware, iets voor mij te doen, mijne afhankelijkheid van hoogere beschikkingen van anderen aard zou zijn; maar dat nu alleen het gouvernement, vooral ook door het toestaan of verweigeren van toereikende subsidie, mij in de mogelijkheid of onmogelijkheid stelde, mijne reize doelmatig te voltooien.

Aan beide, den minister en Kemper, meldde ik tevens, dat ik, indien het zijn kon, met Paaschen van hier wenschte te vertrekken, en aan Kemper gaf ik nog in bedenking, of in het vervolg de betaling der gelden niet naauwkeuriger geregeld en bespoedigd konde worden — — — [1].

Vóór mijn vertrek uit Gottingen ben ik voornemens, een eenigzins breedvoerig rapport aan Curatoren der Leydsche akademie [3] te zenden. Ik denk, dit draagt Uwe goedkeuring weg. Om het hun franco te doen toekomen, zal ik het bij gelegenheid eener afzending aan U insluiten, hetwelk U gelegenheid geven zal, het opstel te lezen. — — —

31. F. H. AAN J. R. THORBECKE.

Kassel, 3 April 1821 [4].

Zeer waarde Neef. Ik ontfing gisteren U Edeles g'eerde van den 1 deser en zag daaruyt met bijsonder genoegen, dat wij binnen kort het plaisir hebben zullen U Edele bij ons te sien, waarbij ik dan mits deesen versoek, dat U Edele bij ons gelieft te logeeren en met ons, zoals wij het hebben, voorlief te neemen. Daar ik egter voor Paaschen nog een klein reisje doen moet, maar bepaald op goede Vrijdag weer te huys ben, zo versoeke het zo in te rigten, dat U Edele Zaterdag voor Paaschen hier intrefd. Wij brengen dan het feest te samen door, besoeken de Wilhelmshöhe en verdre environs der stad en voort na Paaschen

1 No. 24, waarvan hier de samenvatting van een gedeelte volgt.
2 Hier volgt de inhoud van no. 27.
3 Zie no. 33.
4 Beantwoord 8 April.

kan U Edele dan al datgeene, wat de wetenschappen toebehoord, besorgen, waartoe ik U Edele zo veel als mogelijk behulpsaam weesen sal.

De bibliotheek is alle daagen, Zon- en feestdaagen uytgenoomen, van s'morgens 10 tot 1 uur open en zowel den Oberbibliothicar Herrn Oberhofrath Voelkel, als den Bibliothicar Grimm en zijn broeder, de secretaris, zijn daagelijks daar te vinden. — — —

32. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 5 April 1821 [1].

Beste Ouders. — — —

Over de wijze van omgang met de professoren hier ter stede heb ik U tevoren het een en ander medegedeeld. Waarom ook het verkeer in het huis van Blumenbach niet dat is, hetgeen ik mij in den beginne voorstelde, heeft gedeeltelijk denzelfden grond. 't Is waar, ik heb hem eenen tijdlang weinig bezogt, dewijl ik oordeelde, dat hij, hoezeer mij altoos hartelijk nodigende om van tijd tot tijd des avonds bij hem te komen theedrinken, mij toch ook wel eens bijzonder vragen kon. Maar dit is hier eenmaal geen gebruik en ik zal nu in de laatste weken eenige avonden bij hem gaan doorbrengen. Ook zal ik deze week of de volgende Gauss en de sterrewacht, gelijk andere akademische gebouwen, bezoeken. — — —

Schimmelpenninck vertrekt morgen en beweegt mij daardoor opnieuw tot een sterk verlangen naar het vaderland. Maar ook het afscheid van hemzelve is mij geenszins onverschillig. Veel heb ik in dezen jongeling gevonden, hetgeen mij in hartelijke vriendschap aan hem vasthegtte: eenen zin gerigt op het groote en goede en eene vuurige vaderlandsliefde. Misschien ben ik ook niet geheel zonder invloed op hem gebleven, daar zijne vorige levenswijze en ondervindingen den oorspronkelijken aanleg met eenen ligten nevel omgeven hadden. Door eene buitengemeene vertrouwelijkheid, opregtheid en hartelijkheid nam hij reeds van den beginne af mij grootelijks in en zoo knoopte zich spoedig eene ongedwongene, vriendschappelijke betrekking. De Nederlanden zullen hem eens, hoop ik, onder hare ijverigste staatsmannen tellen. — — —

33. J. R. THORBECKE AAN CURATOREN DER LEIDSE HOGESCHOOL [2].

Göttingen, 7 April 1821.

Het is mij een aangename pligt, U Edelgrootachtbaren vóór het besluiten der eerste afdeeling mijner reize eenig berigt mede te deelen, zoowel van mijne verrigtingen en tegenwoordige omgevingen, als van mijne plannen en wenschen voor de toekomst.

Met groot genoegen en veel voordeel heb ik een half jaar te Göttingen doorgebragt. Deze hoogeschool heeft onder hare zusteren in Duitschland niet alleen, maar ook bijna in gansch Europa eene der eerste plaatsen zoo onbetwistbaar ingenomen, dat van den beginne aan mijne opmerkzaamheid zich daarheen rigtte, de eigendommelijke verdiensten dezer universiteit met derzelver oorzaken in eenig klaar overzigt te vereenigen en naar waarde te schatten.

De geest eener hoogeschool strekt zich vooral naar twee rigtingen uit, in zoo-

[1] Beantwoord 10 Apr. (no. 34).
[2] Klad.

verre bijzonder gewigt gelegd wordt of op de studie van eigenlijke geleerdheid, of op het noodzakelijk onderrigt in die kundigheden, welke een bestaan in het burgerlijk leven verzekeren. Het laatste is vooral het eigen kenmerk der Göttingsche akademie. Niet dat veele hoogleeraaren het niet wel liever anders zagen, maar deze strekking lag in het oorspronkelijk doel der stigting en de regering in Hannover is zich hierin ook in de volgende tijden standvastig gelijk gebleven. Bevordering van wetenschappelijke geleerdheid wordt door haar veel minder beoogd, dan de vorming van bekwame mannen voor de onderscheidene pligten en posten des maatschappelijken levens. Van dit standpunt moet men uitgaan, wil men de Göttingsche universiteit in het ware licht zien.

Met deze algemeene strekking is onmiddelijk verbonden, dat hoofdzakelijk de zoogenaamde positieve wetenschappen den kring der gewone beoeffening uitmaken en dat ook in dezen minder geleerde kunde, dan wel practische bruikbaarheid en geschiktheid het oogmerk is, waarheen alles streeft. Het is waar, eene zekere soliditeit, indien men dat woord in deze betekenis bezigen mag, wordt bij dezen geest bewaard en Gottingen beschermd tegen een zeker koortsachtig enthusiasme, hetwelk andere Duitsche universiteiten wel eens met eene verachting van alle ernstige positieve studien en aan de andere zijde met eene oppervlakkigheid vervulde, die met de namen van goeden smaak, schone letteren en philosophie noch geleerden voortbragt, noch mannen, die voor den staat en de maatschappij verstonden te werken.

Maar wanneer Gottingen tegen deze besmetting beveiligd is, zoo is het evenwel niet te ontkennen, dat met het eigen karakter der hoogeschool andere nadeelen verbonden zijn. Door hetzelve wordt een voorrang der broodstudien, gelijk men hier zegt, gevestigd, welke de kracht en de zenuwen van wetenschappelijke geleerdheid verlamt. De gevolgen zijn ligt te berekenen. De niet positieve en over het algemeen alle subsidiaire kundigheden worden verwaarloosd of aan de mode en andere toevallige omstandigheden onderworpen. Zoo ook hier. Terwijl men in een collegie over het Duitsche regt 250—300 hoorders telt, worden de Romeinsche Oudheden aan de universiteit niet eens onderwezen en valt het aan eenen jurist niet ligt in, eenig collegie over de Oude letteren te bezoeken. De medici wonen met vlijt de lessen hunner faculteit bij, maar in de mineralogie, geologie of botanie zal men eenige weinige studenten ontmoeten en tot andere collegies, b.v. over de physiologie der planten, geeft zich niemand aan. Ieder beperkt zich naauwkeurig binnen de grenzen van zijn vak, zonder zich veel om de voorbereidingsstudien te bekommeren. En het is ook niet mogelijk, dat men in de drie jaren, welke men hier gewoon is aan de akademie door te brengen, buiten zijn vak ga of lang toeve, zich daartoe den ingang te banen. Vooral is de belangstelling in de philologie zedert den tijd van Heyne gezonken. Noch als sieraad begeerd, noch als grondslag van alle wetenschappelijke vorming, gelijk van ouds in de Nederlanden, noodzakelijk geacht, woont de oude letterkunde onder weinige literatoren van bestemming en theologanten, welke zich van haar als werktuig bedienen, om eenen post van gouverneur, die hun gemeenlijk vóór eenig beroep ten deele valt, te vervullen. Op de overige faculteiten oeffent zij geen den minsten invloed; het is zelfs niets zeldzaams, eenen professor der medicijnen aan te treffen, wien het Latijn vreemd gebleven is, en studenten van denzelfden stempel vindt men onder de beoeffenaars van hetzelfde vak in grooten getale. Alle collegien, zelfs die der Oude letteren, worden

in de Duitsche moedertaal voorgedragen. Bij de examina wordt weinig gevorderd en ook hunne inrigting verraadt, dat het niet het oogmerk der hoogeschool is, geleerden uit haren schoot der wereld te schenken.

Dezelfde geest openbaart zich in de wijze van studie der jongelieden. Men werkt en men werkt vlijtig, maar dit werken omvat niets, hetwelk den geleerden zoude kunnen voorbereiden. Het is geene wetenschappelijke studie, maar bepaalt zich binnen den kring der compendia en dictata des leermeesters. Deze acht men de schatkamers te zijn, in wier bezit men zich slechts behoeft te stellen, om in alle gevallen te kunnen voorzien. Juist daarom worden de collegien zeer vlijtig bezogt, want, verwijderde men zich van deze bronnen, waarheen zoude men zich wenden? De orde is aan ieders willekeur overgelaten.

Indien deze strekking der Georgia Augusta [1] gedeeltelijk bevorderd wordt door de regering, anderendeels heeft zij haren grond in den toestand der Latijnsche scholen en gymnasia. De oude talen, deze classische oorsprong, vanwaar, naar het getuigenis der bevoegdste regters, alle wetenschappelijke vorming der jeugd moet uitgaan, worden reeds hier verwaarloosd of naar eene methode van oppervlakkigheid geleerd, welke niet in staat is, in de jonge gemoederen eenen grondslag te leggen, hecht en vast genoeg, om daarop vervolgens eenig wetenschappelijk gebouw te doen rusten. De meest onderrigte mannen klagen over deze nalatigheid en verkeerdheid en wijzen derzelver verderflijke gevolgen aan, maar de regering heeft zich nog niet bewogen gevonden, door krachtige maatregelen aan het geheel eene nieuwe betere gedaante te geven. Over het algemeen zijn de gevolgen van het zoogenaamd philanthropisme [2], door Basedou, Campe en anderen ingevoerd, welke de opvoeding der jeugd en de gansche werkzaamheid des menschen binnen de perken van het natuurlijk gezond menschenverstand op te sluiten en alles op de behoeften des burgerlijken en maatschappelijken levens terug te brengen zochten, in Duitschland nog geenszins verdwenen.

Eene eenigzins hoogere waardigheid dan aan de oude letteren kent men in Gottingen aan de philosophie toe. Een groot gedeelte meent tenminste de logica en, wat theologant is, veelal ook de metaphysica te behoeven. En ook voor het overige is bijzonder Duitsche wijsbegeerte gedurende de laatste 25 jaren in eene te enge verwandtschap getreden met Duitsche letterkunde, dan dat het niet mode zoude blijven, haar ten minste van deze zijde eenige opmerkzaamheid te schenken. Want ernstige studie van deze wetenschap te maken, daarvan is de groote massa hier ver verwijderd. Hierbij moet men evenwel bekennen, dat deze stemming der Georgia Augusta als voorregt en geluk aan te rekenen zij. Bij de omwentelingen, welke in de nieuwere tijden op het gebied der wijsbegeerte elkander opvolgden, en bij de uitersten, waartoe men verviel, kon het niet anders, als van goede gevolgen voor eene universiteit zijn, wanneer zij zich liever aan het deelgenootschap dezer proefnemingen onttrok, dan zich op de onstuimige zee der meeningen waagde, waarover naauwlijks de enkele wijsgeer zonder gevaar en schade te zeilen verstond. Andere universiteiten traden de vaart aan,

[1] Vgl. blz. 31, noot 1.

[2] Het philanthropi⟨ni⟩smus is een pedagogische beweging, die in 1768 een aanvang nam met een geschrift van *J. B. Basedow*: „Vorstellung an Menschenfreunde und vermögende Männer über Schulen, Studien und ihren Einflusz in die öffentliche Wohlfahrt", Hamburg 1768. In 1774 opende Basedow in Dessau het eerste Philanthropinum, „Werkstätte der Menschenfreundschaft", een school, geheel vrij van elke kerkelijke invloed.

maar hare beste goederen gingen daarbij te gronde. Gottingen bleef onbewegelijk. Want daar de philosophie geen brood in het verschiet belooft, zoo genoot deze akademie daarenboven nog het voorregt, onder hare leeraaren geene mannen te tellen, die het er op aanlegden, eene secte of school te stigten. Zoo ging de beoeffening der positieve wetenschappen hier ongestoord haren ouden gewonen gang.

Indien echter de geest der hoogeschool zich niet daarheen rigt, hare kwekelingen tot priesters der eigentlijke geleerdheid te maken, zoo doen de professoren voor de uitbreiding der wetenschappen te meer. En hier is men hooge achting verschuldigd aan de wijsheid en zorg der regering, die de uitmuntendste mannen uit alle oorden op hare universiteit tracht te vereenigen. Over het algemeen kan het eene moeilijke vraag ter beantwoording schijnen, in hoeverre eene universiteit de vorming van geleerden zich ten doel mag stellen. En wie zou durven beweren, dat op de Georgia Augusta, hoezeer door andere beleid bestuurd, zich niet veelen tot uitstekende geleerden voorbereiden? In het bijzonder is hiertoe de beroemde bibliotheek van onschatbaren dienst, zoodat het gouvernement in haar eene proeve schijnt te hebben willen nederleggen van zijne inzigten, hoe men van hooger hand voor de vestiging en uitzetting van wetenschappelijke kundigheden werken moet. Hier toont de regering zich van eene andere zijde, want, hoezeer zij aan den eenen kant door hare hoogeschool zich met bekwame burgers voorzien wil, zoo heeft zij het aan den anderen kant door deze inrigting roemvol aan den dag gelegd, dat hare denkbeelden daar, waar het op echt wetenschappelijke vereischten aankomt, verre reiken over de enge grenzen van burgerlijke en maatschappelijke behoeften.

Mijn tijd is verdeeld geweest tusschen de studie der bibliotheek en die der wijsbegeerte. Tot de laatste is de hier gegevene gelegenheid in de hoogleeraaren Bouterwek en Schulze voortreffelijk. De bibliothekarissen hebben mij de toegang tot hunne heiligdommen van den beginne af met de meeste vriendelijkheid en liberaliteit opengesteld. Er was hier veel te leeren. Ik heb getracht te doen, wat pligt en mogelijk was.

Thans zijn de collegien gesloten en er bestaat geene reden, waarom mijn vertrek langer uit te stellen. De voortzetting dient dus geregeld en bepaald te worden, welke de omvang mijner reize zijn zal. Over het een en ander heb ik berigt gegeven aan Z. E. den minister Falck, maar wenschte nu tot mijne ontwerpen en plannen Uw Edelgrootachtbare toestemming en ondersteuning te erlangen. Ik moet ten dien einde om uitbreiding van Zijner Majesteits besluit zoowel in tijd, als in quantiteit van subsidie verzoeken. Want zelfs voor den tijd, bestemd om slechts het Noordelijk Duitschland te bezoeken, mogt wel een jaar na het thans verloopen halve vereischt worden. De geleerden hier ter stede hebben mij onder de overige plaatzen vooral aanbevolen Dresden en Berlijn met hare uitgestrekte bibliotheeksinrigtingen als steden, die voor mijn oogmerk een langer verblijf vorderden.

Hiervolgens had ik mij voorgesteld, de voortzetting vooreerst aldus in te rigten: van hier over Cassel, Marburg, Giessen, Francfurt en Darmstadt te reizen op Heidelberg; van Heidelberg over Gotha, Weimar, Erfurdt te keeren op Jena, Halle, Leipzig en Wittenberg, om tegen het einde des zomers in Dresden te zijn, vanwaar ik dan in den laten herfst wenschte af te gaan naar Berlijn en daar den winter te vertoeven. Verder spreekt de algemeene stem zoo sterk

voor de groote en voortreffelijke boekerijen van Weenen en München, dat ik waag voor te dragen, hoe ook deze plaatzen vooral in den kring eener doelmatige voltooying mijner reize behoren. Daartoe dacht ik dan het vierde halve jaar te besteden, en na het zien van Carlsruhe, Stuttgardt, Tubingen, Erlangen en Wurtzburg in den herfst van 22 in het vaderland terug te keren. Tot de uitvoering, wanneer die door U Edelgrootachtbaren wordt goedgekeurd, ben ik gedrongen om eene verhooging van toelage te verzoeken. Indien ik mij verder, gelijk tot nog toe, slechts op eene en dezelfde plaats op te houden had, zoude ik minder zwarigheid maken, met de goedgunstige ondersteuning van Z.M. onzen Koning de noodzakelijke onkosten te bestrijden, maar bij eene eigentlijke reize en gedurige wisseling van verblijf ben ik verpligt, ter doelmatige bereiking van het mij voorgeschreven plan, om eene vermeerdering eerbiedigst aan te houden, zoowel voor dit loopend jaar, als voor den volgenden tijd, die U Edelgrootachtbaren goedvinden zal mij te verleenen. — — —

34. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 7/9 April 1821 [1].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Na Osnabrug heb ik heeden acht dagen geschreeven, dat oom Daniel Uw binnen veertien dagen het beloop der *f* 300 en wel in goed goud mogt besorgen. Gij zult Uw nu wel bij den heer Hausman en andere, die het reisen geleerd hebben, doen onderrigten, zowel aangaande goede logementen, als ook der nodige drinkgelden, om daarin niet te rijkelijk te zijn, en meer andere maatregelen, die gij anders dikwijls zelf eerst met te veel nadeelen zoud leeren; zo ook wegens middelen tegen verschillende zoorten van kleyne ongediertens, die in Frankfurth a/M en verderop veelvuldig in de bedden en slaapplaatsen gevonden worden. Wees dog overal voorsigtig, om Uw geld, al Uw goed en Uwe kamers overal te sluyten, om niet op de een of andere wijze eens bestolen te worden en daardoor in groote ongelegenheid te geraken. — — —

9 April. — — —

Nog moet ik Uw vooral herinneren, om op Uwe reis overal dog de bedden wel te examineeren, of ook deselve schoon en met zuyver linnen gedekt zijn, om voor ongedierte en wanze etc. bewaard te blijven. — — —

Om Uwe goede gesondheid onthoud Uw dog overal en ten alle tijde van allerley spiritueuse en sterke dranken.

35. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 13/15 April 1821 [2].

Mijn geliefde Zoon. Voorlede Dingsdag, den 10 dezer schreef ik U op Göttingen en desen brief zult gij, hoop ik, gesond en wel in Cassel ontfangen, waar gij Uw met de merkwaardigheden der natuur en kunst heerlijk zult vermaken. — — —

Tot dus verre geschreven hebbende, komt heden [3], Zondag middag, Van Muyden bij mijn, mededeelende een zo even ontfange billet van onsen gouver-

1 Ontvangen en beantwoord 16 Apr. (no. 36).
2 Ontvangen 21, beantwoord 30 Apr. (no. 38).
3 15 April.

neur, inhoudende uyt een deesen middag van den minister Falck ontfange brief dit navolgende:

Gij geeft maar geen kwartier. Wel nu, ten opsigte van mijne tevredenheid over het rapport van Thorbecke zij Uw dit ten blijke, dat ik heb aangedragen op eene suppletie voor hem van nog *f* 600 over het eerste jaar en dan nog op *f* 900, om na hetselve nog eenige maanden in het Noorden van Duytsland voor de wetenschappelijke en philosophische bedoelingen te vertoeven.

Dusdanig, mijn Zoon, eindig ik deesen brief met een zeer aangenaam berigt, waarmede ik Uw en ons hartelijk geluk wensch. Voor mijn is buyten dien dit berigt ook nog bijsonder aangenaam, omdat en door de bepaling van den tijd en door de benoeming van het Noordelijke Duytsland de minister Uw van München en Weenen ontslaat. Gij zult dus nu ten naasten bij mijne route volgen en zo geleidde Uw God met Zijne hoede en met Zijnen genadigen zegen!

Maar bij allen dien laat Uw dog vooral de mogelijkste besuijniging aangelegen zijn, om te spaaren en over te houden, zo veel gij maar eenigsins kunt, daarom bid ik Uw! Egter met Uwe kleding wees dog niet al te zuynig, ten einde overal netjes, met smaak en ook ter onser eer te verschijnen. — — —

36. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 15/16 April 1821 [1].

Beste Ouders. — — Ik heb nog geene letteren van U ontvangen, die ik evenwel hoop, dat mij morgen of overmorgen geworden zullen. Oom Daniel heeft mij *f* 300 in pistolen gezonden. De koopman heeft zich hierbij niet verloochend, want hij heeft mij den Louis d'or tot den schrikkelijk hoogen prijs van 5 Reichsthaler 24 mg.[2] aangerekend. Ik zal daarop in de uitgave veel moeten verliezen, vooral in Francfurt en verder, waar ik verneem, dat de pistolen zeer laag staan en altoos veel onder den prijs, welken men hier maken kan. Ik zal beproeven in Cassel Hollandsche ducaten daarvoor in te wisselen, het beste geld, gelijk ik hoor, in de streken, welke ik te bezoeken heb.

Zaturdagmorgen te 4 uren reis ik van hier en zal waarschijnlijk voor Donderdag Cassel niet kunnen verlaten. Dan gaat de reis op Marburg, $6^1/_2$ mijl, Giessen $3^3/_4$, Francfurt 7, Darmstadt 3, Heidelberg $7^1/_2$. In Marburg en Giessen vertoef ik welligt ieder eenen dag, zoo dit van wege de post goed geschieden kan, in Francfurt een of twee, in Darmstadt ook een paar dagen, waarna ik, zonder mij verder op te houden, regtstreeks doorga naar Heidelberg. Daar verzoek ik U de naastvolgende letteren te adresseren met het opschrift *à poste restante*, waarop ik die kan afhalen. Hoe lang ik in Heidelberg blijven zal, ben ik nog niet in staat te bepalen, waarschijnlijk echter niet langer dan vier weken. Voor dien tijd zal ik beproeven eene kamer te huuren. Ik schrijf U, zoo zich daartoe bij neef Franz de gelegenheid aanbiedt, nog uit Cassel, zoo niet, stellig uit Francfurt of Darmstadt.

16 April. Gelijk ik vermoedde, heb ik heden morgen Uwe letteren van den

[1] Beantwoord 4 Mei (no. 40).

[2] Mg. is de afkorting voor Mariengroschen, d.w.z. 1/36 Thaler, vgl. *Allgemeine deutsche Real-Encyklopädie für die gebildeten Stände*, Conversations-Lexikon[9], Bd. XIV, Leipzig 1847, blz. 189 (Brockhaus).

10 [1] ontvangen. Het is zonderling, dat de van Zwolle komende brieven altoos zes dagen en daarheen zooveel korter onder weg zijn. Ik maak mij gereed, dezen nu heden avond te doen vertrekken.

Met genoegen zie ik, dat Uw plan omtrend mijne reis in het groot met mijne denkbeelden overeenstemt. — — —

Voor het overige reken ik mij geenszins verpligt, mij naauwkeurig bij het plan, aan den minister opgegeven, te houden. Daarna zal ik mij over het doelmatige mijner keus wel weten te regtvaardigen. Den winter brenge ik in allen gevalle, zoo God wil, in Berlijn door. Dit is altoos onveranderlijk mijn voornemen geweest en is het nog. Bij het begin van September hoop ik in Dresden te zijn en in November naar Berlijn te vertrekken. De collegien beginnen daar eerst den 7 November of daaromstreeks en den voorafgaanden tijd kan ik veel beter in Dresden besteden. — — —

Met Schimmelpenninck blijf ik voortdurend in correspondentie. Of hij dezen zomer Zwolle nog bezoeken zal, geloof ik niet. Ook mij zoude het zeer aangenaam zijn, indien gij hem leerdet kennen. Ik zoude mij ongemeen moeten vergissen, zoo hij U niet uitstekend behaagde. Bij gelegenheid zal ik hem herinneren, dat hij, in Zwolle komende, niet vergeet, mijne ouders te gaan zien. Maar ook zonder mijne herinnering zal hij dit niet ligt verzuimen.

Bouterwek zal mijne laatste prijsverhandeling in de Anzeigen recenseren [2]. Ik twijfel evenwel, of de recensie gedurende mijn hierzijn nog zal uitkomen. — — —

Nu nog het een en ander over Göttingen, hetwelk ik waarschijnlijk niet wederzie. Voor acht dagen at ik bij prof. Schulze, maar heb mij ook toen opnieuw in mijne oude meening bevestigd gevonden. Hoe ik het aanleg, ik kan in zijne gesprekken den buitengewonen man, welken ik zoo gaarne aantrof, volstrekt niet vinden. Aan uiterlijke levenswijze (een zeldzaam voorbeeld onder de Gottingsche professoren) ontbreekt het den wijsgeer geheel. Alles, wat hij zegt, ook in zijn collegie, waar ik een enkel maal gehospiteerd heb, komt mij alledaagsch voor. Ik zoek mij van tijd tot tijd met geweld van deze indrukken te ontdoen, door de herinnering aan hetgeen hij gedaan heeft, maar eene eenige zamenkomst stelt mij weder op het oude standpunt. Het minst kan ik mij met zijne tegenwoordige overtuigingen en trant van philosophie vereenigen.

Verleden week heb ik veele van de inrigtingen bezigtigd, die in een of ander

[1] No. 34.

[2] *Göttische gelehrte Anzeigen* 1822 II, Göttingen 1822, blz. 991—992, bevat een anonieme bespreking van:

Johannis Rudolphi Thorbecke, Zwolla-Batavi, responsio ad quaestionem de eo quod in Dogmaticis oppugnandis inter Academicos et Scepticos interfuit; in certamine academiarum Belgicarum praemio ornata, Leiden 1821. Deze begint als volgt: „Die auf mehrereren Universitäten gestifteten Preisfrageninstitute für Studierende scheinen besonders der Geschichte der Philosophie günstig werden zu wollen. An die auf unserer Universität gekrönten, in dieses Fach einschlagenden Preisfragen, die nicht als blosze Exercitien ausgefallen sind, und einen bleibenden litterarischen Werth haben, schliesst sich die vor uns liegende, von einem jungen Holländischen Gelehrten, der seitdem als Doctor der Philosophie auf Reisen begriffen ist, rühmlichst an. Der Verfasser zeigt in dieser Abhandlung nicht nur eine grosse Belesenheit — —; er hat auch mit philosophischer Gründlichkeit das aufgegebene Thema durchdacht und ausgeführt".

vak van de hoogeschool verknogt zijn[1]: het therapeutisch hospitaal van Himly, het chirurgisch van Langenbeck, de anatomie en de daarmede verbondene verzamelingen, rijk en uitstekend, verder het gebouw van de chemie, het vroedkundig nosocomium[2], een schoon, bijna prachtig gebouw, van buiten zoowel als van binnen; het museum, naar mijne schatting in veele opzigten beneden dat van Leyden en eenige daarboven te stellen; de gallerij van schildereyen, zeer middelmatig; de oeconomische en eindelijk de botanische tuin. In deze laatste heb ik wezenlijk met bewondering gezien de groote gebouwen, voor orangerien en uitheemsche gewassen geschikt. Iets dergelijks ziet men te Leyden niet. Het is eene rij van zes ruime op elkander volgende zalen, in wier midden de prachtige koepelzaal zich boven de overige gedeelten des gebouws verheft. Want alle deze vertrekken zijn in een schoon geheel vereenigd. De gansche inrigting is men geneigd voor eenig in haar soort te houden. De tuin zelve is op verre na niet zoo kunstig en fraai aangelegd, als die, welke gij, lieve Vader, te Leyden gezien hebt. Men heeft hier zorgvuldiger van het terrain gebruik gemaakt, maar het plan zelve en de dispositie der planten is, geloof ik, doelmatiger dan aan onze hoogeschool.

Een algemeen gebrek aan bijna alle verzamelingen en instituten hier te stede is de kleinheid van het locaal, waarmede men zich behelpen moest. Overal begint het aan plaats te ontbreken. Het auditorium, waarin de promoties en alle opentlijke disputaties gehouden worden, is een bovenvertrek en het zoogenaamde Concilienhaus eene enge, benaauwde en lage kamer. Met hetzelfde locaal moet de beroemde Koninglijke maatschappij (Societas regia Gottingensis) zich vergenoegen. De koning wordt dezen zomer hier gewagt en men heeft geen huis, hem slechts voor éénen dag te ontvangen.

Zeer opmerkenswaardig is het, dat den professoren altoos eene ruime woning aangewezen is in de instituten, waarover zij gesteld zijn. — — —

Men erkent hier weder de onschatbare liberaliteit der regering.

De zittingen der Societas regia Gottingensis heb ik, op ontvangen uitnodiging, tweemalen bijgewoond. In de eerste lazen Osiander en Blumenbach, in de andere Eichhorn. De herinnering daarvan zal mij altoos aangenaam blijven, met hoe weinig uiterlijken glans deze beroemde vergaderingen ook gehouden worden. — — —

37. A. R. FALCK AAN J. R. THORBECKE.

Brussel, 21 April 1821.

Naar aanleiding van Uwen brief van 22 Maart jl. heb ik den Koning voorgesteld en heeft Zijne Majesteit goedgevonden, aan U tot betere bestrijding der kosten van Uwe eerst voorgenomen reis als nog toe te staan eene somme van *f* 600 en eene andere van *f* 900, ten einde U in staat te stellen, om tot het einde deses jaars in Duitschland te blijven. Gaarne laat ik aan U over, om naar gelang van dit bedragen, welk niet wel zal kunnen worden vermeerderd, de rigting Uwer verdere reisen en Uwe verblijfplaatzen te bepalen.

Het voorlopig verslag Uwer studien te Göttingen heb ik met veel belangstelling gelezen. Het heeft mij tot geene bijzonder gewichtige aanmerkingen aanleiding gegeven. Alleen voeg ik hierbij, dat het mij zeer doelmatig voorkomt,

1 Een beschrijving is in het archief bewaard.
2 Ziekenhuis.

dat U Edele voortga de wijsbegeerte, naast de kennis der bibliotheken tot hoofddoel van Uw onderzoek en studie te maken. — — —

38. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Kassel, 27-29 April 1821 [1].

Beste Ouders. — — —

Ik ben — — Zaturdagmorgen [2] te 5 uren onder het heerlijkste weder naar Minden gewandeld, waar ik tegen 11 aankwam. Tegen 3 uren namiddag vond ik eene gelegenheid met rijtuig te vertrekken en was te 6 uren in Cassel. Bij neef Frans wagtte mij Uw brief van den 13 April [3]. — — —

Bij neef Frans houde ik mij met groot genoegen op, hij en zijne vrouw zijn zeer wel en hartelijk. En om alles, wat in en om Cassel te zien is, te bezigtigen, wordt mij dagelijks de beste gelegenheid gegeven. Het huis is prachtig en heeft aan den schonen Friedrichsplatz over Bellevue het aangenaamste en vrolijkste uitzigt. Rijtuig en paarden zijn van goeden dienst, om de omstreken der stad te leeren kennen. Tot nog toe heb ik de Wilhelmshöhe, de Au, het Marmorbad, de uitgestrekte oranjerien en de bibliotheek gezien. Hedenmorgen gaat men naar het museum. En om Wilhelmshöhe geheel te bezien, zullen wij daar nog eenen dag doorbrengen. Bij die gelegenheid zal ik ook het paleis bezigtigen, maar dat in de stad van den tegenwoordigen keurvorst is niet toegankelijk. Bij de watervallen en fonteinen van Wilhelmshöhe en over het algemeen over den ganschen aanleg en de uitzigten in de nabijheid en verte, welke men daar geniet, ben ik wezenlijk in verrukking geraakt. Iets dergelijks was mij nog niet voorgekomen en hoe gespand mijne verwagting was, zij werd verre overtroffen. Alles is boven alle beschrijving. Ook de overige omgevingen en de stad zelve kan men niet genoeg roemen. Van al hetgeen ik hoor, leer en zie, houde ik nu billijkerwijze regelmatige aantekening [4].

Met innigen dank aan de goede Voorzienigheid heb ik in Uwen brief de woorden van Falck [5] gelezen. Ik had naauwlijks kunnen verwagten, dat de uitslag zoo gewenscht zijn zou. Nu moet de Koning nog het beslag aan de zaak geven en ik hoop, dat ook daar alles goed gaan zal. Daarbij verlang ik zeer naar eenen brief van Kemper.

28 April. Gister was ik in den knods van den Hercules [6] op de Wintercasten [7]. Het uitzigt is daar hemelsch. Zondagmorgen rijden wij weder naar de Wilhelmshöhe, om daar den ganschen dag door te brengen en ook het slot te zien. Hieruit blijkt, dat ik aan mijn besluit van Donderdag of Vrijdag te vertrekken niet getrouw ben gebleven. Men wilde mij niet loslaten en mij in geen

1 Beantwoord 6 Mei (niet opgenomen).
2 21 April.
3 No. 35.
4 J. R. was de 24ste April begonnen het „journaal" van zijn reis te schrijven, de lezer vindt dit als bijlage II achter in dit boek.
5 Vgl. no. 35, blz. 40.
6 Op een piramide van 30 m. hoogte staat een achthoekig gebouw, het Octogoon; dit vormt een voetstuk voor een geweldig koperen beeld van Hercules, in wiens knods plaats is voor wel zes personen. Op lager niveau begint hier een grote waterval van 902 treden.
7 Dit is de vroegere benaming van de berg, die nu Karlsberg heet, welke later is overgegaan op het hele monument. Waarschijnlijk betekent de naam een voederplaats voor wild in de winter. (Deze gegevens zijn van Dr. Papritz van het Staatsarchiv Marburg.)

geval veroorloven, voor Dingsdag te vertrekken. Dan denk ik evenwel ook stellig te gaan. Het weer houdt zich uitnemend, maar de warmte is overmatig.

Met de bibliothekarissen Grimm heb ik met groot genoegen kennis gemaakt; andere geleerden zijn hier weinig en van geen groot aanbelang. Maar voor het overige is het genot van natuur en kunst, hetwelk men hier heeft, eenig en maakt het scheiden van Cassel moeilijk. — — —

39. W. A. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE AAN J. R. THORBECKE.

Kleef, 29 April 1821 [1].

Waarde Vriend. Eindelijk zit ik met de pen in de hand om Uw eenige regels mede te deelen. De eerste oogenblikken van wederziens zijn zoo zalig, dat men naauwlijks iets volgens ⟨zijn plans⟩ doen kan, en zoo heb ik tot op heden mijne briefwisselingen rusten laten. Maandag voor acht dagen kwam ik mij in de armen mijner dierbre moeder werpen, maar eerst morgen zal ik mij geheel te huis bevinden, daar ik dan den vast heilig beminden boden gedenk te betreden. Ach, hoe veel gelukkiger zal ik mij nog gevoelen, wanneer ik mij in 't vaderland zelf over eenigen tijd onder de voogdij en aan de liefkosingen dezer beste aller moederen zal kunnen overgeven. Het is in vreemde landen, dat eene oneindige leegte als 't ware opnieuw de eerste aller gezellige deugden — de liefde voor de oorden, waar wij en onze voorzaden het eerste daglicht aanschouwden — in onzen boezem herleven doet. Ik ben eerst op de grenzen, maar wanneer het oog zich na onze heerlijke streken wendt, dan opend zich het hart voor edle gevoelens en ik gevoel mij in staat, haar de grootste opofferingen te brengen. Thans gevoel ik diep, hoe overhaast men dikwijls luchtkastelen bouwt door langdurige reizen in vreemde landen te ontwerpen, alsof men gene krachtige aantrekkingspunten te huis naliet. Ook kan ik op dit oogenblik aan Switzerland en Italien selfs niet denken. — — —

Cleef en zijne omliggingen zijn op dit oogenblik vast overheerlijk schoon. Voor acht dagen zag men naauwlijks de knospen aan de bomen en nu scheint alles als 't ware door een wonder opeens groen en bloeiend geworden te zijn. Waarlijk, beste Vriend, ik zoude Uw gaarne willen overreden, de Zuidelijke reis wat op te schuiven en over Dusseldorp voor eenigen tijd ons huisselijk geluk te deelen. Wij zouden hier zulke aangename dagen doorbrengen, dat ik vast aan geene weigering mag denken. Het is na 't afscheid, dat men zich wezentlijk leert schatten, dit gevoel ik nu. Moge hetzelfde eenigzins bij Uw plaats vinden.

Voor zoo verre mij bekend is, gaat bij ons in 't land alles tamelijk wel, voornamelijk ten opzichte van den erfprins, die sedert zijn verlies van 300.000 fl. aan de bank te Spa geheel scheint te willen veranderen. Hij wordt vlijtig, is altijd tegenwoordig in den staatsraad, wendt alles aan om de genegenheid van den Koning te erkennen en scheint zich in een woord voor de toekomst te willen voorbereiden. Moge God geven, dat deze omwenteling beter als die van Neapel eindigt [2]. Van de Tweede Kamer heb ik hier nog niets wichtigs vernomen. Over

[1] Ontvangen 17, beantwoord 27 Mei.

[2] De omwenteling te Napels, in de nacht van 1 Juli 1820 begonnen door het leger, dat van de koning een constitutie eiste (vgl. bericht van 9 Juli uit Milaan in de *Utrechtsche Courant* van 24 Juli 1820) was, volgens een bericht van dezelfde Courant van 24 Maart 1821 uit Florence, verlopen, toen de Oostenrijkse troepen naderden om de orde te herstellen, daar de soldaten niet wilden vechten en hun officieren dwongen, hen uiteen te laten gaan. Vgl. ook de *Nederlandsche Staatscourant* van 1821, die nog uitvoeriger is en sneller in zijn berichtgeving (5 April).

den handel klaagt men noch altijd en er vallen meer failliten als ooit voor. Ook belooft de koornoogst zoo rijkelijk uit te vallen, dat de boeren reeds vreezen, niet eens den reellen prijs te kunnen ontfangen, weder eene slechte vooruitzicht voor Polen. Na mijn reisje door Holland hoop ik iets naders te kunnen melden. — — —

40. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 1(4) Mei 1821.

Mijn geliefde Zoon. — — —

Gij beklaagt U over den hogen prijs van het goud, Uw op mijn versoek door Uwen oom Daniel gesonden, en hebt denselven in verdagt van al te hooge berekening, die Uw egter, zo min als mijn of iemand anders, den prijs niet laager *konde* noteeren, als de cours zulks medebrengd, maar ook vast en zeeker niet hoger heeft berekend, als de cours hem permitteerde. Deese cours kan nu op de eene en andere plaats wel iets verschillen, maar niet van belang, dewijl bij eene onverwagte spoedige rijsing het goud op plaatsen, waar die rijsing nog onbekend is, al zeer schielijk word ingewisseld en daardoor eene genoegsame gelijkheid in prijs spoedig word hersteld. Gij zijt dus in dien opsigte niet wel onderrigt en hebt dus uyt een verkeerd gezigtpunt g'oordeelt en Uwen oom veroordeelt, die van Uw geene voordeelen zal willen neemen. Uwe suspicie in dien opsigte en Uwe vraag aan hem, of hij de agio niet *te laag* had berekend, zijn hem bij zijn welwillend gevoel voor Uw en voor ons smartelijk, zodat hij mijn versoekt, Uwe denkbeelden in dien opsigte te willen rectificeeren, dewijl hij zig ongaarn in zulk een licht geplaatst zag.

Mijne inlichting zal Uw zeker wel overtuygen en daarom wensch ik dan ook, dat gij spoedigst alle onaangename indrukselen mogt uytwisschen door Uwen oom regt te doen in zijne liefde, die hij wesentlijk en zo hartelijk voor ons allen bezit. Gij behoeft Uwe dwaling, op verkeerde inlichting gegrond, niet te verbloemen of te ontkennen, maar handelen en schrijven, zoals gij gevoeld, dat gij het in zulk een geval gaarn zelven had. Errare humanum, sed.... [1]. Ik vertrouw dus, dat gij aan mijnen aangelegen [2] wensch eener radicale herstelling met de eerste post en gaarn zult voldoen. Uwe ironie is in dit geval veel gevoeliger geweest, als eene regtstreeksche vraag geweest zou zijn. Moeder en ik hebben voorleede jaar zoveel genoegen daarvan gehad, dat men Uw aldaar met belang [3] had gesien en leeren kennen, en dus wenschen wij nu ook bijsonder, dat aan dien indruk geen blijvend nadeel wordt toegebragt. — — —

Hierin ontfangt gij nu van de laatst gemeldde voordrag des ministers de goedkeuring en bevestiging door den Koning. Om het porto van den originellen brief te sparen, zend ik Uw liever mijne woordelijke copy [4] en bewaar het original voor Uw. Dit wierd mijn voorlede Woensdag van Bentink, aan wien Falck hetselve had gesonden, door Van Muyden gebragt. Ik zogt Bentink nog dienselven dag op, die niet weinig weltevreeden was en mijn met belang versogt, om een copy van dien brief te mogen hebben. — — —

Nu wensch ik Uw hartelijk geluk, mijn Zoon, met dit besluyt; gij zult nu

[1] Dwalen is menselijk, maar...
[2] Dringenden.
[3] Belangstelling.
[4] Origineel en copy beide bewaard, zie no. 37.

met mijn Uwe hartelijkste dankzeggingen daarheen brengen, waarheen deselve in de eerste plaats behooren, en dan vervolgens ook den minister niet vergeeten. — — —

Ook heb ik na Osnabrug niets geschreeven van het ruymere besluyt des Konings voor Uw, willende dit liever om verscheide redenen vooreerst nog onder ons houden. — — —

41. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Marburg, 5 Mei 1821 [1].

Beste Ouders. Bij gelegenheid, dat ik aan neef Frans schrijf, verzuim ik niet, ook voor U eenige letteren bij te voegen. Ik ben eerst Donderdag van Cassel afgegaan, aldaar door eene sterke verkoudheid, die mij niet veroorloofde de reis te wagen, teruggehouden. Niet zonder groote moeite maakte ik mij van Cassel los, want neef Frans wendde nog in het laatste uur alles aan, om mij te doen blijven.

Ik ben daar met veel genoegen geweest en neef Frans was wezenlijk zeer wel en allerhartelijkst. Het paleis op de Wilhelmshöhe heb ik met bewondering gezien en het springen der wateren voor de tweede maal bijgewoond. Dan heeft mij ook de gallerij van schilderijen vooral uitnemend behaagd.

Donderdagmiddag te 4 uren ben ik met de diligence vertrokken en gistermorgen te 1 uur hier aangekomen. Onder de professoren heb ik eenige zeer belangrijke kennissen gemaakt, vooral aan Gerling, den hoogleeraar der wiskunde, en Sartorius, een neef van den Amsterdamschen. Hierna kwam ik dezen middag bij prof. Wagner, den hoogleeraar der welsprekendheid, Grieksche en Latijnsche letterkunde. Deze had mij nog naauwlijks gezien, of hij betuigde, dat mijne stem hem als bekend voorkwam. Mijn naam vernemende, zeide hij, dat hij met eenen Friedrich Thorbecke het gymnasium in Osnabrück, daarna de Göttingsche akademie bezogt had, met dezen altoos naauw verbonden geweest was en reeds lang te vergeefs naar zijn lotgevallen onderzoek gedaan had. Deze Friedrich Thorbecke was voor het overige uit Zwolle en hij herinnerde zich levendig, hoe hij met dezen zooveele aangename uren, zoowel bij den predikant Ringelman, als naderhand, had doorgebragt. Op het horen, dat deze zijn voormalige vriend mijn vader was, hadt gij de vreugde van den man moeten zien. Oogenblikkelijk haalde hij zijne vriendenrol en toonde mij Uw blad, hetgeen gij, lieve Vader, hem in 1783 geschreven hadt. Hierna behandelde hij mij dadelijk met de grootste deelneming [2], bragt mij op eene wandeling in de schoonste omgevingen der stad naar het gebouw voor de anatomie en den botanischen tuin. Zoo heeft mij deze oude kennis groot genoegen gemaakt [3] en zoude mij nog meer maken, indien ik niet morgen vertrok. Maar ik heb hier het merkwaardigste bezigtigd en wensch morgenavond in Giessen te zijn, waar ik evenzoo tot den volgenden postdag denk te blijven. — — —

[1] Beantwoord 25 Mei (niet opgenomen).

[2] In het algemeen: het meevoelen met iemand, blijdschap en deelneming, hier dus: hartelijkheid.

[3] 23 Mei schrijft F. W. naar aanleiding van dit verhaal: „Het gemeldde van den goeden prof. Wagner heeft mijn hart getroffen en ik denk, de vreugd van dien man zal ook voor Uw treffend en aandoenend zijn geweest. Van zijnen waardigen vader, den professor in Osnabrug, aldaar ook mijn leermeester, heb ik in 1778 bij mijn vertrek op zijn sterfbed moeten afscheid nemen."

42. J. R. AAN F. W. THORBECKE.

Frankfort a.d. Main, 13 Mei 1821 [1].

Ik heb besloten, beste Vader, Uwen verjaardag op heden te vieren door mij met U te onderhouden. Vooraf echter de betuiging mijner kinderlijke vreugde tot dezen aangenamen dag. Ik bid den hemelschen Vader, dat Hij U ons nog zeer lang beware, opdat ons gelegenheid gegeven worde, U met der daad te toonen, hoe wij Uwe vaderlijke liefde en zorge te erkennen verstaan. Het volgende jaar of het daaraanvolgende hoop ik toch dit gemeenschappelijke feest aanwezig te vieren, hetwelk mij zedert zoo lang onthouden werd.

Het laatste schreef ik U uit Marburg. Mijne reis gaat langzaam voorwaarts. Van Marburg op den bepaalden tijd, heden vóór acht dagen, te Giessen aangekomen, waar ik tot den volgenden postdag (Woensdag) moest blijven liggen, meende ik, dat mij deze tijd aan de hoogeschool van weinig naam buitengemeen lang zou vallen. Maar nooit heb ik mij aangenamer bedrogen gezien. Ik bezogt vooreerst den professor der botanie en physiologie Wilbrand en vond bij hem dadelijk een ontvangst zoo humaan en vriendelijk, als mij in Duitschland nog van geenen onbekenden geworden was. Hij bragt mij in kennis met zijnen zwager, den hoogleeraar der medicijnen Ritgen en in den kring dezer beide familien, waarin ik nagenoeg gansche dagen doorbragt, zijn mij genoegens ten deel gevallen, zooals ik op Duitschen bodem nog geene genoten had. Niet weinig droeg daartoe bij de echtgenote van prof. Wilbrand, eene vrouw van zooveele talenten en voortreffelijke vorming van geest en hart, dat geene andere Duitsche vrouw, die ik leerde kennen, met haar op verre na mag vergeleken worden. Ik wilde Woensdag weder vertrekken en had mij reeds eene plaats op de diligence besteld, maar werd gedrongen tot Vrijdag te vertoeven, om Woensdag met de beide huisgezinnen een uitstapje naar Wetzlar (drie uren van Giessen) te maken. Ik was de gast van prof. Wilbrand en had reden, mij grootelijks te verheugen, dat ik mij had laten houden. De andere dagen werden aangewend, om de universiteit, hare inrigtingen, bibliotheken etc. te leeren kennen. Ik bezogt ook nog de professoren der letteren Pfannkuche en Rumpf en den beroemden theologant Kühnöl. Nog andere hoogleeraaren leerde ik kennen en over het algemeen moet ik verklaren, dat ik mij in Duitschland zeldzaam zoo wel bevond, als in deze vereeniging van goede en voortreffelijke menschen, die, enkel voor schoonheid en de hoogere zijden der menschelijke natuur levende, een zeker enthusiasmus voor dit schone en betere om zich heen verbreiden. Met een diep gevoel van gemis en leedwezen heb ik Giessen verlaten, te meer, daar ik tevoren en ook bij het afscheid vooral waarnam, hoe ook ik hun niet onverschillig gebleven was. Hartelijk wenschte ik, dezen heerlijken kring nog eens weder te zien, en men heeft het niet aan dringende uitnodigingen daartoe laten ontbreken.

Gistermorgen te 5 uren bereikte ik Francfurt. Eenige uren daarna bezogt ik den beroemden anatoom Sömmering, dien ik in uiterlijk en gedrag in zekere opzigten met onzen Van Swinden mogt vergelijken. Nog had ik gehoopt denzelfden dag de bibliotheek te zien en vervoegde mij dus bij den bibliothekaris Matthiä, maar trof dezen niet te huis. Daarna bezogt ik gisteravond de Oper en vergaste mij aan de uitmuntende muziek, die, naar ik hoor, voor weinig andere orkesten in Duitschland behoeft onder te doen.

[1] Beantwoord 25 Mei (niet opgenomen).

Francfurt zelve is eene zeer schone stad en vooral in de laatste dertien—achttien jaren ongelooflijk vergroot en verfraaid. De wandelingen langs den Mayn op de uitstekende kaaijen zijn eenig en het gezigt, hetwelk men op de Maynbrücke heeft, verrukkend.

Ik heb hier nog veel te zien, maar vertrek in allen gevalle morgen naar Darmstadt, zes uren van hier. Daar is eene zeer rijke boekerij, die mij wederom een paar dagen zal ophouden. In Heidelberg, waar ik Donderdag of Vrijdag denk te zijn, verlang ik zeer, eenen brief van U te vinden.

De bibliotheek, of liever bibliotheken, van Francfurt zal Matthiä, rector des gymnasiums, mij nog dezen middag toonen. Voor het overige is in Francfurt niet veel, hetgeen mijn bijzonder belang wekt. Daarenboven is het weder niet zeer gunstig en ik kan derhalve de heerlijke omstreken slecht bezoeken. Het ergste bij de zaak is, dat ik van Giessen kome en iedere volgende plaats mij dit gemis moest doen gevoelen. — — —

43. J. R. THORBECKE AAN J. B. WILBRAND [1].

Frankfort a.d. Main, 13 Mei 1821.

Die jetzige Leere in meinem Inneren erinnert mich angenehm und schmerzlich zugleich, wie wohl ich mich in dem freundlichen Kreise der Ihrigen befand. Wie das Leben selbst einer Reise gleicht, so ist es vorzüglich dem Reisenden aufbewahrt, die mannigfaltigsten Erfahrungen zu machen über die verschiednen Seiten, wovon das Leben erkannt und aufgefasst wird. Da ist denn bei dem Durchwandeln von den Reihen „der flach alltäglichen Gestalten", wovon der Dichter spricht, äusserst wohlthätig, auf einzelne Gruppen zu stossen, die dem Höhern leben. Mir kommen solche Erscheinungen bisweilen vor als soviele leuchtende Puncte, welche eine gewisse unsichere Dämmerung, die öfters unsren Pfad umhüllt, in der Richtung unsrer besseren Bestimmung erhellen sollen. Ich wenigstens bin nie ohne grossen Gewinn für Geist und Herz diesen Leitsternen gefolgt.

Sie sehen, verehrtester Herr Professor, auch wenn eine mir fremde Sprache sich meinen Empfindungen nur unvollkommen anschliessen will, wie mich der Giessensche Verein von guten trefflichen Menschen berührte.

Meine Pflicht rief mich ab und damit, dass ich diesem Bewustseyn gehorchte, meine ich ihr kein geringes Opfer gebracht zu haben. Wenn es mir nur einigermassen möglich ist, meinen Weg bei meiner Rückkehr wieder bei Ihnen vorbei zu nehmen, so sehn Sie mich wieder und selbst die Sehnsucht nach meinem geliebten Vaterlande wird diesem Verlangen alsdann auf einige Tage weichen müssen. In der Zwischenzeit werde ich das Andenken an die genussreiche Vergangenheit benutzen, mich mit einer gewöhnlichen Gegenwart und Zukunft auszusöhnen.

Wenn ich angelegenlichst bitte, mich Ihrer verehrtesten Frau Gemahlin, Ihrem Herrn Schwager und den Ihrigen allen auf das herzlichste zu empfehlen, so versteht sich diese Bitte wohl von selbst. Nehmen Sie alle wiederhohlt meinen innigsten Dank für die vielen Freuden, welche mir in Ihrer Mitte zu Theil wurden. Und Sie, verehrtester Herr Professor, bewahren mir Ihr freundschaftliches Andenken. — — —

[1] In afschrift bewaard, daar dit ingesloten was bij no. 46.

44. ⟨F.⟩ A. ⟨RITGEN⟩ [1] AAN J. R. THORBECKE [2].

Giessen, 15 Mei 1821.

Wenn verwandte Geister sich begegnen, so wird ihnen wohl. Die Freude des Erkennens, die Seeligkeit des Zusammenseyns, sie ist nur für das höhere Gemüthe, aber für dieses auch das Höchste und das eigentliche Bedürfniss des geistigen Lebens. Wir haben in Ihnen den verwandten Geist gegrüsst und freudig mit ihm jeden Augenblick der eilenden Zeit getheilt, die uns vereint zu durchleben das Geschick vergönnte. Ist es Ihnen wohl geworden bei uns, so ist es uns nicht minder heimlich gewesen bei Ihnen, denn Sie gehörten zu uns. Wie dem lange verreisten Angehörigen, der vielerfahren rückkehrt, haben wir Ihrer Rede gelauscht und gerne Ihr Urtheil vernommen über Jegliches, was Gemeingut uns ist für den inneren Sinn. Ueberrascht waren wir wegen des seltenen Fundes und hätten selber schweigen mögen, um unablässig den wohlbekannten Fremdling zu vernehmen, und wir würden immerdar geschwiegen haben, hätten wir den Gast nicht zart fassen müssen und zum Reden bereden. Nun ist er fort und wir werden seiner oft gedenken bei sinniger Rede über das Schöne, das Erhabene, das Heilige im Leben. Ach, über so manches hätten wir noch gerne die innersten Gedanken erschlossen und gewechselt!

Eins nur tröstet uns, wir haben Ihnen unsern Frieden gezeigt:

„Von allem, was draussen, geschieden,
„Fühlen wir Frieden,"

und diesen Frieden, den wünschen wir Ihnen. Die Liebe gebe ihn Ihnen, wie sie uns ihn gab!

Vergessen werden Sie uns nie und darum vertraun wir Ihnen, dass Sie uns wiederaufsuchen werden, wenn es sich also fügen will, dass Sie können und dürfen.

Dass Sie uns schreiben würden, wussten wir gewiss und Ihren Brief haben wir vereint genossen.

Gerne haben wir den aus Stäbchen gewundenen Stab mit dem gerundeten, haltenden Knopfe zurückbehalten gesehn, ein sinnlich Merkmal des Fernen, und nimmer erhalten Sie ihn wieder zurück.

Nun noch einmal: süssen Frieden!

45. J. B. WILBRAND AAN J. R. THORBECKE.

Giessen, 16 Mei 1821 [3].

Für Ihren Brief meinen herzlichen Dank. Es thut mir, meiner Frau und uns allen wohl, in Ihrem Andenken fortzuleben, und Sie werden mich jedesmal erfreuen, wenn Sie mir einige Zeihlen zu Zeiten zukommen lassen wollen; und ungemein wird es mich erfreuen, Sie einst wieder zu sehen. Machen es Ihnen die Umstände möglich, Ihre Rückreise über Giessen zu nehmen, so nehmen Sie, sobald Sie eintreffen, Ihr Absteige-Quartier bey mir.

Sie wandeln auf einer schön begonnenen Bahn und Sie werden es mir erlauben zu bemerken, *dasz ich der Akademie, wo Sie dereinst als Lehrer auf-*

[1] J. R. vermoedde, dat de ondertekening van de brief met A. duidde op de vrouw van prof. Wilbrand (vgl. no. 46, blz. 52 en no. 47, blz. 53), maar in no. 61, blz. 73, is het prof. F. A. Ritgen, die antwoordt op de brief, die hij aan A. had gericht.

[2] Blz. 48, noot 1.

[3] Ontvangen 18 Mei, beantwoord 28 Juli.

treten werden, in Gedanken Glück wünsche. Es ist selten, dasz mit umfassenden geistigen Vorzügen ein eben so grosses Herz verbunden ist, dasz mit einem klaren Erkennen moralische Grösze verschwistert ist; aber um so wohlthuender ist es, wo sich beijde finden, denn wahre Grösze kann nur in der Einheit von beijden sich darthun.

Ihren bisherigen Wanderstab, den Sie beij Ritgen stehen gelassen haben, werden wir zum Andenken aufbewahren. — — —

46. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Heidelberg, 17/18 Mei 1821 [1].

Beste Ouders. Ik ben nog naauwlijks twee uren in Heidelberg, maar kan geen oogenblik meer uitstellen, U te schrijven. Zoo bestormd ben ik van de onderscheidenste gevoelens, zoo afwisselend was mijne stemming heden en zoo rijk aan genot waren de twee laatste uren, dat mijn binnenste nog niet alles tegelijk te omvatten en in een overzigt zaam te dringen vermag. Ik zal trachten, U het een en ander ordentlijk te verhalen, om daardoor de orde in mijne gewaarwordingen en denkbeelden te herstellen.

Hoe weinig tevreden ik in Francfurt was, vernaamt gij uit mijne laatste letteren, die waarschijnlijk in alles blijk van deze stemming dragen. Eerst Maandagmorgen (Zondagavond vertrok de brief) vond ik aan prof. Grotefend den man, die genegen en in staat was, mij met het merkwaardige in Francfurt nader bekend te maken. Maar mijn tijd was verstreken, ik kon dus slechts den morgen besteden, mij van hem te laten rondleiden. Des nademiddags verliet ik Francfurt zonder het minste leedwezen en kwam des avonds in Darmstadt. De onvergelijkelijke dagen in Giessen hadden in mij een zeker ongenoegen voortgebragt aan al het volgende en maakten mij tegen gewone menschen onverschillig. Ik verlangde naar Heidelberg, om in rust en tot mij zelve te komen. In Darmstadt trof ik in den neef van Ds. Sartorius, den prorector Sartorius, den bibliothekaris Schleiermacher en eenige anderen goede menschen. Den meesten dienst deed mij de heer Muller, directeur van het uitstekend kabinet van schilderijen des Vorsten en zelve een kunstenaar van den eersten rang. Ik bezogt deze verzameling, de voortreffelijk ingerigte bibliotheek, het museum en eenige omgevingen. Maar ik was met alles maar half tevreden en maakte mij gereed, Donderdag (heden) morgen naar Heidelberg (twaalf uren van Darmstadt) te wandelen, ten einde de beroemde Bergstrasse te beter te genieten, toen gisteravond een koetzier, die naar Heidelberg terugkeerde, mij uitnodigde, voor eenen zeer billijken prijs mede te rijden. Het weder was onzeker en ik nam dus de gelegenheid waar, waarbij mij slechts één heer vergezellen zoude. Maar toen dezen morgen mijn koffer op den wagen gebonden en ik voornemens was in te klimmen, namen buiten den gezegden heer nog drie Joden, uit de lagere classen dezer natie, bij ons plaats. Ik was schrikkelijk boos, maar kon de zaak nu toch niet meer veranderen. Ik schikte mij zoo goed ik kon, d.h. ik sprak de gansche reis over bijna geen enkel woord, hoezeer ik aan den anderen kant mij verblijden moest, niet gewandeld te zijn, daar ons een hevig onweder met stortregen en hagel overviel. In de laatste uren maakte daarenboven de onaangename indruk, die ik van mijn gezelschap ondervond, plaats voor de hemelsche

[1] Beantwoord 25 Mei (niet opgenomen).

schoonheden van den weg, die zich noch beschrijven, noch met iets anders vergelijken laten. Zoo kwam ik te Heidelberg en vroeg dadelijk op de post naar aangekomene brieven. Ik vond slechts éénen brief, niet van U, gelijk ik verwachtte, maar van Schimmelpenninck uit Cleef [1]. Daarbij werd ik berigt, dat meerdere aangekomen waren, waarvan één bij prof. Creuzer bezorgd was en andere, hoe is mij niet duidelijk, verder naar Manheim verzonden. Daar ik nu hartelijkst wenschte Uwe letteren zoo eer zoo liever in handen te hebben, zoo zond ik naar prof. Creuzer, dien ik eerst morgen wilde bezoeken, met verzoek, mij de ontvangene letteren te doen geworden. Daarop werden mij twee brieven gebragt, maar wederom geen van U. — — —

De eene was uit Giessen; van welke voortreffelijke menschen geschreven en van welken indruk op mij, daarover laat ik U zelve oordeelen, terwijl ik een afschrift [2] hiernevens voeg. Ik ben daardoor voor iedere andere gewaarwording zoo ongevoelig geworden, dat ik den tweeden brief, anders van geen gering gewigt voor mijne belangen, tamelijk koel en onverschillig las. Het was een brief van Curatoren der hoogeschool van Leyden, onder couvert van prof. Van Voorst. De secretaris van Curatoren Smallenburg schrijft mij (onder den 8 Mei) als volgt:

„Het is mij een aangename taak, U Edele de verzekering te mogen geven van de goedkeuring, welke heeren Curatoren wel hebben willen nemen in het verhaal, door U Edele Hun Edelgrootachtbaren bij missive van 7 April ll. medegedeeld, omtrend Uwe gedane bevindingen op de reize, door U Edele ondernomen. Zij hebben dan ook niet geaarseld, eene voordragt te doen aan Z.E. den minister van het publiek Onderwijs enz., ten einde te bewerkstelligen, dat de buitengewone toelage, aan U Edele door Zijne Majesteit zoo goedgunstig toegestaan, mogt worden verlengd, en, kon het zijn, vermeerderd. In hoeverre zij daarin geslaagd zijn, moge het besluit van Zijne Majesteit van 12 April ll., waarvan ik hiernevens een afschrift voege, U Edele doen zien. Inmiddels heb ik de eer" etc. etc. Het gezegde besluit luidt, als volgt:

„Wij Willem etc. etc.

Op de voordragt van onzen Minister voor het publiek Onderwijs enz. enz. Gezien ons besluit van den 3 Augustus 1820, hebben goedgevonden en verstaan:

1°. de bij ons voorzegd besluit aan J. R. Thorbecke toegestane som van *f* 1200 te verhoogen met *f* 600 en alzoo te brengen tot *f* 1800.

2°. aan voornoemden Thorbecke te verleenen eene toelage van *f* 900, ten einde hem in staat te stellen, zijne bij gemeld besluit bedoelde reize nog zes maanden na July en alzoo tot het einde dezes jaars te kunnen uitstrekken. — — —"

De voordragt van Falck is dus in een voor mij zeer belangrijk besluit verkeerd, waarop voor het overige de invloed der Curatoren, gelijk uit de datums blijkt, = 0 was.

Indien gij den brief mijner Giessensche vrienden twintig malen leest, zoo zult gij altoos nog eenige nieuwe voortreffelijkheid ontmoeten. De stok, welke ik in de verwarring en de onrust des scheidens had laten staan, is dezelfde, dien ik

[1] No. 39.
[2] No. 44.

uit de Nederlanden had medegebragt. Ik denk, gij herinnert U deszelfs constructie. Hoe schoon en rijk aan denkbeelden is niet de enkele periode, welke daarover spreekt! Met één woord, ik kan niet uitdrukken, wat ik voor deze uitmuntende menschen gevoel en hoezeer dit alles door deze letteren, welke mij weder in hun midden verplaatzen, verlevendigd is. Gij zult U nu eenigermate een beeld kunnen vormen van mijn leven te Giessen. Misschien is het U aangenaam, ook mijne letteren, die ik Zondagavond uit Francfurt afzond, daarbij te lezen. Ik voeg dus welligt ook daarvan een afschrift [1] bij, waaruit gij zien zult, dat ik met eene schriftelijke uitdrukking mijner denkbeelden in het Duitsch nog geenszins vertrouwd geworden ben, hoewel dit ééne, hoop ik, U blijken zal, dat ik, schrijvende, *veel gevoelde*. Het spreken der Duitsche taal gaat voor het overige veel gemakkelijker en, naar ik meen, tamelijk zuiver en vloeiend. Wat het *A* onder den brief betekent, daarover ben ik met mij zelve niet eens. Het naast schijnt mij aan de waarheid te komen, dat het tegelijk beduidt *Alle* en tegelijk wijst op den naam Adolphine, de echtgenote van prof. Wilbrand, als de ziel van dit voortreffelijk verbond van edele menschen.

18 Mei. Zoover gister. Thans zit ik reeds op mijne kamer, die ik voor vier weken gehuurd heb. Uit mijne vensters heb ik het alleroverheerlijkste uitzigt op de bergen en het oude Heidelberger slot, een uitzigt zoo schoon, dat ik, eens in eene goede luim zijnde, welligt er eene kleine tekening van ontwerpe en die aan Herman zende. De bergen zijn hier zoo nabij, dat men die, om eens zoo te spreken, met de hand grijpen kan. Voor het overige woon ik bij Nagel, Flaschnermeister, Cremergasse no. 524.

Ik verheug mij hartelijk, eindelijk eens weder ergens te huis te zijn. Dat logeren in logementen en gedurige verandering van omgevingen brengt dan toch eindelijk bij dengenen, die gaarne bij zich zelve woont, hoezeer hij dan ook voor het daar buiten niet dood zij, den wensch voort, de onophoudelijke beweging door eenige rust te doen vervangen. Nu hoop ik slechts, spoedig, heden of morgen, eenen brief van U te ontvangen. Zedert den 21 April is mij niets van U geworden en alzoo geeft mij zelfs het verloop van tijd een groot regt, met ongeduld te verlangen. Daarenboven verzoek ik U, mij in allen gevalle spoedig na het ontvangen van dezen te schrijven, daar de afgezondene letteren waarschijnlijk reeds oud zijn zullen.

Nog heb ik hier niemand gesproken; en ik zal U dus in mijnen volgenden het nadere over plaats en personen mededeelen. — — —

47. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Heidelberg, 18/20 Mei 1821 [2].

Beste Ouders. Het genot, dat mij zedert gisteravond geworden is, schijnt mij bijna te veel. Toen ik heden middag den brief aan U op de post gaf, stelde men mij den Uwen van den 6 Mei ter hand. — — —

Uwe letteren hebben mij innigst verblijd. Den brief van Falck [3] heb ik met te grooter genoegen gelezen, naarmate ik niet verwagtte, dat hij mij zelve antwoorden zoude, en gewenschter kon mij niets komen, dan dat hij mij zelve aan-

1 Zie no. 43.
2 Beantwoord 30 Mei (niet opgenomen).
3 No. 37.

spoort, de studie der philosophie met ijver voort te zetten. Het behoefde dezer aansporing wel niet, maar mijne wenschen en verwagtingen zijn daardoor aan eenig vast uitzigt geknoopt.

Nu over de zaak met oom Daniel, waaraangaande ik mij te breedvoeriger moet verklaren, hoe duidelijker ik zie, dat ik van hem en van U verkeerd verstaan ben. Oom Daniel schreef mij in den brief, welken ik hier voor mij heb liggen: — — *f* 300 betragen — —. Daar oom Daniel alleronduidelijkst schrijft, zoo kon ik eerst noch het een, noch het ander lezen en met de rekening geheel niet klaar worden. Eindelijk ontcijfferde ik het schrift — —. Ik rekende — — en rekende weder, maar konde evenwel slechts, wanneer ik mij regt herinner, 160—162 Reichsthaler bekomen. Ik liet het narekenen door Vermeer, die mij toevallig bezogt, en ook deze verkreeg dezelfde som — —. Hierop schreef ik nog denzelfden dag aan Oom terug, met berigt van den ontvangst, niet ironisch, waaraan ik niet denken kon, maar in vollen ernst, dat hij het agio moest te laag gesteld hebben. Ik meende namelijk, dat hij zich — — verschreven had. Den volgenden avond kwam Kreuzhage tot mij en daar ik grooter vertrouwen op de naauwkeurigheid van Oom, dan op mijne oogen of rekening stelde, zoo vroeg ik hem, die tevoren in handelsbetrekkingen geweest is, over het een en ander. Den brief ziende, onderrigtte hij mij dadelijk, dat het % niet, gelijk ik gemeend had, Groschen, maar procent betekende. De rekening nu hiernaar veranderende, bleek het, dat oom Daniel 16 Groschen voor het agio gesteld had. En dit was het, hetwelk ik U vervolgens schreef. Dat vervolgens de cours niet weinig, zooals gij veronderstelt, verschilt en dat men mij daarover zeer goed berigt had, zal U blijken, wanneer ik U melde, dat ik in Francfurt den Louis d'or à *f* 9 - 48 Kreuzer, in Darmstadt en hier Heidelberg zelfs à *f* 9 - 40 Kreuzer heb moeten uitgeven, waardoor ik op ieder goudstuk reeds hier nagenoeg $10^1/_2$ stuiver verlies. In allen gevalle had oom Daniel, die dit kon weten, mij dan geene pistolen moeten zenden. Want ook aangenomen, dat het zoogenaamde *schwere Geld*, hetgeen hier in omloop is, meer waarde heeft dan het Pruissische en dat dus van de $10^1/_2$ stuivers een gedeelte moet worden afgetrokken, zoo blijft het verlies toch altoos niet onbeduidend. Daarenboven zal dit, hoe meer ik naar het Zuiden kome, niet af, maar toenemen. Met ducaten is men nagenoeg in dezelfde verlegenheid, anders had ik deze in Cassel ingewisseld.

Ik geloof, dat deze toedragt der zaak mij genoegzaam regtvaardigt, en, zoo gij wilt, zal het mij genoegen doen, indien gij dit bij gelegenheid aan oom Daniel te berigten goed vindt, of, zoo U dit aangenamer is, zal ik het een en ander hem zelve schrijven.

Het weder veroorlooft mij niet, prof. Voss, gelijk ik mij voorgenomen had, te gaan zien. Ik vaar dus voort, mij met U te onderhouden. Hedenmiddag ontving ik eenen brief van prof. Wilbrand [1], waarvan ik wederom afschrift bijvoege, omdat alles, wat van deze lieve menschen komt, aanspraak heeft op mijne te groote belangstelling, dan dat ik het U niet zoude mededeelen. Nu kan het *A* [2] onder den vorigen brief niets anders betekenen als *Adolphine* en zoo heeft dan deze voortreffelijke vrouw deze uitmuntende letteren geschreven, hetgeen ik tevoren maar half te vermoeden waagde. De waarde van het papier

[1] No. 45.
[2] Vgl. blz. 49, noot 1.

is daardoor in mijne schatting zeer gerezen. Mijner geliefde moeder beveel ik vooral de lezing dezer meer poëtisch, dan prozaïsch gestelde letteren aan, zoodat men zich door dezelve als magisch getroffen voelt. Vooral moet dit bij U het geval zijn, die ons leven in Giessen slechts uit onvolkomene berigten kent. Mijner moeder zal, vertrouw ik, dit opstel van eene der sieradien der Duitsche vrouwen niet weinig genoegen geven. Ik beken, dat mij eene dergelijke verschijning op mijnen weg door het leven nog niet ontmoette.

Uit den brief van prof. Wilbrand heb ik uitgelaten, hetgeen voor U geen gewigt hebben kon, het een en ander namelijk over mijne verdere reize en over de personen, welke Wilbrand mij raadt vooral te bezoeken. Onder anderen herhaalt hij zijne aansporing, München toch niet voorbij te gaan [1].

Den beroemden Gauss heb ik in Göttingen niet bezogt, waartoe ik de volgende redenen had. Ik wist namelijk van zeer goeden kant, uit andere bronnen en voornamelijk door prof. Haussmann, dat Gauss met eenen grooten naam een heerschzuchtig en ongemakkelijk karakter paart; dat hij bezwaarlijk toegankelijk en voor den omgang niet voorkomend of aangenaam is. Het collegie geven is hem te gering en met geenen van zijne ambtgenoten leeft hij in eenige vriendschappelijke betrekking. Zelfs met den tweeden hoogleeraar der astronomie, met wien hij in één en hetzelfde gebouw woont, is hij in onmin en deze beide door studien en aanstelling zoo naauw verbondene mannen zien elkander nooit. Daar het mij nu vooral om het zien des observatoriums en eenig onderrigt aangaande deze stigting te doen was, zoo bezogt ik prof. Harding, die aan mijne begeerte gaarne voldeed. Hij was tevoren observateur van Schröter in Lilienthal en is met deszelfs instrumenten naar Göttingen gekomen. Na dit alles gevoelde ik mij weinig opgewekt, ook Gauss te leeren kennen, wiens verkeer voor eenen vreemdeling in zijne studien vooral weinig belangrijks zou gehad hebben. — — —

Nog heb ik van prof. Pfannkuche in Giessen gehoord, dat mijne dissertatie over Asinius Pollio in het Allgemeine Repertorium für neuere Literatur met eenige woorden, gelijk het plan van dit tijdschrift met zich brengt, zeer gunstig aangeroerd is [2].

Uwe denkbeelden over mijne verdere reis zijn nu ook grootendeels de mijne geworden. Aangaande wijze en tijd van terugkeer stem ik geheel en al met U in. Ten opzigte van het laatste moet ik nog aanmerken, dat de minister, gelijk ook het besluit des Konings, mijnen tijd besluit binnen de grenzen van dit jaar, omdat ik volgens dit laatste gerekend worde, mij reeds den 1 July op weg te hebben begeven. Dit is echter slechts eene fictio juris en verpligt mij niet. Overeenkomstig met Uwe meening hoop ik tegen het einde van Mei des volgenden jaars weder bij U te zijn. Ik wenschte dan zeer, volgens Uwen voorslag, de reis over Cassel etc., Francfurt etc., langs den Rhijn te nemen. Daarom heb ik ook opgegeven, thans eene Rhijnreis te maken. Ook denk ik er niet meer aan, Weenen

1 Dit gedeelte is ook in no. 45 weggelaten.

2 *Allgemeines Repertorium der neuesten in- und ausländischen Literatur für 1820*, herausgegeben von einer Gesellschaft Gelehrter und besorgt von Chr. D. Beck, III, Leipzig 1820, blz. 232-233. Volgens deze recensie onderscheidt J. R.'s dissertatie zich „rühmlich" door „Vollständigkeit, Gründlichkeit und umsichtsvolle Beurtheilung". Verder beschrijving van de inhoud en nog slechts één kritische opmerking. „Der Verfasser ist doch zu sehr bemüht gewesen, ihn (i.e. Asinius Pollio) hier und in der Folge immer nur von der guten Seite zu zeigen und zu rechtfertigen."

te zien, maar München had ik nog niet laten varen. Het ja of neen zal afhangen van de berigten, die ik hier bekome. Dat voor mijne studien der wijsbegeerte in het Zuidelijk Duitschland weinig of niets te vinden is, daarin hebt gij volkomen gelijk; maar in München bevindt zich eene boekerij van zeldzame grootte en voortreffelijkheid en voor oude, zoowel als nieuwere kunst is daar uitstekend veel gedaan en verzameld. Niet alsof ik wenschte, juist zooveel verder te reizen; integendeel, het eigenlijke reizen, met gedurige wisseling van verblijf gepaard, behaagt mij maar half; niets is mij aangenamer, dan wanneer ik uitpakken kan, om eenigen tijd te toeven. Bij dat alles wilde ik zeer ongaarne verzuimen, wat niet zonder groot nadeel verzuimd wordt. Ik zal derhalve mijn besluit regelen naar hetgeen ervarene mannen mij aan de hand geven. Kan ik München ontwijken, dan, verzeker ik U, vermijde ik met groot genoegen dezen omweg. Van München is men, over den Donau te water reizende, na eenige weinige dagen in Weenen; maar ik zal mij niet ligt laten overhalen, zoover te gaan.

Hier wordt Hegel, een leerling van Schelling, zeer vereerd en de wijsbegeerte naar zijne aanleidingen voorgedragen. In Berlijn tref ik den man zelve. Wij zullen zien, hoe ik hier en daar met hem en zijn systeem klaar worde. Ik twijfel echter zeer aan eenig goed gevolg. — — —

20 Mei. Zoover schreef ik nog den 18. — — —

Gister bragt ik een gedeelte van den avond door bij den ouden beroemden J. H. Voss, over wien in Duitschland zoo onderscheiden gedagt en gesproken wordt. Hij is een verklaarde tegenstander van de tegenwoordige Schellingsche wijsbegeerte, van Creuzer en over het algemeen van alle mysticismus, gevoel en verbeelding, waaraan men in de nieuwere tijden zooveel gehegt heeft. Het is in allen gevalle een zeer merkwaardig man, dien ik verlang van naderbij te leeren kennen. De resultaten zal ik U dan vervolgens mededeelen. Zijn zoon, den professor, vond ik niet te huis, maar wagt nu een bezoek van hem.

Het overig gedeelte van den avond besteedde ik, eenige van de nabijgelegene bergen te bezoeken, waarbij ik bekennen moet, niet gedagt te hebben, dat de natuur zoo schoon zijn kon. Ik vat nu zeer goed, waarom degene, die eens te Heidelberg gezeten is, niet daarvan scheiden kan. Want het is niet mogelijk, zich iets grootschers of fraaiers voor te stellen. Ik heb honderd maal gewenscht, dat gij allen deze hemelsche streken slechts éénen dag met mij genieten kondet, en ik heb reeds de punten bepaald, waarop ik U vooral zou willen opmerkzaam maken. Of mij het lot hier nog den eenen of anderen beschikken zal, met wien ik de genoegens, welke mij op deze plaatsen van dezen kant wachten, zal kunnen deelen, ik heb daarover reeds dikwijls gedacht. Ware Giessen in Heidelberg verplaatst, dan zou ik mij toeschijnen niet meer op aarde, maar in eenig paradijs van andere gewesten te leven. Maar ik verlang te veel en het is mij niet geoorloofd, bij al het onuitsprekelijk goede, wat mij de Goddelijke liefde verleent, nog meer te wenschen.

Van Göttingen ben ik met leedwezen gescheiden. Het afscheid van allen was zeer hartelijk: vooral echter van Bouterwek, Blumenbach, Reuss, Haussmann, Eichhorn en Heeren. Bouterwek moedigde mij ten sterksten aan, in het vaderland teruggekomen, mij te wijden aan de wijsbegeerte en collegien over die wetenschap te openen. Nimmer vergeet ik, hoeveel ik aan dezen voortreffelijken

man, die mij de briefwisseling met hem, zoo ik mij aan hem wenden wilde, vrijgesteld heeft, verschuldigd ben. — — —

Ten opzigte van de betaling des quartals, waarover gij schrijft, moet ik herinneren, dat dit uitblijven der gelden zamenhangt met de betaling der besoldingen der ambtenaren door het gansche rijk. Mijn vriend Uylenbroek beklaagde zich daarover bij mij dikwerf, dat zijne driemaandelijksche ordonnantie van de *f* 300, welke hij jaarlijks als akademisch fonds geniet, twee en drie maanden te laat kwamen. Zelfs kwam prof. Hamaker door het uitblijven van het verwagt gedeelte zijns tractements eens in niet geringe verlegenheid. Het schijnt, alsof dit niet kan veranderd worden. — — —

48. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Heidelberg, 5 Juni 1821 [1].

Uwe letteren, beste Ouders, van den 23 Mei ll. zijn mij tot mijne groote vreugde den 31 geworden. — — —

Aan prof. Wilbrand had ik geenerhande aanbeveling, slechts had prof. Haussmann in Göttingen mij verzogt, hem bij gelegenheid zijne complimenten te maken. Over het algemeen heb ik geleerd, op aanbevelingen geene waarde meer te stellen. Zelfsaanbeveling is het beste en waarlijk goede en humane menschen beantwoorden ook zonder verdere getuigenissen aan de wenschen des vreemdelings. En die het niet of in mindere mate zijn, gevoelen zich door de aanbeveling verpligt, den reiziger b.v. eens ten eten te vragen, en meenen dan het hunne gedaan te hebben. Maar de vriendelijkheid, die mij aangenaam zijn zal, moet uit neiging en niet uit eenig bezef van verpligting bewezen worden.

In Heidelberg heb ik met de beroemdste en belangrijkste mannen kennis gemaakt. Daartoe behoren de professoren der theologie Paulus en Daub, de hoogleeraar des Romeinschen regts Thibaut, de professoren der medicijnen en natuurkundige wetenschappen Conradi, Tiedemann, Schelver [2], Leonhard Gruelin en Muncke, in de wijsbegeerte en letteren Creuzer, Voss, vader en zoon, Hillebrand en Schlosser. De omgang met den beroemden Creuzer, die in 1809 na aangenomen beroep in Leyden was, maar wegens zijne zwakke gezondheid die hoogeschool wederom moest verlaten, verschaft mij veel genoegen. De meeste hartelijkheid en humaniteit is mij echter tot nog toe, tegen mijne verwachting, aan het huis van Voss geworden. Des anderen daags na mijne aankomst bezogt ik den professor, die bij zijnen vader, den beroemden Hofrath, gehuisvest is, maar, hem niet vindende, liet ik den brief van Abeken [3] daar. Dienzelfden dag en Zaturdags kwam ik nog tweemalen weder, maar hem niet treffende, was ik juist voornemens, mijne woning op te geven, toen de oude Hofrath naar beneden kwam, met wien ik mij eenen geruimen tijd aangenaam en leerzaam onderhield. Bij het afscheid wenschte hij mij nog dikwijls te zien en zeide mij toe, dat zijn zoon mij zou komen opzoeken. De zoon kwam niet. Ik kon mij deze onbeleefdheid niet verklaren en had reeds besloten, het gansche huis op te geven. Daar evenwel de vader welligt geen deel kon hebben aan de nalatigheid des zoons, zoo bedagt ik mij, den eersten voorleden Vrijdagavond te bezoeken,

[1] Beantwoord 25 Juni (ontbreekt).

[2] Deze was hem ook door prof. Wilbrand aangeraden in het niet opgenomen gedeelte van no. 45.

[3] Een introductie bij prof. Voss van L. R. Abeken. Het begeleidende briefje d.d. 16 Apr. 1821 is niet opgenomen.

zonder mij verder om den professor te bekommeren. Het onderhoud was hartelijk en belangrijk en ik werd gedrongen, des avonds met de familie te blijven eeten. Nu leerde ik ook den vriend van Abeken kennen. Zondags daaraanvolgende werd ik wederom op den avond en ten eeten genodigd en ik gevoelde mij meer en meer aangetrokken. Hierbij moet ik U mededeelen, dat ik den ouden Voss met vooroordeel genaderd was en, hoezeer van besluit, den verdienstelijken man te leeren kennen, mij evenwel geen aangenaam verkeer in zijn huis beloofd had. Gij herinnert U buiten twijfel den berugten overgang van den graaf Fried. Leop. Stolberg met zijne gansche familie tot den Roomschen godsdienst in Munster 1800. Van dezen Stolberg was Voss van der jeugd af aan een boezemvriend in de uitgestrekste betekenis des woords. Het verkeer werd afgebroken en in 1818 gaf Voss een geschrift uit, waarin hij den ouden vriend, thans een grijsaard gelijk hij, beschuldigde van in gemeenschap met anderen eene dwingelandij des adels en der priesterschap (verabredete Betriebsamkeit für aristokratische und hierarchische Zwangherschaft) te willen invoeren [1]. Stolberg schreef ter verdediging zijne Abfertigung, maar werd vóór de voltooying des geschrifts door den dood naar eene andere regtbank geroepen. Het ontbrekende werd nú door zijnen broeder aangevuld en het een met het ander uitgegeven [2]. Daarop schreef Voss zijne Bestätigung der Stolbergischen Umtriebe [3] en tastte daarin den overledenen met bitterheid en zonder eenige verschoning van vorige betrekkingen der vriendschap en des vertrouwens vijandig aan. Dit was mij bekend en had mij tegen den beschuldiger ingenomen. Daarenboven was hij altoos een tegenstander van Heyne, wiens onderwijs hij genoten had, en van andere beroemde mannen en leeft hij met Creuzer in volslagen onmin. Na de eerste zamenkomst beoordeelde ik dus Voss, gelijk ik mij reeds tevoren duister voorspeld had, als eenen man van koud verstand, scherp en kantig, hetwelk ik wenschte, dat door eenige meerdere welwillendheid van liefde verzagt en door grootere innigheid van gevoel tot aangenamere omtrekken versmolten was. Aan de andere zijde, wanneer ik herdagt, hoe lieflijk zijne Luise [4], een allervoortreffelijkst landgedicht, geheel in den smaak van de idyllen der Ouden, op mij gewerkt had, wanneer ik mij herinnerde de bijna onnavolgbare tederheid en den geest van bloeiende innigheid en ongekunstelde liefde, welke over deze meesterlijke zangen zweeft en alle formen en deelen des lieds bezielende den lezer onuitsprekelijk boeit, dan gevoelde ik mij weder bewogen, den dichter niet minder te bewonderen, dan den man liefhebben, die in staat was, uit het binnenste eener gevoelvolle verbeelding dergelijke toonen voort te brengen. En nog, moet ik bekennen, kan ik het een met het ander niet vereenigen. Zijne Bestätigung der Stolbergischen Umtriebe gaf hij mij ten geschenke en ik heb die gister ge-

1 Bedoeld zal zijn: *J. H. Voss*, Wie ward Fritz Stolberg ein Unfreier, in: Sophronizon oder unparteyisch - freymüthige Beyträge zur neueren Geschichte, Gesetzgebung und Statistik der Staaten und Kirchen, hrsg. von H. E. G. Paulus, Bd. I, Frankfurt a/M 1819.

2 *Friedrich Leopold Grafen zu Stolberg* kurze Abfertigung der langen Schmähschrift des Herrn Hofraths Vosz wider ihn. Nach dem Tode des Verfassers vollendet von dem Bruder herausgegeben. Nebst einem Vorwort des Herrn Pfarrdechant Kellermann in Münster, Hamburg 1820.

3 *J. H. Voss*, Bestätigung der Stolbergischen Umtriebe, nebst einem Anhange über persönliche Verhältnisse, Stuttgart 1820.

4 Oorspr. drie „Idyllen", verschenen in de Musenalmanach van 1783 en '84 en in de Deutsche Mercur, kwam „Luise" het eerst in deze vorm uit in 1795 en werd herzien en uitgebreid, heruitgegeven in 1802, 1807, 1811 en 1823.

lezen. Ik voor mij had niet van mij kunnen verkrijgen, eenen ouden vriend, die zoo mijn vriend was, op deze wijze te behandelen. Maar ik zal afbreken, want ik wijde te ver uit en kan mij toch niet daarop inlaten, U de bewijzen te geven.

Voor het overige heb ik geene reden, de humaniteit der Heidelbergsche geleerden ten mijnen opzigte bijzonder te roemen. Veelen beantwoorden mijn bezoek, maar op een vrijwillig aanbod, mij met stad en omstreken nader bekend te maken, heb ik te vergeefs gewagt. Dit is evenwel de eigenlijke behoefte des reizigers, waarin ieder geleerde gaarne moest willen voorzien. Zeer wijs en doelmatig is Uw vaderlijke raad [1], niet van Giessen eenen maatstaf te ontlenen, om andere menschen te beoordeelen. Maar kan men zich, nog versch door zooveel voortreffelijks vervuld, dadelijk met de nodige billijkheid tot het gewone nederlaten? Daar wordt het, volgens Uwe schoone wending, moeilijker, dezen lieflijken vrede in zijn binnenste en met zijne omgevingen te bewaren. Maar het zij, ik zal niet ontevreden zijn en ben het werkelijk niet, al dreigt mij dan ook wel eens als uit de verte de gedachte: wat baat mij toch de schoone natuur, waarin ik hier leve, zonder een hart, waarmede ik die gemeenschappelijk zoude kunnen genieten? Maar gelijk gezegd, eene soortgelijke gedachte is een enkel wolkje aan eenen voor het overige zuiveren en helderen horizont. Mijne kamer bezit mij bijna geheel, gewandeld heb ik nog weinig, vier of vijf malen in alles, en dan ook neem ik gaarne een boek mede, om niet alleen te zijn. — — —

Intusschen schrijf ik U voor mijn vertrek het nadere. In allen gevalle blijf ik hier tot het einde der volgende week. De beroemde Jean Paul Fr. Richter uit Bayreuth komt hier bij Voss en dezen wenschte ik uitermate gaarne te leeren kennen. — — —

49. J. R. THORBECKE AAN J. M. KEMPER [2].

Heidelberg, 6 Juni 1821.

Hoogwelgeboren, Hooggeleerde Heer. Met hartelijke erkentelijkheid voor Uw Edelhooggeleerdes pogingen heb ik in Heidelberg eenen brief van Z.E. den minister Falck en eenen anderen van heeren Curatoren met het besluit des Konings ontvangen, waardoor alle mijne wenschen vervuld zijn. Thans genoegzaam uitgerust, om onbelemmerd de belangrijke oogmerken mijner reize met moed en ijver te vervolgen, zal ik mijne beste krachten gaarne daarheen rigten, waarheen neiging zoowel als pligt mij roepen, en mij daarbij met dank en innigheid aan den man herinneren, wiens eervol vertrouwen en altoos werkzame belangstelling mij dezen zoo aangenamen, dikwijls in stilte gewenschten, werkkring opende.

Volgens mijn U Edelhooggeleerde medegedeeld plan ben ik den 21 April van Göttingen vertrokken en na achtereenvolgend toeven in Cassel, Marburg, Giessen, Francfurt en Darmstadt den 17 Mei in Heidelberg aangekomen. Op dien ganschen weg heb ik veele belangrijke verbindtenissen aangeknoopt en veel merkwaardigs gezien.

Heidelberg is U Edelhooggeleerde van aangezigt tot aangezigt bekend; intusschen heeft zich hier welligt zedert dien tijd het een en ander veranderd. Het

1 In een niet opgenomen brief d.d. 23/24 Mei.
2 Klad.

verschil met Göttingen is in allen opzigte zeer groot, gelijk de Göttingers meenen, tot overslaand voordeel der Georgia Augusta, zooals de Heidelbergsche geleerden roemen, ten gunste hunner hoogeschool. De wijsbegeerte van Hegel, welke door eene meer volledige uitvoering en doode abstracties de bloeiende verbeelding van Schelling de baan wil doen ruimen, heeft hier eene sterke partij, hetwelk niet nalaat, op het geheel zoowel, als op de beoeffening der enkele wetenschappen, van krachtige uitwerking te zijn. De medici en natuurkundigen hebben zich, dezer leer tegenover, streng binnen de perken der empirie gehouden, terwijl de Oude letteren, ten opzigte derzelver behandeling, hoewel met uitzondering, eenig koloriet van de nieuwe philosophie aangenomen hebben. Merkwaardig is de geestdrift, waarmede de Hegelianen hunnen leermeester aankleven, want volgens hen zijn alle vorige wijsgeren *slechts* daar geweest, om den grooten Hegel voor te bereiden, die nu voor alle volgende geslachten de wetenschap voltooid heeft. Het parturiunt montes [1] is hier ten minste voorzeker aan zijne plaats, al kan het slechts eenen kwaadwilligen invallen, het tweede gedeelte daarbij te voegen. Onder de theologanten is de hoogleeraar Daub een merkwaardig voorbeeld van eenen godgeleerde, die zonder eenige voorbereiding van uitlegkunde, philologische of historische kennis, zijne wetenschap eenig en alleen op de Hegelsche philosophie bouwt. Een geheel onderscheiden man is de beroemde Paulus, van uitgebreide geleerdheid, koud verstand, groote scherpzinnigheid en klaarheid. Nader aan de school van Eichhorn en in tegenoverstelling van de zoo genoemde orthodoxie, neemt deze geleerde alle hulpmiddelen van taal-, uitleg- en oudheidkunde te baat, om de Schrift verstandig menschelijk te verklaren en aan de wereld den waan te benemen, alsof daarachter iets goddelijks te zoeken ware. Of deze zucht der natuurlijkheid welligt eenige gelijkenis hebbe met de gedagte, van in de hemelsche beelden, die Raphaëls genie schiep, de verwe te ontleden, om eenen ieder te overtuigen, dat in deze zamenstellingen werkelijk niets bovenaardsches wone? In allen gevalle is deze partij reeds weder de oude geworden en de kamp over Rationalismus en Supernaturalismus in Duitschland nog niet uitgestreden. Hierbij heeft zich in de laatste tijden nog een derde tytel, Religiosismus, als strijdgenoot aangegeven, maar de twist mogt welligt niet alleen door het uitvinden van nieuwe namen beslischt kunnen worden. De wijsbegeerte werd spoedig in den krijg betrokken, vooral nadat men, den bodem der bijbelsche leer verlatende, de vraag over den grond van alle godsvereering in het algemeen uitstrekte en weldra het vorige gebied eener uiterlijke openbaring met dat der philosophie versmolt. Of deze onderwerping willekeurig, misschien ook onnatuurlijk zij, of het iets anders zij, met menschelijke meening en stelling om te gaan naar goeddunken, iets anders den ondergang van groote en heilige belangen der menschheid te wagen en of de wijsbegeerte zelve, wanneer men de zaak aan haar oordeel voorgelegd had, het opgedrongen wingewest zou hebben aangenomen? Daarom schijnt men zich wel eens minder bekommerd te hebben.

In de regten staat hier de studie van het Romeinsche regt door Thibaut bovenaan, gelijk in Göttingen door Eichhorn het Duitsche. Dit laatste heeft wel ook hier zijnen voorstander en leeraar, den professor Zachariä, maar deze beperkt zich meer bijzonder binnen het staatsregt. De studie van het Duitsche regt,

[1] Het volledige citaat (Hor. A.P. 139) luidt: partiriunt montes, nascetur ridiculus mus, hetgeen betekent: de bergen verkeren in barensnood, er zal een potsierlijke muis geboren worden.

vooral dat van het privaatregt, is in de laatste jaren onder de geleerden met zooveel kragts en ijvers aangegrepen en met zoo groot geluk van vordering voortgezet, dat die van het Romeinsche regt, onder anderen Thibaut, reeds over te veel klagen en dat hunne wetenschap daarbij lijde. In Göttingen nam ik ligtelijk waar, hoe de te voren zoo beroemde Hugo op lang na niet meer in staat was, tegen Eichhorn, vóór eenige weinige jaren van Berlijn daarheen geroepen, het evenwigt te houden.

De bibliotheek der hoogeschool is niet groot en in tamelijke wanorde of ten minste zonder orde. De regering besteedt buitengemeen weinig aan hare universiteit en zoo zijn alle akademische instituten half volkomen of daaronder. De boekerij bezit evenwel een aantal handschriften van waarde, vooral oud-Duitsche. Veele manuscripten vond ik ook in Darmstadt, ook Giessen is daarvan niet geheel ontbloot en de Francfurter bibliotheek onderscheidt zich door veele merkwaardige drukken. De boekerij in Darmstadt is uitgebreid en rijk, aan de schikking is uitnemend veel vlijts besteed en de vorst legt aan de jaarlijksche vermeerdering groote sommen ten koste. Zonder veel vrugt, want de bibliotheek wordt meer gezien dan gebruikt, zooals men, tegen mijne verwagting, in die residentie geen zin voor kunst, noch wetenschap vindt. Daarentegen wordt voor de boekerij van Giessen, waar het eigenlijk aan zijne plaats ware, niets gedaan. En hier ware het zeer nodig, want het is moeilijk, zich een slechter lokaal en eene grootere verwarring te denken, dan die men hier ontmoet.

Ik ben in twijfel, waarheen deze letteren te zenden, naar Leyden of Brussel. Ik wenschte wel naar Leyden, maar de nieuwspapieren berigten nog van discussies over het Wetboek. Naar de tytels te oordeelen, die van tijd tot tijd aangevoerd worden, gaat het nog langzaam. — — —

Van hier wenschte ik tegen het einde der volgende week af te gaan naar Stuttgardt en Tübingen. Of ook naar München, hangt af van de beantwoording der vraag, of het nuttiger zij, dezen omweg te maken, dan mij langer op de Sachsische hoogescholen en in Dresden op te houden. Ik gevoel mij geenszins opgewekt, vreemde en verre landen en steden te zien, alleen omdat zij vreemd en verre zijn, tenzij dit bezoek tevens met de hoogere bedoelingen mijner reize overeenstemme. Van Stuttgardt vertrek ik derhalve, hetzij onmiddellijk, hetzij over München, naar Erlangen en keer zoo naar Sachsen. Over een jaar hoop ik in allen gevalle in Leyden te wezen, na van Berlijn terugkomende met den Rhijn naar het vaderland te zijn afgezakt.

De Heeren Creuzer en Thibaut hebben mij verzogt U Edelhooggeleerde hun respect te melden. — — —

50. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Heidelberg, 17 Juni 1821 [1].

Beste Ouders. — — —

Mijne levenswijs is hier tamelijk eentonig en ik heb U daarover na mijnen vorigen weinig nieuws of belangrijks te melden. Bij den ouden Hofrath Voss is mijn verkeer voortdurend van de grootste gemeenzaamheid en hartelijkheid, den professor, zijnen zoon, kan ik evenwel niet regt op het spoor komen. Hij spreekt zeer weinig, is uitermate bedeesd en mengt zich aan tafel (want op

[1] Beantwoord 25 Juni (ontbreekt) en 4 Juli (niet opgenomen).

andere tijden zie ik hem niet) zeer zeldzaam in mijn onderhoud met zijnen vader en moeder, hoeveel moeite ik mij ook van tijd geve hem daaraan te doen deelnemen. Daarbij verneem ik van de andere hoogleeraaren, dat hij zeer nalatig is in het houden zijner collegien, bijna nooit een collegie ten einde toe voltooidt en, het ergste van allen, dat hij aan den drank zou verslaafd zijn. Zijne ouders weten hiervan evenwel niets en leven voort in den waan, dat hij zich als een aan de hoogeschool geacht man gedrage. Reeds dikwerf verwonderde ik mij, hem nooit als tegen eetenstijd te zien en van hem niet uitgenodigd te worden, hem op de eene of andere wandeling te vergezellen, maar nu is mij dit zeer klaar. Voor het overige is hij buiten twijfel een man van de grootste goedhartigheid. — — —

Abeken moet hiervan niets weten en hem over het algemeen van eene gansch andere zijde kennen, als waarvan hij zich in mijne tegenwoordigheid voordoet, om op den inval te geraken, zijn oordeel over mij te vragen [1]. Het een en ander moet evenwel onder de diepste stilzwijgendheid bewaard worden.

Nog heb ik in den GeheimRath Von Leonhard, professor der mineralogie, eenen zeer ronden, gemeenzamen en royalen man leeren kennen. Ook met Creuzer, hoezeer vijand van Voss, sta ik op eenen zeer goeden voet.

Donderdagmorgen maakte ik toevallig op de bibliotheek de kennis van den verdienstelijken professor Nyerup uit Kopenhagen, den veteraan der Deensche letterkunde. Hij vertrok den volgenden dag met eenen eigen wagen naar Stuttgardt en verder naar Munchen en wilde mij overhalen, dadelijk met hem te reizen, welke aangename gelegenheid ik niet zou nagelaten hebben aan te grijpen, indien ik niet had moeten vrezen, dat met brieven of wissels van neef Frans, welligt na mijn vertrek aangekomen, ligtelijk eene groote verwarring zoude kunnen voorvallen. Den nademiddag en den avond heb ik evenwel op eene zeer genoeglijke wijze met den ouden Nyerup doorgebragt. — — —

Ik vertrek over Carlsruhe, Heilbron of Bruchsal naar Stuttgardt, waar ik eenige dagen denk te vertoeven, vooral daar Bilderdijk mij ten opzigte eeniger oud-Hollandsche manuscripten daar te vinden het een en ander heeft opgedragen. — — —

Morgen vier ik de verjaring mijner geliefde moeder en die van de bevrijding onzes vaderlands en van gansch Europa van het ijzeren juk der dwingelandij [2]. Driemaal gezegende dag, waarvoor den hemelschen Vader onze vurigste dank behoort. — — —

51. J. R. THORBECKE AAN H. J. J. VAN SWIETEN-VERSTEGE [3].

Heidelberg, 18 Juni 1821.

Dat afstand van tijd en plaats geene magt hebben over het gemoed des menschen, is mij, zoo immer, vooral in deze dagen klaar geworden. Hoever van Leyden verwijderd, kome ik toch in deze dagen met U en Uwe dochter in één weemoedig gevoel tezamen. Dat weet ik, alsof ik bij U ware, ook zonder verdere mededeeling. Maar gelijk gij, innig vereerde Mevrouw, wanneer ik mij in Leyden bevond, op den 27 Juny een bezoek van mij zoudt verwachten en ik

1 In een niet opgenomen brief van F. W. d.d. 23/24 Mei had deze hem geschreven, dat Voss Jr. om dit oordeel over J. R. door Abeken was gevraagd.
2 18 Juni 1815 slag bij Waterloo.
3 Afschrift van J. R.

mij niet zoude kunnen onthouden, dien dag het liefst bij U door te brengen, zoo kondet gij thans op eenen brief rekenen, die de mondelinge mededeeling mijner gevoelens vervangen moet.

Toen vóór twee jaren de 27 Juny daagde, stond de doodsengel reeds aan het sterfbed van onzen Koolhaas en gaf het teken der aanstaande scheiding. Die dag is met al zijn lijden verzonken in de bodemloze diepte der eeuwigheid, om nimmer vandaar weder te keren. Twee jaren zijn reeds over hem weggegaan en ook zij komen niet terug. Niet zoo onze smart en onze gevoelens. Zij zijn ons gebleven en rusten kalmer in ons binnenste. Om ons heeft zich veel veranderd: anderen uit ons midden zijn opgeroepen en hebben de aarde verlaten, wij zelve zijn op onzen weg naar het graf aanmerkelijk gevorderd. Na eenige jaren treden wij ook af en andere geslachten vervangen onze plaats. Dan hebben wij geen deel meer aan de heerlijkheid of het leed der aarde en wie weet, of onze naam blijft? Aan gene zijde des grafs is alles in diepe duisternis gehuld, geen sterveling heeft daar nog eenig licht kunnen ontsteken of is vandaar wedergekeerd, om ons de geheimen der doden te ontsluieren.

52. H. A. HAMAKER AAN J. R. THORBECKE.

⟨Leiden, 25 Juni 1821.⟩[1]

Zeer geachte Vriend. Reeds lang heb ik het plan gehad U te schrijven en U mijnen hartelijken dank te betuigen voor Uwe belangrijke missive en voor het afschrijven van den catalogus der codices van de Göttingsche bibliotheek, waarin gij eene juistheid en oplettendheid hebt aan den dag gelegd, die geen orientalist U verbeteren zou [2].

Hoezeer mijne bezigheden menigvuldiger en drukkender zijn dan ooit, wil ik echter de gelegenheid waarnemen, die mij thans aangeboden wordt, en mede eenige regels bij den brief voegen, die Uylenbroek heden aan U verzendt [3]. Het nieuws echter, dat ik U kan mededeelen, is niet zeer aanmerkelijk. Dat Van Heusden bedankt en Goudoever zijn voorbeeld gevolgd heeft, weet gij zeker reeds. Van Goudoever verwondert het mij ten hoogste, welke waarschijnlijke redenen men ook voor zulk een gedrag moge aanvoeren. Men zou omtrent wenschen, dat de Koning in zulke gevallen de magt had van te *gebieden* en daardoor die standige en hoogst schadelijke emulatie tusschen de beide academiën op eens af te snijden. Het is jammer, dat zoo iets een *res mali exempli* [4] zijn zoude en dat daarom het Gouvernement die heeren hunnen gang moet laten gaan. Intusschen schijnt men tegenwoordig om geen nieuw beroep te denken, hoezeer er sterk van Sartorius van Göttingen gesproken wordt. En inderdaad, ik vrees, dat men zich tot een vreemdeling zal moeten bepalen, want, hoezeer ik niet twijfel, of men zou in ons vaderland (wanneer men het slechts buiten de thans geëmployeerden zoekt) nog wel eenigen vinden, die den post van Borger met eere zouden kunnen vervullen, zoo is er echter niemand, die daartoe eene genoegzaam gevestigde reputatie in het historisch vak heeft. — — —

Eindelijk voeg ik hier nog het verzoek bij, dat gij, hetzij te Heidelberg, te

1 Ontvangen 2 Aug.

2 Deze brief, geschreven 18 Febr. 1821 uit Göttingen, berust in de Leidse Univ. Bibl. (B. P. L. 2013), vgl. ook blz. 30.

3 Niet opgenomen.

4 Een geval van een slecht voorbeeld.

Dresden of elders, waar gij U ophoudt of ophouden zult, eenige naauwkeurige berigten wilt inwinnen omtrent de Oostersche codices, die zich daar bevinden mogten, en voor zoo ver daarover geene gedrukte catalogi bestaan en het U niet te veel moeite of tijdverlies kost, mij van de geschrevene lijsten eene copie te maken. Maak uit de toezending derzelven echter geen haast en wacht op eene geschikte gelegenheid, omdat zoo iets met de post verschrikkelijk duur uitkomt. Ik verg U misschien te veel, mijn Vriend, maar gij zult dit wel toe willen geven aan mijnen ijver voor mijne studie. — — —

53. J. VAN VOORST AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 26 Juni 1821 [1].

Waarde Vriend. Uw brief uit Heidelberg deed mij veel genoegen en waar zal U de mijne nu wel aantreffen? Ik vergezelle U steeds met mijne gedachten en welmeenende wenschen. Hoe veel nut kan U zoodanige reis aanbrengen voor Uw geheele volgende leven? Belangrijk waren voorzeker Uwe medegedeelde waarnemingen over den staat der wijsbegeerte en van den godsdienst in Duitschland en ik achte U gelukkig met Uwe wijze van zien en oordeelen over alle deze dingen. De ware wijsheid, die van boven komt, make allerwege Uwe treden vast en doe U meer en meer van alles partij trekken!

De collegien loopen in deze week ten einde. Van der Boon zal overmorgen den gradus doctoris in de medicijnen [2] erlangen. Het doet mij en velen leed, dat zijne bekroonde chemische dissertatie [3] (nadat hem zijn voorname protector Brugmans is ontvallen) zoo ongunstig en hatelijk wordt beoordeeld. Het zal hem, hope ik, beter gaan met de inauguratio medica.

Da Costa en Vosmaar hebben, in de vorige week, verscheidene zeer paradoxe opinien van hunnen leermeester Bilderdijk verdedigd, niet zonder hevige tegenspraak, ook van de heeren W. H. Tydeman en Siegenbeek. — — —

Na lange deliberatien en discussien van zeer wijd uiteenloopende plans over het interieure van het toekomstige lokaal der bibliotheek is men weder aan 't werk. Dit gaat nu snel voort. Het voornaamste moet voor 1 December gereed zijn. Allengs raakt alles van zijne plaats en door gebrek aan ruimte in eenige wanorde, die ik echter, zoo veel mogelijk, trachte voor te komen. Dit kost mij veel tijd en nog veel meer de zorg, om de verplaatzing en reorganisatie voor te bereiden. Hetgeen mij daarbij mishaagt, is gebrek aan genoegzame hulp en ongepaste bezuiniging van alles. Ik heb niet lang geleden (dit geheel inter nos) mijn ontslag gevraagd of anders verligting van werk, vooral ook door mij iemand toe te voegen met de vereischte kennis etc., en dan ook de zaak, die ik geheel gratis heb op mij genomen, meer honorabel te maken. Ik heb daarover een zeer gunstigen en vleienden brief van den minister ontvangen. De loop derzelve, tot bekrachtiging, gaat intusschen den kreeftengang. Op wien dit voorstel zie, zult gij wel vermoeden. Het speet mij evenwel, intusschen hier op het postkomtoir een brief of wel een catalogus aan U geadresseerd te zien uit Duitschland, met het opschrift à Monsieur Thorbecke, Bibliothécaire de

1 Ontvangen 2 Aug., beantwoord 24 Nov.

2 *H. C. van der Boon Mesch*, Disputatio physiologica de nervo sympathico magno, Leiden 1821.

3 *Idem*, Disputatio geologica inauguralis de granite, Leiden 1820.

l'Academie de Leyden. Nu, zulke dingen gebeuren meer. En ik denke niet, dat er behalve den postmeester iemand kennis van draagt. — — —

Wij zijn nog steeds ongelukkig met de openstaande plaats in de letteren. Goudoever heeft, zoowel als van Heusde, bedankt. Nú spreekt men van Sartorius te Gottingen, denkelijk U wel bekend en door U bekend geworden.

54. W. A. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE AAN J. R. THORBECKE.

z.p. ⟨eind Juni/begin Juli/eind Juli 1821.⟩

Amice. Daar ik eens zit te schrijven, wil ik tenminsten eenige regels aan Uw beginnen, ten einde 't een en ander over 't vaderland mede te deelen, want ik twijffele zeer, of wij in het Zuiden van Duitschland wel meer dan in het Noorden bekent zijn.

Op dit oogenblik is men in de Staaten Generaal bezig over nieuw voorgedragene belastingen te discuteren [1]. De Koning heeft — overeenkomstig de geest van orde en spaarsaamheid onzer Batavieren — voorgeslagen, een groot gedeelte der indirecte belastingen op de zaken van luxus te werpen. Dit ontwerp wil echter maar in 't geheel niet aan onse nieuwgebakkene landgenoten bevallen, dewijl zij, zeer voor het uiterlijke schitterende zijnde, wel het zwaarste daardoor zouden getroffen worden. Intusschen komt het mij voor (zeker niet uit partijdigheid), dat dit de beste middelweg is, de gemoedern beider natien tegemoet te komen, daar in de grond ieder vrij is, zich zulke lasten te onderwerpen, terwijl de arme het minst bezwaart wordt. Buitendien is elke betamelijk liberale idee ons dierbaar en de onmiddelijke gevolgen van gemeld systeem zouden zijn: de vernietiging der afgaven aan de gemeentens, nadat men het land eens voldaan heeft, de vermindering of afschaffing der vervoeringsrechten, de vereenvoudiging of vermindering der bureaus, de gelijke verdeeling der lasten naar mate der uitgaven, de aanmerkelijke opbrengsten, het tegengift voor de sloopers, de vermindering der in en uitgaande rechten op 1 million en eindelijk — als het grootste voordeel — le laisser faire des particuliers. Men meent, dat er weinig meer zal betaald worden, als de sloopers wonnen en aan den staat kosten.

Verders zal er opnieuw geraadpleegt worden, of de betaaling van het vernietigingsfonds van 80 jaren op 40 jaren zal kunnen gebracht worden.

Dan zal er in de Oost waarschijnlijk eene ruiling plaats vinden van ons Malacca tegen Benculen. Beide, de Engelschen en wij, zullen daarbij winnen door de aardrijkskundige ligging dezer bezittingen. Aan Malacca verliezen wij een voor ons kostbaar punt [2], midden tusschen onze colonial vijanden liggend, door Benculen winnen wij de bevestiging onzer bezittingen op Sumatra — en vise versa [3].

Gelijk de bovenstaande regels Uw zulks ten genoege zullen bewijzen, heeft deze brief eenige weken lang gerust, daar ik plotslijk het schrijven moest uit-

[1] De *Nederlandsche Staatscourant* van 2 Juli 1821 vermeldt het begin van de behandeling van het wetsontwerp op 28 Juni.

[2] Een punt, dat ons veel kost.

[3] Deze regeling werd inderdaad getroffen bij het Londens Tractaat van 1824, artt. 9 en 10 (vgl. *W. H. M. Schadee*, Geschiedenis van Sumatra's Oostkust I, Med. no. 2 van het Oostkust van Sumatra-Instituut, Amsterdam 1918, blz. 41).

stellen, om in alle haast mijn garnison voor eenige oogenblikken op te zoeken. Nu is alles weder in orde en over zes weken denk ik in Leiden woonachtig te zijn.

Nog nooit heeft het zoo in onse Tweede Kamer gespannen, als gedurende de laatste discussien, welke onlangs gesloten zijn, terwijl de nieuwe wet met 55 stemmen tegen 51 is aangenomen [1]. Eindelijk zal een ieder naar de juiste verhouding zijner uitgaven belast worden, daar de Belgen naar het vorige system tusschen de $^2/_5$ en $^3/_5$ deelen minder betaalden dan wij! Na het afstemmen viel een der Brabanders op de knien, zwoer bij God, dat het gezond verstand uit het land was geweken, dat het vaderland te grond ging en dat zij niet dan vijandlijkheden van onze kant te wachten hadden. Veelen hunner vloekten en tierden, wilden zelfs aanvankelijk overgeven te stemmen en maakten het in een woord — om er niet meer van te zeggen — gelijk de Fransche afgevaardigden. En zoudt gij na dat alles nog wel kunnen geloven, dat een groot gedeelte dier belhamels naar eigen overtuiging voor de wet waren en slechts zoo handelden uit vrees voor hunne kiezers, die, gelijk ieder volk, niets nieuws wilden hebben, omdat Vader en Grootvader het niet gekent hadden.

Ook de ministerien hebben reeds gedeeltelijk groote veranderingen ondergaan. G. C. van Hogendorp is finansminister geworden, Falck heeft het departement der marine *du bon* Van der Hoop overgenomen en Elout zal de colonien regeln [2].

Men zegt, dat het wederom zeer tusschen den Koning en den Erfprins spant. Verders meent men te weten, hoewel zulks nog niet authentik is, dat de tweede prins eene Pruissische prinses zal trauen; ovrig wensche ik, dat zulks zijn geluk moge bevorderen.

De universiteit Bonn zal mogelijk eersdaags ingaan, dewijl de daar zijnde studenten de Koning op eene zoo plompe wijze hunne ontevredenheid over het afzetten der meest beminde professoren [3] hebben doen te kennen geven. — — —

55. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

München, 7 Juli 1821 [4].

Beste Ouders. Toch in München, hoor ik U bij het ontvangen dezer let-

[1] 30 Juni. Vgl. *H. T. Colenbrander*, Willem I, Koning der Nederlanden, Dl. II, Amsterdam 1935, blz. 40: de aanneming geschiedde Noord tegen Zuid (55 tegen 51)".

[2] Schimmelpenninck vermeldt hier geruchten, waarvan de bron niet of niet met zekerheid te achterhalen is. Het verhaal over Van Hogendorp vindt misschien zijn oorsprong in de volgende omstandigheden. 1 Mei 1821 was Elout zeer tegen zijn zin minister van Financiën geworden, bij de behandeling van het wetsvoorstel van de nieuwe belastingen in de Tweede Kamer was hij niet aanwezig, „zoodat de financiele bijzonderheden ter verantwoording kwamen van Appelius; Kemper en Hogendorp stonden hem wakker bij, doch de laatste, volgens zijn gewoonte, op een al te stelligen toon en zonder de Belgische vooroordeelen in het allerminste te ontzien of te sparen" (vgl. Gedenkschriften van Anton Reinhard Falck, uitgeg. door *H. T. Colenbrander*, 's-Gravenhage 1913, 253-254). Neemt men daarbij in aanmerking, dat Hogendorp uit Parijs was komen toesnellen om de wet te helpen verdedigen, dat hij direct ten paleize was ontboden en een paar dagen later aan 's Konings tafel was genodigd en voor zijn vertrek door hem in audiëntie was ontvangen (vgl. *H. T. Colenbrander*, Willem I, Koning der Nederlanden. Dl. II, Amsterdam 1935, blz. 39-40), dan is dit gerucht begrijpelijk. D. J. van Lennep schrijft iets dergelijks 24 juli aan A. R. Falck, alleen noemt hij Elout als opvolger van Falck (vgl. *J. van Lennep*, Het leven van Mr. D. J. van Lennep, enz. II, Amsterdam 1862, blz. 211).

[3] In het bijzonder van Arndt, vgl. *O. Oppermann*, Geschichte der Bonner Burschenschaft (1819—1835), Leipzig 1896, blz. 27, die verder geen bijzonderheden vermeldt.

[4] Beantwoord 17 Juli (no. 56).

teren zeggen. Ja, mijn lieve Ouders, ik heb daartoe besloten na van verscheide zijden met de krachtigste gronden daartoe aangespoord te zijn, en nu heb ik hier zooveel te doen gevonden, dat ik wenschte, hier ten minste eenige maanden te kunnen vertoeven. Eene bibliotheek van 400.000 banden in goede orde, een evenredig getal handschriften in alle takken en vakken van menschelijke wetenschap, nog weinig onderzogt en gebruikt, uitmuntende verzamelingen voor oude en nieuwe kunst, banden genoeg, mij aan München te boeien. Maar het is van mijnen pligt, U eerst mijne reis hierheen te berigten.

Den 21 Juny ben ik over Heilbron naar Stuttgardt vertrokken, waar ik den 22 aankwam. Ik leerde daar kennen den hofkapelaan Cless, die mij veele vriendelijkheid bewees, den dichter Matthison en eenige andere geleerden. Zondag daaraanvolgende maakte ik een uitstapje naar Tübingen, zeven uren van Stuttgardt, bezogt de voornaamste geleerden, de akademische gestigten en keerde met eene algemeene kennis van den geest en het wezen dezer hoogeschool Maandagavond naar Stuttgardt weder. In Stuttgardt is eene uitgestrekte boekerij van 150.000 banden en een aanmerkelijk aantal manuscripten, die ik evenwel, dewijl men ze nog niet in orde had kunnen schikken, niet kon zien of gebruiken. Daarentegen gaven mij de verzameling van oud-Duitsche schilderijen der gebroeders Boisserée en het bezoeken der werkplaats van den beroemden beeldhouwer Dannecker bijzonder genoegen. Ook vond ik de privaatbibliotheek des Konings overwaardig gezien te worden.

Donderdagmorgen reed ik uit Stuttgardt weg en was denzelfden avond te Ulm, waar ik bij den professor Moser, eenen leerling van Creuzer — — regt hartelijk ontvangen werd. Voor het overige bezit Ulm weinig merkwaardigs. Zondag vertrok ik op Augsburg, vanwaar ik, zonder zelfs de stad in oogenschijn te hebben genomen, den volgenden morgen afging, zoodat ik Maandagavond binnen de muuren van München was. Hier maakte ik de kennis van den directeur van de Akademie (in de echt Duitsche betekenis van het woord voor instituut) van Wetenschappen Von Schlichtegroll, den Oberbibliothekar Von Scheringer, prof. Thiersch en de overige bibliothekarissen Docen, Schretlinger etc. Ik zogt dadelijk naar handschriften van Sextus Empiricus, die ik nog nergens had kunnen op 't spoor komen, en mij werden twee aangewezen van gewigt en tamelijken ouderdom. Deze heb ik nu gister aangevangen te vergelijken en te excerperen [1]. Gij merkt, dat het altoos nog mijn voornemen gebleven is, Sextus eens, zoo mogelijk, uit te geven [2]. Ook heb ik hier gevonden een oud handschrift van Diogenes Laertius, nog niet vergeleken, en wenschte zeer, ook ten dezen opzigte het mijne te kunnen doen, daar deze autheur, voor de geschiedenis der wijsbegeerte van uitnemend belang, nog veel te weinig bearbeid en te nalatig behandeld is [1]. Hoe ik evenwel dit alles, hetwelk ik zeer ongaarne zou verzuimen, hier nog zal kunnen verrigten, ook wanneer ik mij verscheide weken aan deze werkzaamheden wijde, is mij zelve nog duister. Het is evenwel van te meer gewigt, hier niets na te laten van hetgeen ik slechts eenigermate te doen in staat ben, daar men volstrekt geene codices buiten Munchen verzendt en hier ook geene menschen zijn, aan dewelke men een zoodanig werk, gelijk aan hoogescholen, zou kunnen opdragen. — — —

[1] Bewaard in het archief als een van een bundeltje excerpten en aantekeningen uit Münchense codices.

[2] Vgl. Dl. I, no. 440, blz. 352.

Ik denk mij hier weder eene kamer te huuren, waarmede ik evenwel nog niet gereed ben hoop evenwel morgenochtend eenige zekerheid te hebben.

Het schijnt tot nog toe, alsof ik hier het meeste en aangenaamste verkeer vinden zal aan het huis van prof. Thiersch, eenen voortreffelijken literator. Over het algemeen is de gansche levenswijze in het Zuidelijk Duitschland zeer onderscheiden van die in het Noordelijk gedeelte: veel hartelijker en gemeenzamer en met groote gastvrijheid verbonden. Bij prof. Thiersch ben ik dadelijk met zijne familie bekend geworden, heb in dezen kring gegeten en worde reeds weder genodigd, hetgeen alles mij een gunstig voorteken schijnt te zijn. — — —

Munchen is eene fraaie stad van eene levendigheid, als ik mij, Francfurt uitgenomen, niet herinner in Duitschland eene gezien te hebben. De verzamelingen des koninglijken Instituuts van Wetenschappen zijn uitstekend en in veele opzigten eenig in hare soort; niet minder glansrijk is de Akademie der beeldende kunsten uitgerust. De kroonprins [1], een man van uitgebreide letterkundige kennis, heeft op zijne reizen groote schatten aangekogt en uit verre landen in de residentie zaamgebragt. Intusschen bespeurt men toch duidelijk, dat men zich in een Roomsch land bevindt, hoezeer de voornaamste geleerden, van buiten hierheen geroepen, protestanten zijn.

In de Göttingsche Anzeigen heb ik nog geene recensie mijner verhandeling [2] gevonden. Daarentegen ontwaarde ik overal niet zonder genoegen, dat mijne dissertatie over Asinius Pollio tamelijk algemeen bekend was. — — —

Het land is hier op verre zoo schoon niet, als hetgeen ik om Heidelberg en vandaar tot Ulm bewonderde: meer vlak, minder aangebouwd en met steden of dorpen spaarzamer voorzien. Vooral kan men op den weg van Augsburg tot Munchen gerustelijk zijn oogen sluiten, zonder daarbij veel te verliezen.

Ik heb eene kamer gehuurd in de Prannerstrasse in no. 1473, die ik hedenavond betrek. — — —

56. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 17 Juli 1821 [3].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Sextus en Diogenes zijn wel in München onder anderen voor Uwe oogmerken van groot belang, maar eene mogelijkst grondige kennis der philosophie en der beroemde philosophen in Saxen vereischt dog ook genoegsamen tijd en omgang. Het een en ander wilt gij dus vooral wel behartigen. Na mijn oordeel zult gij dus op Uwe verdere reis alle omweegen, om tijd te winnen, mogelijkst moeten vermijden. — — —

Gij hebt nu ook gelegenheid, om het beroemde Düsseldorfsche cabinet van schilderijen te zien. — — —

Eerlang gedurende Uw verblijf in Leipzig zult gij, gelijk ik hoop en wensch, nog eens met belang herleesen het Leeven van den onvergetelijken Gellert door zijnen uytmuntenden en verdienstelijken vriend J. A. Cramer en de twee schoone gedichten op zijnen dood van denselven Cramer en van Weisse [4] en dan ook

[1] De latere Ludwig I, die in 1825 koning werd.
[2] De bekroonde Leidse verhandeling van 1820.
[3] Ontvangen en beantwoord 26 Juli (no. 57).
[4] In de uitgave van C. F. Gellerts sämmtliche Schriften wordt het tiende deel gevormd

herhaald besoeken de grafplaats van dien waardigen man op het Johanniskerkhoff en zijn monument in de Johanniskerk, wenschende, dat dat leesen en die locale herinneringen Uw aldaar en vervolgens naderhand tot eene zegenvolle opwekking mogen verstrekken!

En zo zult gij thans zonder twijffel in München met diepe gewaarwordingen ook besoeken het graf van den groten Jacobi en veele geleerden aldaar, die denselven hebben gekend, zullen Uw nog met sterke aandoeningen van dien uytmuntenden man onderhouden. God bewaare Uw ook daarvan eene zegenrijke herdenking! — — —

57. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

München, 24-26 Juli 1821 [1].

Ik heb U, mijne beste Ouders, Zaturdag voor acht dagen van hier uit geschreven, welke letteren ik hoop, dat tot U zullen gekomen zijn.

Ik houde mij hier ook verder met nut en vrugt op, hoezeer met geen bijzonder genoegen. De natuur is hier van hare sieraden als beroofd en het weder is aanhoudend guur en onaangenaam. Het volk, dat hier woont, in de banden van het Catholicismus geslagen, is daarbij, gelijk dit met dezen eerdienst veelal gepaard gaat, aan de zinnelijkheid geheel overgeleverd. Over het algemeen vermist men hier een aangenaam familienleven, daarentegen brengt men een groot gedeelte van den dag in de zoogenaamde koffyhuizen, die hier in zeldzame menigte gevonden worden, door. Bier is de algemeene drank, welke men in onbegrijpelijke hoeveelheid inzwelgt. Zondagsmorgens treft men reeds te 6 uren gehele familien in de koffyhuizen aan, zittende achter kruiken bier, die alle oogenblikken weder moeten gevuld worden. Zin voor wetenschap of kunst vindt men niet, als onder de buitenlanders, die hierheen geroepen werden. En ook van deze hebben de voortreffelijksten, Schelling, Jacobs, Sömmering, Munchen langzamerhand weder verlaten. De inrigting, wetten en voorstanders der bibliotheek zijn in geenerhande opzigt liberaal, zoodat men ziet, men is daar niet gewoon, met wetenschappelijk gevormde mannen om te gaan. Kortom, in Munchen, ook met de glansrijkste aanstelling, te wonen, schijnt mij toe met de levenslange opsluiting in het een of ander gevangenishok zoo tamelijk op eene lijn te staan.

Heden over veertien dagen hoop ik zonder uitstel reeds weder over alle bergen te zijn. Wat ik in dien tijd zelve niet kan afdoen, wensch ik door de leerlingen van prof. Thiersch, die mij reeds bij het vergelijken de behulpzame hand bieden, mij te laten nazenden.

Ik kome daar zoo even uit den schouwburg, waar ik de beroemde Oper Don Juan, gecomponeerd door Mozart, voor het eerst heb zien geven. Welke hemelsche muziek en welke melodie, die in het geheel leeft! Wanneer anderen enkele

door: Christian Fürchtegott Gellerts Leben von *Johann Andreas Cramer*, gevolgd door de gedichten: Auf das Absterben seines Freundes Christian Fürchtegott Gellert von *Johann Andreas Cramer*; Elegie bey dem Grabe Gellerts von *Christian Felix Weisse*; Auf Gellerts Tod, gesungen von Michael Denis, aus der Ges. Jesu; Auf Gellerts Tod von *Carl Mastalier*, nieuwe verbeterde uitgave, Leipzig 1784. Ten bewijze van de grote waardering van Gellert in de Lutherse gemeenschap zij vermeld, dat de Nederlandse vertaling, van 1774, is opgedragen aan predikanten en ouderlingen der Lutherse Gemeente in Amsterdam.

[1] Beantwoord 2/4 Aug. (no. 60).

passagies tot een onzamenhangend geheel zamenvoegen, zoo schijnt in de hemelsche toonen van Mozart één geest te ademen, die het al verbindt. Daar rust alles op eene gedachte, welke, in het binnenste des gemoeds van den diep voelenden kunstenaar gevormd, in eene goddelijke harmonie van toonen tot het gemoed des weggesleepten hoorders spreekt. Gelijk Neptunus door de dichters wordt voorgesteld, de golven der bewogene zee dan eens tot de wolken op te jagen, dan weder tot eene kalmte te bedaren, waarover geen windje waagt te ademen, of gelijk Jupiter, op wraak en straf voor de zondige stervelingen denkende, door het enkel schudden van zijn hoofd den Olympus doet daveren [1], zoo heerscht deze toonkunstenaar in zijn gebied, hetwelk hij door de kracht van zijn genie zich zelve schiep. De enkele klanken en rijen van toonen, die hij niet schijnt uit te kiezen en te ordenen, maar te maken, bewondert men het minst. Het is de geest, die het gansche draagt, welke, op de wieken eener nimmer gehoorde harmonie als uit andere spheren nedergekomen, al wat geest is, magtig beweegt en het innerste en verborgenste zijnes wezens doordringt en vervult.

Zoover had ik gisteravond geschreven en was onder het luisteren naar de naklanken der hemelsche muziek in mijn binnenste even ingesluimerd, als ik door het luiden aller klokken, het roeren der alarmtrom en het geschreeuw: Feuer zeer disharmonisch gewekt werd. Onder een allerzwaarst onweder, hetwelk vóór een half uur over de stad zich ontladen had, was de blikzem in een huis buiten eene der poorten geslagen. Ik begaf mij naar de plaats, maar kon reeds na een half uur gerust terugkeren, daar de vlam in het alleenstaande gebouw, bij eene ganschelijke windstilte, zich spoedig en gemakkelijk blusschen liet. Evenwel is de indruk van het concert van den vorigen avond nog zoo versch, dat ik nog het volgende bijvoege.

Men komt na zoodanig een genot geheel veranderd, als van eene reis in andere als aardsche gewesten te huis. In onzen boezem schijnt alles te zingen en te klingen: alle gedachten, neigingen, gevoelens zijn tot toonen geworden, om zich onderling tot reine harmonie te stemmen. Duidelijker dan ooit wordt ons nu de hooge betekenis der Platonische stelling, dat het wezen der ziel in harmonie besta. Ware doch deze harmonie ons standvastig eigendom!

Nog moet ik aanmerken, dat het gezang bij de uitvoering zeer middelmatig, de muziek boven alle beschrijving uitstekend was, zoodat ik gaarne gelove, wat men mij verzekert, dat dit orchest voor het beste in Duitschland, zelfs dat van Dresden niet uitgezonderd, te houden zij.

26 July. — — —

Ik verwonder mij over Uwe kennis van de verplaatzing der schilderijen uit Dusseldorp naar Munchen. Deze verzameling met de tevoren reeds in Munchen aanwezige verschaft mij een onbeschrijflijk genot. Drieduizend schilderijen bevinden zich in Schleisheim, een koninglijk kasteel, drie uren van hier, waar ik verleden Zaturdag was, twaalfhonderd andere in de koningstad zelve. In de eerste verzameling heb ik bovenal bewonderd het wijdberoemde jongste geregt, van onzen Rubens, en de zegepraal der godsdienst van dezelfden meester — —, stukken van eene zoo magtige en vrugtbare verbeelding en eene zoo meesterlijke uitvoering, dat men dagen behoeft, om op dezelve slechts te huis te zijn. Zoo

[1] Ilias I 528 vlg.

rijke verzamelingen als hier, vinde ik zelfs in Dresden niet weder, hoezeer men daar voortreffelijkere stukken uit de Italiaansche school bezit. — — —

Voor eenige dagen heb ik eene zeer belangrijke kennis gemaakt aan den beroemden Niethammer, die van eene reize in zijne woonplaats teruggekomen is. Hij was te voren professor in Jena en vooral zeer naauw met Fichte verbonden.

Dat Jacobi zoozeer Uwe belangstelling gewekt heeft, was mij te aangenamer te vernemen, dewijl ik dezen man, zedert ik hem en zijne wijsbegeerte leerde kennen, buitengemeen vereer. Zijne philosophie heeft grooten invloed op mijne denkwijze over hare gewigtigste opgaven uitgeoeffend. — — —

Men spreekt hier een zonderlinge taal, die zich ook al Duitsch noemt. Reeds in Schwaben verstond ik de menschen moeilijker en moest zelve mijne woorden drie tot vier malen herhalen, om verstaan te worden. Hier is het nog veel erger. Onder de hoogere klassen is deze verandering echter veel minder merkbaar. In Sachsen wordt het daarna weder beter. In Leipzig zal ik het aandenken van den uitstekenden Gellert regt innig vieren.

Gij zelve, mijne beste, mijne innigst vereerde Ouders, zweeft mij met Uwe onuitsprekelijke liefde, met Uwe hoop, met Uwe wenschen, dagelijksch voor oogen. U dank ik het alleen, wanneer ik tot nog toe reiner dan veele anderen de gevaarlijke baan des jongelings wandelde. Mijn verdienst is daarbij gering of liever geen. Uwe liefde, Uwe verwagtingen zullen mij ook verder sterken, het groote doel niet uit het oog te verliezen. Van vernieuwden moed en veerkragt vervuld, verhef ik mij altoos na het lezen Uwer letteren, om aan mijne bestemming te arbeiden. Ik kan U niet belonen voor de liefde, waarmede gij mij omvat, noch waardig vervullen, hetgeen gij het regt hebt van mij te verwachten, Uwe liefde kan slechts de Eeuwige waarderen. Op Hem werpe ik ook deze mijne zorge. Hem beveel ik ook U, het liefste, wat op aarde of in den hemel ⟨ik⟩ bezit. Deze hoogere liefde weet het best, wat gij mij zijt en wat ik zonder U ware. Daarom vertrouwe ik, gij, mijne Ouders, blijft nog lange, nog zeer lange bij ons. Want waarheen zoude ik vlugten, wanneer mij de terugkeer tot U afgesneden ware? Uwe wenschen, Uwe liefde zijn het alleen, waaraan ik mij en mijne zwakheid weder oprigte. Vergeeft mij deze weemoedige gedachten, die mij dikwijls, als een onweder uit eenen helderen hemel, bestormen, en laat ik in Erlangen wederom van Uw welzijn onderrigt worden.

58. H. J. J. VAN SWIETEN-VERSTEGE AAN J. R. THORBECKE.

Zutphen, 25 Juli 1821 [1].

Hooggeagte Vriend. Ik wil niet langer wachten, Uwe beide brieven te beantwoorden, den eersten had ik gaarne voor ons vertrek naar Gelderland gedaan, maar door de menigvuldige drukte voor dien tijd is er niet van gekoomen.

Onbegrijpelijk veel genoegen waren mij Uwe letteren van den 18 Junij [2]: dezelve waren voor leezen en herlezen geschikt en drukte volkomen de volheid Uws gevoels uit. In die dagen kunt gij begrijpen, dat wij veel ons herinnerde van al het voorledene en ook inzonderheid de ziekte en dood van onze brave, nu zalige Jan, alsook Uwe deelnemende zorg onzent en zijnentwegen, gedurende al dien tijd betoond, door hem in alles zoo trouw en onvermoeid op te passen en bij te staan. Maar laten wij ons toch niet al te veel aan die droefheid over-

1 Ontvangen 10 Aug.
2 No. 51.

geven, laat ons meer op zijn geluk, dan op ons verlies zien, laat ons niet treuren als die, welke geene hope hebben, maar laat ons ons oprichten aan die hemelsche troost des weederziens, dat wij elkanderen weder ontmoeten zullen om nimmer gescheiden te worden; dan zal ons oog verlicht worden voor hetgeene hier duisternis was en waarvan wij het waarom hier niet konden doorgronden. Gij moet ook U droefheid niet al te veel teugel geven en alhoewel ik toestem, dat dit moeyelijk valt, moet gij toch Uw best doen, niet geheel en al op U verlies alleen te zien. Als men er dikwijls over spreeken kan met iemand, die er oor en oog getuigen van geweest is, geeft dit het gemoed lucht; dat heb ik bij eigen ondervinding, maar daar gij, zo ver ik na kan gaan, nu, daar gij zijt, niemand hebt, waaraan gij dit gevoel kunt meededeelen, moet gij trachten over U zelven te heerschen en niet al te veel voedsel aan U gevoel geven. Gij neemt mij dit niet kwalijk, maar gij weet, de Gelderschen zijn ronduit en zeggen hetgeen op hun tong leid. — — —

59. H. C. VAN DER BOON MESCH AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 29 Juli 1821 [1].

Amicissime. Mijn hart verlangt zich bij U te ontlasten na zoo lang stilzwijgen en na het verkrijgen van de doctorale bul in de medecijnen. — — —

Ik ben op den 28 Junij jure academico gepromoveerd. Mijne promotie is naar der menschen oordeel niet geheel ongelukkig uitgevallen. Daarna heb ik in de Leeuw aan studenten en menschen, die mij gedurende mijn verblijf alhier zoo veel vriendschap bewezen hebben, tot dankbaarheid een afscheidsmaal gegeeven. Dan treurig waren mij die dagen, treurig in herinneringen. Ik miste mijnen onvergeetbaren leermeester [2], ik miste mijnen vriend Koolhaas, ik herdacht aan zoo veele slagen, die mij in dien tijd getroffen hadden. Ik miste ook U als mijnen eersten paranymph, als mijn vrolijken gast aan tafel, als mijn trouwen vriend, raadgever, trooster, bemoediger. — — —

Intusschen ben ik een dag of twaalf bij De Vos geweest, waar ik mij ontspannen heb en waar de gulle vriendschap en openhartigheid, tegelijk met de verstandige en smaakvolle gesprekken van den ouden Heer en het nieuwe gezigt en beschouwen van allerleije dingen mij vervrolijkt en opgeruimd hebben. — — —

Wij hebben de oprechtste vriendschap voor altijd gemaakt en de vruchten daarvan, gelijk wij die zoo vele in elkaars bijzijn geplukt hebben, moeten wij ook verder plukken. Van U hoop ik alles goeds voor mij. Op U bouw ik steeds, wat mij ook bejegent en tegenloopt. — — —

Voor Borger is nog niemand beroepen. Men spreekt van een Sartorius te Gottingen. Gij zult dezen wel kennen. Hier kan ik er niets van te weten krijgen. Dat Goudoever bedankt heeft, weet gij. Om 's hemels wil, waarom niet genomen, 't geen bij de hand is en 't geen men kent. Gij weet wat ik meen en ik zoude nog wel meer mijn wenschen uiten, was het niet, dat Uwe laatste letteren mij daarover wat beknorden. Dan Amice, hoe zeer ik Uw raad altoos goed vind, ik blijf bij mijn besluit en ik wenschte maar, dat het gouvernement het begreep, doch men moet wat vreemds hebben, ik vrees dat men bekaaid zal uitkomen. — — —

1 Ontvangen 10 Aug., beantwoord 19 Jan. 1822.
2 S. J. Brugmans.

60. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, (27 Juli/)2 Augustus 1821 [1].

— — —

2 Augustus. — — —

Nu zult gij ook Gotha, Erfurth en Weimar nog kunnen besoeken en het groote contrast in de taal, in de levenswijse, in den aanvalligen omgang en in de algemeene cultuur, zelfs der laagere en laagste classen van Saxen tegen Bayern zal Uw streelend verrassen. Met het Catholicismus kan en wil zig dog over het almeen de beschaving niet vereenigen. Met eerbied en vreugde zult gij Uw dus naderhand op den grond gevoelen, waar onse Luther leefde, werkte en het licht weeder ontstak. — — —

61. J. R. AAN F. W. THORBECKE.

München, 2, Erlangen, 10-15 Augustus 1821 [2].

Uw brief, beste Vader, van den 4 July ll. [3], dien ik eindelijk dezen morgen hier ontving, heeft mij met een bitter, bijna vijandig gevoel tegen menschen vervuld. Men moet lang bij druk en lijden gewoond en eene onbegrijpelijke sterkte der oprigting aan het bewustzijn eener vaderlijke voorzienigheid zich eigen gemaakt hebben, om onder omstandigheden, als die gij beschrijft, zulk een gemoed te bewaren als het Uwe. Mij heeft Uw berigt diep getroffen. Nog is de storm, die mijn binnenste op het vernemen der handelwijze, welke men ten Uwen opzigte gehouden heeft, bewoog, op lang na niet bedaard. Honderdmaal heb ik reeds gewenscht: ware ik toch in April bij U in het vaderland geweest, ik ware met de snelste post naar Brussel vertrokken en zou het den Koning en zijne dienaars zoo warm gemaakt hebben, dat het opgewekt menschelijk gevoel, het bezef der billijkheid, wanneer dit anders in deze harten nog huisvest, niet zou gewaagd hebben, U en mij met kaale, zoogenaamde legitime voorwendzels af te wijzen. Zelfs met Kemper, wien ik zooveel te danken heb, had ik thans lust hevig te kampen. Ik denk hem den eersten dag te schrijven en krachtig en onverbloemd mijne verontwaardiging uit te drukken. Wat gaan mij alle mijne vooruitzigten aan, wanneer ik U door dezelfde menschen, waaraan deze geknoopt waren, zoo behandelen zie? Reeds lang heeft de denkwijze diepe wortelen bij mij geschoten, van menschengunst niets te verlangen en niets te ontvangen. Wat ik worde, wil ik door mij zelve worden en dan het meo jure posco [4] in uitoeffening brengen, ook wanneer ik daarbij te gronde mogt gaan. Ligt en gaarne zal ik altoos in mijn gedrag menschengunst op het spel zetten, want zij is het niet, waarop ik bouw; mijne eigen kracht blijft mij toch. Ik weet het, een hoog hart, of wil men het liever trotschheid en onbuigzaamheid noemen, hebben veel

[1] Ontvangen 10, beantwoord 15 Aug. (no. 61).
[2] Beantwoord 24/25 Aug. (niet opgenomen).
[3] Niet opgenomen. In deze brief vertelt F. W., hoe hij gesolliciteerd heeft naar een vacant gekomen betrekking en daarbij de voorspraak van de graaf Van der Duyn van Maasdam en van Kemper heeft ingeroepen. In de vacature was voorzien, maar dat vond hij niet het ergste. Wat hem bovenmate griefde, was, dat de twee genoemde heren hem in het geheel niet hadden geantwoord. Op dit laatste kwam hij in een briefje van 16 Juli nog eens terug.
[4] Krachtens mijn recht eis ik.

aandeel aan deze gezindheid, maar ik kan mij niet nederiger vertonen, dan ik ben, en op de achting en de liefde van goede menschen zal ik immer voortgaan prijs te stellen. Maar dan bedenke men ook, dat geene groote deugd zich in de menschelijke borst verheft, zonder spoedig iets van de naastliggende ondeugd aan te nemen, en dat met het te veel hier zoo ligt alles uitgeroeid wordt, hetwelk met te grooter zorg moet worden in acht genomen, naarmate de bron, waaruit het berispelijke voortkomt, in haar zelve edeler is. In het menschelijk gemoed zijn, gelijk Plato zeide, de uitersten dikwijls het naauwst verbonden. En op de vereeniging dezer tegenstellingen berust gemeenlijk het karakter, zonder welks zorgelijke bewaring en vorming de mensch tot niets groots in staat is. De zoo honderd maal geprezene middelmaat is ook hier, gelijk overal, goed en niet goed. Want voor het menschelijk werken, gebouwd op het tegenstrijdige en raadselachtige gemoed, schijnt het hoogste, dat wij hier bereiken kunnen, niet in het midden, maar op eene der gevaarlijke uitersten te liggen.

Erlangen, 10 Augustus. De dag van heden heeft mij een genot gegeven als weinige. Hedenmorgen leerde ik Schelling kennen. Dit is genoeg gezegd. Deze overhandigde mij eenen brief van prof. Wilbrand [1] en eenen anderen van zijnen voortreffelijken zwager Ritgen [2], ten antwoord op den mijnen uit Heidelberg aan de adresse *A.* geschreven. Dezen middag had ik mij juist nedergezet, de in München begonnene letteren aan U voort te zetten, ziet, daar geeft mijn goede genius den briefbesteller in, mij eenen dikken brief van U te brengen, waarnaar ik den morgen te vergeefs op de post gevraagd had. In denzelven een brief van mevrouw Van Swieten [3], van Van der Boon [4] en van Schimmelpenninck [5]. Het schijnt mij nog moeilijk, deze menigvuldige vreugde in één gevoel te vereenigen. Ik zal voortgaan, U in orde mijn wedervaren zedert den 2 Augustus te berigten.

Gij ziet uit hetgeen ik onmiddelijk na het ontvangen Uwer letteren van den 4 July nederschreef, eenigermate, hoe ik gesteld was. Ik verloor mij onwillekeurig in redenering over mijn eigen karakter, en gij houdt mij dit ten goede. Mijne stemming was verstoord en ik kon den ganschen dag tot niets komen. Daarna verloor zich deze bitterheid langzamerhand in een weemoedig en eerbiedig bezef van den wil der Voorzienigheid, die ons lot regelt, gelijk zij heerscht over de harten der menschen. Dan boog ik mij in innige ootmoedige bewondering neder voor Uwe hemelsche sterkte van geest, die gegrond op gelouterde godsvrugt en echt Christelijke onderwerping, zoo heerlijk zegepraalt over menschen, druk en wederwaardigheid. Gij geeft ons daarin, beste Vader, een voorbeeld, kostelijker dan alles, wat gij ons schenken kondet. De kracht, waarop ik mij boven beroemde, is van deze volmaaktheid nog verre verwijderd en toch gevoel ik het diep, dat zij geen middenpunt in zichzelve heeft, zij ruste dan op de grondvesten, welke Uw hemelsch vertrouwen ons als in eenen spiegel vertoont. Maar deze kracht komt van boven en weinigen verheffen zich tot de hoog-

1 No. 62.
2 Niet bewaard.
3 No. 58.
4 No. 59.
5 No. 54.

te, waar zij, als de prijs eener beproefde voortreffelijkheid, den sterveling gegeven wordt; en toch is zij het alleen, die in de stormen dezes levens voor ganschelijken ondergang bewaart. Uw zegen, geliefde Vader, zij machtig over ons, dat wij deel erlangen aan hetgeen gij in zwaren kamp tot Uw eigen gemaakt hebt!

Mijn besluit, Kemper mijne verontwaardiging mede te deelen, is daarom geenszins veranderd en ik zal hem ten eerste in den geest Uwer meening en uitdrukkingen, welke met mijne ontwaarwording [1] volmaakt overeenkomen, schrijven.

Aan mevrouw Van Swieten had ik tegen den 24 Juny, den dag des overlijdens van onzen Koolhaas, eenen brief gezonden, welke de mededeeling mijner gevoelens behelsde. Thans beantwoordt zij dezen en den vorigen met alle hartelijkheid en de volheid harer oude belangstelling, tot mijne overgroote vreugde. Misschien voeg ik hierbij nog een afschrift mijner letteren [2], hetwelk ik bewaarde, in de veronderstelling, dat U dit aangenaam is. Morgen gaat een uitvoerig rapport aan Falck [3] af, hetwelk in München reeds voltooid was en hier slechts behoeft afgeschreven te worden. Ik wensch zeer, dat Falck nog de vorige is, hoezeer ook Schimmelpenninck mij schrijft, dat hij Van der Hoop vervangen heeft.

Dat de Luise van Voss U behagen zou, heb ik wel verwagt. Over den autheur heb ik U reeds uit Heidelberg verscheide aanmerkingen medegedeeld en onder anderen ook gewaagd van den tweestrijd, waarin ik mij bevond om in het begrip van éénen te verbinden, hetwelk hemelbreed verschillende naturen schijnt te vorderen. Thans zie ik, zijt gij in dezelfde verlegenheid geraakt. Geheel kan ik U zoo weinig, als mij zelve, daaruit redden. Intusschen moge hier staan, wat ik na mijn vertrek uit Heidelberg in mijn dagboek over hem aantekende. — — — [4]

De man is groot en mager, van grove sterke trekken, een donker uitzigt en eenigzins scheelziende. De groote voortreffelijkheid zijner Luise blijft daarom ongekrenkt en dat deze mijner geliefde moeder eenige aangename uren verschaft, is mij vooral eene overgroote vreugde.

Door de wijze, waarop gij, beste Vader, Uw verlangen te kennen geeft, met de denkwijze en schriften van Jacobi nader bekend te worden, hebt gij mij in verlegenheid gebragt. Gij drukt U zoo bescheiden en nedrig uit, dat ik daarop niet weet te antwoorden. Uwen wensch zelve te bevredigen, is in zekeren opzigte minder moeilijk. De werken van dien wijsgeer, in zes banden [5], zijn mij altoos nog te duur geweest, anders had ik dezelve reeds lang gekogt: zij kosten ten minste *f* 24—30. Veele stukken in dezelve, daar Jacobi nimmer een zaamhangend systeem, slechts fragmenten van een groot geheel en ook deze in geenerhande systematische form geschreven heeft, zoudt gij met groot genoegen lezen. Temeer, daar ⟨hij, daar⟩ hij van eene terminologie, gelijk de Kantische, verre verwijderd is, behoort onder de beste Duitsche prosaschrijvers en in klaarheid van stijl en schoonheid der voordragt door weinigen geëvenaard wordt. Intusschen bezit ik zijne schriften niet en een boek, waarin men den geest van

1 Gewaarwording.
2 No. 51.
3 No. 63.
4 Hier volgt: Ik houde Voss etc., zie Journaal, blz. 486-487, t/m . . wedervaren.
5 *F. H. Jacobi's* Werke, 6 Th. (8 Bde), Leipzig 1812-'25.

Jacobi wedervond, is mij niet bekend. Wanneer ik bij U ware, zoude mondelinge mededeeling dit ontbrekende welligt eenigermate kunnen vergoeden. Nu weet ik geen ander middel, als U te verzoeken, geduld te hebben, totdat ik, in Holland wedergekomen, mij zijne schriften toch moet aanschaffen. Komt mij in den tusschentijd nog een boek voor, hetwelk, tot Jacobi's philosophie in betrekking staande, naar mijne meening U in Uw verlangen behulpzaam zoude kunnen zijn, dan zende ik het U zonder uitstel. Zijne levensbeschrijving is, gelijk ik U meen geschreven te hebben, nog niet uitgekomen.

Over de zoogenaamde wonderen, in en om Würzburg, Bamberg etc. verrigt, kan ik U weinig goeds melden. Bijgeloof schijnt hier de hoofdrol te spelen, bedriegerij wel minder. Men heeft voorbeelden uit alle tijden, dat menschen alleen door hun sterk geloof en hooge verbeelding van den wonderdoender, aan wien zij zich overgaven, genezen zijn, welk verschijnsel ook psychologisch geenszins onverklaarbaar is. En zoo valt het dan ook hier wel niet te loochenen, dat eenigen werkelijk, wanneer ook voor eenen korten tijd, van hunne kwalen genezen zijn, hoezeer men dit van de meeste anderen valschelijk verspreid heeft. De kragt des bijgeloofs toont zich daarin, dat men de herkregene gezondheid niet aan de oorzaak, waaruit zij ontsproot, de eigen verbeelding, maar aan de bovennatuurlijke magt van eenen mensch toeschrijft. De Kroonprins van Beyeren hoort thans veel beter dan tevoren, maar zijne overmatige bijgelovigheid is allen bekend. Dat de zaak veel meer invloed en algemeenheid verkrijgt, dan goed is, daaraan is de regering schuld, die deze dwalingen niet tegenwerkt, veeleer begunstigt. Dat evenwel in en om Nürnberg onder Protestanten iets dergelijks zou zijn voorgevallen, daarvan heb ik niets gehoord of gelezen.

Verleden Maandag ben ik van Munchen vertrokken, heb dien nagt stilgelegen in Pfaffenhofen en kwam den volgenden dag tot Weissenburg, waar ik wederom overnagtte. Woensdagmiddag was ik in Nurnberg, waar ik in deze oud-Duitsche, hoogst merkwaardige stad dien avond en den volgenden dag de heerlijke kerken, schilderijen en andere overblijfzels van kunst in oogenschijn nam. Gisteravond te 8 uren bevond ik mij hier.

Intusschen begin ik thans te merken, dat het reizen eene duure zaak is. Want hoezeer ik alle onnodige kosten vermijde, zoo heb ik toch van den 22 Juny tot den 7 Augustus *f* 170—180 uitgegeven. Gij hebt mij niets geschreven, of U van de toegevoegde *f* 600 de ordonnantie geworden is, hoezeer Falck schreef, dat de ordonnanties *te zamen* over zes weken naar Zwolle zouden gezonden worden. Ik heb evenwel buiten het overige van het laatste quartal, nog 14 pistolen van het vorige en ben dus vooreerst buiten behoefte, hoezeer ik de pistolen juist tot mijne aankomst in Pruissen dacht te sparen, dewijl de koers hier zoo laag staat. In Munchen bood men mij *f* 9— 30 aan! Van Heidelberg af ben ik meestal met retouren gereisd, hetwelk, vooral hier in Beyeren, zeer goedkoop geschiedt.

11 Augustus. In den brief, ingesloten bij den Uwen van den 4 July, schrijft prof. Van Voorst mij onder anderen, als volgt (sprekende over de groote moeite en zorg, welke de bibliotheekszaken hem op den hals halen):

„Ik heb niet lang geleden (dit geheel inter nos) mijn ontslag gevraagd." — — — [1]

[1] Vgl. no. 53, blz. 63.

Wederom zoo onbepaald en duister, gelijk dit zijne gewoonte, niet zonder voorbedacht, medebrengt. De professor wil zich hoe langer zoo vaster op zijne standplaats als opperbestuurder van het geheel zetten. Ik zie intusschen vooruit, dat ik niets goeds zal kunnen uitrigten, zoolang hij mijne vrijheid beperkt. Uit dien hoofde ben ik zeer verlangend, wat men mij eigentlijk bij mijne terugkomst zal willen opdragen, waarbij ik dadelijk in den aanvang zorgen zal, dat mijn werkkring niet door eene ongepaste ondergeschiktheid begrensd wordt. Naar den titel van bibliothekaris tracht ik geenszins en prof. Van Voorst mag dien verkrijgen of behouden, zoolang hij lust heeft. Aan den anderen kant ben ik bereid, der bibliotheek tot eene nieuwe betere inrigting, zooveel in mijn vermogen staat, nuttig te zijn, maar slechts onder de voorwaarde, dat men mij onafhankelijk late arbeiden. Na het nodigste gedaan te hebben, zal ik trachten, de gansche zaak zoo eer zoo liever weder van mij te schuiven en bibliothekaris laten, wie daar wil. In plaats echter van door eene ondergeordende betrekking mij en het goede, hetgeen ik welligt in staat zijn zou te doen, te laten hinderen, geef ik de gansche zaak liever geheel op. In dezen geest denk ik mij dadelijk in den beginne daar, waar het behoort, te verklaren. De brief aan den minister is reeds verzonden. — — —

12 Augustus. Ik bevinde mij hier zeer wel en genoeglijk, aan de professoren Mehmel, Schubert, Pfaff en Vogel heb ik voortreffelijke en zeer beminnenswaardige mannen leeren kennen. Boven allen evenwel kunt gij denken, dat Schelling mijn man is. Hij was dezen morgen nog twee uren bij mij en heeft mij met de grootste vereering aan zijn persoon geboeid. Wanneer men hem ziet en hoort spreken, zoude men zeggen, dat alle zijne werken nog volkomener en uitstekender zijn moesten, dan zij werkelijk zijn. Zoo groote gerustheid, mannelijke vastheid en oorspronkelijkheid straalt uit zijne gansche houding en doordringt alle zijne woorden. Men gevoelt het in zijn bijzijn: dezen man is het in zijn binnenste over de gewigtigste opgaven van menschelijk belang klaar en helder geworden; aan hem is geen wankelen en waggelen meer; hem kan niets verborgen blijven, wat hij uitvorschen wil. Wat hij onderneemt, moet hem gelukken. Zijn wezen en gedrag heeft iets heerschends, hetwelk hij, verre van aanmatiging, niet te nemen schijnt, maar hem van nature gegeven. Dat is de eigendommelijke kracht van het genie, dat het heerscht, daar waar het niet wil en het minst schijnt te gebieden. Want bij alle ontzagverwekkende grootte, waarvoor men zich gaarne buigt, gevoelt men zich toch altoos wel en vrij in zijne tegenwoordigheid. Daar is niets drukkends of afstotends. Integendeel neemt men eene ongewone beweging van alle veeren en aderen zijns wezens waar, om op te vangen en aan zich te trekken, wat deze man uit het helder licht, hetwelk hem wierd, in de mededeeling wil doen afschijnen. En deze mededeeling zelve gelijkt niet naar de gave eenes rijken, maar naar het grootmoedig weggeven uit onmetelijke schatkameren, wier volheid niet verminderd, noch gepeild kan worden. Professoren, die zijne collegien verleden winter bijwoonden, verhaalden mij, dat het hun bij zijnen voordragt over de wijsgerige beginselen der geschiedenis nu en dan te moede was, alsof zij bij de schepping toezagen. Zoo riep hij als het ware het al der dingen door zijne ontwikkeling opnieuw in het aanzijn. Dezen zomer zijne collegien voort te zetten, werd hij tot nog toe door zijne verzwakte gezondheid verhinderd, zoodat ik dit onvergelijkelijke genoegen ont-

beren moet. Zijn beeld en zijne voortreffelijkheid zal ik daarvoor trachten te dieper in mijn binnenste te drukken en vergeefs zal ik hem niet gezien en gesproken hebben, gelijk het enkel zien en spreken van eenen waarlijk grooten man, gelijk de staal uit den steen, zoo uit eenen ieder de vonken des grooten en goeden slaan moet. Hoe grooter moet de geestdrift van dengenen zijn, die, ook naar inzigt in de heiligste belangen der menschheid strevende, met eenen man in aanraking komt, die, al wat zijn leeftijd groot en goeds heeft, onder zich gebragt hebbende, nu aan de spits van zijnen leeftijd voor alle volgende werkt? Want zoo schijnt mij Schelling.

15 Augustus. — — —

De brieven van de professoren Wilbrand en Ritgen [1] hebben mij in eenige verlegenheid gebragt. Zij melden mij onder anderen, dat zij van den 10-15 September in Jena zich denken te bevinden, mij daar hopen te zien en dan gezamenlijk met mij de reis naar Leipzig voort te zetten. Mijn tijd veroorlooft niet, dat ik hier mijnen innigsten wensch gehoor geve. In allen gevalle vertrek ik heden of morgen naar Bamberg, waar ik wegen de boekerij en hare handschriften eenen dag denke te vertoeven. Vandaar gaat de reis zonder ophouden naar Gotha, over Coburg en Meinungen — —. In Gotha en Weimar blijf ik weder eenen dag. Dan ben ik spoedig in Jena.

Hier heb ik verder de aangename kennis gemaakt van de professoren der theologie Krafft, Bertholdt en Kanne, gelijk ook van Engelhardt en Döderlein. Ook ben ik tot mijn groot genoegen in de nadere kennis gekomen van den graaf Von Platen Hallermünde, eenen jongen man van veel kennis en uitmuntenden, vooral dichterlijken aanleg, die zich geheel aan de Persische letterkunde gewijd en zeer goede gedichten in dien geest uitgegeven heeft. Hij studeert hier en is bij veele hoogleeraaren, bijzonder ook bij Schelling, zeer geacht en gezien [2].

[1] Vgl. blz. 73, noot 1 en 2.

[2] Platen schrijft over deze ontmoeting (in: Die Tagebücher des Grafen August von Platen, hsgeg. von *G. von Laubmann* und *L. von Scheffler*, zweiter Band, Stuttgart 1900,) blz. 476 vlg.: 14 August 1821. Erlangen. Ich habe diese Tage mit der angenehmen Bekanntschaft eines Fremden aus Leyden zugebracht, Namens Thorbecke. Zuerst sah ich ihn bei Schelling. Er hielt sich dieses letzteren wegen einige Tage hier auf, wird aber wohl heute wieder abreisen. Er hat sich vorzüglich mit Philologie und Philosophie beschäftigt, und spricht geläufig deutsch, wiewohl er blosz ein halbes Jahr in Deutschland und zwar in Göttingen zubrachte. Da er Stuttgart und München bereits besucht, so wird er nur noch Dresden sehen. Ich sprach unter anderem mit ihm über die neue holländische Litteratur, und er behauptet, dasz auch bedeutende Dichter, besonders im Lyrischen sich hervorgethan hätten, wovon ich ihn bat, mir einiges durch den Buchhandel zu besorgen. Meine altholländischen Dichter habe ich ihm gezeigt, als er bei mir war, und liesz ihn mir, der Aussprache wegen, vorlesen. Als den Heros ihrer neueren Litteratur nennt er Bilderdijk.

Er hat meine Ghaselen* gelesen, die ihn sehr ansprechen. Als ich ihn gestern abends im „Walfisch", wo er wohnt, besuchte, sagte er mir von den vielen orientalischen Schätzen, die sich in der Leydener Bibliothek befinden, und da ich erwähnte, dasz ich grosse Lust hätte, mich eine Zeitlang ausschlieszlich mit Hafis** zu beschäftigen, und ihn im Originale herauszugeben, wenn ich mir einige Abschriften von Manuskripten verschaffen könnte, so erbot er sich sehr gefällig an Professor Hamaker in Leyden zu schreiben, der mir gewisz ein Verzeichnis persischer Handschriften und unentgeltlich eine Abschrift des Hafisischen Diwans würde zukommen lassen, denn hierzu seien die holländischen Gelehrten durchaus bereitwillig. — — —

16 August 1821. Erlangen. Erst heute nachmittag gegen vier Uhr, oder vielmehr schon

Erlangen zelve is eene zeer regelmatig, ruim gebouwde stad en de omgevingen zijn zonder vergelijking beter dan de streken van Munchen. Het weder is evenwel gedurig, met geringe afwisseling, regenachtig en guur. — — —

Het is eene moeilijke vraag, die gij mij stelt, den indruk der kunstwerken van Rubens en Mozart onderling te vergelijken. Om mij kort te verklaren, beken ik evenwel, dat Rubens meer op mijne verbeelding, Mozart meer onmiddelijk op mijn gevoel werkte. Het genot, hetwelk mij de muziek van Mozart verschafte, knoopte zich weldra, gelijk dit het gewone vermogen van muziek in het algemeen op mij is, aan de hoogere ideen van menschelijk belang. Ik gevoel mij daardoor uit de gemeen menschelijke sfeer gerukt en aan de goddelijke dingen en den hemel nader gebragt. Het onbeschrijfelijk verlangen, Sehnsucht zeggen de Duitschers, naar dit hoogere wordt door geene andere kunst zoozeer bij mij gewekt, dan door de muziek. En in zooverre moet ik Rubens en alle meesterstukken van schilderkunst beneden den eenigen Mozart stellen, wanneer van den indruk op mijn gemoed de maatstaf ontleend wordt. Verder heb ik in Munchen ook nog eenige stukken van den goddelijken Raphael bewonderd en het uitnemende genoegen gehad, de Zauberflöte van Mozart te horen. Dit verschil van de aandoeningen van bewondering en innigheid des gevoels mogt

heute fuhr Thorbecke ab. Ich begleitete ihn noch bis Baiersdorf, wo wir Abschied nahmen. Ich habe in ihm einen der vortrefflichsten Menschen kennen gelernt, die mir jemals aufgestoszen. Sehr geistreich, sehr gelehrt, von groszer Gediegenheit und Gründlichkeit der Bildung, klar in sich und immer im klaren Verhältnisse mit anderen, gemütvoll, teilnehmend, sehr gefällig. Die Nachmittage brachte ich teils auf dem Rathsberge, teils auf anderen Spaziergängen mit ihm zu, wo wir gewöhnlich Kaffee tranken und er seine Pfeife rauchte. Gestern abend war er bei mir, und ich las ihm, auf sein Verlangen, meine neuentstandenen Ghaselen, die ihm sehr zusagten, vor. Da ich ihn von meinen Verhältnissen unterrichtet hatte, und wie wenig ich in solchen Umständen zu hoffen hätte von der Zukunft, so hatte er die seltene Freundschaft für mich, ohne dasz ich vorher davon wuszte, mit Schelling über meine Aussichten und auch über meine nächste Arbeit, die Herausgabe des Hafis***, zu sprechen, und ihn zu bitten, seinen Einflusz für mich zu verwenden. Schelling nahm dies auch sehr günstig auf — —. Ich schied von Thorbecke mit wahrer Verehrung und in der Hoffnung, ihn einst in Holland wieder zu sehen. Wir werden auch hie und da Briefe wechseln. — — —"

Blz. 486. <Göttingen.> „Ich verfügte mich auch gleich zu Professor Benecke, dem ich früherhin auf Thorbeckes Rat geschrieben hatte. Er beschied mich auch nach der Bibliothek, wo er mir einen Diwan von Hafis im Manuskript mit mehreren anderen darauf bezüglichen Sachen gefällig übergab. — — —"

blz. 487. „Noch einen jungen Kreuzhage lernte ich kennen, der neben mir wohnte und den ich besuchte. Thorbecke hatte mir von ihm erzählt, dasz er sein bester Freund in Göttingen gewesen, und dasz sie vor seiner Abreise durch eine unangenehme Begebenheit in ein gespanntes Verhältnis geraten. Da mir Thorbecke so uneigennützige Dienste geleistet hatte, so hielt ich es für meine Pflicht, mit Kreuzhage zu sprechen, und dieser versprach mir auch, an Thorbecke zu schreiben. — — —"

Blz. 624, 625. „4 Juli 1824. Erlangen. Heute schrieb ich an Liebig — —. Befahl ihm auch einen Grusz an Thorbecke, wenn dieser noch in Giessen sein sollte, denn Schelling sagte mir einmal, dasz Thorbecke nicht nach Holland zurückgekehrt, sondern als Privatdozent in Giessen aufgetreten sei. — — —"

De passages uit 1821 zijn in vertaling gepubliceerd door *P. Fredericq*, Thorbecke vóór 1830, 's-Gravenhage 1906, blz. 18-20.

* *August Graf von Platen-Hallermünde*, Ghaselen von —, Erlangen 1821.

** Een Perzisch dichter uit de 14de eeuw.

*** *August von Platen*, Sämmtliche Werke in zwölf Bänden, Historisch-kritische Ausgabe mit Einschluss des handschriftlichen Nachlass. Hrsg. von Max Koch und Erich Petzet, 12 Th. (4 Bde), Leipzig [1910]; Bd. VII, blz. 125 vlg.

ik overdragen om duidelijker te maken, hoe onderscheiden schilderkunst en muziek op mij werken.

De gezondheid mijner innig geliefde moeder hoop ik, dat zich van den laatsten aanval spoedig meer en meer moge herstellen. Niets strekt mij tot aangenamere gerustheid, dan haar wel te weten. — — —

62. J. B. WILBRAND AAN J. R. THORBECKE.

Giessen, 5 Augustus 1821 [1].

Ihr Schreiben vom 28en Juli war mir und uns allen willkommen. Mit Ihren Bemerkungen über München stimme ich zwar im Ganzen überein, halte aber die dasige Akademie nicht für so unschuldig wie Sie. Meiner Ansicht nach *könnte* und *sollte* dieselbe auf die Bildung thätiger wirken, als sie thut. Wozu eine Akademie, deren Mitglieder nur Bücherwürmer sind und die höchstens drei Mal im Jahre eine öffentliche Vorlesung halten? Unstreitig hatte die Regierung beij der Gründung der Akademie einen groszen Zweck im Auge; warum sucht nun die Akademie nicht diesem Zwecke seinem ganzen Wesen nach zu entsprechen? Doch mündlich mehr.

Eine Reise nach Leipzig ist meinerseits allerdings beschlossen; meine Frau geht aber nicht mit, sondern Ritgen. Wir werden, so weit ich dieses jetzt bestimmen kann, etwa am 9en oder 10en von hier gehen und unsern Weg über Jena nehmen, wo wir etwa am 11en oder 12en eintreffen würden. Von Jena geht es alsdann nach Leipzig und von da über Halle und vielleicht über Göttingen hierher zurück. Sehr angenehm wird es mir seijn, Sie alsdann, etwa in Jena oder in Leipzig, wieder zu sehen. Im ersten Falle machen wir, wo möglich, die Reise nach Leipzig zusammen. Doch darüber alsdann das Weitere.

In Erlangen werden Sie, wie ich hoffe und wünsche, recht angenehme Tage verleben; empfehlen Sie mich doch angelegentlich Herrn Hofrath Mehmel, woran Sie einen sehr wackern Gelehrten finden werden, einen solchen, wie die Gelehrten eigentlich seijn sollten, nämlich so, dasz sie in das wirkliche Leben mit ihren Kenntnissen einzugreifen und dieses auf eine schönere Höhe hervorzuheben wissen.

Sie werden aus Ihrer Reise gewisz einen vielfachen Nutzen schöpfen, da Sie zugleich, wie es seijn musz, auf die ganze Volksbildung, wie auf die Natur, Ihre Aufmerksamkeit richten. Uebrigens werden Sie es finden, dasz *überall* die Volksbildung mit der Natur in einer gewissen Harmonie steht, wobeij aber manche Verhältnisse berücksichtigt werden müssen. Ich freue mich schon, Sie nach Beendigung Ihre⟨r⟩ Reise wieder zu sehen, um die Früchte Ihrer Reise selbst von Ihnen mitgetheilt zu erhalten.

Meine Frau und Ritgen empfehlen sich Ihnen freundlichst.

63. J. R. THORBECKE AAN A. R. FALCK [2].

Erlangen, 11 Augustus 1821.

Uwer Excellentie rescript van den 21 April ll. [3], den 22 Mey in Heidelberg bij mij ontvangen, had ik reeds vroeger beantwoord, indien ik alleen met pligt

1 Ontvangen 10 Aug.
2 Klad.
3 No. 37.

en het gevoel mijner erkentelijkheid te rade gegaan ware. Ik wenschte echter daarmede eenig voortgezet berigt van mijne bevindingen op de verdere reis te verbinden en veroorloofde mij dus, den tijd af te wachten. Nu onthoude ik mij niet langer, Uwer Excellentie te kennen te geven, hoezeer door het goedgunstig besluit van Z.M. den Koning, hetwelk ik Uwer Excellenties belangstelling danke, alle mijne wenschen vervuld zijn. Uwe Excellentie heeft mij daardoor op het standpunt geplaatst, vanwaar uit ik mij vrij en onbelemmerd in den kring kan bewegen, waarbinnen al hetgeen ik mij voorstelde tot het doel mijner reis in den uitgestreksten zin te behoren, gelegen is, en mij in staat gesteld, alles te omvatten, waarheen neiging niet minder dan pligt mij heenwijst. Dat Uwer Excellentie daarvoor mijne vuurigste erkentelijkheid behoort en reeds lang gewijd werd, is weinig gezegd. Ook komt het hier niet op betuigingen, maar op handelingen aan. Zoo vordert het Uwe Excellentie en de zaak zelve. En vooral in dit opzigt is het mijn gedurig, hoezeer nog weinig bevredigd, streven, Uwer Excellenties onderscheiding en eervol vertrouwen eens voor Uwe Excellentie en voor mij zelve te regtvaardigen.

Van Göttingen ben ik over Cassel, Marburg, Giessen, Francfurt en Darmstadt naar Heidelberg gereisd. In alle deze plaatzen trof en bezigtigde ik bibliotheken van zeer onderscheidene grootte, inhoud en schikking. Den eersten rang neemt de vorstelijke boekerij van Darmstadt in. Aan den aanleg en de vermeerdering zijn en worden groote sommen te koste gelegd en aan de inrigting, hoezeer nog niet voltooid, is niet minder vlijts besteed. Het wetenschappelijk beginsel en het daarmede verbondene systematiseren is hier zooverre gedreven, alsof men in de rangschikking der boeken niet zoozeer het gemak des gebruiks, dan wel eene bearbeiding der letterkundige geschiedenis beoogde. Het eerste behoeft hier dan ook werkelijk minder in aanmerking te komen, daar deze verzameling minder dan andere gestigten van dezen aard aan geleerd gebruik vastgemaakt is. Want in Darmstadt vindt men weinig zin voor wetenschap of kunst. Zoo schijnt deze boekerij, als hebbende haar middenpunt in zichzelve, een veld, waarin de bibliothekaris ongehinderd met theorien proeven kan doen, zonder in de verlegenheid te geraken, zich van buiten de wet te laten stellen of zijne denkbeelden aan de ervaring en het gebruik te toetzen en daardoor in zijne willekeur begrensd te worden. Hetwelk zoo lang ongestraft kan worden voortgezet, als de bibliothekaris niet de dienaar wordt van geleerden en geleerde werkzaamheden. Want in deze ondergeordende betrekking is hij wel genoodzaakt, al zijn werken en streven aan het gemak en de gevorderde snelheid des gerievens te onderwerpen.

In Heidelberg heb ik vier weken vertoefd, minder door de bibliotheek gehouden, dan door de hoogeschool en hare leeraaren. — — — [1]

Daarna begaf ik mij naar Stuttgardt en vond op de twee aanzienlijke bibliotheken dezer hoofdstad niet, wat ik gewagt en gewenscht had. Van Stuttgardt uit bezogt ik Tübingen, waar ik eenen geest en inrigtingen trof, zeer verschillend van die aller overige Duitsche hoogescholen. Er bestaan hier van oude tijden herwaarts twee seminaria, een voor jonge Protestantsche, het ander voor Roomsch Catholieke godgeleerden, in de form der Engelsche colleges. Ook in

[1] Het verslag over zijn verblijf in Heidelberg verschilt weinig van dat aan J. M. Kemper over hetzelfde (no. 49, blz. 58-60) en kan dus hier worden weggelaten.

het Protestantsch gestigt wonen de jonge lieden alle in een groot gebouw, staan onder het streng onmiddelijk opzigt van daartoe aangestelde repetenten en zijn in tijd, levenswijze en kleding aan regelen gebonden. Men meent zich in een klooster verplaatst te zien en zoekt tevergeefs naar het eigen vrije karakter der Duitsche hoogescholen, waardoor zij zich reeds in de geboorte van allen monnikendwang losmaakten. Uit de repetenten worden de leeraaren der universiteit in de onderscheidene wetenschappen genomen en zoo vormt zich hier eene school, niet alleen van menschen, maar ook van meeningen, die van het eene geslacht op het ander zich voortplanten. Zeldzaam worden professoren van andere akademies geroepen. Hierdoor is dan bijzonder in de theologie eene zekere orthodoxie bewaard gebleven, die, in de overige gewesten van Duitschland ten uiterste zeldzaam, hier echter door de regering bijzonder beschermd, van de hoogeschool uit, zich over het gansche Wurtembergsche rijk verbreid heeft, daar alle godsdienstleeraaren uit haar midden moeten zijn voortgekomen. Eene universiteit, zoo ingerigt, wordt niet ligt het tooneel van groote omwentelingen, ook in andere takken van wetenschap.

Wanneer ook met deze instellingen eenig nadeel mogt gepaard zijn, zoo moet men aan de andere zijde bekennen, dat Wurtemberg zich van andere Duitsche landen in veele opzigten zeer voordeelig onderscheidt. Voornamelijk zijn hier de goede gymnasien te roemen, waarmede Duitschland in het algemeen zeer schaarsch voorzien is. De beroemde Saxische scholen zijn gezonken en van de leer der zoogenaamde Philanthropisten [1], Campe, Basedow, Pestalozzi en anderen, welke, de opvoeding en de gansche werkzaamheid des menschen binnen de perken van gemeene ervaring en het natuurlijk gezond menschenverstand opsluitende, in de behoeften des burgerlijken en maatschappelijken levens het hoogste der vorming zagen, is nog vrij meer overig gebleven, dan te wenschen ware. Uit dezen niet prijslijken toestand der Latijnsche scholen en gymnasia spruit een kwaad voort, hetwelk alle Duitsche universiteiten gelijkelijk drukt. Het is hier namelijk minder geleerde kunde, dan wel praktische bruikbaarheid en geschiktheid, waarheen alles streeft. Indien het nu ook al eene moeilijke vraag ter beantwoording schijnen kan, in hoeverre eene hoogeschool zich de vorming van geleerden ten doel mag stellen, zoo zal men toch welligt moeten toegeven, dat de student op de akademie zich in zijn denken en werken niet alleen moet laten begrenzen door de gedachte aan de pligten van den stand, waarin hij daarna treden zal. De wetenschappelijke vorming zal daarbij meer lijden, dan zelfs voor de enkele vervulling dezer pligten dienstig is, en eene heerschappij der broodstudien, gelijk men in Duitschland zegt, neemt haren aanvang, welke alle kracht en zenuwen van wetenschappelijke geleerdheid dreigt te verlammen. Zoo op de Duitsche hoogescholen. De gevolgen zijn ligt te berekenen. De niet positieve en, over het algemeen, alle subsidiaire kundigheden worden verwaarloosd of aan de mode en andere toevallige omstandigheden onderworpen. Deze strekking, indien zij gedeeltelijk aan andere oorzaken moet worden toegeschreven, heeft anderendeels haren grond in den boven aangeroerden toestand der Latijnsche scholen. — — — [2]

Munchen heb ik gemeend niet te moeten overslaan. Eene bibliotheek van

[1] Vgl. ook blz. 37, noot 2.
[2] Hier volgt hetzelfde betoog over de Latijnse scholen als in no. 33, blz. 37; zie aldaar.

400.000 banden met eenen zeldzamen schat van handschriften en verzamelingen voor oude en nieuwe kunst, eenig in haar soort, zijn zelfs eenen grooteren omweg overwaardig. Ook heb ik mij rijkelijk beloond en meer stof voor mijne studien gevonden, dan ik tijd had te bearbeiden. Bij de inrigting der boekerij staat het mechanisch beginsel aan de spits, gelijk in Gottingen het wetenschappelijke. Na menige verongelukte proefneming was dit middel de laatste toevlugt. En in Beyern is niets beters te verwachten, waar, bij gebrek aan echte geleerden, in het midden der heerlijkste monumenten van wetenschap en kunst alles voor beide dood is. Het verkeer met de levenden heeft hier niets nuttigs of aangenaams, want wetenschap en kunst zijn nog nergens door studie en smaak aan het leven geknoopt. Zoo hier iets goeds is, dan waren buitenlanders de scheppers en onderhouders. De Koning, en vooral Z.K.H. de Kroonprins, hebben met groote schatten de voortreffelijkste voortbrengselen van oude en nieuwe kunst in hunne residentie zaamgehoopt, maar de vaderlandsche barbarij wil voor de uitheemsche beelden niet wijken en de boeken staan gerust in hunne kassen. Op de bibliotheek heeft men het na groote aanstrenging toch eindelijk zoover gebragt, dat men deze, wanneer zij gevraagd worden, vinden kan. Er was hier niet weinig te ordenen, vooral daar na het opheffen der kloosters[1] eene ongelooflijke massa in de onbegrijpelijkste verwarring van alle zijden op eenmaal kwam aanvloeien. Onder de handschriften, de oude wijsbegeerte en hare geschiedenis betreffende, trof ik veel, wat mijne bijzondere belangstelling gaande maakte en waarvan ik getracht heb zooveel mogelijk voor toekomend gebruik op te leggen [2], in de overtuiging, dat alle studie der wijsbegeerte het doelmatigst van haren oorsprong, de classische Oudheid, dezen bloesem der voortreffelijkste menschen, uitgaat, waarvan, gelijk den voortreffelijksten het hoogste boven anderen het naast ligt, voor de hoogste belangen der philosophie in 't algemeen welligt meer te leeren valt, dan men tot nog toe daaruit ontleende.

Bij het bestuur der bibliotheek heeft men van den beginne af misgetast in het regelen der betrekking van het personaal onderling en daardoor eene verwarring in den aanleg gestigt, waarvan de verderfelijke gevolgen zich over gansche leeftijden uitstrekken. De ondervinding namelijk heeft het zedert lang gezegd en hier vooral duidelijk verklaard, dat, wil men eene boekerij nieuw inrigten, geene ondergeschiktheid hoegenaamd moet plaats vinden, dan van die bedienden der laatste classe, aan welke het enkel mechanisch gedeelte van den arbeid toegewezen is. De [a] schikking eener boekerij moet een werk zijn uit één stuk en zonder de onbepaaldste vrijheid en zelfstandigste eenheid van plan en doel kan hier door den bereidwilligsten ijver niets, tenzij alles verkeerd, geschieden. Alles komt aan op den eersten grooten aanleg, want, het regte hierbij eenmaal gemist, is alle volgende aanstrenging te vergeefsch en leidt slechts daarheen, waar men te eer geheel en al vast geraakt. Dit te laat bedenkende, heeft men in Munchen, na het vrugteloos verspillen van onnoemlijke kosten om eene reeks van systemen, waarvan het volgende de voorgaande vernietigde, ten halve uit te voeren, eindelijk, dewijl door het ongelijkkig stelzel eener onderwerping en wederzijdsche beperking de geest van vrije inzigten en werkzaamheid aan banden

[a] Hs.: Der.
[1] In 1803.
[2] Verzamelen; vgl. voor deze passage blz. 66, noot 1.

gelegd was, noch iets groots, noch in 't algemeen iets goeds gedaan en zonder moeite in vijf jaren meer verdorven, dan in vijftig kan hersteld worden.

Van hier vertrek ik in deze dagen naar Erlangen en verder naar Sachsen, om laatstelijk half September in Dresden te zijn. Hier wensch ik tot het begin van November te vertoeven en dan Berlijn te bezoeken.

Dat Uwe Excellentie mij in het ontvangen rescript [1] tot de voortzetting van de studie der philosophie aanspoort, is mij in deze zoo zeer aangename letteren bovenal de aangenaamste mededeeling geweest, want ik zie daarin die rigting mijnes strevens, waarin zich mijne innigste neigingen gezamentlijk vereenigen, door het oordeel van Uwe Excellentie goedgekeurd. — — —

64. J. R. AAN F. W. THORBECKE.

Gotha, 22 Augustus 1821 [2].

— — beste Vader — —. Eergisteravond ben ik hier in Gotha aangekomen. Verleden Donderdagmiddag ben ik van Erlangen op Bamberg gereden, bezag den volgenden morgen de bibliotheek en vertrok denzelfden middag naar Coburg. Daar wachtte ik Zaturdag op eene retour of gelegenheid, maar te vergeefs, zoodat ik Zondagmorgen ⟨een⟩ rijtuig nam op Hildburghausen. Hier bragt ik den middag door bij den ConsistorialRath Sickler, die zich door veele archaeologische schriften een naam gemaakt heeft. Maandagmorgen vroeg vertrok ik van Hildburghausen en bevond mij des avonds te $10^1/_2$ uren hier. Over Meuningen is een omweg van acht uren en zoude mij even zooveel guldens meer gekost hebben. Nu reed ik door den Schwarzwald eenen zoo slechten weg, als ik nog geenen in Duitschland aangetroffen heb. De streek, bijzonder veele partijen, zijn wild en romantisch en men vergeet gaarne het onaangename des rijdens. De weg leidt over Schleusingen en Sahl, waar ik des middags at. Van daar klimt men eenen grooten berg op, overal door dennebosschen en andere bergen omgeven, en bereikt na eenige uren Oberhof, een dorp, op den top gelegen; van hier daalt men af en komt na eenige uren door het dorp Schwarzwalde aan den voet des bergs in een heerlijk dal, hetwelk hier en daar zoo smal is, dat twee huizen de breedte reeds vullen, van bergstromen en menigvuldig water doorsneden en door hooge, met donkergroen omkranste bergen begrensd. Uit het dal, hetwelk zich allenskens meer verwijdt en uitbreidt, rijdt men voorbij een klein meer en ziet eensklaps eene onafzienbare vlakte voor zijne oogen uitgestrekt. Eene allee leidt verder naar het stadje Otdorf en vandaar is men na het afleggen van eenen vlakken beteren weg van drie uren in Gotha. Daarbij het heerlijkste weder, gelijk wij het hier zedert eenige dagen hebben, dat zich schijnt te beijveren, de herinnering aan het guure des zomers uit het gemoed uit te wisschen.

In de stad zelve heb ik gister de kennis gemaakt van den beroemden Jacobs, van den professor Uckert en van den predikant Hey, twee zwagers van prof. Thiersch. Prof. Uckert behield mij gistermorgen dadelijk ten middageten, bragt mij op de bibliotheek en nodigde Jacobs, zijnen zwager, met deszelfs vrouw, die ik reeds in Munchen had leeren kennen, en nog eenen hoogleeraar des gymnasiums. Des nademiddags leidde mij de predikant en zijne voortref-

[1] No. 37.
[2] Beantwoord 3 Sept. (no. 66).

felijke vrouw in de wandelingen en omstreken rond en des avonds at ik bij hen in hunnen tuin. Dezen middag eet ik in dezelfde familie en zoo is mij onverwagt een ontvangst ten deel geworden, die mij langer, dan ik mij voorgenomen had, aan Gotha boeit. Morgen denk ik evenwel naar Weimar te vertrekken.

Reeds hier en tevoren bemerkt men spoedig, hoe menschen en leven in Sachsen van menschen en leven in Beyeren verschilt. — — —

Thans zal ik Jacobs bezoeken en het kabinet van munten en eenige andere verzamelingen bezigtigen. — — —

65. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Halle, 31 Augustus/4, Leipzig 6 September [1].

— — mijne beste Ouders, — —. In Gotha heb ik tezamen drie dagen vertoefd en in den omgang met de familien Uckert, Hey en Jacobs veel genoegen gesmaakt. Den derden dag, toen ik voornemens was te vertrekken, werd ik door Hey en zijne echtgenote genodigd, met hen een uitstapje te maken naar Schnepfenthal aan den ingang van den Thuringerwald, nagenoeg derdehalf uren van Gotha gelegen, hetwelk ik gaarne aannam. De streken zijn daar uitnemend fraai en de stigting van Salzman [2] zelve, zoover ik die oppervlakkig kan beoordeelen, in tamelijk goeden toestand. De zoon van den beroemden stigter is thans directeur van het geheel en heeft ongeveer veertig jonge lieden met twintig leeraaren onder zich, welke daar met hunne vrouwen en kinderen eene eigene volkplanting vormen.

Daarna vertrok ik Vrijdagmorgen over Erfurdt en was den nademiddag in Weimar. Hier bezigtigde ik de bibliotheek en wandelde met groot genoegen in het romantisch aangelegde park. Ik maakte de kennis van den bekenden professor der theologie De Wette uit Berlijn en van de echtgenote des Consistorial-Raths Günther, eene dochter van den beroemden General Superintendant Löffler in Gotha en zuster der vrouwen van Thiersch, Uckert en Hey. Haar man was afwezend, hetwelk evenwel niet verhinderde, dat ik in haar eene uitmuntende vrouw van zeldzamen aanleg en talenten leerde kennen. De dochters van Löffler hebben alle iets uitnemends, maar deze echtgenote van Günther is zeker de uitnemendste.

Zaturdagavond bezogt ik met De Wette den schouwburg, zonder groot genot. Zondag tegen den middag bevond ik mij in Jena, na des morgens nog eene goede kerkmuzyk in Weimar te hebben bijgewoond.

In Jena heb ik de professoren der theologie Gabler en Baumgarten-Crusius, der philosophie Fries en Bachman, der letteren Eichstädt, der mineralogie Lenz, en anderen bezogt. Ik beken evenwel, dat het mij in Jena weinig behaagde. Het scheen mij daar in vergelijking met een vorig tijdvak, dood en uitgestorven en onder de hoogleeraaren trof ik minder gezelligheid en vriendschappelijke mededeeling, dan ik wenschte. Ik bezag de bibliotheek, de zoologische en physiologische kabinetten en de beroemde mineralogische verzameling van de Jenasche Societeit der Mineralogie. Van deze heeft men mij nog onverwagt en onverdiend lid gemaakt en het diploma geschonken van auswärtig ordentlich Mitglied. Het is het eerste geleerde gezelschap, waarvan ik lid werd.

[1] Beantwoord 17/20 en 25 Sept. (niet opgenomen).

[2] Vgl. blz. 37, noot 2. Salzmann behoorde tot de groep om Basedow. Hij stichtte volgens diens richtlijnen in 1784 een opvoedingsinstituut in Schnepfenthal, dat nog steeds bestaat.

Woensdagmorgen vroeg ben ik over Nauenburg en Lauchstädt naar Halle vertrokken, waar ik des avonds aankwam. Gistermorgen maakte ik dadelijk de kennis van den beroemden Canzler Niemeyer, den wijsgeer Gerlach en vandemiddag van den professor der theologie Wegscheider en Schweigger, den bekenden hoogleeraar der physica. Gisteravond at ik bij den professor Jacobs, in gezelschap van den Canzler en zijne vrouw, de beide professoren Niemeyer, der regten en medicijnen, en van veele anderen. De humaniteit van den ontvangst bij alle deze mannen steekt zeer bij Jena af en is mij tot uitstekend genoegen geweest. Gerlach komt zeer met Jacobi en Bouterwek overeen en in Schweigger heb ik eenen zeer vriendelijken beminnenswaardigen man gevonden, zoodat ik mij van mijn volgend verblijf in Halle alles goeds voorstelle. — — —

Heden heb ik nog verder de kennis mij verschaft van den professor der philosophie Maass en van den Staatsrath Von Jacob, die, tevoren veel over de Kantsche wijsbegeerte geschreven hebbende, daarna gedurende tien jaren chef der criminele wetgeving in Rusland was en thans weder politiek in Halle voordraagt. Hij scheen mij eenige gelijkenis te hebben met Kemper.

Na den eeten bezogt ik den bekenden romanschrijver Lafontaine, die buiten de stad in eenen zeer fraaien tuin woont en thans zich onledig houdt met eene uitgave van Aeschylus. Het is een belangrijk man, van zeer paradoxe meeningen. Den avond heb ik doorgebragt bij den professor der mineralogie Von Raumer op zijn buiten, waarheen mij prof. Schweigger vergezelde.

4 September. Heden denk ik naar Leipzig te vertrekken, verlangende zeer, eenen brief van U te lezen. Verder ben ik hier nog bekend geworden met den Nestor literarum Schütz en zijnen zoon, den professor, wiens vrouw, de tevoren met algemeenen lof bekende toneelspeelster Händel, tegelijk in den kring mijner kennis kwam. Ik zag verder de professoren der theologie Knapp, Wegscheider en Gesenius, der medicijnen Weinhold, der letteren en philosophie Ersch, Gruber, Voigtel en Seidler.

Leipzig, den 6 September. Toen ik eergistermorgen bij den Staatsrath Von Jacob afscheid nam, om dien middag te vertrekken, nodigde hij mij dien middag nog eerst met hem en zijne familie te eeten, waarna het te laat en mijne afreis tot den volgenden dag uitgesteld werd. Over het algemeen ben ik in Halle met groot genoegen geweest: toon en betrekking onder de professoren is buitengemeen goed en vriendschappelijk.

Gistermorgen reed ik om 8 uren van Halle weg en was te 1 uur in Leipzig, waar ik mijnen eersten gang naar de post rigtte, niets zekerder verwagtende, dan eenen brief van U te vinden. Tevergeefs, er was niets voor mij aangekomen, hetwelk ik mij niet verklaren kon. — — —

Hier heb ik tot nog toe de kennis gemaakt van den boekhandelaar Brockhaus en van de professoren Krug, Hermann, Beck en Wendt. Het gewoel en de levendigheid dezer stad en de talloze menigte van winkels herinnert aan Amsterdam. Van de omgevingen kenne ik nog weinig.

Met onuitsprekelijk verlangen zie ik naar berigten van Uw welzijn en vooral dat mijner geliefde moeder uit. — — —

66. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 1 (3) September 1821 [1].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Aan prof. Kemper schijnt gij nog niet geschreven te hebben, anders, dunkt mijn, zoud gij mijn zulks wel hebben medegedeelt. — — —

Ook hoop ik, dat gij Uw zult hebben laten aangelegen zijn, om eenige kennis te verkrijgen ten opsigte der meest solide Duytse universiteiten in het vak der godgeleerdheid, want — hoe weynig vooruytzigt ook helaas — men kan dog nooyt weeten, wat er nog met onsen Herman zou kunnen gebeuren en had ik de middelen, ik zou hem teffens al zeer gaarn een paar jaaren meede eene der beste en zuyverste universiteiten in Duytsland laaten frequenteeren. — — —

Moeder is bedugt, dat gij door het terugzenden mijner copyen Uw mijne zaak, aan Kemper schrijvende, niet levendig genoeg mogt kunnen voor den geest brengen; dewijl zij zo gaarn had, dat gij denselven met den mogelijksten nadruk mogt schrijven. Gij kunt Uw naauwlijks verbeelden, hoe Moeder zig in mijnen geest verontwaardigd gevoelt. — — —

Prof. Krug, de ConsistorialRaad Sickler en andere in Duytsland laten zig ten uytersten aangelegen zijn, om jonge lieden op te winden ten voordeele der Grieken. Maar is niet daarvan voor het algemeen veel meer nadeel, dan voordeel te dugten? Zou niet die zaak aan de beide keisers reeds genoegsaam gedemandeert zijn? Na mijn inzien ligt deselve geheel en al buyten den werkkring van prof. Krug en andere.

67. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Dresden, (na) 13 September-4 October 1821 [2].

— — —

Thans ben ik geankerd in Dresden, als aan eene nieuwe wereld van kunst, wetenschap en menschenkennis. Voornamelijk heeft de eerste zich hier eenen zetel gebouwd en neemt, het gemoed aan hare heiligdommen boeiende, weldra elken vreemdeling gevangen. Een groot verleden trekt voor den geest voorbij en verstrooit den nevel, die de hoogte, waarop de genius der kunst hare hoogepriesters om zich verzameld heeft, voor het oog bedekte. Raphael, Correggio, Michelangelo ontsluiten den jongeling eene nieuwe wereld, die hij, gelijk Columbus, meer vermoedde, dan kende. Men bespeurt een onuitsprekelijk verlangen, om van dezen stroom des genots niet te drinken, maar zich midden in denzelven te storten, om er in onder te gaan. En toch is deze stemming nog op verre na niet te vergelijken met de andere, die op het vernemen der Mozartsche muziek mijn binnenste vult of liever mij uit mij zelve verdringt. Ik heb wederom tweemalen de voorstelling van den Don Juan bijgewoond. Wanneer deze muziek niet ware, dan wist ik dikwijls met mij zelve geenen weg. Zij alleen is in staat, mij uit alle mijne twijfelingen en onrust te scheuren en met magtige hand het gemoed in het midden des hoogsten en eeuwigen te plaatzen en de verdeelde borst met zich zelve te verzoenen. Want, mijne Ouders, ik ben zedert eenigen tijd niet meer dezelfde, die ik was bij het verlaten van Gottingen. Vol vertrouwen, den kompas in handen te hebben, die mij de rigting naar de hoogste en heiligste belangen der wijsgeerte en der menschheid wees, trad

[1] Ontvangen 9 Sept., beantwoord 4 Oct. (no. 67). [2] Beantwoord 12/16 Oct. (no. 68).

ik verheugd en moedig voorwaarts. Ik [1] hield het licht, hetwelk den rand mijnes gezigteinders verguldde, voor de aurora, die mij de zon des levens en den dag der wetenschap aankondigde. Maar het schijnt, ik heb mij in de streek vergist en West voor Oost genomen. Want de verwagte zon is dieper onder de kimmen gedoken en zelfs het avondrood, hetwelk mij morgengloed was, is ondergegaan. Slechts eenige hooge bergtoppen gloeien nog onzeker of als vuurspuwende bergen met eigen of met geleend licht van den reeds verzonkenen glans. Hooger en als uit de diepten der nacht en des hemels schitteren sterren, maar met enkele zwakke, afgezonderde stralen, minder verwarmend en verlichtend, dan de zekerste boden en wachters der nagt, en met de majesteit eenes grootschen stilzwijgens de vraag des stervelings afwijzende: vanwaar? en waarheen? Gij hebt het beeld mijns gemoeds.

Dat ik bij deze stemming, bij dit zweven tusschen hemel en aarde, niet gelukkig ben, behoef ik U niet te zeggen. Geheel ongelukkig kan men evenwel bij dit rusteloos streven voor en bij zich zelve ook niet zijn, maar het zeer ligt door en bij andere menschen worden. Het alledaagsche drijven en leven derzelve met alle zijne honderdduizend kleinigheden en nietswaardigheden is mij ondragelijk. En van degenen, die naar iets hoogers hebben uitgekeken, stemme ik even zoo weinig overeen met degenen, die prosaisch vaststaan in eene eenmaal gevatte overtuiging, als met de prosaische twijfelaars, die daar meenen, over het eeuwige met hunne erbarmelijke verstandsbegrippen gezegepraald te hebben. Overal eisch ik, zeer onbillijk, dezelfde warmte voor het hoogste en heiligste, die mij bezielt, en breng het gewoonlijk zoover, als de zon in den winter, die, in plaats van de ijskorst te smelten, hare eigene stralen van den kouden ondoordringbaren spiegel terugontvangt. Dat is hard en werpt den prikkel der bitterheid in de ziel. Het eenige, waarvan ik verwagt, dat het mij eens weder met het werkelijke leven op den duur verbinden en verzoenen zal, is de liefde.

Ik schrijf mijn hart uit, beste Ouders, en wien behoort dit afschrift meer dan U? Ik weet, gij hoort mij met geduld en liefde aan. Daarom wil ik U ook niet verbergen, dat mij van tijd tot tijd een nameloos verlangen (Sehnsucht is het voortreffelijke woord) naar de liefde overvalt en de innige wensch geheel overmeestert, mij met mijn geheele wezen in hare wellen te storten en af te koelen. Daarbij (ontvangt ook deze bekentenis. Gij zijt immers de eenigsten, wien ik alles mededeelen kan, want den Alwetenden deelen wij eigentlijk niets mede) is dikwijls de twijfeling in mij opgestegen, of ik tot nog toe in het algemeen de ware liefde kende en of ik die op dit oogenblik kenne? Vreesselijke tweestrijd! Ik heb alles gedaan, wat ik vermogt, alle kracht, die ik bezit, over mij zelve uitgeoeffend, om mij te overtuigen, dat ik werkelijk beminde, want ik *wilde* beminnen, om niet in eene onuitsprekelijk smartelijke ontbering teruggeworpen te worden. Nu en dan behield mijn wil de overhand en ik was gelukkig. Maar eensklaps was de liefde verdwenen en een verterend verlangen *naar* hare zaligheid had hare plaats in mijn binnenste ingenomen. En toch ligt hier voor mij het middenpunt mijnes werkelijken en handelenden levens of het ligt nergens. Ik zie hier geene uitkomst, overal nevel en duisternis. En God beware mij voor den afgrond, waarlangs misschien mijn weg voorbijleidt.

Nog veel en lang zoude ik U, mijne beste, mijne innigst geliefde Ouders, over

[1] De volgende passage tot en met: waarheen? vinden we met geringe variaties in klad achterop een kwitantie d.d. 11 September.

mijn binnenste met alle zijne ontwaarwordingen en gevoelens, wolken en stormen, schrijven kunnen, maar het leven is oneindig in zijne gestalten, het woord eenvormig en begrensd. Het sterrenheir is in volle pracht boven mij opgegaan en spiegelt zich in de klare Elbe, welke met een kabbelend ruisschen, als met zagte muziek, uit de stilte spreekt en den heerlijken avond viert. Vrede en kalmte schijnt als van de sterren in mijnen geest nedergekomen. Het is, ik gevoel het, de harmonie der weemoedigheid, niet der zelfbevrediging. Maar wat ware ook de geest, indien hij in al zijn wenschen en streven ooit geheel bevredigd werd! Regelmatig en dood als de natuur, die hij tegenover en onder zich ziet, ja, in deze ondergegaan. In deze aardsche behuizing slaapt en droomt onze geest en ziet in den droom veele beelden als in eenen spiegel, zonder de zich afspiegelende oorspronkelijke of het bestralende licht te kennen, en spreekt in den droom veele klanken na, zonder den eersten oorspronkelijken gehoord te hebben. Maar de morgen komt en het licht en de eeuwigheid, die den toon aangeeft, en de geest, gewekt, rigt zich op uit den slaap en verstaat zich zelve en zijnen droom. Wat toch is de grootste gedachte, die de mensch in staat is te denken, de gedachte *God*, anders als een bliksemstraal, die in het eene oogenblik door de wolken dezes levens vaart en in het ander weder verdwenen is en eerst dan, wanneer hij inslaat en aansteekt, den onsterfelijken geest dwingt, zijne woning vol damp en rook te verlaten. Of als een glans, die op de verhevenste spitzen des menschelijken bewustzijns, denkens en handelens, als op de hoogste bergen rustende, afschijnt van eene zon, die ons hier beneden niet opgaat? Vanwaar komen wij in het algemeen aan de ideen van onsterfelijkheid, vrijheid, eeuwigheid, waarheid, heiligheid in een leven, waarin alles sterfelijk, beperkt en noodwendig, onwaar en boos is, alles wisseling en vergankelijk, wanneer h⟨et n⟩iet een wezen is, waarin alle deze ideen, welke als bloesems uit eenen anderen hemel in den onzen overhangen, meer dan ideen zijn? Maar gij kunt, raadselachtig menschelijk wezen, met deze vlerken, uit aether en licht geweven, in dezen dikken dampkring slechts klapwieken; het vliegen leert gij eerst dan, wanneer gij aan het leven en den tijd gestorven zijt.

29 September. De guure herfstwind gaat reeds over de boomen en ontbladert de toppen. De scheidende zon, niet meer in staat het levende groen te stoven, verguldt de landschappen, totdat de winter het zilver brengt. Zoo staan ook wij menschen gemeenlijk niet eer in het licht en den gloed onzer betere zon, die aan gene zijde van den ondergang der aardsche opgaat, dan nadat het groen des levens afgevallen en verdord is. De avond is gelijk de hemel duister, de glans der sterren schijnt door den opgekomenen storm gedoofd. Ik denk daarbij aan ons binnenste, waarin zoo dikwijls de stralen, die van uit de wereld der eeuwigheid en des oneindigen tot ons overkomen, in de nevelen des werkelijken levens gehuld of door deszelfs koude aanraking en onrustige stormen geheel verwaaid en uitgebluscht worden.

Het leven komt mij nu en dan voor als eene wijde zee, vol van klippen, ondiepten en stormen, waarop de puinhopen en brokken van éénen grooten geest als menschen ronddrijven, om na korten tijd, de één vroeger, de ander later, aan het oever eener onzekere bestemming uitgeworpen te worden, misschien tot de voortzetting van een afgezonderd bestaan, misschien tot de vereeniging der verstrooide deelen en ledematen in het groot oneindig geheel. Wie weet het?

Ebbe en vloed wisselen in mijn binnenste en wanneer het vaartuig mijnes geestes ergends vastraakt, zoo is dit bijna nog gevaarlijker dan het onwisse ronddrijven zelve, want de grond, dien ik onder mij gevoele, is eene klip of zandbank, waaraan het gansche wrak, indien de eerste vloed het niet weder met zich voert, dreigt te bersten. Daarbij schijnt het mij, heeft nog geene van de kragten mijnes geestes eenen vasten stand in betrekking tot de overige genomen. Verstand, verbeelding, gevoel verdrijven en overmeesteren zich wederzijds. Het scheen eenen geruimen tijd mijner jeugd, alsof verstand en daarmede gepaarde scherpzinnigheid het heerschend beginsel zou worden. Maar het is vooral de dood van mijnen onvergetelijken Koolhaas geweest, die in dit opzigt eene mij even onvergetelijke omwenteling aanving en volbragt, en eene zekere warmte des gevoels en der verbeelding drong zich uit mijn gansche wezen, onwillekeurig en onbewust, te voorschijn. Nu is de kamp gaande en geen uitzigt op wapenstilstand, het allerminst op vrede. Met den inwendigen strijd is naauw verwandt die met mijne omgevingen en andere menschen. Wat bij dezen en in het gewone leven als genot en vreugde geldt, heeft voor mij geene betekenis. Dewijl ik overal betrekking op het hoogste en oneindige zoek, zoo behaagt mij het gewone gezellige verkeer en die genoegens, waarin het gros der menschen de genieting des levens stelt, niet. Ook ben ik daartoe veel te sterk en te hevig in mijne af- en toeneigingen, daar het gewone verkeer juist daarop berust, dat men koel en onverschillig blijve tegen de innere en wezenlijke waarde der menschen, zich slechts houde aan hetgeen zij voor den maatschappelijken omgang en het gezellige zijn en ze late gelden voor hetgeen zij zich voordoen of wenschen te schijnen. Van niets is mijne natuur zoo afkerig, dan van dit midden te treffen en te houden. Ik hegt mij aan de menschen met de warmste innigheid en verlang dan van hen dezelfde hartelijkheid en overgeving of mij ligt aan hen en hunne verbindtenis niets gelegen. Hierbij komt een zekere ernst, mij, zoolang ik mij herinneren kan, eigen, die altoos verhinderde, dat ik mij, gelijk aan andere jonge lieden, ook bij de aangenaamste en opwekkendste gelegenheden aan de vrolijkheid geheel over te leveren en mij daarin te verliezen. Reeds op het athenaeum en de hoogeschool kende ik geene grootere vreugde, dan met eenen enkelen vriend, of van gelijke jaren of rijpere ondervinding en wetenschap, mij te onderhouden, terwijl ik mij in talrijkere kringen immer het minst vermaakte en ontspande. Zoo is mij ook thans nog niets hatelijker, dan wanneer menschen, die ik acht en waardeer, zich en mij, welligt om den vreemdeling te eeren of zijn genoegen te verhoogen, met eene lastige menigte van andere genodigden omgeven. Want in alle groote gezelschappen kan ik slechts den dood van allen echt menschelijken omgang zien. De mensch kan den mensch slechts leeren kennen en genieten, in zooverre hij den anderen als mensch, d.i. omgord met alle zijne, naar buiten uitstromende en levende belangstelling in het hoogste en heiligste onzes wezens, tegenoverstaat. Al het overige is van den bozen, vergankelijk, een maakzel van behoefte en ijdelheid en gegrond op het nietwaardig gezag van zoogenaamde conventionelle formen, waarvan het zamenweefzel op niets anders uit is, als om den geest te onderdrukken, den mensch tot een pop en draadmachine van belagchelijke regelen te vernederen en al wat groot en goed in hem is, te verduisteren en te vernietigen. Voor éénen avond, met zijnen vriend of in den vertrouwelijken kring eener huisselijke familie doorgebragt, geef ik een gansch leven, opgevuld en gespekt met deze erbarmelijkheden.

Hier is het huis van den voortreffelijken dichter Tieck nagenoeg mijn eenige omgang. Een man van eene zoo levendige en gevoelvolle aanschouwing, geoeffenden blik en gerijpt oordeel in kunst naar alle hare onderscheidene takken en gewesten is mij nog niet voorgekomen. Reeds zijne werken hadden mij dit voorlang bewezen. Daarenboven bekend met oude en nieuwe letterkunde van meest alle volken gelijk weinige, bezit hij in en over zijne moedertaal eene kragt en heerschappij en vereenigt daarmede eene uitspraak en eene lieflijkheid des orgaans, als ik nog in geenen Duitscher bewonderde. Tieck te horen voorlezen, is een genot, dat boven alles gaat, een waar kunstgenot en hoe hoog ik ook mijne verwagtingen aangaande dit zijn talent gespannen had, zoo heeft de werkelijkheid die alle toch verre overtroffen. Daarbij verbindt Tieck met eene allerfijnste beschaving eene groote innigheid, diepte en rijkdom des gevoels. Wekelijks breng ik eenige avonden van 6—11 uren bij hem en zijne familie door, in welken kring hij dan gemeenlijk het uitgezogtste van letterkundige voortbrengselen voorleest en zoo opdischt, dat men, hoezeer lang daarmede bekend, de stukken voor het eerst schijnt te vernemen en als nieuw bewondert.

Tieck is gehuwd en heeft twee dochters, waartoe als lid des huisgezins nog eene gravin Finkenstein te rekenen is. In de jongste der dochters [1] kon ik groot gevaar lopen mij te verlieven, wanneer het onweder niet spoedig overtrekt!!

Des morgens brenge ik regelmatig ten minste twee uren op de gallerij van schilderijen door, waar ik mij vooral aan de meesterstukken der Italiaansche school lave, die ik daarna op mijnen weg nergens weder ontmoete, uitgenomen in de herinnering. Een ander gedeelte van mijnen tijd geef ik aan de studie van de geschiedenis der kunst. Van Dresdens beroemde omgevingen heb ik nog weinig gezien. Eenen dag maakte ik tot nog toe slechts een uitstapje naar Tharand, in den Plauenschen Grund, drie uren van hier. Men kan gene schonere, verhevenere en meer romantische natuur zien. Zelfs het uitzigt van mijne kamer is voortreffelijk. Aan de Elbe gelegen, heb ik links de gebergten van de zoogenaamde Sachsische Schweiz, aan mijne voeten den prachtigen stroom, die zich regts in eene heerlijke landsdouwe verliest, en tegenover de fraaie wandelplaats op de Bruhlsche terrasse in het gezigt. Tegen mij over ligt de gansche Altstadt met hare koepels en torens voor mij uitgebreid en geheel nabij, eenigzins zijdwaards, beheersch ik als 't ware de beroemde Elbbrücke, de vereeniging van de Alt- en Neustadt, waarover een stroom van menschen, in bont onrustig gewemel, van den vroegen morgen tot in de nagt zich onophoudelijk voort, in en door elkander beweegt. Alleen het wonen bij en aan water is voor mij reeds een groote weldaad. Ik ben gebleven, waar ik den eersten dag mijnen intrek nam, in de herberg Zur Stadt Wien, nadat ik hier van den Hofrath Böttiger hoorde, dat ik in geene privaatwoning billijker en beter eene kamer zoude kunnen huuren, dan volgens de voorwaarde, welke de waard mij reeds had voorgesteld. Deze en zijne vrouw zijn zeer fatsoenlijke lieden, waarbij ik mij zeer wel bevinde.

Het is na middernacht en dus tijd, dat ik de pen nederleg. Gij rust, mijne Ouders, reeds uit van de moeite en zorgen des daags en welligt zweeft een droom met mijn beeld tot U over. Konde ik dezen bode der nagt opdragen, U van mijne hartelijke liefde, van mijne kinderlijke getrouwheid en van het innig verlangen naar U, hetwelk ik in mijnen boezem drage, te berigten, ik hadde hem veel en onuitputlijks te zeggen. Nu stort ik mijn hart uit in de bede aan den hemelschen

[1] Agnes Tieck.

Vader, dat in dezen nagt en morgen en altoos Zijne bescherming magtig over U wake. Goede nagt, mijne geliefden!

3 October. Eindelijk, eindelijk tijding van U en wel drie brieven tegelijk. — — —

Zij zijn van den 24 Augustus, van den 17 en van den 25 September [1], de laatste met den toegeschikten wissel. Nu vertrekt deze met ommegaande post, d.i. morgen.

Mijne woorden aan Kemper luiden als volgt:

„Of U Hoogedele Heer, mijne brieven geworden, weet ik niet, daar het U Hoogedele Heer voor en na aan gelegenheid schijnt te ontbreken, mij eenige tekenen van den ontvangst en van welzijn te doen toekomen. Aangenamer ware mij, indien het anders zijn kon; intusschen berust ik in de veronderstelling van Uw Hoogedele Heers oude onveranderde deelneming. Het laatst schreef ik U Hoogedele Heer, indien ik mij wel herinner, uit Heidelberg [2] en zedert dien tijd heeft mijn vader mij berigt gegeven van zijne in 't werk gestelde pogingen en gekoesterde verwagtingen betreffende de vacante perceptie [3] van convoyen en licenten te Zwolle. De kort daarna gevolgde nederlaag zijner hoop heeft mij diep getroffen, nog dieper het stilzwijgen, waarmede U Hoogedele Heer zijne wenschen en aanvragen beantwoordde [4]. Dat mijn vader zich in deze zaak het eerst en voornamelijk aan U Hoogedele Heer wendde, grondde zich op de hooge vereering van Uw Hoogedele Heers persoon, op het vertrouwen, door Uw Hoogedele Heers belangstelling en verzekeringen gebouwd, en op het regt, hem door U Hoogedele Heer zelve gegeven, zijne uitzigten of ten minste aanzoeken boven anderen aan U Hoogedele Heer te knopen. Ook houde ik mij verzekerd, dat U Hoogedele Heer het mogelijke zal beproefd hebben, en daarvoor behoort U Hoogedele Heer dan mijne hartelijkste erkentelijkheid. Daarbij verberg ik evenwel mijne verwondering niet, dat U Hoogedele Heer kon goedvinden, alle mededeelingen mijnes vaders als niet medegedeeld of ontvangen te behandelen en dus eene aanspraak af te wijzen, welke in het leven ieder aan den anderen heeft en die niet prijsgegeven of gekrenkt wordt, zonder gevoelig te treffen. Van de stijving der hoop mijnes vaders, door Uw Hoogedele Heers stilzwijgen gesterkt, waardoor de grief der teleurstelling dieper ging, wil ik niet spreken. Onder het menigvuldig leed, hetwelk mijnen vader zedert jaren drukte, is dat van teruggewezen vertrouwen en eener onverdiende verwaarlozing van menschen het hardste en bitterste en moet het zijn voor eenen iegelijken, die het bewustzijn zijner menschelijke waarde en zijner wederzijdsche regten en verpligtingen nog niet verloren heeft. En de vertwijfeling aan zich zelve is niet zoo verwoestend, als die aan de menschheid. Waarschijnlijk heeft U Hoogedele Heer evenwel bij het een en ander niet zonder zeker inzigt en bedoeling gehandeld, maar welke deze zij, zoo behoeft de grootere warmte, waarmede ik reken, alles, wat mijnen vader aangaat, het naast ook tot mij te behoren, bij U Hoogedele Heer zekerlijk der ontschuldiging niet".

Hierop kan het antwoord niet uitblijven.

1 Geen van de drie is opgenomen.
2 No. 49. 3 Inning.
4 Vgl. blz. 72, noot 3.

Ik ben (want ik zie, ik heb daarvan nog niet gewaagd) den 13 September avonds over Oschatz en Meissen te Dresden aangekomen. In Leipzig bevond ik mij maar half naar genoegen en bespeurde, dat een langer verblijf eigentlijk tot niets diende. Daarenboven verlangde ik zeer tot rust en aan 't werk te komen en bovenal, hetgeen ik U welligt reeds lang schreef, de gallerij meer dan eens en dagelijks te kunnen bezoeken. Naar wet en gebruik wordt deze alle jaren voor den 1 October gesloten en daar ik dit reeds in Munchen en tevoren wist, zoo liet ik mij door niets, zelfs niet door de heeren Wilbrand en Ritgen, hinderen, voor half September in Dresden te zijn. Het verwondert mij, dat ik U dezen beweegrond niet eer schijn te hebben medegedeeld. Dresden is voor mij de eenige gelegenheid in mijn gansche leven, de Italiaansche school te studeren, en dit genot kon ik voor geenen prijs in de wereld laten varen.

In Leipzig heb ik eenige zeer aangename dagen doorgebragt bij den professor der philosophie Clodius en zijne zeer voortreffelijke vrouw. Ook heeft de beroemde professor Gilbert mij veele vriendelijkheden bewezen, gelijk ook Wendt. Bij Krug ben ik eens geweest en vond in hem eenen buitengemeen drogen man. Daar hij mij bovendien reeds lang scheen in de rij der Duitsche wijsgeren niet te behoren, zoo gevoelde ik mij geenszins gedrongen, dezen omgang bijzonder te zoeken. Prof. Clodius en zijne vrouw bevalen mij zeer aan, in Dresden den vicedirector der Augustusschule Blockman te gaan zien, aan wien, gelijk ook aan zijne vrouw, ik eene zeer belangrijke kennis aanwinnen zoude. Ik ben daar dan ook eenige avonden geweest, maar de lieden schijnen mij van den gewonen stempel. Den beroemden archaeolog, den Hofrath Böttiger, heb ik leeren kennen, maar te verkeren is met dezen man om veele redenen niet.

Dat is een reuzenbrief geworden! — — —

Door wien het adres kan geschreven zijn: a Monsieur Thorbecke, Bibliothecaire de l'Academie de Leide [1], ben ik niet vermogend te raden. Dat gij den brief hebt laten teruggaan, verblijdt mij zeer. Intusschen is niets ligter te verklaren, dan dat de een of andere Duitscher, welk volk gewoon is het wezen der menschen in de titels te zoeken, misschien van mij vernomen hebbende, dat ik in opdragt der regering reisde, vooral ook om de onderscheidene bibliotheken en hare inrigting te leeren kennen, vermoedde, dat ik wel aan de bibliotheek zou aangesteld en dus onder het adres van bibliothecaire het best te vinden zijn. Wat mij daarbij ergert, is, dat prof. Van Voorst mij schrijft, dezen catalogus bij den postmeester in Leyden gezien te hebben, en waarschijnlijk eenige zoo gewigtige gevolgtrekkingen aan deze niets betekenende zaak knoopt. Wist hij slechts, hoe hatelijk mij post en titel is. Intusschen heeft dit te weeg gebragt, dat ik aan niemand het geringste meer mededeele over bedoeling en wijze mijner reis en alle in het denkbeeld laat, dat ik naar eigen besluit en welgevallen rondtrek. — — —

68. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 12 (16) October 1821 [2].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Gij hebt nu zulk een diep gevoel en zulk een hoog genot van deese edele kunst, die zeeker eene meer als aardsche bestemming voor ons heeft. — — —

1 Vgl. no. 53, blz. 63/4.
2 Reeds begonnen 11, ontvangen 24, beantwoord 27 Oct. (no. 72).

Was hier niet ten allen tijde gebrek aan gelegenheid geweest, wij zouden Uw musicaal talent mogelijkst hebben doen cultiveeren en gij zoud het na alle waarschijnlijkheid verre hebben gebragt. Maar wat zou even zo waarschijnlijk het gevolg zijn geweest? Bij Uw gevoel had gij Uw daarin verdiept en zoud daardoor het spoor tot Uwe waare en hogere bestemming hebben verloren. Aan dit kunstgenot is voor den zelfbeoeffenaar eene wegslepende verleidende kragt verbonden en ik zelf gevoel nog in mijne jaaren en bij mijn g'isoleerde levenswijse daarvan de hevige aantrekkingskragt. Mijn fluyt heeft zeedert vijf a zes jaaren bijna geheel gerust, maar zedert eenige weeken heb ik deselve dagelijks weeder ter hand genomen en speel thans beeter en ligtvaardiger [1] tot mijne eige verwondering, als in vroegere jaaren. — — —

In het algemeen, mijn Zoon, laat dog vooral geene overspanne verwagtingen en vorderingen in de samenleeving bij Uw inwortelen, maar zoek deselve bijtijds tegen te gaan, eer Uw zulks nog moeyelijker word en gij dan in de menschen Uw zelven nog meer moet beklagen. Gij moet nooyt vergeeten, dat de menschen in het algemeen dog hunne innere waarde hebben en behouden, zonder deselve voor Uw te hebben of te kunnen hebben. Genoeg, zij hebben deselve voor zig en in hunne kringen, waarin zij geplaatst zijn, en maken dus als menschen altoos aanspraak op Uw agting. — — —

Indien ik ook deesen Uwen toestand mag vermoeden, zo neem insgelijks ten dien opsigte mijnen hartelijken vaderlijken raad, om niet ontijdig te vroeg en te veel te begeeren, waardoor gij twijffelingen, onrust en ontevredenheid Uw zelven op den hals haald, om slegts van tijd tot tijd nog dieper U daarin te verliesen. Zet dus Uw ondersoek en Uwe beproevingen met eenen bedaarden, onderwerpenden geest langsaam voort, bind U aan de nodige regelen en tracht niet, de grenspaalen uyt te zetten, waarmede in het algemeen en voor Uwe jaaren bijsonder door de hoogste wijsheid de menschelijke navorschingen zijn beperkt! Het nodige en mogelijke licht zal ook Uw alsdan gemakkelijker en zekerder geworden, wanneer gij hetselve van bedaarde en eerbiedige pogingen langsamerhand verwagt. Laat Uw de eerzugt dog niet boeyen en verleiden. Gij weet, dat is nog een oude en gedugte vijand van Uwe rust en van Uw levensgeluk. Daarom wees omzichtig, waak en bid, opdat gij in de versoekingen niet valt. — — —

69. P. J. UYLENBROEK AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 20 October 1821.

Ziedaar wat vreemds, waarde Vriend, of liever, iets raars, iets zeldzaams, een brief van Uylenbroek! Gij zult Uwe oogen nauwlijks kunnen geloven en van verbazing de handen in elkander slaan. Ik voor mij altans zal zoo gesteld zijn, wanneer het mij wederom gebeurt, een brief van U te ontvangen. En ik heb het waarlijk met schrijven niet beter gemaakt dan gij, om U niet met eenige letteren te kunnen verrasschen. Beiden hebben wij toch (gij zult mij dit niet ontkennen) wat al te lang het schrijven uitgesteld en opdat hieraan een einde zijn zoude, zet ik mij neder in de hoope, dat mijne poging door de Uwe zal achtervolgd en ondersteund worden. Bijna zoude ik nochtans geloven, dat ik het mij zelven alléén te wijten heb, dat ik in zoo vele maanden geene tijding van U heb gekregen, doch de overweging, dat velen met mij, zelfs prof. Van Voorst niet uit-

[1] Gemakkelijker, vlotter.

gesloten, hetzelfde lot deelen, brengt mij hiervan terug en maakt mij nieuwsgierig om te weten, wat toch wel de oorzaak zij, waarom gij aan niemand, volstrekt niemand alhier iets van U laat weten. Doch ja, prof. Kemper alléén is de gelukkige en door dezen dan ook heb ik tot mijn genoegen en geruststelling vernomen, dat gij wel en te Dresden waart, doch verder ook niets. Gij begrijpt dus, dat ik veel meer kon en ook hartelijk wensch te weten en dat het mij bijzonder verblijden zou, indien deze, zoo ik meen, regtmatige wensch door U zelven vervuld wierdt. — — —

Mijne kennismaking met Schimmelpenninck is van beter gevolg geweest. Wij zien elkander nog al dikwijls en zijn gezelschap behaagt mij tot dusverre zeer goed. Dat Duitschland, Göttingen en Thorbecke dikwerf de onderwerpen onzer gesprekken zijn, zal ik U wel niet behoeven te verzekeren. Ik meen uit zijne verhalen te hebben bespeurd, dat gij veel met hem omgingt, hetgeen mij zooveel te aangenamer is en mij doet wenschen, dat onze kennismaking niet temporair zijn zal.

Gij zult voorzeker wel nieuwsgierig zijn naar eenig berigt omtrent Uwe goede vrienden alhier. — — —

Kaathoven vertrekt in de volgende week naar Berlijn en hoopt aldaar den winter met U door te brengen. Hij heeft mij gezegd U te zullen schrijven, ten einde eenig nader berigt omtrent Uw vertrek naar en Uw verblijf te Berlijn in te winnen.

Onze bijeenkomsten des Zondagsavonds duren, als van ouds, voort, doch om den tijd alsdan zoo nuttig en aangenaam mogelijk door te brengen, hebben wij gezamentlijk goedgevonden, te zamen een of ander autheur in eene moderne taal (b.v. Engelsch en Hoogduitsch) te lezen, vervolgens enige minuten te vergunnen aan ieder op zijne beurt, om voor de vuist over eene opgegevene stof te spreken en daarna eenige theses te defenderen. Dit bevalt ons zeer goed, vooral omdat wij bij dit alles niet uit het oog verliezen, dat wij meer vriendschappelijke bijeenkomsten hebben, dan wel vergaderingen van een bepaald gezelschap. — — —

70. C. W. H. VAN KAATHOVEN AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 21 October 1821 [1].

Amice. Afgaande op — — het plan van U om ook eenige tijd en wel met de winter in Berlin te willen verblijven, wilde ik U door dezen mijn plan bekend maken, ook derwaarts [a] heen te gaan en aldaar eenigen tijd (ten minsten een half jaar) te willen vertoeven. Het spreekt van zelven, dat het mij niet alleen als Hollander en landgenoot, maar ook als oude academiekennis aangenaam zou zijn, van dit Uw verblijf te kunnen profiteren. Ten dien einde stel ik U voor, zoo gij bij den ontvangst van dezen nog niet te Berlin zijn mogt, slechts voor korte tijd bepalingen voor kamers etc. te maken of, zoo gij er zijn mogt, dezelve voor een korten tijd te maken of te verkorten, ten einde ik het genoegen en, zoo ik hoop, zoo veel in mijn vermogen is, ook gij hebben zoudt aan elkanders gezelschap te jouisseren en gezamentlijk, zoo gij wilt, te nemen. Ik vertrek in de loop van dezen week van hier en zal door vertraging onderweg niet voor den 15 van November in Göttingen zijn. Zoo gij dit plan goedvind of iets beters te bepalen

[a] Hs.: derwaatrs.

[1] Ontvangen 17, beantwoord 18 Nov.

weet, verwagt ik van U aldaar poste restante een brief of anders te Leipzig. Meld mij in allen geval, of gij U aldaar of elders bevindt, want ik ben in alles, wat Duitsch heet of ruikt, vreemd en gij zult zoo tamelijk met alles bekend geraakt zijn. — Bij ons laaste zamenzijn hebben wij hierover nog gesproken en het ons als zeer aangenaam en wenschelijk voorgesteld, niettegenstaande het toen niet dan als verre probabiliteit voor mij bestond. Ik hoop gij thans hieromtrent nog dezelfde gevoelens koestert. — — —

71. J. M. KEMPER AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 23 October 1821 [1].

Gij hebt gelijk, mijn Vriend, ik heb vier maal brieven van U ontfangen en slegts eens geantwoord, maar de dadelijke voldoening aan Uwe gedaane verzoeken en de dien ten gevolge dadelijk plaats gehad hebbende verhoging van Uw inkomen scheen mij toe een beter blijk van voortdurende belangstelling in Uw lot te zijn dan brieven, waartoe het mij inderdaad toen aan stof zoowel als aan tijd ontbrak. Op gelijke wijze heb ik mij ook dadelijk op den ontfangst van Uws vaders brieven mij voor zijne belangen bij den minister in den bres gesteld en, hoezeer ik U en Uwen vader reeds dadelijk stellig en openhartig verklaard had, dat in die soort van posten gewoonlijk de ministers te veel eigen protegés hebben, om op aanbevelingen veel acht te slaan, niets verzuimd, dat in het belang van Uwen vader kon dienen, terwijl ik Zijne Edele alleen daarom niet dadelijk antwoorde, omdat het antwoord des ministers te gunstig was, om alle hoop weg te nemen, en echter niet gunstig genoeg, om gegronde hoop te kunnen geven of opwekken. Wanneer echter de beschikking over den verlangden post nog te Brussel tot mijne kennis gekomen was, zoude ik Uwen vader zeker geschreven hebben, maar eerst lang na mijne terugkomst vernam ik bij eene toevallige ontmoeting van den minister, dat ook dit weder mislukt was en een ander de gevraagde post *reeds lang* bekomen had.

In dien stand der zaken meende ik, misschien ten onregte, dat Uw vader meer aan eene vernieuwde aanbeveling, dan aan eene vruchteloze condoleantiebrief had, maar, door Uwen brief onderricht van de geheel verkeerde en ongunstige uitlegging van mijn stilzwijgen (uitlegging, die mij, ik ontveins dit niet, zonder Uwen brief naauwlijks mogelijk zou geschenen hebben), heb ik dadelijk aan mijnheer Uw vader geschreven, terwijl ik ook U gaarne hierbij de verzekering herhale, dat alleen de bovengenoemde redenen, gepaard met eenen onwillekeurigen tegenzin tegen niet volstrekt nodige brieven, de oorzaken van mijn stilzwijgen geweest zijn, gelijk ik van mijne zijde eenige misschien niet geheel overdachte uitdrukkingen in Uwen brief gaarne aan het enthusiasme voor ouderlijke liefde toeschrijve, hoezeer dezelve mij vooral op het oogenblik van de ontfangst van Uwen brief dubbeld moesten grieven, daar ik juist op dat tijdstip aan een plan werkzaam was, om ook bij Uwe terugkomst het lot van Uw volgend leven te verzekeren.

De heer Van de Wijnpersse namelijk sukkelt sederd eenigen tijd, zoodat hem de lust geheel ontbroken heeft, de logica dit jaar weder te beginnen. Ik had hem dus geraden zijn emeritaat te vragen en werkelijk reeds onderhandelingen met het ministerie geopend en juist op dat oogenblik ontfang ik Uw brief met twij-

[1] Ontvangen 17, beantwoord 20 Nov. (klad in no. 71 gelegd van concept in no. 79, blz. 108).

feling aan mijne voortdurende belangstelling aan U en de Uwen. Doch zeker hebt gij op den ontfangst van dezen dit denkbeeld reeds lang opgegeven, gelijk Uw brief mij geen oogenblik opgehouden heeft om mijn plan [1] verder door te zetten, aan welks gelukken ik wel niet twijfel, doch hetwelk in allen geval U niet zal beletten, Uw plan geheel ten einde te brengen, mits gij mij slegts een maand of twee drie voor Uwe terugkomst van die terugkomst verwittigt, want, daar nu eenmaal de cursus begonnen is, zal het door mijne spade terugkomst te laat ingeleverd verzoek van den heer Van de Wijnpersse wel vooreerst buiten beschikking blijven. — — —

72. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Dresden, 27 October 1821 [2].

— — mijne innigst geliefde Ouders. — — —

Al datgene, wat veelen schijnt het levensgenot bijzonder te verhoogen, natuur, muziek en kunst over het algemeen, scheidt mij slechts te onverzoenbaarder van dit leven. Dikwijls begin ik aan de gansche betekenis des aardschen levens tegelijk te twijfelen en te vertwijfelen. Dan schijnt mij dikwijls door alle aanstrenging, moeite en werkzaamheid niets, wat verdiene genoemd te zijn, bereikt te worden, hoezeer juist de voortzetting dezes zwoegens en des eindigen strevens datgene is, wat in onafgebrokenen zamenhang de lotgevallen des menschelijken geslachts doordringt en doorstroomt en aan de geschiedenis eene zekere vastheid en eenheid geeft. Wanneer ik mij dan wende tot de rigting op het wezen en oneindige, zoo schijnt het, alsof hier door vereenigde krachten en het zoeken van jaarhonderden meer verdonkerd en verward, dan gewonnen en alsof het in dit opzigt slechts den enkelen gegeven zij, te streven en slechts voor zich, niet voor anderen te vinden. En toch is het dit alleen, wat als in het hoogste en heiligste de belangstelling van allen onverdeeld vereenigen kan. Dan komt mij de menschheid nu en dan voor als eene dorstende en verlangende natuur, waarover het goddelijke zich in onweerswolken heeft zaamgetrokken, om van tijd tot tijd met eenen bliksemstraal in den geest van eenen enkelen te slaan, die dan zich zelve onbewust het eindige om zich met de vonken des hemelschen lichts vervult en daardoor loutert en verheerlijkt, dat hij het eindige tot het wezen en het wezen tot het eindige terugdraagt. Hierin openbaart zich de magt der kunst en des genies. Maar deze straal, gelijk hij gekomen is, gaat ook weer tot zijnen oorsprong terug en aan eene voortleiding des goddelijken vuurs door de op elkander volgende rijen der geslachten is niet te denken. Het genie,

[1] Dit plan was niet nieuw, vgl. de volgende brief, die berust in de Kon. Bibl. in 's-Gravenhage onder het nummer 121 B 6:

J. M. KEMPER AAN JERONIMO DE VRIES.

Brussel, 14 December 1820.

Beste Roon. — — —

Wat het bibliothecariaat te Leyden betreft. Ik meen U reeds gezegd te hebben, dat Thorbecke, om zich ten dien einde te bekwamen, op s' lands kosten naar Gottingen, Parijs en Wenen reist, om, gelukkig slagende bij zijne wederkomst extraordinarius professor in de philosophie en onderbibliothecaris te worden op een inkomen van 1600, want eerste bibliothecaris is gewoonlijk een der ordinarii professoren, welke daarvoor een toelage van f 300 ontfangt.

In de route, die J. R. zou volgen, blijkt hij zich toen weinig verdiept te hebben!

[2] Beantwoord 5 (no. 73) en 6 Nov. (no. 74).

met eene hoogere wereld in verbindtenis gebragt, staat op den bodem der onze geisoleerd.

Bij Tieck wordt mijn verkeer hoe langer zoo enger en menigvuldiger. Ik ben daar dagelijks aan huis en mijn leven in Dresden leef ik nagenoeg in den kring dezer familie. Het is niet te beschrijven, met welke innigheid men mij daar omvat en hoe ik wederkerig mij daar geheel te huis gevoele, zoodat ik aan mijn vertrek naar Berlijn nog niet denken mag. Ik wagt slechts, totdat ik plotzeling weder tot het bewustzijn mijner thans verlorene vrijheid ontwake, om mij dan in een of twee dagen met geweld los te rukken. Op eene andere wijze zie ik niet, hoe hier weg te komen, te meer daar alles wat ik hier van Berlijn zie en hoor, mij versterkt in de overtuiging, dat ik met de verandering slechts te verliezen heb. Ik verzoek U derhalve mij verder op Dresden te schrijven, want, mogt ik voor het aankomen des briefs afgegaan zijn, dan zal ik wel zorgen, dat mij dezelve zonder fout nagezonden worde. — — —

Gister heb ik voor het eerst bijgewoond eene voorstelling der Schepping van Haydn, met uitnemend genoegen, maar zonder te kunnen zeggen, dat de muziek mijne verwagting overtroffen heeft. Vooral is het schilderen en nabootzen der enkele voorstellingen en woorden in den zingtext door de toonen mij onaangenaam geweest. Zoodra de muziekkunstenaar op dezelfde wijze denken wil als de redenaar of dichter, verlaat hij het gebied zijner kunst, die haar middenpunt alleen in zich zelve hebben kan. Even zoo weinig als de landschapschilder een blote nabootzer der natuur is, even zoo weinig kan de muziek iets voortbrengen, hetwelk niet in haren eigenen schoot ontvangen en geboren is. Zeer merkwaardig en eigendommelijk scheen mij daarentegen in de Schepping de verbinding en zamenhang der instrumentaal- en vocaalmuziek.

Hierbij moet ik U de groote vreugde te kennen geven, die gij mij door Uw berigt gemaakt hebt, dat gij, beste Vader, weder de fluit hebt ter hand genomen. Eenige dagen voor het ontvangen Uwer letteren had ik een fluitconcert van den beroemden fluitist Furstenau gehoord, met welke aandoeningen ben ik niet in staat uit te drukken. De enkele toon eener fluit vermag mij reeds geheel te beheerschen en mijn gansche wezen in de zoetste herinneringen te versmelten. Maar het gemelde concert vooral opende mij als 't ware de poorten des verledenen, zoodat ik U en Uwe fluit meende te vernemen, en in de hemelsche klanken trad mij mijne gansche kindschheid voor den geest. Diepe weemoedigheid beving mij en gij, mijne Ouders, mijn vaderland, alles, wat ik mis en verlaten heb, scheent uit een schemerend verschiet voor den dag te treden en mij te naderen. Toen dacht ik aan Jetje [1], hoe zij, nog vreemdelinge hier beneden, in hare hemelsche reinheid en onschuld Uwe fluit en hare toonen beminde en hoe zij bij haren heengang ook deze harmonien van U met zich scheen te hebben genomen, om in andere gewesten daarbij Uwer te gedenken. Dan gedacht ik aan de andere wonde, mij in het bijzonder zedert dien tijd geslagen [2], en nameloze rouw drong op mij in, zwaarder en grooter, dan de borst vermogt te vatten. Den volgenden morgen verhaalde ik het een en ander bij Tiecks en klaagde vooral, dat ik zedert den dood van Jetje het bij U, lieve Vader, in de weinige maanden, die ik jaarlijks bij U doorbragt, niet zoo ver had kunnen brengen, mij mijne jeugd

1 Zijn jongste zusje (H. A. C.), dat in 1816 overleden was (vgl. Dl. I).
2 De dood van zijn vriend R. J. Koolhaas (vgl. Dl. I).

en Uwe fluit te hernieuwen. Daarop kwam Uw brief en het is nu ligt te vatten, hoe overgroot mijne vreugde was, dat mij bij het lezen de tranen uit de oogen sprongen. Nu wensch ik niets hartelijker, dan dat gij der fluit getrouw blijft, die U deze trouwe, des ben ik verzekerd, met het heerlijkst genot vergelden zal. En dan verheug ik mij dubbel op het wederzien. — — —

73. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 5 November 1821.

Mijn geliefde Zoon. — — —

Ik had met volle zekerheid verwagt, dat gij met het einde van October na Berlijn zoud vertrokken zijn; ook kan ik geen voldoende gronden vinden voor Uw zo veel langer verblijf in Dresden, waaraan ik dus ook het zegel mijner goedkeuring niet kan hegten. In mijn vorige brief bedoelde en poogde ik reeds, na mijne meening duydelijk genoeg, om U voor Uwe waare bestemming te wekken, want ik gevoelde, dat gij zulks behoefde en Uw langer verblijf in Dresden scheen mijn niet doelmatig genoeg. Het is de hoogste tijd, dat gij eenen anderen werkkring en andere betrekkingen zoekt. Wankel dus niet, maar wees en blijf standvastig. Zie op het compas en hervat moedig het roer voor Uwe bestemming! Bedenk Uw dan dog geen oogenblik langer, maar neem dadelijk vast en onherroepelijk een mannelijk besluyt! — — —

Maak [1] dog, dat gij dadelijk van Dresden wegkoomt en schrijf Uw rapport aan Falck en Curatoren uyt Berlijn. Volg dog vooral mijnen raad en zoek dus zonder allen tijdversuym Uw eige en onse rust te herstellen! Thans haast mijn de post. Vaarwel.

74. F. W. AAN J. R. THORBECKE [2].

Zwolle, 6 November 1821 [3].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Ik meende duydelijk genoeg te bespeuren, dat Uw hart de hoofdroll speelde en Uwen geest geboeid en belemmerd hield, want zonder het eerste wist ik de voorgedrage gedagten met Uwe anders gesonde en heldere denkwijze volstrekt niet overeen te brengen. En dit is in Uwen laatsten brief ook weeder hetselve geval, met dat onderscheid evenwel voor mijn, dat ik daarin vrij wat meer ontrustende bevestiging vond. Immers, wat kan nadeeliger voor U zijn, dan dat gij Uwe vrijheid in gevaar stelde en Uw hart liet regeeren ten waaren nadeele van Uwe rust, van Uw eige levensgeluk en van Uwe schoone bestemming!

Neen, ik herhaal dikwijls bij mijn zelven en dikwijls ook tot geruststelling van Uwe moeder: Rudolf *kan* dat alles niet vergeeten, hij is hoogstwaarschijnlijk reeds weeder op het regte spoor teruggekeerd en — mogt zijn hart zijnen geest nog bedwelmt houden, dan mag ik hoopen, dat mijne brieven en onse hartelijke wenschen voor zijn geluk en onse geruststelling hem dadelijk en geheel en al zullen doen ontwaken, om een juk en eene last af te schudden, waaronder hij zig in zijne werksaamheden alleronaangenaamst belemmerd zou gevoelen. — — —

1 Het volgende op een heel klein papiertje, in de brief gesloten.
2 Van deze brief is ook het klad bewaard.
3 Ontvangen 17, beantwoord 20 Nov. (no. 79).

Dingsdagmorgen [1], den 6 November. Om mijne toenemende ongerustheid over Uwen brief van gistern, over Uw verblijf en over all hetgeen ik daaraan verknogt zie, heb ik deese nagt niet kunnen slapen. Gij hebt tot hiertoe Uwe reis zo gunstig en doelmatig vervolgt en ik heb niets minder gevreesd dan zulk eene verstoring in Uw plan en in Uwe denkwijze. Dus mijn lieve Zoon, sta vast in Uwe oude voornemens, als een man en waar philosoph!

75. J. R. THORBECKE AAN L. TIECK [2].

⟨Berlijn, 8 November 1821.⟩[3]

Wie theuer mir die Ausführung meines raschen Entschlusses, auch noch den letzten Tag meines Aufenthalts bey Ihnen, innigst verehrtester Herr Doctor, zu stehn kam, habe ich Ihnen nicht gesagt und kann es auch jetzt nicht schreiben. Vorzüglich war ich den letzten Abend viel zu bewegt, als dass ich es auszusprechen im Stande gewesen wäre, mit welchem innigen Gefühl ich die Liebe und das Interesse, welches Sie mir erzeigten, anerkenne. Sie wissen es nicht, in wie vielen Beziehungen mir bey Ihnen eine neue Welt in meinem Gemüthe aufgegangen ist. Mein Daseyn in Dresden ist nur in Ihrem Hause zu einer herzlichen vollendeten und in sich abgeschlossenen Gegenwart geworden, wogegen gehalten alles übrige, selbst mein jetziges Leben, mir als eine todte Vergangenheit und die Zukunft in gebleichtem Schimmer erscheint, worin das Wesen, welches allein erlebt wird, die Erschauung beseelt hat. In Ihrem vortrefflichem Kreise erwacht Einem neue Kraft und Muth, die Aufgabe des Lebens durch das Leben selbst zu lösen. Darum komme ich mir bald vor, bey Ihnen erst recht gelebt ⟨zu⟩ haben, wenn ich mir denke, wie ich mich ganz in der Gegenwart versenkte und mein jetziges Leben eigentlich nur darin besteht, dass ich an der Erinnerung eines vorübergegangenen Lebens zehre, bald, wenn die gemeine Wirklichkeit sich mir unwiderstehlich aufdrängt, dünkt es mich, alsob ich eigentlich damahls träumte und erst jetzt wieder zur Wahrnehmung des Alltäglichen erwacht sey. Mir jetzt vorstellen, dass ich Sie und die Ihrigen nicht wiedersehn würde, hiesse mir das Beste nehmen, wovon ich lebe. Wenn ich, wie die Kinder, meine, durch Fleiss und gute Aufführung einen besonders schönen Weihnachten verdient zu haben, so komme ich vielleicht, wenn sich dazu die Gelegenheit findet, zur Ferienzeit in Ihre Arme geflogen und kehre dann wieder auf meine hiesige Station zurück. Etwas herrlicheres kann mir das Christkindchen nicht bescheren, als wenn es mich zu Ihnen hintrüge. Wird mir aber diese Freude nicht zu Theil, so entschädige ich mich für diese Entbehrung durch einen verlängerten Aufenthalt im Frühling.

Gester Abend kam ich hier ziemlich ermüdet an und besuchte heute die Frau Professorin Solger, den Professor Eichlaub[4] und Ihren Herrn Bruder, den ich aber nicht traf. Morgen ziehe ich in mein neues Quartier ein, welches ich heute miethete bey einer gelehrten Frau und Schriftstellerin, wovon ich aber den Nahmen, wie mich dieses Unglück eben bei diesen Damen fast ausschliesslich verfolgt, schon wieder vergessen habe. Dagegen habe ich die Nummer meiner

1 Het volgende op een heel klein papiertje, in de brief gesloten.
2 Klad.
3 De dagtekening blijkt uit no. 77.
4 Van deze naam is alleen de eerste lettergreep goed te lezen.

Wohnung behalten. Sie ist auf der Friedrichstrasse no. 16. Unter den Linden habe ich vergebens gesucht.

Die Frau Prof. Solger hat mir die herzlichsten Grüsse an Sie alle aufgetragen. Mir that es ausserordentlich wohl, einmahl wieder über Sie und die Ihrigen mich aussprechen zu können, wobey die Solger mir mit ganzer Fülle von Liebe und Verehrung, welche Sie zu Ihnen hegt, entgegenkam. Mit unermesslicher Wehmuth hörte ich Sie ferner von ihren heimgegangenen Solger reden, liess mich in seine Arbeitsstube führen und erhielt die Erlaubniss, was von seiner Hand da ist, durchsehn zu dürfen. Es ist alsob man dem Auffluge des scheidenden Geistes nachsähe, wenn man bey den Nachlass zeitlicher Thätigkeit ausgezeichneter Männer ⟨verweilt⟩.

Der Gräfin und den übrigen Damen bitte ich mich auf das angelegentlichste zu empfehlen. Ihre liebe herliche *δωρῳ Θεία* grüsse ich auf das innigste. Und Sie, verehrtester Herr Doctor, bewahren mir Ihre Freundschaft und Zuneigung.

76. W. A. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 10 November 1821 [1].

Amice. Ik zie wel, dat, wanneer de pen niet weder door mij wierd opgebeurt, gij dezelve gerust zoudt laten rusten, totdat gij deszelfen dienst bij de terugkomst zelfs kondet aanvaarden. Menigvuldige bezigheden en correspondenties zijn geene verontschuldigingen, daar ik dezelve op gelijke wijze zoude kunnen aanvoeren, en vriendschappelijke brieven vlieden te snel om veel tijd te kosten. Maar genoeg hierover.

Prof. Kemper deelde mij de tijding Uwer aankomst in Berlin mede en nu zal het mij benieuwen te vernemen, in hoe verre deze stadt in Uw oog eene vergelijking kan uithouden met het bekoorlijke, kunstlievende en zedelijke Dresde. Ik behoef wel niet te zeggen, of 't mij aangenaam is geweest, de kennis van voornoemde professor te maken. Zelden vindt men, geloof ik, iemand, die zoo geheel en al in de 19de eeuw te huis hoort; zijne zoo vlugge opvattingskracht en overzicht van verschillende vakken maken zijnen omgang zoo aangenaam als nuttig. Jammer dat hem niet meer koelbloedigheid ten deel viel, want dan zoude hij, gelijk mij verschillende leden verzekerden, als 't ware 't hooft der Noordelijke gedeputeerden kunnen ⟨zijn⟩, terwijl hij nu in zijne uitvallen soms verder gaat, als gemeent was.

Mijne keus ten opzichte der dames komt geheel met de Uwe overeen. Mevrouw is pedant en te doof, om er mede te kunnen spreken; de oudste dochter [2] bevalt mij *bijna* zoo zeer als Uw, de tweede vindt ik eene vervelende praatster en de derde een hartelijk, goed en vrolijk meisje zonder ondervinding of wereldkennis.

[1] Ontvangen 15 Dec.

[2] Elisabeth Kemper, over wie *A. H. Hoffmann von Fallersleben*, Mein Leben. Aufzeichnungen und Erinnerungen, 6 Bde, Hannover 1868, Bd I blz. 265 schrijft (over 1821): „Unter diesen (d.w.z. jonge meisjes) war Elisabeth Kemper, die von dem Augenblicke an, als ich sie zuerst sah, mein ganzes Herz gewann. Niemand durfte sich darüber wundern, ich am allerwenigsten. Diese Schönheit voll Jugend und Anmuth, dieser jungfräuliche Adel des Gemüths, dieser helle, feingebildete Geist! Es that mir wohl, wenn ich in ihrer Nähe war, und ich ward wehmüthig gestimmt, wenn ich sie mehrere Tage nicht sehen konnte. Sie war eine grosse Freundin der deutschen Litteratur, sie sprach und schrieb das Deutsche. — — —"

In 't algemeen is mij het oponthoud alhier zeer mede gevallen. Directe voortgang van studien vindt ik hier minder dan te Göttingen, maar daartegen zoo veel meer grondigheid. Studenten ken ik weinig en zal zulks ook niet zeer zoeken, als in zooverre mij enkele individuen bevallen. Uilenbroeck zie ik het meeste en steeds met meer genoegen, wijl karakter, humor en kundigheden mij even zeer in hem bevallen; zelfs die schijnbare koudheid van gemoed, waarvan gij gewag maakte, heb ik niet kunnen vinden, maar wel zelfsbeheersching in 't discuteren.

En nu zal ik eenig nieuws verhalen — zoo niet ouds herhalen — van 't geen 't dierbre land betreft. De expeditie van Palembang is boven verwachting, onder kommando van de generaal Le Kock [1], uitgevallen [2]. Over de tweehonderd onzer braven vonden er hun graf in de twee verschillende, hoogst bloedige aanvallen. Den 20 Juny wierden de onzen teruggeslagen wegens de palen in de rivieren, wegens de onbekende moerassen en terreinen en door 't ongelukkige herhaalde stuk [a] schieten der kabels, waardoor de schepen de rivier telkens afzakten. Hachelijk wierd daarop de toestand van Le Kock, wijl de moed der inlanders klom en men een opstand der kwaadgezinde Bancalen [3] duchtte. Maar den 24 wierd alle moeite na een leeuwengevecht door de zege bekroont, terwijl Badaroeden [4], in zijne hoofdstadt ingesloten (gelijk Napoleon), te vergeefs trachtte zijn broeder in zijne plaats te doen aanerkennen. Twee dagen daarop gaf die sultan zich, mits behoudt van 't leven, onbepaald over. De Javanen vochten als woedenden voor ons, uit haat tegen de Engelschen. Gij begrijpt, welk een voordeligen invloed dit op onze marine zal maken; jammer, dat een Van der Hoop dat ministerie heeft en men de vreugde van den Koning niet meer ten nutte voor die tak zal trek[ken].

De Tweede Kamer is later te samen gekomen, als zij opgeroepen was, omdat veele Brabantsche heren, nog nijdig over 't aannemen der nieuwe wet [5] omtrent de contributien, niet wilden komen. De werkzaamheden zijn nu echter begonnen [6]. Wat zegt gij wel van de keus, die men aan Stassart en De Celles [7] heeft gedaan? De laatste vooral wordt op alle mogelijke wijzen gehoont; met moeite kon hij, zeer duur, kamers krijgen, in de societeit deballotteerde men hem, in gezelschap draait men hem meest de rug toe. 't Is toch aangenaam te zien, dat bij zulk een man geen geld meer helpt om aanzien te geven. — — —

[a] Hs.: kap stuk.

1 M. de Kock.

2 De *Nederlandsche Staatscourant* van 9 November 1821 gaf hierover een bericht van 10 Juli uit Batavia, vgl. ook *F. W. Stapel*, Geschiedenis van Nederlandsch Indië, Dl. V, Amsterdam 1940, blz. 193-194.

3 Bewoners van Bangka.

4 Badroedin.

5 Vgl. no. 54, blz. 65.

6 De *Utrechtsche Courant* van 17 October geeft een verslag van de opening van de Staten-Generaal door de Koning op 15 October, 24 October vermeldt hetzelfde blad een bericht d.d. 21 October uit 's-Gravenhage, dat de aanwezige leden de geloofsbrieven der her- en nieuwgekozenen niet hebben kunnen onderzoeken en onverrichter zake naar huis moesten terugkeren wegens de afwezigheid van eenendertig bij name genoemde leden uit de Zuidelijke provinciën. 31 October volgt de mededeling van 29 October, dat de Tweede Kamer die dag heeft vergaderd en in de commissiën de geloofsbrieven onderzocht en goed bevonden, vijfentwintig in getal, waaronder alleen baron De Celles en Stassart met name genoemd worden.

7 Prefecten uit de tijd van de inlijving, Stassart van het Departement van de Monden van de Maas, De Celles van het Departement van de Zuiderzee.

77. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Berlijn, 10/13 November 1821 [1].

Eindelijk, mijne beste Ouders, zit ik in Berlijn, waar ik Woensdagavond aangekomen ben, na Maandagmorgen van Dresden vertrokken te zijn. Hoe zwaar mij het scheiden van de familie Tieck geweest is, kan ik niet schrijven. Het is boven alle voorstelling, met welke liefde en belangstelling ik daar behandeld werd. Ik was daar dagelijks en bijna meer te huis, dan op mijne kamer. De bloesem van dezen heerlijken kring is buiten Tieck zelve regt eigentlijk zijne dochter Dorothea, eene jonkvrouw van zoo groote en rijke voortreffelijkheid, dat ik twijfel, of men eene tweede zal vinden, die het verdiende, haar aan de zijde gesteld te worden. Maar ik zie reeds, ik kan over haar niet schrijven, want ik val in gewone uitdrukkingen en om dit hemelsche wezen te schetzen, moest men eigentlijk over eene nieuwe taal gebieden kunnen. Ik wenschte, dat Claartje slechts veertien dagen dit meisje dagelijks kon zien en spreken, om zich regt levendig bewust te worden, welk een hemel in eene vrouw wonen kan. De natuur schijnt zich in den aanleg van dit haar pronkstuk uitgeput te hebben en eene uitnemende opvoeding, haar bovendien ten deel gevallen, behoefde slechts te leiden en te werken. Want eigentlijk voedt zulk een geest en zulk een gemoed zich zelve op. Geen man heeft eigene waarde genoeg aan dit meisje te verdienen, maar kan eerst waardig worden haar te bezitten door den adel, welken hare liefde hem bijzet. Ik heb moeten beloven weder te komen en dit uitzigt is voor mij thans het beste, waarvan ik leve.

Met groot genoegen heb ik nog in Dresden de kennis gemaakt van den wijsgeer Krause, een buitengewoon en allerbeminnenswaardigst man. Met uitstekende vreugde hoorde ik zijne dochter eenige malen op het klavier spelen, zulk eene meesteresse op dit instrument was mij nog niet voorgekomen.

Hier in Berlijn wone ik zedert gister reeds in mijne gehuurde woning, bey der Frau von Bültzingslöwen, Alte Friedrichsstrasse no. 16. Berlijn bestaat slechts uit groote breede straten, die elkander regthoekig snijden, waardoor de stad een zeer eenvormig aanzien bekomen heeft en het duidelijk te zien is, hoe de wil eenes eenigen hier alles schiep en met onwederstaanbaar beleid bestuurde. De stad is buitengemeen groot, zoodat ieder bezoek, hetwelk ik te maken heb, tot eene wandeling van $^1/_2$ uur wordt. Daarbij is het overal, met weinige uitzondering, stil en doodsch. Tot nog toe heb ik de kennis gemaakt van den professor Lichstenstein en den JustizRath Krause. Andere heb ik bezogt, maar niet getroffen. Onder dezen den professor Tieck, den broeder des dichters. Met uitnemend genoegen heb ik hier verder de kennis hernieuwd van mevrouw Solger, weduwe van den hoogleraar van dezen naam, een voortreffelijk wijsgeer en allervertrouwste vriend van Tieck, aan wiens heerlijke schriften ik zeer veel verschuldigd ben. Mevrouw Solger had ik reeds dikwijls in Dresden gezien en hier heeft zij mij veroorloofd, over alle nagelatene papieren des overledenen ter lezing of ander gebruik te beschikken.

Woensdagavond heb ik dadelijk L. Abeken opgezogt, die mij zeer vriendelijk ontving, maar over wien ik thans liever nog niets meer schrijve, totdat ik hem meer doorzien heb. Intusschen is mij reeds klaar geworden, met welk regt oom Christiaan hem „einen schrecklich gelehrten Menschen" noemen kon. Hij praat

[1] Beantwoord 21 Nov. (niet opgenomen).

onophoudelijk en onuitputlijk voort en zonder gaarne naar den anderen te horen, is hij er ijverig op uit, geen tijd te verliezen, de lieden van zijne geleerdheid, smaak en lecture in kennis te stellen. Daarbij heeft het eene woord altoos volmaakt dezelfde hoogte van toon als het ander, hetwelk eene onbegrijpelijke vermoeying medebrengt, vooral daar het schijnt, alsof hij al hetgeen hij spreekt, tevoren opgeschreven en van buiten geleerd had. Ik beschouw zulk eenen man als eene uitmuntende oeffening van geduld en zal mijn best doen, altijd in goeden luim te blijven. Bij eene volgende gelegenheid meer en, zoo ik hoop, gunstiger.

13 November. Het bovenstaande schreef ik den 10 en wilde den brief Zondag afzenden, toen ik vernam, dat de post niet voor heden vertrok. Van U is mij nog niets geworden.

In deze dagen heb ik verscheide nieuwe kennissen aangewonnen, waaronder de professoren Schleiermacher, Von Raumer, Boeckh en den eersten bibliothekaris Wilken.

Zondagnademiddag maakte ik met L. Abeken eene wandeling naar het koninklijk kasteel Charlottenburg, een uur van hier gelegen. De bibliotheek heb ik reeds in oogenschijn genomen en ervaren, dat men gezind is, mij met alle gewenschte liberaliteit te gemoet te komen.

Verder is, gelijk ik verneem, muziek hier het voorname vereenigingsmiddel van gezelligheid en omgang en eene voorheerschende neiging tot deze heerlijke kunst hier algemeen verbreid, zoodat ik mij van deze zijde niets aangenamers denken kan. — — —

78. J. R. THORBECKE AAN ⟨F.⟩ A. ⟨RITGEN [1]⟩ [2].

Berlijn, 17 November 1821.

Lange habe ich gesäumt Ihren lieben Brief zu beantworten und ich furchte mich fast vor der Rechtfertigung, je räthselhafter Ihnen mein Betragen erscheinen musste. Ich sah mich von Ihnen in meinen Aeusserungen misverstanden und doch beruhrte Ihr Brief mit so mannigfaltigem Anklange mein Gemüth, dass ich zweifelte, ob ich weniger von Ihnen, als von mir selbst verstanden wurde, und es lange wahrte, ehe ich mich wieder mir selber gegenüber sah. Schon dass Sie anfingen, mir zu sagen, ich hätte noch nicht geliebt, bewegte mich desto wunderbarer, je öfterer ich schon versucht hatte in diesen geheimnissvollen Himmel einige Blicke zu werfen, ahndend, aus ihm könne mir erst der Einklang des inneren und aeusseren Lebens, insofern es in der Erscheinung besteht, kommen, welches da die Erscheinung als solche nur in und durch Widerspruche da ist, allein dadurch möglich ist, dass sie mehr als blosse Erscheinung und uber diese emporgehoben oder in ihr zugleich wesentlich wird. Was ich seitdem in meinem Inneren empfunden und erlebt und was sich alles aus den Tiefen entwickelt hat, das lässt sich nicht in Worte fassen, wie gern ich es Ihnen mittheilte. Eine lange bunte Reihe von Gestalten, Gefuhlen und Gedanken zieht bey mir voruber, wovon ich den Anfang in der Zeit allenfalls bezeichnen könnte, das Ende aber nirgends erscheint. Da ich Gottingen verliess,

1 Vgl. no. 61, blz. 73.
2 Klad.

meinte ich die Stelle entdeckt zu haben, von wo aus mir das ersehnte Lichte uber das Höchste und Heiligste aufgehn würde, und im Anblick der aufdämmernden Morgenröthe verloren, schritt ich muthvoll und freudig vorwärts. Aber ich war, wie es scheint, an der Himmelsgegend irre geworden und nam Abend für Morgen. Denn die erwartete Sonne, anstatt sich höher zu erheben, senkte sich immer tiefer und ein noch ubriggebliebener matter Schimmer schien bald ganzlich erlöschen zu wollen. Aus der Tiefe des gewolbten Himmels erglänzten hie und da einige Sterne, aber zweifelhaft ob mit eigenem oder erborgtem Licht von dem untergegangenen Glanz und auf jedem Falle sichere Boten der schweigenden Nacht.

So sah es in mein Gemuth aus, als ich Dresden erreichte. Wie ich schon in Heidelberg unbewusst nach einer höheren Einheit strebte, als ich in mir selber oder in den Philosophieen fand, denen ich nachhing, davon zeugte schon, denke ich, mein Brief, obwohl dunkel und von der Form einer mir fremden Sprache noch dunkler beschattet. Der Gegensatz von Natur und Menschenleben zerspaltete mein Inneres und je mehr die Anschauung der ersteren mich in meiner Umgebung drängte, desto gewaltsamer suchte ich das Höchste und Freye nach der anderen Seite hin zu flüchten und nur das Leben in selbständiger Einheit und höherer Bedeutung zu vermählen. Einseitig, ich gestehe es, aber bey dem einmahl zerstörten Gleichgewicht bedurfte ich eines festen Haltes, worin die innere Kraft des Lebens und seine mannigfach bewegte Handelung, das Innere und Aeussere, zusammenfiele und als in seinem Mittelpuncte ruhete. Bey diesem Puncte fingen Sie in Ihrem Briefe an, Ihre Aussicht des *irrdisch-zeitlichen* Lebens mit grosser Klarheit und Bestimmtheit zu erörteren. Sie wollten weniger das Wesen, dasjenige, was allein wahrhaft erlebt wird und das Leben einzig mit Bedeutung beseelt, beruhren, als Ihre Betrachtung auf die aeusseren Bedingungen unrser hiesigen Existenz beschränken. Auf diesem Wege waren Sie bald genöthigt den Begriff von Glück an der Spitze Ihrer Gedanken zu stellen. Das Eine, wie das Andere, lag ganzlich ausser meinem Kreise, den ich von einem verschiedenen Anfangspuncte angehend beschrieb, wie gerechte Veranlassung meine fragmentarische Ausdrucke auch zu Ihrer Auffassung mögen gegeben haben. So musste es sich ereignen, dass die Reihen unsrer gegenseitigen Gedanken ohne irgendwo zusammenzutreffen, neben einander herliefen. Ich strebte, wiewohl ich mir dieses ganzen Zusammenhangs erst nachher klar bewusst geworden bin, zu der Stelle zu gelangen, von wo aus ich das Leben nach seinem freien Wirken und nothwendigen Verknüpfungen in seiner unendlichen wesentlichen Bedeutung schaute, um die Erscheinung und das Zufallige mit dem Ewigen auszusöhnen, oder wollen wir lieber sagen, das Nichtige der Erscheinung in dem Hervortreten des Wesens zu vernichten; und eben dadurch auf dieses zuruckzufuhren. Hieraus erwuchs die Aufgabe von dem Leben in seiner relativen Wesenheit als von dem Gegebenen, wie Sie es ergriffen, gänzlich abzusehn, um alle seine Verhaltnisse und Beziehungen in der Einheit eines höheren Ganzen aufzulösen. Der stete Wechsel von Werden, Entstehen und Vergehn, wobey wir uns nie beruhigen konnen, sollte mir auf diese Weise in einem *Seyn* aufgehn und den immerwährende Fluss der unendlichen sich in Gegensatzen aufhebenden und zerfliessenden Mannigfaltigkeit wollte ich bis dahin verfolgen, wo die freyeste Mannigfaltigkeit und die nothwendigste Einheit sich volständig durchdringen. Die Widersprüche, worin wir hier zu leben und zu denken ver-

urtheilt sind und die sich stets gegenseitig vernichten, haben eben dadurch das Vergangliche in die Welt gebracht und sind an der anderen Seite doch wiederum das einzige Princip unsrer wurklichen Existenz und Thätigkeit. Zugleich erkennen wir aber auch in der Einheit unsres Selbstbewustseyns, dass wir uns in die Beziehungen und Verhaltnisse, worin wir uns bewegen, nie gänzlich aufzulösen vermögen, sondern dass sich alle Theilungen und Spaltungen an Etwas wesentlichem in uns brechen, welches immer übrig bleibt. Das Licht, worin dieses Wesentliche wohnt, bricht sich, uns zugewandt, umgekehrt nothwendig in den Gegensatzen, worin wir befangen sind. Aber gewiss ist es, dass das Vergangliche nur da in seiner Nichtigkeit und Verganglichkeit anerkannt wird, wo es zugleich als Unvergangliches geschaut wird. In diesem Zurucktragen des Verganglichem zu dem Unverganglichem und des Hineinfuhren des letzteren in dem Ersterem, sodass es davon ganzlich erfullt und durchdrungen werde, soll die Philosophie ihre Aufgabe lösen. In der Kunst, wie in der Religion und der Sittlichkeit geht diese Vermahlung wurklich vor sich, aber nur die Philosophie ist die *Wissenschaft* von diesen allen.

Wer nun die Welt der Erscheinung und des Wesens zu trennen vermag, der bringt es vielleicht eher[a] dahin, die Zweifel, womit die grosse Aufgabe der Philosophie unser Gemuth belagert, zu besiegen, aber mir scheint es uber die Welt der Gegensätze noch nicht hinausgekommen zu seyn. Denn eben so wenig als das Unendliche die Grenze des Endlichen oder das Zeitliche der Anfang des Ewigen oder ein zukunftiges Leben die Fortsetzung sogenannten Gegenwartigen ist, ebensowenig ist eine Grenze zwischen Wesen und Erscheinung denkbar. Das gilts ja eben, hier nachzuweisen, wie uberall nichts *ist* als das Gottliche, das Zergehn dieses Gottlichen in den Beziehungen der Erscheinung zu erklaren und es zugleich als Gottliches zu wurdigen, wenn wir anerkennen, wie es aus der Vernichtung der Erscheinung als seines eigenen Nichts, sich verklärend und die Welt der Erscheinung anfullend oder diese in sich zuruckziehend und vollendend, hervortritt. Dass wir aber bey dem Aufleuchten des Gottlichen von einem Acte der Vernichtung des Nichts sprechen, geschieht nur von unserem menschlichen Standorte aus, denn, von dem Mittelpuncte, wo das Wesen sich selbst schaut, gesehn, ist das Nichts nicht, sondern lauter Gottliches und Wahres.

Vielleicht bin ich Ihnen deutlicher, wenn wir einen Theil aus dem grossen Ganzen ablosen und fur sich betrachten. In unser Leben hienieden haben sich Vergangenheit und Zukunft so getheilt, dass keine Gegenwart ubrig geblieben ist. Und doch sind beide nur Beziehungen, worin die grosse Gegenwart, welche alles trägt, sich für uns aufgelöset hat. Denn sonst wären ja beide nicht einmahl *als* Beziehungen *für* uns. Darin ist uns aber eben die Gegenwart, die nur ein Moment und die Ewigkeit selbst ist, untergegangen, dass sie sich fur uns in diese Gegensatze als in ihrer Erscheinung bricht. Nur da, wo wir einsehn, wie selbst in dieser Erscheinung der Zeit, die uns immer nur den Spiegel entweder des Vergangenen oder des Zukunftigen vorhält, um uns darin zu beschauen, eigentlich nur die Ewigkeit ist, da scheint sie selbst mit einem Strahle ihrer gottlichen Lichts in unser gespaltenes Gemuth hinein und erleuchtet die innersten Tiefen der Sehnsucht. Dann ahnden wir, wie sie es selbst sey, die uns in der Zeit in begrenzter Gestalt erscheine und wie wir an ihr ausruhen werden, wenn sie einmahl diese Grenze vernichtet oder vielmehr in ihr Inneres auf-

[a] Hs: eher her.

nimmt und zuruckzieht, um uns unmittelbar und ewig frisch als Gegenwart zu umfliessen. So leben wir wahrhaft gleichsam in der Mitte der Ewigkeit, die einzig im Stande ist uns und alles Zeitliche emporzuhalten, nur an ihre Erscheinung gebannt. Eben so wie in der aeusseren Erscheinung, löst sich das Gottliche auch in seinen inneren Beziehungen fur uns verschiedenartig auf. So ist in dem Schönen das ganze Wesen der Sittlichkeit, in der Sittlichkeit das Schöne, in dem Religiösem beides und in allen das ganze Wesen des Gottlichen ungetheilt gegenwartig; nur dass in dem Schönen das Sittliche und die ubrigen Ideen sich in eine solche Harmonie ihrer inneren Verhaltnisse gleichsam zergangen sind, die nun nicht mehr *als* sittliches oder religiöses, sondern als schön erscheint. Das Gottliche aber ist allen gemeinschaftlich.

Ich schweife wiederum aus und habe Bahn und Heerstrasse verloren. Indessen darf ich jetzo schon weniger Härte von Ihnen befurchten, da ich Ihren Jean Paul zum mindestens in Ruhe gelassen habe. Doch dieses nur im Scherz. Denn dass Ihnen die Wahrheit über alles gehe, ist mir längst klar geworden. Nehmen Sie aber diese Mittheilung vor einen kleinen Theil meines inneren Lebens mit Ihrer Liebe und Zuneigung auf. Wem könnte ich dies alles so schreiben, wie Ihnen, und je theurer und heiliger mir diese Gegenstande sind, je mehr ich in meinen gewohnlichen Umgebungen mein Streben und Zweifeln in mir selbst verschliessen muss, desto unaufhaltsamer drängt es den Jüngling, zu Zeiten sein ganzes Gemüth zu ergiessen. Denn das jetzige Zeitalter ist in Schulen und ihre Form befangen und das Denken ist weniger unerlasslich, als das Fassen in Formeln, worin ein Anderer schon fur die Nachfolger soll mit gedacht haben. Dabey strebt man nicht nach *ein* grosses Ziel hin, sondern zersplittert die Kraft der Zeit in einzelnen Richtungen. Von den inhaltschweren Fragen, um derentwillen Schelling es allein der Mühe werth hielt zu philosophiren, sind mehr abgewiesen, als dass ein Schritt zur Beantwortung gethan wäre. Man will mit Ideen das Leben regieren und nicht sehn, wie man mit hohle, willkurliche Abstractionen spielt, die man sich von der Erfahrung einiger Jahre fur seine Bedurfnisse oder Vorurtheile abgezogen hat.

Aber genug hiervon. An den Herrn Prof. Wilbrand schreibe ich dieser Tage mit Berichtabstattung über dasjenige, was mir die Freude genommen hat, sie in Jena und Leipzig zu sehn. Seit einer Woche bin ich in Berlin, um hier den Winter zu verweilen. An dieser Station werde ich treuer seyn mit meinen Briefen. Vieles hätte ich Ihnen noch zu sagen, wenn ich bey Ihnen wäre. Dafür nehmen Sie die Versicherung, dass ich weniger von dem Jetzt lebe, als an dem Andenken der Fernen zehre.

79. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Berlijn, 19/20 November 1821 [1].

Uwe onuitsprekelijke liefde, mijne beste Ouders, is mij uit Uwe beide brieven van den 5 en 6 November ll., die tezamen eergister avond tot mij kwamen, in een nieuw glansrijk licht verschenen. Ik verdien dezen rijkdom der tederste zorge en toeneiging niet. Dat gij mijnen toestand in Dresden over het algemeen uit het regte oogpunt beschouwd hebt, ontken ik geenszins, evenmin als mij het gevaarlijke en nadelige van dien toestand zelfs in het midden des genots

[1] Beantwoord 5 (niet opgenomen) en 10 Dec. (no. 84).

geheel verborgen bleef. Gij bedriegt U niet, wanneer gij meent, dat de gronden, welke gij mij voorhoudt, mij niet konden ontgaan zijn en in heldere oogenblikken ten minste mij voor den geest moesten staan. De opregtheid evenwel, waarmede ik U mijn binnenste ontsloot en alles, ook datgene mededeelde, waaromtrend ik Uwe afkeuring op het allerzekerst te gemoet zag, had U meer kunnen geruststellen. Deze opregtheid in aanmerking genomen, is het mij, ik verberg het niet, gevoelig geweest, dat gij mij toch nog wantrouwdet, toen ik in mijne vorige letteren, ter beantwoording Uwer opvatting, U den draad duidelijker zogt aan te wijzen, waaraan het inwendige leven mijnes gemoeds als voortgelopen zij. Ik heb immers niet tegengesproken, dat bij mijn voortdurend verblijf te Dresden eene kragt aanving over mij te heerschen, die mijne vrijheid in slavernij wegvoerde. Maar mijne gemoedsgesteldheid bij het bereiken van Dresden was zoodanig, dat zich dezelve of op de wijze, als geschied is, moest oplossen, of dat ik welligt geheel ongelukkig geworden ware. En gij zult mij toch wel willen geloven, wanneer ik U zeg, dat het beginsel dezer gemoedsgesteldheid in iets anders lag, als in hetgeen gij zwakheid en meesterschap des harten noemt. Want deze toestand, oordeelt gij zelve, nam eerst oorsprong en voedsel uit mijnen omgang aan het huis van Tieck.

Maar het zij genoeg, dat ik thans weder vrede met mijnen geest en met Uwe verwagtingen gesloten heb. Het eerste moge slechts een wapenstilstand zijn, de laatste zullen, daarop geef ik U hier mijn woord, niet daarbij lijden. Daarenboven hebt gij uit mijnen laatsten gezien, dat, toen gij Uwe laatste letteren schreeft, ik mij reeds in de nabijheid van Berlijn bevond. Thans heb ik U nog veel te schrijven en moet dus spaarzaam zijn met den tijd, te meer daar ik wenschte, met de post van morgen tegelijk brieven aan Kemper en Falck te laten vertrekken.

Uwe brieven ontving ik Zaturdagavond, toen ik op het punt stond, mij aan te kleden, om eene nodiging van den JustizRath Krause te volgen. — — —

In Uwe letteren was nog eene andere heugelijke verrassing, U onbewust, voor mij ingesloten. Ik vinde daarin eenen brief van den doctor Kaathoven [1], een oude akademiekennis van mij, die met Koolhaas en Van der Boon vreugd en leed met mij deelde, welke mij verwittigt, dat hij dezen winter in Berlijn denkt te zijn, voornamelijk om de beroemde geneeskundige inrigtingen dezer hoofdstad te bezoeken. Hij stelt mij voor, met hem zaam te wonen en dus, wanneer ik reeds kamers mogt hebben, de daaromtrend gemaakte bepalingen te verkorten. Hij is vreemd met al wat Duitsch heet en wenscht daarom, en om onze oude kennis, zooveel mogelijk in mijne nabijheid te zijn. Gij kunt U niet voorstellen, beste Ouders, met welke blijdschap mij deze onverwagte tijding trof en vervulde. Ik was den avond bij Krause slechts met een been in het gezelschap, met het ander in de toekomst en mijn vaderland. Denkelijk is Kaathoven, van wien ik altoos uitnemend veel gehouden heb, tegen het einde dezer maand hier. Mijne kamers heb ik reeds opgezegd en ik zoek nu naar een kwartier, groot genoeg voor ons beiden. Dan leef ik hier als een koning. Daarbij nu de brieven van U, van Kemper [2], van Uylenbroek [3], dat alles bragt mij vereenigd in zoo

[1] No. 70.
[2] No. 71.
[3] No. 69.

sterke beweging, dat ik, weder te huis gekomen, de gansche nagt niet kon slapen. — — — [1]

Kempers groote en standvastige belangstelling ten mijnen opzigte heeft mij verrast en bijna verschrikt. Want ik zie nu niet meer verwijderd, maar, gelijk het schijnt, zeer nabij een ambt op mij toetreden, hetwelk te dragen mijne schouders nog niet sterk genoeg zijn. Intusschen zal ik alles, wat ik kan, met inspanning van moed en kracht verrigten. En welligt is het ook zoover nog niet, als het schijnt. Maar kunt gij U, mijne beste Ouders, iets heerlijkeres denken, dan hetgeen Kemper daarbij voegt, dat zijn plan mij niet afhouden moet, ter bereiking van het doel mijner reize alle nodige tijd en ruimte te nemen? Waar vind ik niet woorden, maar gevoelens, om den hemelschen Vader voor al het goede te danken, waarmede hij mij overstort? En dan, dat gij, geliefde Ouders, mij blijft in Uwe liefde en dat zoo menige andere vreugde mij gegeven werd of genoten, of in mijne omgevingen of in het uitzigt der toekomst? Hoe vat ik dat alles in ééne gedachte? Dan denk ik dikwijls weder: mijn geluk is te groot, het kan niet lang zoo blijven, en vang dan werkelijk aan, voor het nasluipend ongeluk te beven, waarvan ik de bewegingen reeds in het verschiet meen waar te nemen. God ten allen tijde over ons alle!

Ik heb in deze dagen begonnen aan wijsgerige gesprekken te schrijven, waartoe ik het plan reeds eenigen tijd met mij omgedragen had. Ik dacht, in mijn vaderland teruggekomen, door eene dergelijke schrift de gemoederen voor de philosophie te stemmen en tegelijk de kloof te vullen, welke de behandeling dezer wetenschap in de Nederlanden van den toestand en ontwikkeling derzelve in Duitschland scheidt. Ik zal afwachten, hoe mij mijn plan en werk bij de verdere bearbeiding blijft behagen [2].

Aan Kemper heb ik in 't zin te schrijven, als volgt:

„Met Uw Edele Heers letteren van den 23 October ll., welke mij eergister bereikten, zijn nieuwe en heldere blijken van de standvastige toegenegenheid, welke U Hoogedele Heer mij toedraagt, tot mij gekomen. Ik heb aan deze belangstelling, door zoovele proeven gestaafd, nimmer een oogenblik getwijfeld en zou het zelfs dan niet gedaan hebben, wanneer de verzekering daarvan slechts op één enkel woord van U Hoogedele Heer rustte; veel minder nu, daar ik weet, hoe U Hoogedele Heer gewoon is, nog kragtiger uit daden dan met woorden te spreken. Het meest van allen heeft mij verheugd, dat U Hoogedele Heer het warm gevoel, waarmede ik de zaak mijnes vaders ter harte nam, niet miskend heeft. Wanneer U Hoogedele Heer mij veroorlooft dit te zeggen, kome ik er onverholen voor uit, dat ik bij anderen, wier hart even koud en dood, als hunne handeling zwak en oppervlakkig is, er niet eens aan zou gedacht hebben, mij over eenige met betrekking tot de mijnen plaats gevondene verwaarlozing of krenking te uiten, maar juist het onverwoestbaar vertrouwen op Uw Hoogedele Heers woord en onwankelbare belangstelling bragt uit het vernomene van mijnen vader eenen strijd in mijn binnenste voort, waarin bevangen ik U Hoogedele Heer mijnen laatsten schreef. In de vrije openhartigheid, waarmede ik mij uitdrukte, verzoek ik U Hoogedele Heer het bewijs te zien van mijne overtuiging, dat niets in staat is, U Hoogedele

[1] Hier volgt no. 71 en een beschouwing daarover. Wat Kemper ook verkeerd gedaan moge hebben, zijn karakter is, volgens J. R., boven elke twijfel verheven.

[2] Zie no. 83, blz. 116.

Heer van de trouwe, waarin U Hoogedele Heer zich eenmaal voorgenomen heeft voor anderen of voor eene goede zaak werkzaam te zijn, afwendig te maken. Voor mij zelve, in mijne eigene belangen in 't bijzonder, hadde ik geheel niet of anders geschreven".

Het verdere heeft dan betrekking op zijn plan met mij en mijne reize.

20 November. — — —

Wat mij in den roes van Dresden in mijn binnenste opgegaan is, daarover een andermaal, misschien ook nooit. Hier leve ik onverdeeld der wetenschap en deze winter in Berlijn moet mij den naoogst mijner reize in de schuren brengen. — — —

80. J. R. THORBECKE AAN F. A. RITGEN [1].

Berlijn, 1 December 1821.

Sie kennen mich nicht, verehrter Freund, und beurtheilen mein Denken und Streben so durchaus falsch, dass ich jetzt fast verzweifeln musz, Ihnen mein Wesen schriftlich verständlich zu machen. Wie Sie auf die unseelige Vermuthung geraten konnten, ich kränkle an einem *sogenannten* Nichtsthun des Erkennens, gestehe ich nicht zu begreifen. Zu einer solchen Beschuldigung, womit Sie mich aufs tiefste krankten, *kann* ich Sie nie berechtigt haben, sondern dieses Recht haben Sie sich selbst genommen. Ich bin mir zu fest und zu klar bewusst, dass Nichts in der Welt meiner Natur mehr entgegen ist, als was Sie wahrscheinlich mit diesen Worten, die eigentlich genommen sich selbst aufheben, bezeichnen wollten. Ich dachte bey Ihrem Briefe an das nubem pro Junone arripere [2], denn auf ein solches Schattenbild, was Ihnen, ich weiss nicht woher, vorgegaukelt wurde, mögen Ihre Aeusserungen sich beziehn. Was meinen Sie mit dem Handeln, welches das Denken ablösen soll? Erkennen und Handeln ist nur auf der Oberfläche verschieden, aber wahrhaft eins, eins in dem Sinne der alten griechischen Weisen, die das Leben in seiner inneren wesentlichen Bedeutung ergriffen und im Handeln erschöpften. Was denken Sie sich unter Arbeit und Tagewerk, wozu Sie mich anführen wollen? Sie leben wohl der Ueberzeugung, dass ich mussig dasitze, die Hände in den Schooss, glaübig wartend, bis ein Strahl von oben heruntergefahren komt, mein Gehirn zu erleuchten? Sie wissen nicht, wie sehr Sie mich verkennen. Niemand ist tiefer als ich von der Wahrheit durchdrungen, dass die Gotter nur für thatiges Arbeiten alles feil haben.

Oder scheint Ihnen ein redliches Forschen, ein unermudetes Aneignen der Leistungen von Wissenschaft und Kunst, ein festes Eindringen in dem eignen Inneren sowohl, als in allen Beziehungen des groszen Gesammt-Lebens von Menschheit und Natur, mit allen Aufwand von Kraft, kein Arbeiten zu seyn? Bey Ihnen knupft sich die wirkliche Thatigkeit an ein Amt in der menschlichen Geselschaft, welches ich, wiewohl es bald genug mich in Anspruch nehmen wird, für jetzt noch nicht bekleide, aber ich kann mir doch unmöglich vorstellen,

[1] Klad, gepubliceerd in De Gids, Amsterdam 1897, door *H. L. Berckenhoff*, Brieven van Thorbecke, blz. 544-548; gedeeltelijk in vertaling, door *P. Fredericq*, Thorbecke vóór 1830, 's-Gravenhage 1906, blz. 20-21.

[2] De schijn voor het wezen aangrijpen, beeldspraak ontleend aan het verhaal van Ixion, die meende Hera in zijn armen te hebben gehad, terwijl dit een schijngestalte was geweest, door Zeus gemaakt.

dass Sie alles Thun des Menschen auf diese Sphäre sollten beschranken wollen, wodurch alles, was daruber hinaus läge, ein müssiges Denken würde?

Sie fordern Allseitigkeit, wovon jetzt ein jeder spricht, und setzen Einseitigkeit der Erniedrigung zum Thiere gleich. Ich verstehe Sie nicht. Ohne tuchtige grundliche Einseitigkeit keine Vielseitigkeit; man musste denn darauf ausgehn, sich recht behaglich in eine seichte Oberflachlichkeit zu baden. In dem praktischen, was Sie in Schutz nehmen, höre ich das Stichwort der Zeit. Wie könnte ich mir selbst so ungetreu werden, das *ächt* Praktische nicht in seinem vollen Werth zu würdigen, da ich mich bemühe, das Wesen in die Wurklichkeit der Erscheinung zu erkennen, nichts wissend von einer Trennung zweier Welten, die ursprunglich und ewig eins sind, die Gott zusammengefügt hat und der Mensch nicht scheiden soll. Sie fürchten, ich wünsche *jetzt schon* in den algemeinen Grundton zu zerfliessen, wovon Jean Paul spricht. Nun und nimmer mehr. Ich kann das Gefuhl nicht in mir aufnehmen, ohne mich selbst zu vernichten. Es geht Ihrem Liebling hier, wie oft: er spricht von einem Schalle, wovon er den Grundton nie vernommen. Glucklicherweise enthalten seine Worte keinen Gedanken; wenn sie aber einen enthielten, so musste dem philosophischen Denker davor grauen. Zu verwundern aber ist es, dass der Author nicht schon in den Thranenfluthen seiner Gefuhle längst ertrunken und zerronnen ist, sondern immer noch, soviel ich weiss, als ein selbständiges Wesen in Bayreuth herumspatziert.

Dass Sie aber, mit Beziehung auf ihr schönes und sehr wahres Bild, voraussetzen, ich sähe in meiner Wohnung den dritten Freund des Genusses selten oder nie, darin muss ich Ihnen, bis auf einen gewissen Punct, vollkommen Recht geben. Was man in der Regel Zerstreuung, Unterhaltung u.s.w. nennt, ist mir, glaube ich, durchaus unbekannt. Schon von meiner fruhester Jugend an habe ich, oft zu meinem Verdrusse, wahrnehmen müssen, dass ich mich in einer Freude oder Erheiterung des gewohnlichen Lebens nie so ganz versenken konnte, wie ich dieses an den Meisten bemerke. Dagegen gehe ich in den Genüssen, in denen das Leben seine höhere Bedeutung ausspricht, der Kunst, vorzuglich der Musik, und der Freundschaft, völlig unter. Und in dieser Beziehung konnte man allerdings meine Existenz genussreicher nennen, als die von Vielen.

Uebrigens bin ich vorzuglich jetzt in einer so [a] gesunden heitern Stimmung, wie jemahls, und habe mit meinem Inneren Frieden geschlossen; wiewohl es sich erst nachher zeigen kann, ob dieser Bund mehr wie ein Waffenstilstand war.

Ich lebe ungetheilt der Wissenschaft und habe begonnen an philosophische Gesprache zu schreiben, worin ich mich selbst zum zweiten Mahl erlebe und mich vorbereiten wollte zu einer ruhigen mannlichen Ueberzeugung. Ausserdem dachte ich nach der Ruckkehr in meinem Vaterlande, wo man mir die Professur der Philosophie in Leyden anzutragen willens ist, durch diese Schrift die Gemüther zu dem weiter Folgenden zu stimmen und hauptsachlich die Kluft auszufullen, welche Holland von Deutschland in Hinsicht philosophischer Bestrebungen, namentlich in historischer Beziehung, trennt. Den Plan trug ich

[a] Hs.: so so.

schon lange mit mir herum und werde sehn, wie er sich in der Ausfuhrung zu meiner eigenen Befriedigung bewährt [1].

Die Begeisterung, womit Sie zum Schlusse von der Liebe sprechen und die Ihnen die Sache selbst und Ihre Freundschaft zu mir eingab, hat auch mich begeistert. In Dresden schien es mir, alsob sie auf mich einbrechen wolle, und ich ward schon durch den blossen Gedanken von einem Rausch und einer Trunkenheit ergriffen, die mir alle Freyheit und Selbstbeherschung raubte. Ich riss mich aber gewaltsam von dem Orte loss und seit der Zeit hat sich das Gewitter, so kommt es mir wenigstens vor, verzogen. Ein so vollendetes himmlisches Wesen, als das, worauf ich mich beziehe, tritt mir nie wieder auf meinem Wege entgegen und ich behaupte gradezu, dass sich uberall keine zweite findet, die ihr nur von Weitem den Rang streitig machen könne. Um von ihr zu reden, müsste man uber eine neue Sprache gebieten können, denn auch der am meisten in Prosa erstarrte Man müsste an ihr zum Dichter werden. Inzwischen ist es lacherlich, Ihnen diese Declamationen uber eine Unbekannte vorzutragen, worin Sie obendrein dan noch glauben würden, ich hätte mich verliebt. Lieber bedenken Sie, dass ich 23 Jahre zähle und also noch Zeit genug zur Ehe habe. Ohnehin wissen Sie es nicht, dass meine innige Sehnsucht nach der Liebe eher gezügelt, als aufgeregt werden müsste. Denn nichts quält und drängt mich so gewaltsam, als dass ich mich selbst nur halb verstehe, weil ich eigentlich nur ein halbes Wesen bin. Aber was ist zu machen? Mit einem Vorsatz des sich Verliebens ist es nun einmahl nichts und wer die andere leere Hälfte meinerExistenz ausfullen wird, kann ich nicht bestimmen, bis eine höhere Liebe sie schon wirklich ausgefüllt hat.

Und nun leben Sie wohl, und verkennen Sie mich nicht wieder. Meine herzliche Empfehlungen und Grüsse an den Ihrigen. Die beste nehmen Sie für sich und gedenken Sie meiner ebenso mit Zuneigung, wie ich Ihrer mit Verehrung.

81. J. R. THORBECKE AAN A. R. FALCK. [2]

Berlijn, 3 December 1821.

Zedert ik Uwer Excellentie uit Erlangen schreef, reisde ik over Gotha, Weimar, Jena, Halle en Leipzig naar Dresden, waar ik, half September aangekomen, vertoefde tot mijn vertrek naar deze hoofdstad in het begin van November. Deze merkwaardige residentie, vanwaar ik naar het vaderland terugkere, is het perk mijner reize.

In Jena, weleer de beroemdste en talrijkst bezogte der Duitsche hoogescholen, vond ik veel beneden mijne verwagting. Dat het leven en de kragt, welke deze akademie in de laatste jaren der vorige en de eerste der tegenwoordige eeuw bezielde, afgestorven zij, was mij bekend; maar dat zoo geheel niets uit dat glansrijke tijdperk zoude overgebleven zijn, konde ik niet voorzien. De deelneming der studenten aan staatkundige aangelegenheden, door verscheide hoogleeraaren ondersteund en van de regeringen streng gewraakt, hebben haar de laatste steek toegebragt. Intusschen is de geschiedenis van het wijsgerig streven der Duitschers en van al hetgeen zij in den genoemden tijd groots en goeds voortbragten, in zekeren zin aan deze universiteit vastgemaakt. Toen eene al-

[1] Zie no. 83, blz. 116.
[2] Klad.

gemeene ingenomenheid met losse verstandsredenering en onderwerping van het hoogste en heiligste aan begrippen, behoefte en doelmatigheid, door den overgewaaiden Engelschen en Franschen Empirismus begunstigd, de schoolsche formen van het Wolfianismus [1] zogt op te lossen en Kant als een Noordsche halfgod verscheen, om der wetenschap hare regten te verzekeren, trad Jena Berlijn tegenover, ten einde de alles overzwemmende oppervlakkigheid als met eenen dam te bedwingen en de nieuwe wetgeving te handhaven. Daar men zich hierbij echter meer door de letter, dan door den geest besturen liet, zoodat Kant en Reinhold verzogten, onder de Kantianen niet medegeteld te worden, bragt de heerschende leer een nieuw beginsel uit haar eigen schoot voort, hetwelk den ondergang der moeder na zich sleepte. Het zoogenaamde beginsel des vrijen denkens ontwikkelde zich en, had de vorige periode zich aan gewoonte, behoefte des gemeenen en inrigting des maatschappelijken levens aangesloten en de overige positieve wetenschappen in hare grenzen onaangetast gelaten, zoo zouden nu door de zelfskragt der ongebondenste vrijheid alle formen des levens, alle gezag van staat en kerk als met eenen slag vernietigd en eene nieuwe orde der dingen op de puinhopen geboren worden. Al het stellige en gegevene, waarmede de beoordeeling der werkelijke dingen, zoowel als der hoogste belangen zamenhing, werd opgeheven en de banden, die het kennen en handelen tot nog toe zamenhielden, ten eenenmale losgemaakt. De wederstand, waarmede veelen den storm zochten af te slaan, vermeerderde het onheil. Want deze verdedigers trokken zich achter het bestaande op eene wijze terug, dat de philosophie, meenende zich allereerst hiervan te moeten bevrijden om haren weg te kunnen vervolgen, in blote tegenspraak tegen het herkomelijke en de ervaring, als iets haar door vreemde onredelijke magt opgedrongen, ontaardde. Want hetgeen deze wetenschap zich niet toeeigenen of waarvan zij niet aanwijzen kan, dat de grond in haar eigen wezen ligge, dat tracht zij noodwendig de baan te doen ruimen, waarop zij zelve denkt voort te schrijden. Alle kennis, waarneming en ervaring zoude nu op eenmaal a priori geconstrueerd, geene daadzaak als gegeven ontvangen, maar alles, wat wij met onze gedachten vermogen af te reiken, door dit denken zelfwerkzaam voortgebragt worden. De aanwending, welke van deze stellingen, door velen opgevangen, door weinigen verstaan, op de enkele deelen en vakken, nog onrijp voor zulk eene behandeling, gewelddadig gemaakt werd, veroorzaakte in het gansche zamenstel van menschelijke kundigheden eene grenzenloze verwarring, zoodat de stigters der nieuwe leer, welke hunne denkwijze meer aangeduid, dan uitgevoerd hadden, den inhoud hunner denkbeelden spoediger van één scheuren en naar alle zijden uit elkander vloeien zagen, dan zij de in beweging gebragte stoffe zelve te beheerschen in staat waren, en onder het voorbijdrijvende op den alles medeslependen stroom naauwlijks het hunne weder erkenden [2]. Het kon niet lang duuren, of het geslacht bemerkte zelve met schrik de allerwegen aangerigte verwoesting en den afgrond, waarin alles, waaraan men gewoon was zich te houden, was nedergestort. Nu werd de schuld op de philosophie geworpen en deze veroordeeld, zich aan het zoogenaamde practische en het natuurlijk gezond menschenverstand te binden, maar van het vrije grondeloze denken afstand te

[1] De leer van Chr. Wolff, één van de belangrijke oude rationalisten.
[2] Herkenden.

doen, het bewustzijn en het gegevene te eeren en zich niet aan te matigen, deze op nog dieper liggende gronden eigenmagtig te bouwen. Binnen deze grenzen bewoog zich de philosophie als in eenen cirkel zonder aanmerkelijken voortgang, hoewel met een gedurig, haar eens ingedrukt streven naar wetenschappelijke vastheid, totdat de gelukkig volbragte kamp voor de vrijheid de gemoederen vervulde. Het pas gewonnen goed werd te hooger geacht, hoe langer men uit het bezit verdreven was, en het leven in den staat, met alle daaraan verknogte vorderingen, betrekkingen en werkzaamheden nagenoeg het eenig voorwerp van nadenken en belangstelling. De regten der volken, de groote aanspraken en behoeften van den tijd werden overwogen, de geschiedenis geraadpleegd en de *ideen*, gelijk men deze willekeurig afgetrokkene begrippen noemde, te berde gebragt, door welke, als uit het verledene geput, het tegenwoordig leven te regeren en het geluk der nakomelingschap te waarborgen zij. Op werkzame handeling werd gedrongen, waartoe men de wijsheid uit de ondervinding van vorige eeuwen en der naastliggende gebeurtenissen te ontleenen hebbe. De eerste geestdrift vervloog, maar de denkwijze bleef. De geschiedenis, vooral die der middeneeuwen, werd met ijver bearbeid. Ook de godsdienstleer, van de wijsbegeerte nimmer te scheiden, nam eene nieuwe wending. Het oude werd weder opgezogt, haar aanzien aan den draad van historische navorsching voortgeleid en ondernomen, haren oorsprong aan de wijsheid van een vóór alle geschiedenis ondergegaan volk te knopen. Ook de gronden van ons overig, rein wijsgerig weten moesten zich eene dergelijke afleiding laten welgevallen. Dit om zich grijpen naar historische staving van de gewigtigste belangen der menschheid gaf duidelijk te kennen, dat men zoowel het vertrouwen op zich zelve, als het geloof aan de philosophie verloren had. Het algemeen geldende en wezenlijke in ons denken en kennen, waarop deze wetenschap rust, werd nu gewijzigd naar iedere form der ervaring en aan het vergankelijke en toevallige, wat de eenzijdige beschouwing van dezen of genen tijd scheen te eisschen. De groote vragen, waarom men het in eene vorige periode alleen der moeite waard achtte te philosopheren, werden afgewezen en op het enger beperkte gebied talrijke stelzels ontworpen, naauwlijks opgemerkt, noch beproefd, alle spoedig vergeten, om voor de volgende plaats te winnen.

Zoo komt mij de stand van het tegenwoordig streven in Duitschland voor. De ware deelneming ten opzigte der hoogste opgaven der wijsgeerte verzwakt of geweken, geen gemeenschappelijk doel gesteld, met vereenigde poging te bereiken, maar de kragt van den tijd naar onderscheidene rigtingen verdeeld. En tusschen dezelve of de hoofden, die ze leiden, weinig of geene punten van aanraking, geen kamp, maar ook geene verovering. Bij dat al zijn de Duitschers een zoo onuitputtelijk rijk en, bij menige kleine zwakheid, van alle zijden met zoo groote en wonderbare kracht uitgerust volk, dat het eigentlijk wijsgerig denken bij hen nooit geheel ondergaan kan. Zoo wordt ook thans nog veel voortreffelijks verrigt en wanneer de tegenwoordige strekking eens eenen anderen keer zal genomen hebben, is nog meer te verwachten. Ook schijnt het het lot van alle wetenschap en kunst, dat zij, na eenen tijdlang met onvermoeide inspanning voortwaarts gestreefd te hebben, eenige rust behoeve, om dan weder als met een' nieuwen beslisschenden aanloop haren weg voort te zetten. Intusschen is niet te ontkennen, wanneer men op de algemeene stemming in Duitschland ziet, dat deze zoo erg als ooit aan de ziekte lijdt, niet alleen de philosophie,

maar ook iedere andere wetenschap, die niet onmiddelijk met het gewone leven zamenhangt, zoowel als de kunst, bestendig met iets buiten dezelve in betrekking te brengen en naar de verhouding tot dezen maatstaf te beoordeelen. Eene reine belangstelling voor het schone en goede als zoodanig schijnt men niet te kennen, maar acht en prijst het slechts, inzooverre het een middel is, om zekere begrippen van zedelijkheid of bijzondere willekeurig voorgeschrevene bedoelingen te ondersteunen of aan algemeen erkende vorderingen des tijds en des levens te voldoen. Hierdoor wordt de deelneming aan de zaak zelve koud en onverschillig en de ontvankelijke warmte, waarmede men het ware, goede en schone onmiddelijk en als uit de eerste hand in zich opnemen moest, tot de denkwijze afgekoeld, die hare eigen inzigten, voortreffelijkheid en denkbeelden van deugd overal vooropplaatst en wedervinden wil.

Zoolang deze geest dezelfde blijft, is het velen wijsgeren niet ten kwade te duiden, wanneer zij hunne wetenschap nog altoos van het werkelijke leven afzonderen en zich achter de taal en formen der school terugtrekken. Hetgeen zij te zeggen hebben, kan nog niet het eigendom des volks worden en toch ware reeds een lange vertrouwde omgang tusschen het laatste en den wijsgeer nodig, eer in de levende en levend makende rede der volkstaal de sfeer kon beschreven worden, waarin de wijsgeer tegelijk dacht en zijne gedachten mededeelde. Evenwel kan er niemand meer dan hem zelve, die het gewigt en de betekenis der waarheid en harer ontdekking kent, aan gelegen zijn, onvermoeid te streven, zich op eenen zoodanigen voet des wederzijdschen verkeers met zijn volk te zetten, waardoor zijne wetenschap eigentlijk eerst bezield, hij zelve, door de zamenwerking zijner tijdgenoten gedragen, tot het heerlijkst bewustzijn van zijne bestemming en den ganschen omvang zijner opgave gewekt zou moeten worden.

Berlijn, het middenpunt van het Noordelijk Duitschland, hetwelk nagenoeg zedert de helft der vorige eeuw zoo grooten invloed op het leven, de beschaving en de wetenschappelijke vorderingen of vertragingen des gehelen volks uitoeffende, ben ik verlangend, nader te leeren kennen. Wanneer ik den grooten rijkdom der stoffe, die deze merkwaardige stad aanbiedt, meer zal overzien hebben, wensch ik mij het genoegen te maken, Uwer Excellentie mijne bevindingen voor te leggen. — — —

82. L. TIECK AAN J. R. THORBECKE.

Dresden, 3 December 1821.

Mit groszer Freude, mein geliebter Freund, habe ich Ihren theuren Brief erhalten und mit Rührung gesehen, dasz Sie so bald schreiben, dasz Sie meiner und unser allen mit Liebe gedenken. Nur selten war es mir in meinem Leben gegönnt, gleich so wie von Ihnen verstanden zu werden, und erfreulich, ja tröstend war mir, in einem so tiefen und ernsten Gemüth, wie man sie in unsern Tagen besonders nur selten findet, dieses Wohlwollen, diese ächte Freundschaft zu mir zu entdecken. Glauben Sie mir nur, dasz mir die Trennung von Ihnen sehr schwer geworden ist und dasz ich seit Ihrer Entfernung eine grosze Lücke, so wie eine schmerzliche Sehnsucht nach Ihnen empfinde. Die Freunde, welche Sie erwähnen und welche jezt groszentheils zurückgekommen sind, können mir unmöglich ganz das sein, was Ihr fortgesezter Umgang mir sein würde. Denn sie verstehn, möchte ich sagen, nur die Auszenwerke meines Wesens und haben überhaupt kein Bedürfnis nach der Wissenschaft.

Liebster Freund, erfüllen Sie doch Ihr Versprechen, welches Sie freilich nur halb gegeben haben, und kommen Sie zu Weihnachten, wenn auch nur auf wenige Tage, wieder zu uns. Kann es auf länger sein, ist es desto schöner. Bedenken Sie, dasz das Leben so kurtz ist und dasz wir kaum den gegenwärtigen Augenblick den unsrigen nennen können. Sie sind freilich noch jung und Ihnen wird sich das Gefühl nicht so ängstlich wie mir aufdrängen. Wenn Sie kommen, so will ich es so ansehn, als wenn es ganz eigens eine schöne Weihna⟨c⟩htbescherung für mich wäre. Ich habe sie freilich nicht so recht verdient, da ich Ihren lieben Brief so lange ohne Antwort lassen konnte, aber Sie werden mir darüber nicht zürnen, denn ich kann Ihnen nicht sagen, von wie vielen Kleinigkeiten aus Arbeiten, die keinen Aufschub erlitten, ich davon abgehalten worden bin. Nein, mein Freund, übersehn Sie dies und kommen Sie ganz mit dem Wohlwollen zu uns, welches Sie in Ihrem Briefe aussprechen, und vielleicht kann ich es Ihnen im Umgang und mündlichen Gespräch deutlicher als in einem Briefe ausdrücken, wie theuer Sie mir sind, wie viel Sie mir sein können, wie ich in Ihrer Gegenwart so oft mein Wesen und meine Seelenkräfte erhöht fühle. Meine Familie würde sich glücklich fühlen, Sie wieder zu sehn, denn es vergeht kein Mittag oder Abend, dasz wir nicht von Ihnen und recht viel sprächen. Meine beiden Töchter haben mich täglich erinnert, doch nicht länger die Antwort an Sie aufzuschieben. Agnes, wie Dorothea, die Frau und die Gräfinn vereinigen auch ihre herzlichsten Grüsze mit den meinigen und Sie würden sehn, welch Frohlocken entstehn würde, wenn Sie so plötzlich in unser Zimmer träten, denn Sie müszen es gefühlt haben, wie lieb und theuer Sie uns allen geworden sind. — — —

83. J. R. THORBECKE AAN L. TIECK [1].

Berlijn, 7 December 1821.

In den Stunden, worin ich mir eine nahmhafte Freude und Erhohlung machen wollte, habe ich hier einige Ihrer Werke gelesen, die ich noch nicht kannte, den herrlichen Kaiser Octavianus [2], den Will. Lovell [3] und den Abdallah [4]. In den beyden letzteren habe ich die Darstellung bewundert von dem Princip des freyen Denkens in seinen damahligen Gestaltungen, wie es von einem befangen seyn in subjectiven Geisteszuständen ausgegangen, sich an einem flachen Empirismus, Gewohnheit und Egoismus anschloss, und doch meinte über diese alle unendlich erhaben zu seyn. Es ist ein sich bewegen in der nichtigen Welt der Erscheinung, nachdem man einmahl das Wesentliche in sich selber zerstört hat und es nun auszer sich nicht wiederfinden kann. Dann entsteht ein Schwanken und eine Willkühr, worin der Mensch, gradezu untergehn müsste, wenn nicht ein Gespenst des Wahren, womit er nie fertig wird, ihn unablässig verfolgte und hielte. Bey weniger Reife und innerer Vollendung, wenn Sie mir diese Bemerkung erlauben, ist die Kraft der Darstellung im

[1] Klad, waarschijnlijk slechts een fragment. Er bestaan daarnaast een andere versie, met een mij onbekende hand in Duitse letters geschreven, een copie, die afwijkt van dit — eerste — ontwerp. Het leek mij beter, deze versie te nemen, daar ik niet kan nagaan, hoe de tweede is ontstaan, en het verschil niet essentieel is.

[2] *L. Tieck*, Kaiser Octavianus, Jena 1805.

[3] *Idem*, William Lovell, Berlijn 1794-'96.

[4] *L. Tieck*, Adballah, eine Erzählung von —, Berlijn 1795.

Abdallah, wo sie sich in einer groszen Begebenheit abschliesst, fast von noch mehr unmittelbarer und zusammengehaltener Wirkung als in Lovell, wie wohl dieser, durch die Entgegensetzung von einer gleichen, aber begrenzten Schwäche und einer alltaglichen Mittelmaszigkeit, die nur noch nicht gelernt hat sich in ihre eignen, durftigen Stutzen zu verspotten, sich zu einem trefflichen furchtbaren Ganzen bildet.

Inzwischen kann ich nicht sagen, dasz mich diese Bucher eigentlich erschuttert hatten, vielleicht darum weniger, weil viele von den geschilderten Geisteszustanden bey mir zu den erlebten gehören, so dasz der Abgrund hinter mir liegt, wie ich auch glaube, dasz Sie diese Stimmungen eben durch die Darstellung abgeschuttelt haben. Merkwurdig ist es, wie schon damahls in der Zeit alle Keime lagen der zunächst folgenden Periode, worin mehr auf das innere, von subjectiven Zustanden unabhangige und diese vernichtende[a] Selbsthatigkeit bezogen objective gerichtet, die ganze Kraft des menschlichen Geistes sich im Bewustseyn der zugellosesten Freyheit als ein Riese erhob um die Philosophie und alle Wissenschaften, Autorität von Geschichte, Staat und Kirche zu stürmen und sich selbst als das Objective, *Alles in Allem* zu finden.

Ich befinde mich jetzt in einer so ruhigen, festen Stimmung wie jemahls. Sie ist Ihr und Solger's Werk. Ich lebe meiner Arbeit und Wissenschaft und habe begonnen an philosophische Gespräche zu schreiben, worin ich mich selbst zum zweiten Mahle erlebe und mich vorbereiten wollte zu einer ruhigen mannlichen Ueberzeugung. Auszerdem dachte ich nach der Ruckkehr in meinem Vaterlande durch diese Schrift die Gemuther zu den weiter Folgenden zu stimmen und hauptsächlich die Kluft auszufullen, welche Holland von Deutschland in Hinsicht philosophischer Bestrebungen, namentlich in historischer Beziehung, trennt. Den Plan trug ich schon in Dresden und länger mit mir herum und werde sehn, wie er sich in der Ausfuhrung zu meiner eigenen Befriedigung löset. Das erste Gespräch habe ich vollendet. Es hebt von einer Betrachtung uber die Kunst, vorzuglich der Musik, an und, sich weiter ausbreitend uber die Moglichkeit einer Erkentenisz des Wesentlichen, richtet es sich auf das Bewustseyn und gelangt zu einer Entwickelung des transscendentalen Idealismus, um eine Construction dieses Bewustseyns in ungetrubter Kraft und Selbstandigkeit zu gewinnen. Das zweite wird sich gleichfals an die Kunst knupfen, etwa durch ein Drama des Sophocles oder Shakespeare, um zu den Gegensatzen des Nothwendigen und Freien uberzugehn und so die Handlung zu begreifen. Das dritte hat die Religion zum Gegenstand. Was aus dem Allen werden will, musz ich von der Zukunft lernen [1].

Die Sehnsucht nach Dresden trübt mir manche Stunde. Ich lebe viel und im innigsten Verkehr mit Ihnen und den Ihrigen, bis der Traum sich an die unerbittliche Harte der Wirklichkeit bricht. Die Solger sehe ich oft und es sind meine heitersten Stunden, worin ich mich uber Ihnen und die Ihrigen ausspreche. Sonst lebe ich zuruckgezogen und einsam. — — —

[a] In het hs. is dit woord onleesbaar, we vinden het in een latere copy van onbekende hand.

[1] In manuscript zijn drie gesprekken bewaard in het archief, het tweede heeft echter tot thema de eenheid van het menselijk denken, het derde het probleem van het noodlot en de vrije wil.

84. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 8 December 1821 [1].

Mijn geliefde Zoon. Nadat ik Uw voorleede Woensdag geschreeven en mijnen brief g'expedieert had, was ik dien avond in de societeit, waar ik onsen gouverneur Bentinck, na U tegenswoordig verblijf vragende, onder anderen ook zeide, dat ik U zeer aangeraden had, om U ook bekend te maken bij onsen ambassadeur [2] in Berlijn, waarop hij zeide, dat gij zulks vooral moest doen en dat hij, zulks geweeten hebbende, U gaarn door eenen brief zou hebben voorgesteld. Ik versogt hem, om dit evenwel nog te willen doen, hetgeen hij zeer gaarn op zig nam en mijn heeden morgen den inliggenden brief voor dat oogmerk heeft gesonden, waarvan gij nu ten eersten gebruyk wilt maken, al is het dat gij ook reeds na mijnen brief U mogt hebben bekend gemaakt. — — —

85. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Berlijn, 15 December 1821 [3].

— — beste Ouders. — — —

Kaathoven is nog niet hier en heeft mij ook niet geschreven, zoodat ik niet weet, wat te denken. Hij wilde den 15 November in Gottingen zijn en ik had dus reeds lang verwagt hem te zien.

Ik leef hier stil en ingetogen en heb geenen omgang, die mij bijzonder behaagde, als dien van mevrouw Solger. Van tijd tot tijd ben ik in gezelschappen, met professoren en andere, maar gij weet, hoe ik over datgene, wat men in het gewone leven onderhoud en verkeer noemt, denke. Wanneer eene uitstekende oper gegeven wordt, muziek van Mozart of Gluck of andere zeer voortreffelijke, bezoek ik den schouwburg, maar ook dit is zeldzaam het geval. Alle andere opentlijke vermaken kan ik niet achten. — — —

Ook heb ik zedert aan den minister [4] en aan prof. Van Voorst geschreven, aan Falck enkel over den voortgang en toestand des wijsgerigen strevens in Duitschland, zonder een enkel woord over bibliotheken etc. bij te voegen. Dat de heer Van Leyden [5], de voorname beschutter van Van Voorst overleden is, heb ik met groot leedwezen vernomen. De overledene, waarmede ik mij vóór mijn vertrek op zijn landgoed een uurtje zeer aangenaam onderhield, had mij nog verscheide waarnemingen en mededeelingen opgedragen.

Mijne groote vreugde, uit Uwen vorigen brief geschept, over het welzijn mijner geliefde moeder is door de laatste berigten merkelijk verminderd. God met haar! Mij geschiedt geen inniger genoegen, als wanneer ik altoos, gelijk gij getrouwelijk [6] daarvoor zorgt, over Moeders gezondheid onderrigt worde. Hare moederlijke liefde, waarmede zij mij, gelijk gewoonlijk, tegen Kerstijd in eenige blijken verheugen wilde, erkenne ik met den hartelijksten dank, maar ik verzoek mijne beste moeder in aanmerking te nemen, dat het feest, hetwelk zij mij jaarlijks en bovendien zoo dikwijls bereidde, mij bereid werd door hare tedere liefde op en voor zich zelve en dat mijne erkentelijke vreugde zich immer alleenlijk aan deze knoopte. En van deze is mij nu immers door Uwe mededeeling de

1 Beantwoord 25 Dec. (no. 87).
2 H. G. de Perponcher Sedlnitzky, die in 1822 baron en in 1825 graaf zou worden.
3 Beantwoord 4 (7) Jan. 1822 (no. 90).
4 No. 81.
5 F. A. baron van Leyden van West-Barendrecht, † 25 Nov. 1821.
6 Dit gedeelte van de brieven van F. W. wordt gewoonlijk weggelaten.

oude verzekering, welke mij niettegenstaande altoos een nieuw genot is, geworden, zoodat het niet mogelijk is, daarbij iets te voegen. Denkt daarenboven, dat ik het Kersfeest in Uw midden viere.

Zondagavond hebben wij, de twee Abeken's en ik, den verjaardag der voortreffelijke grootmoeder, waaraan de beide eerstgenoemden mij den vorigen dag herinnerden, in mijne woning gevierd. Ik ben reeds lang voornemens geweest, haar te schrijven, en denk dit ook eerstdaags uit te voeren. — — —

De kennis van onzen afgezant zal ik maken. — — —

86. J. R. THORBECKE AAN L. TIECK [1].

⟨Berlijn, tussen 18 en 24 December 1821.⟩

Was ich dachte, dass nie der Fall seyn könnte, erfahre ich jetzt, dass es mir schwer, unendlich schwer werden kann, Ihnen, innigst verehrter Herr Doctor, zu schreiben. Ich soll nämlich in diesem Briefe den Wunsch aufgeben, Sie und die Ihrigen zu Weihnachten zu sehn. Es war der innigste meiner Wunsche, der alle meine Gedanken und Bewegungen begleitete, woran sich Alles, was ich vornam, knüpfte. Der Mensch denkt, Gott lenkt.

In diesen Tagen [2] ist ein alter Universitäts Freund von mir, Doctor der Medicin, aus Leyden in meine Wohnung angekommen. Der Sprache unkundig, dem Lande und der Nation fremd, hofft er dem Einen und Anderen durch meine Vermittelung näher gebracht zu werden. Ich bringe ihm und mir selbst ein Opfer, dessen Grösse nur ich zu ermessen im Stande bin. In Berlin ist nichts, was an und fur sich mich besonders zu fesseln vermöchte. Nur dasjenige beseelt und erwärmt mein Gemuth, was auf Dresden zuruckweisst, und dieses ist der Umgang der Solger und mein inneres Leben. Denn was mich mit Ihnen und die Ihrigen uber Abstand und Zeit vereinigt, möchte ich kein Andenken oder Erinnerung, sondern das Leben selbst nennen.

Ihr Brief hat mich unaussprechlich erfreut. Dabey bin ich Ihren Tochtern für die Güte, womit Sie sich meiner bey Ihnen annahmen, sehr verbunden. Dorothea vermag am Besten zu beurtheilen, wie glücklich mich ein Schreiben von Ihnen machen würde. Dass aber Agnes thätig seyn würde, konnte ich nicht ahnen. Ich meinte bey einer so vollen und heitern Auffassung der Gegenwart müsse alles Alte und Vergangene in diesem spiegelklaren Gemuth das Schicksal haben jedes leichten Traums, woran man bey hellem Tage nicht weiter denkt. Dagegen ist jetzt meine Erkentlichkeit desto grösser. Dorothea bitte ich innigst zu grüssen.

Ihre Briefe besorgte ⟨ich⟩ alle ohne Ausnahme in den ersten Tagen meines Hierseyns, Ihr Herr Brüder hatte die Güte, mich bey dem Herrn StaatsRath Von Stegeman einzuführen. Die Herren Von Raumer und Krause sehe ich noch am meisten. Die Freunde von Solger sind mir schon deswegen theuer, wiewohl ich bezweifelen muss, ob diese den Verewigten je verstanden; am wenigsten wohl, wenn ich aufrichtig seyn darf, Von Raumer.

Dass die Berliner Geselschaften, worin sich das hohle Gespenst der Conversation wie überall in einem ewigen leeren Einerley herumtreibt, mich nicht ansprechen können, brauche ich Ihnen wohl nicht zu sagen. Ueberhaupt scheine

[1] Klad.
[2] Vgl. no. 87.

ich nur dann erst recht eigentlich an das wahre Nichts und das Vergangliche der Welt und des Lebens gebannt, wenn die gewöhnlichen Rücksichten mich zwingen, bisweilen hinzugehen. Man spricht über das Theater, die Literatur und Kunst in erlernten Redensarten, erhebt Art, Verdienste und Vortreflichkeiten des Deutschen Volkes, mit Herabsetzung jedes Anderen, und parodirt die Würde der vaterlichen Kunst und Literatur unbewusst auf die unverbesserlichste Weise; sodass um in dieses gemeinte Lob mit Kenntniss einzustimmen, man der ärgste Feind des Deutschen Wesens seyn müsste. Wie die Menschen doch das Höchste und Heiligste in ihrer Brust verkennen und al ihr Streben in Beziehung setzen mit den wenigen Jahren dieses nichtigen irrdischen Aufenthalts, der in seiner wesentlichen Bedeutung nur durch eine ewige Wahrheit und Gegenwart getragen wird. — — —

Meine Gegenwart ist jetzt der Frühling, den die Leute zukünftig nennen. Aber meine und jede wahre Sehnsucht bezieht sich nie auf Zukunft, sondern auf eine lebendige Gegenwart, die mich auch in Dresden wieder umfliessen wird. Auch das herrliche Weihnachtsfest feiere ich mit Ihnen und den Ihrigen. Wenn der März da ist, hält mich nichts mehr in Berlin. — — —

87. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Berlijn, 25 December 1821 [1].

Uwe letteren, beste Ouders, van den 8 December ll, heb ik met den ingesloten brief aan Perponcher, ontvangen. — — —

De brief van den gouverneur doet mij veel genoegen. Ik bezorg dien eerstdaags.

Mijn vriend Kaathoven is Maandag voor acht dagen [2] bij mij aangekomen en woont nu op eene tweede kamer naast de mijne in mijn oud logies. Hij is over Nimwegen en Wezel gereisd, waardoor hij Zwolle niet kon raken. Dat mij zijne aankomst eene onbeschrijfelijke vreugde was, behoeve ik U wel niet te zeggen. — — —

Heden is Kersdag. Gisteravond was ik genodigd bij mevrouw Solger, om den heiligen Abend und eine deutsche Kinderbescherung te vieren. Ook voor mij was eene tafel met geschenkjes, die ik hedenmorgen ontvangen heb, klaar gezet. Eene zoo reine, diep weemoedige vreugde als gisteravond heb ik lang niet genoten. Het was mij eene ware viering van het geboortefeest des goddelijken Zoons, die nederkwam om in liefde het leven met zich zelve en met den Vader te verzoenen. Vooral maakte mij de tedere liefdevolle zin der genoemde heerlijke vrouw, die slechts leeft in de liefde des vereeuwigde echtgenoots, het ten volle klaar, hoe toch de liefde hier op aarde reeds eene waarachtige verschijning des goddelijken zij. Bij eenen zoodanigen aanblik wordt men zelve wederom kind en gevoelt den zin, waarin Jezus den kinderen het rijk van God verzekerde. Ook U, mijne Ouders, omzweeft de geest eener hoogere liefde, wanneer gij thans het Kersfeest begaat en U daarbij mijner herinnert. Ook Uwe liefde is oneindig en verre boven het nietige en vergankelijke dezer aarde verheven. Door haar willen wij bij U blijven, gelijk gij in haar bij den Vader zijt.

Belangrijks weet ik U ten opzigte van mijn omgevingen niet te melden. Ik

[1] Beantwoord 4 (7) Jan. 1822 (no. 90).
[2] 17 December.

leid een meer inwendig, dan uitwendig leven en bevinde mij daarbij voortreffelijk, houde mij wel en gezond en blijf bij dit slechte weder zelfs vrij van alle verkoudheid. Met Tieck ben ik in briefwisseling en deze heeft mij eenen allerruitmuntendsten brief geschreven. Met mijne dialogen [1] gaat het langzaam voort.

Toen ik U laatst schreef, heb ik verzuimd, U te verzoeken, mij toch ten eerste weder eenen wissel te zenden. Thans is Kaathoven bij mij, anders ware ik reeds in eenige verlegenheid geweest. Gij hebt wel de goedheid, mij zoo spoedig mogelijk te helpen. Het best ware wel een wissel op Leipzig, nog beter op Berlijn. Gij zult hierin naar goedvinden voorzien. Van Leyden heb ik nog geene brieven weder ontvangen. — — —

88. H. A. VAN VOORST-NOORDINK AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 27 December 1821.

Zeer geéérde Vriend. Uwe deelnemende letteren heb ik in welstand ontvangen; ik dank U regt hartelijk voor Uwe welmenende wenschen op mijnen geboortedag. Hoe zoude ik ooit hebben kunnen denken, dat men mij uit Gottingen en nu uit Berlin met denzelven geluk zou wenschen? Dit is een gevolg van gemaakte vriendschap; deze wenscht en hoopt gij, dat bij mij niet verdwenen is. Neen, dezelve is vernieuwd, of laat ik liever zeggen bevestigd, door Uwe ongekunstelde verzekering en de waarde, die gij wel wilt hechten aan mijne vriendschap; dat ze dan blijve, daartoe biede ik mij aan en ik wil U wel verzekeren, dat ik van mijnen kant dezelfde zal wezen, zoo God mij het leven spaart. Ik beloof ook omtrent de koffij dezelfde te zijn. Heden morgen heb ik doctor Van der Boon Mesch nog een kopje koffij geschonken; onder het gebruik daarvan kwam het gesprek ook over den afwezenden vriend Thorbecke en wat denkt gij, waar kwam het op neer? Ja, zegt gij, ik moest hem reeds lang geschreven hebben. Dit zegt de oude vrouw ook, van deze wilt gij wel eene herinnering hooren; laat hem dan niet langer wagten na het bewijs Uwer vriendschap te toonen door een brief aan hem te schrijven; ik heb hem Uw belofte in den mijnen uitgedrukt medegedeeld, dat Thorbecke dezer dagen aan hem schrijven zou. Dit alles is mogelijk vergeefsch en er is reeds eene bezending aangekomen en daaronder ook wel een klein lettertje voor P. Koolhaas, die al wel meer als een half jaar onder de belofte geweest is. Ik wil evenwel tot verschoning voor U inbrengen, dit doe ik ook als het te pas komt. Zo had prof. Van Voorst ook wel eenige redenen om zich te verwonderen over U lang stilzwijgen, zederdt Junij en nu is 't December. Nu hiervan genoeg en mijn vriend zal gewis van deze herinnering een goed gebruik maken.

Het Leijdsche nieuws zal de heer Kaathoven U wel mededeelen en hetgeen er van tijd tot tijd voorvalt, door Zijne Edele tot Uw kennis gebragt worden, als van huwlijken etc.; ik denk althans, dat er zich spoedig een en ander zal opdoen. Of er uit verren lande ook van Thorbecke iets zal overwayen, weet ik niet. Neen, zegt gij mogelijk, de vaderlandsche meisjes zijn te verkiezen boven de vreemden, hierover praten wij, bij welzijn, wel eens nader; ik heb U al te lang bezig gehouden en van nuttiger zaken afgetrokken. — — —

[1] Vgl. blz. 116, noot 1.

89. J. VAN VOORST AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 28 December 1821 [1].

Ja, mijn Vriend, Uw langdurig stilzwijgen heeft mij verwonderd. Gij hebt U evenwel zoo wel verantwoord en zoo vriendelijk geschreven, dat wij dit intervallum [2] liefst niet in rekening willen brengen bij de voorstelling der natuurlijke gevolgen van vriendschap en aandenken. Het spijt mij echter des te meer, zoo zeldzaam tot hiertoe berichten van U te mogen ontvangen, naarmate Uwe brieven altijd meer en meer interessant en in alle opzichten bij ons meer welkom zijn.

Gij hebt intusschen zoo veel te zien en waar te nemen, dat het zoo ver afwezige niet altijd zoo veel aantrekkelijkheid kan behouden, als dit voormaals scheen te hebben. En wie zou dat een jong mensch, met Uwen aanleg en in Uwe omstandigheden, kunnen ten kwade duiden? Verre vandaan! De tijd nadert, wanneer wij U, zoo God wil, tot oude vrienden en betrekkingen onveranderd en geheel aan U zelven gelijk, zien terugkeeren en van al het door U opgezamelde goede en edele deelgenoten worden. Sed hoc ὡς ἐν παρόδῳ [3].

Berlijn is nu de schouwplaats, waarop gij U omringd ziet met eene betoverende verscheidenheid van meest aanlokkende schoonheden. Ik ben benieuwd te vernemen, welken indruk dit panorama op U maakt en hoe gij uit dit gezichtspunt de Duitsche Philosophie en Religionsphilosophie beoordeelt en U houdt in den kampstrijd tusschen eeuwige twijfelarij en vastigheid des geloofs. Menig hoog verlichte geest in Berlijn zult gij met de bemoeijing, om de grenzen na te vragen van het eene en het andere, zien glimlagchen. Maar gij, mijn waarde Vriend, hebt, zoo ik meene, vastere grondbeginselen en houdt U gaarne aan de wijze les: πάντα δοκιμάζετε. τὸ καλὸν κατέχετε [4].

Wij zijn en blijven hier achterlijk in vele dingen, maar hebben onder dit alles ook nog steeds nut en voordeel van onze gehechtheid aan 't geen nimmer veroudt en althans op de proef van jaren en eeuwen tot hiertoe hechter en duurzamer bevonden is, dan zoo vele telkens veranderde of geheel verworpene stelzels. — — —

Van de Wijnpersse is emeritus en sommigen doodverwen U voor de philosophie. Anderen zeggen, neen! Thorbecke wordt tweede bibliothecaris en reist met dat uitzicht. Wat mijne wenschen zijn, zal, vertrouwe ik, de uitkomst openbaren. Ik heb nog onlangs over Uw belang met den Koning zelven gesproken. Hoe de minister Falck over U denkt, is mij niet onbekend. Heden had ik het genoegen Zijne Excellentie hier te zien, om ons nu voleindigde lokaal voor de bibliotheek op te nemen, waarover dezelve en over al het tot hiertoe verrichte, tot verkrijging van betere orde en meer bruikbaarheid van onzen boekenschat, zich zeer te vrede toonde. En wat zult gij zeggen, na zoo veel gezien te hebben? — — —

Denkelijk is het U bekend, dat ik sedert mijn laatst geschrijf door den Koning ben aangesteld tot eersten bibliothecaris, met bijvoeging van hoogst honorabel ontslag, op mijn verzoek, van het academische concionatorschap [5].

1 Beantwoord 8 Febr. 1822. Een resumé van het antwoord vindt men op blz. 133.
2 Tussentijd.
3 Maar dit terloops.
4 Onderzoekt alles, behoudt het goede.
5 Concionator = prediker. J. van Voorst was academieprediker van 1815 tot 1821.

90. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 4 (7) Januari 1822 [1].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Het is mijn regt leed, mijn Zoontje, dat gij den gesondenen brief aan Perponcher zo belangeloos eerst acht dagen hebt laten leggen en vervolgens eerstdaags, ook wel misschien bij gelegenheid, zoud besorgen. Wat moet ik den gouverneur nu antwoorden, wanneer hij bij de eerste ontmoeting zeer zeker mijn vraagd, of zijne aanbeveeling Uw ook eenig genoegen had geprocureerd? Of hem met de waarheid indisponeeren, of mij met de onwaarheid zoeken te helpen, dat ik nog geen berigt van Uw had?

Voor den versogten wissel heb ik dadelijk zoeken te zorgen en gij vind dus hierin: R 200.— op Gebr. Schikler in Berlijn.

Reeds eenige reisen heb ik vergeeten te vragen, of Uwe hospita misschien ook deselve Johanna von Bültzinglöwen is, bekend door haare uytgegeevene: Ansichten und Meinungen zur Beförderung glücklicher Ehen? [2] Zo ja, dan woond gij immers bij eene geletterde dame en vind somtijds misschien in Uwe woning nog wel eene aangename conversatie. — — —

Het zal ons aangenaam zijn en wij hoopen dan ook, dat gij Uw voorneemen reeds zult hebben ten uytvoer gebragt, om aan Uwe waardige grootmoeder te schrijven, die zo zeer, als iemand, aanspraak heeft op een schriftelijk bewijs van Uwe vereering en liefde. — — —

Wegens den brief aan Perponcher hoop ik spoedig een gunstig en aangenaam berigt van Uw te ontfangen en indien gij bij Zijne Excellentie na wensch en ten Uwen bijsonderen genoegen *mogt* zijn gerecipieerd, dan zou ik gaarn zien, dat gij Uwen brief aan mijn zo inrigtte, dat ik denselven aan Bentink kon mededeelen: met zo eene ongezogte mededeeling zou hij in dat geval in zijn schik zijn. Indien egter die brief geene bijsonder aangenaame gevolgen voor Uw mogt gehad hebben, dan maken wij daarover ook hoegenaamd geen complimenten.

Grootmoeder heeft ons weeder volgens gewoonte tegen Kerstijd bedagt en Uw aandeel daaraan zullen wij voegen bij hetgeen wij op Uwen verjaardag voor Uw kunnen bestemmen. — — —

91. P. J. UYLENBROEK AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 16 Januari 1822.

De eerste gelegenheid de beste, om U eenige letteren te doen toekomen, neem ik waar, geliefde Vriend, om de Uwen van den 24en November des vorigen jaars te beantwoorden. Het onverwacht ontvangen van Uwen brief baarde mij groote vreugde, vooral omdat ik uit denzelven vernemen mogt, dat het U bij voortduring en in alle opzigten wel gaat en mijne vrees dienaangaande ten eenemale wierdt weggenomen. — — —

De tijd van Uw terugkomst begint immers reeds te naderen of zijt gij voornemens, nog langer op U te laten wachten? Ik voor mij geloof niet, dat dit Uw plan is, want, zoo ik mij niet bedrieg, hadt gij zelf Uw t' huiskomst op het aanstaande voorjaar bepaald en gij zult hiervan, tenzij dringende redenen U beletten, te minder afstappen, daar gij reeds zult vernomen hebben, dat prof. Van

[1] Ontvangen 15, beantwoord 19 Jan. (no. 93).

[2] *J. von Bültzingslöwen*, Ansichten und Meinungen zur Beförderung glücklicher Ehen, Berlijn 1820.

de Wijnpersse zijn emeritaat gevraagd en verkregen heeft. Er is dus hier weder eene vacature, die men algemeen denkt en verwacht, dat door niemand anders dan door U zal vervuld worden. En indien dit zoo ware, gelijk ik als zeker veronderstel, dan zult gij immers niet langer Uw vaderland, Uwe ouders en vrienden en Uwe academie in hunne billijke wenschen willen te leur stellen. Er opent zich thans voor U, geliefde Vriend, een heerlijk verschiet. Wat toch is heerlijker dan het vooruitzigt, dat men eerlang in ⟨een⟩ werkkring zal geplaatst worden, waarin men eer en genoegen voor zich zelve en ruime gelegenheid om aan anderen nuttig te zijn, vinden kan en vinden zal. Hartelijk verblijde ik mij daarover en ik hoop, dat het spoedig blijken zal, dat mijne vreugde niet ijdel geweest is. Doch lieve Vriend, over deze zaak schrijvende, acht ik mij verpligt, U iets mede te deelen, t' geen mij ter ooren gekomen is en soms eenige stoorenis in Uw aanstaand geluk zoude kunnen maken en dat, zoo het waar is, waarschijnlijk gemakkelijk door U zoude kunnen vermeden worden. Het is dit, dat men namenlijk zeer gaarne de vacature van Van de Wijnpersse door U vervuld zag, maar dat men eenige bekommernis dienaangaande hadt, omdat gij blijken gegeven hebt, met de Duitsche philosophie, welke men hier niet genegen is, zoo zeer te zijn ingenomen. Of dit een en ander nu werkelijk zoo is, kan ik niet beslissen, doch ik meende het onze vriendschap verschuldigd te zijn, U de geruchten daaromtrent mede te deelen, ten einde gij in alle gevallen op Uwe hoede zoudt kunnen zijn en U naar gelang van de omstandigheden zoudt kunnen gedragen. — — —

92. H. W. TYDEMAN AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 17 Januari 1822 [1].

Amice. Ik verneem van Bodel, dat gij te Berlijn zijt en dat hij U iets te zenden had. Dit en 't vooruitzigt en, ik mag zeggen, mijne hoop en verlangen, om U haast aan deze academie weergegeven en verbonden te zien, geeft mij aanleiding om U eenige letteren te zenden. Het emeritaat van onzen Soof [2] (beatior, qui philo-sophus) [3] zal U bekend zijn of te gelijk met dezen bekend worden. Er is een oogenblik geweest, doch ik vley mij, dat het nu voorbij is, dat men schroomde U dat vak van doceeren aan te vertrouwen, vreezende, dat gij in 't ander uiterste mogt vallen en proselijt van Schelling, de absolute identitätsleer, d.i. (ut putant, ipse nihil definio [4]) Spinozismus, d.i. atheïsmus, komen doceeren (dit onder ons). Ik vley mij nog altijd, dat de philosophie van Schelling bestaanbaar is met de geopenbaarde godsdienstleer ingevolge den bijbel, en hoop, dat gij mij dit wilt komen bevestigen. Ook hoop ik van U eenig denkbeeld te bekomen van de philosophie van Hegel, wien wij hier te lande nog enkel kennen uit de belachelijke dissertatie van Van Ghert, De matrimonio secundum jus Naturale transscendentale [5].

Vergun mij eenige vragen, waartegen ik U vergunnen moet diegene voorbij te zien, die U te lastig zouden wezen.

1 Ontvangen 31 Jan., beantwoord 8 Febr.
2 S. J. van de Wijnpersse.
3 Gezegender hij, die de wijsbegeerte liefheeft.
4 Zoals zij menen, zelf stel ik niets vast.
5 De enige titel, die te vinden is, ook in zijn necrologie in: Astrea, enz., verz. door *Dr. J. J. F. Wap*, 2de jrg. 1852, Utrecht 1853, blz. 1-11, is *P. G. van Ghert*, De jure naturae, Leiden 1808.

1. Kan men de leer van Schelling en van Hegel genoegzaam leeren kennen met boeken, die in den boekhandel zijn? Zoo ja, welke?
2. Hebt gij kennis gemaakt met Schleyermacher en met Neander (die mij zeer geroemd is geworden)?
3. Hebt gij kennis aan Savigny en aan Ancillon? Aan den eersten althans zou ik U adres kunnen geven en hij en zijne vrouw verdienen zeer, gekend te worden. — — —

93. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Berlijn, 19 Januari 1822 [1].

Ik dank U, mijne beste Ouders, voor Uwe deelneming en liefde bij gelegenheid van mijnen verjaardag. Uwe reeds lang verwagte letteren van den 7 Januari [2], op denzelven ontvangen, maakten mijne vreugde volkomen. Ik heb dien dag in den geest met U en tegenwoordig met Kaathoven zeer aangenaam gevierd. Des avonds hoorde ik in de Singakademie voor het eerst het Requiem van Mozart zonder instrumentaalmuziek en Donderdagavond hetzelfde kunstwerk met accompagnement van het volle orkest, op de voortreffelijkste en volledigste wijze bezet. Ik had de hoop reeds opgegeven, dit meesterstuk ooit in mijn leven te horen; nu trof en boeide mij dit genot te dieper en inniger. Wat het leven zij in zijne eeuwig ware en wezenlijke betekenis, gaat ons bij deze, den tijd en het vergankelijke wegtoverende klanken in het inwendigst bewustzijn op, terwijl wij geheel en onverdeeld met datgene aangevuld worden, wat alleen waarachtig beleefd wordt. Maandagavond hoorde ik de Jahreszeiten van Haydn met eenen veel minderen of liever geenen indruk, want, hoe men ook het meesterwerk bewonderen moet, zoo kan ik evenwel naar mijne meening van kunst niet anders als beklagen, dat een zoo onmetelijke en onuitputtelijke rijkdom van harmonie in eene ijdele, nutteloze en waarlijk niet musikalische schildering en nabootzing verspild is. Den volgenden Maandagavond woon ik de voorstelling bij der Iphigenie in Tauris, muziek van Gluck, dien ik eerst hier, en tot nog toe slechts onvolkomen, heb leeren kennen. Gij neemt waar, deze acht dagen zijn voor mij zoo rijk aan musikalisch genot, als ik mij niet herinner, eene week beleefd te hebben.

Tegelijk met Uwen brief ontving ik eenen van prof. Van Voorst [3] en eenen anderen van Mevrouw [4]. — — — [5]

Wat dunkt U van deze ongewone opregtheid, waarmede Zijne Hoogeerwaarde op eenmaal voor alles uitkomt, wat hij voorheeft en mij zoo lang verborgen hield?

Ik heb dientengevolge dadelijk verleden Donderdag aan prof. Kemper geschreven: dat ik tot nog toe meer algemeen in de zorge en deelneming van Zijne Hooggeleerde berust, dan zelve eenige bijzondere uitzigten of verwagtingen met mij omgedragen had; hoewel ik, na Zijne Hoogedele Heers laatsten brief, waarin zijne oogmerken ten mijnen opzigte uitgedrukt waren, mij zelve had moeten zeggen, dat Zijne Hoogedele Heer mijne innigste en geheimste wen-

1 Beantwoord 26 Jan. (niet opgenomen).
2 No. 90.
3 No. 89.
4 No. 88.
5 Hier volgt de passage over zijn plannen met Thorbecke uit no. 89, zie blz. 121.

schen vervulde. Dat prof. Van Voorst, die van den beginne iets anders bedoeld had dan Zijne Hoogedele Heer, mijne onzekerheid daarover thans opgeheven en het bovenstaande geschreven had; dat, nu mij toekomstige betrekkingen in Leyden eensklaps uit een ver verschiet zoo nabij onder de oogen geschoven werden, mijne onverschilligheid natuurlijkerwijze ophield en ik mij niet kon onthouden, onwillekeurig naar de eene of andere zijde heen partij te nemen. Dat ik dus in de eerste plaats wenschte te weten, wat Zijne Hoogedele Heers oogmerken in dezen toelegden, vooral daar ik in Zijne Hoogedele Heers wenschen eene regel voor de mijne zou zien. Dat ik vervolgens mij veroorloofde, mijne eigen gedagten vrijmoedig aan Zijne Hoogedele Heer in bedenking te geven, te meer, daar mij niets onaangenamer zijn zou, als wanneer bij mijne terugkomst Zijne Hoogedele Heer of iemand anders meer en menigvuldigers van mij verwagtte, dan waaraan te beantwoorden ik kracht of aanleg in mij bespeurde. Dat ik op mijne reis, hetgeen deze onmiddelijk medebragt, het een en ander, de inrigting van bibliotheken, zoowel wat aangaat het mechanisch, als het wetenschappelijk gedeelte betreffende, opgenomen had, waarvan de aanwending, indien daartoe volmagt en middelen verleend werden, der Leydsche boekerij misschien nuttig zijn kon, en dat ik gaarne bereid was, in dit opzigt te doen, wat ik vermogt en men van mij begeerde. Dat ik evenwel te weinig belangstelling aan deze werkzaamheden toedroeg, om mij aan dezelve met eenig gevolg geheel en onverdeeld te kunnen wijden, waartoe ik ook geene genoegzaam volledige kennis der literär-geschiedenis bezat, en dat, daar de bibliothekaris alzijdig, d.h. onverschillig ten opzigte van den inhoud der onderscheidene wetenschappen diende te zijn, ik het tegendeel hiervan was en zeer éénzijdig aan ééne wetenschap onverbrekelijk geboeid. Dat ik, hoe gaarne, bijzonder gedurende de eerste jaren, van mijne eigenlijke studie eenigen tijd willende afzonderen tot bereiking van oogmerken, waartoe men mij meende behulpzaam te kunnen zijn, aan den anderen kant even ongaarne mijne studie geheel zou opgeven tegen verpligtingen, waaraan ik altoos maar half zou kunnen voldoen. Dat ik zou trachten, aan den heer Van Voorst het denkbeeld te ontnemen, alsof ik ooit met het uitzigt of zelfs met den wensch gereisd had, tweede bibliothekaris te worden. Eindelijk, dat ik in allen gevalle tegen het eind van Mei of het begin van Juny hoopte in het vaderland terug te zijn, terwijl ik, indien Zijne Hoogedele Heer het anders mogt wenschen, daarvan verzogt onderrigt te worden.

Den brief aan onzen gezant [1] heb ik reeds lang bezorgd, hoewel gij, lieve Vader, regt had mij te berispen, dat ik dit langer dan billijk uitgesteld had. Zijne Excellentie ontving mij met eene nagenoeg ministerielle houding, gaf mij evenwel met aandrang en vriendelijkheid te kennen, zeer te verlangen, mij van eenigen dienst te kunnen zijn, daar, de gouverneur Bentinck een zeer oud vriend van hem zijnde, hij alles zou doen, om aan het in hem door den gouverneur gesteld vertrouwen te beantwoorden. Zijne Excellentie bood aan, mij met eenige professoren in kennis te brengen, hetwelk ik echter, met de belangrijkste mannen reeds bekend, van de hand wees. Voor het overige vermoede ik, dat eene nodiging tot eenig diner of souper het voornaamste gevolg dezer kennis zijn zal. Aan Z.E. den gouverneur verzoek ik evenwel bij gelegenheid mijnen

[1] Vlg. de nos. 84 en 90.

eerbiedigsten dank te berigten voor deze voorstelling, welke mij in onvoorziene omstandigheden van grooten dienst kan wezen.

Nog heb ik deze week eene zeer aangename ervaring gemaakt van de liefde, die men mij in Giessen toedraagt. Er was in de briefwisseling tusschen ons eenig misverstand opgerezen, waardoor ik mij gekrenkt gevoelde en dus voor eenigen tijd tamelijk hard en bitter schreef[1]. Het antwoord bleef uit en ik had de betrekking reeds opgegeven, toen verleden Woensdag een brief, aangevuld met de innigste liefde en opheffing der miskenning, aankwam, zoolang vertraagd door eene ziekte van prof. Ritgen [2]. Ik zal nu eerstdaags antwoorden.

Voor den toegezonden wissel, waarop ik onmiddelijk het geld ontvangen heb, mijnen dank. Mijne hospize is dezelfde Joh. von Bultzingslöwen, waarnaar gij vraagt. Mijn omgang met haar is van geene beteekenis. Ook moeten wij met February tot mijn leedwezen verhuizen, omdat Kaathoven in het vervolg tweemaal daags de Charité, die een klein uur van onze woning verwijderd ligt, moet bezoeken. Wij hebben nog geen gemeenschappelijk kwartier kunnen vinden en lopen dus gevaar te moeten scheiden.

Langer dan tot half Maart heb ik geen plan in Berlijn te vertoeven. Met de geleerden of geleerde genootschappen heb ik geen bijzonder verkeer, ten minste geen wetenschappelijk. De gezelligheid is zeer groot, voor mij te groot en te veel, want het beste gaat daarin onder. De stad is uitgestrekt en alles verstrooid. Met de lieden een' anderen als den gewonen gezelschappelijken omgang aan te knopen, schijnt niet mogelijk, ten minste is mij dit nog niet gelukt. En ten dezen opzigte moet men zich zeer omzigtig beperken, wil men niet zijnen tijd aan de enkele genoegens van het verkeer ten offer brengen. Men behoeft zeer geringe moeite te doen, om het daarheen te besturen, dat men niet éénen avond te huis is. Dit is voor mij niets. Aan de andere zijde werken de omgevingen eener zoo groote en rijke residentie ook op dengenen, die niet aan alles onmiddelijk deelneemt, veel en onbewust. Maar zoo *met* iemand te leven, als ik in Dresden met den voortreffelijken Tieck deed, is mij hier niet te beurt gevallen; daarom is mijn leven thans afgezonderd en inwendig. Hoeveel invloed evenwel dit vertoef in Dresden op mij gehad heeft, heb ik eerst naderhand in de gevolgen, die nog lang niet gesloten zijn, kunnen waarnemen en mijne tegenwoordige rust en kracht is vooral zijn werk en der schriften van den vereeuwigden Solger.

Op mijne terugreize hope ik in Cassel, Gottingen, Giessen en Crefeldt ieder eenigen tijd te kunnen toebrengen. Mijn afscheid van Duitschland wordt daar gevierd. — — —

Daar ik de eigenlijk geleerde studie voor het tegenwoordige heb laten liggen, zoo sta ik ook in mindere gemeenschap tot de bibliotheek, die voor het overige talrijk en voortreffelijk is. Van de overige merkwaardigheden heb ik nog weinig gezien, hetwelk men bij een langer vertoef al ligt uitstelt met de gedagte, dat het daartoe altoos tijd is. Ik zonder evenwel de schouwburgen uit, waar ik de zeer uitnemende Opern geregeld bijwone, maar ook slechts de Opern, want het overige is mij niet der moeite waardig, daaraan mijnen tijd te geven. — — —

[1] No. 80.
[2] Niet aanwezig.

94. J. R. THORBECKE AAN L. TIECK [1].

Berlijn, 24 Januari 1822.

Ich sollte Ihnen, innigst verehrter Herr Doctor, vielleicht nicht schreiben und thue es dennoch. Warum, kann ich nicht bestimmt sagen, obwohl ich dieses weiss, dass es mich immer von hier fort zu Ihnen hintreibt. Warum ich in meinen jetzigen Umgebungen so wenig Ruhe und Befriedigung finde? Davon liegen die Gründe vielleicht tiefer und ferner, als ich es mir selber oft deutlich denke oder auch vorzustellen wage. Wie die Menschen das Beste des Lebens aus der Erscheinung bannen, nehme ich oft mit stiller Wehmuth, oft mit einer Ironie wahr, die von Anderen hart, kühn und zerstöhrend gescholten wird, wobei es ihnen entgeht, dass eben dieser die innigste Wehmuth von Allen zu Grunde liegt und dass ich mit der nämlichen Ironie auch mich selbst strafe und den Schein und das Zufällige in meinem eigenen Innern heimsuche. Denn diese ist wohl die bejammernswürdigste Seite unseres Looses, dass wir so tief im Hinfälligen stehen, dass nur aus dieser Schwäche sich die bleibende Kraft entwickeln kann. Das Wahre tritt uns nicht in der ursprünglichen Gestalt, wie es eins ist mit sich selbst, entgegen, sondern erst dem Zeitlichen und Vergänglichen gegenüber erscheint das Ewige oder geht nur aus der Verwandelung seines Gegensatzes hervor. Wir besitzen das Höchste nicht an und für sich, sondern in seiner Offenbarung und nach dieser ist es in sich selbst getheilt und zerspalten. Wer nun ein solches Bewusstsein mit sich herumtrüge, welches sich nie ganz in jeden Einzelnen der Entgegengesetzten verlöhre, sondern, auf welchen Standpunkte es sich befände, beständig die Beziehung auf das Eine und Wahre im Auge behielte, von diesem könnte man erst sagen, dass er im Mittelpunkte der Welt und des Lebens stehe und beides erschöpfte; denn ein solcher erlebte die Schicksale und gewissermassen die Geschichte des Wesentlichen. Aber ich fühle es, es ist dieses das Bewusstsein der Philosophie und auf eine andere Weise der Kunst, für den einzelnen Menschen vielleicht nie oder auf Augenblicke zu erreichen. Und für diese Augenblicke soll unser ganzes Leben die Vorbereitung und Zurüstung seijn? Wenn man nun aber zusieht, wie eben dieses Leben von den Menschen genommen, wie es von uns selbst genommen und behandelt wird, wo soll man dann die Achtung für sich selbst hernehmen? Und noch wäre der Mensch gut berathen, wenn er nur nicht im Stande wäre, das Eine von dem Andern zu trennen; aber auch dieses vermag er und bereitet sich damit wohl die schrecklichste Vernichtung, indem er auch dasjenige aufhebt, was allein noch verachten könnte.

Neulich las ich Kleists Käthchen von Heilbron [2] und seinen Prinzen von Homburg [3]. Die Berliner sind gegen beide, vorzüglich gegen den letzteren, eingenommen und doch scheint mir in diesem Stücke, welches ich eigentlich

[1] Klad in Latijns handschrift van J. R. en een copie in Duitse letters van een onbekende; gepubliceerd in: Briefe an Ludwig Tieck, ausgewählt und herausgegeben von *Karl von Holtei*, 4 Bde, Breslau 1864, gedeeltelijk vertaald en overgenomen door *H. L. Berckenhoff*, Brieven van Thorbecke, in: De Gids, vierde Serie, vijftiende jaargang, Amsterdam 1897, blz. 527-531, eveneens in vertaling gedeeltelijk door *P. Fredericq*, Thorbecke vóór 1830, 's-Gravenhage 1906, blz. 25-29.

[2] *H. von Kleist*, Kätchen von Heilbronn, Berlijn 1810.

[3] *Idem*, Hinterlassene Schriften, hsg. von L. Tieck, Berlijn 1821, blz. 1-108, onder de titel: Prinz Friedrich von Homburg.

nur aus einer schlechten Vorlesung kenne, nur von der höchsten Aufgaben der Kunst gelöst. Wie die Gegensätze, worin sich unsere Existenz bewegt, sich nur im tiefsten und unmittelbarsten Leben des Bewusztseins zur wahren und wesentlichen Einheit zusammenschliessen und wie wir das Wahre und Heilige nur in diesem unmittelbaren Leben besitzen, hat der Dichter von einer durchaus eigenthümlichen Seite geschaut. Das Bewusztsein, von den Beziehungen der innern wie der äusseren Welt abgelost und auf sich selbst zurückgewandt, wird nothwendig zu einer bloss animalischen Anhänglichkeit an das irrdisch zeitliche Leben und dieses zu einem hohlen leeren Gefäsz, zu einer gleichgültigen Form, worin nichts erlebt, sondern alles, wie es gehn will und musz, hineingeschoben und wieder ausgeworfen wird. Das Tragische liegt dann wohl am wenigsten darin, dass der einzelne, wenn auch hohe und vortreffliche Mensch untergeht, sondern vielmehr eigenthümlich in der schmerzlich wehmüthigen und erschütternden Wahrnehmung, dasz wir die Gegenwart des göttlichen Lebens verlieren, worin allein die Gegensätze sich durchdringen und versöhnen konnten, und diese nun, sich selbst überlassen, in gegenseitiger Aufhebung, ein Weltall voll ewiger Wahrheit und Wesenheit, in welches auch wir uns getragen fühlten, unter uns zertrümmern. Auch das beruhigende, was ohne weitere Entwickelung zugleich unmittelbar hiemit wie mit allem ächt Tragischen verknüpft ist, hat Kleist, dünckt mich, vortrefflich ausgeführt. Ueber Ihre Bemerkungen zu dem Stücke, in der Vorrede habe ich mich unendlich gefreut.

Das Käthchen von Heilbron hat mich nicht minder innig ergriffen. Unsern heutigen Damen, die nach der Etiquette lieben, wenn sie auch bisweilen früher aufhören sollten, als es selbst diese befiehlt, darf man mit einer solchen Liebe nicht kommen. Aber wenn ich hier sagen darf, was ich meine, so scheint mir in diesem Kunstwerke die höchste Würde der weiblichen Natur ausgesprochen und der wahre Charakter der Liebe von einer gewissen Seite eben so ursprünglich, als rein und tief aufgefasst. In Käthchen zeigt sich uns die vollständigste Einheit und Durchdringung von Nothwendigkeit und Freiheit in der Liebe, wie sie nur das himmlische Gemüth einer edeln Frau in sich aufzunehmen vermag. Der Mann von mehr bewegter vielseitiger Kraft und Selbstthätigkeit geht, abgesondert für sich dastehend, gewiss nur von Zeit zu Zeit so ganz in dieser göttlichen Einheit des Lebens auf, dass nicht noch ein Rest von Willkür stehn bleibe, welche, auch wenn sein Wesen sich einmal mit seinen vielen und manigfaltigen Beziehungen und Uneinigkeiten in die Liebe verwandelt hat, an der andern Seite wieder auf's Neue erscheint, als wenn die Verwandelung nur ein Durchgang gewesen wäre. Darum drückt, glaube ich, ein Mann, für sich betrachtet, den ewigen Begriff der Liebe, der bei ihm das höchste Bewusstsein selber ist, durchgängig nur theilweise aus und erfüllt ihn nur in einzelnen Momenten, die dann aber auch nicht mehr der Zeit, sondern der Ewigkeit angehören [a]. Den Frauen ist ein bewusstloseres, aber auch [b] mehr stätes Leben in der Liebe beschieden; aus ihrer Brust wird, mit dem allmächtigen ⟨Eintreten [c]⟩ der Göttinn alles übrige hinweggewischt, um erst nachher in erhöhter Bedeutung

[a] Hs.: angehören, völlig erschöpfen. Het eerste concept heeft: völlig erschöpfend aus, terwijl aus na theilweise ontbreekt.
[b] Hs.: auch auch.
[c] Hs.: Eintreten aangevuld uit eerste concept.

und selbständigem Abschluss mit sich selbst wieder aufgenommen zu werden. Aber freilich kommt die Liebe, so betrachtet, nur vor, wie sie in ihren Elementen aus einander gezogen erscheint. Wie sie aber nach ihrer eigentlichen völlig in sich vollendeten Bedeutung und Gestalt in einer so wunderbaren und vollkommenen Einheit beider bestehe, dass man sich selbst nur in der Andern oder vielmehr in jenem dritten Weesen erlebt, worin das eigenthümliche Weesen beider, sich nicht mehr begrenzend oder beschränkend, nach seinem wahren, ich möchte sagen, göttlichen Leben ineinandergreifend enthalten ist, und wie jetzt erst das zuvor aus einander gefaltete und getrennte sich in der seeligsten Erfüllung des gegenseitig, auf einander bezogenen Strebens mit sich selbst vereinigt, geht nicht minder herrlich aus der Dichtung hervor. Darum möchte ich auch die Version, welche den Blick über alles Menschliche und Zufällige erhebt und den unmittelbar göttlichen Ursprung einer solchen Liebe beständig im Hintergrunde gegenwärtig erhält, im Ganzen nicht tadeln.

Käthchen aber und den Grafen Von Strahl ausgenommen, ist das übrige Leben des Stücks mehr ein bewegt sein der aeusseren Handlung als ein inneres abgerundetes und individuelles Leben von Personen und wiewohl ich hier den Gegensatz nicht verkenne, so hätte doch billigerweise das Innere und Aeussere auch von dieser Seite sich mehr durchdringen sollen.

Anderes von Kleist kenne ich noch nicht.

Verzeihen Sie, verehrtester Herr Dokter, dass ich hier so manches hinschrieb, alsob ich mit Ihnen spräche, unbefangen und fast unwillkürlich, meine innerste Meinung aeussernd. In einer solchen Mittheilung, worin ich zu Ihnen sprechen kann (und zu wem könnte ich es so?) gerathe ich gewöhnlich in eine Art Rausch, der mir die Beschränkung meiner selbst raubt und viel Anderes sagen lässt, als ich mir vorgesetzt hatte. Nehmen Sie auch dieses mit Ihrer gewohnten Güte und Milde auf. Hier habe ich Niemanden mit dem ich mich eigentlich verständigen könnte. Den Meisten liegt nicht einmal daran, zu wissen, ob sie sich mit sich selbst verständigt haben, sondern sie wollen sich nur reden hören, oder es dahin bringen, oder dass sie sich einbilden können, von Andern gehört zu werden. Es wird hier viel vortreffliches getrieben, aber auch das vortrefflichste wird durch die ungestüme Berliner Theilnahme zum Alltäglichen. Dahin möchte ich hauptsächlich die Musik rechnen, welche mir indessen unter allem Vorgefundenen den schönsten und reichsten Genuss gewährt. Vorige Woche hörte ich noch das Requiem von Mozart, die Iphigenia auf Tauris und die Jahreszeiten. Auch versäume ich keine sehr ausgezeichnete Oper und kein besonderes treffliches Concert. Aber auch nur diese nehmen mein Interesse in Anspruch, denn andern Vergnügungen sind mir eben keine und ein Schau- oder Trauerspiel habe ich auch noch nicht ein einziges beigewohnt, was wohl Niemanden wunderbar dünken wird, als Ihrer Agnes. Der Grund liegt theils in der ausgesucht schlechten Wahl der Stücke, theils in meinem Eigensinn, dass ich mir ein liebes Kunstwerk nicht will verderben lassen, theils in aeussern Umstände, die mich hindern, was ich gewünscht hätte, der Aufführung z.B. von der Maria Stuart zuzusehn. Calderonische Stücke sind noch keine gegeben.

— — —

Ich verlange auszerordentlich nach der Herausgabe von Solgers nachgelasznen Schriften, womit mir Krause und Von Raumer unverzeihlich langsam scheinen zu Werke zu gehn.

95. H. C. H. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 26 Januari 1822.

Beste Broeder. — — —

Van de schutterij heb ik met alle aangewendde moeite niet kunnen bevrijd blijven, maar ben nu reeds werkelijk schutter en leer weeklijks twee maal de exercitien met eenige anderen afzonderlijk, om niet de algemene behoeven bij te wonen.

Voor veertien dagen hebben vier Wener zangers hier een vocaal concert gegegeven tot algemeen genoegen en zijn daarom verzocht, om nog een twede te geven, 't geen zij ook gedaan hebben. Regt jammer is het voor Vader en mij, dat de kosten ons altijd van zodanige genoegens uitsluiten, en gij kunt denken, met hoeveel hartzeer en leedwezen Vader hiervan afstand deed, vooral omdat zijne liefhebberij voor de fluit en dus ook voor ieder musyk opnieuw is wakker geworden en nu zo levendig is, dat ieder avond, waarop hij van het spelen wordt afgehouden, hem zeer onaangenaam is. — — —

96. J. M. KEMPER AAN J. R. THORBECKE.

⟨Leiden, enkele dagen voor 2 Februari 1822 [1]⟩ [2].

Amicissime. — — —

De inhoud van Uwen laatsten was mij niet geheel vreemd. De heer Van Voorst heeft van den beginne af meer het oog op de bibliotheek, ik meer op eene leerstoel in de bespiegelende wijsbegeerte het oog gehad. In de onzekerheid echter, hoe spoedig er iets van mijn plan zoude kunnen komen, ondersteunde ik het plan eener reise, daar dit vooreerst ook in mijn oogpunt zeer voordeelig was, en ten anderen, zoo er zich intusschen geene gelegenheid opdeed, eene plaats bij de bibliotheek tog altijd vooreerst iets was [3]. Maar nu deed in het verlopen najaar eene blijvende ongesteldheid den heer Van de Wijnpersse om het emeritaat verzoeken. Deze omstandigheid deed mij terstond aan Uwe belangen denken, want het zij men van elders een hoogleeraar beriep, het zij men hier de post vooreerst door een buitengewoon professor vervulde, in allen geval zag ik eene gelegenheid tot Uwe bevordering en bestendige standverkrijging. Dit was het dan ook, dat ik in mijn laatstvoorgaanden brief [4] bedoelde, maar nog kan ik U niets zekers melden, want het blijft nog altijd onbeslist, of men de vacatuur door het beroep van een hoogleeraar van elders, dan wel door de aanstelling van een buitengewoon professor vervullen zal. Ik raad U echter, het plan van den heer Van Voorst niet te verwerpen. Zoo mijn plan gelukt, is het altijd nog tijd genoeg, voor de andere plaats te bedanken en zoo mijn ontwerp niet gelukken mogt, is het altijd goed, toch iets voor het oogenblik te hebben.

Ik verlang zeer U na Uwen terugkomst te spreken. Houdt U intusschen van

1 F. W. Thorbecke schrijft zijn zoon in een niet opgenomen briefje d.d. 2 Febr. 1822, dat hij dit schrijven op die dag ontvangen had, om door te sturen.

2 Ontvangen 13, beantwoord 14 Febr. (zie blz. 134/5).

3 Vgl. hiermee no. 71, blz. 96, noot 1.

4 No. 71.

mijne belangstelling verzekerd en groet vooral ook den heer Hoffman [1] van mij en de mijnen, die ook U groeten. — — —

97. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Berlijn, 2 Februari 1822 [2].

Beste Ouders. - — —

Morgenochtend verhuis ik uit mijne tegenwoordige woning naar Alte Friedrichstrasse no. 83, 2 Treppen bey Herrn Fröhlich. Daar zal ik wel niet veel langer dan eene maand vertoeven, als wanneer ik voornemens ben de reis te aanvaarden.

Dezen avond hoorde ik voor de eerste maal de Alceste van Gluck, een kunstwerk van zoo hooge, een gansch heelal omvattende stoutheid en alles uitputtende diepte, dat ik na den Don Juan van Mozart geene Opermuziek kenne van vergelijkbare voortreffelijkheid. En toch heb ik waarschijnlijk de Alceste, hoezeer zij mij op dit oogenblik nog gansch doordringt en vervult, eerst half genoten, terwijl bij dergelijke kunstwerken het eigentlijk genot eerst bij de tweede, derde en volgende malen des aanhorens opgaat. Dit heb ik dikwijls en vooral laatstelijk nog bij de Iphigenie auf Tauris ondervonden. De voorstelling van den Don Juan, mij het liefste en grootste van allen, woon ik wederom Zondagavond bij.

Uit Leyden heb ik brieven ontvangen van prof. Tydeman [3] en Uylenbroek [4], aangevuld met de daar lopende gerugten, dat mij het hoogleeraarschap in de philosophie toegelegd zij. Ik laat alles gerust aan Gods voorzienigheid over, maar wenschte evenwel hartelijk, dat men met praatjes en vermoedens de zaak niet vooruitliep. Indien het eens anders uitviel, zoude ik alleen, onschuldig genoeg, de dupe van de geschiedenis zijn. — — —

98. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Berlijn, 8/9 Februari 1822 [2]

Uwe letteren, beste Ouders, van den 28 Januarij ll. heb ik den 6 Februarij ontvangen. Gij beschuldigt mij in dezelve van nalatigheid, U op Uwe vragen aangaande mijn vertoef in Berlijn niet bepaald genoeg te hebben geantwoord. Maar ik meen U geschreven te hebben, hetgeen mij toen mogelijk was te zeggen, dat ik geen plan had, langer dan tot half Maart in deze hoofdstad mij op te houden. Ik kon en wilde mij niet aan andere bepalingen binden, omdat ik van het hier zienswaardige nog zeer weinig heb in oogenschijn genomen, maar dit tot nog toe, gelijk het bij een langer verblijf gaat, altoos van tijd tot tijd uitgesteld. Thans, nu gij er stellig op staat mijn besluit te weten, zal ik beslisschen

[1] A. H. Hoffmann von Fallersleben, die in verband met een studiereis ter bestudering van Middelnederlandse handschriften van 22 Juni-6 October 1821 te Leiden verbleef en daar met vele geleerden in aanraking kwam, waarvan hij in zijn autobiografie een zeer onderhoudend verslag heeft gegeven (Mein Leben, Hannover 1868, Bd. I blz. 261-292, vgl. ook blz. 100, noot 2).

[2] Beantwoord 21 Febr. (no. 101).

[3] No. 92.

[4] No. 91.

Vooraf echter moet ik U zeggen, dat, hoezeer ik in veele opzigten verlang in 't vaderland en vooral bij U terug te zijn, er evenwel naar mijn inzien volstrekt geene noodwendigheid bestaat, mijne wederkomst op den 1 Mey of zelfs tegen dien tijd onherroepelijk vast te stellen. Kemper heeft mij uitdrukkelijk geschreven, mij om zijn plan niet te beperken [1]. En daar ik thans waarschijnlijk voor de eerste en laatste maal in Duitschland ben, zoo wenschte ik alles achteraan te stellen, om het heerlijkste en voortreffelijkste van dit land nog mede te nemen. Daartoe reken ik het wederzien van Tieck, met wien ik, zooals met niemand anders, eigentlijk kan gezegd worden te leven, in wiens tegenwoordigheid ik alle mijne kragten ontvouwd en verhoogd gevoele. Eenen zoodanigen man, met wien alle zijden van mijn wezen en streven in aanraking staan, vinde ik niet weder; het minst thans in Leyden, waar onder de professoren, Kemper uitgenomen, niet één is, met wien ik maar gemeenzaam en vertrouwelijk zou kunnen omgaan. Een leven, als ik nu nog eenige weken met Tieck kan leiden, gaat mij welligt daarna gedurende mijne gansche loopbaan niet weder op. En kan ik het voor mij zelve verantwoorden, indien ik een zoo voortreffelijk genot, hetwelk mijn geheel wezen sterkt en ontwikkelt, voorbijga, om een maand vroeger daar te wezen, waar ik niets verzuime? Gij zult dit niet vorderen willen en zoudt mij zelfs aanzetten, indien gij daarbij zijn kondet, hoe ik met den uitmuntenden man verkere, en Uwe vooroordelen, waartoe ik zelve aanleiding mag gegeven hebben, tegen het hooge belang dezes zamenlevens gaarne en van zelve laten varen. Thans kan ik niets meer verlangen, dan dat gij mij gelooft en vertrouwt, dat ik het beste deel kieze en handel uit een diep inwendig bezef, op dit bezoek naar Dresden aangewezen te zijn. Zoudt gij desniettegenstaande nog kunnen meenen, dat ik iets beters, dat ik mijnen pligt en roeping tegen het najagen van enkel genoegen en uitspanning prijsgeve, dan moet ik er afstand van doen, mij Uw vertrouwen te verwerven, maar tegelijk oordelen, het nimmer waarlijk bezeten te hebben. Maar gij gelooft en vertrouwt mij; dat zegt mij mijne kinderlijke liefde en niet minder mijn innig bewustzijn, dat ik het waardig ben. Een ander zoude zich eene dergelijke ontbering gemakkelijker, en met regt, kunnen getroosten, maar mijne studie, die mijn inwendig leven zelve is en mij daardoor van de meeste menschen afzondert, maakt het volstrekt noodzakelijk, dat ik geene gelegenheid oversla van deel te nemen aan elke, zoo zeldzaam aangebodene gemeenschap der belangstelling en des denkens. Reeds de eigentlijk levendige en warme belangstelling in deze dingen, die mij het naast liggen, vinde ik bijne nergens, zelfs bij de philosophen van professie niet.

Mijn voornemen is derhalve als volgt: den 1 Maart of tegen dien tijd van hier op Dresden te vertrekken, ten welken einde ik mijne kamer gister heb opgezegd; in Dresden drie weken of veertien dagen, welligt ook korter te vertoeven, naarmate ik bij Tieck omgevingen en gesteldheid aantreffe; daarna de groote postroute over Leipzig en Eisenach te volgen op Cassel en Göttingen, in beide plaatzen ieder, gelijk ook in Giessen, acht dagen te blijven en mij dan naar den Rhijn te begeven, het zoo inrigtende, dat ik einde Mei bij U kan terugzijn. Van U, mijne Ouders, verwagt ik, dat Uwe goedkeuring mij hierbij, gelijk bij het overige, vergezellen zal.

Aan prof. Van Voorst heb ik voorleden Donderdag op de wijze geschreven,

[1] Vgl. no. 71, blz. 96.

die gij wenscht en voorslaat: dat ik in de medegedeelde gerugten, mij betreffende, de belangstelling zag des mededeelers en aan de ééne zijde met genoegen, dat men te Leyden voortdurend mijner bleef gedenken, maar aan de andere de gewone ondervinding, hoe de menschen gewoon waren in hunne bepalingen en gissingen omtrend anderen de zaak en hare noodwendige voorwaarden vooruit te lopen. Dat ik voor mij gaarne bekende, hoe mijne lievelingsstudie, de philosophie, gedurende mijne gansche reis mijn gehele wezen en streven vervuld en geboeid had en dat ik, terwijl ik mij niet zoude hebben kunnen onthouden, mij uit eigen beweging onverdeeld aan deze wetenschap over te geven, daarenboven het genoegen gehad had, reeds bij den aanvang tot derzelver voortgezette beoeffening uitdrukkelijk opgewekt te worden door Z.E. den minister Falck, die mij in April a.p.[1] geschreven had etc[2]. Dat de voornaamste bibliotheken en hare inrigtingen mij niet ontgaan waren en dat ik zeer gaarne eenigen tijd zoude afzonderen, om, indien men dit verlangde, hetgeen ik goeds en voortreffelijks mogt waargenomen en verzameld hebben, tot de bereiking van oogmerken te doen strekken, waartoe men mij in staat geloofde behulpzaam te wezen. Maar dat, om volgens het gerugt, aan een bibliothekariat geheel en onverdeeld verbonden te worden, evenmin met mijnen aanleg en hoofdstudie strookte, als ik mij, blijkens de aangehaalde woorden van den minister, uitsluitend of zelfs hoofdzakelijk voor bibliothekariatskennis reizende kon beschouwen. Dat ik, welke meer bepaaldelijk des hoogleeraars wenschen ten mijnen opzigte of tevoren waren of tegenwoordig mogten zijn, nimmer getracht had nader uit te vorschen, maar altoos berust in de algemeene belangstelling, waarmede ik wist, dat Zijne Hoogedel Hooggeleerde al het mijne omvatte. Dat uit dien hoofde, waarop mijne inwendigste neiging en wenschen gingen, het nog veel minder aan den tijd geweest kon zijn, te kennen te geven. Maar dat nu, terwijl het gerugt over mij beschikte en Zijne Hoogedel Hooggeleerde mij dit mededeelde, ik mij verpligt achtte te zeggen, hoe ik mij tot het een en ander verhield, ten einde niemand zich mogt misleiden in hetgeen hij grond meende te hebben van mij te verwagten. Dat ik niets meer verlangde, dan dadelijk te kunnen tonen, hoe gaarne ik aan Zijne Hoogedel Hooggeleerdes bedoelingen daar, waar het mij mogelijk zou zijn, beantwoordde. Dat ik Zijne Hoogedel Hooggeleerde voor zijne standvastige en werkzame belangstelling mijnen innigsten, hartelijksten dank betuigde en vertrouwde, dat deze zich het liefst daarheen zou rigten, wat mij en mijnen aanleg het naast lei, en dus over de mogelijkheid van den door mij te beschrijvenden werkkring beslischtte, etc.

Hetgeen gij, en ook ik, wel gewenscht had, dat ik menigvuldigere kennis met de geleerden had aangeknoopt, is mij van wege het eigendommelijke des gezelligen verkeers in Berlijn niet mogelijk geweest, waaraan, indien men zich eenmaal heeft overgegeven, het naderhand niet meer vrij staat zich te beperken. En dan is alle uitwendige sieraad en leven toch van geenerhande gewigt en betekenis in vergelijking van de inwendige. Het nadere moet ik sparen tot mondelinge uiteenzetting. — — —

1 Anni praeteriti = van het vorig jaar.

2 No. 37. 8 Maart zou D. J. van Lennep nog in een postscriptum aan A. R. Falck schrijven: „Nogmaals beveel ik U Geel aan voor de Leydsche biblioth. De ander, aan wien gedacht wordt, is voor een Professoraat in de Philosophie uitmuntend, maar voor de Bibliographie veel minder geschikt." (Vgl. *J. van Lennep*, Het leven van Mr. D. J. van Lennep, enz. II, Amsterdam 1812, blz. 219.)

99. H. SOLGER-VON DER GROEBEN AAN J. R. THORBECKE.

Berlijn, 10 Februari 1822.

Guten morgen, lieber Doctor, wie ist es Ihnen ergangen? Leider kann ich Ihnen noch keine Grüsze bestellen und Ihnen geht es wohl nicht besser. Sie haben mich neulich geängstet durch die Möglichkeit der Verhinderung am Schreiben durch Krankheit. Das hat mich entschieden bewogen anzufragen, was Tiecks machen und Henrietten [1] recht inständigst zu bitten mir gleich zu antworten. Und nun hoffe ich auf baldige Briefe.

Es blieb mir neulich ein Gefühl zurück, als zürnten Sie mir, und ich mag im Laufe des Gesprächs manches vorgebracht haben, was Sie dazu bewegen konnte; aber bedenken Sie doch immer, lieber Doctor, was für ein schwaches Gefäsz Sie vor sich haben. Meine Worte sind nur Ergiessungen des Augenblicks, doppelte Uebersetzungen meines Innern, denen ich im Hervorbringen oft selbst das *confuse* und *deraisonnirende* anfühle. So ist es mir auch mit Ausdrücken, die eine wissenschaftliche Bedeutung haben; diese meine ich nicht, weil ich sie nicht verstehe, aber die Bedeutung lege ich ihnen bei, wie man sie unter den nicht rohen, nicht gelehrten Leuten findet. Drum sehn Sie nur alles, was ich sage, als durchaus anspruchlos gesagt an, wahr wie es sich in mir eben darstellt, aber durch nichts als das mich eben Bewegende unterstützt. Ich glaube wohl, das sich selbst aus diesen Worten leicht ein anderer mir fremder Sinn heben liesse, aber das thun sie nicht und nehmen mich wie ich bin, nicht so! Mir ist jede Art von missverstehn schmerzlich, besonders da ich fühle, wie leicht ich dazu beim besten Willen Veranlassung gebe.

Also Sie lassen nun allen Groll fahren. Krause ist sehr erbaut von der Zeichnung. Wir haben auch einen Platz dazu ausgemittelt. Mündlich mehr darüber.

Ich möchte Sie beinah fragen, ob Sie wohl bei diesem köstlichen Wetter spatzieren gingen, mich vielleicht abholten gegen Abend, dann Thee hier tränken? Zu Hause bin ich immer. Doch ist dies sehr bedingungsweise gefragt und es wurde mich ängstigen, wenn dieser Vorschlag Sie irgend hinderte; dann habe ich nichts gesagt.

Dies ist ja beinah ein Brief geworden.

100. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Berlijn, 13/14 Februari 1822 [2].

Uwen brief, beste Ouders, van den 2 February ll. ontvang ik eerst hedenavond en zet mij volgens Uwen verlangen dadelijk teregt, U den inhoud van Kempers ingesloten letteren mede te delen. Zij zijn niet gunstig en luiden als volgt. — — — [3]

Gelijk het hieruit blijkt, is mijne opvolging van den heer Van de Wijnpersse nog geenszins zoo zeker, als de gerugten en ook de vorige brief van Kemper schenen te verkondigen. Wat mij hierbij grieft, is veel minder het berigt dezer onzekerheid, dan de stelligheid der in Leyden loopende gerugten, welke mij niet alleen onmiddelijk uit de brieven van Van Voorst, Tydeman en Uylen-

1 Henriette Gräfin von Finckenstein.
2 Beantwoord 21 Febr. (no. 101).
3 Zie no. 96.

broek, maar ook uit de mededeeling van een jong Duitsch geleerde [1], die zich hier ophoudt en aan wien door Dr. Salomon in Leyden onvoorwaardelijk geschreven was, dat ik de plaats van Van de Wijnpersse zou vervangen, kennelijk is geworden. Evenwel heeft zelfs dit niet meer invloed op mij dan billijk. Mijne rust en kalmte is door Kempers brief in het eerste half uur na den ontvangst gestoord geworden, maar thans reeds weder teruggekeerd. Het bestuur ook dezer zaken is niet menschelijk, al schijnt het nu en dan zoo. Vermag ik voor de wetenschap, voor het vaderland iets te doen, dan zullen de omstandigheden mij daartoe vroeg of laat in staat stellen en zelfs behulpzaam moeten wezen. En zelfs, wanneer zij mij tegen waren, is aan den geest de kragt gegeven, over het uitwendige te zegepralen. Zoo ik iets waarlijk goeds kan werken, dan zal zich dit ook door hinderpalen baan breken. Daarvoor ben ik niet in 't minste bedugt. Vrees en hoop zullen, wensch ik, beide in het vervolg even ver van mij verwijderd blijven, als zij het thans zijn, en in zoover ik het een en ander koester, hebben zij betrekking op den uitslag van de voortgaande ontwikkeling mijner kragten en studien.

14 February. Aan Kemper heb ik geschreven, als volgt: „Voor Uw Hoogedele Heers letteren, gister ontvangen, zeg ik U Hoogedele Heer mijnen hartelijken dank. Uit dezelve is mij de tegenwoordige stand der zaken tot mijne groote vreugde klaar geworden. Indien mij daarbij iets onaangenaam zijn kon, dan ware het de vooruitijlende spoed der gerugten, die niet alleen mij, maar ook aan den heer Hoffman en anderen met stellige zekerheid uit Leyden berigt zijn. Maar ook dit is de gewone onveranderlijke loop van dergelijke dingen en maakt op mij niet meer indruk dat billijk. Dat ik voor mij op de studie der philosophie aangewezen ben, kan mij, indien ik mij zelve niet wil opgeven, geenszins twijfelachtig zijn. Of echter ook mijne uitwendige bestemming en de sfeer, die het mij zal opgelegd worden in mijne omgevingen te beschrijven, hetzelfde middenpunt zal hebben, is eene geheel andere vraag en, van het gewone standpunt aangezien, eene blote toevalligheid, die ik moet nemen, zooals zij mij gegeven wordt, zonder daarin eene noodwendige voorwaarde of bepaling van mijn inwendig streven te zien. Het is verre van mij, ongeduld of onmatige verwagtingen aan den gang der dingen te willen overstellen, en eene standverkrijging moet ik alleen in zooverre wenschen, als mijne omstandigheden en die mijner ouderen mij geene onafhankelijkheid veroorloven. Aan den heer Van Voorst had ik reeds verleden week geschreven, gelijk ik meende aan Zijne Hoogeerwaardes belangstelling en niet minder aan mij zelve verschuldigd te zijn, zoover ik mij herinner nagenoeg als volgt: etc. [2]" „Ik wensch door deze letteren niet tegen Uw Hoogedele Hooggeleerdes meening gehandeld te hebben en zal nu niets verder doen, tenzij U Hoogedele Hooggeleerde dit anders goed vond en zoo vriendelijk mogt zijn, mij dienaangaande Uw Hoogedeles Hooggeleerdes raad te doen toekomen." — — —

[1] Hoffmann, vgl. blz. 131, noot 1. Tijdens zijn verblijf in Leiden was hij de gast van Dr. Salomon. Hoffmann spreekt in zijn autobiografie niet over deze zaak en noemt J. R. slechts terloops als vriend van Dr. Kaathoven (a.w. blz. 332).

[2] Vgl. blz. 133.

101. F. W. AAN J. R. THORBECKE. [1]

Zwolle, 21 (23) Februari 1822 [2].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Gij zijt dan nu weeder in Dresden en hebt daardoor mijne ideen en mijn plan ten Uwen opsigte geheel uyt hun verband gerukt. Gij weet, dat mijn geest U van Berlijn liet reisen over Bronswijk — ook een belangrijke plaats voor Uw — na Göttingen, Cassel etc. Dan kond gij na mijn oordeel zeer gemakkelijk tegen 1 May in het vaderland zijn en ik bedoelde daarmeede bijsonder, dat gij medio May, of ook nog vroeger, van hier na Holland waart vertrokken, om Uw aan den Koning en den minister te vertoonen, en alwaar gij dan nog de professoren, Curatoren etc. op hunne posten in werksaamheid zoud hebben gevonden, maar na Uwe voorneemens koomd gij nu zo veel later met de beginnende vacantien en vind alle die heeren verstrooid en buyten academische werksaamheden, dus dan voor Uw ook provisioneel niets zal kunnen gedaan worden.

Intusschen dat is nu buyten mijn en ik kan er ook niets meer aan doen, als Uw eenvoudig thans nog de mogelijkheid in overweeging geeven, om Uwe reis en Uwe verblijven hier en daar te bespoedigen en in te korten, ten einde voor Uwe versorging het mogelijkste dog niet te versuymen, want, had gij een waar en juyst denkbeeld van mijne meer als ooyt bekrompene en bekommerende omstandigheeden, waarin ik nu ook volstrekt geene hulpmiddelen meer zie, dan zoud gij ten levendigsten gevoelen, hoe bekommerd ik ook nog voor Uw zijn moet en Uw alle vermijdelijke kosten en omweegen moet aan het hart leggen om te besparen, zo veel gij eenigsins kunt, in geval Uwe dadelijke aanstelling en versorging door al te lange afwesigheid versuymd en vertraagd wierd.

En thans, nu ook bij de bestaande verschillende oogmerken ter Uwer bevordering in Holland, oordeel ik, dat Uwe mogelijkst vroege tegenwoordigheid wel allernoodsakelijkst was geweest, daar dit, na mijn inzien, zonder *wesentlijk* nadeel had kunnen geschieden.

Intusschen over een en andere duysterheeden zal ik dan nu, zo God will, bij monde de nadere inlichting wel moeten afwagten, alhoewel ik niets minder heb kunnen voorzien, dan dat *gij* over Uw verblijf in Berlijn en over Uwe retour na Dresden *Uwen* vader met zulk een stilzwijgen en met zulk eene voorgenoome agterhoudenheid ten laatsten toe zoud hebben kunnen behandelen, zo dat, wanneer mijn iemand vraagde: „Ten welken einde was Uw zoon vier maanden in Berlijn en ten welken einde gaat hij nu weeder na Dresden terug?" ik, bij alle mijne belangstelling en bij alle mijne herhaalde navorschingen zou moeten antwoorden: „Ik weet het niet." Gij vraagd en verwagt geloof en vertrouwen van mijn. Wel, mijn Zoon, maar dat vertrouwen moet men dan ook ten allen tijde met zorgvuldigheid onderhouden en aankweeken en niet eigenwillig verstooren. — — —

102. J. R. THORBECKE AAN H. SOLGER-VON DER GROEBEN [3].

⟨Dresden, 2 of 3 Maart [4] 1822⟩.

Sie erhalten, beste Solger, zwei Tage später, als ich wünschte, Nachricht von

[1] Van deze brief is ook het klad bewaard.
[2] Ontvangen 6, beantwoord 9 Mrt. (no. 104). [3] Klad.
[4] Volgens no. 104 is J. R. 28 Februari in Dresden aangekomen, hij zal dus 2 of 3 Maart hebben geschreven.

mir, aber dafür diese in der angenehmen Begleitung zweyer Briefe, von der Gräfin Henriette und Dorothea. Ich kam hier Donnerstag Abend an und ging, obgleich es schon halb zehn war, unmittelbar zu Tieck, wo ich diesen, die Gräfin and Agnes traf und wir uns der Freude des gegenseitigen Wiedersehns ungetheilt dahingaben. Dorothea kam mit ihrer Mutter eine halbe Stunde später zu Hause. Ueber die Erstere kann ich Ihnen nichts schreiben. Es ist das alte Wesen, nicht ganz unbefangen, wie es bisweilen scheint, aber von mir bisher zu nachlässig behandelt, um etwas Anderes als ihre affectirte Kälte und Gleichgultigkeit zu verdienen. Das einzige Mahl, das ich sie bis jetzt sprach, hat sie mir gleich mit groszer Bestimmtheit erklärt, sie werde sich nie zu einem Besuche nach Berlin verbinden und könne sich uberhaupt nie von ihren Eltern trennen. In Dorothea wird die Liebe, sie komme früher oder später über sie, mehreres verleichten müssen, als sie selbst nur von Weitem ahndet.

Mit welcher unendlicher Wehmuth ich von Ihnen, liebste Solger, geschieden bin, kann und brauche ich Ihnen nicht zu sagen. Ihr Andenken wohnt bey mir auf dem tiefsten Grund meiner Seele mit dem Heiligsten und Besten zusammen und wird weder von aeusserem, noch innerem Wechsel je berührt werden. Was Sie mir wunschten, ob es mir hienieder zu Theil werden wird, weiss ich nicht; für jetzt ist es noch verschlossen im Schoosse des Zufalls, von wo aus uns Sterblichen auch das Nothwendigste aufgehn muss. Denn es ist einmahl das Loos des irrdisch zeitlichen Lebens, dasz sich die Nothwendigkeit in ihr nicht selbst gebährt. In Ihre und Solgers Liebe habe ich durch unmittelbare Erfahrung erkannt, wie das Rathsel des Lebens durch die Liebe gelöst wird; und was auch über mich ergehe, dieses Bewustseyn wird mir bleiben. Sonst ist mein jetziger Zustand in Beziehung auf meine eigene Verhältnisse ein leichter, vielleicht auch sehr ernsthafter Humor, nahe an Willkür gränzend und bereit mich selbst in jeglicher Tauschung zu parodiren und diese ohne schweres Opfer aufgebend, das Leben zu nehmen, wie es geboten wird. In dieser Parodie spiegelt sich dafür auch dasjenige, was mir die Einbildung einer Liebe aufdrang, als Schein und blosse Willkür ab. Bey den meisten Lustspielen kann man von Hause aus auf eine oder mehrere Heirathen rechnen, aber das Meinige möchte nach einem neuen Plan ausgespielt werden.

Graf Löben und den Herrn von Malsburg habe ich noch nicht gesehen, und Graf Kalkreuth ist krank. Dasz Dorothea bey diesem Unfall noch auf die Beine geblieben ist, hat mich höchlich gewundert. Sie befindet sich selbst, während ich dieses schreibe, im Theater und wohnt der Vorstellung einer schlechten Comödie bey. Vielleicht thue ich ihr auch Unrecht und hat sie sich zwischen Kalkreuth und Malsburg noch nicht entschieden.

Für die liebevolle Aufmerksamkeit, womit sie im Kober dieses und jenes für mich beygepakt hatten, danke ich herzlichst. Die Chocolade, die ich sehr liebe, hebe ich zu einem schönen Abend auf, an welchen ich mir gütlich thun und mir einbilden will, Sie hätten das Getränke zubereitet und schenkten mir die Tassen ein. Das Stuck Spickgans [1] hat mir vortrefflich geschmeckt, so dasz Tieck es mir hoch zurechnen sollte, dasz er seine Gans unbeschädigt erhalten hat. Aber ich schweige es nur, denn so etwas wird doch nicht nach Würde und Verdienst anerkannt. — — —

[1] Gerookte ganzeborst.

Mit Tieck habe ich viel über Sie und Ihre Umgebungen gesprochen und mich mit ihm über Alles bey der ersten Berührung wie von selbst verständigt. Es hat mich ausserordentlich gefreut, bey diesen Gelegenheiten tiefer durchzusehn, wie Tieck Sie ehrt und liebt und wie er Alles, was Sie angeht, im Herzen trägt.

Ihre lieben, mir so theuren Kinder, umarme ich auf das innigste. Wenn Sie mir schreiben, adressiren Sie doch den Brief unmittelbar an mich In der Stadt Wien, ohne ihn bei Tiecks einzuschliessen. — — —

103. H. SOLGER-VON DER GROEBEN AAN J. R. THORBECKE.

Berlijn, 8/10 Maart 1822.

Ihren Brief habe ich erhalten, und danke Ihnen herzlich dafür. Ehe ich ihn erhielt, war ich in banger Sorge um seinen Inhalt, jetzt bin ich beruhigt, insofern ich sehe, dasz nichts schlimmes vorgefallen, keine entschiedene Kälte eingetreten ist und der Funke unter der Asche glimmt, bis der Wind des Ohngefährs das Feuer entzündet.

Da wäre ich also wieder, wo ich früher gestanden, und ich möchte fast glauben, dasz diese Stimmung bei mir eintritt, sobald ich zu Ihnen rede, denn Ihr Brief hat mich nur theilweise beruhigt und vor dessen Erscheinung war ich wehmüthiger gestimmt, als grade nöthig ist, um in der Hoffnung die Gewiszheit der Erfüllung zu gewehren.

Ja, lieber Freund, lassen Sie mich Sie immer so nennen — Sie sind es ja doch, Solger und was dessen ist, gehört auch mir — Ihre Abreise hat mich recht herzlich betrübt. Schon lange zuvor trug ich, mir beinah unbewuszt, dies Gefühl mit mir herum, aber ich mochte nicht an mich dabei denken und Ihre Gegenwart gab mir auch immer wieder die Sicherheit und Haltung, die ich für den Augenblick bedurfte. Ich glaube überhaupt, dasz die Nähe eines Mannes, im eigentlichen Sinne des Wortes, auf uns Frauen immer so wirkt, dasz wir nicht aus dem Gleichgewicht kommen und in schwierigen Fällen nicht fassungslos werden, wenigstens habe ich an mir diese Erfahrung öfter gemacht.

Als Sie nun zum letzten male (für mein vielleicht noch langes Leben) ins Zimmer traten, als ich mir bei jeder Tasse Thee, die ich Ihnen einschenkte, sagen muszte: hier nie wieder, aber noch vielen, vielen fremden Leuten; als ich mir sagen muszte, dasz ich nun nicht mehr in Bezug auf Ihr Kommen meine kleine Wirthschaft besorgen würde, dasz aber diese Wirthschaft, dies Essen und Trinken fortdauren würde, dasz sich nun all solche Kleinigkeiten nur auf mich beziehn könnten, denn die Kinder sind dazu zu klein und die Freunde kommen mir zu selten, da wurde mirs immer gegenwärtiger, wie viel Anmuth und Reichthum meines hiesigen Lebens mit Ihnen schwände. Dann ward mir auch der Fluch der Zeit, möchte ich beinah sagen, so recht anschaulich, wie Sie nun gehn würden und beinah Ihre Erinnerung mit sich nähmen. Wie lange werden die Kinder wissen, wie Sie aussehn. Höre ich jetzt einen männlichen Tritt, so bewegt es mich schmerzlich, dasz Sie es nie mehr sein können; tönt eine starke Stimme, Sie waren es nicht! Aber in einiger Zeit hat das aufgehört und ich denke wohl neugierig, wer das sein mag. Gestern Abend sasz Bindeman hier auf den Sopha und corrigirte Solgers Politik, aber aus Solgers Pfeife soll er doch nicht rauchen. Und jemehr die Zeit Herr über mich wird, jemehr will ich sie mir bemeistern, ins Innere wird's da nur lebendiger, wo es äuszerlich auf-

hört. Was mich aber an jenem Abend vorzüglich bewegte, war, dasz auch Sie, ein so starker, kräftiger, in sich begründeter Mann, so der Zeit, dem Zufall übergeben waren. So wie Sie einmal die Rückreise angetreten hatten, drängten sich alle Folgen unmittelbar um Sie herum und Sie muszten sich leiten lassen, wie jeder schwache schale Mensch; ja, mir war als ob die Eigenthümlichkeiten, die Sie sonst von der Masse unterschieden, jetzt nur dazu dienten, Sie dem blinden Walten des Ohngefährs noch mehr unterzuordnen.

Ach, lieber, theurer Freund, ist es denn wohl wirklich anders, ist es nicht der Zufall, der mit Ihnen spielt, während Sie mit der Geliebten und sich selbst zu spielen meinen? Ich sehe in Ihrem Lustspiel nur eine Tragödie, wo das blinde Ohngefähr und die Täuschung zuletzt siegen, eben weil sie als Masken auftraten und thaten als würden sie parodirt, indem sie doch eben das Schönste und Herrlichste parodirten und herabzogen.

Sein Sie mir nur nicht böse, wenn ich Sie ganz falsch oder einseitig aufgefaszt habe. Früher war es besser, jetzt kann ich das Ihnen nicht mehr anmerken, es nicht halb zurücknehmen, es wird [a], statt Geschöpf des Augenblicks zu bleiben, selbstständig und in der Form ausgeprägt, weil es geschrieben steht. Denken Sie bei allen solchen Stellen nur, dasz sie von einer Frau kommen und dann, dasz diese Frau es nicht besser versteht, sondern eben so alles hinschreibt, wie es in ihr aufdämmert, confus und unbedacht.

Dabei bin ich von meinem eigentlichen Thema ganz abgekommen, wie schmerzlich mir in jeder Beziehung Ihr Scheiden war. Luise hat Sie mit dem alten Mantel auf der Chaussée verfehlt, mir war bange, Sie würden sich im frischen Morgenwinde einen Catharr holen, der doch in Dresden unbequem sein könne. Den Vormittag kamen Ihre Bücher und Zettel, nun war mir erst recht, als habe ich ein Recht, wehmüthig und betrübt zu sein, und dadurch, dasz ich dies war, konnte ich allein auch wieder getröstet werden und so ist es auch.

Ich weisz eigentlich gar nicht genug, wie ich dem lieben Gott genugsam dafür danken soll und wie ich dazu komme, dasz mir im Laufe dieses Lebens so viele Menschen begegnen, wie ihrer die Erde nicht viele trägt, wie ich leider oft höre und zuletzt glauben musz. Und diese Menschen gehen mir nicht fremd vorüber, sondern lassen sich zu mir herab und wirken unmittelbar ein auf mein innerstes Leben. Den Liebsten und Einzigen nannte ich ganz mein, was mir selbst in der Zeit seines ungetheilten Besitzes nur durch die Liebe gelang zu begreifen, und immer habe ich ihn auch als eine eigentliche Gottesgabe betrachtet, denn der liebe Gott giebt nie nach Verdienst, sondern nur immer, dasz wir unser Nichts gegen seine unendliche Gnade und, ich möchte sagen, menschliche (wenn hier nicht menschlich göttlich wäre) Liebe erkennen. Jetzt hat er mir noch das gethan, dasz er ihn diesem verwirrten Leben mit all seinen Drangsalen entzog und ihn mir oben im Himmel aufhebt, ihn mir aber auch im Herzen läszt. Nun da ich es bedurfte, trat Tieck mir näher, den ich früher so verehrt hatte, dasz ich nie gewagt ihn anzureden, und half mir und leitete mich und verwies mich auf Solger und räumte immer weg, mit seiner ganzen Freundlichkeit und Güte, so dasz jetzt ganz die Liebe die Furcht in mir zu ihm überwunden hat. Und das kommt [b] mir nun so von dem alten Solger nach, der

[a] Hs.: wirst.
[b] Hs.: kämmt.

noch immer zu für mich sorgt und arbeitet, wie er doch nicht lassen kann. Nun hat mir Henriette ihr schönes, ewig junges Herz geöffnet mit all ihrer unendlich reichen, rührenden Liebe, auch eine Freundinn von Solger. Sie hat mir wieder einen so köstlichen erquicklichen Brief geschrieben, noch viel lieber als der letzte, dasz ich noch ganz glücklich bin. Nun hoffe ich noch durch Ihre Vermittelung auf Dorotheens innige Freundschaft und bin ich dann nicht reich und überreich? Nun habe ich meine liebe Mutter und meine Herzenskinder nicht mitgezählt, die wieder einen eigenen Platz in meinem Herzen ausfüllen, und auszerdem habe ich noch so viele entfernte und einheimische theure Verwandte, Freunde und Menschen.

Dasz dieser Winter mich wieder mit einem Geschenk Solgers (denn so kommt es doch am Ende heraus) erquickt hat, wissen Sie wohl. Ihre Anwesenheit war in der Zeit kurz, doch ich möchte das beinah für den Stempel der wahren Güter dieses Lebens ansehn, aber Sie gehören jetzt zu dem Kreise in dessen Mitte sich mein Herz und Leben bewegt. Hörte ich jetzt auch nie wieder etwas von Ihnen, so bliebe das doch gleich, und selbst sollte Dorothe sich aus diesem Kreise willkührlich lösen, das thäte mir nichts für Sie, denn ich finde Sie bei Solger wieder. So könnte ich Dorothe auch im schlimmsten Fall (für Dorothe) nur auf eine Zeit hier im Leben verloren geben, mir ist als würde sie dann durch grosze Irrthümer und Kämpfe sich zu arbeiten haben, aber wird sie einst matt, so soll sie immer ein offenes Herz finden, an dem sie ruhen kann, und sich nie ganz einsam in der Welt finden, so lange ich lebe, ob zwar dies in ihrem Leben, im Kreise so liebender Verwandte wohl nie zu denken ist.

Den 10t. So geht es mir nun, all dies weitläufig gesagte wollte ich eigentlich auf eine Seite zusammendrängen und das andere hätte wegbleiben können; künftig werde ich mich bessern und lerne ich auch nicht von Ihnen, viel mit wenig Worten zu sagen, so sage ich doch zuletzt wenig mit wenig Worten und werde dann nicht immer auf mich zurück⟨k⟩ommen.

Es war mir eine grosze Beruhigung, Ihren Brief in Henriettens zu finden; nun wuszte ich, konnte es nicht schlimm stehn, besonders da ich auch Dorothes Hand erkannte. Henriette schreibt herzlich erfreut über Ihre Ankunft, sie hat Sie sehr lieb und hat sich über Ihre Freude sehr gefreut, fühlt sich Ihnen überhaupt noch näher und Sie erscheinen ihr verständlicher als je zuvor. Dorothes Briefe möchte ich Ihnen als oder mit Kommentar vorlesen. Der Ton ihres Briefes ist jetzt viel freier, als wenn ihr etwas vom Herzen wäre, sie schreibt freundlich und liebevoll, beinah herzlich. Ueber Ihre Ankunft aber hat sie sich *gewundert*. Zuletzt trägt sie mir viele herzliche Grüsze (die ich übrigens nicht bestellen werde) an Hensel (von dem ich ihr nie als Gegensatz zu Ihnen sprach) auf und sie bedaure sehr, ihn in ihrem kleinen Kreise nicht mehr zu finden und vermisse seine Anwesenheit schmerzlich. Nun stellen Sie das mit den Grüszen an Sie aus früheren Briefen zusammen und ziehn dann Ihre Schlüsse.

Die Briefe der beiden Frauen machten mich sehr froh, der Ihrige nicht so. Sie schreiben mir über vieles nicht ausführlich genug, hundert Fragen richtete ich bei Lesung Ihres Briefes an Sie. Ob Sie Dorothe überrascht, wie sie sich benommen, ob sie roth geworden, pp. pp. [1]. Das arme Kind wird erst plötz-

[1] Perge, perge = ga door, ga door = enz.

lich von Ihnen verlassen, dann kommen Sie trotz Dorothes Bitten in Weihnachten nicht wieder, nun behandeln Sie sie, ein Mann zu einem Mädchen, nachlässig und von oben herab, sprechen von lebenden Bildern und wer weis was; endlich lassen Sie sich herab, ihr eine ihr unangenehme Reise zu verordnen. Natürlich sagt sie nun nein und abermals nein und bekräftigt dies Wort durch alles, was sie hat und kann. Ich habe hier Ihnen schon gesagt, ich fürchte, Dorothe werde nicht wollen, sie musz dort alles aufgeben und findet dort so sehr wenig. Nur dem Geliebten kann sie diese Reise versprechen und thut es dann wohl.

Aber Sie, böser Mensch, es kommt mir ordentlich gefährlich vor, wie Sie mit sich umgehn. Nehmen sich hier vor, so und so in Dresden zu sein, und führen es wirklich aus. Das wäre so erhaben, lieber Thorbeck, dasz ich es fast unmenschlich nennen möchte! Ich dachte, der Zauber der Gegenwart würde alles überwinden, musz es auch noch, wird es auch noch oder hat es schon gethan. Sonst könnte es kommen, wovor ich mich öfter fürchtete, dasz Sie beide sich selbst mit der Liebe im Herzen trennen könnten. Nein, lieber gehen Sie mit Dorothe bei dem herrlichen Mondschein auf der Brücke spatzieren, da ging ich immer mit Solger und wir sahen zusammen ins Wasser und unsere Herzen. Haben Sie denn schon ein einziges mal herzlich und liebevoll und weich mit der armen Dorothe gesprochen? Denken Sie doch an die Kürze des Lebens und wie Sie, haben Sie sich erst verständigt, jeden verlorenen Augenblick und jedes kalte Wort, ja jeden stolzen Blick bereuen werden. Und wollen Sie es nicht Ihretwegen, so thuns Sies Ihrer lieben Dorothe zu liebe. Der liebe Gott wird ja geben, dasz meine schöne Freude an Ihnen beiden nicht zu schanden werde, es wäre zu betrübt. Ich weisz nicht, ich kann das alles so fühlen, dasz ich denken könnte, Sie müszten das selbst leicht so wissen. Was kann Ihnen unsere Liebe sein? Doch nur eine fremde Erfahrung und das kann kein wundes Herz heilen und keine schmerzliche Sehnsucht trösten. Und an der Existenz der Liebe auf Erden können Sie ja nie gezweifelt haben. Ich bitte, sagen Sie mir recht bald und recht wie zu sich selbst, wie es in Ihnen beiden steht; ⟨es ist⟩ mir auch nicht ehr recht möglich an meine Dresdner Reise zu denken. Ich weisz nicht, wie mir alles zusammenstürzen würde, meine ganze Freude wäre hin. Dorothe entweder innerlich zerrissen oder fremd und kalt. In Ihnen ginge eine Welt voll Liebe *unter*. Ich selbst würde an eine solche Möglichkeit einer zerstörten, vielleicht aus Liebe zerstörten Liebe glauben müssen und Sie würden mir böse werden oder doch sich immer mehr entfremden. Und die arme, arme Dorothe, so in der Ahndung zersplittert!

Drum sagen Sie nur recht bald, meine schönen Hoffnungen nährten sich immer mehr der Wirklichkeit. Dorothen kann ich jetzt noch nicht schreiben, ich werde unbewuszt und wieder willen ironisch oder zu herzlich und beides möchte sie bedenklich machen.

Nun verargen Sie ihr auch, dasz sie ihrem Vater als gehorsame Tochter folgen musz; wissen Sie denn, wie oft sie in der schlechten Comödie an Sie gedacht und sich sehnsüchtig nach Ihnen umgesehn hat bei jedem kleinen Geräusch an der Thür? Und wer nicht kam, war der Doctor Torbecke, der sasz lieber im einsamen Gasthofe und liesz Dorotheen das jetzt mit dem ehemals vergleichen. — — —

Die Kinder, besonders Adelheit, sprechen oft von Ihnen und waren böse, dasz Sie Dorotheen die Blumen nicht mitgenommen. — — —

104. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Dresden, 9 Maart 1822 [1].

Uwe letteren, beste Ouders, van den 23 February ll. heb ik den 6 Maart in Dresden ontvangen. Dingsdag, den 26 February had ik de reis van Berlijn aangenomen en was den 28 hier, waar ik bij Tieck alles wel en de oude hartelijkheid en dezelfde innige vriendschap vond.

In Uwen brief en de medegedeelde plans en voorslagen heb ik Uwe nimmer rustende zorge en liefde erkend. Ik zal dientengevolge mijne reis en mijn verblijf zoowel hier als elders meest mogelijk afkorten en in allen gevalle nog vroeg genoeg terugwezen, om de Curatoren en hoogleeraaren nog op hunne posten te vinden. Mijne zeer spoedige aanstelling schijnt geene zwarigheid te hebben en ik zie vooruit, dat prof. Van Voorst die om veele redenen nog meer bespoedigen zal, maar niet ten goede en meer zijne eigene bedoelingen, dan mijne belangen bevorderend. Aan den minister heb ik reeds een rapport aangevangen en zoude hem eer geschreven hebben, indien ik niet om eene passende stoffe verlegen geweest ware. Hoeveel merkwaardigs mij voor den geest zweeft, zoo moeilijk is het, daarvan die bestanddeelen af te zonderen, uit welke een rapport, als het vereischte, gevoeglijk zaamgesteld wordt. Intusschen hoop ik toch dezer dagen daarmede gereed te zijn. — — —

Eene — — voor mij zeer belangrijke kennis is de wijsgeer Krause, welligt de geleerdste onder de levende philosophen van Duitschland en van de humaanste en openste mededeeling, die mij reeds vorigen herfst met eene zeer hartelijke vriendschap omvatte. Hij is het minst van allen, die ik heb leeren kennen, in ééne partij of rigting verloren, maar overziet met eenen vrijen blik het gansche gebied der wetenschap. Ik verlaat hem nimmer zonder veel geleerd te hebben.

Over mijne dialogen [2] en mijn gansche streven en trachten in 't algemeen verlang ik zeer, mij met U mondeling te onderhouden. Ik heb U daarover veel te zeggen, zooals ik U de gehele rigting mijnes wezens eerst in tegenwoordig bijzijn klaar vermag te maken. Hartelijk verheug ik er mij op, voor U te verschijnen en mij het eerst en waarschijnlijk wel alleen met U, mijne Ouders, over alles vrij te onderhouden, wat zich bij mij nieuw heeft ontwikkeld. En toch ben ik in veele opzigten weder minder veranderd, dan gij welligt denkt of zelfs wenscht. In mijn eigen bewustzijn ben ik hetzelfde wezen, hetwelk slechts zooveele nieuwe zijden des levens en der wetenschap beleefd heeft. Wanneer ik mij mijn terugzijn bij U regt levendig voorstel, dan neme ik dikwijls waar, hoe zich mijn leven onmiddelijk aan het oude en vorige aansluit, alsof ik daarvan nimmer ware gescheiden geweest. Dan weder, op eenen anderen tijd, schijne ik mij in eene gansch andere betrekking tot mijn vaderland te staan als ooit tevoren en toch, hoewel ik vooruitzie, dat men mij voor overgegaan tot de Duitschers en aan het vaderlandsche ontvreemd houden zal, ben ik innig overtuigd, dat ik het vaderland hooger schatte en hartelijker lief heb, dan één der beschuldigers. — — —

Nog moet ik U verzoeken, sneller dan ik wenschte en meende, mij opnieuw eenen wissel te zenden. Het leven in Berlijn is, hoe men zich ook inrigte, buiten-

[1] Beantwoord 18 Mrt. (no. 106).
[2] Vgl. no. 83, blz. 116, noot 1.

gemeen duur en ik heb daar niet naar mijne oude berekeningen kunnen huishouden. Denkt daarbij, mijne Ouders, dat ik Uwe omstandigheden nooit uit de oogen verlies en met diepe weemoedigheid Uwe bekommeringen in mijn hart drage. — — —

Ik woon wederom In der Stadt Wien, waarheen ik verzoek Uwe letteren te adresseren. Gij schrijft en zendt mij het verlangde doch spoedig, in gevalle ik welligt eer mogt reizen, dan ik thans mij stellig heb voorgenomen.

105. J. VAN VOORST AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 9 Maart 1822 [1].

Waarde Vriend. Uwe letteren van 7 February laatsleden zijn mij in welstand geworden. Ik zag daaruit met veel spijt, dat Uwe denkbeelden nog al verschillen van 't geen ik mij voornamelijk had voorgesteld met Uw reizen. Ik had gehoopt, U bij Uwe terugkomst bij de Leydsche bibliotheek met eere geplaatst en alzoo den weg voor U geopend te zien, om vervolgens hoogerop te gaan. Gij zegt, gedurende Uwe gansche reis de philosophie tot Uwe hoofdstudie gemaakt en U daarop bovenal toegelegd te hebben, en wilt niet, dat iemand zich misleide omtrent Uwe verwachtingen, en komt er zelfs rondelijk voor uit, dat algemeene boekenkennis en daarop gegronde goede inrichting van bibliotheken niet strookt met Uwen aanleg en lievelingsstudie.

Gij schijnt daarbij de gezegden van den minister niet wel begrepen en althans te ver getrokken te hebben, alsof gij voornamelijk op kosten van het gouvernement in Duitschland omreisdet, om met de Duitsche philosophie meer bekend en er als 't ware bovenal van doortrokken te worden, om deze alzoo in de Nederlanden over te brengen en tot den eersten openvallenden leerstoel te Leyden in dat vak met zoodanig doel opgeleid te worden. Zijne Excellentie schijnt dit, evenals de Koning, anders begrepen te hebben. Prof. Nieuwenhuis van Deventer is voor die professie herwaarts geroepen.

Intusschen is Uwe terugreis nabij. En wat zal er dan van U worden? Zeg mij dan nú, als Uwen belangstellenden vriend, rondelijk, of ik U wel begrepen heb of liever, of gij nog in dezelfde gevoelens volhardt en of gij dan zoudt prefereren, dat men U aanbeval, om Nieuwenhuis op te volgen, dan wel, om hier als onder-bibliothecaris aangesteld te worden en U dan daaraan voor eenigen tijd *uitsluitend* over te geven. Schrijf mij met den eerst volgenden post, hoe gij denkt en wat gij wilt. Den minister eerst te schrijven en dan eerst mij te antwoorden, nadat deze U had geschreven, zou welligt de zaak nog meer uit haar geheel brengen en denkelijk niet voldoen aan Uwe verwachting. — — —

Een ding moet ik U bij het professoraat te Deventer nog doen opmerken, dat Nieuwenhuis daar zoowel mathesis en physica doceert, als de speculative philosophie. Voor de auditores, die daar zijn, zou U denkelijk het eerste ook niet bezwaarlijk vallen.

[1] Ontvangen 29, beantwoord 31 Mrt. in no. 112 (pp. 152-153).

106. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 18 Maart 1822 [1].

Mijn geliefde Zoon. Uwen brief van den 9 deser heb ik heeden middag ontfangen. Ik had opheldering, licht en geruststelling verwagt, maar zie mijn helaas met nog meer duysterheid en bekommering over Uw omgeeven, zodat ik waarlijk nu geheel niet meer weet, wat ik van en over Uw denken moet. Gij ontwijkt alle mijne vraagen en voorstellingen en laat er Uw niets aan gelegen zijn, om U aan Uwe ouders uyt het waare oogpunt te doen zien en beoordeelen. Het onderscheid is gevoelig en smartelijk: zeedert gij van hier zijt vertrokken tot op Uwe eerste aankomst in Dresden waren Uwe brieven kinderlijk, opregt, mededeelend, uytvoerig en hartelijk. Wij ontfingen en lazen ze alle met vreugde en het was waare vreugde voor mijn, Uw weder te schrijven, maar zedert dat tijdstip zijn Uwe brieven juyst het tegendeel, vreemd, duyster, agterhoudend, kort en onverschillig, zodat ik, althans na Uwen laatsten brief als replicq op den mijnen, moet bekennen: ik ken Uw niet meer. O mijn Zoon, gij weet nog niet, wat ouderlijke liefde en zorg is en evenwel dagt ik, gij had reeds dieper in onse harten gezien! Verlaat U niet te veel op onse kragten, om zo veele opgelegde onsekerheid en bekommering te kunnen dragen, het mogt en kon Uw ligt spoediger berouwen, als gij schijnt te denken. Nu moeten wij onse gewaarwordingen, die een kinderlijk hart zig ligtelijk zou vertegenwoordigen, op nieuws ten minsten nog weer veertien daagen sleepen en hadden heeden met vertrouwen op openhartigheid en volle geruststelling gehoopt. Dog, wat helpt het mijn! Mijne laatste brieven vonden geen invloed op Uw, zo zal ook deese wel vrugteloos zijn.

De hoofdzaak schijnt, dat gij al weeder verleegen zijt om geld. Om Uw nu, ten minsten van mijne zijde, zo spoedig als mogelijk in staat te stellen, dat dit geen verhindering voor Uw vertrek zijn moge, zo heb ik den heer Schlingeman nog heeden versogt om een wissel van *f* 250 op Amsterdam, die gij in Dresden bij Uwe relatien gemakkelijk en voordeelig zult kunnen verzilveren. — — —

Nog één woord, *hetwelk God zegene.*

Gij weet, dat gij tegen mijnen vaderlijken raad na Dresden zijt teruggekeerd en daar nu nog weeder zo lang vertoefd. Dat is u intusschen evenwel geschied. Neem dan nu nog ten minsten, ook voor onse gerustheid, deesen mijnen welmeenenden biddenden raad ter harte: maak aldaar of elders dog geene ontwerpen of plans voor Uwen volgenden leeftijd, die Uwe loopbaan zeer zeeker zouden stremmen en Uw jeugdig leeven met onrust en eerlang met naberouw en hartzeer zouden vervullen. Geloof mijn, ze zijn volstrekt strijdig met Uwe bestemming. Neem dit ter harte, mijn Zoon, en koom als een *geheel vrij* en onbelemmerd jongeling, aan ziel en lighaam gesond, in Uw vaderland en tot ons weeder terug. En ik zelfs durf Uw met gerustheid en volle overtuyging eige tevredenheid en zelfsvoldoening daarvan voorspellen. — — —

[1] Ontvangen 26, beantwoord 28 Mrt. (no. 110).

107. J. R. THORBECKE AAN A. R. FALCK [1].

Dresden, 22 Maart 1822.

Gelijk ik Uwer Excellentie in de maand November des verleden jaars [2] schreef, maak ik mij thans, nadat mijn verblijf in Berlijn afgelopen is, het genoegen, Uwer Excellentie nog eenig berigt mede te delen. Daarna heb ik de eer, Uwe Excellentie binnen kort in persoon te zien.

In Berlijn is alles op het nieuwe en moderne gerigt en daarop gebouwd met zoodanig eenen ijver, dat men de noodwendige voorwaarden van een kragtig bestaan wel eens vooruitloopt. De hoogeschool verliest zich onder de massa, maar heeft evenwel een vaster en duurzamer karakter, dan zij in de meeste hoofdsteden zou hebben, vooral wanneer men den korten tijd zedert hare stigting [3] in aanmerking neemt en onder welke benaauwende omstandigheden zij opgerigt werd. De akademische behandeling der wetenschappen wordt thans minder merkbaar dan vóór eenige jaren aan staatkundige bedoelingen of verschillen geknoopt. Over het algemeen heeft men in Duitschland zedert de laatste dertig jaren de geleerde behandeling der wetenschappen wel te zeer en te menigvuldig met het standpunt van het akademisch onderrigt verward en de eerste op het laatste overbrengende, daardoor gemeen gemaakt. Hoeveel de philosophie in 't bijzonder hierbij geleden hebbe, is niet te zeggen. Tegenstelling en wederspraak waren vroeger dan de elementen van kennis en denken aanwezig en bij welke de laatste in 't vervolg nog tot het vorige bijkwamen, werden zij op de eerste gegrond. Bij de voortreffelijkste denkers nam zeer veel de kleur van iets toevalligs of van den tijd aan; zelfs datgene, wat men aan den tijd uitdrukkelijk tegenoverstelde. Want ook dit verloor alle betekenis tegelijk met zijn tegengestelde en werd verleden en kragteloos met het wijken der tegenwoordigheid, waarop en waartegen het berekend was. Dat de wetenschap boven den tijd en zijne toevalligheden zij en op dezelve slechts vasten grond en bodem verovert door dengenen, die zijnen tijd verstaat en verstaan wil, werd niet altoos ingezien of, zoo al ingezien, niet in acht genomen. Men wilde in den bestaanden tijd, dien men verachtte, eenen anderen, als eene schepping uit niets, inschuiven en zag de voorwaarden voorbij, waarop eene dergelijke tweede werkelijkheid diende te rusten. De gevolgen werden te schadelijker, nadat men aanving, zich tot deze oogmerken van de akademische jongelingschap te bedienen; waarbij reeds van aanvang aan de eigentlijke werkkring eenes hoogleeraars der philosophie overzien werd, die welligt voornamelijk daarin bestaat, zijnen toehoorderen aanleiding tot zelfsdenken te geven, in zooverre aan diegenen, welke hun aanleg tot de wijsbegeerte drijft, een eigendommelijk leven kan toegeschreven worden, dit leven te wekken en aan de overigen de wetenschap naar haren inhoud en ontwikkeling als kundigheid mede te deelen. Men is zeer geneigd, het voor een uitwendig kenmerk van de waarde eener philosophie te houden, wanneer het haar gelukt, eene secte of aanhang om zich te verzamelen, maar gelijk dit zogenaamde geluk maken gemeenlijk zamenhangt met eenige behoefte van den tijd of ontelbare andere toevalligheden, zoo moet het aan de andere zijde blijken, dat het stigten eener zoodanige secte niet met toestemming der philo-

1 Klad.
2 3 December (no. 81).
3 1810.

sophie zelve geschiedt, daar dengenen, welke de kiemen der ontvouwing van een eigendommelijk philosophisch leven en streven in zich draagt, geene vreemde form opgedrongen en over het algemeen het oorspronkelijke dezer wetenschap niet geleerd kan worden, dan het blinde volgen echter der overigen, welke het eerste missen, den wijsgeer, die het philosopheren voor de wetenschap onderscheidt van het doceren der philosophie, toch niet gelegen zijn kan.

Wanneer ik thans, nu ik mij aan het einde bevinde, het gansche tijdperk en den menigvuldigen inhoud mijner vreemdelingschap overzie, zoo gevoel ik mij op zeer onderscheiden wijze bewogen. De aard mijner studien bragt mede, dat ik aan het volk, hetwelk ik bezogt, minder als voorbijgaande onverschillige beschouwer tegenoverstond, dan aan vele rigtingen zijnes levens in wetenschap en kunst met onmiddelijke belangstelling deel nam. Hoeveel voortreffelijks mij hier bejegende en hoezeer mijn gansche wezen door deze deelneming aangevuld werd, zoo was het mij onder dit alles eene even standvastige als aangename gewaarwording, op te merken, dat ik in al mijn streven onwillekeurig op mijn vaderland teruggewezen werd. Mij was er aan gelegen, het eigendommelijke der Duitsche natie met betrekking tot hunne beste voortbrengselen in wijsbegeerte en kunst te vervolgen en mij daarvan eene reine aanschouwing, vrij van vooroordeel, overdrijving, bijgemengde willekeur en ondergeschoven begrippen, te verschaffen. Hoeverre ik in deze poging geslaagd ben, weet ik niet. Maar terwijl ik trachtte, mij van alle ingenomenheid, zoowel voor als tegen te ontdoen, heb ik voor mij in veele opzigten minder gevonden dan de belofte of de uitgehangen aankondiging, in andere meer dan de schijn of de uitslag deed vermoeden, nergens datgene, wat de nieuwheid van een eigendommelijk en oorspronkelijk streven uitsloot of in het door Duitschers op de baan gebragte onvoorwaardelijk kon doen berusten. Daarenboven kwam het geenszins daarop aan, het vernomene als stof dadelijk onder resultaten voor de eigen bevrediging te brengen of door eene onrijpe beoordeeling de waarneming te verontreinigen, maar de eigentlijke opgave moest zijn, de aanschouwing des gegevenen onmiddelijk en vlekkeloos in zich op te nemen en gelijk in de geschiedenis het verledene, zoo hier het tegenwoordige in het beginsel zelve en het worden des levens te vatten en te doordringen.

Thans, terwijl ik dit alles en het overige in de herinnering en het bewustzijn doorlope en hetgeen ik verlaat, nog eens overwege en het vaderland reeds in 't verschiet zie, is niets natuurlijker, dan dat mij opnieuw de innigste erkentelijkheid vervult voor Uwe Excellentie, die mij dezen omgang met hetgeen ik voor het hoogste achte, vol van den kostelijksten inhoud, opende. Aangenaam was het mij, bij al hetgeen ik ondernam in 't oog te behouden, wat ik vooronderstelde met Uwer Excellenties oordeel te stroken, en bijzonder welkom zal mij in 't vervolg iedere gelegenheid zijn, daarvan proef en blijk te mogen geven.

— — —

108. H. SOLGER-VON DER GROEBEN AAN J. R. THORBECKE.

Berlijn, 23 Maart 1822.

Trifft Sie dieser Brief nicht mehr in Dresden, so werfen Sie ihn *ungelesen* ins Feuer. — Die Briefe werde ich verbrennen [1].

[1] Deze zin staat in margine dwars.

Ihr Brief hat denn auf mich gewirkt, wie Sie es wohl wuszten. Ich bin betrübt, herzlich betrübt, bis auf den Grund der Seele und werde es noch entschiedener sein, höre ich erst, dasz Sie in der jetzigen Stimmung Dresden verlassen haben. So lange hoffte ich noch und musz hoffen, Ihnen und der Liebe zu Ehren. Mein lieber, armer Freund, lassen Sie mich klagen für Sie, sind Sie auch selbst zu stolz oder unwillig dazu. Aber Thränen und tiefer Schmerz über die Verdammnisz der Welt und unser selbst sind ja beinah das Einzige, was uns bleibt. Kann eine solche Liebe untergehn in so reichen, in so für sie gebildeten Wesen und zwar durch diese Weesen selbst, was kann da bleiben im Leben, was kann man da erhalten wollen in sich und andern!

Was für ganz andere Nachrichten erwartete ich. Henriette schrieb mir, Sie würden bald abreisen, aber den nächsten Sommer wiederkommen, und daraus erklärte ich mir alles, wie ichs mir wünschte. Als mir Luise heute einen Dresdner Brief ankündigte, räumte ich erst im Zimmer auf, brachte die Kinder zu Bette, machte mir Thee und nun öffnete ich das Couvert um mit allem Jubel seinen freudenreichen Inhalt in Empfang zu nehmen. So wars ohngefähr in Frankfurt, wo Solger nach der Post ging um ein lang vergeblich erwarteten Briefen von unserer Mutter zu fragen. Ich sah ihn zurückkommen, machte auch viele behagliche Anstalten und als ich erst den Brief gesehn, bestellte ich noch vielerlei in meiner Freude um nun recht ungestört zu genieszen. Solgers ernstes, bewegtes Gesicht hatte ich nicht ehe⟨r⟩ bemerkt, als bis er mir sagte, im Briefe stehe, unser kleiner Rudolph sei krank, sehr krank; da zeigte er mir einen zweiten Brief, der enthielt des Kindes Tod. Ach Gott, schicken Sie mir nicht auch so einen zweiten Brief, ich habe Solgers lebendige, körperliche Gegenwart nicht mehr um mich zu trösten. Mir zerbräche gar viel in Ihnen beiden. Sie lieber Freund, also könnte es mehr als Ahndung der Möglichkeit gewesen sein, das mich bei Ihrem Scheiden ergriff. Ach, das arme, dürftige, kahle Leben, was sollen denn die lebendigen Seelen darin? Es ist ja wie eine Nacht in der Nachtwandler und Scheintodte wanken; wenn man sie bei Namen ruft, wachen sie auf und fallen um. Es ist mir etwas schreckliches um Ihre Kraft, ich könnte mich davor, wie vor etwas geisterhaften fürchten. Ach dasz nur nicht oder das Herz, oder die Kraft einst breche. Sein Sie nur nicht böse oder sein Sie zuletzt doch wieder gut; aber ich fürchte, Sie selbst zerstören durch sich selbst Ihre eigene Liebe, so lange es noch Zeit ist und Aenderung in Ihrer Willkühr stände. Ich wollte, auf die Gefahr, ob der Brief Sie noch träfe, gleich zurück nach Dresden schreiben. Doch wozu? Sie müssen das ja besser wissen alles und denken gewisz doch, wie Sie hierüber nach einem Vierteljahr denken werden. Ich kenne ja weder das Leben, noch die Welt und so wäre es vermessen, da reden zu wollen, wo das Schicksal und die ganze irrdische Seeligkeit zweier Herzen auf dem Spiele steht. Vielleicht hilft der, der alles bis zu diesem Punkte kommen liesz. Ich hoffe auf den Abschied. Oft denke ich, wäre ich dort, und dann, was kann *ich* wollen und was der Liebe nicht gelingt, wie will ich da reden. Aber doch kommt es wie ich hier immer fürchtete, bei gegenseitiger Liebe täuschen und miszverstehn Sie sich beide. Sie harter Mann, nicht ein einziges mahl haben Sie liebevoll herzlich in vier Wochen, in den einzigen vier Wochen Ihres ganzen irdischen Lebens mit der Geliebten geredet und vielleicht bedurfte es nur eines milden Blicks um ihr zerdrücktes Herz hinschmelzen zu lassen in Liebe. Sie kennen kein Mädchenherz, diese verschlossene Knospe kann und darf sich nur

der Liebe öffnen und hat diese ihr aus Ihnen entgegengestrahlt? Denken Sie, wie leid Ihnen hier manches aus Dresden war und dann in Holland das Unwiderbringlich verlorene.

Alles was Sie mir von Dorothe sagen, spricht dafür, dasz sie Sie liebt; ich sage dies nicht weil ichs sonst glaubte, dazu ist mir der Augenblick zu wichtig, sondern meiner Ueberzeugung gemäsz, und Sie lieben sie auch, wenn nicht jenes Wort allein wahr ist: Dorothe sei nicht die, welche Sie suchten.

Ich wills doch versuchen den Brief abzusenden, vielleicht kommt er nicht zu spät, böses kann er nicht stiften, auszer dasz Sie mir selbst böse werden; aber denken Sie, ich sage dies alles selbst so tief bewegt, voll so herzlicher Theilnahme, es ist mir als greife es mich mit an, und so wuszte ich auch die Worte nicht zu wählen. Glauben Sie mir nur: Dorothe liebt sie, vielleicht trotz sich selbst. Sprechen Sie nur einmal und zu später Reue willen, um dessentwillen was sie Ihnen war, um der Liebe selbst willen, sprechen Sie nur einmal liebevoll zu ihr, wie Sie es hier wollten. Sollte Dorotheens künftiges Schicksal sonst in keiner Stunde auf Ihrer Seele lasten können? Dorothe kann und wird Ihnen jetzt nicht entgegenkommen, das ist gegen die weibliche Natur, aber so fordert es die Ihre lautere von Ihnen; als Ihre Frau wäre das etwas anders und auch schon früher. Sie können ja so edel und mild sein, hat denn die, zu der sich Ihr Herz am meisten (will ich nur sagen) neigte, nicht so viel Recht, dies auch von Ihnen zu fordern? Sie versprachen mir hier mehrmals, sich nicht der Täuschung zu ergeben, sondern bis auf den Grund zu gehn und ordentlich zu reden und zu untersuchen, so dasz Sie sich nachher daran halten könnten. Wissen Sie das wohl? Und Ihr Wort halten Sie gewisz unter allen Umständen. — — —

Sonntagmorgen. — — —

Es ist sehr spät, ich musz schlieszen. Noch einmal! Sein Sie mir nicht böse. Ihren Brief beantworte ich oder manches daraus ein andermal. Ich bin und bleibe gegen Sie wohl stets gleich. Wenn Sie es einmal wollten, könnte ich höchstens mich äuszerlich entfernen, auf Ihr Bezeigen aber innerlich ist das mir undenk und unfühlbar, davon künftig mehr. Eigentlich ist es mir mit Ihnen so, Sie könnten sich immer von mir entfernen, ich bliebe Ihnen doch wie ich bin zu Ihnen und sähen Sie sich in Jahren nach mir um, Sie fänden in mir dieselbe, die Sie verlassen. Aber nein, ich fühle, in der Freude der Liebe würde ich Ihnen beiden noch inniger angehören und in den Schmerzen der Liebe (oder Täuschung, wie Sie sie nennen) treten Sie in mein Vaterland und dan rechnen Sie auf mich hie und dort.

Gott befohlen.

Ich weisz Ihre Adresse nicht.

Sonntagmorgen. Ich überlese diese Zeilen die mir nichts als hohler Dunst und Worte zu sein scheinen. Wie kann das auf Sie wirken. Aber es geht mir zu nahe um jetzt ruhig und gesammelt darüber zu reden. So möge denn der Allgütige Ihnen die Stimmung geben, die für Sie und Dorothe die heilsamste ist. Was heiszt denn Hass in einer Mädchenbrust anders als Liebe, und schwer beleidigt mögen Sie sie wohl öfter haben, das denke ich mir sehr klar aus Ihrem ganzen Wesen zusammen. Lieber, lieber Freund, ich möchte um Ihrer beider Loos Trauerkleider anziehn und trauren und wieder trauren. Dorothe

zu sehn, entweder als mir entfremdet oder langsam dahin schmachtend, ist meine Strafe für mein eignes Betragen. Was für Sie verlohren ging, fühle ich vielleicht zu prophetisch. Halten Sie nur fest an der Liebe, wenn auch die Liebe nicht an Ihnen in der Erscheinung. Noch heute werde ich Ihres Geschicks an Solgers Grab gedenken. Was soll mir nun Dresden? Jetzt fürchte ich es, da ich nichts ändern kann und nur Tieck und Henriette können mich trösten. Wie ich gegen Dorothe sei, mag sie und die Zeit mich lehren. Ich kann noch nichts bestimmen, doch verspreche ich Ihnen alles darüber, was zu *Ihrer* Sicherstellung nöthig ist, aber Liebe und Vertrauen sind nicht Blumen, der Notwendigkeit entkeimt. So leben Sie wohl. Wie kann ich hier noch sagen wollen, dasz Ihnen meine Freundschaft und Theilnahme bleiben? Das alles erscheint einem ja in sich selbst hinfällig, gegen solche Erfahrungen. Aber doch habe ich nichts besseres. Nehmen Sie denn mit meiner Armuth vorlieb.

109. C. W. H. VAN KAATHOVEN AAN J. R. THORBECKE.

Berlijn, 25 Maart 1822.

Waarde Vriend. — — —

Dat mij Uw brief aangenaam en dierbaar was, zult gij geloven, indien ik U zeg, dat ik het meest naar dien inhoud verlangd had, welke daarin bevat was. Bij het terugzien naamlijk op den tijd, dien wij hier te samen geleefd hebben, was in zoo zonderlinge afwisseling het hoogste zielsgenot met de koude daaglijksche werklijkheid vermengd geweest, dat ik mij waarlijk meermalen verwonderd en over deze pijnlijke ervaring beklaagd heb. Ik was U zoo vele dierbare ogenblikken verschuldigd, waarin gij mij het goede of schoone, dat te voren slechts als een aangenaame waassem mij verkwikt had en als een schaduw over mijne ziel was voorbijgegaan, tot klare bewustzijn bragt of de schemering van een licht deed ontdekken, dat, hoezeer ik hetzelve nog niet rein aanschouwen en verdragen kon, mij toch zoo bereidwillig aan de reine en ware inhoud van hetzelve deed geloven, omdat het reeds nu weldadig op mij werkte. Of wanneer wij, in jok en boert het tegenwoordige betrachtende, tonelen van het voorledene doorlopende, dit alles met een verschillend koloriet tot zonderlinge gestalten aanstreken en zonder eind aan onze beschouwingen te vinden, eerst laat en altijd met tevredenheid en genoegdoening elkander den handdruk gaven.

En toch, hoezeer dit alles meer dan daaglijks was, ja laat ik liever zeggen, in hare gehele form het wezen der vriendschap bevatte en bewustloos [1] uitdrukte, toch moest ook dit anders worden en wijken voor dingen, die buiten ons lagen, die wij beiden, wanneer wij dit overdachten, zoo gaarne anders wenschten en weggeruimd hadden. Dan dagt ik, dat het mijne ongenoegzaamheid was, die U niet zoo veel geven kon, als hetgeen gij bij Uwe vatbaarheid en omvatting verlangde, of dat gij, wanneer ik door het vreemde van toon en form het heilige, waaraan ik zoo kinderlijk blind gehangen had, aangetast geloofde en verdedigde, gekrenkt waart geworden door eene harde uitdrukking, welke mij onwillekeurig ontvallen was. Meermalen nam ik mij dan voor, U deze belijdenis en afvrage te doen. Doch, gelijk zich tegen het eene eene stem in mij verhefte,

[1] Onbewust.

die, zonder dat zij uit eigenliefde voortkwam, het edele groote mij zeide te schenden, indien ik dit geloofde, zoo wierd het andere door het moeylijke om den toon te vinden en in het daaglijksche verdrongen. Maar toen bij het onzekere der toekomst, bij het innig gevoel van het voorledene, in deszelfs waarde en aanstaande gemis voor altijd, bij ons scheiden naamlijk, wanneer men der waarheid het minste verlochenen kan, het omringende wijken moest, toen moest ik U ook, bij den dank voor het goede, de vergeving vragen voor het onaangenaame, dat ik bewust of onbewust gedaan mogt hebben. In zodanige stemming zag ik U vertrekken en volgde U ook lang en menigmalen na en zag met eene verlangende begeerte uit, te weten, hoedanig bij U het oordeel over onze omgang wezen zou en in hoeverre gij hetgeen ik onder dit alles waar en goed geloofde overgebleven te zijn en behouden te hebben, ook daarvoor hield. Hoe welkom mij dus Uw brief was, waarin ik dit alles zoo geheel instemmend opgelost vond, behoef ik U niet te zeggen, daar gij bij ondervinding het grievende gevoel der miskenning geproefd heb en weet, hoe beangstigend de gedachte is, het ware en goede te zien verloren gaan. Ja, evenals gij mij in Uwen brief de verzekering geeft, dat het U lust en genoegen is, deze vriendschap te behouden en aan te kweken, bied ik U opnieuw door dezen de mijne aan en stel mij in de toekomst een aangenaam vervolg van ons leven hier voor, wanneer wij deze betrekking voor ons zoeken te bewaren en veredelen, waartoe ik hoop, dat Uwe volgende omstandigheden ons menigvuldige gelegenheid zal kunnen aanbieden. — — —

110. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Dresden, 28 Maart 1822 [1].

Uwe letteren, beste Ouders, van den 18 Maart ll. heb ik den 26 ontvangen. Uwe bekommering omtrent mij treft mij diep, maar wat zal ik U daarop antwoorden? Schrijf ik U, zij is zonder grond, geheel zonder grond, zoo gelooft gij mij niet. Ik ben mij bewust, dat al mijn leven en streven slechts op mijne wetenschap, op het middenpunt en het wezenlijke mijner bestemming gerigt is. Er is niets in mij, waarom ik U zoude willen uitwijken of hetgeen ik U niet gaarne naakt en bloot openleide. Gij zoudt U met mij en mijne ondernemingen volkomen verzoenen, indien ik U mondeling mijn binnenste kon ontsluiten. Thans neemt ten minste deze geruststelling van mij aan, dat ik *geheel vrij*, gelijk gij wenscht, zonder eenigerhande boeiende verbindtenis tot U terugkere. Ik geef U daarop mijn woord en dit moet U tegen alle gedagten en vermoedens genoegzame waarborg zijn.

Ik heb slechts gewagt op Uwen brief en het geld en vertrek nu morgen naar Leipzig; vandaar zonder uitstel over Weimar en Eisenach naar Cassel, wijl ik verneem, dat de weg over Mühlhausen in dit jaargetijde nog te slecht is. In Cassel denk ik niet langer dan eenen dag te vertoeven, eerst Gottingen te bezoeken en vervolgens naar Cassel terug te keren. Aan den minister heb ik geschreven en hem gemeld, dat ik in den aanvang van Mei hoopte in 't vaderland terug te zijn en hem mijne opwagting te maken. — — —

De Abekens heb ik in Berlijn gedurende den laatsten tijd zeer weinig gezien, evenwel alleen door hunne schuld. Christel Abeken heeft zich hier nedergezet

[1] Beantwoord 9 April (no. 114).

en wij hebben ons eenige malen bezogt. De uitwendige houding der vriendschap is ook in Berlijn altoos bewaard gebleven.

Potsdam en Sanssouci heb ik met Kaathoven gaan zien, Zaturdag vóór mijn vertrek naar Dresden. Met groot genoegen heb ik vooral de gallerij van schilderijen in oogenschijn genomen. — — —

Wanneer aldus, mijne geliefde Ouders, niets onvoorziens tusschen beiden komt, hoop ik U na groote vijf weken te zien. Indien gij dan Uw wantrouwen ten mijnen opzigte nog niet hebt afgelegd, zoo wensch ik in staat te zijn, dit en al het overige door mijne tegenwoordigheid weg te ruimen. Intusschen verlang ik niets meer, dan dat gij tot dien tijd U overtuigd houdt, dat ik U en Uwe wenschen nimmer uit het oog verlieze. — — —

De philosooph Krause treedt in mijn vertrek en dwingt mij af te breken. Neemt dan met dit weinige voor lief — —.

111. J. R. THORBECKE AAN H. SOLGER-VON DER GROEBEN [1].

Dresden, 28 Maart 1822.

Ihr liebevoller Brief, beste Freundin, nöthigt mich noch einmahl eine Sache zu berühren, die ⟨ich⟩ als abgeschlossen ansehe. Ich kan Ihnen darüber auch weiter nichts sagen, als schon in den Zeilen, die ich Ihrer Wirthin vorgestern zur Aufbewahrung bis zu Ihrer Ankunft anvertraute, enthalten ist. Wenn mein Geist jetzt noch so bisweilen in die alten Liebesgedanken umherstreift, so ist mir ungefähr zu Muthe wie dem Reisenden, der schon alles eingepakt, sich in den Wagen gesetzt und von dem Wirth Abschied genommen hat, aber am Thor eine Axe zerbricht und nun voll Ueberdruss seine öde Stube und die Unordnung der letzten Augenblicke wieder betritt. Während er den Wänden vorrechnet, wie weit er ohne diese Fatalität schon hätte seyn können, dehnt sich eine unbehagliche Leere in seinem Inneren aus und drückt alle Lust des Lebens, alle Sehnsucht nieder.

Täuschung liegt unsrer Natur, jedem Gedanken und jeder Empfindung so nahe, dass wir fast in keinem Momente des Lebens ganz sicher seyn können, die Gränze nicht überschritten zu haben. Bin ich aber getäuscht, so bin ich es in und über mich selbst, nicht in oder über ein andres Wesen. Glauben Sie mir, meine liebe Freundin, ich habe mich nicht durch Dorotheens Betragen, sondern durch mein eignes Bewustseyn regieren lassen. Ward ich irre geleitet, gar irre geleitet durch eigne Willkür, so gehört vielleicht dieser Irrthum zur Erfüllung meines Schicksals; und dieses ist wiederum nicht Etwas aeusseres, sondern mit meinem innersten Wesen Eins und mit dem Kern meiner Individualität nothwendig verwebt. Unser Schicksal soll aber nicht uns erobern und als eine Beute besitzen, sondern wir sollen unser Schicksal besitzen und damit es uns nicht als eine feindselige Macht gegenüberstehe, uns damit versöhnen und vereinigen, welches nur durch Erkenntniss seiner nothwendigen Einheit mit unsrem eigenen Selbst möglich wird. Und von diesem ist abermahls seine Willkür unzertrennlich.

Ich bin Ihnen vielleicht dunkel und unverständlich. Bin ich es doch bisweilen mir selber. Dann wirft aber Ihre Treue, Ihre Freundschaft, meine herrliche Freundin, ein wahrhaft himmlisches Licht, einen Glanz über meine Seele, der

[1] Origineel.

bis in die Tiefen hineinleuchtet und mein Gemüth mit Trost und Wehmuth durchdringt. Solgers Liebe wohnt bei Ihnen, wie in ihrem Heiligthum und umfliesst und trägt alle Ihre Bewegungen und einen jeden Ihrer Gedanken. Vielen geht über dem Streben nach diesem Mittelpuncte der Seeligkeit das Leben aus; andere äfft der Schatten desjenigen, was sie suchten, aber die Gestalt, welche ihn warf, steigt nicht in die Erscheinung hernieder; die meisten sehn nicht einmahl das Licht, worin der Schatten ist und erkannt wird.

So selten ist es etc. [1]

Sie kennen die Stelle aus dem Tasso, und meine Vorliebe dafür und lesen die Worte wohl gelegentlich nach. Leben Sie wohl und wenn Sie an mich denken, so sey es in der Ueberzeugung, dass ich ohne Kampf, ruhig und klar über mich selbst von Dresden geschieden bin, vorzuglich aber in dem Bewustseyn, welches das meinige ist, dass diese Liebe, wenn sie mehr wie Schein, wenn sie eine wahre und wesentliche seyn möchte, wofür ich sie nicht halten kann, darum doch nicht untergeht, weil wir Menschen sie aufgeben.

Auf immer.

N.B. Auch diese Zeilen sind für die Vernichtung geschrieben.

112. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Leipzig, 31 Maart 1822 [2].

Beste Ouders. Ik moet U vergiffenis vragen voor de haast, waarmede mijn laatste brief aan U, dien ik verleden Donderdag van Dresden afzond, geschreven is. Dr. Krause, die mij bezogt om afscheid te nemen, drong mij tot den meesten spoed. Toevallig werd mijn vertrek daarna nog eenen dag vertraagd en toen ik Vrijdagavond laat van Tieck te huis kwam, vond ik eenen brief van prof. Van Voorst, over Berlijn door Kaathoven mij toegezonden. De inhoud is krenkend en luidt, als volgt: — — — [3]

Het is onnodig, bij dezen brief aanmerkingen te maken, om er het hatelijke van aan te tonen. Van Voorst heeft mij nooit eene zuivere belangstelling toegedragen, maar altoos op 't oog gehad, mij tot een werktuig zijner bedoelingen te gebruiken. En of hij zelfs thans ter goeder trouw handelt, kan twijfelachtig schijnen. De vervulling der vacature te Leyden is eene hoogere beschikking, die ik voorzag en waarin ik gaarne en gewillig berust. Maar Van Voorst's handelwijze krenkt mij. Ik zal hem morgen kragtig en waardig, zonder verschoning, schrijven en hem dan melden, dat ik, daar mij geen onafhankelijk leven vergund zij, niet aarsselen kan, voor welk de beide voorgestelden ik het meest geloof berekend te zijn. Dat indien hij mij tot de opvolging in Deventer de stem en het gewigt van zijn gezag leenen wilde, ik dit met dank erkennen en mij daardoor niet minder geeerd houden moest, dan door een dergelijk beroep

1 „So selten, dasz sie das erhalten, was
Auch einmal die beglückte Hand ergriff!
Es reisst sich los, was erst sich uns ergab,
Wir lassen los, was wir begierig faszten.
Es gibt ein Glück, allein wir kennen's nicht:
Wir kennen's wohl, und wissen's nicht zu schätzen."
W. v. Goethe, Torquato Tasso, 3de bedrijf, eind van het 2de tafereel.

2 Beantwoord 9 Apr. (no. 114).

3 Hier volgt no. 105.

zelve. Waarbij ik evenwel nog dit voegde, dat ik van wege de omstandigheden en de wenschen mijner ouderen verpligt was, geenerhande gelegenheid der aanstelling te verwaarlozen, enz.

Eerst meende ik aan den minister zelve te schrijven en hem te verzoeken, mij bij deze gelegenheid in Deventer in aanmerking te laten komen. Ik dagt dit aan U en aan onze omstandigheden verschuldigd te zijn. Naderhand heb ik dit voornemen weder opgegeven en ben bij mijn oude besluit gebleven, mij ook hier niet zelve aan te bevelen. Tegelijk met dezen en met den brief aan Van Voorst zal ik echter aan Kemper schrijven en hem berigten, wat Van Voorst mij en ik hem geschreven heb. Dan laat ik het overige wederom gerust aan de Voorzienigheid over.

Dezen middag ben ik hier wel en behouden aangekomen en denk morgen op Weimar te vertrekken. Indien de weg van Erfurt over Mühlhausen goed is, bezoek ik eerst Gottingen en dan Cassel, zoo niet, dan ga ik over Eisenach. In allen gevalle verzoek ik U, mij op Cassel bij neef Frans te schrijven. — — —

Nog valt mij bij, dat de gouverneur Bentinck welligt genegen is, bij deze gelegenheid voor mij werkzaam te zijn. De aanstelling is daarenboven in zijne provincie. Vindt gij derhalve goed, met den Gouverneur hierover te spreken, zoo zal mij dit aangenaam zijn. Eindelijk moet ik nog verzoeken in aanmerking te nemen, dat de professie in Deventer een ruimer bestaan geeft, dan het aangeboden bibliothekariat.

113. J. R. THORBECKE AAN L. TIECK [1].

Weimar, 5 April 1822.

Es ist ein ruhiger schöner Morgen, recht dazu geeignet, mich mit Ihnen, verehrter Freund, zu unterhalten.

Alle Erinnerungen aus der Zeit, die ich mit Ihnen verlebte, haben sich um mich her gelagert und bewegen auf mannigfaltige Weise mein Gemüth. Ich empfinde es tief, welch ein köstlicher Abschnitt mein⟨es⟩ Lebens hinter mir liegt. Es war nur ein Theil des Ganzen in der Zeit, aber ein solcher, der das Ganze durchdrungen und ein jedes seiner Elemente auf immer mit seinem Wesen und Inhalt angefüllt hat.

Was Sie mir waren, verehrter Tieck, wird mir kein Mann im Leben wieder seyn. Ihre Freundschaft, Ihre Zuneigung hat ein Licht über meine Seele geworfen, woran sich mein innerstes Wesen, alles, was in mir wahr und gut ist, entzündete und wärmte. Bei dem Scheiden hat mich auch nur dieses getröstet, dass ich wahrnahm, wie dasjenige, was mir so in der Zeit verloren ging, sich auf dem tiefsten Grund meiner Seele zum unwandelbaren Besitz wieder herstellte. Von da aus werde ich mit Ihnen umgehn, wenn Sie auch nicht mehr bei mir sind.

Göthe habe ich gestern gesehn[2]. Er ist ziemlich wohl und lässt Sie angelegentlichst grüssen. Wenn man es doch einem solchen Manne, während man ihm gegenübersitzt, sagen könnte, wie sehr, wie innig man ihn verehrt, oder ihn tief in den Inneren hinein könnte blicken lassen. Seine grosse Erscheinung hat, wie Sie leicht vermuthen, einen unbeschreiblichen Eindruck auf mich gemacht.

[1] Klad.

[2] *Goethes* Werke, III Abth. 8 Bd.: *Goethes* Tagebücher, 8 Bd. (1821-1822), Weimar 1896, vermeldt op blz. 182 onder 4 April slechts: „Dr. Thorbecke aus Leyden brachte einen Brief von Ludwig Tieck aus Dresden."

Er sprach viel und mit besonderer Theilnahme über Sie. Ich kan es Ihnen nicht genug danken, dass Sie mich beredeten, die Freude dieser persönlichen Bekanntschaft noch aus Deutschland mitzunehmen. Göthe hat jetzt die Beschreibung des Feldzuges von 1792, wobey er zugegen war, und der Belagerung von Mainz vollendet und das Buch wird als eine Fortsetzung seines Lebens im Kurzen erscheinen [1].

Die Frau Hofräthin Von Schopenhauer war sehr erfreut über Ihren Brief. Ich brachte den gestrigen Abend bei ihr zu und es kam mir vor, dass sie sich von den meisten Damen ihrer Zunft sehr vortheilhaft unterscheidet. Ferner hat mir die Bekanntschaft des Hofraths Meyer, des Prof. Riemer und des Herrn Von Gerstenberg viel Vergnügen gewährt. Alle lassen sich Ihnen — — empfehlen. Auch den Professor De Wette, welcher nach Ostern zu seiner neuen Station in Basel abgeht, traf ich noch hier.

In Leipzig habe ich mir von dem Prof. Clodius wieder einiges vorplaudern lassen.

Meine Reise hatte ich so eingerichtet, dass ich in Naumburg den Herrn Major Von Voss und seine Frau Gemahlin besuchen konnte, welches mir viel Vergnügen gewahrte. Der Gräfin bitte ich zu berichten, dass sich dort alles wohl befindet, und wie ihre Schwester sich an die mitgebrachten Geschenken und mündliche Nachrichten herzlich erfreute.

Gestern Abend ist hoffentlich die Solger bei Ihnen eingetroffen. Ich dachte oft an der herrlichen Frau und beklagte sie und ihre Kinder bei diesem kalten rauhen Wetter. Desto angenehmer wird ihr jetzt die Erhohlung bei Ihnen ankommen. — — —

114. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 9 (10) April 1822 [2].

Mijn geliefde Zoon. Uwe beide brieven van den 28 en 31 ll. uyt Dresden en Leipzig zijn ons wel geworden — —. Gij hebt mij nu weeder gerust gesteld en ik heb dus ook mijne bekommering geheel ter zijde gesteld, hoewel ik Uw naderhand, zo God wil, bij monde zonneklaar zal overtuygen, dat ik langen tijd niet dan zeer bekommerd heb kunnen zijn, waartoe de aanleiding niet gesogt, maar door Uw zelve gegeeven en onderhouden was. — — —

En nu tot Uwen tweeden brief. Die van Van Voorst is bijtend, gallig (hämisch). Ik ben bovenal verlangend, wat en hoe gij hem hebt geantwoord, hoewel ik hoop, dat de voorgenoome mededeeling daarvan aan Kemper Uwe pen en Uwen stijl in voorsigtigheid, bedaardheid en waarde [3] zal hebben bestierd. Ik vinde die dadelijke mededeeling aan Kemper zeer goed en noodsakelijk — —. Voor het ovrige laat Uw die pauslijke, heerschzugtige en louter eigenbelang toonende denk en handelwijze van Van Voorst geensins ontrusten, want wij hebben het vaste vertrouwen, dat hij zelve daardoor tegen zijnen will Uw genoegen en voordeel zal bewerken.

En nu over Deventer en hetgeen ik daarvan weet. Dog eerst nog een paar

[1] *J. W. von Goethe*, Aus meinem Leben. Zweyter Abtheilung fünfter Theil: Auch ich in der Champagne, Stuttgart und Tübingen 1822. Zweiter Titel: Campagne in Frankreich 1792. Mit Anhang: Belagerung von Mainz.

[2] Ontvangen 15 (volgens aantekening op de brief, in werkelijkheid 17), beantwoord 15/16 (in werkelijkheid 18) Apr. (no. 118).

[3] Waardigheid.

woorden over Van Voorst. Dat hij zijne oogmerken agter Uwe philosophie zoekt te verbergen, verwondert mijn om zo veel minder, daar hij als een Nederlandsch *gereformeerd* professor der theologie wel genoegsaam doorkneed en doorzuurd zal zijn met eene zeer aanmerkelijke portie antipathie tegen alles, wat latere Duytsche philosophie genaamd word, en dus zal hij dan ook in dit geval wel oordeelen, volgens eed en pligt verschuldigd te zijn te waaken, dat die nieuwe en gevaarlijke producten tot ons niet worden overgebragt. Nu verder:

Den 31 Maart ontfing ik uyt Deventer van Valter den inliggenden brief, Litt. A [1], nadat ik eenige daagen te vooren in de Letterbode had gesien, dat prof. Nieuwenhuys na Leyden was beroepen. Ik beantwoordde dien brief dadelijk dien selven dag volgens Litt. B [2]. Intusschen schreef ik onmiddelijk ook nog dienselven dag aan prof. Kemper volgens Litt. C. Ik was wel niet voornemens, iets in die zaak te doen (oordelende, Uwentwegen en der oogmerken in Holland geheel still te moeten blijven), maar aan Kemper wilde ik kennis geeven en raad vragen, om daaruyt voor Uwe bestemming en zijne oogmerken en de omstandigheeden in Holland Uwentwegen het nadere en eygentlijke licht te verkrijgen.

Valter antwoordde mijn den 5 April volgens Litt. D. [3] en van Kemper ontfing ⟨ik⟩ den 7 April het antwoord E. [4], alhoewel die brief, vermoedelijk quasi, van den 4 April gedateerd is. Ik vermoede, dat hij eerst den minister heeft willen spreeken en mijn dan eerst antwoorden, dit egter agter de dagtekening verbergende, daar hij evenwel het advis van den minister ook mededeelt.

Wanneer gij nu die brieven en copyen na de orde mijner opgaaf leest, dan hebt gij tot dus verre het volle licht in deese zaak. Ik ben en blijf geheel stil zitten, alhoewel ik behalven en buyten den Gouverneur, dien ik ook hierin nooyt zou gevraagd hebben, dewijl hij in dit geval juyst om zijne gewilligheid veel te driftig en onberaden zou zijn geweest, gelegenheid genoeg wist, om werk-

1 Valter biedt zijn hulp aan voor het geval J. R. in de vacature-Nieuwenhuys benoemd zou willen worden en waarschuwt tevens tegen een eventuele voorspraak van de gouverneur Bentinck.

2 F. W. verzoekt hem niets te doen, behalve bedektelijk te informeren naar de inkomsten van dit professoraat.

3 Deze schreef o.a., dat het inkomen der professoren *f* 1200 bedroeg, uitgezonderd dat van Van Eik en Nieuwenhuys, die *f* 1600 kregen. Hem was verteld, dat de professoren Van Lennep en Bake J. R. hadden aanbevolen voor dit professoraat en dat de stemming der Curatoren ten zijnen opzichte zeer goed was.

4 J. M. KEMPER AAN F. W. THORBECKE.

Leiden, 4 April 1822.

Weledel Heer. Ik ontveins U niet, dat ik voor eenigen tijd Uwen brief anders, dan ik thans doe, zoude beantwoord hebben. Toen het bij het schrijven van mijnen laatsten aan U Edele zeker was, dat de heer Van de Wijnpersse alhier zijn emeritaat zoude verzoeken, was ik dadelijk op Uwen zoon als buitengewoon opvolger van dien heer bedacht, gelijk ik het hem toen ook zelf geschreven heb. Bij het stellig besluit om thans voor de opengevallene plaats iemand te beroepen, die reeds gedoceerd had, bleef mij niets anders voor het oogenblik over, dan om vooreerst Uwen zoon alhier bij de bibliotheek eene honorable standplaats te bezorgen. Nadat ik echter uit een brief van Uwen zoon zag, dat eene leerstoel hem oneindig aangenamer zoude zijn, ben ik zelf bij het beroep van den heer Nieuwenhuis dadelijk voor Deventer ten zijnen behoeve werkzaam geweest en weet ik dat ook Zijne Excellentie de heer Falck dit denkbeeld zeer begunstigt.

Wat gij dus tot bevordering van dit plan kundt bijdragen, is volkomen ook in mijnen geest, daar toch zeker deze plaatsing hem betere uitzichten voor het vervolg opent en zijne verdere bevordering bij zoo vele verdiensten niet twijfelachtig kan zijn.

saam te zijn. Ook zou ik buytendien oordeelen, dat het mijn als vader niet voegd, om mijn voor Uw eerste professoraat met aansoeken te verwenden. — — —

Gij zult uw dog, hoop ik, nergens langer ophouden, als even onvermijdelijk noodsakelijk is, en Uwe reis mogelijkst bespoedigen, want Uwe tegenwoordigheid schijnt mijn hoe langer hoe dringender te worden, voornamentlijk ook, om Van Voorst met zijne voorspiegelingen en de bedoeling tegen te werken. Hem is zekerlijk, zoals hij zelven zegt, veel en alles in zijne oogmerkeen met Uw mislukt en dat kon hem wel eens bij zijne denkwijze, voornamentlijk bij de Curatoron tot Uwen antagonist maken; dus zou ik zeer gaarn zien, dat gij, zo dra maar mogelijk, voor den minister en voor den Koning kond verschijnen. — — —

115. H. SOLGER-VON DER GROEBEN AAN J. R. THORBECKE. [1]

Dresden, 9 April-6 Mei 1822.

Donnerstag Abend, mein lieber Freund, bin ich mit meinen Kindern gesund hier angekommen und habe hier in Dresden alles ziemlich so wiedergefunden, als ich es verlassen hatte. — — — [2]

Wenn ich mir denke, was die Liebe aus Ihnen, lieber Thorbeck, gemacht hätte, wie Ihr ganzes Wesen darin, wie in seinem Mittelpunkt, ruhte und sich von da aus überall ausgebreitet und alles mit und in einander verschmolzen hätte zu einer Harmonie und einem jungen alten unerschöpflichen Dasein, in dem Sie gebend empfangen hätten. Ach, glauben Sie mir, ich habe Ihr Wesen in diesem Punkt so erfasst, so vieles im Keime gesehn. Es war mir wie bei einem Blumenbeete, wo kräftige Stengel, starke Blätter hervorschieszen, aber auch zarte Keime aus der dunklen Erde herausblicken, und oft bricht aus der Wurzel gleich die Knospe und die Blume erblüht vor dem Blatte und wo gestern nur grüne Stauden standen, füllt herrlicher Wohlgeruch die Lüfte und rothe, blaue und violette Glocken begrüszen den Aether. Aber der milde Regen ist nicht gefallen, aber die ersten Frühlingsstrahlen der Sonne wollen noch nicht in diesem April fallen. Ich habe Sie zuweilen so mit Adelheid beobachtet und da wohl gefühlt, was Sie Dorothe hätten sein können, auch recht im Gebiete der süszen Zärtlichkeit, der tändelnden Freude. Aber wie könne ich das alles für Sie *aufgeben*; das ist mein grösster Trost, das es in Ihnen liegt und Sie es nicht vertilgen können und wollen. — — —

Ich dachte oder denke, alles was dem Herzen nothwendig erscheint, musz kommen und so war es nur. Sollten Sie allein, auf sich beschränkt durchs Leben gehn (auch in der edelsten Bedeutung), so bin ich enttäusch⟨t⟩, so ist mir aus dem Leben das Geheiligtsein in sich selbst genommen und dann fühle ich, wir sind bis zum Tode aus dem Paradise vertrieben. — — —

Lassen Sie mir immer den Schmerz um Sie, mein Freund, er ist meine Freude, ich fühle es, er bildet eine Epoche in meinem Leben, er ist ein Schritt näher zu Solger. Und wer weisz, ob viele Menschen so um Sie trauren und Ihnen so um Ihr selbst willen ergeben sind. Sie sind wohl vielleicht ganz in sich beruhigt und finden es Ihrem Schicksal gemäsz so. Das mag sein und dasz Gottes Wege

[1] Van deze brief is, zoals van de meeste van deze correspondente, slechts een vierde gedeelte opgenomen.

[2] In margine staat: Ich wohne Ostraallee no 35. Im Engelhardschen Garten.

die einzig wahren sind, steht ja unerschütterlich fest in mir, aber dennoch klage ich um mich und die Welt und Sie. Sie wissen doch: es komme, wie es komme, es giebt 100 Meilen weit von Ihnen Menschen, die im Herzen alles mit Ihnen theilen, denn Tieck und Henriette denken eben so, besonders wenn Sie diese Seite von Ihnen so kennten, als mir es Ihr Berliner Aufenthalt gestattete. Schenken Sie mir nur ferner Ihr Vertraun, so wie bisher, und sagen Sie mir über Dorothe, wenn Ihnen so etwas aufstöszt, was Sie selbst nicht sich erlauben wollen zu denken (als Ihrer Ansicht und Stimmung wiedersprechend). Sein Sie mir auch nicht böse, dasz ich ihrer und dieses ganzen Verhältnisses so oft erwähne, ich muszte erst alles vom Herzen schreiben um es zu erleichtern, künftig werde ich weniger von ihr reden, wenn Sie wollen, oder gar nicht, wie Sie es mir schreiben werden. Aber nicht wahr, gaben Sie Dorothe auch auf, die Liebe nie! Und Sie fassen keinen schnellen Entschlusz wegen einer Heirath (wenn Sie mich auch wieder auslachen), aber es ängstet mich so sehr. Nicht wahr, das thun Sie nicht, weil es Ihrer nich⟨t⟩ würdig wäre! Sie müszten dazu herabsteigen und einen Theil Ihres selbst aufgeben. — — —

Den 14ten. — — —

Sie glauben gar nicht, wie überall ich Sie in Berlin vermisse; ich hatte so unendlich viel anderes, wovon Sie nichts wissen, auf Sie bezogen und wären Sie länger dort geblieben, ich hätte mich wieder im Leben verwähnt. Wenn ich nach Ihrer Abreise etwas unternahm, so dachte ⟨ich⟩, dasz ich Sie früher hätte können um Rath fragen. — — —

Frau Von Schoppenhauer hat auch geschrieben, es habe ihr alles an Ihnen gefallen, nur nicht Ihre Unerbittlichkeit zum Bleiben. Kann ich nicht recht klatschen! Aber es soll noch besser kommen und im Briefe geht das leichter als mündlich. Nun zu Tieck. Als ich kam, war er kränkelnd; er grüszte mich von Ihnen und sagte, Sie seien dann und dann abgereist. Ihm sei seitdem noch gar nicht recht, er könne sich gar nicht in Ihre Abreise finden, Sie fehlten ihm überall. Seit Solger habe er solche Gespräche nicht geführt und sei nicht so verstanden worden. Sie hätten ihm alle hiesige Freunde verleidet in jeder Art, er stellte Vergleiche an, was diese im Ernst für ihn thun würden, ihm eine Gesellschaft opfern? Und wie er Ihrer gewisz wäre in den wichtigsten Hülfen etc. Dann sprach er auch über Ihren Stolz und wie die recht stolzen Menschen gewöhnlich die eigentlich demüthigen wären. Dann ergötzte er sich ordentlich über Ihre Begeisterung des Zornes und endlich wünschte er, sie möchten ihm näher leben. Er sagt, seine Freunde haben Ihnen nicht recht getraut und wären ganz schüchtern geworden (was wir denn auch wohl begriffen), aber auch eifersüchtig. Henriette sagte, Malsburg habe jetzt gefragt, wir sind doch wohl noch Ihre Freunde? Henriette stimmte natürlich in allem ein.

Sein Sie mir nicht böse, dasz ich dies alles niederschreibe, ich fühle wohl, es ist indiscret, aber es hat mir doch so viel Freude gemacht und so theile ich es nicht Ihnen, sondern einem alten, guten Freunde von Solger und mir, der Thorbecke heiszt, aber aus Berlin ist ⟨mit⟩. Wissen Sie, dasz es mir zuweilen so gegangen ist, dasz ich Sie an allerlei Vorfälle aus der Zeit mit Solger erinnern wollte? Sie sind in ein ganz bestimmtes Verhältnisz zu Solger getreten und wenn ich die Augen zumachen, könnte ich Ihnen sagen, was Sie mit Solger

sprachen, da im Cabinet auf den Sopha des Abends nach den Thee in der Behrenstrasze. Das wirst einst recht schön werden. Tieck findet auch, dasz Sie sich in so vielem mit Solger berühren und selbst innerlich beide mit einander Aehnlichkeit haben. Sie und Tieck sind die beiden Extreme, Solger steht in der Mitte, selbst äuszerlich.

Ach, lieber Freund, könnten Sie doch auch schon auf Erden so glücklich werden, als wir beide es sind, Sie glauben nicht, wie schön und lebendig das ist. Aber Sie können es, weil Sie es können und darum müssen Sie es auch. Denken Sie, Sie sind 23 Jahre alt (ach wie jung!) und Solgar war 32 Jahr, als er heirathete, und 6 Monat waren wir nur versprochen. Also haben Sie noch 10 Jahr Geduld! Was du noch hoffen kannst, das wird noch erst gebohren. — — —

Oft kommt mirs vor, als ob Sie sich beide[1] zu ähnlich sind, um sich zu lieben. — — —

Den 24ten. — — —

Dorothe fing nun damit an, Sie wären das erste mal ganz anders gegen sie gewesen, diesmal aber ganz das Gegentheil. Nun sagte sie mir als Beweis groszen Vertrauens, es habe ihr sogar geschienen, als sei sie Ihnen nicht gleichgültig und dies haben auch andere bemerkt etc. Dann fragte sie mir, warum Sie Dresden so schnell verlassen, und wie hastig Sie gewesen, was Dorothe gegen Sie eingenommen. Diese Erzählung schien mir nicht ganz lauter und übereinstimmend mit dem, was ich von Ihnen weis. Nun glaubte Dorothe, Sie wären von da an böse auf sie und auch über ihre Briefe an mich. Letzteres konnte ich nicht recht verstehn. Ich sagte ihr dagegen, es habe mir hier vorigen Herbst selbst geschinen, als wenn irgend ein kleines Interesse für Dorothe bei Ihnen hersche, und auch in Berlin haben Sie sie oft sehr gelobt, so dasz ich eigentlich gedacht, Sie würden bei Dorothe dies stärker (im gewöhnlichen Sinne) wiederholen, während Sie hier in Dresden gewesen. — — —

Ich behandelte die Sache ganz leicht und geringfügig und war verwundert zu hören, Sie wären weder auf Dorotheens Geburtstag gewesen, noch hätten Sie von ihr Abschied genommen. — — —

Nachdem wir uns nun beide gewundert, sagte sie: vielleicht sei sie auch nur durch ihre hiesigen Freunde so verwöhnt, aber Ihren Hochmuth könne sie Ihnen eigentlich nicht vergeben. Sie tadelten alle und wollten sich selbst nicht wiedersprechen lassen; dann verachteten Sie das weibliche Geschlecht und sprächen uns alle Freundschafft ab etc. Ich erbat mir Beispiele, die ihr selbst klar erwiesen, dasz sie getäuscht gewesen und den Schein für Wahrheit genommen habe. — — —

Endlich fragte ich sie, ob sie sich denn wirklich bei ihrer Empfindlichkeit über Tanz und Comödie habe beruhigen können oder sich nicht bemüht habe, Ihre Neigung und Freundschaft zu gewinnen, besonders da sie Sie von früher her kenne? Zuerst schüttelte sie sich und schwieg. Dann als ich später noch einmal fragte und ihre vorigen Einwürfe ziemlich beseitigt waren und ich hinzusetzte, ich habe eine solche Meinung von ihr gehabt, dasz ich es glaubte erwarten zu können, sagte sie: allerdings habe sie es gewollt, sei aber von Ihnen daran verhindert worden, sie habe einige mahle es versucht. — — —

[1] J. R. en Dorothe.

Wir waren beide sehr bewegt. Da sagte Dorothe nach einigem andere, wie man so leicht den Menschen missverstehn könne und sich nie in den andern versetzen könne, das lerne sie immer mehr, aber was für die Erde aus sei, fange im Himmel wieder an. Wenn sie sich von Menschen auf lange oder immer trennen müsse, wünsche sie: ach wäre es doch der Tod, da fiele der Irrthum doch von einer Seite weg und dieser Mensch sei geborgen, denn hier auf Erden sei das völlige Verstehn nicht möglich. — — —

Ich sagte nun, dasz mich heute, wie neulich, es seltsam befremdet habe Dorotheens Meinung Ihrer Ansicht des weiblichen Geschlechts zu vernehmen, da sie früher so viel mit Ihnen geredet. Müsse ich hievon weiter schlieszen, so sei ihr Ihr eigentliches Wesen stets fremd und verschlossen geblieben, denn ich wisse eben nicht viele Männer zu nennen, die unser Geschlecht so würdigten und hochstellten, als Sie. — — —

Dann sprach sie von ihren Aeltern, wie sie nur für diese lebe und doch müsse sie täglich denken, sie könnten bald sterben, dann sei alles für sie aus, selbst Kunst und Poesie. Sie werde dann, wenn nun nichts mehr sie in der Welt halte, ins Kloster gehn, wohin ihre ganze Sehnsucht, wie ich selbst wisse (und das ist wahr, sie sprach mir früher davon und schrieb mir auch) sie von früher Zeit her getrieben. Immer habe sie innerlich diesen Entschlusz gefaszt, der sie nie einen Augenblick gereut; hier lebe sie unter beständigen Kämpfen, dort werde sie Ruhe finden. — — —

Ich bat sie nur zu bedenken, wie fest sie eigentlich noch am Leben hange (was aus ihren Worten, die hier nicht vorkommen können, und aus der Natur Ihrer Kämpfe hervorgehe) und wie schrecklich zu späte Reue sei. Wenn sie sich unwiederruflich gebunden und erkenne dann, dasz sie willkürlich ihre eigentliche Bestimmung verfehlt, und wie sie das aufgeben wolle, was jetzt sie beseele, als Poesie etc. Sie versprach auf jeden Fall noch zehn Jahr zu warten. Dann zeigte ich ihr die Liebe ihres Vaters und wie tief sie diesen betrüben würde, erführe er jemals diesen Entschlusz. Sie gab dies zu, drauf sagte ich ihr offenherzig, wie ihm ihre entschiedene Selbstständigkeit Sorge mache und mehr Glauben und Hingebung bei ihr wünsche. (Hierüber hatte ich neulich eine Unterredung mit Tieck, der Dorotheens Wesen ohngefähr so ansieht, wie Sie in Berlin, und auch gern den Begriff der Pflichtmäszigkeit weg haben will.) — — —

Schon vor diesen Gesprächen verstand ich, was Sie über Dorothe in Ihren Briefen sagen. Ein ganzes, volles, ungethei⟨l⟩tes Herz, mein Freund, musz Ihnen werden oder keins. Bei der herkulischen Arbeit Ihres Lebens bedürften Sie wohl einer liebenden Gehülfinn. — — —

Und was ich in einzelnen Augenblicken erlangte Solger zu sein, möge Ihnen ein Mädchen durch Ihr ganzes Leben und jede Stunde desselben sein. — — —

Den 6ten Mai. — — —

Nun noch ein Wort über Ihre Briefe. Wissen Sie wohl, dasz es mir kein Vergnügen macht sie zu verbrennen? Aber ich bin gehorsam, damit Sie nur nicht vorsichtiger werden; die Flamme knisterte vor Verdrusz. — — —

Henriette glaube, dasz Ihnen die andere Seite Dorotheens erschienen sei und deren Selbstständigkeit und Mangel an Glauben (auch zum Vater) Sie zurückgeschreckt habe. — — —

Meine Kinder blühen Gottlob recht, sie sind nun aus ihren groben Winterhüllen gebrochen und hier äuszerzst vergnügt. Adelheid sprang laut vor Freude, als sie Ihren Grusz empfing, und will Ihnen bald schreiben, bald zu Ihnen reisen; alle sprechen oft von Ihnen. — — —

116. C. W. H. VAN KAATHOVEN AAN J. R. THORBECKE.

Berlijn, 14 April 1822 [1].

Waarde Vriend. In antwoord op Uwen brief van 29 Maart zou ik reeds vroeger geschreven hebben, indien ik U niet gelijktijdig eenig resc⟨r⟩ipt had willen geven met betrekking tot de verontrustende tijdingen uit Leijden, en waartoe ik eerst sedert eenige dagen in staat gesteld ben geworden.

Uwen brief met betrekking tot het vervullen der professure in de philosophie te Leijden en Uw hierdoor veranderd toekomend, dat ik tot hiertoe nog altijd als zeker voorgesteld had, wegens mijne wenschen voor U beslist te zien, heb ik met verwondering en spijt ge[lezen]. Het is altijd eene onaangenaame gewaarwording, in de loop van zijne lotgevallen de ervaring te maken, dat datgeen wat men zich als wenschelijk gehoopt had, vooreerst niet in het plan der Voorzienigheid ligt te vervullen en niet door maatschaplijk geluk tot uitbreiding van zijn inwendig streven te zien medewerken. Maar ook hiertegen kan men — — ongestoord voortgaan in datgeen, wat men zich als plicht heeft voorgesteld, en van deze inwendige kracht heeft mij niet alleen Uwe brief, maar vooral onze vorige gesprekken, dat punt betreffende, genoeg overtuigd, dan dat gij een bij zodanige omstandig⟨hed⟩en menigmalen toegereikt antidotum zoudt behoeven, hetgeen, zoo het al van den waaren stempel is, gewoonlijk niet meer dan de goede wil des gevers aan den dag legt. Het onaangenaamste echter bij dit alles is, wanneer men menschen, die in de bestemming van ons leven als middelen zijn aan te merken, van een niet zeer reine aard actief leert kennen en bij deze onaangenaame ervaring ook nog de miskenning op zich laad. Hoezeer U dit ⟨getroffen heeft⟩, vooral nu gij den vaderlandschen bodem nabij zijt en zoo gaarne, bij het wederzien der agtergelaten bekenden en vrienden, hen allen voordelig gestemd zoudt willen zijn, tenminsten tuschen het goede, dat U geduurende Uw vreemdelingschap bejegend is en hetgeen U daaraan herinnert, geene disharmonie te ondervinden, dit alles kan ik mij klaar voorstellen. Ten opzigten van de raad, die gij mij hierin vraagd, moet ik U zeggen, dat ik alleen als vriend mijn oordeel niet onthouden wil, want anders wil ik gaarne bekennen, dat mijn inzigt in deze zaak te bekrompen is, dan ik U mijn antwoord als raad zou durven aanbevelen. Wanneer ik U zeg, dat ik het voor het beste houde, de post van bibliothekaris aan te nemen, dan ligt hierin soms een soort van egoisme te gronde, wijl ik gaarne had, dat gij liever in Leyden dan ergens anders in 't vervolg leefde, waar gij toch ook nog het beste in de gelegenheid zijt, door de vriendschap met Kemper etc. de Leydsche geest aangenaam levendig te houden, waarin gij toch zoo zeer deel neemt; maar wat mij ook bovendien grond geeft voor deze keuze te stemmen, is, dat gij door eene weigering te zeer verdacht wekt, alsof gij nu met alle geweld professor zijn wilde, hetgeen bij de malitieusiteit van Van Voorst ligt zoo uitgelegen zou worden. Bovendien is ook de aard der werkzaamheden, die U door dezen post worden opgelegen,

[1] Ontvangen in Frankfort 27 Apr.

niet zodanig, dat gij hierdoor beletzelen zoudt vinden, stil en gerust in Uwe studien voort te gaan. — — —

Jan Bodel schrijft mij met zeer veel ophef over de Leydsche bibliotheek en zwaait hierin Van Voorst zeer veel lof toe, auctoritate qua?, zoodat het niet schijnt te ontbreken aan herauten, die zijne roem verkondigen. Ik ben nieuwsgierig, welk oordeel gij over het gebouw etc. vellen zult. — — —

117. J. R. THORBECKE AAN F. A. RITGEN [1].

Kassel, April [2] 1822.

Meine Schuld ist so gross geworden, dass ich, sie zu tilgen, kein andres Mittel sehe, als selbst zu Ihnen zu kommen. Wie sehr mich Ihr letzter Brief, liebster, verehrter Freund, gerührt hat, kann und brauche ich Ihnen nicht zu sagen. Er hat mir den ganzen köstlichen Reichthum Ihrer Freundschaft und Liebe aufgeschlossen und ist mir tief in's Herz gedrungen, wenn ich dieses auch schriftlich auszusprechen versäumte. Wollen Sie dieses übersehn und mich mit dem alten Wohlwollen empfangen? Ich habe mich des Genusses, Sie zu sehn, freilich nicht so ganz werth gezeigt, wiewohl ich im Inneren mit beständig gleicher Treue an Sie hing. Jetzt bin ich auf der Rückreise begriffen und hoffe bald in Giessen zu seyn. Bei Ihnen, wenn Sie noch der nehmliche seyn wollen, sammele ich mich dann zum letzten wehmüthigen Abschied aus Deutschland. Von meiner Reise schreibe ich nichts, um der mündlichen Unterhaltung alles aufzubewahren. Den Herrn Prof. Wilbrand und seine Frau Gemahlin und alle die Ihrigen grüsse ich auf das herzlichste. Jetzt werde ich noch von meinem Vetter, den Herrn F. H. Thorbecke in Cassel zurückgehalten und besuche von hier aus vielleicht Göttingen auf einige Tage. Jedoch ist dieses noch ungewiss. Wird nichts draus, dann sehe ich Sie desto eher. Ich komme mit Glauben und Vertrauen in Ihre Arme.

118. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Kassel, 15/16 April 1822 [3].

Met Uwen brief, beste Ouders, van den 10 April ll. [4] verraschtte mij neef Frans dezen avond na den eeten, nadat ik den ganschen dag alleen op de Wilhelmshöhe doorgebracht en het feest der heerlijke lente gevierd had. — — —

De brief van Van Voorst had mij gekrenkt, maar geen enkel oogenblik ontrust, gelijk zelfs de verijdeling der tegenwoordige uitzigten niet in staat zal zijn, mij kommer of zorge te maken. Aan Van Voorst schreef ik, als volgt: „Uw Hoogeerwaardes letteren van den 9 Maart ll. ontving ik, mij over Berlijn toegezonden, in Dresden, den 29 Maart, toen ik gereed stond eenige uren daarna op Leipzig te vertrekken. Het was mij leed, in dezelve waar te nemen, dat mijn laatste brief aanleiding gegeven heeft tot gevolgtrekkingen en opvattingen, die niet in mijne woorden en nog minder in mijne gedagten lagen. Verwagtingen heb ik nimmer gekoesterd, het minst diegene, welke U Hoogeerwaarde Heer mij, ik weet niet op welken grond, toeschrijft. Want dat

1 Klad.
2 Na 10 April, zijn aankomst in Cassel, en vóór 15 april, wanneer hij het Göttingse plan heeft opgegeven (vgl. no. 118, blz. 163).
3 Beantwoord 24 (25) Apr. (no. 119).
4 No. 114; volgens het couvert ontving hij deze brief 17 en beantwoordde hij hem 18 April.

het gerugt, gelijk mij door velen berigt werd, mij de opvolging van prof. Van de Wijnpersse toelegde, is niet mijne schuld en mij zeer onaangenaam geweest. Aanmatigingen, als daar zijn overbrenging der zoogenaamde Duitsche philosophie naar de Nederlanden, opleiding tot den eersten openvallenden leerstoel in Leyden, enz., welke mij door U Hoogeerwaarde Heer te laste gelegd worden, hebben mij nooit in den zin kunnen komen. Het is mij onbekend, waarmede ik zoodanigen argwaan bij U Hoogeerwaarde Heer mag verdiend hebben, welke mij te dieper treft, hoe meer ik Uw Hoogeerwaarden Heers buitengewone belangstelling eerde en mij aan dezelve verpligt achtte. Al mijn streven, inzooverre het vrij en natuurlijk was, heeft zich van den vroegsten tijd mijner studie vooral op philosophie gerigt; en welk denkbeeld moet men van dengenen hebben, dien men in staat gelooft, zich zelve of zijne wetenschap zoo gering te schatten, dat hij het een en ander tegen eenen leerstoel, aanstelling of eenigerhande toezeggingen, hetzij gehoopte, hetzij stellige, in de schaal zou leggen of over het algemeen aan dergelijke berekeningen dienstbaar maken. Van U Hoogeerwaarde Heer heb ik ten allen tijde eene zoo groote en zoo onverdiende genegenheid ervaren, dat ik, toen U Hoogeerwaarde Heer mij voor het eerst duidelijk van Uw Hoogeerwaarden Heers bedoelingen ten mijnen opzigte onderrigtte, meende openhartig te moeten en te durven zijn. De regering heeft mij van den beginne af volkomen vrij gelaten en mij geen enkel blijk gegeven, dat zij voor het geld, hetwelk zij aan mij te koste leide, mij als een werktuig beschouwde, om deze of gene mij willekeurig voorgeschrevene oogmerken te bereiken. De minister heeft mij nimmer iets beloofd en ik heb van mijne zijde aan Zijne Excellentie nimmer den minsten wensch voorgedragen als den eenigen, een jaar geleden, om de vermeerdering mijner toelage, hetwelk U Hoogeerwaarde Heer bekend is. Voor het overige heb ik gepoogd, aan de grootte des vertrouwens, hetwelk men in mij stelde, naar alle mijne kragten te beantwoorden. Omdat ik wist, hoe U Hoogeerwaarde Heer wenschtte, dat ik de inrigtingen der bibliotheken mogt gadeslaan, zoo heb ik aan deze studie den nodigen tijd en vlijt besteed en ben gereed, gelijk ik U Hoogeerwaarde Heer schreef, het verzamelde en waargenomene of zelve in aanwending te brengen of anders aan U Hoogeerwaarde Heer tot welgevallige beschikking mede te delen.

Naast het onaangenaam gevoel, mij miskend te zien en wel door U Hoogeerwaarde Heer, bij wien mij dit het minst onverschillig is, was mij smartelijk, uit Uw Hoogeerwaarden Heers letteren nu duidelijk in te zien, dat mijn trachten en streven wezenlijk verschilt van Uw Hoogeerwaarden Heers wenschen. U Hoogeerwaarde Heer heeft echter de goedheid, de laatste tegen de reine liefde voor mijne belangen te willen opgeven. Door Uw Hoogeerwaarden Heers aanbod, mij tot het professoraat te Deventer te willen aanbevelen, gevoele ik mij ten hoogste vereerd. Indien de omstandigheden mijner ouderen mij niet verpligtten, mij ten eerste naar eene aanstelling om te zien, zoude ik, althans gedurende de eerste jaren, een onafhankelijk leven boven al het overige stellen. Thans is mij deze vrijheid niet vergund en zoo kan ik niet aarsselen, voor welk der beide voorgestelden ik het meest geloof berekend te zijn. Wil U Hoogeerwaarde Heer mij derhalve tot de opvolging van het athenaeum de stem en het gewigt van Uw

Hoogeerwaarden Heers gezag leenen, zoo moet ik dit met hartelijken dank erkennen en mij daardoor niet minder geëerd houden, dan door een dergelijk beroep zelve. Aan den minister denk ik niet te schrijven, tenzij U Hoogeerwaarde Heer daartoe uitdrukkelijk mogt raden.

Ten slotte beveel ik mij en het mijne in de voortdurende deelneming van U Hoogeerwaarde Heer en heb bij het overige nog slechts dit te voegen, dat ik wegens mijne ouderen genoodzaakt ben, geenerhande gelegenheid der aanstelling te verwaarlozen. — — —"

Aan oom Valter had ik bij de gansche zaak niet gedagt. Het schijnt uit zijne brieven te blijken, hetwelk ik niet wist, dat Deventer een stadsathenaeum is en dat derhalve de minister bij de beroepingen geene stem heeft, hetwelk mij leed doet. Dat Bake en Van Lennep terstond zich mijner hebben herinnerd, daarin zijn beide te meer te prijzen, daar ik aan geen van beiden gedurende mijn vreemdelingschap geschreven heb.

Aan Kemper heb ik niets gemeld, als dat Van Voorst mij berigt had, dat Nieuwenhuys beroepen was, dat Zijne Hoogeerwaarde zelve ontevreden scheen over mijnen brief, dien ik aan Kemper had medegedeeld, en mij nu voorstelde het professoraat of het bibliothekariat; dat ik deze belangstelling zeer eeren en mij door de voorgeslagene keuze en aanbeveling vereerd houden moest; dat ik dit aan Zijne Hoogeerwaarde had geschreven met bijvoeging, daar ik, indien de omstandigheden mijner ouderen mij niet verpligtten, enz. (gelijk in den brief aan Van Voorst te lezen is); dat ik meende, deze mededeeling aan Zijne Hoogedele Hooggeleerdes belangstelling en vertrouwen verschuldigd te zijn, hoezeer ik niet wist, welke de gedagten van Zijne Hoogedele Hooggeleerde zijn mogten; dat ik aan den minister vóór drie weken mijn laatste rapport gezonden had en hem nu ook niet verder zou schrijven enz.

In Cassel ben ik verleden Woensdagmorgen aangekomen en bij neef Frans met de oude hartelijkheid ontvangen. Maandag den 1 April vertrok ik van Leipzig op Naunburg, waar ik den volgenden morgen den Major Von Voss en zijne echtgenote, eene gravin Von Finkenstein bezogt—des avonds was ik in Weimar, alwaar ik den vorst der Duitsche letteren, Von Göthe, en de bekende schrijfster Joh. von Schopenhauer leerde kennen — ook aan het huis van den Consistorialrath Gunther veel vriendschap genoot. Zaturdag, den 6 April, reisde ik naar Gotha, waar ik Zondag bleef en mijne oude kennissen hernieuwde; Maandag bevond ik mij in Eisenach en zag de Wartburg en Dingsdagmorgen nam ik de reis aan op Cassel, waar ik des morgens te 4 uren aankwam. Van hier gaat het op Giessen, waar ik niet langer dan tot Zondag denk te blijven; dan op Francfurt, met geen langer vertoef dan van eenen dag; vervolgens op Mainz en den Rhijn naar beneden. Alleen in Ceulen, Bonn en Crevelt zal ik ieder eenige dagen blijven.

Göttingen heb ik met smart opgegeven, wijl daar juist vacantie en mijn tijd te zeer bepaald is.

Van neef Frans heb ik *f* 100 medegenomen, die gij hem wel, daartoe in de gelegenheid zijnde, zult restitueeren. — — —

Het verwondert mij zeer, dat daar in Deventer alles zoo spoedig gaat. Anders sleept een zoodanig beroep een jaar en thans, nu Nieuwenhuys naauwlijks nog zijne nieuwe aanstelling kan hebben aangenomen, schijnt de zaak zich reeds tot de beslissing te neigen. Ik vat dat niet. Ik wagt gerust af, wat de Voorzienigheid zal beschikken. — — —

119. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 24 April 1822[1].

Mijn geliefde Zoon. Uwen brief uyt Cassel van den 16 deser hebben wij gisternavond ontvangen. — — —

Gij schrijft: de brief ⟨van⟩ Van Voorst had U gekrenkt, maar geen enkel ogenblik ontrust, gelijk zelfs de verijdeling der tegenwoordige uytzichten niet in staat zal zijn, Uw kommer of zorge te maken. Welaan dan! Hier is de proef op de som. Ik schreef Uw reeds in mijn vorigen brief, dat bij alle mijne gunstige berigten wij evenwel nog geene rekening moesten maken, niet wetende, wat er tusschenin kon komen. Dit is nu geschied en Deventer voor Uw niet bestemd. Men wilde daar een wiskundige en een astronom hebben en dus is nu de nominatie geformeerd, bestaande in de eerste plaats uyt Uylenbroek, vervolgens een predicant in Zierikzee, een student in de regten uyt Deventer, Jordens, en nog een paar onbekende. Behalven Van Lennep en Bake had ook de minister Falck eene aanbeveeling van Uw aan de Curatoren in Deventer gesonden. Maar juyst door dit laatste hebben, zoals mijn gemeld is, die kleine despootjes zig beleedigd gevonden en Uw daarom ook niet op de nominatie geplaatst. Het blijkt dus, dat bij alle ijverige pogingen van zo veele welwillende mannen die post voor Uw niet is bestemd geweest; het moet dan nog eene andere zijn en gij zult Uwe overkomst mogelijkst dienen te bespoedigen. Osnabrug moet dus vooral blijven liggen; dat kan in een gunstiger tijdstip nog wel eens mogelijk worden. — — —

Gij zijt nu weeder in Giessen geweest en ik wensch niets aangelegener, dan dat men daar aan het fondament van Uwen vreede na binnen en na buyten met een gelukkig gevolg moge herbouwd en de gevaarlijke scheuren in hetselve voor de toekomst gerepareerd hebben! Wat mijn dien wensch doet uytboesemen, zal ik Uw openhartig mededeelen. Het zijn de volgende woorden van neef Frans in Cassel, gistern tegelijk met Uwen brief ontfangen: „Het zal mijn altijd veel plaisir doen, als het Uwen zoon wel gaat, dog mij dunkt, hij moest zijne studien niet te zeer nahangen, en het spijt mijn ontdekt te hebben, dat 't schijnt, alsof hij, zoals veele der zeer geleerde menschen, zig te veel van de menschelijke samenleeving terugtrekt om reden, dat een dagelijks discours voor hen geen intresse heeft en zij zig te veel over de dagelijkse menschen verheeven gevoelen. Als ik nu ook aanneem, dat dit compleet waar is, zo verliesen dog de menschen al het nut, wat zij uyt den omgang met zo iemand konden trekken."

Dit zijn zijne eige onschuldige, maar waarlijk zeer gegronde woorden. Gij herinnerd Uw Uwe theorien over datselve onderwerp uyt Uwe eerste brieven van Dresden in den voorleeden herfst en mijne antwoorden daarop? En nu terug tot den lieflijken vreede, die daarmeede nog na binnen, nog na buyten onmogelijk kan bestaan. Als *gezellige* wezens is het geluk en genoegen van ons zelven aan het geluk en genoegen van andere, met welke wij in verbintenissen, betrekkingen of aanrakingen geplaatst worden, onafscheidelijk verbonden: het is de bestemming en *dus* de verpligting van iedereen zonder onderscheid, om voor zijn eige en voor menschelijk geluk en genoegen werksaam te zijn, dus ook die middelen te gebruyken, die ons daartoe doelmatigst den weg baanen.

[1] Ontvangen en beantwoord 3 Mei (no. 122).

En dan, is wel geen weg minder doelmatig en afleidend, ons eige en ander geluk en genoegen zo zeer verstoorend, als die van verheffing boven en merkbaare verveeling bij andere? Ieder mensch is dog zijn eige lieveling en dat gevoel mag en moet men bij goede en dagelijkse menschen niet kwetsen of men maakt zig afkeerig en verliest allen invloed en genegenheid. Welk eene ongelukkige pretensie, of om alléén of slegts onder menschen na onsen smaak te willen leeven. En dan, in tegenstelling, welk eene heerlijke wijze les van het Christendom: zoek allen alles te zijn (gelijk Paulus) of weest vrolijk met den vrolijken en weent met den wenenden!

Meer zult gij niet behoeven, mijn Zoon, om den slegts aangevangen draad deeser gedagten verder af te spinnen. Maar ik bid Uw, laat den draad niet los! Want ik heb er mijn altoos op verheugd, om Uw uyt Duytsland als een innerlijk en uyterlijk voor de maatschappij en samenleeving regt gecultiveerd, vriendelijk en aangenaam jongman te zien wederkeeren en overal te ontdekken, dat men met het levendigst genoegen Uw weeder in het vaderland zag. Dus vooral, vooral geen duystere, afgetrokke, ongezellige geleerde, die ook, behalve Uwe algemeene bestemming, ook nog bijsonder met Uwe individuelle geheel en al strijdig en Uw geluk en genoegen volstrekt hinderlijk zou zijn. Zulk een geleerde moogd gij dus in den Rhijn geheel en al volkomen zuyver afspoelen. Keer weeder met een vrolijk, opgewekt en gezellig gemoed en vertoon Uw overal als een waar en hartelijk menschenvriend! Ik zal Uw met hoop en liefde verwagten en omhelzen en wensch mijn dan dagelijks meer en meer in Uw te verheugen! — — —

120. J. R. THORBECKE AAN F. A. RITGEN [1].

Frankfort a/Main, 27 April 1822.

Ich habe mich lange bedacht, ob ich dir, bester August, mein Wort halten und schon heute und von hier aus schreiben oder die Einbildung der Gegenwart, welche mich euch verband, dadurch fortbestehn lassen wollte, dass ich das entschiedene Bewustseyn unsrer Trennung in meinem Inneren gewaltsam aufhielt. Aber was hilft es? Das Element, was uns zusammenhielt, ist eine Beute der Zeit geworden und in dem grossen Strom mit allerley Nichtigem und Verganglichem fortgeschwemt. Für jetzt bin ich noch zurück und ringe mit der Strömung, aber wie lange wird die Welle ausbleiben, die auch mich hinabreisst?

Ich kam hier um 6 Uhr an und legte mich einige Stunden nieder, worin ich nicht schlief, sondern mich zwischen Wachen und Träumen in ermüdender Anstrengung mit dir und Auguste [2] besprach. Jetzt habe ich die Vorhänge heruntergelassen, um nichts zu sehn als euch und mich. Meine Kraft, dachte ich nur immer, ist gross, und je weniger sie sich einer gewissen erhabenen Gleichgültigkeit nähert, die nichts für sich ist, sondern nur den Uebergang von Kraft zur Schwäche macht, desto grösser und desto mehr *trägt* sie recht eigentlich den Schmerz. Vielleicht ist es auch jetzt nicht anders, aber mein Bewustseyn reicht nicht dahin und der tiefste Grund meiner Seele hat sich in Wehmuth

[1] Klad.
[2] Uit het verband moet men opmaken, dat hiermee Ritgen's vrouw is bedoeld, die overigens de voornaam Klärchen had.

aufgelöst. Wie ist dir denn, mein herrlicher, einzig geliebter Freund? In einigen Stunden ist Auguste bei dir und du schöpfst dann himmlischen Trost aus dem nie versiegenden Quel der Liebe. Wie ihr, du und Auguste, mich mit Liebe umfasst und durchdrungen habt, hat mich noch kein Wesen geliebt und an eurer ist mir recht eigentlich die Liebe Gottes kund geworden. Welche Saite meiner Seele ich berühre, so tönt mir Liebe entgegen und das ist euer Werk. Aber sage mir, August, wo existirt dann ein solches Bündniss, wie das unsrige, worin Liebe und Freundschaft so mit einander gesättigt und in einander aufgegangen sind? Hast du den Muth zu behaupten, das Unsrige könne mit irgend einem andren verglichen werden? Wo gäbe es aber auch weiter ein solches Wesen, wie die göttergleiche Auguste, das eine solche Vermittelung und gegenseitige Durchdringung zu Stande brächte? Für uns beiden ist es der höchste männliche Stolz anzuerkennen, wie wir, was wir in der Freundschaft grosses und unvergleichliches sind, nur durch ihr sind. Wenn du mich noch misverstehn oder fähig seyn könntest, die göttliche Klarheit und Reinheit unserer Dreiheit in irgend einem Moment aus den Augen zu verlieren, so würde ich gezwungen werden, das Maass meiner Liebe wie meiner Ausdrücke zu messen. Aber du wärest dann ein anderer, als du bist, Freundschaft und Liebe ständen sich wieder wie gewöhnlich gegenüber und es wäre geschehn um diese Theilnahme der einen an dem Wesen der anderen, welche ich auf dieser Erde nicht für möglich hielt, aber jetzt aus höheren Regionen des Gottesreiches herniedergestiegen und in uns würklich geworden, den Mittelpunct meiner Seeligkeit ausmacht und über mein ganzes Wesen einen Glanz wirft, woran sich alles, was in mir wahrhaft und gut ist, aufthut und entfaltet.

Ich fand hier deinen Brief von vorigem Jahr, von einem Schreiben Schellings [1] begleitet. Es komt mir ganz sonderbar vor, dass du mich darin *Sie* nennest, und ich kann mich in diesen curiosen Zeiten kaum zurückdenken, wie überhaupt unser jetziges Zusammenseyn so vieles vorige in mir scheint verwischt zu haben, während es dieses nach allen Seiten eigentlich in seiner inneren Wahrheit geheiligt und erfüllt hat.

Wenn du meine Küsse uneigennützig an die Auguste bestellt hast, so gieb ihr auch den einliegenden Brief und dir die Mühe, ihn ihr vorzulesen. An Wilbrand habe ich heute keine Zeit mehr zu schreiben, darum sage ihm noch nichts von diesem Briefe. R. [2]

121. J. R. THORBECKE AAN F. A. RITGEN [3].

Z.p., z. d. [4].

Das obige schrieb ich dir, lieber August, auf dem Rhein in der Wasserdiligence. Nachher wurde ich gestört und konnte den Brief nicht beendigen. Den deinigen, worauf ich mit Sehnsucht wartete, erhielt ich gester Nach-

[1] Beide brieven ontbreken in het archief; er is wel een klad van een briefje aan Schelling met het verzoek, een brief op te zenden, waarvan J. R. in Gotha gehoord had, dat deze in Erlangen was bezorgd.

[2] Deze ondertekening is heel bijzonder, daar hij zelfs de brieven aan zijn familieleden met zijn volle naam, J. R. Thorbecke, tekent.

[3] Klad, zonder opschrift, alsof het het vervolg zou zijn (op de achterkant) van no. 117.

[4] Het blijkbaar verloren gegaan gedeelte was geschreven op Maandag, 29 April 1822 (vgl. de eerste regel en no.122, blz. 168), het volgende dus, vermoedelijk kort, na deze datum.

mittag. Mein Schreiben an Dir [1] gab ich Sonabend Abend um $7^1/_2$ Uhr auf die Post, die gegen meine Berechnung schon abgegangen war, welches den Empfang um einen Tag verspätete. Aus Deinem Tageblatte leuchtet der ganze fatale Hochmuth der Liebe, welcher auf alles übrige aus der Höhe herabsieht und selbst auf die eigene Persönlichkeit, insofern diese auch noch etwas Anderes ist, als eine liebende. Du sollst dieses aber den Weibern überlassen, die da nicht zu begreifen im Stande sind, wie einer eine Wissenschaft treiben oder einen Garten anlegen und noch nebenbei lieben könne. Anzufragen, ob ich Auguste so schreiben dürfe, ist mir, soviel bekannt geworden, niemals eingefallen; und merkwürdig ist Deine Güte, womit Du mir erlaubst, was ich als erworbenes oder übertragenes Recht nicht einmahl zu besitzen wünsche. Uebrigens gereicht es mir zur besonderen Zufriedenheit, welche ich hiemit nicht unbezeugt lassen kan, dass Du meine Schwester [2] so zärtlich liebst, aber diese Liebe für das Einzige und Ganze geben zu wollen, kann mir nicht zusagen. Du geräthst ja völlig in die Verkehrtheiten und Vorurtheile Augustens, welche alles von der Liebe Verschiedene für das reine Nichts hält. Wofern nun die Damen sich bescheiden, die Gültigkeit dieses Dafürhaltens bloss auf sich zu beziehen, so wäre dagegen nichts einzuwenden, nur muss man sich nicht an ihre Dürftigkeit über den Umfang des Weltalls (und ein solches ist der Mann) orientiren wollen. Ich soll unendlich viel gewesen seyn, da du mich kennen lernen hast; durch Auguste und dich bin ich unendlich viel geworden. Wer wird nun die dritte, neue und ganz unerhörte Unendlichkeit auffinden, die meiner wartet, wenn mich die Liebe irgend einmal würklich verschlucken sollte?

122. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Keulen, 3 Mei 1822 [3].

Voortreffelijk! riep ik uit na het doorlezen Uwer letteren van den 24 April ll., die mij zoo even toekwamen. Voortreffelijk! de proef is op de som genomen en de uitkomst dezelfde gebleven. Het noodlot zet zich in onkosten, mij professoraten, als breekbaar gereedschap aan kinderen, voor te houden en dan plotzeling wederom weg te trekken, maar het vindt bij mij geene rekening noch vergoeding en de aanwijzing komt met protest terug. Aan Uylenbroek heb ik reeds van den beginne af gedagt en indien wis- en sterrenkunde de hoofdzaak is, kan hij de post oneindig beter dan ik vervullen; maar dan gun ik de aanstelling ook niemand anders als mijnen vriend, wien mijne innigste belangstelling bij deze zaak vergezelt. Dat Falcks aanbeveling de zelfstandige bezorgers van het Deventer athenaeum tot moedige tegenstelling tegen den minister bewogen heeft, is mij zeer klaar en geenszins onverwagt. Intusschen weet ik die heeren opregten dank, dat zij mij niet op de nominatie geplaatst hebben. Mij is de gansche zaak van den beginne af tegen de borst geweest, omdat ik duidelijk inzag, hoe hier willekeur, betrekkingen en aanbeveling meer vermogen zouden dan kennis of inzigt van verdienst en hoe ik derhalve mijne aanstelling, indien zij mij toegevallen ware, alleenlijk aan het eerste zou hebben te danken gehad. En daarmede zeg ik ook deze zaak al wederom vaarwel en

1 No. 120.
2 Auguste, zoals hij Ritgen zijn „Bruder" noemt.
3 Beantwoord 7 Mei (niet opgenomen).

dank der Voorzienigheid, dat zij mij zoo spoedig en beslisschend van alle onzekerheid en verwachting bevrijd heeft. — — —

Voorleden Vrijdag 26 April ben ik van Giessen vertrokken en den volgenden morgen in Francfurt aangekomen. Ik logeerde bij prof. Wilbrand en heb daar genoten, hetgeen weinigen ten deel valt. Zoo eene volheid van liefde, vriendschap en innigheid omgaf mij van alle zijden. Mondeling meer daarover, want tot eene beschrijving gevoel ik mij veel te zwak. Zondagmiddag reisde ik naar Mainz en den volgenden morgen te water naar Coblenz en van Coblenz naar Bonn, waar ik Dingsdag aanlandde.

In Bonn heb ik mij zoowel ten opzigte der heerlijke omgevingen, als der menschen buitengemeen wel bevonden, terwijl de kennis van Von Schlegel, Brandis, Heinrick, Näcke, Lücke, d'Alton, Van Calker, Ennemoser en anderen mij overgroot genoegen bezorgden. Van alle kanten kwam men mij met de meeste vriendelijkheid en humaniteit tegemoet. Dezen middag nam ik afscheid van de nieuwe hoogeschool en ben thans in Keulen, waar ik Uwen brief vond. Hier bezoek ik morgen de beroemde Domkerk en eenige kunstverzamelingen en zet dan overmorgen mijne reis voort naar Crefeldt over Dusseldorf, waar ik mij niet denk op te houden. Bij Molenaar blijf ik op zijn best een paar dagen. Vandaar trek ik juichend en zegepralend het vaderland binnen en ijl in Uwe armen. Van Crefeldt of Nymwegen uit bepaal ik den dag.

Over mijne ongezelligheid verzoek ik U ⟨U⟩ niet te ontrusten, wanneer ik ook toegeve, gelijk ik doe, dat neef Frans reden gehad heeft, indien al niet zoo te schrijven, gelijk als hij gedaan heeft, ten minste zoo te denken. Mijne uit Dresden medegedeelde denkwijze noemt gij theorien, dat heet, dunkt mij, harssenschimmen, ten onregte, waarvan ik U denk te overtuigen. Ten minste hoop ik in staat te zijn, U mijn inwendig wezen klaar en rein te ontvouwen en te toonen, dat deszelfs waarheid evenmin uit theorie ontsprongen is, als naar regelen kan gemeten of gewijzigd worden. Ik verbeelde mij nog altoos, dat gij met mij zult tevrede zijn, wanneer ook de Rhijn niets aan mij af te spoelen gevonden heeft. Het meest zult gij U bedriegen, indien gij in mij een afgetrokken geleerd wezen vooronderstelt. — — —

123. J. B. WILBRAND AAN J. R. THORBECKE.

Giessen, 7 Mei 1822 [1].

Es kann für mich, für meine Frau und sonstige Umgebungen nur ebenso wohlthuend seyn, das Bewustseyn zu haben, dasz es Ihnen bey uns zugesagt hat, als es Ihnen angenehm bey uns war, und wir haben eben so vielen Grund, Ihnen für Ihren Besuch dankbar zu seyn; laszen wir also diese Sache lieber auf sich beruhen. Für mich ist das stille Bewustseyn, von Ihnen ganz, nemlich von *allen* Seiten her, verstanden zu seyn, um so wohlthuender, weil ich bisher nur wenige Menschen gefunden habe, von denen mir dieses zu Theil wurde.

Ich würde Ihnen nach Cöln geschrieben haben, wenn ich es nicht bezweifelt hätte, dasz Sie meinen Brief dort noch erhalten würden.

Gegenwärtig bin ich wieder in voller Thätigkeit und mitunter von vielfachen kleinlichen Geschäften überhäuft. — — —

[1] Ontvangen 16 Mei, beantwoord 20 Juli (no. 139).

124. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Nijmegen, 8/9 Mei 1822 [1].

Daar zit ik thans in Nymwegen, in de eerste stad van het beminde, lang ontbeerde vaderland. Welligt heb ik eerst heden gevoeld, hoe lief ik mijn vaderland heb. Mijne vreugde was onbeschrijfelijk, toen ik over de grenzen reed, de Hollandsche straten, bouwtrant en dragt wederzag en alles, wat mij omringde, Hollandsch sprak. Zij is, deze vreugde, stil en rein en zonderling uitkomend tegen eenen achtergrond van weemoedigheid over hetgeen ik verlaten heb en nu voorbij is, maar juist daardoor welligt te dieper. De anderhalf jaren mijner vreemdelingschap hebben een licht en eenen glans over mijnen geest en over mijn gansch wezen geworpen, hetgeen in het binnenste des levens straalt en alle deszelfs bestanddeelen doordrongen heeft. Maar dit bewustzijn zelve herinnert te levendiger aan het tijdelijke en vergankelijke, waarin deze gansche heerlijkheid, inzooverre zij verleden en voorbijgegaan is, heeft moeten deelen. Waar is de ware tegenwoordigheid te vinden, die staan bleve en niet voor ons vlugtte en zich niet in het verledene of de toekomst oplostte? Wij worden in wisseling omgedreven, totdat het graf ons dekt. Denkt, wijl ik zoo schrijve, daarom niet, dat ik somber of droefgeestig ben. Daar is de stempel en het eigentlijke middenpunt der vreugde, waar zij met haar tegengestelde één en daarvan gansch aangevuld is. Om de blijdschap des wederziens zuiver te genieten en als met teugen te drinken, ben ik heden nog in Nymwegen gebleven, ten einde U mijn komst vooraf te kunnen melden, daar de post, toen ik hier aankwam, reeds vertrokken was. Morgen reize ik op Arnhem en overmorgen ben ik dan, zoo God wil, mijne geliefde Ouders, in Uwe armen.

Zondagmorgen vertrok ik van Keulen op Crefeld, waar ik tot mijn groot leedwezen Ds. Molenaar niet aantrof. Maandag bragt ik bij zijne vrouw en overige familie door en liet mij Dingsdag naar Cleve brengen. In Goch zag ik den man, dien ik gemist had, nog anderhalf uren. Dezen middag bevond ik mij in Nymwegen. — — —

9 Mei. De eerste nagt op vaderlandschen grond en bodem geslapen. Het verdere morgenavond mondeling. Nu nog schriftelijk mijne innigste groete.

125. J. R. THORBECKE AAN B. H. BARON BENTINCK VAN BUCKHORST [2].

⟨Zwolle,⟩ 13 Mei 1822.

Voor het nieuwe blijk van belangstelling, waarmede Uwe Excellentie mij dadelijk na mijne wederkering in het vaderland tegemoet komt, dank ik Uwe Excellentie met de meeste erkentelijkheid. Uwer Excellentie's mededeeling was mij te aangenamer, omdat zij niet alleen van Uwer Excellentie's standvastige deelneming getuigde, maar ook een doorslaand bewijs betrof van het vertrouwen, hetwelk Z.E. de minister Falck voortdurend in mij gelieft te stellen.

Toen ik in Duitschland van de vacature in Deventer vernam, werd mij tegelijk gemeld, dat mijn persoon bij de Curatoren tot de nieuwe benoeming was in aanmerking gekomen, geheel buiten aanleiding van mijnen kant en misschien door de mij onbewuste aanbeveling van dezen of genen hoogleeraar, welke

[1] Beantwoord 10 Mei mondeling.
[2] Klad.

meende, dat men aan het athenaeum eenen professor in de bespiegelende wijsgeerte verlangde. Welk denkbeeld echter door de heeren Curatoren in de onmiddelijk gevolgde nominatie geheel werd afgewezen, die uit enkel wis- en natuurkundigen was zaamgesteld, terwijl de heeren Curatoren met het meeste regt oordeelden, dat op eene zoodanige nominatie mijn naam niet behoorde, die ik, inzooverre ik mij op de genoemde vakken heb toegelegd, die altoos als nevenzaak behandeld had. Dezelfde meening uitten de voorstanders van het athenaeum nog stelliger door hunne keus van mijnen vriend, den heer Uylenbroek, die al zijn studie en streven van den beginne af aan wis- en natuurkunde toewijdde. De aanmerking, die in den aanvang op mij viel, deed mij denken, dat men deze vakken als bijkomend, de discipline daarentegen der theoretische philosophie als het eerste en het middenpunt van het professoraat aanzag. Nu echter de Curatoren het tegendeel beslischt hebben, moet ik voor mij oordelen, dat ik met de gevraagde benoeming op geenerhande wijze, zamenhang of in verbindtenis kan gebragt worden. De vriendelijke vooronderstelling van Z.E. den minister, dat ik in staat zou zijn ook de andere wetenschappen met vrugt te doceren, kan ik alleen inzooverre laten gelden, als men in Deventer dit onderrigt aan het andere der bespiegelende wijsgeerte wil ondergeschikt hebben. Maar om het uitgesproken oogmerk der heeren Curatoren te bereiken, zijn andere en vooral de heer Uylenbroek veel beter in staat dan ik. Waaruit ligtelijk af te nemen is, hoe ik voor mij van alle wenschen der aanstelling aan het athenaeum afzie. Hoe ik tegelijk Uwer Excellentie's deelneming en die van Z.E. den minister eer en erken en mij daardoor meer geeerd voele, dan door eenig beroep zelve, is te groot voor mijne betuiging. — — —

126. P. J. UYLENBROEK AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 14 Mei 1822.

Geliefde Vriend. Met regt veel genoegen ontving ik heden morgen Uwe voor mij zoo aangena⟨m⟩e en verrasschende letteren. Van harte wensche ik U, de Uwen en mij zelven geluk met Uwe behouden terugkomst in het vaderland en ik verheug mij reeds bij voorraad in de verwachting van U spoedig te zullen zien en spreken. Sedert ik U mijn laatste schreef, is er veel gebeurd, dat noch gij, noch ik heb kunnen voorzien. Uwe omstandigheden, zoo wel als de mijne, zijn onverwacht magtig veranderd. Hoe dezelve nog moeten afloopen, weet ik niet. God geve ten besten van ons zelve, maar ook voornamelijk ten beste der wetenschappen en der maatschappij.

Gij feliciteert mij met het beroep te Deventer, ik kan die felicitatie niet aannemen, want ik ben daar nog niet beroepen. Ik geloof wel, dat men genegen is mij te beroepen; men wacht slechts, of ik het beroep zoude aannem⟨en⟩ of niet, en dit hangt weder van eene andere benoeming af, die wel reeds in de courant is aangekondigd, doch waarvan ik de officiele tijding ook nog niet ontvangen heb. Indien gij de Staats-courant van ll. Maandag gelezen hebt, zult gij het reeds weten. Ik ben tot dus verre nog in eene nare onzekerheid, ontstaande als het ware uit een overmaat van geluk. Spoedig, hoop ik, zullen wij elkander over onze zaken mondeling onderhouden. Dat ik nu slechts weinig schrijf, komt gedeeltelijk door den nevensgaanden brief[1], dien ik gisteren met

[1] Het blijkt nergens, welke brief dit was.

de post ontving, deels omdat mijn tijd eenigzins bekrompen is, daar mijn Arabische stuk ten einde spoedt en ik dit gaarne over drie of vier weken zou defenderen.

Ik heb Uw arrivement bij Van Voorst (Kemper was niet te huis), Schimmelpenninck, Van der Boon, De Vos etc. etc. verkondigd. Allen verwachten wij U met blijdschap — —.

127. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 22 Mei 1822.

Mijn geliefde Zoon. — — —

Indien gij misschien ergens ter huysvesting vriendelijk en welwillend mogt gevraagd zijn, wees dan dog vooral zorgvuldig in het opmerken en waarneemen der huyslijke orde en bijsonder ook der zindelijkheid, waarvoor de anders aangeerfde zin zig in Uw nog niet heeft ontwikkeld en die men algemeen zo gaarn ziet, terwijl het tegendeel alle andere goede indrukselen, bijsonder bij onse vrouwen, zo ligt en zo nadeelig verflaauwd. — — —

Ten slot, mijn Zoon, laat ik Uw nog eens weeder herinneren: waak dog vooral over Uwe binnenste gewaarwordingen in geselschappen, waak over alle Uwe gesprekken en uytdrukkingen, waak over Uw gezigt en over Uwe Mienen, die zo ligt spreeken, en dan eyndelijk: voeg Uw mogelijkst in de gewoontens, in de begrippen, in de denkwijze en ook in de bekrompenheid derselve bij andere, om voor Uw eige geluk en voor andere, zoveel immer mogelijk, allen alles te worden. — — —

Zeedert gij vertrokken zijt, gevoel ik dagelijks, hoe weinig wij nog gesproken en verhandelt hebben.

Ten opsigte van den wijn, herdenk vooral den ouden La Fontaine: wie staat, zie toe, dat hij niet valle!

128. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Leiden, 24 Mei 1822 [1].

Ik heb, beste Ouders, uitgesteld, U te schrijven, omdat ik U nog niets anders melden kon, als mijne behouden aankomst. Den nagt van Zondag op Maandag hadden wij, gelijk den vorigen en volgenden dag, nagenoeg volslagen windstilte op zee. Wij lieten ons derhalve Maandagmorgen op Pampus afzetten en naar Amsterdam roeyen. Vervolgens vertrok ik met de schuit van 11 uren op Haarlem en was dienzelfden avond om 6 uren in Leyden, waar ik dadelijk Kemper bezogt. Van Voorst zag ik den volgenden dag en zal heden bij hem eeten, maar dewijl anderen er bij tegenwoordig waren, konden wij geen ander als een algemeen gesprek voeren. Kemper wist op het oogenblik geen uitzigt voor mij en ontraadde in allen gevalle, mij aan de bibliotheek te verbinden.

Gister was ik bij Falck. De minister was zeer geoccupeerd en heeft mij gevraagd, in de eerste dagen der volgende week op eenen avond bij hem te komen. — — —

Falck was niet ten onvrede over mijne omtrend de Deventer benoeming geuitte meening en tegen mijne aanstelling aan de bibliotheek, voor het overige zeer open en hartelijk. Den Curator d'Escury heb ik niet te huis gevonden, maar

[1] Beantwoord 3 Juni (niet opgenomen).

Van Ewijck gesproken. Hoe het nog gaan zal, weet ik niet. Peerlkamp is in de plaats van Borger beroepen. Intusschen zie ik met moed en vertrouwen in de toekomst en verzoek ook U, U niet te ontrusten.

Ik ben gelogeerd bij Schimmelpenninck en zal hier nu eenige weken vertoeven, vooral omdat Kemper morgen de stad verlaat en de volgende week uitblijft. Ook zal ik hier nog paranymph van Uylenbroek bij de defensie zijner Arabische dissertatie [1] moeten zijn.

Dat ik met U nog eigentlijk niets verhandeld heb, wordt ook mij thans meer dan tevoren duidelijk. Ik vond hier eenen uitvoerigen brief van mevrouw Solger [2], die mij onuitsprekelijk genoegen heeft gedaan. Mijne tegenwoordigheid was hier in veele opzigten zeer noodig, daar de menschen hadden vermoed in mij eenen Duitschen enthusiast weder te zien. Nu kunnen zij niet begrijpen, dat zij niets minder dan dit en mij geheel niet veranderd vinden. — — —

Uylenbroek heeft nu voor Deventer bedankt.

129. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Leiden, 31 Mei 1822.

Beste Ouders. Na mijnen brief aan U ben ik Dingsdag en Woensdag in den Haag geweest. Met Falck onderhield ik mij een groot uur. Hij was buitengemeen open, deelnemend en belangstellend, zoodat mij niets te wenschen overbleef. Wij spraken over Duitschland, mijne reis, philosophie en veele andere zaken. Dan over de bibliotheek en mijne aanstelling. Aan de eerste behoef ik nu niet meer te vrezen geplaatst te worden. Falck heeft daarvan geheel afgezien en, gelijk hij en Kemper mij gezegd hebben, is ook Van Voorst te bang voor mij geworden, om mijne hulp te wenschen. Falck zeide vervolgens, dat, wanneer ik slechts in staat was iets voor te slaan, waartoe hij mij kon voordragen, hij en de Koning, die zeer goed ten mijnen opzigte gezind zij, mij dadelijk zouden aanstellen. Daar ik evenwel alles aan hem overliet, zoo deed hij mij opmerken, dat, terwijl thans nergens eene vacature bestond, een extraordinaire post voor mij diende opgerigt te worden. Eindelijk verliet ik den minister met de toezegging, dat hij dit zijne eerste zorge zou laten wezen, om mijn geduld, gelijk hij zeide, niet te zeer op de proef te stellen. Even wel was de Curator d'Escury gezind, hoewel hij altoos nog hoopte, dat ik te Deventer zou geroepen worden. Van hem vernam ik ook, dat ik met Nieuwenhuis hier op de nominatie tot de opvolging van Van de Wijnpersse gestaan heb, hoewel dit plaats had, reeds nadat zich alles tegen mij gewend had en de aanmerking, die bij Falck en Kemper alleen op mij berust had, door de lopende gerugten omtrend mijn Schellingianisme[3] en door prof. Van Voorst, welke beweerde, dat hij verkregen regten op mij had voor de bibliotheek, verijdeld was. d'Escury, die mij zelve te Deventer heeft aanbevolen, verhaalde mij ook, dat daar tweeentwintig brieven tot mijne aanbeveling ontvangen waren. Nog vroeg Falck

[1] *P. J. Uylenbroek*, Specimen Geographico-Historicum exhebens Dissertationem de Ibn Haakalo Geographo, nec non Descriptionem Iraeae Persicae, cum ex eo Scriptore tam ex aliis Mss. Arabicis Bibl. L. B. petitam, Leiden 1822.

[2] No. 115.

[3] Vgl. no. 91, blz. 123, no. 157, blz. 207, en no. 177, blz. 221/2, noot 4.

mij ten slotte, of ik nu bereid was te gaan, waarheen mijne aanstelling zou luiden, hetwelk ik aannam.

Woensdag was er in den Haag audientie bij den Koning. Ik kwam eerst te half twee uren van den minister, kleedde mij en begaf mij in aller ijl naar het paleis, waar de audientie reeds vóór 12 uren begonnen was. Ik stond nu, door mijn te laat komen, de laatste op de lijst en wagtte tot $3^1/_2$ uren in twee zalen vol menschen. Van alle deze was echter op den gemelden tijd nog niemand tot Zijne Majesteit toegelaten, die zich nog bezig hield met de ministers, leden van de Tweede Kamer en de commissien; zoodat ik voorzag, hoe ik hier tot 6 uren of half zeven zou moeten blijven staan. Aan Schimmelpenninck, die mij den vorigen dag met zijne chais gebragt had, had ik evenwel beloofd, ten minste te 4 uren terug te zijn, daar hij, in Leyden moetende wezen, reeds de vorige nagt en den Woensdag mijnentwege in den Haag was gebleven. Ik berekende daarenboven, dat ik te 6 uren Zijne Majesteit zoo vermoeid zou vinden, dat ik hem toch niets van belang zou kunnen zeggen, hetwelk ik vooral om Uwentwege niet wagen wilde. Ik verliet dùs de audientie en zal nu, in Zwoll teruggekomen, Bentinck verzoeken, mij mede te nemen en voor te stellen.

Tot Van Voorst sta ik tegenwoordig in eene zonderlinge betrekking. Ik ben daar nog niet weder geweest, zedert ik er vorige week at. Wij hebben een ernstig gesprek zamen gehad, waarin hij eene stellige verklaring van mij verlangde, of ik om het bibliothekariat gevraagd ⟨had⟩ *of nog zou vragen.* Op welk laatste ik gezegd heb, niet ja, noch neen te kunnen antwoorden, dewijl ik niet wist, inhoeverre de omstandigheden mij konden noodzaken, mijn wenschen aan deze omstandigheden zelve op te offeren. Voor het overige zijn wij uiterlijk wel. Het nadere van mijn onderhoud met den professor zal ik U mondeling mededeelen. — — —

130. H. C. H. AAN J. R. THORBECKE

Zwolle, 3 Juni 1822.

Lieve Broeder. Wij verheugen ons zeer over de goede tijdingen, die gij ons in Uwen laatsten brief hebt medegedeeld, en verlangen nu zeer, over het een en ander het nadere van U te vernemen, wanneer wij U weder in ons midden hebben. Gij kunt nu met meer gerustheid en genoegen de toekomst te gemoet zien. Uw verblijf bij Schimmelpenninck schijnt zeer aangenaam te zijn, hierover verblijden wij ons natuurlijk ook; hij moet het evenwel niet al te aangenaam maken, want wij verlangen U hier ook weder te zien. Het is ons, gelijk Moeder dikwerf geuit heeft, alsof wij U nog maar in den droom gezien hadden en het werkelijke nog volgen moet. Dit kan ook na eene scheiding van negentien maanden en een zo kort bijeenzijn als van acht dagen niet wel anders zijn. Uw kamer is voor U weder gereed en daar gij nu sedert zeven jaren de verjaardag van Vader voor 't eerst en die van Moeder in dien tijd in 't geheel niet hebt kunnen bijwonen, zouden wij deze laatste nu ook zeer gaarne met U willen medevieren (den 18 Juny). — — —

131. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Leiden, 11 Juni 1822 [1].

Uwe letteren, beste Ouders, van den 3 Juny ll. [2] heb ik den 5 ontvangen. Ik leef hier geheel in het verkeer van menschen verstrooid en bedank met dat al voor de meeste invitaties. Meermalen ben ik, hetzij gansche, hetzij halve dagen, op het buiten Poelgeest, een half uur van Leyden, bij mevrouw Van Rhemen en een paar keeren op Stadtwijk, een groot uur van hier, bij den heer Van Alphen en zijne zeer lieve familie geweest. Voor het overige ben ik in de stad gebleven. Peerlkamp en Nieuwenhuis doen beide deze week hunne inaugurele oraties. Vrijdag defendeert Uylenbroek en zal ik zijn paranymph zijn. Dan woon ik nog Zaturdag de oratie van Peerlkamp bij en vertrek denzelfden dag of den volgenden naar Amsterdam. Wij hebben hier eene ongemeene hitte, die alle ligchamelijke veerkragt oplost en smelt. Alles dorst naar regen, maar ieder morgen gaat de zon even helder en gloeiend op.

Van Falck heb ik nog niets verder vernomen. Evenmin van Van der Duin. Ik geloof niet, dat Falck, mij aanstellende, daartoe de gelegenheid in Leyden vinden zal. Kemper wenschte mij als professor der Oude letterkunde en der philosophie in Franeker, waar Wassemberg, een grijsaard van tachtig jaren, de eerste en Amersfoordt de laatste ad interim tegen wil en dank doceert, te plaatzen en het daarheen te rigten, dat Wassemberg om het emeritaat verzogt en de wijsbegeerte alsdan aan zijnen opvolger gegeven werd. Mij schijnt dit echter nog eene bedenkelijke zaak en Kemper heb ik, na zijn laatste gesprek met Falck, nog niet weder gezien. — — —

Van Swinden heb ik laatst in den Haag en vóór eenige dagen weder in Leyden gesproken. Het kwam mij evenwel niet voor, dat zijne oude hartelijkheid ten mijnen opzigte dezelfde gebleven was. Waarom, weet ik niet. Misschien, omdat hij zich verbeeldt, dat ik met Uylenbroek te Deventer in aanraking gekomen ben, en hem dit wegens zijne bescherming van Uylenbroek minder aangenaam was. Aan mij staat het niet, hierin iets te veranderen. Niemand begrijpt hier, waarom ik nog niet aangesteld ben. De vragen hierover ben ik gewoon met een onverschillig antwoord of met eene nadere uiteenzetting, naar mate de menschen onderscheiden zijn, af te wijzen. En ik ben wezenlijk in dezen opzigte onverschilliger, dan men denken zou, terwijl ik eenen post slechts om Uwent- en niet om mijnentwil wensche. — — —

132. L. TIECK AAN J. R. THORBECKE.

Dresden, 13 Juni 1822.

Mein geliebter, theurer Freund. Es scheint wohl, dass Sie erst meine Begrüssung in Ihrem Vaterlande erwarten wollen, bevor Sie mir über Ihre glückliche Ankunft und Ihr Wohlsein beruhigen. Denn dass Sie krank sein möchten, dass Ihnen irgend ein unglücklicher Zufall begegnet wäre, kann und will ich nicht glauben. Ihren Brief von Weimar [3] habe ich erhalten und es war mir sehr erfreulich, dasz Sie unsern Göthe so wohl angetroffen und so freundlich gefunden hatten. Ferner erwartete ich noch einen Brief, der mir Ihre Ankunft bei den

[1] Beantwoord 12 Juni (niet opgenomen).
[2] Niet opgenomen.
[3] No. 113.

Ihrigen oder in Leyden meldete, um Ihnen sogleich zu antworten; aber jetzt wäre es von meiner Seite Unrecht, noch länger zu zögern, und so will ich denn von meiner Seite unsre Correspondenz beginnen, der ich ein glückliches Gedeihen wünsche.

Gleich nach Ihrer Abreise (wie es wohl zu gehen pflegt) fand ich auf meinem Tische, dicht vor meinen Augen, die beiden Abhandlungen von Thiersch, die ich mir schon zurecht gelegt hatte, um sie Ihnen sogleich bei Ihrer Ankunft zu geben. So wie ich aber anfange zu suchen und zu kramen, so erhizt sich mein Kopf so, dass ich in der Regel dann gar nichts finde. Oft geschieht im Denken und Erinnern dasselbe, wenn man etwas Verlohrnes mit Gewalt zwingen und wieder erhaschen will. Diese Sachen schicke ich Ihnen so-gleich mit meinen Gedichten [1], an denen jetzt gedruckt wird, und ich hoffe Ihnen dann zugleich die Cävennen [2] und den Tischler [3] beilegen zu können, von denen das meiste wirklich schon abgedruckt ist. Melden Sie mir nur noch die Buchhandlung in Leipzig, durch welche ich Ihnen diese Sachen schicken kann, denn, ich gestehe, ich habe den Namen des Mannes wieder vergessen.

Der Prof. Wendt war Ostern und Pfingsten hier. Viel wurde, wie immer, von Ihnen gesprochen und mehr wie einmal bei Tische Ihre Gesundheit getrunken. Ich glaube denn doch, dass unter Ihren Freunden, die ich kenne, ich der bin, der Sie am besten verstanden hat, der am meisten an Ihrem Umgange Freude und Belehrung haben würde. Damit will ich aber andre gar nicht verleumden; ich finde nur bei Wendt und andern nicht jenen Enthusiasmus für Wahrheit, jenen Reichthum des Gemüthes, der auch in mir selbst alle meine besseren Kräfte erwecken könnte (so wie es mir in Ihrem Umgange geschah), sondern die meisten Denker sind zu früh Systematiker und denken ihrem Systeme zu gefallen nachher vieles hinzu. Unserm Freunde Wendt habe ich für sein Taschenbuch wieder eine Novelle mitgegeben, die wenigstens eben so lang als die vom vorigen Jahre geworden ist. Ihnen hätte ich sie gerne vor dem Drucke mitgetheilt.

Seit April ist die Solger wieder hier und wir sprechen sehr oft und lange von Ihnen. Jezt war auch auf einige Wochen Jean Paul hier und es war mir eine rührende Freude, meine alte Freundschaft mit diesem wundersamen Manne zu erneuern. Bei dieser Gelegenheit fehlten Sie mir wieder recht. Erstens hätte ich Ihnen gern die Freude gegönnt (oder haben Sie ihn etwa in Heidelberg gesehn?), diesen Mann zu sehn und zu sprechen, und, zweitens, wäre in Ihrer Gegenwart manches mehr zu Sprache gekommen, was jetzt nur leicht berührt wurde. Er hat sich wenig geändert und trieb sich noch hier zu viel unter Verehrer und Verehrerinnen umher, die kaum eine Zeile von ihm wahrhaft verstehn. Mit dergleichen ledernen Belagerungs-Münze lassen sich in der Welt die Autoren doch gar zu leicht abfinden, eben, weil sie sich durch ihre Eitelkeit (die bei Jean Paul aber sehr gutmüthig ist) all zu gern belagern und von den Klügeren aber weniger Schmeichelnden abschneiden lassen. Ich rechne mich freilich zu den leztern und habe den herrlichen Humoristen darüber weniger

[1] *L. Tieck*, Gedichte, 3 Bde, Dresden 1821—'23.

[2] In *Ludwig Tiecks* Schriften, Berlijn 1854, vinden we „Der Aufruhr in den Cevennen" met het jaartal 1826 in Bd. 26.

[3] Idem „Der Junge Tischlermeister" met het jaartal 1836 in Bd. 28, verder geen titel, die hier op lijkt.

gesehn, ob er gleich bei der Ankunft sagte, er komme fast meinethalb nach Dresden.

Was ich nun wünsche? Dass Sie mich recht bald mit einer Antwort erfreuen und einer recht freundlichen, dass Sie mir nicht zürnen, wenn Sie vielleicht schon früher einen Brief von mir erwartet haben, und dann, dass Sie recht bald Ihre philosophischen Dialogen [1] vollenden und mir mittheilen, damit ich sie studiren kann. Schicken Sie sie mir ja, so wie sie gedruckt sind oder, wenn sie mich recht erfreuen wollen und der Druck schiebt sich hinaus, lassen Sie mir etwa einen überschreiben; es wird mir zugleich eine Aufmunterung sein, Ihre holländische Sprache eifriger zu erlernen.

Dann folgen aber auch meine Wünsche für Ihr Wohl, dasz Sie Ihre Eltern und Geschwister recht gesund mögen angetroffen und nach so langer Abwesenheit einige recht glückliche Wochen mit diesen verlebt haben. — — —

Bei allem, was ich thue und denke, fehlen Sie mir. Die Freude, wirklich verstanden zu werden, wird einem so selten. Ich habe es Ihnen zu danken, dass ich jezt den Dr. Krause ziemlich viel sehe; er gewinnt, wenn man öfter mit ihm spricht. Er erinnert sich mit grosser Freundschaft Ihrer, so wie der Herr Von Quandt, der seitdem einen Sohn bekommen hat. Sie sind überhaupt bei uns allen im besten Angedenken und mir sind von allen Seiten die herzlichsten Grüsse aufgetragen worden, vorzüglich von meiner Familie; die Kinder und noch mehr fast die Gräfinn sprechen täglich von Ihnen. Es ist doch mit der Entfernung und dem Briefschreiben eine traurige Sache. Wie lange währt es, ehe dieses Blatt zu Ih⟨n⟩en gelangt, wie lange muss ich dann noch auf Antwort warten! und wie viel mehr kann doch ein Blick, ein ausgesprochenes Wort sagen als dieses mühsame Behelf, mit langsamer Feder unbeholfen, die Gesinnungen hier zu schreiben, die der Freund durch sein Gefühl erst beleben muss. So quäle ich mich auch noch mit den lateinischen Lettern und wenn ich wüszte, dass Ihnen unsre deutsche Currantschrift recht geläufig wäre, würde ich Ihnen viel lieber in dieser schreiben. — — —

133. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 18 Juni 1822 [2].

Ik schrijf U op den verjaardag mijner geliefde moeder, welken ik heden met innigheid viere. Zeer gaarne ware ik thans reeds weder bij U tegenwoordig geweest, maar verleden Vrijdag was de defensie van Uylenbroek en het is mij onmogelijk geweest vóór gister van Leyden te vertrekken. Moeder bevindt zich, hoop ik, redelijk en neemt gaarne de kinderlijke deelneming en liefde aan, waarmede wij ze op dezen dag omgeven.

Gisteravond heb ik Ds. Sartorius nog bezogt en daar alles wel gevonden. Verleden Zaturdag heb ik de professoren Nieuwenhuis en Peerlkamp horen oreeren. Het een zoowel als het ander was middelmatig. Naderhand ontmoette ik prof. Nieuwenhuis nog bij Kemper, waar hij mij vertelde, dat ik tegenwoordig op de nominatie te Deventer stond. Kemper wilde daarop de zaak nog eens met warmte opzetten, maar ik heb hem verzogt, daarvan af te zien.

Verder verzoek ik U nu, alles daarop in te rigten, dat ik Maandag op de

1 Vgl. blz. 116, noot 1.
2 Beantwoord 19 Juni (niet opgenomen).

audientie bij den Koning kan zijn. Ik heb nodig een gekleedde rok en vest, een broek, want de mijne is wat kaal, en schoengespen, vervolgens hoed en degen. Ik hoop, dat gij het een en ander voor mij zult kunnen leenen en bewerken, dat ik met Bentinck naar het Loo rijde. Zondag, wanneer mij niet alles mislukt, ben ik in allen gevalle te huis. Ik koom waarschijnlijk over Elburg of Kampen, naar mate de wind en andere omstandigheden zullen vorderen.

Heden wordt hier de jonggeboren Prins gedoopt en gansch Amsterdam is in beweging [1]. Van Swinden was niet tegenwoordig bij de defensie van Uylenbroek. Misschien tref ik hem hier in Amsterdam en zal zien, wat ik kan aanbrengen. — — —

134. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 20 Juni 1822 [2].

— — —

Ik ben hier in Amsterdam met weinig genoegen en denk morgenavond over Kampen terug te keren. Oom Frans, tante Mietje en neef Poppelbaum heb ik wel gevonden. — — —

Of ik mij met Sartorius over mijne zaken zal onderhouden, weet ik nog niet. Hij is wel, maar veel minder voorkomend, dan ik gewagt had. En ik oordeel, dat hij alles, wat mij aangaat, met de innigste warmte omvatten moet, zal ik mij bewogen gevoelen, hem het een of ander mede te deelen.

Over het algemeen ben ik te Amsterdam, zoo dikwijls ik daar kome, zoo weinig te huis, alsof ik daar nimmer gewoond hadde, en ik verlang slechts, mijne zaken afgedaan te hebben. — — —

135. J. R. THORBECKE AAN ⟨F. A. RITGEN⟩ [3].

⟨Zwolle,⟩ 23 Juni 1822.

Ich bin zum zweiten Mahle im elterlichen Hause zurückgekehrt. Die Aufregung des Wiedersehns hat die übrigen Empfindungen nach dem Hintergrunde gedrängt. Sonst brütet jetzt ein gewisses Misstrauen zu mir selbst in meinem Inneren, welches die anderen Kräfte mehr erdrückt als zum gegenseitigen Kampf auffordert. Vielleicht werde ich durch eine anhaltende, unausgesetzte Beschäftigung mit meiner Wissenschaft ruhiger und klarer. Erstrebe ich zuviel oder zu wenig? Und wenn ich auch für mich selbst zum Besitz meines Theils gelange, werde ich im Stande seyn, für Andere etwas zu erstreben? Hier in meinem Vaterlande versteht Niemand den Mittelpunct meines Wesens. Viele meinen es, aber ich gestehe es nur oft mit Schmerz, dasz ihre Freundschaft, ihre Theilnahme von einem Irrthum ausgeht. Liegt der Grund dieses Missverständnisses in mir oder ist überhaupt die Wahrheit so schwer zu ergreifen? Wie es sich verhalte, ich betrachte mich selbst in diesem Abgeschlossen und Begränzt seyn mit tiefer Wehmuth. Warum ist es nicht genug, dass ich in mich, meine Lieben, die Blüthe meines Daseyns geniesse? Aber warum soll dasjenige, was ich für meine innerste eigenthümlichste Wahrheit erkenne, noch von Anderen nicht

[1] 18 Juni werd in de Nieuwe Kerk te Amsterdam gedoopt de vierde zoon van de Prins van Oranje, Willem Alexander Frederik Ernst Kasimir. Een beschrijving van de plechtigheid en de daarop gevolgde festiviteiten vindt men in de Utrechtsche Courant van 21 Juni 1822.

[2] Beantwoord mondeling.

[3] Klad, fragment van een brief, vermoedelijk gericht aan F. A. Ritgen en zijn vrouw.

erkannt werden? Denn was mir in und durch euch ward, ist mehr, als dieser Genuss des Erkennens. Man soll auf der Oberfläche leben, damit den Leuten die Mühe des Ab- und Erschöpfens erleichtert werde. Mit raisonniren denkt man die Sache zu beherschen und bemerkt nicht, dass in jedem Raisonnement das Entscheidende auf und über dem Raisonniren liege. Darum kann auch dasjenige, . . .

136. J. R. THORBECKE AAN L. TIECK [1].

Zwolle, 6 Juli 1822.

Ihr Brief, mein sehr verehrter Freund, vom 13 Junius [2] hat mich erst in Leyden gesucht und nachdem er mich dort nicht gefunden, acht Tage später in Zwoll erreicht. Es that mir unaussprechlich wohl, Ihre Hand einmahl wieder zu erblicken und zu erfahren, dasz Sie sich ziemlich befinden.

Nach meinem Abgange aus Weimar habe ich mich nachher noch einige Wochen in Cassel und Giessen und verschiedene Tage in Bonn und Cölln aufgehalten. Der Herr Von Schlegel empfing mich mit grosser Humanität und war ausserordentlich erfreut über Ihrem Brief und andere Nachrichten, die ich ihm von Ihnen mittheilen konnte. — — —

In Cölln erzeigte mir der Herr Von Grote viel freundliches. Er wollte Ihnen bei Gelegenheit, wenn es Ihnen angenehm wäre (worüber ich ihm beruhigte), seinen Tristan [3] schicken.

Ich verweile jetzt bei meinen Eltern in Zwoll und mache mir mit meinen Studien zu thun. Die naturwissenschaftliche Seite der Philosophie beschäftigt mich hauptsächlich. Es scheint mir immer noch keine Construction der Natur gewonnen zu seyn, wie die Wissenschaft sie fordern kann. Mit meinen Dialogen steht es um vieles s⟨ch⟩lechter, als zu wünschen wäre. Sie wissen, ich hatte die Anlage auf mein Vaterland berechnet als etwas, das ein Erstes seiner Reihe wäre, aber das Ganze doch so einzurichten versucht, dasz es, soviel mir möglich ist, mehr als ein blos vorübergehendes und vorbereitendes Interesse hätte. Nun habe ich mich aber in den vier bis fünf Wochen, die ich in Leyden zubrachte, überzeugt, wie meine Landsleute mit philosophischen Vorkenntnissen und Begriffen so wenig vertraut, mit so wenigem Muth der Wahrheitsforschung ausgerüstet und theilweise über die Wahrheit schon so sicher sind, dass meine Schrift nichts anders als Missverständnisse hervorbringen würde. Ich denke zwar beim Schreiben weder an nützlich seyn, noch an Beförderung der sogenannten guten Sache, noch an allgemeinem Verständniss, aber etwas nur des Missverstehens halber zu ediren, ist eben auch keine Rolle, wozu man sich gerne hergeben möchte oder sonderlich berufen fühlt. Am wenigsten ich, dem schon ausserdem keineswegs nach dem Herausgeben verlangt und der gerne, wenn es ihm nur erlaubt ist, die Kräfte zusammenhält, um durch eine erzwungene Reife den Boden nicht auszusaugen. Es haben viele Schriftsteller von jeher einen solchen Enthusiasmus der Mittheilung gehabt und darin eine solche Freygebigkeit bewiesen, alsob sie nur strebten los zu werden, was sie nicht mehr allein zu tragen vermochten. Auch giebt es, glaube ich, Leute, die soviel zu-

1 Klad.
2 No. 132.
3 *Eberhard von Groote* (hrsg), Tristan und Isolde mit der Fortsetzung des Heinrich von Vriberg und des Meisters Ulrich von Türheim, Berlijn 1821.

gleich denken und davon so ganz erfüllt sind, dasz um eine neue Reihe anzufangen, erst Platz gewonnen und das vorige weggeschaft werden musz. Wenn ich nun auch nicht zu diesen gehöre und des Raumes noch immer genug habe, so ertrage ich es doch nicht leicht, dass ich hier keine Mittheilung, keinen Freund finde, dem ich den Mittelpunct meines Weesens aufschliessen könnte. Der einsamen Speculation entzieht sich sovieles und seine eigenthümlichste Wahrheit erkennt man oft erst an und in Andere. Und je weniger das Wahre und Ursprünglichste, was sich aus uns entwickelt, das Eigenthum unsrer Beschränktheit ist, destomehr wünschen wir, dass es auch Andren angehöre und, gereinigt von dem Zufälligen und Vergänglichen, worin es geboren wurde, sich des Glanzes erfreue, worin es ewig ist.

Man will bei uns, wie ohngefähr in Ihrem Vaterlande, am liebsten raisonniren und die Reflexion zum Element machen, worin zu schwimmen jede Sache specifisch leicht genug seyn soll. Was nicht schwimmen kann, muss sinken, denn es taugt nicht für die Erkenntniss. Worüber man nur raisonniren kann, das meint man zu beherrschen, ohne zu bemerken, dasz das Entscheidende in jedem Raisonnement auszer und über dasselbe liegt. Was ist da zu machen? Das Interesse für Wahrheit den Leuten lehren zu wollen, ist ein eitles Bestreben. Ich habe mich also für's Erste von dem Gedanken losgesagt, für die aeussere Darstellung zu arbeiten, bis der Zufall und die Umstände ein anderes veranlassen. Auch von dem Zufall müssen wir hienieden oft den Wink und die Geburt des Nothwendigen erwarten. Und was liegt am Ende an unsrer Einzelheit, der wir bisweilen eine Wichtigkeit zuschreiben, alsob an ihr, wo nicht die Wahrheit, wenigstens ihre Offenbarung geknüpft wäre? Dasz eine Zeit, dasz ein ganzes Volk nicht empfangen will, was wir ihm meinten geben zu können, kann uns bisweilen kränken, bisweilen mit Wehmuth erfüllen, aber dann auch wieder den Spot rege machen gegen unsre Besonderheit, die, von einem Ganzen oft willkürlich abgelöset, sich in diesem Gegensatze behaupten will.

Von der Solger vernehme ich mit grosser Freude, dasz Solgers nachgelassene Schriften [1] in November zum Druck befördert werden sollen. Ich verlange sehr nach dem Buche und hoffe besonders, dass nichts Sie oder Ihre Herren Collegen zu einem längern Aufschub veranlassen wird. Wenn Sie es mir dann erlauben wollen, so hätte ich vielleicht wohl Lust eine Anzeige von dem Werk zu machen, unter der Bedingung, dass Sie die Correction des Deutschen übernähmen. Sie könnten die Blätter dann, wo Sie wollten, etwa in der Isis, einschicken. Ich werde mich auf dergleichen Arbeiten sonst nie leicht einlassen, aber bei dem bekannten Schicksal von Solgers Werke ist es nothwendig, dass, wie seine Philosophie sich zur übrigen geschichtlichen oder jetzigen Thätigkeit in der Wissenschaft verhalte, nachdrücklich und vernehmlich auch noch an einem anderen Orte, als in dem Buche selbst, gesagt werde. So konnte ich mich noch neulich in Leipzig des Lachens über den Professor Wendt nicht enthalten, der mit einer ihm ganz eigenthümlichen Wichtigkeit und Ernsthaftigkeit mich *unter uns* versicherte, Ihre Vorliebe für Solgers Erwin [2] könne durchaus nicht anders als wie eine fixe Idee angesehn werden. Von De Wette in Weimar hörte ich, Solgers Erwin sey ein völlig unverständliches Buch und am Besten

[1] *K. W. F. Solger*, Nachgelassene Schriften und Briefwechsel, hrsg. von L. Tieck und Fr. von Raumer, 2 Bde, Leipzig 1826.

[2] *Idem.*, Erwin Vier Gespräche über das Schöne und die Kunst, Berlijn 1815.

anzunehmen, der Author habe selber nicht gewusst, was er gewollt. Mit dem ersten Theile ginge es allenfalls noch, aber der zweyte hebe sich selber und den ersten auf. Der Professor Brandis in Bonn, ein guter Bekannter Solgers, sprach mit mehr Achtung von seiner Thätigkeit, aber nicht viel günstiger. Nach meiner Ueberzeugung überhaupt hat sich selten eine so schöne, frische und kräftige Eigenthümlichkeit so wahrhaft philosophisch gestaltet und zugleich die Wissenschaft so rein in sich empfangen, ohne dass die Wahrheit von der einen Seite abgegriffen oder von der anderen in ihrer allgemeinen Gültigkeit beschränkt wurde. Bei Anderen ist der Verstand, bei Andere⟨n⟩ die Anschauung, bei Andere⟨n⟩ die Neigung oder das Gefühl philosophisch und der übrige Mensch nur insofern, als er überhaupt nie theilweise thätig seyn oder der vorherrschende Wirksamkeit almählich auch das übrige unterdrücken ⟨kann⟩. Aber bei Solger fiel die Philosophie gleichsam mit dem [a] Indifferenzpuncte jeder Thätigkeit, mit dem Mittelpuncte seines inneren Lebens zusammen. Viele werden seine Sachen abweisen als gehörig zu einer Periode, die vorüber ist, und das Selbständige übersehen.

Es ist schwer zu sagen, dasz man Etwas Eigenes besitze und darum können und wollen auch wenige dieses in Andere⟨n⟩ gelten lassen. Der Mann ist in wissenschaftlicher, in künstlerischer Rücksicht in so vielfacher Berührung mit Anderen und mit dem Geschichtlichen, dasz von dem Fremden, schon Bekannten bald der Boden vollgehäuft ist, worauf das Ursprüngliche, das Neue hätte wachsen und gedeihen sollen. Dadurch dasz soviele, meist alle, in die Bildung durch den fremden Stoff, wie in ein gemeinschaftliches Element, zusammengetrieben werden, tritt eine solche Vermischung der Eigenthümlichkeiten ein, dasz die meisten auf eine Berathung mit dem Vorhandenen reducirt werden und auf das Experiment, ob es ihnen gelingen will, eine Lücke aufzufinden und auszufüllen. Die frische Totalität der Kraft wird theilweise von ihrer eigenen Sphäre abgeschnitten und das Streben des Genies fragmentarisch. Wie vieles musz man ausserdem im Leben selbst, innerlich und aeuszerlich, mit Anderen gemeines und gleiches erleben und durchmachen, wovon statt der Einheit in der Verschiedenheit eine drückende und unfruchtbare Einerleyheit die nothwendige Folge ist? Wo ist leicht die Individualität anzutreffen, welche, nachdem sie sich durch alle diese Verwandlungen und Circonvallationen gearbeitet hat, doch noch ganz sie selbst geblieben wäre? Den Rest kann dann ein gewisses Misstrauen zu sich selbst, ein müdes Zweifeln und Mäkeln an seiner Originalität, eine Parodie seines Strebens und Trachtens, wie Hamlets, vollends zerstören. Wer kann deshalb das Recht der empirischen Betrachtung der Geschichte, vorzüglich der Geschichte der Philosophie, verkennen, das Vergangene und Bestehende für Vorübung, Vorbereitung oder theilweisen Ausdruck eines noch unvollendeten Ganzen zu erklären; Alles im Fortschreiten, im Werden, im Entstehn und Vergehn begriffen zu setzen, nirgends die Offenbarung des Seyns, die selbstständige Erschöpfung eines einzigen Standpuncts als Thatsache anzuerkennen?

Auf Ihre Cevennen, den Tischler und Ihre Gedichte freue ich mich mit ungeduldiger Erwartung [1]. Haben Sie die Güte die Bücher schicken zu lassen an

[a] Hs.: den.
[1] Vgl. blz. 175.

den Universitätsproclamator Weigel in Leipzig mit der Bitte, mir das Paket durch die Buchhandlung von Luchtmans in Leyden bey Gelegenkeit zu übersenden. Ihre Novelle beneide ich dem Wendtschen Taschenbuch; sie dienen einer Buchhändlerspeculation und werden den Kram doch nicht wieder zu Ehren bringen.

Wenn ich einmahl wieder einen Dialog fertig habe, werde ich Ihnen gerne eine Abschrift besorgen mit der Bitte, Ihr Urtheil zu vernehmen. Von meiner Reise werde ich nichts bekannt machen; ich würde das Schönste und Beste doch für mich behalten müssen. — — —

137. H. SOLGER-VON DER GROEBEN AAN J. R. THORBECKE.

⟨Dresden,⟩ 7-11 Juli 1822 [1].

— — —

Dorothe — — steht sehr abgesondert da, ich möchte sagen, wie eine königliche Jungfrau. Weder Mädchen, noch junge Männer wagen sich recht an sie. Dorothe muss sie zuerst anreden und ihnen gewissermassen Muth machen; jedoch gefällt sie sehr und wird mit Recht als Beispiel angeführt, auch gelten ihre Urtheile in diesem Kreise als rechtskräftig ohne Appellation. — — —

9 Juli. — — —

Oft ist mir — —, als habe vieles in ihr Aehnlichkeit mit Ihnen, lieber Freund, nur dasz es bei Dorothe einzeln steht und weder Ihre Milde, noch Toleranz hat, alles andere abgerechnet. — — —

Ich danke Ihnen recht für die Nachrichten, die Sie mir von Ihrer Familie geben; es ist mir eine recht süsse Beruhigung, Sie in Zwoll im Schoosse der Ihrigen zu wissen, von Mutter und Schwesterhänden gepflegt und geliebkost. So müssen Sie auch dort bleiben, aber nicht einsam und ungeliebt an einem grossen Ort. Und reden Sie mir nicht wieder von ausgebranter Stätte, Sie nicht. Ach, was muss grade da noch alles wachsen und blühen. Ich kann Ihnen nicht sagen, mein Freund, wie tief mich am letzten Abende Ihres Berliner Aufenthalts mich ein Wort von Ihnen bewegte, es steht für immer in meiner Seele und ich kann an Sie nie ohne dieses denken. Sie sagten: wenn mir auch einst meine Aeltern vorangehn, dann stehe ich ganz allein. Und es ist mir, als würden Sie auf Erden so allein stehn; es kömmt mir immer wieder. Ach Gott, wie mich das betrübt! Ich weisz wohl, wie Sie sich fassen werden, aber eben deswegen, weil Sie so viel Kraft haben und alles tragen werden. Wenn Sie nun so recht alt würden und so unter einer fremden, kleinen, dürftigen Generation allein ständen, wie die Eiche unter dem Gestrüpp, aber mit erstorbenem Herzen. Aber, nicht wahr, das geht bei Ihnen nicht! — — —

Wissen Sie wohl, Sie müssen mir so etwas nicht sagen, ganz in Vertraun, dasz Sie in zehn Jahren nach Deutschland kämen? — — —

Sie müssen mir Wort halten, so gut als die andern. Ja, wie das denn sein würde. — — —

11 Juli. — — —

Es ist mir höchst merkwürdig, wie Sie förmlich alles vorhergesagt und ge-

[1] Het laatste, niet opgenomen, gedeelte van deze brief is gedateerd 3 Aug.

ahndet haben in den letzten Tagen Ihres Berliner Aufenthalts, wie oft Sie alles für Täuschung erklärten und dies noch so bestimmt in Ihrem letzten Billet erklärten mit wahrhaft prophetischen Sinn, wie Dorotheens Briefe (die letzten) schon so auf Sie wirkten, als später ihre Gegenwart. — — —

Wie herrlich finde ich das in Ihrem Freunde [1], dasz er gar nicht nöthig fand, seine Liebe der Geliebte auszusprechen, weil er sich so still einverstanden fühlte. — — —

Dem Mädchen bin ich böse, wenn nur nicht kleinliche Empfindlichkeit ihre Liebe überwunden hat — —. Wie ist es hier mit Ihrer Ueberzeugung, die Liebe müsse *beide* Theile beselen? — — —

Adelheid denkt mit Liebe an Sie und fragt, wann Sie wieder kämen, oder sie wolle zu Ihnen reisen. Wann die Kinder reisen, gehts nach Holland. Sie haben ein Spiel: wer zuerst die Suppe ausisst, wird Kaiser, König, Bettelmann; ich muss ihnen nun Reiche vorschlagen und dann davon erzählen. König von Holland sind alles und lassen es Ihnen sagen. Adelheid lässt sagen, Sie wäre Ihr König und Ihre Frau, ob Sie aber auch keine hätten, und wollten das alle werden, bis Marie denn sich mit ihrem Onkel und Hugo mit mir begnügten. Adelheid wollte aber Sie heirathen oder einen Prinzen und darum würde sie gleich zu Ihnen angefahren kommen. Also halten Sie sich bereit. So jubelt das den ganzen Tag. Die Kinder machen mir herzliche Freude, Marie lernt recht gut, Adelheid wird schwerer fertig und bringt mir die Tafel: „Mutter, besser kann ich gar nicht", fällt mir mit Thräne⟨n⟩ um den Hals und zeigt mir ihre Uhlen und Aphen. Das kleine Ding ist ausnehmend reizbar und dadurch launicht, aber ein liebevolles Wort bringt sie ganz ausser sich; ich musz sie nur immer dämpfen. Oft springt sie des Nachts auf, ich fühle etwas an meiner Hand rühren und es ist das Kind, das mir die Hand küsst. — — —

138. J. R. THORBECKE AAN F. A. RITGEN [2].

Zwolle, 17 Juli 1822.

Der Inhalt des Briefes, mein August, den ich dir jetzt zu schreiben anfange, liegt mir nahe am Herzen. Schon oft hat mich deine und vorzüglich Augustens wiederhohlte Frage, ob es denn nicht möglich wäre, mich so einzurichten, dass ich zu euch käme, innig gerührt. Ich antwortete darauf nicht, weil ich nichts wie unbestimmte Wünsche und immer weniger, als ich gerne gewollt, zu erwiedern hatte. Ich wartete mein Recht der freyen Selbstbestimmung ab. Dass ich, wie du weisst, in Auftrag und also auf Kosten unsrer Regierung gereist hatte und dass man mir schon lange mit den unterschiedensten Zusagen einer Anstellung zuvorgekommen war, knüpfte mich nicht weniger als eine grosse angeborene Liebe an mein Vaterland. Endlich war, da ich ankam, keine Stelle offen und man vermochte mir also nichts anders als den Wunsch entgegenzutragen, mich doch nur anstellen zu können. Und so ist es noch. Nun sind aber meine Eltern ausser Stande, mich länger zu unterstützen und wenn sie es könten, will ich es ihnen nicht zumuthen. Wenn die Umstände mich nicht

[1] G. de Vos, die een grote liefde had opgevat voor Elisabeth Kemper, die deze echter niet beantwoordde. In dit drama was J. R. betrokken door de vader van Gerrit de Vos; de hele Leidse vriendenkring leefde hierin mee. De brieven, die hierop betrekking hebben, zijn weggelaten.

[2] Klad.

nöthigten, würde ich überhaupt keinen Posten annehmen, aber auf jeden Fall bin ich meinen Eltern, die mich solange mit ihrer Sorge begleiteten, die Freude schuldig, mich am Ende selbstständig zu sehn. Dann bin ich hier mit meiner Wissenschaft eigentlich im Gedränge. Keine Mittheilung oder Theilnahme, nicht einer Einzigen, die Quellen entfernt, lauter Missverständnisse und von diesen für's Erste die öffentliche Aufregung vorauszusehn, wenn es mir einfallen sollte, dieses oder jenes herauszugeben. Alles dieses erlaubt mir jetzt auszusprechen, was ich lange im Herzen trug, aber zurückdrängen musste, meinen feuerigen Wunsch, zu euch zu kommen. Wenn ich rücksichtslos und unabhängig vom Anfang an hätte handeln können, so weisst du, hätte ich die Liebe zu meinem Vaterlande, zu meinen Eltern und Geschwister, wenigstens auf einige Jahre hintangesetzt und wäre bei euch geblieben oder zurückgekehrt. Vielleicht weisen mich nun die Umstände auf das nehmliche, aber auf eine andere Art.

Wo ich bin, kann ich nur durch mich selber und meine eigene Thätigkeit unabhängig seyn. An eine Anstellung ist bei euch für den Ausländer nicht zu denken, es bleibt also übrig, als Privatdocent aufzutreten. Was meinst du nun zu einer solchen Existenz? Ist noch Platz für mich und lässt Einen dieser Wirkungskreiss leben? Melde mir einmahl deine Gedanken. Zur Dämpfung aber der Freude, womit uns diese Aussicht beiderseitig erfüllen könnte, muss ich noch hinzufügen, dass, wenn in diesen Monathen die Regierung, welche mit grossem Interesse auf mich Rücksicht nimmt, mich durch eine Anstellung (deren ich schon zwey über mein Fach hinausgehende ausgeschlagen habe) zu fesseln versuchte, meine alten Verpflichtungen sich zum Theil erneuern und auch andere Umstände mich zwingen könnten, Alles, was ich in diesem Augenblick hoffe und trachte und geniesse, wieder niederzuschlagen. Das bleibt aber der Vorsehung und der Zukunft anheim gestellt und meine wiedergewonnene Freyheit ist wenigstens jetzt noch nicht beschränkt.

Es versteht sich, dass diese Sache ganz unter uns bleibt, das heisst, dich, Augusten und mich. An Wilbrand werde ich schon schreiben, wenn du mir erst geantwortet hast. Ferner lass dich noch erinneren, dass du dich bei deinem Berichte weniger von deiner Liebe, als von einem festen, klaren Urtheile über dasjenige, was ich zu erwarten habe, leiten lässest. Du sollst dem Geschicke, das uns vielleicht jetzt zusammenführt, nicht vorgreifen, sondern ruhig forschen, ob es sein Wille seyn kann, was wir wünschen. Wäre meine Existenz ohne mein Zuthun frei und sicher, ich bekümmerte mich um die ganze Welt nicht und würde mich in ihre Verhältnisse, auch wenn sie mich mit dem grössten Glanz und Ruhm lockten, nie hineinbegeben. Nun ist es anders und gewiss besser und ich werde mit Freyheit tragen, was mir geboten wird. Mein Vaterland gebe ich darum keineswegs auf, sondern verlasse es, im Fall ich es verlasse, mit dem festen Vorsatze, wenigstens in ein paar Jahren wiederzukehren.

Und nun, mein Bruder, habe ich Dir hierüber nicht mehr zu sagen; denn das Grösste, was ich dir noch zu sagen hätte, weisst Du. Auf deinen Brief wartete ich dieser Tage schon umsonst; wenn ich ihn erhalte, schreibe ich bald, denn ich habe dir über meine Studien manches mitzutheilen. Den jetzigen beantwortest du doch mit der ersten Post. Grüsse und küsse mir meine Schwester auf das herzlichste. Lebewohl. Dein R.

139. J. R. THORBECKE AAN J. B. WILBRAND [1].

Zwolle ⟨,20 Juli 1822⟩ [2].

Seit meiner Rückkehr aus Leyden, sehr verehrter Freund, habe ich angefangen, Ihre Schriften, die Sie mir zum Andenken mitgaben, zu studiren, und erlaube mir, Ihnen einige Gedanken, die Ihre Werke in mir aufregten, mitzutheilen. Die Natur von der speculativen Seite angesehn, ist diejenige Seite der Philosophie, worin mir immer noch die wenigste Klarheit und Durchsichtigkeit zu herrschen scheint. Ich bewundere, wie Sie oft mit Einem Blicke eine ganze Welt von Einzelnheiten überschauen und zusammenreihen; aber demohngeachtet sind mir bei Ihrer Darstellung viele Fragen übrig geblieben.

Es hat mir nicht einleuchten wollen, wie Sie das Leben und somit die Natur an Etwas Unbedingtes knüpfen, oder wie Sie den philosophischen Standpunct gewinnen, von wo aus die Construction der Natur oder ihre Ableitung aus der Idee des Ganzen einzig möglich ist. Schelling hat durch die Anschauung der Natur als einer unendlichen Productivität, das Product gleichsam zu durchblicken und das Absolute, das Princip alles Wissenschaftlichen, für die Naturerkenntniss zu erobern versucht. Aber gesetzt, er hätte eine gewisse Nothwendigkeit der Erkenntniss und der Betrachtung aufgezeigt, so scheint er doch auf keinen Fall die Nothwendigkeit der ursprünglichen Naturconstruction dargethan zu haben. Man könnte hier vielleicht die Harmonie der Denkgesetze mit der wesentlichen Naturentwickelung vorschützen wollen. Wogegen wohl überhaupt zu bemerken ist, dass diese Harmonie, wenn sie nicht auf eine gemeine Analogie hinauslaufen soll, durch etwas Anderes muss erkannt werden als durch diese Denkgesetze selbst. Die Natur, was sie übrigens sey, denkt und constituirt sich selber und ihre Construction für unsre Erkenntniss durch diese hat deshalb immer nur beschränkten Werth und relative Wahrheit. Ich will davon abstrahiren, dass Schelling die Natur eigentlich zu einem Fichtischen Ich hat gemacht, wodurch sie nothwendig nicht mehr aus sich selbst, sondern aus dieser Subjectivitätslehre begriffen wurde; ferner dass er die Nothwendigkeit der empirischen Ableitung zu einem Probirstein der Wahrheit aufstellte und sich darum oft zu einer Capitulation mit der Empirie veranlasst fand; dass er um nicht in den gestaltlosen Chaos stecken zu bleiben oder von dem Strome seiner productiven Thätigkeit weggeschwemmt zu werden, ein ursprüngliches Hemmungsprincip, man weiss nicht woher, einschieben musste und dadurch einen absoluten Gegensatz erzwang, der nie in die Einheit des Absoluten aufgeht etc. etc. Aber woraus soll man das Unbedingte der Idee der Natur überhaupt einsehn, da die productive Thätigkeit immer nur dadurch sie selbst bleibt, dass sie sich in ihrem Product nicht erschöpft und also ein unbezwinglicher Rest die Auflösung in das Princip verhindert? Durch das ganze System wird eine gewisse Totalität der Erkenntniss gewonnen, aber eine Totalität, die, obgleich sie mit keinem Einzelnen zusammenwachsen will, ueber den ganzen Umfang verbreitet und auseinandergezogen ist, ohne doch dem Einzelnen seine wesentliche Begründung und Aufnahme in die absolute Nothwendigkeit zu sichern. Ebensowenig kan ich Ihre Idee des Ganzen, insofern nehmlich dadurch etwas Unbedingtes soll gegeben seyn, woraus Sie das übrige deduciren,

[1] Een van de drie concepten en wel de netste, dus waarschijnlijk de definitieve.

[2] Deze datering bevindt zich op het vermoedelijk eerste concept en komt overeen met de mededeling van de geadresseerde in no. 155 en de aantekening op no. 123, zie blz. 168, noot 1.

recht fassen. Die Ableitung des Mannigfaltigen aus der Idee der Ganzen setzt in dem Ganzen etwas voraus, was über die Zusammensetzung aus dem Mannigfaltigen liegt, und insofern die Ableitung eine philosophische seyn soll, ein Unbedingtes. Sie sind mit mir einig, dass es nicht genug sey, das Ganze als das Erste und Ursprüngliche zu setzen. Das Ganze ist entweder dem Mannigfaltigen entgegengesetzt oder in diesem aufgegangen. Im ersteren Fall ist es schon durch den Gegensatz bedingt, also nicht absolut; im anderen ist es überhaupt nicht als Idee, sondern höchstens als Abstraction, und es bleibt keine Deduction übrig als die des wechselseitigen Zusammenhangs. Es ist also nöthig, sich über die Identität, die es bloss mit rücksicht auf den Gegensatz, d.h. eine relative, ist, zu erheben, um zur absoluten zu gelangen. Absolute Identität ist ohne Gegensatz, d.h. ihr Wesen wird nicht in den Gegensatz aufgelöst, sonst wäre es durch das Hervor- und Auseinandertreten der Gegensätze bedingt. In dieser Identität ist die so wahrhaft tief gefasste *Anschauung* Schelling's. Von ihr nimmt bisweilen die Erkenntniss aus dem Polaritätsverhältniss den Schein an, aber im Grunde ist es hier bloss die Gränze, welche wahrgenommen wird, und in dem Indifferenzpunct oder Einheit wird vollends nichts erkannt. Ueberhaupt scheint mir das Polaritätsverhältniss ohne Bedenken in der Bedeutung gültig, worin es factisch aufgezeigt werden kann, und deshalb in der empirischen Naturforschung und überhaupt in dem Gebiete der Reflexion von grosser Wichtigkeit zu seyn; aber auf den wissenschaftlichen Standpunct *als Princip* alle Ansprüche zu verlieren, weil in demselben nur der Gegensatz an den Gegensatz und in die Einheit die Vernichtung des Gegensatzes anerkannt wird, ohne dass sich in dieser Vernichtung ein Wesentliches wiederherstellt. Die Einheit in der Polarität ist ferner eine blosse Einheit der Erscheinung. Wenn nun in der sich aufhebenden Erscheinung das Wesentliche, was sie und ihren Widerstreit trägt, offenbar würde, so wäre der Faden gefunden, woran die Wissenschaft sich fortleiten liesse, um die Einheit des Vernichteten mit dem Träger seiner Existenz aufzuzeigen. Und nur dadurch kann die Wahrheit in die Existenz eingeführt werden, dass wir nun zugleich einsehn, woher ihr diese Vernichtung bereitet wurde. Wolten wir dieses aber wiederum durch einen Gegensatz erklären, so ist das Aufhebende und die Aufhebung gegeben und wir bekommen an der einen Seite das Wahre, an der anderen das Nichtige: oder die Existenz und die Einheit beider muss entweder überhaupt geleugnet oder in einen unendlichen Progressus hinausgeschoben werden. Denn mit einer blossen Reflexions-Synthese wird hier nichts gewonnen, sondern bloss dem augenblicklichen Bedürfniss der Erkenntniss nach Totalität in dieser einzigen Beziehung begegnet. Die Einheit ist auch noch keinesweges da mit einem steten Uebergange von dem einem Entgegengesetzten in das andre, wobei der Verdacht einer gesetzten wiewohl verschleyerten Wechselwirking und der Gedanke an die Fichtische Synthese von der unendlichen Theilbarkeit des Ich und Nicht-ich erregt wird. Man kann zu Gunsten der Polarität behaupten, Entzweiung und Erscheinung sey Eins; das Hervortreten des Gegensatzes sey also die Bedingung des Erscheinens der Einheit und in diesem Hervortreten werde die Einheit wirklich. Die Einheit an and für sich sey also nothwendig das Latent-werden des Gegensatzes. Aber diese Ansicht macht die Natur zu einem bloss Objectiven und Aeusseren und nimmt das Subjective und die innere Beseelung aus ihr weg, welche ihr nun als Vernunft gegenübertritt und sie im

Gegensatz mit sich denkt. Die Identität des Denkens und der Erscheinung wird aufgehoben, und anstatt dass die Einheit sich in selbst erkennen und aus ihr heraus der Gegensatz construirt werden sollte, ist sie ein blosses Negirt-seyn des Gegensatzes und der Erscheinung. Es ist der nähmliche Fall wie mit dem gewöhnlichen Schellingischen Satz, eine ⟨von innen[1]⟩ nach aussen gehende Thätigkeit z.B. lasse sich nicht unterscheiden ohne eine von aussen nach innen gehende u.s.w., welcher am Ende auf den gemeinen Gegensatz des Erkennenden und Erkannten beruht, wenn er auch factisch von dem aus dem Polaritätsverhältniss genommenen Entzweiungs- und Erscheinungs-gesetz abstrahirt war; woher denn auch die verführerischen Ausdrücke: *Reflectiren* und *Reflex* stammen, die sich, wo sie richtig gebraucht werden, immer nur auf ein Erkennen und Erkannt werden durch den Gegensatz beziehn.

Die Vernunft ist Ihnen in die Natur übergegangen und durch und in ihr denkt die Natur. Nun ist aber doch wohl die Vernunft mit der Natur in einem Gegensatze, den sie selber mit den Nahmen ideal und real bezeichnen. Aber zugleich sehn sie die Vernunft als den höchsten Ausdruck des Lebens in der Organisation an. Nachdem sie also lange genug in der Natur gelebt, denkt sie sich endlich heraus und tritt ihr gegenüber, indem sie nun sich selbst denkt, d.h. nicht die Natur, sondern ihre eigne Einheit mit sich selbst. War dies nun, wie es fast zu vermuthen steht, vielleicht auch vorher schon der Fall, so ist sie eigentlich mit der Natur nie Eins gewesen, sondern hat diese höchstens beseelt und als Causal-grund bestimmt. Das Ideale ist im Gegensatz mit dem Realen. Und doch soll es, indem es sich in diesem ausspricht, die innere Einheit des Realen darstellen. Also hat dieses keine Einheit und damit keine Totalität für sich. Wie spricht sich aber in einem so mangelhaften Wesen das Absolute aus? Das Absolut-ideale offenbart sich ferner als Vernunft, zugleich aber ist die Vernunft der höchste Ausdruck von der ewigen Einbildung des Realen in's Ideale und dieses wieder die Objectivirung des Absoluten. Was heisst aber Objectivirung des Absoluten anders als ein Gegensatz gesetzt werden von Subject-seyn? Und der Ausdruck des Subjectiven in dieser Bedeutung kann doch wohl ebenfalls nichts anders als die Vernunft seyn. Was soll man nun aber mit diesem Gegensatz der Vernunft gegen die Vernunft und zwar im Absoluten, wo die in's Unendliche spaltende Reflexion zu Ende ist, anfangen?

Endlich könnte es Einem fast vorkommen, alsob sich Ihre Naturkunde für das Ganze aller möglichen Wissenschaft ausgäbe. Das Ideale wird entweder in's Reale oder dieses in jenes aufgenommen; beides kann nur geschehn unter dem Exponenten entweder des Realen oder des Idealen. Andere Formen der Offenbarung des Absoluten kann es nicht geben. Alle umfassen Sie aber in den beiden Seiten der einzigen Naturkünde, p. 2[2]. Was bleibt nun noch für die Philosophie übrig? Die Betrachtung des Idealen für sich? Aber wo das Ideale, ist auch das Reale gegenwärtig, da beide nur durch einander im Absoluten sind. Oder die Einheit beider im Absoluten? Aber wo das Reale und Ideale, da ist auch die Einheit beider mit Einem Schlage gesetzt, in dem sie nur durch diese Einheit im Absoluten sind. Es ist die Frage ob dieses Zuviel für die Naturwissenschaft nicht am Ende Zuwenig werden könnte.

1 Overgenomen uit het tweede concept.

2 Vermoedelijk van het werk van *J. B. Wilbrand*, Darstellung der gesammten Organisation, 2 Bde, Giessen 1809-1810, dat aan J. R. bekend was (vgl. no. 142). Ik heb dit werk niet onder ogen gehad, daar het in geen Nederlandse bibliotheek aanwezig is.

140. J. R. THORBECKE AAN J. B. WILBRAND [1].

Zwolle, 29 Juli 1822.

Ich setze mich früher, als ich zwar beym Schreiben meines vorigen Briefes vermuthete, nieder, um mich mit Ihnen, sehr verehrter Freund, über einen Gedanken zu unterhalten, der mich schon länger beschäftigte, als ich darüber bey mir selber zu entscheiden im Stande war. Sie wissen, wie schon bei Ihnen bisweilen der Wunsch in mir rege wurde, dass es mir einmahl vergönnt seyn möchte, längere Zeit, als auf einer Reise möglich ist, in Giessen zu verweilen. Ich war damahls an unsre Regierung, in deren Auftrag und auf Kosten welcher ich reisete, verbunden und wurde von ihr noch mehr obendrein durch die entschiedensten Zusagen einer Anstellung festgehalten. Es ward mir also, da sie mich beherbergten, durchaus keine freye Disposition über ein Hier oder Dort gelassen. Ich eilte, meinen Eltern, auf deren Sorge ich mich so lange gestützt hatte, die Freude zu bereiten, mich selbstständig zu sehn. Da ich nun zurückkehrte, fand ich, dass die Umstände dem guten Willen vielfach im Wege gewesen waren. In der Philosophie war keine Stelle vacant und zwey andre Stellen, die man wünschte, dass ich annehmen möchte, schlug ich aus. Indessen hört die Regierung nicht auf, mit vielem Interesse Rücksicht auf mich zu nehmen, aber sie kann das Unmögliche nicht möglich machen. Inzwischen ist mir unter diesen Verhältnissen meine Freyheit einstweilen wiedergegeben, die ich gerne benütze, mich mit Ihnen über meinen Wunsch zu Ihnen zu kommen zu besprechen. Es drängt mich um so mehr diesen laut werden zu lassen, da ich hier in Zwoll von jeglicher Mittheilung, Theilnahme oder Quellen rücksichtlich meiner Wissenschaft gleich weit entfernt bin. Was meinen Sie also, wenn ich einmahl an Ihrer Universität als Privatdocent aufträte? Wobei ich Sie aber, dessen innige freundschaftliche Theilnahme mir bekannt ist, von vorne herein zu bedeuten geben muss, dass ich, da meine Eltern mich nicht ferner zu unterstützen im Stande sind, nur durch mich selbst unabhängig seyn kann. Was habe ich also in dieser und in jeder andren Rücksicht von dem vorgeschlagenen Wirkungskreise zu erwarten? Wäre meine Existenz ohne mein Zuthun gesichert, ich würde überhaupt keine Stelle annehmen, alle andre Rücksichten und Verhältnisse abweisen und mich bloss auf meine Studien zurückziehn. Jetzt muss ich mit Freyheit und Muth versuchen, den Boden zu gewinnen, worauf ich werde wohnen können. Ferner ist die Frage: ist noch Platz für mich unter Ihren Privatdocenten und wird man es in Giessen gerne sehn, wenn sich ein Ausländer auf einige Zeit dort niederlässt? Im Fall Sie, mein verehrter Freund, es nach Allem diesem nun rathsam fänden, dass ich zu Ihnen käme, wie muss ich es dann anfangen, die licentia legendi [2] zu bekommen? Sie sind Rector und können mir sowohl dieser Qualität, als Ihres Nahmens und Einflusses wegen besser wie jeder Andre rathen, helfen und unterstützen. Was so zu meinem Kreise, woraus ich wohl Einiges zu lesen versuchen könnte, gehört, wissen sie. Philosophie nähmlich und ihre Geschichte und was ferner in das Fach der Universalhistorie: Alterthümer, Kunst und Philologie einschlägt. Indessen wird hier die Bestimmung zum Theil von Ihrem Rath, welchen ich mir sehr ausbitte, abhängen. Endlich habe ich um Ihnen Alles offen darzulegen, noch zu bemerken, dass, wie sehr

[1] Klad.
[2] De vergunning om colleges te geven.

ich jetzt wünsche, Ihren Umgang zu geniessen, im Fall die Regierung in dieser Zeit versuchte mich durch dieses oder jenes Anerbiethen zu fesseln, meine alten Verpflichtungen sich erneuern und auch andre Rücksichten mich zwingen könnten, von meinem jetzigen Vorhaben abzustehn. Es ist aber dieses, da alle Stellen besetzt sind und ich vor der förmlichen Entscheidung von meinem Abgange keine Nachricht gebe, gar nicht wahrscheinlich und meine Annahme bleibt dann noch immer durch die Art des Anerbiethens bedingt. Auf jedem Falle geschieht durch dieses vielleicht den jetzt zu nehmenden Massregeln für das Vorgetragene kein Eintrag.

Und nun, sehr verehrter Freund, wird es auf Ihre Antwort ankommen, ob ich mich ganz der freudigen Aussicht hingeben darf, auf längere Zeit in Ihrer Nähe zu leben. Dass mein Plan nur auf einige Jahre berechnet ist und ich mein Vaterland, wenn die Umstände mich nicht durchaus nöthigen, keinesweges aufgebe, versteht sich von selbst. Inzwischen ist dieses die Sache der Zukunft.

———

141. J. R. THORBECKE AAN H. SOLGER- VON DER GROEBEN [1].

Zwolle, 31 Juli 1822.

Ich erschrecke beinahe, da ich bemerke, wie lange ich schon gesäumt, Ihren lieben Brief vom 29 Junius [2], meine theure Freundin, zu erwiedern. In der Zwischenzeit erhielten Sie hoffentlich meinen Brief aus Zwoll und meine Grüsse von Tieck. Für Ihre Mittheilungen über Tieck, die Gräfin und Dorothe danke ich Ihnen herzlich. Tieck's Geburtstag aus Ihrem Briefe mitfeyern zu können, hat mir grosses Vergnügen gewährt, vielleicht grösseres, als wenn ich persönlich dabey gewesen wäre. Dass Ihnen die Liebe und Vortreflichkeit der Gräfin je länger je mehr zusagt, freut mich ebenso, als es meiner Erwartung entspricht. Dass es Ihnen mit Dorothe nicht besser geht, als ich vermuthete, darum ist diese sehr zu beklagen. Obgleich man eigentlich aufhören sollte, ein Mädchen zu bedauern, welches sich zwingen will über sich selbst zu stehn und besser zu seyn als das Beste, was sie besitzen könnte. Welche Jungfrau hat nicht Ursache Dorothe zu beneiden der glücklichen und seltenen Verhältnisse wegen, worin sie geboren und erzogen ward? Hat ihr der Katholicismus, hat ihr die Mutter im Wege gestanden, welches weibliche Wesen hat je reichhaltigere Gelegenheit gehabt, sich vor alle schädliche Einflüsse in dieser Hinsicht zu hüthen oder das Verkehrte von dem Guten zu sondern?

In Ihrem Umgange und dem der Gräfin müsste aus jedem Mädchen Etwas Ausgezeichnetes und Herrliches werden und wie viel ist ausserdem bei Dorothe nicht vorbereitet? Aber sie unterdrückt den Sinn für alles Wahre und Schöne und will nur sich selbst verstehn. Ich fürchte nur, sie kommt einmahl auf den Punct, wo sie auch noch eines andern Verständnisses bedürfen wird. Wenn sie indessen euch beide, ihr hohen trefflichen Frauen, zu übersehn wähnt, so muss man sie in dieser Höhe ihrer erhabenen Selbstgenügsamkeit überlassen, bis sie früher oder später wieder herunterfällt. Ich für mich bin schon längst gewohnt, die Täuschung, welche mich an ihr knüpfte, mit dem ganz eignen Vergnügen zu betrachten, welches man beim Auftauchen der Wahrheit, wenn das Licht

[1] Klad.
[2] Niet aanwezig.

die Schatten vertreibt, zu empfinden pflegt. Das einzige Unangenehme, was mich darin afficirt, sind Ihre Aeusserungen, alsob Sie mir mit Ihrer innigen Theilnahme an diese Täuschung Leid gethan hätten.

Wenn Sie doch erkennen wollten, meine Freundin, wie ich Sie eben dieser Theilnahme wegen ehre und liebe, Sie würden mir und sich selber diesen Schmerz ersparen. Sehe ich denn nicht klar und deutlich, wie Alles, was Sie gethan haben, so wie Sie es thaten, *nothwendig* in Ihrer Natur und in der Sache selbst begründet war? Und ist das Nothwendige nicht an sich wahr, schön und erfreulich und meinen Sie, ich könne es von den Verhältnissen und Beziehungen nicht ablösen, von denen es nach allen Seiten unabhängig ist? Sie trauen mir nur halb und wähnen, ich wolle Sie schonen. Ich könnte Ihnen sagen, dass Sie die Aufdeckung der Täuschung keinen Augenblick aufgehalten, sondern befördert haben, aber Sie glauben mir nicht. Und dennoch ist es so. Ihre Berathung beruhte so ganz auf die Voraussetzung einer wahren Liebe, dass sich daran jede falsche in ihrem Gehalte zeigen musste, wie der Schatten am Lichte sichtbar wird. Noch unendlich vieles könnte ich hierüber sagen, aber wenn Sie mir nicht von vorne herein Ihren vollen Glauben schenken, so hätte ich doch nichts gesagt. Denn gegen den Mangel an Glauben kann bei Ihnen selbst die deutlichste Einsicht nicht aufkommen.

Sie widersetzen sich meinem Eigenthumsrecht auf alle Ihre an mich gerichtete Gedanke, Worte und Zeilen. So behaupten Sie nur auch, dass mir nichts von Ihnen und ich ebensowenig zu Ihnen gehöre. Behaupten sie nur, aber ich lasse mir demohngeachtet nicht nehmen, was mein ist. Oder worauf soll ich denn Anspruch machen, wenn nicht auf dasjenige, wonach ich in Ihrem Bewustseyn ausdrücklich enthalten bin? Ich könnte mir mehr anmassen, aber weil Sie so sparsam sind, so will ich enthaltsam seyn. Ihr Brief kan verloren gehn, Ihre Worte können Sie mir aus dieser Entfernung nicht zurufen, Ihre Gedanken bin ich nicht im Stande zu vernehmen, aber soll denn der Raum oder die acustische [a] Absonderung über den Besitz entscheiden? Dasjenige in Ihnen, was Sie diese Zeilen schreiben macht, was diese Worte hervorbringt, was diese Gedanken erregt, das gehört mir und Ihre Widersetzlichkeit soll es mir nicht rauben. Und wenn Sie, um mir Mässigung zu lehren, versuchen sollten nicht an mich zu denken, so sehn Sie zu, dass mein Eigenthum sich nicht grade dadurch erweitere.

Ich lebe hier fortwährend in Frieden und stiller Musse, von Allem, was draussen, geschieden. Es könnte indess diesen Herbst eine Veränderung mit mir vorgehn, wovon ich Sie näher benachrichtigen werde. Ihr gütiges Vorhaben,mir ein Exemplar von Solgers nachgelassenen Werken [1] schenken zu wollen, hat mich gerührt und erfreut. Es ist ein doppeltes Geschenk, was Solger mir macht. Ich hoffe nur, dass die Herren Herausgeber Wort halten. Das nächste Geschenk, was Sie mir nun so bald möglich machen müssen, ist das eines Briefes. Sie sind zu Zeiten nicht wohl und es würde mich beunruhigen, wenn Sie mich warten liessen. Lassen Sie sich durch das Obige nicht abhalten, mir über Dorothe zu schreiben, und lassen Sie sich überhaupt durch nichts abhalten, mir alles mitzutheilen, was Ihnen angenehm ist bei mir niederzulegen. Jemehr etwas bei Ihnen die Empfindung des Augenblicks ist, desto reiner kommt es aus dem Herzen. — — —

[a] Hs.: acusteke.

[1] Vgl. blz. 179, noot 1.

142. J. R. THORBECKE AAN K. C. F. KRAUSE [1].

Zwolle, 9 Augustus 1822.

Ich hätte Ihnen, mein sehr verehrter Freund, schon längst schreiben und danken sollen für die Freundschaft und Zuneigung, welche Sie mir geschenkt, und für Ihren schönen Umgang, worin Sie mir soviel erfreuliches gewährt haben. Uebersehn Sie dieses Versäumniss, lesen Sie meine Zeilen ganz mit dem Wohlwollen, womit Sie mir so manche herrliche Stunde bereiteten, und lassen Sie mich recht bald wissen, wie es Ihnen geht und dass es Ihnen angenehm ist, sich mit mir zu unterhalten.

Nach meiner Rückkehr in dem Vaterlande began ich, einige naturphilosophische Schriften, die ich noch nicht kannte, zu studiren. Kennen Sie die Schriften des Prof. Wilbrand in Giessen, z.B. seine Darstellung der gesammt-Organisation etc. [2]? Es wäre mir angenehm, wenn Sie die Bücher — — einmahl durchsehn wollten und mir Ihr Urtheil mittheilen. Mir wollen die Bücher nicht zusagen. Die Natur soll aufgebaut werden aus einer Mischung des Idealen und Realen, die mir nichts weniger als eine Construction scheint. Ueberhaupt kommt es mir bisweilen vor, alsob man sich in der neuern Philosophie viele Mühe umsonst gegeben habe, das Absolute in jeden Punct seines Wesens zu construiren, indem es vielleicht keine mögliche Construction giebt als des Endlichen im Absoluten. Ich möchte diese Bemerkung auf die Hegeliche und gewissermassen auch auf die Solgeriche Philosophie anwenden. Es entsteht dann eine gewisse Vernichtungstheorie, als Uebergang des Ewigen zum Endlichen und des Endlichen zum Ewigen, worin auch ich mich eine Zeitlang theilweise hineinziehn liess und die am Ende aus der Reflexion entstanden ist und auf diese ruht. So gerathen wir in Gegensätze des Absoluten und Beschränkten, des Seyn's und Nicht-seyn's, der Zeit und der Ewigkeit hinein, worin zu guter letzt Alles zusammengeknüpft wird in der gegenseitigen Aufhebung oder in die Einheit der Beziehungen. Der Gegensatz, einmahl im Absoluten eingeführt, bleibt das Princip des Lebens des Absoluten, wie des Endlichen. Nun gebietet Etwas, welches über die Reflexion liegt, das Absolute rein und unaufgelöst und schlechthin einfach zu erhalten. Als solches, wird aber angenommen, kann es nicht wirklich daseyn, würde etwas durchaus lebloses seyn und sich selbst ganz auslöschen. (Worte Solger's, philos. Gespr. [3], p. 315). Es wird also Gegensätze und Beziehungen haben und von sich selbst gesondert seyn müssen. Da nun diese Trennung von sich selbst nach dem ganzen Umfang von dem Wesen des Absoluten geschehn muss, so ist zu befürchten, dass die Entgegengesetz⟨t⟩en, das Einfache und sein Entgegenstehendes, sich gegenseitig vernichten und das Absolute folglich sich selbst aufheben wird; vorzüglich da über dem Absoluten keine höhere Einheit gedacht werden kann, worin das Aufgehobene sich wiederherstellte. Dieser Gefahr kann nur vorgebeugt werden durch die Betrachtung, wie das dem schlechthin Einfachen Entgegengesetzte von dem Absoluten gesondert, also ausser dem Absoluten folglich für sich *Nichts* sey. Das Nichts nun kann der Einfachkeit des Wesens keinen Eintrag thun und das Wesen hebt also in seinem Gegensatz nicht sich selbst, sondern nur sein eigenes Nichts auf

1 Klad.
2 *J. B. Wilbrand*, Darstellung der gesammten Organisation, 2 Bde, Giessen 1809-1810.
3 *K. W. F. Solger*, Philosophische Gespräche, Erste Sammlung, Berlijn 1817.

und macht sich eben dadurch zum Wirklichen. Man könnte nun zwar sagen, das Nichts sey nur nichts in Beziehung auf das schlechthin Einfache, und wie nun das Entgegen⟨ge⟩setzte nothwendig durch das Entgegengesetz⟨t⟩e bedingt wäre, so sey auch nicht abzusehn, warum nicht gleichermassen das Einfache durch das Nichts vernichtet werde, wie dieses durch jenes zum Nichts ward. Aber für diese doppelte Vernichtung ist insofern gesorgt, als das Nichts, ausserdem dass es Nichts wird durch den Gegensatz, auch noch als in sich nichts gesetzt wird vermöge der sich volständig aufhebenden Beziehungen, worin es gesetzt ist. Es wird ihm also das Nichts schon aus seinem Inneren heraus zubereitet. Darum sind auch wir, an und für uns selbst, auch als das Daseyn Gottes gedacht, ein reines Nichts. (Solger [1], l.l. p. 319).

Es ruht, wie mir däucht, dieses System auf der richtigen Grundlage, dass ausser dem Absoluten nichts sey und dass unser Bewustseyn folglich, um zu dem Absoluten zu gelangen, das Nichts erst muss vernichten können. Aber es fehlt ihm die ursprüngliche Anschauung, dass in dem Absoluten das Endliche *ohne* Gegensatz enthalten und dass es ebendarum, weil es im Absoluten ist, mehr das Nichts sey. Das Absolute oder Gott wird durch dieses Setzen des Seyn's in das Nichtseyn, wie es Hegel nennt, dem Werden unausbleiblich unterworfen und ich sehe nicht ein, wie selbst Solger, dem ein wirklich Seyn des Wesens, eine wesentliche unmittelbare Gegenwart das Höchste ist, dahin gelangen will. Vielleicht bringt man auf seinem Wege eine zeitliche Gegenwart, die den Gegensatz des Vergangenen und Zukünftigen in und unter sich hat, zu Stande, aber schwerlich eine ewige. Ueberhaupt scheint mir die ganze Rede von einem Wirklichseyn des Ewigen, der Idee etc. eine untergeordnete Betrachtung, die, wenn sie von der höhern Anschauung durchdrungen wurde, keinen Sinn mehr haben möchte. Wir müssen uns, glaube ich, bewusst werden, dass das Absolute wie *es eine Ewigkeit und ein Seyn des Wesens* hat, durchaus keinen Gegensatz in sich hegt und ebensowenig mit dem Endlichen in Gegensatz treten kann. Der Gegensatz ist in dem Gebiet des Endlichen und darin beschlossen. Und zugleich wird darin, dass das Endliche *im* Absoluten ist und zwar ohne Ableitung, erkannt, wie das Absolute über allen Gegensatz erhaben sey. Das Beschränkte erlebt sich im Absoluten und nur das Absolute sich selbst in sich selbst. Dagegen kann, wenn man einmahl einen Gegensatz und also Vernichtung unter die Wesenheiten des Absoluten zulässt, nur von unendlicher Wiederherstellung des Absoluten die Rede seyn, dessen Auflösung in den Gegensatz durch keine Indentität der Identität und Nicht-identität vorgebeugt werden kann. Das Absolute wird zu dem Beschränkten hinabgezogen und bleibt nirgends mehr es selbst. Die Schranke ist nicht mehr im Absoluten, sondern das Absolute in der Beschränkung.

Deswegen weiss ich diesen, welche Gott erst in dem Endlichen wirklich werden lassen, nichts herrlicheres zu entgegnen, als die wahrhaft goldnen Worte Spinoza's, die er in das Scholium der x Propositio ausgesprochen hat (Ethices pars II p. 86 edit. Paul [2]): „At interim plerique id ad essentiam alicujus rei pertinere dicunt, sine quo res nec esse, nec concipi potest; adeoque vel naturam Dei ad essentiam rerum creatarum pertinere, vel res creatas sine Deo

[1] Vgl. blz. 190, noot 3.

[2] *Benedicti de Spinoza* Opera quae supersunt omnia II, ed. door H. E. G. Paulus, Jena 1803.

vel esse vel concipi posse credunt, vel, *quod certius est*, sibi non satis constant" [1].

Wir müssen, denk ich, das Wesen der Existenz keineswegs durch eine Beziehung zu der Zeit erklären, oder mit der Dauer gleich oder ihr entgegensetzen wollen. Aus welcher fehlerhaften Betrachtung der Gegensatz des Nicht-Seyns und Seyns oder des Seyns vi et potentia [2] und des Würklichen entspringt. Das Wesen der Existenz ist vielmehr ihr Seyn in Gott, d.h. die Ewigkeit, welche den Dingen in Gott zukomt. In Gott giebt es keine Succession und ebensowenig in den endlichen Dingen, deren Wesen durch das Göttliche ewig ist; d.h. die vermöge des göttlichen Wesens nothwendig existiren. Insofern nun aber das Einzelwesen seine Existenz erkennt, so erkennt es diese, da sie nicht aus seinem Wesen folgt, als ihm, dem Einzelwesen, zufällig und nur Gott erkennt dieselbe nach seinem unendlichen Wissen als nothwendig. Es muss sich also bei dem endlichen Wesen, dessen Existenz, wie gesagt, nicht in dem Wesen enthalten ist, die Wahrnehmung der Existenz bei jeder Bestimmung immerfort erneuern und das Leben sich an dieser Wahrnehmung im Werden und in der Zeit fortsetzen. Nun muss die Alternative, entweder die Erkenntniss der Ewigkeit zu längeren, oder die Zeit aufzuheben, angenommen oder die Einsicht gewonnen werden, dass die zeitliche Existenz für das Endliche wesentlich in der ewigen enthalten sey. Obzwar wir nun um unsre zeitliche Existenz nicht wissen würden, wenn wir nicht nach Gottes Wesen ewig wären, so erkennen wir demohngeachtet die Ewigkeit Gottes und unsres Wesens nicht insofern, als wir unsre Existenz in bestimmter Zeit erkennen. Soll das endliche Wesen Theil nehmen an das unendliche Wissen Gottes und seine (des endlichen Wesens) ewige Existenz, so muss es sich als ein Theilganzes dieses unendlichen Wissens constituiren. Dieses schliesst, weil das Endliche sich nicht vermöge seines Wesens als existirend erkennen kann, auf eine untergeordnete Stuffe das Bewustseyn der Existenz mit einer gewissen Beziehung in sich, an welche Beziehung das Wesen seine Existenz wahrnimmt. Diese Beziehung ist als Form des Lebens die Zeit. Darum werden wir, quod apud omnes debet esse in confesso, *ignari causarum* [3] (Spin. Eth. p. I Append. p. 69) [4] geboren, mit der blossen Erkenntniss der Wurklichkeit unsres Wesens, und nur insofern wir diese mit der höhern der Ewigkeit und Nothwendigkeit des göttlichen Wesens durchdringen, gelangen wir dazu, einzusehn, wie die Ewigkeit unsres Wesens dessen zeitliche Existenz unter sich enthält. Wobei man nie aus den Augen verlieren muss, dass dieses Alles nur darum geschehn kann, weil wir dem Wesen Gottes nach die Ewigkeit ursprünglich in uns tragen und von der andern Seite, dass wir ausgehn von dem Bewustseyn der Existenz mit Beziehung auf unser Wesen, ohne welches überhaupt nichts erkannt werden kann. Es wird hier folglich weder Etwas aufgehoben, noch das Ewige der Zeit unterworfen, sondern das Leben in der Zeit

[1] Maar intussen zeggen de meesten, dat dàt tot het wezen van eenig ding behoort, zonder hetwelk het ding noch kan zijn, noch begrepen worden; en dus geloven zij, dat òf de natuur van God tot het wezen der geschapen dingen behoort, òf dat de geschapen dingen zonder God òf kunnen zijn òf begrepen worden, of, wat zekerder is, zij staan voor zich niet genoeg vast. (Ontleend aan: *H. Gorter*, Ethica van Benedictus de Spinoza. Vertaald door —, 's-Gravenhage 1895, blz. 55).

[2] Krachtens zijn waarde en inhoud.

[3] Daarom worden wij, wat door iedereen erkend moet worden, geboren, onwetend omtrent de oorzaak ⟨der dingen⟩.

[4] Vgl. blz. 191, noot 2.

bleibt auch von jeder höhern Stuffe gesehn, in sich wahr und wesentlich und nothwendig, damit das endliche Wesen den ganzen Umfang seines ewigen Begriffs, ein Theilganzes des unendlichen göttlichen Wissens zu seyn, ausfülle.

Ich weiss nicht, ob ich Ihnen ganz gesagt habe, was ich meine, aber ich scheine nur das Eine und Andre deutlich einzusehn. Uebrigens habe ich geschrieben und schreibe Ihnen überhaupt, discendi causa [1], ob ich Sie vielleicht zur Mittheilung Ihrer Gedanken auslocke.

Der Spinoza ist mir jetzt wieder ein äusserst liebes Studium und es erscheint mir dieser einzige Geist in einem immer herrlicheren Glanz. Doch hierüber das nächste Mahl ein Weiteres. Jetzt bitte ich, dass Sie mich, sobald möglich mit dem Geschenk eines Briefes erfreuen, und wünsche, dass Sie nur von Ihrem und der Ihrigen Wohlseyn nichts wie Gutes zu berichten haben mögen. — — —

143. J. R. THORBECKE AAN H. SOLGER-VON DER GROEBEN [2].

⟨Zwolle,⟩ 13 Augustus 1822.

Meine gute theure Freundin. Ihren Brief vom 3 August [3] habe ich den 11 erhalten, welcher dem meinigen [4], den ich Ihnen am letzten Tage des verwichenen Monath's schrieb, muss begegnet seyn. Jetzt werde ich durch eine schnelle Antwort dem Kreuzen zuvorkommen. Es freut mich herzlich, dass Sie und Ihre Kinder sich wohl befinden. Adelheid's lebhafte, liebevolle Natur erkannte ich aus Ihrer Beschreibung ganz wieder. Das Leben und die Liebe dieser herrlichen Kinder muss Ihnen doch eine unaussprechliche Seeligkeit seyn, vorzüglich wenn Sie bedenken, wie Solgers Liebe sich darin immer mehr vollendet und wie er selbst, obzwar unsichtbar, Theil daran nimmt. — — —

Es ist schwer aber durchaus nothwendig, gegen das Durchkreuzen und Eindringen aeusserer Beziehungen, wenn wir sie nicht aufnehmen können, die Sphäre seines Lebens zu schliessen. Der Mittelpunct Ihres Wesens und Lebens ist nicht Selbstständigkeit und soll es nicht seyn, aber es ist Solgers Liebe, die Sie schützen kann und wird und leicht Alles abweisen lassen, was Ihre Ruhe bedroht. Ich weiss, die Grösse Ihrer Liebe giebt sich eben dadurch kund, dass Sie damit Alles und jegliches zu versöhnen und zu durchdringen versuchen und dass der Widerstreit und der unbezwingliche Rest Sie mit Wehmuth erfüllt. Ich ehre in diesem Streben die sich regende Allmacht der Liebe, aber wir müssen nicht vergessen, meine herrliche Freundin, dass wir beschränkte Wesen sind und dass wir als solche nur durch freye Selbstbeschränkung, d.h. dadurch, dass wir die Schranke anerkennen und achten, vermögen das Wahre und Heilige, was wir innerhalb derselben besitzen, zu behaupten. — — —

Ein Mann kann schon eher sein Leben an einen Widerspruch setzen und wenn er es ihm opfern müsste, wiewohl auch hier bei der grössten Kraft mit Tollkühnheit nichts gewonnen wird, aber eine Frau muss nicht einmahl das Bild und den Schatten eines Streits kennen. Bei Ihrer unendlichen Dehmuth sind Sie viel reicher und mächtiger, als Sie meinen zu seyn, und beherrschen mit Ihrer Liebe, was Sie ferne und unversöhnlich wähnen, und mancher ist unter Sie, welchen Sie weit oben glauben. Nun dächte ich, Sie begnügten sich

1 Om te leren.
2 Klad.
3 No. 137.
4 No. 141.

mit diesem Reichthum und liessen ruhig liegen, was sich Ihnen, Ihrer Einsicht oder Liebe nicht ergeben will, und vermieden alle Berührung, selbst der Theilnahme, mit demjenigen, was nicht zu Ihnen gehört. — — —

Noch muss ich einen irrigen Schluss berichtigen, den Sie aus meiner Erzählung von der Liebe meines jungen Freundes [1] gefolgert haben, alsob ich zur Existenz der Liebe die beiderseitige Zuneigung nicht nothwendig hielte. Ich bin im Gegentheil nach der endlichen Auskunft überzeugt, dass die Liebe des jungen Mannes, obgleich in sich wahr, Täuschung war mit Beziehung auf diese Jungfrau. — — —

144. J. B. WILBRAND AAN J. R. THORBECKE.

Giessen, 14 Augustus 1822.

Ihr lange erwarteter Brief vom 29ten Julius [2] hat mich und die Meinigen durch seinen Inhalt sehr angenehm überrascht. Im Anfange desselben beziehen Sie sich auf ein früheres Schreiben [3], mir ist aber, auszer dem von Mainz datirten Briefe [4], keiner sonst zugekommen und wir haben deszhalb lange geharret. Doch näher zu der Sache, die Ihnen, wie uns, näher am Herzen liegt. Um in der Sache, worüber Sie mir schreiben, sicher zu gehen, habe ich Ihren Brief nebst der Schrift über Asinius Pollio und unter gehöriger Begleitung an unsern Minister des Innern, Herrn Von Grolman geschickt; derselbe war früher hier selbst Lehrer an der Universität und zuletzt Canzler derselben; er kennt die Wissenschaften in ihrem ganzen Umfange und kennt die Bedürfnisse unserer Landes-Universität insbesondere und ist auf das Wohl derselben stets ernstlich bedacht. Unter allen Lehrfächern, welche Sie in Ihrem Briefe nennen, ist vorzüglich die *Universal-Geschichte*, die uns schon lange am Herzen liegt; es ist zwar dieses Lehrfach zur Zeit durch den Professor Snell, der Ihnen als populärer philosophischer Schriftsteller vielleicht bekannt ist, besetzt, allein derselbe genieszt, wegen der Eigenthümlichkeit seines Vortrages, nicht das Zutrauen der Studirenden; dabeij ist derselbe bereits beij Jahren und wird es höchstwahrscheinlich selbst gern sehen, wenn er eine Unterstützung durch einen Lehrer seines Faches erhält. Auszer diesem Fache wäre das Fach der *Alterthümer* gleichfalls ein solches, worüber gegenwärtig gar keine Vorträge gehalten werden. In der eigentlichen Philosophie ist Hillebrand von Heidelberg hier angestellt; dabeij genieszt der Dr. Sebold das Zutrauen der Studirenden, ich würde daher nicht gerade zur Philosophie im engern Sinne, wenigstens im Allgemeinen nicht rathen, eher zu der Geschichte der Philosophie, aber *Universal-Geschichte*, die so wenig wie die Philosophie selbst ohne gründlich philosophische Bildung gelehrt werden kann, bleibt immer für uns eine *dringende* Hauptsache, wo Sie gleich auf eine bedeutende Anzahl Zuhörer rechnen dürfen. Ich habe nun diesen Umstand in meinem Schreiben an den Minister hervorgehoben und seine Antwort hierauf lautet wörtlich, wie folgt: — — —

„Herrn Thorbecke's ausgezeichnete Erudition war mir schon durch die gelehrten Blätter bekannt geworden und ich bin mit Eurer Magnificenz der

1 Gerrit de Vos (vgl. no. 137, blz. 182).
2 No. 140.
3 No. 139.
4 Vermoedelijk no. 43 uit Frankfurt am Main, behalve no. 139, tot hier het enige in het archief aanwezige klad van een brief aan Wilbrand.

Meinung, dasz es eine bedeutende Erwerbung für unsere Ludoviciana [1] werden könnte, wenn derselbe sich bestimmen wollte, ihr, wenn auch nur vorübergehend, seine Kräfte zu widmen.

Ich wüszte daher nicht, was der Realisirung seiner Wünsche entgegenstehen könnte, es müszte denn seijn, dasz er alsbald auf Besoldung bestände, was ich aber, da er zu einer bekanntlich sehr wohlhabenden Familie gehört, kaum glauben kann. Wäre dieses, so würde mich nur der ausgesprochene Wunsch der Universität veranlaszen können, beij Seiner Königlichen Hoheit auf die Gewährung der Bitte anzutragen, und ich musz es Eurer Magnificenz Ermessen anheim geben, ob, da der junge Gelehrte bereits in Giessen bekannt ist, das Aussprechen eines solchen Wunsches etwa veranlaszt werden könne, was ich jedoch bezweifeln musz."

Sie sehen aus diesem Schreiben, dasz es mit der Licentia legendi gar keinen Anstand hat; indesz würden Sie eine dessfallsige Vorstellung einzureichen haben, welche dann von einem Senatsbericht begleitet werden könnte; dieses kann aber von hieraus geschehen, so bald Sie hier angelangt sind. Was nun die sonstige Unterstützung betrifft, so ist es nicht gewöhnlich, dasz einem angehenden Docenten gleich im Anfange eine solche bestimmt wird, aber ich kann Ihnen, nach allen Gründen der Wahrscheinlichkeit zuführen, dasz Ihnen nach Verlauf — selbst des ersten Semesters — wenn Sie mit Beijfall gelehrt haben, eine Renumeration und allmählig eine feste Besoldung werden wird. Auszerdem beziehen Sie, wie jeder Lehrer, für Ihre Vorträge Honorarien, die für eine Vorlesung von vier-fünf Stunden wöchentlich, das Semester hindurch auf 9 fl. festgesetzt ist, — versteht sich son jedem Zuhörer. Das Geld selbst wird vom Universitäts-Quästor für Sie erhoben. Dabeij ist es hier, wie Ihnen bekannt, in Vergleich mit den Preisen in ihrem Vaterlande, *sehr wohlfeil*, so dasz Sie beij einer Einnahme von 600 bis 700 fl. recht anständig hier leben können. Sie zahlen z.B. für die Mittagstafel in den besten Gasthäusern monatlich nur 10 bis 12 fl. Der gröszte Theil dieses Geldes dürfte leicht schon durch die Honorarien, die Sie wahrscheinlich einnehmen werden, gedeckt werden und was noch mangelt, wird durch eine Renumeration hinzukommen. Noch musz ich bemerken, dasz die Honorarien gleich im Anfange des Semesters entrichtet werden müssen.

Nun nehmen Sie dieses alles in Erwägung und schreiben mir recht bald, dasz Sie hierher zu kommen entschlossen sind. Ihren Entschlusz würden Sie so in Ausführung zu bringen suchen, dasz Sie gleich mit dem Anfange des Wintersemesters auch Ihre Vorlesungen beginnen könnten. — — —

145. J. R. THORBECKE AAN A. R. FALCK [2].

Zwolle, 21 Augustus 1822.

Ik neem de vrijheid, Uwer Excellentie kennis te geven van hetgeen ik, genoodzaakt door den drang der omstandigheden, verpligt ben geweest omtrend mijne toekomstige werkzaamheden en bestaan voor te bereiden [3]. Daar ik niet on-

1 Ludwigs-Universität, gesticht in 1607 door Ludwig V, landgraaf van Hessen-Darmstadt.

2 Klad.

3 De vorige dag had hij een brief met mutatis mutandis dezelfde inhoud aan Bentinck, de gouverneur van Overijssel, gezonden. *P. Fredericq*, Thorbecke vóór 1830, 's-Gravenhage 1906, publiceert op blz. 135/6 een dergelijke brief van J. R. Thorbecke aan prof. Van Lennep d.d. 27 Aug. 1822.

afhankelijk kan leven, zoo was ik reeds lang gedwongen naar eene aanstelling uit te zien, die mijne existentie verzekerde. Uwe Excellentie had de goedheid, mij ten dien opzigte meer belangstelling te toonen, dan ik kon verwagten. Er bestond evenwel geene vacature, evenmin als die er tot nog toe bestaat, en daar ik [a] verre verwijderd ben van aanspraken op de oprigting van eenen buitengewonen post ten mijnen opzigte, zoo zag ik zeer goed in, dat het onmogelijk was, mij op iets anders als op de toekomst aan te wijzen. Zonder deze nu met ongeduld of onmatige verwagting vooruit te lopen of mijne verzorging te laten gelden als een grond ter verkrijging van datgene, hetwelk niet andere redenen aanraadden mij te doen bekleden, zoo blijft evenwel daar, waar de noodwendigheid gebiedt, geene keus. Daarenboven vorderen mijne studien, dat ik mij, zoo mogelijk, meer in het midden van hulpmiddelen en mededeeling bevinde, dan hier te Zwoll het geval zijn kan. Ik moest derhalve op eene andere, geenszins voorziene of gewenschte wijze, voor de gegeven omstandigheden, die het niet aan mij stond te veranderen, onderdoen. Daartoe zag ik geen ander middel als eene vrijwillige ballingschap, gedurende welke ik zou trachten aan eene der Duitsche hoogescholen tegelijk te leven en te leeren. Ik weifelde over Heidelberg of Giessen, maar bepaalde mij tot de laatste, waar men mij op mijne terugreis voorgesteld had, of ik tot de vervulling van een toen opengevallen professoraat in de philosophie wilde in aanmerking komen, hetwelk ik destijds beneden alle beraad rekende, stellende mijn vaderland boven alle andere streken, waar ik zou wenschen te leven en te werken, en op geenerhande wijze willende verzaken, hetgeen ik aan Z. M. den Koning en aan Uwe Excellentie verschuldigd was. De post is zedert vervuld en er bleef derhalve nù overig, aldaar als gewoon dôcent de kans te beproeven, waartoe men mij, ook van wege de regering, de beste uitzigten geopend heeft; en terwijl men het liefst verlangt, dat ik de algemeene geschiedenis en die der philosophie aanvatte, zoo zal ik in deze zaken de proef van mijne kragten nemen.

Daarheen strekt zich dus mijn plan uit, hetwelk ik Uwer Excellentie wilde mededeelen tot overtuiging, dat geene willekeur of andere beweegredenen als de noodzakelijkheid zelve mij hebben bewogen, dezen weg in te slaan, dien ik minder dan iemand onder de mogelijke geacht had. Want het is onnodig te zeggen, dat ik met leedwezen tot het verlaten van het vaderland besluit, en, verwijderd, gaarne zal terugkeren, indien de gelegenheid medebrengt, dat ik geoordeeld worde er werkzaam te kunnen zijn. Over het algemeen beschouw ik deze nieuwe vreemdelingschap als eene voorlopige en voorbijgaande uitkomst, terwijl mij zoowel te Giessen als elders niets meer welkom zal zijn, dan de aangewezen aanleiding, om te kunnen voldoen aan de aangename verpligting, welke de bijzondere onderscheiding van Z. M. den Koning en van Uwe Excellentie mijn voor altoos heeft opgelegd.

Deze is de toedragt der zaak en mijne denkwijze, welke ik gemeend heb Uwer Excellentie rond en eenvoudig te mogen openleggen. Alleraangenaamst zal het mij zijn, indien ook Uwe Excellentie mijne verwijdering niet als eene afscheiding van het vaderland, maar als eene korte afwezigheid wilde aanmerken en mij ten allen tijde dat vertrouwen en die genegenheid bleef schenken, waarin ik mij met den meesten ijver aanbeveel.

[a] Hs.: ik ik

146. A. R. FALCK AAN J. R. THORBECKE.

Den Haag, 23 Augustus 1822.

Weledele Heer. Gelijk bij U niet de minste twijfel bestaat omtrent mijne opregte gezindheid om U wel en doelmatig te plaatzen, zoo stel ik wederkeerig het grootste vertrouwen in Uwe betuiging, dat het plan om naar Giessen te gaan alleen is toe te schrijven aan den drang der omstandigheden en dat U niets liever wezen zal dan spoedig in het vaderland te worden teruggeroepen. Slechts eene halve gelegenheid zal mij genoegzaam zijn om te zorgen, dat deze Uw billijke wensch vervuld worde. Geef mij nu en dan berigt van Uw wedervaren en dat ik vooral spoedig verneme, of de uitzichten, die Uwe keus tot Giessen bepaalden, bij Uwe aankomst, al dan niet, eenige verduistering hebben ondergaan. Ik ben deswegen niet geheel onbekommerd. Hoe gaarne had ik gezien, dat zulk een privaat docentschap aan eene Nederlandsche hoogeschool mogelijk ware geweest! Maar dit is door U zeker na rijpen rade ter zijde gesteld. Ik beruste dus in hetgene gij voorhebt en blijve Uwe belangen steeds met welwillendheid indachtig. Vaar wel.

147. J. R. THORBECKE AAN J. B. WILBRAND [1].

Zwolle, 24 Augustus 1822.

Sie haben, sehr verehrter Freund, mehr gethan, als ich erwarten konnte. Ich danke Ihnen für Ihre Bemühungen auf das herzlichste und bin entschlossen, den Aussichten, welche Sie mir öffnen, zu folgen. Unsre Regierung habe ich von meinem Plan in Kenntniss gesetzt und ihr alle Vermuthung abgeschnitten, alsob ich mich auf irgend eine Bedingung würde halten lassen. Indessen konnte ich, da ich dieses erst gestern in's Werk richtete, bis jetzt noch keine Antwort erhalten. Ich will mich Ihrem Rath zufolge verbindlich machen, künftiges Semester einen Theil der Universalgeschichte und Geschichte der Philosophie zu lesen. Was Sie mir übrigens von den Schwierigkeiten, Philosophie vorzutragen, schreiben, will mir nicht [a] einleuchten, da man in diesem Fache vieles Andere wählen kann, als eben Logik, empirische Psychologie, Moral etc., worauf sich, wie ich sehe, die Giessener Vorlesungen beschränken. Inzwischen werde ich mich den Umständen fügen und bitte Sie, mir gütigst ein Logis, etwa von zwei Zimmern mit dem nöthigen Ameublement, auf ein halbes Jahr, einzugehn mit den ersten Tagen von October, zu miethen.

Ich habe Ihnen am 20 Julius geschrieben mit besonderer Rücksicht auf Ihre Werke, welche Sie mir zum Andenken mitgegeben hatten und deren Studium mich damals beschäftigte [2]. — — —

Es ist mir unbekannt, wann Ihr Lectionscatalog gedruckt wird. Geschieht dieses bald, dass keine Zeit der näheren Bestimmung übrig bleibt, so setzen Sie gefälligst auf meine Rechnung Staatengeschichte des Alterthums nebst einer Einleitung in die Geschichte überhaupt und Geschichte der Philosophie des Alterthums. Sie würden mich sehr verbinden, wenn Sie, während ich noch abwesend bin, sich über diese Ankundigung mit dem Prof. Snell, den ich durch meine Invasion in sein Amt nicht gerne unangenehm berühren möchte, in

[a] Hs.: ō, terwijl doorgestreept is: begreife ich nicht.
[1] Klad.
[2] No. 139.

meinem Nahmen verständigen wollten. Geschichte der Philosophie würde ich sehr gerne lesen; und nur im Fall Prof. Hillebrandt, der schon ein Lehrbuch derselben herausgegeben hat, diese zugleich vortrüge und Sie durchaus meinten, man müsse dem Professor das Feld überlassen, würde ich Sie ersuchen, mir darüber zu schreiben. Die Stunden, viermahl wöchentlich, werden am besten nach meiner Ankunft bestimmt.

Ferner wollen Sie mich wohl näher von dem Anfang der Vorlesungen benachrichtigen, und die mannigfache Mühe entschuldigen, die ich wie Ihre Theilnahme wiederholt mit innigem Dank anerkenne. — — —

148. H. SOLGER-VON DER GROEBEN AAN J. R. THORBECKE.

Dresden, 27 Augustus 1822.

Lieber, theurer Freund. Zwei Ihrer Briefe liegen vor mir und lange habe ich mich schon zu ihrer Beantworthung gefreut. Zuvor will ich Ihnen aber noch sagen, dasz es uns allen nach alter Weise im Ganzen gut geht und hier häufig von Ihnen die Rede gewesen ist. Ausser andern bewegenden Ursachen trug dazu auch besonders die Anwesenheit Ihres Freundes Kathofen bei, der in den ersten Tagen des Augusts unerwartet zu mir eintrat. — — —

Das [1] konnte ich erst dem Manne nicht vergeben, bis ich mich denn zuletzt eines bessern besann, wozu Herr Kathofen sehr beitrug, indem er sich als ein recht liebender Freund von Ihnen zeigte und gar nicht genug erzählen konnte von Ihrem schönen Zusammenleben in Berlin und von der Oede, die ihm Ihre Abwesenheit gegeben. Es ergötzte mich recht, wie er auch nicht einen Schatten von Tadel auf Ihnen ruhen liess, sondern alles siegreich bekämpfte, so dasz ich beinah übermüthig genug gewesen Sie anzugreifen, um Sie vertheidigt zu wissen. — — —

149. P. J. UYLENBROEK AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 28 Augustus 1822 [2].

Het nieuws, dat ik uit Uw brief aan prof. Hamaker vernomen heb, waarde Vriend, heeft mij zeer getroffen. Ik had in het minst niet zulk een tijding verwacht. Ik dacht altijd, dat eene bestemming buiten 's lands te zoeken Uwe laatste toevlugt wezen zou en dat de zaken nimmer zoover zouden loopen. Immers verbeeldde ik mij, dat gij nog altijd aan eene betrekking in Uw vaderland de voorkeur zoudt geven, al kwam dezelve dan ook niet in alle deelen met Uw lust en genoegen overeen; vooral daar gij wist, dat zoodanig eene betrekking spoedig met eene betere zoude worden verwisseld. Doch, lieve Vriend, gij zoudt hieruit misschien opmaken, dat ik mij verstout, Uw genomen besluit te beoordeelen, 't geen echter verre van mij is. Ik vertrouw ten volle, dat gij naar Uw beste inzien gehandeld hebt, en dat dit, ten minste voor het tegenwoordige, niet gunstiger voor ons is uitgevallen, dit is het alleen, dat mij spijt. Intusschen wensch ik van ganscher harte, dat de stap, dien gij gedaan hebt, ter bevordering van Uw waarachtig geluk strekken moge en dat gij in Uwe nieuwe bestemming alle die genoegens smaken moogt, die gij, en met regt, aan dezelve verbonden acht.

[1] Dat hij niet op J. R. leek.
[2] Beantwoord 1 Sept.

Dat gij met leedwezen het vaderland verlaat, geloof ik gaarne en ik verheug mij daarover, want de gehechtheid aan den vaderlandschen bodem zal bij U een spoorslag te meer zijn om aan de stem, die U tot ons terugroept en die ik wensch, dat gij spoedig moogt vernemen, gehoor te geven.

Ik heb Uw genomen besluit nog slechts aan weinigen verteld; Van der Boon, De Vos en mevrouw Van Swieten zijn de eenigen. Ook dezen zijn daarover verwonderd, doch vergezellen U niet te min met de beste heilwenschen. — — —

150. J. B. WILBRAND AAN J. R. THORBECKE.

Giessen, 4 September 1822.

Ihre Antwort vom 22ten August hat uns alle mit Freuden erfüllt. Ich habe Ihren Brief gleichfalls sofort an den Minister Von Grolman eingesendet, mit der Anfrage, wie es zu halten seij, da Sie als Ausländer um die Licentia legendi einkommen müszten. Seine Antwort geht dahin, dasz ich ein Gesuch für Sie eingeben und dasz dieses von einem Senatsbericht begleitet werden möge. Alles dieses werde ich jetzt für Sie besorgen. Auch hat Ritgen bereits zweij Zimmer für Sie gemiethet und zwar zu 35 fl. Miethzins für das halbe Jahr; für Aufwartung haben Sie nichts weiter, als ein Trinkgeld zu entrichten; übrigens ist es hier, wie auch in Göttingen, gewöhnlich, dasz man zum Reinigen der Kleider etc. einen Stiefelputzer hält, welcher monatlich 1 fl. zu bekommen pflegt.

Das Verzeichnisz der Vorlesungen ist bereits gedruckt und es ist keine der Vorlesungen, welche Sie zu halten willens sind, angekündigt, mit Ausnahme der Geschichte, welche Prof. Snell folgender Maassen angekündigt hat: „ältere Universal-Geschichte lehrt von 11—12 Uhr Professor Dr. Snell".

Der Anfang der Vorlesungen ist auf den 28ten October festgesetzt, wonach Sie sich in Ihre Abreise einrichten wollen. Zur Zeit, wo die Vorlesungen ihren Anfang nehmen, kündigt jeder Lehrer die seinigen durch einen Anschlagszettel an, welcher ans schwarze Brett geheftet wird; Privatdocenten legen den ihrigen zuerst dem Decan der Facultät vor, welcher ihn unterschreibt. Uebrigens habe ich es bereits bekannt gemacht, dasz Sie hierher kommen und Geschichte vortragen würden. Der Grund, warum ich so vorzüglich zur Geschichte rathe, liegt vorzüglich in dem Bedürfnisze unsrer Universität und musz nicht der *gute* Lehrer der Geschichte im ausgedehntesten Sinne zugleich Philosoph seijn? Übrigens können Sie nach der Einrichtung unserer Universität in jeder Doctrin lehren, wie es Ihnen beliebt. Der Minister schreibt mir: „Recht sehr freue ich mich über den Entschlusz des Herrn Dr. Thorbecke und wünsche, dasz er denselben nie bereuen und es ihm in Giessen gefallen möge".

Noch bemerke ich, dasz ich mit dem 28ten dieses das Rectorat niederlege und alsdann, vom 29ten angefangen, mit meiner Familie noch eine kleine Reise nach Westphalen antreten werde. — — —

Ritgen bleibt indesz hier; an diesem werden Sie hinsichtlich dessen, was weiter zu thun ist, einen Führer finden.

Zugleich werden Sie gut thun, wenn Sie einige Exemplare Ihrer bereits erschienenen Schriften mitbringen und sie an diejenigen Herrn, für welche dieselben zunächst Interesse haben, vertheilen.

Ein Exemplar würden Sie auch schicklicher Weise an das Ministerium einsenden müssen. So etwas ist zwar nicht absolut nothwendig — aber man sieht es gern. — — —

N.S. Noch erlaube ich mir, Sie daran zu erinnern, dasz Sie mir allerhand See-Gewürme, z.B. Seesterne, Seeigel, Halothurien [1], — [2], sonstige Schnecken verschaffen wollten. Sie können einen solchen Unrath nur in ein kleines Täszchen, mit Brantwein gefüllt, einmachen und mit der Post mir zulaufen lassen.

151. H. A. HAMAKER AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 9 September 1822 [3].

Geachte Vriend. — — —

Wat — — Uw besluit en toekomstige bestemming aangaat, de eerste mededeeling daarvan trof mij ten hoogsten en verwekte eene mengeling van onaangename indrukken [4], die gedeeltelijk (ik beken het rond uit) niet te Uwen voordeele waren. Ik vroeg mij zelven af, indien gij verpligt waart naar een bestaan uit te zien, het niet beter geweest zou zijn naar een rectoraat te dingen en dit zoo lang te bekleeden, totdat de eene of andere gelegenheid tot plaatsing in het vak der philosophie zich opdeed. Uw vertrek naar Duitschland gaf te veel voedsel aan de denkbeelden, die men zich eens van Uwe wijsgerige grondbeginselen gevormd had, gelijk gij het zelf gevoeld en in Uwen brief gezegd hebt. Wat mij betreft, gij kunt verzekerd zijn, dat ik dit zoo niet beschouw; maar zullen allen, die op Uwe herroeping naar ons vaderland en aanstaande bevordering in hetzelve eenigen invloed kunnen uitoefenen, er even billijk en onbevooroordeeld over denken? Uwe oogmerken (ik twijfel er niet aan) zijn zuiver, maar men moet ook den schijn des kwaads zoeken te vermijden en naar mijn inzien zal de verhuizing naar Duitschland niet alleen U zelven bij Uwe landgenooten, maar ook ons vaderland bij de vreemdelingen in een verkeerd daglicht plaatsen. Immers zal men buitenaf al spoedig gelooven, dat men de geleerdheid hier slecht beloont en voorthelpt of dat men den voortgang der wijsgeerte niet verkiest te begunstigen en zich liever bij het oude bepaalt. Zoo dacht ik bij het ontvangen van Uwen brief en zoo denk ik gedeeltelijk nog. Een punt is mij echter naderhand voorgekomen, dat mijne gedachten eenigszins heeft gewijzigd en dat gevoegelijk tot verdediging Uwer handelwijze, ook bij anderen, strekken kan. Wanneer gij namenlijk een of ander rectoraat *voor eenigen tijd* aanvaard hadt, zoudt gij misschien minder dan te Giessen in de gelegenheid geweest zijn, om U de hulpmiddelen en mededeeling, waarnaar gij zoo zeer wenscht, te verschaffen, en zoo al niet *achter-*, ten minsten niet *voor-*uit gegaan zijn. Was dit Uw denkbeeld (dat ik geloof), dan moest Giessen U meer behagen en dan hebt gij volgens Uwe manier van zien wel gehandeld. Ik moet echter hierin van U verschillen. Want persoonlijke mededeeling kunt gij hier te lande, bij den tegenwoordigen toestand der wijsgeerte onder ons, nergens en van niemand verwachten. Die zoudt gij even goed als professor, als aan de rectorschool missen. En boeken, die over het vak handelen, waren even goed hier als in Duitschland te verkrijgen geweest. Ook aan ruimte van tijd, zou het U als [daar] veel gehaperd hebben. Doch dit is nu niet anders. Het spijt mij regt, dat de zaak deze wending genomen heeft en ik zal daarom het

1 Zeekomkommers.
2 Onleesbaar.
3 Beantwoord 15 Sept.
4 Ook Uylenbroek (20 September) en Van Swinden (25 September) geven uiting aan hun teleurstelling over zijn besluit, waarbij ze hem overigens het beste wensen.

mij ten pligt rekenen, om met hen, die Uw welzijn en dat der wetenschappen zoeken, zoo veel in mijn vermogen is, mede te werken tot verijdeling der kwade gevolgen, die daaruit zouden kunnen voortvloeyen, en tot Uwe spoedige plaatsing in ons vaderland in een betrekking, die Uwe wenschen, zoo veel mogelijk, zal bevredigen. — — —

152. W. A. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 12 September 1822 [1].

Lieve Vriend. Ook ik zet mij eindelijk eerst weder aan het schrijven naar een al te lang stilzwijgen. Het ware zielsgenot, 't welk mij bij het berijzen der overschone landouwen langs den Rhijn te beurt viel, deed mij wel aan mijne weinige vrienden denken, maar liet geen tijd tot schrijven over. En daarenboven wierden mij Uwe twee brieven eerst te Frankfort ter hand gestelt. Nu, in het steeds dierbarere vaderland teruggekeert, hoop ik mijne werkzaamheden wat aanhoudender als gedurende het verlopene jaar te vervolgen. En gij, Vriend, moet ik wezentlijk — in weerwil onzer geliefkoosde gesprekken te Göttingen — geloven, 't geen Van der Boon mij zelve met de grootste verwondering mededeelde, dat gij namentlijk voornemens zijt, als privat docent naar Giessen te gaan? Zoude eene — mogelijk ogenblikkelijke — verbittering de oorzaak mogen zijn, dat gij het vaderland en dit Uw voor altijd verliest? Ik reikhalze naar eenig antwoord om het nadere te vernemen en mag niet denken, dat onze bijeenkomsten en die besprokene herfstavonden op de Poll slechts erinneringen zullen blijven.

Uylenbroek is sedert acht dagen bij zijne stervende zuster te Amsterdam, diep bedroeft zeker, deze eenige familiebetrekking te verliezen. De Vos is teruggekeert en, zoo mij voorkomt, tamelijk wel. Uwe commissies heb ik zoo goed als mogelijk volbragt. De vijf stukken muziek kosten f 5 a 6 (het juiste meldde ik wel bij de overzending). — — —

Nu, lieve Vriend, help spoedig uit de onzekerheid diegene, welke zich oprecht noemt Uw ware vriend.

153. W. A. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 19 September 1822 [2].

Lieve Vriend. Uw laatste schrijven wierd mij te laat ter hand gestelt, om aan het verlangen van met de schipper te antwoorden te kunnen voldoen, nu zal het pakje de kortste weg maar nemen. Verwonder Uw ook niet, zoo weinig musiek te bekomen, daar de dames deselve besnoeit hebben.

Nu, waarde Vriend, eenig antwoord op Uwe vriendschappelijke mededeeling, die mij een onaangenaam pak van het hart ligtte. Onbewimpelt deelde ik Uw mijne verwondering mede door de innige overtuiging, dat vreemden zich ook al eens onverschillige komplimenten en slegts goede kennissen niets dan het aangename mogen zeggen, maar dat openhartigheid en waarheid noodzakelijke vereischtens in de vriendschap zijn. Uwe handelwijze is mij nu klaar geworden, vooral door het mij ongelooffelijke gerucht te weerleggen, dat gij nu Uw vaderland voor altijd zoudt ontzeggen. Hiertoe kende ik Uw te goed! Veel is mij

[1] Beantwoord 14 Sept.
[2] Beantwoord 24 Sept.

echter nog duister gebleven, waarvan de daarstelling Uw mogelijk vervelend is, maar tot mijne geruststelling vereischt wordt. De Uw eigene slotredenen kan ⟨ik⟩ nog maar half ontdekken in eene handeling, die ten deele op ververbittering berust. Verwisselt gij de echt Bataafsche fierheid niet met eene onbeperkte geestdrift voor zelfsontwikkeling, waardoor gij Uw aan de onzen onttrekt, en zoudt gij niet juist door langzame voorbereidingen de trapschewijze overgang tot op de hoogte van onsen leeftijd hebben kunnen bewerken?

Een lectorat stond Uw te Deventer of zekerder te Haarlem [1] open, waardoor gij slegts ogenblikkelijk en middelbaar uit Uw vak zoudt getrokken zijn. Ook als professor te Leyden zoudt gij niet in het middenpunt Uwer studien geweest zijn. En wat de quarantaine aangaat: indien dezelve mogt bestaan, zoo bekrachtigt gij nu zelve hare gemeende noodzakelijkheid. Ja beste Vriend, wanneer het nog tijd ware en ik zulks maar kon, zoude ik honderd oorzaken willen opsnuffelen, om Uw toch bij ons te houden. Want eens te Giessen, stellen zij zeker alles in het werk om er Uw te houden en indien het terugkeren hier te lande ook geene blote verandering van plaats is, zoo zal men Uw in onze gewesten toch nooit zoo volkomen kunnen begrijpen, als in het centrum der tegenwoordige wijsbegeerte.

Uylenbroek is van zijne uitterende zuster en, gelijk gij weet, van zijne bruid teruggekeert. Tot het bijwonen van zijn college heeft zich nog niemand gemeld.

Mijne hoofdbezigheid is nu het privatissimum van Kemper. Men klaagt zeer over deze, als de eenige Hollander, die niet bij de nieuwe domeinwet is tegenwoordig geweest. Waartoe dient onszelve toch onze geestige ontwikkeling [2], zoo het niet is om het karakter te staven? Vooral jammer dat zulk een man iets anders dan het algemeenebest in consideratie neemt. — — —

154. J. R. THORBECKE AAN B. H. BARON BENTINCK VAN BUCKHORST [3].

⟨Zwolle,⟩ 24 September 1822.

Uwer Excellenties mededeeling van het gevoelen van Z. M. onzen Koning over mijne gehouden handelwijze, waarvolgens ik mij niet bereidvaardig zoude getoond hebben, om te beantwoorden aan de oogmerken, tot welke ik naar Duitschland gezonden en vervolgens bestemd ware geweest, noopt mij, Uwer Excellentie een schriftelijk verslag te doen toekomen van het gebeurde ten dezen opzigte, tot overtuiging, dat ik ten allen tijde verre verwijderd ben geweest, aan de welwillende bedoelingen van het gouvernement tegenstrijdige wenschen of hoogere aanspraken tegen te stellen. Ik ken niets hoogers, dan in den dienst en volgens den wil van Zijne Majesteit werkzaam te zijn, en mijn diepe eerbied voor den Koning en het opregte gevoel van dankbaarheid, waarmede mijn hart voor Zijne Majesteit doordrongen is en ten allen tijde zal blijven, maken het mij tot den eersten en hoogsten pligt, om niets onbeproefd te laten, ten einde Zijne Majesteit naar waarheid in te lichten omtrent het onwillekeurige

[1] Hij zal hier het rectoraat van de Latijnse school in Haarlem bedoelen, dat in Mei 1822 vacant was geworden door de benoeming van de rector Petrus Hofman Peerlkamp tot hoogleraar in Leiden en in Augustus van dat jaar weer werd vervuld door zijn broer, de eerste conrector Jacob Venhuizen Peerlkamp. (Vgl. *B. W. Hoffman*, Beknopte geschiedenis van het gymnasium te Haarlem, Haarlem 1889.)

[2] Geestesontwikkeling.

[3] Klad.

van mijne denk- en handelwijze en daardoor alles in 't werk te stellen, om de gunst en het vertrouwen van Zijne Majesteit te herwinnen, waarin ik mij tot nog toe zoo gelukkig achtte. Zijne Majesteit bepaalde, mij *tot het doen eener wetenschappelijke reize naar de voornaamste hoogescholen en bibliotheken van Duitschland, bijzonder de Göttingsche, eene toelage te verleenen van f* 1200. Ik heb de eigen woorden van het besluit aangehaald, om te doen zien, dat in dezelve niets bevat is, hetwelk eene instructie tot het bereiken van deze of gene oogmerken of eenigen zamenhang met de bestemming tot bibliothekariatswerkzaamheden behelsde. Deze onbeperkte vrijheid, mij gelaten, beschouwde ik als het grootste blijk van vertrouwen, waaraan ik verschuldigd was naar alle mijne kragten en naar alle rigtingen, zooveel mogelijk, te voldoen. Nevens het overige bevlijtigde ik mij dus, ook de inrigting en het bestuur der boekerijen zorgvuldig te leeren kennen en alles te verzamelen, hetgeen tot het welgelukken van zoodanige werkzaamheden dienstig zou kunnen zijn. Onderwijl schreef mij de heer Van Voorst in eenen brief[1], den 15 January 22 in Berlijn ontvangen, dat prof. Van de Wijnpersse emeritus was geworden en sommigen mij doodverfden voor de philosophie; dat integendeel anderen dit ontkenden en beweerden, dat ik tweede bibliothekaris werd en met dat uitzigt reisde; dat welke des hoogleeraars wenschen waren, de toekomst, zoo hij hoopte, zou openbaren. Op deze particuliere mededeeling van gerugten zonder gezag of aanvraag, waarbij de hoogleeraar zijne meening, die mij tot nog toe uit geene enkele ronde verklaring van zijne zijde gebleken was, enkel deed raden, antwoordde ik[2], dat nevens mijne studie der philosophie de voornaamste bibliotheken en hare inrigtingen mij niet ontgaan waren en dat ik zeer gaarne eenigen tijd zoude afzonderen, om, indien men dit verlangde, hetgeen ik goeds en voortreffelijks mogt waargenomen en verzameld hebben, tot de bereiking van bedoelingen te doen strekken, waartoe men mij in staat geloofde behulpzaam te wezen. Maar dat om, volgens het gerugt, aan een bibliothekariat geheel en onverdeeld verbonden te worden, evenmin met mijnen aanleg en studien strookte, als ik eenig regt kon hebben, mij uitsluitend of zelfs hoofdzakelijk voor bibliothekariatskennis reizende te beschouwen. Hierop beklaagde zich de heer Van Voorst in zijnen volgenden van den 9 Maart[3], dat mijne denkbeelden zoozeer verschilden van hetgeen hij zich voornamelijk met mijne reis had voorgesteld, namelijk eene plaatzing aan de Leydsche bibliotheek, waarvan ik, door hoogere verwagtingen en aanspraken opgewonden, tot zijn leedwezen scheen af te zien. Dat de heer Van Voorst, terwijl hij, hetgeen hij tevoren als gerugt gemeld had, nu eensklaps als zijne oude meening voordroeg, uit mijne bovengemelde woorden gevolgtrekkingen afleidde, waaraan ik nimmer gedagt had, trof mij en ik hernam dus zonder uitstel[4], dat de verwagtingen, welke Zijne Hoogeerwaarde mij te laste legde, mij nimmer in den zin hadden kunnen komen; dat het gerugt, terwijl het over mijnen naam tot de opvolging van prof. Van de Wijnpersse beschikte, mij buiten mijne schuld eenen onaangenamen dienst bewezen had; dat ik, toen Zijne Hoogeerwaarde mij de gemeene opinie over mijn uitzigt tot het bibliothekariat meldde, gemeend had aan Zijne Hoogeerwaarde open-

1 No. 89.
2 Vgl. no. 98, blz. 133.
3 No. 105.
4 Vgl. no. 118, blz. 161-163.

hartig te mogen zeggen, hoe ik tot de mij te last gelegde wenschen en uitzigten stond, zonder Zijne Hoogeerwaardes gedagten ten dezen opzigte ooit te hebben willen uitvorschen, die mij ook tot op deze laatste mededeeling onbekend gebleven waren. Eindelijk herhaalde ik, dat ik aan de studie der bibliotheken den nodigen tijd en vlijt besteed had en gereed was, gelijk ik Zijne Hoogeerwaarde in mijnen voorgaanden geschreven had, het waargenomene en verzamelde of zelve in aanwending te brengen of anders aan Zijne Hoogeerwaarde tot welgevallige beschikking over te maken. Hieruit blijkt ontegenzeggelijk, dat ik altoos bereid gebleven ben, aan de inzigten van den heer Van Voorst, zoo het plan der regering, waaromtrent mij niets bekend kon zijn, dit medebragt, in betrekking tot de schikking en inrichting der Leydsche boekerij te gemoet te komen, maar dat ik mij enkel eenigen tijd tot voortzetting mijner overige studien voorbehield, daar de heer Van Voorst mij in zijnen brief van den 9 Maart uitdrukkelijk opgeeischt had, of te belijden, dat ik mij *uitsluitend* aan de Leydsche bibliotheek wilde toewijden, of dezen post op te geven. Heeft nu de heer Van Voorst dit miskend en mijn privaat antwoord op de communicatie van blote gerugten als eene formele kennisgeving aangemerkt, dat ik het bibliothekariat zogt af te wijzen, zoo heeft Zijne Hoogeerwaarde mij niet alleen verkeerd verstaan, maar ook eene bijzondere mededeeling als eene beslissende bedenking behandeld tegen hetgeen mij nimmer van zijne zijde, en nog minder van andere kanten, officieel was voorgesteld. Want het is onnodig te zeggen, dat, hadde ik in de proposities van den heer Van Voorst eenige overeenstemming kunnen bevroeden met een verlangen van het gouvernement, mijne houding door de erkentelijkheid, aan den Koning verschuldigd, gansch anders zoude gewijzigd zijn geworden. Tegelijk moet ik Uwe Excellentie doen opmerken, dat al het verhandelde over deze zaak geheel besloten is binnen de aangevoerde correspondentie met den heer Van Voorst, welke ik derhalve moest openleggen, en dat in mijne rapporten aan den minister Falck nooit een eenig woord met opzigt op deze bestemming tot het bibliothekariat voorgekomen was. Toen ik vervolgens in Leyden terugkeerde, heb ik evenmin als tevoren een enkel blijk gegeven, dat ik gezind was, mij aan het bibliothekariat, ingevalle het verlangen der regering mij daaraan verbond, te onttrekken. En van wege den heer Van Voorst of van eene andere zijde is het mij ook destijds even weinig voorgeslagen, als men mij aangemoedigd heeft, er naar te dingen, gelijk ik van mijnen kant noch toen, noch voorheen regt of aanspraak op deze plaatzing meende te hebben, als in zooverre de eventuele bedoeling van Z. M. den Koning mij aanleiding zou geven, mijne wenschen te rigten op iedere gelegenheid van in zijnen dienst werkzaam te kunnen zijn.

Had de heer Van Voorst mij ooit reden gegeven om te vooronderstellen, dat de denkbeelden, die Zijne Hoogeerwaarde niet voor het laatst als de zijne beleed, in eenigen zamenhang stonden met den wil der regering, de zaak zoude eene gansch andere gedaante gekregen ⟨hebben⟩, maar terwijl ik zijnen eisch van *uitsluitende* toewijding aan bibliotheekswerkzaamheden als eene particuliere vordering moest aanzien, zoo oordeelde ik mij geregtigd, dit *uitsluitende* eenigzins te beperken, terwijl ik mij voor het overige gereed verklaarde, aan zijne bedoelingen te beantwoorden. De gedagte derhalve, dat ik tegenstrijdige pretenties voedde, kan alleen haren grond hebben in de aanmerking, welke tegelijkertijd bij gelegenheid van de vervulling der professoraten in de philosophie te

Leyden en te Deventer op mij gevallen is. Wat het eerste betreft, zoo is daarop reeds boven geantwoord en ten opzigte van het andere herinnert zich Uwe Excellentie, dat eerst alles buiten mijne aanleiding omgegaan en naderhand door mij zelve, om redenen, aan Uwe Excellentie bekend, afgebroken is. Waaruit nu ten slotte blijkt, dat mijne tegenwoordig aanstaande vreemdelingschap niets minder dan willekeurig gekozen, maar uit gebrek van andere gelegenheid om te leven en te werken, noodzakelijk geworden is.

Het een en ander stel ik in handen van Uwe Excellentie tot zoodanig gebruik, als Uwe Excellentie zal goedvinden. Mogt Uwe Excellentie het aangevoerde kunnen doen strekken tot inlichting van Z. M. onzen Koning, zoo zal ik dat als de meest doorslaande proef aanzien van Uwer Excellentie's belangstelling ten mijnen opzigte. Tevens hoop ik, dat Uwe Excellentie zich bewogen zal vinden, bij gelegenheid Z. E. den minister Falck van het een en ander te verwittigen.

155. J. B. WILBRAND AAN J. R. THORBECKE.

Giessen, 24 September 1822 [1].

In der Voraussetzung, dasz Sie meine Antwort auf Ihren Brief vom 22sten August erhalten haben, benachrichtige ich Sie nur noch, dasz Ihr Brief vom 20ten Julius [2] unter der Zeit beij mir eingetroffen ist; er hat, wie es scheint, einen Umweg durch Frankreich genommen; über den Inhalt desselben mündlich mehr.

Ich habe Ihre Angelegenheit, die Licentia legendi betreffend, dem Senate vorgelegt und der desfallsige Senatsbericht geht morgen von hier nach Darmstadt ab, sodass im Anfange des Octobers die dessfallsige Entscheidung eintreffen kann. Sobald Sie hier sind, machen Sie gegen den Anfang der Vorlesungen, welcher auf den 28ten October gesetzt ist, Ihre Vorlesingen durch einen Anschlag am schwarzen Brett bekannt. Die Wahl derselben bleibt natürlich Ihnen ganz überlassen; aber es ist und bleibt unser vorzüglichster Wunsch, dasz Sie die Vorlesungen über Geschichte besonders ins Auge fassen, weil wir gerade in diesem Fache das Bedürfniss eines guten Docenten haben. Mehrere Senatsstimmen haben sich dahin geäussert, dasz Sie pro loco ein Programm schreiben oder über Theses disputiren möchten; ob vom Ministerium das eine oder das andere für gut befunden werden sollte, steht zu erwarten. Sollte dieses seijn, so ist dieses auch leicht geschehen; überhaupt ist es gut, wenn ein akademischer Lehrer dur⟨c⟩h irgend einen öffentlichen Act sein Talent zugleich öffentlich darstellt.

Die Schrift über Asinius Pollio geht nebst den in den Heidelberger Jahrbüchern erschienenen Recensionen [3] als Beijlage mit nach Darmstadt. Beij Ihrer Ankunft hierselbst werden Sie selbst von Ihren beijden bisherigen Druckschrif-

[1] Ontvangen 12 Oct. in Giessen.

[2] No. 139.

[3] De eerste van G. H. M. van zijn dissertatie (Oct. 1820), vgl. blz. 21, noot 4, de tweede anoniem van zijn bekroonde beantwoording van de Leidse prijsvraag van 1820: *Johannis Rudolphi Thorbecke*, Zwolla-Batavi, Philos. theoret. et literar. human. Candidati et in acad. Lugduno-Batava Studiosi, Responsio ad quaestionem philosophicam: de eo, quod, in dogmaticis oppugnandis, inter Academicos et Scepticos interfuit. In certamine literario civium academiarum Belgicarum, die VIII Mensis Febr. a. MDCCCXX, ex sententia ordinis philosophiae theoreticae et literarum hum. academiae Lugd. Batavae, praemio ornata.

ten von jedem ein Exemplar mit einem Begleitungsschreiben an das Ministerium einsenden und allenfalls an den Minister des Innern Von Grolman ein Exemplar besonders.

Ich werde am 29ten mit meiner Frau und mit den Kleinen nach Westphalen reisen und gegen den 21ten October hier wieder eintreffen; Ritgen bleibt aber hier und dieser wird Ihnen angeben, was Sie gleich beij Ihrer Ankunft hierselbst zunächst zu thun haben. Das Nächste besteht wohl in einigen Nebensachen, die zwar an und für sich ohne Werth sind — aber auf das praktische Leben oft einen bedeutenden Einfluss haben — ich meine nämlich die Beobachtung einiger Formeln — Ritgen wird darüber das Nähere angeben — mündlich mehr. — — —

156. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Giessen, 30 September 1822 [1].

Beste Ouders. Ik ben gisteravond wel en behouden te Giessen aangekomen en zend U vandaag deze letteren, die, zoo ik denk, Zaturdag bij U zullen wezen. Vrijdagmorgen te 10 uren was ik in Dusseldorf en nog dienzelfden avond met de snelpost in Keulen. Vandaar vertrok ik den volgenden ochtend, wederom met den Eilwagen, en bevond mij Zaturdagavond in Coblenz. Van Coblenz nam ik rijtuig, hetwelk mij reeds gisteravond in Giessen bragt. Ritgen, die reeds te bed was, zag ik eerst dezen morgen en ⟨ik⟩ logeer thans in zijn huis, omdat mijne kamers, die ik reeds gezien heb en mij zeer behagen, nog niet gereed zijn. In den senaat is mijne aanneming tot privaatdocent met algemeene stemmen besloten.

Met innige smart ben ik van U en het vaderland gescheiden en hoeveel vreugde mij het wederzien van Ritgen ook gemaakt heeft, zoo gevoelde ik toch te wel, dat het niet mijn vaderland was, waarin ik terugkeerde. Voor de liefde en zorge, die gij mij op nieuw dezen zomer bewezen hebt, mijnen innigen dank. Ik hoop die nog eens in het vaderland zelve en tegenwoordig te erkennen. — — —

157. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 2/6 October 1822 [2].

Mijn geliefde Zoon. Het zijn heeden acht daagen, dat wij van hier vertrokken en ons toen nog vereenigd bevonden. Ik ben vervolgens Donderdag in mijne eensaamheid teruggekeerd en gij, hoop ik, zijt verder onder de bescherming

Lugduni Batavorum, apud S. et J. Luchtmans, acad. typographos, MDCCCXXI, in Heidelberger Jahrbücher der Literatur, 1822, nos. 9 en 10, blz. 141—151.

Na vermelding van de vorige recensie, gaat de criticus verder:

„Hier haben wir eine andere, äusserst gehaltreiche, in einem etwas verschiedenen Fache vor uns, von der wir um so mehr eine ausführliche Anzeige geben wollen, da sie von sehr grossem Interesse ist, und dennoch in Deutschland nicht so verbreitet werden möchte, als sie verdient. Wir gehen ohne weitere Vorbemerkungen zur Sache". Een nauwkeurige inhoudsopgave wordt besloten met: „Doch wir brechen ab mit der Aeusserung der sichern Hoffnung, dass die künftigen Forschungen des Verfassers in diesem Fache noch manches gediegene Resultat liefern werden".

1 Beantwoord 6 Oct. (no. 157).

2 Ontvangen 12, beantwoord 14 Oct. (no. 162).

des Hoogsten gereisd en deesen morgen, zo niet reeds gistern, in Uwe provisioneele verblijfplaats in goeden welstand en welgemoed ontwaakt.

Ik vond Donderdagavond reeds Uwe kamer schoon gemaakt en geheel opgeruymd, zodat ik met leedweesen geen spoor meer van Uw vond, als de leedige plaats en de boeken. Zaturdagavond was ik in den tuyn; daar vond ik, als spooren, nog eenige papieren, pennen en pijpen, maar mijn hart was weemoedig en smartelijk aangedaan. — — —

Eergisternavond was ik een paar uren bij den doctor [1], wanneer wij nog al het een en ander over Uw gesproken hebben — —. Hij zeide — —: hoe zeer hij van de eene zijde wel voorsag, dat men Uw gaarne honorabel zou willen plaatsen en bij de eerste goede gelegenheid wenschen terug te roepen, zo stelde hij ook bepaald vast, dat men Uw van eene andere zijde zeer denkelijk zou laten bespioneeren, of er ook het een of ander mogt gezegd of voorgedragen worden, waarmeede men de bestaande vooroordeelen zou kunnen wettigen. En hoe ligt zou Jan [2] daartoe over Heidelberg of langs andere weegen gronden en bewijzen voor zig kunnen zoeken, althans wanneer Uwe verdediging ter beantwoording in zijne handen mogt worden gesteld. Laat Uw dus deese wenk — bij prof. Hildebrand en andere — zowel in Uw opentlijk als privat leeven vooral tot de mogelijkste waaksaamheid en omsigtigheid leiden! Een enkel gesprek of uytdrukking, zoals b.v. dat in Berlijn over Spinoza, zou ligtelijk, waar gij ook zijt, hier te lande voor Uw verderfelijk en dus voor mijn bedroevend kunnen worden. De verrader slaapt niet. — — —

Laat ik Uw bij deese herinnering nog eens op nieuw bidden, mijn Zoon, wees dog vooral en ten allen tijde zorgvuldig en omsigtig met vuur en licht en leg Uw nooyt slapen of gaa nooyt uyt, zonder te vooren alles wel nagesien, ondersogt en uytgebluscht te hebben. Matig Uw vooral ook in het roken van tabak en dan — onthoud Uw van den thee en van het nagtwaken, om dog Uwe goede gesondheid te bewaaren en ik Uw eerlang, zo God wil, nog eens bloeyend moge wederzien!

Thans mogt ik U nu nog eens uyt den grond van mijn hart en, God geeve, vrugtbaar opwekken, om Uw dog niet over te geeven of langsamerhand en als ongemerkt te doen wegsleepen tot het Duytsche indifferentismus voor den godsdienst, zo min voor Uw opentlijk, als privat leeven. Immers gij weet: door Uwe geboorte van Christelijke ouders en door Uwe opvoeding rusten reeds stilzwijgende pligten en verbintenissen op Uw, die gij naderhand in rijpere jaaren bij vrijwillige keus en na eige beproeving ook zelfs hebt overgenomen en plegtig bekragtigd. Dit zijn de privatpligten van het Christendom in het algemeen en — voor Uw opentlijk leeven — het getrouwe bijwoonen der godsdienstige vergaderingen en van tijd tot tijd het deelneemen in het Heilige Avondmaal. Het een en ander zijt gij aan Uw zelven in de eerste plaats, maar vervolgens aan ons en bijsonder aan de Christelijke maatschappij, als getrouw aan Uwe belijdenis en beloften en ook aan het voorbeeld voor andere ter opwekking verschuldigd. Ieder lid der Christelijke gemeente moet zig daartoe verpligt agten, maar in het bijsonder en voornamentlijk diegeene, die op de eene of andere wijze opentlijke en voorlichtende standplaatsen bekleeden. Het voorbeeld van den hoogstverdienstelijken Gellert in dien opsigte werkt nog in

[1] P. C. Römer.
[2] Prof. J. van Voorst.

zeegen uyt zijne levensbeschrijving door Cramer [1] en zal nog lang blijven voortwerken; welk een diepen indruk derhalven moet niet zijn leevend voorbeeld hebben bewerkt! En zo moge dan ook deese mijne opwekking tot zeegen voor Uw zelven en voor andere worden.

6 October. — — —

Deese brief was reeds gesloten, toen ik eyndelijk de wissel van Schlingemann ontfing, zijnde f 200 — — op M. A. Rothschild etc. in Francfurt am Main, die gij nu ook hierin nog ontfangt. Vaarwel.

158. H. SOLGER-VON DER GROEBEN AAN J. R. THORBECKE.

Berlijn, 8 October 1822.

Willkommen! Willkommen, lieber guter Freund, auf meinem Erb und eigenthümlichen Boden! Also nun sind Sie unser halber Landsmann, denn aus Deutschland heraus lassen wir Sie nun nicht wieder. Das ist gar gut, dasz Sie aus dem Lande heraus sind, dessen Sprache ich nicht verstehe, wo meine Geographie ins Schwanken geräth und wo meine Phantasie keinen festen Boden hatte; Sie waren mir da in Brabant, Holland, den Niederlanden, Belgien pp. fast wie im Monde, nun aber habe ich wieder festen Fusz unter mir. Heut Abend habe ich mit Theelöffel, Nadeln und Stücken Zucker den Weg nach Giessen belegt und befahren und gesehn, dasz Sie nur noch einmal so weit als ich von Dresden sind. *Avis au lecteur*! — — —

Sie sagen ganz recht: „Sie haben den Schmerz der Trennung *nicht geachtet*", aber je weniger Sie das thaten, je mehr ward und ist er Ihnen. — — —

Was wird Tieck sagen, nun sind Sie doch zu erreichen, Sie können seine Novellen lesen und unsere deutschen Bücher, ohne alle kommen zu lassen, können deutsche Lieder singen hören; Mozart, Glück, Händel werden um Sie herum aufgeführt. Um alle dies war mir so bange, das wir das haben und Ihnen nicht abgeben konnten. Glauben Sie nie, ich will Ihr Vaterland schmähn, aber es ist mir nur fremd und ich kann doch nur das mir bekannte lieben und erkennen. — — —

Dresden ist ein wahrer Katzensprung, einige 40 Meilen, und mit dem Dresdner Kutscher nur 30; diese gehn alle Woche nach Frankfurth. Also Sie kommen? Wann? Denken Sie, wie sich Tieck freuen wird. Antworten Sie mir ja hierauf, aber mit ja. — — —

Wissen Sie, wie Sie mir einst sagten: wenn es nicht Ihres Vaterlands wegen wäre, Sie würden in Deutschland Philosophie treiben und hier leben. — — —

Tieck, die Gräfinn werde ich nichts von Ihnen schreiben, ich rechne mir dies hoch an, denn ich thue es um Ihnen die Freude zu gönnen, es ihm anzukündigen und dann seine Antwort zu haben. Wenn nun jetzt der arme Mann nach Zwoll schriebe, das wäre um seinen Brief doch schade und er hat Sie so herzlich lieb. Lassen Sie denn nicht hier Gnade vor Recht ergehn? Denken Sie doch an den Kauffmann von Venedig und bestehn nicht auf Ihren Spruch. Tieck gesteht ja selbst sein Unrecht nie, er schreibt keinem — —. Wie würden Sie die Damen beschämen, die eben glauben, Sie würden Ihren Stolz nicht so weit überwinden können, um Tieck einmal doppelt zu schreiben; ich habe in Dresden schon so damit geprahlt, dasz Sie es schon einmal gethan hätten. Und nun gar mit dieser Nachricht! — — —

[1] Vgl. blz. 66, noot 1.

159. K. L. W. VON GROLMAN AAN J. R. THORBECKE.

Darmstadt, 10 October 1822.

Wohlgeborener, insonders hochgeehrtester Herr Doctor. Euren Wohlgeborenen sage ich für die mir gewidmeten gütigen Zeilen und die mir überschickten, von classischer Erudition zeugenden Schriften den verbindlichsten Dank.

Es ist ein ehrender Gewinn für die Ludoviciana, dasz ein Mann, dessen erste Versuche von der literarischen Republik mit so schmeichelhaftem Beijfalle aufgenommen worden sind, ihr zuerst seine Kräfte widmen will. Seine Königliche Hoheit, der Groszherzog [1], haben die Nachricht davon mit wahrem Wohlgefallen vernommen und mit Vergnügen Ihr Vorhaben genehmigt, worüber die Universität in diesen Tagen die erforderliche Mittheilung erhalten wird.

Möge der Himmel Ihre Unternehmungen segnen! An dem Fortgange derselben werde ich den lebhaftesten Antheil nehmen und mich sehr freuen, wenn ich Gelegenheit finde, die ausgezeichnete Hochachtung zu bethätigen, mit welcher ich zu verharren die Ehre habe — —.

160. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Giessen, 11/12 Oktober 1822 [2].

Beste Ouders. Eene ongesteldheid heeft mij verhinderd, U eerder te schrijven. Mijn vriend Ritgen heeft, door het waarnemen van het juiste tijdstip, eene zenuwkoorts afgewend, die mij, gelijk hij zeide, gedurende 21 dagen in levensgevaar zoude hebben doen zweven. Ik kwam hier met eene sterke verkoudheid aan, die slepende bleef, totdat ik Zondag en Maandag ernstig ziek werd, hetwelk mij tot hedenmorgen aan het bed boeide. Ritgen heeft mij met voorbeeldeloze trouwe en zorge behandeld en zijne vrouw voor de dagelijksche behoeften met de meeste oplettendheid gezorgd. Thans is iedere bedenking verdwenen en ik hoop in een paar dagen mijn werk met lust en ijver te kunnen hervatten. Intusschen heb ik eene aankondiging van mijne verhandeling De Scepticismo in de Göttingische gelehrte Anzeigen [3] voor U afgeschreven en ingesloten. Mijne letteren van den 30 Sept. ll. zijn U, zoo ik hoop, geworden.

Aan den minister Von Grolman had ik verleden Zaturdag twee mijner dissertaties gezonden en geschreven: „Ermuthigt durch Euer Excellenz mir mitgetheiltes Schreiben an den Herrn Rector Wilbrand bin ich hier in Giessen angelangt und verfehle nicht, Höchstdenenselber davon die Anzeige zu machen. Ueber mein Erbiethen, meine Kräfte für die hiesige Hochschule im Fache der Geschichte zu verwenden, erfahre ich, dass vom akademischen Senat abgestimmt worden und dass diese Abstimmung bereits in Euer Excellenz Händen sei. Sind der Wunsch Eurer Excellenz und die hiesigen Verhältnisse einem Vortrage der Geschichte günstig, so versuche ich gerne, was ich darin vermag. Ich sehe daher der Ertheilung der Erlaubniss, an der hiesigen Universität Vorlesungen halten zu dürfen, mit Verlangen entgegen. etc."

Hierop antwoordt de minister eigenhandig in eenen heden ontvangenen brief. — — — [4]

1 Ludwig I, groothertog van Hessen und bei Rhein.
2 Beantwoord 22 Oct. (niet opgenomen).
3 Vgl. blz. 41, noot 2.
4 Hier volgt no. 159.

De professoren hier ter stede heb ik bezogt, maar verreweg de meesten waren afwezig. Dat ik met den hoogleeraar der geschiedenis Snell in eenigerhande oppositie zou kunnen komen, daarvoor is geene vrees, maar daarentegen is er gevaar, dat de belangstelling voor de historie aan deze hoogeschool zoozeer aan het wankelen gebragt zij door de verwaarlozing van onderscheidene jaren, dat ik welligt geene of weinig auditores heb, ten minste in het eerste semester. Op dezelfde wijze heeft Snell in de laatste cursussen geene auditores geteld. Wij moeten zien. De Kanzler der Akademie, zwager van den minister, heeft mij met de meeste vriendelijkheid ontvangen en mijn bezoek beantwoord. — — —

12 October. — — —

Ik wensch zeer te vernemen, of U, lieve Vader, het reisje naar Arnhem goed bekomen zij, waarmede gij mij een alleraangenaamst genoegen gemaakt hebt, betwelk ik met den innigsten dank erken. — — —

Over mij stelt gij nu alle ongerustheid ter zijde, ik heb heden reeds weder gewandeld en bij Ritgen gegeten. Over het algemeen is de vriendschap van dit huisgezin onvergelijkelijk. Wilbrand keert niet vóór den 21 terug. Misschien worde ik hier nog gedrongen, eene Latijnsche redevoering te houden, waartoe ik weinig lust heb. — — —

Ik woon im Nebenhause der Frau Geheime Räthin Von Müller beim Tischler Leicht.

161. J. R. THORBECKE AAN A. R. FALCK [1].

Giessen, 12 October 1822.

Eene ongesteldheid heeft mij belet, Uwer Excellentie eerder te schrijven en berigt te geven van eene onderhandeling met den heer Gouverneur van Overijssel gedurende de laatste dagen van mijn verblijf in Zwolle. Z.E. de Gouverneur deelde mij de denkwijze van Z.M. onzen Koning mede over het met mij voorgevallene en dientengevolge stelde ik aan den Gouverneur een pleidooi over deze zaak in handen, tot vrije beschikking, indien er, hetgeen ik zoozeer wensche, gelegenheid mogt zijn, Zijne Majesteit omtrent mijne handelwijze naar waarheid in te lichten. Ik weet, hoe het van Uwe Excellentie zal afhangen, het een en ander naar gelang der omstandigheden tot de beste uitkomst te besturen, en vergenoeg mij, al het mijne aan Uwe Excellentie over te geven. [2]

Over een privaatdocentschap aan eene Nederlandsche hoogeschool, waarvan Uwe Excellentie gewaagde, moet ik bekennen vóór mijn besluit der vreemdelingschap geenszins ernstig gedagt te hebben. Daar de jonge lieden bij ons aan bepaalde collegien gehouden zijn, welke door de opentlijk aangestelde hoog-

[1] Klad.

[2] Uit een niet opgenomen gedeelte van een brief d.d. 27/30 November 1822 van F. W. aan J. R. Thorbecke (no. 168) blijkt, dat F. W. echter van zijn kant niet stil zit. Hij schrijft hierover aan Van der Duyn van Maasdam, betrekt er Schimmelpenninck van der Oye in, overlegt met Bentinck enz., enz. Zo schreef Van der Duyn 25 November terug: — — —

„Wel is waar, dat het mij leed gedaan en, zoals ik meende in het belang van U Edeles zoon zelve, dat hij de partij gekozen had, zig buiten ons vaderland neder te zetten, vooral de bibliothekarisplaats te Leyden niet aangenomen, ja niet ontveinsen, dat ik dit laatste uit hoofde van gunstige handelwijze voor Zijne Majesteit ten zijnen opzigte mij bevreemde en niet beviel — —. Ook heb ik niet kunnen ontwaren, dat dezelve bij Z.M. den Koning zulke ernstige ontevredenheid gebaard had. — — —"

leeraaren gehouden worden, zoo blijft voor den buitengewonen docent geen plaats en waar hij zich deze aanmatigen wilde, zoude hem spoedig de bevreemding aller of de voltalligheid van het reeds gevestigd onderwijs of naarijver of alle deze dingen tegelijk verdringen. En wilde men de kans wenden door eene invasie in het gewone te vermijden en iets anders op de baan brengen, zoo is, al werd goed gevonden dit te dulden, de kring van de beschrevene studien zoo groot, dat tot het nieuwe geen tijd of lust overig is. Ik beschouw onze inrigtingen als de waarborg van de wetenschappelijke rigting der studien, maar zij sluiten het Duitsche privaatdocentschap mijns inziens uit, zonder dat het overige daarbij nadeel lijdt. Om deze redenen meende ik, dat de gedagte aan eene dergelijke onderneming ten onzent van zelve vervallen moest.

Aangaande mijnen toestand hier ter plaatze kan ik Uwer Excellentie, daar de herfstvacantie nog veertien dagen duurt, voor als nog niets berigten. Ik behoude mij dit genoegen tot den tijd voor, waarop ik in mijne werkzaamheden zal getreden zijn. — — —

162. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Giessen, 14 October 1822 [1].

— — —

Met Uwen brief [2], geliefde Vader, hebt gij mij groote vreugde bezorgd. De scheiding van U heeft zich met diepe smartelijke weemoedigheid in mijne borst gedrukt en alleen het bewustzijn, dat het niet anders kon zijn, rigtte mij eenigzins op. Wie weet, hoe lang het blijft, gelijk het thans is, en wat over het algemeen hier boven over mij besloten werd. Ik zal dragen, hetgeen mij toevalt, ook dan, hoewel moeilijker, wanneer het aan Uwe wenschen en verwagtingen, die ik zoo gaarne vervuld zag, niet beantwoordde. God weet alles en bestuurt alles.

Van wege het ministerie is gister uit naam des Groothertogs het bevel aan den akademischen senaat aangekomen, mij de vrijheid tot het privaatdocentschap aan deze universiteit in deze omvang der philosophie en geschiedenis te verleenen. Het rescript was in de voor mij eervolste uitdrukkingen opgesteld — — — [3].

De zaak heeft dus nu haar beslag gekregen en alles hangt van nu af van de lust der jonge lieden af. — — —

Indien gij in het vervolg wederom brieven voor mij ontvangen moogt, zoo spreekt het van zelve, dat ik in Uwe dadelijke opening volkomen genoegen neme.

Met opzigt op eene mogelijke verraderij zal ik trachten, met de meeste omzigtigheid te werk te gaan.

Uw schriftelijk afscheid aan mij [4] heb ik natuurlijker wijze medegenomen en er nimmer aan gedagt, hetzelve U ter bewaring te laten. — — —

Uwe vermaningen tot waarneming van den opentlijken godsdienst en tot bewaring eener echt Christelijke gezindheid zullen mij dierbaar zijn en mij getrouwelijk tot rigtsnoer strekken. — — —

Ik ben thans volkomen weder hersteld. — — —

1 Beantwoord 22 Oct. (niet opgenomen).
2 No. 157.
3 De woordkeus zoals in no. 159.
4 Bij de eerste reis naar Duitschland. F. W. had hiernaar gevraagd, daar hij het niet onder de in Zwolle achtergelaten papieren van J. R. had gevonden. Overigens is het blijkbaar verloren gegaan, daar geen der eerste brieven naar de inhoud aan deze omschrijving beantwoordt.

163. W. A. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 23 October 1822 [1].

Lieve Vriend. Weinig overeenkomstig handel ik met het innige verlangen, bevredigende tijdingen omtrent Uwe nieuwe levensloop te ontfangen, daar ik niet spoedig genoeg had kunnen schrijven; nu zal ik mij dagelijks met de hoop vleyen, dezelve naar wensch te mogen ontfangen.

Kaathoven is eindelijk voor eenige dagen teruggekomen en, evenals gij, gelijk hij vertrokken was. Ook hij vindt eenige botsingen omtrent de denkwijze over Germanie — zijn vak betreffende — en wacht ongeduldig naar zijne heften etc. om Bernard etc. te overtuigen, dat men meer de afwijkingen, dan de punten van kontakt kent. Een genoegen was het ons ten minste gisteren avond, van Uw te kunnen spreken.

Hamaeker heeft onlangs eene zeer voldoende oratie gehouden. Van Voorst deed zulks Maandag op eene vervelende wijze over de geschiedenis van de bibliothek en den volgenden dag werd de bibliothek geopend, 't welk in 't vervolg dagelijks, uitgenomen 's Woensdags, van 12—2 uur zal plaats vinden. De nieuwe katalogus moet eersdaags — en zoo ik hoor — met vlijt begonnen worden.

Uylenbroek oreert Zaturdag over acht dagen over de sterrekunde bij de Arabieren [2]. Tot nu toe heeft hij geene toehoorders voor zijn aangeschreven kollegie gehouden, 't geen weinig aanmoedigend, maar in zijn vak niet te verwonderen is. Na Uw vertrek is hij veelal te Amsterdam geweest wegens de uitterende ziekte zijner zuster. Zijn eenige troost aldaar is hare vriendin, zijne Pauline, welke zieke-oppaster is.

Prof. Te Water is eindelijk overleden, Van der Boon Mesch is er nu bovenop en van hypo⟨c⟩hondrik geheel opgeruimt en werkzaam geworden. Sedert drie weken draagt hij de chemie op eene zeer bevredigende wijze aan ongeveer 25 auditores over.

In den Haag is het thans stil, daar het hof met toebehoren, benevens de Staten Generaal reeds naar Brussel zijn. Buiten de onvoorziene omstandigheden zullen de discussien uitsluitend over ons Burgerlijk Wetboek handelen.

Verleden Zondag zijn Da Costa, zijne vrouw en Cappadoce in de S. Pieterskerk door Egeling gedoopt. Statig en aandoenlijk was deze wesentlijke zegepraal voor het Christendom. Bilderdijk, de aanleidende oorzaak, was aanwezig. Deze vermindert ogenschijnlijk, hij kan zoo een geheel uur met de grootste amphase over niets spreken. Het ware ewig jammer, wanneer hij zijne zelfs voorgeschrevene taak niet af kreeg.

Mama [3] en mijne zuster [4] zijn reeds hier, waar zij de winter denken door te brengen. Mijn oudste broeder [5] gaat als secretaris van legatie na Berlijn. Mijne naaste voornemens zijn nog maar half bepaalt, ik deel ze Uw zoo spoedig mogelijk mede en wensch hartelijk, dat zij mij — ware het dan ook maar voor

1 Ontvangen 29 Oct., beantwoord 16 Nov.

2 *P. J. Uylenbroek*, Oratio de Astronomiae conditione apud Arabes, aliasque medii aevi Gentes Orientales, Leiden 1822.

3 H. A. Ch. J. A. barones Schimmelpenninck van der Oye-barones van Pallandt.

4 Schimmelpenninck had twee zusters: Ch. A. W. en M. S. barones Schimmelpenninck van der Oye; welke hier is bedoeld, kan ik niet uitmaken.

5 A. C. J. baron Schimmelpenninck van der Oye.

weinige dagen — tot Uw mogen voeren. Houdt ons alle echter vooral de gedachte en hoop levendig, om bij de eerste Uw goede gelegenheid weder op den eigendommelijken bodem terug te komen. — — —

164. H. SOLGER-VON DER GROEBEN AAN J. R. THORBECKE.

Berlijn, 31 Oktober (6 November) 1822 [1].

— — —

Heute schalt ich viel mit Adelheid beim Stricken, sie war nachher still und betrübt. Wie ich sie aber nur anredete, flog sie liebkosend auf mich zu und wollte mich nicht verlassen, während die andere spielten. Das freut mich so, wenn das, was Moral und Ermahnungen zu streben erzwecken, bei ihnen Natur ist und sie so gut sind ohne zu ahnden, sie könnten anders sein. — — —

Die Kinder hatten sich eingebildet, Sie würden nun auch wieder kommen mit den Winter. Als ich ihnen diese Aussicht nahm, wollte es ihnen gar nicht einleuchten; dann wurden sie sehr betrübt, Marie wollte weinen und Adelheid fragte, wem sie nun ihre Blumentöpfe schenken solle, mit wem reden und spielen, bis alle darin übereinkamen, zu Ihrem Geburtstage müssten Sie hier sein, damit Ihnen die Kinder aufbaun könnten. Ich hatte nicht das Herz, nein zu sagen. Alle Geschenke sind schon bestimmt: alte porzellan Puppen, Bonbons, Ihr vorjähriger Rosmarintopf, Bilderbücher und ein Umschlagetuch; halb und halb ist Hugo entschlossen, Ihnen seine Peitsche zu schenken. Lieber Freund, möchte ich es wohl viel anders als die Kinder machen, ich thue nur blos ein Bischen vernünftiger. — — —

Es giebt recht wenige, die sich so erzählen lassen wie Sie und darum bin ich Ihnen so dankbar. — — —

165. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Giessen, 4 November 1822 [2].

Beste Ouders. — — —

Ritgen is zedert verscheiden dagen ontrust geworden door eene ziekte van zijn dochtertje, waarbij ik deze nagt met hem waakte. — — —

De collegien zijn hier de vorige week wederom begonnen, maar de mijne nog niet. De hoogleeraar der geschiedenis, prof. Snell, die mij verklaarde, dat mijne komst en aflossing hem groot genoegen deed, heeft, zoover ik weet, volstrekt geene auditores. Bij mij zijn drie jonge lieden geweest, waarvan de een beide collegien, de oude geschiedenis en de geschiedenis der philosophie, de beide anderen ieder een dezer twee te houden wenscht. Dat zijn derhalve op ieder der beide collegien twee auditores!! Ik moet derhalve wachten en geduld hebben, of welligt nog meer komen. Wilbrand en Ritgen en ook andere professoren zijn boos over den slechten geest der studenten, dien zij gansch anders gewagt hadden. Intusschen is hieraan niets te doen. Voor het volgende halve jaar beloven zich alle het beste gevolg, wanneer ik gedurende den loop van dit semester slechts zal begonnen hebben. Indien derhalve maar drie of vier hoorders zich zullen aangegeven hebben, denk ik te beginnen. Vooralsnog echter moet dit onbepaald blijven. De eerste uitzigten zijn, gelijk gij merkt, niet gunstig; intusschen staat het thans niet aan mij de zaak te veranderen. — — —

1 Deze brief was reeds 24 Sept. in Dresden begonnen.
2 Beantwoord 16 Nov. (niet aanwezig).

166. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Giessen, 5 November 1822 [1].

Beste Ouders. — — —

Het overige daargelaten, moet men, dunkt mij, de zwarigheden eener verwijdering van Herman uit het ouderlijke huis en het vaderland [2] niet voorbijzien. Van U moest hij, wel is waar, scheiden, indien hij kon studeren, maar in dit geval is het meerdere boven het mindere te stellen en de afstand gering. Herman kan U in Uwe jaren tot steun en zijn bijzijn U tot eene vreugde verstrekken, die, eens opgegeven, van geenen kant ligtelijk te herstellen is. Want of ik U zijn gemis vergoeden en, zoo niet onmiddelijk om U, toch in Uwe nabijheid leven zou kunnen, is, op zijn minst genomen, vooralsnog twijfelachtig. En van deze zijde aangezien, moet gij U, zonder de uiterste noodzakelijkheid, niet van den besten troost Uws ouderdoms beroven, welken gij te meer behoeft, hoe moeilijker en zorgelijker Uw leven was. Van deze uiterste noodzakelijkheid echter kan ik mij op geenerhande wijze overtuigen. In Uwe nabijheid staan altoos nog andere wegen open en zelfs, wanneer Herman koopman moest worden, acht ik dit oneindig verkieslijker dan Uw voornemen. Waart gij in Duitschland en in den schoot Uwer familie veilig en aan hare liefde vertrouwd, zoo zoude de zaak eene andere gedaante hebben. Maar waarom zoudt gij U zelve Uwe grootste vreugde ontnemen en, met voorbijziening van het naastliggende, hem aan een onwisse kans wagen? Waarom hebt gij de gedagte, hem op het een of ander bureau werkzaam te doen zijn, geheel laten varen? Evenwel schijnt mij dit altoos nog het beste middel, hem bij U te houden en tegelijk den weg tot een onafhankelijk bestaan langzamerhand te baanen. — — —

Hoe het met mij gaan zal, weet ik nog niet. Intusschen vertrouw ik nog altoos, dat ik ten minste de oude geschiedenis zal kunnen houden, hoewel zich nog geene hoorders meer aangegeven hebben, dan waarover ik U gister schreef. — — —

167. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Giessen, 23 November 1822 [3].

Beste Ouders. — — —

Ik had niet bedagt, dat het gerugt eener besmettende ziekte ook in de Nederlandsche couranten kon worden overgenomen, en haast mij U te berigten, dat hetzelve zonder eenigen grond is. Voor eenigen tijd liep hier werkelijk de maar, dat de geele koorts zich in een klein stadje, eenige uren van Fulda gelegen, geopenbaard had, waarop Ritgen dadelijk estafetten naar Darmstadt en naar de grenzen zond, om in geval van nood over militair tot een cordon te kunnen beschikken. Maar men werd spoedig onderrigt, dat de zaak op niets meer, dan op een los gerugt berustte, hetwelk hier reeds lang weder vergeten is. — — —

[1] Beantwoord 16 Nov. (niet aanwezig).

[2] In een niet opgenomen brief d.d. 22 Oct. had F. W. aan J. R. Thorbecke geschreven over een voorstel van oom Christian, Herman in de landhuishoudkunde te laten opleiden, hetgeen alleen in Duitsland mogelijk zou zijn. Hij had daarin ook gezegd, dat het twijfelachtig leek, dat Herman als redenaar op de kansel zou kunnen slagen.

[3] Beantwoord 30 Nov. (no. 168).

Wil Herman geene bureau- of handelsbezigheden aanvatten, zoo blijft niets over. Ik hoop dus, dat de gelegenheid U gunstig zij.

Zedert veertien dagen houde ik thans geschiedenis der philosophie voor vier auditores, om toch iets voor de hoogeschool te doen. Misschien kondig ik ook nog een Publicum aan over de geschiedenis der oude Asiatische rijken vóór Cyrus, aan te vangen na de Kersvacantie. Ik houde collegie van 1—2, vier maal wekelijks en wegen het gering aantal der hoorders op mijne kamer. Deze zaak verschaft mij veel werk en zeldzaam ben ik twee collegien met mijne voorbereiding in de voorbaat. — — —

Voor het overige ben ik zeer wel en werk met lust, moed en ijver, ga weinig uit en ben voor het overige van de hartelijkste vriendschap en liefde, vooral van de zijde van Ritgen, omgeven. — — —

168. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 27 (30) November 1822 [1].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Over Herman hebben wij nog geensins besloten, — — dewijl ons gedurende deesen winter nog tijd van afwagting en beraad blijft. Uyt een brief, gisternavond van Grootmoeder ontfangen, blijkt, dat deselve geheel niet is voor het nieuwe plan met Herman en hem zeer gaarn bij de studie zou zien blijven, maar in allen gevalle haare belofte der bepaalde f 600, evenals aan Uw gegeeven, herhaald. De omstandigheeden zullen ons wel tot zijne waare bestemming leiden. Grootmoeder schrijft ook van eenige zeer moeylijke voorbeelden, om jongelieden bij oeconomen te plaatsen. — — —

169. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Giessen, 7 December 1822 [2].

Beste Ouders. Uwe letteren van den 30 November ll. zijn mij den 4 December geworden. Uwe nimmer rustende liefde en zorge ten mijnen opzigte, beste Vader, is mij daaruit opnieuw ten volle gebleken en ik beantwoord dezelve met de meest kinderlijke erkentelijkheid. Intusschen ontken ik niet, dat het daarin berigte beloop der zaak zelve [3] zeer strijdig is met mijne wenschen. Hoe moeilijk de menschen te overtuigen zijn, hebben wij aan allen gezien, die wij in staat stelden, het onverwagte besluit met de drijfveeren te beoordeelen, en mij dunkt, de proeven, welke wij daaromtrent namen, hebben ons geleerd, dat iedere nieuwe verklaring, welke wij afgeven, niets baat, als nieuwe dwalingen en verkeerde opvattingen voort te brengen. De grond daarvan mag ten dele in de zaak, ten dele in de menschen liggen, maar, hoe het ook zij, ik vrees, dat elke nieuwe poging tot afperssing der gewenschte overtuiging het vuur als met oly voeden en de oude neiging geheel en al afwendig maken zal. Hoe minder gewigt wij toonen op mijne nieuwe vreemdelingschap te stellen, zoo meer zal men zich gewennen, mijne verhuizing als eene onverschillige, voorlopige en weldra veranderlijke maatregel te beschouwen, waarvan men elk oogenblik, indien de gelegenheid slechts de hand biedt, terugkomen kan. De graaf Van der Duyn

1 Ontvangen 4, beantwoord 7 Dec. (no. 169).
2 Beantwoord 13/25 Dec. (no. 170).
3 Vgl. blz. 239, noot 2.

heeft vriendelijk geschreven, maar vooreerst is de vraag, rekende hij dit antwoord meer aan U, dan aan Schimmelpenninck verschuldigd te zijn? Verder woog mijn genomen besluit bij hem klaarblijkelijk voorheen veel minder zwaar, dan nadat Uw brief hem oplettend gemaakt had op hetgeen daartegen te zeggen viel. En gesteld ook, het gelukt mij, hem de gronden van mijn vertrek duidelijk te doen inzien, zal hij daarover niet bij de eerste zamenkomst der Curatoren in Leyden met Van Voorst zich onderhouden en is deze niet in staat, door een enkel woord mijne gansche redenering omver te stoten, vooral bij eenen man als Van der Duin, die in zaken, welke de wetenschappen raken, gaarne op het oordeel van anderen vertrouwt? En had ik dan niet zelve de pijlen geslepen, waarvan men zich tegen mijn bedienen kan? Want indien Van Voorst merkt, in welk licht ik hem heb moeten stellen, zoo zal hij onophoudelijk streven, bij den Koning en andere, mij alle wederkeer onmogelijk te maken. Daarenboven twijfel ik, of Bentinck met deze nieuwe tusschenkomst tevrede is. Eindelijk is het mij niet kwalijk te nemen, dat ik de zaak hartelijk moede ben en mij ontzie, nadat ik met alle mijne woorden en geschrijf niets gewonnen heb, dan de lugt te bewegen en papier te vullen, nog eens te herhalen, hetwelk ik zoo dikwijls vrugteloos gezegd heb. Kon eene nieuwe poging tot eenige uitwerking leiden, ik zoude geene moeite schuwen, maar verre daarvandaan verwagt ik het tegendeel en alleen iets goeds, inzooverre ik de toekomst met geduld en gerustelijk verbeide.

Intusschen hebt gij mij door Uwen tweeden brief aan Van der Duin zoo onvermijdelijk in de noodwendigheid gebragt te schrijven, dat ik er mij tegen mijne innigste overtuiging in voegen moet. Ik zal dus schrijven, zoo weinig goeds ik mij daarvan ook voorspel. Hoe ik over Van Voorst, dien ik volstrekt gedwongen ben aan te tasten, berigten wil, weet ik waarlijk niet. Bij Falck kan dit aan geene bedenkelijkheid onderworpen zijn; want deze is de man, niet professorale autoriteit, maar de zaak in de schaal te leggen. Bij Van der Duin is het geheel anders gesteld. Ik twijfel evenwel zeer, of ik nog dezer dagen moed en tijd zal hebben, aan Uwe begeerte te voldoen, en in dat geval moet gij mij ruimte geven tot het einde der toekomende week. Dezen brief echter zult gij op het verlangde tijdstip ontvangen.

Hier blijft het bij het oude. Mijn collegie verschaft mij veel werk en laat mij geen tijd tot andere studien. Er wordt hier tegenwoordig gesproken van eene nieuwe inrigting der bibliotheek en terwijl eenige professoren wenschen, dat ik die op mij mogt nemen, waarmede der Canzler der hoogeschool zich vereenigd heeft, zoo heb ik mij bereidwillig verklaard tot deze dienstbewijzing, met de bijvoeging, dat ik evenwel niets minder wenschte, dan bibliothekaris te zijn, welke post door den Geheimen Rath Schmidt bekleed wordt. Intusschen schijnt het ministerie eenen zekeren RegierungsRath Muller voor de te ondernemen schikking in het oog te hebben en het is dus twijfelachtig, welke keer de zaak nemen zal. Ik voor mij dien de universiteit op deze wijze liever, dan door een collegie over de zoogenaamde Reichsgeschichte, waarvan de studie mij geheel vreemd is en hetwelk ik evenwel niet zal kunnen ontduiken, indien ik niet gevaar lopen wil, het volgende halve jaar even weinig toehoorders als tegenwoordig te tellen. — — —

Nog veroorloof mij, U te zeggen, dat het mij leed doet, dat gij aan Schimmelpenninck geschreven hebt over het mislukken der overtuiging aangaande mijn

genomen besluit[1]. Wij moeten den lieden doen blijken, dat, indien zij het daglicht niet zien, dit de schuld hunner oogen en niet der zon is, en in geen geval vooronderstellen, dat zij niet overreed zijn, terwijl zij het konden wezen. Ik reken e[nkel] en alleen op Falck: is deze voor mij, zoo zal hij middel weten, om mijne terugroeping zelfs tegen den wil van Zijne Majesteit door te zetten, maar is de minister tegen mij, dan baat het niet, al ware de Koning mijn bijzondre vriend. Ik wenschte zoozeer, hetgeen gij mij vóór het afscheid uitdrukkelijk hebt toegezegd, dat gij deze zaak meer onverschillig behandeldet. — — —

Voor het overige, lieve Vader, wensch ik hartelijk, dat gij niet te ontevrede zijn moogt over het verschil mijner meening aangaande de genomene maatregelen. Ik ben in de vaste overtuiging, dat hier niets afgedwongen kan worden, maar dat met geduld en bezadigdheid alles zich zal laten schikken. — — —

170. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 13 (26) December 1822[2].

Mijn geliefde Zoon. Ik zie met leedweesen uyt Uwen brief van den 7 deser, gistern ontfangen, dat mijne mededeelingen U hebben g'indisponeert, hoewel ik mijn wesentlijk verheugde in hetgeen ik gedaan had. — — —

Ik had bij mijn zelve eene stille en zo beslissende overtuyging, om *dit nog* te moeten doen, dat ik oordeelde, hierin niet te mogen, nog te moeten wankelen, en zo besloot ik daartoe na rijp overleg. Maar dit is nu ook bepaald mijne laatste poging, ik zal nog schriftelijk, nog mondeling, iets meer doen, daarop kunt gij Uw gerust verlaaten, want thans ben ik mijn volkomen bewust, dat wij alles mogelijke beproefd hebben. — — —

Wat nu nog Uw zelven betreft, mijn geliefde Zoon, gij verondersteld, na mijne opmerkingen, al dikwijls *in* de menschen meer, als zij bezitten, en verwagt dus ook *van* deselve meer, als hunne vermogens toelaten. Wat *vertrouwen* aangaat, dan is dit zeeker in eenen hoogen en al te hoogen graad mijn eige geval, hoewel ik mijn daarbij dog veel gelukkiger acht, als bij eenen hoogen graad van wantrouwen. Maar betrekkelijk niet alleen tot Uwen toestand, maar ook tot wetenschappelijke kennis en verwagtingen past zulks na mijne ondervindingen voornamentlijk op Uw. Het is dog voor andere, ook bij den besten will, dikwijls zeer moeyelijk, om zig zo spoedig, als gij verwagt, in Uw oogpunt te plaatsen, en dan, dunkt mijn, moet men in gewigtige gevallen, zoals dit, niet ligt vermoeyen in onse pogingen, om hun voor ons te gewinnen. Aan belangeloose menschen of die niet zien *willen* en zo dra ik daarvan overtuygende blijken zie, zal ik mijn evenmin laten gelegen liggen, als gij. Op het gebied der wetenschappen is, na mijn oordeel, al te veel veronderstelling en verwagting *vooral niet minder* nadeelig. Het is dan altoos aan beide zijden oneindig aangenaamer en aantrekkender, om menschen met gedult en vriendelijkheid te ondersteunen en gevoeglijk en passend in te lichten, als zigtbaare verwondering en ontevredenheid of zelfs ingewikkelde bespotting te laten blijken. — — —

[1] Vgl. blz. 210, noot 2.
[2] Ontvangen 31 Dec. 1822, beantwoord 4 Januari 1823 (no. 172).

171. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Giessen, 21 (26) December 1822 [1].

Beste Ouders. Hiernevens gaat de kopy van den heden afgezondenen brief aan den graaf Van der Duyn [2]. Het was mij onmogelijk, deze zaak vroeger in het werk te stellen, daar mijn collegie mij zooveel werk geeft, vooral de vier eerste dagen der week, dat mij geen tijd overig blijft. Ik hoop, gij zult met het opstel tevrede zijn, hetwelk geheel en al volgens Uwe denkbeelden en veelal met Uwe uitdrukkingen [3], lieve Vader, ontworpen is. — — —

Een jaar geleden schreef ik U uit Berlijn en deze twaalf maanden hebben een keer en einde genomen, zoo als wij wel het minst van allen verwagtten. Niemand der stervelingen is meester van hetgeen gebeurt, maar God beschikt over alles. Deze gedagte moet ons met zooveel meer gerustheid en blijdschap vervullen, als God boven ons alle is en niet wij, maar het eeuwige wezen het roer stuurt. Nu en dan omgeven wolken van zwaarmoedigheid mijn binnenste, totdat het licht van boven komt en schaduw en wolken verdrijft. — — —

172. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Giessen, 3 Januari 1823 [4].

Beste Ouders. Uw brief van de 26 December ll. is op den laatsten dag des afgelopen jaars tot mij gekomen. — — —

Indien men meent, dat ik om het bibliothekariat of naderhand om een rectoraat had moeten vragen en dat het enkel mijne trotschheid was, welke mij dergelijke ondergeschikte posten, waarmede zich groote mannen moesten vergenoegen, liet versmaden, wat kan ik antwoorden? Niets anders, als: zoo gij mij niet gelooft en vertrouwt, moet ik het opgeven, U te overtuigen. — — —

Morgen over acht dagen begin ik mijn publiek collegie te houden over de burgerlijke onlusten van Engeland, te rekenen van de onthoofding van Karel I tot aan de verheffing van Willem III Prins van Oranje tot Koning van dat rijk. Ik heb besloten, wekelijks enkel Zaturdag deze voordragt te houden, misschien voeg ik naderhand Vrijdag nog daarbij. — — —

173. H. SOLGER-VON DER GROEBEN AAN J. R. THORBECKE.

⟨Berlijn, kort voor 8 Januari 1823.⟩

Zu Ihrem Geburtstage, mein guter, lieber Freund, schreibe ich Ihnen, der mir das vorige Jahr so schlimm verloren ging. Sie begehn ihn diesmal wohl wieder in der Fremde, aber möge das Glück, die Liebe und der Friede dafür in Ihnen wohnen und bleiben. Es ist mir recht wehmüthig um Sie, mein theurer, lieber Freund, dasz Sie so abgesondert von den Ihrigen sind an solchen Tagen, die zu Mittheilungen der Liebe geschaffen sind. Wohl beruhigt es mich, dasz man Ihnen so entgegenkommt mit Theilnahme. Aber es muss Ihnen auch immer so bleiben. Ich habe (schelten Sie nicht) nur eine Angst um Sie, dass Sie sich irgendje gewöhnen im Drucke in der Arbeit des Lebens (denn Ihr Leben wird meines Bedünkens nicht leicht sein) ohne Liebe fertig zu werden. (Ich sage es

1 Beantwoord 25 Dec. (no. 170).
2 Een brief van gelijksoortige inhoud als die aan Bentinck, zie no. 154.
3 Tot dit doel had F.W. een pro memorie ingesloten bij zijn brief van 27/30 Nov. (no. 168).
4 Beantwoord 11 Febr. (no. 177).

jetzt im weiten Sinne.) Das wäre sehr, sehr schade und so ist dies mein heutiger und immerwährender Wunsch und Bitte für Sie, dasz dies nicht geschehe. Könnte das kommen, Thorbecke, es ginge etwas und vielleicht das Schönste in [a] Ihnen unter. Von Anfang stand mir dies fest von Ihnen, darum kam mit mein inniger Wunsch, Sie durch die herrlichste Liebe für ewig beglückt zu wissen. Aber auch so, zu lieben findet sich immer etwas, sei's auch eine Blume, und Ihre ganze Seele ist ja darauf gebaut.

8 Januari. — — —

Wie oft ich Sie vermisse und wie ich wünsche, Ihnen dies und jene mitzutheilen, lehrt mich jeder Tag. — — —

Auf Tieck und die Freunde müssen Sie nicht zürnen. Krause kann nichts thun und ist so still treu und immer derselbe. Unser Tieck musz doch von uns geliebt werden; wo so unendliches Licht ist, sollte da nicht ein Schatten fallen können. Und seine Liebe macht doch alles mehr als gut, — — und auszer ihrern Vater und Bruder liebt keiner Sie wohl so innig wie Tieck, obgleich er nicht schreibt. — — —

Die Kinder sind wohl und glücklich, alle grüszen Sie. Neulich giebt Adelheid von ihrer Suppe ungebeten Marien ab, diese will es nicht und sagt, das darfst Du nicht. Ich darf eswohl, sagt Adelheid, doctor Thorbecke thut es, also darf ich es auch. Nun waren alle still. Erinnern Sie sich, dasz Sie einst eine Nuss so mit Adelheid theilten? — — —

174. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 8 Januari 1823 [1].

Mijn geliefde Zoon. Gij zult mijnen brief van den 25 December, gelijk ik hoop, wel ontfangen hebben en dewijl wij heeden over acht dagen Uwen geboortedag hoopen te vieren, zo wenschen wij, dat gij denselven met ons in gesondheid moogd bereiken, dat gij bij het 26ste jaar Uwes levens niet minder dan de vorigen welgemoed en vertrouwend moogd intreeden en dat wij alle, hoewel verwijderde, getuygen mogen zijn van Uwe welvaart en genoegen gedurende den loop van deese Uwe nieuwe periode! — — —

Sedert mijnen vorigen brief aan Uw vond ik in een der Nederlandsche Fransche dagbladen de annonce eener aanstaande verloting van grondstukken, waaronder als eerste prijs een landgoed, genaamd Engelthal, in de nabijheid van Frankforth a/Main. — — —

Ik heb speculatie op die landstreek en op dat goed en wensch dus, dat gij mijn — — een lot met het plan mogt ontbieden. Indien ik dan in mijne speculatie reusseer, dan zullen wij in Uwe nabijheid koomen woonen en trachten Uw teffens een regt aangenaam leven te besorgen. — — —

175. J. R. THORBECKE AAN A. R. FALCK [2].

Giessen, 22 Januari 1823.

Met bijzonder genoegen bedien ik mij van de vrijheid, mij door Uwe Excellentie gegeven, Uwer Excellentie eenig berigt aangaande mijn wedervaren te

[a] Hs.: ich.
[1] Ontvangen 14, beantwoord 25 Jan. (no. 176).
[2] Klad.

doen toekomen. Giessen is, gelijk bekend, geene hoogeschool van den eersten rang en hetgeen men daar vindt, niet geschikt, met den ruimsten maatstaf gemeten te worden. Men kan haar geene andere betekenis toekennen, als die eene landsuniversiteit te zijn, hetwelk in Duitschland, en vooral in het grootthertogdom Hessen, niet veel zeggen wil.

De regering is niet in staat, voor hare hoogeschool veel te doen, en ware zij het, zoo zouden toch de gevolgen welligt niet evenredig zijn aan de pogingen. Het was geenszins mijn oogmerk, bij mijn tegenwoordig verblijf in Duitschland in menigvuldige aanraking met de Duitsche letterkundige wereld te komen. Daartoe had ik een ander verblijf moeten kiezen. Maar ik rekende, dat eene dergelijke uitgebreide aanraking mij slechts van de Nederlanden verwijderen zou, en begeerde over het algemeen niets anders, als een akademisch en tegelijk een onafhankelijk bestaan te vinden. Ik houde mij derhalve thans hier bezig met collegie te geven over geschiedenis en geschiedenis der Oude philosophie. Men behandelt mij met eene zeer aangename genegenheid en belangstelling, zoodat het onbillijk wezen zoude, van deze zijde meer te wenschen. De studie der historie is hier zedert eenige jaren zeer achteruitgegaan en men hoopt van mij, dat ik in staat zijn zal, aan dezelve eenige nieuwe veerkragt bij te zetten. Wat daar van zij, moet de tijd leeren. Intusschen is het moeilijk op jonge lieden veel te werken, die grootendeels de studie als een ambacht ter hand genomen hebben, om er daarna hun brood mede te verdienen, en het daartoe onmiddelijk behulpzame van het minder nodige met bijzondere fijnheid weten te onderscheiden.

Voor het overige herhaal ik slechts eene oude verzekering, wanneer ik zeg, dat ik mijn vaderland liever diene, dan eenigerhande vreemde betrekking. Dit spreekt van zelf en liever, dan desaangaande woorden te verspillen, beveel ik mij in het vertrouwen en genegen aandenken van Uwe Excellentie met den meesten ijver. — — —

176. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Giessen, 25 Januari 1823 [1].

Ik dank U, mijne beste Ouders, voor Uwe wenschen en goedheid bij gelegenheid van mijnen verjaardag. Ik vierde denzelven, zoo gij wilt, driedubbeld en gedurende drie dagen. Den eersten dag (14 Jan.) ontving ik Uwen brief. Den 15 verschenen des morgens vroeg de beide kinderen van Ritgen en bragten mij de een bloemen, de ander een van zijde en zilver gewerkt koord tot een duitsche pijp. Te tien uren kwamen Ritgen en zijne vrouw en Wilbrand (mevrouw Wilbrand kon wegen ziekte niet uitgaan) met hunne deelneming en geschenken. Ritgen en Wilbrand verraschten mij met het beroemde werk van Eichhorn, Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte [2], mevrouw Wilbrand met een werk van den baron Von Gagern, Resultate der Sittengeschichte [3], en mevrouw Ritgen met een uitmuntend fraaie tabakszak. Des middags at ik bij Ritgen en des avonds had ik beide familien met hunne kinderen genodigd, om

[1] Beantwoord 11 Febr. (no. 177).

[2] *K. Fr. Eichhorn*, Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte², Göttingen 1819 en '20.

[3] *H. C. Freiherr von Gagern*, Die Resultate der Sittengeschichte. Waarschijnlijk is het een van de laatste delen geweest en dan komen in aanmerking Bd. V en VI (Freundschaft und Liebe), Stuttgart 1822.

bij mij den Geburtstagskuchen te eten. Daar verscheen ook de Hofkammerrath Oswald en schonk mij een uitnemend elegant zakboekje. Eindelijk at ik ten tweede maale bij Ritgen en mijn vriend besloot den dag met mij op zijn clavierspel te vergasten. Den volgenden morgen ontving ik van mevrouw Solger uit Berlijn haren wensch tot mijnen verjaardag en als aandenken eene heerlijke Novelle van Tieck [1] in den Berliner Taschencalender van het jaar 1823. Zooveel vreugde en rijkdom bragten mij deze dagen.

Mijne studie heeft tegenwoordig veel van het leven van een ambachtsman. Ieder dag heeft zijn pensum, namelijk de arbeid voor het collegie van den volgenden dag. Aan vrijheid of keus of een uitgebreid plan is niet te denken. Het publicum houde ik Vrijdags, ik geloof, dat mij dan gemeenlijk veertig-vijftig of zestig toehoorders omgeven. Men schijnt daarin veel genoegen te nemen. Zaturdags eet ik den middag gewoonlijk bij Ritgen en Zondags bij Wilbrand, voor het overige leve ik stilletjes te huis, uitgezonderd, dat ik na het collegie om twee uren of half drie veelal eene wandeling doe en Zaturdags en Zondags avonds te 8 uren bij Ritgen eet; intusschen hervat ik dan te 10 uren mijn werk weder. Zoo blijft mijn leven in eenen tamelijk eentonigen gang. ———

Naar ik hoor, is het waarschijnlijk, dat men mij de inrigting der bibliotheek opdragen zal; over het algemeen schijnt de minister Von Grollmann ten mijnen opzigte zeer goed gezind. Ik wenschte dan zeer, dat gij gelegenheid mogt hebben, mij mijne papieren en opstellen over bibliotheekszaken [2], die gij alle beij elkander gelegd vindt, toe te zenden. ———

De koude overtreft hier de hardste winters, welke men zedert lang gehad heeft. ———

Ik bevinde mij in hetzelve zeer wel, maar het jaagt mij op niet geringe kosten van hout. Ik zal naauwlijks met twee vaam uitkomen.

Ik vermoede, dat ik het volgende halve jaar welligt de geschiedenis van het Duitsche rijk zal houden; hoewel een ander docent thans eensklaps ditzelfde voornemen gevat heeft. Evenwel heb ik nog niets bepaald. ———

177. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 9 Februari 1823 [3].

Mijn geliefde Zoon. ———

Van Grootmoeder ontfing ik onder den 11 January volgens gewoonte een zeer hartelijken en vriendelijken brief, maar teffens inhoudende de volgende vragen: of ik nu ook haast aan mijne belofte ter restitutie van de helft der in voorleede jaar ontfangene 2000 thaler zou kunnen voldoen? en dan: of er voor mijn niets te verdienen zou zijn, zonder nog langer op eene aanstelling te wagten? Zo natuurlijk en billijk die vragen zijn, zo heb ik dog niet anders dan dusdanig daarop kunnen antwoorden, als ik Uw inleggende in zijn geheel mededeel en wel met oogmerk mededeel [4], om Uw met onsen toestand en met mijne

[1] *L. Tieck*, Die Verlobung.
[2] Vgl. blz. 29, noot 5.
[3] Ontvangen 18, beantwoord 19 Febr. (no. 180).
[4] Het antwoord hierop luidde, dat hij de tuin het vorig jaar niet goed had kunnen verkopen en nu zou wachten tot het voorjaar, om wederom te proberen, deze te gelde te maken, en op de tweede vraag, dat hij alles had gedaan, wat hij kon, maar geen mogelijkheden zag. En vervolgens:

denk- en handelwijze volleedig bekend te maken. In deese duystere omstandigheeden denk ik wel eens, of het God mogt behagen, om Uw ten onsen besten een gunstig lot te doen ontfangen in die loterij, waarvan gij mijn het plan hebt gesonden [1]. — — —

Moeder is — —, evenals voorleeden jaar, weeder geheel ongesteld, dog nog niet bedleegerig zoals toen; de lange koude en het nog ongunstige saisoen heeft haar gevoelig gesteld zeer aangetast. — — —

178. C. M. C. AAN J. R. THORBECKE.

⟨Zwolle, 9 Februari 1823⟩.

Geliefde Broeder. — — —

Gij kunt naauwelijks geloven, dat ik U in mijne nabijheid wensch? Hoe hebt gij dit toch uit Uwen pen kunnen brengen, daar ik U dit zo innig verzekerde? Dat gij mijn aangeboden hebt, met U te trekken, weet ik en ik heb U dat met een glimlach beantwoord. Voor het ovrige zult gij Uzelve daarop het beste antwoorden kunnen. Dat gij geene gelegenheid hebt, mij af te halen, weet ik ook en zoude mij in alle geval ook niet *laten* afhalen, zoo gaarne ik ook in Uwe nabijheid was. — — —

179. H. SOLGER-VON DER GROEBEN AAN J. R. THORBECKE.

Berlijn, 12 Februari 1823.

— — —

Aber dasz Sie, mein guter, lieber Freund, in unwürdigen Verhältnissen leben, ist mir recht leid. Wie anders hatte ich mirs für Sie gewünscht und gedacht. Mit Menschen, die im Gemeinen leben oder deren Leben die Gemeinheit ist, zu leben, ist unendlich hart und beklemmend; aber schlimmer doch noch mit denen zu sein, die besser sein wollen, als sie selbst; nur musz ihr Egoismus geschont werden und das Gute musz ihnen das Bequemste und besonders das Gländzendste sein. Hört der Schein vor den Leuten die Bewunderung auf, so geht uns die Jahreszeit dieser Tugend vorüber, um uns nun wieder an die neueste zu schlieszen. Zu einer solchen Saison scheinen Sie ihr Städchen erhoben zu haben und nun wundern sich die Leute gewisz, dasz

„Auch die Versorgung von Rudolf hier im Lande, worauf er die gerechtesten Ansprüche hatte, ist hier durch eine eigennüzige Kabale verzögert, die sich schon während seinen Aufenthalt in Berlin entspann und in deren Absichten und Entwürfe mit ihm er zum grossen Nachteil seiner Studien weder eingehen konnte noch wollte, so dasz auch er vorläufig noch sein Brodt auswärts suchen mus. Und weil sein Auskommen ohne allen festen Gehalt nicht zu erwarten war, so hab' ich hier noch etwas Geld für seine eigne Rechnung aufnehmen müssen, womit er sich bis zum zureichenden Verdienst oder bis zu einer Anstellung behelfen mus. Früher hatt' ich auch an seiner Versorgung hier im Lande viel Hofnung für uns geknüpft, indem er mit manchem vielvermögenden Mann in ehrenvoller Verbindung steht und er allso bei vorkommenden Gelegenheit persönlich wahrscheinlichst günstig für mich hätte mitwirken können. — — —

Fragen Sie nun: wohin aber wird am Ende dieser traurige, trostlose Zustand führen? Wohin mus er schon bald führen? So kan ich *nur* antworten: das weis Gott allein, und ich habe es mir daher schon seit geraumer Zeit zur Pflicht machen müssen, um, neben der sorgfältigsten Aufmerksamkeit auf alles, was mich zum Handlen reizen kann, aller Gedanken an die Zukunft mich zu entsagen und so oft sie mich bestürmen, mich dann derselben durchs Gebet zu entledigen. — — —

[1] Vgl. no. 174.

hinter Ihnen nicht irgend eine eigennützige Absicht steckt, oder sie nehmen es Ihnen aufs höchste Uebel, Sie nicht ergründen zu können, überhaupt dasz Sie nicht mit ihnen herabfallen und klüger sind und bleiben und Sie ihnen noch wohl gar imponiren. Sind die Leutchen in der Art, so kann ich mir recht lebhaft denken, wie Sie mit Ihrer Laune, die mich stets gleich ergötzte, als ängstete, so drein schmettern und sich dadurch den Unmuth von der Seele werfen. Ich habe eine ordentliche Sehnsucht nach dieser Laune, wie Sie es nennen; und doch, lieber, theurer Freund, ich möchte, Sie zeigten sie nur Ihren Freunden, die sie nicht verwunden wird, weil sie Sie kennen und weil Sie auch nur zu nachsichtig gegen diese sind. Aber Menschen, die nur in einer Glanzathmosphäre ihre Existenz haben, vergessen einen Schlag, der ihnen und den andern ihre ganze Nichtigkeit zeigt, oft zeitlebens nicht und jeder Witz kann Ihnen einen bleibenden Feind werben. Ich weisz, dasz Sie das nicht kümmert, aber alle diese Menschen haben doch viel gute Eigenschaften, nur musz ihre Persönlichkeit nicht berührt werden oder ihre Leidenschaften erregt. Sie waren doch einst freundlich und liebevoll. Es giebt dieser Art so unendlich viele, dasz wir ihnen nie ausweichen können, und dann ist es ganz in ihrer Gewalt, wenn nur äuszerlich, unser Leben zu erleichtern oder zu erschweren. Vielleich⟨t⟩ sind sie selbst nöthig als Geduldsprobe etc. und noch so vielerlei sonst. — — —

Eigentlich, so leid mirs war, hat mi⟨c⟩h die Schilderung dieser Leute und Ihr Benehmen dabei sehr ergötzt, ich musste laut lachen und konnte Sie mir so lebendig denken, wie Sie als Blitz und Schlag so dazwischen fahren. Dasz Ihnen diese einzelnen Erfahrungen nicht schlechtere Begriffe von Männern und Frauen gebracht haben, als Sie sie vorher dachten, hätte ich sicher geglaubt, auch ohne Ihr Wort. Wenn Sie den Menschen aufgäben, Sie hätten wenigstens einen Theil von sich mit aufgegeben. Ich kann mir wohl denken, dasz wir Frauen recht leicht ausarten können; haben wir einmal eine zarte unsichtbare Grenze überschritten, dann kennen wir keine Schranke mehr und die Eigenschaften, welche mit das beste an uns [a] bezeich⟨n⟩en, werden zügellos wüthende, ungezähmte Leidenschaften. Ist die heilige Scheu, die uns gleich einem unsichtbaren Schleier umgiebt, einmal freventlich verletzt, so drängen sich die gräszliche Frechheit und Gemeinheit hinan und mit ihnen ist nichts unmöglich. — — —

Ich möchte mit Ihnen wohl einmal ordentlich über Erziehung reden; ich bekomme je mehr und mehr einen ordentlichen Hasz gegen das moralisiren, das verleitet nur zum Dünkel und Eitelkeit. Die Kinder müssen gut werden wollen, weil es nicht anders sein kann, und wenn sie nicht recht thäten, wäre es schlecht von ihnen. So stehn wir: sie sind oft unartig, aber es ist ihnen gleich leid und sie fühlen, dasz ich sie nur aus Liebe strafe; nehmen es auch höchlich übel, wenn andere Aeltern ihre Kinder verziehn. Ihre Verkehrtheiten bemerken sie gleich und finden sie komisch oder sind verwundert, aber sie leben sehr abgesondert, man quält mich oft, in die Stadt zu ziehn eben der Kinder wegen. — — —

Auf Adelheids und Hugo's Geburtstag war eine Kindergesellschaft hier. Alle Kinder waren sehr vergnügt, am meisten aber alle über die Laterne Magika,

[a] Hs.: und.

die doch das allerschönste sei. So haben Sie sich selbst ein bleibendes Denkmal in der Freude der Kinder gestiftet. — — —

Nun hören Sie, lieber Thorbecke, warum ich Sie noch bitten wollte. Es war Solger immer schmerzlich, als ein Beweis der Gleichgültigkeit seiner Zeitgenossen, dasz seine Bücher nicht rezensirt würden; nicht um sich loben zu lassen natürlich. Er sagte oft, nur eine geistvolle Beurtheilung, wenn auch ihm noch so entgegengesetzt, wünsche er. Könnten Sie das nun wohl einmal in Jahr und Tag thun? Den Erwin[1] oder die Gespräche[2]. Eswürde ja durchaus Sie in Ihrem Urtheil nicht beschränken! — — —

Ich danke Ihnen im Fall es nicht geht, weil Sie es gern gewollt hättn, und fühle es wie geschehn. — — —

Dasz ich mich nun nicht mehr freuen kann, Sie in so liebevoller Umgebung zu wissen. Aber Ihre Collegia, hoffe ich, trösten Sie. Dasz nur Ihnen auch dort nicht derselbe Geist entgegen tritt — —.

180. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Giessen, 18(19) Februari 1823[3].

— — —

Dat Uwe — — mededeelingen mij smartelijk getroffen hebben, kunt gij ligtelijk denken. Ik deel met innig gevoel in Uwe zorgen en wenschte zoo gaarne, tot Uwe opbeuring werkzaam te kunnen zijn. Intusschen ben ik van U verwijderd en mijne uitzigten hier te lande zijn geenszins de heldersten, niettegenstaande alle toezeggingen en verzekeringen, waarop ik gekomen ben. Het schijnt nog niet, alsof men er toe overgaan zal, mij op het eind van dit halve jaar een salaris aan te bieden. Daarentegen heeft het ministerie een' anderen weg ingeslagen, mij bij de bibliotheek aangesteld en na afloop van een jaar voor dezen dienst eene beloning toegezegd. Maar deze dienst was van dien aard, dat ik denzelven niet heb kunnen aannemen. In plaats namelijk, dat het hierbij, gelijk mij Ritgen en Wilbrand gezegd hadden, zou aankomen op eene nieuwe inrigting der boekerij, had men mij, als „Gehülfe" des bibliothekaars, de bezigheid toegewezen, in de uren, gedurende welke de bibliotheek geopend is, tegenwoordig te zijn, om voor het uitgeven en optekenen der uitgeleende boeken te zorgen, en vervolgens den post opgedragen, een gedeelte der aanwezige boeken, welke men tot nog toe verzuimde in den catalogus op te schrijven en te schikken, in orde te brengen en te beschrijven, zonder eenigen zamenhang met eene omsmelting der overige boekerij. De gansche zaak kwam dus daarop neder, dat ik enkel titels af te schrijven en boeken uit te geven had, waarmede ik mijne eigen studie evenzeer verderven, als der bibliotheek weinig nut aanbrengen zou. Daarenboven ware het ganschelijk verkeerd, wanneer ik hier aannam, hetwelk ik in Leyden geweigerd had. Ik schreef dus aan den minister Von Grollman, dat mijne weigering in mijn vaderland het mij onmogelijk maakte, in deze betrekkingen hier werkzaam te zijn. Dat ik echter bereid was tot hetzelfde, hetwelk ik in Leyden aangeboden had, tot eene nieuwe inrigting der boekerij, zoo daarop gedagt werd, gedurende eenen zekeren tijd behulpzaam te wezen, indien men mij eenen amanuensis toevoegde tot het verrigten van het bloot

[1] Vgl. blz. 179, noot 2.
[2] Vgl. blz. 190, noot 3.
[3] Beantwoord 27 Febr. (no. 182).

mechanische, het afschrijven der titels etc. Dat ook alleen langs dezen weg de schandelijke wanorde der bibliotheek op eenen beteren voet kon gebragt worden enz. Op dezen brief heeft de minister nog niet geantwoord. Intusschen heb ik, om van mijne zijde niets te verzuimen, tegen het volgende halve jaar aangekondigd:
1. Staatsgeschichte des Deutschen Reichs. 2. Geschichte der Staaten des Alterthums. 3. Die Erklärung von einem Dialog des Platon. Het eerste collegie kan welligt veele toehoorders vinden, maar een professor extraordinarius wil eensklaps, gelijk ik U reeds schreef, hetzelfde houden en het is dus twijfelachtig, wien zich de kans toewendt. Op de beide andere collegien is niet te rekenen en wanneer ik ze alle drie inderdaad geven moest, liep ik groot gevaar mij dood te moeten werken. Maar waarvan zal ik leven, indien mij niet op de eene of andere wijze te hulp gekomen wordt?

Dat alles intusschen acht ik van weinig belang in vergelijking der bekommering, welke U drukt. Nu en dan, wanneer ik het een en ander denk, bewegen zich alle gedagten door elkaar, de studie wil mij niet gelukken en de geest zoekt tevergeefs een vast punt, om daaraan den draad der algemeene verwarring te knopen. — — —

Nog drie weken en het akademische halve jaar is ten eind. Dan gaat het aan de voorbereiding voor het volgende semester. — — —

181. W. A. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 19 Februari 1823 [1].

Lieve Vriend. Eindelijk hervat ik de pen, die reeds te lang met eene zekere schroomvalligheid rustte. Zoo gaarne had ik Uw goede en voor Uwe vrienden aangename tijdingen medegedeelt, maar moet deze nog steeds teleurgesteld zien. Nog is de Koning op Uw verbittert, wat hem de heer Bentinck vroeger ook op 't Loo moge gezegt hebben, zoo, dat gij wezentlijk recht denkt (zoo al niet wegens de ziekte zelve, ten minste wegens de waan daarvan) quarantaine te moeten houden.

Kemper, hoewel staatsman, spreekt altijd met veel deelneming van Uw en zoude gaarne werkzaam zijn, indien gij voorlopig voorstellingen, gelijk aan die van Haarlem [2] of Deventer, wildet aanvaarden.

Voor eenigen tijd schreef mij de heer Thorbecke, Uw vader, zulk een echt nederlandsche en vaderlijke brief [3], dat het mij verwondert, hem niet meer invloed te hebben kunnen verkrijgen. Het verlangen, daarin geuit, dat ik Uw de volgende zomer gedurende mijne reis toch mogt bezoeken, lachte mij zoo toe, dat ik lang zwanger ging met het voornemen, alles daarna in te rigten, om eens weder eenige Göttingsche avonden te zien herleven. Maar dit kasteel schijnt in de lucht te moeten blijven, daar ik van de zomer met Boreel (die gij kent) over Parijs en Zwitserland na Italie denk te gaan en dus moeyelijk — vooral wegens mijn reisgenoot — Uw en mijn vriend Rechteren te Göttingen zal kunnen bezoeken. Ik zal dan nu mijne plans maar zoodanig moeten beschikken, dat zulks ten minste bij de terugreis in September of October 1824 plaats vindt.

1 Ontvangen 1, beantwoord 3 Mrt.
2 Vgl. blz. 202, noot 1.
3 Vgl. waarschijnlijk blz. 210, noot 2.

Hier te lande is gelukkig weinig nieuws van groot aanbelang, daar wij ten minste zeker neutral in de nieuwe beroertens[1] schijnen te blijven. Ook zijn onze effecten (benevens die van Rusland uit andere oorzaken) het minste gevallen. Inwendig, daarentegen, klaagt men zeer over het nieuwe belastingssystem, dat vooral in den beginne zeer drukkend is. De Brabanders, en revange van 't betalen voor de luxus, hebben de Koning eene wet doen voorslaan, volgens welke men in de *rechte* linie 5 pct. erfrecht voor de effecten zal betalen, iets schreeuwens, dat tegen de natuur aan is en van de eene kant 't kontract van schuldbekentenis tusschen 't land en ingezetenen breekt door *f* 100 op *f* 95 te reduceren, terwijl het door vroegere overmaking op zijne kinderen bij de buitenlandsche effecten de weg tot smokkelarij opend.

Dat een onser weinige goede chemikers, Reinwart[2], terug is, weet gij; minder mogelijk, dat Van der Boonmesch hem als professor in de chemie te Amsterdam vervangt. Prof. Reinwart heeft, niettegenstaande zijne menigvuldige verliesen, aanzienlijke schatten voor 't museum en de hortus medegebragt — aan 't eerste vooral worden groote sommen besteed.

De koude is hier Siberisch[3] ondragelijk geweest, tot op 8 gr. onder nul, te Nijmegen tot op 11°. En toch stond Ekama, in weerwil zijner vrouw, alle nachten op, om boven op 't observatorium de thermometer te gaan bezichtigen. Ook belette de koude niet, eene vrij onbeduidende, maar ordentlijke sledevaart, die hier plaats vondt.

Overigens, lieve Vriend, is het hier stil, mijne familie is nog steeds bij mij ——. Uylenbroek is wel en voor een aanvang te vreden, daar hij gaarne spoedig een vaster bestaan wenschte te verkrijgen, om — tegen zijne eenzaamheid — te trouwen. In Uwe volgende hoop ik eindelijk iets naders over Uw opontbhoud te Giessen te horen. ———

182. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 25 (27) Februari 1823[4].

Mijn geliefde Zoon. ———

Wat God doet, dat is welgedaan.

Gij hebt na mijn oordeel met de omstandigheeden overeenkomstig gehandelt, om eene diergelijke plaatsing aan de bibliotheek, als de gemeldde, geheel van de hand te wijzen. ———

Ook komt mijn heeden in de gedagte, of gij niet wel zoud goedvinden, om eens aan den heer Ter Pelkwijk te schrijven, deelen hem het een en ander over Giessen, zoals aan Falck, meede, maar voornamentlijk over de collegien, die gij gehouden hebt en nog denkt te houden, om hem dus te doen zien, hoe gij zo geheel onverwagt in zijn lievelingsvak der geschiedenis zijt werksaam geworden, hetgeen hij om die reeden en om zijne vroegere voorzeggingen over

1 De dreigende oorlog tussen Frankrijk en het opstandige Spanje, waar de kranten vol van staan.

2 Uit Java.

3 De Utrechtsche Courant van 5 Febr. 1823 heeft een bericht uit Enkhuizen van 28 Januari over een tocht van vijf heren in drie arresleden over de Zuiderzee naar Lemmer en terug! In hetzelfde blad van de 27ste Jan. wordt de thermometerstand gemeld, die waargenomen is door de hoogleraren Moll en De Fremery: de eerste mat om 3 uur in de nacht van 22 op 23 Januari 9° F. onder nul, de tweede om 7 uur 's morgens 11° F. onder nul.

4 Ontvangen 5, beantwoord 8 Mrt. (no. 183).

Uw zeeker met uytneemende belangstelling zou verneemen. Alles is hem nieuw, wat Uw betreft; hij weet niets, want ik heb hem nog niet weeder gezien, zeedert wij bij Van Muyden waaren. Alleen heeft hij voorleeden herfst, toen onse couranten van eene besmettelijke ziekte in Giessen [1] berigtten, Herman op straat ontmoetende, met veel warmte na Uw gevraagd.———

183. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Giessen, 8 Maart 1823 [2].

Beste Ouders.———

Van Schimmelpenninck ontving ik vóór eenige dagen eenen brief.——— [3]

Ik heb geantwoord, dat het tegenwoordig niet meer aan mij stond, hetgeen ik wensch of niet wensch te kennen te geven; dat ik aan Falck, zoowel als aan Kemper, duidelijk genoeg verklaard had, dat ik werkzaamheden in de Nederlanden boven alle andere stelde, etc.———

Intusschen schijnt men zeer genegen, mij hier te houden. De Canzler, het hoofd der universiteit en zwager van den minister, zeide mij voorleden Zondag, nadat hij Vrijdag tevoren aan de collegiekamer naar mijnen voordragt geluisterd had, dat hij een zoogenaamd Cancellariatberigt bij het ministerium wilde inzenden, om mij eene „Renumeration" te verschaffen, terwijl hij wel begreep, dat ik van de geringe inkomsten van mijn collegie niet leven kon. Dat hij er prijs op stelde, mij hier te houden, en aan eene aanstelling niet twijfelde, waartoe hij alles doen zou, hetgeen in zijn vermogen ware, indien hij dan ook hopen konde, dat ik der hoogeschool bleve. Het spreekt van zelfs, dat dit geschiedde, zonder dat ik het een of ander vroeg. Dat de *Canzler* een zoogenaamd Cancellariatsberigt inzenden wil, is mij zeer aangenaam en eene bijzondere onderscheiding. Want hier is de hatelijke gewoonte de volgende: men verkrijgt van het Ministerium niets, noch geld, noch aanstelling, als na eigenhandig schriftelijk aanzoek. Dan zendt de minister dit aanzoek aan de akademie, waarop alle professoren schriftelijk hun advies mededeelen. Nadat eindelijk de gansche senaat gestemd heeft (hetgeen zoo langzaam gaat, dat dergelijke voorstellen hier dikwerf een half, ook wel een geheel jaar rondloopen, voordat zij naar Darmstadt teruggezonden worden) besluit nu het ministerie ja of neen. Vooreerst is het over het algemeen allerhatelijkst, zelve te moeten vragen om hetgeen men vrijwillig aanbieden zou. Verder kan ik in mijnen toestand volstrekt niets vragen, omdat ik mij daardoor verpligten zou te blijven. En eindelijk is van veele hoogleeraaren ten mijnen opzigte in een dergelijk geval geen gunstig votum te wagten. Hier zijn meer privaatdocenten, die twee, drie en vier jaar in Giessen doceerden, zonder nog aangesteld te zijn of eene renumeratie te ontvangen. Eenen post, dien men mij geeft, worde ik gerekend eenen anderen weg te nemen, die meende, daarop meer regt te hebben. De meeste professoren zijn hier luie en trage wezens, die het volkomen onverschillig is, of hier iets goeds geschiedt of niet, of de akademie bloeit of vervalt, indien zij slechts hunne revenuen van collegie of tractement betrekken. De professoren der letteren vrezen, dat ik een literarisch collegie moge houden, omdat dit het getal hunner auditores verminderen kon, enz. enz.———

1 Vgl. no. 167.
2 Beantwoord 24 Mrt. (niet opgenomen).
3 Hier volgt de copie van no. 181.

Voor het overige weet ik niet, wat aanleiding kan gegeven hebben tot het misverstand, alsof ik, gelijk gij schrijft, het volgende halve jaar de statistiek van Duitschland hield, d.h. de beschrijving der Duitsche landen naar hunne tegenwoordige landsgesteldheid, inwoners, voortbrengzelen, handel en staatkundige inrigtingen. Integendeel denk ik te geven de staatsgeschiedenis van het Duitsche Rijk van de tijden voor Karel den Grooten tot aan de ontbinding zijner bestanddeelen door Napoleon. Er is hier een nieuwe hoogleeraar der regten beroepen, die welligt ditzelfde collegie, hetgeen eigentlijk de juristen aangaat, zal willen houden, en dan is mijn arbeid nutteloos. — — —

Het spreekt vanzelf, dat deze nog onderscheiden is van den anderen professor, die de Reichsgeschichte met mij tegelijk heeft aangekondigd. — — —

Mijn publiek collegie heb ik gister gesloten. Het getal der toehoorders nam, gelijk dit hier bij een publicum de gewoonte is, van tijd tot tijd af. Intusschen bleef mijn vriend Ritgen mijn getrouwe auditor. Voor het overige heb ik daaromtrent niets vernomen, als van dezen en genen nu en dan belangstelling en lof.

Aan den heer Ter Pelkwijk zal ik — — gaarne schrijven. — — —

184. W. A. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 9 Maart 1823 [1].

Geliefde Vriend. Hoe welkom was mij de verlangde brief, die eergisteren van U aankwam. Ons was nog zoo weinig bepaalds omtrent U verblijf te Giessen bekend en nu verneem ik (volgens verwachting) te gelijk, en dat men U gints weet te waarderen en dat U openthoud in de vreemde zoo mogelijk de banden met dit land vaster toetrekt. U, ons land en Uwe vrienden mogen immers onderling om strijd naar Uwe terugkomst haken. Wat U gezegde aangaat, lieve Vriend, het mogelijke *gedaan te hebben*, zoo zal ik, die hieromtrent de grond van U hart meen te kennen, zeker niets tegen inwerpen, maar of Uwe fierheid op 25 jaren alle vormen heeft in acht genomen, is mogelijk iets anders. De heer Decury [2], welke ik onlangs sprak, zoude U zeker gunstig zijn, indien hij karakter genoeg had door zichzelve of door deskundigen te oordeelen, maar nu ziet Zijne Edele nog te zeer, hoe de mantel van den Koning draait. De heer Van der Duin heb ik reeds twee maal te vergeefs trachten te vinden, maar zal zeker mijne pogingen hervatten en dan te gelijk uitdrukkelijk vragen, waarom de brief van de oude heer Thorbecke ten minste niet van zelve beantwoord is. Jammer ook hier, dat welmenende lieden zoo kleinzerig zijn, wanneer zij maar vuur zien.

Uwe uitdrukkingen omtrent Kemper waren mij zeer aangenaam, daar ik deze als mensch zeer hoog leerde achten. Bij zijne spoedige terugkomst uit Brussel krijgt gij zeker eersdaags een brief van hem, omdat dit (tot nu toe, maar) van uitstel afstel is gekomen. Wat U, hem aangaande, zeker zeer zal verwonderen, is, dat hij onlangs en zeer aanhoudend om zijn ontslag als lid van de Staaten generaal bij den Koning verzocht heeft, 't geen echter na eene lange samenspraak is afgeslagen. Dit doet U zien, dat de Brabandsche heeren 't wetboek meer volgens de geest van Napoleon, dan volgens de zijne reviseren.

Dan schijnt men het plan van generaal Krayenhoff nog maar niet te laten

1 Ontvangen 31 Mrt., beantwoord 19 Apr.
2 Baron Collot d'Escury.

varen, om namelijk een groot gedeelte van 't Rhijnwater door den IJssel te lossen. Deze, hoewel algemeen voor een allerbekwaamst ingenieur bekent, wil zich nu weder als een Drusus en Corbulo onsterflijk maken, alsof wij zoo maar *35 millioenen* te geef hadden, om Zuid-Holland ten nadeele van Gelderland en Overijssel te bevoordeelen. — — —

185. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Giessen, 2 April 1823 [1].

Ik schrijf U, mijne geliefde Ouders, niet uit mijne, maar uit Ritgens woning, in welke ik heden avond mijnen intrek heb genomen, omdat mijne kamers schoon gemaakt en aan dezelve het een en ander gerepareerd wordt. Hoelang dit duuren zal, is onzeker; ik denk een groote acht dagen en zoo lang blijf ik hier, waarheen ik de nodige boeken en papieren heb laten overbrengen.

Het gezonden pakje met Uwe letteren van den 24 Maart ll. ontving ik den 31 e. m. [2]. — — —

Ik dank Moeder hartelijk voor het gezondene. Het doosje van mevrouw Solger bevatte een zeer fraaien, van koralletjes gebreiden horologieband, welke mij — — buitengemeen veel genoegen maakte. — — —

Het overlijden van den voortreffelijken Van Swinden heeft mij zeer getroffen. Zonder twijfel heeft het vaderland in hem eenen zijner edelste en grootste burgers verloren. Maar hij heeft, zoo iemand, het zijne gedaan; wij hebben den uitmuntenden man lang genoeg bezeten, om zijne waarde te kennen; hij heeft lang genoeg voor ons geleefd, om veel groots en goeds te doen. — — —

186. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Giessen, 26 April 1823 [3].

Mijne zeer geliefde Ouders. — — —

Over het algemeen weet ik niet, hoe het nog met mij gaan zal. Zeker is het, dat het mij tegenwoordig niet goed gaat. Ik arbeide regt eigentlijk voor den brode en hetgeen ik het ligtst en het liefst gaf, dient mij niet. En om het brood zelfs is de verlegenheid groot genoeg. De Cancellarius, een zwak man, nimmer doorzettend, heeft in plaats van het bewuste Cancellariatsberigt [4] regelregt op te zenden en daardoor de concessie af te dwingen, eerst in eenen particulieren brief bij zijnen zwager, den minister, aangevraagd, of men mij op een dergelijk berigt wel de verlangde remuneratie toestaan zou, en ten antwoord ontvangen, dat daarover niets beslischt kon worden als met toestemming van den akademischen senaat, daar de finanties der hoogeschool in eenen berooiden toestand waren en daarenboven onlangs door veele nieuwe disposities en uitgaven aangetast. Na dit van Ritgen vernomen te hebben, ben ik niet in gebreke gebleven, Seiner Magnificenz den Canzler op te zoeken en hem voor te stellen, dat het noodwendig zij, indien ik niet genoodzaakt zou zijn Giessen wederom te verlaten, voor mij iets te doen en ten minste mijne existentie te verzekeren. Dat ik verzogt, de vraag over eene remuneratie niet aan de stemming der universiteit te onderwerpen, dewijl ik voorzag, dat de meerderheid zich niet voor het ja

1 Beantwoord 12 Apr. (niet opgenomen).
2 Eiusdem mensis = van dezelfde maand.
3 Beantwoord 3 Mei (niet opgenomen).
4 Zie no. 183, blz. 227.

verklaren zou, daar ieder het eerst denkt aan zijne belangen en hetgeen deze nog te wenschen overlaten, de weinigsten het gewigt der zaken, die ik zou kunnen doceren, te waardeeren verstaan en veele zich daarop beroepen zouden, dat hier niemand der privaatdocenten, waaronder die twee-drie jaren doceerden, nog eene beloning ontvangen hebbe, dat de akademie nog veele andere behoeften hebbe, eerst te bevredigen, voordat men over het geld ten behoeve van het minder noodzakelijke beschikke etc. etc. Het is te uitvoerig, alles te melden; het zij dus genoeg, te berigten, dat de Cancellarius herhaalde, hoezeer hij wenschte, mij te houden, en zijn best doen zou, eene andre uitkomst voor mij te vinden. Mijne uitzigten, zeide hij verder, waren de besten, daar de professor der historien Snell spoedig ad beatiores sedes [1] zou kunnen vertrekken of pensioen verlangen etc. Ik merkte daartegen aan, dat men van uitzigten en beloften niet leven kon en dat mijne omstandigheden het dadelijke en oogenblikkelijke vorderden. Wat nu worden zal, is mij onbekend. Ritgen, die buitengemeen ijverig is, wil den akademischen senaat door den rector laten voordragen, mij de plaats van derde professor aan het philologische seminarium, die zedert eenige jaren onvervuld gebleven is, te geven. Intusschen, wanneer hierover ook gestemd wordt, zoo is de vraag, of men ja zal zeggen, hetgeen ik niet geloof, daar de twee docerende professoren oordeelen zullen, dat zij het zeer goed afkunnen, en in hunne slaperige traagheid door mij niet zullen willen gestoord wezen. Verder, al zegt men ja, d.i. de meerderheid, zoo kan de schriftelijke stemming een half jaar duuren en dan berust eindelijk de beslissing bij het ministerie. Zoodat ik dikwijls met mij zelve oneenig ben, wat ik aanvangen zal. De collegien beginnen de volgende week, intusschen zijn de studenten nog niet terug en ik kan U dus niets zekers mededeelen. De Rijksgeschiedenis moet ik wel houden, omdat het het eenige collegie is, waarmede welligt eenige maal *f* 9 te verdienen zijn. Of ik auditores hebben zal, moet ik zien. De zaak zelve was mij zoo geheel vreemd, voornamelijk van wege zoo oneindige veele ingewikkelde juristische betrekkingen, dat ik mij zelve nog maar met een zeer klein gedeelte van hetgeen ik andere leeren zal, heb kunnen bekend maken. Summa summarum, mijn gansche toestand deugt niet veel en buiten de vriendschap van Ritgen weet ik naauwlijks iets op te visschen, waarvan iets goeds te zeggen ware. Ik berigtte U gaarne gauw andere zaken, terwijl ik wel gevoele, dat zoodanige, als de bovenstaande, de last, welke gij bovendien te torsen hebt, slechts zwaarder nederdrukken, maar ik moest dan zwijgen of der waarheid niet getrouw blijven.

Zedert voorleden Zondag ben ik wederom in mijne woning gehuisvest.

———

187. J. R. AAN F. W. THORBECKE.

Giessen, 7 Mei 1823 [2].

Beste Vader. Uwen verjaardag op toekomenden Dingsdag zal ik met de innigste liefde, dankbaarheid en vreugde vieren en zende U vooraf mijne gelukwensching. ———

Mijne zaken aangaande kan ik U ook thans nog niets aangenaams melden,

[1] Naar gelukkiger verblijfplaatsen vertrekken = sterven.
[2] Beantwoord 21 Mei (niet opgenomen).

maar, mijn gegeven woord getrouw, U ten allen tijde de ware toedragt der zaak te berigten, wil ik niets verbergen, hoe onaangenaam het U ook valle. Tot de geschiedenis van het Duitsche rijk had zich één auditor aangegeven, maar, door de professoren onderrigt, dat het hier bij de studenten de gewoonte is, ⟨zich⟩, zonder den leeraar te verzoeken, op het bepaalde uur van den aanvang in het auditorium te begeven, verscheen ik Maandag in de collegiekamer, maar zonder iemand meer, dan dezen éénen te vinden, welken ik verlof gaf eene wandeling te gaan doen en weg te blijven. Op gelijke wijze ging het met de oude historie, tot welke zich twee studenten bij mij opgeschreven hadden. De Cancellarius der hoogeschool had mij, zooals ik U in het begin van het vorig halve jaar en daarna welligt ook Ritgen, schreef, tot het op mij nemen der Reichsgeschichte zoeken te bewegen op grond, dat dit collegie, aan deze universiteit zedert onheugelijke tijden niet gelezen, volgens de wet door ieder jurist moest gehoord worden, hetwelk hij dan door eenen *Anschlag am schwarzen Brett* met de nodige autoriteit te bekragtigen voornemens zij. Ditzelfde had hij mij niet zeer lang geleden gezegd, toen ik nog niet beslist had, of ik het verlangde collegie geven zou. Daarna bij het begin van dit semester, als ik hetzelve aangekondigd heb, verneem ik van dezen *Anschlag* niets, die evenwel zeer nodig is, daar hier wetten slechts gemaakt worden, om zoowel door professoren als studenten verzuimd en vergeten te worden. Ritgen[1] schrijft dus aan den Cancellarius en brengt hem de zaak in herinnering. Daar evenwel ook nu nog niets ten voorschijn komt, zoo klamp ik voor eenige dagen den man op straat aan en stel hem voor, dat ik op grond zijner autoriteit dezen moeilijken arbeid op mij genomen had en dat, tenzij na zijne aanmaning, geen jurist er aan denken zou, dat de Rijksgeschiedenis in zijn vak onontbeerlijk zij. Ja, zegt hij, hij kon dit niet doen, als in gemeenschap met de juristenfaculteit. IJdel voorwendsel, daar het hier slechts de herinnering aan eene bestaande wet gold, waarvoor de Cancellarius juist aangesteld is. Intusschen kondigt nu eindelijk verleden Zaturdag de regtsgeleerde faculteit aan, dat in het vervolg, volgens de wet van dat en dat jaar, bij de examina acht zoude gegeven worden op historische kennis. Deze algemeene aanmaning, zonder betrekking op de Reichsgeschichte, zal wel tamelijk nutteloos zijn. — — —

Voor het overige heeft de professor, die tegen mij over de Reischgeschichte aankondigde, evenmin als ik auditores.

Voor eenige dagen klampte mij de professor der letteren Pfannkuche aan, die tegelijk eerste professor bij het philologische seminarium is, en vroeg mij, of ik wel lust zou hebben in zijne plaats bij het seminarium te treden, waarvan hij gaarne bevrijd ware. Ik dankte hem voor de oplettendheid, welke hij mij bewees, en hij stelde de nadere explicatie over deze zaak, aangaande welke hij mij verzogt, met niemand te spreken, tot Pinksteren uit; en indien ik daartoe genegen ware, wilde hij bij het ministerie voorstellen, zijnen post op mij over te dragen. Hoe dit nu nog worden zal, weet ik niet.

Het geld, welke ik hier verder behoef om te leven, zal mij Ritgen wel voor-

[1] In de handschriftenverzameling van de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage bevindt zich onder no. $\frac{73\,D\,31}{9}$ een ongedateerd briefje van J. R. aan Ritgen, waarin hij hem verzoekt de Canzler aan deze „Anschlag der bestehenden Verpflichtung in Betreff der Reichsgeschichte" te herinneren.

schieten. Het overige mag dan gaan, zoo het wil. Een literarisch collegie geve ik waarschijnlijk nog wel, en het is mij dan onverschillig, voor hoeveel toehoorders. — — —

Ik woon hier thans uitnemend aangenaam. Zedert eenigen tijd is het weder fraai en warm geworden. Mijne vensters zijn omgeven met bloeiende bomen en in dezelve slaat de nagtegaal. Het vergezigt op de bergen vormt een' uitmuntenden achtergrond tot deze omgeving. Daar ik thans eensklaps heer en meester van mijnen tijd geworden ben, zoo heb ik gister en eergister de nademiddagen dadelijk besteed tot het genot der lente en grootere wandelingen, waarvan mijne studien mij zedert lang afgehouden hadden. Hoe staat het met onzen tuin? Ik wenschte zeer, gij kondet mij eens bezoeken; ik woon geheel buiten en wanneer ik des morgens de oogen opsla, verrukt mij de gansche lieflijkheid en glans der lente ieder keer opnieuw. Vaartwel.

188. J. R. THORBECKE AAN A. R. FALCK [1].

Giessen, 14 Mei 1823.

Korten tijd na mijne aankomst in Giessen schreef ik Uwer Excellentie, hetgeen Z.E. de gouverneur Bentinck mij onmiddelijk vóór mijn vertrek uit Zwolle berigtte, dat Z.M. de Koning aan den heer Gouverneur ernstige ontevredenheid over mijne genomene maatregelen te kennen gegeven had. Voor eenigen tijd meldt mij een mijner vrienden uit de Nederlanden, vernomen te hebben, dat Zijner Majesteits ontevredenheid nog aanhoudend op mij rustte. Hoezeer mij de grond en het gezag dezer mededeeling onbekend gebleven is, zoo onthoude ik mij evenwel niet, Uwer Excellentie mijner hernieuwde bekommering over deze ontvangen tijding vrijmoedig open te leggen. Z.M. den Koning gevoel ik mij zoo bijzonder verpligt, niet alleen door de liefde, welke elken Nederlander vervult, maar ook door het diep bezef der onderscheiding, welke Zijne Majesteit mij ten deel liet vallen, dat mij niets meer treft, dan bij onzen Vorst in het licht van een weinig erkend of slecht beantwoord vertrouwen te verschijnen. De opheldering, welke ik gegeven heb en waarin ik de eenvoudige waarheid der zaak en de noodwendigheid, die mij dreef voorlopig eenige uitkomst te zoeken, voorstelde, hebben mij niets bij te voegen overgelaten, als mijn standvastig verlangen, niet geacht te worden, door mijne voorstellings- en handelwijze in eenen toestand, die mij met mijne liefste wenschen in tweestrijd bragt, de diepe vereering en dankbaarheid, welke mij voor Zijne Majesteit bezielen, gekwetst te hebben. Intusschen kan ik niet hopen, eenen schijn, die mij alleronaangenaamst valt, uit den weg te ruimen, als door het ondersteunend gezag van Uwe Excellentie. — — —

189. J. R. AAN F. W. THORBECKE.

Giessen, 17 Mei 1823 [2].

Beste Vader. Uwen verjaardag op verleden Dingsdag heb ik met hartelijke vreugde gevierd. Des morgens zond mij Ritgens echtgenote door hare kinderen bloemen en om 10 uren kwamen Ritgen en zijne vrouw zelve om mij geluk te

[1] Van deze brief zijn klad en copie (in no. 189) bewaard; ze zijn identiek.
[2] Beantwoord 7 Juni (niet opgenomen).

wenschen en mij te verzoeken, U hunne deelneming te melden. Des middags had ik beide met hunne kinderen en die van Wilbrand genodigd op den Geburtstagskuchen. Men dronk eerst koffy, dan tot 8 uren thee bij mij, zoodat eene ruime deelneming van anderen zich bij mijne blijdschap op dien dag gevoegd heeft. — — —

Er wordt hier tegenwoordig over de voordragt gehandeld, mij als buitengewoon professor bij de philosophische faculteit aan te stellen. Er zijn hier lieden, die belang in mij stellen, maar ook andere, die mij tegen zijn; van het grootste gedeelte kan noch het een, noch het ander gezegd worden. Evenwel zullen welligt de meeste professoren voor mij stemmen. Wie weet echter, hoelang deze stemming duurt? Wie verder, hetgeen het ministerie beslissen zal? En dan, wanneer dit alles gunstig is, geeft men mij welligt een tractement van *f* 300, waarvan ik niet leven kan. Wat kan ik doen, om mijnen toestand te verbeteren? In Holland heb ik niemand, op wien ik mij geheel verlaten en aan wien ik de toedragt mijner zaken zonder achterhoudenheid berigten kan. Er blijft derhalve slechts een van beiden over: of hier te wagten en niets te doen of ronduit aan Falck te schrijven, dat ik verzoek, teruggeroepen te worden. Het laatste ware het uiterste gewaagd en mij ongemeen tegen de borst. Want vooreerst strijdt dit met mijne vorige houding en voedt alle thans tegen mij bestaande vooroordeelen. Verder zoude ik Giessen om veele redenen zeer ongaarne opgeven en zoo het zijn moet, ten minste liever op het bevel der laatste noodwendigheid wagten of op eene vrijwillige roeping uit de Nederlanden, welke den stand der zaken waarschijnlijk ook hier veranderen zou. Eindelijk is ook twijfelachtig, wat Falck op eene dergelijke opeissching doen wil of kan. En had dezelve geen gevolg, zoo bevond ik mij in eene dubbele verlegenheid. Intusschen, ga ik niet over tot deze uiterste maatregel, zoo weet ik waarlijk niet meer, wat aan Falck te berigten. En dit is eene der hoofdredenen, waarom ik met mijnen, van U verlangden, brief zoo lang geaarseld heb. Want ik zag in, dat het even bedenkelijk ware, hem over mijn wedervaren hier ter stede niets, als de waarheid te melden. Het eerste doorziet de fijne minister doch en mijne achterhoudenheid neemt hem tegen mij in, het laatste is aan de bovenaangevoerde zwarigheden onderworpen. Want te schrijven, dat ik hier geene auditores heb en niet leven kan, leidt den lezer op de gedagte, dat ik reeds uit armoede en omdat mij hier niets gelukt, wenschen moet, weder te keren, wanneer ik ook anders aan Duitschland boven mijn vaderland de voorkeur gaf. Zoodat deze vaderlandsliefde enkel baatzuchtig en afgeperst schijnt. Dientengevolge heb ik vooralsnog het eerste gekozen en niets gezegd, gelijk gij uit de nevensgaande kopij [1] zien zult. Ik vermoede evenwel, dat Falck door dergelijke onbepaalde brieven zich zal bewogen vinden, mij noch te antwoorden, noch voor mij iets beslissends te doen, totdat ik hem openhartiger inzigt geve in mijne omstandigheden. Gij moet dus zijne belangstelling nog niet wantrouwen, wanneer ik ook geen antwoord ontvang. — — —

Dat gij U den dag van mijne terugkomst tot Uwent herinnerd hebt [2], heeft mij groot genoegen gemaakt. Hetgeen mij toen vervulde, is nog geenszins geweken. Maar de zedert verlopen tijd was rijk aan ondervinding voor mij en

[1] No. 188.
[2] In een niet opgenomen brief van 2 Mei.

aan dezelve heeft een groot gedeelte der verwagtingen, die ik van mij zelve en van de menschen koesterde, schipbreuk geleden.

Mijne oude betrekking met Wilbrand is geenszins gestoord [1]. Ik eet daar elken Zondagmiddag en ik deel hem ook verder alles mede, hetgeen mij aangaat. Wilbrand blijft het ook altoos goed en eerlijk met mij meenen, maar voor eene hartelijke vriendschap is hij niet gemaakt en een gloeiende ijver der deelneming, gelijk hij die toonde bij mijne beroeping naar Giessen, is bij hem spoedig afgekoeld. Men moet van niemand meer vorderen, dan hij in staat is, te geven. — — —

Voor het overige deelt gij toch niemand — — iets mede over de teleurstellingen, welke ik hier ondervinde? — — —

190. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Giessen, 28 Mei 1823 [2].

Beste Ouders. — — —

Van het plan van prof. Pfannkuche kan ik U niets naders melden. Zedert de voordragt bij den senaat, mij als buitengewoon professor der archaeologie te benoemen, spreekt hij daarvan niet meer en ik breng de zaak niet op het tapijt, nadat de Geheime Rath Schmidt, de eerste professor der theologie, die het bijzonder wel met mij schijnt te meenen en van allen den beslissendsten invloed heeft, mij zeide, dat de post bij het seminarium enkel lastig zij en hij voor mij beter keurde, dat ik hier zonder eene dergelijke verpligting en met de vrijheid, collegie te houden, waarover ik wilde, aangesteld werd. Aan de plaats van Pfannkuche bij het seminarium is een tractement verbonden van *f* 150, die hij, zijne bezigheden op mij overdragende, behouden wil; waarbij het dan twijfelachtig ware, of het ministerie mij nog een tweede *f* 150 zou willen toestaan. Hoe het met het ander voorstel zal afloopen, kan nog niet voorzien worden. Eenige professoren der philosophische faculteit, welke in dezen het praeadvis heeft, hebben tegen mij gestemd en onder anderen geoordeeld, dat ik het Duitsch niet voldoende sprak; hetgeen door het eenstemmig getuigenis aller onpartijdigen wederlegd wordt. — — —

Wij hebben hier aanhoudend fraai weder. Gister vóór acht dagen maakte ik nog een voetreisje naar de oude Rijksstad Wetzlar, drie uren van hier, en keerde des avonds terug. Voor het overige arbeide ik zoo stilletjes voort, zonder iets groots voor te hebben of te ondernemen. Dies diem trahit [3]. — — —

191. J. TER PELKWIJK AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 13 Juni 1823 [4].

Amice. — — —

Wat mij betreft, aan mijn verschil met de heeren theologanten hebt gij een werkelijk aandeel genomen, hetwelk mij van achteren spijt, daar het U zekerlijk geen voordeel heeft aangebragt, daar de heer Gregoor wel niet zal hebben nagelaten, het met U gehoudene gesprek en wel mogelijk met eenige bijvoegselen

1 Hiernaar had F. W. in de niet opgenomen brief van 2 Mei geïnformeerd.
2 Beantwoord 7 Juni (niet opgenomen).
3 De ene dag volgt op de andere.
4 Ontvangen 8 Juli.

aan zijnen schoonvader [1] mede te deelen en dus hem nog meer tegen U op te winden. Dit spijt mij zeer, ik ben wel, maar gij niet tegen hunne pijlen verzekerd. De zaak is nog even als bij Uw vertrek, natuurlijk is het gesprek daarover dood gebloed, doch de Departementsschool [2] heb ik nog niet weder gezien en niemand heeft mij daartoe aangezocht, hetwelk mij aanleiding heeft gegeven, om onlangs voor het lidmaatschap des Departements te bedanken, terwijl de school alleen mij had overgehaald om lid van hetzelve te worden en ik toch sedert meer dan twee jaren niet gewoon was de vergaderingen bij te wonen [3]. De stedelijke Schoolkommissie en overige scholen geven mij ook werk genoeg, om met mijnen tijd geenszins verlegen te zijn.

Ik hoop binnen kort goede tijdingen van U te vernemen, dat gij welvarende en te vrede zijt en dat Uwe uitzigten te Giessen hoe langs hoe meer verbeterd worden. — — —

192. A. R. FALCK AAN J. R. THORBECKE.

Brussel, 23 Juni 1823 [4].

Reeds sedert eenigen tijd ben ik in het bezit van Uwen brief van 14 Mei. Ik meen te mogen verzekeren, dat Uwe bekommering ongegrond is. Heeft er eenige naamwaardige ontevredenheid bestaan, het is slechts eene voorbij gaande opwelling geweest en niet van zoodanigen aard, dat men bij mijn departement een ogenblik aanzelen zoude om U ten sterkste aan te bevelen, zoo dra er aan eene hoogeschool een voor U geschikte leerstoel te vervullen wezen mogt. Wagt dat tijdstip dus met volle gerustheid af en vergeet nimmer, dat ik te wel onderrigt ben van hetgene plaats gevonden heeft, om in de U vroeger betoonde belangstelling te verflaauwen.

Gelief spoedig aan Uwe belofte te voldoen om mij over Uw wedervaren in de Duitsche gewesten, over Uwe betrekkingen, over Uwe tegenwoordige studies te onderhouden — —.

193. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 23 (28) Juni 1823 [5].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Aan den wensch van mevrouw Solger ten Uwen opzigte [6] zult gij in Uwe omstandigheeden wel niet kunnen en om Uwe vorige betrekkingen in Dresden, maar bijsonder om Uwe eige gesteldheid, ook met mijn geensins geraden oordeelen om te voldoen. Want wat het laatste betreft, zo zijt gij, na mijne overtuyging, veel te gesond en Uw zenuwgestel is veel te veel gespannen, om Uw in dit geval zonder eige gevaar aan wederzien in zulk eenen toestand en aan

1 Prof. J. van Voorst.

2 De school, in 1816 opgericht door het Departement Zwolle der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.

3 Het is mij niet gelukt, over deze kwestie ook maar iets te vinden in het Levensberigt van J. ter Pelkwijk, uitgegeven van wege de Commissie, door den E.A. Raad der stad Zwolle benoemd, enz., Zwolle 1835; evenmin is de heer J. Geesink, gemeente-archivaris van Zwolle, er in geslaagd, hiervan iets op te sporen.

4 Ontvangen 30 Juni, beantwoord 23 Juli (no. 196).

5 Ontvangen 8 Juli, beantwoord 6 Aug. (no. 198).

6 Om nl. in Dresden te komen.

de daaraan onafscheidelijk verbondene gewaarwordingen te durven of te mogen blootstellen. De omstandigheeden spreken Uw vrij en moeten dus ook Uwe beschermers zijn en blijven. — — —

194. W. A. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE AAN J. R. THORBECKE.

Kleef, 26 Juni 1823 [1].

Lieve Vriend. Eindelijk gedurende de laatste dagen van mijn verblijf in deze gewesten eenigsints tot rust gekomen, wende ik mij tot U en achterhale zoo mogelijk het langdurige stilzwijgen. Mijn vertrek is op Zondag vastgesteld. — — —

Ware het mij toch vergunt, U bij mijne terugreis [2] in 't eige land weder te vinden. In Brussel zal ik 't mogelijke doen, om de minister Falck te spreken, verzekert — door Uwe eigene overtuiging — hier eene geheel andere denkwijze dan bij de overige heeren te vinden. Ik verbeelde mij, dat de menigvuldige afwisselende zaken en belangens Zijne Excellentie de Uwen wat hebben doen verzuimen — zoo niet vergeten. Wij zullen zien. Goede tijding zal ik spoedig mededeelen, de andere komt altijd te vroeg. — — —

Voor eenige dagen ging ik voor 't eerst mijne goederen eens een weinig na en dacht toen aan onze afspraak, er eenmaal, gedurende de gure hefstmaanden bij een open haard met pijpen en wijn te zamen de oude tijden te willen herroepen. Vergeet dit toch niet en maak U zelve tegen dien tijd de weg wat korter. Vale.

195. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Giessen, 2 Juli 1823 [3].

Beste Ouders. Ik schreef U den 14 Juny [4] en ik hoop, dien brief hebt gij ontvangen. Thans wil ik niet tot Zaturdag wagten, om U eene zeer geruststellende tijding mede te deelen, die U verheugen zal. Het is een brief van Falck, welke voorleden Maandag tot mij kwam. — — — [5]

Deze letteren konden niet volkomener, noch bepaalder gesteld zijn, want zij antwoorden in korte woorden op alles, waarover men kan verlangen gerustgesteld te worden, en regtvaardigen ten volle het vertrouwen, waarmede ik ten allen tijde op Falck bleef bouwen. Voor het overige doet het mij onbeschrijflijk veel genoegen, dat ik U hiermede eindelijk eens weder eene goede tijding heb mogen mededeelen. — — —

Ik verblijde mij hier voortdurend over het aangename mijner vriendelijke woning. Alle ramen mijner kamers staan vol bloemen, waarmede mij mevrouw Ritgen verzorgt. Zeven uitmuntende anjelierstokken, 1 verbena, 1 myrthe, een resedaboomtje, 1 lefkooije [6] en 2 maandrozen en daarenboven vier vasen, met altoos versche ruikers gevuld, versieren mijn vertrek. — — —

1 Ontvangen 1, beantwoord 8 Juli.
2 Volgens plan October 1824.
3 Beantwoord 12 (26) Juli (niet opgenomen) en 4 Aug. een vaatje haringen verzonden (vgl. no. 204, blz. 244).
4 Niet opgenomen.
5 Hier volgt no. 192.
6 Leukojen of violier.

196. J. R. THORBECKE AAN A. R. FALCK [1].

Giessen, 22 Juli 1823.

Hoogedelgestrenge Heer. De letteren, welke ik de eer had van Uwe Excellentie te ontvangen, hebben mij met den levendigsten dank vervuld. Terwijl dezelve mij op de beslissendste wijze van alle twijfeling en onzekerheid bevrijdden, stelden zij eene gewisheid in de plaats, die van Uwer Excellentie's voortdurende belangstelling, buiten welke ik geen anderen waarborg verlange.

Mijne studien zijn tegenwoordig hoofdzakelijk, om niet te zeggen uitsluitend, op de geschiedenis gerigt. De wensch der regering en de behoefte dezer hoogeschool wezen mij van den beginne af dit vak als het middenpunt mijner akademische werkzaamheid aan. De meeste geschiedkundige collegies worden hier of niet meer voorgedragen of zijn langzamerhand buiten den kring dergene geraakt, welke de jonge lieden zich opgewekt gevoelen bij te wonen. Tot de eerste behoort de geschiedenis van het Duitsche Rijk, met bijzondere ontwikkeling van het Duitsche staats- en opentlijke regt, welk collegie op mij te nemen ik mij niet dan na lang tegenstreven heb laten overhalen. De historien der Oudheid zijn zedert lang geheel verzuimd en de geaardheid en stemming der studenten is zoodanig, dat men beginnen moet door middel der nieuwere geschiedenis op hunne belangstelling voor het historische in het algemeen te werken. Het is moeilijk, hen te overreden, dat men deze zaken als de grondslag van alle wetenschappelijke vorming te behandelen hebbe. Zij willen aangenaam onderhouden zijn of zoeken voedzel voor hunne dromen en vooroordeelen aangaande staats- of volksbestaan. Intusschen vinde ik mij zelve met uitnemend genoegen aan deze historische studien gewijd en leerend, beschouwend, ontwikkelend, zet ik mijnen weg voort.

Van den beginne af heb ik vermijd, hetzij hier, hetzij met andere Duitsche hoogescholen in nadere betrekkingen of verbindtenissen te treden, welke de rekening op mij welligt vaster hadden doen maken, dan ik kon toegeven. Het ministerie heeft mij, om mij een blijk te geven, dat het mij wenschte te houden, reeds voorleden winter bij de bibliotheek willen plaatzen, hetwelk ik echter beleefdelijk van de hand wees. Voorts is hier geene vacature en ik ben verre verwijderd, iets te vragen. — — —

197. J. R. THORBECKE AAN K. L. W. VON GROLMANN [1].

Giessen, 31 Juli 1823.

Nach der Fürsorge, womit Eure Excellenz jeden Zweig wissenschaftlicher Thätigkeit an dieser Hochschule beleben, und nach der Theilnahme, womit Eure Excellenz auch den Anfang meines Strebens aufzumuntern geruhten, nehme ich mir die Freiheit, Euer Excellenz über die Verhältnisse meiner akademischen Thätigkeit und worauf es hier in Betreff der Förderung des geschichtlichen Studiums insbesondre ankomme, einigen Bericht abzustatten.

Die historischen Studien sind seit geraumer Zeit aus dem Kreise derjenigen Vorlesungen, worauf Werth gesetzt zu werden pflegt, fast verbannt. Es hat diese lange Entwöhnung bei der akademischen Jugend eine gewisse Weichlichkeit erzeugt, welche sich mit dem von den Gymnasien Mitgebrachte begnügt oder

[1] Klad.

höchstens eine angenehme geschichtliche Unterhaltung erträgt, aber den Ernst und kräftigere Nahrung scheut. Bei meiner Ankunft meinte ich, den Faden an die Geschichte des Alterthums. als den Anfangspunct des ferneren historischen Studiums anknüpfen zu können, fand indess, dass man sich in dieser Beziehung gerne bei dem früheren Schulunterricht beruhige. Dass nicht jeder junge Mann eine gründliche geschichtliche Vorbereitung für einen wesentlichen Bestandtheil seines akademischen Studiums halten würde, war nach der allgemeinen Beschaffenheit der Deutschen Universitäten und von Giessen in 's besondre zu erwarten, aber nachdem sich unter 300 auch nicht 8 oder 10 fanden, welche dieses Bedürfniss fühlten, war leicht zu ersehn, dass hier auch nichts übrig und Alles zu erneuern sey. Hierzu erblickte ich einen doppelten Weg, einmahl durch Behandlung von diesem oder jenem Theil der neuern Geschichte das Interesse der Studirenden für Geschichte überhaupt in Anspruch zu nehmen, oder eine Seite der Geschichte aufzufassen, welche mit einem Brodstudium so verflochten sey, dass man hoffen könne, durch letztres auch allmälig die Erstere in ihrem Rang wiederherzustellen und in den Zusammenhang des akademischen Unterrichts einzuschieben. Um jenes zu erreichen wählte ich einen öffentlichen Vortrag über die Geschichte des Hauses Stuart bis zur Thronbesteigung von Wilhelm den Oranier; zu diesem Behuf machte ich mich, besonders auf Ersuchen der Professoren der Rechte, anheischig zu einer historischen Entwickelung der Staats- und Rechtsverfassung des Deutschen Reichs. Das zuerst genannte Collegium ist mit ziemlicher Frequenz besucht worden; über die Reichsgeschichte aber in diesem Semester zu reden, hat man mich nicht in den Stand gesetzt. Ich werde indess fortfahren, diese Vorlesung auch auf das nächste Semester anzukündigen, und wünsche zugleich, unter Euer Excellenz Genehmigung, mich zu einem Vortrag über die Weltereignisse von 1789 bis 1804 zu erbiethen. Meine Absicht dabei ist zweifach. Ich muss mir selbst die Gelegenheit zu verschaffen suchen, den Studirenden das ganze Gewicht und die wahre Bedeutung der geschichtlichen Erkenntniss mitzutheilen, welches nur bei einem Gegenstande möglich ist, an dessen Behandlung sie sich veranlasst finden, Theil zu nehmen. Sodann könnte man durch eine scharfe und tiefe historische Betrachtung einer Periode, welche die Mutter ist so mannigfaltiger Bewegungen der neuern Zeit, in vielen Köpfen manche Vorurtheile und Träumereien zerstreuen, die einem tüchtigen unbefangenen akademischen Studium, vorzüglich des Geschichtlichen, bedeutende Hindernisse in den Weg legen und überall der Reinheit der Auffassung schaden.

Es ist mir leid, Eurer Excellenz keine erfreulichere Nachrichten mittheilen zu können. Ich werde indess unausgesetzt das Meinige thun und habe keineswegs Ursache an den Erfolg zu verzweifeln, insofern man nur nicht verlangt, was Jahrelang vergessen daniederlag, in zwei Semester zu einem vollen wissenschaftlichen Leben erstanden zu sehn. Vor allen wird sich mein Muth gehoben fühlen, insofern Eure Excellenz geruhen werden, meinen Bemühungen Eurer Excellenz fernere Gewogenheit und Zustimmung zu sichern. — — —

198. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Giessen, 2(6) Augustus 1823 [1].

Beste Ouders. — — —

Van het porto kan ik niet spreken zonder aan het antiquos renovare dolores [2] van den pius Aeneas te denken. Maar met deze pietas zelve schijnt mij deze zorgelijke denkwijze over het porto der brieven in wederspraak te zijn. Het is waar, ik heb geen geld en moet leven van hetgeen ik opneem; maar ik moet U desniettegenstaande ernstig verzoeken, deze omstandigheden bij het schrijven van brieven aan mij volstrekt voorbij te zien [3]. Ik acht mij nimmer rijker dan na den ontvangst Uwer letteren en de prijs komt daarbij zoo weinig in rekening, dat ik mij integendeel verheug, den besteller iets te mogen geven voor de vreugde, welke hij mij verschaft. Indien het wezen moet, wil ik U liever zeldzamer schrijven of anders mijne brieven frankeren, zoo gij U slechts door geene bedenkingen hoegenaamd laat beperken in de ruime vervulling mijner wenschen. Ik verzoek U, mij dit te beloven. Wie weet, hoe lang ik U bezit, mijne Ouders, en wij zouden ons door eenige stuivers laten bepalen, ons wederzijds te onttrekken, hetgeen de liefde eischt? Ik verblijdde mij zoo hartelijk over de vreugde, welke ik vooronderstelde, dat mijn brief [4] U maken zoude, en zag wederom met ongeduldige vreugde Uwe eigene uitdrukking van dit gevoel te gemoet, dat ik niet meer wist, waaraan ik was, toen ik niets ontving. Van nu af reken ik er op, dat gij mijn verlangen als het hoogste beginsel beschouwt, te meer daar dit verlangen met de begeerte van Uw hart zamenstemt. — — —

Collegie houde ik niet. Daarentegen heb ik tegen het volgend halfjaar aangekondigd: 1. Geschichte der Staaten des Alterthums, 2. Historische Entwickelung der Staats- und Rechtsverfassung des Deutschen Reichs, 3. die Geschichte der europäischen Weltereignisse vom Jahr 1789 bis 1804, 4. Geschichte der Philosophie des Alterthums. Het Latijn is een erge steen des aanstoots. Ik vertrouw echter, dat het doceren in de Nederlanden mij allenskens de lang verzuimde oeffening en vaardigheid teruggeven zou, en ik ben ook genodigd, het daarop grootendeels te laten aankomen. Hier blijft mij niets over, dan mij door lezen van tijd tot tijd in den gang te houden. — — —

199. K. L. W. VON GROLMANN AAN J. R. THORBECKE.

Darmstadt, 4 Augustus 1823.

Wohlgebohrner Herr, insonders hochzuehrender Herr Doctor. Eures Wohlgebohrnen interessante Darstellung [5] der unangenehmen Verhältnisse, mit welchen auf der Universität Giessen derjenige zu kämpfen hat, der das geschichtliche Studium emporzubringen strebt, habe ich zu erhalten die Ehre gehabt.

Recht sehr hat mich diese Darstellung geschmerzt, theils weil ich es an sich nur innigst beklagen kann, dass das Interesse für dieses hochwichtige Studium in Giessen beinahe ganz erstorben zu seyn scheint, theils aber auch, weil ich

1 Beantwoord 13 Aug. (no. 201).
2 Het hernieuwen van oude pijnen (Vergilius, Aen. 2, 3).
3 Deze passage is het antwoord op het slot van een niet opgenomen brief van F. W. d.d. 9 Juli, die, om hem de portokosten te sparen, eerst de 26ste Juli was verzonden.
4 No. 195.
5 Vgl. no. 197.

so sehr gewünscht hätte, einen Mann von Eures Wohlgebohrnen anerkannten Kenntnissen und classischer Gelehrsamkeit innig mit dem Interesse der Ludoviciana verbunden zu sehn.

Dass dieses nun mehr sehr schwer fallen dürfte, sehe ich voraus, denn auf der einen Seite begreife ich, dass solche traurige Verhältnisse den grössten und freudigsten Muth lähmen müssen, auf der andern Seite aber werden Euer Wohlgebohrnen ermessen, dass die Regierung da, wo von Besetzung der öffentlichen Stellen, nicht bei einer Academie der Wissenschaften, sondern bei einer Universität die Rede ist, die glücklichen Erfolge nicht ausser aller Betrachtung lassen kann.

Der Schluss Eures Wohlgebohrnen geehrten Schreibens lässt mir indess doch noch einige Hoffnung, dass Sie nicht ganz von allen Versuchen abstehn wollen. Mit wahrem Antheile werde ich diese beobachten, der Erfolge mich innigst freuen und mich glücklich schätzen, wenn ich irgendwo Gelegenheit finde, die ausgezeichnete Hochachtung zu bethätigen, mit welcher ich die Ehre habe, zu seyn — — .

200. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Giessen, 6 Augustus 1823 [1].

Beste Ouders. — — —

De inhoud van dezen zal U geenszins aangenaam zijn, maar ik kan U denzelven niet sparen, dewijl dientengevolge onverwijld bepaalde maatregelen noodwendig zijn geworden. De zaak is deze. Zedert vier weken was het berigt des akademischen senaats, waarin de meerderheid de voordragt deed, mij als buitengewoon professor bij de philosophische faculteit met een tractement van f 200—300 aan te stellen, naar Darmstadt aan het ministerie verzonden. De gewoonte is, dat tot eene dergelijke voordragt gelegenheid gegeven wordt door een request (suppliek) van dengenen, die wenscht aangesteld te worden, aan het ministerie, waarin hij verzoekt, geplaatst te worden, welk request dan aan den akademischen senaat verzonden wordt, om daarover te rapporteren. Thans was op eene buitengewone en voor mij eervolle wijze de voordragt uitgegaan van den rector der hoogeschool en hem viel de meerderheid bij. Andere verklaarden zich tegen mij. De GeheimRath Schmidt en prof. Wilbrand schreven nog privatim aan Von Grolman, om een spoedig en gunstig besluit te bewerken. Ik meldde U van dit alles niets, dewijl ik voorhad, U met den eindelijken uitslag, zoo die gunstig ware, waaraan te twijfelen geen gegrondde oorzaak voorhanden was, te verrassen. De zaak is anders uitgevallen. Ik deelde U reeds dezen morgen mede, dat ik aan Von Grolman een berigt opgezonden had over den stand der historische studien aan deze akademie. Daartoe was de eerste aanleiding de volgende. Ik wenschte in het volgend halfjaar een collegie te houden, hetwelk de belangstelling der studenten voor historie zou moeten wekken, en had daartoe de geschiedenis van het tijdperk van 1789—1804 gekozen. Dewijl intusschen de behandeling der Fransche revolutie aan veele staatkundige bedenkelijkheden, vooral in onzen tijd, onderhevig is en de regering daarbij welligt dadelijk aan de zoogenaamde demokratische Umtriebe harer studenten denken zou, zoo oordeelde de rector der universiteit, dat het ministerie het geven

[1] Beantwoord 13 Aug. (no. 201).

van een dergelijk collegie niet gaarne zoude zien. Hierop besloot ik aan Von Grolman zelve te schrijven en hem een algemeen overzigt van hetgeen hier te doen zij, te geven. — — — [1]

Op dezen brief, over welken Wilbrand en Ritgen in het levendigst enthusiasme geraakten, zoodat zij geene uitdrukkingen wisten te vinden, mij hunne voldoening te kennen te geven, ontving ik dezen morgen, even nadat ik den mijnen aan U afgezonden had, — — antwoord. — — — [2]

Deze brief geeft genoegzaam te kennen, dat hier voor mij geen blijven meer is, en ook Wilbrand en Ritgen zien dit, hoezeer met de diepste verontwaardiging en de innigste smart in. Bij deze betrekkingen, wanneer alle ondersteuning afgesneden is, is het onverschillig, waar ik geld verteer en arbeide, en op veele andere plaatzen kan ik dit met beter gevolg dan in Giessen, waar men mij van alle zijden tegenwerkt. Er komen nog veele andere redenen tezamen, waarover ik U echter slechts mondelijk zou kunnen onderhouden. Mijn besluit is dus genomen, in eenige weken naar Göttingen te vertrekken, daar den rijkdom der bibliotheek ten dienste mijner studien te besteden en zonder mij op docentschappen in te laten, van Falck mijne bestemming te verwagten. Eenig geld wil mij Wilbrand voorschieten; zoo ik het overige niet hier bekome, zal ik U verzoeken, wederom een paar hondert gulden bij Schlingemann voor mij op te nemen. Mijne volgende omstandigheden zullen mij, hoop ik, in staat stellen, deze schulden af te doen. In Göttingen ben ik welligt in staat iets te schrijven; hier heb ik mijne studien op berekening moeten inrigten en dan het een, dan het ander aanvatten. Over den weg, dien ik in te slaan heb, kan geen twijfel meer zijn en ik ben derhalve ook volkomen gerust, zijnde eindelijk tot eenige beslissing geraakt. Voor U smart het mij, mijne Ouders, dat ik U met de berigten van zoo menige teleurstelling grieven moet. Maar het is dit alles eene hoogere beschikking en wij moeten handelen en werkzaam zijn, waarheen deze ons wijst. — — —

201. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 11/12 (13) Augustus 1823 [3].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Zo is dan Uwe schijnbaare provisioneele bestemming voor Giessen ook slegts een oeffen- en proefjaar geweest; het is dusdanig, als het is, allersmartelijkst en grievend voor de belangstelling en vriendschap van de heeren Ritgen en Wilbrand. Maar wij moeten ons de hogere schikking laten welgevallen — —. En in deesen toestand approbeer ik ook als meest doelmatig Uw vertrek na Göttingen, alwaar gij Uw ook na mijn oordeel provisioneel voor Uwe studien en voor Uwen omgang het best zult gevoelen. Ik hoop dus, dat gij dat besluyt maar spoedigst zult realiseeren en geeven daarvan onmiddelijk voor Uw vertrek een genoegsaam inlichtend berigt aan onsen Falck. — — —

Uwe finantielle omstandigheeden zijn voor mijn als vader zeer diep bedroevend en gaan mijn in mijn eige toestand om zo veel drukkender ter harte; ik kan en mag Uw daarvan geene mededeeling doen, dat blijft eerlang — zo

1 Hier volgt no. 197.
2 Hier volgt no. 199.
3 Ontvangen en beantwoord 18 Aug. (no. 204).

God wil — voor de mondelinge. Wanneer gij Uw intusschen niet meer redden kunt, geef mijn dan berigt, om Uw bijstand te besorgen. — — —

12 Augustus. — — —

Wanneer ik nu drie jaaren van Uw leven terugdenk en mij herinner aan het vertrouwen en de vereering, die Uw toen ten deel wierden, dan had men immers op dat tijdstip niet anders kunnen denken, als men gedagt heeft: gij treed in eene schitterende loopbaan, Uw fortuyn en Uwe versorging zijn gegrondvest en het zal er nu slegts van afhangen, welk gebruyk gij zelven maakt van de groote voorregten, die Uw ten deel worden. Maar, indien men ook slegts eenigsins had kunnen denken of voorzien: hieragter verschuylen zig belangzugtige drijfveeren van een enkelen professor, wiens mislukte ontwerpen Uwe schoone vooruytzichten geheel en al zullen verduysteren en die Uwe ingetreede afhangelijkheid van het gouvernement zo drukkend en verderflijk zal doen worden, dan zou men immers gesegd hebben: ik bedank den Koning voor dat, hoe zeer ook, vereerende en onderscheidende vertrouwen, ik zoek liefst provisioneel een eenvoudig rectoraat en bewaar en geniet daarbij mijne goude onafhangelijkheid van eigenbelang en gouvernement. Niet waar, dat is buyten allen tegenspraak? Procul a Iove, procul a fulmine [1]. — — —

Maar — daarentegen moeten wij nu ook weeder niet uyt het oog verliesen: wij weeten nog niet, wat wij in dit bittere oeffenjaar hebben moeten en zullen leeren en wat daardoor heeft moeten voorbereid worden voor Uw navolgend en daaruyt voortvloeyend wesentlijk geluk. En hier is het waare standpunt voor onse geruststelling, voor onsen troost en voor onse bemoediging. Wij hebben daarbij — God zij gedankt! — de overtuijging, vrij te zijn van eige verwijtingen en in gemoede voor God gehandelt te hebben. En zo willen wij ons oprigten en met vertrouwen voortwandelen. Houd dus goeden moed, mijn Zoon, en zie getroost op tot den Vader der Wijsheid en Liefde, die ons leid en zeeker zig in Zijne leidingen aan ons verheerlijken zal.

De collegien, die gij voor het volgende halve jaar had aangekondigd, schijnen mijn *daar* zeer doelmatig, maar mijn dunkt, indien die eens waaren doorgegaan, dan zoud gij daarmede dog ook al te veel werk hebben gehad. Intusschen ontwaar ik met veel genoegen, dat gij Uw zo ernstig op het geschiedkundig vak hebt toegelegd, en wenschte wel, dat Falck zulks reflecteerde, dewijl hem dit in zijne wenschen en ontwerpen voor Uw zou kunnen behulpsaam zijn. En Uw verblijf in Göttingen zal Uw door den omgang met Heeren en Eichhorn in dit vak ligtelijk nog voordeelen van groot belang kunnen aanbrengen. En Uw vertoeven in Göttingen misschien slegts kort kunnende zijn, zou ik Uw dog wel raaden, Uw oog dadelijk op dien omgang te rigten.

Wilt gij in de geleerde wereld optreeden en iets aan het licht brengen — bravo — dat voorneemen heeft mijnen geheelen bijval en aanmoediging, maar dan, mijn Zoon, wees in Uwen toestand dog vooral omzigtig, zowel in de keus van het onderwerp, als van de behandeling, en onderwerp Uw dan vooraf ook aan de goedkeuring van een of twee genoegsaam weldenkende en g'accrediteerde vertrouwde. Hierin zal Uw de waaksaamheid en voorsigtigheid voor allen dingen moeten ter zijde blijven. — — —

[1] Ver van Jupiter, ver van de straf (oude spreekwijze, te vinden bij de Adagia van Erasmus).

202. H. C. H. AAN J. R. THORBECKE.

⟨Zwolle, 12 Augustus 1823.⟩

Lieve Broeder. Deze weinige woorden wenschte ik gaarn zonder weten van Vader bij te voegen. Indien gij eenigzints kunt, zoek U dan toch daar met geld te helpen. Vader is hierover in de drukkendste verlegenheid: bij Schlingeman kan niet meer gevraagd worden om geld, want toen voor eenige maanden Vader voor zich zelve iets geld moest opnemen, heeft hij Schlingeman het sedert zo langen tijd verzamelde spaarpotje van 30 pistolen tot onderpand voor f 300 aangeboden en dit nam hij tot grote verwondering aan. En buiten Schlingeman weten wij ook niemand. Van Muiden heeft Vader meermalen stellig verzekerd, aan geen particulier geld te lenen. Vader weet ook tegenwoordig niet, hoe in de nodigste behoeften te voorzien. Het spijt mij zeer, zo aan U te moeten schrijven, dog ik kan niet anders. Laat het U niet verontrusten: God zal helpen en laten wij hierin volkomen gerust zijn.

Gij laat tog hiervan niets in Uwe brieven aan onze ouderen of aan mij blijken.

203. J. R. THORBECKE AAN A. R. FALCK [1].

Giessen, 18 Augustus 1823.

Eene nadere beschouwing mijner tegenwoordige betrekkingen geeft mij aanleiding, de maatregelen daarvolgens te nemen aan Uwer Excellentie's beoordeeling voor te leggen. Uwe Excellentie had de goedheid, een jaar geleden, toen ik de eer had, Uwer Excellentie het voorlopig gekozen middel tot voorziening in mijne omstandigheden mede te deelen, mij te schrijven, dat Uwe Excellentie aangaande mijn wedervaren bij deze Duitsche hoogeschool niet zonder bekommering zij. Ik heb geleerd, in deze woorden nagenoeg eene voorspelling te zien, en hetgeen ik Uwer Excellentie van tijd tot tijd van hier meldde, droeg daarvan de blijken. Intusschen bleef ik nog eenigzins hopen, dat het mij allenskens gelukken zou, aan deze hoogeschool eenen beteren geest voor het doel mijner akademische werkzaamheden te wekken, en meende, dat de regering, opmerkzaam gemaakt op het verval van zoo menige studien aan hare universiteit, door de nodige beschikkingen den invloed van den docent gaarne zou willen aanvullen. Hierin ben ik teleurgesteld en over het algemeen van den beginne af gebragt tot eene worsteling als 't ware met de bestaande stemming, in welke verder met genoegen te bestaan deze akademie eene Nederlandsche en ook het overige, hetgeen men hier vindt, van meer betekenis moest zijn. Dat ik de aanstelling bij de bibliotheek op grond mijner betrekkingen tot mijn vaderland niet heb aangenomen, schijnt ook de belangstelling der regering voor hetgeen ik in andere opzigten doen kon, verminderd te hebben en ik zie niet in, waarom ik bij dezen stand der zaken, in welken aan de ééne zijde de genoemde beletzelen mijne werkzaamheid bij deze hoogeschool vertragen en aan de andere geene genoegzame vergoeding ten aanzien der hulpmiddelen tot bevordering mijner studien, de onderscheiding en leerzame omgang van eenige weinige geleerden uitgezonderd, aanwezig is, niet liever in andere voor mijne studien gunstigere omgevingen mijne bestemming van Uwe Excellentie afwagte. Het verlopen

[1] Klad.

jaar acht ik wel geenszins verloren, want het heeft mij tot de vervolging van menige rigting aanleiding gegeven, op welke veel te winnen was, ook voor andere zaken, maar men zoude beginnen, het volgende te verliezen, inzooverre men langer vergeefs poogde, de perken, welke hier de werkzaamheid omgeven, uit te breiden. Onder Uwer Excellentie's goedkeuring wensch ik derhalve, daar de halfjarige cursus binnen kort ten einde is, naar Göttingen [1] te verhuizen, om zonder mij op eenige verbindtenis met de universiteit of betrekkingen van docent in te laten, de rijke bibliotheek en het verkeer met de geleerden aldaar ten dienste mijner studien, vooral in philosophie en geschiedenis, te besteden. Van akademische werkzaamheid bij eene Duitsche hoogeschool begeer ik geheel af te zien en mij alleenlijk voor mij verder voor te bereiden, om in de Nederlanden waardiger aan het doel te beantwoorden, hetwelk Uwe Excellentie mij zal willen geven. Mijne omstandigheden zijn wel niet van dien aard, dat zij zich met eene zoodanige vrije existentie zonder bezwaar verdragen, maar ook mijne akademische verpligting in Giessen was tot nog toe, tegen alle beloften, op welker vervulling ik echter ook niet heb willen dringen, met geene verzekering mijns bestaans verbonden. In allen gevalle berust mijn voornemen op de vooronderstelde goedkeuring van Uwe Excellentie, zonder welke voorkennis ik niets te ontwerpen of te ondernemen verlange. — — —

204. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Giessen, 18 Augustus 1823 [2].

Beste Ouders. — — —

Het was mij buitengemeen aangenaam te vernemen, dat gij mijn besluit naar Göttingen te vertrekken zoo volmondig goedkeurt en U met mij uit den brief van Grolman dadelijk overtuigd hebt, dat hier geen blijven meer voor mij is.

Aan Dohrs had ik reeds geschreven om te weten, of mijne oude kamers vacant waren, maar ten antwoord ontvangen, dat hij dezelve tot Paasschen toe verhuurd heeft. Nu zal ik hem opdragen, mij andere te bezorgen. — — —

In Uwe aanmerkingen omtrent de onverwagte van het afgelopen jaar en de menigerhande teleurstellingen zedert het eerste verlaten van het vaderland met deszelfs gevolgen stem ik volkomen toe. Ik houde mij evenzeer als gij overtuigd, dat het zoo komen moest en ook het volgende gerustelijk aan hoogere leiding over te laten is. Ik ben derhalve ook nimmer verder van moedeloosheid verwijderd, als wanneer eene bepaalde beslissing, hoezeer ook, gelijk het ons schijnt, ten nadele, gevallen is, welke alle twijfeling wegneemt, of en hoe wij te handelen hebben. Dit geval is thans aanwezig.

De haringen zijn prompt overgekomen en wel den 11 Augustus, den dag voor het verjaarfeest van mevrouw Ritgen, op hetwelk zij derhalve dadelijk moesten paraderen. Zij zijn inderdaad uitmuntend, heerlijk uitgezogt en voortreffelijk bewaard, zoodat zij, met de grootste vreugde ontvangen, algemeene sensatie maakte⟨n⟩. Ik dank U ten hartelijkste voor deze bezorging [3]. — — —

[1] In een brief d.d. 13 Augustus aan F. Creuzer, decaan van de philosophische faculteit te Heidelberg, had hij bij deze geïnformeerd naar de mogelijkheid van een aanstelling aan de universiteit aldaar en deze had hem 16 Augustus geantwoord, dat de situatie te Heidelberg in dit opzicht zelfs minder mogelijkheden bood dan die te Giessen.

[2] Beantwoord 26 Aug. (niet opgenomen).

[3] Waarom hij zijn vader had verzocht (vgl. blz. 236, noot 3).

De omgang in Göttingen is wel van geene bijzondere betekenis, intusschen zal ik er zonder twijfel zooveel partij van trekken als mogelijk. Ook is het waar, gelijk gij schrijft, dat ik met verscheiden geleerden dier hoogeschool thans meer punten van aanraking heb dan bij mijn eerste verblijf. — — —

Aan Dohrs heb ik geschreven, mij kamers voor de maand September te huuren. — — —

205. G. DE VOS AAN J. R. THORBECKE.

Amsterdam, 21 Augustus 1823 [1].

Dat gij, dezen openende, met verwondering zult ontwaren, dat ik de schrijver ben, dat kan ik gissen; moeyelijker is het mij te gissen, of gij het met genoegen, dan wel met onverschilligheid of ook wel met misnoegen ontwaren zult. — — —

Ja, Thorbecke, ik gaf U menige reden tot groot misnoegen mijwaards. Gij waart het, die bij dien grooten slag, welke het vorig jaar mijn hart trof, terstond gereed waart, mij te troosten en op te beuren, die mij werkelijk opbeurdet, voor zooverre ik daar toen geschikt voor was [2]. En U liet ik gaan, alsof Uwe deelneming, alsof gijzelve mij niets waart. — — —

Kom dan, Thorbecke, laten wij hetgeen geschied is, vergeten en vergeven en laat ik U weder mijnen besten vriend noemen of liever: noem mij en geloof mij Uwen besten vriend. Laat de oude vriendschap, die ons, terwijl wij beiden te Leijden waren, zoo menig genoegelijken avond heeft doen doorbrengen, niet van alle genoegen beroofd zijn, terwijl wij zoo verre van elkander verwijderd zijn. Hoor dan het een en ander, hetwelk, als min of meer op Uwen vriend betrekking hebbende, U niet onverschillig zal zijn, maar ook wat ik U, Uzelve betreffende, melden wil, openhartig schrijvende hetgeen ik meen.

Wat is er veel voorgevallen sints wij elkander het laatst gezien hebben: gij, die van Uwe reis teruggekomen waart, om naar Uwe en mijne gedachte een leerstoel te beklimmen tot Uw genoegen en tot roem van het vaderland, gij thans te Giessen. En dat waarom, omdat men U miskend heeft. Dit zeker is de eerste oorzaak van Uw thans minder gelukkig leven, maar niet minder waar is het, dat Uw besluit om het land te verlaten te overijlend geweest is. Dit kunt gij mij niet ontkennen en al was het toentertijd niet te voorzien, wat er de gevolgen van zijn zouden, het vervolg zal U tog het verkeerde daarvan hebben doen inzien. Maar misschien zegt gij, wat heeft hij mij dit te herinneren; hetgeen eens geschied is, is niet te veranderen, geef mij liever een raad, hoe weer met genoegen in het vaderland ontvangen te worden. Maar die weet ik U moeyelijk te geven. Gij weet wellicht beter dan ik, hoe Uwe zaken hier staan; gij weet, dat en Zijne Majesteit en Falck en anderen tegen U ingenomen zijn; gij weet beter, wat U te doen staat, dan ik, die met Uwe gedachten over een en ander geheel onbekend ben en dus veel min raden kan, wat Uwe voornemens zijn. Wilt gij mij hiervan deelgenoot maken, dan zult gij mij waarlijk veel genoegen doen, niet uit nieuwsgierigheid, maar uit ware belangstelling ten Uwen opzichte. Geloof, dat ik U, aan wien ik mij veel verschuldigd reken, zoo gaarne gelukkig zag, geloof, dat, wanneer ik daar iets toe kan medewerken, ik dit zoo gaarne zoude doen. Zijt gij verlangend het een of ander te weten, schrijf het mij, ik

1 Ontvangen 23, beantwoord 24 Sept.
2 Vgl. no. 137, blz. 182, noot 1.

zal het voor U zien op te sporen, ik zal U openhartig en belangeloos melden, hetgeen ik weet, en het zal mij een waarachtig genoegen zijn U van dienst te zijn geweest. — — —

Gij weet, wat ik van Nieuwenhuis zijn oratie zeide, toen waart gij te Leijden. Nu, ik heb niet verkeerd geaugureerd; ik ben eenige keeren op zijn kollegie geweest, dat is heel zoet, maar zonder pit. Die man is, geloof ik, excellent om physische proeven te vertoonen; dat doet hij zeker keurig en netjes, maar een professor in philosophie, dat moet een ander man zijn. Neen Vriend, dat zoudt gij anders gedaan hebben. Men zou zeggen, een professor in dat vak moest door kracht van taal en reden den meesten invloed op zijn toehoorders hebben, maar juist het tegenovergestelde, want hadden wij oude studenten ons niet de moeite gegeven, om van tijd tot tijd zijne lessen bij te wonen en orde te houden onder de jongeren, dan was alles in de war geloopen en dat, begrepen wij, zou geen voordeel zijn voor de academie. — — —

206. A. R. FALCK AAN J. R. THORBECKE.

Brussel, 31 Augustus 1823 [1].

Het zal wel niet volstrekt noodzakelijk zijn U te melden, dat ik zeer verre ben van Uwe verhuizing naar Göttingen af te keuren; doch gaarne wil ik U alle onzekerheid deswege besparen en daarenboven verschaft mij dit antwoord de gelegenheid van U te doen opmerken, dat men zich voor betrekkingen in de geleerde wereld veel gemakkelijker losmaakt, dan in de staatkundige; dat een lectoraat of de aanstellingen bij eene bibliotheek geene eigentlijke ambten zijn en dat ik dus geene genoegzame reden zie, waarover eene academische werkzaamheid door U vermijd zoude worden, indien zich, tegen verwachting, te Göttingen daartoe eenig uitzicht opende. Dat het er U in allen geval wel ga, is mijn opregte wensch!

207. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 4 September 1823 [2].

Beste Ouders. Uwe letteren van den 25 Augustus ll. ontving ik den 4 September, op welken dag ik mijn vertrek van Giessen bepaald had. Ik reisde dienzelfden avond tusschen 10 en 11 uren van daar en kwam den volgenden avond te 10 uren in Cassel aan, waar ik den volgenden morgen neef Frans nog bezogt, totdat ik om 12 uren met de diligence wegreed, die mij gisteravond hier bragt. Dezen morgen liet ik mij door mijnen ouden hospes Dohrs de logis aanwijzen, welke hij met de uiterste zorgvuldigheid op nader bezien voor mij uitgezogt had. Dientengevolge woon ik thans reeds in een kleine kamer met een alkove bij de Frau Professorin Fiorillo. De straat heet, geloof ik, Auf den Marsch. Hier blijf ik tot het eind van deze maand en heb op den winter twee kamers op de allee gehuurd. Bij de groote frequentie in Göttingen (er zijn hier thans ongeveer 1600 studenten) is het mij onmogelijk geweest, ook verder bij de maand te huuren, maar heb mij van October af op 1/2 jaar moeten verpligten. Zelfs tot deze conditie zijn hier naauwlijks kamers te krijgen.

[1] Ontvangen 8 Sept.
[2] Beantwoord 15 Sept. (niet opgenomen).

Nederlanders zijn hier geene, als een graaf van Rechtern, die echter juist overmorgen weder vertrekt. Deze is een bijzonder vriend van Schimmelpenninck en ik maakte dezen morgen met uitnemend genoegen zijne kennis. Jammer is het, dat ik hem slechts heb leeren kennen, om van hem te scheiden. Magis ostensus quam datus [1]. — — —

208. P. J. UYLENBROEK AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 8 September 1823 [2].

Het is nu, zoo ik mij niet bedrieg, omtrent een jaar geleden, waarde Vriend, sedert ik U het laatst schreef; voorzeker een lang tijdsverloop en een verzuim, waarover gij weinig zult tevreden zijn. Ik zelve ben er ook niet mede voldaan en verlang niets meer dan weder, zoo veel mogelijk, te verbeteren, 't geen misdaan is. Bijzondere redenen ter mijner verontschuldiging, die gij misschien verwacht, zal ik niet opgeven, noch verzinnen, want zij bestaan er niet, en ik hoop door deze opregte belijdenis tenminste zooveel te verwerven, dat gij mij Uwe oude genegenheid terugschenkt, zoo gij ze mogt ingetrokken hebben, of dezelve bevestigt en versterkt, indien gij ze nog voor mij koestert. Doch, gelijk ik U hier openhartig mijne schuld beken, zoo moet ik U tevens even rondborstig belijden, dat ik U van een diergelijk verzuim ten mijnen opzigte niet geheel en al vrijspreken kan. Het is waar, gij hebt het laatst geschreven en in zoo verre hadt gij het regt eerst eenig antwoord van mij te verwachten, doch het is ook waar, dat Uwe letteren van dien inhoud waren, dat zij mij gegronde hoope overlieten van weldra, en ook zonder mijne bede, in een volgende iets meerders en wezenlijkers omtrent alles, wat U betrof, te zullen vernemen. Maar ook dit toegegeven zijnde, zoo vraag ik, of gij dan zoo sterk op Uw regt staat, dat gij het ten eene maal voor ongepast houdt, mij voor de tweede maal te schrijven, wanneer ik verzuim de eerste keer te antwoorden. Indien gij dit onder vrienden voor gepast en billijk houdt, ik kan mij met dit gevoelen niet vereenigen. Doch genoeg hiervan. Ik belijde gaarne schuld en gij zult, hoop ik, gaarne kwijtschelden. — — —

Twee dagen, nadat ik het stoffelijk overschot mijner geliefde zuster ter aarde had besteld, was de dag bepaald, waarop ik mijne oratie zoude houden. Dat ik hiertoe weinig lust gevoelde, kunt gij gemakkelijk beseffen. — — —

Onder mijne toehoorders had ik onze waardige Van Swinden, wien onze belangen steeds zoo zeer ter harte gingen. Hij verheugde zich hartelijk, mij tot eene bestemming geraakt te zien, en betuigde mij toen en hij heeft dit nog dikwerf naderhand betuigd, hoe aangenaam het hem zoude geweest zijn, ook U voor ons land behouden te hebben. Deze brave man is ons ook reeds ontvallen. — — —

Hoezeer het bezit mijner geliefde Pauline mij tot troost en opbeuring geweest is, kan ik U niet genoeg zeggen. — — —

Den 25en April zijn wij getrouwd en weinige dagen daarna naar hier vertrokken. Wij bewonen op de Papegracht over het Museum een vrij goed huis, wij leven gelukkig en vergenoegd en hebben (in matigheid) rijken overvloed. Mijn lieve wijfje maakt mij door hare liefde en deugden hoogst gelukkig en

1 Lett.: Meer voorgehouden dan gegeven.
2 Ontvangen 23 Sept.

zij verblijdt mij niet weinig door het stralend vooruitzigt van in den beginne des volgenden jaars een pand onzer liefde te schenken, 't welk God geve, dat haar in alle opzigten gelijke. — — —

College heb ik in het afgeloopen academiejaar niet gehouden, uit gebrek aan toehoorders. Evenwel heb ik onderscheiden privaatlessen gehad. — — —

Van der Boon — — is ll. Vrijdag naar Amsterdam vertrokken (non optimo animo) om het professoraat te aanvaarden. — — —

Kemper is bijkans niet in de stad geweest, zoodat ik van hem weinig of niets vertellen kan. Hij en vele anderen vragen evenwel dikwerf naar U en de belangstelling in U is in genen deele gebroken. Zorg, beste Vriend, dat ik niet altijd onwetend omtrent U schijne. — — —

209. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 23 (24) September 1823 [1].

Beste Ouders. Uwe letteren van den 15 ll. met de ingeslotene van Uylenbroek [2] en De Vos [3] ontving ik heden. Ik verheug mij hartelijk over Uw welzijn en kan U uit mijne eenzaamheid ten dien opzigte even goede berigten mededeelen. Deze wordt nu en dan slechts afgebroken door den omgang met den Dr. Krause, over wien ik U reeds voor een paar jaren uit Dresden moet geschreven hebben en die thans vóór eenige weken vandaar met vrouw en kinderen naar Göttingen verhuisd is, met oogmerk om zoowel de bibliotheek tot de volkomenere uitgave van eenige werken te besteden, als om hier in de qualiteit van privaat-docent collegie te geven. Het zamenkomen met dezen man, buiten twijfel een der grootste geleerden en tevens der uitmuntendste wijsgerige denkers van Duitschland, is mij eene ware verrassing en groote vreugde geweest. Op zijnen voorslag bezoeken wij ons beurt om beurt ieder avond van 6—7 of 8 uren en den Zondag nademiddag maak ik met hem en zijne familie eene wandeling. [4] Bovendien heb ik hier de kennis hernieuwd van Blumenbach, Eichhorn, vader en zoon, Reuss, Benecke en de overige bibliothekarissen, Heeren, Mayer, Dissen en Müller. Bouterwek, Schultze en Hausman zijn op reis. Bij alle bovengenoemde heb ik een zeer humanen ontvangst genoten en op de bibliotheek behandelt men mij en alle mijne wenschen op nieuw met de uitstekendste liberaliteit. Een nieuwe kennis maakte ik in de familie van eenen Gerichtsschulz Kern, wiens schoonvader, een ConsistorialRath in Hannover, mij aangaande Uwen ouden vriend Sextro en zijn welzijn de beste berigten gaf.

Uylenbroek en De Vos willen beide de oude gemeenschap weder aanknopen; de eerste verbreidt zich enkel over zijne bijzondere belangen, de ander schrijft ook over de mijne en niet bemoedigend. — — —

Ik heb onder anderen geantwoord [5]: dat Falck tegen mij ingenomen zij, ware

[1] Beantwoord 4 Oct. (no. 210).
[2] No. 208.
[3] No. 205.
[4] 24 Sept. 1823 schreef Krause aan L. Tieck: „Einige Stunden nach unserer Ankunft in Göttingen, trat unerwartet unser gemeinsamer Freund Dr. Thorbecke bei mir ein. Wir freuten uns Beide des Wiedersehens; er hat sich mir seitdem als Freund erwiesen, und ich habe ihn noch mehr lieb, als sonst; wir sehen uns jeden Abend abwechselnd bei ihm oder bei mir." (aangehaald door *H. L. Berckenhoff*, Brieven van Thorbecke, in: De Gids, 1897 I, Amsterdam 1897, blz. 535).
[5] Aan De Vos.

mij zoo weinig bekend, dat het integendeel met datgeen, waarvan ik verzekerd meende te wezen, in tegenspraak stond. Het ware dus van belang voor mij, naauwkeurig te weten, uit welke bron dit zijn tegenstrijdig berigt geput zij; want dat ik, in geval ook op Falck niet meer te rekenen ware, wel genoodzaakt zoude zijn, mijne uitzigten, welke tot nog toe het vaderland in het verschiet hadden, naar eenen anderen kant heen te rigten. Over het algemeen heb ik hem opgegeven, uit te vorschen, wat men ook van de andere heeren: Kemper, Van Lennep enz. te denken en te wagten hebbe. En inderdaad, het leven van toezeggingen en uitzigten kan niet lang meer duren. Eene vacature, van welke de eindelijke beslissing afhankelijk wordt gemaakt, kan spoedig daar zijn, maar ook nog eenige jaren uitblijven; ook kan Falck sterven of zijn werkkring een ander worden en wat of wie blijft mij dan over?

Den 8 September ontving ik het antwoord van Falck van den 31 Augustus op mijnen brief uit Giessen. — — — [1]

Om mijn bestaan en mijne toekomst te verzekeren, is het thans wel noodzakelijk, iets te schrijven. Het liefst deed ik dit over Spinoza, maar dit zoude heden mij het vaderland sluiten. Dan heb ik gedagt over eene prijsvraag, opgegeven door het koninglijk Instituut van Wetenschappen te München, ten onderwerp hebbende eene uiteenzetting en vergelijking van Plato's en Aristoteles leerstellingen omtrent den staat en zijne inrigting. Het onderwerp is voortreffelijk, ook ten mijnen opzigte, en de prijs 50 ducaten. Maar daargelaten het toevallige en onzekere der prijsbehaling, zonder welke deze arbeid nutteloos ware, zoo duurt de beslissing naar mijn inzien te lang. Want de verhandelingen, in October van het volgend jaar ingezonden, worden eerst in Maart 1825 opentlijk beoordeeld. Tot October zoude ik, de beantwoording ondernemende, weinig anders kunnen doen en mijn oogmerk van mij uitzigten te openen of betrekkingen aan te knopen, beter bereiken, indien ik dezen winter een werkje schreef, hetwelk ik dan in het voorjaar kon laten drukken. Nog beter ware welligt, indien ik mij aan de beantwoording eener geeigende prijsvraag, door eenig Hollandsch genootschap uitgeschreven, waagde. Boeken en hulpmiddelen kunnen mij hier ter stede bij geenen arbeid ontbreken. Mogt ik genoodzaakt worden mijne maatregelen zoo te nemen, dat ik op den Duitschen bodem een blijvend bestaan vond, zoo ware het eerste en beste, iets uit te geven op den voorgenoemden voet, waardoor men mij meer opentlijk leerde kennen, terwijl ik mij aan het wetenschappelijk streven der Duitschers aansloot. Mag ik evenwel, hetgeen ik wensch, vooreerst nog handelen als iemand, die op den sprong staat, naar de Nederlanden weder te keren, zoo ware het laatste middel, gelijk het schijnt, het beste. Eene bekroning door eenig geleerd genootschap bij ons te lande is altoos nog eene onderscheiding van betekenis gebleven. De andere weg daarentegen is zoo moeilijker, daar hetzelfde, hetwelk men welligt in Duitschland gunstig ontving, ten onzent tegen den autheur zou innemen.

Hiervolgens verzoek ik U in allen gevalle zoo goed te zijn, mij met de eerste post de beste een afschrift te zenden van de prijsvragen in de philosophie, geschiedenis of Oude letteren, door de grootere genootschappen, het Instituut, Teyler's Genootschap, het Utrechtsch en Haarlemsche Genootschap, het Amsterdamsch Legaat — ik weet niet van welken heer (gij hebt mij vroeger

[1] Hier volgt no. 206.

eens eene prijsvraag in afschrift toegezonden — — bij dit legaat opgegeven. De naam wil mij maar niet te binnen schieten) [1] en zoo ik eenig ander mogt overgeslagen hebben, uitgeschreven, tevens met den terminus der inzending. De Letterbode, Letteroeffeningen etc. in de societeit zullen U daaromtrent, zoo ik hoop, genoegzaam onderrigten. Ik zoude deze moeite, waarvoor ik U hartelijk dank weten zal, niet van U vergen, indien ik niet aarsselde, van deze zaken aan Uylenbroek of De Vos op dit tijdstip opening te geven.

Wilbrand met zijne vrouw en Ritgen waren hier den 14, 15 en 16 September. — — —

De omgang der Göttingsche geleerden zal mij zeer aangenaam zijn, maar dezelve is zeer beperkt. Deze lieden zijn gewoon voor zich op hunne kamers te arbeiden en zich zelfs met hunne ambtgenoten op geene bijzondere gemeenschap in zaken van studie in te laten. Men kan deze viri docti [2] gedurende den ganschen dag bezoeken, maar men weet, dat men ze stoort, wanneer men komt. Men kent eene dergelijke deelneming, een wederzijdsch zoeken en vinden hier niet. Intusschen zal ik trachten te nemen en te genieten, hetgeen te genieten is. Of ik hier evenwel met iemand anders in nadere aanraking zal komen, als met den Dr. Krause, is nog twijfelachtig. — — —

Wat Van Muiden kan bedoeld hebben met te zeggen, dat er tegenwoordig voor mij gewerkt wierd [3], vat ik niet. Hoe kan er voor mij gewerkt worden, daar er, zooveel mij bekend is, geene vacature bestaat. — — —

210. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 30 September (4 October) 1823 [4].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Gij wenscht meer licht over het zeggen van Van Muyden. Welaan, ik zal Uw mededeelen, hetgeen ik daarvan weet. In het begin van Augustus is prof. Goudoever veertien dagen hier geweest en gedurende dien tijd heeft onze gouverneur en Van Muyden met denselven verscheide zeer belangstellende en warme conferentien over Uw gehouden. Ik heb daartoe bij geen derselve eenige de minste aanleiding gegeeven en was er ook geheel onbewust van, zelfs heb ik met Bentink zedert voorleede winter geen enkel woord over Uw gewisseld. Maar nu wierd mijn, nadat Goudoever acht daagen hier was geweest, eerst door dee-

[1] Volgens een niet opgenomen mededeling uit no. 210 is hier sprake van het Leidse Stolpiaans Legaat. Dit legaat van Jan Stolp († 1753), groot f 11.000, moest beheerd worden volgens de hier volgende richtlijn: „Voor eerst, dat alle twee Jaren daar uit zal gegeeven werden een Praemie van Tweehondert en vijftig Guldens in waarde aan die geene, welke eerstelijk de beste, en wel bereedeneerste verhandeling zal maaken, en daar in, uit de gesteltheid van het heelal in 't algemeen, of uit eenig deel van het zelve voor zo ver dat bekend is, met klare, en overtuygende bewysen afleiden het dadelyk bestaan van een eenig, eeuwig, oneindig, onstoffelijk, alwys, en almoogend weezen, dat alles uit niet heeft voortgebragt, dadelijk bestiert, en welkers goetheit en weldadigheid over zyne Schepselen aan alle kanten doorstraalt, dat dit de grondslag is van de Natuurlyke Godsdienst, en den Weg baant tot de Christelyke." (aangehaald door *L. J. van Holk*, Gedachtenisrede bij de Tweehonderdjarige gedenking der Stichting van het Legatum Stolpianum (stencil), Leiden 1953, blz. 3.) In 1819, J. R.'s laatste jaar in Leiden, hadden Curatoren van het Legaat een prijsvraag uitgeschreven, waarop geen antwoord was binnengekomen, maar die J. R. zich in verband met zijn vooruitzichten juist herinnerde, nl. over de betekenis van Kant, Fichte en Schelling (a.w. blz. 7).

[2] Geleerde mannen.

[3] Mededeling van F. W. in een niet opgenomen brief d.d. 13 Augustus.

[4] Ontvangen 9. beantwoord 15 Oct. (no. 211).

sen, vervolgens door Van Muyden en eyndelijk voorleede week ook door den gouverneur iets medegedeelt, maar zo, dat ieder confidentiel met mijn sprak, zonder dat ik tegen de anderen van hun iets mogt laten blijken. Wie van deselve de eerste aanlegger is, weet ik volstrekt niet, vermoedelijk Bentink of Van Muyden en mijn waarschijnlijkst de laatste, hoewel dat louter gissing is; maar Goudoever is de eerste niet, want op denselven nademiddag, dat hij hier arriveerde, wierd hij s'avonds in de societeit gebragt, waar ik toen ook zijnde, hem dadelijk bij het inkomen in de zaal het eerst van allen verwelkomde. Bentink was er toen ook en heeft reeds daar dienselven avond, zoals Goudoever mijn naderhand zeide, meer als een uur lang met hem over Uw gesproken, zoals hij mijn dan ook niet genoeg wist te zeggen van den ongemeenen ijver en warmte, die Van Muyden over en voor Uw telkens betoond had. Deese heeft mijn egter van alle drie het minst en slegts zeer weinig medegedeelt en eygentlijk hoofdsakelijk niets meer, als: dat er voor Uw gewerkt wierd en een ernstige poging zou gedaan worden, waarvan men egter de gevolgen moest afwagten. Goudoever, Uw van allen het best kennende en met beiden altoos zeer gelieerd geweest zijnde, heeft het belang, zo mogelijk, nog meer gevestigd en het plan ijverigst ondersteund. En dit is, dat de gouverneur bij eene genoegsaam ontfange inlichting en daardoor nu vaststaande eige overtuyging, onmiddelijk den Koning zelve over Uw wil onderhouden, terwijl hij inmiddelst zelf ook aan Falck heeft geschreeven, en nu dan bij Zijne Majesteit zo mogelijk zien te bewerken, dat Falck door denselven aanleiding gegeeven worde, om een plan voor Uwe aanstelling te formeeren, hetwelk in dat geval na aller meening spoedig zou daargesteld zijn, terwijl men intusschen eenparig geoordeelt had, dat in dit geval de Koning zelve het alleréérst moest gewonnen worden, hetwelk men meende door Bentink het allerbest te kunnen geschieden, dien men dan ook door dit vertrouwen zo zeer heeft geprikkeld, dat ik aan hem heb kunnen merken, hoe zijne ambitie daarbij gaande is, toen hij mijn voorleede week zeide, dat hij aan Falck geschreeven had en vervolgens ook met den Koning bij de eerste gunstige gelegenheid zou spreeken. En dit staat denkelijk binnen kort te gebeuren, want Zijne Majesteit word in October op het Loo verwagt, terwijl intusschen de residentie thans uyt Brussel na den Haag word verplaatst. — — —

Ik geloof, dat Goudoever met veel voordeel voor Uw hier geweest is, want over Uw sprekende, vroeg hij mijn ook: wat is er dog van een brief, die Uw zoon aan prof. Kemper uyt Duytsland moet geschreeven hebben over de Duytse philosophen en waarin hij zig als een groot voorstander van het Schellingianisme zou hebben doen voorkomen? Ik heb hem dat toen volkomen duydelijk en overtuygend opgeheldert door Uwe historische rapporten aan Falck, die naderhand ook door andere geleesen en zeer t'onregt als eige meeningen geduyd waaren, zoals ik dan ook aan den gouverneur heb gemerkt, dat hij door Goudoever over dat gerugt zeer klaar en overtuygend was ingelicht. — — —

Ik heb gistern reeds alle programmata en prijsvragen van dit geheele jaar, door de voornaamste genoodschappen uytgeschreeven, doorgezien en vinde geen eene philosophische, historische of letterkundige opgaaf, die, na mijne meening, Uw zou kunnen opwekken. — — —

211. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 11 (15) October 1823 [1].

Beste Ouders. — — —

Gaarne behandelde ik een philosophisch onderwerp, maar heb nog geen kunnen vinden, hetwelk zoowel wat de zaak, als de behandeling aangaat, evenzeer hier te lande als in de Nederlanden ingang zou kunnen vinden, hoewel ik met U inzie, dat het vooral op het wekken dezer dubbelde belangstelling aankomt. Dan heb ik gedagt over een historisch onderwerp en mij zedert eenigen tijd bezig gehouden met de regeringsvorm en het staatkundig, burgerlijk en maatschappelijk bestaan onzer steden in Flaandren en Braband van de 11—14 en 15de eeuw, over welke, zooveel mij tot nog toe bekend is, in den nieuweren tijd niets geschreven werd. Een dergelijke stof kan, gelijk mij toeschijnt, voor de Nederlanden even weinig van belang ontbloot zijn, als derzelver bewerking zou kunnen missen, in Duitschland de oplettendheid gaande te maken, welke men hier zedert eenige jaren aan de nieuwere onderzoekingen omtrent het regt en staatkundig volksbestaan der Middeneeuwen, vooral der steden in dit tijdvak, geschonken heeft. Ten opzigte der Duitsche steden is de jonge Eichhorn de grondlegger en meester dezer navorschingen en ik heb voor, met denzelven over de mijne te spreken. Intusschen is mijn besluit nog geenzins genomen en het ware mij aangenaam, over deze zaken Uwe meening te vernemen.

De Dr. Krause is door zijn gansche leven niet minder teleurgesteld, dan gij of ik zedert mijne terugkomst in het vaderland, hetwelk bij zijne talrijke familie (hij heeft negen kinderen) zoo drukkender is. Een der voortreffelijkste mannen, welke ik ooit heb leeren kennen, of welligt de voortreffelijkste, heeft hij met vijandschap, vervolging en tegenheden van allen aard te kampen gehad en van zijn letterkundig en philosophisch streven, hoe uitstekend, heeft men nagenoeg volstrekt geen kennis genomen. — — —

Ik woon thans op de Allee, bei dem Schneider Seebolt. Met de kamers en mijne huisgenoten kan ik zeer tevrede zijn. — — —

212. F. A. RITGEN AAN J. R. THORBECKE.

Giessen, am 11ten October 1823,
meinem 36ten Geburtstage.

Am 9ten des Monats nachmittags gegen halb 4 Uhr bin ich wieder hier angelangt. Ich fand Klärchen und die vier Kinder wohl. Klärchen ist wundersam gut, ruhig, still, fromm und in jeder Hinsicht musterhaft. Du hast hier Wunder gethan! [2]

In Dresden fand ich Tiek am Vormittage nach unserer Ankunft im Lehnstuhl; nur mühvoll und gekrümmt bewegt er sich. Er gedachte Deiner mit Liebe und Lob. Die Gräfin war bei ihm und erkundigte sich eifrig nach Dir.

[1] Begonnen 9, beantwoord 31 Oct. (niet opgenomen).

[2] Wat Ritgen bedoelt, is niet na te gaan. Helaas zijn alle brieven, later door mevr. Ritgen aan J. R. geschreven, verloren gegaan. Onder de papieren van J. R. bevindt zich echter een karakteranalyse — in twee versies, in dit boek als Bijlage III opgenomen — van A, waarmee J. R. in alle andere gevallen, waarin hij slechts deze letter gebruikte, Ritgen heeft bedoeld. Het is mogelijk, dat J. R. mevrouw Ritgen heeft geholpen met de aanvaarding van haar lot door een beter begrip van het karakter van haar man. Vgl. verder blz. 349, noot 2 en blz. 351, noot 2.

Am Tage darauf wurden wir zu einem groszen Lesethee geladen, wo „Viel Lärmen um Nichts" [1] gegeben wurde. Ich fand die Solcher ziemlich recht aussehend, doch blasz und an Speichelflusz leiden, indem sie sehr oft ausspie. Als ich mich ihr als Torbeks Freund, den Arzt in Giessen, vorstellte, erröthete sie zur Purperrose und blieb noch lange bewegt und wie gedenkend nur Deiner. Ihr schwarzes Auge abgerechnet, gleicht sie vollkommen meiner, seit Kurzen verklärter Mutter und ich konnte mein Auge nur mit Gewalt von ihr reissen. Ich habe sie nicht wiedersehn wollen und weder besucht, noch eine zweite Einladung Tiek's zum Leseschauspiel angenommen. Abschied nahmen wir von Tiek am Tage vor der Abreise, wo wir die Gräfin wieder bei ihm fanden. Lange und viel gedachten wir Deines Herzens, Kopfs und Stolzes und schieden endlich voll Schmerz, nicht mit Dir bei jenen Seelen zu sein. Die Lectüre Tieks hat mir wegen seinen Gebärden und Gesichtsverzerrungen nicht gefallen. Tiek ist von einem Zirkel Schmeichler umlagert und schwach für Weihrauch und Ja-wahrheit. Dorothen habe ich schön gewachsen und häszlich von Gesicht gefunden und kein Wort mit ihr zu sprechen gesucht. Mit Agnes habe ich Scherz getrieben; sie hat eine ungeheure Nase. Wie es heiszt wird Dorothea den Grafen von Kalkreuth heirathen. — — —

Göthe war so voll von Carus, wie ich.

Ich werde Wilbrand antreiben, dir so bald als möglich Geld zu senden. Für den Augenblick ist seine Casse erschöpft.

Grüsze Krause von mir. Fatal, dasz ich ihn nicht habe mit Augen sehn können. Seit ich sein Naturrecht las, liebte ich ihn schon. — — —

213. L. TIECK AAN J. R. THORBECKE.

Dresden, 20 October 1823.

Mein geliebter Freund. Vielerlei ist mit uns beiden vorgegangen, seitdem wir uns nicht gesehn haben: Sie sind in Ihr Vaterland zurück gekehrt, Sie haben es wieder verlassen, Sie lasen auf einer deutschen Universität und haben nun wieder Ihren Aufenthalt in Giessen mit dem in Göttingen vertauscht. Ich bin den vorigen Winter und auch einen groszen Theil des Sommers recht krank an der Gicht gewesen, ja, ich leide noch immer. Ich war mit meiner Familie sechs Wochen in Teplitz, wodurch freilich das Schlimmste meines Uebels gehoben ist. Alles dies, auch weil ich lange nicht wuszte, wo Sie waren, ist die Ursache, dasz ich Ihnen nicht schon früher geschrieben habe. Unsre Freundinn, die treffliche Solger [2], war auch in diesem Sommer recht krank und zwar so sehr, dasz sie sich entschlossen hat, den Winter hier zu bleiben um ihre Kur fortsetzen zu können und den künftigen Sommer ihre Gesundheit und den

[1] *Shakespeare's* „Much ado about nothing" in het derde deel van de 9 Bde Shakespeare's dramatische Werke übersetzt von *A.W. Schlegel.* Ergänzt und erläutert von L. Tieck, Berlijn 1825-'33. Een groot deel is, wat het proza betreft, vertaald door graaf W. von Baudissin, wat de verzen aangaat, door Dorothea Tieck.

[2] De brieven van H. Solger-von der Groeben uit deze tijd (d.d. 17/27 Juni, 26 Aug. en 1 Sept. 1822; 4 Apr., 2/6, één z.d. en 22 Juni, 23 Juli, 28 Aug., 10/13 Oct. 1823) zijn slechts in copie aanwezig en daarom niet opgenomen. We vernemen hierin — hoewel in zeer vage termen — van moeilijkheden met waarschijnlijk mevrouw Ritgen en een bepaalde tegenzin tegen de mensen, met wie J. R. in Giessen omging. Ook verzocht mevrouw Solger hem dringend, ook in verband met haar gezondheidstoestand, haar en de Tiecks in Dresden te komen bezoeken (vgl. no. 193, blz. 235).

Aufenthalt hier recht geniessen zu können. Vorigen Winter war auch die Gräfin recht bedenklich krank, sie litt an einem Schleimfieber und so wie sie ausser Gefahr war, legte ich mich nieder. Jetzt ist Agnes bedeutend krank geworden, aber jetzt Gottlob schon in der Besserung. So hat man immer zu leiden und zu sorgen. Wenn ich nur erst recht thätig werden könnte, doch fühle ich mich immer noch schwach und gestört.

Seitdem habe ich den jungen Grafen aus Holland [1] und Ihre beiden Freunde aus Giessen gesehen und ich habe von diesen zwei kurze Briefe von Ihnen erhalten; jedes Blatt von Ihnen und jedes Zeichen, dasz Sie meiner noch in Freundschaft gedenken, ist mir unendlich werth. Unser aller Wunsch war es, Sie wären mit Ihren Freunden auch zu uns herüber gekommen. Diese scheinen trefliche Männer; es gab fast kein anderes Gespräch als von Ihnen und sie redeten mit Enthusiasmus und Rührung von Ihnen. — — —

Auch die Frau des Professor Wilbrand hat uns besucht. Es that mir sehr leid, dasz diese treflichen Männer nicht länger hier verweilten, damit ich ihnen noch näher gekommen wäre. Haben wir denn keine Hofnung, Sie hier zu sehn? Jetzt haben Sie nun freilich auch etwas minder Veranlassung zu kommen, da Krause nach Göttingen gegangen ist, den Sie gewisz viel, vielleicht täglich, sehn und den man immer lieber gewinnt und höher achtet, je öfter man ihn sieht. — — —

214. J. B. WILBRAND AAN J. R. THORBECKE.

Giessen, 31 October 1823 [2].

Geehrtester Freund. Vorläufig benachrichtige ich Sie, dasz ich längstens bis zum 10ten November im Stande zu seijn hoffe, Ihnen das Bekannte zu übersenden. — — —

Sobald es mir — — möglich ist, besorge ich das Weitere und hoffe, dasz Sie bis zur Mitte des Novembers nicht in Verlegenheit kommen werden.

Aber welche Plane haben Sie für die Zukunft entworfen? Sie äussern darüber in Ihrem Briefe nichts. — — —

215. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 3-10 November 1823 [3].

Beste Ouders. — — —

Mijn plan ten opzigte der steden van Flaanderen heb ik opgegeven, mijne excerpten [4] bijeengepakt en weggesloten. Daarentegen ben ik op weg eene andere gedagte uit te voeren, eene ontwikkeling namelijk van den Platonischen staat, waaromtrend die wijsgeer zijne denkbeelden voornamelijk heeft nedergelegd in zijne boeken De re publica. Ten onzent is daarover vóór eenige jaren door den baron De Geer, thans geloof ik een der secretarissen van ⟨de⟩ Staaten-Generaal, eene dissertatie [5] geschreven, welke, voortgekomen uit de school van Van Heusde, in de Nederlanden welligt voor het hoogste gehouden wordt,

1 Waarschijnlijk A. Fr. L. graaf van Rechteren Limpurg.
2 Ontvangen 3 Nov.
3 Beantwoord 17 Nov. (no. 217).
4 In het Thorbecke-archief vindt men onder no. 151 zijn aantekeningen over dit onderwerp.
5 Vermoedelijk: *J. L. G. de Geer*, Diatribe in Politices Platonicae principia, Utrecht 1810.

hetwelk over deze stof kan gezegd worden. Desniettegenstaande, geloof ik, zal de behandeling, welke ik onderneem, aanspraak hebben op de belangstelling onzer zoogenaamde philosophen en letterkundigen. In Duitschland moet het haar aan dezelve naar mijne rekening nog minder ontbreken kunnen. Blijft het daarbij en kan ik gereed worden, zoo wordt dit geschrift tegen Paaschen gedrukt. Ik hoop slechts, dat mijne oogen, die mij zedert een jaar menige moeilijkheid veroorzaken, zich goed houden. Voorleden zomer heb ik mij bijna geheellijk moeten onthouden van bij de lamp of bij kaarslicht te lezen of te werken. Intusschen hebben zij juist door deze diaetetische ingetogenheid weder veel gewonnen, zoodat ik er gedurende dezen herfst mede tevrede kan zijn.

4 November. — — —

Dezer dagen las ik het leven van Zoega [1], een der beroemdste oudheidkundigen, hetwelk mij de grootste belangstelling heeft ingeboezemd, zoowel vanwege het oorspronkelijke, zeldzame, merkwaardige des mans en zijner betrekkingen, als vanwege eenige gelijkheid in wezen en levensloop met hetgeen ik tot nog toe ondervond. Hij werd geboren 1755 († 1809) in Denemarken, studeerde in Göttingen, maakte een reis door Duitschland en, door zijnen bemiddelden vader, geestelijke op een dorp in Sleeswijk, ondersteund, eensklaps een uitstapje naar Italien en Rome boeit zijn jeugdig gemoed voor immer. In zijn vaderland wedergekeerd, opent men hem van alle zijden uitzigten tot eene aanstelling in Koppenhagen, waartoe hij zelve, in eenen diepen bijna zwaarmoedigen ernst verzonken, ziekelijk, aan zich zelve vertwijfelend, trotsch en menschelijke gemeenschap vermijdende, bijna verachtende, niet gunstig medewerkt en eindelijk is alle hoop verdwenen. Hierna, zijnen vader niet langer willende lastig vallen, wordt hij gouverneur bij eene familie op Fünen. Hier aan zich zelve overgelaten, viert hij aan zijne poetische geestdrift, bespiegelingen, onrustig zonderling streven den ruimen teugel en verzoent zich in eene warme liefde voor natuurschoonheid en beschouwing wederom op eenigerhande wijze met zich zelve en het leven, totdat hij, eenen jongen edelman geleidende, andermaal Göttingen, een gedeelte van Duitschland en Italien bezoekt, waar zich nu zijn uitmuntende aanleg voor kunstbeoordeeling en oudhedenkennis, hoewel nog duister, begint te ontwikkelen. Thans gevoelt hij, dat het geluk zijns levens met Italien onafscheidelijk verbonden is, zoodat hij, in Koppenhagen aangekomen, alles in 't werk stelt, hetwelk hem de middelen tot eene nieuwe reis naar Italien kan verschaffen. In den minister Van Guldberg vindt hij eenen man, die voorziet, hetgeen Zoega voor de oudheidkunde worden kan, en ondersteund door Heyne in Göttingen, erlangt hij van den minister de dispositie tot eene numismatische reis van eenige jaren op opentlijke kosten, met de verzekering van na zijne terugkomst bij het Koninglijke Kabinet van oude munten in Koppenhagen met een rijkelijk tractement geplaatst te worden. Thans is Zoega in zijn element, in Rome verschaft hij zich bij vreemden en inboorlingen door zijne kundigheden een glansrijk aanzien, trouwt aldaar heimelijk een Roomsch meisje en wordt katholiek. Vandaar reist hij naar Parijs, het plan ten halve gemaakt, zijn leven, het ga hoe het ga, in Rome verder toe te brengen. Met deze gedagte zwanger, ontvangt hij de tijding, dat zijn beschermer Van

[1] Vermoedelijk: *F. G. Welcker*, Zoega's Leben. Sammlung seiner Briefe und Beurtheilung seiner Werke, 2 Th. in 1 Bd, Stuttgart und Tübingen 1819.

Guldberg afgezet is. Zonder zich lang te bedenken, waagt hij er op dezen wenk alle zijne betrekkingen en uitzigten in zijn vaderland aan en keert naar Rome terug, waar hij, hoezeer de Deensche regering op de edelmoedigste wijze voortging hem met een pensioen en verder bij alle zijne studien en ondernemingen op elke wijze te ondersteunen, hem van tijd tot tijd op de voordeeligste voorwaarden in zijn vaderland terugroepende, zijn leven besloot, met moeite, onrust en kommer belast, maar ook met eenen glans overdekt en van verdiensten vervuld, die hem nog lang overleven zullen.

Ik dagt U in weinig woorden iets wezenlijks van den man te kunnen zeggen, maar ik zie, het is een magere schets geworden, waarin weinig te zien is van hetgeen, waarop ik Uwe opmerkzaamheid wilde rigten en bij mij den voornoemden indruk te weeg bragt. Mijn oud verlangen, Italien te zien, heeft daardoor een nieuw leven verkregen, zoodat ik, hoe weinig het met mijn wezen strookt, eenen jongman op reis te geleiden, in eene dergelijke stemming er bijna toe zou kunnen besluiten, mijnen afkeer te overwinnen, indien mij eene gelegenheid aangeboden werd, die Italien in het verschiet mogt hebben.

9 November. Het bovenstaande schreef ik Dingsdag, op welken ik mij buitengemeen wel en gezond gevoelde. Den volgenden morgen was ik plotzeling ongesteld, hetwelk ik meende door eene aanstrengende beweging te kunnen verdrijven, weshalve ik van 10—12 in een geforceerde wandeling den Heinberg op en afklouterde. Dit bragt evenwel de zaak slechts spoediger te voorschijn en zonder te eeten, legde ik mij dien nademiddag neder. Na eenige dagen te bed gebleven te zijn, is het katharrale en koortsachtige verdwenen en ik ben heden en gister reeds veel beter. Het is dit een der gewone toevallen, waaraan ik mijn gestel ken van tijd tot tijd onderhevig te zijn, nadat ik een tijdlang van verkoudheid ben bevrijd geweest. Het is verder van geene betekenis, als van eene lastige gedurende den tijd, dat men ziek is; en het is mij veel liever, dat ik met eenig geweld voor eenige dagen aan het bed geboeid worde, alsdat ik, gelijk ook het geval is nu en dan, dezelfde ongesteldheid weken lang met mij moet omdragen. Doch genoeg van deze historia morbi. — — —

Bij den ouden Blumenbach ben ik van tijd tot tijd met genoegen, hoewel zeldzamer, dan hij mij nodigt.

Omtrent den Dr. Krause oordeelt gij zeer waardig volgens de gevonden aankondigingen. Zijn Urwortthum is niet uitgegeven [1] en ik geloof ook niet, dat daarvan iets worden zal, hoewel hij voorheeft, de uitgave hier met behulp der bibliotheek verder voor te bereiden. Zijne schriften over de vrijmetzelarij [2] hebben juist het omgekeerde teweeggebragt van hetgeen hij vermoedt. In dezelve is alles, hetwelk de broeders dagten geheim te houden, publiek gemaakt en tegen elke geheimhouding op het sterkst gesproken. Daarvolgens werd de man van het bezoeken zijner loge uitgesloten en van zijne medebroeders op alle wijze tot met vergif vervolgd. Hij meende de vrijmetzelarij op eenen hoogeren, waardigeren grondslag te hernieuwen, terwijl de vrijmetzelaars beweren, dat hij er op uitwas, het gansche gestigt omver te werpen.

[1] Wordt nog nergens vermeld.

[2] *K. Ch. F. Krause*, Die drey ältesten Kunsturkunden der Freymaurerbruderschaft, mitgetheilt, bearbeitet und in einem Lehrfragstücke urvergeistigt², 2 Bde, Dresden 1820-'21.

Gij oordeelt [1], ik zoude eene historische verhandeling in de Nederlandsche taal kunnen schrijven. Dit zou veroorzaken, dat men ten minste in Duitschland daarvan geene kennis nam; maar daarenboven moet ik bekennen, dat ik vóór in de Nederlanden terug te zijn, niet gaarne iets in onze taal voor de pers mogt bearbeiden. Ik ben thans drie jaren uitlandig en heb in dien tijd bijna geene Hollandsche boeken gelezen. Daarentegen is verreweg het meeste, hetwelk ik schreef en opstelde, hetzij voor eigen studie, collegie of correspondentie, Duitsch en ik heb groote reden te vrezen, dat ik, een Nederlandsch geschrift ter hand nemende, nog mij zelve, nog mijne landgenoten voldoen zou, welke gretig zouden snuffelen naar ieder woord, zamenstelling of wending, welke van de Duitsche lugt eenigen reuk mogt hebben aangenomen. Er blijft mij dus slechts het Latijn over. Om met volle gemakkelijkheid naar alle zijden in de Nederlanden werkzaam en van invloed te kunnen wezen, is het ook uit dien hoofde van belang, dat de tijd zooveel mogelijk afgekort worde, welke mij in Duitsche vormen en het leven en denken dezer landen stijft en bevestigt. Later teruggeroepen, zoude ik aan het vaderland, met hoeveel kragt ook strevende, slechts ten halve toebehoren.

Voor eenige weken is Bouterwek van eene reis door Holland teruggekomen. Hij verhaalde mij, dat zijn eerste vraag in dat land naar mij geweest ware, dien hij gemeend had, in Leyden te zullen vinden. Daarentegen had hij gansch onverwagte berigten moeten horen en gevonden, dat men overal, waar hij kwam, buitengemeen boos op mij ware. (Hij heeft namelijk in Amsterdam, Leyden, Utrecht, den Haag, aan alle plaatzen de geleerden leeren kennen). Men had hem gezegd, hetwelk hij mij in vertrouwen mededeelde, dat ik, wedergekeerd, zoo aanstonds gevorderd had als professor te worden geplaatst; dat men mij geantwoord had, dat men, daar tegenwoordig geene vacature van dien aard bestond, mij verzogt, provisioneel een bibliothekariat of een rectoraat aan te nemen en zoo te wagten op de eerste gunstige dispositie. Dat ik integendeel bij mijn verlangen professor te worden gebleven en als men mij daartoe niet benoemen konde, dadelijk weder vertrokken ware. Van niemand scheen Bouterwek (die toch Kemper, Tydeman etc. etc. zag, Van Voorst niet) gehoord te hebben, dat men wenschte of rekende, mij spoedig of ooit terug te roepen. Men ziet daaruit de stemming ten onzent. Ik heb gepoogd, den man, die zeer doof is, zooveel ik kon, beter in te lichten. Van Schellingianisme of Duitsche vooroordeelen had men niet gesproken. Ik sprak hem onder anderen van Falck's gezindheid ten mijnen opzigte en hij vroeg, waarom mij dan Falck niet als professor der philosophie in Gend plaatste, waaromtrend Zijne Excellentie reeds vóór verscheide jaren van hem (Bouterwek) eenen voorslag verlangd had, zonder gelukkigen uitslag, terwijl Bouterwek stellig meende te weten, dat die post ook heden nog niet vervuld zij. Ik antwoordde, dat Falck daartoe wel zijne redenen moest hebben, dat hij welligt niet gaarne eenen protestant en oud-Nederlander aan eene hoogeschool der Zuidelijke provinties, vooral in de philosophie, plaatste etc. Intusschen ware het niet ongepast, indien gij daarna eens nader wildet vernemen en bij Van Muiden en den gouverneur welligt deze vacature, gelijk het schijnt te zijn, in herinnering brengen. Het is een nieuwe aanstoot en men hoort dan misschien van Falck iets naders. Intusschen moet bij

[1] In een niet opgenomen brief d.d. 31 October.

deze gelegenheid de naam van Bouterwek bij Falck niet genoemd worden, bij Van Muiden en Bentink zonder zwarigheid, zoo het nodig is.

Nog moet ik aanmerken omtrent de stoffe, welke ik nu verlaten heb, dat ik, om tot eenige volledigheid in derzelver bewerking te geraken, meer oorkonden onder mijn bereik moest hebben, dan, zooveel mij bekend, gedrukt zijn. Men zoude dus de archiven der steden en kloosters moeten kunnen raadplegen, waartoe ik, in de Nederlanden zijnde, wel gelegenheid zoude hebben. Welligt schrijf ik hierover eens aan Falck. De voornaamste steden, waarop mijne behandeling gerigt was, zijn Gend, Ypern, Brugge, Arras, St. Omer en eenige andere. De bloei onzer steden van de Noordelijke provinties valt ten grooten deele veel later en heeft zich onder andere betrekkingen ontwikkeld, zoodat ik dezelve vooreerst buiten mijn plan sloot. — — —

Onder de overige heugchelijke en voortreffelijke meeningen van anderen mij aangaande, die mij Bouterwek, gelijk boven gemeld, bij mijne eerste zamenkomst met hem mededeelde, behoort ook nog het volgende. Zijne Edele betuigde, van tijd tot tijd met veel genoegen narigten mij betreffende van den jongen Kreuzhage te hebben vernomen, die hem verhaald hebbe, dat hij, namelijk Kreuzhage met mij in correspondentie stond, dat ik in Berlijn een toehoorder van Hegel (leerling van Schelling en bijna erger dan de leermeester verketterd) geworden zij, daarna van toehoorder een ijvrig vereerder en aanhanger, totdat ik langzamerhand door eigen onderzoek op andere gedagten gekomen zij etc. Daarentegen heb ik vooreerst met Kreuzhage zoo weinig in correspondentie gestaan, dat ik zedert mijn vertrek van Göttingen nimmer een enkele regel met hem wisselde; voorts was ik zoo weinig een toehoorder van Hegel, dat ik niet eens in zijne collegies gehospiteerd heb; en wat eindelijk de aanhankelijkheid aangaat, zoo bleef Hegel op het wereldrond zijn eigen aanhanger alleen, indien andere die in geene grootere mate dan ik gekoesterd hadden. Bouterwek stond gansch verbluft door deze daarentegens. Deze praatjes komen naar oorsprong en gegrondheid vrij wel overeen met de andere, die mij uit Berlijn als eenen Schellingiaan, Spinozist, mysticus etc. in mijn vaderland aankondigden. Voor het overige hoor ik, dat Kreuzhage tot op dit tijdstip hier in de nabijheid, te Nordheim, als assessor, geloof ik, aangesteld geweest, maar thans verplaatst is.

Ik merk, ik ben in een onuitputtelijke luim met U te praten, zoodat gij, het porto, hetwelk gij voor dezen brief te betalen hebt, naar het getal der letters verdeelende, hoop ik, vinden zult, dat men U voor het woord niet te veel heeft afgenomen. Intusschen sunt certi denique fines [1]. Echter zie ik, dat ik nog op Uwe vermaning omtrent den omgang met de hooggeleerde heeren der Georgia Augusta moet terugkomen. Ik houde mij niet uitsluitend aan den Dr. Krause, maar iets wezenlijks kan men met de overigen, eenige jongere leeraaren uitgezonderd, die wederom te veel praten, inderdaad niet aanvangen. Intusschen ik doe, wat ik kan. Maar aan eene nadere aanraking met de familien is hier, eene enkele uitzondering buitengesloten, niet te denken. Ik weet niet, of zich de professoren hier voor meubles hunner studeervertrekken houden, maar zij zijn het. Ik blijf altoos nog hopen, dat het mij gelukken zal, met den jongen Eichhorn, een buitengemeen aangenaam en belangrijk man, een nader vrijer verkeer aan te knopen. Maar ook in hem is, schijnt het, de boze geest gevaren.

[1] Het eind staat tenslotte vast (Horatius, Sat. 1, 1, 106).

Ik heb hem reeds een paar maal opgedragen, de complimenten van mevrouw Solger aan zijne echtgenote, hare vriendin, mij opgedragen, van mij over te nemen en evenwel ben ik nog niet in den kring zijner familie geweest. Niets ware natuurlijker geweest, dan dat hij deze overneming afgeslagen en mij aan zijne vrouw voorgesteld had. Maar het natuurlijke blijft hier dikwijls het langst uit. Wat zal men beginnen? Nu nodigt men mij welligt op een thé dansant (eene contributie aan het gezellig verkeer, waartoe veele professoren jaarlijks veroordeeld zijn) en ik kan niet dansen. Ik bedank dus om mij niet te vervelen en daarmede heeft men zijne schuld betaald. Zoo schuift men zich hier de lieden van den hals. — — —

10 November. Heden vang ik weder aan met nieuwen moed te arbeiden.

216. F. A. RITGEN AAN J. R. THORBECKE.

Giessen, 14 November 1823.

Lieber Rudolph. Du erhälst hierbei wieder 20 Reichsthaler, leider hat Wilbrand nichts mehr. Vielleicht erhalst du den Rest mit der nächsten Post.

Mein Hebammenbuch [1] ist fertig und 30 Exemplare werden jetzt in alle Welt versendet. Daher mache ich lauter Missive voll Komplimenten. — — —

Deinen Entschlusz etwas drucken zu lassen, habe ich mit Entzücken gehört! Grüsze mir Herrn Dr. Krause.

Dasz Du mir über Tick nicht glauben willst, macht Deinem Herzen Ehre; allein ich habe mich schwerlich geirrt.

In meinem Hause geht es sehr ruhig, arbeitsam und heiter her. Klärchen blüht in stiller Thätigkeit zu guter Gesundheit auf.

Gott mit Dir, mein Bruder!

217. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 15/17 November 1823 [2].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Eer ik nu Uwen brief beantwoorde, zal ik Uw mededeelen, hoe Uwe aangelegenheeden en vooruitzigten hier thans staan. Bentinck heeft den 26 October op het Loo den Koning over Uw onderhouden en Zijne Majesteit kwam toen weeder met dezelve bezwaren ten voorschijn, die wij genoeg kennen, maar stelde ten laatsten aan Bentinck vrij, indien hij aan Falck over Uw wilde schrijven. Dit is dan ook terstond geschied en Bentinck heeft mijn voorleede week gezegd: Falck had hem *laten* antwoorden, dat hij, op dat tijdstip, podagreus aan handen en voeten te bed liggende, zelf niet schrijven konde, dat hij zijne ziekte thans op het hoogst agtte en na zijne herstelling in die zaak dadelijk werkzaam zou zijn. Dit is nu derhalven af te wagten. Bentinck zeide mijn teffens, dat Falck bestemd was tot eene zending na England over colonien of coloniale eigendommen, om die met de Engelsche ministers te reguleeren, en dat daarvan, verbonden met de gevraagde dimissie van den baron Nagel als buytenlandse minister, de presumtie stamde, dat Falck dien post zoude vervangen; dat egter Bentinck geloofde, dat Falck als minister van onderwijs zou blijven continu-

1 *F. A. Ritgen*, Handbuch der niedern Geburtshilfe, Giessen 1824.
2 Ontvangen 24, beantwoord 27 Nov. (no. 219).

eeren. Goudoever zeide mijn in Augustus, dat hier de afspraak genomen was, wanneer Bentinck eerst den Koning gesproken had en aan Falck konde schrijven, dat Goudoever, alsdan van Bentinck kennis ontfangende, dadelijk mede op Falck zoude werken en wel door Van Ewijck, een academie en boesemvriend van Goudoever, op wien hij kan rekenen en die al zeer veel bij Falck vermogt. — — —

Hier koom ik nu dadelijk op het gemeldde van prof. Bouterweck en hetgeen deselve Uw uyt Holland over Uw mededeelde. Dit verhaalde ik gisternavond aan Van Muyden, die toen op het denkbeeld kwam: wanneer nu eens hoe eer ⟨hoe⟩ liever Bouterweck aan Falck schreef, dat hij, onlangs een reis door Holland gedaan hebbende, overal na Uw, als een zijner toehoorders, dien hij van nabij kende, had gevraagd, dat hij Uw niet gevonden, maar menige klagten en bezwaren tegen Uw met veel leedwesen had vernomen, dat hij vervolgens, in Göttingen wedergekeert, zeer onverwagt Uw daar wedergevonden en toen over alle die gerugten Uw onderhouden had, dat gij hem evenwel dienaangaande voldoende inlichting en voldoening over Uw had gegeeven, dat hij derhalven bij deesen toestand Zijne Excellentie wenschte te herinneren aan zijne vroegere aanvraag voor Gend, indien daarin nog niet mogt voorzien zijn, om alsdan of daar, of aan eene der andere hoge scholen der Zuydelijke provintien Uwer indachtig te zijn etc. etc. Dit, meende Van Muyden, zou van Bouterwek bij Falck en als aanbeveling aan deesen ook bij den Koning van zeer veel gewigt kunnen zijn, maar dat moest hoe eer hoe liever kunnen werkstellig gemaakt worden. Deese idee scheen mijn zo aanvallig en gegrond, dat ik terstond zeide en besloot, om Uw deselve mede te deelen. Daar is egter niemand, die in dit geval tusschenbeiden kan treeden en de vraag is dus: kunt en durft gij dat denkbeeld niet wel zelfs ronduyt en zonder alle omweegen, als aan Uw medegedeelt, aan den waardigen Bouterweck voordragen? Mijn schijnt daaraan veel gewigt en waarde te hangen en wie weet, of het op die wijze ook niet van Uw konde gelden: quid est, quod extra patriam quaeratis? [1]

Zulk een schrijven van Bouterwek aan Falck zou thans bijsonder, maar ook voor altoos van grooten invloed en waarde voor Uw bij Falck en bij den Koning moeten zijn, dewijl men dog nu uyt het schrijven van Falck aan Bouterwek ziet, in welk een credit de laatste bij den eersten staat. Ik verlang daarover zeer na Uwe meening. — — —

17 November. — — —

Ik herinner mij, dat gij nogal van peper houd, die gij nogtans om de irritabiliteit Uwer oogen wel zult dienen te vermijden. — — —

Van Herman hebben wij in onsen toestand dagelijks alle mogelijke hulp, troost en opbeuring, zodat wij God niet genoeg kunnen danken, dat Hij hem ons nog heeft laten behouden, waartoe gij voorleden jaar in Uwe advisen over den voorslag ter oeconomie [2] kragtig hebt medegewerkt, en zo troosten wij ons ook over hem, dat de groote en wesentlijke verdiensten, die hij om ons heeft, rijkelijk aan hem zullen beloond worden. Hij is en blijft onveranderlijk deselve en geeft dagelijks en onophoudelijk de sprekendste bewijzen zijner liefde, voorzorg en ondersteuning. — — —

1 Wat is het, dat gij buiten Uw vaderland tracht te verwerven?
2 Vgl. no. 166.

Uwe [1] verlegenheid, mijn lieve Zoon, drukt mijn zwaar op het hart, althans daar ik Uw de allernaaste ben en evenwel niet helpen kan. Wij voor ons zelven verwisselen en verkoopen van tijd tot tijd het een en ander, om maar voor de dagelijkse behoeften eenig geld in huys te hebben, want ik heb en weet volstrekt niemand, tot wien ik mijn met eenig gevolg zou kunnen wenden. Mogt ik dog gerust zijn, dat Wilbrand Uw het verwagtte geld gesonden had! Intusschen heb ik gistern Uwen spaarpot nagezien en daarin acht ducaten gevonden, die ik Uw wil zenden met het pakje van De Vos. Ik zal daarbij doen een enkele ducaat, die ik nog heb, en een pistool, die van Grootmoeder van voorleden Kerstijd voor Uw nog onder mijn berust. Indien egter het pakje van De Vos in deese week nog niet komt, dan zal ik Uw dat geld evenwel zoeken te zenden, maar daarvan weet niemand als ik alleen en voor Moeder houd ik Uwe verlegenheid verborgen. Maar wanneer de verlegenheid te groot word, zoud gij dan aan Grootmoeder niet wel om een paar hondert daalders durven schrijven of had gij liever, dat ik dat deed? Men kon met grond zeggen, dat na alle waarschijnlijkheid Uwe bestemming op het punt van beslissing stond, dat gij Uw tot hiertoe had moeten behelpen en leenen bij vreemden, want dat gij mijne eige nood genoegsaam kende etc. — — —

218. J. B. WILBRAND AAN J. R. THORBECKE.

Giessen, 18 November 1823 [2].

Endlich, geehrtester Freund, bin ich im Stande, mein Versprechen zu vollenden und zwar so, dasz ich Ihnen hierbeij noch die runde Summe von 40 Reichsthalern zusende. Diese mit den 20 Reichsthalern, welche Sie vor einigen Tagen durch Ritgen erhalten haben, würden mit dem früheren zusammen 210 fl. ausmachen. Ich verbinden hiermit den herzlichen Wunsch, dasz Sie bald an irgend einer Akademie den Catheder bleibend besteigen mögen, und ich halte Ihr Vaterland für die beste Gegend, welche Ihrer Persönlichkeit zusagen wird. Nach meiner Ansicht scheint es mir durchaus zweckmässig, dasz Sie entweder selbst, oder durch sonstige Freunde, z. B. durch Ihren Herrn Vater, hierzu in Holland oder Brabant Schritte zu machen suchen. Da Sie Ihre Tüchtigkeit hinlänglich beurkundet haben und da man an Ihrem besten Willen nicht zweifeln kann, so muss es Ihnen leicht werden, diesem Ziele näher zu kommen, um so mehr, da Ihre Familie in Ihrem Vaterlande so ausgezeichnet bekannt ist. Sollte Ihnen das eine oder das andere anfangs auch nicht zusagen, so dürfen Sie von der Zeit besseres hoffen. Ich bedaure es unendlich, dass Sie nicht an unserer Akademie geblieben sind, aber ich gestehe Ihnen, dasz ich immer gefürchtet habe, dasz unsere hiesige Art zu seijn Ihnen auf die Dauer doch nicht zusagen werde. Sie werden es mir aber zugeben, dasz es ein wichtiger Zweig der praktischen Philosophie seij, dasz wir die Menschen so nehmen, wie sie einmal sind, dasz wir uns in manche Ansichten einlassen und bessere nur allmählig hervorzuheben streben, ohne zu verlangen, dasz diese sogleich Eingang finden. — — —

Sie wissen, dasz ich an Ihren persönlichen Interessen den herzlichsten Antheil

[1] Het volgende op een afzonderlijk blad.
[2] Ontvangen 22, beantwoord 24 Nov.

nehme; Sie werden mich daher verbinden, wenn Sie mir Nachricht geben, welche weitere Plane Sie gefasst haben.

Meine Frau empfiehlt sich Ihnen herzlich.

219. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 24/27 November 1823 [1].

Beste Ouders. — — —

Mijne betrekking met Bouterwek is eigentlijk niet eng genoeg om hem iets dergelijks [2] voor te stellen, zijne doofheid draagt daarvan grootendeels de schuld. Uit dienzelfden hoofde kent ook hij mij niet genoeg, om mij onder deze of gene verantwoordelijkheid aan te bevelen. Van hetgeen ik zeg, verstaat Zijne Edele, zooveel ik opmaken kan, slechts enkele dingen, geenen zamenhang. Hoe zal het mij gelukken, Zijne Edele een zoo aaneengeschakeld plan, als het voorgelegde, duidelijk te maken? Daarenboven ben ik niet verzekerd, of hij de zaak niet van de hand wijzen zal, en aan eene weigering in eene aangelegenheid van dezen aard mogt ik mij vooral niet gaarne blootstellen. Maar gesteld, hij neemt het gevraagde op zich, zoo ken ik den man wederom niet genoeg, om op de discretie van zijnen voordragt ten mijnen opzigte te kunnen rekenen. Uw ontwerp van brief is wel goed, maar ik weet zeker, dat ik Zijne Edele zulk een voorschrift niet doe verstaan. Falck besluit buitendien van zelfs, dat Bouterwek, schrijvende, op mijne aanleiding geschreven heeft; nog onaangenamer ware het, indien nu ook de wijze zoodanig ware, dat ik daarmede niet volkomen tevrede kon zijn.

27 November. — — —

Het [3] is mij smartelijk, beste Vader, dat ik U door de berigten in mijnen laatsten zooveel kommer en ongerustheid veroorzaakt heb. Wilbrand heeft het geld gezonden. Voor het vervolg is de rekening op De Vos onzeker. Na een uitvoerig antwoord op den brief, welken gij mij zondt [4], heb ik hem nog twee brieven geschreven — —. Tot mijne verwondering heb ik noch op het een, noch op het ander antwoord ontvangen. Thans komt het op een antwoord niet alleen, maar ook op de wijze van zijn schrijven aan, of ik van hem het geld zal kunnen vragen. Zoo niet of kan hij niet aan mijnen wensch voldoen, blijft mij enkel Grootmoeder of oom Daniel overig, waarop ik ook reeds vóór Uwe herinnering dagt. In allen gevalle zou ik de moeite van in Osnabrück aan te zoeken niet van U vergen, maar, U voor Uw aanbod hartelijk dankende, zelve op mij nemen. Maar hoe denkt gij over oom Daniel, aan wiens oordeel toch ook Grootmoeders wil zou onderworpen worden? Aan hem had ik waarschijnlijk in geval van nood mij gewend, zonder U daarvan iets te melden. Thans echter, daar gij er mij toe gebragt heb, over deze zaken met U te spreken, zal ik, daar gij de betrekkingen in Osnabrück het best kent, gaarne in Uwe meening berusten.

Wilt gij mij de bewuste ducaten zenden, zoo zal ik dezelve aannemen, om gedekt te zijn tegen verlegenheden als zulke, waarin mij het uitblijven van Wilbrand's

1 Beantwoord 4 Dec. (no. 222).
2 Vgl. blz. 312/3.
3 Het volgende is geschreven op een afzonderlijk blad papier, waarop aan het slot staat: Voor Vader.
4 No. 205.

zending bragt. Ik was zelfs genoodzaakt bij Bouterwek twee Louis d'or te leenen, na mij lang bedagt te hebben, die daartoe zeer bereid was, bijvoegende evenwel, dat hij op dit oogenblik niet met grootere sommen zou kunnen dienen, dewijl hij, latende bouwen, veel uitgezet had. Zulke bijvoegsels, hoe beleefd en vriendelijk uitgesproken, schrikken af. Thans heeft hij zijn geld weder en tegelijk mijn besluit bevestigd, bij voorkomende gevallen hier in Göttingen geene proeven van dien aard te herhalen.

Den Louis d'or van Kerstijd herwaarts verzoek ik U te behouden, ik ben U denzelven schuldig voor de haringen [1] en andere kleine uitgaven, die ik U mag gemaakt hebben. — — —

220. G. DE VOS AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 26 November 1823 [2].

Beste Vriend. — — —

Na den ontvangst van Uwen eersten brief, die mij zoo regt aangenaam was, omdat zij mij mijnen ouden vriend weder teruggaf, was mijn besluit terstond genomen, niet meer met U te twisten over het goede of verkeerde van Uw verlaten des vaderlands, maar alleen datgeene aan te wenden, waardoor ik zooveel mogelijk aan Uwe wenschen zoude kunnen voldoen.

Ik schreef U, dat Falck tegen U ingenomen was. Gij vraagt mij, of dit een loutere gissing van mij is of dat dit schrijven op goede gronden steunt. Met Kemper menigmaal over U sprekende, had deze mij dit gezegd en dus kunt gij begrijpen, hoe zeer het mij verwonderde, van U te vernemen, dat Falck U zeer genegen is. De eenige man, van wien ik eenige inligtingen dien aangaande kon verkrijgen, kwam mij voor Kemper te zijn. Derhalve, toen deze in de stad kwam, vervoegde ik mij dadelijk tot hem, verhaalde een brief van U uit Göttingen ontvangen te hebben en maakte hem bekend met hetgeen gij mij gezegd had publici juris [3] te zijn. Het kwam hem voor, dat er geen kans was, U spoedig weder in 't vaderland te zien, omdat en anderen en Falck U niet zeer genegen waren. Ik merkte daarop aan, dat ik mij moeijelijk kon voorstellen, hoe gij U van alle nadere verbindtenissen in Duitschland bleeft onthouden, zoo gij niet reden hadt te vermoeden, dat Uwe terugkomst niet verre af was. Ik vroeg hem, of wel Falck misschien zoo tegen U ingenomen zou zijn (ik meende dit te moeten vragen, om iets zekerders te weten). Hij meende dit toestemmend te kunnen beantwoorden, voegde erbij, dat de woorden van Falck en in 't geheel van iemand, die op zulk een hoogte geplaatst was, niet altijd te betrouwen waren, dat men er dikwijls meer in dacht te vinden, dan de schrijver er mede bedoeld had, en dat hij hoopte, dat Thorbecke zijn gedrag niet geheel daar na zou inrigten. Ik zeide, daar niets van te weten, maar verzocht hem Falck eens over U te spreken, omdat ik zoo gaarne wenschte U deswegens eenige goede tijding te kunnen mededeelen. Mijn oogmerk was te wachten met U te schrijven, totdat ik U hier iets van kon bekend maken. Dan door het langdurig verblijf van Falck te Brussel ben ik hierin teleurgesteld en heb deswegen, hoewel ik het Kemper van tijd tot tijd herinnerde, nog niets naders vernomen.

1 Vgl. no. 204, blz. 244.
2 Ontvangen 11 Dec., beantwoord 12 Jan. 1824.
3 Algemeen bekend.

Dat ik huiverig was, U dit te melden, voordat ik de nadere bevestiging uit de mond van Kemper ontvangen had, zal U niet vreemd voorkomen, dewijl het zoo geheel tegenstrijdig is met Uwe gedachten. Denk echter niet, geliefde Vriend, dat ik de woorden van Kemper voor orakelspreuken houde, alsof niet zijn meening omtrent Falck hierin geheel verkeerd zou kunnen zijn, alsof niet Falck, na Kemper over U gesproken te hebben, hetgeen reeds lang geleden is, tot geheel andere gedachten zou kunnen gekomen zijn, alsof Falck altijd zijne oogmerken aan Kemper zou behoeven mede te deelen. Verre van daar. Integendeel kan ik mij bezwaarlijk voorstellen, dat Falck de laagheid zou hebben, U met een hoop te vleijen, welke hij volstrekt geen oogmerk had te vervullen. Ik gevoel, dat dit mijn schrijven Uwe onzekerheid zal vermeerderen, maar ik moest het U bekend maken. Hegt er geen meerdere waarde aan, als voor zoo verre het U omzichtiger doe zijn in de beoordeeling van Falck's woorden en daden. Hartelijk, ja regt hartelijk hoop ik, dat gij U in hem niet bedrogen moogt hebben, maar dat hij Uwe openhartige taal even rond mag beantwoord hebben; ik verlang zeer te horen, wat hij aan Kemper zal verhalen, dat dit de bevestiging bevatte van mijne wenschen. — — —

Zoudt gij ook goedvinden, dat ik aan Kemper Uw geheele eerste brief medeelde: hij is tog een rond en openhartig man en meent het goed met U, hij zou dan misschien met meer ijver Uwe belangen behartigen. Of komt het U voor, dat hij te weinig aan de zaken doen kan? Ik wenschte zoo gaarne en voor U en voor mij en voor het vaderland, dat gij hier geplaatst waart, maar kan echter niet ontveinsen, dat, wanneer Falck U geen meer zekere vooruitzichten opent, ik U raden zou, zoo U eenig gunstig aanbod aan deze of gene hogeschool gedaan wierd, dit niet af te slaan. Mij dunkt, zijt gij ergens gevestigd en hebt gij U eenigen naam verworven, dat U niet ontgaan kan, 't zij door Uwe lessen, 't zij door iets uit te geven, men zal dan het verkeerde der handelwijze inzien en veel eer gereed zijn U terug te roepen, dan zoo lang gij zonder eenen gevestigden stand dan hier, dan daar U ophoudt. Dit alles echter in dat geval, dat gij geen gelegenheid ziet om door behulp van Falck spoedig hier geplaatst te worden. Dat gij U in moeyelijke omstandigheden bevind, begrijp ik ligtelijk, God geve U geduld en het beste te kiezen. — — —

221. J. R. THORBECKE AAN A. R. FALCK [1].

Göttingen, 28 November 1823.

Uwe Excellentie deed mij de eer mij op nieuw ten hoogste te verpligten, door mij in haren brief van den 31 Augustus ll. Uwer Excellentie's goedkeuring mijner verhuizing naar Göttingen te doen toekomen. Hier verschaffen mij mijn toestand van onafhankelijkheid, de vrije beschikking over mijnen tijd, de bibliotheek alle wenschelijke gelegenheid en hulpmiddelen, geheel voor mijne studien te leven.

Ik had mij voorgesteld in deze omgeving van letterkundige subsidien eenige bijdragen of liever beginselen [2] te leveren tot eene geschiedkundige ontwikkeling van de regeringsvorm en maatschappelijken toestand der Nederlandsche steden in Flaanderen en Braband van de 11de tot de 14de eeuw, welke historisch niet

[1] Klad.
[2] Beginsel = begin.

minder merkwaardig dan de gemeenebesten in Italien gedurende dit tijdperk, haren geschiedschrijver nog niet schijnen te hebben gevonden, hoezeer de vorige bisschop van Antwerpen, De Nelis, toebereidzelen van belang mag gemaakt hebben, waarvan echter, buiten eene aankondiging omtrent het verzamelde, niets, zooveel ik weet, het licht heeft gezien.De uitvoering van dit ontwerp heb ik tot eenen anderen gunstigeren tijd, na het einde van mijn vreemdelingschap, moeten uitstellen, nadat ik opmerkte, dat de uitgegeven bronnen en hulpmiddelen niet voldoende zijn, maar dat men, om tot eenige volledigheid te geraken, verpligt zou zijn de archiven der steden en gestigten en hetgeen van oude historieschrijvers nog handschriftelijk in boekerijen onzer Zuidelijke provinties moet berusten, te raadplegen. Deze hinderpaal heeft mij weder teruggedreven tot de Ouden en de philosophie, waarin ik thans welligt beproeve eene ontwikkeling en critische waardeering van den Platonischen staat, welke nevens onderscheidene wisselvallige, onvolmaakte, willekeurige, zonderlinge bepalingen naar mijn inzien op eenige grondslagen van blijvende waarheid gebouwd is, welke bij geene wijsgerige beschouwing van den staat of het regt kunnen voorbijgezien worden, zonder dat de ongewisheid en het wankelen volgt, hetwelk men in de tegenwoordige systemen van het zoogenaamd natuurregt waarneemt.

Het is eene onaangename ondervinding, die men aanleiding heeft overal in Duitschland te maken, hoe weinig letterkundige gemeenschap er bestaat tusschen deze landen en de Nederlanden. Ik heb er mij aan laten gelegen liggen, dit ten opzigte van meest alle vakken van wetenschap en kunst na te gaan en eene genoegzame menigvuldigheid van betrekkingen is mijner waarneming te hulp gekomen. Men zal vinden, dat de Duitsche letterkundige wereld in verkeer is niet alleen met Frankrijk, England, Italien, maar zelfs lettende blijft op hetgeen gedaan wordt in Denemarken en Schweden. Van de Nederlanden alleen rekent men geene bijdragen van betekenis meer tot bevordering van wetenschappelijke kennis te ontvangen en berust met enkele uitzonderingen in hetgeen voor dertig-veertig jaren en vroeger van de onzen geleverd is. De redenen hiervan zijn buiten twijfel ten deele te zoeken in de rigting, welke aan de Duitsche letterkunde door de Kantiaansche philosophie en hare voortzettingen en gevolgen gegeven werd, waardoor zich allenskens hier een nieuw, van het in het overig Europa geldende eensklaps afwijkend geheel vormde in eenen tijd, gedurende welken staatkundige omwentelingen, die Frankrijks invloed in de Nederlanden algemeen bevestigden, niet alleen het opentlijk, maar ook het bijzonder bestaan der Hollanders verwarden. Thans echter zoude men valschelijk veronderstellen, dat eene heerschende philosophische rigting Duitschland van de Nederlanden afzonderde, want hetgeen in het vorig tijdperk nieuw was, is het niet meer, ieder stelzel heeft zijn tegengestelde gevonden, oordeel en de tijd hebben het hunne gedaan en verre van daar, dat tegenwoordig de beoeffening der wetenschappen door eene heerschende philosophie zou bestuurd worden, hebben de meesten, de regten, de geschiedenis, de theologie,medicijnen en zelfs de natuurkunde over het algemeen eenen keer genomen, waarna de philosophie alleen is blijven staan, zonder meer het regt te hebben, hetwelk zij zich tevoren op eene veelal belagchelijke wijze aanmatigde, binnen de grenzen van ieder mede het woord te voeren. Op het gebied der philosophie zelve kampt men met ijver tegen de overblijfzels van hetgeen men met eenen algemee-

nen naam Schellingianisme noemt, zoo deze het nog wagen zich hier of daar op te doen. Indien men derhalve in deze landen geene kennis neemt van of waarde stelt op de voortbrengzels der Nederlandsche letterkunde, zoo is de reden ten minste niet daarin gelegen, dewijl men eene behandeling vordert volgens de beginsels van eenig bijzonder wijsgerig stelzel. En evenwel ziet men de Nederlanden, zoowel ten opzigte der Oude letteren, der mathematische wetenschappen, als der andere takken van kennis, bijkans zoo aan, alsof zij opgehouden hebben voort te brengen, ons enkel overlatende, ons met de loftuigingen te troosten, welke men aan onze vorige litteratoren, mathematici, regtsgeleerden, natuurkundigen, theologanten niet onthoudt. Met één woord, men schijnt ons het verdienst te ontzeggen, waarop elk waar Nederlander het liefst zou bogen, van eene eigene vrije ontwikkeling onzer letterkunde, van een oorspronkelijk zelfstandig geheel van bijdragen tot volmaking van menschelijke kennis en kunst, hetwelk de voorouders eerde en aan de vreemden achting inboezemde. Hoe het zij, ik wensch bovenal, dat mijn vaderland, hetwelk men in de vreemdelingschap niet verleert, maar leert liefhebben, waar onder het bestuur van Uwe Excellentie zooveel voor den uitwendigen bloei der wetenschappen gedaan wordt, waar de hoogescholen naar mijne overtuiging in menige opzigten beter zijn dan ergens anders, niet veroordeeld zij, eerlang zich aan eene navolging van het Duitsche over te geven (gelijk men bij de Deensche geleerden opmerkt, die, de Duitsche philosophen op den voet volgende, bij deze gedurig de tusschenruimte van één leerstelzel ten achter bleven) of aan hetzelve zooveel invloed toe te staan, als aan de voogdijschap der Fransche letterkunde bij ons werd ingeruimd, noch van de overblijfzels van eenen ouden roem over den tijd te leven of op de schouders van den eenen buitenlander hetgeen een ander vreemdeling aanbiedt, zonder regt van eigen oordeel te smaden. — — —

222. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 2 (4) December 1823 [1].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Ik ken van mijne vroegere jaaren ook ongesteldheeden des gezichts en ben bij de geringste gewaarwording opmerkzaam. Zodra ik slegts eenige prikkeling in mijne oogen bespeur, dan baad' ik deselve dikwijls door een schoon linne doekje met koud water; daarbij baad ik dan teffens mijne ooren van binnen en buyten en vrijw ze vervolgens met een doek in den geheelen omtrek, totdat ze gloeyen, en zedert veele jaaren heb ik niets meer nodig als deese eenvoudige middeltjes, waardoor dan dadelijk alle prikkeling geheel en al verdwijnt. Andere wasschen en vrijwen dagelijks voor hunne oogen de borst met koud water en versterken daarmede hun gezicht. — — —

Het [2] is zeeker, mijn lieve Zoon, dat Grootmoeder in geldzaken buyten oom Daniel niets doet, en dus was het dan voor Uw wel best, om Uw aan hem alléén te wenden, maar dan zou mijne meening en raad zijn, dat gij hem te kennen gaf, hoe gij zeer wel wist, wat Grootmoeder aan ons gedaan had; dat ik Uw daarvan genoegsame opening en inlichting had gegeeven en gij haar bij haare overige menigvuldige zorgen en aanzoeken niet ook nog over Uwe verlegenheid wildet

[1] Ontvangen 11, beantwoord 18 Dec. (no. 224).
[2] Het volgende is geschreven op een apart blad.

bekommeren; dat gij, intusschen geen uytweg meer ziende, evenwel in de onvermijdelijke noodsakelijkheid was, om nog eene provisioneele toevlugt te zoeken; dat gij tot hier toe etc. Hier zou ik nu de genotene ondersteuningen Uwer edele, zelfs onbemiddelde vrienden Wilbrand en Ritgen specificq noemen en ook zelf de voor een jaar van Schlingeman voor Uw geleende f 200, die gij wel wist, dat ik tot hiertoe nog niet had kunnen restitueeren; dat gij, mijne groote bekrompenheid kennende, van mijn of ook door mijn niets meer had kunnen of willen vragen en gij derhalven bij alles nadenken nu niemand buyten hem kende etc.; dat na alle waarschijnlijkheid Uwe bestemming nu spoedig te wagten stond en gij Uw dan bij leven en gesondheid wel spoedig in staat oordeelde, om het een en ander successive te restitueeren etc. Dit is wel te observeeren en vooral in te prentten, dat ik Uwen toestand genoegsaam kende en diep gevoelde, Uw niet te kunnen helpen; dat ik egter Uwen toestand voor Uwe moeder zorgvuldig verborgen hield en gij derhalven ook moest versoeken, om Uwe behoefte en versoek na Zwoll niet te laten blijken etc., etc. Misschien laat hij Uw dan in antwoord wel het een en ander over mijn en over hetgeen ik al genoten, blijken, maar dan zijt gij ook beter als iemand in staat, om over mijne tegenspoeden, over mijn menigvuldig streeven en altoos vrugteloos zoeken en voorstellen het nodige licht te verspreiden en zodanige versekeringen te geeven, als ik die zelven niet geeven kan, zo ook, dat ik, om Uwe zwakke en hoogst gevoelige moeder mogelijkst te schoonen, niet alles doen, veranderen en inrigten konde, wat ik anders wel lange zou hebben willen doen, maar dat ik oordeelde, dat het *ook* mijn pligt was en altijd blijven moest, om van haar niet te vergen en haar zo lang mogelijk niet in omstandigheden te brengen, waarvoor zij volstrekt niet berekend was. — — — [1]

Gelukte dit plan, dan zoud gij, na mijnen wensch, De Vos niet nodig hebben. Vaarwel nu, mijn Zoon.

Hetgeen [2] gij mijn voortaan op een bysonder blad te schrijven hebt, maak daarvan liever een brief met het opschrift aan De Vos in Leyden. Ik weet dan altoos, dat *zulke brieven* privatim voor mijn zijn en behoef dan bij de opening Uwer brieven het inleggende blad voor mijn niet te verbergen, hetgeen ook wel eens zeer moeijelijk kon zijn.

223. J. R. THORBECKE AAN L. TIECK [3].

Göttingen, 7 December 1823.

— — —

Die Emigration des Dr. Krause nach Göttingen, wo er fast zugleich mit mir eintraf, hat mich um manche Gelegenheit und Stunde reicher gemacht, in der es mir vergönnt ward von Ihnen zu hören und zu reden. Dass Sie sich mit diesem gelehrten Philosophen näher haben befreunden und verständigen können, hörte ich mit Theilnahme von ihm selbst und ersah es aus Ihrem Briefe. Ob ich dahingelangen werde, steht sehr dahin. An seiner Liebe und Freundschaft

[1] 15 Dec. schrijft J. R. een brief aan oom Daniel in deze geest, hoewel veel beknopter. Hieruit blijkt, dat hij, behalve de f 200 van Schlingeman, van Ritgen f 50 en van Wilbrand in totaal f 316 had geleend.

[2] Het volgende is geschreven op een klein stukje papier.

[3] Klad.

liegt es nicht, wenn es anders wäre. Ich gestehe es gern, dass mich der Gedanke ihm entfremdet, er sey zu sehr gewohnt, jedes andre Seyn, Leben und Denken als einen untergeordneten Theil seines eignen Wesens zu betrachten und einzurangiren, jede verschiedne Vorstellungsart als ihm längst bekannt nach dem Organismus seiner eigenen zu taxiren und mit einer gewissen Condescendance zu berichtigen, als dass es mir leicht anders als auf einer gewissen Distanz bei ihm recht wohl würde. In seine Brust steigt kein Schatten eines Zweifels auf über die Unfehlbarkeit seiner Erkenntniss des höchsten Wissens und wie tüchtig und durchgebildet sein Streben ist, so kann doch keine Autorität demjenigen mehr als eine einzelne persönliche gelten, welcher je weniger er an der göttlichen Wahrheit zweifelt, um so mehr das Gesetz und die Schwäche seiner menschlichen Natur in die Rechnung hineinzieht, wo es darauf ankommt, sich und seine Einsicht jener Wahrheit gleich zu machen. Übrigens liest [a] der Herr Doctor, welcher Sie angelegentlichst grüssen lässt, hier einige Collegien und ich wünsche herzlich, dass seine hiesige akademische Thätigkeit für ihn von glücklichem Erfolge sey, worüber sich in einem ersten Semester kein bestimmtes Urtheil fällen lässt. — — —

Von der Solger vernehme ich mit besondrer Theilnahme, dass Sie das Ihrige zu der Herausgabe von des Verstorbenen Papieren beendigten. Von seinem Erwin [1] habe ich, einem alten Versprechen [2] zufolge, welches ich der Solger gegeben, dieser Tage eine Anzeige in die Isis eingeschickt [3], wo zwar die Gesellschaft, in der man erscheint, nicht immer in jedem Sinne besonders ehrenwerth ist, die Einrichtung aber vor andern Blättern die Gelegenheit darbietet, Alles und Jegliches, anzubringen, nachzuholen, einzuschalten. Die ersten Linien einer allgemeinen Beurtheilung der philosophischen Herleitung sind kaum angedeutet, es schien mir wichtiger anzuregen und vor Allem ein Bild des Buches hervorzurufen. Die Wurdigung bei bedeutender Verschiedenheit der Betrachtungsweise wird Sie hoffentlich befriedigen.

Ich wollte mit Ihnen noch sprechen über Walter Scott, zu dessen Bekanntschaft, nachdem ich sie lange machen wollen ohne die Zeit und Veranlassung zu finden, mich endlich Krause's ausgezeichnetes Lob dieses Dichters hingetrieben hat. Indess legt mir meine bisherige Ausführlichkeit für jetzt Stillschweigen auf. — — —

224. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 16 (18) December 1823 [4].

Beste Ouders. — — —

De Vos schrijft onder anderen het volgende. — — — [5]

Deze gansche redenering is verre van ongezond of bevooroordeeld te zijn. Ik zoude mijne geheele wijze van denken moeten omkeeren, om mij te kunnen voorstellen, dat Falck mij niet genegen zij en mij door zijne verzekeringen slechts

[a] Hs.: liesst.
[1] Vgl. blz. 179, noot 2.
[2] Het verzoek hiertoe vinden we in no. 179, blz. 224.
[3] Geplaatst in: Isis oder encyclopädische Zeitung von *L. Oken*, II, Jena, 1824, blz. 161-199.
[4] Beantwoord 3 Jan. 1824 (niet opgenomen).
[5] Zie no. 220.

misleidde. Aan de andere zijde kan men aan de berigten van Kemper geenen redelijken twijfel hegten en dat Falck te mijwaarts ten minste eenen tijdlang niet goed gezind geweest zij, schijnt uit dien hoofde evenzeer vast te staan, als onzeker, hoe en door welke aanleiding hij op andere en betere denkbeelden zoude hebben kunnen komen. Kortom, ἐπέχω [1]. Gewis is het, dat men het mij moeilijk maakt, met waar vertrouwen aan de Nederlanden te denken. Van Falck eene nadere en duidelijke verklaring mijner uitzigten te erlangen, is geen kans. — — —

Ik mag ondankbaar schijnen, dat ik, in een allervoortreffelijkst otium geplaatst, hetwelk mij de vrijeste en onafhankelijkste beschikking verschaft over mijnen tijd, mijn denken en arbeiden, mij in 't minst ontrust over eene verzekering mijner toekomst, waarmede dit otium zelve een eind zoude hebben. Inderdaad kome ik mij zelve dikwijls zoo voor en niet te erkennen al het goede, hetwelk de Voorzienigheid mij zelfs voor het tegenwoordige schenkt en behoudt. Dezelve schenke U een aangenaam en heugchelijk Kersfeest, hetwelk ik in gemeenschap met U vieren zal. — — —

225. D. P. AAN J. R. THORBECKE.

Osnabrück, 19 December 1823 [2].

Ihre Zuschrift, lieber Herr Vetter, habe ich empfangen und gestehe Ihnen offenherzig, dass Ihre Mittheilungen mir unerwartet sind. Bei Ihren Kentnissen hielt ich Sie, wenigstens für die nöthigsten Bedürfnisse, gesichert und erschrekke in der That, dasz Sie schon früher zu Hülfsmitteln haben schreiten müssen, die Ihnen, vielleicht noch für eine geraume Zeit, sehr drükkend seyn müssen. Von Ihren Eltern dürfen Sie freilich keine Unterstützung hoffen; ehender möchten diese ihre Hofnungen auf ihren Sohn richten. Das Schmerzliche dieser Lage fühle ich mit Ihnen ganz und beklage Sie herzlich. Ihre gute Groszmutter würde gern zu Hülfe kommen, wenn ihr nicht die Mittel genommen wären, und so habe ich ihr davon nicht mal sagen mögen. Auch wir, lieber Herr Vetter, sind in unseren Verhältnissen nicht wohl im Stande, bei einer ungewissen Zeit der Rückzahlung auf Vorschüsse uns einzulassen, doch, um Ihr Vertrauen möglichst zu begegnen, empfangen Sie einliegend eine Anweisung von 100 Reichsthaler auf J. Ph. Holtzmüller in Munden. Wenn es möglich ist und Sie später noch Bedürfniss haben möchten, sollen Ihnen im Monat Februar noch 100 Reichsthaler durch meinen Schwager Springmann dort ausbezahlt werden. — — —

226. G. DE VOS AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 25 December 1823 [3].

Beste Vriend. — — —

In mijn vorigen melde ik U, niets wegens Falck te kunnen berigten; hierover heb ik thans eenige inligting bekomen. Voor eenige dagen zeide mij Kemper, dat hij met Van der Palm een lang discours over U met Falck gehad had, waarbij de beide eersten zich zeer voor U geinteresseerd hadden. Falck, zeide hij,

1 Ik schort mijn oordeel op.
2 Ontvangen 23, beantwoord 26 Dec.
3 Ontvangen 8, beantwoord 12 Jan. 1824.

was hem bij die gelegenheid, tegen zijn verwachting, toegeschenen U in 't minst niet ongenegen, maar integendeel voornemens te zijn U eenig professoraat aan te bieden, wanneer hiertoe slechts gelegenheid was, die echter ontbrak voor 't tegenwoordige; het eenige zou zijn Wassenberg op te volgen, maar deze grijsaard meende, dat hem nog in 't geheel de krachten niet ontbraken zijne functies waar te nemen. Dit scheen dus de eenige hinderpaal te wezen voor Uwe terugroeping. Kemper zeide mij, dat hij zich niet begrijpen kon, dat gij niet ergens in Duitschland geplaatst raakte; het kwam hem voor, dat zulks volstrekt geen hinder zou doen aan Uwe bevordering alhier. Ik meende te zeggen, dat dit misschien geen hinder zou toebrengen aan Uwe plaatsing alhier, maar het welligt moeyelijk voor U zou zijn, wanneer gij ergens geplaatst waart en gij korten tijd daarna verzocht wierd hier een leerstoel te beklimmen, toen er een ander de kamer binnentrad en ons gesprek deed eindigen. Wat er echter ook van zij, ik voor mij zou U altijd aanraden, wanneer U iets aangeboden wierd, zulks aan te nemen, daar het U tog moeyelijk moet vallen, zonder eenige andere subsidie te leven en deze Uwe toestand met de beste wil van Falck en anderen tog nog eenigen tijd kan voortduren. Zijt gij dit met mij eens, Amice, of hebt gij hier moeyelijk of niet te weerleggen zwarigheden tegen? Voor 't overige is het mij hartelijk aangenaam, dat Kemper zich in dezen ten opzichte van Falck heeft verzonnen [1] en dat dus mijn schrijven zoo geheel met Uwe gedachten wegens dien man overeen komt. Is er eenige andere plaats buiten die van Wassenberg, welke U zou aanstaan? Kan ik deswegens door Kemper iets op 't tapijt brengen, dat gij minder gaarne zelfs aan Falck zoudt willen schrijven? Wanneer er iets is, waaraan ik U zou kunnen helpen, gij weet, gij hebt over mij slechts te beschikken.

Heeft de faam U in Uwe ballingschap reeds bekend gemaakt met den naam, dien zich de geleerde heeren Da Costa en Capadoce verworven hebben (van hunne bekeering tot het Christendom weet gij) door hunne schriften, de eerste door zijne „bezwaren tegen den geest der eeuw" [2], de ander door zijne „bestrijding der vaccine" [3]. Onderscheiden geschriften, het een wat meer, het ander wat minder beteekenend, zijn tegen beiden reeds in 't licht gekomen, de daarin bevatte denkbeelden maaken het voorname onderwerp uit der gesprekken. De wonderlijke, soms belagchelijke en met de gevoelens van anderen meestal juist strijdende ideeën van Bilderdijk worden er over 't algemeen vrij hatelijk onder den schijn van groote godsdienstigheid door deze jongelingen voorgedragen. Het boek van Capadoce, dat vrij groot is, beslaande ongeveer 300 pagina's, beteekent, de groote in aanmerking genomen, al heel weinig. De argumenten zijn netjes en fijn voorgedragen, zoodat ze eenigen schijn van waarheid hebben, die echter gemakkelijk, naar 't mij voorkomt, kan weggenomen worden. Goeds is er nog niets tegen uitgekomen. Van der Breggen, die er zeer in gehavend word, omdat hij voor eenigen tijd een lijkrede op Jenner [4] heeft uitgesproken,

1 Vergist.

2 *I. da Costa*, Bezwaren tegen den geest der eeuw, Leiden 1823.

3 *A. Capadose*, Bestrijding der Vaccine, of de Vaccine aan de beginselen van Godsdienst, Rede enz., getoetst door —, Amsterdam 1823.

4 *F. van der Breggen. Cz.*, Feestviering ter huldiging van Edward Jenner en ter verheffing van de waardij der koepokinenting van wegen het genootschap Arti Salutiferae te Amsterdam, Amsterdam 1823.

Deze rede werd gehouden ter huldiging van de in Januari 1823 gestorven Jenner, die na

heeft een brief [1] aan hem geschreven, waarop het antwoord [2] voor een paar dagen is uitgekomen en waarin de schrijver Van der Breggen uitdaagt tegen hem te velde te trekken, houdende hij het anders daarvoor, dat hij of zijne stelling blindelings wil volgen of tot zijn gevoelen is overgegaan. Ik ben nieuwsgierig, wat hierop volgen zal; ik heb Kees Kaathoven al eens aangezocht de pen op te vatten, maar die kan er niet toe gebracht worden. — — —

227. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 1/8 Januari 1824 [3].

Beste Ouders. — — —

Ik wil U thans met de intrede in het jaar 24 hartelijk geluk wenschen. Het verledene gaat wel in elk oogenblik in de toekomst over, maar het is goed, dat wij een bepaald tijdstip er toe afgezonderd hebben, om ons deze onophoudelijke wisseling meer bepaald te binnen te brengen. In den loop van het nieuwe tijdperk zij al het goede over U en over ons!

Ik hoop niet, dat gij uit mijnen voorgaanden brief de gevolgtrekking zult afleiden, dat ik mij over mijne verzorging en toekomst meer, dan behoort, verontruste. Het is dat geenszins het geval. Ik sprak van het aanknopen van onderhandelingen, om mij, zoo mij het vaderland al te lang op de proef stelt of niet hebben wil, zoo mogelijk in deze landen te vestigen. Ik dagt daarbij aan de eenige kans, die ik in geval van nood zoude kunnen wagen, aan Berlijn. De Pruissische regering is niet karig in aanstellingen en Berlijn de eenige universiteit, waaromtrent ik mij aan eenige betrekkingen zoude kunnen wenden. Ik zoude dan schrijven aan den RegierungsRath en professor der geschiedenis aldaar, Von Raumer, dien ik ken, en mij bij dezen doen ondersteunen door deszelfs bijzonderen vriend Tieck. Ook ware mij welligt de jonge Hofrath Eichhorn alhier, die voorheen als professor te Berlijn stond, van dienst. Wij zullen zien, of het een of ander nodig zal wezen.

Na eenige weken wensch ik U een klein geschrift van mij in druk toe te zenden. Eenige gesprekken met den jongen Eichhorn over geschiedenis deden mij op den inval komen, eenen brief aan dezen beroemden regtsgeleerden en geschiedkundigen uit te geven, waarin ik kortelijk mijne denkbeelden „über das Wesen und den organischen Charakter der Geschichte", welke van het algemeen en door beroemde mannen aangenomene geheel en allen verschillen, uiteen kon zetten. Eichhorn heeft in dezen voorslag op de vriendelijkste en eervolste wijze toegestemd en zoo zult gij ongeveer 40—50 bladzijden van mij zien verschijnen onder den titel „Uber das Wesen und den organischen Charakter der Geschichte, in einem Sendschreiben an den Hofrath Eichhorn zu Göttingen [4]. Of ik dezen brief onder mijnen naam laat drukken, daarover ben ik nog altoos met mij zelve

jarenlange proefnemingen en studie de eerste was, om op wetenschappelijke gronden de koepokinenting in te voeren ter voorkoming van de pokkenziekte.

1 *F. van der Breggen*, Voorloopige brief aan den Schrijver van de bestrijding der Vaccine, Amsterdam 1823.

2 *A. Capadose*, Bijdrage tot de bestrijding der vaccine. Antwoord op den Voorloopigen brief van F. van der Breggen, Cornz., Med. doctor en hoogleraar, enz., Amsterdam 1823.

3 Beantwoord 14 Jan. (niet opgenomen).

4 *J. R. Thorbecke*, Ueber das Wesen und den organischen Charakter der Geschichte. Ein Schreiben an Herrn Hofrath K. F. Eichhorn in Göttingen, Göttingen 1824.

in tweestrijd. Men zou zich in de Nederlanden met behulp van ongunstige gevolgtrekkingen daarvan tegen mij kunnen bedienen, hetwelk het geval zijn zal, wat ik ook schrijve. Zal het daarentegen de uitwerking hebben, in Duitschland op mij opmerkzaam te maken, zoo wordt dit door het verzwijgen des naams verijdeld. Voor het overige is mij het noemen of niet noemen op zich zelve volkomen onverschillig en het liefst liet ik de beslissing aan het toeval over. Voor het overige is het opstel zoo goed als gereed; ik heb door den Dr. Krause reeds naar Dresden laten schrijven, om hetzelve aldaar door eenen drukker van zijne kennis te laten drukken. De uitgave moet mij op zijn minst niets kosten, van mijne zijde heb ik niets als vijftig exemplaren verlangd. Krause kan tegen het eind der volgende week antwoord hebben en dan laat ik mijn manuscript dadelijk reizen.

8 Januar. Heden morgen is mij Uw brief van den 3 ll.[1] geworden. Ik dank U voor de mededeeling Uwer denkbeelden, daarin geuit. Uit het bovenstaande blijkt reeds, dat ik met dezelve geheel overeenstem. Ook Falck heeft opnieuw aan Uw en mijn vertrouwen beantwoord. De Vos schrijft het volgende: — — —[2]

Wij hebben dus niet verloren, maar ook nog geen voetbreed gewonnen. Met alle maatregelen als de bovenstaande, om mij in Duitschland eenige verzorging te verschaffen, wagt ik in allen gevalle, totdat het geschrift uitgekomen zal zijn, waarvan ik U zeide. Indien reeds iets bijzonders op het tapijt ware, zouden mij Heeren en Blumenbach welligt van dienst kunnen wezen. Aan den laatsten heb ik mijne ondervindingen en toestand buitendien reeds medegedeeld, hoezeer hij van alle ware belangstelling in al hetgeen eenen anderen aangaat, ontbloot is.

Aan De Vos had ik nog niet weder geschreven; Kemper over mijne zaken te onderhouden, komt mij niet in de gedagten. Ik ben ook vóór een jaar zeer verre af geweest, hem over aanstelling of terugroeping een enkel woord aan te stippen. — — —

228. H. C. H. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 2 Januari 1824.

Geliefde Broeder. — — —

Hoe is het met Uwe oogen? Zijn zij geheel weder hersteld? Met groot leedwezen hoorde ik onlangs, dat gij hieraan leedt.

Of Christkindchen U ook iets medegebragt heeft van Uwe vorige betrekkingen in Berlijn of Giessen, ben ik zeer verlangende te weten; wij hebben vooral in dezen tijd, bij het gevoel van ons onvermogen, om iets tot U vermaak bij te dragen, veel en hartelijk van U gesproken en nog meer gedacht. Grootmoeder heeft naar gewoonte ook voor U iets geld tegen Kerstijd gezonden; dit zal U met het geld van voorleden jaar en nog een klein etc. — — geworden. Ook zal Vader dan na een cachet omzien; het staalen cachetje, waarvan gij schrijft, bevat niet ons wapen, maar van grootmoeder Paauw.

Moeder vraagt, of gij ook de uitlegging van dromen verstaat, hebbende zij dezen nacht gedroomd, dat zij met Vader bezig was om prof. Van Voorst in een vat te kuipen, om hem alzo op een verborgen plaats te bewaren. — — —

1 Niet opgenomen.
2 Vgl. no. 226.

229. F. W. AAN J. R. THORBECKE [1].

Zwolle, 7 Januari 1824 [2].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Bij leeven en gesondheid zullen wij hier Uwen geboortedag hartelijkst vieren en bysonder met dankzegging en voorbidding voor Uw geluk en genoegen Uwer indagtig zijn. Voor het ovrige weet gij, dat wij met gaven en geschenken niet vermogen, wat wij wel wenschen. Nogtans willen wij dog iets toebrengen, om het aangename van Uwen dag te vermeerderen. Met dat oogmerk ontfangt gij hiernevens een cachet met ons familiewapen en Uwen naam [3], hetwelk Uw om zo aangenamer zijn zal, dewijl ik geloof, dat het dusdanig aan Uwen wensch zal voldoen en — ons niets kost. Op Uwen laatsten brief aan Herman [4] om een familiecachet kwam ik op het denkbeeld, om er een met voorschrift aan oom Frans in mandatis te geeven, waarbij zonderling was, dat Moeder en ik deselve gedagten hadden ten opsigte van dit versoek, die zig dus gelijktijdig openbaarden. Ik versogt hem dan om die besorging met een afdruksel van mijn cachet en voegde eyndelijk daarbij: of hij niet wel genegen zou zijn, om Uw zulk een cachet tot een geschenk en gedagtenis van hem te bestemmen? Hetselve zou Uw dan nog aangenamer zijn. Ik mogt gaarn voor Uwen wensch iets regt goeds hebben en moest de kosten ontzien. Ik gevoelde zelf wel het zonderlinge van zulk eene rondborstige vraag, maar geloofde evenwel, dat hij het broederlijke vertrouwen, hetwelk daarin sprak, met genoegen zou opmerken; dat Uwe moeder oordeelde, hoe hij met mijn versoek in zijn schik zou zijn, en ik dus om zo liever daartoe besloten had. Hij heeft dan ook aan mijnen wensch zeer gaarn met alle zorgvuldigheid en uytmuntend voldaan, waarvoor ik hem hartelijk zal danken en gij ook gaarn een vriendelijke brief aan hem zult schrijven en hem het bysonder aangename van deese gedagtenis doen blijken, Uwen brief voor hem bij mijn couverteerende, want porto betaald hij ongaarn. — — —

230. H. ⟨RITGEN⟩ AAN J. R. THORBECKE [5].

Giessen, 11 Januari 1824.

Lieber Herr Thorbecke. Ich wünsche Ihnen herzlich Glück zu Ihren Geburtstage und schicke Ihnen als Angebinde die Landschaft. Ich hätte sie gerne schon um Weihnachten fertig gesehen, aber die kurzen Tage verhinderten mich, indem mir bei Tage nur wenig Zeit übrig blieb und ich bei Licht nicht daran arbeiten konnte. Indessen hoffe ich, Sie werden sie nicht minder gern als früher aufnehmen. Ich erinnere mich noch oft mit Freude an die Zeit, in welcher Sie noch bei uns waren, und an die Lesestunden, welche Ihre Güte mir gegeben. — — —

1 Ingesloten waren gelukwensen van Herman en Claartje, de laatste in het Duits.
2 Ontvangen 15, beantwoord 21 Jan. (no. 232).
3 D.w.z. de letters J, R en T als monogram. In het vervolg gebruikt hij dit cachet voortdurend, zie afbeelding.
4 Vgl. no. 228.
5 Behalve dit briefje van Hugo, is er ook nog een gelukwens met een verjaarsvers bewaard van de hand van Sophiechen d.d. 10 Jan., waaruit blijkt, dat J. R. haar een „liebes Briefchen" had geschreven, en een gelukwens van de vader, F. A. Ritgen.

231. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 16 (24) Januari 1824 [1].

Beste Ouders. — — —

De ontvangen geschenken hebben mij ongemeen verblijd. Vijgen, waarvan ik altoos een groot liefhebber was, heb ik, naar ik geloof, niet geproefd, zedert ik mij in Duitschland bevinde. Dezelve herinnerden mij op eene aangename wijze den ouden tijd, als wanneer Moeder mij op dezelve dikwijls tracteerde. Voor het geld en al het overige, waarmede ik zoo genoegelijk verrascht werd, dank ik U zoo hartelijk ik slechts vermag. Bovenal ben ik met innige vreugde erkentelijk voor Uwe liefderijke zorge aangaande het cachet, van hetwelk ik niet kan zeggen, dat het mijne verwagting overtrof, want de ontvangst zelve lag zoo verre buiten mijne verwagting, dat ik er niet in den droom aan zoude gedagt hebben. Ik kan U niet zeggen, hoe mij dit zoo lang gewenscht bezit verheugt. Daarenboven is het zoo keurig en fraai, dat ik niet kan nalaten, hetzelve van tijd tot tijd met eene bijna kinderachtige [2] vreugde te beschouwen. Ik erken het als een groot blijk Uwer liefde, welke deze gedagte in U heeft doen opkomen en uitvoeren. Het is voortreffelijk. Een brief aan oom Frans, die waarlijk het uiterste gedaan en bij deze gelegenheid het aandenken in mij vernieuwd heeft zijner betoonde genegenheid mijwaarts, in het bijzonder gedurende het eerste jaar van mijn verblijf te Amsterdam, zal ik, gelijk van zelfs spreekt, in dezen insluiten. — — —

Mijn brief aan Eichhorn wordt thans gedrukt en wel hier, waartoe ik later besloten heb, om over de correctie der proeven zelve te kunnen waken. Ik hoop, dat tegen het einde der aanstaande week of het begin der daaraanvolgende alles gereed zal wezen, waarna ik U dadelijk eenige exemplaren zal zenden. [3]

Het is niet onmogelijk, dat men, dit opstelletje in de Nederlanden lezende, oordeelt, dat ik thans eene plaats in het gekkenhuis verdiene. Ik herinner mij van eenen gek gelezen te hebben, die op bevel der overheid door een daartoe aangesteld persoon naar het rasphuis gebragt werd, maar, aldaar aangekomen, den directeur op de doorslaandste wijze deed zien, dat hij, namelijk de gek, de commissie medebragt, zijnen wagter, als niet regt bij zinnen, te doen vastzetten, hetgeen dan ook geschiedde. Eenen dergelijken directeur zoude men welligt in Duitschland kunnen aantreffen, in Holland voorzeker niet, uit welken hoofde ik mij wel aan mijn lot zal moeten onderwerpen. Intusschen is in dit geschrift niets bijzonder hoogs of onbegrijpelijks, maar alles, gelijk ik meen, ten uiterste bevattelijk, berekend op het wezen van Eichhorn, die juist geen philosooph, hoezeer een van de helderdenkendste en onbevooroordeelste koppen is. Bij dat al geloof ik niet, hetgeen ik gezegd heb, in het Nederlandsch te kunnen zeggen, en dit is reeds genoeg, ja te veel voor onze landslieden, daarvan afgezien, dat het van de begrippen ten onzent en zelfs de in Duitschland verbreidde over geschiedenis geheel en al afwijkt. Mijn goede vriend Plato intusschen is bij dezen arbeid niet goed gevaren. — — —

[1] Beantwoord 26 Jan. (niet opgenomen).
[2] Kinderlijk, niet passend voor een volwassene.
[3] F. W. had hierom verzocht, daar hij er o.a. één aan Ter Pelkwijk wilde geven (niet opgenomen brief d.d. 14 Jan.).

232. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 22 Januari 1824 [1].

Beste Ouders. — — —

Ik ontvang zoo even Uwe letteren van den 14 Januari ll. [2] Over Uwe toestemming in de uitgave van mijnen brief aan Eichhorn verheug ik mij zeer. Eichhorn zal denzelven wel niet beantwoorden en daarop is ook in 't geheel niet gerekend. Eichhorn ziet den brief niet als gedrukt. Zijne goedkeuring moet ik afwagten. Eenige zaken moet ik beter weten dan hij; en eigentlijk is de brief gerigt tegen eene zoogenaamde *historische Schule*, waarvan hij een der beroemde voorvegters is. Mijnen naam zal ik op den titel laten drukken. Voor Ter Pelkwijk echter en Leen is dit geene kost. — — —

233. J. B. WILBRAND AAN J. R. THORBECKE.

Giessen, 22 Januari 1824 [3].

Zuvor meinen herzlichen Grusz und Glückwunsch zum neuen Jahre! Meine Frau stimmt diesem von ganzem Herzen beij. Möge dieses Jahr für Sie in aller Hinsicht freudenvoller seijn, als es das verflossene war! Insbesondere wünsche ich, dasz Sie in einen bestimmten Wirkungskreis versetzt werden mögen, ich meine nemlich als akademischer Lehrer. — — —

Meine frühere Idee einer Literaturzeitung hoffe ich nächstens ins Leben treten zu sehen; mehrere haben sich bereits dazu vereinigt — —. Zum voraus rechne ich schon auf Sie als Mitarbeiter. — — —

234. F. A. RITGEN AAN J. R. THORBECKE.

Giessen, 27 Januari 1824.

Auf Deinen lieben groszen Brief würde ich Dir schon längst geantwortet haben, hätte ich ihn nicht verlegt, so dasz ich ihn durchaus nicht wieder finden kann. Doch habe ich ihn noch zum Theil in Gedächtnisz. — — —

Was Du mir von Krause schreibst, schmerzt mich. Ich hatte gehoft, Du würdest einen für Freundschaft geschaffene Seele in ihm finden. — — —

Ich sehe Deiner Abhandlung über den Geist der Geschichte sehnsüchtig entgegen und gedenke Deiner Schilderung von Cromwells Character in Deinen hiesigen Vorträgen [4].

Sollte Dir aber dieser Aufsatz nicht bei Eichhorns Lebzeiten schaden? Mein Hebammenbuch [5], so sehr ich Dir für die Correctur dankbar bin, erhälst Du nicht eher, bis Du eine Frau hast. Ich will Dir keine Langeweile und Ekel damit machen. — — —

235. K. CH. F. KRAUSE AAN J. R. THORBECKE.

Göttingen, 7 Februari 1824.

Wohlgeborner, Hochzuverehrender Herr Doctor. Sehr gern hätte ich Ihnen bereits die mir dargeliehenen 50 Reichsthaler zurückerstattet. Ich habe aber

1 Beantwoord 10 (12) Febr. (no. 239).
2 Niet opgenomen.
3 Ontvangen 26 Jan., beantwoord 12 Febr.
4 Vgl. no. 183, blz. 228.
5 Vgl. blz. 259, noot 1.

von auswärts noch kein Geld erhalten. Am Dienstage ging ich hier zu dem Ihnen bewuszten Kaufmann, der sich auch bereit erklärte, mir wiederum vorzuschieszen, mich aber bis nächsten Dienstag vertröstete, weil kein Geld vorräthig sei. Bis dahin musz ich Sie daher bitten, in Geduld zu stehen. Ich habe es vorausgesehen, dasz es so lange währen konnte und daher gleich damals, als Sie die Güte hatten, mir diese Summe darzuleihen, ausdrücklich die Zeit auf vier-sechs Wochen gesetzt.

236. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 8-13 Februari 1824 [1].

Beste Ouders. Eindelijk ontvangt gij hiernevens een aantal exemplaren mijner brochure. De drukkers hebben mij tegen alle verwagting lang opgehouden. Vooreerst vindt gij één exemplaar, lieve Vader, voor U en een ander voor Herman. Een gebonden, waarbij ik nog eenen brief hoop te schrijven, heb ik voor Falck bestemd. Omtrent dezen las ik gister in den Hamburgischen Correspondent, dat hij Fagel als ambassadeur in London vervangen en zijn ministerie onder de departementen van binnenlandsche zaken en der marine verdeeld zou worden [2]. Wat is daaraan? Is Falck reeds weder te huis?

Andere exemplaren zijn voor Van Ewijk, Goudoever, Van Heusde, Van Lennep, Tydeman (den jongen), prof. der rechten in Leiden, Dr. Römer, Hamaker, Kemper. Dat gij voor Sartorius een exemplaar vraagt, verwondert mij; ik zal er intusschen één tot Uwe beschikking stellen, indien gij goedvindt hetzelve hem te zenden. Aan Abeken kan ik er één van hier doen toekomen.

9 Februari. Ik heb mijn plan moeten veranderen. Mijne exemplaren op gewoon papier, want die gij hiernevens ontvangt, zijn op schrijfpapier (gelijk het hier heet!), zijn niet voor het eind dezer week gereed. De boekbinder moet ze door lijnwater halen (planiren) en het duurt verscheide dagen, voordat zij droog zijn kunnen. Ik wil evenwel Uwe verwagting niet langer ophouden en U de overige over Osnabrück door Abeken toezenden. Aan Goudoever en Falck heb ik geschreven en in het paket voor den eersten een exemplaar voor Van Ewijck ingesloten, met verzoek hetzelve bij gelegenheid aan dezen zijnen vriend uit mijnen naam over te maken. De bezorging van alle drie paketten zult gij wel zoodanig inrigten, dat het den ontvangers geen geld kost. De eigen lezing zal U, geloof ik, doen zien, dat het nutteloos ware, aan Leen of Ter Pelkwijk exemplaren te geven. Ik hoop zeer, dat de ontvangst ten onzent gunstig zij, maar ik heb geen grond dit te vermoeden. Ik ben ook niet in staat, daarover nadere inlichting te geven, als dat de gansche zaak nieuw en aan de onzen als een meteorsteen zal voorkomen. Op voorzigtigheid of onvoorzigtigheid kan het hier in het geheel niet aankomen, want in het boeksken komt zoo weinig iets tegengestelds voor aan de meeningen, welke in de Nederlanden gelden, als iets ge-

[1] Beantwoord 1 Mrt. (no. 242).

[2] Deze benoeming vond 30 Maart 1824 plaats; de afdeling Onderwijs werd ondergebracht bij Binnenlandse Zaken onder Van Ewijck als administrateur, Koloniën en Nijverheid kwamen bij Financiën. 25 April 1825 zal Elout, de minister van Financiën, het departement van Nijverheid verruilen met dat van Marine. (Vgl.: *H. T. Colenbrander*, Koning Willem I, Dl. II, Amsterdam 1935, blz. 42.

meenschappelijks met dezelve. Maar het is beter, dat gij de zaak eerst zelve leest. — — —

Ik ben met den ouden geheimen JustizRath Eichhorn overeengekomen, van tijd tot tijd eenige recensies in de Göttingische gelehrte Anzeigen te leveren. Ik heb begonnen met eene Anzeige van Borger's bij ons zoo beroemd boek De Mysticismo [1], welke recensie ik denk, dat vroeger of later wel in eene onzer tijdschriften vertaald zal worden. Ik kan ze intusschen zelve niet aan eenige redactie zenden, dewijl ik liefst nog niet bekend ben en enkel met T. onderteken. Eene andere recensie loopt over eene reis door Holland van den Canzler Niemeyer in Halle [2], de derde over een philosophische Rechtslehre van prof. Von Droste in Bonn [3]. Zoodra dezelve verschenen zijn, zal ik ze U zenden. — — —

Of ik den Plato thans weder zal opvatten, is zeer de vraag. Vergunt mij, dat ik daarover niet beslissche, dewijl ik thans een ander plan omdraag. — — —

13 Februari. Al mijn spoed van verleden Maandag was te vergeefs. Tot mijn groot verdriet zond men mij van de post het paketje terug, met de teregtwijzing, dat de postwagen naar Lingen niet vóór Vrijdag vertrok. Daarvoor ontvangt gij nu alles op eenmaal. Vooreerst een exemplaar van mijne recensie van Solger's Erwin [4], het eenige, hetwelk men mij zond en hetgeen ik U verzoek voor mij te bewaren, daar ik geene meer bekomen kan. Vervolgens de overige exemplaren mijner epistola voor de Nederlanden, waarbij ik eenige ten overvloede voege, zoo het U of mij daarna mogt bijvallen, het boeksken nog aan andere als aan de bepaalde personen te zenden. Om U verdere moeite en kosten te sparen, heb ik besloten, de exemplaren voor Van Heusde, Kemper, Tydeman, Clarisse, Hamaker, Uylenbroek bij De Vos in te sluiten. — — —

237. J. B. WILBRAND AAN J. R. THORBECKE.

Giessen, 8 Februari 1824.

So eben, mein Lieber, erhalte ich beijliegendes, in zweij Exemplaren, und sende Ihnen sofort das eine zu. Wäre ich zum Neide fähig, so würde ich den verklärten Solger sehr beneiden, dasz seine Schrift einen *so trefflichen Recensenten* gefunden hat, der mit Ernst in seine Ideen einzugehen, sie in ihrem ganzen Umfange aufzufassen und zu würdigen wuszte und es in dem reinsten Sinne that. — — —

Von Solger war mir bisher nichts als der Nahme bekannt, aber aus der Recension [4] erfahre ich, was die Wissenschaft und was die Menschheit an ihn verloren hat. Warum muszte dieser vortreffliche Kopf so früh die Erde verlassen? — — —

[1] Göttingische gelehrte Anzeigen 1824 I, Göttingen 1824, blz. 281—391, over: *E. A. Borger*, De Mysticismo, Den Haag 1820. J. R. had zich reeds vroeger verdiept in dit onderwerp: in het archief bevinden zich twee bladzijden „Aphorismen over het Mysticismus" d.d. Jan. 1821.

[2] Niet te vinden, alleen fragment in klad.

[3] Göttingische gelehrte Anzeigen 1825 III, Göttingen 1825, blz. 1579-'84, over: *C. A. von Droste Hülshoff*, Lehrbuch des Naturrechts oder der Rechtsphilosophie, Bonn 1823.

[4] Zie blz. 268, noot 3.

238. K. CH. F. KRAUSE AAN J. R. THORBECKE.

Göttingen, 10 Februari 1824.

Wohlgeborner, hochzuverehrender Herr Doctor. Ich bin verbunden, Ihnen zu melden, dasz mein gestriges Bemühn, Geld hier zu erhalten, sowohl bei dem Kaufmann Luthrecht [1], der mich wieder zu sich beschieden hatte, als auch bei dem Kaufmann Eggers, zu dem ich ging, erfolglos gewesen ist. Daher werde ich noch heute an einem andren Orte deszhalb anfragen, da es in diesen Tagen meine erste Sorge ist, meine Verbindlichkeit gegen Sie zu erfüllen. Sobald als ich das Geld erhalte, werde ich es Ihnen selbst überbringen. — — —

239. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 10 (12) Februari 1824 [2].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Het vernieuwde gerugt volgens de Hamburgische Courant van Falks bestemming voor de O. Indien is even zo ongegrond, als het vorige, maar hij heeft evenwel eene andere bestemming gekreegen en wel die van Nederlandsche ambassadeur in London in plaats van den gepensioneerden Fagel. — — —

Dit nieuws en de naderende bepaling aangaande Uwe kamers in Göttingen heeft mijn veel over Uw doen denken en eyndelijk heb ik in mijne eige onsekerheid en besluyteloosheid over Uwen toestand en over te nemene maatregelen met Van Muyden geconsuleerd en ook met niemand anders. Hij is van meening, dat reeds op zig zelven, maar althans nu bij de verandering en verwijdering van Falck — zonder Uwe tegenwoordigheid, dus zonder personeele herinnering en zonder de viva vox — met bloote brieven waarschijnlijk niets zal uytgerigt en met grond verwagt kunnen worden. De afwesigheid doet Uw langsamerhand en hoe langer hoe meer vergeeten worden. Dat gij in Uwe en onse omstandigheeden vroeger na Giessen vertrok met oogmerk, om Uw als privatdocent aldaar provisioneel te helpen, had nog eenigen schijn en sprak voor Uw, maar vervolgens in Göttingen zijnde en zonder verder doel of eigentlijke werksaamheid en bloot aldaar wagtende, zou menigeen moeten afkeuren, als verradende eene voorliefde en oogmerken voor Duytsland, dewijl gij dog dusdanig anders hier te lande elders veel doelmatiger Uw verblijf zoud kunnen vestigen, waarbij dan geene twijffeling over Uwe denkwijze en wenschen meer zou bestaan, daar men Uw dan teffens voor oogen en in aandenken had en gij dog ook bovendien bij Uwe menigvuldige relatien hier te lande veel spoediger in aanmerking zoud genomen worden. Hij oordeelde derhalven, wanneer gij niet in Duytsland dagt te blijven en het vaderland Uw oogmerk en wensch was, dat gij alsdan diende te repatrieeren en vestigen Uw bij voorbeeld vooreerst in Amsterdam of Utrecht of ook afwisselend, nadat gij evenwel dadelijk ook bij den Koning zelve Uw zoveel mogelijk zoud hebben zoeken te legitimeeren en, zoals hij zeide, bij Zijne Majesteit een pak [3] wagen, hoewel men dan ook nog wel middelen zou vinden, om bij den Koning eene zeker acceptie voor te bereiden. Wanneer gij dus mogt willen besluyten, om weder te keeren, dan meende hij, dat gij misschien wel zoud doen, om *hoe eer hoe liever* aan Falck te schrijven,

[1] De naam is niet goed leesbaar.
[2] Ontvangen 21, beantwoord 22 Febr. (no. 240).
[3] Een berisping.

hem betuygende hoe gij ten Uwen opsigte met leedwesen zijne veranderde buytenlandsche bestemming had vernomen, waardoor in Uwe hoop en verwagtingen zo niet eene verduystering, ten minsten eene verwijdering te dugten was; dat gij evenwel meende te mogen verzoeken en met veel aangelegenheid versogt om eene gunstige aanbeveeling van Zijne Excellentie bij zijnen opvolger en bijsonder ook bij Zijne Majesteit, terwijl gij nu intusschen had beslooten en Uw genoodsaakt vond, om dadelijk (na voleinding van Uw onder handen hebbend werk — tegen Paaschen of het eind van April?) in het vaderland weder te keeren, om dan na mogelijkheid ook in persoon de nodige ophelderingen te kunnen geeven aan zo menigvuldige verkeerde explicatien over Uw onwillekeurig [1] vertrek en verblijf in Duytsland, zoals Uw deselve nog van tijd tot tijd wierden medegedeelt en waardoor gij derhalven bij voortduring aan zo menige verkeerde beoordeeling bleef blootgesteld, die gij nu, de steun en hoop op Zijne Excellentie missende, vreesen moest, dat bij nog meerdere verbreiding zeer nadeelig voor Uw zou kunnen worden.

Dit is het advis van Van Muyden, met alle bescheidenheit voorgedragen en steunende op den grond, dat nog altoos het vaderland Uw oogmerk en wensch is. Ik geef hetselve nu hiermeede tot Uwe eige overweging en naauwkeurige beproeving; en alhoewel ik begrijp, dat gij ook wel gaarn zult willen weeten, hoe daarover bij ons gedagt word, zo onthoude ik mij evenwel *hier* nog van deese mededeeling, wenschende, Uwe meening en besluyt in geenen deele vooruyt te lopen of eenigen voorinvloed op Uwe bepaling te hebben. Nogtans is het zeer natuurlijk en billijk Uw wensch, om ook in dit gewigtige geval van onse gedagten verwittigd te zijn en om daarmede geen tijd door heen en weerschrijven te verspillen, zo wensch ik in de eerste plaats, dat gij bij Uw zelven dat advis na Uwen toestand, na Uwe eige wenschen en omstandigheeden naauwkeurig overweegt, totdat gij, na een zeeker besluyt de meeste overhelling gevoelende, alsdan ook onse gedagten wenscht, en *dan eerst* moogt gij vervolgens het inleggende versegelde briefje ontzegelen, waarin ik Uw onse meening heb medegedeelt. Misschien besluyt gij spoedig, misschien hebt gij bedenktijd nodig, maar in allen gevalle gevoelt gij wel, dat wij na Uw antwoord zo dra mogelijk en hartelijkst verlangen. — — —

Uw academievriend Groen van Prinsterer heeft zijnen zesjarigen cursus gesloten en bekroond met eene dubbele promotie door twee dissertaties, een juridische [2] en een litteraire [3], die hij beide te gelijker tijd opentlijk heeft verdedigd; het verslag daarover in de Letterbode [4] is zeer breedvoerig, beslaande verscheide bladzijden en ten uytersten roem- en eervoll, ik mag zeggen: schitternd. — — —

[1] Niet opzettelijk, ongewild.

[2] *G. Groen van Prinsterer*, De juris Justinianei praestantia ex rationibus ejus manifesta, Leiden 1823.

[3] *G. Groen van Prinsterer*, Disputatio literaria inauguralis, qua continetur Platonica Prosopographia, sive expositio Judicii, quod Plato tulit de iis, qui in scriptis ipsius aut loquentes inducuntur, aut quavis de causa commemorantur, quam publico ac solenni examini submittit —, Leiden 1823.

[4] *Algemeene Konst- en Letter-bode*, voor het jaar 1824, no. 5, Haarlem 1824, blz. 70-74, dat voornamelijk handelt over de juridische dissertatie. Plaatsgebrek doet de jubelende criticus afbreken, de rest zal volgen. In no. 6 vinden we dan echter niet dit aangekondigde vervolg, maar een „Noodzakelijk berigt aan de Nederlandsche Hoogeschoolen" (blz. 96), waaruit

Mijn [1] geliefde Zoon. Het is buyten allen tegenspraak, dat gij, zoals gij onlangs schreef, altoos en overal in Duytsland als een vreemdeling en trekvogel verscheenen zijnde en Uw zelven daarvoor hebbende moeten doen beschouwen, geenerley betrekkingen voor eene aanstelling of versorging aldaar hebt aangeknoopt en dat deselve, thans evenwel gesogt wordende, met allerley vragen, bedenkingen en moeyelijkheeden zou gepaard gaan, zodat gij waarschijnlijk eenen langen en bezwaarlijken taak zoud vinden, om in dien opzigte te reusseeren. Het is even zo zeer buyten allen tegenspraak, dat Uw toestand geen uytstel, geen wagten meer gedoogt, maar de mogelijkst spoedige tusschenkomst en versorging zeer dringend vordert, en op deese gronden dus moet ik bekennen, hoe wij eenparig van oordeel zijn, dat het gegeeve advis op Uwen toestand meest toepasselijk schijnt en gij langs dien weg en op zulk eene wijze een bepaald standpunt en eene goede versorging het spoedigst zult mogen verwagten. — — —

Maar hoe staat gij dan met Uwen Plato? Zoud gij dat stuk ook nog zonder overhaasting en zonder nagtwerken kunnen voltooyen en gedrukt ter distributie medebrengen? Uwen brief aan Eichhorn ontfangende, agt ik nu, denselven provisioneel nog te moeten geheim houden, om door dit product in de Hoogduytse taal niet de meening te voeden, alsof gij meer voor Duytsland gestemd waart. *Na* Uw genome besluyt zal dan zulk een gedagte niet meer kunnen plaats vinden.

240. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 21 (22) Februari 1824 [2].

Beste Ouders. Uwe letteren van den 12 ll. [3] ontving ik heden morgen en antwoorde U reeds dezen avond. Met eene voor het tegenwoordige voldoende beslissing kon ik spoedig gereed zijn, daar mij de mogelijkheid van het geval, waarvan wij thans de bevestiging zien, in mijnen toestand zedert langen tijd reeds dikwijls door het hoofd heeft moeten gaan. Voorondersteld, dat ik tot geenen prijs ergens anders als in het vaderland zou willen leven en werkzaam zijn, is het advies van Van Muyden voortreffelijk, maar bevat ook de laatste en uiterste maatregel, gebouwd op het ontwijfelbaarst vertrouwen, dat men mij, zoo ik den lieden op de voorgeslagen wijs het vuur aan de schenen leg, zal willen en moeten plaatzen. Ik geef geredelijk toe, dat dit hoogst waarschijnlijk is, alhoewel het hoe en wanneer daarbij vragen blijven, welke zoo weiniger te overzien zijn, als ik mij na eene zoodanige terugkomst den onzen, goed of kwalijk gezind ten mijnen opzigte, geheel prijs en in handen zal gegeven hebben, zonder eenige vrijheid of zelfstandige keus overig te behouden. Maar het is nodig de

blijkt, dat er bezwaren tegen deze recensie waren binnengekomen, als zou dit tijdschrift recensies namens bepaalde hogescholen publiceren, hetgeen de redactie uitdrukkelijk ontkent: hun publicaties hangen af van wat ze ontvangen. De recensent trekt zich echter terug — met zoveel woorden —, zoals blijkt uit de aankondiging van de litterarische dissertatie, die tenslotte in no. 36 verschijnt (blz. 137-143). De schrijver van deze laatste is overigens even enthousiast over de kwaliteit van het werk als de eerste recensent. (Vermoedelijk slaat de mededeling over de aankondiging van de beide dissertaties door Van Assen (blz. 192 van het Levensberigt van Mr. C. J. van Assen, in Levensberigten Letterkunde, 1860, aangehaald in Groen van Prinsterer, Briefwisseling I, p. 40, noot 1) op de recensie in no. 5, waarin beide genoemd worden en is op de rest van het voorgaande geen acht geslagen.)

1 Hier volgt het advies, waarover hierboven, blz. 279, werd gesproken.

2 Beantwoord 1 Mrt. (no. 242).

3 No. 239.

bovenstaande vooronderstelling nader te bepalen. Mijn wensch, mij ten onzent te vestigen, heeft geen zoo sterk en doorslaand overgewigt, dat ik mij, om denzelven te bevredigen, gaarne aan elke voorwaarde, welke ook, zou willen onderwerpen. Ware dit, zoo hadde ik in 22 het land niet verlaten. Integendeel moet ik verklaren, hetgeen ik U misschien reeds vroeger zeide, hoe ik het niet voor waarschijnlijk houde, dat ik, in Duitschland op eenen slechts middelmatig goeden voet aangesteld, zou besluiten een beroep naar de Nederlanden aan te nemen. Ik zeg, ik houde dit niet voor waarschijnlijk naar mijne tegenwoordige denkwijze, zonder daarmede in het minst te kennen te geven, dat tijd, betrekkingen, omstandigheden mij in een gegeven geval niet anders zouden kunnen doen handelen. Er kan hier over het algemeen enkel gesproken worden van hetgeen tegenwoordig te doen is. Hieromtrent aarzel ik geen oogenblik, pogingen om eene plaatzing in Duitschland te erlangen, boven eene uitkomst te stellen, van welke ik, alle neiging tot de Nederlanden of tot Duitschland buitengesloten, eenen stelligen afkeer heb. Kwalijk zoude ik mij opentlijker op eene andere wijs kunnen opdringen, dan door dezen weg in te slaan. En tot welk einde? Om welligt eindelijk eene bestemming af te perssen, die mij van mijne liefste studien afzondert. Roept men mij terug, zoo heb ik een zeker regt van spreken bij ondernemingen, die welligt van de meening veeler afwijken konden; keer ik daarentegen uit eigen beweging terug, zoo is ieder bevoegd te oordeelen, dat het mij of enkel om eene verzorging te doen is of dat mij de Nederlandsche wijze van leven en beschouwen het meest behaagt, zoodat eene tegengestelde houding nergens plaats zoude vinden. Ik verzoek U verder op te merken, dat en De Vos en Kemper aan eene zoodanige vrijwillige terugkomst zoo weinig schijnen gedagt te hebben, dat zij zelfs raden, eene Duitsche aanstelling aan te nemen, ten blijke, dat men een gedrag van dezen aard vermoedelijk niet als toegenegenheid tot het vaderland zou uitleggen. De moeilijkheid van op Duitschen bodem door eene of andere regering in aanmerking genomen te worden, is groot, maar de zaak is niet onmogelijk. En is eindelijk alle proef vergeefsch, dan blijft mij altoos nog overig, eensklaps in de Nederlanden te verschijnen en mijne oude aanspraak op eenen post te hernieuwen. Mijne meening is derhalve, thans vooreerst naar de kans in Berlijn te vernemen en pogingen van dezen aard te vervolgen, al moest ik dan ook nog een half jaar in Göttingen of naar de omstandigheden ergens anders op hoop en verwagting vertoeven. Ik beken, dit is drukkend en bezwarend, maar mijn moed is nog niet zooverre gezonken, dat mij enkel pecuniële verzorging aan het hart ligt, voorbijziende, of ik mij door het hoe welligt mijne toekomst in andere opzigten zou bederven. Het is waar, men kan tegen deze gansche beschouwing der zaak ééne tegenwerping aanvoeren, die geenszins van gewigt ontbloot is. Men kan namelijk zeggen, dat eene plaatzing in de Nederlanden waarschijnlijk van eene zoodanige verzekering van het finantiel bestaan vergezeld zou wezen, dat op eene gelijke in Duitschland of nimmer te rekenen is of eerst na eene reeks van jaren en begunstigende omstandigheden. Over dit punt heb ik voorheen menigvuldig gedagt, vooral ten Uwen opzigte, lieve Ouders, en ten opzigte van Herman en Claartje. Bij een dubbeld aanbod, zoo het Nederlandsche ten dezen aanzien voordeelen van betekenis had, zoude ik uit dien hoofde, zoo ik geloof, ook niet in twijfel staan, mij over andere bedenkingen te verheffen. Maar voor het tegenwoordige is, dunkt mij, alles nog te onzeker, om dit alleen in het oog te hebben en deswegens andere

zwarigheden voor niets te achten. De rigting mijnes levens en mijner studien is zoodanig, dat zij, hoezeer ook verschillende van de wegen van anderen in deze landen, hier overal punten van aanraking, verwandtschap en voedzel vindt, welke haar eensklaps zouden onttrokken worden, vooral indien ik mij op eenen ongewissen voet naar het vaderland begaf, niet bemoedigd door eene deelneming aan hetgeen ik zou kunnen doen en zonder aanspraak op dezelve, daar men mij, bij hetgeen men wenscht teweeg gebragt te zien, niet nodig heeft en zijne behoefte uit hetgeen de eigen schoot voortdurend oplevert, te vervullen in staat is.

Mag ik zoo, uit eigen willekeur, mijne gansche bestemming, alles waarnaar ik tot nog toe als iets groots en goeds streefde, met voeten treden? Ik gevoel geenerhande prikkel der eerzugt, mijne inzigten en kundigheden op Duitschen bodem opentlijk mede te deelen en te doen gelden, maar het ongestoord bezit en de ongehinderde vermeerdering kan mij niet onverschillig wezen. Vindt men goed, mij terug te roepen, zoo is het standpunt der beschouwing, waarop ik geplaatst ben, een ander. Men kan vervolgens ook de hoop nog niet opgeven, dat dit inderdaad geschieden zal, zelfs bij Falck's verwijdering. Van mijne opvolging op de catheder van Wassenberg is zoo dikwijls gesproken, dat het ten minste niet onwaarschijnlijk is, dat men aan mij denkt, zoo deze sterft. Wij weten niet, hoe Ewijck gezind is of door Goudoever bepaald kan worden en wat daarvan misschien zelfs in een ander geval en voor eenen anderen post het gevolg kan wezen. Ik heb het vaderland zeer lief, hoewel niet alle aldaar heerschende vooroordeelen, en kan mij niet zonder smart aan het denkbeeld overgeven, voor immer van hetzelve verwijderd te blijven, maar houde mij evenmin voor bevoegd, het bijgebragte willekeurig te verzaken. Welligt kan ik bij de onzen met groot gevolg en ware voldoening werkzaam wezen; wie weet het? Mag ik uit dien hoofde de gelegenheid nemen of moet ik ze niet veeleer afwagten, totdat ik op het punt gebragt worde, met stelligheid mij zelve te mogen zeggen, dat mij ieder ander uitzigt ontbreekt en dat ik gedwongen ben voor mij zelve en voor mijne physische existentie, alle overige wezenlijke belangen latende liggen, op de best mogelijke wijze te zorgen.

Dat gij, beste Ouders, voor mijne terugkomst zoudt stemmen, was mijne vaste overtuiging, vóórdat ik het verzegelde billet opende, nadat ik met mij zelve volkomen eens meende te zijn, hoezeer ik niet kan zeggen, dat ik slechts één oogenblik tot het tegengestelde gevoelen overhelde. Zoo ik in Duitschland na aangewende pogingen geene kans zie tot een eenigzins verzekerd bestaan, volg ik Uwe meening. De beslissing, dat ik hier voor het oogenblik niets te wagten heb, kan binnen kort daar zijn, in allen gevalle eer dan eene tegengestelde. Ik heb weinig keus en zal dezer dagen aan Tieck schrijven, misschien ook aan Von Raumer; misschien spreek ik hierover ook met Eichhorn, hoewel ik mij daarover eerst moet bedenken. Evenzoo zal ik dezer dagen aan Falck schrijven en wel onder adres van Ewijck, volgens Uw voorstel. Ik zal aan Zijne Excellentie mijn diep leedwezen en mijn vrees te kennen geven, dat alle mijne verwagtingen thans dreigen als damp te verdwijnen. Ik zal hem verzoeken, mij aan den Koning en aan zijnen opvolger aan te bevelen, en van mijne omstandigheden gewag maken, die geen uitstel gedogen, waarop ik zeggen kan, dat mij deze wisseling in het bijzonder heeft moeten opmerkzaam doen worden. Ik zal voordragen, dat men mij tegenwoordig vermoedelijk vergeten zou,

waartegen ik geen geschikt middel wist etc., zonder van pogingen in Duitschland of eene wederkomst nog te gewagen.

Dat gij mijn opstel vooreerst wilt onderdrukken, daarin stem ik geheel toe en oordeel dit zeer geraden. Er bestaat ook volstrekt geene reden, waarom gij haast zoudt maken, een enkel exemplaar te verzenden. Ik verzoek U derhalve, dezelve voorlopig gerustelijk te bewaren. De brieven aan Falck en Goudoever bevatten ook niets belangrijks. Gij zult, gelijk ik denk, het paketje gister of eergister ontvangen hebben. Van Eichhorn heb ik daarover niets vernomen, als dat hij mij zeide, het opstel met het uiterst genoegen gelezen en daaruit veel geleerd te hebben. Hij wil het in de Göttingische Anzeigen annonceren, maar, daar hij buitengemeen nalatig is en alles uitstelt, zoo kan dit nog lang duren. De oude Eichhorn, die Heyne in de redactie der Anzeigen opvolgde, heeft mij geschreven: „es möchte schwer seijn, Ihre Schrift an einen Recensenten zu bringen, welcher ihr ganz gewachsen wäre": hij verzoekt derhalve, dat ik de Anzeige zelve overneme, gelijk de Göttinger geleerden hunne eigen boeken in dezelve altoos aankondigen. Zoo de jonge Eichhorn te lang wagt, zal ik dit wel moeten doen. [1]

Ik doorzie het advies van Van Muyden nog eens en vinde nog iets aan te merken op het onderscheid, hetwelk daar gemaakt wordt tusschen mijn verblijf in Giessen en in Göttingen. Gesteld, hetgeen niet kan gesteld worden, dat ieder weet, dat ik hier niet docere, zoo is de groote en wijd beroemde bibliotheek eene voldoende regtvaardiging van mijn verblijf en men kan geenszins beweren, dat ik in Amsterdam of Utrecht doelmatiger zou wonen. Integendeel ben ik overtuigd, dat men een zoodanig hospiteren naar Hollandsche begrippen, die geheel mijne toestemming hebben, vreemd zou oordeelen en dat ik mijne confessie van wagten een weinig onbeschaafd aan de klok hing. Geheel anders zoude het zijn, waarop ik wel vroeger gedagt heb, indien het ministerie van publiek onderwijs mij iets te doen gaf, b.v. de archives der Zuidelijke provinties te doorvorschen als voorbereiding eener te schrijven geschiedenis. Mijnen vorigen brief, waarin ik over deze studien berigtte, heeft Falck nog niet ontvangen of eerst in London en een minister kan ook niet op alles denken. Had ik iemand in Holland, die met ware belangstelling mijne zaken ter harte nam, zoo had men iets dergelijks, waartoe Falck misschien wel overgegaan ware, op het tapijt kunnen brengen. Maar een zoodanig man, die het waarlijk goed meende, zou waarschijnlijk ook eene buitengewone aanstelling hebben kunnen bewerken, zoodat men het genoemde hulpmiddel niet eens nodig gehad had.

Ik hoop, mijne beste Ouders, dat gij, zoo al niet met het resultaat mijner denkwijze, ten minste met de voorgedragen beweegredenen tevrede zult zijn, en ik wensch hartelijk, dit te vernemen. Ik heb nimmer minder getwijfeld, wat ik voor het oogenblik te doen had, dan op het tegenwoordig tijdstip, en ben volkomen overtuigd, dat ik alles wel overwogen heb en niet anders handelen kan, als op de medegedeelde wijze. Dat ik eene aanstelling in Duitschland vinde, vroeg genoeg om daarop te kunnen wagten, houde ik voor hoogst *on*waarschijnlijk, en al gelukt dit, zoo is mijne wederkomst in het minst niet ongewisser als ter dezer ure. Gelukt het niet, zoo is zij van zelfs gewis en onvermijdelijk.

— — —

[1] Zie blz. 289, noot 1.

Wat gij uit het bovenstaande aan Van Muyden wilt mededeelen, moet ik U overlaten. Wilt gij hem weinig zeggen, zoo zoudt gij kunnen volstaan met hem te onderrigten, dat mij zijn middel het uiterste schijnt, dat ik van wege eenige werkzaamheden dezen zomer nog in de nabijheid der Göttingsche bibliotheek, al wagtende, wenschte door te brengen en tegen den herfst, indien zich in dien tusschentijd geene verandering zou hebben opgedaan, volgens zijne meening dagt te handelen. Aan Falck zou ik schrijven, gelijk boven, zonder nog van eene vrijwillige wederkomst te spreken. — — —

241. J. R. THORBECKE AAN A. R. FALCK [1].

Göttingen, 23 Februari 1824.

Het is moeilijk, den schijn van baatzugt te ontgaan, wanneer ik Uwer Excellentie te kennen geef, dat mij het dezer dagen ontvangen berigt van Uwer Excellentie's veranderden werkkring tot waarneming van 's lands belangen met diep leedwezen vervult. Ik zie met smart de hoop verdwijnen, waarop het mij waarlijk bemoedigend was te rekenen, van daarna onder Uwer Excellentie's oogen en bescherming in de Nederlanden werkzaam te mogen wezen. Dat het uitzigt op het einde mijner ballingschap door deze wisseling verduisterd en op zijn minst in een ongewis verschiet teruggeschoven wordt, schijnt onvermijdelijk; en Uwe Excellentie zal het natuurlijk vinden, dat ook dit mij treft, te meer daar mijne finanties in geenen deele uitstel eener verzekering van bestaan gedogen. Uwe Excellentie verontschuldige, dat ik Uwe Excellentie in derzelver nieuwe betrekkingen en aangelegenheden nog eenmaal over mijne belangen waag te onderhouden. Zedert mijn vertrek had ik geenen anderen grondslag mijner verwagtingen, als den gevestigden op Uwer Excellentie's gunst en belangstelling, die Uwe Excellentie op de edelmoedigste wijze mij heeft willen bewaren en waardoor mij een genoegzame waarborg gegeven werd, om mij van eene meer bepaalde zorge omtrent mijne toekomst te ontdoen. Ik heb geene reden op de gezindheden van anderen te bouwen en weet geen geschikt middel, op dezen afstand in de geheugenis der onzen eene plaats te behouden. Het eenige, waarom ik Uwe Excellentie nog zonder onbescheidenheid meen te mogen verzoeken en ten sterkste verzoek, is vooreerst de voortzetting van Uwer Excellentie's gunst ten mijnen opzigte, verder, dat Uwe Excellentie geneigd moge zijn, mij aan derzelver opvolger in het departement van publiek onderwijs en in het bijzonder aan Z.M. onzen Koning aan te bevelen. In de verzekering hiervan zal de hoop bestaan, welke mij ten opzigte der Nederlanden nog overblijft.

Ik betuig nog eenmaal het diep gevoel mijner erkentelijkheid voor de bemoediging, de ondersteuning, het vertrouwen, waardoor Uwe Excellentie mijne pogingen en wenschen zedert heeft willen schragen en die mij onvergetelijk zijn zullen. Welligt geeft mij eerlang eene gelukkige terugkomst gelegenheid, dit nader aan den dag te leggen. — — —

[1] Klad.

242. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 24/28 Februari (1 Maart) 1824 [1].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Uyt mijnen brief van den 10 deser [2] zult gij gezien hebben, dat ik nu provisioneel nog niets van Uwen brief versende of distribueer en zelf tegen niemand daarvan spreek. Het stuk zelve vermag ik volstrekt niet te beoordeelen, gelijk Uw genoegzaam bekend zal zijn, maar om zo veel meer ben ik verlangend na Uwe mededeeling, welke oordeelen Uw daarover van Eichhorn en andere deskundige zijn geworden.

Het onderwerp is reeds op zig zelven voor mijn niet genoegsaam helder en de behandeling zo afgetrokken, dat ik de ontwikkeling Uwer denkbeelden niet vatten of volgen kan. En bij mijn groot verlangen na dit stukje, als een product van Uw, en bij mijne herhaalde vrugteloose inspanning wierd ik telkens regt weemoedig en droefgeestig, dat ik eene schrift van mijnen zoon in de Duytsche taal niet kon bevatten. Een voorbereidende inlichting van Uw zelven zou mijn wel eenigsins op het spoor helpen en dit ook het eenigste middel nog voor mijn zijn, maar dat moet wagten, tot wij ons eens kunnen wederzien. Intusschen, hoe zeer dat stuk voor genoegzaam kundige in dat vak verstaanbaar en belangrijk kan zijn, mogt ik Uw dog wel vragen: Zoud gij niet beeter gedaan hebben en in het vervolg beeter doen, om Uw bij de ontwikkeling en mededeeling Uwer ideen in het algemeen teffens ook minder geoeffende en minder scherpzinnige leezers of toehoorders te denken, ten einde Uwe voordragen zo veel algemeener belang, ingang en smaak te doen vinden? Dit zou zeeker wel wat meer omslagtigheid vereisschen, maar de geleerdste zou nogtans zulke voordragen niet minder waardeeren en teffens ook de minder geleerde meer genot daarvan hebben. Het belang wierd dus uytgebreidder en algemeener en ook de eige satisfactie om zo meer verhoogd. Ik maak en geef Uw deese aanmerking met opzet, te meer, daar ik Uw vroeger reeds meer dan eens heb opmerkzaam zoeken te maken, dat gij gewoonlijk en zeer dikwijls in andere te veel voorondersteld, te veel van hun verwagt en dus daardoor Uw zelven den ingang en de gewenschte deelneming toesluyt. Deese ondervinding kan Uw zelven niet ontgaan zijn en dewijl dog eenmaal het voordragen en doceeren Uwe bestemming staat te worden, zo was en blijft nog altoos eene mijner aangelegenste wenschen voor het mogelijkst nuttige en genoeglijke van Uwen werkkring, dat gij Uw eer eene mindere, dan eene te hooge vatbaarheid voorsteld. Het laatste ontmoedigd en verwijdert, terwijl het eerste altoos aantrekt en de oplettenheid en het belang gaande houd en verhoogd. Het is mogelijk, dat gij dit stukje niet wel anders hebt kunnen behandelen en ophelderen, tenzij misschien wel met ingestrooyde vergelijkingen en voorbeelden; ook kan het Uw doel geweest zijn, om Uw dusdanig opzettelijk bij weinige deskundige te willen doen voorkomen en gelden, hoewel zulks dog het gewigt en de waarde van mijne aanmerking, na mijn inzien, niets ontneemd. Daarbij komt nog, dat men, eenmaal eene zekere hooge vlugt aangenomen en zig eigen gemaakt hebbende, naderhand zeer moeyelijk weeder afdaalt en dus zijnen werkkring zeer naauw beperkt. Ik zal derhalven zeer gaarn verwagten, wat gij mijn hierop zult ant-

[1] Ontvangen 8, beantwoord 14 Mrt. (no. 245).
[2] No. 239.

woorden. Intusschen voeg ik mij nu geheel en al bij Uwe eige meening, dat dit stukje voor de Nederlanden niet geschikt is en ik dus provisioneel hetzelve zal dienen terug te houden. — — —

28 Februari. Gistern ontfing ik Uwen brief van den 22 deser.[1] Uwe meening en besluyt ten opsigte van den voorslag van Van Muyden was ons niet geheel onverwagt. Moeder en ik en ook Herman hebben, ieder voor zig zelven, het moeyelijke en tegenoverstaande van dien voorslag wel gevoeld, maar niemand onser heeft daarvan iets aan den ander medegedeelt; die gedagte lag bij ons in het verborgene en bleef geheel onontwikkeld — —. Maar nu, na Uwen brief waren wij alle even openhartig tegen elkander en met Uw van een en het selve gevoelen, alhoewel gij dog ook reeds in mijnen vorigen brief enigsins iets van scrupulositeit zult kunnen gevonden hebben. — — —

243. J. B. WILBRAND AAN J. R. THORBECKE.

Giessen, 28 (29) Februari 1824[2].

Für das übersandte Exemplar „über das Wesen der Geschichte" meinen herzlichen Dank. — — —

Mit der Ansicht, welche Sie hinsichtlich der Geschichte aufstellen, bin ich einverstanden. — — —

244. G. DE VOS AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 12 Maart 1824.

Geliefde Vriend. — — —

Ik bemerk uit Uwen brief, dat gij in 't geheel tot nu toe geen pogingen gedaan hebt tot eenige aanstelling in de Duitsche streeken en die ook niet kunt doen, zonder de hoop om in het vaderland terug te komen geheel op te geven. Dit zoo zijnde, dan twijfel ik niet, of gij zult niet dan door den hoogsten nood gedrongen tot dit besluit komen. Evenwel Uwe positie is zeker hagchelijk en is dunkt mij in de laatste tijd niet beter geworden. Gij weet zeker, dat Falck niet meer aan het hoofd is van het ministerie over de kunsten en wetenschappen, thans naar Engeland vertrokken is en daar als ambassadeur of consul voor ons hof waarschijnlijk blijven zal. Ewijk schijnt tot nog toe de zaken, dit departement betreffende, waar te nemen, totdat er een ander in Falck's plaats zal gekozen zijn. Men zegt, dat er een geheele verandering in de ministeries zal plaats hebben en dat wellicht onder Elout de wetenschappen komen zullen. Hiervan is echter nog niets zeker volgens zeggen van Kemper, die mij laatst verhaalde, in den Haag geluk te zijn gewenscht met zijn bevordering tot minister over het onderwijs, hetgeen echter van alle waarheid ontbloot was. Zoo gij derhalven van den vermogenden invloed van Falck verstoken wordt en hij een opvolger kreeg, met U en Uwe zaken minder bekend, dan, vrees ik, kan U dit veel nadeel toebrengen. Kemper zeide mij voor eenigen tijd met den Koning over U gesproken te hebben; hij had dit voor dien tijd nog niet durven doen. Zijne Majesteit had zich daarop na U geinformeerd, maar gezegd: die heer heeft het dan tog ten mijnen opzigte slecht gemaakt.

[1] No. 240.
[2] Ontvangen 2 Mrt., beantwoord 6 Apr.

In de Zuidelijke provintien schijnt niets vacant te zijn, ten minsten noch Kemper, noch anderen, die ik vermoeden kon met dezen eenigzins bekend te zijn, droegen deswegen eenige kennis. Dus, beste Vriend, eenige gegronde hoop kan ik wegens eene spoedige plaatsing in het vaderland U niet geven; hetgeen ik ten dien opzigte ben te weten gekomen, schrijf ik U, maar ook niet meer dan de waarheid. U meer te melden, alleen ten oogmerk hebbende, omdat U zulks aangenaam zou zijn, is bespottelijk, hoezeer ik uit het binnenste van mijn hart wenschte, U aangenamer tijdingen te kunnen mededeelen. Kemper raad U aan pogingen te doen, om in Duitschland geplaatst te worden, hoe dit dan ook zijn moge; daar ik echter begrijp, dat gij met de omstandigheden dienaangaande met hetgeen hier voor en tegen is, meer bekend zijt, dan of Kemper of wie anders alhier, kan ik U hierin niet raden; dit alleen hoop ik, hetgeen ik straks reeds zeide, dat niet dan de hoogste nood U zal overhalen Uw vaderland vaarwel te zeggen. Hoe gaarne wenschte ik over deze zaken met U eens mondelijk te kunnen handelen, sed id fata recusant[1]. Schrijf mij spoedig eens, of Falck U hierover iets gemeld en Uw eenige aangenamer uitzigten geopend heeft.

Regt aangenaam was het mij, dat gij, niettegenstaande de toekomst voor U nog zoo beneveld is, evenwel met lust en ijver voortwerkt.

Tot dus verre had ik voor eenige dagen geschreven, terwijl een kort verblijf in Amsterdam mij belet had voort te gaan, toen ik gisteren morgen Uwen brief van den 18 dezer ontving. Uit het bovenstaande zult gij zien, hoe ik over Uwen stand na Falck's vertrek denk. Falck schijnt U daarvan zelf geen kennis te hebben gegeven, dat ik na Uw gehouden gedrag ten zijnen opzichte, waardoor gij, op zijn woord en belofte vertrouwende, geen moeite hebt aangewendt om in Duitschland geplaatst te worden, onheusch vind.

Gistren middag ben ik nog naar Kemper gegaan, maar hem niet tehuis gevonden. Ik kan wel vermoeden, wat hij zeggen zal. Thorbecke moet in de Duitsche streken een plaats zoeken, want er zijn thans in ons land geen vacaturen. Ik wil U niet langer van eenig bericht van mij laten wachten, maar geloof, beste Vriend, dat ik 't geen ik voor U bewerken kan, 't zij bij Kemper of bij eenig ander, aan wien ik in dezen eenig authoriteit toeken, ik zulks zal doen. Men is thans te zuinig om extra-professoraten te maken en ik weet ook niet, of men het voor U gezind zou zijn te doen, anders zou dergelijks iets het wenschelijkst zijn.

Voor de moeite, die gij genomen hebt, om hetgeen mij tot het bearbeiden mijner dissertatie van nut zou kunnen zijn, bijeen te zoeken, zeg ik U veel dank; ik ben echter met dezelve reeds een goed eind gevorderd en hoop in Meij te promoveeren. Mijn oogmerk is dan naar Parijs te gaan, tzij alleen of met mijn vader. Van der Boon had ook wel zin daarheen te gaan. Ik denk aldaar tot September te blijven en wil dan naar Berlijn gaan, om daar den wintercursus bij te wonen; alsdan kom ik over Göttingen en hoop U dan, zoo gij nog daar mogt zijn, te zien en te spreken, waarvan ik mij reeds veel voorstel.

Gij schrijft van een brief te willen schrijven aan den hoogleeraar Eichhorn: wanneer die het licht ziet, zult gij mij ze, hoop ik, toezenden.

Zoodra ik iets vernomen zal hebben U betreffende, zal ik zulks U schrijven.

[1] Maar dit weigert het lot.

Mogt ik iets toegebragt hebben, om U aan Uw vaderland terug te geven, dit zou mij altijd tot een waarachtig genoegen verstrekken. — — —

245. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 14 Maart 1824 [1].

Beste Ouders. — — —

Aan Falck schreef ik den 23 Februari als volgt: — — — [2]

Deze letteren heb ik met eenige geleidende regelen aan Ewijck gezonden. Ik wensch zeer, dat Falck — — nog eens weder overgekomen zij, waarover gij mij thans wel eenige zekerheid zult kunnen geven.

Dat gij in mijn genomen besluit toestemt, was mij natuurlijk ten hoogste aangenaam. Intusschen kan ik het niet geheel eens zijn met Uwen voorslag eener dralende voorzigtigheid bij mijne maatregelen omtrent eene bestemming in deze landen in acht te nemen. Alles buiten mij staat zoo twijfelachtig, dat ik waarlijk het mijne doen moet, eene beslissing te bespoedigen. In de vaste overtuiging hiervan schreef ik den 27 Februari tegelijk aan Von Raumer, aan den preussischen minister van publiek onderwijs Freiherr von Altenstein en aan de drie raden van zijn ministerie, Nikolovius, Schultze [3] en Suvern, aan ieder een exemplaar, zoowel van mijnen brief aan Eichhorn, als van den Asinius Pollio [4] bijvoegende. Gij zult niet van mij willen verlangen, dat ik U den inhoud van alle deze brieven, waarvan het schrijven mij niet weinig aanstrenging en tijd gekost heeft, mededeele. Ik wil U derhalve enkel melden, dat ik aan den minister in weinig woorden berigt gaf van mijne Hollandsche afkomst, studien, vertoef in Duitschland en eindelijk aan Zijne Excellentie en den preussischen staat mijnen dienst aanbood in de leervakken van philosophie en geschiedenis. Aan de drie raden van ministerie schreef ik in denzelfden geest, vervolgens aan Von Raumer uitvoeriger en meer vertrouwd. De eerste vraag is, hoe Von Raumer geneigd zij, waaromtrent ik volstrekt niet onderrigt ben. Een antwoord van hem zal mij, denk ik, spoedig leeren, wat ik aldaar kan te hopen of te wagten hebben. Van bedenkingen of beperkingen met opzigt tot eene aanstelling in de Nederlanden te spreken, ware hier in het geheel niet doenlijk geweest, ook onnodig. Want zoo Falck nog iets bepaalds voor mij mogt doen en zelfs eene terugroeping in de Nederlanden bewerken, ben ik altoos dezelfde gebleven; de omstandigheden zijn veranderd. Ik kan de preussische regering, zoo zij mij geneigd ware en welligt uitzigten gaf, van een ontvangen beroep onderrigten en beslissen, gelijk mijn wensch en de gelegenheid der zaak alsdan zullen vorderen.

Het is niet waarschijnlijk, dat ik op de gedagte gekomen ware, regelregt aan Altenstein en zijne raden te schrijven, indien mij daartoe niet prof. Mende, hoogleeraar der medicijnen alhier, die, tevoren professor aan eene preussische hoogeschool, met de regering in veelerhande betrekkingen geweest was, daartoe geraden had, als ik hem eens over de mogelijkheid onderhield, dat ik zou kunnen besluiten in Duitschland te blijven en in dat geval mij in de eerste plaats aan de preussische regering, als tamelijk liberaal, zou wenden. Mende behandelt mij

1 Beantwoord 31 Mrt. (niet opgenomen).
2 Hier volgt no. 241.
3 J. Schulze.
4 Zijn dissertatie (vgl. I, blz. 392, noot 1).

met veel vertrouwen en toegenegenheid en heeft mij ook onderrigt in de titulaturen en waardigheden dezer hooge personagies, die in Pruissen buitengemeen omslagtig en wijdlopig zijn. Daarna heb ik ook aan den jongen Eichhorn medegedeeld, wat ik gedaan had, zonder te verwagten of hem te vragen, mij door eene aanbeveling te ondersteunen, waarop bij dezen man bij alle zijne overige onderscheidende belangstelling niet te rekenen is. Hij vooronderstelde, dat men geneigd zou zijn, in Preussen aan mijnen voorslag een gunstig oor te leenen. Men moet dit nu gerustelijk afwagten. — — —

Voor het overige heb ik over mijne Berlijnsche correspondentie en voornemens met niemand volstrekt, als met Mende en Eichhorn, gesproken en denk ook in het vervolg de gansche zaak geheim te houden.

Dat gij, lieve Vader, over duisterheid in mijn stukje klaagt, is mij onaangenaam, maar niet geheel onverwagt. In een mondelijk verkeer zoude het mij intusschen niet moeilijk wezen, U op het standpunt te plaatzen, vanwaar ik uitgegaan ben. Ook Bouterwek zegt, dat hem de zaak niet geheel helder geworden zij. Van anderen heb ik deze bezwaarden niet vernomen, maar het zal mij niet verwonderen, indien eenige dezelve opperen, gelijk de meesten gewoon zijn, in hetgeen zij lezen of horen enkel zich zelve en hetgeen zij buitendien reeds dagten, weder te vinden of op te zoeken. Aan zoodanigen moet veel nieuw en onverstaanbaar voorkomen. Intusschen wijze ik daarmede Uwe aansporing tot een streven naar duidelijkheid geenszins af. De overigen moet ik aan zich zelve overlaten, maar bij U ware het mij eene bijzondere vreugde mondelijk te weeg te brengen, hetgeen dan ligt ware, maar schriftelijk omslagtig zou moeten uitvallen. Daar gij, hetgeen mij bij de anderen in den weg staat, mij met geene vooroordeelen zoudt te gemoet komen, zoo ware ik zonder veel moeite gereed, U ten minste met de hoofdzaak mijner overtuiging vertrouwd te maken.

Naar Giessen, Dresden, Heidelberg, Bonn, Jena, Berlijn heb ik exemplaren gezonden en het stukje hier reeds geannonceerd, hoewel deze aankondiging [1] nog niet verschenen is. Mijne recensie van Borger's boek [2] is voor eenigen tijd uitgekomen en heeft in het bijzonder Bouterwek's goedkeuring tegen mijne verwagting. Heeren heeft mij, wel is waar, gezegd, mijne epistola „mit vielem Interesse" gelezen te hebben, maar dit is eene algemeene verzekering, die niets betekent. Mijne beschouwing der geschiedenis verschilt hemelsbreed van die van dezen hoogleeraar en hoe kan men vordern, dat een bejaard man met liefde in eene beschouwing zoeke in te dringen, die van zijne lang gekoesterde inzigten geheel en al afwijkt. Daarenboven is Heeren de bekende tegenpartij van Eichhorn, zoodat, zedert ik met den laatsten meer vertrouwd ben geworden, mijne betrekking tot den eersten zich in die eener wederzijdsche beleefdheid veranderd heeft. — — —

Mijne kamers heb ik weder ingehuurd of ten minste gezegd, dat ik dagt te blijven. — — —

Dat een vast vertrouwen op de liefde des hemelschen Vaders elke tusschenruimte van ongewisheid aanvulle, daarin stem ik met U geheel toe en wensch U en mij, als een hemelsch kleinood, de bewaring van dit levend makend ge-

[1] Verschenen 25 Maart 1824 in het 49ste stuk van de *Göttingische gelehrte Anzeigen*, 1ster Bd. 1824, pp. 481-485, ondertekend T.

[2] Vgl. blz. 277, noot 1.

loof. God neme U in Zijne heilige bescherming en gij mij in Uwe liefde. — — —

Mijn plan, waarvan ik U schreef, bestaat in eene kritiek „des bisherigen Naturrechts", een plan van grooten omvang, waaromtrent ik nog nader met mij zelve moet te rade gaan.

246. F. L. G. VON RAUMER AAN J. R. THORBECKE.

Berlijn, 16 Maart 1824.

Ob ich gleich, mein verehrter Herr und Freund, von unserm Tieck bis jetzt weder Ihren Brief noch Ihre Schrift erhalten habe, so habe ich doch (da der Minister Von Altenstein an einer schweren Krankheit danieder liegt) Herrn Geheimen Rath Süvern alles mögliche Gute und Liebe, der Wahrheit nach, von Ihnen gesagt und ihm dann, als Beweismittel zu den Akten, geschrieben. dasz Sie von Seiten der Gesinnung, des Charakters und der Kenntnisse gleich ausgezeichnet und als Gewinn für eine preussische Universität zu betrachten wären.

Erwarten Sie nun aber ja nicht sogleich einen Beschlusz; selbst wenn Stellen offen sind, pflegt man sehr lange mit der Entscheidung zu zögern; wie viel mehr, wenn dies nicht der Fall ist. Andererseits ist Schweigen kein Verwerfen und vorläufiges Abweisen kein Grund die gute Laune zu verlieren. Vielmehr musz man da capo immer wiederkehren und weiter bohren und nicht voreilig (rebus sic stantibus [1]) meinen, dadurch an seiner Würde zu verlieren. Durch verdrieszliches Umkehren räumt man nur mit Unrecht den Schlechtern den Platz. Dies als Rath nach meiner genauen Kenntnisz der Art und Weise des Verfahrens und damit Sie nicht persönlich nehmen, was allen wiederfährt.

Sollten Sie sich auf einer preuszischen Universität habilitiren und es etwa ein Jahr als Privatdocent versuchen wollen, so würde es Ihnen noch weniger fehlen. Welche Universität hinsichtlich des Bedarfs und der zu erwartenden Zuhörer die beste seij, kann ich nicht sagen, da ich nur Berlin und Breslau näher kenne. Hier sind Hegel, Ritter und Henning die, welche in der Philosophie den meisten Beifall haben. Seit Wilkens Krankheit stand ich für die Geschichte allein; jetzt kommt interimistisch, bis Wilkens hoffentlich hergestellt ist, ein Dr. Schubert aus Königsberg zu Gast.

Sollte ich nach des Ministers Herstelling Näheres über die Ansichten und Absichten hören, so theile ich es Ihnen mit. — — —

Darf ich bitten das inliegende Briefchen bald abzugeben. Es betrifft die Frage, ob Müller wohl aus Solgers mythologischen Papieren eine Übersicht des Wesentlichen für den zu druckenden Nachlasz entwerfen wollte [2]. Als der Entschlusz gefaszt ward, wuszten wir nichts von Ihrm Aufenthalt, sonst hätten wir auch gefragt, ob Sie dazu geneigt wären. So mag die Frage jetzt gleich mit an Sie gerichtet seijn.

1 Bij de huidige stand van zaken.
2 Vgl. blz. 377, noot 8.

247. F. A. RITGEN AAN J. R. THORBECKE.

Giessen, 16 Maart 1824.

Deine Schrift ist Naphtha [1]. Ich koste, ich nippe. Auch hat sie das Eigenthümliche des Sarebda [2]- Krügleins: sie versiegt nicht, wird nie leer. Du hast gar zu viel auf wenig Blättern zusammengedrängt. Niemand wird die bescheidenen lesen, weil sie nicht dickleibig und wassersüchtig sind. Aber Eichhorn wird dich ahndend verstehn und so mehr lieben. Eröffnete Dir doch dieser würdige Greis [3] in Goettingen eine Existenz ohne Sorge um das Aeuszere! Mir macht die Epistel köstlichen Genusz und ich schüttlere Dir dankend und glückwünschend die Hand. — — —

248. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 3/5 April 1824 [4].

Beste Ouders. — — —

Van Von Raumer ontving ik half Maart antwoord, zonder dadelijken troost. — — — [5]

Dit is alles, hetgeen ik tot nog toe over deze zaak vernam. Ik heb Von Raumer nog niet geantwoord, maar schreef hem juist in mijnen eersten, dat ik volstrekt geen lust gevoelde, op nieuw een privaat-docentschap te aanvaarden, waartoe ik wist, dat mij overal de weg openstond. Daarna is mij bijgevallen, of ik in mijne omstandigheden desniettegenstaande verpligt zij in eenen zuuren appel te bijten. Ik dagt voor eenige dagen zelfs aan Bonn, maar kan nog tot geen besluit komen. Van den tegenwoordigen toestand dier hoogeschool ben ik niet genoegzaam onderrigt; de reis kost geld en mijne kamers zijn reeds zedert eenigen tijd voor het aanstaande halve jaar ingehuurd. Voordat ik echter hieraan dagt, deed ik voor veertien dagen eenen anderen stap. Ik schreef aan Goudoever, stelde denzelven het twijfelachtige van mijnen toestand voor, vooral na het vertrek van Falck, en vroeg hem om raad, wat te doen. Ik schreef, dat ik gaarne geschiedenis zou doceren; of op geene Zuidelijke hoogeschool eene vacature, zoo al van een buitengewoon professoraat bestond en wat hij meende, dat wel voor mij kon gedaan worden, hetgeen ik thans zoo meer diende te weten, daar ik mij bevond op eene grens, die eene beslissing vorderde. Ik voegde bij, dat ik tot nog toe aan niemand eene vrage of voorslag van dien aard had gedaan enz. Ik moet afwagten, wat hij hierop antwoorden zal. Ondertusschen zie ik uit de couranten, dat Falck in Brussel aan het podagra zukkelt, en wenschte zeer, dat Bentinck of andere vrienden zich van dit vertoef nog mogen bedienen kunnen. Ik geef U in bedenking, of gij daarover met Van Muiden of Bentinck zelve spreken wilt, zoo tot hiertoe niets gedaan werd. Men moet geen' tijd verliezen en kleine zwarigheden bij eenen zoo grooten drang van omstandigheden over het hoofd zien. Eindelijk ontving ik dezer dagen eenen brief van De Vos [6] met ongunstige tijdingen. — — —

1 Nafta is olie in het algemeen en als men dit in het oog houdt, is de volgende woordspeling te begrijpen.
2 Zarfath, vgl. 1 Kon. 17 : 9-16.
3 Ritgen moet zich hier vergissen: J. R.'s brief is gericht aan de jonge Eichhorn.
4 Beantwoord 13 Apr. (no. 251).
5 Hier volgt no. 246.
6 No. 244.

Dat in de Zuidelijke provintien geene vakature zijn zou, komt mij geheel en al niet waarschijnlijk voor; intusschen moet ik in deze narigten berusten en verwagten, dat Goudoever mij hetzelfde schrijven zal. Dat eene overhaaste terugkomst niet aan onze wenschen zoude voldoen, blijkt uit de bijgebragte woorden van De Vos en Kemper op nieuw, welke op dien voorslag wel zouden vervallen, indien daarvan eenig gevolg te voorzien ware. Bij dat al had ik niet verwagt, dat Kemper nog met zooveel belang voor mij zoude werkzaam wezen, daar ik altoos vermijd heb, aan De Vos zelfs eene groete voor Kemper op te dragen. — — —

249. H. SOLGER-VON DER GROEBEN AAN J. R. THORBECKE.

Dresden, 4 April 1824.

Ihr Brief, mein theuer Freund, würde sogleich von mir beantwortet seijn, hätte mich nicht eine Unpäszlichkeit von Tag zu Tag hingehalten, die es mir unmöglich machte, noch einmal bei Tieck Ihretwegen zu fragen; jetzt ist es mir lieb, dasz es so kam, da Raumer indesz hier angelangt und beide Männer sich besprochen haben.

Tieck hatte schon eine geraume Zeit vor Ihrem Briefe an mich Ihre Schriften und einen Brief (von sich) an Raumer gesandt, dieser aber noch nicht geantwortet. Tieck will Ihnen einen langen Brief schreiben und meint: Sie wüszten ja so bestimmt, wie Ihr Wohl sein Wunsch seij, dasz es in dieser Hinsicht keiner Antwort bedurft habe. Natürlich hätte er, was in seiner Macht seij, angewandt Sie im Preuszischen Staat zu fixiren, am liebsten an den nächsten Ort Berlin. Jetzt habe er wieder mit Raumer gesprochen, der die besten Hofnungen zu Ihrer Anstellung habe, aber hauptsächlich für Bonn. Beide Freunde wären über diese bestimmten Aussichten sehr erfreut. Tieck grüszt Sie herzlich. — — —

Ihr Brief, lieber Thorbecke, den ich an meiner Mutter Geburtstage erhielt, machte mich recht schwermüthig, ich weisz selbst nicht warum. — — —

Ich war auch gleich ergeben in dem, was unabänderlich ist, denn sonst geht es doch nicht. So ist es mir auch, dasz das Schicksal Sie wieder weit zu verschlagen scheint. Ihnen ist das gewisz lieb, da Bonn so jung [1] ist, so schön liegt und Sie Berlin nicht mögen. Ich freue mich mit Ihnen und lasse den Schmerz, Sie nicht in Berlin zu wissen, darin untergehn. Ich weisz ja doch, wer und wie Sie sind; so werden sich die andern Lebensjahre ja wohl abspinnen mit einer Erquickung mehr oder weniger. Weisz ich doch kaum, ob ich noch Kräfte und Fähigkeiten habe zum Leben mit Freunden. — — —

Die Gräfinn trug mir neulich auf, Sie recht herzlich von ihr zu grüszen und zu fragen, ob Sie auch ihrer noch gedächten? Sie hätte Ihnen längst einmal geschrieben, wenn sie wagen könnte einen Brief zu schreiben (eigentlich sollte ich sagen: wenn sie nicht viel zu dumm wäre, einen Brief an einen Mann wie Sie zu schreiben, aber das Ihnen zu sagen lasse ich wohl bleiben, weil es ein lächerlichmachen meiner selbst und dieses Briefes wäre, und das werden Sie nicht von mir verlangen). — — —

Sie werden nun wohl plötzlich einmal aus Göttingen verschwunden sein, unsere Treu und Anhänglichkeit folgt Ihnen nach. Kommen Sie auf Ihren Reisen einst nach Münster, so besuchen Sie doch die Generalinn Lützow; Sie danken

[1] De Friedrich-Wilhelm-universiteit te Bonn was in 1818 gesticht.

es mir gewisz nachher, diese liebenswürdige Frau gesehn zu haben. Es ist mir eine sehr theure und nicht grade glückliche Freundinn, die Sie gewisz erkennen würde.

Die Kinder sind wohl, bis auf Adelheid, die an den Augen leidet und bei mir sitzt; sie läszt Sie grüszen und möchten auch ja gesund bleiben und nach Dresden oder Berlin kommen. — — —

250. F. A. RITGEN AAN J. R. THORBECKE.

Giessen, 6 April 1824 [1].

Da hast Du wieder viel zu verantworten, dasz Du die Leutchen in ihrer behaglichen Tag- und Nachtruh stöhrst! Schliefen und schlafen Sie doch so süsz, wenn sie in das Kleid der äuszern Erscheinung die ausgeklügelte Innerlichkeit glücklich hineinpraktizirt haben. Nun kommst Du mit einer Aequatio secundi gradus [2]. Aus der Schale liesz sich der x-Kern finden, wenn ∞ der Schale hinzugefügt wurde, als unendliche Grösze, als pure Vollkommenheit u.s.w. Jetzt sollen sie zu dem mühsam errechneten x noch eine Seele finden, welche über der Aeuszerlichkeit und Innerlichkeit steht! Nein, das ist unbarmherzig!

Das Fatum, Gott und Teufel wieder in die Welt bringen, welche bereits

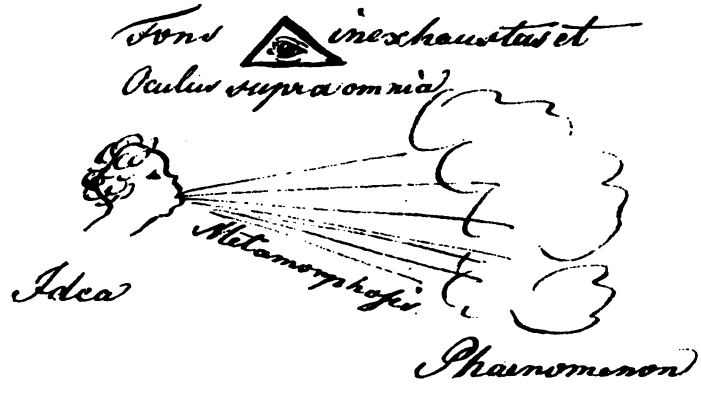

keinen fuszbreit Land mehr darin hatten, nein, nein, das ist abgeschmackt, nein, nein, das darf nicht sein! Nein, da geht ja der Kalkül verlohren, wie kann man da gleich alles finden, konstruiren? Ach, man war auf so schönem Wege! Du machst die Leute irre. Die Spontaneität in die Geschichte zu bringen! Wer kann da noch vorauswissen, wie es kommen soll in den nächsten Tagen, wenn etwas auszer dem Gleis von Ursach und Wirkung des Vorhergehenden geschehn kann!

Du hast bei jener Spontaneität zwar die Primiginität auf Deiner Seite, jene als Permanenz von dieser; aber wer möchte sich auch mit einer solchen Sache befassen wie die Ursprünglichkeit? Die Erde läuft und was kümmert uns deren erster Anstosz? Waren wir doch froh, diesen als nothwendig erschlossen und

1 Ontvangen 10 Apr., beantwoord 27 Mei.
2 Een vergelijking van de tweede graad, een vierkantsvergelijking.

dann wieder als abgemacht von uns geschoben zu haben! Nein, nein, das ist zu toll! Noch ein Mal, versündige Dich nicht an den seeligen Schlummer der Lorbeergekrönten!

Du siehst, mein Bruder, wie völlig ich mit Dir einverstanden bin und mich Deiner Ironie, sie nachahmend erfreue.

Obige Figur [1] stellt vor das blasende Zeitalter der Metamorphosenlehre. Du wirst bemerken, wie die Spontaneität aus dem Giebel lacht!!! Also fahre fort, mein Guter, das verschleierte Auge der Welt zu zeigen.

Vielleicht sieht es ein Mal dieser oder jener. Auf jeden Fall lernst Du es um so besser kennen, je mehr Du es Andern vorzeigst. — — —

251. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 10/12 (13) April 1824 [2].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Gij schijnt — — geworsteld te hebben met bekommering over Uwe toekomst, veroorsaakt door de ontfange brieven uyt Berlijn en Leyden. — — —

Van Uwe grootmoeder in Osnabrug heb ik voorleede Vrijdag een brief ontfangen, waarin deselve onder anderen schrijft: „prof. Abeeken empfiehlt sich bestens, Er dankt freundlich für die Mittheilung des Buchs von Rudolf. Für den Sohn, meint Er, könnten Sie unbesorgt sein, der würde bald gesucht werden". Waarbij ik moet aanmerken, dat ik hoegenaamd door vragen geene aanleiding had gegeeven en dat zelfs te vooren over Uw of Uwe schrift geen woord was gerept.

Na mijne meening blijft gij provisioneel nog stilletjes en gerustelijk in Göttingen, zonder Uw nog met ontwerpen voor Bonn of eene andere verblijfplaats besig te houden.

Uwe verschillende recensies tesamen verwagt ik gaarn. Indien gij kunt, dan zend' er mijn twee over het boek van Borger. Misschien vind ik gelegenheid, om deselve anonym aan de eene of andere redactie te doen geworden. En welke had gij alsdan het liefst? — — —

Maandag morgen, den 12 April. Zo even zend mijn Van Muyden ter leesing een billet van den gouverneur aan hem, waarin deese hem berigt, heeden met de post Uwe belangens aan Z. E. den heer Falck te hebben aanbevoolen en met deselve post ook aan Goudoever het nodige geschreeven te hebben.

Indien gij nu tot een request aan den Koning besluyt, dan agt ik, dat hetselve, ook nog na hetgeen er intusschen gedaan word, evenwel bij de goedkeuring van Falck dog nog voordeelig voor Uw op den Koning zou kunnen werken.

252. J. R. AAN F. W. THORBECKE.

Göttingen, 19 April 1824 [3].

Ik dank U hartelijk, beste Vader, voor de moeite, welke gij U opnieuw hebt laten welgevallen bij Bentinck en Van Muyden te nemen, gelijk ik in Uwen vóór een paar uren ontvangenen brief van den 13 ll. [4] lees. Mijne ongerustheid was

[1] De tekening op de vorige bladzijde staat in de originele brief boven deze regel.
[2] Ontvangen en beantwoord 19 Apr. (no. 252).
[3] Beantwoord 23 Apr. (no. 255).
[4] No. 251.

groot en Uwe brieven, zoowel deze als de vorige van den 31 Maart (ontvangen den 8 April) [1] mij dubbel aangenaam. De letteren van Von Raumer [2] zijn buiten allen twijfel gunstig te noemen, maar zijn op de lange baan schuiven drukte mij. Uit eenen zedert ontvangenen brief van mevrouw Solger [3] zag ik, dat Von Raumer bepaalde uitzigten voor mij naar Bonn scheen te hebben, waar eene vacature bestaat in de geschiedenis, alsook, dat Tieck zeer werkzaam zij. Over een privaatdocentschap antwoordde ik voorleden week aan Von Raumer, dat ik, zoo men het mij als eene conditio sine qua non voorstelde, misschien daartoe zou besluiten, maar ook dan hoogst ongaarne, en dat ik niet dagt, indien de Preussische regering voor het overige genegen ware mijnen voorslag aan te nemen, dat die maatregel nodig zou wezen. Hierbij zal het wel blijven. Noch de minister, noch zijne raden hebben mij geantwoord en ook dit acht ik voor een goed teken. — — —

Een exemplaar mijner recensie van Borger's boek heb ik U voorleden Woensdag door Julicher gezonden. Ik heb niet gedagt, dat gij aan eene redactie een exemplaar anonym zoudt kunnen bezorgen, waarop alles aankomt. Neem daartoe, zoo gij wilt, het gezondene; ik zal U bij gelegenheid door een ander schadeloos stellen. Voor het overige zoude ik den Letterbode verkiezen. — — —

Dr. Krause, dien ik weinig meer zie, heeft in het vorige halfjaar zeer weinig toehoorders gehad. — — —

Ik ben tot een middagmaal bij den ouden Eichhorn genodigd. [4] — — —

253. J. SCHULZE AAN J. R. THORBECKE.

Berlijn, 19 April 1824.

Eurem Wohlgebornen danke ich aufs verbindlichste für die gefällige Mittheilung Ihrer Schrift über das Wesen und den organischen Charakter der Geschichte. Zur Erfüllung Ihres Wunsches, bei einer diesseitigen höheren Lehranstalt einen angemessenen Wirkungskreis zu erhalten, werde ich mit Vergnügen mitwirken und bin ich der unvorgreiflichen Ansicht, dasz Sie zur Erreichung Ihres Zweckes wohl thun würden, sich bei der philosophischen Fakultät der Universität in Bonn als Privatdocent zu habilitiren, indem sich dort wohl zunächst die beste Gelegenheit zu einer angemessenen Wirksamkeit für Euer Wohlgeboren finden dürfte.

254. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 23 April 1824 [5].

— — beste Ouders, — —. Ik ontvange — — dezen nadenmiddag een schrijven van den Geheimen OberRegierungsRath Schulze in Berlijn van den volgenden inhoud: — — — [6]

Hieruit schijnt genoegzaam te blijken, wat men voorlopig voorheeft. Mij namelijk als privaatdocent eerst op de proef te stellen, voordat men mij tot professor benoemt. Het is waar, de Pruissische regering kan kwalijk anders

1 Niet opgenomen.
2 No. 246.
3 No. 249.
4 Op 2de Paasdag, de dag, waarop hij schreef.
5 Beantwoord 6 Mei (niet opgenomen).
6 Hier volgt no. 253.

handelen. Ik ben niet genoeg bekend, om zonder verdere omstandigheden op eene aanstelling aanspraak te hebben. Ik van mijne zijde echter kome daarmede weder in den ouden zuurdesem.

Waartoe ik besluiten kan en mag, hangt thans slechts van den uitslag der op nieuw aangeknoopte onderhandelingen ten onzent af. Voor dien tijd zwijge ik en antwoorde niet naar Berlijn. Daarna, zoo datgeen, hetgeen gij in gang gebragt hebt, wederom op beloften en uitzigten mogt uitlopen, moeten wij zien, wat te doen en of ik genoodzaakt zal wezen, het privaatdocentschap in Bonn aan te nemen.

Ik melde U dit thans, om U geheel van mijnen toestand te onderrigten en te doen zien, dat ik hier in Duitschland ten minste vooreerst op geene zoodanige aanstelling te hopen heb, die mij bestaan verzekert. De rekening op de collegiegelden is aan kans en wisselvalligheid onderworpen. Voorondersteld, men benoemde mij spoedig na mijn verblijf te Bonn tot buitengewoon leeraar, zoo ware nog de vraag, of men mij tractement gaf, en zoo al, is het ten minste niet waarschijnlijk, dat dit meer dan 200 of 300 Reichsthaler bedragen zou.

Deze is de stand der zaak en derhalve geenszins twijfelachtig, dat eene roeping naar de Nederlanden met opzigt tot mijne tegenwoordige behoeften wenschelijk zou wezen. De andere zwarigheden, waarvan ik U dikwijls schreef, gevoel ik zeer wel en niet minder dan tevoren, maar in het gemenebest mijner tegenwoordige existentie heeft het departement der finanties eene beslissende stem. Voor het overige is Bonn buiten twijfel eene hoogeschool, waar het vertoef zeer aangenaam en mijne werkzaamheid van een gunstig gevolg zou kunnen wezen; en ik zoude, indien Falck eindelijk nog eene plaats voor mij in het vaderland veroverde, mijne thans bestaande betrekkingen met de Pruissische regering geenszins afbreken. — — —

Mijne naaste hoop is dus op nieuw op de Nederlanden en de onzen gevestigd; de beschikking zij aan God bevolen. Goudoever heeft mij nog niet geantwoord en ik besluit daaruit, dat hij werkzaam is. — — —

255. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 23 April 1824 [1].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Wij zijn er ook mede tevreden, dat gij bij Zijne Majesteit onmiddelijk niet requestreert, hetwelk zeeker ook zijne bedenkingen en zwarigheeden had. — — —

Uwe recensie over Borger, die ik nog slechts oppervlakkig heb doorgelopen, zal ik wel anonym aan de redactie van den Letterbode zien te besorgen.

Goudoever heeft aan Bentinck g'eantwoord, dat hij meede zijne mogelijkste pogingen bij Ewijck zou doen; dat er wel tegenswoordig juyst geene vacatuur bestond, maar dat men bij de tegenswoordige gunstige luym van Zijne Majesteit over het uytnemend gelukken van een zijner finantielle ontwerpen [2] misschien

[1] Ontvangen 29 Apr., beantwoord 9 Mei (no. 259).

[2] *De Utrechtsche Courant* van 16 April 1824 heeft een bericht van 13 April uit 's-Gravenhage over de inschrijvingen voor de deelneming in de Nederlandsche Handel-Maatschappij, waaraan de Koning zelf voor 4 miljoen deelneemt. Terwijl men wil beginnen met een kapitaal van 12 miljoen, indien raadzaam uit te breiden tot 24 miljoen, leverde de eerste inschrijving in Amsterdam reeds 31, in Rotterdam 11, in Antwerpen 15 en in Brussel 17 miljoen op.

mogt hoopen, dat er een extraordinaire post voor Uw zou kunnen voorgeslagen worden. Voor het ovrige berigtte hij teffens, dat hij ook van Uw zelven eenige dagen te voren een brief had ontfangen. Van Muyden had dien brief van den gouverneur ter leesing ontfangen en deelde mijn zulks meede. — — —

Uw finantielle toestand is juyst als de mijne; ik weet nog voor Uw, nog voor ons nu geen een geldcanaal meer te verzinnen. Intusschen, de Heere, Die nog altoos geholpen heeft, zal zeekerlijk ter regter tijd ook wel verder helpen. Dit zij ons troost en bemoediging! Met leedwezen moet ik dus in Uw plan bij De Vos [1] toestemmen. Het schijnt niet anders te kunnen, maar hoe gaarn en hoe veel liever hielp ik Uw zelf!

256. J. W. SÜVERN AAN J. R. THORBECKE.

Berlijn, 26 April 1824.

Es ist mir angenehm, durch gütige Zusendung Eures Wohlgeboren Schriften, für welche ich Ihnen verbindlich danke, Ihre Bekanntschaft gemacht zu haben. Zur Erfüllung Ihres Wunsches in Betreff einer Anstellung im Preuszischen Staate werde ich gern, so viel es die Umstände erlauben, mitwirken und beziehe ich mich auf die officielle Antwort, die Sie auf Ihre diesfällige Eingabe an des Herrn Geheimen Staatsministers Freiherrn von Altenstein Excellenz erhalten werden.

257. A. VAN GOUDOEVER AAN J. R. THORBECKE.

Utrecht, 8 Mei 1824 [2].

Weledele Heer en Vriend. Reeds vroeger zoude ik Uwen brief van 18 Maart beantwoord hebben, indien ik niet begrepen had, dat het voor U belangrijker ware, dat ik antwoord afwachtte op een' brief, welken ik over U aan den heer Van Ewijck, een' mijner beste vrienden, geschreven had, die thans onder den titel van Administrateur aan het hoofd van het Departement van Kunsten en Wetenschappen staat. Eergisteren heb ik dit ontvangen en kan U nu van de goede gezindheid van dien heer jegens U verzekeren, zoodat ik zeker ben, dat hij U niet vergeten zal. Maar, helaas, op dit oogenblik is niets open. In België zoo wel, als in het Noordelijk gedeelte, is alles bezet. Gij zijt dus in de onaangename noodzakelijkheid van nog geduld te moeten hebben en eene gelegenheid af te wachten. Maar zeg mij, waarom wilt gij dit in Duitschland doen, daar gij zeer wel weet, dat vele lieden U voor verduitscht houden, wier vermoeden gij door Uw langdurig verblijf versterkt? Waarom niet in Uw vaderland terug gekomen en door de uitgave van het een of ander U opnieuw waardig getoond, van voortgeholpen te worden? Willen de menschen niet bij eene eerste en tweede proeve hun oog op ons vestigen, men moet daarom het hoofd niet laten hangen. Heijne had Tibullus [3] en Epictetus [4] reeds uitgegeven en Ernesti had nog zijn

[1] Vgl. no. 269, blz. 311.
[2] Ontvangen 13 Mei, beantwoord 8 Juni (no. 265).
[3] *Chr. G. Heyne*, Albii Tibulli, quae exstant carmina, novis curis castigata, Illustrissimo Domino Henrico Comiti de Brühl inscripta, Leipzig 1755.
[4] *Idem*, Epicteti Enchiridion, graece et latine, cum scholiis Graecis nunc primum vulgatis, et novis animadversionibus, Dresden en Leipzig 1756.

oog op hem niet geslagen [1]. Zijn sommige lieden tegen ons, men beproeve zich zelven en is men zich van alle schuld volkomen onbewust, dan kome men hun gerust onder de oogen, zonder door eene verkeerde schaamte teruggehouden te worden. Alsof eene teleurstelling in de wereld iets aan onze bekwaamheid derogeerde. Ik doe U als vriend deze vragen en geef U als vriend mijne gedachten, zonder evenwel in het minste er op te staan, dat ik U goed rade, uit hoofde ik niet weet, welke gewigtige redenen er kunnen bestaan, om U voor als nog te beletten in Uw vaderland terug te komen. Maar denk in allen geval er over na. Zoo veel is zeker, dat, waar ik U van dienst kan zijn, gij over mij kunt disponeren en ik van Uwe geheimen nimmer misbruik zal maken.

Uwe teleurstelling heeft mij getroffen; ik voelde mij verpligt, mijnen ouden leerling niet te verlaten, toen sommige zijner latere ⟨leermeesters⟩ dit schenen te doen. Altijd heb ik veel achting voor Uwen vader gekoesterd en mij in Uwen roem opregt verheugd, dien gij te Leijden behaald hebt. Gij kunt U dus geheel aan mij vertrouwen en openhartig met mij spreken, zoo als ik met U voortaan doen zal, op gelijke stipte geheimhouding van namen rekenende. Op deze voorwaarde dan moet ik U raden, dat gij meer omzigtigheid in Uwe beoordeelingen over bekende geleerden in acht moet nemen, dan gij op Uwe eerste reis gedaan hebt en waarover sommige zeer bij anderen zich hebben uitgelaten, als het hoogst ongepast en verwaand afkeurende. Het is wel eene droevige, maar des niet te min zekere waarheid, dat men in de wereld, vooral bij vreemden, niet al te opregt moet wezen, en even zeker is het, dat men in het beoordeelen van groote geleerden veel liever in een' jongen geleerden bescheidenheid, dan apodictiesche gestrengheid verlangt. Dezen raad heb ik gemeend U daarom te moeten geven, omdat ik gehoord heb, dat gij U min opgetogen over Wyttenbach hadt uitgelaten, dan men van een' Hollander verwachten moest. Het is mogelijk, dat ik verkeerd onderrigt ben, maar in allen geval, ik houde mij verzekerd, dat gij overtuigd zijt van de goede beweegreden, waarom ik U denzelven moest mededeelen.

Zie daar, waarde Vriend, onze correspondentie geopend, welker voortzetting mij aangenaam zal zijn. Gij ziet, ik begin welmeenend en opregt en U alles net zeggende, zoo als ik meen. God geve spoedig uitkomst. Deel mij Uwe belangen mede; ik zal er mij een genoegen van maken, U, zoo mogelijk, voort te helpen.

Meld mij toch eens, hoe het toch zit met dat bibliothecariaat en extraordinaire professoraat in de philosophie, dat Ewijck mij nu weder schrijft, dat U aangeboden is geworden en het geen Uw vader mij even stellig gezegd had, dat niet zoo geweest is. ———

258. J. W. SÜVERN AAN J. R. THORBECKE.

Berlijn, 8 Mei 1824 [2].

Das Ministerium eröffnet Eurem Wohlgeboren auf die Vorstellung vom 27sten

[1] Toen aan Ernesti gevraagd werd, wie in de vacature, ontstaan door de dood van Joh. Mathias Gesner, hoogleraar in de welsprekendheid aan de universiteit van Göttingen, benoemd moest worden, noemde deze Ruhnken uit Leiden of Saxe uit Utrecht. De eerste wilde Leiden niet verlaten en noemde de naam van Heyne als de aangewezen man (18 Oct. 1762). (Vgl. *A. H. L. Heeren*, Christian Gottlob Heyne, Göttingen 1813, blz. 72 vlg.)

[2] Ontvangen 21 Mei.

Februar etc., dasz für jetzt keine Gelegenheit vorhanden ist, Ihnen bei einer inländischen Universität einen passenden Wirkungskreis definitiv anzuweisen; indessen wird dasselbe Ihr Gesuch um Anstellung im diesseitigen Staatsdienste gern berücksichtigen, wenn Sie Sich zuvor als Privatdocent bei der philosophischen Fakultät einer inländischen Universität habilitirt und Ihre Qualifikation zu der von Ihnen gewünschten Professur der Philosophie und Geschichte näher werden dargethan haben. Falls Ihre Verhältnisse Ihnen gestatten sollten hierauf einzugehen, so würde vielleicht die Universität in Bonn Ihnen die nächste Gelegenheit zu einer angemessenen Wirksamkeit darbieten.

259. J. R. AAN F. W. THORBECKE.

Göttingen, 9 Mei 1824 [1].

Beste Vader. — — —

Zondag [2] jubilate. — — —

Voorleden Donderdag voor acht dagen werd ik tot een middagmaal bij den jongen Eichhorn op den volgenden Vrijdag genodigd. Nadat ik de invitatie aangenomen had, overviel mij de begeerte, het licht en de ontwikkeling der lente van naderbij te genieten. Het weder was ook den volgenden dag het schoonste; ik liet dus bij Eichhorn wederom afzeggen en wandelde in mijne eenzaamheid vroeg naar Rheinhausen, ongeveer drie uren van hier; at daar een weinig en ging dan, in eene voor dit jaargetijde waarlijk gloeiende warmte, door bosch en hout, altijd klimmend, naar de Gleichen, waar ik zedert een bezoek met Schimmelpenninck, dezen winter voor drie jaren, niet weder geweest was. Tegen den avond keerde ik over Rheinhausen terug, vertoefde nog tot na den ondergang der zon in het aan Rheinhausen grenzende, zoogenaamde Bürgerthal en kwam geheel in donker, terwijl langs den weg mij het eerste gezang der nagtigalen vergezelde, tegen 10 uren in Göttingen weder aan.

Te huis vond ik eenen brief van den Geheimen OberRegierungsRath Süvern, in denzelfden toon als de reeds medegedeelde van Schultze [3] — — — [4].

De inhoud van het ministeriel antwoord, hetwelk ik nog niet ontvangen heb, is nu ligt te berekenen. Ik zal daarin op Bonn en op een provisioneel privaatdocentschap gewezen worden. Van Von Raumer heb ik nog geen nader berigt. — — —

Ik bezoek hier, buiten de jongere, die ik nader kenne, nagenoeg geene andere hoogleeraaren, als van tijd tot tijd de beide Eichhörner, Blumenbach, Mende, Bouterwek en Dissen. De laatste is niet getrouwd en Blumenbach laat nimmer bij zich eeten, bij de overigen eet ik dan ook een enkele keer. De omgang met deze Göttingers heeft niets aanmoedigends; alle zijn verzonken in hetgeen ik eene „Philistergelehrsamkeit" noemen mogt. Het vertrouwdst ben ik nog bij Mende. Dit volk kraamt en woont tusschen zijne boeken en in zijne collegies, alsof zij daarmede alleen in de wereld zijn [5]. Gedurende de vacantie heb ik mij

1 Beantwoord 20 (no. 262) en 22 Mei (niet opgenomen).
2 Vaders verjaardag.
3 Vgl. no. 253, waarvan de schrijver met J. Schulze ondertekent.
4 Hier volgt no. 256.
5 Zijn oordeel over het leven en de onderlinge verhoudingen in Göttingen wordt geheel onderschreven door *K. F. H. Marx*, Goettingen in medizinischer, physischer und historischer Hinsicht, Göttingen 1824, o.a. blz. 208.

hartelijk verheugd, dat het hier stil was. Thans gaat de groote studeermachine wederom zijnen gang, alles loopt en dwarrelt door elkaar om zijn portietje kennis, wel gemalen en gebuideld, te betalen, op te vangen en op te pakken, en het is alsof men het snorren en draaien van het raderwerk hoort.

De boomen voor mijne woning zien mij met hun lieflijk, frisch groen in de vensters. Alles bloeit en de grootste menigvuldigheid van vogelstemmen klingt overal door. Des avonds maak ik regelmatig eene wandeling en verheug en verkwik mij aan het nieuwgeboren leven. Voor mijne energie en werkzaamheid is deze verfrisching niet overbodig. — — —

260. H. SOLGER-VON DER GROEBEN AAN J. R. THORBECKE.

Dresden, 15/16 Mei 1824.

— — —

Denke ich an mich selbst, es ist ja eigentlich gleich, Sie leben in Leijden oder Göttingen, die Briefe gehn ziemlich gleich lange, dort dachte ich freudiger an Sie, weil ich Sie behaglicher und glücklicher hoffte, als in einer fremden Stadt, mit guten Freunden und Bekannten, aber ohne eigentliche Freunde und herzliche Theilnahme. Diese folgt Ihnen von mir doch überall gleich, ja, ich sage es mit Schmerz, sieht Sie weiter lieber dort. Dort weisz oder denke ich mir, wie alles steht, hier sind Sie nah und fern zugleich. Wie vieles möchte ich Ihnen sagen, Kleines das mich bewegt. Es ist ja so nah, am bekannten, guten Orte, wo mir liebe Leute wohnen, aber es ist so lange, dasz ich Sie sah, das haben Sie alles längst vergessen, die kleinen Beziehungen sind geändert, das tägliche Leben rückt vor, das läszt sich nicht im Briefe nachholen. — — —

Warum, da Sie keine Kollegien lesen (jetzt bis Michaelis), bringen Sie nicht diese Zeit in Dresden so gut als in Göttingen zu? Hier haben Sie Natur, Kunst, Music, Unterhaltung, haben den Umgang eines der ersten Männer Deutschlands, von dem es ungewisz ist, ob Sie ihn je wiedersehn, denn, kommen Sie auch nicht hieher, er ist sehr kränklich, er ist nicht mehr jung und seine Jahre sind wohl gezählt. Dann finden Sie einen seltenen Freund hier und das mit diesem Dichter in einer Person, ist das nicht unendlich viel? Nun die herrliche Gräfinn, deren Umgang Sie so erquicken müszte. Ich sage auch, Sie fänden meine herzliche Liebe und Ergebenheit und es würde Ihnen wohlthun, mich und die Kinder so als die Alten zu finden. — — —

Wohlfeiler ist es hier auch, wenigstens nicht theurer, denn man kann hier monatlich zu 4 Reichsthaler wohnen und das andere ist in gleicher Art. Das hat Sie also gehindert? Gehe ich nach meinem Gefühl, so müssen es wichtige Gründe gewesen sein oder keine, die Sie abhielten oder halten. Wie herrlich hätten wir diesen Sommer in Ihrem Umgange zubringen können. Lieber, guter Thorbecke, sollte Ihr Herz nicht unserer Freundschaft, unserer Liebe und Theilnahme bedürfen? Bedenken Sie es sich doch einmal recht freundlich und schlafen Sie mit dem Gedanken ein, wie ich eben thun will, denn es stürmt drauszen und ist sehr spät. Gute Nacht.

Den 16ten. Nun will ich Ihnen auch erzählen, dasz ich jetzt zum Sommer wieder meine alte Wohnung bezogen habe auf der Osterallee. — — —

Ich werde hier mit den Kindern Frühlingschuhren und Bäder brauchen, denn Adelheid leidet leider wohl an vielleicht von mir ererbter Nervenschwäche und schlimmen Augen. — — —

261. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 16 Mei 1824 [1].

Beste Ouders. — — —

Uwen verjaardag, beste Vader, heb ik in de stilte gevierd, hoezeer ik mij voorgenomen had, den avond met eenen goeden vriend, prof. Höck, wiens geboortedag op hetzelfde tijdstip valt, tot een gemeenschappelijk feest te maken. Daaraan werd ik verhinderd op de volgende wijze. Maandag morgen, als ik om 12 uren van de bibliotheek, waar ik gemeenlijk een gedeelte van den morgen doorbreng, terugkeer, loopt mij mijn hospes tegemoet en verkondigt, dat twee heeren, één uit Rotterdam en één uit Zwoll, mij hebben willen bezoeken, gelogeerd in het logement De Stadt London. Ik begaf mij daarheen en vinde onze oude kennis, den advocaat Rozendaal, tegenwoordig te Rotterdam woonachtig, met zijne vrouw, nevens zijnen jonggehuwden zwager, den advocaat Van Geuns met zijne echtgenote. Hier was nu ruimschoots gelegenheid, eindelijk eens weder Hollandsch te spreken. Zij bevonden zich reeds eenige dagen hier, maar hadden niet vóór denzelfden morgen van Blumenbach vernomen, dat ik mij hier ophield. Des nademiddags bezogten wij nog het observatorium en des avonds at ik met de beide families. Zij doen eene reis door gansch Duitschland, naar Berlijn, Dresden, Praag, Weenen, München en bezoeken Zwitzerland. Den volgenden morgen vertrokken zij naar den Hartz met het plan, Donderdagavond laat weder te komen, mij dan nog Vrijdagmorgen te zien en tegen den middag hunne reis naar Eisenach voort te zetten. In dien tusschentijd maakte ik volgens mijn aanbod eene menigte brieven van aanbeveling gereed naar Gotha, Leipzig, Dresden [2], Berlijn en Munchen. Evenwel kloppen de beide heeren reeds Donderdag tegen den avond weder aan mijne kamer, ik stelde mijne brieven ter hand, wij zagen ons nog dien avond. Den volgenden morgen vroeg verlieten zij Göttingen.

Het gemelde van Dr. Römer [3] heeft mij hartelijk leed gedaan. Ik heb voor dien man altoos eene niet gemeene achting en aanhankelijkheid gevoeld. Het gaf daarenboven een eigen gevoel van gerustheid, eenen man van zoodanige kunde en bekwaamheid in onze stad en nabijheid te weten. Zwoll heeft door dit vertrek voor mijne verbeelding opnieuw verloren. — — —

Uit de Nederlanden heet de boodschap op nieuw: wagten en geduld hebben. Ik ontving voorleden Donderdag eenen brief van Goudoever, uit welken hoofde ik niet uitstel, U te antwoorden [4]. — — —

Dit blijkt, dat men schijnt mij niet te willen vergeten. Voor mij echter is het nù zaak, op Duitschland te denken. Van Von Raumer of het Pruissische ministerie heb ik nog geen antwoord, zoodat ik ten minste vooralsnog geene bepaalde data heb tot een besluit. — — —

Mij verheugt het ongemeen, dat gij, beste Vader, de fluit met zoo gestadige lust tracteert.

Uwe nieuwe geldverlegenheid drukt mij ten hoogste. Er is geen ander middel,

[1] Beantwoord 22 Mei (niet opgenomen).

[2] Deze brief, gericht aan L. Tieck, berust in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage ($73 \frac{D\ 31}{9}$).

[3] Nl. dat deze Zwolle gaat verlaten. F. W. had hem dit meegedeeld in een niet opgenomen brief d.d. 4 Mei.

[4] Vgl. no 257, welks begin hier volgt.

als waarvan gij schrijft: een levendig vertrouwen op eene hoogere zorge. Men moet de eigen bekommering afwerpen en halfdoof zoeken te worden voor den kloppenden maander.

Eergister heeft Springmann mij weder bezogt — —. Ook verhaalt hij, dat Grootmoeder begint toeziens zeer oud te worden. — — —

262. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 18 (20) Mei 1824 [1].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Falck en Goudoever hebben nu eyndelijk beide aan Bentinck g'antwoord en beide brieven, gelijktijdig van den 12 May gedateerd, zijn mijn voorleede Vrijdag in originali medegedeelt [2]. De eerste schrijft, dat door den administrateur Van Ewijck voor Uwe belangens even welmeenend zal worden gewaakt, als door hem zelve; het kome slechts op de gelegenheid aan, om Uw weeder herwaarts te transplanteeren en hoe dra men deselve zal hebben gevonden etc. [3] Hij is voorleede week na England vertrokken. Goudoever schrijft, dat het antwoord van Van Ewijck op zijnen brief in zoverre zeer gunstig voor Uw zij, dat deselve hem versekert, veel op te hebben met de bekwaamheeden van deesen jongen geleerde, en voor het overige belooft, stellig aan Uw te zullen denken, indien zig maar eenige gelegenheid voor Uw opdoet, die op dit oogenblik volkomen ontbreekt. Voor het ovrige voegt Goudoever zelve daarbij, dat hij Uw geraaden had, om in het vaderland terug te keeren en door hier dan het een of ander uyt te geeven, Uw op nieuw te doen kennen en alle verkeerde denkbeelden dus te niet te doen.

Bentink en Van Muyden zijn dus ook, zoals gij ligtelijk kunt denken, van dieselve meening en de laatste zo veel meer nog om de samenstemming met zijn eige vroegere idee. — — —

In Utrecht bestaat — — altoos nog — waarvan ik egter nooyt tegen iemand hoegenaamd een woord heb gerept — die oude vacatuur in het vak der philosophie en letteren en is ook in de nieuwste staatsalmanak van dit jaar nog weeder met **** getekend, maar daar zal Goudoever Uw en iedereen, zo lang hij kan, wel uythouden, zoals ik altoos wel gedagt heb. En om dit te cacheeren, heeft hij voor Uw altijd eene der Zuydelijke hooge schoolen volstrekt preferent g'oordeelt. Hoe zeer dat nu op zich zelven om het voorgevallene, om de uytstrooisels en om de nabijheid ook na onse eige meening wenschelijk ware, zo bestaat evenwel op geene derselve eene vacatuur voor philosophie, geschiedenis of litteratur. In essentie zijn wij dus niets verder, nog om geen hairbreedte g'avanceert en hebben nog niets meer als bloote belofte van aandenken bij voorkomende gelegenheid. — — —

1 Ontvangen en beantwoord 27 Mei (no. 263).

2 Hij voegt copieën van beide brieven bij.

3 Deze laatste zin luidt: „Het komt maar op de gelegenheid aan, om hem weeder herwaards te transplanteeren, en zo dra men die gevonden hebben zal, behoort hij zelf zich ten uytersten gemakkelijk te betoonen."

In een postcript voegt F. W. hierbij: „Indien Falck met dat *gemakkelijk betoonen* op het bibliothecariat doelt, zoals ik geloof, dan zou ik hem niet consequent agten, daar hij Uw dog mondeling zelf gezegt heeft, dat de bibliothec voor Uw niets was. Of — weet gij dat ook nog op eene andere wijze op te helderen?"

Intusschen ben ik teffens ook wegen Uwe behoeftens zeer verlangend te verneemen, of gij bij De Vos gereusseert zijt en zo ja, of dan ook op eene gemakkelijke en vriendschappelijke wijze? Het is eene moeyelijke, huyverende post, anderen in zulke gevallen te moeten vragen. Dat hebben wij desen winter ook weder om f 200 op twee of drie maanden bij Van Muyden finaal en afschrikkend voor het vervolg moeten ondervinden. Men zou denken: voor zulke vermogende menschen moest het eene waare vreugde zijn, wanneer andere eerlijke, maar verlegene menschen hun gelegenheid geeven om te assisteeren. — — —

Uwe recensie over Borger [1] heb ik, met den inleggenden brief [2] onder den gefingeerden naam en uyt Amsterdam gedateerd, versegeld aan oom Frans, die Uw hartelijk laat groeten, gesonden met versoek, om dien brief in de postbus na Haarlem te steeken. Het addres is aan den heer Loosjes aldaar als redacteur van den Algemeenen Konst en Letterbode. Het zal nu te bezien en te wagten staan, of hij dat stuk wel durft overneemen en goed vertaald kan krijgen [3]. Voor het een en ander heb ik nog zwarigheid, ten minsten moet hij zijnen collega Van Walré als drukker van die verhandeling niet raadpleegen. Maar worden de recensenten in Göttingen ook wel geheim gehouden en zijt gij dus zeeker, dat eens uyt Holland na den auteur gevischt wordende, men Uw niet verklappe? Dr. Römer meende ook, men moest Uw daarvan ook tegen den besten vriend vooral niet noemen. Hij heeft voor het ovrige dat stuk met veel genoegen gelesen. — — —

Borger zelven meende hij uyt de recensie en den inhoud zijner schrift te mogen vergelijken bij een schooljonge, die zijn ABC-boek onverzettelijk vasthoud en schreeuwd en raast, zodra men hem hetselve wil ontneemen, om hem daarvoor een ander leerboek in handen te geeven. — — —

En nu, mijn Zoon, wensch ik hartelijk, dat gij Uw dagelijks in het schoone genot der natuur moogt blijven verkwikken, versterken en ook bemoedigen; voor Uwe gerustheid en voor Uwen stillen moed heb ik nog al vertrouwen en zo wandel dan met ons op het aangeweesene levenspad voorwaarts. Immers, God ziet ons, God leid ons en weet alles; dat zij bij een goed geweeten en het bewustzijn, het onse na best weeten te doen — onse waare troost! — ter regten tijd zal er wel licht in onse onzekerheid schijnen en dit tijdstip en de nodige hulp willen wij dus met bedaardheid afwagten. Vaarwel en denk dikwijls en hartelijk aan ons. Alle morgen sta ik getrouw voor mijne landkaart in het voor-

1 Vgl. blz. 277, noot 1.

2 Amsterdam, 24 Mei.

Mijn Heer. Onlangs vond ik in het inleggend blad der Göttingische Anzeigen eene recensie over Borgers Disputatio de Mysticismo en heb deselve met veel belang geleezen, ook wel belangrijk genoeg g'oordeelt voor eene mededeeling door middel van den Letterbode, waarin men dikwijls zeer aangenaam ook buytenlandsche berigten voor de geleerde wereld opgenomen ziet. Indien Uw dus ook deese recensie in haar geheel gelieft over te neemen, dan zou ik voornamentlijk wenschen, dat de vertaling door een genoegsaam kundige gedaan wierde, ten einde de meening en de zin van den Göttingischen recensent in geenen deele gemist worde. Ik heb d'eer met agting te zijn.

Myn Heer,
Uw dw. Dr.
Van Meeden Dr.

3 De recensie is in de Algemeene Konst- en Letterbode niet opgenomen, noch in 1824, noch in de eerstvolgende jaren.

huys, staar dan op Uwe verblijfplaats en beveel telkens Uwe rust, Uwe leiding en de voortgaande gunstigste ontwikkeling van Uw verstand en hart aan onsen Hemelschen Vader, Uwe verzorging en de ontwikkeling Uwer bestemming aan Zijne Vaderlijke liefde en wijsheid overgeevende. — — —

263. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 27 Mei 1824 [1].

Beste Ouders. — — —

Gij zijt dus met Goudoever's denkbeelden door Bentinck nog eer dan door mijne mededeeling bekend geworden. Zijn brief [2] is in eenen onverdragelijken protectietoon geschreven; hij wenscht de voortzetting onzer correspondentie en dat ik hem vooral schrijve, hoe het toch zij met het buitengewoon professoraat en bibliothekarisschap, hetwelk Ewijk hem nu weder schreef, dat mij aangeboden zij, en gij, lieve Vader, hem even zoo stellig gezegd had, dat niet zoo was. Ik zal vooreerst zwijgen. In Utrecht wordt het professoraat der philosophie door Schröder tot algemeen genoegen bekleed, die het ook wel behouden zal. Zeer zeker is het, dat wij op nieuw op het zand zitten en dat de oogenblikkelijke beweging, die ons scheen te willen vlot maken, ons slechts vaster op de bank geschoven heeft. Dat gij van Berlijn nog iets scheent te verwagten, verwondert mij na de medegedeelde brieven, waaruit de eindelijke uitkomst met stelligheid te voorzien was. Ware dit anders geweest, zoo had ik U het mij voorleden Vrijdag toegekomen rescript van het Berlijnsche ministerie dadelijk berigt. — — — [3]

Ik heb over dit alles met prof. Mende gesproken en mijne meening is, overeenkomstig met de zijne, deze: dezen zomer nog hier te blijven en, het ga hoe het ga, opnieuw iets te schrijven en te laten drukken; dan tegen den herfst op nieuw de kat uit den boom te kijken. Dit geschrijf zal dan waarschijnlijk het een of ander uit de oud-Engelsche geschiedenis betreffen, waarmede ik juist bezig ben.

De Vos heeft mij tot mijne verwondering nog niet geantwoord, hetwelk inderdaad onvergefelijk is, want, komt dat antwoord nu, dan ben ik reeds kort aan, zonder evenwel te weten, waarheen mij dan te wenden. Met stelligheid kan ik op dezen dienst van zijne zijde in het geheel niet rekenen en buiten hem weet ik mij zelven volstrekt geen naam te noemen, bij welken ik een aanzoek zou kunnen doen. Daarenboven gaat mij Uwe verlegenheid natuurlijk zeer ter harte en ik vermag ook in dit opzigt geen voorslag of uitkomst te verzinnen. God helpe! — — —

De wijze van zending mijner recensie naar Haarlem [4] is voortreffelijk. Indien men naar den autheur visscht, kan men mijnen naam zonder zwarigheid gewaar worden; ieder weet dat hier. Daartegen is niets te doen en voor zoo bedenkelijk houde ik de ontdekking niet. — — —

Uw voorslag aangaande Van Lennep [5] is zeer bedenkelijk en voor het oogenblik waag ik ten minste niet daartoe te besluiten. Of Van Lennep mij nog eene

1 Beantwoord 31 Mei (niet opgenomen).
2 No. 257.
3 Hier volgt no. 258.
4 Vgl. no. 262, blz. 303.
5 Geopperd in een niet opgenomen gedeelte van no. 262 en een eveneens niet opgenomen brief d.d. 21 Mei. Het was oorspronkelijk een gedachte van Moeder geweest.

wezentlijke belangstelling toedraagt, is in allen gevalle twijfelachtig. Maar zelfs, indien men hier op de grootste vertrouwen houde, zoude een dergelijke voorslag aan gewigtige zwarigheden onderhevig blijven. Eene onaangename collisie aangaande de aangestipte vakken met Van Lennep of anderen ware minder te vrezen: Van Lennep houdt slechts de oude geschiedenis, de nieuwe of die der middeneeuwen nimmer, eene geschiedenis der oude philosophie half en half als een deel van zijne Historia Literarum. Daaruit volgt evenwel niet, dat hij het houden dier vakken door eenen anderen gaarne zou zien of dat men deze collegies over het algemeen in Amsterdam voor nodig houdt, terwijl alle jonge lieden na eenige jaren naar eene hoogeschool plegen te verhuizen. Maar op de eigentlijke zwarigheden te komen: toegegeven, dat ik genoodzaakt ben, het krenkende van een zoodanig zelfsaanbod voor niets te achten, hetwelk ik niet gaarne mogt toegeven, is, zooverre ik weet, een dergelijk opmerkzaam maken op zich zelve in de Nederlanden volstrekt ongehoord, vooral ten opzigte van een eerst nog in te rigten werkkring. In Duitschland is deze handelwijze algemeen, ja de eenige weg, om eenige aanstelling te erlangen. Dat ik met Goudoever over de Zuidelijke hoogescholen gesproken heb, vindt eenen goeden grond in de omstandigheid, dat gemeenlijk geene Hollanders naar Braband willen en men dus aan de lieden, zullen zij aan eene plaatzing aldaar denken, eerst de vooronderstelling benemen moet, dat men tot dien prijs niet over zich zoude willen laten beschikken. Daarom had ik vroeger aan Falck hetzelfde kunnen en ook wel moeten schrijven. In alle andere gevallen zou ik er tegen wezen, iets dergelijks te ondernemen, zelfs dan, indien ik met Van Lennep op eenen eigentlijk vriendschappelijken en vertrouwden voet stond, hetgeen bij dezen hoofschen man nooit plaats kan vinden, te minder daar ik nu zedert twee jaren in geene aanraking, voorheen zedert mijn verblijf te Amsterdam in eene oppervlakkige, met hem geweest ben. Zoo hoop ik, beste Ouders, dat gij zult goedkeuren, indien ik Uw voorstel vooreerst ten minste nog in overweging houde. — — —

264. J. R. THORBECKE AAN D. J. VAN EWIJCK [1].

Göttingen, 7 Juni 1824.

U Weledele vergunne mij, eerbiedig eenige inlichting te verzoeken aangaande eene vraag, waardoor de hoogleeraar Goudoever in eenen onlangs ontvangen brief mijne verwondering gaande maakte. Zijne Hooggeleerde vraagt, hoe het toch eigentlijk gelegen zij met dat extraordinaire professoraat in de philosophie en bibliothekariat, hetwelk U Weledele aan Zijne Hooggeleerde schreef mij aangeboden te zijn en hetwelk mijn vader Zijne Hooggeleerde even stellig gezegd had, dat niet zoo geweest ware. Van mijne zijde moet ik verklaren, van een dergelijke aanbod volstrekt niets te weten. Van een buitengewoon professoraat is door niemand hoegenaamd hetzij mondelijk, hetzij in brieven, ten mijnen opzigte immer een woord gerept. Wat het veelbesproken bibliothekariat betreft, zoo bestaat alles, hetwelk daarover ooit met mij verhandeld is, in twee gezegdens in even zooveel brieven van den heer Van Voorst van den 28 December 21 en den 9 Maart 22, ontvangen in Berlijn en Dresden, welke gezegdens het mij veroorloofd zij, woordelijk over te schrijven. Vooraf verzoek ik U Weledele in aanmerking te nemen, dat mij tot daartoe aangaande de plans van den heer

[1] Klad.

Van Voorst ten mijnen behoeve, waaromtrent Zijne Hooggeleerde gewoon was een raadzelachtig stilzwijgen in acht te nemen, niets met eenige duidelijkheid was bekend geworden, gelijk de uitdrukking zelve bewijst. 28 Dec. 21 [1]: „Van de Wijnpersse is emeritus en sommigen doodverwen U voor de philosophie. Anderen zeggen neen! Thorbecke wordt tweede bibliothekaris en reist met dat uitzigt. Wat mijne wenschen zijn, zal, vertrouwe ik, de uitkomst openbaren".

Hieruit bleek voor de eerste maal, hoe de heer Van Voorst voor mij dagt te zorgen. Ik antwoordde op deze particuliere mededeeling van gerugten zonder gezag of aanvraag met alle erkentelijkheid en gaf te kennen, dat ik het bezoeken der bibliotheken en de studie van derzelver inrigting nergens verzuimd had en bereid ware, indien de regering mij in staat oordeelde tot dergelijke bedoelingen behulpzaam te zijn, eenigen tijd af te zonderen, het waargenomene of zelve bij eenige boekerij in het werk te rigten of aan Zijne Hooggeleerde tot welgevallige beschikking mede te deelen. Maar dat om, volgens het gerugt, aan een bibliothekariat geheel en onverdeeld verbonden te worden, evenmin met mijne studien strookte, als ik eenig regt kon hebben, mij uitsluitend of zelfs hoofdzakelijk voor bibliothecaire kennis reizende te beschouwen. Hierop beklaagde zich de heer Van Voorst in zijnen volgenden van den 9 Maart [2], dat mijne denkbeelden zoozeer verschilden van hetgeen hij zich voornamelijk met mijne reis had voorgesteld, namelijk eene plaatzing aan de Leijdsche bibliotheek, waarvan ik, door hoogere verwagtingen en aanspraken opgewonden, tot zijn leedwezen scheen af te zien. „Intusschen is Uwe terugreis nabij. En wat zal er dan van U worden? Zeg mij dan nu, of gij zoudt prefereren, dat men U aanbeval om Nieuwenhuis in Deventer op te volgen, dan wel, om hier als onderbibliothekaris aangesteld te worden en U daaraan voor eenigen tijd *uitsluitend* (onderstreept) over te geven." — — —

265. J. R. THORBECKE AAN A. VAN GOUDOEVER [3].

Göttingen, 9 Juni 1824.

Weledel Hooggeleerde Heer. Ik ben U Edele zeer verpligt voor de moeite, welke U Edele wel heeft willen nemen, mij eene oude belangstelling aan den dag te leggen. De welwillende gezindheid van U Edele en van den heer Van Ewijck is mij een zeer aangename waarborg. Andere punten van Uw Edeles letteren vereisschen een nader antwoord. Vooreerst moet ik mijne verwondering bekennen over de verzekering van den heer Van Ewijck, dat mij een extraordinair professoraat en bibliothekariat zou zijn aangeboden. Hierin is de heer Van Ewijck geheel valsch onderrigt en ik heb ten dezen opzigte voor eenige dagen aan Zijne Weledele geschreven en om inlichting verzogt, Zijne Weledele tegelijkertijd de ware toedragt der zaak openleggende [4]. — — —

Ik maakte den heer Van Voorst schriftelijk opmerkzaam op de verkeerde gevolgtrekkingen, die Zijne Hoogeerwaarde zich veroorloofd had uit mijne woorden af te leiden; maar als ik, wedergekeerd, zelfs te Leiden kwam, vreesde Zijne Hoogeerwaarde reeds meer, dan hij wenschte, dat ik onder hem bij de

1 Vgl. no. 89.
2 Vgl. no. 105.
3 Klad geadresseerd en verzonden aan F. W.
4 Hier volgt dezelfde uiteenzetting als aan Van Ewijck, vgl. no. 264.

boekerij mogt geplaatst worden, en zogt van mij de uitdrukkelijke verzekering te bekomen, dat ik dezen post bij den minister niet zou vragen, welke verzekering van mij, die ik mij geheel geen regt toekende over het algemeen iets te vragen, ligt te erlangen was. Binnen deze grenzen is alle verhandeling met mij over deze aangelegenheid besloten. Z. E. de heer Falck dagt zoo weinig aan de bibliotheek, dat Zijne Excellentie mij vóór mijne terugkomst, hetgeen ik daarna vernam, bij den magistraat van Deventer aanbeval en in de eerste audientie, waarin ik de eer had Zijne Excellentie te zien, het bibliothekariat als eene afgedane zaak behandelde, zonder dat Zijne Excellentie of iemand anders mij vroeger deze werkzaamheid als in het oogmerk der regering begrepen had voorgesteld. Dat ik dus niet bevoegd kon zijn, de bovengemelde gezegdens van den heer Van Voorst voor meer dan particuliere en vriendschappelijke meening te houden, is natuurlijk en dat ik ze in dezen zin beantwoordde, volgde van zelfs. Had men zich op bedoelingen van het gouvernement beroepen, alles zoude eene andere gedaante gekregen hebben, maar de eigen plans van den heer Van Voorst lieten eene zoodanige autoriteit achterwege. Ik gedroeg mij tegenover eene baatzugtige belangstelling, als of zij eene echte ware, en bedroog mij. In allen geval blijkt niets duidelijker, als dat aan een aanbod niet eens gedagt kan worden. Heeft dus iemand werkelijk de commissie gehad, mij een aanbod te doen, dan moet deze zulks verzuimd hebben.

Ik lees verder in Uw Weledeles letteren eenige uitdrukkingen over zelfsbeproeving, schuld en schaamte, den lieden onder de oogen te komen, die mij niet al te duidelijk zijn. Wat U Edele zich onder schuld voorstelt, weet ik het minst van allen, zoodat ik U Edele om opheldering moet verzoeken. Dat U Edele bij mij eene zekere verkeerde schaamte vooronderstelt, ten minste schijnt te veronderstellen, kan slechts in eene geheel verkeerde opvatting van het voorgevallene of van mijn karakter zijnen grond hebben. Ik weet niet, waar ik geruster, vrijer en moediger zou kunnen verschijnen, als onder de onzen, maar ik zie niet in, dat ik, enkel om eene ligtvaardige meening, die het eenigen gelieft mij aangaande zich te vormen en uit te strooien, zonder andere aanleiding zou moeten wederkeeren. Dat de plaatzing in eenen bepaalden werkkring daardoor niet in het minst zou bevorderd worden, is mij uit hetgeen Z. E. de heer Falck mij schreef en nu opnieuw door hetgeen U Edele schrijft, ten volle gebleken, daar het aan eene vacature hapert of liever nergens hapert. Daartegen is niets te doen en ik van mijne zijde heb mij slechts over de goede gezindheid dergenen te verheugen, die, in geval eener vacature, voorhebben aan mij te denken.

Verder verzoek ik U Edele in aanmerking te nemen, dat ik hier beterkoop leef en alle literarische subsidien op eene wijze tot mijne dispositie zijn, als dit in de Nederlanden nergens plaats zou kunnen vinden. Vooral voor de uitgave van het een of ander, waarvan U Edele spreekt en waartoe ik zedert lang voorbereide.

Wat eindelijk begane onvoorzigtigheden in beoordeeling, bijzonder van Wyttenbach, aanbelangt, zoo gevoelt U Edele ligtelijk, dat ik mij tegen zoo vage beschuldigingen niet verdedigen, dezelve niet aannemen en niet verwerpen kan, daar hier alles op uitdrukking, toon en omstandigheden van gesprek aankomt. Wie is hier vrij van misvatting en misschien behoor ik tot diegenen, op welke oordeel en veroordeeling ligt vat hebben. Mij blijft daarbij slechts over,

op eene welwillende, niet scheef en half uitleggende, recht op den man aankomende beoordeeling te hopen, en eene zoodanige verwagt ik van U Edele. Over Wyttenbach in het bijzonder, die bij degenen, welke in Duitschland voor de eersten gehouden worden, geene uitstekende achting geniet, heb ik hondertmaal met Duitsche geleerden gesproken en ben hondertmaal in de gelegenheid geweest, den onzen te verdedigen. Hetgeen ik in eenen anderen zin mag gezegd hebben, moet verstaan worden naar de wijze en den zamenhang. Maar zedert den tijd, waarvan U Edele gewag maakt, zijn drie of vier jaaren verlopen en in dezelve kan menig woord zijnen klang en zijne betekenis verloren hebben. Voor Uw Edeles goede intentie, die ik volkomen erkenne, ben ik in alle opzigten erkentelijk. Het krediet kan er slechts bij winnen, wanneer ook oude rekeningen aan den man gebragt worden. Intusschen gevoelt U Edele met mij, dat in mijne afwezigheid niets ligter is, dan mij zoodanige ook zonder bestaande schuld toe te schuiven. — — —

266. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS [1].

Göttingen, 10/13 Juni 1824 [2].

Beste Ouders. Uwe letteren van den 31 Mei [3] zijn mij den 6 Juny toegekomen. Het is een verschrikkelijke taak, dit schrijven van lange brieven over hondertmaal gezegde zaken. Voorleden Maandagmorgen, toen ik Uwen brief ontving, zag ik vooruit, dat, indien ik mij niet dadelijk nederzette, deze haspel af te spinnen, er welligt niets van komen zou. Ik legde dus alle mijne studien ter zijde en heb nog met de post van dienzelfden nademiddag aan Van Ewijck geschreven [4]; aan Goudoever op den avond, maar deze letteren konden eerst gister vertrekken. Het was echter ondoenlijk, aan Zijne Hooggeleerde met den visch niet tegelijk de mostert toe te dienen. Kon ik over het een niet zwijgen, dan ook niet over het ander. Ik had de oratio in Pisonem [5] reeds geschreven, toen ik begreep, dat U eene kopy lief kon wezen, schreef dezelve dus over. Daardoor is de tweede uitgave met eenige bijvoegzelen en aanmerkingen verrijkt te voorschijn gekomen, die ik op den rand der eerste heb aangetekend. Gij zult vinden, dat ik treffend, maar gematigd gesproken heb. Het meest zal Zijne Hooggeleerde ergeren, dat hij voor dit Pinksterpresentje een paar sestehalven [6] betalen moet. Den eersten brief had ik gefrankeerd, het antwoord was het niet en nu ook mijne letteren niet meer. — — —

Zondag 13 Juny. Het eerste, hetwelk mij hedenmorgen te doen staat, is, mijner geliefde moeder geluk te wenschen tot den dag, waarop gij, zoo ik hoop, dezen brief in welstand ontvangen zult. Ik verzoek op dien dag bijzonder om haar liefderijk aandenken, wanneer ik met mijne wenschen, met mijne erkentelijkheid, met mijne innigste liefde bij U ben. Over moeite en zorgen, vreugde en

1 Ingesloten bij no. 265.
2 Beantwoord 21 Juni (no. 268).
3 Niet opgenomen.
4 No. 264.
5 Toespeling op de redevoering van Cicero tegen Piso. De laatste, schoonvader van Caesar, was in 55 v. Chr. uit zijn provincie teruggekomen en viel Cicero in de Senaat aan. Daarop antwoordde de laatste met de grootste smaadrede, die hij ooit heeft gehouden.
6 f 0.27^5, een munt van die tijd.

bekommering rukt de tijd voort, verjaart smart en blijdschap met gelijke naauwkeurigheid. Dat U, mijne beste Moeder, eene gelukkigere verjaring mogt geschonken zijn! Leefdet gij niet zoo geheel voor de Uwen, als gij werkelijk doet, dan konde U onze vreugde over Uw voortgezet en hernieuwd bezit slechts geringen troost en vergoeding verleenen. Laat U mijn dank en het gemoed, waarmede ik U vereer en den zegen des hemelschen Vaders voor U afsmeek, U een welgevallig kussen zijn, op hetwelk gij gaarne uitrust. Uwen verjaardag en de daarmede verbondene hoop, U nog regt lang te behouden, beschouw ik en zal ik vieren als een bijzonder geschenk van God. — — —

Dat Van Voorst na het ontvangen mijner beide brieven uit Berlijn [1] en Leipzig [2] 22 den Koning, den minister en de gansche wereld zoo bearbeid heeft, als zij daarna gestemd waren, schijnt even zeker, als het vast staat, dat hij bij mijne aankomst te Leiden vreesde, hetwelk mij ook Kemper toen zeide, dat ik nog om het tweede bibliothekariat mogt aanhouden. Dit laatste nu is mij het meest duistere in de gansche zaak. Mijne brieven deden hem, wel is waar, zien, dat van mij geen amanuensis te maken was; maar dat hij desniettegenstaande voortging met te hopen, hij zoude wel weten mij tot zijn' wil te brengen, wanneer ik hem eerst slechts ondergeschikt ware, vat ik niet. Is hij onderrigt geweest, dat men stellig voornemens was, mij tegelijk een buitengewoon professoraat aan te bieden, zoo kon hem dit het eerst van allen in volstrekte vertwijfeling brengen en doen vooruitzien, dat ik, door de regering op zoodanig een standpunt geplaatst, niet meer enkel dienaar en slaaf zou blijven. Maar dan is het weder onbegrijpelijk, dat mij niemand, noch Falck noch Kemper, daarvan iets heeft laten merken, daar beide vooronderstellen moesten, dat ik, op die wijze aangesteld en aan een akademisch leerambt, hetgeen mijne liefste studien wekte en bezig hield, verbonden, mij ook eer tot het bibliothekariat bereidwillig zou laten vinden. In allen geval moet Van Voorst mijne weigering en halsstarrigheid al in een slim licht bij Falck hebben doen voorkomen, dat deze in zijnen laatsten brief aan Bentinck zoo meende te moeten schrijven [3].

Dat men zich bij het Berlijnsche ministerie zou bedenken, dit is wel niet te verwagten. Intusschen kan ik wel eens weder aan Von Raumer schrijven, gelijk gij raadt.

Van de Vos heb ik nog geen antwoord en ik heb hem dus Donderdag vóór acht dagen eenen tweeden brief gezonden en om antwoord met omgaande post aangehouden. Is het dus mogelijk, dat gij mij eenig geld zendt [4], dan moet ik dit wel, hoe ongaarne, aannemen. Ik zende het U dan terug, wanneer mij of De Vos helpt, of zich mij een ander uitzigt opent, hoewel ik nog niet zie, wien ik zou kunnen vragen. Intusschen beslist hier welligt een gunstig oogenblik. — — —

267. J. SCHOEMAKER DOYER AAN J. R. THORBECKE.

Dresden, 15 Juni 1824 [5].

Zeer geachte Vriend. Uwe aangenamen brief is mij, buiten toedoen van

[1] Vgl. no. 98, blz. 133.
[2] Vgl. no. 112, blz. 152-153.
[3] Vgl. no. 262, blz. 302, noot 3.
[4] In de brief d.d. 31 Mei had F. W. hem in geval van uiterste nood enig geld uit de spaarpot in uitzicht gesteld.
[5] Ontvangen 25 Juni.

Uwen neef [1], door een misverstand vier weken na Uw schrijven te Dresden in handen gekomen, waardoor ik met veel leedwezen het plan van eene bijeenkomst in duigen zag. Met schrijven heb ik zoo lange gewacht, tot ik de heer Thorbecke, Uwen neef, op zijn brief konde antwoorden, om alzoo daarbij in te sluiten, terwijl het mij weder aangenaam zal zijn, wanneer U Edele lust gevoelt, om mij door Zijne Edele Uwen brief toe te zenden, daar ik binnen kort een antwoord van Zijne Edele wachtende ben.

Met zeer veel genoegen heb ik Uwen brief als een bewijs Uwer belangstelling en vriendschappelijke gezindheid gelezen, waarop ik allen prij[s s]telle, en zoo U Edele nog een plaats in Uw hart bespeurd, onze oude vriendschap toegeweid, zijt verzekerd, dat bij mij hetzelfde plaats heeft. Ja, het kan niet anders dan een streelend genoegen voor mij zijn, eenen Thorbecke! als mijn' vriend te mogen noemen. — — —

Te Cassel is het mij bijzonder toegestaan door de Keurvorst [2], om daar op de Gaanderij te kopieeren, waarvan ik bij mijn retour gebruik wenschte te maken, want daar is een meesterstuk van Rembrant (een portret van een oude man), dat ik gaarne wenschte na te schilderen. Bij mijne terugkomst aldaar hope ik het geluk te mogen hebben van U nog eens te zien en te spreken. — — —

Met genoegen heb ik hier kennis gemaakt met de heeren Roozendaal en Van Geuns, die mij hunne complimenten verzocht hebben.

268. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 21 Juni 1824 [3].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Wij zijn zeer voldaan over de uytvoerigheid Uwer brieven aan beide [4] — —. Het is waar, gij hebt aan Goudoever met den visch ook de mostert toegedient, maar het is dog slegts witte mostert, die hij wel zal proeven, maar evenwel geen bruyne of scheepsmostert, die hem welligt de oogen zou hebben doen overloopen. — — —

Behalven het geen Uw en dus ons meede treft en grieft, komt er van tijd tot tijd ook nog al het een en ander in den kleinen kring, dien wij beschrijven, dat men zich verwonderen moet over de onveiligheid in onsen verborgen en bekrompen hoek. Hoewel enkel nadert dan ook wel iets tot onsen kring, hetwelk wij zeer gaarn daarin ontfangen, en zodanig was voorleede week Uw vriend Kaathoven, dien ik als Uwen vriend dadelijk met veel hartelijkheid opnam, maar dog ook gedurende den korten tijd onser kennis in hem zeer veel magneetstof voor mijn ontdekte. Hij heeft een gunstig oog en gezicht, hetwelk toeneemend behaagt; op zijn weesen vond ik somtijds iets van Roll, waarbij ik met genoegen verwijldde; voor het ovrige vond ik in hem een jongman van veel soliditeit, bescheidenheid en waarheid en het is mijn nog gevoelig, hem slechts zo korten tijd en zo weinig te hebben kunnen genieten, want ik herinner mijn nog meenig onderwerp, waarover ik mij zeer gaarn met hem had onderhouden willen. Hij doet provisioneel een binnenlands en vervolgens misschien ook een

1 F. H. Thorbecke.
2 Wilhelm II, keurvorst van Hessen.
3 Ontvangen 28 Juni, beantwoord 1 Juli (no. 270).
4 Van Ewijck en Goudoever.

buytenlands reisje, om bij zijn geleeden verlies [1] en in zijnen toestand eene andere stemming te zoeken.

De Vos zal geene verlegenheid als de onze kennen en weeten te beoordeelen; anders zou hij Uw tenminsten niet aan zulk eene lange en pijnlijke onseekerheid overgeeven. Ik hoop, dat hij Uw eyndelijk zal g'antwoord hebben, maar, dewijl ik nu dog aan een gunstig gevolg begin te twijffelen, zo zend ik Uw hierin eene assignatie van f 100, die ik dusdanig van Hellendoorn heb genomen, dat gij deselve misschien moet gebruyken, maar misschien ook niet en dat gij in het laatste geval deese assignatie aan mijn wildet terugzenden. Tot Uw antwoord word dus dat postje niet genoteerd; moet gij die assignatie gebruyken, dan heb ik aangenoomen, deselve, op dat berigt van Uw, aan Hellendoorn te betaalen. Dit is dan dog in geval van groote verlegenheid ten minsten provisioneel iets. Hoe gaarn ik wenschte, meer te kunnen doen, behoef ik Uw niet te versekeren. In het verdere zal de Heer voorzien! — — —

269. G. DE VOS AAN J. R. THORBECKE.

Amsterdam, 24 Juni 1824 [2].

Beste Vriend. Na den ontvangst van Uwen eersten brief, waarin gij mij Uw verzoek mededeeldet, ten einde eenig geld voor U op te nemen, heb ik terstond hier moeite toe gedaan. De eenige, die ik dit kon voorstellen, en ook de eenige, dien gij noemdet, was mijn vader. Deze echter, hoewel U zeer genegen, meende iets dergelijks niet te kunnen en mogen doen. Vooreerst heeft hij nooit eenig geld op interest aan iemand willen leenen. En ten tweede (ik wil U de geheele zaak openleggen) meende hij te kunnen stellen, dat gij met de beste wil tot teruggave zeer veel moeite zoudt hebben, daar er tog voor het tegenwoordige niet veel vooruitzicht was op spoedige gemakkelijker levenswijze en al was U de fortuin zeer gunstig, de stand van geleerde tog zelden rijk maakte. Een ander hierover te spreken, was mij niet toegestaan, ook wist ik niemand.

Met Uwen toestand zeer bewogen, heb ik daarop iets anders bedacht, dat, hoewel niet geheel aan Uw wensch beantwoordende, echter, naar ik hoop, U niet onaangenaam zijn zal. Ik heb met mijn vader en twee andere vrienden, die in U belang stellen, eenig geld bijeen gebragt tot de som van f 190, waarvan zij geen interest willen hebben of eenige dank en welke gij kunt afdoen, wanneer gij dit mogt goedvinden, terwijl gij, daartoe geen gelegenheid vindende, in hunne agting en vriendschap niets verminderen zult.

Ik had dit welligt reeds spoediger gereed gehad, zoo niet de laatste veertien dagen mij zeer veel bezigheden hadden gegeven, zoo door mijn promotie, die zeer naar mijn genoegen is afgelopen, als door de toebereidselen tot mijn reis, die dezen middag beginnen zal.

Ik ga met J. van der Hoeven terstond door naar Parijs, om daar tot in 't laatst van September te blijven en van daar naar Berlijn te gaan; in October hoop ik Uw te zien.

Ik weet nog niet, hoe U het geld te zenden; mijn vader zal zich daarop informeeren. De boekverkoper Muller zeide mij, dat de beste gelegenheid was een wissel naar Frankfort. Mijn vader of broeder zal U hier wel van kennis geven.

— — —

[1] Kaathoven had na een huwelijk van enige maanden zijn vrouw door een miskraam verloren.

[2] Ontvangen 1 Juli.

270. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 1 Juli 1824[1].

Beste Ouders. Uw brief van den 21 Juny is mij den 28 geworden. Ik dank U voor de nieuwe daarin bevatte proeve Uwer liefde en zorge, aan mijne verlegenheid te midden van Uwe eigene tegemoet te komen, ten hartelijkste. Mogt ik niet nodig hebben, ervan gebruik te maken! Ik laat U zelve oordeelen.

Ik besloot met antwoord en beschikking over de gezonden assignatie te wagten tot Donderdag, of welligt op dien dag, vier weken na mijnen tweeden aan De Vos, zijn antwoord aankwam. Ik had niets meer in cassa als eenige van Uwentwege mij geschonkene Louis d'or; het vierendeeljaar is om, wanneer ik pleeg huur etc. te betalen, zoodat ik mijzelve geen langer uitstel vergunnen mogt. Dat De Vos mij zou helpen, had ik reeds zedert eenigen tijd opgegeven, terwijl ik zijn stilzwijgen toeschreef aan de weigering van zijnen vader, mij het verlangde voor te schieten, welke weigering ik onderstelde, dat hij huiverig was mij te melden. Zoo is het dan ook omtrent uitgevallen, gelijk ik uit het dezen morgen ontvangen antwoord zie. — — —[2]

Ziedaar mij in het uiterst geval gebragt, van aalmoesen van mijne vrienden te ontvangen. Ik behoef U wel niet te zeggen, dat ik geen oogenblik in twijfel zou staan, een dergelijk aanbod van de hand te wijzen, indien ik mogt en slechts iemand wist, aan wien ik mij zou kunnen wenden. De eenige ware Schimmelpenninck, maar deze is thans uitlandig; ik weet zelfs niet, waar hij zich bevindt, en al wist ik het, ik zoude hem evenwel op zijne reis een dergelijk voorstel niet kunnen doen. Ik heb gedagt op oom Frans, maar zie in, dat men hier vergeefs zou kloppen. Ik mag dus wel niet anders handelen, als den wissel afwagten.

Het slimste is, dat ik genoodzaakt ben van den door U mij aanvertrouwde assignatie gebruik te maken, terwijl het twijfelachtig is, hoe lang men mij opnieuw laat wagten. Als voorwaarde verzoek ik U intusschen ernstig, Hellendoorn van mijn spaarpot te betalen, die ik hoop, dat ongeveer zooveel zal bedragen. — — —

Dat U mijn vriend Kaathoven bezogt en bevallen heeft, is mij alleraangenaamst.

Aan Von Raumer heb ik nog niet geschreven, hoewel ik daartoe lang besloten heb. Mijne studien houden mij zoo vast, dat ik er nog niet toe gekomen ben. Mij aan het ministerie zelve te wenden, houde ik niet voor goed, onder anderen uit hoofde de gansche administratie zedert, ten minste ad interim, in andere handen is overgegaan. Men heeft op nieuw gemeend, gevaarlijke zamenzweringen op de hoogescholen, bijzonder in Halle[3], te ontdekken en den directeur van

[1] Beantwoord 7 Juli (no. 271).

[2] Hier volgt no. 269 vanaf: „maar mijn vader, hoewel U zeer genegen, — — —"

[3] *De Utrechtsche Courant* van 16 Juni meldt in een bericht van 8 mei uit Berlijn: „Volgens berigten uit Halle hebben aldaar wederom arrestatien onder de studenten plaats gehad. Omtrent 60 hebben het Consilium abeundi bekomen, en eenige anderen zijn tot gevangenisstraf veroordeeld."

Idem van 21 Juni in een bericht van 12 Juni uit Halle: „De onlusten onder de studenten dezer universiteit zijn thans gedempt. Professor Gesenius, is het Prorectoraat ontnomen, en aan den staatsraad Jacob, voor den tijd van drie jaren, opgedragen geworden. De universiteit schijnt het regt harer Prorectoren te verkiezen, verloren te hebben."

Idem van 12 Juli in een bericht uit Frankfort van 6 Juli: „Er is van wege de Pruissische regering bevel gegeven, dat alle geheime en zoogenaamde Akademische genootschappen, als hoogst-

politie op eenigen tijd aan het hoofd van het ministerie van onderwijs geplaatst. Dientengevolge zijn eenige raden van het ministerie gedemitteerd en Altenstein zelve is op reis.

Verder zal het er wel op uitlopen, dat ik in den herfst het privaatdocentschap in Bonn moet aannemen, en eene weigering een vierendeel jaars te voren kan op die wijze bezwaarlijk indruk maken. Hetgeen daarbij de meeste bedenking baart, is, dat, ik mag privaatdocent wezen of niet, de middelen van bestaan, in den eersten tijd ten minste, op gelijke wijze ontbreken, als wanneer ik voor mij zelve blijf en zoo bij onze regering altoos als wagtend verschijn. Daarenboven weet ik niet, op welke voorwaarde men bij de Pruissische universiteit als privaatdocent toegelaten wordt. Hier betaalt men voor de licentie 35 of 36 Reichsthaler, hetwelk mij alleen, indien ik mij al toegang had willen verschaffen, volkomen zou hebben afgeschrikt.

Nademiddag. Ik heb voor de assignatie meer ontvangen, dan ik dagt, namelijk 58 Rth. 7 gr.

Zedert ik van U vertrok, heb ik volstrekt geene nieuwe klederen laten maken, eene uitgave, waartegen ik lang heb opgezien, maar waarvan ik mij nu niet langer met schik [1] onthouden kan. Voor het overige pleeg ik ten uiterste zorgvuldig in het dadelijk betalen van ieder rekening te wezen, eene maatregel, waarbij ik mij in alle mijne armoede zeer wel bevinde. — — —

Dat Goudoever mij antwoorden zal, geloof ik niet, die correspondentie zal hem te duur wezen en dan zal hij ook bezwaarlijk weten, wat hij mij zal kunnen antwoorden. — — —

271. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 7 (8) Juli 1824 [2].

Mijn geliefde Zoon. Uw brief van den 1 deser is ons eergistern geworden. Het antwoord van De Vos is zeekerlijk niet, zoals gij en wij met Uw hetselve gewenscht hadden, maar hij heeft dog gedaan, wat hij konde. Aan den wensch en aan de behoefte is in zekeren opzichte voldaan. Hij doet dat nog zo delicaat, als mogelijk was. Gij zijt daardoor provisioneel geholpen en zo moet men, die zaak van de wesentlijke zijde beschouwende, dog met dankbaarheid daarin berusten en aan het onvermijdelijke geen aanstoot neemen. Uw antwoord kan nu op eene waardige en vriendelijke wijze die assistentie in het waare licht plaatsen, waardoor gij alle ongunstige opvattingen aan Uwe zijde geheel kunt en moet onderdrukken en bij hem en zijne deelgenooten de achting voor Uw volkomen kunt en zult bewaaren. Dit middel wierd Uw welwillend gegeeven, daar was geen ander te vinden en gij mogt dus niet meer kiesen of verwerpen.

gevaarlijk voor de rust van den staat, gestrengelijk zullen worden geweerd, en dat de personen, welke tot dezelve behooren, niet alleen nimmer een ambt zullen mogen bekleeden, maar ook, naar gelang van zaken, voor de lijfstraffelijke regtbanken zullen worden te regt gesteld. — — —"

In deze tijd is er een ministersconferentie op het landgoed van prins Metternich gehouden, waarover de Utrechtsche Courant van 16 Juli o.a. in een bericht van 7 Juli uit Augsburg aangaande instructies van Metternich vermeldt: „Men denkt dat dezelve voornamelijk betreffen de gestrenge maatregelen, onlangs nopens de Duitsche Universiteiten genomen — —".

1 Fatsoen.

2 Ontvangen 12, beantwoord 18 Juli (no. 274).

Wij leeren in onsen toestand wel het drukkende der verlegenheid, maar ook de waarde van geholpen te worden en dus, met welk eene vreugde en voldoening zullen *wij* willen helpen, wanneer ons nog eens de middelen daartoe wierden aanvertrouwd! — — —

272. F. L. G. VON RAUMER AAN J. R. THORBECKE.

Berlijn, 12 Juli 1824 [1].

Ihr Brief vom 2ten Juli des Jahres hat mir, verehrter Herr und Freund, Ihre Wünsche und die Gründe Ihres Benehmens nochmals verdeutlicht. Wie die Sachen stehn, dürfte aber die hiesige Behörde um so weniger von ihrer Forderung der Habilitation abgehn, da sie als Regel gilt und die Professur erst gegeben wird, wenn der Docent eine Zeit lang sich als tüchtig bewährt hat. Nun wäre es zwar verkehrt, den Besten und den Stümper innerlich gleich zu setzen; allein man weicht nicht gern von der Regel ab, um die letzten fern halten zu können, und wirkt für jene, nach Beobachtung der Form, thätiger und schneller. Dazu kommt, dasz gerade in diesen Zeiten, allerhöchsten Orts, die Frage aufgestellt ist, ob man nicht zu viel Ausländer herbeiziehe und Inländer zurücksetze? Hiemit ist nicht gemeint ein thörichtes Indigenat einzuführen, wohl aber dürfte man durch strenge Form⟨e⟩n den unwürdigen Inländer, nicht aber den würdigen Ausländer abschrecken wollen. Ob und wie schnell der Habilitation eine wahre Anstellung folgt, hängt freilich von tausend Gründen ab, doch wissen Sie, dasz es preuszischen Universitäts-lehrern nicht schlechter geht als andern.

Dasz Sie Ihr Vaterland und die Aussicht auf eine dortige Anstellung im Auge behalten, ist so natürlich als löblich. Ob man Ihnen aber verübeln kann, einstweilen sich in dieser Bahn anderwärts einzuüben, kann ich nicht beurtheilen. Auf keinen Fall darf die Sache durch Ihre Darstellung oder ein Miszverständnisz meinerseits den Schein annehmen, als wünschten Sie eine preuszische Anstellung etwa nur als Compelle für die niederländische Regierung zu benutzen.

Sollte ich Gelegenheit haben, Ihren Wünschen auf irgend eine Weise förderlich zu seyn, so werde ich sie gern benutzen, so wie ich mich bereits amtlich aufs vortheilhafteste über Sie gegen das Ministerium geäuszert habe.

273. J. DE VOS WZN. AAN J. R. THORBECKE.

Amsterdam, 15 Juli 1824 [2].

Weledel Heer. Voor eenige dagen van een klein tourtje door Gelderland teruggekomen, heb ik mij onledig gehouden, om U ingevolge het geschrevene door Gerrit, waarvan mij echter de inhoud onbekend is, de gelden te remitteren, waarvan hij U zekerlijk iets zal gemeld hebben. — — —

Het is toch jammer, dat gij Uw besluit om naar Duitschland te gaan zoo spoedig volvoerd en niet afgewacht hebt, dat de een of andere plaats voor U openkwam. Hier had gij, dunkt mij, in allen gevalle gemakkelijker kunnen voortkomen en nu, eenmaal uit het oog zijnde, schijnt men U te vergeten. Dit spijt mij, zoo om Uzelven, als om de wetenschappen.

Onlangs den heer Van Ewijck sprekende, heb ik hem aan U herinnerd en ook aan Kemper op het hart gedrukt, iets voor U te doen. Het is niet goed, dat Uw afzijn zoo lang duurt. — — —

1 Ontvangen 27 Jan. 1825 in Amsterdam.
2 Ontvangen en beantwoord 31 Juli.

274. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 17/18 Juli 1824 [1].

Beste Ouders. — — —

Het verheugt mij, dat gij omtrent het schrijven van De Vos met mij instemt. Het nadere is evenwel nog uitgebleven.

Van de Darmstadtsche loterij heb ik niets naders vernomen [2] en ik verlang dus te sterker naar eenen goeden uitslag van Uw onderhandeling met oom Valter. Mogt men hier van het kunnen op den wil besluiten, dan zou ik gerust wezen. Men heeft het aan den ouden heer De Vos gezien, die mij buiten twijfel zeer genegen en tot elke hulp in staat is, hoe moeilijk het met menschen handelen is, wanneer men hun geene zekerheid der teruggave kan verschaffen. Zij meenen dan in geweten verpligt te zijn, het, bij den besten wil, op eene zoo onzekere kans aan de hunnen niet te onttrekken. De eenige bijstand, waarop wij in onzen toestand rekenen kunnen, is die van gevers gelijk Wilbrand, welke er de som aan wagen en het geleende in stilte voor zich als geschenk en verloren aanzien. God leide de harten dergenen, waaraan gij U gewend hebt, ten beste!

Op Dr. Römer heb ik dikwijls gedagt — —. Zoodanig uitzicht echter, zoowel op dezen, als op Schimmelpenninck [2], is niet alleen op zichzelve ten hoogste wisselvallig en onzeker, maar inderdaad niets drukkender als vooruit te zien, dat ik nog lang op deze wijze genoodzaakt kan zijn, van het geld van anderen te leven. Intusschen is daartegen nu niets te doen.

Aan Von Raumer heb ik voor eenigen tijd geschreven [3] en hem openhartig gezegd, dat de weg, mij door de Pruissische regering aangewezen, ten gevolge zou kunnen hebben, dat mij het vaderland gesloten werd, zonder dat ik in Duitschland zelve eenige waarborg mijner toekomst had. Dat ik mij hieraan te wagen belet werd evenzeer door mijne liefde des vaderlands, als door den toestand mijner finanties. Dat ik echter niet wenschte, de onderhandeling met het Pruissische ministerie af te breken, en hoopte, dat Zijne Excellentie de goedheid zou hebben mij te melden, wat ik zou kunnen of moeten doen. Voor het overige hebt gij, naar ik geloof, volkomen te regt geoordeeld, dat het tegenwoordig tijdstip een zeer ongunstig is, om van Berlijn eenige aangename dispositie te erlangen. Alles is daar met het onderzoek der revolutionaire gezelschappen, die men op de universiteiten wil ontdekt hebben, bezig [4]; de minister zelve is afwezig en de tot nog toe aangestelden schijnen allenskens alle af te treden. Maar ware dit ook zoo niet, zoo weet ik uit verscheide voorbeelden, dat op eene te geven of zelfs gegeven zekerheid omtrent eene spoedige aanstelling niet te rekenen is. Ik ken lieden, die eene bepaalde schriftelijke belofte van het ministerie ontvangen hadden, binnen dien en dien tijd aangesteld te zullen worden, zonder dat men woord hield. Rekenen durft men dus enkel hierop, dat ik, indien het mij als privaatdocent gelukt, een aantal toehoorders om mij te verzamelen, men mij binnen twee-drie jaren met een tractement van 2—300 Rth. tot buitengewoon professor benoemt. De tijd nadert om tegen den herfst een besluit te moeten nemen.

[1] Beantwoord 29 Juli (no. 275).

[2] Dit en het volgende is het antwoord op vragen en mededelingen van F. W. in een niet opgenomen gedeelte van no. 271. Oom Valter heeft juist een erfenis gehad.

[3] Het antwoord, no. 272, zal hem, volgens de aantekening op de brief, pas 27 Januari 1825 in Amsterdam bereiken.

[4] Vgl. blz. 312, noot 3.

Hetgeen ik gedurende voorjaar en zomer met ijver vervolgd heb, is een onderzoek der Engelsche geschiedenis van de vroegere tijden tot in de 11de en 12de eeuw. Deze studien hebben mij gelegenheid gegeven, ééne taal te leeren en eene tweede te hernieuwen. De eerste is de Angelsachsiche, de andere de Engelsche. Ik had gehoopt tegen den herfst daaraangaande iets te kunnen uitgeven. Dit is naar mijn zin, daar ik gaarne iets volledigs aan den dag zou brengen, niet wel mogelijk. Wat dunkt U nu beter, in overweging nemende, dat een boek van dezen aard slechts in Göttingen bij deze bibliotheek kan geschreven worden, deze studien hier gedurende den winter nog voort te zetten of in Bonn de onzekere kans te beproeven? Bij het een is de toekomst twijfelachtig en bij het ander. Waarvan hier gedurende den winter te leven, weet ik niet, maar evenmin, waarvan in Bonn te leven, waar ik, in het gunstigst geval, natuurlijk niet in den aanvang op zooveele toehoorders durf rekenen, dat ik niet naar andere middelen zou moeten omzien. Hierover vragenderwijs aan Van Ewijck te schrijven, kan naar mijne meening kwalijk van eenig geruststellend gevolg zijn. Hij is dan gedrongen, mij te antwoorden, gelijk Falck vroeger, maar naar zijne ware beoordeeling der zaak vertraagt een privaatdocentschap welligt eene spoedigere beschikking. Het eenige, waarop ik mij bij het nemen van een zoodanige maatregel zal kunnen beroepen, is de zorg voor mijn bestaan. Maar ik geloof niet, dat men na den ongelukkigen afloop in Giessen van de rijkdommen, die men als privaatdocent verzamelt, groote voorstellingen zal hebben en het voornemen dus liever aan mijne *Duitschheid* toeschrijven. Daarentegen is het bijna niet mogelijk, mij bij de eerste vacature te laten zitten, wanneer ik enkel wagtende blijf en dus alle ontschuldiging van de andere zijde afsnijde. De onderhandelingen met de Pruissische regering zou ik kunnen voortzetten en een uitgegeven boek ware ook in dit opzigt welligt van eenen meer beslissenden invloed, dan een halfjarig privaatdocentschap. Ik weet, deze gansche redenering is uit vooronderstellingen zaamgebouwd, maar ik ben nu eenmaal genoodzaakt enkel naar zoodanige te moeten handelen en dus kan slechts eene grootere waarschijnlijkheid den uitslag geven. Wat dunkt U, mijne Ouders? — — —

Moest ik niet ieder uitgave ontzien, dan zou ik met den professor Höck, die mij genodigd heeft tegen de herfstvacantie eene niet kostbare voetreis met hem naar Bonn en andere Duitsche hoogescholen te maken, mij vereenigen en dan in Bonn, Hüllmann (professor der geschiedenis), Schlegel en andere sprekende, zou ik welligt spoedig iets bepaalds kunnen vernemen, beter en zekerder, dan door alle brieven, die de lieden of langzaam beantwoorden of met eene groote niets beslissende omzigtigheid inrigten, in de gedagte, dat men zich op de litera scripta altoos beroepen kan. In mijnen toestand evenwel zal ik daartoe moeilijk kunnen besluiten. — — —

275. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 27 (29) Juli 1824 [1].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Van Valter is ons niets geworden. — — —

Wij vonden toen gemeensaam en eenparig goed, om ons met onse behoefte aan tante Caroline te wenden. — — —

Helpen kon zij of haar man niet. — — —

[1] Ontvangen 2, beantwoord 5 Aug. (no. 277).

Zo verdwijnt en mislukt de eene hoop en het eene uytzicht na het ander en evenwel bewaard ons God voor moedeloosheid.

Ik had maar zeer, zeer weinig meer in cas en tot op dit laatste mislukken ook de gezondene f 100 aan Hellendoorn nog niet kunnen betalen. Nu heb ik dus voorleede Zaturdag eenig goudgeld moeten beleenen en dan dienselven dag ook Hellendoorn daarvan voldaan.

Voorleede winter heb ik ook reeds bij Poppelbaum aanzoek gedaan, maar daar was ook niets over. — — —

Het is mijn lief, dat gij dusdanig aan Von Raumer hebt geschreven, als gij berigt, en ik ben verlangend, of en wat hij antwoorden en raden zal. Voor het ovrige ben en blijf ik van meening, dat gij op een losse en onzekere voet niet na Bonn moet gaan. Ik beschouw die stap in menig opzicht hoogst bedenkelijk en gevaarlijk voor Uw. Zijt gij eenmaal daar, dan heeft men Uw aan den angel, de verwagtingen voor Uwe collegien en verdiensten zijn niet te berekenen; zijn deselve eens gunstig, dan heeft men Uw zo veel vaster en zal misschien met een tractement geen haast maken, zijn ze ongunstig, dan hebt gij zo lang althans geene aanstelling te wagten. — — —

Zo lang er zich dus niets opdoet, laat ons, met God, het besluyt neemen, dat gij den volgenden winter in Göttingen blijft en Uwe Engelsche geschiedenis getroost, moedig en met mogelijken ijver zoekt te voltooyen, hetwelk — gelukkende en bijval en goedkeuring vindende — Uw misschien vervolgens bij de Engelsche en Hannoversche regering eene deur voor Göttingen zou kunnen opnen. — — —

Om nu intusschen voorlopig voor Uwen winter in Göttingen te zorgen — —, zie ik nog geen betere toevlugt, als den heer Schimmelpenninck en uyt dien hoofde — — schreef ik — — aan zijne moeder na Cleve [1]. — — —

Voor desen ontfangst kunt gij misschien reeds het treurig nieuws vernomen hebben, dat prof. Kemper niet meer onder ons leeft. Hij was Maandag den 19 deser nog in den Haag bij de Commissie over het Wetboek en verheugd, dat hetzelve zo verre voltooyd was; dienselven dag na Leyden retourneerende, soupeerde hij bij prof. Van der Palm en was den volgenden morgen om half vier uuren aan eene beroerte overleden. — — —

276. D. J. VAN EWIJCK AAN J. R. THORBECKE.

's-Gravenhage, 28 Juli 1824 [2].

Weledele Zeergeleerde Heer. In Uwe letteren van 7 Juny jl. geeft U Edele eene verklaring van hetgeen ter Uwe kennis is gekomen wegens een extraordinair professoraat en bibliothecariaat te Leyden. Ik heb geene reden om de waarheid dier verklaring te betwijfelen en ik wil dus ook niet laten voortduren de min gunstige indruk, welke Uwe handelwijze, zoo als ik die uit mijn standpunt tot hiertoe moest beoordeelen, op mij heeft moeten maken. Maar liefst wil ik dan ook thans geen omstandig verhaal van het gebeurde geven; dit kan niet herdaan worden en ik gelove dan ook, dat U Edele zelf best zal doen er niet meer aan te gedenken, noch er naar te onderzoeken. Spreken wij liever van de toekomst.

1 Om het adres van haar zoon, dat zij hem toestuurde.
2 Ontvangen 5, beantwoord 8 Aug. (no. 280).

De heer Van Goudoever schreef mij, dat het Uw wensch bleef om hier te lande terug te komen, indien er mogelijkheid van plaatsing ware. Zoo veel ik kan, zal ik U gaarne daartoe behulpzaam zijn en beginnen met U de zaak te zeggen, gelijk die is.

Ik veronderstel, dat de philosophie Uw geliefkoosd vak is en dat U Edele daarin zoudt wenschen geplaatst te zijn. Maar het kan U, als Hollander, niet onbekend wezen, hoe netelig deze professie is en met hoeveel omzigtigheid dezelve moet worden waargenomen, ten einde voornamelijk geen aanstoot te geven aan de heeren theologi. Daarenboven heerscht bij onze geleerden een vrij algemeen vooroordeel tegen de Duitsche systemen van philosophie, welke na Kant zijn ontstaan; ook volgers van Kant, aan het abstract denken gewoon, houden ze voor al te spitsvindig en voor onverstaanbaar. Hierbij komt, dat personen, met U Edele bekend, meenen, dat die jongste Duitsche systemen U te zeer hebben ingenomen, waardoor al ligt de meening zou ontstaan, dat U Edele minder geschikt zoudt zijn om aan den grooten hoop van studerende de voor dezelve alleen passende wijsbegeerte des levens mede te deelen en smakelijk te maken.

Dit is de ongunstige zijde der zaak. Doch misschien is hier alleen schijn of kan die schijn ten minste overwonnen worden. Dit hangt af van het al of niet reëel uitsluitend systematische Uwer philosophie, van het min of meer stootende derzelve met de Hollandsche denkbeelden en van Uwe gezindheid of geschiktheid om, wat beter niet aangeroerd wordt, ook tacite [1] (ten minste voor den grooten hoop) voorbij te gaan. Over dit een en ander kan U Edele best oordeelen.

Gunstig voor eene eventuele plaatsing is daarentegen de omstandigheid, dat op eene der hoogescholen de leerstoel der philosophie vacant is, namelijk te Utrecht, hoezeer ze dáár zeer goed door een der andere professoren wordt waargenomen [2]. Ik zie het niet als een onmogelijke zaak aan, U daar geplaatst te krijgen, mits beginnende met een extraordinair professoraat. Om dit doel te bereiken, zou, geloof ik, Uwe overkomst en Uwe voorafgaande kennismaking met de Utrechtsche professoren en Curatoren (welke laatste de nominatie maken) noodzakelijk wezen en tot die overkomst zou de vacantie, welke thans te Göttingen welhaast moet beginnen, zoo mij voorkomt, door U Edele goed kunnen besteed worden. Zoodra U Edele in deze betrekking gedurende een jaar, twee à drie Uw crediet geheel zoudt gevestigd hebben, zou het gewoon professoraat U niet kunnen ontgaan. — — —

277. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 4/5 Augustus 1824 [3].

Beste Ouders. — — —

Den dood van Kemper had ik een half uur tevoren in de Hamburgische courant gezien, bleef echter nog hopen, dat hier eene verwisseling van namen kon plaats hebben, tot dan Uwe letteren mij dit treurig en treffend nieuws bevestigden. Kemper was voor de Leidsche hoogeschool veel, zeer veel, vooral door zijne betrekking tot de regering en door zijne loyale wijze van denken en

1 Stilzwijgend.
2 Vgl. no. 282 en no. 320, blz. 360.
3 Beantwoord 9/10 Aug. (niet opgenomen).

omgang, welke voor de verschillendste karakters en meest uiteenlopende belangen een punt van vereeniging was. Het gansche vaderland mag met regt treuren. Een opregt en rond Nederlandsch gemoed was het kostelijk juweel, hetwelk Kemper op een hagchelijk standpunt en onder verzoekingen bewaard had, waaraan niet ieder zoo zou weerstaan hebben. Vrede zij met zijne assche! — — —

Hoe dikwijls doet mij — — Uw toestand eene plaatzing in de Nederlanden wenschen, waaraan ik anders welligt met minder verlangen zou denken. Ditzelfde heeft mij bepaald, in de volgende ontmoeting stelliger voor de Nederlanden werkzaam te wezen, dan waartoe mijn eigen toestand op en voor zich zelve mij aanleiding zou hebben gegeven. Maandagmorgen besluit ik toevalliger wijze Bouterwek, dien ik zedert zeer lang niet bezogt had, te gaan zien. Deze vertelt mij bij het inkomen, dat zoo op het oogenblik prof. Van Heusde uit Utrecht hem verlaten heeft. Op deze verrassende tijding ga ik den landgenoot dadelijk in zijn logement zoeken, terwijl deze, die intusschen van mijn hierzijn gehoord had, voornemens was zich naar mijne woning te laten brengen. Van Heusde, die met zijne vrouw en vijf kinderen reisde, wilde den volgenden morgen reeds weder vertrekken, maar het gelukte mij, hem over te halen nog eenen dag toe te geven, waarop ik deze twee dagen aan één stuk in zijn bijzijn heb doorgebragt, hem bij de professoren inleidende en de bezigtiging van het merkwaardige faciliterende. Dadelijk in den aanvang kwamen, gelijk gij ligtelijk denken kunt, de Leidsche bibliotheekszaken op het tapijt en ik geloof, dat hij in eene gunstige stemming ten mijnen aanzien Göttingen verlaten heeft, want ik verzuimde niets, hetgeen hem inlichting zou kunnen bezorgen. Daarbij had ik het genoegen te zien, dat hij in zeer vele punten van zelfs met mij overeenstemde, waar ik bij andere Nederlanders geene zoo open oogen en ooren zou gevonden hebben. Het een en ander denk ik op nieuw in eenen brief zaam te vatten, dien ik hem tegen het tijdstip zijner terugkomst naar Utrecht zal zenden.

5 Augustus. Bijzonder welkom was mij Uwe volkomen toestemming ten aanzien van mijn winterverblijf in Göttingen. Naar mijne meening beschouwt gij de zaak geheel en al uit het juiste gezigtspunt, zoodat ik na den ontvangst Uwer letteren mij terstond tot mijnen ouden hospes Dohrs begaf, vragende, daar ik om verscheide redenen besloten heb te verhuizen, of ik tegen den herfst bij hem mijnen intrek zou kunnen nemen. Hij had voorgenomen, zijne kamers niet te verhuren, is evenwel dezen morgen bij mij geweest en heeft mij gezegd, ten mijnen opzigte van zijn besluit te willen afgaan, zoodat ik zeker ben, gedurende den winter bij de beste lieden in Göttingen te wonen. Tegen het voorjaar moeten wij dan hopen, dat men mij eindelijk zal terugroepen. Gedurende den tusschentijd verlies ik veel aan den jongen Eichhorn, die tegen het eind van deze maand in een bad en dan naar Zuid-Frankrijk reist, om daar tot in Mei te vertoeven.

Zoo op het oogenblik ontvang ik eenen langen brief van Ewijck, die eensklaps de stand der zaak verandert. — — — [1]

De Utrechtsche hoogeschool staat dus het eerst aan mijn mysticisme, Spinozisme, atheisme gewaagd te worden! Het komt mij wonderlijk voor, dat Van Heusde ook niet het minste van een ontwerp scheen te weten, deze vacature te vervullen; evenzeer, dat Schröder dit professoraat schijnt te willen laten varen.

[1] Hier volgt no. 276.

Het zij hoe het zij, ik moet nu wel overkomen; hier is geen plaats, voorwaarden of dergelijke te maken. Met hetgeen Van Ewijck over de manier van philosophie bij ons te doceren voordraagt, ben ik het altoos volkomen eens geweest en ik zette dit reeds mondeling bij Falck uit elkaar. Ik ontken niet, dat mij voor den eersten tijd een professoraat in de historien liever ware, maar sla echter met den vuurigsten dank volgewillig den weg in, dien de Voorzienigheid mij opent. Vooral, mijne beste Ouders, zie ik deze onverwagte uitkomst als eene van God gezondene bemoediging voor U aan en dit is mijne grootste vreugde. Gelijk mij thans dunkt, vertrek ik tegen het eind dezer maand van hier, kan mij dan niet onttrekken, den weg over Giessen te nemen en daar nog eenige dagen te blijven. Vergunt de tijd het en vindt gij het goed, dan bezoek ik van den Rhijn af ook Osnabrück. De uitdrukking van Ewijck, dat ik de aanstaande Göttingsche vacantie tot de overkomst zou kunnen besteden, is eenigzins twijfelachtig en donker, alsof hij verwagtte, dat ik, na in Holland geweest te zijn, naar Göttingen kon terugkeeren, hetwelk echter de meening niet zijn kan. Ik zal op de vriendelijkste en beleefdste wijze over den tijd, binnen welken de finale aanstelling te wagten zij, bij hem en bij Goudoever informeren. U verzoek ik vooral mij ommegaand te antwoorden, daar gij, gelijk ik veronderstel, deze letteren op aanstaanden Maandag ontvangt.

De oude heer De Vos heeft mij de verwagte gelden gezonden, zoodat ik hoop, de reis te kunnen bestrijden; maar natuurlijk heb ik nog geenen tijd gehad,dit nader uit te rekenen. — — —

Voor de moeite, die gij genomen hebt, om naar de route van Schimmelpenninck bij zijne moeder te vernemen [1], dank ik U ten hartelijkste. Ik heb hem dadelijk op Dresden poste restante geschreven. — — —

Eindelijk, mijne beste, mijne innig geliefde Ouders, verheug ik mij, eenen brief aan U te kunnen afzenden, die eenige gegrondde verwagtingen voor de toekomst bevat. — — —

278. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 5 Augustus 1824 [2].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Het zijn omtrend veertien dagen, dat ik, onsen gouverneur Bentinck in een goede luym vindende en bij hem zittende in de societeit, toen eyndelijk de gelegenheid waarnam, hem te vragen, of hij geene nadere berigten Uwentwegen van Goudoever ontfangen had. Geen woord, zeide hij. Ik toonde daarover mijne verwondering, zeggende, wat Goudoever Uw van Van Ewijck wegens een aangebode extraordinair professoraat en bibliothecariaat geschreeven en dat gij aan beide daarover Uw verklaard en om nadere inlichting verzogt had. Dat berigt was den gouverneur zigtbaar zo frappant, dat ik den wensch uytte, om hem daarvan uytvoerigere mededeeling te mogen doen. Hij bepaalde mijn daarvoor den eerstkomenden Zondag nademiddag, zeggende, dat hij Maandag daarop na het Loo ging en, wanneer dan den Koning de muts goed zat, weeder gelegenheid zou zoeken, om Zijne Majesteit over Uwe belangens te spreeken. — — —

Bentinck heeft dan den Koning op dien Maandag gesproken en mijn gistern-

[1] Vgl. no. 275, blz. 317.
[2] Ontvangen en beantwoord 12 Aug. (no. 281).

avond rapport gedaan, hetwelk ik Uw nu in substantie wil mededeelen. De Koning was weeder begonnen, dat Zijne meening volgens de voordrag van prof. Van Voorst geene andere was geweest, dan Uw op die reis onder anderen ook de nodige kundigheeden te doen versamelen, om naderhand de Leydsche bibliotheek te helpen reguleeren en in een goede orde brengen. Bentinck zeide, dat hij dat wist, maar dat die zaak nu eenmaal zo was en niet meer te veranderen stond, dat hij teffens van mijn onderrigt was van hetgeen vóór Uw op de meening van Zijne Majesteit zich liet aanmerken, maar dat de tijd van Zijne Majesteit en ook de zijne zulks niet permitteerde. Hoe gij intusschen aanhoudend nog in Duytsland hopend na het vaderland bleef uytzien en wagten, waarbij ook prof. Goudoever onder anderen Uw genoegsaam kende en veel belang in Uw stelde etc. etc. Waarop dan de Koning ten laatsten zeide: wel nu, ik heb dan ook tegen Thorbecke verder niets en ben te vreeden, wanneer er eene gelegenheid bestaat, die hem lijkt en waarvoor hij berekend g'oordeelt word.

Dit antwoord was zo voldoenend en de gouverneur daarmeede zo in zijn schik, dat hij mijn versekerde, die woorden des Konings dadelijk daarna in de herberg opgetekend te hebben, om deselve juyst zo te behouden, over te brengen en daarvan gebruyk te maken. Zijn plan is nu, om zelven aan Van Ewijck te schrijven, hoe hij in Uwe belangens deelde, met alles Uw aangaande volkomen bekend was, dat hij nader wederom met den Koning over Uw had gesproken, wat de Koning hem gezegd en g'antwoord had etc. etc. Ook dagt hij teffens van het een en ander kennis te geeven aan Goudoever. — — —

279. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 6 Augustus 1824 [1].

Beste Ouders. — — —

Gij zult wel goedvinden, over den brief van Ewijck vooreerst nog met geene anderen te spreken, als misschien met Bentinck en Van Muyden. Ik ben nog geenszins benoemd.

280. J. R. THORBECKE AAN D. J. VAN EWIJCK [2].

Göttingen, 8 Augustus 1824.

Uw Weledeles letteren van den 28 Juli ll. geven mij zoo gevoelige blijken der eervolste belangstelling, dat het onnodig is, uit te drukken, hoezeer ik mij ten dien aanzien door U Weledele verpligt erken. Niets kan mij vleiender en wenschelijker wezen, dan mij op die wijze in Uw Weledeles vertrouwen hersteld en het uitzigt door U Weledele geopend te zien, in het vaderland onder Uw Weledeles oogen werkzaam te mogen zijn. Dit laatste vooral beschouw ik als het onfeilbaar middel, eenen schijn te wederleggen, die, gegrond zijnde, mij naar mijne eigen overtuiging als ongeschikt zou doen voorkomen, eenen leerstoel in de Nederlanden te bekleden. Ik verzoek U Weledele in aanmerking te nemen, dat mij tot nog toe de gelegenheid ontbrak, anders als door deze en geene bijzondere mededeeling vooroordeelen en gerugten af te weren, welke, nadat zij zonder mijne schuld eene zekere uitgebreidheid verkregen hadden, slechts op eene opentlijke en doorslaande wijze en door de daad zelve bestreden kunnen worden.

1 Beantwoord 14 Aug. (niet opgenomen).
2 Klad.

Inzooverre men mogt meenen, van mij de professie van eenig nieuw Duitsch systeem of over het algemeen onbezuisde aankanting tegen het bij ons aangenomene en voor heilig geachte te wagten of liever te vrezen hebben, geloof ik, daartoe aanleiding verkregen hebbende, te zullen bewijzen, dat de voorstellingen, die men zich mij aangaande gevormd heeft, volkomen van allen grond ontbloot zijn. Ik meen te durven verzekeren, dat ik geen volger of sectator hoegenaamd, het minst van de nieuwere Duitsche systemen, ben, die bij mijne eerste aankomst in deze landen reeds oud genoeg waren, om mij eene onbevooroordeelde en omzigtige beschouwing te vergunnen. Moet mijn naam desniettegenstaande met eenen anderen verbonden worden, dan zoude ik, zonder te geloven, dat het latere geheel aan mij verloren gegaan is, bij nader onderzoek de beschuldiging eener bijzondere vereering van Plato minder dan die van iemand anders kunnen ontgaan. Het akademisch onderwijs, inzonderheid in de philosophie, legde ik mij toe op verschillende hoogescholen met genoegzame onpartijdigheid te observeren, om in te zien, dat, welke ook de grondslag en het beginsel zij, waarop men de studie dier wetenschap vestigt en waarvolgens men dezelve naar de mate zijner kragten te bevorderen tracht, het iets anders is, die studie voort te zetten, iets anders, aan studerende aanleiding tot een philosophisch denken te geven. Dit laatste toch kan niet wel in het leeren van eenig systeem bestaan, gelijk de philosophie welligt het minst van allen in den eigentlijken zin geleerd kan worden, maar in het wekken van datgeen, hetwelk, naar de onderscheiden behoeftens, de meesten voor een ander en verschillend doel nodig hebben, weinige misschien besteden, om zelfstandig tot eene eigen denkwijze in deze zaken te geraken, zonder welke vrijheid aan zijne hoorders te laten, de leeraar slechts verwagten kan, van zich zelve een aantal slechte kopyen en nadrukken, in plaats van gezond en waarlijk philosophisch gevormde koppen, de eigentlijke vrugt van zijn streven, voor zich te zien. Het is naar mijne overtuiging van een niet weinig verderfelijk gevolg voor Duitschland geweest, dat de docenten de eigene individuële bearbeiding hunner wetenschap met het akademisch leerambt verwarden en de studenten eer met de vormen van een bepaald stelzel opvulden, dan deze nog met de ware betekenis van wijsgerige vragen en met de elementen tot derzelver beantwoording vertrouwd waren geworden. Het blijkt, hoezeer ik de eer heb met de grondstellingen, die U Weledele mij ten opzigte van het doceren van philosophie ten onzent wel geliefde mede te deelen, naar mijne gansche denkwijze overeen te stemmen.

Ik ben hier aan geene vacantie gebonden, daar ik aan deze hoogeschool niet doceer, gelijk dit vroeger te Giessen plaats had. Mijn overkomst zal derhalve, naar ik hoop, tegen het einde van deze maand zijn. Vervolgens veroorloof ik mij, U Weledele het groot belang voor te dragen, hetwelk mijne omstandigheden mij noodzaken er in te stellen, dat, indien mijne kennismaking de heeren Curatoren der Utrechtsche akademie van eene gunstige opmerkzaamheid op mijn persoon niet moge afwendig maken, een finaal besluit zoo weinig mogelijk vertraging onderga. Het zij mij vergund, ten dezen aanzien mijne belangen geheel in Uw Weledeles handen te stellen en op Uw Weledeles gunst staat te mogen maken. — — —

281. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 12 Augustus 1824 [1].

Beste Ouders. — — —

Uwe letteren van den 5 Augustus, mij zoo even gebragt, geven mij aanleiding U nog dezen morgen te antwoorden en den brief aan Ewijck, het concept namelijk, in te sluiten, hetwelk gij, zoo ik wensch, zult kunnen lezen. Voor Uwe berigten en den doelmatigen ijver, waarmede gij werkzaam zijt geweest, dank ik U ten hartelijkste. De brief van Ewijck is van den 28 July en dus geen onmiddelijk gevolg der laatste pogingen van Bentinck, dien het evenwel onnodig schijnt, dit uitdrukkelijk te zeggen. Want zijne onvermoeide belangstelling verdient inderdaad allen dank, vooral het doorzetten dier belangstelling bij den Koning, waaraan ik overtuigd ben, dat niemand anders zich zoo ligt en zoo dikwijls zou gewaagd hebben. Hetgeen ik U in dezen brief in bedenking wilde geven, is, of gij het ook zoude goedvinden bij de tegenwoordige gunstige stemming van den Koning en den gouverneur, door Van Muiden den laatsten zoo mogelijk in den gang te brengen ten behoeve van het tractement, hetwelk men mij in Utrecht toedenkt. Naar ik meen, is dat der gewone professoren aldaar f 2400, dat van een buitengewoon hoogleeraar zal dus f 1600 bedragen. Bentinck heeft eene voortreffelijke manier, zulke dingen door te drijven; ik moet op U en mijne schulden denken. Het is dus de vraag, of, al stelt men mij thans slechts buitengewoon aan, het tractement door deze vermiddeling niet op f 1800 of f 2000 te brengen ware. Voor mij is het wat netelig, daarover met Van Ewijck of Goudoever te spreken, en ware dit anders, zoo durf ik evenwel, vóórdat mijne aanstelling formeel beslist is, daarover mij niet uitlaten. En dan is het welligt te laat, om eene verhoging van eene misschien reeds bepaalde som aan te houden. Bentinck zou dit, indien hij wilde, vroeger kunnen doen en daarbij, gelijk mij voorkomt, vooral Van Ewijck in den arm moeten nemen.

Aan Goudoever heb ik tegelijk met Van Ewijck geschreven en hem verzogt, mij ommegaand over de toedragt der zaak en de redenen inlichting te geven, weshalve nu eensklaps, zonder dat de omstandigheden veranderd zijn, eene vacature in Utrecht bestaat, waarvan tevoren nimmer gewaagd werd. De gouverneur zoude ook daarvoor naar mijnen wensch werkzaam kunnen zijn, waarover ik Ewijck, gelijk gij zien zult, onderhouden heb, dat men mij na mijne terugkomst voor allen dingen niet opnieuw op een finaal besluit late wagten. Het is buitendat bedenkelijk genoeg, dat ik mij aan de Curatoren eerst in persoon tot eene benoeming aanbevelen moet. Dat strookt niet geheel met mijne denkwijze, maar ik zal mij daaraan onderwerpen, indien men mij slechts zeker stelt, dat ik, na mij op die wijze geexponeerd te hebben, niet lang een enkel ijdel voorwerp van het gerugt blijve, hetwelk ook tot tegenwerkingen van de kant van Van Voorst aanleiding zou kunnen geven. Onze eer is daarin gecompromitteerd en de zaak van het wezenlijkst belang, om er Bentinck de volledigste inlichting over te geven.

Vervolgens wenschte ik U te raadplegen, waar gij wel denkt, dat ik het geld zou kunnen opnemen, hetwelk ik tot mijn verblijf in Utrecht zal nodig hebben, zoo ik al, hetgeen ik nog blijf hopen, met mijne kas de reis naar de Nederlanden zou kunnen bestrijden. Ik verzoek U daarop te denken en mij Uw gevoelen zoo spoedig mogelijk mede te deelen. Kan dit bij Schlingemann geschieden?

[1] Beantwoord 18 Aug. (no. 284).

Van Uw eerstvolgend en het antwoord van Goudoever zal afhangen, op welk tijdstip ik mijn vertrek bepaal. In geen geval denk ik, dat dit lang na den 20 der maand zal kunnen uitgesteld worden. — — —

282. A. VAN GOUDOEVER AAN J. R. THORBECKE.

Utrecht, 15 Augustus 1824 [1].

Waarde Vriend. Het verheugt mij niet weinig, dat mijne instantien bij mijnen vriend Van Ewijck ingang hebben gevonden, doch ik mag mij niet meer daarvan toeeigenen, dan waarheid is, waarom ik U moet zeggen, dat ik, evenmin als Van Heusde, iets geweten heb van het plan, om U te Utrecht te plaatsen. Het is waar, sinds drie jaar is hier eene plaats in de vijfde faculteit [2] vacant, maar deze wordt door den uitnemenden en door zijne leerlingen aangebedenen Schröder waargenomen, die almede nergens van weet. Dus is mij in die zaak mede veel duisters. Waan evenwel niet, dat Schröder U eenigzins hinderlijk zijn zal of U niet even gul en voorkomend als ambtgenoot zal aannemen, alsof hij deze plaats nimmer bekleed had. Hiervoor zoude ik U borg durven staan, maar gij begrijpt nu ligtelijk, dat ik U geene nadere inlichting kan geven nopens den voet of de schikkingen, op welke gij den heer Schröder of geheel of gedeeltelijk in het onderwijs der theoretische wijsbegeerte zoudt opvolgen. Dit eene kan ik U verzekeren, dat Uwe plaatsing alhier mij zeer aangenaam zijn zoude, om onze oude betrekking en om een einde te zien aan die teleurstellingen, welke U onschuldig zijn te beurt gevallen. Is mijn logeerkamer open, dan moet gij bij Uwe voorgenomene overkomst bij mij Uw intrek nemen, terwijl ik mij aanbiede om U alle inlichtingen te geven, waartoe ik in staat zal zijn en welke gij van mij zoudt verlangen. In hoop dus U spoedig in persoon te ontmoeten — —.

283. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 16 Augustus 1824 [3].

Beste Ouders. Gij hebt wel gelijk, dat ik zonder eene nadere bepaling niet zou moeten overkomen, en misschien heb ik inzooverre niet geheel voorzigtig gehandeld, dat ik bij Van Ewijck op een antwoord niet heb gedrongen. Om dit te verbeteren, heb ik dezen morgen Zijne Weledele volgenden brief geschreven: „Welligt vond zich U Weledele ook zonder verder aanzoek van mijne zijde bewogen, op mijnen brief van 8 Augustus met eenige woorden van nadere verzekering te repliceren. Intusschen vergunne U Weledele mij, een ongewis wagten door de vrijmoedige vraag zelve te voorkomen. U Weledele zal het billijk vinden, dat ik in de vraag, op welken voet ik, thans naar de Nederlanden wederkerende, mij aldaar voor te doen heb, wezenlijk belang stelle. Het is onvermijdelijk, aan de gewone liberaliteit van het gerugt, waarvan ik reeds meermalen de speelbal was, vat te geven, indien ik mij zonder nadere bepaling uit Duitschland eensklaps naar Utrecht, eene hoogeschool, waarmede ik tevoren in geene betrekking stond, vervoeg en mij aldaar aan heeren Curatoren en professoren voorstel. Ik ben echter bereid, mij hieraan te onderwerpen, indien U Weledele zich bewogen zou willen vinden, mij in

1 Ontvangen 19 Aug.
2 Die van letteren en wijsbegeerte.
3 Beantwoord 23 Aug. (no. 286).

eenige letteren eene zoodanige verzekering en aanleiding te geven, waarvolgens ik die heeren als op de juiste reden mijner komst voorbereid veronderstellen durf. U Weledele zal mij tevens ten hoogste verpligten, met mijnen reeds voorgedragenen wensch te autoriseren van volkomen op Uw Weledeles toestemming te mogen vertrouwen, dat ik na het bezoek te Utrecht niet opnieuw aan mij zelve overgelaten of een finaal besluit vertraagd worde. Mijn vertrek zal slechts op Uw Weledeles antwoord wagten, om dan dadelijk plaats te vinden."

Voor het overige ben ik hier niet zoo digt[1] geweest, als gij te Zwolle. Aan eenige mijner vrienden, die ik het meest zie, zeide ik reeds daarvan. Zelfs in Osnabrück zoude men het kunnen gewaar worden. Want voor éénige dagen was Springmann weder hier, kwam des avonds driemaal aan mijn huis, zonder mij te treffen, bij welke gelegenheid mijne hospita hem verhaalde, dat ik tegen den herfst Göttingen te verlaten dagt. Dit gaf den volgenden dag tot de explicatie aanleiding. Inderdaad zoude Van Ewijck ten hoogste onvoorzigtig en onverantwoordelijk gehandeld hebben, indien men zijnen brief niet als eene voorlopige beroeping kan beschouwen, waaraan het formelle slechts nog ontbreekt. Maar het is zeer waar, dat men ook in dezen opzigte niet voorzigtig genoeg kan te werk gaan. Ik hoop, dat Bentinck voor het een en ander, gelijk ik U voorleden Donderdag schreef, zal willen werkzaam zijn en in het bijzonder op de bespoediging van een finaal besluit invloed kunnen hebben. Mijnen laatsten brief aan Ewijck zult gij welligt goedvinden hem mede te deelen, om Zijne Excellentie op de eigentlijke punten en mijne behandeling der zaak opmerkzaam te maken. De groote vacantie loopt tegen den 20 September ten einde en ik zoude mij zeer moeten bedriegen, indien Ewijck mij niet in staat dagt te stellen, mijne werkzaamheden niet lang daarna te beginnen. Het kan slechts uit dien hoofde zijn, dat hij er op gedrongen heeft, welhaast[2] over te komen.

Hieraan ben ik, naar mij voorkomt, van mijne zijde verpligt, zooveel mogelijk te beantwoorden, en dagt dus slechts nog op den brief van Goudoever te wagten. Thans echter zal het wel ruim September worden. — — —

Ik ben thans geheel en al niet in de luim van wagten. Dat gij mij voor mijne verdere geldbehoeftens niet ondersteunen kunt, spreekt van zelfs. Maar ik geloof, wij moeten er tegenwoordig op denken, waar ik voor het vervolgens benodigde geld kan opnemen. Gesteld, ik kome met mijne kas tot aan de grenzen uit, zoo heb ik in Utrecht niets. Dit opnemen kan natuurlijk enkel bij eenen zoodanigen, b.v. bij Schlingemann, geschieden, aan wien gij mededeeldet, op welken voet ik terugkwam. Ik heb wel op Dr. Römer gedagt, maar in dit geval zoude ik in Elberfeld eenige dagen moeten blijven, want enkel bij hem door te komen om hem zijne penningen af te halen, kan niet goed gaan. — — —

Aan de voorbereiding tot mijne Engelsche geschiedenis[3] zal ik nog zooveel doen als mogelijk; maar evenwel zal ik dat boek niet kunnen schrijven, tenzij dat ik nog eens weder de Göttingsche bibliotheek bezoek, hetwelk ik ook in geenen deele opgeef. Ik kan dat boek regt goed ook slechts in de Duitsche

[1] Gesloten. [2] Eerlang.
[3] Vgl. blz. 316. Van deze voorbereiding is geen spoor in de vorm van aantekeningen in het Thorbecke-archief gevonden.

taal schrijven, waarin het tot nog toe gedagt is, en dat zou in de Nederlanden toch niet wel gaan. Had ik het geld daartoe, dan bleef ik voorzeker dezen winter uit dien hoofde nog in Göttingen.

284. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 18 (19) Augustus 1824 [1].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Uwen brief aan Van Ewijck vind ik goed en vertrouw wel, dat hem deselve over Uwe geuytte denkwijze zal voldoen. Wat nu Uwe voorafgaande overkomst en personeele aanbeveeling betreft, zo zult gij uyt mijne beide laatste brieven [2] wel gezien hebben, hoe zeer ik daartegen ben en hoe mijn dat stuyt. Om die reeden is het dan ook niet na mijn zin, dat gij Uw tegen Van Ewijck daartoe zo gewillig betoonde en zelfs Uwe overkomst tegen het einde deser maand bepaalde. Evenwel moet gij na het slot van Uwen brief een antwoord van Van Ewijck en eene nadere versekering afwagten; ik heb dan ook nog eenigen moed, dat misschien eene kennismaking en aanbeveeling zal kunnen voorgekomen worden, waartoe ik in mijne hoop veronderstel, dat Van Ewijck in den hoofdinhoud van Uwen brief aanleiding zal gevonden hebben. Waartoe ook zulk eene personeele aanbeveeling, die immers alléén op de beoordeeling en voordragt van deskundigen berust en bij zulke aanstellingen ongehoord is! Wat zouden Uwe complimenten bij de Curatoren wesentlijks bezitten! Dus ik vertrouw, dat Van Ewijck daarvan zal terugkoomen, daar gij bovendien in persoon en bij verscheide der professoren bekend zijt en deese in allen gevalle over Uw kunnen gevraagd worden. — — —

Kortom, de hoofdreden van deesen mijnen brief is dus: overhaast Uw vooral niet met Uwe reis, wagt het antwoord van Van Ewijck gerust af en laat ons zien, wat er intusschen gebeurt. — — —

Op eene negotiatie [3] voor Uw heb ik thans nog volstrekt geen uytzicht, maar dat bekommert mijn ook niet. Doet en denk vooral, om met Uwen voorraad uyt te komen, geef desnoods liever de reis na Giessen op, tenzij gij Uwen vriend Schimmelpenninck, zoals ik hoop, ontmoette en bij denselven assistentie kond vinden, waarop ik in deesen Uwen toestand, die iedereen ligt in verlegenheid kon brengen, wel zou willen vertrouwen. Bewaar nu voor het ovrige bij mogelijke bezuyniging en overleg vooral eenen goeden moed. Wij kennen immers onsen hemelschen en zo zigtbaar leidenden Vader! — — —

Den 19. — — —

Nog heb ik niets ontfangen, ook nog geene toezegging hoegenaamd, en aanstaande Zaturdag expireerd de tijd mijner beleening, die ik dan egter in hoop zal zien te prolongeeren.

285. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 19 Augustus 1824 [4].

Beste Ouders. Hedenmorgen ontvange ik het antwoord van Goudoever, hetwelk ik U dadelijk mededeel. — — — [5]

1 Ontvangen 28, beantwoord 29 Aug. (no. 288).
2 Niet opgenomen.
3 Geldelijke regeling.
4 Beantwoord 23 Aug. (no. 286).
5 Hier volgt no. 282.

Deze handelwijze is wonderlijk, terwijl de erkentelijkheid scheen te vorderen, Schröder ten minste kennis te geven, dat men den door hem waargenomenen post dagt te vervullen. Nu blijft nog over, dat de Curatoren nergens van weten. Het is mij ten hoogste onaangenaam, dat deze zaak al weder met stoten en vallen schijnt voortgeschoven te moeten worden. In allen gevalle is dit een nieuwe beweeggrond, den gouverneur vooral met den brief van Van Ewijck bekend te maken en ook Van Muiden, ten einde de eerste bewogen worde, al zijnen invloed te koste te leggen, dat ik niet opnieuw opgehouden of teleurgesteld worde. Het is derhalve ook goed, ja noodzakelijk, beide te onderrigten, dat volgens eene verzekering van Goudoever, de Utrechtsche professoren en Schröder zelve van het voornemen der regering nog niets weten, om beide opmerkzaam te maken, dat alle beletzelen, die langs dezen weg zouden kunnen ontstaan, door Van Ewijck's en des Konings beslissing moeten te niete gedaan worden, daar men slechts op deze rekenen kan. Verder zult gij wel goedvinden, mijnen tweeden brief aan Van Ewijck, waarvan ik U voorleden Maandag afschrift heb gezonden [1], aan Bentinck voor te lezen en hem over het algemeen de gansche zaak aan het hart te leggen. Want dat wij noch aan Goudoever, noch aan eenig ander Utrechtsch professor iets zullen te danken hebben, is thans klaar. Bespoediging van het finaal besluit is hier A. en Z.

Zoodra Van Ewijck mij op eene voldoende wijze zal geschreven hebben, neem ik de reis aan. Op mijne tegenwoordigheid moet dan het overige aankomen. Zoolang ik nog hier ben, kan men des noods de zaak slepende houden, in de Nederlanden is mijne beroeping op de uitdrukkelijke invitatie van den administrateur bij hem zelve en bij anderen in staat menige uitvlugt te verijdelen. Hoe gaarne ik op een meer bepaalden voet terugkwam, moet ik mij evenwel in acht nemen, nadat de eerste schreden van de andere zijde gedaan zijn, door het onderste uit de kan in éénen slok te willen hebben, mij zelve niet te schaden. Wat Bentinck doen kan en wil, om meer te erlangen, kan evenwel geen nadeel en enkel goeds teweegbrengen. Ik voor mij durf Falck's „ten uiterste gemakkelijk betonen" [2] niet vergeten.

Goudoever's overtuiging van mijne onschuld bij de geleden teleurstellingen zult gij ook niet verzuimen, den gouverneur op het hart te drukken [3]. — — —

[1] Vgl. no. 283, blz. 324/5.

[2] In een niet opgenomen brief van F. W. aan J. R. d.d. 31 Mei 1824 was o.a. ingesloten een afschrift van een brief van A. R. Falck aan B. H. baron Bentinck van Buckhorst:

's Hage, 12 Mei 1824.

Ik mag den Vaderlandschen bodem niet verlaaten, zonder mij met een paar regels in Uw vriendschaplijk aandenken te hebben aanbevolen en U Hoogwelgeboren nadere versekering te hebben gedaan, dat door den administrateur Van Ewijck voor Thorbecke's belangen even welmeenend zal worden gewaakt, als door mij zelven. Het komt maar op de gelegenheid aan, om hem weeder herwaards te transplanteeren en zodra men die gevonden hebben zal, behoort hij zelf zich ten uytersten gemakkelijk te betoonen.

In London evenzeer, als in den Haag en Brussel tot alle dienst bereid.

[3] Idem een afschrift van een brief van A. van Goudoever aan dezelfde:

Utrecht, 12 Mei 1824.

Hoogwelgeboren Heer. Het antwoord van den heer Van Ewijck op mijnen brief is in zo verre gunstig voor den jongen Thorbecke, dat Zijne Edele mijn versekert, veel op te hebben met de bekwaamheden van desen jongen geleerde, en het daarvoor houdt, dat hij genoeg geboet heeft voor eenige onvoorzigtigheeden, welke men aan gebrek aan ondervinding en menschenkennis mag toeschrijven. Zijne Edele belooft mijn, stellig aan hem te zullen denken,

286. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 23/24 Augustus 1824 [1].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Ik hoop nu, dat de heeren Goudoever en Schröder Uwe mededeeling voorzichtig en wijs zullen willen bewaaren! Dog over dit laatste heeft Herman eigentlijk vóór mijn het juyste, hoewel voor ons mogelijkst gunstige gezichtspunt gevat: Van Ewijck namentlijk, Uw wel willende, moest zijn plan voor Schröder en dus ook voor de ovrige professoren geheim houden, totdat hij Uw geschreeven en antwoord had, dewijl hij bij d'eene of andere *mogelijke* difficulteit aan Uwe zijde omtrend prof. Schröder in verlegenheid kon geraken en dus ook Uw antwoord begeerde. Tusschen den ontfangst van dit antwoord en den brief van Goudoever aan Uw waren slechts twee of drie dagen, gedurende welke zeer ligt aan de professoren in Utrecht door Van Ewijck nog geene mededeeling kon zijn gedaan. Maar dat hij geheel zonder voorkennis der Curatoren aan Uw zoude geschreeven hebben, is mijn niet waarschijnlijk, om zo veel minder, daar ik van Bentinck weet, dat Van Ewijck voor de voorleede week den Koning in den Haag over Uw gesproken heeft, hetwelk hij zelf aan den gouverneur in het antwoord op desselfs aanbeveeling voor Uw geschreeven heeft. Maar meer als dit weet ik niet en konde ook niet vragen. Bentinck had namentlijk gistern voor acht dagen dit antwoord van Van Ewijck ontfangen, waarop hij mijn dadelijk liet vragen en mijn toen daaruyt voorlas, dat Van Ewijck Uw geschreeven, een plan voor Uw had in Utrecht en Uw geraden had, om over te komen, waarbij Bentinck toen ook geweldig drong op Uwe spoedige overkomst en waarop ik hem het nodige zeide wegens Uwen pas, dien ik Uw den volgenden dag wilde terugzenden. Hij scheen met dien brief zeer in zijn schik te zijn, maar las mij evenwel niet alles voor, wat er in stond, dat zag ik duydelijk.

Het waarschijnlijke resultaat uyt dit een en ander schijnt dus te zijn, dat de zaak op zich zelven wel gezond en ook wel ernstig genoeg ingeleid is en wij dus de verdere gevolgen gerust moeten afwagten. Wij kunnen en durven niets meer doen, tot Van Ewijck Uw antwoord zend, hetwelk Uw dan tot verdere maatregelen zal moeten dienen, en dit zal hoop ik zijn: vertrekken. Heden avond ga ik bij Van Muyden en zal opletten, of hij van den gouverneur ook meer weet als ik.

Intusschen moet ik Uw nogmaals raaden, indien Van Ewijck Uwe spoedige

indien zich daartoe maar eenige gelegenheid opdoet, die op dit oogenblik volkomen ontbreekt.

Men heeft, zo als Uwe Excellentie weet, onder anderen onzen man beschuldigt, dat hij geheel *verduitscht* was. Ik houde het daarom niet goed, dat hij daar zo lang blijft banken, zonder dat hij voor zijn eigen bestaan kan zorgen. Daarom heb ik hem geraden, terug te komen in het vaderland en door het een of ander uyt te geeven, zich opnieuw te doen kennen en alle vermoedens te niet te doen.

Ik vrees, dat de geledene teleurstelling hem schaamte inboesemd, om ongeplaatst terug te komen. Hetgeen ik voor verkeerd houde, wanneer men weet, dat men onschuldig is, of gevoelt, dat men verkeerd gehandelt heeft.

Ik heb het van mijnen pligt geagt, Uwe Excellentie van het antwoord des heeren Van Ewijck kennis te geeven, en vertrouw, dat de pogingen van Uwe Excellentie voor desen ongelukkigen toch eyndelijk met een gewenscht gevolg zullen bekroond worden. Kan ik hiertoe, hoe gering ook, bijdragen, bid ik Uwe Excellentie over mijn te beschikken, als over iemand, die nimmer vergeeten zal de verpligtingen, welke hij aan Dezelve verschuldigt is.

[1] Ontvangen 30 Aug., beantwoord 6 Sept. (no. 291).

overkomst nodig vind, om dan liever van de reis na Giessen af te zien. Het is dog een geweldige omweg en naderhand van den Rhijn weeder na Osnabrück insgelijks en zou veel, veel meer kosten maken, als over Hannover en Osnabrück, waar gij, ook uyt hoofde mijner mededeelingen, wel gaarn een paar dagen zelf zoud willen en ook, hoop ik, met vrugt en tot genoegen der onsen zoud kunnen zijn; waarbij ik — onder vier oogen — nog voegen wil, dat gij bij Uwe tegenswoordige uytzichten en voor Uwe provisioneele uytkomst en ondersteuning Uwen oom Daniel nog eens in den arm zoud kunnen neemen, die ik dan ook denk, dat Uw in dit geval met meer gerustheid als te voren kan en ook wel zal willen ter hand gaan [1]. Dog dit moet dan onder Uw, hem en mijn uytsluytend blijven berusten. — — —

Den 24sten. Ik ben gistern avond bij Van Muyden geweest, heb het nodige medegedeelt, maar niet kunnen vinden, dat hij verder iets bijsonders wist. Den laatsten brief aan Van Ewijck van Uw vond ik egter niet goed mede te deelen, om niet misschien te moeten hooren, alsof gij wat al te veel versekering vooraf gevraagd had, gelijk ik dan hoop, dat Van Ewijck Uw versoek in deese omstandigheeden met het oog der billijkheid zal aanzien en Uw welwillend radend daarop moge antwoorden. In het algemeen kan ik bij Bentinck en Van Muyden niet zo veel doen, als gij denkt en wenscht, waarvan ik Uw egter de redenen slegts mondeling kan mededeelen. — — —

Moeder hoopt, dat Uwe klederen en linnegoed nog zo mogen zijn, dat gij in Osnabrück en elders als den zoon Uwer moeder zult kunnen verschijnen!

Koomt gij in Osnabrück op de vroegere belemmeringen door prof. Van Voorst, zorg dan dog vooral, dat Uwe weigering in geen veroordeelend licht kunne verschijnen. En wegens den toestand van Herman weet gij immers ook genoeg, om te waken, dat er over hem geene nadeelige beoordeeling op ons valle. Uwe moeder leeft immers nog — ik mag zeggen — in zekeren opzichte door hem, daar ook bovendien onse omstandigheeden nog geene verwijdering van hem of iets anders met hem gedoogde. Maar wie doorziet genoegsaam het wesentlijke en interieure van onsen toestand, om na waarheid en billijkheid daarover te kunnen oordeelen? Gij egter hebt daarin genoegsaame doorzicht. Vaarwel. — — —

De nalatenschap van prof. Kemper is onder beneficie van inventaris aanvaard. Wie had dat kunnen denken! [2] Mevrouw is egter van den Koning een pensioen van vijf duizend gulden toegelegd, behalven hetgeen zij uyt het weduwenfonds ontfangt.

287. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 24 Augustus 1824 [3].

Mijn geliefde Zoon. Naauwlijks heb ik heeden morgen mijnen brief aan Uw g'expedieert, of ik schrijf Uw deesen nademiddag al weeder. Ik ontfing deesen middag een brief van Van Ewijck, die mijn nu aanleiding geeft, om Uw met mijn schrijven aan Van Ewijck bekend te maken; het geheel vind gij in de voorstaande

1 Behulpzaam zijn.

2 *Johanna W. A. Naber*, Joan Melchior Kemper, Haarlem 1913, blz. 244/5, geeft hiervan misschien de verklaring door te wijzen op de kostbare levenswijze van Kemper, die maandenlang in Brussel moest wonen en dus twee huishoudens had.

3 Ontvangen en beantwoord 6 Sept. (no. 291).

copyen [1]. Uyt het een en ander is nu het resultat: reisen, spoedigst afreisen en wel *vooral den kortsten weg over Hannover en Osnabrück*; hoe eer gij nu hier zijt, hoe beter, om het ijzer te smeeden, terwijl het heet is. Volg nu vooral mijnen raad en laat Uw niets op of afhouden, want de zaak schijnt nu gezond te staan en wij met grond te mogen hoopen. Ik kan Uw niet zeggen, hoeveel ongerustheid Uw laatste brief aan Van Ewijck mijn maakte en hoe bedugt ik was voor een ontevreeden antwoord, dat gij vooraf al te veel vroeg en al te veel zekerheid zonder eige pogingen begeerde. Gij zelf schijnt van een diergelijke vrees niet vrij geweest te zijn. Ik heb dikwijls daarover gebeeden, maar nu zeedert deesen middag ook hartelijkst gedankt. — — —

288. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 25/29 Augustus 1824 [2].

Beste Ouders. Uwen brief van den 14 Augustus ll. met de fluit [3] ontving ik eerst gister. De laatste heb ik dadelijk bezorgd. ———

Het —— verwondert mij, dat gij niet goedvindt, aan Bentinck de gansche zaak open te leggen, hetwelk mij van de uiterste noodzakelijkheid schijnt. Ewijck heeft mij niet de minste geheimhouding opgelegd en het komt mij voor van geen gering belang te wezen, dat de gouverneur van den beginne af met de toedragt eener zaak bekend zij, die nog half op weg is, en bij voorkomende vertragingen of beletzelen op hem te kunnen rekenen. Ik ben overtuigd, dat gij, hierover nader nadenkende, in mijn verzoek zult toegeven, indien gij dit niet reeds gedaan hebt; want alle mijne vroegere brieven rusten op deze voor-onderstelling. Hem daarna te onderrigten, wanneer ik misschien in het perykel ware, zou te laat zijn. Indien ik mij niet in alles bedrieg, zal Bentinck den brief van Van Ewijck als eene beroeping aanzien en op dien grondslag geloven, enkel voor de bespoediging te moeten werken, en dit is juist het punt, waarop het aankomt. Dat men mij de benoeming naar Göttingen zende, is, mogt ik zeggen, onmogelijk, daar de stem der Curatoren in dezen voor die van Ewijck en den Koning luid moet worden, maar het zal voor de eerste geen geringe drijfveer wezen, zoo zij over de bepaalde gezindheid van den administrateur onderrigt worden; hetwelk dadelijk het gevolg zal wezen, indien Bentinck den administrateur en den Koning drijft. Verder verzoek ik U

[1] In zijn brief van 17 Augustus had F. W. Thorbecke o.a. aan Van Ewijck gevraagd, of deze de overkomst van zijn zoon nodig achtte. In zijn antwoord d.d. 20 Augustus antwoordde Van Ewijck:

„Het is mogelijk, dat de benoeming van Uw zoon te Utrecht zou kunnen gevolg neemen ook zonder zijn persoonlijk bijwezen. De ontmoeting van prof. Van Heusde kan daartoe medewerken. Maar het zou in zodanig geval naar mijn inzien doelmatig zijn, dat U Edele of Uw zoon zelf zich tot den Koning wendde met te kennen geving van het verlangen, om in het vaderland geplaatst te worden, en onder bijvoeging, dat, naar men vernomen heeft, aan de Hoogeschool te Utrecht geen afzonderlijk onderwijzer in de wijsbegeerte aangesteld is, terwijl naar een zodanigen aldaar zou worden verlangd.

U Edele zou op deese wijze de zaak kunnen beproeven en zou het mijn aangenaam wezen, wanneer uyt deze demarche de aanstelling tot buytengewoon hoogleeraar mogt voortvloeyen." — — —

In een tweede brief d.d. 23 Augustus deelde hij nog mede, dat hijzelf niet ook nog aan J. R. Thorbecke zou schrijven, vandaar deze brief van F. W.

[2] Beantwoord 5 Sept. (no. 290).

[3] F. W. had hem zijn fluit gezonden om deze in Göttingen te laten repareren. De verschillende passages hierover in de brieven zijn weggelaten.

in aanmerking te nemen, dat, afgezien van deze voordeelen, de mededeeling aan Bentinck van geen het minst nadeelig uitwerkzel zijn kan, wij veelmeer daartoe uit hoofde zijner voortdurende belangstelling verpligt zijn. Hetgeen wij *alleen* te ontzien hebben, is het algemeen gerugt, vóórdat ik vasten voet mogt gevat hebben.

Van Heusde dagt, geloof ik, over drie weken, gerekend van zijn vertoef in Göttingen in Utrecht terug te wezen. Maar dit kan niets baten, want het is duidelijk, dat ook bij de grootste genegenheid te mij waarts, de Utrechtsche professoren in deze omstandigheden niet tegen hunnen ambtgenoot Schröder werken kunnen.

Voor de mededeeling der correspondentie met tante Caroline [1] dank ik U hartelijk. Ik heb dezelve met wisselende weemoedigheid en voldoening doorgelezen en mij is de hoop teruggebleven, dat dezelve niet vrugteloos geweest zijn zal. In allen gevalle heeft dezelve in mij het verlangen niet weinig aangewakkerd, eenige dagen in Osnabrück te vertoeven, waar ik alle mijne Duitsche welsprekendheid nog voor het laatst tot dit einde zou te koste leggen en, zoo niet meer, tenminste dit te weeg brengen, dat men zich gedrongen gevoelt, U in het ware licht te zien.

Er bestaan eenige omstandigheeden [2], die ik U niet anders als mondelijk kan mededeelen, maar die het mij bijna tot eene onvermijdelijke pligt maken, Giessen nog eens weder te bezoeken. Ware dit niet, dan zoude ik hierop van den beginne af geheel niet gedagt hebben en ook thans zou ik mij liefst daaraan onttrekken; hetgeen mij echter zeer moeilijk zal wezen, hoezeer ik vooruitzie, dat deze omweg zich met den toestand mijner kas juist niet best verdraagt. Van mijne zijde zal ik doen, wat ik kan en moet, om liever van hier dadelijk over Hannover te reizen. — — —

29 Augustus. Ik rekende voorleden Donderdag eenen brief van U te ontvangen. Dit mislukte en Uwe letteren van den 19 ll. over Osnabrück werden mij eerst gister gebragt. Uit deze laatste zie ik, dat gij, wat de beschouwing der zaak aanlangt, nagenoeg met mij instemt, niet zoo in de wijze van die te behandelen.

[1] Ingesloten bij een niet opgenomen brief van F. W. aan J. R. Thorbecke d.d. 14 Aug. F. W. had aan tante Caroline f 1000—f 1200 ter leen gevraagd, die tot haar spijt moest antwoorden, dat zij deze ook niet had. Ze vroeg zich af, waarom J. R. geen leraar werd en Herman niet probeerde geld te verdienen voor zijn familie. Ook Grootmoeder dacht er zo over. F. W. had op de bekende wijze geantwoord, dat hij en J. R. gedaan hadden en deden, wat ze konden, en Herman had haar zelf o.a. het volgende geschreven: „Meine Lieblingsneigung, das Studium, hat noch nicht befriedigt werden können. Die Theologie oder eigentlich am meisten die Medicin (Ihnen kan und wolte ich gern alles ganz so sagen, wie mein Herz spricht) ist immer mein Hauptwunsch gewesen. Von der Medicin ist nur noch wenig gesprochen, weil dazu mehr Kosten erfordert werden, wie zu der Theologie; indessen hab ich immer am mehrsten mit Freuden daran gedacht. Die verehrte Grosmutter hat zwar f 600 versprochen, sobald ich der Universität betreten würde — dieses ist gewis eine sehr gute Hülfe. Weil aber die Eltern gar keine Aussicht haben zur Bestreitung der übrigen Kosten, so haben wir damit noch keinen Anfang machen dürfen, weil der Universitätsaufenthalt und Unterricht zu viel erfodert". Wanneer de studie onmogelijk blijkt, voelt hij het meest voor de oeconomie. Maar ook dat is onmogelijk, omdat hij helpen moet bij Moeders ziekte. Niet dat Moeder dit wil, maar het kan niet anders en hij is uit vrije wil thuis gebleven. Van schilderen wil hij geen beroep maken, dat is hem alleen ontspanning. „Auch haben wir immer gedacht, dass, wenn Rudolph eine Stellung bekäme, ich dann sehr vortheilhaft bey und durch ihm fortkommen könnte".

[2] Vgl. no. 212, blz. 252.

Ik behoef niet te zeggen, dat mijn tegenzin tegen eene reis naar Utrecht, ten halve op goed geluk, niet minder sterk is dan de Uwe en dat ik het ongewone en drukkende daarvan evenzeer bezef. Maar ik heb hoop, overkomende, Van Ewijck te bewegen of te laten bewegen, dat mijn bezoek te Utrecht en de benoeming, wat den tijd betreft, nabij tot elkander geschoven worden. Had ik mijne bereidwilligheid minder bepaald te kennen gegeven, zoo zoude welligt de gansche aangelegenheid tot na den winter kunnen uitgesteld worden, vooral daar dit professoraat altoos nog door Schröder waargenomen wordt en deze in Utrecht buitengemeen geachte hoogleeraar niet voornemens schijnt te zijn, van die waarneming uit eigen beweging afstand te doen; hij zelve of andere zijner ambtgenoten misschien tegen mij werken. Is het daar niet noodzakelijk, aan de bijzondere genegenheid des administrateurs zooveel mogelijk te gemoet te komen, terwijl ik klaarblijkelijk meer aan deze genegenheid, dan aan eene oogenblikkelijke dringende behoefte zijne dispositie verschuldigd ben? Mijn tegenwoordige toestand is zoo precair, leidt mij van de eene verlegenheid in de andere, dat ik het, geloof ik, kwalijk zou kunnen verantwoorden, indien ik denzelven door eenige ongemakkelijkheid verlengde. Daarenboven getuigt mijn tweede brief aan Van Ewijck, dat ik poogde mij alle mogelijke waarborg te verschaffen. Het minst vat ik echter, uit welken hoofde gij U uitdrukkelijk tegen mijnen voorslag verklaart, Bentinck en Van Muyden in den arm te nemen. Mij is dat zoo meer leed, daar ik thans in dezen niemand heb dan Van Ewijck, waarop ik eenigszins kan rekenen, en deze wederom niet de man is, dien ik alles zelve zeggen kan.

Uit den medegedeelden brief van Goudoever zult gij gezien hebben, dat dezelve mij logies aanbiedt, hetwelk ik, zooverre het vermijd kan worden, niet gaarne zou aannemen. Doch dat is nog tijds genoeg. Aan Goudoever heb ik nu niets meer te schrijven. Wat de geschiedenis betreft, is het op onze hoogescholen geheel ongewoon, dat b.v. een hoogleeraar der philosophie ook gene houde, en wanneer men ook eene zoodanige overeenkomst zou kunnen bewerkstelligen, zoo is dit geheel iets anders, als wanneer men als professor der historie optreedt. — — —

289. W. A. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE AAN J. R. THORBECKE.

Kleef, 30 Augustus 1824 [1].

Waarde Vriend. Tijd en ruimte hebben zulk eene leegte in onze vriendschappelijke betrekkingen te weeg gebragt, dat er ten minste eenige dagen eener gewenschte hereeniging zouden benodigd zijn, om eens weder regt aan te praaten. Mijne hoop strekte ook daarna uit, toen Uw vertrek uit Giessen — 't welk ik eerst laat hoorde — en mijne bespoedigde wederkeer in 't vaderland zulks oogenblikkelijk tot een luchtkasteel omschiepen.

Sedert de genoeglijke dagen, die wij voor 't laatst te samen in Leyden doorbragten, heb ik mijne, toen reeds gevormde reisplans ten uitvoer gebragt. Deze gedurende alle de veertien maanden breedvoerig schriftelijk na te gaan, ware veel te verveelend, weshalve ik slechts als ter loops opteekene, dat ik, met Parijs beginnende, over Lyon naar Switserland voortreisde, twee maanden in die heerlijke streeken vertoefde en dan de Simplon over in Lombardije afzakte.

[1] Ontvangen 4, beantwoord 22 Sept.

Milan, Turin, Genua, Pisa, Livorno, Lucca, 't Medicesche Florens, d'oude wereld [a] met haare alles overtreffende grootschheid, de gezegende landstreek van Napels trokken mij beurtelings met een nieuw belang aan, totdat ik de merkwaardige reis door Sicilien volbragt had, want toen, bij d'eerste toenadering naar ons landje door heimwee van beiderlei soort beginnende te kwijnen, bespoedigde ik de eerst gemaakte plans en keerde niet veel meer als ter loops over Bologne, Venetie, Triest en Weenen herwaarts terug. Sints heeft mijne huislijke loopbaan voor veertien dagen eene bepaaldheid gekregen, die gij veelligt nog niet zoo spoedig verwacht had. Mijne nigt Van Rhemen namentlijk, die gij als kind te Poelgeest zaagt, bekrachtigde reeds voor mijne afreis onse wederkeerige bond en nu, geheel als vrouw ontwikkeld, bevestigde zij deze met een wezen, 't welk mij van dien kant niets te wenschen ovrig laat. Waart gij in mijne plaats, Amice, zoo zoude ik U met de innigste overtuiging van een duurzaam geluk mijne voldaane wenschen voor Uw huislijke betrekkingen te kennen geven. Dit is alles, wat ik er hier van zeggen wil.

Het is geene te groote eigenliefde met een oude vriend lang over zichzelve te spreeken; met een vurig verlangen wenschte ik, dat gij spoedig hetzelfde moogt doen, daar Uwen tegenwoordigen wandel mij, zoo te zeggen, volkomen vreemd is.

't Nieuws uit ons land zult gij waarschijnlijk naauwkeuriger weten als ik. Welk een verlies is de dood van Kemper voor famille, Leyden en land. Betje [1] vooral schijnt voor deze wereld uitgeleefd. De Koning is zeer milddadig en kiesch voor weduwe en kinderen geweest [2].

Ook Kaathoven heeft zijne lang gewachte wenschen spoedig bitter zien breken [3].

Uylenbroek is zeer gelukkig met vrouw en kind. Zie daar, wat mij voor 't oogenblik inschiet. Moge deze de voorbode eener meer levendige briefwisseling zijn, opdat gij mij weder levendig toond, gelijk ik van Uw, te zijn d'opregte vriend.

290. F. W. AAN J. R. THORBECKE [4].

Zwolle, 4 (6) September 1824.

Mijn geliefde Zoon. — — —

Om Uw over mijnen finantiellen toestand en verlegenheid het nodige licht te geeven, zend ik Uw hierin de copy van mijnen brief, dien ik tegelijk met deesen heeden aan tante Caroline heb gesonden [5]. Mijne beleening heb ik tot heeden over veertien dagen geprolongeert, aan Hellendoorn moet ik op den 15 deser f 225 rente betalen, aan Poppelbaum ben ik zeedert den 18 Juny f 25 schuldig en dan heb ik, behalven een en andere postjes voor belastingen, huyslijke behoeftens etc., nog niets om door den winter te komen! Dog dit een en ander diene slegts uytsluytend *voor Uw alléén*. Maar in deese omstandigheeden had mijn ook mijne liefhebberij niet moeten overhaalen, om Uw mijne fluyt te zenden. Het heeft

[a] Hs.: wereldge.
[1] E. Kemper.
[2] Vgl. no. 286, blz. 329.
[3] Vgl. blz. 311, noot 1.
[4] Geadresseerd naar Osnabrück.
[5] Hij vraagt hierin nl. hulp aan alle broers en zusters van zijn vrouw.

mijn dan ook, meede voor Uwe cas, berouwd, maar het was geschied, evenwel in stilte en alleen aan Herman bewust, die mijn bemoedigde. Wij behoeven er dus niet van te spreeken en gij geeft mijn deselve in stilte.

Oom Daniel zal denkelijk wel in aanmerking brengen de groote schuldenlast, die reeds op mijn rust, en hoezeer ik met het dankbaarst gevoel altoos zal blijven erkennen en vereeren de gewilligheid en edelmoedigheid, waarmeede men mijn ten allen tijde heeft geholpen, zo is nogtans niet te overzien, dat onder die schuldenlast eene considerabele som interessen begrepen is, die van tijd tot tijd weeder tot rentegevende capitalien zijn geworden, waardoor het eigentlijk genotene van tijd tot tijd geweldig oploopt. Dog dit is enkel eene oplossing en inlichting *voor Uw*, waarvan gij vooral geen klagend gebruyk durft maken, want Uw oom Daniel is aantrekkelijk en ligt geraakt en in zulke omstandigheeden als de onse durft men dog niet zo vrij spreeken als anders. Voor het ovrige kan men met een goed woord veel bij hem uytrigten.

Naast dit is dan ook te considereeren de menigvuldige nadeelen, verliesen en opofferingen, die ik, zonder tegenverdiensten, zeedert twintig jaaren heb moeten ondergaan en die ik tesamen wel op 22.000 gulden kan nagaan. Dan moet ik mij nog ten uytersten verwonderen, hoe wij met het eigentlijk ontfangene hebben kunnen rondschieten, en dan zie ik klaar, dat de Voorzienigheid ons daarin bysonder heeft gezegend.

Ik deel Uw dit een en ander meede, om *des noods* daarvan gebruyk te maken, maar tegen oom Daniel of iemand anders moogt gij Uw over de voorgemeldde oplopende berekening van intressen vooral niet bezwarend of klagend uytlaten en in allen gevalle met de mogelijkste voorzichtigheid spreeken. Hetgeen uyt dit alles moet proflueeren, is de verwijdering van allen schijn, alsof wij een zeer groot capitaal hadden genoten en *gebruykt*, zonder daarbij het tegenoverstaande in aanmerking te neemen. — — —

Ik [1] geloof, dat ik Uwen oom Daniel al vrij wel ken, heb gelegenheid gehad, om hem in verschillende gevallen van nabij te observeeren, ben ook zelfs wel in verschil met hem geweest en weet daardoor, hoe gevoelig hij is. Maar hij verdient wezentlijk alle achting om zijn zeer braaf caracter en ik heb hem in mijn hart altoos veel liefde toegedragen, terwijl ik hem ken en ook hij ten allen tijde voor mijn gewillig en behulpsaam is geweest. Ik neem uyt waare overtuyging altoos zijn partij en doe dat om zo meer, daar hij in verscheide critique gevallen zijn hart en zijne handelwijze geheel voor mijn heeft open gelegd en mijne onpartijdige beoordeeling gevraagd. Ik heb dan ook dikwijls met leedwezen bemerkt, dat hij in den naauwsten kring onser familie niet na waarde en uyt het regte gezichtspunt aangezien en beoordeelt word. Kunt gij het dus op eene gevoeglijke wijze aanbrengen, dan zeg hem maar, dat gij zeer wel weet, hoeveel ik van hem houde en hoe ik hem in mijn hart liefheb.

Zijn broeder is een zeer braaf en agtenswaardig man, maar dikwijls zo hardnekkig en onverzettelijk zijne handelwijze verdedigende en vasthoudende, dat zijne eige overtuyging daaronder lijdt, hoewel hij die zeeker ook niet met *volle* bewustheid, maar, door hooggaande eigenliefde verblind, onderdrukt.

[1] Het volgende was, samen met de brief aan tante Caroline, op een apart briefje ingesloten, gewikkeld in een papiertje, waarop stond: N.B. „Dit opend en leest gij niet, dan in Uwe eensaamheid".

Zonder twijffel zal het plan van Uwen oom Christian voor Herman [1], nu omtrend twee jaaren geleeden, ook nog wel eens op het tapijt koomen. Gij weet en herinnert Uw dan dog wel genoeg daarvan, om daarover grondig, hoewel zeer, gelijk in allen opzichte, met bedaardheid ter overtuyging te spreken.

Nog moet ik Uw op aanleiding van Moeder herinneren, dat gij, Uwe mislukte aanstelling in Leyden en Deventer voor twee jaaren gewagende, deselve met de omstandigheeden dusdanig mogt voordragen, dat genoegsaam en overtuygend blijke, hoezeer het daarmeede wesentlijk ernst is geweest. In het algemeen en in allen opzichte wenscht Moeder Uw met de hoogste aangelegenheid hiermeede nog op het hart te drukken, dat gij vooral mogt waken en zorgen, om bij haare familie een regt gunstigen indruk van haren oudsten zoon te weeg te brengen en agter ⟨te⟩ laten.

291. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Göttingen, 5/6 September 1824 [2].

Beste Ouders. Uwe letteren van den 24 Augustus zijn mij den 30 geworden. Voor de narigten van Bentinck en van Ewijck dank ik U zeer. Eene nadere bepaling is er nog niet gevolgd. Ik berust in Uwe verklaring, dat gij Bentinck en Van Muyden niet met alles, zelfs niet met mijnen laatsten brief aan Van Ewijck kunt bekend maken; maar veroorloof, dat dit mij evenwel leed doet. Alles hangt thans af van het antwoord van den administrateur, maar dit antwoord kan uitblijven; het hof begeeft zich naar Brussel en dan hebben wij niemand, die, ik wil niet eens zeggen voor onze belangens zorgen, maar ons enkel inlichting zou kunnen geven: Van Ewijck kan mijnen brief niet goed hebben opgenomen, Utrechtsche professoren en Curatoren kunnen hem moeilijkheden hebben gemaakt, zoodat hij besloten heeft, de zaak, zoo al niet te laten vallen, ten minste tot na den winter uit te stellen. Intusschen wagt ik hier; tegen het eind dezer maand moet ik verhuizen, zonder te weten, of ik genoodzaakt zal wezen, een nieuw quartier te huuren. Niets is onaangenamer en meer bedenkelijk, dan wanneer alles op den brief van één persoon aankomt. Ik van mijne zijde echter kan nu niet meer doen en zal dus geduld oefenen.

Ik heb dezer dagen mijn lang verwagte herfstkoorts gehad en te bed moeten blijven, ben evenwel thans weder op goeden weg, hoezeer nog niet hersteld. De krankte brak plotzelijk voorleden Donderdag uit, als ik mij had laten bewegen, mijnen vriend, den professor Höck, te voet tot Dransfeld, derdehalf uren van hier, met zonnenopgang, nadat ik dien nagt weinig of niet geslapen had, te vergezellen. Het was verschrikkelijk heet en daar het mogelijk bleef, dat ik denzelfden morgen (de Nederlandsche post komt hier slechts tweemaal, Maandags en Donderdags, aan) eenen brief van Ewijck ontving, die mij noodzaken kon, U of hem dadelijk te antwoorden, vergde ik van mijne goede constitutie wat te veel en bespoedigde in de hitte mijnen gang welligt te zeer. Ik zal er mij te beter voor bevinden, nadat ik weder geheel tot kragten zal gekomen zijn.

Gister werd mij een brief van Schimmelpenninck [3], en wel uit Cleef, gebragt,

1 Vgl. no. 166 en blz. 331, noot 1.
2 Beantwoord 13 Sept. (no. 292).
3 No. 289.

waarheen hij reeds vóór half Augustus schijnt wedergekeerd te zijn, zonder mijne letteren of te Dresden of te Cassel gevonden te hebben. — — —

6 September. Ik ontvang zoo even Uwen brief van den 24 Augustus met de kopyen van en aan Ewijck. — — —

Ik zal niet dralen te vertrekken en wel, zoo mijne nog niet geheel herstelde gezondheid zulks veroorlooft, aanstaande Woensdag; zoo niet, Vrijdag, indien God wil, zeker. — Dit zijn nevens Maandag de dagen, waarop de diligence van hier op Hannover vertrekt. — Ik dank U ten hartelijkste voor Uwe pogingen, die ten uiterste doelmatig waren. Wat het overige aangaat, zoo willen wij daarover mondelijk spreken. Maar hoe te werk te gaan met het request aan den Koning? Kon dit nog vóór mijne aankomst ingezonden worden, ware het welligt te beter. Of oordeelt gij, dat dit van mij zou moeten uitgaan? Ik wil U de beslissing overlaten, want klaarblijkelijk komt het er enkel op aan, den Koning van onze zijde eene zoodanige satisfactie te geven, dat Zijne Majesteit mij gevoeglijk terugroepen of benoemen kan. Het verzoek om den bepaalden post moet dan daarmede verbonden worden. Ik heb plotzelijk zooveel te doen, dat ik geen doorkomen zie, en durf mij evenwel niet al te veel vergen, anders zoude ik U in dezen een request zenden. Misschien vindt gij goed, met Bentinck er over te spreken, of dit niet even goed door U, terwijl ik nog afwezig ben, zou kunnen geschieden. — — —

292. F. W. AAN J. R. THORBECKE [1].

Zwolle, 11(12) September 1824.

Mijn geliefde Zoon. — — —

Ik had gerekend, Uw aanstaande Maandag den 13 deser hier te kunnen zien, gelijk gij in mijnen vorigen brief op Osnabrug zult gevonden hebben, en daarom deed ik niets aan een request aan den Koning, maar nu om Uw langer vertoeven en om Uwe verhinderende ongesteldheid kan dit door mijn op goeden grond en moet nu ook geschieden. Ik heb dan ook dadelijk gistern een request geconcipieert en ben daarmede deesen morgen neffens den aanleidenden brief van Van Ewijck bij den gouverneur geweest. Hij vond ten opzichte van hem zelven een paar aanmerkingen, die ik niet kon afkeuren; dus verandert, zend ik hem hetselve morgen vroeg terug, want heeden is hij volgens gewoonte na buyten en dan zal ik met de expeditie aan den Koning geen oogenblik wagten. Ik agte dit request [2] als voorbereiding bij den Koning voor Uw wel goed. Misschien spreekt Zijne Majesteit aanstaande Maandag den 20 deser tegen Bentinck daarvan en dan, oordeel ik, zult gij in persoon een meer gunstigen ontfangst kunnen hoopen. Bentinck oordeelde en raadde, om hetselve request in copy aan Van Ewijck mede te deelen, hetwelk ik dan ook stellig en zeer gaarn zal doen, ten einde denselven teffens mede in te lichten over Uw vertoeven. Gij kunt dus, dit alles wetende, met zo veel meer gerustheid en genoegen tot aanstaande Zaturdag, maar vooral ook geen dag langer, in Osnabrug blijven. — — —

[1] Geadresseerd naar Osnabrück.

[2] Vgl. *A. Graafhuis*, pleidooi voor een staatsman, in: De Gids 1954 I, Amsterdam 1954, blz. 276-277.

293. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Osnabrück, 15 September 1824 [1].

Beste Ouders. Ik kwam de nagt van Maandag op Dingsdag hier aan, nadat ik het niet mogelijk had kunnen maken, vóór Vrijdagavond van Göttingen te vertrekken. De post bleef éénen dag in Hannover liggen, vertrekt vandaar Zondag nademiddag en bragt mij in de tweede nagt, des morgens om 3 uren naar Osnabrug. Ik sliep eenige uren in een logement en vond dan gistermorgen bij Grootmoeder den vriendelijksten ontvangst.

Van tante Caroline vernam ik reeds den provisionelen niet gunstigen uitslag Uwer correspondentie, heb haar evenwel Uwen brief nog gegeven, dewijl zij daarom verzogt. Wat mij nu te doen staat, is, waarover ik met Tante gesproken heb en hetwelk deze zeer wenscht, dat ik vooral met oom Christian mij onderhoude en hem niet alleen het tegenwoordige, maar ook het vroegere in het regte licht toon. Of dit een ander gevolg kan hebben als deze inlichting zelve, is voorzeker twijfelachtig, hoezeer de hoop niet op te geven. Ik zal de ooms verzoeken, gelijk ik dit reeds aan Tante te kennen gaf, mij hun vertrouwen daardoor te bewijzen, dat zij mij openhartig en rond met hunne beschouwing en vooroordeelen aangaande Uwe lotgevallen en omstandigheden bekend maken. Dan is het mijne zaak, waar en kragtig voor en over U, vooral over den tegenwoordigen nood, mij te laten horen. Dit is klaarblijkelijk de eenige weg, meer en minder kan niet gedaan worden.

Voor het request en de maatregelen, die gij opnieuw genomen hebt, lieve Vader, dank ik U ten hartelijkste. Ik ben volkomen hersteld en hoewel ik vóór deze drie nagten niet sliep en ook in de laatste tot 1 uur bij Abeken was, die zijnen geboortedag vierde, zoo gevoel ik mij echter volstrekt wel. Ik zal Zaturdag zekerlijk van hier vertrekken, zoo mogelijk, met eene gelegenheid, anders met den postwagen, dien ik echter gaarne zou vermijden.

Ik wensch zeer, dat gij U overtuigd zult houden, dat ik van de ééne zijde met behoorlijke in acht neming der gezindheden der familie, maar ook van de andere met eene rondheid en vrijmoedigheid over U zal spreken, waartoe mijne natuur mij noopt. Ik acht alle te hoog, om niet zoo te werk te gaan. Het resultaat breng ik U dan mondelijk mede. Het zal er vooral op aankomen, het oordeel van oom Christian, den eersten raadgever van Grootmoeder, te verzetten. — — —

Herman kan mij wel tegen den tijd, dat de postwagen gewagt wordt, eenige uren tegemoet gaan. — — —

294. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

's-Gravenhage, 25 September 1824 (Zaturdagmorgen) [2].

Beste Ouders. De Elburger beurtman, dien ik nog vroeg genoeg bereikte, bragt ons in de nagt van Donderdag op Vrijdag te 3 uren voor de boom van Amsterdam. Daar sprak ik oom Frans, dien ik wel vond, en begaf mij dienzelfden nademiddag te 3 uren in de Haagsche pakschuit, waarmede ik dan heden-

[1] Beantwoord mondeling 20 Sept.

[2] Behalve de gewone aantekening: Beantwoord 27 Sept., heeft F. W. ook nog op deze brief geschreven: Brieven van Rudolf geduurende zijn verblijf in Amsterdam van den 25 Sept. 1824 tot den 10 July 1825. (Het antwoord is niet opgenomen).

morgen vóór 7 uren hier aankwam. Het is eene zeer gemakkelijke vaart, die ik meer zal doen. Aan het huis van Van Ewijck moest ik helaas horen, dat hij met de zijnen uit de stad was en bepaald had, eerst Maandag over acht dagen weder te keren. Intusschen, daar het roodvonk te Utrecht, waar hij zich opgehouden had, heerschte, kon het zijn, dat hij dezer dagen terugkwam. De zaken van Van Ewijck worden aan zijn bureau waargenomen door den heer De Bas, dien ik voorts ging spreken, en van hem vernam ⟨ik⟩, dat hij Van Ewijck dezer dagen terugverwagtte en meende, dat ik den administrateur aanstaande Woensdagmorgen wel aan het bureau zou vinden. Hij zeide mij tegelijk, dat bij Van Ewijck ontvangen waren zoowel Uwe kennisgeving van het request aan den Koning, als dit request zelve; dat Van Ewijck hem geschreven had, wat te doen was, wanneer dit request [1] inliep; dat dit gedaan was en de zaak dus thans haar gang ging. Dit is alles, hetgeen ik weet en het welk ik niet verzuim U te berigten, ten einde gij reeds morgenmiddag van mijn eerste wedervaren onderrigt moogt zijn. Ik loop thans hier leeg; kennissen wil ik liefst niet bezoeken en ben nog in twijfel, of ik eenige dagen in Rijswijk of elders ga doorbrengen, dan of ik hier vertoef. In allen gevalle ben ik Woensdagmorgen weder hier, zoodat gij mij genoegen zoudt doen, mij Maandag of Dingsdag op hier in het Bossche veerhuis te schrijven. Het is mij zeer leed, dat Uw geduld opnieuw een paar dagen getergd wordt; ik hoop, dat het gevolg U daarvoor moge schadeloosstellen. Wat het finantiële betreft, kunnen wij het nog eenige dagen zoo aanzien, waarna ik U in de volgende week wel het nodige zal voorstellen.

Ik gevoel het zeer, in welke mate mijn verblijf bij U, mijne Ouders, ofschoon vol vreugde, te kort en weinig voldoende was. — — —

Vooral verlang ik voor het oogenblik, dat men in Osnabrug niet achterlijk zij. — — —

295. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

's-Gravenhage, 30 September 1824 [2].

Beste Ouders. — — —

Ik heb wel gevreesd, dat de hulp uit Osnabrug niet zoo spoedig zou komen opdagen — —. Van mijne zaken kan ik U mede niets bijzonder gunstigs mededeelen. Van Ewijck sprak ik gister te 2 uren, in de verwagting, dat de zaak verder gevorderd was, dan zij inderdaad is. Hij begon met te zeggen, dat, Schröder de philosophie in Utrecht waarnemende, Curatoren en professoren geen ander leeraar in dat vak schenen te verlangen. Dat eene andere gezindheid bij Curatoren enkel zou kunnen voortgebracht worden door het oordeel der professoren en dat deze tegen de meening van den heer Schröder niet ligt zouden beslissen. Evenwel zou enkel van eene voordragt der Curatoren afhangen, of het ministerie iets zou kunnen doen, hetwelk tegen den zin dier heeren niet kon optreden. Hij zelve ware in Utrecht geweest en had met den eersten Curator, De Beaufort, Goudoever en Schröder zelve gesproken, zoodat de zaak voorbereid was en van mijne kennismaking aldaar het overige zou afhangen. Van Ewijck gaf in den loop van het gesprek duidelijk te verstaan, dat naar zijn oordeel een bijzonder professor in dat vak er moest wezen, dat Schröder veel te doen had,

1 Vgl. no. 292.
2 Beantwoord 2 Oct. (no. 297).

maar het kwam op de Curatoren aan. Hij vroeg in 't bijzonder naar mijne betrekking met Goudoever, of ik op diens vriendschap niet kon rekenen. Meer dan een buitengewoon professoraat zou men in geen geval kunnen daarstellen, de voordeeligste collegies zoude de heer Schröder wel voor zich behouden, het tractement ware f 1600, waarvan men zou kunnen leven, maar niet meer. In het kort, de gansche zaak staat nog zeer twijfelachtig. Ik zogt hem van mijne zijde het moeilijke van mijne hieruit voortvloeiende situatie begrijpelijk te maken, maar zag wel in, dat ik mij in mijne omstandigheid opnieuw onderwerpen moest; hoewel ik niet gedagt had, dat deze laatste beproeving nog op mij wagtte, die waarlijk niet de zagtste is.

Ik vertrek dus dezen nademiddag te 4 uren met de pakschuit op Utrecht, waar ik morgenochtend omstreeks 7 uren denk aan te komen. Vraagt Goudoever mij opnieuw te logeren, zoo kan ik dit vooral nù niet afslaan. Maar het is onzeker, of zijn kamer open is, of hij niet Zaturdag of Zondag naar Leyden vertrekt, om het eeuwfeest[1] bij te wonen. Dan zou ik in een logement moeten logeren, hetwelk mij noodzaakt, op de finanties te denken. Want kwalijk zullen die een nieuw verblijf in Utrecht kunnen uithouden. Wat dus te doen? Ik zie geen anderen weg als Schlingemann en verzoek U, er op te denken, of gij daar niet f 100 voor mij zoudt willen opnemen. Het wagten, of ik te Utrecht iets meer stelligs verneem, zou mij in groote verlegenheid kunnen brengen. Gij wilt zoo goed wezen, mij op Utrecht te schrijven: logement te informeren bij den heer Van Goudoever.

Aangename dagen heb ik hier geenszins doorgebragt: dat wagten en geld verteren in den Haag is een verschrikkelijke taak. Het eenige hetwelk ons overblijft, is goeden moed te houden, want hoe minder alles buiten ons aan onze wenschen beantwoordt, zoo meer worden wij op ons zelve teruggewezen en vermaand te bedenken, dat wij zelve onze eenige steun zijn. Ik vooral kan niet zeggen, dat ik alleen ben, zoolang ik eene zoodanige liefde als de Uwe bezit.

Van Schimmelpenninck heb ik tot nog toe niets gezien, ofschoon ik dagelijks op het postkantoor naar eenen brief vroeg. Thans is het te laat, tenminste om hem hier nog te kunnen ontmoeten.

Eenige dagen na mij kwam hier de jonge Hoboken (Willem) van Zutphen aan en dit heeft mij ten minste eenig gezelschap bezorgd. — — —

Ook bezogt ik Ds Schultz nog op een half uurtje. Ik verlang van hier weg te komen. — — —

In Utrecht zal ik trachten, door mijne houding mijne misselijke[2] situatie zooveel mogelijk goed te maken.

296. W. A. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE AAN J. R. THORBECKE.

Gelderschen toren, 1 October 1824.

Waarde Vriend. Onlangs eerst wierd mij Uw laatste van Kleef nagezonden. — — —

Gij kent mij genoeg om te weten, hoe treflijk mij de verrassching was, Uwe terugkomst te vernemen. Nooit dacht ik aan onse vriendschap, of de hoop voegde er zich bij, U en 't vaderland aan elkander teruggeschonken te zien.

1 Van het ontzet van Leiden op 3 Oct. 1574.
2 Hachelijke.

Mogen de omstandigheden het toch medebrengen, dat Holland voortaan 't centrum Uwer handelingen blijve en gij U — evenals ik — in de vreemde steeds meer overtuigd hebben, dat wij, alles te saam genomen, tegen elk ander land kunnen opwegen. — — —

297. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 1 (2) October 1824 [1].

Mijn geliefde Zoon. Vooral den moed niet verlooren!

Hoe zeer Uwe tijdingen nog niet beantwoorden aan onse hoop, hoe zeer Uwe tegenswoordige pogingen nog zeer moeyelijk zijn, zo hebben wij deselve nogtans als onvermijdelijk kunnen voorzien, waarbij dus van Uwe zijde eene mogelijkst doelmatige houding en het te weeg brengen van gunstige indrukselen welligt spoedig de zaak eene goede wending zou kunnen doen neemen. Ik houde mijn dan ook verzekert, dat gij het aan niets zult laten ontbreeken. — — —

Van Osnabrug heb ik heeden wederom niets ontfangen, hoop dus al weeder op aanstaande Maandag, hoewel dat lange zwijgen mijn bij de bekende verlegenheid verwondert. Ik heb dus ook Hellendoorn nog niet kunnen voldoen, desniettemin heb ik hem nog om de inleggende f 100 op G. H. Vering in Amsterdam voor Uw gevraagd, of gij deselve mogt benodigd zijn, anders brengd gij deselve meede terug. — — —

298. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Utrecht, 2 October 1824 [2].

Beste Ouders. Ik heb niet verwagt, U zoo te moeten schrijven, als ik thans ga doen, en zou U gaarne het onaangename, hetwelk daarin ligt, sparen, indien gij het niet weten moest. Men wil mij hier te Utrecht niet hebben, houdt de vacature voor volkomen en beter vervuld, dan door iemand anders zou kunnen geschieden, en verlangt nevens Schröder geen afzonderlijk leeraar in de philosophie, ja mijne benoeming zou aan de meesten onaangenaam wezen, omdat Schröder daardoor zou gekrenkt worden. Van Ewijck namelijk had, toen hij mij schreef en wel zoo schreef, alsof enkel nog de finale benoeming ontbrak, niets voorbereid, noch met Curatoren, noch met professoren of Schröder zelve gesproken. Ware slechts het laatste geschiedt, dan zou Schröder er wel niets tegen gehad hebben. Niemand vat, hoe de anders zoo voorzigtige en naauwkeurige Van Ewijck hier in die mate te schielijk geweest is, dat hij zoowel de akademie als Schröder gekrenkt, als mij op de onaangenaamste wijze geexponeerd heeft.

Ik kwam hier gistermorgen aan en begaf mij tot Goudoever, die op de openhartigste wijze met mij te werk ging en zich, evenzeer als Van Heusde en Schröder, volstrekt braaf en rond ten mijnen opzigte bewezen heeft. Vooral Van Heusde zogt mij duidelijk te maken, hoe ik mij, op deze wijze geplaatst, hier in eene onaangename situatie zou bevinden, zonder mijne schuld van allen bijval van ambtgenoten en studenten verstoken. Van professoren heb ik niemand gezien, als deze drie; de Curatoren moest ik bezoeken, omdat Ewijck mij gezegd had, dat hij daar mijne aankomst vroeger voorbereidde. Ik vond tot nog toe

1 Beantwoord 5 Oct. (no. 300).
2 Beantwoord 3/4 Oct. naar den Haag (no. 299).

slechts den eersten Curator, De Beaufort, die mij natuurlijk niets beslissends zeide, maar echter tot de gezindheid van Van Ewijck scheen overgegaan te wezen. Den tweeden Curator, zwager van Van Ewijck, Swellengrebel, trof ik niet te huis. Intusschen doen die heeren niets, als volgens den zin der professoren, en deze zal dat niet ligt toegeven. Maar al zette Ewijck zijn begonnen werk met magt door, is die plaatzing voor mij wenschelijk? Het eenige, wat mij nu te doen staat, is, dunkt mij, naar den Haag weder te keren en aan Ewijck voorstellen, hoe ik hier alles tegen verwagting gevonden heb, en hem te verpligten, hetwelk dan ook een paar brieven van Van Heusde en Goudoever, hoop ik, zullen ondersteunen, mij nu niet zoo op het uiterste blootgesteld te laten zitten, maar mij, indien hij hier de zaak niet wil voortzetten, ten spoedigste ergens anders, zoo mogelijk aan een der Zuidelijke akademies als buitengewoon professor der historien te adjungeren. Er kan kwalijk een moeilijkere positie wezen, dan waarin ik mij bevinde. Ik heb dat alles hier voorgedragen en men schijnt dat te gevoelen. Het komt er slechts op aan, dat ook Van Ewijck gevoele, hoe hij zich zelve geexponeerd en mij de dupe van de gansche geschiedenis gemaakt heeft. Wij weten dus nu opnieuw weer niets en alles is duister.

Ik ben hier niet bij Goudoever gelogeerd, omdat deze zijne moeder bij zich heeft, intusschen genodigd, daar middag en avond te eeten. Indien ik dezen middag niet reeds weder op den Haag vertrek, zoo geschiedt dit morgen, zoodat gij mij onverwijld op het Bossche veerhuis zult kunnen schrijven. Indien het mogelijk ware, zoude ik vandaar gaarne naar Amsterdam vertrekken en daar blijven, om een wakend oog te houden, hetwelk in deze omstandigheden dubbel nodig is en hetwelk gij, zoo ik denk, zult goedkeuren. — — —

299. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 3(4) October 1824 [1].

Mijn geliefde Zoon. Wij hebben heeden Uw berigt uyt Utrecht met diep leedwezen en verwondering vernomen en ik heb dadelijk deesen middag een kort denkbeeld daarvan aan den gouverneur medegedeelt, die morgen na het Loo gaat, of daar de zaak op het tapijt mogt kunnen gebragt worden, hetgeen in allen gevalle onzeker is.

Ik beschouw de zaak als eene gemeensame cabale der drie professoren en ben over deselve ten uytersten verontwaardigd. — — —

Vooreerst zou ik uytdrukkelijk wenschen, om nu in Utrecht, als het doenlijk is, ook par forçe geplaatst te worden, juyst om die heeren een bril op de neus te zetten, om Uw credit niet weeder in gevaar te brengen, Van Ewijck gemaintineerd en die cabale vernietigd te zien. — — —

300. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

's-Gravenhage, 4/5 October 1824 [2].

Beste Ouders. Daar zit ik al weder in den Haag, waar ik dezen nadenmiddag aankwam. Uwe letteren van den 1 October, die mij alleraangenaamst waren, vond ik gister bij Goudoever. Ik verlies voorzeker den moed niet, vooral zoo-

[1] Beantwoord 5 Oct. (no. 300).
[2] Beantwoord 7 Oct. naar Amsterdam (niet opgenomen).

lang er nog te handelen is, maar het treft mij diep, dat ik U in plaats van vreugde, onophoudelijk nieuwe teleurstellingen moest berigten. Na mijne komst alhier schreef ik eenige regelen aan Van Ewijck met verzoek, hem morgen te kunnen spreken, waarop ik, hoezeer ik den brief zelve bestelde, den man niet te huis vindende, nog geen antwoord heb. Uit mijnen brief van Zaturdag hebt gij den toestand der zaak leeren kennen. Hetgeen gij voor hoogst onredelijk verklaart, is evenwel zoo, dat Schröder de waarneming der vacature gedurende zijn leven begeert vast te houden, zoodat, wanneer Van Ewijck de zaak mogt doorzetten, in geen geval meer zal te verkrijgen zijn, als dat ik tot buitengewoon professor benoemd worde, om altoos buitengewoon te blijven en om enkel die collegies te houden, welke bij de wet *niet* worden voorgeschreven en welke bij te wonen de student derhalve geen tijd heeft. De verzekering van Van Ewijck, dat ik na een paar jaren vervolgens het gewoon professoraat zou erlangen, waardoor Schröder geen regt meer zou hebben mijne collegies te houden, is juist de grootste steen des aanstoots. Schröder zou, schijnt het, liever zijne mathematische dan zijne philosophische lessen laten varen. Van Heusde en Goudoever meenen het buiten allen twijfel best met mij, maar zij bevinden zich tusschen twee vuuren en, hetgeen het belangrijkst is, zij oordeelen en hebben altoos geoordeeld, dat de vacature door Schröder zoo volkomen vervuld wordt, als door geen afzonderlijk leeraar zou kunnen geschieden. Volgens deze overtuiging en volgens hunne vriendschap met Schröder handelen zij en daartegen is niets te zeggen.

Den 5 October. Uwe letteren van den 3 ontving ik heden morgen. Ik houde mij overtuigd, dat Uw verdagt tegen Goudoever en Van Heusde ongegrond is. Van Ewijck heb ik dezen morgen gesproken en hem den stand der zake in Utrecht medegedeeld, gelijk ik U denzelven berigtte. Van mijne finanties en een tweede capitaal, waarop ik gedurig moest opnemen en bijna te veel, om er het crediet niet eindelijk bij in te schieten, de publieke opinie namelijk, heb ik er het nodige bijgevoegd. Van Ewijck heeft mij natuurlijk niets beslissends geantwoord, als dat men het berigt van Curatoren moest afwagten. Hij scheen mij voor het overige genegen, het begonnene door te zetten. Hij vroeg mij, of ik aan de Curatoren, volgens zijn vroeger uitgedrukt verlangen, mijne dissertaties had aangeboden, en toen ik dit ontkende, spoorde hij mij daartoe opnieuw aan, zoodat ik U verzoek, mij vier exemplaren van ieder der drie verhandelingen [1] met den Amsterdamschen beurtman te zenden en aan oom Frans te adresseren. Van de eerste Leydsche prijsverhandeling moet ik dan de exemplaren in Amsterdam kopen. Van Ewijck wil ook een exemplaar van ieder der drie prijsverhandelingen [2] hebben. Ook verzoek ik U, de nodige exemplaren van Reuvens Epimetrum [3] niet te vergeten. Van Ewijck vond mijn blijven in de nabijheid niet noodzakelijk. Evenwel geloof ik met U, dat dit vereischt wordt. Ik heb dus besloten, dezen middag met de pakschuit naar Amsterdam te vertrekken, waar

[1] J. R. beantwoordde vóór zijn promotie drie prijsvragen, twee Leidse (vgl. I, blz. 212 en 342), beide met goud bekroond, en één Utrechtse (vgl. I, blz. 296), bekroond met zilver. Daar hij hier over drie verhandelingen spreekt, bedoelt hij vermoedelijk de beide Leidse — de Utrechtse heeft men in Utrecht natuurlijk wel — en zijn dissertatie ter verkrijging van de doctorsgraad (vgl. I, blz. 392).

[2] Vermoedelijk hier de beantwoordingen van de drie prijsvragen, zie onder noot 1.

[3] Dit was indertijd door Reuvens bij het proefschrift van J. R. gevoegd (vgl. I, blz. 392, noot 2).

ik denk beterkoop dan ergens anders te kunnen leven. Hier in de buurt vermeen ik alles veel duurder te zijn en Amsterdam is na genoeg. Ook kan ik daar met Van Lennep spreken, met wien Van Ewijck mij vroeg, of ik in correspondentie was gebleven, en die hij zeide, dat misschien in deze zaak ten mijnen gunste aan Van Heusde zou zillen schrijven. Over den Koning heb ik met Van Ewijck niet gesproken, omdat ik niet geloof, dat dit van uitwerking kan zijn, voordat de ondergeschikte personagies het met elkander zijn ééns geworden.

Voor de gezonden assignatie, die ik nog niet gebruikt heb, dank ik U ten hartelijksten. Ik hoop, dat het mij mogelijk wezen zal door vermiddeling van Schimmelpenninck, van wien ik dezen morgen hier eenen brief[1] ontving, die assignatie of terug te zenden of te voldoen. Hij schrijft mij van Arnhem, met het hartelijkst verlangen mij te spreken, — — zoodat ik de hoop koester, hem binnen eenige weken te Amsterdam of in de buurt te zien. Uit die hoofdstad zal ik hem dadelijk schrijven.

Mijn blijven in den Haag of in de naaste buurt is, dunkt mij, nu minder goed. — — —

Van Ewijck moet vooral niet knorrig worden, maar zich aangespoord gevoelen, mijne belangen nadrukkelijk te vervolgen. — — —

301. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 7 October 1824 [2].

Beste Ouders. Bij hetgeen ik U reeds uit Utrecht en den Haag over onze zaak in questie schreef, voeg ik nog dit bij. Het hoofdpunt is de in allen opzigte verkeerde handelwijs van Van Ewijck, die, zonder iets te bereiken, mij aan zoo menige vernedering bloot stelt, die ik nu draag, leerende, ook het ondragelijke te dragen, maar waartegen mijn gansche wezen eigentlijk in opstand is. Ook het inleveren van het request aan Zijne Majesteit blijkt nu door hem om eene gansch andere reden gevorderd te wezen, als ik in den beginne veronderstelde, meenende, dat hij dit als het laatste middel aanzag, om aan den Koning de behoorlijke voldoening te geven. Daarentegen is nu duidelijk, dat hij, niets voorbereid hebbende, een instrument wilde bezitten, om de Curatoren tot een berigt te nopen. Door deze wending is niets van hem uitgegaan, maar alles eene formeele sollicitatie van onze zijde geworden, die bij den Koning in de tegenwoordige omstandigheden dan nog gaan kon, maar, zich tot de Curatoren uitbreidende, daar het een post van eer raakt, ongevoeglijk is geworden. — — —

Nadat ik gistermorgen hier aangekomen was, bezogt ik oom Frans en vroeg hem naar eene gelegenheid, om hier op eene goedkope wijs voor eenigen tijd gehuisvest te worden. Dientengevolge ging hij met mij uit en bezorgde mij eene kamer bij eene weduwe Schultze, waar hij vroeger, geloof ik, twintig jaren at. Hier betaal ik voor woning, ontbijt, middag- en avondeeten, thee, kortom alles, buiten vuur en licht, dagelijks f 1—10 [3] en kan dan met den dag afscheid nemen. Ik heb die kamer reeds in bezit genomen, die te vinden is op de Oudezijds Achterburgwal, het zevende huis van de Hoogstraat. — — —

1 No. 296.
2 Beantwoord 9 Oct. (no. 303).
3 f 1.50.

Het denkbeeld — — van kabale der professoren moet gij inderdaad verwijderen, want ik moest mij in alles bedriegen, indien daartoe eenige grond was. — — —

302. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 7 October 1824.

Mijn geliefde Zoon. Uwen brief uyt den Haag heeden ontfangen hebbende, zult gij in het nevensgaande pakje zoveel dissertaties en prijsvragen vinden, als hier voor Uwe behoefte voorhanden zijn. — — —

Schröder schijnt mijn hoogst aanmatigend, heersch- en belangzugtig, terwijl ik zijne beide amtgenooten even min begeer te verdedigen en dus ook in Uw vertrouwen op deselve niet kan deelen. — — —

Het is aangenaam, dat gij Schimmelpenninck te wagten hebt; met deesen en prof. Van Lennep zult gij dan wel geheel openhartig te werk gaan en wij zijn vooral spoedig verlangend, hoe de laatste Uwen toestand zal beschouwen en of hij volgens de meening van Van Ewijck ook medewerkend zal willen zijn. Maar mijn hart hangt van ouds af geduurig aan Ds. Sartorius en dus zult gij mijn veel genoegen doen, als gij denselven met een goed hart, hoewel met eene gepaste gelijkblijvende plegtige houding tegen hem en de zijnen wilt besoeken. Ik hoop, gij zult dat als voor mijn, dan ook wel gaarn doen. Oom Frans, tante Mietje en Poppelbaum zult gij dog ook somtijds gaarn besoeken en vertrouwelijk onderhouden; vooral zal de eerste Uw nu en dan wel gaarn bij zich zien. — — —

Moeder zend Uw hierbij nog een paar stuks goed volgens een lijstje van Herman [1] — — —. Moeder heeft geen een borstrok meer, die Uw kan dienen, dus zult gij Uwe beide beurtelings moeten laten wasschen.

Gevoelt gij ook, of Uw hollandsch dialekt geheel hersteld is? — — —

303. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 9 October 1824.

Mijn geliefde Zoon. — — —

Gisternavond heb ik van Bentinck vernomen, dat de Koning niet meer in den Haag komt, maar over Mastricht na Brussel vertrekt: dus hebt gij daarop niet te wagten. Uw verblijf in Amsterdam is tegen f $1^1/_2$ daags, behalve de ovrige behoeften en kosten, in Uwen toestand zoals in den onsen wesentlijk veel te kostbaar. Ik had gehoopt, dat gij, daar blijvende, ergens zoud kunnen logeeren. Wilt gij dus niet liever tot ons retourneeren tot Schimmelpenninck in Holland komt, om hem naderhand aldaar te spreeken, wanneer hij Uw bepaalder zijne aankomst kan melden? Gij weet en moet bedenken, dat gij arme ouders hebt, die Uw evenwel liefst willen laten medegenieten, zoveel zij hebben, ten einde Uw dus dat weinige geld nog te helpen spaaren. Zo lang mogelijk! — — —

Hier zijt gij dog niet meer verwijdert als in Amsterdam en Van Ewijck, zulks wetende, kan Uw even goed hier vinden. — — —

[1] Moeder zendt U hiernevens 2 hemden, 3 overhemdjes, waarbij 1 met strook, 4 halsdoeken, 1 fatsoenlijke slaapmuts, die U misschien wel zou kunnen te pas komen.

304. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 11 October 1824 [1].

Beste Ouders. — — —

Hier in Amsterdam heb ik gezien den ouden heer De Vos, bij wien ik gistermiddag en avond at, maar wiens zoon niet vóór het aanstaande voorjaar terugkeert. Met den eersten ben ik natuurlijk geheel openhartig te werk gegaan. Van Lennep heb ik nog niet kunnen spreken, omdat dezelve Vrijdag reeds naar buiten ging, waarvan hij evenwel, zoo ik denk, dezen morgen zal wedergekomen zijn. Verder dagt ik, Jer. de Vries, grieffier van Burgemeesteren, zwager van den overleden Kemper, en ook M. C. van Hall met mijnen toestand bekend te maken en op die wijze, waarvan men altoos het tegendeel in mij laakte, in het oog en hart der medeburgeren te verkeeren. Van Ewijck blijft, gelijk mij Goudoever stellig verzekerde, in den Haag. Zoo dunkt mij, moet ik niet dadelijk van hier vertrekken, vooral daar nu geene acht dagen meer verlopen kunnen, dat ik Schimmelpenninck zie. Mijn brief aan Eichhorn is hier en in Utrecht door de toezending van den Duitschen boekhandelaar Muller bekend geworden en heeft geene goede werking gedaan, daar de lieden er natuurlijk niets van begrijpen. Dit tegen te gaan en door mijne tegenwoordigheid eene gunstige gezindheid te onderhouden, is, geloof ik, zoo meer nodig, daar ik overal waarneem, dat men zich gewend heeft, Duitschland en Göttingen als mijn woonplaats aan te zien.

Mijne kamer is voorzeker te duur, gelijk ik dan ook reeds den eersten dag berekende, vooral daar ik dikwijls buiten huis eet en des avonds niets meer gebruik. Zoo at ik Vrijdagmiddag bij den advocaat Van Hasselt, gister bij den heer De Vos, dezen middag bij den advocaat Van Walree. Ik dagt dus eene kamer te huuren voor f 12—13 maandelijks en dan in een ordinaris [2] te eeten, hetwelk voor circa 8 st. zal kunnen geschieden. — — —

305. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 13 October 1824 [3].

Beste Ouders. Bij nader overleg komt het mij nog altoos ten uiterste raadzaam voor, Holland zoo spoedig niet te verlaten. Van Lennep was Maandag nog niet in de stad. Als ik mij gister morgen op nieuw naar zijn huis begaf, hoorde ik, dat hij, wiens zoon heden trouwt [4], niet vóór Donderdag te spreken ware. Schijnt U hetgeen ik in mijnen vorigen bijbragt, niet van zoodanig belang, dan zal ik tot U wederkeren. Het is ook mijn plan niet, hier tot in het oneindige te vertoeven, maar enkel zoo lang, dat ik mijn aandenken, als dat van eenen aan het vaderland verbondenen Nederlander, hernieuwd en bevestigd heb. Prof. Den Tex alhier, zwager van den jongen advocaat Van Hall [5], heeft zich in 't bijzonder bij den heer De Vos over mijnen brief aan Eichhorn, dat die volstrekt duister en onverstaanbaar zij, uitgelaten. Deze Den Tex is een discipel der Utrechtsche hoogeschool en met die heeren in gedurige correspondentie, zoodat men vandaar iets dergelijks wel tegen mij zou kunnen gebruiken.

Zoo ik echter, vroeger of later, tot U wederkeer, verzoek ik U, niet wenschen-

1 Antwoord 16 Oct. (no. 306) per beurtman verzonden.
2 Open tafel.
3 Beantwoord 16 Oct. (no. 306).
4 Mr. Jacob van Lennep huwde 13 Oct. 1824 met Jkvr. Henrietta Sophia Wilhelmina Roëll.
5 F. A. van Hall.

de U eenige ongelegenheid te veroorzaken, mij met eenige woorden te zeggen, hoe gij denkt het met mij, vooral wanneer er gestookt moet worden, te maken.

Ik woon nog terzelfder plaatze, maar heb de conditien inzooverre veranderd, dat ik hier enkel logeer en het ontbijt neem, terwijl ik in een ordinaris eet. — — —

Mijne Hollandsche uitspraak is reeds ten grooten dele, zoo niet geheel, wederom hersteld. — — —

De uitdrukking van Van Ewijck, dat door mij de vacantie goed tot de overkomst zoude besteed worden, die mij in Göttingen duister scheen, is mij nu volkomen duidelijk, daar ik zie, dat de meesten Göttingen als mijne gewone woonplaats aan te merken zich gewend hadden. — — —

306. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 14/15 (16) October 1824 [1].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Hierin twee brieven voor Uw, de eene volgens gewoonte franco, maar voor den anderen heb ik $15^1/_2$ st. moeten betaalen. Dat is dog in allen gevalle te kostbaar voor eene damescorrespondentie en in onsen toestand hoogst bedenkelijk; dus gij daarvoor wel zult willen zorgen, om zulke uytgaaven voortaan voor te koomen. — — —

15 October. Gisternavond ontfing ik met den tweeden inleggenden brief van Giessen een kistje voor Uw, evenwel zonder het op het addres genoemde Verzeichnis des Inhalts. Dit heeft zeeker voor de aangave zullen dienen, maar mijn zijn nog geene onkosten hoegenaamd gevraagd en dus vertrouw ik, dat het still gepasseerd is.

Bij ons wederzien ben ik dog zeer verlangend te verneemen, hoe Uwe betrekkingen in Giessen zo geheel verandert schijnen. Van de vorige hoofdpersoonen, den heer Ritgen, mevrouw Wilbrand en den professor zie ik niets, maar alles en menigvuldig van mevrouw Ritgen alléén, die Uw dog in den beginne hoogst onverschillig was. Daarbij doet die goede vrouw met haare brieven en zendingen wesentlijk uytgaven van belang.

Op het zien der inleggende brieven zult gij den mijnen vooreerst wel overzien en spoedig ter zijde gelegt hebben. Nu, dat mag ik dan ook wel lijden, mits gij, aan Uw verlangen voldaan hebbende, alsdan ook den mijnen ter getrouwe beantwoording weeder ter hand neemt. — — —

Wat Uw verblijf in Amsterdam betreft, zo is zulks om de geleerden, die daar zijn en die gij als medewerkende voor Uw kunt inlichten en interesseeren, van wezentlijk belang. Het komt er slechts op aan, of gij door Schimmelpenninck kunt in staat gesteld worden, om Uw aldaar te maintineeren [2]. Dit diend dan ook afgewagt te worden, terwijl voor het ovrige de zaak in Utrecht, na mijn oordeel, niet lang onbeslist kan blijven, daar immers Van Ewijck en ook de Curatoren weeten, dat gij daarop overgekomen en nu wagtende zijt. — — —

Een winterverblijf van Uw zou bij ons en voor ons met veel omslachtigheid verbonden zijn, dewijl wij ons alle zelfs moeten bedienen en ook geen andere

[1] Ontvangen 18 en beantwoord 19 Oct. (no. 308).
[2] Van 't nodige voorzien.

plaats weeten in te rigten om te stooken, als mijn kamer. Intusschen, wanneer de omstandigheeden mogten gebieden, dan zouden wij daarover nader moeten raadpleegen. Voor deese en alle ovrige zwarigheeden zou niets wenschelijker zijn, dan dat gij mogelijkst spoedig na Utrecht geholpen wierd. — — —

Mogt God Uw dog in Schimmelpenninck een regt deelnemenden en ook gaarn helpenden vriend laten vinden! — — —

307. W. A. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 17 October 1824.

Amice. Gisteren avond alhier aangekomen zijnde, haaste ik mij de wensch te uiten, dat wij ons spoedig mogen zien. Kunt gij derhalve een dezer dagen naar Haarlem komen, zoo wacht ik slechts twee avonden om den dag te bepalen, zoo niet, vinde ik Uw over veertien dagen plus minus te Amsterdam, daar ik wegens eene gedwonge tourné naar den Haag eerstdaags niet langer van zekere freule [1] mag zijn. — — —

308. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 18/19 October 1824 [2].

Beste Ouders. Uwe letteren van den 15 ll. zijn mij heden geworden. Van Lennep, die Woensdag mij bezogt, maar ook niet gevonden had, sprak ik eindelijk Donderdag en had alle reden, mij over zijne opregtheid en deelneming in alle opzigten te verheugen. De gansche zaak was hem nieuw of hij behandelde die ten minste zoo. Hij was van oordeel, dat Van Ewijck die zaak zou en moest doorzetten, en meende ook, dat dit heel wel kon gelukken, indien men bijzonder in Utrecht en bij Schröder zoodanige voorstellingen deed, die het krenkende, hetgeen er voor Schröder in kon zijn, verzagtten en het plan van Ewijck met de gezindheid der akademie behoorlijk vermiddelden. Dit nam Van Lennep op zich, gelijk ook Van Ewijck te schrijven, terwijl hij meende, dat ik thans niet meer kon doen dan stilzitten. De grootste zwarigheid, die Van Lennep had, bestond in de door hem veronderstelde ontevredenheid des Konings, maar toen ik hem het met Bentinck voorgevallene en door dezen aan Van Ewijck medegedeelde verhaalde, meende hij, dat dan alles gezond was. In het kort, ik heb Van Lennep nog nooit zoo open en wel gezien. — — —

Van Hall en De Vos zijn in dezelfde meening, dat Van Ewijck zal en moet doorzetten; De Vries heb ik wel gesproken, maar nog niet nader. — — —

Dat Van Ewijck mij ernstig en opregt in Utrecht wilde plaatzen, is aan geene bedenking onderhevig en het is voorzeker niet dit, waaromtrent wij reden hebben met zijne houding ontevrede te wezen. Maar de vraag is, of hij zijne welwillendheid wel bestuurde. Ik heb hem voor het overige datzelfde verzogt, hetgeen gij wenscht, mij namelijk te verwittigen, indien ik in persoon iets kon doen, en mijn adres opgegeven, waar het ook thans nog is. De zendingen aan de heeren De Beaufort en Swellengrebel zijn voorleden week insgelijks vertrokken. De professoren in Utrecht zijn verre verwijderd geweest, van te trachten mij tegen Van Ewijck op te zetten, integendeel heeft Goudoever mij dikwerf uitdrukkelijk aanbevolen, Van Ewijck in een goede luim te houden, als den

1 A. S. barones van Rhemen, zijn verloofde (vgl. no. 289, blz. 333).
2 Beantwoord 26 Oct. (no. 312).

eenigen, die mij thans op zijne rekening had en die hij ook nog wel dagt, dat de zaak zou vervolgen, in welk geval ik, niettegenstaande de misgunst van veelen, dien post niet moest zoeken te ontwijken, maar hartig [1] aannemen. Ook heeft hij mij meermalen verzogt, U zijne verontschuldiging te maken, dat hij U niet had geantwoord; dat hij dit nagelaten had, omdat hij zich in verlegenheid had gevoeld, wat te schrijven, gelijk hij uit dienzelfden hoofde mij verzogt in te zien, dat hij mij in Göttingen geene meerdere inlichting had kunnen geven. Maar U dit alles te zeggen, is misschien vrugteloos, tenzij ik U mondelijk spreek.

19 October. Ik sprak dezen morgen Van Lennep, die nog niets gedaan had, maar nu schrijven wilde, zoowel aan Van Ewijck als naar Utrecht. — — —

Mevrouw Solger schrijft mij (uit Dresden): „Heute verbrannte ich einen unnützen Brief, den ich Ihnen gleich nach Göttingen gesandt hatte, nach Raumer's Ankunft hieselbst. Er enthielt nur, dass der freie Platz in Bonn leicht bald vergeben seyn könnte. Im Fall Sie also irgend darauf reflectirten, möchten Sie sich bald entscheiden. Diess haben Sie denn gethan und ich freue mich doppelt, wenn hier die Nachricht Ihrer Anstellung anlangt", te Utrecht namelijk, welke ik haar in vertrouwen geschreven had, dat van mijne terugkering misschien het gevolg kon wezen. Bij dat al heeft prof. Höck daarna in Dresden stellig verhaald niet alleen, dat ik in Utrecht geplaatst, maar zelfs, dat ik daar reeds behouden aangekomen ware. Dat toch gerugt zoo zeldzaam gerugt blijft. — — —

Schimmelpenninck, die den dag tevoren in Leyden was gearriveerd, schreef mij gister, dat hij wenschte, mij dezer dagen halfweg, en dus te Haarlem, te zien; waarvolgens ik Donderdag tot die bijeenkomst heb voorgeslagen. — — —

Ik had eigentlijk besloten, prof. Den Tex niet te gaan bezoeken, maar nu gij er zoo sterk voor zijt, zal ik er mij op bedenken. Aan Van Lennep en De Vos en anderen heb ik over den brief [2] voor het overige alle voldoende inlichting gegeven.

Over het rapport der Curatoren verneem ik welligt ten zijnen tijde iets door Van Lennep, bij wien het nu vooreerst zeker van belang is te blijven, ten einde hem van tijd tot tijd aan te sporen. Ik ben het geheel met U eens, dat in allen opzigte niets wenschelijker zij, dan eene bespoediging van de plaatzing te Utrecht, maar vrees, dat men zal dralen. Met prof. Van der Boon ben ik wel [3], gelijk tevoren. Hij is de oude en ik ten minste ben geheel openhartig. — — —

Indien het niet mijne standvastige gewoonte ware, het gedane als niet te herdoen te beschouwen, dan zoude ik welligt in dezen tijd en deze omstandigheden dikwijls wenschen, in Göttingen gebleven te zijn en aan mijn boek [4] voortgewerkt te hebben. Maar zeer zeker kan mijne terugkomst alleen eene, wanneer ook eenigzins trage, beslissing aanbrengen en de gansche aangelegenheid ware zonder dezelve hoogstwaarschijnlijk weder in de schoenen gezakt.

Voorleden week bezogt ik op eenen goeden avond de familie Hüllmann, omdat ik deze goede lieden daarmede dagt genoegen te doen, maar vond alles tegen verwagting. Hullmann was dezelfde, maar de jufvrouw was dikker en

1 Moedig.
2 Aan Eichhorn (vgl. blz. 329, noot 2).
3 Dit in antwoord op een niet opgenomen vraag van F. W. in no. 306.
4 Vgl. blz. 325, noot 3.

voller geworden en sprak in eenen gansch anderen toon, als ik gewoon was te horen, die ik een zeker bescheiden en zagt wezen, haar eigen, tevoren altoos met genoegen had waargenomen. Het kleine huisje was van een sterke muskusreuk doortrokken, zij was in de rouw — —. Zij ontving mij wel, maar met geene bijzondere vriendelijkheid, en begon dadelijk bijna te schreeuwen, dat ik geen Hollandsch meer sprak, dat men mij voor geenen Hollander zou houden etc. etc. Als ik ze naar den toestand harer familie vroeg, vernam ik dan, dat zij de tweede dochter, een meisje van 18-20 jaren, vóór drie weken aan eene zenuwzinkingkoorts hadden verloren, hetgeen mij trof, zoodat ik haar veranderd wezen met de meeste zagtmoedigheid verdroeg, maar evenwel, na eenige blaadjes gerookt en mijne deelneming te kennen gegeeven te hebben, afscheid nam, met het vaste voornemen, hier nooit weder te komen.

Voorleden Zondag na den middag hoorde ik eene preek van Roll, waarin ja de declamatie, maar geenszins de zaken te roemen waren, gelijk ik dan over het algemeen geloof, dat hij aan dat talent de laatste veelal opoffert.

Het kistje van mevrouw Ritgen wilt gij wel zoo goed zijn tot mijne aankomst te laten staan, tenzij ik, langer hier blijvende, U mogt verzoeken, hetzelve mij met het schip te zenden.

Sartorius te bezoeken, heb ik nog niet over het hart kunnen brengen. Misschien gebeurt het mij, hem hier of daar te ontmoeten. Bij oom Frans ga ik nogal dikwijls. De voorschotten voldeed ik. — — —

309. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 18 October 1824 [1].

Mijn geliefde Zoon. Mijnen brief van eergistern den 16 deser met den beurtman acht ik in Uwe handen. Gistern is wederom een inleggende brief aan Uw uyt Giessen verscheenen en op deese aanleiding gaa ik thans een stap verder, als in mijnen vorigen brief.

Voorleede week Uwe brieven, om dien van Van Ewijck, moetende doorzoeken, vond ik verscheide spoedig op elkander gevolgde en even zo spoedig beantwoordde brieven van Thorbecks Clärchen, die mijn om den zonderlingen inhoud en menigvuldige exclamatien [2] frappeerden. Gij weet, dat ik in de waarheid en soliditeit van Uwe denkwijze en caracter een rond vertrouwen stelle, en zo houde ik mijn ook overtuygd, dat gij voor Uwen vader, dien gij dog zeeker als Uwen besten vriend kent, geene geheimen zult willen hebben, die tot duysterheid en onrust kunnen aanleiding geeven. Dat die brieven en de voortduurende levendige wisseling derzelve zulks moeten te weeg brengen, is zeer natuurlijk, daar ik volstrekt niet kan bevatten, op welke wijze *gij* Uw in Uwe antwoorden op zulke dweepende brieven kunt verhouden. Derhalven zult gij mijn dan ook wel spoedig ter mijner inlichting en geruststelling den waaren sleutel tot deese betrekking en briefwisseling willen mededeelen, zonder zulks tot ons wederzien uyt te stellen, hetwelk mijn te lang zou duuren. In *onse* betrekking dienen

1 Ontvangen en beantwoord 21 October (no. 310).

2 W. Thorbecke, derde zoon van J. R., heeft het leven van zijn vader beschreven. Hij vermeldt op blz. 131 van het manuscript, dat de brieven van mevrouw Ritgen aanwezig zijn onder de familiepapieren, en vertelt, dat ze „in den hartstogtelijksten toon gesteld zijn en overvloeyen van bewondering en liefde voor Thorbecke". Momenteel zijn deze brieven onvindbaar.

geene raadzelagtige bedenkingen te bestaan en zo is er zeeker ook Uw aan gelegen, om mijn met Uwe oplossing te hulp te koomen, die dan teffens ook helder genoeg voor mijn dient te zijn, om geene verdere vragen te behoeven, en daartoe zult gij Uw zeeker wel gaarn den tijd neemen. — — — [1]

Gij [2] weet, ik bemin de opregtheid en de openhartigheid en moet Uw ten gevolge van dien in vertrouwen mededeelen, dat ik bij het nazoeken Uwer brieven de genoemden wel gezien, egter niet geleezen had, maar zonder eenige aanleiding of toedoen van mijne zijde heeft Moeder deselve gistern geleesen, waarschijnlijk gewekt door de menigvuldig nakomende van dezelve hand, en gaf mijn deselve daarop ter beoordeeling. — — —

Gij gevoelt nu wel, dat gij niet laat merken te weeten, dat Moeder die brieven geleesen heeft.

310. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 20/21 October 1824 [3].

Beste Ouders. De dag van heden is mij als een kostelijk oogenblik verstreken. Ik begaf mij in de schuit van 8 uren en trof Schimmelpenninck te $10^1/_2$ uren op de Groote Markt te Haarlem wandelende en mij opwagtende. Buiten het ouderlijk huis is mij zoodanig een wederzien hier te lande nog niet te beurt gevallen en de vreugde van aan het vaderland wedergegeven te zijn, gevoelde ik in Holland heden eerst in volle mate. Schimmelpenninck verblijdde mij te meer met het berigt, dat hij tegen den avond mij naar Amsterdam zou vergezellen, waar hij beloofd en op heden geschikt had, bij mevrouw Van Swinden, de schoondochter van mijnen overledenen leermeester, een paar dagen te logeren. Wij hadden nog geen uur gepraat en ik natuurlijkerwijze mijne finanties nog niet aangeroerd, als hij mij zeide: „Ik ben in eene andere positie als gij en hebt gij mij nodig, zoo beschikt gij, gelijk van zelfs spreekt, over mij, zooals ik in het tegenovergesteld geval over U zou beschikken. Wij kennen ons te wel, dan dat gij deze mijne vraag kwalijk zoudt kunnen nemen." Deze waarlijk zeldzame edelmoedigheid trof mij en ik antwoordde, dat ik ja in het geval kon wezen, op hem te rekenen. Waarop hij dan op de edelste wijze hernam, dat er niemand kon wezen, wien hij liever zou te hulp komen dan mij, zoodat wij hierover niet verder behoefden te spreken, maar dat ik van nú af slechts te doen had, hetgeen van zelfs sprak en waarin hij evenzeer op mij zou bouwen. Gij ziet ook hieruit, welk nobel bloed er in deze aderen stroomt en hoezeer ik reden heb, op zulk eenen vriend trotsch te wezen.

Des avonds reden wij in zijne chais naar Amsterdam, waar ik hem bij Van Swinden heb gebragt en hoop, zooveel deze betrekking veroorlooft, dikwijls te zien, in allen gevalle Zondag weder tot Haarlem te vergezellen.

Eene tweede ontmoeting heb ik U te verhalen, die U ook genoegen zal doen. Dingsdag bragt mij een der zoons van M. C. van Hall, Med. Dr. alhier [4],

1 In het volgende vertelt hij, dat hij van Moeders broers en zusters in Osnabrück een wissel van f 400 en de belofte van het zelfde bedrag ontvangen heeft — de brief van tante Caroline is ingesloten — waardoor hij voor de komende winter f 250 zal hebben om van te leven.

2 Het volgende op een apart blaadje papier.

3 Beantwoord 26 Oct. (no. 312).

4 H. C. van Hall.

die eene verhandeling dienzelfden avond in Felix Meritis deed, een kaartje van toegang. Ik begaf er mij heen en in de spreekkamer, omgeven door een drom van menschen, ontwaard mij plotzelijk Ds. Sartorius, die even [1] was binnengekomen. Verrast, drong hij dadelijk door en ik van mijne zijde, dit ziende, bewoog mij hem te gemoet. Na de verhandeling kwamen wij weder beneden, waar hij mij nodigde, een glas wijn met hem te drinken, hetwelk mij alles, gelijk zijne vragen, aanleiding gaf, hem geheel openhartig mijn wedervaren zoowel in Duitschland, als hier te lande me⟨de⟩ te deelen. Eindelijk nam ik afscheid van hem, met toezegging, dat ik aanstaande Zaturdag hem een bezoek zou komen doen. Zoo is dan in dit opzigt Uw wensch vervuld, hoezeer daarvan niet zeer veel op mijne rekening te schrijven is.

21 October 's morgens. Zoo even ontvang ik Uwe letteren van den 18 October en ik beantwoord die dadelijk. Ik ontken niet, dat Uwe handelwijze mij heeft getroffen. Ik heb er op gerekend, dat gij niet zoudt willen brieven, aan mij gerigt, lezen, tenzij ik U zelve door eene vrijwillige toelichting den sleutel en den toegang daartoe gaf. Gij weet, dat er niets in mijn leven en mijne handelwijze is, hetwelk het niet alleen mijne gewoonte, maar mij behoefte is, U met volkomen rondheid open te leggen. Gelijk ik dit altoos deed, zoo heb ik U vroeger geschreven en te Zwoll mondelijk gezegd, dat hetzelfde ten opzigte der veranderde betrekkingen in Giessen mijn voornemen was. Dit, mijne Ouders, moet U genoeg zijn. Schriftelijk zal ik U niet inlichten, niet omdat ik daartoe geenen tijd heb, maar dewijl de zaak zelve eene andere mededeeling vereischt. Ik moet ronduit zeggen, gij hebt niet wel, niet billijk gedaan, met U op eenen anderen weg, als door mij zelve, van eene aangelegenheid, die ik U vertrouwen wilde, eene halve, verkeerde, zijdelingsche en ontrustende kennis te verschaffen, niet wel, indien die zaak alleen de mijne geweest ware, nog minder, daar gij eigentlijk enkel de zaak van een ander persoon is, nog minder, daar het de zaak van eene vrouw is [2]. Wat Uwe ongerustheid betreft, die gij U zelve hebt op den hals gehaald, zoo wil ik U eensdeels zeggen, dat die zaak volstrekt van geenerlei verbindende natuur of gevolgen voor mij is, en indien die ongerustheid van eenen anderen aard mogt wezen, staat hier de verzekering, dat het U daarna leed zal zijn, ooit omtrent de eer of de braafheid van Uwen zoon eenig verdagt te hebben gekoesterd. Had ik het vertrouwen, door U in mij gesteld en waartoe gij inderdaad alle reden hebt, voor minder sterk en tedergevoelend gehouden, ik zoude mijne brieven medegenomen en de navolgende elders hebben laten adresseren. Intusschen, hetgeen gebeurd is, is gebeurd en

[1] Zo juist.

[2] W. Thorbecke gaat in zijn verhaal (vgl. blz. 349, noot 2) verder: „De ware aard der betrekking, waaraan deze brieven uiting geven, blijkt van elders: het is die van eene boetvaardige tot dengenen, dien zij als haren verlosser beschouwt, en waarvoor zij tot het einde van haar leven aan T. de vurigste bewondering en liefde toegedragen heeft. — — —"

En in een brief van mevrouw Solger aan Thorbecke van 2 Juny 1823 wordt gehandeld over de pogingen van Thorbecke om eene vrouw (blijkbaar mevrouw Ritgen) terug te brengen van hare dwalingen en van den weg, waarop zij zich bevindt.

De brief van 5 January 1853, waarin prof. Ritgen het overlijden zijner vrouw aan Thorbecke berigt, luidt als volgt: „Mijn lieve, lieve goede Rudolf. Het wezen, dat het meest aan U zijne heiliging te danken heeft en U daarvoor, gelijk Magdalena den Heere, liefhad, is te middernacht van 22 op 23 der vorige maand ontslapen."

gij zult, gelijk ik verzoek, nù ten minste zoo goed willen zijn, van niet verder te gaan.

De hulp van Osnabrug, waaraan ik te minder twijfelde, naar mate zij langer uitbleef, verheugt mij hartelijk. De f 100, die gij voor mij aan Hellendoorn te betalen de goedheid hebt gehad, wensch ik U spoedig terug te zenden. De verhandelingen met Schimmelpenninck zult gij van zelfs goedvinden, geheel aan mij over te laten. — — —

Het kistje van Giessen heb ik U reeds verzogt, ongeopend te laten staan, totdat ik er U over schrijf.

311. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 23-27 October 1824 [1] (Zondagavond).

Beste Ouders. Nadat ik U verleden Vrijdag geschreven had, vernam ik aangaande Utrecht berigten, die minder gunstig luiden. De heer De Vos namelijk, die in den loop der vorige week in den Haag was, heeft daar Van Ewijck en ook over mij gesproken, hem te kennen gevende, hoezeer hij zich over zijne laatste dispositien ten mijnen opzigte verheugde, en hem vragende, hoe het nu te Utrecht stond. Waarop Van Ewijck antwoordde, dat hij over den stand dier zake geenszins voldaan was, dat de theologische faculteit er zich tusschengeworpen had en het gevaar eener te voorziene neologie zoo hoog verhief, als of men eene beroering van den ganschen lande te vrezen had. De Vos hernam, gelijk hij mij verhaalde, dat hem dit dan kwaadaardig en enkele opstokerij scheen. Hetgeen Van Ewijck door zijn stilzwijgen toegaf, maar vervolgens zeide, dat hij de zaak wel *kon* doorzetten, maar dat die evenwel op deze wijze voor hem allermoeilijkst werd. Deze zijn de hoofdresultaten, waaruit blijkt, dat men den ouden zuurdesem op nieuw tegen mij doet rijzen, terwijl evenmin in te zien is, hoe ik dit kan tegengaan, als hoe ik, zoo Van Ewijck zich door deze vooroordeelen van zijne eigen overtuiging laat afbrengen, ooit op eene gevoegelijke wijze zal kunnen geplaatst worden. Of nu de theologische faculteit inderdaad de aangestipte vrees koestert, dan of anderen zich uit eigen belang van eene dergelijke oppositie, na dezelve eerst gestookt te hebben, als middel bedienen, staat niet bij mij op dit oogenblik te beoordeelen, zeker is het, dat het gevolg voor mij hetzelfde blijft. Ik twijfel altoos nog, wat voor mij te doen. De Vos wenscht zijnen naam niet genoemd te hebben, maar desniettegenstaande kan en moet ik deze berigten aan Van Lennep mededeelen, als mij toegekomen. Dit is wel, maar in allen gevalle eene middelijke maatregel. Verder is mij in den zin gekomen, aan Goudoever te schrijven, maar hier is de vraag, hoe en wat?

25 October. 27 October (Donderdag). Ik schreef verleden Maandag aan Van Goudoever met bedanking voor de genoten vriendelijkheid ten zijnen huize; verder, dat ik zedert over de zaak in questie niets had vernomen, als hetgeen mij bijna onwaarschijnlijk voorkwam en waarop ik het minst van allen gedagt had: dat de theologische faculteit zou tusschen beide getreden zijn met hernieuwing van oude gerugten en bedenkingen omtrent neologie en gevaar voor de theologie. Dat, gelijk deze vooroordeelen, toen zij voor het eerst te Leyden ontstonden, enkel uit de lucht waren gegrepen, ik verondersteld had, dat de tijd

[1] Beantwoord 31 Oct. (no. 317).

en zoo menige ronde verklaring van mijne zijde dezelve geheellijk zouden hebben verdoofd. Dat ik met grond overtuigd was, dat Zijne Weledele het minst zou toegeven, dat men mij van dezen kant onregt deed; dat ik Zijne Edele intusschen verzogt, mij het nadere mede te deelen.

Van Lennep heb ik zedert gesproken, hoezeer slechts op een oogenblik. Hij had op zijnen brief aan Van Ewijck nog geen, maar op dien naar Utrecht antwoord van Van Heusde ontvangen, van de bekende beginselen uitgaande, dat men, aan Schröder een der waargenomene vakken ontnemende, ondienst aan de letteren zou doen enz. enz. Schimmelpenninck, die alles mij betreffende met eene zich zelve gelijke belangstelling van den echten stempel omvat, oordeelde, dat ik aan Falck moest schrijven, maar ik ben tot nog toe huiverig, of ik daardoor welligt aanstoot aan Van Ewijck zou kunnen geven. Dat er van de aanstelling te Utrecht iets zal worden, geloof ik reeds niet meer [1] en in dit geval wensch ik, dat de administrateur zoo eer zoo liever besluit of verklaart, er van af te zien en mij eenen anderen weg te openen. Intusschen kan en zal ik niets doen, om dit tijdstip, zelfs middelijk, te verhaasten. Maar krenkend wordt deze onderhandeling voor mij nu hoe lang zoo meer.

Schimmelpenninck, die voorleden Dingsdag, door mij tot Haarlem vergezeld, naar Leyden is wedergekeerd, heeft er zoo op aangedrongen, dat ik toch ten minste één of twee dagen bij hem te Leyden mogt komen, dat ik bijna geloof dit te zullen doen, ten opzigte van zekere personen een streng incognito bewarende. Voor het overige ware het zeker niet ondienstig, indien Bentinck nog eens weder aan Van Ewijck wilde schrijven, uit de vooronderstelling, dat de zaak haren voorspoedigen gang ging, en slechts spoed van beslissing aanbevelende. Ik moet U intusschen overlaten, dit alles te beoordeelen en te bedistelen [2].

Ik heb de afzending en voltooying van dezen vertraagd, dewijl ik rekende, dezer dagen eenen brief en antwoord van U te ontvangen op mijne beide letteren van de vorige week. Thans wil ik U evenwel van de hierin bevatte berigten niet langer verstoken houden. — — —

312. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 25 October 1824 [3].

Mijn geliefde Zoon. Uwe beide brieven van de 18 en 21 deser zijn ons geworden. Het gemeldde van prof. Van Lennep is aangenaam en geeft goeden moed, gelijk ook het advis der overige heeren. De bedoelde schikking van prof. Van Lennep met prof. Schröder in Utrecht en de academie aldaar is in onsen toestand wel noodzakelijk, om het oogmerk spoedig te doen bereiken, dus zullen wij ons dat moeten laten welgevallen en wel in hoop, dat gij, naderhand Uw

[1] Terecht, daar volgens bijlage no. 2109 bij het verslag van de vergadering van de Utrechtse Curatoren (vgl. blz 448, noot 4), Van Ewijck van dezen het volgende antwoord d.d. 21 Oct. 1824 had ontvangen: „In voldoening aan Uw Hoogedelgestrenges dispositie van den 21 September l.l., waarbij in onse handen ten fine van consideratie en advies word gesteld het hiernevens teruggaande rekwest van den heer Thorbecke, hebben wij de eer te berigten, dat het ons voor het ogenblik niet dringend noodzaaklijk voorkomt, den plaats van hoogleeraar in de wijsbegeerte aan onse Hoogeschool te vervullen, dog bovendien ook zijn wij van gevoelen, dat de heer Johan Rudolph Thorbecke niet zeer geschikt is om desen leerstoel alhier te vervullen."

[2] Bedisselen.

[3] Ontvangen 30, beantwoord 31 Oct. (no. 316).

credit vestigende, zo veel spoediger tot een ordinaris professorat moogt bevordert worden.

Over prof. Goudoever begin ik na Uwen brief van den 18 deser wat gunstiger te denken en dat zou ik zeeker ook vroeger en gaarn hebben gedaan, indien gij mijn slechts *die* inlichting *vroeger* had gegeeven, maar ik vond geen enkele grond ter verdediging en kon dus ook mijn oordeel bij de ontmoetingen, die gij uyt Utrecht meldde, geensins onderdrukken.

Het gerugt in Dresden is op zich zelven onverschillig, indien slechts het gevolg niet is, dat Uw eens te vroeg een brief na Utrecht word gesonden als professor aldaar, gelijk te vooren als bibliothecar na Leyden [1]. — — —

Boven alles treffend is het gemeldde wederzien van Uwen vriend Schimmelpenninck, waarmeede wij Uw hartelijk geluk wenschen. Ik geleidde Uw den voorleeden Donderdag in mijnen geest en Uw berigt strookt volmaakt met de denkbeelden, die mijn op dien dag voor Uw beesig hielden en die ik in mijne eenzaamheid biddend voor Uw vervolgde. God zegene die edele vriendschap, die Uw wederzijds in de toekomst meenig zeldzaam en heerlijk genot kan aanbrengen.

Hierin een brief aan oom Frans en een aan Uw uyt Giessen. Het was zeeker beeter geweest, de vorige brieven niet gezien noch geleezen te hebben, dan ware alle ontrustende duysterheid voorgekomen. Gij weet intusschen uyt mijnen vorigen brief, wat de aanleidende oorzaak is geweest. Geschied is geschied en dus niet weeder te vernietigen; het geen ons overblijft, is vervolgens Uwe opheldere inlichting, die gij buyten dien hebt willen geeven en die gij ons in dit geval om zo minder zult onthouden, en tot zo lang moeten en willen wij ons vertrouwen met vertrouwen herstellen, dusdanig als of er geenerley tusschenkomst of ontrusting had plaats gehad, en ons versekerd houden van de stellige verklaringen, die gij ons voorlopig doet. — — —

313. W. A. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 28 October 1824.

Waarde Vriend. Volgens afspraak voldoe ik hiernevens aan onze overeenkomst van financien met het stellige verzoek, hierin voortaan even vertrouwelijk te werk te gaan, als ik zelve in het omgekeerde geval zoude gedaan hebben. In onze betrekking behoef ik hieromtrent verder niets als de wensch en 't verlangen bij te voegen dienaangaande geen antwoord te ontfangen, het zij dan Uwe onwaardige positie ons naderhand noodzaakte er mondelings op terug te komen.

Vriendschappelijk bragt ik met Uw eenige even zoo aangename oogenblikken door, als ik dit nog gisteren in een zachtere betrekking deed; daarom, Amice, dring ik er op aan, dat gij ons plan volbrengd, mij hier te komen opzoeken. — — —

314. A. VAN GOUDOEVER AAN J. R. THORBECKE.

Utrecht, 29 October 1824 [2].

Waarde Vriend. Vreemd in de daad zag ik op, toen ik uit Uwen brief vernam, dat de theologische faculteit zich tegen Uwe beroeping zoude verklaard heb-

[1] Vgl. no. 53, blz. 64.
[2] Ontvangen en beantwoord 30 Oct. (vgl. no. 316).

ben. Hiertoe wist ik niet, dat eenige gegronde aanleiding bestond, en had hier te Utrecht ook niets van zulk eene tusschenkomst vernomen. Intusschen is mij nu, bij dadelijk onderzoek, gebleken, dat de zaak, quod ad effectum attinet [1], maar al te waar is. Zie hier, hoe zich de zaak heeft toegedragen. Na Uw vertrek heb ik tegen niemand van het plan gesproken, maar prof. Simons is met het gerucht van Uwe beroeping hier gekomen, waardoor hetzelve spoedig ter ooren der theologische professoren gekomen is. Deze of sommige van hen schijnen vroeger aan den heer Van Ewijck hun verlangen te kennen gegeven hebben, dat de vacature van Huisman vervuld mogt worden. Ik denk, maar het is een louter vermoeden van mij, hetgeen ik U verbiede aan iemand mede te deelen, om de philosophie in handen van een theologant te zien en hem dan *gerustelijk* de theologia naturalis te kunnen overdoen. Nu hoorde men van Thorbekke en van de oude Leydsche zwarigheden. Nu werd Uw werkje over den Organismus der Geschichte [2] gelezen en men meende vrijheid te hebben, om, niet faculteitsgewijze (dit is niet geschied), maar ieder in zijn privé (en ook alle hebben dit niet gedaan) bij sommige der Curatoren te gaan, om dezelve te verzoeken, dat zij toch wel mogten informeren, alvorens U beroepbaar te stellen, en hunne zwarigheden tegen het genoemde boekje op te geven. Dit is het, wat ik van de zaak ben gewaar geworden [3] en U in vertrouwen mededeel, want ik wilde niet gaarne door deze mededeeling in onaangenaamheid geraken met de Theologie. Ik heb mijn best gedaan, U, waar ik konde, te regtvaardigen, maar, doordien ik dat boekje niet gelezen heb en het hier niet vinden kan, want het exemplaar van Van Heusde [4] heeft Schröder in den Haag gelaten, kan ik niet alles wederleggen. Schrijf mij dus eens, hoe in hetzelve de gang Uwer denkbeelden is en wat daar in kan staan, hetgeen aanleiding tot vrees voor natuurphilosophie-gezindheid zou kunnen geven.

Ik mag, als vriend, U niet ontveinzen, dat ik hoe langs zoo meer zwarigheden in Uwe beroeping hier ontdek. Alle houden het voor eene beleediging voor Schröder en zijn dus, zonder al tegen Uwen persoon te hebben, tegen Uwe beroeping. Zoo wordt het voor mij moeyelijk voor U te werken, want men geeft dan toe, dat gij regt goed philosophie zoudt doceren, maar komt gedurig daar op terug: Schröder wordt er door beleedigd en daarom alleen ben ik er tegen. Waarlijk, mijn Vriend, zoo ik ooit aan een kwaad fatum kon gelooven, ik zoude er door Uwe ongelukken bijna toe gebragt worden. Maar het

[1] Wat de uitwerking aangaat.

[2] Vgl. blz. 329, noot 2.

[3] In het *Verslag van het verhandelde bij Heeren Curatoren der Hoogeschool te Utrecht*, 1e deel, 1815—1826, blz. 391, lezen we: ‹„In de vergadering van 15 October 1824› word gelezen een rekwest door den heer Thorbecke aan Z.M. den Koning gepresenteerd daarbij verzoekende om aan de Hogeschool van Utrecht als hoogleeraar in de wijsbegeeerte te worden geplaatst bij dispositie van den heer Administrateur van het onderwijs van den 15 September ten fine van consideratie en advies in handen van dit collegie gesteld, waarop na rijpe deliberatie word besloten, dat na de ingekomen berigten het voor deze Hogeschool niet wenschelijk is, dat gemelde heer Thorbecke alhier worde geplaatst, en het dus het voegelijkst schijnt, aan den heer Administrateur te antwoorden, dat de plaats van hoogleraar in de wijsbegeerte alhier nog niet behoeft te worden vervuld en men bovendien den gemelden heer Thorbecke daartoe niet zoude begeeren."

[4] Merkwaardig is de vermelding van dit exemplaar door *P. Fredericq* (Thorbecke vóór 1830, 's-Gravenhage 1906, blz. 33, noot 1) als niet opengesneden.

bestaat niet. Blijf moed houden, God zal uitkomst geven en ik zal mij verheugen, wanneer ik als middel daartoe zal kunnen gebruikt worden. Eenmaal heb ik Uwe zaak op mij genomen en zal U niet verlaten. — — —

315. K. F. C. HOECK AAN J. R. THORBECKE.

Göttingen, 29 October 1824 [1].

Liebster Freund. — — —

Für Ihre Empfehlungen an die Professorin Solger und Tiek bin ich Ihnen sehr verbunden. In ersterer fand ich eine Dame, die als das vollendete Ideal ächter Weiblichkeit mir erschienen ist. Als sie zehn Jahr jünger war, musz sie jeden Mann von Gefühl und Herz mit unendlichem Zauber gefesselt haben. Glücklich der Mann, dessen Geliebte eine solche Gattinn wird, wie die Solger ge[wesen] ist! Mit auszerordentlichem Interesse hörte sie von [Ihnen] und sprach Sie von Ihnen.

Tieck hat mir einen groszen Genusz gewährt durch eine Vorlesung (Shakespear's Hamlet von Schlegel [2]); vollkomeneres kann man nicht hören. Es war eine ziemlich grosze Gesellschaft vorhanden von vorzüglich jungen Reisenden, Professoren aus Halle, Greifswald, Breslau etc. etc., deren Bekannter ich theils war, theils wurde. Mochte es seyn, dasz Tiek diese zu wenig kannte, mochte übele Stimmung daran Schuld seyn, die nachherige Conversation taute [a] zu keiner gemüthlichen Unterhaltung auf. Dieser Abend liesz wenigstens den Eindruck bey mir zurück, als wenn sich Tiek nicht in einer ihm behaglichen Umgebung befand. Zu näherer Berührung mit den Damen kam es nicht. Nur wenig Worte wurden von diesen mit den Männern gewechselt. Die Dorothea Tiek — aber werden Sie nicht unwillig — erschien mir als habe sie dem Bildhauer der Vestalin gesessen. Dieses gratiöse, hehre, kalte Wesen geht über meinen männlichen Geschmack in Bezug auf Weiber. Doch ich sage, so *erschien* sie mir, und musz hinzufügen: das erste und einzige mal als ich sie sah. — — —

316. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 31 October 1824 [3].

Beste Ouders. — — —

Ik sluit hierin eenen brief van prof. Goudoever, waaruit U de opregte gezindheid van dien man evenzeer, als de stand der Utrechtsche zaak zal blijken. Ik geef die nu verloren en gij zult, denk ik, met mij van hetzelfde gevoelen wezen. Den brief van Goudoever wilt gij wel zoo goed wezen, mij bij weerschrijven terug te zenden. Ik heb hem dadelijk uitvoerig geantwoord, vooral mijne epistola aan Eichhorn genoegzaam toelichtende, zoodat aan alle verkeerde opvattingen de deur wordt gesloten. „Hetwelk alles, schreef ik eindelijk, ik juist niet daarom ternederstelle, dewijl ik daarvan ten opzigte der Utrechtsche zaak eenig gevolg hoop, maar omdat ik het aan mij zelve en aan de waarheid verschuldigd ben, bij degenen, die aan de laatste gelegen ligt en mij, gelijk U Wel-

[a] Hs.: tauchte.

[1] Ontvangen 10 Nov. in Amsterdam.

[2] *A. W. Schlegel*, Shakespeare's dramatische Werke übersetzt von —. Ergänzt und erläutert von L. Tieck, 9 Bde, Berlijn 1825-'33, III.

[3] Beantwoord 1 Nov. naar Leiden p/a Schimmelpenninck (niet opgenomen).

edele, welwillendheid toedragen, in het regte licht te verschijnen." Ten slotte: „Of U Weledele goedvinden zal, bij den heer Van Ewijck voor mij te doen, hetgeen ik zelve niet doen kan, laat ik UWelEdele gaarne en vol vertrouwen over. Al vervolgt de administrateur zijn oorspronkelijk oogmerk niet, waarop Zijne Weledele mij heeft doen wederkomen, zoo durf ik toch geenszins denken, dat men de zaak op de ongewisse en eindeloze baan eener eventuële vacature zal willen schuiven, etc."

Bij Van Lennep was ik opnieuw Vrijdagmorgen tevergeefs, heb hem daarop geschreven, wanneer ik hem zou kunnen zien, waarop hij mij Dingsdag morgen tusschen 10-12 bepaald heeft. Die man gaat iedere week van Vrijdag tot Maandag of Dingsdag naar buiten, is de overige dagen niet anders als van 10-12 te spreken, dan nog geenszins altoos en al treft men hem, zoo wagten tegelijkertijd meer anderen.

Schimmelpenninck heeft mij, zonder dat ik hem daarom had gevraagd, f 200 gezonden, waarvan ik U f 100 zal overmaken, zoodra gij daarover wilt disponeren. Bij Ds. Sartorius dronk ik Zaturdag vóór acht dagen thee; hij was zeer wel, de vrouw desgelijks, de meisjes waren schrikkelijk groot geworden. Zijn oudste zoon [1], werd mij verteld, was reeds baas in een eigen huis en apotheek, waar ik hem dan ook daarna een bezoek heb gegeven. Voor het overige kreeg ik geene bijzondere aanleiding, weder te komen, als om, zoo ik vertrekken mogt, vóór dien tijd afscheid te nemen.

Wat nu mijn vertoef in Amsterdam aangaat, zoo, geloof ik, zult gij thans, beste Ouders, met mij gevoelen, dat ik, nu het oogmerk van Van Ewijck in Utrecht schijnt mislukt te zijn, nog minder van mijnen post durf wijken. Ieder dag kan mij de noodzakelijkheid aanbrengen, van Van Ewijck te gaan zien of andere maatregelen te nemen, die enkel hier volbragt kunnen worden. Mijne gedurige aanwezigheid in deze hoofdstad, waar ik vele menschen zie en door velen gezien worde, is van geen minder belang. In Zwolle zou ik den winter kunnen doorbrengen, zonder dat wij zelfs iets van betekenis horen. Hier kan ik de lieden spreken, die van elders met brieven genaderd, door enkele nalatigheid of niet-antwoorden, ons alle verdere correspondentie onmogelijk kunnen maken. Is er iets stelligs beslist, dan weet God, met welke vreugde ik in Uwe armen zal ijlen. — — —

Na eene nieuwe invitatie van Schimmelpenninck te hebben ontvangen, geloof ik, dat ik Woensdagavond van hier zal vertrekken, om eenige dagen bij mijnen vriend te vertoeven. Men weet te Leyden toch, dat ik hier ben, en mijnen tijd zal ik zoo tamelijk tusschen de woning van Schimmelpenninck en Poelgeest verdeelen, zonder voor het overige veel uit te gaan. Zaturdag denk ik daarenboven weder terug te wezen. — — —

317. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 31 October/1 November 1824 [2].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Maandag morgen. Nog een gedagte van deese nagt: Zoud gij niet met een Uwer vertrouwdste vrienden, het zij Schimmelpenninck, De Vos of een ander,

[1] G. F. Sartorius Jr.
[2] Ontvangen 2, beantwoord 3 Nov. (no. 319).

kunnen en willen beraadslagen, of men niet geheel en uyt zich zelven — buyten Uw toedoen — een plan en voorslag zou willen in werking brengen, dat gij in Amsterdam bij het Athenaeum voor de philosophie en geschiedenis of, zo men liever wilde, voor de geschiedenis alleen wierd aangesteld? — — —

318. W. A. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE AAN J. R. THORBECKE.

⟨Leiden, eind October 1824.⟩

Beste Vriend. Zooals het gewoonlijk met menschen gaat, die eigentlijk niets te doen hebben, kan ook ik deze slechts in vliegende haast schrijven. Uw brief — aan Uwzelve gelijk — wordt mij zoo even ter hand gesteld en ik moet er — ten minste schijnbaar — zeer verkeerdelijk op antwoorden door het verzoek, Uwe komst twee dagen langer, dat is tot Zaturdag, uit te stellen. De familie van Poelgeest veroorloofd het niet anders en ik geef gaarne toe, omdat ik Donderdag toch niet met Uw zoude kunnen zijn. Kaathoven verlangt zeer naar Uw, Uilenbroek is jaloers van mij, 't welk nimmer voor onverschillige menschen plaats vindt.

Ik hoop dan: vaarwel tot Zaturdag morgen — —.

319. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 2/3 November 1824 [1].

Beste Ouders. Ik heb mij zeer verheugd, dezen morgen eenen brief van U te ontvangen. Veroorlooft mij, U eerst mede te deelen, hetgeen ik zedert heb vernomen, en dan Uwen brief te beantwoorden. Dat ik de Utrechtsche zaak opgegeven had, zult gij uit mijnen vorigen van Zondag gezien hebben. Deze meening is volkomen bevestigd door eenen brief van Van Ewijck aan Van Lennep, dien de laatste mij hedenmorgen voorlas. Men zou het eene bekentenis en verdediging van zijn plan en van het mislukken van hetzelve kunnen noemen. Van Ewijck schrijft, dat hij het oogmerk had gehad, mij te Utrecht te plaatsen, daar de theologanten en anderen en Schröder zelve hem hadden te kennen gegeven, dat zij eene vervulling der vacature wenschten; dat Goudoever in het bijzonder ten mijnen behoeve hetzelfde voorstel had gedaan, maar dat alles eenen verkeerden en aan zijne verwagting tegenstrijdigen loop had genomen. Dat Van Heusde mij tegen ware en wel uit hoofde hij dezen zomer in Göttingen waargenomen en gehoord had, dat ik Heeren, aan wiens systeem van geschiedkundige behandeling hij geheel verknogt ware, niet alleen niet navolgde, maar hem zelfs wel streng veroordeeld [2] en tegen hem geschreven had [3]. Dat Van Heusde, wiens zagt karakter aan Van Lennep bekend ware, er dus geen behagen in schepte, den jeugdigen gisper van eenen zoo hoog door hem vereerden man in Utrecht in nadere betrekking te zien. Dat men verder tegen mij had aangevoerd eene broschüre, door mij te Göttingen uitgegeven, over het wezen der geschiedenis en dat hij (Van Ewijck), dat boeksken gelezen hebbende, moest bekennen, dat hetzelve verre af was van getuigenis te leveren van de gaaf des schrijvers, om zijne denkbeelden met duidelijkheid uit elkaar te zetten, etc.

Na dezen brief gehoord te hebben, heb ik alle zelfsbeheersching moeten zamen-

[1] Beantwoord 8 Nov. naar Leiden en 13 Nov. naar Amsterdam (beide niet opgenomen).
[2] Vgl. het oordeel van J. R. over Heeren op blz. 289.
[3] Vgl. blz. 355, noot 4.

vatten, om niet ongeduldig te worden en een weinig uit te varen. Want het is duidelijk, dat Van Ewijck poogde de schuld van het mislukken zijner oogmerken ten minste voor een groot gedeelte mij toe te schuiven en zich moeite geeft, op mij boos te worden, die ik door hem ben teleurgesteld. Ik zeide aan Van Lennep, dat mij de eerste grond ten hoogste bevreemdde. Dat ik gemeend had, dat Van Heusde niets personeel tegen mij had en volkomen openhartig met mij was te werk gegaan, gelijk dan ook Van Lennep aanmerkte, dat Van Heusde daarvan niets aan hem, met wien hij voldoende openhartig pleegde om te gaan, in zijnen vorigen had medegedeeld. Ik bekende verder aan Van Lennep, dat ik niet in allen deele tot de aanhangers van Heeren's geschiedkundige behandeling behoorde, zooals ik dit aan Van Heusde zelve had te kennen gegeven, maar dat ik mij niet voorstellen kon, dat de heer Van Heusde hierin eenen grond zou vinden, mij liever niet als ambtgenoot te Utrecht te zien, vooral daar ik niet geschiedenis, maar philosophie aan die hoogeschool zou te doceren gehad hebben; dat het volstrekt onwaar was, dat ik ook tegen Heeren zou hebben geschreven, en dat eene strenge veroordeeling van dien historicus evenmin van mij kan zijn uitgegaan. Wat den tweeden grond, namelijk mijn boekje, aangaat, zoo heb ik niet geaarzeld, daarover dadelijk aan Van Ewijck dezelfde inlichting als aan Goudoever te doen toekomen, hem evenwel slechts zeggende, dat mij over de verkeerde interpretatie van dat geschrift eene mededeeling uit Utrecht was geworden. Over het eerste heb ik tegelijkertijd aan Goudoever geschreven, zoo als boven, en hem verzogt, mij eenige opheldering over de ware gezindheid van Van Heusde te geven, die ik niet geloven kan, dat zoo ware, als Van Ewijck scheen opgevat te hebben. Dat men ophouden moest, eenige aanspraak te hebben, indien de bevordering aan ieder windje van oordeel of vooroordeel werd prijs gegeven. Dat dit geheel onafhankelijk ware van de Utrechtsche zaak en nodig tot de ware beoordeeling van mijn persoon, waar ik mij ook bevond. Dat, gelijk ik voor- en rampspoed in menschelijke aangelegenheden, als van mij onafhankelijk, moest weten te dragen, zoo niet onverschillig kon wezen, dat de administrateur, nu zijne belangstelling met hinderpalen te kampen had, op mijn hoofd schuld en ongegronde berisping zamenhoopte. Dat, dewijl ik hierover met Van Ewijck zeker niet spreken kon, ik hem verzogt, sub rosa bij den administrateur eenen indruk weg te nemen, waartegen ik mij zelve bij hem niet kon verdedigen, etc.

Van Lennep heeft mij geraden, naar den Haag te reizen en Van Ewijck zelve te gaan zien. Hij had de overtuiging, gelijk van zelfs spreekt, dat het met Utrecht nu over was en dat ik met Van Ewijck over iets anders diende te spreken, gelijk dan Van Ewijck in zijnen brief aan Van Lennep ook reeds iets van eene plaatzing in de Letteren te Luik aanstipte. Ik heb derhalve ook aan Van Ewijck gemeld, dat ik de eer wenschte te hebben, hem tegen het einde der week in persoon te ontmoeten; zal, daar mijn uitstapje naar Leyden tot Vrijdagavond was uitgesteld, zoo ik denk, Donderdagmiddag met de pakschuit naar den Haag en vandaar naar Leyden mij begeven.

Uwe gedagte aangaande Amsterdam houde ik voor volstrekt onuitvoerbaar. Van Lennep doceert de oude, Cappelle de vaderlandsche geschiedenis, Voute de philosophie, d.i. logica en metaphysica, zoodat hier in het minst geene vacature bestaat. Daarenboven is Van Lennep, dien men tegenwoordig als het hoofd van het Athenaeum beschouwen kan, van meening, die hij mij breed-

voerig uit elkaar zette, dat het Athenaeum reeds tegenwoordig eenen te grooten wasdom heeft verkregen, dat het doel dier instelling zich niet verder mag en volgens de oogmerken der regering kan uitstrekken, als om de jonge lieden voor de akademie op eene andere wijze voor te bereiden, als dit op de Latijnsche scholen kan geschieden, en dat het dus beperkt, niet uitgezet moet worden. Daarenboven is niets moeilijker, dan van de regering der stad Amsterdam iets te verkrijgen, die in het bijzonder alle buitengewone maatregelen versmaadt. Hier is dus geene gelegenheid, om slechts eenen eersten stap te doen, veel minder grond, om, al kon die gedaan worden, eenige hoop voor het vervolg te koesteren.

Weest verzekerd, lieve Ouders (hoezeer het onnodig is, nadat de beer ons ontlopen is, over zijne huid te spreken), dat de onaangenaamheden, die met eene plaatzing te Utrecht hadden kunnen verbonden zijn, op mij van geen den minsten invloed zijn geweest. Onaangenaamheden zal ik overal ontmoeten en in dit geval werden onze gedagten zoozeer in aanspraak genomen door de kloof, die mij van de aanstelling zelve scheidde, dat ik bij de twijfelingen, daaruit oprijzende, weinig doordagt op hetgeen zou volgen, nadat ik de sprong mogt gedaan hebben. — — —

Er is over het algemeen, ook met de menschen, die ik beter en die mij zedert jaren kennen, op lang na niet dat te doen, hetgeen men er van zou wagten, omdat men in het omgekeerde geval zelve dit volvaardig [1] op zich zou nemen. Zoo zendt mij Van Lennep thans weder naar den Haag, in plaats van mijne zaak thans, daar het zoo hoognodig ware, dat niet ik, maar anderen het woord voeren, tot de zijne te maken. — — —

320. A. VAN GOUDOEVER AAN J. R. THORBECKE.

Utrecht, 4 November 1824.

Waarde Vriend. Men moet Van Heusde weinig kennen, indien men hem zulke drijfveeren toeschrijft, als uit den brief van den heer Van Ewijck schijnt te blijken. Dat Uwe mindere ingenomenheid met de wijze, waarop Heeren de geschiedenis behandelt, Van Heusde zoude hebben aangezet, om tegen U te zijn, dit, dunkt mij, spreekt zich zelve tegen, daar hij zelve aan den administrateur geschreven heeft, om U in het vak der geschiedenis te plaatsen. Om nu niet te zeggen, dat, indien hij bang ware voor eene leerwijze, strijdig met die van Heeren, hij alsdan U bij voorkeur in de wijsbegeerte moest voorthelpen, vooral nadat hij wist, dat de administrateur U eindelijk wilde voorthelpen. Maar, zegt men welligt, Van Heusde wilde U te *Utrecht* weeren. Mij dunkt, ook deze beschuldiging kan ik zeer wel te niete doen, mits men zich de zaak maar goed voorstelle. Van Heusde is in het denkbeeld, dat Schröder, die voorheen, toen Huisman nog leefde en Rossijn gestorven was, aan de academie een' zeer gewigtigen dienst bewezen heeft, door het onderwijs in de philosophia theoretica op zich te nemen, na daartoe door Curatoren en vele professoren te zijn overgehaald. En hierin stemmen wij alle over één. Naderhand is hij hier in blijven voortgaan en heeft om die reden de physica experimentalis aan Moll overgelaten, waardoor hij een goed gedeelte zijner emolumenten afstond, om dezelve evenwel door de logica en metaphysica vergoed te zien. Doch nu komt, terwijl men (theologis exceptis) aan geene vacature dacht, de administrateur met

[1] Gaarne, bereidvaardig.

dezelve voor den dag en wel zonder Schröder, noch iemand anders daarover te voren gesproken te hebben. Hierin ziet Van Heusde eene beleediging voor zijnen vriend Schröder, welke hij wil voorkomen en wel, omdat Schröder niet wel zelve hier veel in kan doen, omdat er financieel belang mede verbonden is en dit te kiesch is, om er zelve mede voor den dag te komen. Hierop zal welligt de administrateur zeggen: ik wil Schröder niets afnemen, maar slechts een' extraordinarius plaatsen, doch dit doet hier niets af, daar het ordinaire professoraat spoedig zou volgen en dan die zwarigheid wezenlijk zoude plaats hebben, zooals wij zelve te Utrecht besproken hebben. Als men nu dit alles wel onder het oog houdt, dan vraag ik, of Van Heusde door voor zijn vriend te spreken, niet, in vele punten, den schijn moet hebben van tegen U te zijn, zonder zulks in het minste te zijn tegen Uwen persoon, maar wel als *dusdanigen* plaatsvervanger, of hoe men het zou mogen noemen, van zijnen vriend.

Zie daar, Vriend, de zaak en het gedrag van Van Heusde U, naar mijne inzigten, blootgelegd, zoo als ik uit de gesprekken van den man zelven heb meenen te kunnen opmaken. Want over Uwen brief heb ik hem niet gesproken.

Hoe het zij, dit eene durf ik te verzekeren, dat al was Van Heusde verwonderd, dat gij zoo veel niet met Heeren ophebt, als hij zelve, hij veel te liberaal denkt, om daarom tegen U te zijn, hij, die zoo zeer als iemand tegen beperking van vrijheid en wrijving in de wetenschappen is, als iemand. — — —

321. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

's- Gravenhage, 5 November 1824 [1].

Beste Ouders. Ziedaar mij opnieuw in den Haag, waar ik, dezen morgen aangekomen, Van Ewijck reeds gesproken heb. Hij herhaalde, dat te Utrecht alles tegen zijne verwagting was gegaan, en hield mij dan eene lange cathegesatie over mijnen brief aan Eichhorn, waarop ik evenwel zeer bereid was hem te antwoorden. Dan zeide hij, dat de Utrechtsche Curatoren ongunstig berigt hadden, dat men geenen nieuwen hoogleeraar behoefde [2], dat de hoogleeraaren tegen mijn persoon veel hadden in te brengen enz. Verder meende hij, voordat ik een grooter boek in philosophie zou geschreven hebben, waarin alle aanleiding tot de bestaande en nieuwe vooroordeelen afgesneden en mijne gaaf, mijne denkbeelden duidelijk voor te stellen, bewezen waren, geen kans te zien, mij in de philosophie te plaatzen. Waarop ik dan gelegenheid nam van aan te merken, dat het vroeger, voordat ik zijnen brief in Göttingen had ontvangen, mijn geheime wensch was geweest, waarover ik ook met Van Heusde gesproken had, gedurende den eersten tijd liefst historie te doceren, om de tegen mij aanwezige vooroordeelen langzamerhand te doen inslapen. Hierop wenschte de administrateur, die zijne zaken eenigzins schoolmeesterachtig schijnt te behandelen, te weten, hoe ik dan geschiedenis dagt te doceren: in welken geest, naar welke methode, waarop ik dan, antwoordende, gevraagd werd, welke de denkbeelden waren van den heer Van Lennep, die ik zeide, op eene adjunctie aan eene der Zuidelijke hoogeschoolen, b.v. Gend, gerigt te wezen. Daarna moest ik weer horen, dat nergens eene vacature was. Eindelijk zeide hij, dat hij zijn best zou doen en dat het in allen gevalle aan zijne belangstelling niet zou liggen.

[1] Beantwoord 8 Nov. naar Leiden (niet opgenomen) en 13 Nov. naar Amsterdam (no. 323).
[2] Vgl. blz. 353, noot 1.

Zoo staat het thans; nu is mijn zaak, de werkzaamheid van Van Ewijck door Van Lennep en Goudoever te laten aansporen, waarover ik dus met den een spreken en den ander schrijven zal. Van Ewijck was in eene betere luim, dan de laatste keer en ik verwagtte. Dezen avond denk ik naar Leyden te vertrekken, waarheen ik order gaf, dat te Amsterdam aankomende brieven mij worden nagezonden. Ik heb U enkel het resultaat van het onderhoud van Van Ewijck, met wien ik meer dan een uur ben bezig geweest, dadelijk willen mededeelen. — — —

322. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 11/12 November 1824 [1].

Beste Ouders. Na gisteravond uit Leyden te zijn wedergekeerd, beantwoorde ik heden Uwe zedert ontvangen brieven van den 1 — — en den 7 November. Tegen Uw voorstel van vertaling mijnes briefs [2] heb ik nog al eenige zwarigheden. De inhoud van dat stukje staat in volstrekt geen verband, gelijk ik dagelijks daarvan de bevestiging zie, met de hier te lande heerschende beschouwing der geschiedenis. De stelzels, daarin beoordeeld, worden hier niet verstaan; hoe zoude men de kritiek kunnen vatten? Voor de Nederlanden zoude ik het boekje nooit hebben geschreven en gelijk men thans geene gegronde reden heeft van mij uit hoofde der uitgave te berispen, zoo zoude ik zelve geloven die gegeven te hebben, zoodra ik deze plant op onzen bodem wilde verplaatzen, waar zij naar de tegenwoordige rigting onzer denkbeelden zou moeten voorkomen als eene eik aan het strand van de zee. Op zijn minst zoude men eene zoodanige verhandeling voor eene onvrugtbare bespiegeling verklaren en wat ik ook aanmerkte, ophelderde, uiteenzette, altoos grond genoeg van misverstand en veroordeeling weten te vinden. Daarenboven kan hetgeen hier in het Duitsch is terneergesteld, in het Hollandsch geheel en al niet gezegd worden, tenzij na door vele andere zaken en uitdrukkingen voorbereid te wezen. Maakte ik er iets anders van, dan zoude het, gelijk gij te regt aanmerkt, tot het tegenwoordig oogmerk van geenen dienst zijn. Ik wil er gaarne op denken, iets anders te schrijven, maar moet er van afzien, ten onzent in te voeren, waarvan de grondslag zou ontbreken.

In Leyden heb ik buiten Hamaker, Uylenbroek en Kaathoven niemand gezien. — — —

Wat de letteren aangaat, zoo heb ik dit wel in overweging genomen en ook aan Goudoever geschreven, dat het, gelijk van zelf sprak, geenszins mijne meening ware, mij aan het geven van letterkundige collegien te onttrekken, maar enkel dat ik de historien liefst als het middenpunt mijner werkzaamheden zou aanmerken. Inderdaad zijn mij de letteren meer vreemd geworden. Daarbij komt, dat men, mij alleenlijk of hoofdzakelijk als literator beschouwende, op het denkbeeld kan geraken (gelijk Van Lennep dit reeds aanroerde) mij ten minste bij voorraad, bij gebrek van andere vacatures, op een rectoraat heen te wijzen, hetwelk mij in geene geringe verlegenheid zou brengen, zooals het Van Ewijck in allen deele zou verligten en uit zijne verlegenheid redden. — — —

Uwe aanmerking omtrent Van Heusde is voorzeker zeer juist. Goudoever verdedigt hem wel, gelijk de inliggende brief betuigt, of liever spreekt hem vrij,

[1] Beantwoord 17 Nov. (no. 325).
[2] Voorstel van F. W. in zijn brief d.d. 1 Nov., die niet is opgenomen.

maar het is evenwel niet denkelijk, dat Van Ewijck daarvan zoo hoog zou hebben kunnen opgeven, indien Van Heusde niet het minste gewag van Heeren en mijne verschillende denkwijze gemaakt hadde [1]. Intusschen heeft Goudoever dit gewisselijk niet geweten, wiens letteren gij mij wel bij de eerste gelegenheid zult willen terugzenden.

Kaathoven heeft mij in Leyden voorgesteld, van zoolang als ik in Holland wilde of moest blijven, bij hem mijnen intrek te nemen. Dit heb ik van de hand gewezen, dewijl het mij niet met de eer te stroken schijnt, zoo veel aan de goedheid van vrienden toe te staan. Daarentegen heb ik toegezegd, tegen het einde dezer maand acht of veertien dagen bij hem te komen logeren. Alsdan denk ik ook aan de hooggeleerde heeren, en zelfs aan Jan [2], mijn compliment te gaan maken, waarvan men het verzuim nu al niet ten beste zal opvatten. — — —

Ik dank U lieve Ouders, voor Uwe herinneringen ten aanzien van de inachtneming mijner gezondheid [3]. Intusschen bespeur ik geene verlegenheid aan wintergoed, dewijl ik mij in zomer en winter op dezelfde wijs klede. Een goede jas en mantel zoude ik mij zeer gaarne laten maken en heb daar al lang na uitgezien, maar schuwe nog altoos de uitgave.

In den Haag heb ik met groot genoegen Groen van Prinsterer bij mij gezien en allerhartelijkst gevonden.

12 November. Ik heb Van Lennep gesproken, die aan Van Ewijck over Gent zal schrijven en omtrent eene spoedige plaatzing de beste verwagtingen aan den dag legde. Zoo kunnen wij op nieuw met eenigen grond van bemoediging in de toekomst zien. — — —

323. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 13/14 November 1824 [4].

Mijn geliefde Zoon. Zeedert Uwen brief van den 5 deser uyt den Haag heb ik nog niets weeder van Uw ontfangen. — — —

Thans wil ik Uw mijne verdere gedagten voorleggen, tot welker mededeeling ik deesen morgen heb besloten. Het is, dunkt mijn, voor Uwe eer en bevordering volstrekt niet geraden, om de Utrechtsche zaak zo stil te laten aflopen. De vraag is dus, of gij met opregte, vertrouwde en kundige mannen, als b.v. Van Lennep, De Vos, M. C. van Hall, niet diende te beraadslagen, om Uw — zulks goedvindende ook met voorkennis van Van Ewijck, indien zijne belangstelling *echt* is — onmiddelijk per request aan den Koning te wenden, Uwen grievenden toestand en de ontmoette zwarigheeden ontwikkelend voordragende, die, dus blijvende bestaan, voor Uw van onberekenbaare gevolgen zouden moeten worden; dat gij Uw dus gedrongen gevoelde, om Uwe toevlugt onmiddelijk tot Zijne Majesteit te neemen, versoekende, dat Uwe zaak gestrengelijk mogt worden onderzogt; dat gij, zoals in diergelijke zonderlinge en critique gevallen meer was geschied, Uw tot eene beproeving of examen over Uwe denkwijze door daartoe te benoemen onpartijdige mannen — zelfs ook in Utrecht, zo gij dat

1 Vgl. no. 319, blz. 358.
2 Prof. J. van Voorst.
3 In de niet opgenomen brief van F.W. d.d. 1 Nov.
4 Ontvangen 17, beantwoord 18 Nov. (no. 324).

wilde, aanbood; dat gij Uw, zulks niet ten genoegen uytvallende, Uw aan Uw lot gewillig zoud onderwerpen, maar dat gij, in geval van voldoening en daaruyt proflueerende wederlegging der bestaande gerugten, solliciteerde, om alsdan ter herstelling Uwer eer en goede naam tot de bestaande vacatuur in Utrecht, althans provisioneel te worden aangesteld, om welke vervulling de heeren professoren aldaar zelve hadden verzogt en waarvoor de administrateur Uw had voorgeslagen en herwaards doen overkomen etc. etc. — — —

Zondagavond. — — —

Met een rectorat hoop ik dog, dat Uw niemand verder zal durven aan boord komen.

324. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 17(18) November 1824 [1].

Beste Ouders. Uwe letteren van den 13 November zijn mij geworden en ik stel derzelver beantwoording niet uit. — — —

Het is een koninglijke weg, maar te breed, om door de alles bezettende kreupelbosschen, slinksheden, hooge en lage gronden, holten en particuliere bezittingen gebaand te kunnen worden. Wie zou kunnen geroepen worden, om de vierschaar over mij te spannen? Ik ken er geene, aan welke het mogelijk ware, dit over te laten. Mijne eer, de waarheid of onwaarheid mijner denkwijze behoort aan mij zelve; zou ik de eene of de andere afhankelijk kunnen maken van het oordeel van menschen, zoo ik al andere ten onzent wist, als die er aangetroffen worden? En wil men op de opentlijke opinie zien, zoude eene herstelling door zoodanig een oordeel kunnen plaatsvinden zonder de vooronderstelling, dat ik reeds schade had geleden? Maar het tegendeel willen wij voor eenen ieder staande houden en er is, zoo ik geloof, niemand, die mij weert om een gering vertrouwen op hetgeen van mij te wagten is, maar die het doen, worden er door wantrouwen toe bewogen. Door wantrouwen namelijk, inzooverre zij oordeelen en te regt oordeelen, gelijk ik beter dan zij wete, dat ik iets van hunne meeningen verschillends zal leeren. Wordt daarentegen bij het onderzoek eene vereischte overeenstemming tot regelmaat genomen, zoo blijkt, dat het gevolg niet voor, maar tegen mij zal zijn. Eindelijk zou eene dusdanige beslissing nog niets afdoen, want de hoofdzaak blijft, dat ik, ofschoon in mijnen eigenen geest werkende, het mijne met het door de meesten omhelsde niet in onbezuisde tegenstelling brenge en daardoor als ongeschikt voorkome, met dezen tot één geheel zaam te werken. Ik heb dikwerf verklaard, vroeger en later, dat het laatste mijne vaste gezindheid is, maar met deze eenvoudige verklaring houdt ook alles op. Die aan derzelver opregtheid wil twijfelen, kan ik geen bewijs als door de daad leveren, zoo als eene opentlijke bekentenis van mijne meeningen zelve, indien ze tegen verwagting bevonden werden met den geest der stemhebbers te stroken, aan een ieder de ruimte laat, ze voor een masker te houden. Daarenboven geloof ik niet, dat door den gelukkigsten uitslag van zoodanig een onderzoek bereikt zou worden, hetgeen wij er ons van zouden kunnen voorstellen. Aanspraak op eene plaatzing voorzeker niet en op die te Utrecht nog minder. Geven de Curatoren eener hoogeschool officiel te kennen, dat er aan dezelve

[1] Beantwoord 22 Nov. (niet opgenomen).

huns inziens geene vacature bestaat, dat zij, die al bestaande, dien of dien man niet gaarne in voorslag zouden brengen, zij mogen gronden daarvoor aanvoeren, welke zij willen, zoo kan het misschien bij eenen administrateur of minister staan, zijn oogmerk desniettegenstaande te vervolgen, maar ik heb alle aanspraak verloren en de administrateur, van zijne onderneming afziende, kan zich bij ieder met het ontvangen berigt dekken. Vooral de handelwijze ten mijnen opzigte stelt hij ongeveer op volgende wijze voor: ik schreef aan Thorbecke, dat ik het voor geene onmogelijke zaak hield, hem te Utrecht aan te stellen; maar daartoe, naar mij voorkwam, de kennismaking van Curatoren en professoren vereischt wordende, sloeg ik hem voor, tot eene zoodanige overkomst den vacantietijd te besteden, ten einde hem noch van zijne werkzaamheden, noch van zijne verbindtenissen in Duitschland, zoo hij die mogt hebben, af te trekken, voordat hier de zaak haar volle beslag zou hebben gekregen. Toen hij daarna op meerdere zekerheid vóór en al eer over te komen aandrong, meldde ik hem, dat zijne benoeming ook in zijn afwezen zou kunnen plaats vinden, ten einde hem tot eene wederkomst van ongewis gevolg geene aanleiding te geven. Hij keert evenwel terug, hij verklaart van Duitschland afscheid te hebben genomen. Dit geschiedde voorbarig en zonder mijne schuld. Ten laatste moeten wij, denk ik, niet vergeten, dat mijne zaak het te doen heeft met meeningen, welker invloed van het gezag dergener afhangt, die dezelve tegen mij uiten. Zeggen mannen van aanzien aan den Koning, dat ik op zijn minst de gaaf nog weinig bezit, mijne denkbeelden met de, eenen leeraar voegende, duidelijkheid te ontwikkelen, gelijk uit den uitgegeven brief blijkt, dat ik bovendien van eene geaardheid ben, meer tot het Duitsche dan tot het Nederlandsche over te hellen, en dus niet geschikt, in deze landen aan het hoofd van eenig tak van onderwijs gesteld te worden, zoo is er geene wijsheid, oud en schrander genoeg, tegen zoodanigen invloed een middel van verdediging te verzinnen. Afdwingen kan ik eene aanstelling in geen geval en moet het mijne overgeven aan welgezinde mannen, of zij door hunne autoriteit eene andere willen te keer gaan, die het niet in mijn vermogen is omver te rukken. Alles berust hier van weerszijden op gronden, die geene evidentie van betoog toelaten, maar daarom niet minder evidente gevolgen hebben. Ik gewaag niet van den indruk, bij den administrateur te voorzien, die, reeds zooveel last en onaangenaamheid mijnentwege gehad hebbende, zijne gansche belangstelling, waarop alleen alles gebouwd is, zou afschudden en ten eenenmale verzaken.

In de respublica literata [1] der Nederlanden, lieve Vader, heerscht in de hoogste mate, hetgeen de Duitschers Kleinstädterei noemen. Ik wil dat nu niet nader kenschetsen, want de kleuren zouden misschien op dit oogenblik wat sterk worden. Maar is men eenmaal in de klap geraakt [2] of heeft aanstoot gegeven tegen hetgeen onder burgermeester, raad en klerken ingang heeft gevonden, waar zoude men tegen het besluit van zoo een achtbaar ligchaam protestatie kunnen inleveren?

Ik ben ten stelligste overtuigd, dat wij ons vooralsnog moeten stilhouden en van anderen de beslissing van mijn lot afwagten. Ik spreek dus nu ook van Utrecht niet meer en zoek alle gerugt te vermijden. Kome ik echter in het geval van zelve iets te kunnen doen, dan ondervinde ik hoe lang zoo meer, dat wij uit

[1] De republiek der Letteren.
[2] In opspraak gekomen.

ons zelve het handelen en de wijze moeten putten en dat niemand man genoeg is, om raad te geven, die ons zou kunnen voorlichten of ons meer bijzetten [1]. dan wij van ons zelve reeds hebben. In het bijzonder verlangt niemand, zich voor eens anders belang te compromitteren.

Van Schimmelpenninck heb ik U niets geschreven, dewijl er juist geen bijzonderheden zijn voorgekomen en de gansche houding van ons verkeer best voor mondelijke mededeeling wordt bewaard. Zeker is het, dat zijne vriendschap mij eene ware opbeuring en band is, die ten opzigte van het vaderland datgene wederom zamenbindt, hetwelk van andere kanten wordt losgemaakt.

Poppelbaum, bij wien ik met oom Frans en eenige anderen voorleden Zondag een vette gans heb helpen verteren, zeide mij, dat hij U noodzakelijk moest schrijven. — — —

Hoe staat het met het hooge water in Overijssel? Gelukkigerwijze vernam ik nog van geene dijkbreuken. Hier voer men vóór eenige dagen in den omtrek der Haringpakkerij met schuitjes, want het IJ had zich van dat gedeelte van de stad meester gemaakt en hetzelve met zijn gebied vereenigd.

Men verschaft mij hier nog al menigvuldig genot van muziek. De familie van De Vos, in welks huis ik ten minste eenmaal wekelijks eet, introduceert mij van tijd tot tijd in het concert van Felix en andere concerten, gelijk men over het algemeen Amsterdam als vreemdeling van andere zijden leert kennen, als aan den inwoner vergund is. — — —

325. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 17 November 1824 [2].

Mijn geliefde Zoon. Het is hier nog geduurig storm en zeer hoog overstromend water, zodat het eerst moet vallen en merkelijk veranderen, eer de schepen kunnen en durven varen. — — —

Uwe aangenaame ontmoeting van Groen heeft mijn wezentlijk verheugd en zo ook het vriendschaplijk aanbod van Kaathoven, waarvan ik Uw zeer gaarn zal zien gebruyk maken en dan ook de vernieuwing Uwer vorige kennissen in Leyden, zelf van Jan [3]. — — —

Een nieuwe jas en mantel hebt gij dog voor den winter wel hoognodig. Gij moest daarover met oom Frans eens consuleeren, hoe en waar gij bestkoop daarmeede zoud kunnen geholpen worden. Zulk een vertrouwelijk consult kon misschien van goede gevolgen zijn en in zijnen en onsen toestand mogen wij zulk een beproevend colloquium ongemerkt wel onderneemen. Men heeft thans schoone bever, die er als laken uytziet, in mooye donkere couleuren, twee elle breed, in prijs van 48 tot 52 st. de elle, die om de ligtheid en warmte teffens zeer verkieslijk is.

Gij zegt, Uw winter en zomer egal te kleeden. Dat is in Duytsland wel te doen voor eene goede gesondheid, maar of dat in ons land voor Uw geraden is? — — —

1 Zou kunnen bezorgen, om ons bij te staan.
2 Beantwoord 28 Nov. (no. 328).
3 Vgl. blz. 363, noot 2.

326. C. W. H. VAN KAATHOVEN AAN J. R. THORBECKE.

⟨Leiden,⟩ 18 November ⟨1824⟩.

Waarde Vriend. Voor eenige dagen uit de stad geweest zijnde, vond ik Uwen brief gisteren bij mijn te huis komen en vernam daaruit, dat gij stellig op mij gewacht had en wel, zooals gij misschien zeggen zult, dat zoo menig malen het geval is, te vergeefsch. Het slechte weder echter was de oorsaak, dat ik niet naar Amsterdam ben gekomen en genoodzaakt wierd mij op Nieuwveen bij mijn broeder en zuster op te houden. In het onzeker, wanneer mij de gelegendheid weder zal gegeven zijn, van hier te vertrekken, durf ik geen vasten tijd hiertoe bepalen, hoe gaarne ik mij eenige dagen bij U zoude ophouden, om gezamentlijk de genoegens van het theater en zoo mooglijk van concerten te [ge]nieten, ten ende nog regt duidelijk de aangename ogenblikken van vorige tijden te verlevendigen en door mondelingen omgang eenige hoofdzaken verder te ontwikkelen, waarvan wij in dien korten tijd, die gij hier waart, slechts de grondtrekken konden daarstellen. Dit verlangen en de vrees, dat ik niet zoo spoedig tot U zal kunnen komen, doen mij te meer dringen, om U te versoeken tot mij te komen, waartoe het midden van de volgende week of daaraan volgenden mij het geschikste voorkomt. — — —

327. W. A. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE AAN J. R. THORBECKE.

Kleef, 24 November 1824.

Waarde Vriend. Ik heb met moetwil mijn antwoord uitgesteld, om reeds van Kleef te kunnen melden, tegen welke tijd ik bepaaldelijk naar Leyden of ommestreeken denk terug te keeren. Wegens de akelige toestand van het water niet zonder zwarigheden hier gekomen, Mama voor eenige dagen wenschende gezelschap te houden en waarschijnlijk half genootzaakt voor mijne terugreis naar den Pol [1] te gaan, zal ik mij denkelijk niet voor den vijfden of zesden December weder in Holland kunnen bevinden, zoodat mijn vurige verlangen zoude zijn, Uw niet voor dien tijd bij Kaathoven te weten. Kunt gij dit zoo schikken, dan begrijpt gij zonder woorden, hoe tevreeden ik ben, zoo niet . . . . ja, dan weet ik voorlopig waarlijk niet, wat te doen. Intusschen mag ik wel eenigsints op eene vriendschappelijke inschikkelijkheid en op het — ongelukkiger weise al te — vrije beschikken van Uw tijd rekenen, daar ik hier, ten opzichte van het eerste, niet weinig naar mijzelve oordeele. Ik stel mij al levendig voor, beste Vriend, met 't Kätjen [2] of Tieck's novellen aan een opene haart te zitten en dan naderhand over het gelezene pratende. Verijdelt mij vooral zulk een gewenschte avond niet. Vergangenheid en toekomst smelten mij daardoor in een. Vaart intusschen wel, Amice, en moge het Uw gaan, gelijk het altijd wenschen zal Uw opregte vriend.

328. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 27/28 November 1824 [3].

Beste Ouders. Uwe beide brieven van den 17 en 22 November [4] zijn mij promt

1 Zijn landgoed, gelegen tussen Zutphen en Deventer, ten W. van de IJssel.
2 *H. v. Kleist*, Käthchen von Heilbron, Berlijn 1810.
3 Beantwoord 3 Dec. naar Leiden (no. 329).
4 Niet opgenomen.

ter hand gekomen. Mijne gronden tegen de vertaling van mijnen brief aan Eichhorn schijnen U niet overtuigd te hebben en echter kan ik tot geene andere overtuiging geraken. Het is inderdaad de tijd en de plaats niet, om dit stukje in onze letterkunde in te lijven, in welke niets gevonden wordt, hetwelk daarmede den minsten zamenhang heeft. Intusschen is dat opstel aan geenen benaauwden, toestand of aan eenig personeel doel van mijne zijde, gelijk gij veronderstelt, zijnen oorsprong verschuldigd, zoodat tot het regte verstand geene verdere personeele kennis mijner omstandigheden vereischt wordt.

Ik verheug mij zeer, dat de grootste zorge vanwege het water schijnt voorbijgegaan te zijn .Ook hier vreesde men vóór acht dagen, dat door het overstromen van den Lekkerdijk omstreeks Vianen Amsterdam mogt kunnen onderlopen; maar ook deze vrees is geweken.

Op een consult met oom Frans stelt gij eene ijdele hoop. Zijne zuinigheid is zoo groot, dat hij buiten de gewone uitgaven van geen stuiver schijnt te kunnen scheiden, ook daar niet, waar eene gewone beleefdheid zulks vordert. Hij bood mij zelfs niet aan, mij in zijn collegie [1], toen ik hem den eersten dag van mijne aankomst te Amsterdam voor de deur bragt, te introduceren, waarschijnlijk door de bedenking wederhouden, dat hij mij een kop koffy zou moeten aanbieden. De thee, die ik eene enkele keer bij hem drink, is ten uiterste slecht, omdat hij, bezoek ontvangende, zich het theewater op zijne kamer laat geven en dan op zijne eigen theebos gereduceerd is. Kome ik des morgens vóór 12 bij hem, dan is er of geheel geen vuur aan of de kagchel reeds uit; hij biedt mij geen pijp of iets anders aan, hoezeer hij zich de koffy kan laten boven brengen. En zoo spreekt uit alles de uiterste bekrompenheid. Ik vat niet, hoe men, iemand ontvangende en wanneer men den laatsten schelling moest opzetten, iets aan eene royale behandeling kan laten ontbreken.

Intusschen heb ik voor een jas gezorgd.

Ik had Kaathoven reeds berigt, dat ik aanstaande Woensdag of Donderdag bij hem zou zijn. Nu ontvang ik dezen morgen eenen brief van Schimmelpenninck uit Cleef, die mij verzoekt, niet vóór hem, d.i. vóór den 5 of 6 December in Leyden aan te komen. Ik zal dus mijn vertrek waarschijnlijk tot Zaturdag uitstellen. Schimmelpenninck, die met den 1 Januar zijne goederen overneemt, gaat in het voorjaar trouwen en dan op den Pol wonen. Bij Mevrouw Van Rhemen, zijne aanstaande schoonmoeder, heb ik op Poelgeest eens gegeten en voor eene volgende invitatie bedankt. Schimmelpenninck had in zijn logement den eersten middag na mijne aankomst Uylenbroek en Kaathoven ten eeten gevraagd. Ik ben daar over 't algemeen met het uiterst genoegen geweest en onze overeenstemming heeft zich van dag tot dag meer bevestigd, maar de bijzonderheden van zulk een dagelijksch verkeer laten zich moeilijk aan de letter overgeven, wel mondelijk verhalen. Van zijne echte zeldzame vriendschap en deelneming ben ik gewis en zeker, dat hij mij helpen en tegemoet komen zal, gelijk van mij zelve in het omgekeerd geval. — — —

Er vergadert alle Maandagsavonds een muziekcollegie van liefhebbers, zestig of zeventig in getal, op den Nieuwendijk in de Zon, onder de eenigzins zotte naam van Blaas- en strijklust. Ik ben daar dikwijls geweest en geloof, dat dit gezelschap, wat eenheid en voortreffelijkheid van uitvoering, ook der grootste symphonien en ouvertures, betreft, zich met de beste van dezen aard kan meten.

[1] Sociëteit.

Men hoort daar ieder Maandagavond een volledig concert. Omdat ik een bijzonder vereerder van Mozart ben, heeft men mij het genoegen gedaan op den eenen en anderen avond van dien meester meer te geven, dan men anders voorhad.

Bilderdijk heeft reeds in 21 drie vertogen over het natuurregt [1] uitgegeven; daartegen schreef in 23 Kinker, professor aan een der Zuidelijke hoogescholen, een dik boek [2]. Beide werken zijn thans eerst in mijne handen gekomen en hebben in mij de gedagte voortgebragt, insgelijks over het natuurregt tegen Kinker iets te schrijven, hoewel niet tot verdediging van Bilderdijk, met wien ik in geenen dele overeenstemme. Kinker is geheel Kantiaan en het ware voor de wijsgerige studien hier te lande van het grootste belang, dit autoriteitsgeloof aan Kant een weinig te doen wankelen en door eene overtuigende kritiek den weg tot vrijere bespiegeling te openen. Ik ben begonnen met het terneder stellen, maar de onderneming blijft altoos aan grote zwarigheden onderhevig, zoolang ik nog niet aangesteld ben. Ik zal misschien voortgaan, want over den druk is het tijds genoeg later te spreken. Mijn onderwerp zou zijn: Bedenkingen over het regt en den staat, naar aanleiding der brieven over het natuurregt van Mr. J. Kinker. Intusschen heb ik niemand daarover onderhouden en inderdaad kan ik over zoodanige onderneming ook slechts met mij zelve te rade gaan. Misschien heeft niemand het werk van Kinker gelezen of die het las, verstond het misschien niet, hoezeer de moeilijkheid van verstaan in het minst niet groot is.

28 November. Ik bewonder de veerkragt van Uwen geest in het smeden van nieuwe ontwerpen, waarvan mij Uwe letteren van den 23 November [3], gister ontvangen, andermaal blijken geven. Maar met verwondering zie ik tevens, dat gij mij opnieuw uit het land wilt verdrijven. — — —

Ik voor mij geloof, hoezeer niets naders gehoord hebbende, dat Van Ewijck mij in de Zuidelijke provinties wel zal helpen. Goudoever, Van Lennep, Hamaker moeten hem geschreven hebben en zoo, denk ik, zal de administrateur mij niet laten zitten. Ik ben hier te lande veel meer bekend, dan ik dagt, en eenmaal hier zijnde, moet ik mij dan ook vooreerst aan de Nederlanden houden. — — —

Groen heb ik te kort gesproken om te weten, of hij mij aangaande en de laatste voorvallen betreffende, iets had vernomen, en hem eene nadere inlichting te geven. — — —

329. F. W. AAN J. R. THORBECKE

Zwolle, 3 December 1824 [4].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Intusschen — — zou ik Uw, eerlang met Uwe nieuwe onderneeming over het

[1] *Mr. W. Bilderdijk*, Verhandelingen, Ziel-, Zede- en Rechtsleer betreffende, door —, Leiden 1821.

[2] *J. Kinker*, Brieven over het Natuurregt aan den Heer Paulus van Hemert, naar aanleiding van Mr. W. Bilderdijk's korte ontwikkeling der gronden van het Natuurrecht en daarbij gevoegde zielkundige Verhandelingen, Amsterdam 1823.

[3] Niet opgenomen. F.W. geeft hierin in overweging, een beroep op Falck te doen voor een plaatsing bij de Nederlandse ambassade in Londen of voorspraak bij het verkrijgen van een Engelse beurs, om daarmee in Göttingen de daar reeds begonnen Engelse geschiedenis te voltooien (vgl. no. 274, blz. 316 en no. 283, blz. 325.)

[4] Beantwoord 18 Dec. (no. 334).

natuurregt willende aan het licht treeden, de hoogste omzichtigheid aanraden en stemmen niet alleen voor eene naamlooze uytgaaf, maar zelfs ook voor een volstrekt onbekend blijven van Uw als auteur, tot zo lang een vaste standplaats of genoegzaam gunstige beoordeelingen Uwen naam daarvoor mogen doen bekend worden. Want deeze onderneeming is dog, niet om het eigentlijk onderwerp, maar om de influeerende omstandigheeden ten Uwen opzichte, dat is namentlijk, wanneer gij Uw noemde en ook provisioneel niet geheel verborgen bleef, bedenkelijk, want, het autoriteitsgeloof aan Kant willende doen wankelen, hoe goed op zich zelven ook, zou men Uw daaruyt weeder doen voorkoomen als een voorstander van latere systemen. Daarbij zoud gij, in dit geval tegen Kinker schrijvende, ligtelijk aangemerkt worden als een aanhanger van Bilderdijk en ook dit zou Uw niet tot aanbeveeling verstrekken. Dus naamloos en verborgen blijven, zou ik bij deese onderneeming hoogst geraden vinden en dan kunt gij Uw van zelve met niemand daarover onderhouden. — — —

Ook was ik niet geheel vreemd van het denkbeeld, of Falck Uw misschien als een bereisde, ten minsten door Duytsland, tot eene provisioneele uytkomst, aan een rijken Engelsman ten geleide op reisen zou kunnen en willen in voorslag brengen en aanbeveelen. — — —

Het gemeldde van oom Frans strookt nog altoos met mijne eige ondervindingen. Hij schijnt zich dus daarin gelijk te willen blijven, alhoewel ik wel stellig durf aanneemen, dat zijne finantien in den loop van het laatste jaar door de geweldige en staan blijvende rijzing aller effecten aanmerkelijk moeten verbeterd zijn. Gij hebt mij nog niets gemeld van tante Mietje: hoe gij haar gevonden en van tijd tot tijd bij haar ontfangen zijt? Ik heb in Uwe jaaren en vroeger altoos het genoegen gehad van den broeder en zusters mijner moeder in Amsterdam met eene onbedenkelijke, altoos gelijk blijvende toegenegenheid en liefde ontfangen en behandelt te zijn, zodat ik die goede, voorkomende en allerhartelijkste menschen nog nooyt zonder een levendig en aangenaam dankgevoel herdenk. — — —

Uw[1] briefwisseling met Herman is nu geheel in slaap geraakt, hetgeen mijn leed is. Herman zelve laat zich niets merken, hoewel hij het zeeker gevoelt. Moeder alleen spreekt er wel tegen mijn van en dus, zonder den naam te hebben, mogt ik Uw gaarn in stilte opwekken.

330. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 5 December 1824.[2]

Beste Ouders. — — —

Daar ik — — morgenochtend mij in de schuit[3] denk te begeven en ik op dezen middag bij den heer De Vos ben genodigd tot viering van zijn vijftigsten jaardag, vanwaar ik wel niet vóór diep in de nagt tehuiswaarts zal keren, wilde ik vooraf nog in eenige letteren naar Uwen welstand vernemen en van den mijnen ver-

[1] Het volgende op een inliggend velletje papier en met de brief een pakje, waarin „Moeder zend": 3 onderhemden, 3 overhemdjes met strooken, waarbij 1 oud, waarvan het strookje na de linkerzijde moet overgeslagen worden, 1 halsdoek, 1 zakdoek, 2 mutsen en 2 paar koussen.

[2] Beantwoord 13 Dec. (no. 333).

[3] Naar Leiden.

zekeren, die, hoezeer in de afgelopen week door verkoudheid en hoofdpijn gestoord, goed is. — — —

Mijn opstel over het regt en den staat tegen Kinker gaat zoo langzaam voort, maar ik begin het plan gedurig meer lief te hebben. De uitgave zou, geloof ik, best anonym geschieden, waaruit voor mij wel geen persoonlijk voordeel, maar voor de wetenschap te meer ontspringen kan. Ik heb door De Vos wel gelegenheid, dit te bewerkstelligen. Men ziet hier te lande zoozeer op den naam, dat men een uitgegeven stuk bijna nooit zuiver, wat de zaak aangaat, beoordeelt. Ik meen het gansche gebouw van Kinker, die een zeer scherpzinnig man is en voor een der eerste vernuften gehouden wordt, omver te werpen. Vooral aan jongere lieden staat men hier te lande niet gaarne toe, eenen eigen weg in te slaan en van zich zelve te beginnen; men ziet ze liever aan eenige autoriteit verkleefd. Intusschen ben ik overtuigd, dat mijn geschrift, wel gelezen, geheel andere denkbeelden, als de aangenomene, in omloop zal brengen en aan vele zaken eene andere wending kan geven. Beschouw ik mij in de oude en standvastige verbindtenis met het vaderland, dan heb ik de roeping, het te schrijven. Het wekt alle mijne kragten opnieuw en staalt ze voor de toekomst.

Mijn adres te Leyden is: bij den med. Dr. Van Kaathoven op de Breestraat. — — —

331. G. DE VOS AAN J. R. THORBECKE.

Berlijn, 10 December 1824.

Heb dank, beste Vriend, voor Uwe aangename letteren, die ik thans met een lettertje beantwoorden wil.

Onaangenaam is het mij in elken brief van huis en ook in den Uwen te moeten lezen, dat gij tot nog toe zonder aanstelling blijft. Van Ewijck mag het goed meenen, maar hij had wel van zijn zaak wat beter verzekerd mogen zijn, vóór U uit Göttingen te ontbieden, dat was mij voor een paar maanden ook aangenamer geweest. Nu, eigenlijk gezegd, doet het mij geen leed, dat gij uit dat door zoo veelen voor U verderfelijk gehouden Duitschland in het vaderland zijt teruggekomen. Het mag nu met Utrecht misloopen, binnen korten tijd hoor ik U tog ergens naar Uw zin geplaatst. Het heeft mij ook nooit kunnen behagen, U onder het alvermogend bewind van dien Jodocus [1] te zien, hetwelk gij moeijelijk zoudt gedragen hebben, en dan was de boel mis geweest. De Utrechtsche kleingeestigheid heeft ons tog nimmer kunnen bevallen; die snaken meenen, geloof ik, dat, wanneer men de grenzen van het vaderland overgaat of wellicht van het Sticht, dat men dan verloren is. En dan die groote litterator daar, die het zich geen eer rekende aan Leydens hoogeschool geplaatst te zijn [2]. Neen, het is veel beter, dat gij in dat duistere nest niet gekomen zijt. Ik wensch echter hartelijk, dat men niet te lang voor U zoeken zal, want zoo, heen en weder gedreven wordende, werkt men tog niet met luste, men heeft dan geen bepaald doel en dit is tog noodzakelijk om met genoegen en vrucht te arbeiden. — — —

Dat gij veele veranderingen onder Uwe kennissen vinden zoudt, kon wel niet

[1] Sinds 26 Maart 1824 was Jodocus Heringa rector magnificus van de Utrechtse universiteit. Hij was een zeer omstreden figuur (vgl. De zaak Heringa, in: *J. A. Cramer*, De Theologische Faculteit te Utrecht in de 18de en het begin der 19de Eeuw, Utrecht 1936, blz. 63-74).

[2] Ph. W. van Heusde, vgl. o.a. blz. 23, 24.

anders. Kees [1] moet gij, dunkt mij, zeer afgevallen gevonden hebben, ten minste hij zag er slecht uit, toen ik hem verliet. — — —

Onder de vrienden, die dezelfde gebleven zijn, spreekt gij niet van Van der Boon. Wat moet ik daar van denken? Dat gij U veel goeds van mijne toekomst voorspelt, kan mij niet dan welgevallig zijn. — — —

Gij spreekt van oogenblikken van neerslagtigheid, van mismoedigheid, die U wel eens overkwamen op Uwe reis; denk niet, dat ze mij verschoonen, evenwel ben ik er thans, God zij dank, minder mede geplaagd, als toen ik te Parijs was. — — —

Ik had beter gedaan met het oogmerk naar de groote stad te gaan, om mij te vermaken, en het beschouwen en beoefenen van hetgeen tot medicijnen betrekking heeft, als bijwerk te beschouwen. Dan had ik mij zeker, zeker oneindig meer voldaan. Nu ging ik voornamelijk om mij als praktisch arts bekwamer te maken en vond doctoren (ik had wel geen groot idée van die heeren in mijn vak), aan wie ik mijn hond niet zou toevertrouwen. De een folterde zijn lijder nog gekker dan de ander; het was niet variis modis *bene*, maar *male* fit [2]. Geloof niet, dat het het nieuwe en vreemde was, dat mij het afkeuren deed, het was wel het verkeerde. Het was niet, omdat ik die behandelingswijze alleen goedkeur, die men mij geleerd heeft. — — —

Het is voornamelijk om eene goede wijze van behandeling te leeren, dat ik voor mij het reizen nuttig oordeel en het zien van goede voorbeelden. — — —

332. J. B. WILBRAND AAN J. R. THORBECKE.

Giessen, 12 December 1824 [3].

— — —

Ganz vorzüglich wünsche ich, von Ihnen zu erfahren, wie weit Ihre Angelegenheiten gediehen sind, und es wird mich herzlich erfreuen, zu vernehmen, dasz Sie in einen bestimmten Wirkungskreis getreten sind. Sobald Sie mir diese Nachricht mittheilen können, bitte ich, sie mir gleich zugehen zu lassen. Aber auch in dem Falle, wo Sie noch keine Entscheidung in Händen haben, wollen Sie mir doch einige Zeilen zukommen lassen. — — —

Unser botanischer Garten ist zu einer Grösse von 435821 Quadratfusz, deren 16 auf einen Quadratmeter gehen, erweitert; er ist demnach gröszer als der Göttinger. Seit sieben Wochen lasse ich darin arbeiten und hoffe, ihn im Frühjahr fertig zu sehen. Er soll den schönern akademischen Gärten in und auszer Deutschland zur Seite stehen. Sobald Sie an einer holländischen Universität angestellt sind, nehme ich auch Ihre Theilnahme in Anspruch. Noch mehr aber werde ich dieselbe für die Anatomie und für die zoologische Sammlung in Anspruch nehmen. — — —

333. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 13 December 1824 [4].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Ik ontfing — — Uwen brief van den 5 deser uyt Amsterdam, waaruyt ik zie,

1 C. W. H. van Kaathoven, vgl. blz. 311, noot 1.
2 Het was niet: op verscheidene manieren gaat het goed, maar gaat het slecht.
3 Ontvangen 22 Dec. 1824, beantwoord 12 juni 1825.
4 18 Dec. in Leiden ontvangen en beantwoord (no. 334).

dat wij over het anonyme van Uw onderhanden opstel eenstemmig denken. Het is mijn zeer aangenaam, dat gij dat plan met toeneemend genoegen bewerkt, en wensch, dat hetselve aan Uw oogmerk en verwagting moge beantwoorden, gelijk meede, dat Uwe liefde en vooronderstelde roeping voor het vaderland moge beloond worden. Inzonderheid hoop ik, dat gij Uw bij deese gelegenheid bijsonder zult toeleggen op de mogelijkste duydelijkheid en verplaatzen Uw bij de zorgvuldigste revisie vóór de uytgaave in den gezichtskring der leezers niet alleen van eerste, maar ook van mindere vatbaarheid, zo veel de behandeling en den aart van het onderwerp zulks maar eenigsins toelaat.

In de Letterbode van den 5 November ll. vind ik eene recensie over Bilderdijks Verhandelingen: ziel-, zeede- en rechtsleer betreffende [1], welke recensie overgenomen is uyt de Göttingische gelehrte Anzeigen van den 13 September ll. no. 148 [2]. — Is die recensie misschien ook nog van Uw? Ik vooronderstel, dat men anders zulke Nederlandsche producten in Göttingen moeyelijk zou geleesen en gerecenseert zien. Wie bij ons daarop nadenkt en Uw en Uw verblijf in Göttingen kent, zal Uw ligt voor den schrijver houden. Kinker, zie ik, is professor der philosophie in Luyk, maar weet gij ook, of hij oorsprongelijk een Nederlander of een Duytscher is?

In de laatste agt daagen heb ik drie brieven voor Uw uyt Giessen ontfangen, die ik hierin sluyt. — — —

Maar of het evenwel voor Uw niet goed zou zijn, om aan Falck te schrijven, dat is eenvoudig als mededeeling en ter zijner inlichting, ook van Uwe zijde, hoe gij hier te lande waart geretourneerd en hoe Uwe ontmoetingen waaren geweest, zonder alle verdere oogmerken of versoek? Mijn dunkt, zijne vroegere bijsondere belangstelling en zijne, ons door Bentinck bekende, laatste aanbeveeling voor Uw aan Van Ewijck, moet zulk eene mededeeling wel zeer eigen doen voorkoomen en gij had dan teffens het voordeel, dat Falck niet éénzijdig beoordeelde, want van het voorgevallene kan hem ligt iets gemeld zijn. Ik geef Uw dus deese vraag in overweeging. — — —

Grootmoeder had mijn onlangs in de noodsakelijkheid gebragt, om haar het hoofdzakelijke over Uwe verijdelde verwagtingen in Utrecht, over Uwen toestand en uytzichten te moeten mededeelen [3]. Ik deed dat voorleden week en, zo ik geloof, voldoenend en geheel doelmatig. Zij antwoord daarop heeden aan Moeder:

„Wie ich bisher geschrieben, erhalt' ich den Brief deines Mannes mit der Nachricht, dasz die Aussicht auf eine baldige Anstellung für den guten Rudolf sich wieder entfernt habe. Das ist freilich für den ersten Augenblick sehr unangenehm und unerwartet. Indes könnt Ihr Euch vollkommen dabei beruhigen und den lieben Gott walten lassen. Gewiss hat Er nach so manchen Prüfungen noch was Besseres für Euch und ihn aufgehoben. Versichre deinen Rudolf doch, wenn du an Ihn schreibst, meiner herzlichen Liebe".

Voorleede Donderdag is Grootmoeder in haar tagtigste jaar getreden. — — —

[1] *Mr. W. Bilderdijk*, Verhandelingen, Ziel-, Zede- en Rechtsleer betreffende, door—, Leiden 1821, in: Algemeene Konst- en Letter-bode voor het jaar 1824, II blz. 300-303.

[2] *Idem* in: Göttingische gelehrte Anzeigen, Der dritte Band auf das Jahr 1824, Göttingen 1824, blz. 1473-1478, welke recensie anoniem is.

[3] Tot nu toe hadden zowel F. W. als J. R. de familie in Osnabrück, na onderling overleg, hierover in het onzekere gelaten.

334. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Leiden, 18 December 1824 [1], Zaturdag.

Beste Ouders. Uwe letteren van den 3 December. ll. ontving ik hier Woensdag voor acht dagen, nadat ik den Maandag tevoren hier was aangekomen en bij mijnen vriend Kaathoven eenen allervriendelijksten ontvangst ondervonden had. Ik begaf mij in de gedagte hiernatoe, den daaraanvolgenden Zaturdag weder te vertrekken. Dit is echter niet geschied en het wanneer durf ik zelfs nu nog niet bepalen, hoezeer ik denk in den loop der volgende week weder te keren. Hier heb ik dan ook Schimmelpenninck gevonden en aan de hooggeleerde heeren ging ik van tijd tot tijd mijn compliment maken. Bij Van Voorst ben ik twee malen geweest, zonder hem ten zijnent te treffen. Voor het overige is de ontvangst in allen dele vriendelijk; men zegt mij, dat men zeer wenschte, mij hier te Leyden te hebben, maar eenige belangrijke beraadslaging of gevolg heb ik U niet te berigten, gelijk ik dan ook niet met eenen ieder omslagtig over mijne zaken kan spreken. Buiten af vernam ik niets. — — —

Uwe letteren van den 13 deser maand wierden mij hedenmorgen gebragt. Ik verheug mij, dat mijne denkbeelden omtrent de Antikinkeriana Uwe goedkeuring wegdragen. Kinker is een Amsterdammer. De recensie van Bilderdijks natuurregt in de Göttingische Anzeigen is ⟨van⟩ Bouterwek. Over het schrijven aan Falck zal ik denken en ik hel daartoe zeer over. Intusschen zal dit wel niet goed voor mijne wederkeer naar Amsterdam kunnen plaats vinden, waar ik de daartoe nodige rust geniete. — — —

Van Kinker's boek [2] ken ik geene recensie. Mijn tegenschrift zal wel niet groot worden. Het tijdstip der afwerking zal ik, vóórdat ik weder te Amsterdam aan mijn werk ben, niet wel kunnen bepalen. Intusschen zal dit, geloof ik, niet zeer ver verwijderd meer zijn, nadat ik er mij eens weder geheel aan zal overgegeven hebben. Op de meeste duidelijkheid zal ik mij met de borst toeleggen. De onbekendheid van den autheur houde ik met U voor eenen werkzamen invloed op de wetenschap van groot gewigt. Voor eenen aanhanger van Bilderdijk zal men den schrijver evenwel in geen geval kunnen houden.

Dat de finanties van oom Frans verbeterd zullen zijn, kan ik juist niet geloven, want, zoo ik meen, heeft hij zijn gansche capitaal op het grootboek laten inschrijven en heeft dus zijne $4^1/_2$ procent zonder winst of verlies. Tante Mietje alleen gaat voort te speculeren. Ik ben bij haar tweemaal geweest, gelijk ik U dagt in den beginne geschreven te hebben, en zeer vriendelijk ontvangen. Na dien tijd zag ik ze niet weder. — — —

W. van Hoboken is het mij zeer aangenaam geweest in den Haag nader te leeren kennen, waar hij mij als een zeer hupsch man verschenen is.

Ds. Pluygers heb ik nog niet gezien. Zijne vriendschap met Goudoever is, gelijk ik in Utrecht geloof waargenomen te hebben, eenigzins afgekoeld, nadat Goudoever voor het Leydsche beroep had bedankt. Intusschen zal ik hem bezoeken, maar tot nog toe ben ik daaraan door de menigte van andere bezoeken bij Van Voorst, Clarisse, Bake, Peerlkamp, Nieuwenhuis, Hamaker, Reuvens, Tydeman, Van Assen, Ekama, Humbert, Proper, Uylenbroek etc. en dan ook daardoor verhinderd, dat ik dien in het oog te houden, mijn vriendschappelijk logis bij Kaathoven niet tot enkel uitgaan te besteden.

[1] Beantwoord 27 Dec. (niet opgenomen).
[2] Vgl. blz. 369, noot 2.

Over het algemeen achte ik mijn verblijf hier te stede van eenen gunstigen invloed te zijn, zoo al vooreerst geene bijzondere verandering in mijn lot daardoor wordt te weeg gebragt. Dit is van eene andere leiding afhankelijk, waarin wij berusten. — — —

335. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Leiden, 23 December 1824 [1].

Beste Ouders. — — —

Mijn vertrek heb ik nog niet op den dag bepaald en misschien blijf ik nog de Kersdagen hier, welker viering ik hope, dat voor U heugchelijk en het vertrouwen sterkende moge zijn. Een jaar geleden is Kaathoven's vrouw op Oudejaarsavond overleden en het bewustzijn, dat ik tot zijne opbeuring en bemoediging bijdrage, doet mij langer vertoeven, dan ik mij voorstelde. Nieuws heb ik U niets te berigten, als dat ik mij met Schimmelpenninck en Kaathoven zeer wel bevinde. — — —

336. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS [2].

Leiden, 27 December 1824 [3].

Beste Ouders. Ik had gehoopt, op één der Kersdagen nog eenige letteren van U te ontvangen. Intusschen gevoel ik mij opgewekt, U het verlangen, van U te vernemen, te kennen te geven en te zeggen, dat ik wel ben en er een nieuw plan, waarvan ik mij evenwel geen gevolg beloof, ten mijnen opzigte aan Van Ewijck staat voorgedragen te worden. In 't bijzonder wenschten Hamaker en Bake mij hier te houden en de eerste is op de gedagte gekomen, dit voor het vak der nieuwe historie te beproeven. Daarvoor is echter, gelijk voor de oude, prof. Peerlkamp aangesteld, die vooral voor de eerste niet berekend en meer voor een literator gehouden wordt. Hamaker heeft dus met Peerlkamp geheel openhartig gaan spreken en deze is, tegen mijne verwagting, er geheel ingetreden, zoo men mij hier plaatste als professor historiae politicae, welke benaming den titel van zijnen post niet zou krenken. Hamaker wil nu, van de toestemming verzekerd van diengeen, dien het het meest persoonlijk raakt, tegen het einde der week Van Ewijck in den Haag gaan zien en hem het een en ander voorstellen. Hamaker meende ook, vóór eenige dagen te Amsterdam geweest zijnde, van Van Lennep, hoezeer in het bijzijn van een' derde, te hebben waargenomen, dat deze omtrent het plan te Gent gunstige berigten moest hebben, hebbende deze hem gezegd, dat het daar wel gaan zou. Intusschen wenschten Hamaker, Bake en Peerlkamp, gelijk zij zeggen, voor het belang van de eerste akademie des lands, mij hier te vestigen. Dit is, hetgeen ik U van eenig belang heb te melden. Alle zulke zaken moeten over zooveel schijven lopen, dat eene meer gegronde verwagting zekerlijk nog ver afstaat. Dit neemt echter niet weg, dat de belangstelling, die ik ondervinde, alleraangenaamst en zeer eervol is. Ik kan op dit oogenblik over geen postpapier beschikken en sluit dus reeds hier met mijne groete aan Herman en Claartje.

1 Beantwoord 27 Dec. (niet opgenomen).
2 Van deze brief is ook het klad nog aanwezig.
3 Beantwoord 3 Jan. 1825 (no. 340).

337. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 31 December 1824/1 Januari 1825 [1].

Beste Ouders. Gisteravond in Amsterdam wedergekomen, schrijf ik U nog op den laatsten avond van het bijna afgelopen jaar. Ik doe het, met dank terugziende op het verledene en met eene innige bede voor Uw welzijn de toekomst gerustelijk verbeidende. Ik ben met zeer veel genoegen in Leyden en bij Kaathoven geweest, die mij heeft uitgenodigd, zoo niet vroeger, ten minste tegen den 8 Februari den grooten feestdag van het 250-jarig bestaan der hoogeschool, op welken zes promoties met de kap zullen plaats hebben, tot hem terug te keren. Het is mogelijk, dat ik dit doe, intusschen in geen geval langer dan op één of twee dagen. Schimmelpenninck heeft getracht, mij op alle wijze over te halen, tegen den 6 Januari met hem in zijn' chais naar de Pol te rijden, daar de nagt te slapen, des morgens eenige uren met hem te besteden, om dit goed in zijnen tegenwoordigen toestand te bezigtigen, waarop hij, die dan de onderhandelingen op de overname betrekkelijk beginnen moet, mij op den middag naar Deventer wilde laten brengen, vanwaar ik dan des avonds bij U zoude kunnen aankomen. Later, tegen den 8 Februari, kan ik dan met hem weder terugkeren.

Hoezeer ik verlang U te zien, geloof ik echter, na mijn niet zeer werkzaam verblijf in Leyden, mij nu aan mijne studie zonder eenige verpozing te moeten wijden. Dezen morgen ging ik Van Lennep zien, die van Van Ewijck nog niets naders had vernomen. Prof. Van Hall zeide mij, dat men thans van mij sprak als aanstaanden hoogleraar in de letteren te Luyk, waar een professor Füssler dezelve wel doceert, intusschen op eene zoo weinig voldoende wijze, dat men van wege de hoogeschool de plaats als vacant beschouwt en eene betere vervulling wenscht. De tijd mag dit chaos van destinatien ontwarren. Aangenamer ware mij een goed gevolg van den wensch der professoren Hamaker, Bake, Peerlkamp en Van Assen, mij te Leyden te houden. Intusschen moet ik het een zoowel, als het ander zijnen gang laten gaan.

Van Voorst heb ik in Leyden niet gezien, die zich daarover, zooals ik hoorde, beklaagd heeft. Ten onregte, want ik ben twee malen bij hem geweest, waarna het, dunkt mij, zijne zaak was, of mij op te zoeken, of ten minste mij te laten vragen. Van der Palm sprak ik, maar zijn onderhoud wekte in mij niet dat vertrouwen, om hem iets naders mij aangaande te zeggen. Bake vooral was zeer hartelijk. — — —

1 Januari 1825. God met ons, die wij met de nieuwe vloed van dit jaar opvaren moeten tot des levens doel. Ik heb U voorleden Maandag of Dingsdag uit Leyden geschreven. Dat ik spoedig goede tijding van U moge ontvangen. Intusschen wijde ik het begin van dit jaar met nieuwe kinderlijke liefde en groet ook Herman en Claartje ten hartelijkste.

338. C. O. MULLER AAN J. R. THORBECKE [2].

⟨Göttingen,⟩ 1 (10) Januari 1825 [3]. Prost Neujahr.

Lieber, theurer Freund. Ich bin ein schlechter Briefschreiber, wie Sie wissen,

1 Beantwoord 3 Jan. (no. 340).
2 Deze brief was geadresseerd: A monsieur Thorbecke, professeur de l'Université à Leyden.
3 Ontvangen te Amsterdam 27 Jan., beantwoord 15 Febr.

und will Ihnen daher nur einige der wesentlichsten Nachrichten von uns in möglichst wenig Zeilen geben.

Schon in meine Flitterwochen segelten zwei grimmige Recensionen der Dorier [1] herein, eine von einem Dr. Lange, den ich wenigstens für einen homo nequam [2] halten musz, die andere von dem braven, aber manchmal sehr sonderbaren Schlosser. Es geht besonders gegen meine mythologische Methode, die ich durchaus vindiciren musz, wenn ich ferner lebendig auf die Wissenschaft wirken will; daher ich eben schon ein blos methodisches Werkchen „Prolegomena zu einer wissenschaftlichen Mythologie" [3] drucken lasse. Es haben diese Geschichten mich recht zu einer Selbstprüfung genöthigt, die mir ohne Zweifel dienlich gewesen ist; am Ende habe ich nur frischen Muth dabei gewonnen und desto gröszre Lust zu arbeiten, je mehr Zeit anderwertig verkocht wird.

Unser geselliges Leben läszt sich recht nett an. Ich habe einmal alle Ungründlichen [4] — die armen Reste — und alle Freundinnen meiner Frau zusammengebracht und es war ein recht hübscher Abend, lauter junges Volk. Die Ungründlichen macht immer mehr bunte Reihe.

Ribbentropp hält eben in Braunschweig Brautwahl, wie man sagt. Spitta lebt noch auf alte Weise in Hannover. Huschke arbeitet in Rostock ferociter [5]. Hemsen legt sich zwar sehr auf die Ehrwürdigkeit, doch läszt er sich bisweilen zu uns Erdenkinder herab und macht den groszen Mann — durch gigantische Körperverlängerung — excellent. Kraut liebt und wird geliebt. Elvers hat das Promptuarium Gajanum [6] absolvirt und will Missionare aussenden um volksthümliche Gebräuche aufzusuchen. Sein Paulinchen wird ein starkes, muntres Kind. Sonst geht Alles den gewohnten Gang. Viel kleine Häkeleien; dann wieder einmal das Aufleuchten einer freien, groszen Gesinnung und eine lebensfrohe Stunde.

Nun schreiben Sie von sich und Ihren Trajektinem [7], recht bald und recht viel, bitte schön.

Die Arbeit von Solger [8] habe ich Sylvester absolvirt.

1 *Karl Otfried Müller*, Geschichte der Hellenischen Stämme und Städte von —, zweyter Band, Die Dorier erste Abtheilung. Dritter Band, Die Dorier zweyte Abtheilung. Mit einer Karte des Peloponnes, Breslau 1824.

2 Een man van niets.

3 *K. O. Müller*, Prolegomena zu einer wissenschaftlichen Mythologie von —. Mit einer antikritischen Zugabe, Göttingen 1825.

4 In de levensbeschrijving van K. O. Müller (Allgemeine Deutsche Biographie 22, Leipzig 1885, blz. 659) lezen we, dat deze behoorde tot de in die jaren (tot 1827) bestaande „Gesellschaft der Ungründlichen, wie sie sich scherzend dem gründlich ernsthaften Göttingen und ihrem eigenen gründlichen Ernste gegenüber nannten". Als andere leden worden daar genoemd: Ribbentrop, Kraut, Höck, Bopp, A. Göschen en Julius Müller. Blijkbaar heeft J. R. Thorbecke ook deel uitgemaakt van deze kring.

5 Verwoed.

6 *Ch. F. Elvers*, Promptuarium Gaianum sive doctrina et latinitas, quas Gaii institutiones et Ulpiani fragmenta exhibent, in alphabeti ordinem redactae, Göttingen 1824.

7 Dit woord is niet goed leesbaar, het zal wel samenhangen met Trajectum = Utrecht, waar de vriendenkring meende, dat J. R. hoogleraar was geworden (vgl. no. 360).

8 Hij heeft als vriend en vroegere toehoorder van Solger uit diens nagelaten papieren een verhandeling geschreven over zijn mythologische opvattingen (vgl. Solger's nachgelassene Schriften und Briefwechsel, hrsg. von *L. Tieck* und *F. v. Raumer*, Erster Band, Vorrede, S. XVI), die afgedrukt is in Bd. II (a.w.), blz. 676-718.

Von Ribbentropp, der eben von den Ferien zurück ist, höre ich zu meiner groszen Freude, dasz Spitta als Professor nach Rostock vocirt ist.

Ich schicke den Brief auf den 10ten Januar ab, weil ich so lange auf den beigelegten Brief von Elvers [1] gewartet habe.

339. W. A. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 2 Januari 1825.

Beste Vriend. Woorden zijn wel geene werken, maar toch dikwijls de aanleidende oorzaak van dezen; daarom zal ik de heusche wijze, waarop de heer d'Escury mijne gezegden opnam, voorlopig ten besten duiden en zijn antwoord als een lootje in de schaal beschouwen.

Volgens afspraak en waarheid hield ik het malle midden met Zijne Edele, dat is tusschen Bilderdijk en de Neologen, Utrecht en de Brabanders in, hetgeen *ten minste voor mij* de gewenschte uitwerking had. De heer Curator bekende mij openhartig, Uwe denk en handelwijze eenmaal anders beschouwd te hebben (quarenteine), met blijdschap zijne meening beter voor Uw, hemzelve en de wetenschappen bij ons gewijzigd te hebben en zelve hartelijk te verlangen, dat gij, tusschen Scylla en Caribdis invarende, 't nieuwe met het bestaande mogt vereenigen. Daarna terstond van zelve op Leyden komende, voegde Zijne Edele er de wensch bij, Uw daar te kunnen aanstellen, zeggende, dat dit zelfs geene zwarigheid in zoude hebben, indien gij Uw zelve bevoegd mogt achten, de plaats van Kemper in te nemen, terwijl de overige vakken van wijsbegeerte, geschiedenis etc. alle bezet waren. En toen ik hierna opmerkte, niet bepaaldelijk van Leyden, maar in 't algemeen te spreken, mits Uw doel — vooral in 't geschiedkundige — berijkt wierd, was 't anwoord, hierover met de professoren te willen spreken, waarop ik Hamaker, Bake en Perelkamp noemde. Het overige te lang om te schrijven. Het zij Uw intusschen genoeg, dat de heer d'Escury hoe langer hoe meer aan 't denkbeeld begon te hechten, Uw in Leyden te krijgen, en die zaak dus zeker verhandeld is, toen Zijne Edele hier eergisteren was.

Aangaande mijn vertrek naar Gelderland kan ik reeds bepaaldelijk zeggen, dat ik tegen den zevenden of achtste denk te vertrekken. Het eerste, bijaldien gij in mijn lumineus idée treed gezamentlijk te gaan, omdat ik alsdan den zevenden 's avonds van Haarlem naar Amsterdam kome; het laatste, in geval gij zwarigheden mogt maken, wijl ik alsdan met d'oudste zoon van mevrouw Van Rhemen, die te Vaessen school ligt, reide. Edoch begrijpt gij natuurlijk, Amice, dat dit laatste een zeer ondergeschikt plan is. Een woordje antwoord, mits het *ja* behelze. Ik gewen mij altijd veel gemakkelijker met Uw, als zonder Uw te zijn.— — —

340. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 3 Januari 1825 [2].

Mijn geliefde Zoon. Uwe beide brieven van den 27 December en den eersten deser zijn ons geworden. Gij schijnt toen den mijnen van voorlede Dingsdag onder couvert van oom Frans nog niet gehad te hebben en ik besluyt daaruyt, dat deselve geen van Uwe eerste visites in Amsterdam is geweest. Gij zult hem

[1] No. 343.
[2] Ontvangen en beantwoord 8 Jan. (no. 342).

evenwel bij alle zijne eigenheeden niet verwaarlosen, maar besoeken hem nu en dan op zulke tijden, als gij nu wel weet, wanneer gij den minsten aanstoot neemen kunt en hem geene verlegenheid of opoffering veroorzaakt, de eigenaartige denkwijze en betrekking in het oog houdende. Zo ook met Uwe tante, want de ijverzucht op verwaarlosing en aanschijnende onverschilligheid blijft dog bestaan.

Hierin twee brieven uit Giessen, den laatsten ontfingen wij gisternavond met een pakje zeer zorgvuldig in wasdoek genaayd — — van Dr. Ritgen. — — —

Het plan van prof. Hamaker is excellent en zo meer, als het juyst strookt met Uwen wensch ten opzichte der geschiedenis. Daarbij is de goedkeuring van prof. Peerlkamp en der andere professoren hoogst vereerend en aangenaam, maar wij zijn gevolmagtigd, om alle opkomende en aanschijnend gunstige verwagtingen te wantrouwen, zo lang wij nog niet zien, of ook de Voorzienigheid daaraan haare goedkeuring hecht, en daarop willen wij dus still en geduldig wagten. Ik bid intusschen, dat God hetselve moge met Zijnen zeegen begunstigen, wanneer het ten Uwen beste en ten voordeele der maatschappij dienstig kan zijn. Het zal in de eerste plaats er op aankomen, hoe Van Ewijck en dan hoe de Curatoren daarover denken en vervolgens, of er ook antagonisten kunnen tegenwerken, want anders zie ik, dat in de wet op het hooger Onderwijs *zulk eene* aanstelling zonder eigentlijk bestaande vacatuure in Leyden wel, maar niet op de andere hoogeschoolen mag geschieden.

De voorslag van Schimmelpenninck is allervriendelijkst en aanneemelijk, nogtans, hoe gaarn ik en wij alle Uw eens weeder in ons midden wenschen, zou ik Uw onder de tegenswoordige omstandigheeden om Uwe nabijheid in Holland en bysonder om Uwe onderhandene studie thans niet hebben durven animeeren. Maar op zich zelven is het aanbod en de gelegenheid anders zo schoon, als men beide ooyt zou kunnen wenschen.

Maar tot de invitatie van Kaathoven tegen den 8 Februari durf ik Uw wel raaden, dat moet gij zonder wettige verhindering niet weigeren. Gij zult daar dan waarschijnlijk ook Van Ewijck, de Curatoren en eene menigte geleerden kunnen ontmoeten en in gelegenheeden tot ongesogte herinnering en kennis geraaken, die Uw in allen gevalle goed kon zijn. — — —

Onder het schrijven van deesen brief meld mijn oom Frans onlangs in gesellschap geweest te zijn met den doopsgezinden predikant Muller, die Uw kende en hem verhaald had, dat Uw te vooren den post van substitut bibliothecaris onder Van Voorst op een tractement van f 1500 was aangeboden, hetgeen gij zoud van de hand geweesen hebben, hetwelk oom Frans hem betuygd had, niet te weeten en ook niet te kunnen gelooven, dat Uw zulk een aanbod werkelijk gedaan was, dewijl hij geen reeden wist, waarom gij zulks zoud geweigerd hebben en gij hem daarvan ook nooyt iets had medegedeelt.

Gij zult hem dus daarover dienen in te lichten, want hij schijnt de stellige versekering van dien predikant te gelooven en zich dus te verwonderen en hij diend dan bij gelegenheid ook zijnen man weeder te kunnen onderrigten en de waarheid van zijne twijffeling te kunnen bevestigen. — — —

Voor het ovrige moogt gij hem over het bovengemelde wel nadrukkelijk en overtuygend inlichten, want het denkbeeld van geweigerde f 1500 zou bij hem en tante Mietje schrikkelijk diep wortelen, dus dat moet er vooral uyt. Bij die gelegenheid zou ik hem ook verhaalen het ingeschoove denkbeeld, zelfs bij

den administrateur, van een aangeboode professoraat etc. en wat het gevolg van Uwe wederlegging was geweest. Zo ook, dat de Koning zelf gezegd heeft van f 2.000, hoewel daarvan niets tot Uwe of onse kennis is gekoomen. Dog neen, van dit laatste spreek liever niet.

Grootmoeder heeft volgens jaarlijksche Kersgewoonte ook voor Uw een pistool gesonden en laat Uw hartelijkst groeten. — — —

Mijnen brief reeds gesloten hebbende, koom ik nog op het denkbeeld, of gij niet misschien voor alle gevallen wel zoud doen, om met weinig woorden aan Van Voorst te schrijven, hoe Uw was medegedeelt, dat Zijne Hoogedele het vreemd gevonden had, Uw in Leyden niet gezien te hebben; dat gij daaruyt moest besluyten, dat het niet ter zijner kennis was gekomen, dat gij twee maal getracht had, hem ten zijnen huyze weder te zien en gij Uw dus verpligt gevoelde, om hem zulks ten Uwen opzichte mede te deelen. Dit gaf ik Uw nog in overweging, het kan nuttig en nooyt nadeelig zijn.

Nog versekert Moeder, Uw zo gaarn een Kersgeschenk te hebben bereid, maar dat wij alle daarop hebben moeten renuntieeren. Intusschen onderhoud Moeder de gedagte, om Uw nog eens van Grootmoeder een aangename gedagtenis te besorgen, waartoe egter de gelegenheid ter voorstelling diend afgewagt te worden. Vaarwel.

341. H. SOLGER-VON DER GROEBEN AAN J. R. THORBECKE.

Dresden, 4 Januari 1825 [1].

Gälte mein Brief, lieber Freund, nicht eigentlich der Freude Ihrer Geburt, so möchte es sein, dasz er mit einigem Schelten begönne über ein langes in der Fremde und jetzigen Ferne doppelt befremdendes Verstummn.

Dasz Sie im Herbste, der Zeit Ihrer Reisen, sparsam schrieben, ist mir bekannt; desto froher hoffte ich am oder nach dem Weihnachtsfeste auf die liebe, gewohnte Gabe eines Briefen. Aber es *scheint*, Sie wollen uns mit Ihrer persönlichen Gegenwart auch die Zeichen Ihrer geistigen entziehn. Sie selbst fühlen am besten, ob Sie das dürfen und wollen, und wissen übrigens, wie wenig leicht ich loszuwerden bin, hat man sich einmal mit mir eingelassen, und wie bald man mich mit einigen herzlichen Worten beschwichtigen kann: diese verlange ich nur, bitte, dasz Sie wohl sind, das Leben mit alter Kraft tragen und die innere Liebe Ihres Herzens nicht gefährdet ist von dem was geht und kommt. Wie Sie sich in Utrecht gefallen, oder ob Sie lieber in Leiden wohnen pp. ist gut, aber mir Nebensache, die zu ignoriren mir kein Herzklopfen macht. Meine Wünsche für Ihr Wohlergehn kennen Sie, theurer Freund, und wissen, dasz ein Tag wie der Ihrer Geburt sie wohl stärker heraustreten, aber nicht inniger und herzlicher machen kann. Nehmen Sie also den stummen, statt des ausgesprochenen Wunsches. Zu meinem Gedächtnisz lege ich dies Buch bei, das Sie wohl noch nicht kennen, die anderen Sachen von Tieck möchten Sie haben oder sie kommen in den sämmtlichen Werken vor, die bei Reimer erscheinen werden [2]. Zu Johannis [3] glaube ich schon vier Theile.

1 Ontvangen 12, beantwoord 16 Febr.

2 *Ludwig Tieck*, Sämmtliche Werke, 30 The in 15 Bde, Wenen 1817-1824 (Unberechtigte Ausgabe) waren ten tijde van de brief al verschenen. Bij Reimer zullen verschijnen: *L. Tieck*, Schriften, 20 Bde, Berlijn 1828-1846.

3 24 Juni.

Indem ich so an Sie schreibe, blickt mein Auge auf den weisz beschneiten Kirchhof zu meinen Füszen, dessen Denksteine und schwarze Tafeln ordentlich mich anblicken und auf den schmalen, glatten Fuszsteig deuten, der sich schlängelnd von einer offenen Thür zu einer andern meist verschlossenen dicht vor einer kleinen, stillen Kirche vorüber führt. — — —

In dem Zimmer mit dieser Aussicht wohne ich, die Kinder haben die Aussicht auf den bewohntesten Theil der Stadt und der neuen Promenade wie mannigfaltiger Gärten. So, lieber Thorbecke, können Sie sich uns denken in unserer Wohnung. Leider weisz ich nun, dasz diese Mauern Sie nie umschlieszen und Ihre körperliche Gegenwart weder meine Abende verschönern, noch meinen Geist beleben wird. — — —

Sterbe ich nicht früh, kömmt es wohl so und sind Sie längst vorübergegangen, so gedenke ich in den langen Tagen, in den langen Nächten, mit frischer Jugend Ihres Bildes und jedes Wortes, das über Ihren Lippen tönte. Ist mein jetziges Seijn denn viel was anderes als Leben im Traum oder Traum im Leben? Nur dasz eins nicht ohne das Andere ist.

Haben Sie, alter Freund, denn zuweilen nicht Sehnsucht nach Freundschaft, Deutschland wollte ich sagen, und den zurückgelassenen Freunden? Ich hoffe Ihr Aufenthalt hier bleibt Ihnen mehr als Traum. Mir sind Sie doch sehr entrückt durch das fremde Land und Sprache; alle äuszere Beziehungen werden so nach und nach abfallen und wir uns jeder in dem Andern ganz fremden Verhältnissen befinden. Um das so viel möglich zu vermeiden, sage ich Ihnen etwas von den Meinen, so wenig zu sagen ist, denn wir sind wie immer vorher. Die Kinder wachsen, lernen und vergessen, sind aber gesund und fröhlich und suchen Ihr Land auf der Karte, Adelheid denn endlich in Neuholland, bis Hugo sie belehrt, dasz dort nur Menschenfresser, und Marie, Verbrechercolonien zu finden wären. Da meint sie denn, es wäre besser Sie kämen hieher zurück, denn sie möchte das sonst auch gern. — — —

Durch diese Frauen [1] abgezogen, kann ich nicht so viel mit Tiecks seijn, wie es mein Herz wünschte, und ich rechne es mir ein Wenig an, dasz ich dies über mich vermag. O ja, ich sehe hier die satijrische Bemerkung, die über Ihre Lippen gleitet. Tiecks selbst leben fort, wie Sie sie kennen, er selbst ist wohler und kräftiger als zeither und nur bisweilen stöhren ihm seine alten Uebel. Die Gräfinn ist im Ganzen sehr schwach und oft leidend, immer jedoch das alte Muster von Liebenswürdigkeit und freundlicher Ergebung; ich kann es oft nicht genug bewundern, wie sehr sie ihren Willen aufgebend nur in dem Anderer zu leben scheint. Die Tieck selbst ist sehr stark geworden, sonst unverändert. Dorothe leidet viel an Kopfweh, was vielleicht in ihrer vom Vater theilweis vererbten Natur ihren Grund hat und wohl durch ärztliche Behandlung zu heben wäre, was aber gegen ihre Grundsätze und vorsätzlichen Eigenthümlichkeit streitet. Sie fängt überhaupt an sich immer mehr zu isoliren und hängt äuszerlich mit der Familie kaum weiter, als durch die geselligen Bande zusammen; am meisten lebt sie jetzt mit dem Hause des Kappellmeister Weber — —. Schade, dasz dies liebenswürdige geistvolle Weesen sich je länger je mehr von sich selbst entfernt. — — —

Heute Abend trat Herr Von Bülow unvermuthet in mein Zimmer, so begegnet uns das Alte wohl leicht wieder im Leben, aber das Edle, Theuere, zeigt sich

[1] Vriendinnen, die hier niets ter zake doen.

oft nur unser Herz zu erfreuen mit seiner Erscheinung und dann im Verschwinden zu sagen: mein Vaterland ist dort und da triffst du mich. Durch baldige Nachricht von sich, denke ich, wollen Sie sich aber bald als dort heimisch, aber noch hienieden lebend, gegen mich ausweisen. Es ist doch ein eigenes Gefühl zu denken: Sie treten nie wieder zu mir ins Zimmer — und mein Gefühl eines zeitlichen Abschieds für immer hatte recht.

Wissen Sie wohl, Sie könnten mir recht freundlich werden, wenn Sie mir eine Bitte gewährten, die Ihnen ganz leicht wird; haben Sie den guten Willen dazu. Senden Sie mir Ihren Schattenrisz, lieber Thorbecke. Ich dachte schon oft in Berlin daran, war aber zu blöde, sonst hätte ich ihn mir genommen, als Sie auf dem Ecksofa saszen mit dem Prophijl gegen die helle Wand, da wollte ich ihn lebensgros machen. Ich denke, Sie thun, was ich wünsche, eben weil es Sie freuen musz, mir innige Freude und herzliche Wehmuth zu geben. Es ist ja nur Ihr Schatten den ich fordere, dieser aber so ausdrucksvoll.

Wenn Sie es wissen wollen: ich bin wohl, die Kinder auch. Ihre trefflichen Aeltern grüszen Sie mir, wie ich es meine. — — —

342. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 8 Januari 1825 [1].

Beste Ouders. — — —

Schimmelpenninck, toen ik hem het plan van Hamaker verhaalde, gaf dadelijk zijn voornemen te kennen, met den Curator, den heer d' Escury, die gedurende eene vacantie in de werkzaamheden der Tweede Kamer voor acht dagen in den Haag was, over mij te spreken, waarbij ik hem evenwel tot pligt maakte van het ontwerp van Hamaker niet te gewagen. Schimmelpenninck is vervolgens werkelijk naar den Haag vertrokken en schreef mij den 2 Januari als volgt: — — —[2]

Ik wenschte U gaarne f 100 te zenden, maar van U te weten, of ik U die contant met den beurtman of in eene assignatie zal overmaken. Het pakje van Giessen wees zoo goed mij te overzenden, het vroeger vandaar aangekomen kistje blijve vooreerst daar nog maar staan.

Het schrijven aan Van Voorst moet vervallen, daar deze zeer wel weet, hetgeen hij tevens gezegd heeft te weten, dat ik twee maal bij hem ben geweest, maar te verwagten, dat ik, wezenlijk intentie hebbende hem te zien, wel eens zou hebben laten vragen, wanneer hij tehuis ware.

Het gezegde van Ds. Muller heeft oom Frans ook mij berigt en ik heb hem daarop geantwoord en tegelijk, dat ik hem daarover reeds lang meende ingelicht te hebben. Dit is echter nu geschied. — — —

Over mijne veelvuldige bestemmingen en uitzigten denk ik met U in overeenstemming en bekommer er mij weinig om, d.h. wat de gezegden en voorlopige plannen aangaat. Intusschen ga ik langzaam, maar met gevolg, voort aan mijne Antikinkeriana, die evenwel niet groot zullen worden, dewijl ik kort wensch te wezen. Het papier is ten einde. Vaartwel, mijne Ouders. God sterke Uw vertrouwen en Hij, van Wien alle kragt komt, bescherme ook vooral Uw ligchamelijk welzijn. — — —

[1] Beantwoord 12 Jan. (no. 344).
[2] Hier volgt no. 339.

343. C. F. ELVERS AAN J. R. THORBECKE [1].

Göttingen, 10 Januari 1825.

Geliebter Freund. Recht sehr hat uns allen nach Nachrichten von Ihnen verlangt, aber hartnäckig schweigen Sie. Da ergeht denn eine förmliche Anfrage an Sie: wie Sie leben, was Sie machen und treiben, ob Sie unsrer noch gedenken? Auf Mende haben wir sämmtlich einen gewaltigen Hasz und Neid geworfen, da er allein so glücklich war, einige Zeiln von Ihnen zu erhalten. Nun, ich denke, Sie werden uns und vor allen auch mich nicht lange mehr warten lassen.

Mit Schrecken vernahm ich nach meiner Zurückkunft aus dem Vaterlande, dasz Sie mit einigem Unwillen gegen mich in das Ihrige abgereist seijn. Was ist das Mistrauen doch für eine böse Sache, mein Freund! Wie konnten Sie glauben, dasz ich absichtlich Ihnen jenen Wisch vorenthielte, von dessen Herausgabe Sie abgerathen hatten? Herausgegeben ist das Ding bis jetzt nicht. Ich hatte nur einen Titel dazu drucken lassen, um den Bogen einigen Freunden als ein kleines Ganzes zur weitern Besprechung und Berathung geben zu können, und hatte in der Eilfertigkeit meiner Abreise und bei den überhäuften Arbeiten über mein Promptuarium [3] ganz vergessen, Ihnen, denen so viel Antheil davon zukam, dasselbe zu überreichen. Sobald sich erst einige litterarische Arbeiten mehr eingefunden haben, werde ich Ihnen mit den andern auch dieses zusenden.

Gegenwärtig hege ich einen umfassenden wissenschaftlichen Plan, über den [a] ich so gerne jetzt mit Ihnen ausführlich verhandeln möchte und der mir nur um so mehr die Abwesenheit des geliebten Freundes fühlen läszt, der immer so geduldig mit mir in meine unreifen Gedanken einging und dessen leitendem Rath ich so viel verdanke. Was meinen Sie zu folgendem Plane? In Vereinigung mit allen ächten Freunden der Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft des Deutschen Volkes diejenigen Institute und Verhältnisse der *Gegenwart*, in denen sich „volks" und alterthümliches Leben erhalten hat, kennen zu lernen, in ihrer gegenwärtigen Bedeutung darzustellen, in ihrem geschichtlichen Werden zu erforschen und eben mit einigen politischen Anmerkungen, ihre Erhaltung und Bedeutung für die Zukunft betreffend, zu begleiten.

Mein von lebendiger Vergangenheit so reiches Schleswig-Holsteinisches Vaterland und das Gefühl des Unmuths und der Schwermuth, das der Anblik des ewigen Umstürzens und Vernichtens erregte, vielleicht auch die Hoffnung, dadurch die erloschene Achtung vor dem wahrhaft Lebenden, dem Bestehenden und Alterthümlichen wieder mehr erregen zu können, hat auf diesen Gedanken geführt. Seither habe ich die Sache nur mit Freund Kraut überlegt, der ganz beigetreten ist. Da bei dieser Darstellung des *Deutschen Alterthums in der Gegenwart* nur das frühere Deutsche Leben das Gebiet der Gegenwart bestimmen kann, so ist die Schweiz und, wie mir deucht, auch Holland nicht auszuschlieszen. Daher wünsche ich sehr, dasz auch Sie nicht blos unsern Plan billigen, sondern auch unserm Verein beitreten. Theilen Sie mir Ihre Gedanken hierüber ausführlich mit. Nächstens ein Mehreres. ———

[a] Hs.: denen.
[1] Geadresseerd naar Utrecht aan prof. Thorbecke.
[2] Ontvangen 27 Jan. beantwoord 15 Febr.
[3] Vgl. blz. 377, noot 6.

344. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 10(12) Januari 1825 [1].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Het gemeldde van Schimmelpenninck is zeer aangenaam en schijnt geheel doelmatig, daar die voorbereiding bij den Curator gunstig kan werken; ik heb te vooren reeds iets diergelijks door Schimmelpenninck gedagt in de vooronderstelling, dat gij hem het plan van Hamaker zoud medegedeelt hebben.

Hiernevens ontfangt gij het pakje van Giessen — —.

In de laatste Letteroeffeningen [2] heb ik eene recensie over het boek van Kinker geleezen; de recensent maakt daarvan veel ophef, hoewel ook hem het een en ander nog aan bedenkingen onderhevig schijnt. Ik zie met genoegen, dat gij aan die van Uw met gevolg voortgaat, en wensch, dat Uw dat stukje tot eer en voldoening moge verstrekken. Dat van Kinker is uytgegeven bij Van der Hey in Amsterdam. Zou het ook tot spoediger bekendwording kunnen dienen, indien de heer De Vos, of eigentlijk gij door deesen, denselven uytgeever zogt te engageeren?

In den Musenalmanak van dit jaar, dien ik nog niet gezien heb, is eene afbeelding van Kinker; is dat dezelve philosoph, dus misschien ook dichter?

Dat gij f 100 voor ons *kunt* afzonderen, is mijn zeer aangenaam, daar ik dog reeds spoedig toevlugt tot mijn goude spaarpotje zou moeten neemen. Kunt gij gelegenheid vinden om daarvoor vervalle coupons te krijgen en mijn die te zenden, wat wel de kortste weg, maar dit moeyelijk of opzichtelijk [3] zijnde, gelijk zulks met eene assignatie het geval zou zijn, dan blijft de zending met den beurtman de meest verborge weg. — — —

345. P. J. UYLENBROEK AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 12 Januari 1825.

Amicissime. Prof. Hamaker, door de aanhoudende ongesteldheid zijner oogen verhinderd wordende zelf aan U te schrijven, heeft mij verzocht (en ik voldoe gaarne aan zijn verzoek) U te berigten, dat hij ll. Donderdag den heer Ewijk gesproken en Zijne Edele zijn plan, U betreffende, heeft voorgesteld. Dit plan scheen den heer Ewijk niet te mishagen; evenwel kon hij er niets bepaalds op antwoorden, te meer daar het vak, dat gij doceren zoudt, eigenlijk een gedeelte had uitgemaakt van de professie van Kemper, 't welk dan ook op diens opvolger zoude moeten overgaan. Hoe het zij, Ewijk heeft beloofd, het plan in gedachte te houden, en het is onzen Hamaker toegeschenen, dat de Gendsche zaak nog op verre na die hoogte niet bereikt had, dat zij eenig obstaculum in de uitvoering van zijn project zoude kunnen veroorzaken [4]. Hamaker acht zich gelukkig, Ewijk zelf te hebben gesproken, nadien hij hierdoor in de gelegenheid geweest is, om

[1] Ontvangen 15, beantwoord 16 Jan. (no. 346). Bijgevoegd waren verjaarsbrieven van Herman en Claartje.

[2] *Vaderlandsche Letteroefeningen enz.* Eerste stuk voor 1825, Amsterdam 1825, blz. 32-40.

[3] In 't oog vallend.

[4] Inderdaad. Van Ewijck wendt zich eerst 22 Februari tot de Curatoren van de Gentse universiteit met de suggestie, Thorbecke te benoemen als buitengewoon hoogleraar in de historia politica en de diplomatiek. (Vgl. *A. Graafhuis*, Pleidooi voor een staatsman, in: De Gids 1954 I, Amsterdam 1954, blz. 277.)

Huize „De Poll" in de tegenwoordige tijd.

een verkeerd denkbeeld van Ewijk ten Uwen opzigte en dat anders misschien bij hem had kunnen nestelen en kwaad broeyen, weg te nemen. Ewijk toch verhaalde, dat hij Uwen Duitschen brief aan Eichhorn gelezen en met verwondering gelezen had, daar het hem vreemd voorkwam, dat iemand, die zoo helder en klaar en juist dacht en sprak, als gij doet, zoo verbazend duister en onbegrijpelijk schrijven kon, zoodat Ewijk weder aan 't weifelen gebracht scheen. Hamaker heeft dan zijn best gedaan, dien kwaden dunk weg te nemen, en ik twijfel geen oogenblik aan den goeden uitslag. Gij weet, hoe hij over U denkt, alsmede, dat het hem niet aan woorden ontbreekt om zijn meening te openbaren.

Ziedaar, wat Hamaker mij heeft opgedragen U te schrijven. Van mij zelve heb ik U niets belangrijks te berigten. Wij zijn allen wel. Ook Kaathoven is vrij wel. Hij groet U en houdt U aan Uwe belofte. — — —

346. G. GROEN VAN PRINSTERER AAN J. R. THORBECKE. [1]

's-Gravenhage, 15 Januari 1825.

Neem het mij toch niet kwalijk, Amicissime, dat ik Uwe vriendelijke letteren — — zoo lang onbeantwoord gelaten heb. — — —

Hetgeen gij omtrent de toegezondene opstellen wel gelieft te zeggen, heeft mijne eigenliefde merkelijk gestreeld: laudari a laudato viro is het grootste gevaar voor de nederigheid. — — —

Hoewel mijn nieuwe loopbaan mij bij uitstek bevalt, somtijds kan het mij evenwel spijten, dat daarin voor onze geliefde letter-oefeningen zoo weinig gelegenheid, althans zoo weinig aanmoediging is. — — —

Ik heb, al is de aanleiding daartoe geringer, nog altijd even veel lust als te voren om aan literatuur en historie een goed gedeelte van mijn' tijd te besteden. Gij kunt dus ligtelijk gevoelen, dat ik zeer veel belang stel in Uwe verstoorde plans: spoedig hoop ik, dat ze weder zullen worden opgevat; althans, indien daartoe de schatten der Göttingsche boekerij niet noodzakelijk worden vereischt. Het zou mij inderdaad grieven, indien gij besloot het vaderland weder te verlaten. Het past mij niet U te leeren, dat ware verdiensten de zwarigheden, al is het dan ook niet dadelijk, echter bijna altijd overwinnen, en dan behoeft gij waarlijk niet te vertrekken. Te Leijden hoop ik U bij gelegenheid van het jubilé te zien en alsdan van Uwe lotgevallen even zeer als van Uwe voornemens wat meer en wel al datgene te vernemen, 't welk de vriendschap U toewenscht van hem, die zich opregtelijk noemt.

347. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 16 Januari 1825 [2].

Beste Ouders. Uwe letteren van den 10/12 met het pakje ontving ik gister. Ik had de hoop reeds opgegeven, toen ik tegen twee uren wilde uitgaan en mij nog niets was gebragt. Ik was half boos op het schip, waaraan het een en ander moest toevertrouwd wezen, en voornemens aan den ouden brug naar den laatst aangekomen Zwolschen beurtman te vernemen, toen ik, gekleed de huisdeur

[1] Volledig afgedrukt in: *Dr. C. Gerretson* en *Dr. A. Goslinga*, Groen van Prinsterer. Schriftelijke nalatenschap, uitgeg. door —, deel II. Briefwisseling I, 's-Gravenhage 1925, no. 66, blz. 44-45.

[2] Beantwoord 21 Jan. (no. 349).

349. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 21 Januari 1825 [1].

Mijn geliefde Zoon. Uw brief van den 16 deser is ons geworden, waaruyt wij gaarn verneemen, dat gij Uwen verjaardag genoeglijk en in aandenken aan ons gevierd hebt.

Het gemeldde wegens het tabaksdoosje verstrekt ons tot inlichting over de aanleidende oorsaak tot hetselve, want het was ons eigentlijk door tante Caroline tegen Kerstijd bij het een en ander aan Moeder, Herman en Claartje voor Uw gesonden, hetwelk wij Uw bij gelegenheid mondeling wilden mededeelen, maar om die kleinigheid thans niet opzettelijk daarvan gewaagden, hoewel wij nu weeten, dat die goede tante Uwe navraag heeft opgemerkt.

Uwe boeken zijn alle goed in orde en niets beschadigt.

Verlangend ben ik, hoe zich de denkwijze van Van Ewijck over het voorstel van prof. Hamaker verder zal ontwikkelen: hij schijnt mijn zeer bedaard en langsaam in zijne besluyten te zijn, hoewel hij ook in dit geval, gelijk in alle van dien aart, geheel afhangelijk is. En het is bijsonder in dien opzichte, dat, mijn dunkt, ik Uw stellig moet aanraden, om op of tegen den 8 Februari aanstaande in Leyden bijsonder en voor allen de twee Curatoren der Leydsche hoogeschool, de heeren Van der Duyn en d'Escury ex officio en wel nog, eer nog een derselve toevallig Uw ergens heeft kunnen ontmoeten, te gaan complimenteeren, want ik oordeel, dat gij hun zulks verschuldigt zijt om Uwe vorige betrekking en om hunnen voordrag tot Uwe duytsche reis voor vier jaaren. Het behoeft immers den schijn niet te hebben, alsof gij iets bij hun zogt of solliciteeren wildet. Gij kunt het plan ten Uwen opzichte geheel ignoreeren, zolang men Uw daarover niet onderhoud, maar de eenvoudige welleevenheid op zich zelven schijnt mijn de visites bij de genoemde twee Curatoren — want bij Van Lynden van Hemmen en de ovrige Curatoren zijt gij dog niet bekend — absolut te vorderen en ik geloof zelfs te mogen vooronderstellen, dat gij, ook zonder mijn advis, daartoe zoud besloten hebben. Het komt er slechts op aan, die heeren overtuygend te doen blijken, dat gij de eerste gelegenheid hebt willen opvatten en gezogt, om hun van Uwe voortduurende erkentelijkheid te overtuygen. Daarbij komt dan nog dit: kennen en approbeeren de Curatoren alsdan reeds het plan voor Uw, dan zullen waarschijnlijk Uwe besoeken hetselve spoediger doen vorderen en voordragen, en ingeval van kennis en approbatie is ook waarschijnlijk, dat men zich dan bij die gelegenheid onmiddelijk met Uw daarover zal willen onderhouden en dan zou ik durven aanneemen, dat gij gewonne spel had. Meld mijn dog daarover Uwe meening en besluyt, want ik beschouw zulks ook nog om de medegedeelde goede denkwijze over Uw van den heer d'Escury door Schimmelpenninck van zeer wesentlijk en zo veel meer belang, gelijk ik geloof, dat ook Schimmelpenninck zelve Uw zeer daartoe zal raaden. Eyndelijk vind ik ook om het onderhandene plan zelve nog een dringende beweegreeden, dewijl dog eigentlijk de eerste voordrag van heeren Curatoren moet uytgaan en zonder derselver goedkeuring ook Van Ewijck niets doen kan, zoals men in Utrecht gezien heeft. — — —

Uwe mededeeling over een concert van Drouet, door den jongen heer De Vos in Felix zo uytmuntend voorgedragen, heb ik warm wordend en met een wesent-

[1] Ontvangen 27 Jan., beantwoord 1 Febr. (no. 350).

lijk groot verlangen geleezen; voor zulke liefhebbers gevoel ik een allerbijsonderst belang. Van Drouet heb ik nog niets gecomponeert gezien en zou zijne manier, als van een der eerste virtuosen van onsen tijd, zeer gaarn leeren kennen. Mijn lievelingscomponist en dien ik wel het meest beoeffen, is en blijft tot hiertoe nog altoos Hoffmeister, die zijne heerlijke, eigenaartige en geheel voor de fluyt berekende passages met melodie weet te vereenigen. Vraag dog eens den heer De Vos, of hij van denselven Hoffmeister ook kent en bezit het vijftiende Concert uyt den toon E met drie bbb. In Duytsland word die toon Es dur genaamd, bij ons misschien nog als van ouds E moll? Zo ja, dan versoek hem, indien hem hetselve niet reeds te oud geworden is, dat hij Uw in een of ander concert op dat stuk eens mogt onthaalen. Het moet met het orkest, na mijn gevoel, eene treffende uytwerking doen, mits het Allegro, na mijn oordeel, niet als gewoon Allegro, maar om het eigenaartige en aandoenlijke van dien toon eenigsins maestoso voorgedragen worde. Ik ben overtuygd, dat Uw dan uyt onse vroegere stille avonden van voor tien à twaalf jaaren meenige passages nog wel bij herinnering zeer aangenaam en streelend zouden aanspreken. — — —

350. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 30 Januari (1 Februari) 1825 [1].

Beste Ouders. Uwe letteren van den 21 Januari werden mij den 27 's avonds laat gebragt, zoodat ik niet kan nalaten te geloven, dat de beurtlieden tegenwoordig door ontdekkingsvaarten op de Zuiderzee of in het Zwarte water zich laten afleiden en dan vervolgens bij gelegenheid naar Amsterdam zeilen. Op den brief met de coupons verwagtte ik toen zelfs een ommegaand antwoord, dewijl verliezen of verpakken ook bij den meest geregelden loop der posten altoos mogelijk blijven.

De Curatoren zal ik te Leyden, zoo mogelijk, gaarne gaan zien, hetwelk mij met U zeer gepast voorkomt, hoewel ik zonder Uwe herinnering daaraan waarschijnlijk niet zou hebben gedagt. Of d'Escury uit Brussel zal overkomen, kan onzeker schijnen; echter is deze het hoofd. Het plan van Hamaker ontveins ik niet na het antwoord van Van Ewijck van nog onwaarschijnlijker gevolg te achten dan te voren. Het is reeds eene geheel verkeerde opvatting van den administrateur, te meenen, dat eene historia politica een deel zou kunnen uitmaken van het voormalig professoraat van Kemper. Dit ambt betreft de regts- en staatsleer, waartoe dit, het bekleedde, zelfs eene geschiedenis der staatkunde zou kunnen brengen; maar dit alles verschilt nog zooverre van de staatkundige geschiedenis, dat noch Kemper, noch zijn opvolger deze als een deel van hun leeraarschap zouden willen aangemerkt hebben. Evenwel blijkt het uit het U medegedeelde, dat Hamaker zich door deze opvatting heeft laten medeslepen, zonder te begrijpen, hetgeen hij moest hebben ingezien, dat deze denkbeeldige vereeniging van zijn ontwerp met eene reeds bestaande professie, die hij nu schijnt te willen splitzen, in plaats van eenen nieuwen post in het oog te hebben, zijne gedagte zal doen vervallen. Het eenige punt, waarop ik gedagt had, dat men welligt eene flaauwe hoop zou kunnen vestigen, scheen mij de kans, Ewijck te overtuigen, dat de geschiedenis der middeleeuwen en de nieuwere eene meer opzettelijke belangstelling en waarneming in den kring van het publiek onderwijs

[1] Beantwoord 12 Febr. (no. 354).

eischten, dan haar tot nog toe waren te beurt gevallen. Nu men hierbij niet is gebleven, verwagt ik van dezen kant niets meer. d'Escury kan ik niet geloven, dat te Leyden met iemand over mij heeft gesproken, anders zou Hamaker wel niet in gebreke zijn, het mij tegelijkertijd te melden. Het professoraat van Kemper zelve zal men mij niet aanbieden en al deed men het, ik zoude verpligt wezen, er voor te bedanken. Hamaker had zich ook niet met een in gedagte houden moeten laten afschepen, maar bovenal op eene spoedige beslissing, hier of elders, aandringen.

Het concert van Hoffmeister, beste Vader, waarnaar gij mijn verlangen zeer hebt opgewekt, zal ik verzoeken, mij te doen horen, zoodra ik tot U mogt komen. Het jonge heertje De Vos is, gelijk de meeste muziekliefhebbers in Amsterdam, een modegekje, die een voorstel betreffende eene compositie van Hoffmeister met de extra fijne en laatste smaak van den dag niet verdraagzaam zou vinden; gelijk hij zich liever op water en brood zou laten zetten, dan eenen rok te dragen, gelijk die voor een jaar gedragen werden. Dit volkje zou al lang opgehouden hebben, Haydn en Mozart voor lijdelijke of goede componisten te verklaren, indien de mode niet gewild had, dat men er altoos nog iets mooi's in moest vinden. Met Hoffmeister echter, als veel te zeer verouderd, zoude ik niemand van deze gaarne aan boord komen.

De Amsterdamsche hoogbeschaafde toon wil liever kunststukjes van compositie en uitvoering, dan ware kunstwerken, die men toch niet verstaat te genieten. Men loopt ook in dezen de oppervlakkige Fransche muziek en uitvoering na en heeft dan geen zintuig meer overig voor eigentlijk kunstgenot. Ik zag daarvan nog onlangs, ten minste naar mijn oordeel, een sprekend voorbeeld. Ik hoorde voor het eerst den heer Van Bree, die, hoe zeer nog jong, hier voor den eersten virtuos op de viool gehouden en met onbeschrijfelijke toejuiching geeerd wordt. De man speelde eerst eene kleinere compositie, dan een concert van Lafont, den beroemden violist te Parijs. Hij haalde eenen toon uit het instrument als iemand, die een virtuos wil worden, zoodat hij van den beginne af alle mijne opmerkzaamheid gaande maakte, rond, vol, mannelijk en in alle wijzigingen zuiver en tot de hoogste volledigheid van uitdrukking gevormd. De geheele uitvoering was volmaakt naauwkeurig, vloeiend en gemakkelijk, gelijk men dit bij de Franschen gewoon is. Maar vorderde men meer, dan ontbrak vooral die fixe streek, dat behandelen der viool in eenen grooten geest, hetgeen den hoorder b.v. van Spohr medesleept en blijk geeft, dat de kunstenaar niet maar willekeurig van zijn instrument maakt, hetgeen hij verkiest, maar met hetzelve als ééne ziel heeft, in en op de snaren denkt. Gelijk de muziek, zoo was ook het spel eene aaneenschakeling van kleine kunstenarijen, die, wel is waar, eene zekere fijnheid en groote geoeffendheid veronderstelden, maar niets meer bewijzen en de arme viool in passagien deden kwinkeleren, zooals zij voor klarinet of fluit misschien zijn geeigend. Met dat al zag ik hierin eene ware vertegenwoordiging van den Amsterdamschen smaak, tot eene zekere uitmuntendheid opgevoerd. Het is de eigentlijke geest van Amsterdams school en oordeel, waarvan deze blijk gaf kwekeling te wezen. Ik heb mij verheugd, hem te horen, maar genot heeft het mij niet gegeven.

Met het oordeel over schilderkunst is het hier te stede niet anders gelegen: hetgeen geleerd kan worden, acht men het hoogste; hetgeen niet geleerd wordt, ziet men over het hoofd.

Nog wilde ik U zeggen, dat ik onlangs een orgelconcert hoorde in de Luthersche Oude Kerk van eenen vreemdeling, Zöllner uit Brunswijk. Ik had nog nooit een goed orgelspel vernomen. Dit was, vergeleken met dat der gewone organisten, meesterachtig te noemen: de man was op het instrument te huis, ja, beheerschtte het, terwijl anders het instrument gemeenlijk te groot schijnt voor den kunstenaar, die er dikwijls mede omgaat als een lastdrager met een pak, hetwelk hij niet kan torsschen. Zeer uitnemend kwam mij echter ook deze bespeling niet voor. — — —

Men gaat het huis, waarin ik woon, in Februari verkopen en dus moet ik er met Maart uit. Ik zal naar een andere kamer omzien. — — —

Indien mij niets hindert, denk ik op den achtsten van hier te vertrekken en daar de feesten drie volle dagen zullen duren, Vrijdag daaraanvolgende weder te keren. Bij Kaathoven logeer ik evenwel niet — —. Ook Uylenbroek heeft zijne schoonmoeder in kwartier, desniettegenstaande heeft hij mij huis, tafel en legerstede aangeboden [1]. Daar dit echter niet zonder eenige ongelegenheid [2] zoude kunnen worden aangenomen, zal ik zien, of Schimmelpenninck, die mij het eerst van allen had gevraagd, nog eene kamer in zijn logement kan vrijmaken. Voor het overige was er al zedert veertien dagen geen logis in Leyden meer te erlangen. — — —

De nevensgaande koussen, doeken etc. zijn invalide. Zij verzoeken bij Moeder huisvesting. — — —

351. H. A. HAMAKER AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 3 Februari 1825.

Amicissime. Heb dank voor Uwen aangenamen brief, dien ik misschien, U op het naderend feest verwachtende, onbeantwoord zou gelaten hebben, indien ik U geene uitnoodiging te doen had. Gij zult mij namentlijk zeer verpligten, met bij de defensie van Roorda's dissertatie [3], aanstaanden Maandag om elf ure, tegenwoordig te zijn en naderhand bij mij het middagmaal te nemen. Gij vindt daar Uylenbroek, Geel, W. Koopmans, Roorda zelf en andere jonge lieden. Het is mij regt aangenaam, dat die actus publicus [4] zich nu zoo goed aan het feest aansluit en daardoor nog al vreemdelingen zal trekken. Nog voor weinige dagen durfde ik mij niet te vleyen, dat het vóór den 14den zou plaats grijpen. Ik begreep U dit te moeten melden, daar gij anders misschien later zoudt gekomen zijn. Vertrouwende dat gij mijne invitatie zult aannemen en de vreugde van den dag zult helpen vergroten, noem ik mij met ware achting t. t.

352. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 5 Februari 1825 [5].

Mijn geliefde Zoon. Zeedert Uwen brief van den 16 Januari tot op deesen avond zijn wij geheel en al zonder tijding van Uw — —. Indien gij wel zijt — —, dan hebt gij misschien voorleede Dingsdag met den beurtman geschreeven,

1 In een niet opgenomen brief van 31 Jan.
2 Een kermisbed in de collegekamer.
3 *T. Roorda*, Specimen historiae criticae exhibens vitam Amedis Tulonidis, Leiden 1825.
4 Openbare plechtigheid.
5 Beantwoord 13 Febr. (no. 356).

maar deselve heeft tot nog toe hier niet kunnen aankomen en kan om het hooge water nog langer onder weg moeten blijven liggen. — — —

Zeedert eenige dagen, maar bijsonder zeedert gistern nademiddag, is het hier allerdroevigst: in de stad zijn alleen de hoogste plaatsen vrij, maar de andere en alles rondom de stadt is overstroomd. Alle landlieden hebben moeten vlugten, maar om den ongewoon snellen toevloed en aanwas van het water zijn veele, veele met hun vee en goederen overrast, zodat een menigte vee verdronken is en allerley huysraad heeden na de stadt is komen aandrijven. Men heeft nog weinig berigt, als alleen van de nabij gelegene; het menigvuldig droevige staat nog eerst bekend te worden.

Bij ons stond gistern nademiddag het water tot voor de deur van Jan Stap, eene verbazende hoogte van vloedwater, die nog niemand beleeft heeft. De hoogste dammen voor de huysen op den dijk waaren dus daarvoor niet berekend en het water stroomde van vooren en agter door de huysen. Het is nu wel iets gevallen, maar weinig, en daarbij vriesend weer, hetwelk, niet spoedig veranderende, van zeer gedugte gevolgen kan zijn. God ontferme zich over onse arme provintie! — — —

353. W. A. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE AAN J. R. THORBECKE.

Kleef, 5 Februari 1825.

Alles loopt U tegen, beste Vriend, bij U voorgenomen bezoek naar Leyden, tot mijne afwezigheid incluis. Ik had mij zoo verheugd, opnieuw eenige dagen met U in 't oude Lugdunum door te brengen, dat deze teleurstelling om zoo ontijdiger komt invallen. Wegens verkoudendheid en de borst door 't weder in toom gehouden en wegens mama's vrij ernstige ongesteldheid aan Kleef gehecht, kan ik niet wel naar Holland komen, zoodat ik mij met 't relaas van 't mindere verzuim of dat der feesten zal moeten vergenoegen.

U bed, zoo al geene vreie kamer, zal hoop ik wachtende zijn, daar ik er met deze zelfde post om schrijf. Jammer dat Uwe brief eerst over Zutphen moest, anders was dit vroeger geschied.

Gij moet zeker vinden, dat ik al zeer bezwaarlijk te treffen ben voor iemand, die, zoo al niet vrij meer, toch nog ongebonden is. Mogt ik ditzelfde reeds van U ⟨vinden⟩! Mijn huwelijk is tegen 't eind van Mei vastgesteld. Waar zijt gij dan? Doch wij zien ons noodzakelijk voor dien tijd, daar ik in alle geval nog in deze maand naar 't attractiepunt kom. Intusschen zal Rechteren U, hoop ik, schadeloos voor mij stellen. — — —

354. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 12 Februari 1825 [1].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Hierin weeder een brief uyt Giessen. — — —

Ik vrees, dat in Uw groote kist het een of ander ligtelijk zal kunnen stikken en bederven. Wilt gij mijn dus niet bevolmagtigen, om deselve met alle omzichtigheid te ontpakken en te ondersoeken? In dit oogenblik ontfang' ik van Schlingemann de onkostrekening van vragt, inkomend regt etc. over Uwe drie stuks

[1] Ontvangen 15, beantwoord 18 Febr. (no. 357).

van Göttingen tot hier, bedragende met alle bezuyniging dog nog f 42 : 1 : 8.

Herman heeft Uw een flaauwe schets willen geeven van de algemeene treurtoneelen in onse provintie [1], ik heb heeden het mijne daarover medegedeelt aan oom Frans. God wekke nu de harten van vermogende en welwillende menschen tot liefdadigheid! De Koning geeve een werksaam voorbeeld aan zijne ministers, staatsraaden en alle amtenaaren! — — —

Indien de Koning, als eerste amtenaar, en de anderen na hem ieder een maand tractement en ieder gepensioneerde één maand pensioen tot deese calamiteit afsonderden en de capitalisten en andere vermogenden g'evenredigt volgden, hoe ligt was zulks te draagen en welk eene rijkelijke hulp kon daardoor worden aangebragt, want hoe veele eerste amtenaaren of gepensioneerden en teffens zwaare capitalisten zijn reeds in denselven persoon vereenigd! Doch zulke denkbeelden behooren onder de pia vota.

Met den gemeldden modernen musicalen smaak in Amsterdam zou ik mij geensins kunnen vereenigen. — — —

De beurtscheepen varen nu weeder dagelijks. — — —

355. H. C. H. AAN J. R. THORBECKE [2].

Zwolle, 12 Februari 1825.

Voor Uwen hartelijken brief, beste Broeder, met Uwe verjaardagsgroete aan mij, dank ik U zeer. Voor het ovrige kan ik U van hier niets als treurigheden melden. — — —

In huizen, waarin nooit water komt, stond het nu op een aanmerkelijke hoogte en was zo spoedig toegenomen, dat weinige hunne meubels hebben kunnen boven brengen of hunne kelders ontruimen. — — —

In onze tuin, waarin wij geen water anders kennen en die juist de vorige week in de courant tot eene openlijke veiling was aangeboden, heeft het water bijna manshoogte gestaan. Alle planketten en ook veel muurwerk zijn geheel vernield en verspoeld. Dus kan nu ook de verkoping weder niet doorgaan. — — —

Nu is buiten alles nog slechts eene zee. Verdronken vee, huisraad, bedden en vele andere dingen zijn hier in menigte komen aandrijven. Gelukkig is hij nu te achten, die in staat is, deze ellende te hulp te komen, en zeer treurig is het daarentegen, dit alles te moeten aanzien en niet te kunnen helpen [3]. — — —

356. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 13 Februari 1825 [4].

Beste Ouders. — — —

Ik had plan gemaakt met prof. Van Hall en eenige anderen verleden Maandag morgen te 11 uren te vertrekken, ontving echter eenige dagen tevoren eenen brief van prof. Hamaker [5], die mij uitnodigde, Maandagmorgen te 11 uren de onder hem plaats vindende defensie eener Oostersche dissertatie en op den mid-

[1] In de nacht van 3 op 4 en ook 5 Februari was er zo'n hoge vloed, dat de daardoor ontstane ramp in z'n intensiteit te vergelijken moet zijn met die van 1953, terwijl het gebied zich uitstrekte van Groningen tot Antwerpen en alle laaggelegen gebieden omvatte.

[2] Ingesloten bij de vorige brief.

[3] Vgl. *J. ter Pelkwijk*, Beschrijving van Overijssels watersnood in Februarij 1825, door —, Zwolle 1826.

[4] Beantwoord 21 Febr. (no. 359).

[5] No. 351.

dag de partij bij te wonen, die hij tot viering dezer solemniteit dagt te geven. Ik vertrok dus alleen Maandagmorgen met de diligence te 7 uren en was kort na 11 ure te Leyden, waar ik bij Uylenbroek huisvesting nam. De Curatoren kwamen eerst Dingsdagmorgen aan, op welken dag men zich te half 11 ure in de kerk moest vervoegen, wilde men bij de oratie van den afgaanden rector Sandifort, de uitdeeling der medailles [1] en het vers van Peerlkamp [2] toegelaten worden. Deze plegtigheid duurde tot mijne grootste verveling, daar ik niemand van alle, die spraken, verstond, tot half vier, waarop de trein, onder geleide van een detachement kurassiers, voorop de Curatoren, vervolgens de rector, daarna het corps professoren, achter deze afzonderlijk de bekroonde, de zeven op den volgenden dag met de kap te promoveren jonge lieden nevens hunne veertien paranymphen, eindelijk de studenten, naar de faculteit geschikt, zich in plegtigen optogt naar de akademie begaf. Dienzelfden middag tot in de nagt werd de maaltijd gevierd, dien de Curatoren aan de professoren en afgevaardigden der verschillende hoogescholen gaven. Intusschen begon 's avonds te 8 ure de gansche stad met de algemeenste deelneming op eene luisterrijke wijze geillumineerd te worden, de ontelbare scharen van vreemdelingen uit alle standen en streken des lands stroomden door de straten en te 10 uren nam de optogt der studenten, welke dien van het jaar 1575 bij de stigting der hoogeschool, in de oude kleeding op het naauwkeurigst verbeeldde, onder toortslicht, eenen aanvang. Daar zag men aan de spits eene afdeeling der Leydsche schutters van 1575 met hunne toenmalige kapiteins en vaandels; vervolgens op eenen wagen met zes paarden de godsdienst rijdende, vergezeld van de vier evangelisten te voet; de geregtigheid, te paard, met zwaard en weegschaal, gevolgd door de vier beroemdste juristen der Oudheid, insgelijks te paard; de geneeskunst, met haren slangenstaf, te paard, achter zich rijdende Hippocrates, Galenus en eenige andere der befaamdste oudste medici; Minerva, in haren helm en wapendosch, te paard, vergezeld door Plato, Aristoteles, Cicero en anderen. Hierop volgden de eerste professoren der Leydsche akademie, onder welke de eerste professor der theologie, Coolhaas, door den student Koolhaas [3] verbeeld werd, elk in het midden gaande van twee leden der Leydsche regering of Curatoren; alles in het gewaad en volgens de personen, gelijk deze zelfde optogt in 1575 had plaats gegrepen. Eindelijk sloot den trein eene nieuwe afdeeling der Leydsche schutterij met hunne schalmeien, trommen, pijpers, vaandels etc., terwijl eene menigte lakeien en andere ondergeschikte personen over het geheel, ieder op zijne plaats, verdeeld waren; zoodat ongeveer 150 studenten zich hierbij in handeling bevonden, daar slechts studenten alle deze rollen speelden. De optogt doorwandelde de voornaamste straten en gragten der stad en keerde tegen half 2 naar de akademie terug, waar dezelve werd ontbonden. Dit schouwspel was wezenlijk fraai, met smaak en in de beste orde uitgevoerd.

Woensdagmorgen was men verpligt zich te half tien ure naar de kerk te begeven, wilde men aanschouwer zijn van de zevenvoudige promotie more majorum [4]. Een groot orkest verving ook nu, gelijk den vorigen dag, de pauzen

[1] Ter bekroning van de beste antwoorden op de prijsvragen van de universiteit.

[2] *P. Hofman Peerlkamp*, Carmen recitatum in aede S. Petri A. D. 8 Februarii anno a condita Leidensi Academia 250°, Leiden 1825.

[3] H. M. Koolhaas.

[4] Volgens de zede der vaderen, d.w.z. met de kap.

der redenaars. De trein kwam tegen 10 ure binnen. Op de hoogste cathedra nam vooreerst de nieuwe rector, prof. Tydeman, plaats en deed eene redevoering, zoowel tot inleiding van zijn rectoraat, als van de tegenwoordige plegtigheid [1]. De tweede catheder werd daarop successivelijk beklommen door de twee promovendi in de regten, in hunne toga's, maar van de aanspraken, die zij naar ouder gewoonte deden, verstond het grootste gedeelte der vergadering niets. De promotor riep ze vervolgens op de bovenste catheder tot hem en bekleedde ze onder toepasselijke aanspraken en uitlegging met de oude tekenen van het doctoraat: kap, ring en medaille. Op gelijke wijze werden, nadat Tydeman was afgetreden, door Van Voorst twee en door Suringar één in de theologie, door Bake één in de letteren, door Du Pui één in de medicijnen gepromoveerd en de plegtigheid door eene dankzeggende aanspraak van den laatsten cappatus besloten, onder gedurige afwisseling met muzyk. Dit duurde verschrikkelijk lang tot kwartier over 4 ure, waarna de Gouverneur, Curatoren en regeringsleden zich naar het stadhuis, de trein van professoren en studenten, voorop de rector tusschen zijne twee gepromoveerde, Van Voorst tusschen zijne beide, Suringar, Bake en Du Pui aan de hooger hand [2] elk de hunne, zich over het Rapenburg, de Breestraat langs het stadhuis naar de burg begaven. Gouverneur, Curatoren, regeringsleden, lagen uit de vensters van het stadhuis, terwijl de trein bij dat gebouw voorbijkwam. Op het oogenblik, dat de eersten van den trein tegenover hetzelve aankwamen, groetten zij het akademisch korps en de nieuwe doctoren met onbedekten hoofde, terwijl van zijne zijde de gansche optogt zich ontdekte [3]. De studenten salueerden met de degens, de klokken speelden en van den toren werden de trompetten gestoken. Alle huizen en schepen door de gehele stad vlagden. Op den burg ontvingen de nieuwe doctoren de gelukwenschingen van den Gouverneur, Curatoren, professoren, studenten en allen, die zich daarheen vervoegden. Op den middag werden de Curatoren en professoren door de doctoren op eenen maaltijd onthaald. Tusschen het diner en desert begaven zich de daar genodigde onder fakkellicht naar de ruine, waar door de studenten een groot vuurwerk werd gegeven. Na den afloop van het desert, waartoe zij vervolgens terugkeerden, vertrokken de Curatoren nog in dienzelfden nagt naar den Haag; hetgeen ik echter eerst den volgenden morgen vroeg vernam, toen ik ze dagt te bezoeken. Donderdagavond te 7 uren namen de serenades, door de studenten aan de beide rectoren en anderen gegeven, hunnen aanvang: te 10 ure was de maaltijd, op welken de cappati alle genodigd hadden, die aan het diner van den vorigen dag, alleen voor de Curatoren en Leydsche professoren geschikt, geen deel hadden genomen. Daartoe behoorde ook mijn persoon, die evenwel moest bedanken, daar mijn gastheer Uylenbroek niet was geinviteerd.

Vrijdag was de maaltijd der studenten, waarmede zij onder zich het feest vierden. Zaturdagavond zou alles door eene galla-comedie besloten worden.

Ik ben gistermorgen te 8 ure wederom vertrokken, zonder voor mij iets van belang uitgewerkt of vernomen te hebben. Goudoever sprak ik, maar er was niets naders. De Curatoren was het onmogelijk Dingsdag en Woensdag te naderen. Van

[1] *H. G. Tydeman*, De Doctrinis Politicis in Academiis, maxime Belgicis, docendis, gedrukt in Annales Acad. Lugd. Bat. 1825/6, Leiden 1827.

[2] Aan de rechterhand.

[3] Het hoofd ontblootte.

Ewijck is er slechts, gelijk ik daarna heb vernomen, Dingsdag geweest, na dienzelfden morgen te zijn gearriveerd; zoodat ik aan Uwe en mijne wenschen niet heb kunnen voldoen. Aan de andere zijde is de zaak te Leyden op verre na nog niet op die hoogte, dat ik zelve daarover met eenige heeren zoude kunnen spreken; hetwelk Hamaker evenwel op nieuw met Van Ewijck heeft gedaan. Peerlkamp is professor in de historien en er bestaat geene vacature, hetwelk mij het stilzwijgen oplegt en te weeg brengt, dat voor mij enkel door anderen kan worden gesproken.

De berigten uit Overijssel, zoowel uit Uwe brieven, als uit de publieke papieren, vernam ik met groote smart. Gij zelve zijt toch van het water vrijgebleven. De ramp onzer provintie gaat die van Noordholland ver te boven. Evenwel zal zich de milddadigheid het eerst en vooral tot de laatste wenden. Wees toch zoo goed, mij iets naders mede te deelen.

Schimmelpenninck is ook niet gekomen, tot mijn leedwezen, maar door eigene ongesteldheid — — teruggehouden.

Kemper heeft na den dood van Borger geene historische collegies gehouden, maar Ewijck beweert, gelijk ik dit op nieuw van Hamaker heb gehoord, dat het houden der historica politica in de oorspronkelijke instructie van Kemper was voorgeschreven. Prof. Van Assen heeft mij met hartelijkheid over mijne belangen onderhouden, maar, zeggende, dat te Leyden alles beset ware, wilde hij Ewijck op den slechten toestand der Zuidelijke hoogescholen en van Groningen ten opzigte der historie opmerkzaam maken en mijne aanstelling hem aan het hart leggen.

Van Uwen toestand verlang ik zeer te vernemen. Hoe is het met den tuin? Die ligt nogal hoog. — — —

357. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 18 Februari 1825 [1].

Beste Ouders. — — —

De rekening van Schlingemann [2] zou ik op dit oogenblik niet wel kunnen betalen; denk ook, dat men daarmee gevoeglijk nog eenigen tijd zal kunnen wagten. Hoe is Uw gevoelen daaromtrent?

Herman's brief heeft mij veel genoegen gedaan. Uwe gedagte aangaande eene bijdrage van het maandelijksch tractement der verschillende ambtenaren [3] schijnt geene algemeene te zijn geworden. Intusschen heeft de standvastige milddadigheid der onzen ook in dezen reeds op nieuw menige schoone proef afgelegd. — — —

De stad Amsterdam heeft alleen voor Noordholland f 208.000 gegeven; verscheide gemeentens in die van geld wel aangevulde streken hebben verklaard, gelijk Broek, dat zij van buiten niets behoefden en zich zelve konden helpen. Zoodat men rekenen mag alrede in staat te zijn, alle in Noordholland geledene schade te vergoeden, hoezeer de dagelijksche onkosten tot onderhoud van de uit dat gewest in de hoofdstad geherbergden alleen op f 800 begroot worden. Het bezoek van den Prins van Oranje, die zich met groote minzaamheid en naauwkeurigheid in persoon van alles is gaan onderrigten [4], heeft hier

[1] Beantwoord 21 Febr. (no. 359).
[2] Vgl. no. 354, blz. 392.
[3] Vgl. no. 354, blz. 393.
[4] 12-14 Febr., vgl. *de Utrechtse Courant* van 16 Febr. 1825.

het uiterst genoegen gegeven, gelijk Zijne Hoogheid, naar ik denk, in Overijssel [1] dienzelfden indruk zal te weeg gebragt hebben. De Prins is snel als de bliksem geweest, heeft de ambtenaren in deze provintie, die gewend zijn wat lang te slapen, naauwlijks des nagts rust vergund en bevindt zich, naar ik geloof, thans reeds weder in Brussel, om aan den Koning rapport te doen. Zijne Majesteit heeft, gelijk gij zult gezien hebben, een begin gemaakt met f 100.000 uit eigen middelen ten behoeve der algemeene collecte, naar welker opbrengst ik zeer verlange. Tot dergelijke inzamelingen van regeringswege geeft men hier minder gaarne; daarentegen ontvangen de bijzondere commissies hier ter stede, buiten en behalve de Noordhollandsche commissie, voor Overijssel, Gelderland, Vriesland dadelijk opgerigt, onophoudelijk. Overal vindt men lijsten nedergelegd, alle schouwburgen hebben aan de behoeftigen eene vertoning gewijd: die in den Hollandschen Schouwburg heeft ongeveer f 1000, die in den Franschen f 1200 opgebragt. Concerten worden in menigte met hetzelfde doel gegeven en verder aangekondigd. De grootste schade heeft zekerlijk het rijk zelve en in het bijzonder de Waterstaat geleden: 8 millioenen zijn tot de dekking gevraagd, hetwelk eene vermeerdering van 13 millioenen der werkelijke schuld ten gevolge zal hebben. Het heeft mij verwonderd, dat men met deze begroting zoo spoedig gereed was.

Van Lennep heeft mij eenen bij hem ontvangenen brief van Van Ewijck [2] laten lezen, waarin deze meldt, dat hij, onlangs te Brussel zijnde, den eersten Curator der Gendtsche hoogeschool over het doceren der historie aldaar had onderhouden en dat deze hem had verzekerd, dat, indien de regering aan de faculteit (ik weet niet, die der letteren of de regtsgeleerde) eenen professor wilde toevoegen, die de historia politica nevens de daarmede verwandte diplomatie [3] voordroeg, met deze benoeming aan die hoogeschool een wezentlijke dienst zou gedaan worden. Van Ewijck vraagt diensvolgens Van Lennep, of hij van mij wil vernemen, of ik eenen zoodanigen post zou kunnen en willen aanvaarden, en het oordeel van Van Lennep zelve over deze zaak. Zoo ja, zoude hij gelegenheid nemen, den voorslag mijnen persoon betreffende, officiel bij de Curatoren ter tafel te brengen. Ik heb geantwoord, dat ik dien post gaarne op mij zou nemen; dat ik aan de historia politica buitendien mijne studie had gewijd; de diplomatie aangaande, dat ik mij daarop, wel is waar, nog niet opzettelijk had toegelegd, maar mij echter sterk maakte, ook daarin met den tijd aan de behoefte der akademie te voldoen. Zoo schijnt Van Ewijck toch eindelijk eenigen voortgang te maken. Van Lennep wilde in overeenstemming met mijn antwoord berigten en hoopte, dat dan de zaak spoedig haar beslag zou krijgen. Van Ewijck schreef insgelijks: „Ook te Leyden verheffen zich eenige stemmen voor den heer Thorbecke, maar ik zie niet in, dat daaruit aldaar iets zou kunnen voortkomen". Over Leyden heb ik bij Van Lennep gezwegen, want ik meende geene bevoegdheid te hebben, daaromtrent iets te kennen te geven. Hamaker heeft aan Van Ewijck gezegd, dat de geheele faculteit der letteren met zijn voorstel ten mijnen opzigte overeenstemde; d'Escury zou bevorderlijk zijn geweest, maar de zaak is niet goed geleid, niet met nadruk voortgezet. Anders zoude zij, indien

[1] 14 Febr. vertrekt hij daarheen, de 17de passeert hij 1 uur 's nachts Utrecht op weg naar Brussel.

[2] Afgedrukt door *P. Fredericq*, Thorbecke vóór 1830, 's-Gravenhage 1906, blz. 40, noot 1.

[3] De geschiedenis van de verbonden, vgl. no. 401.

ik mij niet bedrieg, nog thans tot eenige gunstige uitkomst gebragt worden. Maar dit uitzigt moet voor het oogenblik uit het oog worden gelaten, verloren voor de toekomst is het daarom niet. De ware zwarigheid is berustende, gelijk ik U reeds schreef, in de verkeerde opvatting van het begrip historia politica, hetwelk men, vooral Ewijck, zonder grond tot de regstgeleerde faculteit brengt. Benoemt men mij te Gendt, dan zou uit dienzelfden hoofde kunnen plaats vinden, dat men mij eenen gansch anderen post meende opgedragen te hebben, als ik denk te vervullen. Ik moet stilzitten en de goden dezer aarde laten regeren.

Mijne Antikinkeriana, nagenoeg gereed, zouden spoedig geheel voltooid zijn, indien mij niet het nodige vertrouwen ontbrak tot de uitgave. Ben ik aan den arbeid, zoo werke ik met blijden moed en de zaak voert mij met zich; maar bij elke verpozing vallen mij de geringe belangstelling, de vooroordeelen, de zwakke maag der onzen ten opzigte van alle bespiegeling zwaar op het hert. Kende ik slechts eenen eenigen, dien het niet om het behoud van erfelijke meeningen, maar om de waarheid te doen ware, eenen eenigen wijsgerigen zelfdenker, ik zoude hopen, voor de wetenschap iets te kunnen doen. Zoo echter weet ik in der daad niet, wie aan het mijne deel zal kunnen of willen nemen. Ik zal intusschen voortgaan en wanneer alles voleindigd is, zullen wij zien, hoe ik gestemd ben.

In de kist kan ik niet nagaan, dat iets zou kunnen bederven; alles is droog, blik of glaswerk. Dezelve kan dus, dunkt mij, nog gevoeglijk blijven staan. — — —

358. W. A. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE AAN J. R. THORBECKE.

Poll, 20 Februari 1825, 's avonds [1].

Beste Amice. Gij beseft, hoe spijtig het mij moest zijn, dat wij elkander niet troffen; thans binnen de acht dagen naar Leyden gaande, vertrouwde ik diensvolgens op eene schadevergoeding.

De rust en vooral de buitenlucht hebben mij intusschen veel goed gedaan, zoodat het gevoel van vergankelijkheid, 't welk ik in weerwil van mijzelve bij mij begon te dragen, langsamerhand overgaat en de lente een nieuw leven in mij moet opkweken. De groote oorzaak was, dat ik mij in Italie aan dat zachte klimaat verwendt had.

Mama is gelukkiger weise veel beter — anders was ik te Kleef gebleven — want de tol, die zij 's jaarlijks door 't ontlasten van zinkenstoffen aan den winter betaald, was ditmaal met de folterendste tandpijnen gepaard.

Hier ben ik thans zoo geheel en al in 't middelpunt mijner kleine bezigheden — en een onkundige zou veelligt kunnen menen, dat ik waarlijk een landman of landeconom was. Boeken ken ik hier alleen uitwendig, maar om zoo meer 't omwentelen in en op de aarde. Ik geef dagelijks voorschriften aan menschen, die er veel meer van weten als ik. Gelukkiger weise derhalve voor mij, dat ik in zeker opsicht autocraat ben. Ik denk zoo dikwijls: was Thorbecke maar eens een paar dagen bij mij, om eens regt hartelijk dat onderscheid van levenswijze te zien. 'T buitenleven is mijn leven — hier kan ik *in d'eerste jaaren* veel meer doen als tusschen de muuren. Zonder U gewoone glimplach zoude ik zeggen, bijna aan een arcadisch leven te geloven. In April moest gij eens trachten over

[1] Ontvangen 24 Febr.

te komen — veelligt voeren wij dan gelijktijdig ons beraamde plan van Frederiksoort uit — ten zij iets beters zulks mogt verhinderen.

Gij wordt deerlijk getijsterd, beste Vriend, en moogt dikwijls Uwe leus herhalen: onderzoekt wat gij kunt en hebt den moed het uit te voeren. Een oogenblik verwonderde ik mij, dat gij de wereld als 't ware met moedwil miskendet, door alleen tegen dien onmetelijken stroom te willen oproeien; later besefte ik zulks als eene oorspronkelijke kracht, wiens hogere leven d'aardsche banden breekt. Dat gij hiervan ten deele terug moest komen, was om zoo natuurlijker, wijl 't wetenschappelijke — meestal gelijk een huurcontract — eene legale ruggesteun vereischt, om te mogen gelden. Gij hebt thans d'onaangenaamste tijd Uwes levens. Bij elk andere zoude ik die ongemeene veerkracht vreezen, maar als U schip door de storm gejaagd wordt, bereikt het de have toch laverende; terug kunt *gij* nooit. — — —

Ongeluk is veelal relatief, dit bewijst mij 't water. Eerst klaagden wij in onse hogere streeken door 't rivierwater, nu zijn wij gelukkig. Onze natie is nooit beter als bij diergelijke gelegendheden — de collectes brengen enorm op — zelfs hier in mijn brave dorp.

Vaarwel, waarde Vriend, Uwe volgende zie ik in Leyden tegemoet — —.

359. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 21 Februari 1825 [1].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Het was mijn regt leed, dat gij in Leyden de Curatoren niet hebt gecomplimenteerd. Uw laatste berigt wegens Van Ewijck over Gendt is nu weeder hoop geevend, maar na ons inzien en denkelijk ook na Uwe meening zou Leyden veel wenschelijker zijn: in Gendt is Uw alles vreemd en in Leyden waart gij onder Uwe beste en vertrouwdste vrienden, voor Herman schijnt dit ook gunstiger te kunnen worden en ook voor ons zouden de betrekkingen bij Uwe standplaats in Leyden voordeeliger kunnen worden. Gendt is verre van de hand [2] en gij waart daar minder in aandenken, wierd minder in Uw streeven en werken opgemerkt als in Leyden, het hart en middenpunt van het vaderland. Daarbij ontveins ik niet, dat eene gepaste en door meenige der professoren in Leyden zelf gewenschte en gezogte plaatsing van Uw aldaar mijn tot eene waare voldoening zou strekken voor de mishandeling der professoren en Curatoren in Utrecht. Wij willen en zullen intusschen gaarn en met dank aanneemen, hetgeen de Voorzienigheid als Uwen werkkring en tot Uwe verzorging zal aanwijzen, nogtans is de vraag, of er van onse zijde in dit tijdstip niet nog eene beproevende en de Voorzienigheid als vragende poging ten opzichte van Leyden zou kunnen en behooren gedaan te worden? — — —

Gij wenscht eenen wijsgeerigen zelfdenker, om denselven over Uwe Antikinkeriana te onderhouden en te raadpleegen — —. Hoe zoud gij ten dien opzichte oordeelen over prof. Clarisse in Leyden, dien ik wel eens als een onderscheidenden, ook philosophischen denker, ik weet niet, of door Uw zelven of door andere heb hooren caracteriseeren? In geval van Uwe genoegsame kennis,

[1] Ontvangen 23, beantwoord 25 Febr. (no. 361).
[2] Ver verwijderd.

vertrouwen en goedkeuring zoud gij alsdan met een dubbeld oogmerk, na mijne meening, weeder een reisje na Leyden kunnen doen. — — —

Hierin weeder een brief van Giessen. De rekening van Schlingemann heb ik dadelijk, heeden voor agt dagen, betaald. Ik mogt en wilde dat niet uytstellen. Het was mijne meening niet, dat geld thans van Uw te wagten, dewijl ik genoegsaam weet, hoe gij wenscht, ons van uytgaaven te bevrijden en zelf te kunnen helpen, waartoe God Uw eerlang zegene! Ik heb intusschen ook dit van mijn kleine voorraad voldaan en wagt, hoe de Heere verder zal voorzien. — — —

360. G. J. RIBBENTROP AAN J. R. THORBECKE [1].

Göttingen, 21 Februari 1825 [2].

Obwohl wir seit Ihrer Abreise noch nichts von Ihnen erfahren, verehrtester Freund, so geht heute doch schon der zweite Brief von uns an Sie ab. Der zweite? fragen Sie. Allerdings der zweite und blosz deswegen wird dieser zweite geschrieben, blosz deswegen wird er zo kurz ausfallen, weil ein erster weitläuftigerer, Nachrichten über uns alle enthaltender vorangegangen ist [3]. Müller hat ihn in einem Anfall von Zerstreutheit nach Leiden addressirt, wo er hoffentlich unversehrt auf dem Postcomptoir liegt. Interessirt es Sie auch, etwas von uns zu erfahren, so schreiben Sie unverzüglich hin und lassen Sie ihn sich ausliefern. Ich will dem von Müller Erzähltem nur dies wenige hinzufügen. Müller ist höchst glücklich verheirathet. Wenn wir glaubtn, sein Schwiegervater werde bedeutend auf ihn einwirken, so haben wir uns durchaus geirrt und noch mehr, wenn wir gemeint haben, er werde als Ehemann nicht immer die gehörige Stellung zu behaupten wissen. Er ist jedoch ein höchst liebevoller und zärtlicher Ehemann, aber er würde seinen Rechten um keinen Preis auch nur das Geringste vergeben. Es ist eine wahre Freude zu sehn, wie die Leutchen mit einander umgehn. Das Buch, wovon Müller geschrieben haben wird, verbunden mit den Beantwortungen der beiden Ihnen gewisz schon bekanntn Recensionen ist im Begriff von Stapel zu laufen und wird Ihnen sofort zugesendet werden. Spitta ist ordentlicher Professor der Medicin in Rostock geworden. — — —

361. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 25 Februari 1825 [4].

Beste Ouders. Uw brief van den 21 ll. werd mij eergister behandigd [5] en heeft mij tot een zorgvuldig nadenken over de daarin bevatte, zeer gegrondde voorstellingen verpligt. De groote voorregten, bijzonder ook het belang van Herman aangaande, aan eene plaatzing te Leyden boven die te Gendt verknogt, acht ik in geenen dele gering. Onder de personen te Leyden, moet ik U echter doen opmerken, zou Hamaker de eenige onderhandelaar met Van Ewijck kunnen wezen. Van Assen wenschte wel in het algemeen mij er te houden, maar ontwaart daartoe geene gelegenheid. Hamaker zegt hem van zijn ontwerp niets, dewijl hij hoopte, dat ik te Leyden aangesteld een tegenwigt zou worden tegen de

1 Deze brief was geadresseerd aan: monsieur Thorbecke, Professeur à l'Université, Utrecht.
2 Ontvangen 7, beantwoord 8 Maart.
3 No. 338.
4 Beantwoord 28 Febr. (niet opgenomen).
5 Ter hand gesteld.

staatkundige leer- en denkwijze van Van Assen, die Hamaker voor verkeerd en gevaarlijk houdt. Bake en Peerlkamp hebben met mij over Hamakers plan niet gesproken en van hen kan niet meer worden gewagt, dan dat zij de zaak laten geschieden, niet, dat zij er iets voor doen. Hamaker blijft dus alleen overig en deze gelooft genoeg gedaan te hebben, om nu eerst eenige toenadering van de zijde des administrateurs te gemoet te zien. Van mijnen kant heb ik hem gezegd, hetgeen ik oordeelde te mogen zeggen, en hem nog opmerkzaam gemaakt op het een paar dagen vóór het feest voorgevallen overlijden van den ouden professor Tydeman, door hetwelk, al wordt nu Reuvens ordinarius en vervangt deszelfs plaats, evenwel het tractement van buitengewoon hoogleeraar vacant wordt. Ook Hamaker beschouwde dit als eene middelbare begunstiging van zijn ontwerp.

Nu heeft evenwel de zaak nog eene andere zijde. Wij hebben ondervonden, hetgeen in den aard der zaak ligt, dat niets het dralen en uitstel omtrent eene eindelijke beslissing meer bevordert, dan het doorkruissen van onderscheiden voornemens en bepalingen onderling. Is het niet te denken, dat, indien het Hamaker mogt gelukken, Van Ewijcks opmerkzaamheid op nieuw op Leyden te rigten, deze verdeling van plan de eene uitkomst zowel als de andere zal vertragen? Dat de administrateur, bovendien tot eenige langzaamheid geneigd, hieruit beweeggrond en voorwendzel zal ontlenen, het te nemen besluit andermaal rijpelijk te overdenken en den draad vooreerst uit de handen te laten? Ieder maand, ieder half jaar uitstel is voor mijn gansche leven, voor mijne finanties van het grootst belang. Deze overweging doet mij huiveren, van in den voorgestelden zin aan Hamaker te schrijven. Want een reisje naar Leyden zoude ik derhalve niet gaarne doen, waar ik nu reeds te dikwijls ben geweest, om de vermoedens der menschen niet meer, dan mij lief is, gaande te maken. Intusschen houde ik het niet voor onmogelijk, dat ik er vandaag of morgen toe overga, om Hamaker schriftelijk te onderhouden, gelijk ik U daarna zal berigten.

Ik moet mij niet duidelijk hebben uitgedrukt, daar ik U in de veronderstelling zie, dat ik gaarne met iemand van het vak over mijne Antikinkeriana zou willen raadplegen. Deze is geheel mijne meening niet; ik heb slechts beklaagd, geenen zelfsdenker te weten, door wien ik zou kunnen veronderstellen, het stukje na de uitgave met genoegzame belangstelling en inzigt gelezen te worden, om in dit vertrouwen eenige aansporing tot de uitgave te vinden. Prof. Clarisse is bovendien de man niet, met wien ik over een dergelijk onderwerp geschikkelijk zou kunnen spreken. Maar er is eene andere bedenking, die mij reeds eenige malen heeft bezig gehouden. Ik ben vier jaren uitlandig geweest en mag mij daarom welligt ten opzigte van de Nederlandsche taal niet in allen dele op mij zelve verlaten, terwijl ik in mijnen toestand iedere berisping van dezen aard naauwkeurig moet trachten te vermijden. Daarenboven wordt bij de onzen onder de honderd door geen negenennegentig de eigen taal met eene vaste hand en onberispelijk geschreven, zoodat ik aan verreweg de meeste geleerden, die ik ken, nog minder vertrouwen kan toestaan, dan aan mij zelve. Voor het Latijn heeft men een geoeffender oor dan voor de moedertaal. Zedert lang heb ik in gedagte naar iemand gezogt, die vóór de uitgave mijn kriticus zou kunnen wezen. Ik heb niemand ontdekt. Daar is mij gister Roll in den zin gekomen, tot dit einde alleszins geschikt te achten. Maar ik weet niet, of ik aan dit oogmerk de andere bedenkingen, welke den omgang tot nog toe verboden [1], heb op te offeren. — — —

[1] Vgl. I, blz. 318.

Ik zal — — U — — verzoeken — — een bundeltje excerpten uit mijne papieren, hetwelk het natuurregt van Kant en Fichte betreft [1]. Een ander betreft de boeken De Republica van Plato [2], een derde de staats- en regeeringsinrigting der steden van Braband en Flaanderen [3], die ik alle gaarne tot mijne beschikking zou hebben.

Tegen het midden der volgende week denk ik naar de Kalverstraat tegenover de naauwe Kapelsteeg bij de Wed . . ? te verhuizen. Ik zal U het adres nader melden [4].

362. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 4 Maart 1825 [5].

Beste Ouders. Ik heb den brief aan Hamaker, hoezeer voorleden week bijna reeds voltooid, niet afgezonden en wel door de reden, U in mijnen vorigen medegedeeld, bewogen. Zeg ik Hamaker een woord, dan weet ik niet, wat hij zal doen en of, zoo hij iets mogt doen, dit de zaak, die thans eenen goeden gang schijnt te hebben, niet verwarre. Ik ben daarin bevestigd door een berigt van prof. Van Hall, die mij zeide, dat, daar vooral te Luyk het vak der letteren in eenen berooiden toestand is, hij prof. Warnkönig van daar, bij hunne ontmoeting ter gelegenheid van het feest te Leyden, had voorgesteld, bij Van Ewijck aan te dringen, mij voor de letteren te Luyk te benoemen. Warnkönig, dit doende, heeft van den administrateur tot antwoord ontvangen, dat dit excellent ware, zoo hij niet reeds eene andere destinatie voor mij had; dat hij dagt, mij in de historien te plaatzen.

Ik vrees, gelegenheid te geven tot eene nieuwe vertraging, die reeds daaruit zou moeten geboren worden, dat Van Ewijck in het gunstigst geval met de Leydsche Curatoren die onderhandeling eerst zou moeten beginnen, welke met die van Gendt denkelijk reeds op weg is. Ik hoop, dat gij deze mijne handelwijze zult goedkeuren. — — —

Ik ga vandaag of morgen over en woon dan bij jufvrouw Vermeulen in de Kalverstraat tegenover de naauwe Kapelsteeg, waar ik minder betaal dan hier. — — —

363. W. A. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 4 Maart 1825 [6].

Beste Vriend. Eindelijk dus begint de schemering van eene nieuwe dag zich voor U daar te stellen, eindelijk krijgt gij een bepaalder vooruitzicht eene meer werkdadige toepassing van Uzelve te kunnen maken. Hoezeer vleide ik mij nog onlangs, U hiermede van hart en ziel geluk te kunnen wenschen, alvorens U schrijven mij aankondigde, zulks waarschijnlijk op eene zoo heterogene wijze te moeten geschieden. Hier in Leyden, waar de wijziging en ontwikkeling van veele zaken zoo geheel met Uwe overtuiging strijdig schijnt te zijn, is er ten minste overeenkomst in de kiemen en dit deed mij reeds op de schoonste vruchten staaren, maar in ons bastaardaartige Zuiden, waar ik mij voorstel, alles met der schaal der philosophie à la portée de tout le monde te kunnen wegen, en waar ik mij bovendien in dit opzicht zulk eene overeenkomst tusschen hoofd

1 Niet bewaard in het archief-Thorbecke.
2 Thorbecke-archief no. 140.
3 Idem no. 151.
4 Zie no. 362.
5 Beantwoord 7 Maart (no. 365).
6 Beantwoord 10 Maart.

en hart voorstelle, zult gij als een vreemdeling rondwandelen, die in eene andere eeuw en werelddeel te huis behoord, en verre van gevolgd te worden niet eens de plooi zal vermogen te nemen, om zich naar wensch te doen verstaan. Ik kan U dus niet zeggen, beste Vriend, hoe strijdig ik over de nakende ontwikkeling van U lot denke. Eensdeels het genoegen, dat gij eene rang of authoriteit staat te verkrijgen, die maar al te nodig is, om met nadruk te durven handelen, en anderendeels het vooruitzicht, dat gij U weder in Uzelve zult moeten terugtrekken. Ik zie Uwe naaststaande vooruitzichten derhalve slechts als eene brug aan, die ongelukkiger weise noodzakelijk scheen om ver te komen. Derhalve in vooruit al weder als van ouds nieuwe krachten tot geduld opgezameld, want ik herhaal niet genoeg te kunnen zeggen, waarde Vriend, met welk een innig leedwesen ik tallose zwarigheden en duisterheden in U verblijf bij de Brabanders inzie. 'T eenige goede naast de gedachte, dat het alleen iets voorlopigs is, is, dat gij die stiefbroeders van nabij zult leeren kennen, 't welk in de gegevene omstandigheden van 't grootste belang in ons land is. Schrijf mij vooral spoedig, nadat gij iets naders zult vernomen hebben; kan ik U, bij mijne wetenschappelijke nulliteit, van eenige dienst zijn, zoo is 't onnodig, U dienaangaande eene onbepaalde volmagt te geven.

Sedert drie a vier dagen ben ik herwaarts teruggekeerd, en dat wel met de grootste bevreediging, daar ik thans met zekerheid van gevolgen te werk ga en buitendien met 't aanvaarden mijner goederen reeds niet geheel en al meer leegloper ben. Deze geheele maand blijf ik althans zeker hier en dan voeren wij noodzakelijk ten minste een onser plans uit. Want er is voorraad aan besprokene en onbesprokene. Nu vaarwel Thorbecke, gij, wien ik den naam van vriend steeds in dezelfde volle beteekenis van dat woord hoop te geven.

364. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 6/7 Maart 1825 [1].

Beste Ouders. Ik schrijf U op den avond van den verschrikkelijken dag, die ons naar het geloof der menschen 's werelds ondergang of weinig minder moest brengen. Men had zedert lang astronomisch berekend, dat uit hoofde van den stand der maan de springvloed hooger nog op den 6 Maart dan op den 4 en 5 Februari [2] zou rijzen, ja hooger dan bij menschengeheugenis. Dit had eene algemeene verschrikking verspreid, zoodat men begon te zeggen, de menschen hadden ten gevolge der even voorgevallen overstroming zooveel gegeven, om den hemel te verzoenen en het dreigend gevaar in Maart af te kopen. Men was begonnen naar kleine vertrekjes in de hoogste spits der woningen te verhuizen, had eene betamelijke hoeveelheid roggenbrood en beschuit gekogt, om, zoolang als men daarboven niet verdronk, ten minste niet van honger om te komen. Eergisteravond, daar ook den 4 een noodlottige dag stond te wezen, had zich eene menigte volks op den dam vergaderd, om de zon, die zij geloofden, dat plotzelijk in plaats van de maan zou gaan schijnen, te aanschouwen. Thans zoude men van een dier kundige lieden, denk ik, naauwlijks het antwoord te wagten hebben, hetwelk Caesar van den wigchelaar ontving, toen hij, hem op den morgen van zijnen voorspelden sterfdag, die het weinige uren daarna

[1] Beantwoord 21 Maart (niet opgenomen).
[2] Vgl. nos. 354 en 355.

werkelijk wierd, ontmoetende, half ironisch de voorzegging herinnerde: „Maar de dag is nog niet om." De Godheid is over ons.

Ik ben bij uitstek te vrede met de verandering van mijn kwartier. De kamer is tienduizendmaal beter dan het hok, waarin ik tot nog toe gelogeerd was en waar ik mij waarlijk schaamde, iemand te zien. Daar togtte het dusdanig, dat ik dagelijks moest vrezen eene zinkingkoorts op te doen; hier is mijne kamer zoo digt en warm, dat een paar turven de aangenaamste temperatuur verbreiden. De menschen, hunne bediening, oplettendheid en zindelijkheid laten niets te wenschen overig, hetgeen mij een mijner oude akademiekennissen, de advocaat Kluit, die zedert vijf jaren de overige drie kamers bewoont, ten volle bevestigde. Hetgeen ik verteer, betaal ik tot den prijs, dien het aan mijne hospita zelve kost, terwijl ik bij Schultze alles tot een halve logementsprijs moest betalen en zoo schrikkelijk gesneden wierd. Het vertrek is helder en vrolijk, het licht schijnt er met lust en liefde in; eene voorkamer, nieuw behangen, gelijk ook de meubelen nieuw zijn; bij Schultze was het geheele inboeltje binnen de vier muuren naauwlijks een achtentwintig waard, het uitzigt op pannen en gooten en het licht, gelijk het in een hol gewoon is te vallen. Hier zie ik door de Kapelsteeg op het Rokin; de straat is, wel is waar, woelig en dit maakte mij eenige zorge, maar ik ben het thans reeds half gewoon. Bij dat alles geef ik hier in de maand f 12 gelijk op de Achterburgwal f 15. Mijne wijsheid hoopt zich niet weder zoo te laten bedotten, gelijk men hoogstdezelve gedurende dezen winter bij de neus heeft gehad.

7 Maart. Uwe letteren van den 28 Februari [1] ontving ik niet vóór eergister. Intusschen schreef ik U verleden Vrijdag met den beurtman. Schimmelpenninck, met wien ik in gedurige correspondentie ben, is thans weder in Leyden: hij blijft altoos zich zelve gelijk; ik heb hem de Gendtsche zaak dadelijk medegedeeld. De heer M. C. van Hall, bij wien ik voor het overige nog verleden week at en die niet in gebreke blijft van naar U te vragen, zou voor het bedoelde oogmerk [2] niet de geschikte man wezen. Vooreerst heeft hij zooveel te doen en is zoo druk bezig met als advocaat geld te winnen, dat ik hem met geen voorstel zou durven aan boord komen, verknocht met eenige opoffering van tijd. Ook is het geheim daarmede aan de gansche familie Van Hall, waartoe ook Den Tex behoort, eensklaps prijs gegeven. Eindelijk is Van Hall een regtsgeleerde, zonder wijsgerige studie van het regt, en ik moet iemand hebben, die zonder zich tot bedenkingen over den inhoud te laten wegslepen, enkel op taal en uitdrukking let. Mijne gedagte, Roll betreffende, zal ik vooreerst in verdere overweging houden. De door U geopperde zwarigheden maak ik mij sterk te boven te komen. Het is de vraag, of Roll wel eens weet, dat ik reeds zoolang hier vertoefde. En al vinde ik dit zoo, dan is er wel eene manier, daar over heen te praten. — — —

De bevestiging van Ewijcks gezegde omtrent het voormalig professoraat van Kemper ontdekte ik vóór eenige dagen tegen mijne verwagting in Van der Palms lijkrede op Kemper, waar berigt wordt, dat Kemper in 1809 te Leyden het hoogleeraarschap aanvaardde in het natuur-, het staats- en volkenregt en van

[1] Niet opgenomen.

[2] Het controleren van de tekst van de Kinkeriana op de zuiverheid van het Nederlands, door F. W. geopperd in zijn niet opgenomen brief van 28 Febr.

de staatkundige geschiedenis van Europa sinds Maximiliaan den Eersten [1].

Verschuldigd ben ik aan Hamakers vriendschap de mededeeling van Ewijcks plan ongetwijfeld en ik zal hem dan ook dezer dagen schrijven. Intusschen had ik Uwe vroeger voorgestelde meening inderdaad niet wel begrepen en ik verheug mij zeer nu te zien, dat gij inderdaad werkelijk geheel met mij instemdet.

Ik dank U voor de in de beste orde toegezonden manuscripten [2]. De lente gaat aanbreken en ons een nieuw leven in de aderen storten. Gelijk de visch naar het water, zoo verlang ik van tijd tot tijd naar de vrije natuur. In deze hoofdstad is alle zamenhang met het buitenleven afgebroken en de haven alleen kan dat gemis niet vergoeden. Alles is hier in den strengsten zin stedelijk en een zoodanig bestaan is voor mij op den duur te bekrompen en kunstig. — — —

365. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 7 Maart 1825 [3].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Wegens het gemeldde over Luyk door prof. Van Hall ben ik nu geheel te vreeden en ook van meening, dat wij niets moeten doen, still wagtende, waarheen de Voorzienigheid Uwe eerste bestemming zal aanwijzen.

Voor Gendt is thans wel de meeste schijn en wanneer men daar den gewenschten onderwijzer wenscht, Uw beroept en het Uw vervolgens gelukken mag, om de geschiedenis en vervolgens ook de diplomatie met bijval voor te dragen — de geschiedenis als algemeene behoefte en de diplomatie als vereischte voor alle eerste en hoogste amtenaaren van den staat kunnen, na mijn oordeel en *bijval vindende*, genoegzaam in voordeelen der collegies tegen de letteren opweegen — dan mag men hoopen, dat gij bij Gods zeegen geborgen zijt. Bijna mag men denken, dat de behandeling in Utrecht heeft moeten eclatteeren, om voor Uwe bevordering den regten weg aan te wijzen. — — —

366. J. R. THORBECKE AAN W. A. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE [4].

⟨Amsterdam,⟩ 10 Maart 1825.

De zorge, liefste beste Vriend, waarmede gij eene Brabandsche bestemming mij betreffende aanziet, komt mij allezins gegrond voor. Ook ik zou ze misschien dieper gevoelen, indien ik dezelve reeds aan eene bepaalde kennis van land en natie kon vastmaken; zoo echter duikt zij vooralsnog voor mij onder. Zekerheid heb ik daarenboven nog niet en mijn geloof aan vooruitzigten is veel te wankelend, om er of bekommering of hoop ernstig mede te verbinden. Dit is evenwel zeker, dat ik vooral moet wenschen in eenen opentlijken zamenhang van werkzaamheden ingelijfd te worden, aangenomen ook, dat ik mij daarvan weinig geluks mag voorstellen. Kon ik ook de hoogere redenen verzaken, die niemand toelaten, enkel zich zelven te leven, zoo ware ik verschuldigd te denken aan de gemeenste voorwaarden des levens, aan mijne finanties, aan mijne ouders, die, nadat zij het hunne voor mij hebben gedaan, in mij steun en troost zouden moeten vinden. Evenmin mag ik de verdere ontwikkeling vergeten van mijnen

1 *H. H. Klijn, J. H. van der Palm* en *B. Klijn Bz.*, De nagedachtenis van Johan Melchior Kemper, plegtig gevierd in de Maatschappij Felix Meritis, Amsterdam 1825, blz. 99.

2 Vgl. no. 361, blz. 402.

3 Ontvangen 9 Maart.

4 Volgens afschrift van W. Thorbecke uit de collectie van A. Schimmelpenninck van der Oye, de zoon van W. A.

eenigen jongeren broeder, die, voorbereid tot de akademische studie, maar reeds boven de jaren, waarin dezelve pleegt begonnen te worden, altoos nog op eenige bepaaldheid van mijn lot heeft gewagt, om daaraan te worden verbonden.

Maar waartoe alle deze zorgen opgehaald, die ik, hoe geharnast ook mijn moed zij, niet kan herdenken zonder nijpend smartelijk gevoel, dat er reeds te veel jaren tusschen derzelver vorderingen en de voldoening zijn verlopen. Liever wil ik, daar gij van de philosophie à portée de tout le monde gewaagt, U vragen, of Van der Palm's lijkrede op Kemper [1] U eene hoogere conversatie dan met deze vriendelijke dame verschaft heeft? De oratie is mooi, maar groot, dunkt mij, verschijnen er noch Kemper, noch de redenaar in. De gemeenste, meest alledaagsche denkbeelden in eene bekoorlijkheid en sierlijkheid van tooi gekleed, die ze meer doet schijnen, dan zij zijn. Maar zeg mij Uw oordeel. Vooral bid ik U, lees het vers van den zuikerbakker H. H. Klijn [1], hetwelk in een en hetzelfde boekdeeltje de oratie van Van der Palm voorafgaat, en indien gij U daarbij en van schuddend lagchen en wederom van het bitterst gevoel kunt onthouden, wat al tusschen beide ten onzent poezy mag heeten, dan wil ik mijn oordeel bij U verbeurd hebben.

Ik zou haast wenschen, dat gij niet deze geheele maand in Leyden bleeft, om, daar ik U in den loop dezer weken toch niet zien zal, mij het moeilijker te kunnen voorstellen, U te zien. Maar mag ik volstrekt niet weten, hoe de freule Van Rhemen het maakt? Ik heb ze bij mijn laatst vertoef te Leyden slechts eenmaal op straat ontmoet. Het verheugt mij hartelijk, dat gij zoo tevrede van Uwe goederen en derzelver aanvaarding zijt wedergekeerd. Ten blijke, dat ik begonnen ben reeds eenige locale kennis van den Poll op te doen, wil ik U vragen, wat besluit gij over de groote laan hebt genomen, waarvan de boomen, een sieraad der plaats, echter geoordeeld worden, reeds op hare schade [2] te staan?

Waar is Rechteren thans? Deze is mij te Leyden als uit de handen gevlogen en daarna onzichtbaar geworden. Hij scheen iets in het oog te hebben, hetwelk hem her- en derwaarts dreef.

Zijt gij de debatten over de indemnisatie bij de Gedeputeerden van Frankrijk [3] gevolgd? Mij dunkt de zwakheid van het ministerieel stelzel is bij deze gelegenheid meer dan in eenige andere aan den dag gekomen. De generaal Foy heeft gesproken, gelijk ik van daar nog geene rede vernomen had [4], Constant [5] fijn,

[1] Vgl. blz. 405, noot 1.

[2] De betekenis van deze uitdrukking vinden we in een dichtregel van Nicolaas Beets, aangehaald door *Cd. Busken Huet*, Litterarische Fantasien en Kritieken, Dl. X, blz. 148:

„Wat te lang bestaan heeft staat tot schâ;
„Wat zijn tijd heeft overleefd moet sterven.

[3] Begonnen omstreeks 18 Febr. Het betreft hier de schadeloosstelling van de emigranten uit de Revolutietijd.

[4] „Messieurs, commençait-il, le droit et la force se disputent le monde; le droit qui institue et conserve la société, la force qui subjugue et pressure les nations . . . Les émigrés ont-ils vaincu ?. . . Non. Combien sont-ils? . . . Deux contre un dans cette Chambre; un sur mille dans la nation . . ."— — — Aldus het verslag van het begin van zijn „bliksemende" rede in de Moniteur, no. 53, van 22 Febr., blz. 229, van de zitting van de Kamer van Afgevaardigden van 21 Febr. 1825. (Vgl. *A. Gain*, La Restauration et les Biens des Emigrés, Nancy 1928, I, blz. 593-594.)

[5] Benjamin Constant, die de laatste was van de sprekers in de algemene discussie over het wetsontwerp, „fit sur un ton modéré le procès de l'émigration. Il dénonça le „plan systématique

maar met minder ziel en nadruk. Deze kamp heeft de liberalen in het geval geplaatst van eens in eene groote zaak waarlijk voor het geheel en de natie, tegen eigenbelang en het onregt van eene valsche, enkel op finantiele drijfveer gegronde staatkunst, op te komen.

Nog meer wekt mijn belang de emancipatie der Roomschen in Ierland, die, door Canning ondersteund, de algemeene erkenning reeds voor zich heeft, al ging zij ook niet formeel door [1]. Canning heeft te dezer aanleiding zich zoo vrij en edel op een eeuwig regtsbeginsel beroepen, dat mij het hart gloeide, eene zoodanige verklaring van eenen minister, van eenen Engelschen minister, te horen. Vergelijk daarmede de elendige taal van Peel [2] en ik geloof, in ieders gemoed moet door die tegenstelling een vonk vallen van hetgeen waarheid des regts en der staatskunst is.

Vaarwel, liefste Vriend. Dem Fräulein Braut bitte ich mich im freundlichsten Sinne zu empfehlen. Ik groet U hartelijk in het innig gevoel van altoos te wezen Uw vriend.

367. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 27/29 Maart 1825 [3].

Beste Ouders. — — —

Met oom Frans is alles wel en ik zie hem nu ook meermalen als zijn buurman. Gezamenlijk met hem bezogt ik deze week nog neef Poppelbaum in zijnen tuin, waarheen dezelve eenige weken geleden is verhuisd. Aan Oom heb ik voorgesteld, ons wekelijks regelmatig te zien op die wijze, dat wij eenen middag, waarvan ik de bepaling aan hem overliet, beurt om beurt bij den ander zouden komen theedrinken, ten welken einde Woensdag werd vastgesteld. Ik houde zeer veel van eene vriendschappelijke en gedurige gemeenschap met familie, hoe weinig

de verser l'opprobre sur les possesseurs de biens nationaux ... de flétrir l'honneur d'une classe nombreuse et d'attaquer sa fortune. Le ministre a cru devoir tardivement désavouer ce déploiement intempestif d'espérances effrénées. Mais ces espérances, qui les a réveillées? Le ministre. Il recule en vain devant son ouvrage"." Aldus het verslag in de Moniteur, no. 55, van 24 Febr., blz. 258, van de zitting van de Kamer van Afgevaardigden van 23 Febr. 1825. (Vgl. *A. Gain*, a.w., I, blz. 596.)

1 Vgl. The Parliamentary debates: forming a continuation of the work entitled „The parliamentary history of England, from the earliest period to the year 1803", published under the superintendence of *F. C. Hansard*. New series; commencing with the accession of George IV, Vol. XII, Londen 1825, blz. 463-497, waarin Canning 15 Februari 1825 in het Lagerhuis een voortreffelijke rede houdt voor de aanneming van de Wet tegen de „Unlawful Societies in Ireland" en tegelijk zijn reeds sinds 1812 ingenomen standpunt, dat de Katholieke kwestie een punt van open discussie voor elke regering behoorde te zijn, verdedigt. „Sir, I have always refused to act in obedience to the dictates of the Catholic leaders; I would never put myself into their hands: — and I never will. My doctrine has always been that when any set of men, Catholics or Protestants, have a grievance to complain of, for the relief of which they resort to parliament, it is for parliament, and parliament alone, to consider their case, and to decide what relief shall be extended to them: it is for the petitioners to receive that measure of relief with thankfulness and submission. — — (blz. 492). Vermoedelijk is het deze passage, die zijn instemming had, hoewel ik niet weet, hoeveel en welk gedeelte van deze redevoering hem heeft bereikt.

2 Ibidem, blz. 247-275 (10 Febr. 1825).

3 Beantwoord 6 Apr. (no. 373).

belangrijks die overigens voor mij ook hebben moge. Maar gedurende den winter bleef ik wel eens gedurende vier weken van Oom vandaan, dewijl hij scheen besloten te hebben, nademiddags of avonds op zijne kamer niet te stoken, en ik niet gaarne beneden zit bij zijne hospita, waaraan ik geen kopje thee wil verschuldigd wezen en die door hare tegenwoordigheid alle vrijheid van mededeeling belet.

In mijn uitwendig leven valt niets nieuws voor. De dispositie aangaande Gent, zoo daar al iets van komt, begin ik te begrijpen, dat men welligt eerst na de groote vacantie gevolg zal doen hebben. Het zoude voor mij alleszins wenschelijk zijn geweest, dat men mij nog na de paaschvacantie in functie had geplaatst, terwijl ik nu gevaar loop nog een groot halfjaar langer zonder bestaan te wezen.

Schrijvende wordt mij Uw brief van den 21—26 [1] gebragt, waaruit ik met groot genoegen Uw welzijn en de tamelijke herstelling van Moeder verneem. Tegelijkertijd zie ik, dat gij eenen brief van mij te gemoet zaagt, hetwelk ik van mijne zijde geenszins kon verwagten. Ware er iets belangrijks, of van Van Ewijck of van eenige andere zijde, zoo zoude ik U dit altoos op staande voet melden, zonder gelegenheid of eenigen brief van U als reden van uitstel te doen strekken.

Aan Hamaker heb ik nog geen berigt gegeven, hetwelk grootendeels op uitstel berust. Met mijne Antikinkeriana staat het goed en niet goed. Wilde ik en had ik er vertrouwen toe, ik zoude aanstaande week met den druk kunnen beginnen. Ik dagt het stukje met eenen tamelijk uitvoerigen brief aan Schimmelpenninck, zonder hem echter te noemen, te openen, en die brief is geschreven. Eigentlijk ben ik zedert eenigen tijd reeds weder aan eenen anderen arbeid, niet van philosophischen, maar van historischen aard. Intusschen is mij het andere gedurig voor oogen en in de gedagten, ik verbeter er van tijd tot tijd aan en voeg er bij, gelijk men pleegt te doen, wanneer men iets op de lange baan schuift. Aangaande Roll heb ik nog niets besloten, zoodat gij ziet: het ontbreekt mij niet aan moed, want bij een anonym opstel is niets te wagen, maar aan die gelukkige stemming, aan dat vertrouwen op mijne omgevingen, nodig om iets mede te deelen. Eene goede luim kan mij welligt daarover heenzetten en ik ben niet ongenegen, die af te wagten. — — —

29 Maart. Ik dagt dezen brief gister te voltooyen en af te zenden, maar werd daarin verhinderd door een onverwagt bezoek van Uylenbroek, die ter gelegenheid van de vacantie van Leyden met vrouw en kind een uitstapje naar Amsterdam is gaan doen.

De arbeid, waarvan ik U boven schreef, is eene voortzetting der vroegere onderzoekingen omtrent de regts- en staatsgesteldheid der steden van Vlaanderen [2].

De zorg, die gij mij aangaande mijne oogen aanbeveelt [3], heb ik wel reden van in acht te nemen. Daar een sterk licht mij over het algemeen hinderlijk is, zoo ben ik altoos gewoon geweest, de gordijnen geheel of ten dele te laten neerhangen,

1 Niet opgenomen.
2 Vgl. no. 361, blz. 402.
3 In de niet opgenomen brief van 21 Maart.

hetwelk ik hier zoo eer doe, om door het gezigt van het gewoel op straat niet te worden afgetrokken. Het oor toch gewent zich eer niet te horen, dan het oog niet te zien. Intusschen houden mijne oogen zich goed, zoo ik die slechts 's avonds met een spaarzaam beleid behandel en tusschen beide een poosje rust vergun. Gelijk ik over het algemeen het genot eener goede, weinig gestoorde gezondheid, zoo ik met alle omzigtigheid binnen de maat blijf, ten hoogste te erkennen heb. — — —

368. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 28 Maart 1825 [1].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Het praeceptoraat [2] aan onse Latijnsche school staat vacant te worden, terwijl [3] Enklaar denkt te bedanken en ter assistentie van zijnen vader na Nijmegen te gaan. Bij deese gelegenheid heeft men tegen Herman gezegt en gevraagd, of deselve niet voor hem zou kunnen dienen? Op deese vraag nam hij met ons hoegenaamd geene reflectie, maar toen hij zich herinnerde en ons in geheugen bragt, dat reeds voor geruymen tijd de heer Terpelkwijk hem tot een praeceptoraat had zoeken op te wekken, als tot eene provisioneele activiteit en uytkomst, terwijl ik teffens toevallig hoorde zeggen, dat Enklaar hier omtrend duysend guldens kon berekenen, zo begonnen wij daarop nader te denken en besloten, Herman met Terpelkwijk vertrouwelijk te laaten raadpleegen. Dit is dus gistern geschied, waar Terpelkwijk zeide, vroeger wel gehoord te hebben, dat hij daartoe wel in staat was, maar, hem evenwel niet genoeg kennende, wilde hij met Leen [4] daarover spreeken en raadde Herman, dit zelve ook te doen, en ook dit is gistern dadelijk geschied, maar in het oogenblik, dat Leen op agt dagen stond te vertrekken, zodat Terpelkwijk hem nu in dien tijd niet spreeken kan. Leen versekerde nu in zijn gewoone opregtheid, dat hij over deese vacatuur reeds aan een zijner vroegere discipulen had geschreeven en daarbij aan Herman volstrekt niet gedagt had, nu egter in deese zaak geheel neutraal wilde blijven; dat intusschen Herman het vereischte onderwijs zeer gemakkelijk kon geeven en hij daarbij met genoegen zou ter hand gaan, zoals hij bij Snell ook had gedaan, en dat hij het plan voor Herman zeer gaarn en met bijsonder genoegen zou zien gelukken. Maar dat hij niet wist, wat er eigentlijk vereischt wierd om candidaat in de letteren te worden; dat men dus daarover, dewijl Terpelkwijk meede versekerde, zulks niet te weeten, ten spoedigsten aan Uw mogt schrijven; dat hij meede wel zou zorgen, die vacatuur een tijdlang op te houden,

1 Ontvangen en beantwoord 30 Maart (no. 369).

2 Het lerarencorps bestond, volgens het reglement tot verbetering van het onderwijs aan de Latijnse scholen van 20 April 1816, uit: de rector, de conrector, de eerste en de tweede praeceptor. In Zwolle was in 1816 geen eerste praeceptor en uit deze mededeling van F. W. en die op blz. 413 zou men kunnen opmaken, dat die er in 1825 ook niet was. Volgens het reglement gaf de eerste praeceptor les in de eerste en tweede klas, de tweede in de derde en vierde. Het aantal leerlingen zal overigens klein zijn geweest: het schoolgeld bedroeg f 24 per jaar, de drie docenten verdeelden dit en dit betekende voor ieder f 100. Deze berekening brengt ons op een aantal van twaalf! (Vgl. *S. Elte*, Schets van de geschiedenis van de Latijnse School en van het Gymnasium te Zwolle, in: Verslagen en Mededeelingen van de Vereeniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis, 1954, blz. 79 vlg.)

3 Omdat.

4 De toenmalige rector van de Latijnse school.

in geval men nog eerst door meer voorbereiding misschien bestaande zwarigheeden moest wegruymen.

Dus nu: hoe denkt gij over zulk een plan, als zullende in allen gevalle moeten beschouwd worden, na onser aller meening en oogmerk, als een provisioneele uytkomst en middel tot activiteit, zolang nog geene gunstigere omstandigheeden tot hoogere ontwikkeling en werkzaamheeden aanleiding geeven. Hoe zou in dit geval het examen tot candidaat in de letteren moeten zijn, zou Herman daartoe kunnen in staat gesteld worden en word hetzelve ook moeyelijker en bedenkelijker voor iemand, die geene eigentlijke testimonia produceeren kan?

Gij zult het een en ander genoegzaam weten te beoordeelen. De wet spreekt daarover niet duydelijk, zeggende in Art. 96: „Tot den graad van Kandidaat in de Letteren zijn de vereischten evenals in Art. 91 *onderscheiden naar gelang der bedoeling*". Maar uyt Art. 91 vind ik dat voor ons niet opgeheldert en moet dus in dit geval en voor deese onse provisioneele bedoeling vragen: welke zijn die vereischten en zou er mogelijkheid zijn, om aan deselve te kunnen beantwoorden, zouden dan ook voor den mogelijkst gemakkelijken weg Uwe betrekkingen in Leyden daarop kunnen influeeren? Want indien de zwarigheid in het kandideeren te overwinnen mogt zijn, dan geloof ik zeer zeeker, dat de aanstelling zou reusseeren. Daarbij kan en moet ik Uw versekeren, dat Herman zelve, in geval het kandideeren gerealiseerd mogt kunnen worden, bij uytstek voor dat plan geneegen en gestemd is, om dus namentlijk provisioneel ten minsten eenige bestemming te verkrijgen. Uwe meening en antwoord verwagt ik gaarn nog in deese week, om hetselve te hebben, eer Leen retourneert, dewijl die bij zijne terugkomst dadelijk daarna zal vragen.

Hierin weder een brief van Giessen, eergistern ontfangen. — — —

Onse Curatoren zijn de griffier Van der Gronden, Terpelkwijk, Van Muyden en de notaris Royer.

369. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 30 Maart 1825[1].

Beste Ouders. Op het oogenblik Uwen brief van den 28 Maart ontvangende, beantwoorde ik denzelven dadelijk. Het plan, Herman aangaande, is treffelijk en, zoo mij voorkomt, door de ondersteuning van Ter Pelkwijk en Leen wel in het werk te rigten[2]. Ik kan evenwel niet aanraden, dat Herman zich nu of binnen eenige maanden tot een candidaatsexamen aanbiede. Dit zou aan zwarigheden kunnen geoordeeld worden onderhevig te zijn, die, niet onmiddelijk uit den weg geruimd wordende, daarna het gansche plan zouden doen vallen. De bepalingen van de wet op het hooger onderwijs herinner ik mij niet naauwkeurig genoeg, maar daar zijn eenige vakken, als Nederduitsche letterkunde, Wiskunde en, zoo ik mij niet bedrieg, Institutiones Juris Romani, waarin volgens de regel geen examen afgenomen, maar testimonia overgelegd worden. Herman, die testimonia niet hebbende, zoude dus ook in die vakken zich aan een examen moeten onderwerpen, hetwelk de gansche zaak bij de faculteit vreemder en moeilijker zou maken. Intusschen is daar met tijd en beraad wel door te zeilen, terwijl ik het — waarop alles vooreerst aankomt — buiten twijfel stelle, dat

1 Beantwoord 6 Apr. (no. 373).
2 Regelen.

Herman volkomen in staat is, het gevorderde onderwijs van eersten praeceptor te geven. Mijn gedagte is dientengevolge deze. De Curatoren moeten *vroeg genoeg*, liefst eer Enklaar nog is vertrokken, het onderwijs of de waarneming daarvan provisioneel tot de eventuele vervulling der vacature aan Herman overdragen, die alsdan privatim aan de Curatoren beloven kan, van binnen een jaar candidaat in de letteren te zullen wezen. Dit is meer geschied en baart geen opzien. Maar men moet den naam van formeele aanstelling vermijden, waartoe niemand mag benoemd worden, dan na aan de voorwaarden bij de wet voldaan te hebben. Er is een zeer groot aantal jonge lieden, die na dergelijke vacatures uitzien en men moet hun of hunne beschermers de gelegenheid ontnemen, van de wet te doen gelden. Herman moet vervolgens van zijnen kant de Curatoren binnen het kortste tijdverloop in staat stellen, van hem in optima forma te benoemen. Hetwelk hem ook niet kan ontgaan, zoo hij maar eens de voet op de waarneming gezet heeft. Het tractement begint met deze waarneming, gelijk dit anders onder de overige onderwijzers, die voor de waarneming staan, verdeeld wordt.

Deze is mijne meening, waarover ik voornemens ben dezer dagen aan Ter Pelkwijk te schrijven. Intusschen zal ik de wet op het hooger onderwijs zien magtig te worden en mij over het candidaatschap naauwkeuriger onderrigten, waaruit mij echter zooveel nog zeer goed in de geheugenis is gebleven, dat ik het niet voor doenlijk houde, Herman daaraan op dit oogenblik bloot te stellen. Onder andere behoort daartoe ook een examen in de logica. Wat echter bij eene eventuele aangifte tot dat candidaatschap, hetzij te Utrecht, hetzij te Leyden, kan gedaan worden, om er den gang gemakkelijker van te maken, dat neem ik op mij.

Ik geloof, dat Herman zal wel doen, met Ter Pelkwijk en Leen verder over de zaak te spreken en het ijzer te smeden, terwijl het heet is. Ook U, lieve Vader, zoo U dat goeddagt, zou ik voorslaan, aan die heeren en Van Muiden het boven aangestipte plan, hetwelk, zoo de menschen slechts willen, glad en zonder de minste haking van stapel kan en moet lopen, voor te dragen. Niemand waagt er iets bij en met de wet komt men volstrekt niet in weerspraak.

Ik behoef niet te zeggen, hoezeer ik mij over het gelukken zou verblijden. Zekerlijk met eene grootere en reinere vreugde, dan over iets, hetgeen mij zou kunnen te beurt vallen. Leen en Ter Pelkwijk moeten Van der Gronde inlichten en omtrent Hermans geschiktheid zeker stellen. — — —

370. J. VAN HALL AAN J. R. THORBECKE.

⟨Amsterdam,⟩ 3 April 1825.

Amicissime. Prof. Wagemann, de professor in de geschiedenis te Luik, is de laatste Maart overleden. Warnkoenig meld mij zulks zoo even. Hij geeft daarvan aan Ewijck berigt met aandrang op spoedige voorziening.

Hij zelve stelt mij voor, U dit dadelijk mede te deelen. Zoudt gij niet om deze plaats vragen? Beter kunt gij nooit geplaatst zijn. Gij zoudt de plaats vervullen van een dergeenen, die den meest belangrijken invloed op de universiteit exerceerde. Oude en nieuwe historie zoude Uw vak zijn.

Was ik in Uwe plaats, misschien vertrok ik nog deze middag naar 's Hage. — — —

371. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 3/4 April 1825[1].

Beste Ouders. Ik heb met de post van Donderdag aan Ter Pelkwijk geschreven. Aan Leen hetzelfde voor te stellen, zal, naar mij voorkomt, geheel overbodig wezen, daar Ter Pelkwijk niet in gebreke zal blijven, hem mijnen brief mede te deelen. Op de meening van die beide heeren zal ⟨het⟩ vooreerst aankomen. De inhoud mijner letteren was geheel overeenkomstig met de denkbeelden in mijnen vorigen aan U. Ik verlang zeer het nadere te vernemen.

Dezen middag te 5 ure te huis komende, vond ik een briefje van prof. Van Hall van den volgenden inhoud: — — —[2].

Luik, hoezeer de oudste hoogeschool van alle nederlandsche[3], staat naar alles, hetgeen mij ter ooren is gekomen, wat de letterkundige betekenis der akademie aangaat, bij Gent achter. Maar hier is eene bepaalde vacature en wel van een ordinair professoraat, terwijl de historia politica te Gent wel altoos een buitengewoon hoogleeraarschap zou blijven, waarop ik in mijnen finantielen toestand verpligt ben acht te slaan. Ik heb dus aanleiding genomen, nog per post van heden avond aan prof. Hamaker te schrijven, hem kennis gegeven van het voorgevallene omtrent Gent en van het berigt, door Van Hall ontvangen, waarbij ik heb doen blijken, dat mijn belang medebragt, de plaatzing te Luik boven de ontworpene te Gent te stellen, te meer daar ik niet wist, hoever Van Ewijck met de laatste mogt gevorderd zijn. Ik heb hem vervolgens verzogt, nog in den loop van den dag van morgen over de vakature te Luik ten mijnen behoeve aan den administrateur te schrijven en mij zijnen raad mede te deelen, of hij het al dan niet nodig achtte, dat ik Van Ewijck zelve ging zien, hetwelk ik liever niet zou doen. Van Lennep heb ik schriftelijk gevraagd, mij morgen ochtend eenige oogenblikken gehoor te verleenen, en zal hem dientengevolge te 12 ure gaan spreken. Eindelijk heb ik besloten, Goudoever morgen met het berigt van Van Hall bekend te maken, zonder van de Gentsche dispositie iets te melden, en hem in bedenking te geven, of hij zou goedvinden, bij Ewijck mijnen naam met de vacature in Luik in verband te brengen.

Het valt mij niet ligt, op deze wijze zelve de opmerkzaamheid op mijn persoon gaande te maken, maar ik meen dit aan mijne omstandigheden verschuldigd te wezen. Het is met tamelijke waarschijnlijkheid te veronderstellen, dat die opmerkzaamheid zich van zelfs, ook zonder herinnering van mijne zijde, tot mij zou wenden, maar ik geloof, dat ik in mijnen toestand niets op eene veronderstelling, hoe gegrond ook, mag laten aankomen, waar ik zelve met schik tot grooter zekerheid werkzaam kan wezen.

4 April. Ik sprak Van Lennep, die mij raadde, zonder uitstel aan Van Ewijck te schrijven, met het voorstel mij te Luik te plaatsen. Van Lennep was overtuigd, dat, zoo Van Ewijck een blijk van mij zelve had, dat ik er niet tegen had, in Luik te doceren, alles zeer gemakkelijk zou gaan. Ik heb dus Van Ewijck in bedenking gegeven, of hij zou kunnen goedvinden, ten behoeve van den opengevallen post over mij te beschikken. Niet met genoegen, maar omdat de omstandigheden het gebieden. — — —

1 Beantwoord 6 Apr. (no. 373).
2 Hier volgt de copie van no. 370.
3 Gesticht in 1816! Deze tussenzin is mij onverklaarbaar.

372. H. A. HAMAKER AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 5 April 1825.

Amicissime. Ik heb ingevolge Uw verzoek van eergisteren dadelijk bij den ontvangst van Uwen brief aan den heer Van Ewijck geschreven, het doende voorkomen, alsof ik niet van U, maar van elders de toedragt der zaak vernomen had en geheel vrij werkte. Ik deed dit om U eene reize naar den Haag te besparen en alle onaangename indrukken voor te komen, die zeker te verwachten waren, wanneer de administrateur merkte, dat gij eerder aan mij schreeft dan aan hem en nader deze fout door eene visite niet kwaamt herstellen, die ik geheel voor overtollig houde. Gij kunt mijns oordeels de zaak thans zeer goed per brief afdoen en den heer administrateur Uwen wensch verklaren van te Luik geplaatst te worden op dezelfde gronden, welke gij ook aan mij hebt voorgesteld. Daar ik uit Uwen brief merkte, dat Warnkönig aan U gedacht had en U genegen was, heb ik ook aan dezen geschreven en wel zoo, dat hij, indien hij bij Curatoren eenigen invloed bezit en met hen over U handelt, dien brief, die met voordacht daarop is ingerigt, met goed gevolg zou kunnen gebruiken tot bevestiging zijner eigene recommandatie. Geloof, dat, indien ik verder in deze zaak iets doen kan, ik daartoe van harte bereid ben. — —

373. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 6 April 1825 [1].

Mijn geliefde Zoon. Uwe beide brieven van den 27 en 30 Maart zijn ons geworden. Het plan voor Herman heeft dus onse eenparige goedkeuring en wij hebben derhalven alle onse pogingen, zo verre die tot hiertoe mogelijk waren, daaraan besteed. — — —

Voor het ovrige zou dat provisioneel voor Herman een aardig, ook honorabel en dus zeer wenschelijk ding zijn: het tractement is f 950 [2], behalven het schoolgeld, hetwelk thans voor het derde gedeelte ook nog op ruym f 100 kan gerekend worden, dus in alles f 1050, —

Terwijl ik dit laatste streepje maak, word er geschelt, ik open de deur en ontfang Uwen brief van Maandag [3], dien ik met veel genoegen heb door en voorgeleesen. God geeve Zijnen zeegen tot een geruststellende en doelmatige uytkomst!

Gij hebt daarin na de voorhandene omstandigheeden wel gehandelt en na mijn oordeel moet gij alles zoeken aan te wenden, *om op dien post in Luyk aangesteld te worden.* Het is nu geheel Uw liefste vak, het is een ordinaris professoraat en Luyk, hoewel misschien in anderen opzichte minder betekenende, evenwel de frequentste academie en gij word door een der professoren aldaar zelve gezogt en gewenscht. Dat alles zijn gunstige omstandigheeden voor Uw. Wij hoopen dan spoedig meer te verneemen en Uw en ons geluk te kunnen wenschen!!!

Wegens Herman behoefde gij aan Leen niet te schrijven. — — —

De gemeldde harmonie met oom Frans is ons hoogst aangenaam.

De verdere uytvoering ter uytgaave van Uwe Antikinkeriana moet ik geheel

1 Ontvangen 8, beantwoord 10 Apr. (no. 380).

2 Dit is het tractement van de conrector! (Vgl. *S. Elte*, Schets van de geschiedenis van de Latijnse School en van het Gymnasium te Zwolle, in: Verslagen en Mededeelingen van de Vereeniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis, 1954, blz.79).

3 No. 371.

aan Uw zelve, aan Uwe overtuyging en dispositie overlaaten. Maar een inleidende brief daarbij aan Uwen, hoewel ongenoemden, vriend Schimmelpenninck vind ik een aardig en passend idee; dien brief mogt ik wel gaarn eens leezen.

Hebt gij prof. Warnköning ook in Leyden leeren kennen en misschien op het feest aldaar zelf gesproken?

Het zou mijn dog verwonderen, indien Uw, in Luyk benoemd wordende, dadelijk het ordinair professorat ten deel wierd. Is dat wel te wagten voor iemand, die nog niet geplaatst is geweest, en klimt niet de een of ander extraordinarius bij de vacatuur door een ordinarius alsdan gewoonlijk op?

Herman heeft Leen heeden gesproken en hem gezegt, dat ik de Curatoren besogt had en dat Van der Gronden zeer gestemd was voor een inboorling. Nu ziet Leen in Herman reeds zo waarschijnlijk zijn collega, dat hij de kans op 7/8 berekent, maar bij onse ondervindingen zijn wij niets minder als met hem van dezelve meening.

Hierin weeder een brief uyt Giessen. — — —

374. D. J. VAN EWIJCK AAN J. R. THORBECKE [1].

's-Gravenhage, 6 April 1825.

Weledele Zeergeleerde Heer. Binnen weinige dagen verwacht ik antwoord op een schrijven van mij aan Curatoren der hoogeschool van Gent omtrent een voorstel, om U dáár te plaatsen tot het geven van de historische collegien [2], welke meer bijzonder ten behoeve der regtsgeleerde studenten moeten gegeven worden. Ik gelove, dat zij met dit voorstel genoegen zullen nemen, en in dat geval zou het Uw lot zijn, om hier te lande met Gent te beginnen en daar Uwe krachten te beproeven. Zeer zal ik mij verheugen, iets te kunnen toebrengen, om U tot Uw genoegen geplaatst te zien en daardoor U uit de onzekerheid te helpen.— — —

375. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 7 April 1825 [3].

Beste Ouders. Hamaker heeft de zaak koninklijk behandeld: tegelijk aan Van Ewijck en aan Warnkönig naar Luik geschreven, met oogmerk, van aldaar de Curatoren voor mij te doen innemen. Intusschen ontvange ik dezen morgen eenen brief van den heer Van Ewijck van den volgenden inhoud: — — — [4]

Van Ewijck schijnt dus met het Gentsche ontwerp te ver gevorderd te zijn, om op Hamakers en Van Lenneps aanbeveling en op mijnen wensch acht te slaan. Hij geeft tevens blijk van zeer wel de afhankelijkheid te beseffen, waarin ik mij, ten gevolge der omstandigheden en het gebeurde, van zijne dispositien inderdaad bevinde. Ik dien hem te antwoorden en, gelijk van zelfs spreekt, wetende, dat de administrateur het zoo wil en niet anders, den post, mij, zoo het schijnt, te defereren, met de meest devote beleefdheid aan te nemen. Intusschen heb ik Hamaker geschreven, hoe hij de zaak beschouwt, op wiens antwoord ik wachten zal met den brief aan Ewijck. Te Luik zoude ik ordinarius en meer onmiddelijk in mijn vak wezen.

1 Adres: Doctor in de wijsbegeerte te Amsterdam!
2 Vgl. blz. 384, noot 4.
3 Beantwoord 8 Apr. (no. 377).
4 Hier volgt een copie van no. 374.

Ik zende U dezen brief per post, als den vierden, dien ik U zedert Dingsdag vóór agt dagen schreef. Ik zal denzelven zelfs niet frankeren, dewijl ik geen geld heb. Schimmelpenninck meldde mij, nagenoeg drie weken geleden, dat hij voor agt dagen plotzeling een reisje naar Gelderland moest doen, maar, wedergekomen, mij nader zou schrijven, daar hij mij nog een antwoord schuldig was [1]. Intusschen schreef hij mij na verloop dier agt dagen niet, ten blijke, dat hij in Gelderland tegen verwagting werd opgehouden. Intusschen begon mijne kas mij te begeven en ik vroeg derhalve, den brief naar Leyden adresserende, Schimmelpenninck verleden Zaturdag, opnieuw mijn bankier te wezen. Hierop heb ik nog geen antwoord, hetwelk een voldoend bewijs is, dat hij ook nu nog niet naar Holland is teruggekomen. Hierop dien ik evenwel te wachten, zonder tijd tot wachten te hebben. Hier is niemand, dien ik met geluk eene geldleening, al ware het vóór eenige dagen, kan voorstellen. f 50 of f 60 zouden genoeg wezen, die ik dadelijk na de wederkomst van Schimmelpenninck zou terugbetalen. Thans moet ik in de schuld mijner hospita ten aanzien der weekbriefjes blijven, hetgeen mij zeer onaangenaam is. Zoudt gij mij een sommetje op dien tijd kunnen doen assigneren? Ik wensch dit alleenlijk, zoo het van Uwen kant met gemak kan geschieden; anders wacht ik veel liever. In het eerste geval wees zoo goed, mij met ommegaande post zonder franco te antwoorden.

De zaken neigen zich tot eene beslissing en ik hoop hartelijk, dat dit een goed voorteken zij met opzigt tot onze wenschen voor Herman. — — —

376. W. A. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 7 April 1825.

Beste Vriend. Ik schrijf U niet gaarne ter loops, daarom heb ik het in eenige tijd volstrekt niet gedaan en ik zou diezelfde rede nog wegens eene logeergast moeten opgeven, indien het eindelijk niet al te zeer naar afstel mogt beginnen te lijken. Intusschen was Uwe laatste zelf oorzaak van vertraging, wijl deze ten minste eenigsints een voldoend antwoord moest bevatten en mijne even te voren geslote rekening het ontfangen van gelden moeyelijker maakte. — — —

Hier in Leyden is het voor mij gelijktijdig levendig en stil, dat is: beaucoup de bruit et peu de besogne. Ik heb nooit bijzonder veel uitgevoerd, maar toch zulk een lanterfanten is te strijdig met alle geluk, om mij zelfs nu te kunnen bevallen. Rustig, geniet men en vorderd in beide zinnen, maar roerig zijnde zoest men slechts de toekomst in. Ook moet ik bekennen, dat mij de menigte afdoeners der volgende maand reeds in vooruit verveelen; of is't huwelijk dan zoo ongelukkig, dat men tijdens d'overgang geen oogenblik tot zichzelve mag komen? Oh hoe smacht ik naar 't huisselijke leven, wanneer ik mij te midden eener bepaalde werkingskring zal bevinden. Gij ziet hierdoor op nieuw, waarde Vriend, dat er altijd iets aan moet ontbreken, anders mag ik — zelfs naar mijn eige overtuiging — als een voorbeeld van geluk genoemd worden. Sophie is zeer wel; ik deelde U, geloof ik, een gezegde eens mede, 't welk zij nog onlangs herhaalde: te wenschen reeds veertien dagen getrouwd te zijn, maar dat zij bijna zelfs niet wist, waarom zij 't oogenblik zelve wilde verschuiven, naar mate het naderd. Ik verheug mij in vooruit, U bij ons te ontfangen, doch voor dien tijd moet ik vragen, of gij nog een paar dagen met mij naar den Poll gaat. Ik vertrek denke-

[1] Brief van 22 Maart (niet opgenomen).

lijk den 23 of 24 van hier, zoodat wij ons alsdan te Utrecht of te Amersfoort zouden kunnen treffen. — — —

377. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 8 April 1825[1].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Het antwoord van Van Ewijck is zo, als ik wezentlijk gevreesd heb en uyt de houding van dien man in den voorleeden herfst meende te kunnen afleiden; vandaar dat ik gistern mijne woorden nog onderstreepte, om Uw de gelegenheid en den wenk voor Luyk te doen vasthouden. Ik dagt eerst, daarover nog meer bij te voegen, maar liet zulks in de vooronderstelling en hoop, dat misschien mijne vrees ook ongegrond kon zijn, maar de stijl en uytdrukkingen bevestigen mijn nu ten vollen, hoe hij de roll van administrateur tegen Uw meent te speelen; het bijsondere belang van andere voor Uw schijnt hem niet te behaagen.

Na mijne meening moet gij vooral openhartig met prof. Van Hall raadpleegen, want men moet nu alles beproeven, om Uw na Luyk te helpen, waarvoor zo zeer gewigtige redenen voorhanden zijn, gedeeltelijk om Uwe voordeelen, gedeeltelijk omdat gij daar meer eygentlijk en juyster in Uw vak geplaatst worden zoud en daar op dit tijdstip eene vacatuur bestaat, die meer voor Uw geschikt is als die in Gend. Intusschen is het schrijven van prof. Hamaker aan prof. Warnkönig, om de Curatoren in Luyk voor Uw te interesseeren, excellent en strookt juyst met het denkbeeld, waarmeede ik gisternavond te bed ging, met onderscheid, dat ik daarbij niet dagt aan prof. Hamaker, maar aan prof. Van Hall, hoewel ik niet zag, hoe deselve op dit denkbeeld kon geleid worden. Ik hoop dus nog, dat nu prof. Warnkönig van dien voorslag ijverigst zal gebruyk maken, ten einde de Curatoren aldaar Uw spoedigst begeeren, eer misschien Van Ewijck zijn plan in Gend nu nog meer zoekt te verhaasten. Hamaker zal voor dat oogmerk denkelijk nog wel eens dringender schrijven, in geval gij hem, zoals ik hoop, het antwoord van Van Ewijck woordelijk hebt medegedeelt, gelijk ik dan ook wensch, dat gij zulks insgelijk aan prof. Van Hall zult gedaan hebben, die dan zeeker ook wel aan Warnkönig daarover zal hebben geschreeven. In allen gevalle diend gij met Hamaker en Van Hall te raadpleegen, hoe gij eene vroegere benoeming in Gend ten minsten kunt rekken en in beraad houden, tot eene latere, het zij benoeming, het zij slechts officieele aanvraag door prof. Warnkönig in naam der Curatoren Uw eigentlijk kan doen bepaalen. De administrateur zal immers niet bevoegd zijn, om Uw te dwingen daar te gaan, waar hij Uw hebben will, en af te zien van een post, waarvoor men Uw gelijktijdig wenscht en die teffens in den aart der werkzaamheeden meer voor Uw geschikt is?

Gij hebt drie mannen, die Uw getrouw meenen en opregt welwillen: ⟨de⟩ professoren Hamaker, Van Hall, Van Lennep en nog een vierde aan prof. Warnkönig; zij kennen zeeker alle vier den voorrang , die gij aan Luyk geeft, en de drie eersten ook wel genoeg van Uwen finantiellen toestand, die hier om zo veel minder nog uyt het oog te verliesen is, daar de post in Luyk meer voor Uw geschikt is en gij de andere slechts uyt onvermijdelijke noodzakelijkheid zoud aanneemen. Laat dus die welmeenende mannen Uw raaden on ondersteunen,

[1] Ontvangen en beantwoord 10 Apr. (no. 380).

ten einde Van Ewijck niet willekeurig en eigenmagtig over Uw beschikke, waartoe hij immers nooyt bevoegd zijn kan. Men moet waarlijk en ernstig zoeken, hem daarin tegen te gaan en dit is wel het gemakkelijkste en zekerste, door prof. Warnkönig en de Curatoren in Luyk allerspoedigst te doen werken. Men kan immers betuygen [1], dat men Uw daar wenscht, terwijl de behoefte in Gend nog aan geen voorwerp bepaald is en alléén berust op een voorslag van den administrateur, waaraan men Uw immers niet kan of mag binden, wanneer gij zo handtastelijk [2] beeter en doelmatiger kunt geplaatst worden. Houd Uw dus met beleid standvastig en in allen gevalle overhaast Uw niet.

Om Moeder met deese aanschijnende chicane van Van Ewijck niet te ontrusten en teffens Uwe benaauwde geldverlegenheid te verbergen, heb ik met Herman goed gevonden, om haar Uwen geheelen brief en dit mijn antwoord verborgen te houden. In Uwen volgenden diend gij dus het nodige te herhaalen en op mijne meening als zonder gegeeve aanleiding te antwoorden. De inleggende f 100 ben ik dadelijk voor Uw gaan leenen, die gij mijn dan vervolgens, wanneer gij door Uwen vriend weeder geholpen zijt, zo God wil, in persoon kunt restitueeren en waarvan gij dus in Uw antwoord niet gewaagd. — — —

Luyk teld, meen ik, zeshonderd studenten, hetwelk immers ook voor de voordeelen in Uw vak en in Uwen toestand tegen de andere academies bijna het dubbeld geeft.

378. H. A. HAMAKER AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 8 April ⟨1825⟩.

Amicissime. De positie, waarin gij U bevindt, is moeyelijk en eischt voorzigtigheid. *U* zou ik raden, den administrateur in de eerste plaats dank te zeggen voor de zorg, die hij voor Uwe plaatsing te Gend heeft aangewend, er bij te voegen, dat gij U zeer gaarne naar zijne inzigten zult willen schikken, maar tevens van ter zijde Uwe hoop te kennen te geven, dat, zoo de Koning het oprigten van eenen nieuwen Gendschen leerstoel of weigerde of uitstelde, de Luiksche U te beurt mogt vallen en niet eer vervuld werd, totdat Uwe zaak beslist ware. Meer kan er mijns inziens op het oogenblik niet gedaan worden. Ik stel mij de zaak dus voor. De Curatoren van Gend zullen vragen om een nieuwen leerstoel. De Koning zal dit waarschijnlijk niet toestaan, want Ewijck zoekt juist in die petitie een steunpunt om de wederstand van Zijne Majesteit, die hij voorziet, te kunnen overwinnen. Was hij zeker van den uitslag, dan rigtte hij den leerstoel op, zonder dien stap van Curatoren te vergen. Intusschen brengt men U op de nominatie te Leuven [3], die Ewijck op verzoek van mij en meer anderen wel zal willen ophouden, totdat de Koning het Gendsche rekwest met nul verzonden heeft. Dit laatste is zooveel te minder een kasteel in de lucht, naarmate de voorraad van bekwame personen voor het historisch vak geringer is of, laat ik liever zeggen, in het geheel niet bestaat. Het is niet mogelijk den post van Wagemann dadelijk te vervullen, zoo men U voorbij gaat. Zoo men derhalve de voor U waarlijk beklagelijke omstandigheid er af rekent, dat de zaak op die wijze nog maanden slepen kan, zie ik er geen

1 Verzekeren.
2 Duidelijk.
3 Hij moet Luik bedoeld hebben.

wezenlijk gevaar in en voedt geen donkersten twijfel, of een der beide leerstoelen is de Uwe. Ik verlang slechts zeker te weten, *of* en vooral *wanneer* gij op de nominatie te Luik komt, dan schrijf ik dadelijk aan Ewijck en zal Van Assen, die U genegen is, hetzelfde verzoeken.

379. A. VAN GOUDOEVER AAN J. R. THORBECKE.

Utrecht, 9 April 1825.

Waarde Vriend. Toen voor eenige dagen de heer Van Ewijck hier was, heb ik niet verzuimd, hem Uwe belangen opnieuw aan te bevelen, en tot mijne vreugde vernomen, dat hij steeds werkzaam was, om U geplaatst te krijgen, en veel hoop had, om daarin te Gent te slagen. Hierin ben ik nog nader bevestigd door den heer Van Rees te Luik, welke mij verhaalde, dat hij met een der Curatoren van Gent gereisd had, die hem gezegd had, dat gij waarschijnlijk te Gent zoudet beroepen worden, om de staatsgeschiedenis van Europa te doceren. Intusschen heb ik aanstonds aan Uw verlangen voldaan en Uwen persoon voor de vacature van Luik ten sterkste aanbevolen. Ik vertrouw, dat eindelijk Uw lot zal beslischt worden en gij nu spoedig of te Gent of te Luik een professoraat zult bekomen. Ik zal er mij hartelijk in verheugen en bid U, mij terstond te schrijven, zoodra gij er iets naders van zult vernomen hebben. — — —

380. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 10 April 1825 [1].

Beste Ouders. De assignatie volgt hiernevens ommegaand terug, met den hartelijksten dank. Mijn minister van finanties is sedert op zijnen post teruggekeerd.

Het uitstellen van mijn antwoord op den brief van Ewijck, waarbij deze de aangaande Luik geopperde wenschen scheen te willen afwijzen en mij bij Gent te bepalen, heeft mij gelegenheid gegeven, mijnen toestand rijpelijk te overdenken en alle persoonlijke gevoeligheid te onderdrukken, die in een antwoord, vroeger geschreven, voorzeker zigtbaar zou zijn geweest. Gister ontving ik het antwoord van Hamaker, waarop ik wagtte. — — — [2].

Hamaker stelt zich verder voor, dat de Koning het rekwest der Curatoren van Gent inderdaad met nul zal verzenden en dat men mij intusschen op de nominatie te Luik zal kunnen brengen. — — — [3].

Van Ewijck is, gelijk ik van anderen weet en zelve ondervonden heb, een persoonlijk gevoelig [4] en schoolmeesterachtig karakter, zonder wien ik evenwel noch te Gent, noch te Luik, noch ergens anders kan geplaatst worden; die de middelen in handen heeft, mij of van eene nominatie te weren of ten minste door den Koning eenen anderen te laten benoemen. Ik heb dus gister Van Ewijck geschreven, een brief, die, geloof ik, door U zal geoordeeld worden met de uiterste omzigtigheid en resignatie gesteld te zijn:

„9 April, U Hoogedelgestrenge heeft door de zorge, voor mij gedragen ten aanzien van eene plaatsing te Gent, de verpligting grootelijks vermeerderd,

1 Beantwoord 13 Apr. (no. 382).
2 Hier volgt een copie van de eerste helft van no. 378.
3 Hier volgt een copie van de rest van no. 378.
4 Lichtgeraakt.

waardoor ik mij reeds aan U Hoogedelgestrenge verbonden rekende. Ik erken met opregten dank de dispositie van U Hoogedelgestrenge en ben volgaarne gereed, den weg, mij door U Hoogedelgestrenge geopend, te volgen. Reeds vroeger, op het voorstel mij door den heer Van Lennep van wege U Hoogedelgestrenge gedaan, had ik de eer te verklaren, dat ik het leervak der historia politica voor mij als zeer wenschelijk, met mijne studien zoowel, als met eenen vroeger door mij waargenomen werkkring allezins overeenkomstig beschouwde. Mijne voordragt omtrent de vacature in Luik was in geenen deele aangelegd, om een aan Uw Hoogedelgestrenges eventuele beschikking tegengesteld verlangen te kennen te geven. Ik verzoek U Hoogedelgestrenge in aanmerking te willen nemen, dat de mededeeling van den heer Van Lennep, waarvan ik sedert niets vernam, mij Uw Hoogedelgestrenges gunstig ontwerp, als zoodanig, niet als reeds zijn volle beslag verkregen hebbende, voorstelde. Ik mogt het mij op een tijdstip, waarop eene wezenlijke vacature een gereed middel scheen aan te bieden, Uw Hoogedelgestrenges welwillende gezindheid mij te bewijzen, als mogelijk verbeelden, dat andere bedenkingen U Hoogedelgestrenge van de oprigting van eenen nieuwen leerstoel te Gent konden hebben afgebragt of althans dezelve doen uitstellen. Waarbij kwam, dat de vriendelijkheid van een der Luiksche professoren mij tot opmerkzaamheid op de opengevallen plaats als verpligtte. In de onzekerheid, waarin ik mij bevinde, zijn mij nu de letteren, welke U Hoogedelgestrenge mij de eer deed van mij te schrijven, zoo meer welkom, daar zij eene spoedige beslissing beloven.

Hierbij heb ik derhalve naauwelijks nog te voegen, dat ik slechts de hoop meende te mogen uitdrukken, dat, in gevalle de oprigting van den nieuwen leerstoel te Gent zwarigheden mogt ontmoeten of vertraagd worden, de Luiksche mij mogt te beurt vallen en indien het zijn kan, niet eer vervuld worden, dan mijne zaak beslist ware.

Uw Hoogedelgestrenges verdere beschikkingen zie met ik vertrouwen en met dien eerbied te gemoet, waarmede enz.

De veronderstelling van Hamaker, dat Ewijck van de toestemming des Konings niet vooraf zoude verzekerd geweest zijn, acht ik fout te wezen en ben daarin bevestigd door eenen brief van Goudoever, die mij meldt: — — — [1]

Van Hall heb ik zedert den ontvangst van zijn briefje onderscheidene malen te vergeefs getracht te spreken; zijn broeder te Utrecht trouwende [2], was hij in groote drukte en het tweede gedeelte der week afwezig. Ik zal heden vernemen, of hij teruggekomen zij, en hem zeggen, aan Warnkönig over mij en dat ik geenszins ongenegen ware, te Luik te doceren, te schrijven.

Intusschen heb ik eindelijk in eene goede luim besloten, mijne Antikinkeriana te doen drukken. De heer De Vos heeft de onderhandeling voor mij bij Warnar op zich genomen, die nu gesloten is, zoodat de druk alle dagen beginnen kan. Ik ontvang veertig exemplaren, waarvan twaalf op schrijfpapier. Diensvolgens heb ik eergister Roll gaan zien, dien ik niet vond, maar bij wien ik morgen mijn bezoek ga herhalen.

Schimmelpenninck laat mij niet los, met hem tegen den 23 of 24 des maands een paai dagen naar den Poll te vertrekken. Ik heb daartoe groote opgewektheid en zal het misschien doen, indien de druk van mijn stukje of onderhandelingen

[1] Hier volgt een samenvatting van no. 379.
[2] H. C. van Hall, die 8 April trouwde met M. A. van Schermbeek.

met den Haag mij daarin niet verhinderen. De lentelucht stroomt mij door de aderen en heeft een nieuw leven in mij overgestort, zoodat ik in eene mate gezond ben, als ik het gedurende den ganschen winter niet was. — — —

Warnkönig heb ik in Leyden bij Van Assen eenige oogenblikken gesproken. Hij is een Duitscher, gelijk ook Wagemann (een schoonzoon van Planck te Göttingen) was en meer der Luiksche heeren zijn. — — —

381. E. H. F. MEYER AAN J. R. THORBECKE.

Göttingen, 12 April 1825 [1].

Sie haben mir eine sehr grosze Freude gemacht, liebster Thorbecke, sowohl durch Ihren Brief, als durch die Bekanntschaft mit Herrn Doctor De Vos. Es thut mir nur leid, dasz ich nichts dazu beytragen konnte, ihm seinen kurzen hiesigen Aufenthalt angenehmer oder nützlicher zu machen, denn dieser fiel in die ungünstigste Zeit, da grade ein bedeutendes, meine nächsten Verwandten betreffendes Familiengeschäft mich nöthigte fast immer abwesend zu seyn. So oft ich mit Ihrem Freunde zusammengekommen, waren Sie der Hauptgegenstand unseres Gesprächs und wir beklagten gemeinschaftlich, dasz Ihre gerechten Erwartungen in Beziehung aufs äuszre Leben noch so unbefriedigt sind. — — —

Ich würde Sie ersucht haben, mir von Herrn Doctor Van Hall [2] ein paar Pflanzen zu erschaffen, an denen mir viel liegt, wenn nicht Herr De Vos versichert hätte, er kenne diesen Herrn sehr genau und wolle mir sehr gern einen Brief an ihn mitnehmen. Sollten Sie ihn gelegentlich sehen, so haben Sie wohl die Güte, meines Anliegens zu erwähnen. Er scheint ein tüchtiger Beobachter zu seyn. Mit einem Solchen habe ich längst eine Verbindung in Holland gewünscht. Lieber als alles Andre aus Holland ist mir aber jede Nachricht von Ihnen, liebster Freund. Erfreuen Sie damit sobald wie möglich wieder.

382. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 13 April 1825 [3].

Mijn geliefde Zoon. In gevolge Uwen brief van den 10 deser heeft prof. Hamaker Uw zonder twijffel in Uwen critiquen toestand in betrekking tegen Van Ewijck zeer goed en doelmatig geraden en Uw brief aan denselven is wel zeer met eene rijke maat van onderwerping geschreeven: het is gevoelig [4], maar de omstandigheeden willen het niet anders. Gij hebt dan ook wel gedaan, den raad van prof. Hamaker getrouwelijk te volgen. Ik hoop, dat nu ook prof. Van Hall nog nader voor Uw na Luyk zal geschreeven hebben, om ten minsten langs dien weg zo veel belang voor Uw aldaar gaande te maken, als mogelijk is. Het is jammer, dat gij Van Hall niet dadelijk na zijn ontfange briefje hebt kunnen spreeken, dewijl hij alsdan waarschijnlijk terstond aan prof. Warnkönig in Luyk Uwe meening zou hebben medegedeelt. Het zal nu te wagten zijn, of deese ook iets naders aan prof. Hamaker op desselfs brief berigt.

1 Ontvangen 16 Mei.
2 H. C. van Hall, die in 1819 de gouden medaille voor zijn beantwoording van de Leidse botanische prijsvraag van 1818 had verworven en in 1826 hoogleraar in de botanie en landhuishoudkunde te Groningen zou worden.
3 Ontvangen 15, beantwoord 16 Apr. (no. 383).
4 Pijnlijk.

Of gij Roll gesproken en hoe gij bij hem ontfangen en voor Uw oogmerk gereusseert zijt, ben ik zeer verlangend te verneemen. Ik hoop, dat gij bij de uytgaave van Uw stukje van alle zijden wel genoegsaam voor geheimhouding van Uwen naam gedekt en versekert zijt en dat ook Uw handschrift Uw niet kenbaar moge kunnen maken. Denkelijk wagt gij nog wel met den druk tot na Uwe terugkomst uyt Gelderland, want, indien er geene andere verhinderingen opkoomen, dan zou ik Uw raaden, om van de vriendelijke uytnodiging van Uwen edelen vriend vooral gebruyk te maaken, want wie weet, of en wanneer Uw zulke aangenaame daagen en zo eene gewenschte uytspanning weeder geboden word. Dewijl dat reisje en verblijf op den Poll, na Uw berigt, slechts eenige weinige daagen bedoelt, zo hebt gij zeeker geen plan, om bij die gelegenheid tot ons over te koomen; dit zou ons voor een paar daagen geene voldoening zijn en hier ook nieuwsgierigheid en vraagen verwekken, waaraan wij nog niet kunnen beantwoorden. Dus wagten wij liever en hoopen, of eene spoedige beslissing in Uwe bestemming Uw voor een behoorlijk langen tijd tot ons mogt overbrengen!

Wegens Herman is nog niets nader voorgevallen, want wij weeten nog niet, dat Enklaar bedankt heeft; hij schijnt zich nog te bedenken, alhoewel zijn huys te huur staat.

Indien gij in de gelegenheid of noodzakelijkheid mogt koomen, om nog eens aan Ewijck te moeten schrijven of hem op het een of ander te antwoorden, dan geef ik Uw in overweeging, of gij dan niet wel na omstandigheden [a] en op eene gevoeglijke wijze hem zoud kunnen en durven doen blijken, dat de vacatuur in Luyk, als meer en eygentlijk tot Uw vak en studie behorende, wenschelijker voor Uw zou zijn als zijne bedoelde aanstelling met Uw te Gent. Het komt er zeeker op aan, wat en hoe hij Uw schrijft.

Het is mijn thans niet waarschijnlijk, dat Uwe aanstelling, volgens de meening van prof. Hamaker, nu nog maanden lang zou kunnen sleepen, hoe zeer ik wel wil [b] bekennen, dat misschien mijne hoop die waarschijnlijkheid doet verminderen. Intusschen, wij zijn in het wagten geoeffent en willen nu ook daarin met gedult zoeken te volharden. — — —

383. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 15/16 April 1825 [1].

Beste Ouders. Aan den heer Van Ewijck aldus, als ik U in mijnen vorigen meldde, geschreven te hebben, beklaag ik zoo minder, daar zedert mijne denkbeelden aangaande de standplaats te Luik eenige verandering ondergingen. Prof. Van Hall namelijk ontving verleden Maandag eenen brief van prof. Warnkönig, dien hij mij dadelijk mededeelde, ofschoon Warnkönig hem verzogt had „de tenir cette lettre en secret". Warnkönig gaf daarin te kennen, dat hij eenen brief van prof. Hamaker mij aangaande had ontvangen, dat degeenen, bij welke te Luik het bestuur van zaken stond, zijne zeer goede vrienden waren en dat hij hoopte, in mij alsmede spoedig den zijnen te zien. Intusschen verzoekt hij Van Hall, hem in vertrouwen over de drie volgende punten in te lichten: 1° of hij dacht, dat ik als collega vriendschaphoudend en toegevend zou zijn, 2° of mijne studien van dien aard waren, om, gelijk Wagemann gedaan had, om het andere

[a] Hs.: omstandingen.
[b] Hs.: willen.
[1] Beantwoord 20 Apr. (no. 385).

jaar de oeconomie politique te doceren, 3° of ik genoegzaam in het Fransch te huis ware, om alle mijne collegien, zooals Wagemann mede gedaan had, in die taal te geven.

Dit laatste nu beken ik op het oogenblik niet te kunnen en daarna liefst niet te willen doen. Wel is op te maken, hoe het met de grondige studie der Luiksche jongelieden gelegen zij, wanneer men genoodzaakt is, aldus van de wet af te gaan [1]. Mijne eigene studien en wijze van zien zoude ik daarenboven hoogst ongaarne aan den Franschen vorm en denktrant prijs geven. De staathuishoudkunde, die tot een professoraat in de geschiedenis volstrekt niet behoort en door Wagemann slechts is overgenomen, dewijl niemand zijner ambtgenoten in staat was, dezelve te doceren, heb ik ja zijdelings aangeroerd, maar ben verre af van het vak te beheerschen, gelijk van dien, die er in optreedt, verwacht mag worden. Ik heb het een en ander aan Van Hall gezegd en aan Hamaker geschreven, gelijk ik dezelfde bekentenis zoude moeten herhalen, indien of Van Ewijck of de Curatoren mij zelve vroegen. Van Hall zou diensvolgens niet als iemand, die met mij gesproken had, ook niet afwijzende antwoorden, maar als die uit vroeger kennis van mijn persoon veronderstelde, dat er tegen de twee laatsgenoemde punten wel eenige bedenkingen bij mij zouden kunnen aangetroffen worden.

Na het vernemen dezer mij geheel nieuwe voorwaarden, komt mij thans de plaats te Gent, waar volgens alle berigten nog de meest Hollandsche en fiksche geest heerscht, niettegenstaande de veel grootere voordeelen, met die te Luik verbonden, wenschelijker voor.

16 April. Gister morgen de bovenstaande regelen geschreven ⟨hebbende⟩, vond ik gister, nademiddag te huis komende, Uwen brief van Donderdag, op denwelken in gene het antwoord reeds ten deele bevat is. Bij Roll was ik verleden Dingsdag en Donderdag, om hem het eerste gedeelte van mijn manuscript voor te lezen. Ik heb daaraan weinig gehad, want hij maakte volstrekt geene aanmerking; hij zeide, dat er een enkel germanisme in kon zijn overig gebleven, maar dat bij het voorlezen de zaak hem te zeer medesleepte, om daarop te kunnen letten; dat, zoo er al eene kleine verandering hier of daar mogt nodig zijn, dit van geen belang zou wezen en kon gevonden worden, indien ik hem telkens de laatste proef liet zien. Daarentegen begon hij met mij over de zaken te [a] disputeren, waarmede hij mij geen dienst deed, want het was niet daarom, dat ik deze mededeeling deed. Het eerste gedeelte is diensvolgens naar de drukkerij vertrokken. Voor openbaarmaking van mijnen naam hoop ik gedekt te zijn, heb ten minste alle voorzorge genomen. Mijn handschrift kan ik evenwel niet veranderen, niet alle toevallen berekenen of alle mogelijkheden voorkomen.

Roll heb ik zeer wel gevonden, als van ouds; heb het een en ander van mijn wedervaren verhaald, zonder in eenige bijzondere hartelijkheid te treden. Hij vroeg naar U, naar Moeder, naar Herman en Claartje. Ik blijf op zekeren afstand. — — —

Aangaande een Geldersch uitstapje heb ik nog niets naders bepaald, sedert ook geenen nieuwen brief van Schimmelpenninck ontvangen. Mijn plan zou zijn, indien ik tot de uitvoering besluit, waartoe ik na Uwen raad nog meer overhelle, met Schimmelpenninck terug te keeren, daar de druk van de Antikinkeri-

[a] Hs.: de.

[1] D.w.z. in de Latijnse taal te doceren, vgl. blz. 424, noot 2.

ana mij dan toch verpligt, zoo spoedig mogelijk naar Amsterdam weder te keren. Over een wederzien van U denk ik gelijk gij, dat wij het tot de volslagen beslissing van mijn lot moeten uitstellen. Hoe staat het met den tuin? Is de schade reeds eenigermate weder hersteld? Kome ik tot U, dan ga ik daar dadelijk weder mijnen intrek nemen. — — —

384. H. A. HAMAKER AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 16 April 1825.

Amicissime. Voor den ontvangst van Uwen laatsten had ik reeds met prof. Van Assen over de Luiksche zaak gesproken en hem verzocht, aan den heer Van Ewijck te schrijven en bij hem aan te dringen, dat de post van Luik onvervuld bleef, totdat de zaak van Gend beslist was. Hij heeft mij beloofd, volkomen in mijnen geest te zullen schrijven. Ik heb dit gedaan, omdat mij dit meer afdoend voorkwam, dan wanneer ik het reeds eens gezegde nog eens bij den heer Van Ewijck herhaalde, vooral daar Van Assen bij dezen als oud vriend nog al iets vermag. Voor het overige kan ik zeer goed begrijpen, dat Gend U intellectueel beschouwd beter bevalt en begeerlijker voorkomt, maar het pecuniele behoort toch ook niet verzuimd te worden, want, om van den post van extraordinarius en de mogelijkheid van dat lang te blijven niet te gewagen, gij zoudt daar eenen cursus houden, tot welks bijwoning men niet verpligt was, en dit geeft nergens voordeel en vooral niet bij onze Zuidelijke broeders. Wat de zwarigheden betreft, door Warnkönig geopperd, deze zijn ongetwijfeld van gewigt, maar men moet ze toch ook niet al te hoog aanslaan. Of ieder daar in het Fransch doceert en of gij derhalven het zoudt moeten doen, daaraan twijfel ik. Dit is eene toegevendheid, die misschien van zelf zal moeten worden opgegeven. Een Franschman zal men toch wel niet beroepen en hoe weinige Hollanders of Duitschers zijn er, die en voor den post genoegzaam berekend zijn en hunne lessen in het Fransch zouden kunnen of willen houden? Ook de économie politique is een bijvoegsel, dat de wet U zeker niet voorschrijft en waarmede gij dus zeker zult kunnen temporiseren. Dat Warnkönig ook veel naar zijne bijzondere opinie geschreven heeft en dat men ver af is van het hieromtrent eens te zijn, blijkt uit een brief van Kinker aan Van Kampen, waarin deze gepolsd wordt, met bijvoeging, dat hij gaarne iemand had, die de Hollandsche doceertrant kon invoeren. Voorts kan men toch wel begrijpen, dat Van Kampen nooit goed économie politique zou kunnen doceren. Op Warnkönigs brief aan mij, waaruit blijkt, dat men daar geene vrijwillige nominatien maakt, maar een wenk van het gouvernement afwacht, heb ik nog niet geantwoord.

Gij vraagt mij naar mijne oratie [1]. Van deze is een exemplaar tot Uwen dienst, als er nog een van te vinden is. Mijne lettre à Mr. Raoul-Rochette [2] (niet de tweede, maar de eerste en, zoo ik hoop, de laatste tevens) is heden uitgekomen. Hiervan krijgt gij een exemplaar. — — —

[1] Prof. Hamaker heeft in 1816 zijn eerste oratie gehouden, n.l. in Franeker, in 1818 zijn tweede als buitengewoon hoogleraar in de Semietische talen in Leiden en in 1823 zijn derde als gewoon hoogleraar aldaar. J. R. zal vermoedelijk om de laatste heben gevraagd. De titel daarvan luidt: *H. A. Hamaker*, Oratio de vita et meritis Guilielmi Jonesii, Leiden 1823.

[2] *Idem*, Lettre à M. Raoul — Rochette sur une inscription en caractères phéniciens et grecs, récemment découverte à Cyrène, Leiden 1825.

385. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 20 April 1825 [1].

Mijn geliefde Zoon. Volgens Uwen brief van den 15 deser schijnt gij na het vernomene verschil tusschen Gent en Luyk en na de gedaane vragen door prof. Warnkönig Uwe keus wel zo gaarn aan d'eerste plaats te willen bepaalen. Wij kunnen nog niet zien, wat Uwe bestemming zijn zal, intusschen kunnen dog misschien eenige omstandigheeden, overweegingen en voorzichtige pogingen medewerken en uyt dien hoofde deel ik Uw het volgende meede en wel als eenvoudige mededeeling, zonder dat ik begeer, eenigen invloed op Uwe keus te hebben, indien Uw deselve mogt gegeeven worden.

Indien dan de vraag van prof. Warnkönig, om de collegies in de Fransche taal te houden, in Luyk eene algemeene behoefte van dien aart te kennen geeft en alle collegies bedoelt, dan is het wel buyten tegenspraak, dat de letterkundige cultuur der jonge lieden in Luyk zich in eenen beklaaglijken toestand bevind; maar indien die behoefte zich bepaalt bij het historische en meer andere vakken, bij voorbeeld voor amtenaaren, gewoone advocaten en andere bestemmingen, die juyst geene grondige letterkunde en solidere geleerdheid vereisschen, dan is die voorslag zo nadeelig nog niet, strijdt ook niet tegen de wet volgens Art. 66 [2] en kan dan zelf gelegenheid geeven, dat veele jonge lieden zich in de geschiedenis en meer andere vakken willen en kunnen orienteeren, waarvan deselve bij den voordrag in het Latijn verstoken blijven of die voor hun al te moeyelijk vinden. En alsdan zou de vraag van prof. Warnköning en de gewoonte van Wageman eene goede zijde vertoonen, die den docent, althans nog op eene zo frequente hoogeschool, gelijk Luyk, een uytgebreidder nut doet stichten en hem zelven teffens ook nog veele grotere voordeelen aanbrengt. Het kan derhalven de vraag zijn, of gij niet zoud kunnen en willen aanbieden, om afwisselend jaar om jaar Latijn en Fransch te doceeren of ook, indien het in Luyk aanwendbaar mogt zijn, de Nederduytsche taal in plaats van de Fransche te proponeeren? Dit laatste zou dan dog ook bovendien in ons land nog wel zo gevoeglijk zijn, terwijl Wageman, als een Duytscher, zeeker wel het Fransch heeft moeten kiesen.

Zoud gij dan ook, bij eene bepaling van na een of twee jaaren, wel zwarigheid maken, om teffens de staatshuyshoudkunde, die gij dog reeds aan de grenzen bewandelt hebt, meede over te neemen?

Ik geef Uw deese mijne vragen in bedenking, in geval Uw van d'eene of andere zijde nog eens nadere vragen of voorstellingen wegens Luyk mogten gedaan worden of ook, indien gij misschien kond en wildet besluyten, om door prof. Van Hall op eene ongezogte en gevoeglijke wijze zulke voorslagen, als van hem zelven, na Luyk te laten doen, daar dog deese de plaatsing aldaar voor Uw zo bijsonder geschikt oordeelt en bij Warnkönig teffens eene gunstige gelegenheid ter hand heeft.

1 Ontvangen 23, beantwoord 24 Apr. (no. 388).

2 Dit luidt: „De taal van welke zich de professoren in de faculteiten, met uitzondering alleen van de hoogleeraren in de nederduitsche letterkunde en de oeconomische wetenschappen bedienen moeten, blijft bij voortduring en uitsluiting de latijnsche; kunnende echter hieromtrent, ten aanzien ook van andere vakken, waarin dit nuttig zoude kunnen zijn, curatoren de noodige vrijstellingen geven."

Indien Uw Geldersch reisje nog als te vooren bepaalt blijft, dan kan Uw deese brief nog even [1] treffen.

In onsen tuyn is de nodige reparatie op den laatsten Zaturdag geeindigt, nu moet nog het huys schoongemaakt worden en zo word deselve vervolgens langsamerhand tot Uwen ontfangst gereed. — — —

386. W. A. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 20 April 1825.

Beste Vriend. Ten langen laatste kan ik U bepaaldelijk melden, dat ik den 25 dezer van hier wensch te vertrekken en dus Dingsdag den 26 op den Poll kom.

Hebben Uwe besigheden en voornemens derhalve nog dezelfde wending als voor acht dagen, dan, beste Vriend, verzoek ik stellig namens onse vriendschap, dat gij aan Uwe belofte getrouw blijft, met mijn toekomstig landleven eens te komen opnemen. Ik vertrek derwaarts met mijne chais, zoodat het U gemakkelijkst zal zijn, of wel den 25 bij Plieger buiten de [2] te Utrecht te komen of wel den 26 's morgens bijtijds in de Stadsdoele te Amersfoort. Eene stellige weigering neem ik in geen geval aan en zal zelfs voor ditmaal eens op Uwe veranderlijkheid rekenen, bij aldien ik soms voorlopig een negatief antwoord mogt ontfangen.

Gij ziet, dat ook ik anderen naar mij zelve beoordeele door hunne besigheden aan mijne lediggang te toetsen. Doch dit bij zeide gesteld, lieve Vriend, reken ik wezentlijk op een paar dagen van U, hetzij gij nog in d'onzekerheid mogt zijn, hetzij gij eene gewenschte tijding naar Zwol moogt gaan brengen. Het geeft mij eene bittere gewaarwording te zien, hoezeer men U aan Uwe toestand wil onderwerpen, met het edelste van ons wezen koudweg aan eene berekening over te geven. Voor elke andere zoude ik hierin gevaarlijke gevolgen duchten, gij hebt reeds te lang gestreden, om niet ook deze lastende kleinigheden te verwinnen.

De voor U gekochte boeken gaan hier nevens. Ik verbeeldde mij, U veel, ja zeer veel te schrijven te hebben, doch de hoop, spoedig eens weder mondelings met U te kunnen aanpraten, laat mij zelfs 't gezegde onbeantwoord laten en mij, blij te moede op onze hereniging wachtende, hartelijk noemen Uw ware vriend.

387. W. A. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 22 April 1825.

Lieve Vriend. Niet, gelijk ik, op sprong staand om bruidegom te worden, zijt gij oneindig naauwkeuriger dan ik in het beantwoorden — edoch bezwaarlijk vriendschappelijker, wat de grond zelve betreft — dan ik. Op Uwe brief heb ik niets te repliceren, als dat alles daarin naar wensch bevonden wierd. Ik kan U niet bepaaldelijk zeggen, hoe laat ik te Utrecht zal zijn, waarschijnlijk echter laat. Plieger, waar ik stal, woont buiten de poort naar Leyden tegenover de plaats, waar de schuiten aankomen. Die er van ons beide het eerst aankomt, zal er wel kwartier bestellen. Naar wensch zeg ik U ditmaal geen lang vaarwel en noem mij daarom vreugdiger U hartelijke vriend.

[1] Juist.
[2] Deze plaats is open gebleven.

388. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 24 April 1825 [1].

Beste Ouders. Uwe letteren van Donderdag ontving ik gister. Uwe bedenkingen, daarin medegedeeld, rusten op de veronderstelling, dat de zwarigheden, door mij tegen de Luiksche standplaats geopperd, al aanstonds ten gevolge zouden hebben, dat men aldaar van mij afzag. Dit is niet het geval, minder het geval, dan ik wenschte. Van Hall ontving in den loop der vorige week het antwoord van Warnkönig op zijnen brief, waarin Warnkönig meldt, dat alles naar wensch staat; dat de Inspecteur secretaire der studien te Luik mij reeds als candidaat voor de vacature aan den administrateur had voorgedragen, hetwelk evenwel niet met eene nominatie der Curatoren moet verwisseld worden; dat deze over het doceren der oeconomie politique aan den heer Say, een zeer bekend staathuishoudkundige in Parijs, hadden geschreven, dat de collegien over de oude geschiedenis in het Latijn werden gehouden, die over de nieuwere en de statistica in het Fransch, hetwelk echter geene conditio sine qua non schijnt; dat de vervulling der vacature met October zou plaats vinden. Hij schrijft verder, dat men op niemand als op mij het oog had, maar dat hij uit eene zekere bron had vernomen, dat het gouvernement zelve mij tot een professoraat aan de hoogeschool te Gent had voorgeslagen; dat het dus op mij aankwam, Luik boven Gent te stellen enz.

Het is voor het overige buiten twijfel, dat het bezigen der Fransche taal bij het doceren alleen op studenten, niet op andere ziet. Het Nederduitsch verstaat in Luik geen mensch, buiten de professoren Kinker en Van Rees, beide Hollanders. Dit is het juist, hetwelk mij zoo tegen de borst is en waarvolgens eene beroeping naar Luik zoo goed is als eene naar Frankrijk.

Zooveel als ik de zaken ken — en deze kennis is niet groot — blijf ik Gent boven Luik stellen. Intusschen schijnt het mij blijkbaar, dat Ewijck al weder den ouden gang gaat en door de aanmerking op mij, Luik aangaande, gevallen, hoe beslissend hij ook schreef, vertraagd is geworden in de maatregelen omtrent Gent. Volgens zijnen brief had ik reeds lang uitsluitsel moeten hebben. Prof. Hamaker heeft mij gemeld, dat — — — [2].

In allen gevalle moet ik al weer afwachten, wat er van wordt; op dit oogenblik is mijne eigen meening met betrekking tot de leiding van mijn lot volkomen onverschillig en niet van den minsten invloed.

Ik verheug mij, dat de tuin in orde is gebragt. In den loop dezer week moogt gij mij U als nog maar op een sprong na van U verwijderd voorstellen. Eene nieuwe uitnodiging van Schimmelpenninck heb ik besloten aan te nemen en mijnen drukker hier eenige dagen te laten wachten. Ik denk morgen naar Utrecht te vertrekken, waar ik Schimmelpenninck, van Leyden komende, ontmoete, en met hem Dingsdag op den Poll te wezen. Mijn plan is, daar Woensdag en Donderdag te blijven en, Vrijdag terugkeerende, Zaturdag weder hier te wezen.

— — —

1 Beantwoord 27 Apr. (niet opgenomen).
2 Hier volgt een samenvatting van no. 384.

389. H. SOLGER- VON DER GROEBEN AAN J. R. THORBECKE.

Dresden, [1] April 1825 [2].

— — —

Also in Amsterdamm musz ich Sie mir denken. Ich habe schon in einer holländischen Reisebeschreibung gelesen, aber Ihr Bild wird mir dort darum nicht lebendiger, am liebsten denke ich mirs, wie Sie am Meere spatzieren gehn. Haben Sie denn aber auch Freunde, einen häuslichen Umgang dort? Hier in Dresden können Sie sich alles ohngefähr denken, wie ehemals, nur mit ihm, Tieck, ist eine kleine Veränderung vorgegangen: er hat einen Theil des Theaters übernommen, was keine bestimmten Geschäfte giebt, wohl aber seiner Leidenschaft dafür genugthut, als: er wählt die Stücke, vertheilt die Rollen, sieht Proben mit an, spendet Lob und Tadel und lieszt die Stücke ihnen vor. Dafür hat er nun einen Hofrath, Director und ein Gehalt am Halse, über ersterem scherzt er selbst viel. — — —

Was für ein Vermögen des Schmerzes besitzen wir nicht und wie dürftig und nüchtern erscheint mir die Freude ohne diesen liebenden Gefährten [3]; ohne Schlaf und Schmerz könnte ich mir den Menschen nicht denken. Und kennt der Leben und Freude, der nie weinte? — — —

Sage ich Ihnen nun noch, dasz das Theater hier sehr steigt, zuweilen bei Tieck Schauspieler zu sehn sind, die Damen des Hauses unveränderlich die Alten sind oder vielmehr jede ihre jetzige Bahn verfolgt, dasz Dorothe in einer kleinen Gesellschaft allerliebst *comödie* gespielt hat, am meisten mit Webers umgeht, dessen Eurianthe hier sehr viel Glück macht: so wissen Sie ziemlich die Neuigkeiten des Tages. — — —

Leider wohne ich jetzt nicht mehr unter meinen Blüthen, sondern sehe nur auf die grünen Gräber. Auch gut; und ist auch viel passender für mich, die Blüthen hatte ich doch und also noch und das Grüne ist so still und freundlich. Eben stürmten die Kinder herein und befrachten mich mit Grüszen und Bitten um Rückehr nach Dresden, was sie für ein leichtes und natürliches halten. Wäre es doch so! Sie glauben noch so daran einmal wieder hieher zu kommen? Ach, mir ist es gleich das Erste, so einen schönen erquikenden Gedanken aufzugeben, denn so wie ich mich ihm überlasse, möchte ich seine Realisirung als ein Recht mit Hitze fordern und bin dann gleich ungerecht. Da sehn Sie meine gepriesene Gefasztheit. Aber ich musz mir immer doch denken, käme Ihnen einmal der Gedanke Deutschland wieder zu sehn so als: es musz! so würden Sie es durchzusetzen wissen; das Wann steht freilich in Gottes Hand und Ihrer Einsicht. Warten Sie, böser Thorbecke, speisen mich da mit Warten stets Ihrer Sijlhuette ab. Dasz es hier in Dresden keinen Silhuetteur giebt, wissen Sie so gut als ich und wollen nur ökonomisch seijn mit Ihrer Schönheit oder Gelde, bedenken aber nicht, dasz Sie durch Ihr Zögern nicht loszkommen, sondern nur älter werden und einen weniger jungen Schattenrisz bilden werden. Kann es aber eine bescheidenere Anforderung geben, als den verkleinerten Risz eines Schattens besitzen zu wollen? Nun, belohnen Sie meine Bescheidenheit.

Sie sagen mir zu wenig von den Ihrigen, mein lieber, guter Thorbecke. Warum sind Sie doch so weit. Hunderterlich will nicht über so viele Meilen herüber,

[1] Cijfer niet leesbaar.
[2] Ontvangen 8, beantwoord 11 Mei.
[3] Haar gestorven echtgenoot.

je weiter, je mehr Buchstaben musz ich machen zur kleinsten Sache. Ich möchte so gern einen Brief bald von Ihnen haben, darf aber kaum mit meinem schlechten Gewissen darum bitten. Ich dächte, Sie beschämten mich durch Grosmuth! Wenn doch irgend ein Bekannter da nach Holland reisen wollte und könnte Sie sehn und Sie grüszen, es wäre doch etwas anderes, erzählte er es mir nachher wieder, wie Sie so da unter den Meermenschen leben. Haben Ihre Mädchen denn dort warme Herzen und bringen Sie, trotz Ihrer Phijlosophie, sie nicht zum stärkeren Schlagen? Könnte ich doch das noch erleben, Sie beglückt und beglücken zu wissen durch den Reichthum des Herzens.

Ich denke noch, wie ich Sie oft beschwor, nie ohne Liebe zu heirathen. Nun, lebe wohl, gedenken Sie meiner mit alter Treue, wie ich von keiner Veränderung weisz. — — —

390. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 1 Mei 1825 [1].

Beste Ouders. Gister avond wedergekeerd, vond ik Uwen brief van den 27 April [2]. Ik ben met het grootst genoegen op den Poll bij mijnen vriend geweest. Maandag avond wachtte Schimmelpenninck mij reeds te Utrecht op; wij reden den volgenden morgen vroeg naar den Poll over Amersfoordt, Voorthuyzen en Appeldoorn en waren er met zonsondergang. De plaats behoort tot de grootste van Gelderland en heeft eenen grootschen aanleg, die onder den tegenwoordigen bezitter nog aanmerkelijk zal winnen. Ik heb mij daar derdehalve dag, in het volle gevoel der pas geboren lente, bij uitmuntend weder, geheel aan het landleven overgegeven, zoodat ik, binnen Amsterdam wedergekomen, dubbel verlang, het te ontvluchten. Mijne gezondheid is bij de gedurige ligchamelijke aanstrenging en vermoeying voortreffelijk gevaren.

Vrijdag tegen den middag bragt Schimmelpenninck mij met zijne chais eerst te Zutphen en dan tegen den avond naar Arnhem, nadat wij tusschen beide op den Gelderschen toren bij zijnen oom en tante, den heer en mevrouw Van Rhemen [3] hadden gegeten. Hier heb ik mij uitermate verheugd te zijn. Een heerlijker toonbeeld van eenen Gelderschen landedelman is, geloof ik, niet te vinden. De oude heer Van Rhemen, die mij dadelijk met de grootste hartelijkheid ontving, had Grootvader te Zwolle [4] gekend, beschreef mij den brand van het pakhuis, waarbij hij was tegenwoordig geweest, en meende, met U, lieve Vader, op het latijnsche school te zijn gegaan. Hij was vroeger in de ridderschap van Overijssel, maar, daarna den Gelderschen toren bij Spankeren betrekkende, ging hij tot die van Gelderland over. Ik denk met de hartelijkste vreugde aan de weinige uren, bij hem doorgebragt.

Schimmelpenninck gister morgen naar den Poll terugrijdende, vertrok ik daarna met de diligence op Utrecht en vandaar naar Amsterdam, alwaar ik te 9 ure aankwam. Thans hoop ik, zoo spoedig mogelijk den druk van mijn stukje te doen voltooyen. Te Utrecht heb ik geen tijd gehad, iemand te bezoeken, maar zoude dit ook in het ander geval niet gedaan hebben.

1 Beantwoord 5 mei (no. 391).
2 Niet opgenomen.
3 Mr. W. G. J. baron van Rhemen van Rhemenshuizen, heer van den Gelderschen toren, sinds 1780 gehuwd met A.S. barones Schimmelpenninck van der Oye.
4 Hij was geboren en getogen in Vollenhove en van 1779 tot 1781 provinciaal advocaat te Zwolle.

Gedurende mijne afwezigheid is prof. Van der Boon alhier ten gevolge van eenige bloedspugingen bedenkelijk ziek geworden, zoodat, naar ik verneem, zijn vader, zijn zuster en broeder reeds eenige dagen geleden zijn overgekomen.

Uwe bedenkingen aangaande Luik en Gent zal ik met zorg behartigen, maar heb er voor het oogenblik, niets bepaalds wetende, geen nader antwoord op te geven. Het heeft allen aanschijn, dat men mij thans opnieuw een half jaar in de onzekerheid zal laten. De cursus te Gent moet reeds begonnen wezen, tegen welk tijdstip het te verwachten ware geweest, dat het besluit mij aangaande zou worden genomen. Van alle kwaden is de onzekerheid de meest pijnigende. Voor het overige is de gewoonte, dat men eene ordinaire vacature ordinair vervult, zoodat, wanneer ik te Luik in de plaats van Wagemann mogt komen, dit wel niet anders als in dezelfde qualiteit kan geschieden. Verneem ik iets, hetwelk eenen beslissenden maatregel van mijne zijde mogt eisschen, ik zal er vroeg genoeg, d.i. vóór een laatst besluit te nemen, U kennis van geven.

Is er aangaande de bedanking van Enklaar nog niets officiel? — — —

391. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 5 Mei 1825 [1].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Den naam van Van Rhemen kan ik mijn van mijne zo vroege schooltijd niet herinneren; intusschen moet Uw die ontmoeting, verbonden met de bijzondere hartelijkheid van dien ouden heer en als oom van Uwen vriend, alleraangenaamst en zeer aantrekkelijk zijn geweest. — — —

Het is mijn onverwagt, dat gij nog van Gent, nog van Luyk iets naders verneemt. Ook wij hooren en verneemen wegens Enklaar niets met zekerheid. Zonder twijffel heeft hij nog niet finaal bedankt — —. Zodra hij bedankt, geeft Leen ons terstond kennis. Intusschen is zijn huys verhuurt — —. Zo zijn en blijven wij dan over Uw en Herman nog al in onzekerheid. — — —

Hierin twee brieven van Dresden en Giessen; die beide dames geeven wel getrouwe blijken van zeer standvastig aandenken en belangstelling. — — —

392. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 11 Mei 1825 [2].

Beste Ouders. — — —

De druk van mijne Bedenkingen gaat langzamer voort, dan ik wenschte — —. Het is waar, dat de omslagtige verzendingen der proeven, die door Warnars eerst aan den heer De Vos, dan door dezen aan mij, door mij vervolgens aan den heer De Vos terug en eindelijk langs dezen weg aan Warnars moeten verzonden worden, den gang mede vertraagt. — — —

Van der Boon is bij toenemende beterschap. Men heeft van deze ziekte of in den beginne te veel ophef gemaakt of zoekt thans derzelver waren aard te verbergen. Men zegt thans, dat het niets anders is geweest dan eene zware catharrale affectie met inflammatie, zonder eigenlijke aandoening van borst of long; dat men derhalve het uitwerpen van bloed als eene poging der natuur aan te zien hebbe, zich van de geinflammeerde zinkingstof te bevrijden, zonder te vre-

[1] Ontvangen 8, beantwoord 11 Mei (no. 392).
[2] Beantwoord 22 Mei (no. 395).

zen, dat de patient uit dit toeval het minst nadeelig gevolg of eene teeringachtige gesteldheid zal overhouden. Ik wensch hartelijk, dat het zoo zij.

Enklaar draalt lang en voorzeker kan daarin thans, evenmin als in mijne zaken, althans door ons, ⟨iets⟩ gedaan worden. Ik heb Hamaker gesproken, die, in de stad zijnde, mij een paar malen bezogt, alsmede Van Lennep wedergezien, met wien Hamaker over mij ging spreken, maar zonder dat deze verhandelingen eenige zekerheid meer dan voorheen hebben aangebragt. Intusschen schijnt zich het gerugt, dat ik naar Gent of Luik ga, op nieuw algemeen te hebben verspreid, want ieder: Amsterdammer, Leydenaar of Delftenaar, spreekt er mij over. In het bijzonder schijnt de dispositie der regering omtrent Gent reeds voorlang te zijn uitgelekt, waaruit ik moet besluiten, dat Van Ewijck met zijne gedachten zeer mededeelzaam is. Het ware beter, meer te doen en minder te praten.

Voor het overige, beste Vader, is deze brief vooral met het oogmerk begonnen, om U te zeggen, dat ik den dag van overmorgen [1] in stille, maar hartelijke vreugde, in erkentelijkheid en dank ga vieren. Ik had zedert lang gehoopt, U tegen dat tijdstip met eene aangename, bemoedigende en zekerstellende tijding te kunnen verrassen. Het is mij niet te beurt gevallen en ik kan U derhalve thans niets als mijn hart, als geheel mij zelven, aanbieden. Gij hebt er lang mede voorlief genomen en gij zult er U nog eens op nieuw mede moeten vergenoegen. Het is onnoodig te zeggen, dat ik, altoos bij U zijnde, het in eenen meer bijzonderen zin ben op eenen dag, die de rijkste herinnering oproept en vereenigt, wat wij in U bezitten. God geve, dat het nog lang zoo zij en mij een geschenk bewaard worde, waarmede mijn eigen leven op het innigst zamenhangt. Gij kunt het niet volkomen weten, lieve Vader, hoeveel gij mij zijt, maar ik gevoel het en dat gevoel is mij een goede engel. — — —

393. W. A. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE AAN J. R. THORBECKE.

Poelgeest, tuinmanshuis, 13 Mei 1825.

Beste Vriend. Ik steel mij ten minste een oogenblik uit het gewoel, om U d'inleiding van mijn huiszelijk geluk mede te deelen. Na gisteren honderd en vijftig brieven te hebben ingevuld en honderd kleine schikkingen te hebben moeten treffen, zijn wij dezen morgen voor 't eerst als bruidpaar begroet. De geheele plaats en huis waren gedurende de nacht met veel smaak groen gemaakt, menigte geschenken — waaronder d'ontfangene muziek voor mij in 't bruidsmandje prijkt — kwamen van alle kanten toestromen. De bruidstranen vlieten onder den vorm van Hipocras, onze naaste betrekkingen komen zoo even en als geene Nemesis de geboden komt stuiten, dan kom ik den 27e voor eeuwig in besit mijner bruid. Ik wenschte, gij eens kwaamd overvliegen om 't gejoel en de drukten rond om ons heenen te zien, want tot dus verre is het eene voortdurende roes, als 't ware om later een stil en geconcentreerder genot meerder te doen uitkomen. Gelukkiger weise nog, dat Sophie weder beter is, daar ik ze bij mijne komst half bedlegerig van eene zware koorts vondt. Beter intusschen, dat eene diergelijke ongesteldheid in dit oogenblik de bruid, als den bruidegom overkomt.

De partij te Overveen blijft op den 25 bepaald, anders zeg ik niets, in d'overtuiging, dat gij komt, bij aldien het mogelijk is. Intusschen, waarde Vriend,

[1] F. W.'s verjaardag.

komen de twee wezentlijk doorleefde dagen op den Poll mij dikwijls als eene veelbelovende herinnering te binnen en het is dan ook in de hoop, deselve namaals [1] eens minder gehaast te mogen hernieuwen, dat ik mij als van ouds noeme U innige vriend.

394. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 21 Mei 1825 [2].

Mijn geliefde Zoon. Heeden middag ontfing ik een brief aan mijn, opgeschreven [3]: Uyt de Staatssecretarie te Brussel, inhoudende een Document als volgt:

Extract uyt s'Konings Besluiten
zegel Brussel den 13 May 1825 No. 22.
45Cs Tot buyteg⟨e⟩woonen [4]) hoogleeraar in de Faculteit
van bespiegelende Wijsbegeerte en Letteren
aan de Hooge School te Gent.
word aangesteld de Heer Johan Rudolph Thorbecke,
en zulks op eene jaarwedde van zestien hondert guldens (f 1600)
voor Extract Conform
De Griffier ter Staats Secretarij
Benoemden. D. H. . . . . .

Zodat wij Uw en ons nu geluk wenschen en den besten zeegen tot deese Uwe aanstelling!

Denkelijk zult gij ook wel reeds kennis daarvan hebben, maar in allen gevalle moet ik Uw dadelijk deese mededeeling doen; het document zelve zend ik Uw Maandag met den beurtman. Ik had gistern en eergistern reeds een brief [5] aan Uw geschreeven, dien ik dan meede zende neffens een brief uyt Giessen, insgelijks heeden ontfangen, want morgen vaart geen beurtman. Van Muyden en Hellendoorn, welke ik deesen avond berigt gaf, laten Uw zeer complimenteeren en meede hartelijk geluk wenschen. Morgen zal ik het ook den Gouverneur gaan zeggen, om niets te verzuymen. — — —

395. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 19-24 Mei 1825 [6].

Mijn geliefde Zoon. Op Uwen brief van den 11 deser zeg ik Uw mijnen dank voor de viering en kinderlijke herinnering van mijnen geboortedag. — — —

Enklaar is voorleeden Vrijdag — — finaal vertrokken. — — —

Zoveel is wel uyt de gezegdens van Leen op te maken, dat niet voor na de groote vacantie eene aanstelling te wagten is. — — —

Gij hebt lang geen gewag gemaakt van den jongen De Vos, die dog ook een Uwer beste vrienden was. Dus ik wel wenschte te weeten, of deselve van zijne reis na Frankrijk nog niet is teruggekeert.

1 Later.
2 Ontvangen 23, beantwoord 26 Mei (no. 396).
3 Met het opschrift.
4 F. W. is blijkbaar zo opgewonden, dat hij dit woord niet meer kon schrijven: de w en de g staan door elkaar.
5 No. 395.
6 Ontvangen 25, beantwoord 26 Mei (no. 396).

Grootmoeder doet al weer nieuwe pogingen tot ons bezoek, maar in onsen drukkenden, benaauwden toestand op zich zelven en ook om de verwagtingen wegens Uw en Herman kan daarvan ook in dit jaar niets worden. Grootmoeder zou haare oudste dogter nu na tien jaaren met ons allen zo gaarn nog eens weder zien en voor Moeder zou zulk eene uytspanning allergunstigst kunnen worden, maar, ook afgezien van alle ovrige bedenkingen en onmogelijkheeden, moest ons het gevoel, van in zulk een behoeftigen toestand onder de onzen te verschijnen, hoe onschuldig ook, minder drukken. En dit gevoel is om zo drukkender, als het met meer kinderen van Grootmoeder ook niet gunstig staat. Tante Cordeman zucht lang onder de ongunstige conjuncturen voor oeconomen, maar vooral onder de uytspattingen van haaren man in spel en drank, hetgeen Grootmoeder evenwel niet weet. Meyer heeft onlangs om zijne crediteuren den Engelgarten moeten verlaaten en al zijn eigendom aan deselve moeten overgeeven, hebbende provisioneel een kleyn goed een half uur van Osnabrug gehuurt. Van Carl verneemen wij ook nog niets goeds. Dus dat zijn bijkomende omstandigheeden, die wij niet mogen overzien. — — —

22 May. Pinxtermorgen. — — —

Hierin het officieele document Uwer benoeming. — — —

Gij zult nu nog al eenige brieven te schrijven hebben om Uwe belangrijkste vrienden en vriendinnen binnen en buyten lands communicatie te doen. Na Osnabrug en aan Dr. Römer geef ik in deese dagen berigt.

Onze schoolcuratoren zijn eergistern aan het huys van Van Muyden vergadert geweest, die mijn evenwel gistern avond niets daarvan zeide — —. Ik liet dus ook niets merken en vroeg niets. — — —

Hoe moet gij het nu maken wegens den Koning? Gaat gij Zijne Majesteit na den Haag bedanken of naderhand van hier op het Loo? Met de nodige kleeding kunt gij in Holland ter audientie door een Uwer vrienden misschien beeter geholpen worden, als hier. Hier was Pallandt de eenigste en die draagt thans poeyer [1]. — — —

Zo eeven koom ik van den Gouverneur, die zeer verblijd was en mijn zijn compliment en hartelijke gelukwensch aan Uw heeft opgedragen.

Herman heeft heeden van Leen vernomen, dat hij meende, de Curatoren wel voor hem gestemd waren, maar dat hij dagt, zonder het stellig te weeten of te durven zeggen, dat zij, vooraf kennis gevende, aan het ministerie zouden willen schrijven. — — —

396. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 25/26 Mei 1825 [2].

Beste Ouders. — — —

Uw brief van den 21 ⟨is mij⟩ Maandag morgen — — toegekomen. Ik verheug mij hartelijk, dat U op deze wijze een aangenaam Pinksterfeest is geworden, en stel voor zeker, dat deze missive het antwoord des Konings is op Uw request [3]. Dientengevolge geloof ik, dat ik zelve nog een formeel afschrift van het betreffende besluit Zijner Majesteit mag verwagten, gelijk de Curatoren van

1 Is nu deftig geworden.
2 Beantwoord 28 Mei (no. 397).
3 Vgl. no. 292.

Gent mij thans dienen te schrijven en ook Van Ewijck, naar mij voorkomt, niet geheel zal zwijgen. Het is treffelijk, dat de Koning dit besluit juist op Uwen verjaardag, beste Vader, heeft genomen, ofschoon ik niet wel inzie, waardoor vertraagd, die brief van den 13—21 Mei onder weg kon zijn. Gij hadt denzelven reeds den derden dag moeten hebben. Hier of elders heb ik ten dezen aanzien nog geene mededeeling gedaan, uitgezonderd aan Schimmelpenninck, wien ik, Uwe letteren ontvangende, juist schreef, om hem te bedanken voor zijne uitnoodiging ter bruiloftspartij, heden door hem te Overveen met veel luister te geven; oom Frans en den heer De Vos.

De laatste behandelt mij altoos met eene aan zich zelve gelijke hartelijkheid en vriendschap. Zijn zoon, van Parijs naar Duitschland vertrokken, had den winter in Berlijn doorgebragt en, thans op zijne terugreis, meldde hij, Maandag 16 Mei in Utrecht te zullen aankomen. De oude heer, van vreugde vervuld, besloot zijnen lang verwagten zoon vandaar met rijtuig af te halen en stelde mij voor, hem te vergezellen, hetwelk ik deed. Wij kwamen des avonds met den jongen De Vos terug, ter eere van wien Woensdag middag en avond eene familiepartij in het ouderlijk huis werd gevierd, waarbij de heer De Vos insgelijks de vriendelijkheid had mij te noodigen.

Schimmelpenninck van zijnen kant heeft mij op eene andere wijs zijne vriendschap niet minder aan den dag gelegd. De ondertrouw met zijne bruid werd gevierd op den 13 te Poelgeest, het buiten van mevrouw Van Rhemen. De gansche familie der Schimmelpennincks en Van Rhemens was te Leyden aangekomen en de geheele zoogenaamde eerste societeit dier stad vloeide naar Poelgeest, om de verschuldigde complimenten af te leggen. Schimmelpenninck zelve had den dag tevoren honderdvijftig brieven ingevuld en honderd andere groote en kleine schikkingen moeten maken. Intusschen schrijft hij mij, te midden van al dat gewoel en gejoel, op den dag zelve uitvoerig over deze inleiding tot zijn huiselijk geluk, om hetwelk te kunnen doen, hij zich op Poelgeest in het tuinmanshuisje retireerde. Eenige dagen na de voltrekking des huwelijks vertrekt hij naar den Poll, waar hij ongeveer drie weken vertoevende, vervolgens met zijne Sophie naar Holland wederkeert en mij dan ook te Amsterdam wilde komen zien.

Hetgeen gij mij aangaande de handelwijze der Zwolsche Curatoren en van den heer Leen berigt, behaagt mij in geenen deele. Om vrijelijk te zeggen, hetgeen ik meen: ik acht de zaak verloren, hoewel het verkeerd zou wezen, daarvan den schijn aan te nemen. — — —

Het wederzien van U, mijne Ouders, vindt thans geene andere hinderpalen als den druk der Bedenkingen, die echter nog wel eenige weken zal duuren. De aanvaarding van den post te Gent zal wel niet vroeger, noch later dan in den herfst, bij den aanvang van den nieuwen cursus, plaats hebben. Ik zelve zoude er ook niet gevoeglijk vroeger toe kunnen besluiten. Het is vooruit te zien, dat ik vooraf een reisje naar Gent zal moeten doen, om mij te onderrigten aangaande den toestand der hoogeschool, met de Curatoren te spreken, ten einde te weten, wat men eigenlijk van mij verlangt, en kwartier te maken. Intusschen moet ten dezen aanzien de brief van Curatoren afgewagt worden. Den Koning mijn compliment te gaan maken, kan ik, dunkt mij, niet geregtigd zijn, vóór den regtstreekschen ontvangst van Zijner Majesteits benoeming. In den Haag is Zijne Majesteit nog niet, maar zal evenwel niet lang meer in Brussel kunnen ver-

toeven, daar Prins Frederik met zijne jonge gemalin [1] zich eerst naar 's Hage en vandaar vervolgens naar Brussel zal begeven. — — —

De tijden van de Osnabrugsche familie zijn niet aangenaam. Dat oom Meyer's toestand zoo nabij den val was, had ik mij niet voorgesteld. Een reisje naar Osnabrug zie ik in, dat voor dit jaar althans in mij eenige moeilijkheid zou kunnen ontmoeten. Ook Herman's zaak is in allen gevalle nog niet beslist.

Oom Valter is, naar ik verneem, met den lieutenant, zijnen oudsten zoon [2], aan de Helder, op zijnen ouden post. Zijne oudste dochter [3] bevindt zich op dit oogenblik gelogeerd bij den neef, prof. Tydeman, te Leyden, anders regelmatig te Haarlem, in de kost bij, ik weet niet welke, oude tantes. Het meer onrustige en op eenen hoogeren leest van omgang geschoeide leven te Deventer, waar Valter, zoo men zegt en van zijnen rang gewagt kan worden, eene eerste rol speelt, schijnt haar niet te behagen.

Van neef Frans [4] te Cassel hoorde ik nog onlangs, dat hij zich wel bevindt, daar hij op eenen brief van mij den jongen De Vos met de meeste vriendelijkheid heeft ontvangen.

Frits [5] te Batavia heeft, zooals gij misschien zult weten, voor de sommen, waarop hij heeft getrokken, aldaar cautie gesteld en zijne zaak schijnt dus in goede orde te zijn. — — —

Van mijn stukje zijn 4 vellen gedrukt en het achterstallige zal, denk ik, wel een gelijk aantal bedragen. Met Hamaker heb ik daarover reeds vroeger gesproken.

26 Mei. — — —

Mogt bij U een aanschrijven van de Curatoren der Gentsche hoogeschool aankomen, zoo verzoek ik U, mij hetzelve per post te zenden. De schepen hangen af van wind en weder en zelfs na derzelver binnenkomst verloopen er soms vierentwintig uren, voordat hier de brieven besteld worden.

Ik zal dezen morgen tante Mietje gaan zien, die zich, naar ik hoor, zeer beklaagt, dat zij zoo weinig bezoek van mij ontvangt. Trouwens ik ben sedert Nieuwjaar niet bij haar geweest, maar zal haar thans de tijding mijner aanstelling gaan brengen. — — —

397. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 28 (29) Mei 1825.

Mijn geliefde Zoon. Gistern eyndelijk ontfingen wij Uwen brief van den 26 deser, nadat wij niets minder verwagt hadden, dan dat gij[a] niet dadelijk na den ontfangst van mijnen eersten brief over Uwe benoeming ons ook Uwe vreugde zoud hebben doen zien. Dit scheen ons allen ten uytersten natuurlijk en wij konden dus van Dingsdagmiddag tot Vrijdagmiddag ons niet anders dan in klim-

[a] Oorspronkelijk stond er: wij, vandaar het vreemde „niet", dat volgt.
[1] Louise Augusta Wilhelmina Amalia van Pruisen.
[2] J. Valter.
[3] C. Valter.
[4] F. H. Thorbecke.
[5] F. W. Thorbecke.

mende onzekerheid en ongerustheid bevinden over Uwe afwezigheid of ongesteldheid. Eyndelijk moest ik dus gisternmorgen aan oom Frans schrijven, zoals gij nu zult weeten.

Wij zijn nu wel gerust gesteld, maar in Uwen brief vinden wij onse vreugde niet ondersteund: gij schijnt den mijnen geleezen, vervolgens bij Uw neergelegt en Uwen brief aan Schimmelpenninck toen vervolgt te hebben, wagtende dan gerustelijk tot Uw de beurtman mijn tweede brief zou brengen en ook toen nog van Woensdag tot Donderdag den tijd neemende. Gij hebt Uw daarbij niet in onse plaats gedagt en zo veel phlegma veronderstelde ik in dit geval bij niemand minder als bij Uw, anders zou ik Uw zeeker ons groot verlangen na Uw antwoord hebben te kennen gegeeven.

Uwe verwagting schijnt nu gerigt te zijn op eene nog nadere benoeming, die ik niet veronderstel, zijnde het ontfange extract voor en aan Uw als benoemden bestemd en slechts door mijne handen gegaan. Ik denk nu, dat een gelijk extract ter informatie zal gezonden zijn aan de Curatoren in Gent en dat deese hetzelve of eene authentieke copy daarvan zullen annexeeren aan Uwen beroepsbrief. Prof. Van Lennep of Van Hall zullen Uw wel kunnen onderrigten, hoe de gewoone loop in zulke gevallen is en wat gij na het ontfangene voor Uw nog te wagten of te doen hebt. Zonder twijffel zal de beroepsbrief der Curatoren Uwen post en Uwe werkzaamheeden en misschien ook den tijd, wanneer men Uw gaarn verwagt, duydelijk genoeg bevatten. Aan Van Ewijck als administrateur is zonder twijffel uyt Brussel officieel berigt gegeeven, maar, een zonderling man zijnde, is de vraag, of hij Uw schrijven of berigt van Uw verwagten zal. Wie weet, of niet de Wet vordert, dat de beroepsbrief aan den administrateur eerst ter approbatie of ten minsten kennis gevend, moet gesonden en zo door denselven aan Uw g'expedieert worden? Gij zult dus na het een en ander dienen te verneemen.

Van Uwe benoeming heb ik hier kennis gegeeven aan Hellendoorn, die mijn geduurig vroeg en dien ik had moeten belooven, mededeeling te zullen doen, zodra ik iets stelligs wist; vervolgens aan Van Muyden, Terpelkwijk, Leen en den Gouverneur. — — —

Gij hebt al verscheide zeer warm en opregt deelneemende vrienden in en buyten de stad, maar ook deese schijnt gij bij gelegene tijd wel eens te zullen kennis geeven en schrijven. De vriendschap en liefde stellen zich evenwel gaarn in de plaats en in de billijke verwagtingen van andere.

De aangelegenheid van Herman acht ik nog niet zo geheel verlooren — —, waarvan men mij — — van d'eene of andere zijde in vertrouwen en amicaal wel eenige kennis had kunnen en, na mijn gevoel, ook behooren te geeven. Doch dit behoort bij onse ondervindingen, als menschen zonder rang en vermogen. — — —

Leen krabt nu ook met zijne vroegere voorbeelden van diergelijke provisioneele en voorwaardelijke benoemingen weer agteruyt; ik weet dus niet, hoe ik het met de menschen heb, en wil liever stil zitten. — — —

398. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 30 Mei 1825 [1].

Beste Ouders. Uw brief van den 28 ll. op heden ontvangen, is het mij hartelijk

[1] Beantwoord 3 Juni (no. 400).

leed, dat ik, zonder zulks te vermoeden, aan Uwe verwachting niet heb voldaan. Ik meende, Uwen tweeden brief gerustelijk te mogen tegemoet zien, eer gij op antwoord van mijne zijde rekendet. Na dien tweeden brief echter heb ik niet van Woensdag tot Donderdag mijn schrijven uitgesteld, maar U Woensdag avond geschreven, ofschoon die letteren, nadat de Uwe mij na 5 ure besteld was en de brieven vóór 5 ure, de gefrankeerde vóór $3^1/_2$ ure op de post zijn moeten, dien avond niet meer konden vertrekken. Had de zaak niet mij, maar eenen ander aangegaan, gij zoudt mijn antwoord reeds Dingsdag hebben gehad, gelijk ik het toezenden der tijding, zoo die mij het eerst ware geworden, geen oogenblik zou hebben vertraagd. Gij waart nu reeds in het genot der vreugde en de mijne voor mij zelven, ik beken het, daar gij er mij toe noopt,is noch groot, noch bijzonder levendig geweest. Vroeger zoude een dergelijk berigt mij welligt anders te moede hebben gevonden; thans, na zoo menige botsing, teleurstelling, misleiding, gevoelde ik, dat het regte tijdstip was voorbijgegaan, dat de eindelijke vervulling tot eenen te hoogen prijs was geklommen, om dezelve met eene andere gewaarwording te beschouwen, als waarmede men iets nieuws verneemt.

Ja, naauwlijks den glans van iets nieuws kon de gedachte van professor te wezen voor mij nog hebben, daar deze voorstelling in den kring mijner bestemming reeds te lang was rondgejaagd en als afgemat. Had ik in mijn binnenste aanleiding gevonden, U te schrijven of aan anderen mededeeling te doen, ik zoude eene zoodanige neiging zonder verwijl zijn opgevolgd. Maar ook zonder zulk eene drijfveer, zoude ik U ten eerste hebben geantwoord, indien ik gedacht had, dat gij daarop staat maakted. De mededeeling aan anderen is om dezelfde reden achterwege gebleven, die ik daarenboven mij voorstelde, dat er spoedig langs eenen anderen weg kennis van zouden dragen, gelijk dan ook die benoeming reeds Donderdag in de couranten stond. Of gij dit alles als phlegma zult veroordeelen, weet ik niet; maar ik was U, na de door U geuitte gevoeligheid, eene inlichting omtrent mijne denkwijze verschuldigd, die ik, om op Uwe blijdschap geen inbreuk te doen, in het ander geval niet zou hebben gegeven. De zaak zelve nogtans, welken indruk zij op mij gemaakt of niet gemaakt hebbe, ondergaat daardoor geene verandering.

Van Lennep en Van Hall heb ik nog niet gesproken, schoon de laatste bij mij was, zonder mij echter te huis aan te treffen. Deze heeren zijn niet van wege den Koning aangesteld, maar door de burgemeesteren van Amsterdam en zullen mij dus aangaande den gewonen gang van zaken in dezen niet veel kunnen zeggen. Intusschen zal ik met Van Lennep er over spreken, of ik Van Ewijck dien te schrijven of te bezoeken. Een tweede bewijs van benoeming van Konings wege verwagt ik nu zelve niet meer. Daarentegen houde ik eene voorloopige reis naar Gent, die van hier binnen vierentwintig uren gedaan wordt, voor onvermijdelijk. Ik dien te spreken over de ware verhouding der collegien, door mij te geven, tot de andere historische en regtsgeleerde lessen, over diegene, waarmede men wenscht, dat ik begin, die op de series lectionum moeten aangekondigd worden enz. Dit kan door geenen brief van Curatoren, zoo ik dien al ontvang, worden beslist. Deze heeren zouden het mij ook niet zonder reden ten kwade duiden, zoo ik hun niet vooraf mijn compliment kwam maken. Ook eene woning dient te worden gehuurd, waarheen ik mijne boeken kan zenden, ten einde verhuizende, mijne werkzaamheden te kunnen beginnen.

Ik heb mij verheugd, dat gij aan de genoemde vrienden te Zwolle dadelijk

kennis hebt gegeven; dit kon minder uitstel lijden dan ten aanzien der overigen, die het van mij konden of moeten gewaarworden. — — —

Het is U, zoo ik geloof, bekend, dat het tractement niet pleegt te beginnen dan met den dag, waarop men het eerste collegie heeft gegeven. Hierop denkende, had ik mij wel voorgesteld, dat ik, zoo de benoeming vroeger gevallen ware, nog een paar maanden gedurende dezen cursus collegie zou hebben kunnen geven en dan de oratie eerst, gelijk dit dikwerf geschiedt, bij den aanvang van den volgenden doen. Ik weet niet juist, wanneer de cursus te Gent eindigt; ware dit met het laatst van September, dan zou dit ook nu nog niet geheel onmogelijk zijn, waardoor ik een $^1/_4$ jaar tractement zou winnen. Het komt mij niet geheel ongelooflijk voor, dat de Curatoren mij over het algemeen niet zullen schrijven, maar mijn bezoek te Gent tegemoet zien. In den gewonen loop der akademische aanstellingen wordt men eerst beroepen door Curatoren en dan door Zijne Majesteit benoemd. Bij mij heeft de administrateur zelve de onderhandeling geleid en zich van de aanneming van mijne zijde verzekerd, zoodat de Curatoren welligt rekenen, niets verder te doen te hebben, dan mij bij hunne hoogeschool te ontvangen. Vooral, daar sedert de organisatie de bijzondere bepaling en pligten, aan een professoraat verbonden, slechts bij bijzondere overeenkomst plegen vastgesteld te worden, zoodat de benoemde b.v. bij de faculteit der letteren de faculteit [1] heeft van alle collegien, tot dezelve behoorende, te geven, zonder aan eenig vak, b.v. historie, bij name geboeid te wezen. Wij zullen zien, wat er van wordt. — — —

Mijne kamer heb ik tegen het eind van Juny opgezegd.

Voor de bespoediging van den druk der Bedenkingen heb ik van den beginne af gedaan, hetgeen er door mij gedaan kon worden. — — —

399. H. A. HAMAKER AAN J. R. THORBECKE.

Leiden, 2 Juni 1825.

Hartelijk geluk, Professor, met Uwe benoeming. Gij zult mij, hoop ik, wel niet ten kwade duiden, wanneer die wensch wat laat komt, evenmin als ik boos op U ben, omdat ik Uwe gewenschte bevordering *uit de Staatscourant* vernemen moest.

Ik vertrouw, dat gij zelf niet veel vroeger de tijding ontvangen hebt en daardoor buiten staat waart, mij te verrassen. Na mijne terugkomst uit Amsterdam ben ik nog voor U bij Van Ewijck geweest op den 5en of 6den Mei en op dat oogenblik had de zaak haar beslag nog niet, zooals ik U nader zou kunnen bewijzen, indien ik daartoe op dit oogenblik den tijd had. Dit bespaar ik voor een mondelijk onderhoud, want rep ik mij niet geweldig, dan komt deze hedenavond niet weg en mijne felicitatie langer uit te stellen, zou onhartelijk schijnen. In Uwe plaats schreef ik aan den President Curator eenen ceremonielen brief en een gratiarum actio [2] aan den administrateur, dien gij toch zeker ook wel bij monde zult gaan bedanken, wanneer gij vóór uw finaal etablissement te Gent van Uwe Leydsche vrienden afscheid neemt. Den Koning moet gij zoo spoedig mogelijk gaan zien. Dit kan, dunkt mij, voegzaam geschieden, wanneer gij toch in den loop dezer maand naar Gent gaat.

[1] Bevoegdheid.
[2] Dankzegging.

Hier annex ontvangt gij een exemplaar mijner Lettre [1]. Ik heb er op het oogenblik geen nieuw bij de hand en zend U dus het mijne. — — —

400. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 3 Juni 1825 [2].

Mijn geliefde Zoon. Uw brief van den 30 May is ons gistern geworden. Gij hebt gezien, hoe bij onse denkwijze Uw stilzwijgen op mijn eerste berigt Uwer benoeming ons in onzekerheid en ongerustheid over Uwe afwezigheid of welzijn heeft moeten brengen, terwijl wij thans uyt Uwe opheldering verneemen, dat eene zekere verkoeling Uw minder vreugde dan ons heeft doen ontwaaren. Dit laatste kon ik in geenen deele vermoeden, want, hoe zeer Uw en ons tot dus verre botsing, teleurstelling en misleiding heeft getroffen, zo was het evenwel eene zeer aangenaame gewaarwording, all dat onaangenaame thans geheel overwonnen en agter ons te zien; daarbij had en heb ik de vaste overtuyging, dat de Voorzienigheid Uw en ons langs deeze weegen met zeer wijze en weldadige bedoelingen had geleid, en daarbij beschouwde ik dan ook nog Uwe aanstelling in Gent in verscheide opzichten als voor Uw zeer veel wenschelijker, geruster en voordeeliger, dan op ieder van onse andere hoogeschoolen. Gij koomt daar wel aan eene geheel vreemde plaats, hoewel, dat is voor den geleerden, bijsonder aan eene hoogeschool, van minder belang als voor ieder ander, maar teffens: niemand is daar tegen Uw ingenoomen, veel meer, men wagt Uw met een algemeen gunstig vooroordeel. Gij hebt geene mededingers, staat niemand in den weg, behoeft geene antagonisten of spionnen te dugten en gaat na eene der aangenaamste landstreeken en na eene plaats, die, zoals ik verneem, in cultuur, in vriendelijkheid van omgang en verkeer en in menigvuldige schoonheeden en voorregten voor geene andere behoeft te wijken; behalven nog, dat men zegt, die hoogeschool, als zodanige, zeer gezogt word. Dus, deese Uwe aanstelling met die van Deventer, Leyden en Utrecht in zeer veele opzichten vergelijkende, gevoel ik veele vreugde, Uw thans daar geplaatst te zien, hoe moeyelijk en vertraagd ook de weegen zijn geweest, langs welke gij derwaards hebt moeten wandelen. Bovendien zie ik in de kennissen, ontmoetingen, aanleidingen en zelfs ook in de moeyelijke, benaauwde omstandigheeden Uwer drie laatste jaaren meenig zaadje gelegt, dat Uw van tijd tot tijd nog bloemen en vrugten zal kunnen aanbieden. Hoe zichtbaar is b.v. onder zo veele handtastelijke opmerkingen, dat alléén de noodzakelijkheid Uwer laatste reis na Duytsland en het drukkende van Uwen toestand ten fundament heeft zullen dienen, om Uwe eerste bestemming voor een vak te ontwikkelen, waarin gij thans Uwe aangenaame verzorging en verder misschien eene hogere opleiding zult vinden. En over het algemeen ziet men waarlijk in Uwe leidingen zeer veele voorbereiding tot een werksaam, nuttig en aangenaam leeven en teffens — hoeveel voor eene rijpende vaste denkwijze, voor Uwe stemming, voor Uw hart en caracter, voor Uwen omgang met menschen — hoe veel rijken voorraad hebt gij tot dat alles voor duysende andere kunnen verzamelen, hoe vrugtbaar kunt gij dat alles doen zijn voor het waare genot en geluk Uwes leevens, hoe genoeglijk en weldoenend voor andere!

[1] Vgl. blz. 423, noot 2.
[2] Beantwoord 4 Juni (no. 402).

Dus, mijn Zoon, denk vooral en ga met dankzegging en vreugde aan de plaats Uwer bestemming. Welgemoed en waakzaam tegen alle uyterlijke geleerdheid, zoek nu vooral in Gent de goede indrukselen te bevestigen, die men Uw daarheen heeft vooruytgesonden, ten einde men Uw met vertrouwen en genoegen ontfange en nader leere kennen, hangende daarin nu het meeste van Uw zelven af, als zijnde genoegzaam daartoe voorbereid en opgewekt. En zo ben ik alsdan wel overtuygd, dat gij van tijd tot tijd met dankzegging en vreugde zult bekennen: de Heer heeft alles wel gemaakt! — — —

Het verstrekte mijn zeer ten genoegen, dat men Uw aan de faculteit der philosophie en letteren heeft toegevoegd, waardoor gij nu niet al te zeer zijt gebonden en Uwen werkkring na omstandigheeden kunt uytbreiden [1]. Een der professoren in de medicijnen in Gent is een Hollander [2], die gij denkelijk daar ook wel meer zult vinden.

Welk is Uw voorneemen en besluyt wegens den Koning? In allen geval moogt gij voor passende antwoorden wel op Uwe hoede zijn, ingeval Uw Zijne Majesteit over Utrecht mogt willen onderhouden.

Eergistern avond zeide mijn de Gouverneur, dat hij, onlangs aan Van Ewijck schrijvende, hem teffens had verzekerd, hoe hij, met veel genoegen verneemende de aanstelling van zijnen landsman en weetende, hoeveel aandeel hem daaraan behoorde, hij hem teffens daarvoor zijnen bijsonderen dank betuygde. Ook had hij aan den heer Van Heerdt, Opperstallmeester en Kamerheer des Konings, die altoos om Zijne Majesteit is en met denselven reisd, eenen brief gesonden, dien hij wist, dat de Koning zelve moest lezen, waarin hij denselven versekerde de voor hem zeer aangenaame benoeming Zijner Majesteit van den jongen Thorbecke na Gent, die hem om zo meer verblijdde, als hij zich overtuygd hield, dat deselve ten genoegen van Zijne Majesteit zou verstrekken.

Ik geloof wel, dat het Uwe zaak zal zijn, om spoedig eene orienteerende en voorbereidende reis na Gent te doen. Een logis zoekende, let dan nu vooral op eene ligging met een ruym gezicht tegen het Zuyden en neem op de hooge diligences van Amsterdam na Gent dog alle mogelijke voorzichtigheid wel in acht.

Doet gij die reis, dan verwagten wij Uw berigt en na deselve Uw vervolgens in volle gezondheid en teffens welgemoed en innerlijk tevreeden bij ons te zien.

Moeder wenscht te weeten, hoe wel de omstandigheeden van Uw linnengoed zijn en of zich daaraan ook veel te repareeren vind? Ik hoop, dat Uw minister van finantien Uw provisioneel voor Uwe nodige behoeftens en uytrusting zijn welwillend en vriendschaplijk hart zal willen toewijden! Dit zou mijn tot eene bijsondere vreugde en gerustheid verstrekken.

Wanneer gewoonlijk de cursus in Gent beginnen en eindigen en wanneer gij zult kunnen aantreeden en Uw tractement doen beginnen, kan Uw zekerlijk eerst in Gent zelve bekend worden, indien niet Van Ewijck Uw daarover mogt kunnen inlichten. Ik ben dan ook verlangend, welke raadgeeving en antwoorden gij van prof. Hamaker zult ontfangen. — — —

401. D. J. VAN EWIJCK AAN J. R. THORBECKE.

's-Gravenhage, 3 Juni 1825.

Weledele Hooggeleerde Heer. Aangenaam is het mij iets te hebben mogen

[1] Vgl. no. 398, blz. 437.
[2] Zie blz. 441.

doen tot Uwe plaatsing te Gent. Hierdoor hebt ge nu vastigheid en bekomt de gelegenheid om in het door U verkozen vak Uwe krachten ten nutte van het vaderland te besteden.

Schoon in de letterkundige faculteit beroepen, is echter de bedoeling, dat door U de drie kollegien zullen gegeven worden, die bij art. 15 van het Reglement op het Hooger onderwijs voor de Zuidelijke Provincien meer bijzonder voor de studenten in de regten zijn voorgeschreven, namelijk de staatkundige geschiedenis van Europa, de statistiek en de diplomatie of de geschiedenis der verbonden. Ik zou echter liever zien, dat door U niet alle deze kollegien op eenmaal werden aangeslagen. Het eerste zou misschien in het eerste jaar voldoende zijn. Doch ik late dit aan U over.

De Curatoren zijn verzocht, U van de benoeming kennis te geven, en zullen dit dus zeker eerstdaagsch doen. De vacantie begint te Gent eerst met half Augustus. — — —

402. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 4 Juni 1825[1].

Beste Ouders. In sommige opzigten blijft de briefsgewijze mededeeling altoos stukwerk. Men roert eenige punten aan en schijnt de andere zamenhangende uit te sluiten, alleen dewijl men ze niet aanroert. Zoo geeft mij Uw brief van gister, waarvoor ik U hartelijk dank zegge, gelegenheid, te verklaren, dat ik met de daarin geuitte gevoelens naar derzelver geheelen omvang volmaakt overeenstemme, ofschoon mijn vorige het voorkomen kan gehad hebben, van daartegen aan te loopen. Ik had U gezegd, dat de indruk, op mij teweeg gebragt, minder levendig was geweest, zonder te kennen te willen geven, dat of mijne groote tevredenheid met deze standplaats en dezen werkkring, of mijn moed, van dezelve te aanvaarden, zwakker ware, dan men aan eene meer luidruchtige blijdschap van zelfs pleegt toe te schrijven. Het strookt geheel met mijne denkwijze, dat ik op dit tijdstip niet beter had kunnen geplaatst worden. Ik ben aan het hoofd gesteld van een allermooist vak, hetwelk, ten onzent nagenoeg nog niet behandeld, mij toelaat werkzaam te zijn, onafhankelijk van bestaande vooroordeelen en vormen, bovenal te Gent, waar juist het ontbreken van zoo menige zaken mij vrijer doet zijn, dan in een land, waar eene reeds bepaalde meening de handen en de tong bindt. De overige voordeelen, die gij zelf opnoemt, zijn naar mijne meening zoo waar als wezenlijk. Voorts ben ik er verre af, van het ontelbare goede te miskennen, hetwelk deze vertraging, de lotgevallen, door mij ondervonden, de werkzaamheden diensvolgens door mij ter hand genomen, voor mijne vorming in allen deele hebben medegebragt. Ik erken ook daarin en met dank de leiding des hemelschen Vaders, zoodat gij alle redenen hebt van te wachten, dat gij mij zeer wel te moede, ja opgewekt zult vinden, gelijk ik doorgaans, ook vóór deze beslissing, in den omgang ben geweest. Dit neemt echter niet weg, dat Uwe opwekkingen mij ten hoogste welkom zijn geweest en mij bij herhaling tot opregten dank hebben verpligt.

Van Lennep en Hamaker, die beiden het hartelijkst deel namen in mijne benoeming, raadden mij, den heer Van Ewijck mijnen dank te zeggen en hem eenige nadere inlichting omtrent de Gentsche Curatoren te vragen. Ik deed dit ver-

[1] Beantwoord 10 Juni (no. 403).

leden Donderdag en schreef na eene gratiarum actio in weinig woorden, dat ik in de onzekerheid was, of door mij een nader aanschrijven van die Curatoren, vooral aangaande den tijd der aanvaarding, kon worden tegemoet gezien. Dat mijn plan was, Gent te gaan zien en mij van den staat der zaken aldaar te onderrigten, maar dat ik niet wist, of dit even gevoeglijk geschiedde, voordat die Curatoren mij hunne gezindheid en meening zouden hebben geopenbaard, verzoekende, dat Zijne Edele de vriendelijkheid mogt hebben, mij voor te lichten, hoe ik mij in dezen had te gedragen. Hierop ontving ik ommegaand gister een zeer voldoend antwoord. — — — [1]

Hamaker raadt verder, de Koning bij de eerste gelegenheid mijn compliment te gaan maken. Intusschen is Zijne Majesteit nog niet in den Haag en dus daarover niets te bepalen. Hamaker wenscht verder zeer, dat ik voor mijn vertrek van hem en de Leydsche vrienden afscheid kom nemen, en door Kaathoven ben ik ten sterkste uitgenoodigd, bij hem te logeren. Ik acht dit ook derhalve zeer doelmatig, dewijl ik mij op deze wijze in de nieuwe betrekking in de geheugenis onzer Noordelijke geleerden, waarvan Leyden het middenpunt is, aanbeveel en Van Ewijck, naar de meening van Hamaker, ook door mij dient bezocht te worden. Ik stel mij dus de verdeeling, zoover ik zien kan, aldus voor: eerst hier den druk der Bedenkingen ten einde te brengen, die, zooals ik moet vrezen, niet voor het eind dezer maand voltooid zal wezen; dan van Amsterdam op te breken en vijf of zes dagen te Gent door te brengen; vervolgens Leyden en den Haag aan te doen en eindelijk omstreeks half Augustus bij U te wezen.

Te Gent zijn, zooverre ik weet, vier Hollandsche professoren: Mahne (Oude letteren), Schrant (Nederduytsche letteren), Kesteloot en Breda (beide medici), en twee Duitschers, Hauss en Rassmann. Ik ken daar niemand, maar dat heeft geene de minste zwarigheid in.

Daar vertrekt van hier een beurtman op Gent, waarmede de groote verzending langzaam, maar met de minste kosten zal kunnen geschieden.

De handelwijze van den Gouverneur doet mij groot genoegen.

Omtrent mijn ministerie van finantien wilde ik juist met U spreken. Tractement ontvang ik eerst na den afloop van het eerste vierde deel jaars, hetgeen dus in December of January aanstaande zal zijn. Tot daartoe moet dus in de behoefte door geldleening worden voorzien. Op dit oogenblik heb ik slechts eenige guldens in kas, anders had ik reeds een rok laten maken en eenen hoed gekogt, zonder welke ik in Gent niet kan verschijnen. Van Schimmelpenninck heb ik reeds f 700. Ik weet, dat hij veel kapitaal, maar weinig interessen bij de aanvaarding zijner goederen heeft gevonden. De groote veranderingen en bouwplannen, die hij op den Poll doet uitvoeren, vervolgens zijn huwelijk vorderen aanzienlijke sommen, die hij zelf welligt met opgenomen geld goed maakt. Er is indiscretie in, hem onder deze omstandigheden voor te slaan, mijne verzorging bij voorraad alleen op zijne rekening te stellen. Hij is getrouwd, Vrijdag voor agt dagen. Ik had hem geschreven in den aanvang dierzelfde week, zonder echter van finanties te gewagen, die op zulk een tijdstip niet voegzaam konden worden behandeld. Hij heeft mij nog niet geantwoord en dit is in deze dagen, gedurende welke ik vermoede, dat hij naar den Poll zal zijn vertrokken, zeer natuurlijk. Het is even natuurlijk en gij zult het wel met mij eens zijn, dat

[1] Hier volgt een copie van no. 401.

ik, hoe edeler hij gewoon is van zijnen kant te werk te gaan, in dit tijdsgewricht eenen brief van hem dien tegemoet te zien, eer ik geregtigd kan wezen, hem over geldzaken te onderhouden. Bovendien wenschte ik het bedrag, dat ik nog noodig zal hebben, zoo mogelijk, tusschen Schimmelpenninck en eenen anderen te deelen. De heer De Vos heeft mij genoegzaam te kennen gegeven, dat hij zich op geene geldleeningen inlaat, hij is ook nooit bij kas, als hebbende zijn geld in speculatien van verschillenden aard zitten. Indien ik vooreerst over f 250 kon beschikken, wij zouden dan aangaande het overige mondeling spreken. Zoudt gij niet kunnen goedvinden, daaromtrent een voorstel aan Schlingemann te doen? Ik zoude mij, indien zulks geëischt werd, verpligten, deze som in den loop van het aanstaande jaar en de f 200, die gij vroeger voor mij van denzelfden Schlingemann hebt genomen, in den loop van het daaraanvolgende, terug te betalen. Zoo gaarne ik U met alle deze zaken verschoonde, ik weet voor het oogenblik geene andere uitkomst en verwacht, wat gij doenlijk zult vinden.

Mijn linnengoed is ten deele nog goed, ten deele dient het hernieuwd te worden. Vooral lijde ik gebrek aan garen koussen en ik verzoeke Moeder vriendelijk, daarvan een dozijn paar te Zwolle voor mij te laten breyen, gelijk Moeder mij over het algemeen een groot genoegen zal doen, met ook in het vervolg het ontbrekende voor mij te doen bezorgen. De nieuwe hemden zijn in goeden staat, de andere hellen tot eene zekere ziekelijke gesteldheid over. Aan de overhemdjes beginnen zoowel de stroken, als de kraagjes te slijten, zoodat ik een aantal nieuwe zal behoeven, waarbij ik echter wenschte, dat eenige heele hemden en alle stroken aanmerkelijk breder waren. Halsdoeken van de grootere en fijnere soort zoude ik gaarne ook nog eenige, een half dozijn, bezitten. Het overige is van minder belang.

Aan Goudoever heb ik niet geschreven, van hem ook niets ontvangen. Sartorius zal ik gaan zien, voordat ik vertrek; ik heb hem niet bezocht, dewijl hij mij daartoe door eene beantwoordende visite of op eene andere wijze geene aanleiding gaf.

Ik zal mij verblijden, Uw antwoord spoedig te ontvangen, hetwelk ook, van wege de finantien, in de zaak zelve ligt. — — —

403. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 7 (10) Juni 1825[1].

Mijn geliefde Zoon. Ik zie nu met genoegen uyt Uwen brief van den 4 deser, dat wij het eygentlijk over Uwe benoeming na Gent eens zijn en teffens ook, hoe gij van Van Ewijck een voldoenend antwoord hebt ontfangen, waarbij mijn aangenaam is, dat hij Uw aan het houden van bepaalde collegies niet al te zeer schijnt te willen binden. In mijn laatste brief had ik nog vergeeten aan te merken, dat gij, hem misschien binnenkort moetende spreeken, Uw in dien opzichte niet al te zeer afhangelijk mogt maken van zijne meening en instructie, dewijl dit eygentlijk meer behoort, zoals ik meen, tot het departement der Curatoren en dan gedeeltelijk dog ook meede berust op eene reguleering en overeenkomst met Uwe amtgenooten. Maar zoals hij antwoord, is het wel. De drie genoemde collegies zijn in de wetten voor de Noordelijke hooge schoolen aan de regtsgeleerde faculteit en wel alléén in Leyden verbonden; bij Uwe benoeming houd gij nu ook het regt, om na omstandigheeden teffens collegie uyt Uwe faculteit te

[1] Beantwoord 17 Juni (no. 405).

annonceeren, b.v. de geschiedenis der philosophie of iets anders, hetgeen Uw dus een ruym veld geeft, om van tijd tot tijd te bearbeiden. Maar de boeken, die gij voor Diplomatiek besteld hebt, zullen die wel aan Uw oogmerk voldoen? De Duytschers maaken dog een onderscheid tusschen Diplomatiek en Diplomatie, terwijl ik meen, dat de laatste alleen Uw vak zal zijn, als zijnde enkel geschiedkundig.

Uwe nog zo lang duurende afweesigheid tot omtrend half Augustus is ons geheel onverwagt, wij moeten de noodzakelijkheid daarvan aan de omstandigheeden en aan Uwe eige beoordeeling en gevoel overlaaten.

Het finantieele is provisioneel nog voor Uw en word voor mijn en ons allen hoe langer hoe meer een allermoeyelijkst en bedenkelijk onderwerp en een toestand, waarin ik mijn, zonder alle uytzichten en hulpmiddelen, geheel alléén aan hoogere leidingen en vertroostingen moet opbeuren en staande houden. Ik durf niet in de naderende toekomst zien, want dan omgeeft mijn dikke duysternis en benaauwdheid en in zulke momenten moeten mijn de woorden van onzen hemelschen Vader alléén verlichten en opbeuren: „Roept mijn aan in den tijd der nood en in de uuren der benaauwdheid, zo wil ik Uw redden en gij zult mijn prijzen". En die weldadige belofte bevestigd zich alsdan ook altoos: men word geruster en ziet geene beklemmende duysternis meer.

Gij weet, hoe gaarn ik Uw helpen wilde en geholpen zie, en deese hoop zocht ik te bevestigen door mijne vraag wegens Schimmelpenninck; intusschen zijt gij provisioneel verleegen en zoekt Uwen verleegenen vader. Ik heb beproeft en gedaan, hetgeen ik konde, maar Uw voorslag bij Schlingemann was mijn onmogelijk en daarover mondeling nader. De ingesloten f 250 heb ik op een half jaar voor Uw verkreegen met versoek, om zo mogelijk nog kortere restitutie; ik ben zelf zo kort aan en zonder alle uytzicht, dat ik wenschte, gij mogt mijn van deese assignatie f 100 of f 75 kunnen terugleggen of in coupons verzenden, om deselve of voor Uw te bewaaren, of, in geval van eige nood, daaraan nog eenigen steun te hebben. Voor behoorlijke kleeding en verschijning in Gent moet gij zeekerlijk zorgen, maar voor het ovrige zal Uw mijne mededeeling, hoewel slechts een flaauwe schets, dog reeds aanleiding genoeg geeven, om de uyterste zorg bij alle Uwe uytgaaven en behoeften zo zeer als ooyt in acht te neemen. — — —

Voor het ovrige koomt gij, eerlang nieuwe hemden behoevende, na Vlaanderen in een uytmuntend linnenland, waar gij de beste zoorten vrij voordeeliger dan in onse provintien kunt vinden.

Aan de heeren Berkhoff, Moltzer & Comp. op de Prinsegragt bij de Spiegelstraat no. 151 ben ik nog f 17 -8 st. schuldig van 1 May voorleden jaar voor eenige vlesjes Spaansche wijn, die ik toen voor Moeder heb moeten ontbieden, en thans wenschte ik, dat gij dat geld tegen quitantie voor mijn mogt betalen en teffens die heeren versoeken, om mijn een half anker vooral zuyvere zagte en aangename roode wijn te zenden. Ik gebruyk wel geen wijn en Moeder zeer zeldzaam, zodat ik in verscheide jaaren niets heb besteld, maar nu is zeedert langen tijd niet meer als een vles in de kelder. Men kan onverwagt in de noodzakelijkheid koomen, om wijn te moeten hebben, en dus willen wij ons weeder van een half anker voorzien. Versoek dus vooral om goede wijn, die somtijds Moeder ook tot verkwikking en versterking kan dienen, hetwelk die heeren weeten, dat ik bijsonder zoek, indien gij het slechts wilt herinneren. Dus ik dan ook vertrouw, dat gij die heeren zelf zult gaan zien.

404. H. SOLGER-VON DER GROEBEN AAN J. R. THORBECKE.

Dresden, 10 Juni 1825.

Mein lieber Thorbecke. Seijn Sie mir herzlich gegrüszt in dieser weiten Ferne. Ich kann mir ja denken, dasz dieses Lüftchen, das da mit den beweglichen Pappelblättern spielt, Ihre Worte herübertönt, jenes weisze Wölkchen bringt mir eins Ihrer Gefühle und in manchem blauen Blümchen könnte ich Ihren Blick finden; aber nur die Thauperle im Kelche der Blume mag mir nicht auf Sie Bezug haben, es seij denn, dasz sie vorhanden um diese zu erfrischen und vom Lichte angeblickt in dasselbe aufzugehn. — — —

Oft musz ich auch wieder denken, wie meine vorlaute Theilnahme bemüht war Ihnen Schmerz und Täuschung zu bereiten. — — —

Dieser Brief hat mich etwas ermattet. Aber es ist mir doch so ein süszes Gefühl, mein Freund, Ihnen groszes und kleines zu sagen was mir begegnet und wie es kommt, selbst Ihnen ganz fremde Sachen. Aber ich habe auch nun ⟨eine⟩ schöne Freude gehabt; ein alter Universitätsfreund Solgers — — den ich noch nicht kannte, trat plötzlich aus Königsberg in Preuszen zu mir ins Zimmer. Wir setzten die Freundschaft mit Solger fort, als wäre er unter uns, die Kinder jubelten umher. Wenige Tage blieb er nur, aber in diesen fühlten wir die Ewigkeit und nur beim Abschiede beinah sprachen wir das erste innige Wort. — — —

Aber Thorbecke, ist das Leben nicht schön, das so unverhoffte Freuden giebt, die so vom Himmel kommen? Das schreibe ich Ihnen auch, sehn Sie, und danke Gott, dasz ich es kann. Ach, mein lieber Freund, Sie fühlen die Wonne meines Herzens und wissen auch, wer das alles giebt und sich wohl noch schöner freut als wir.

Ihr Brief hat mir auch eine Freude gemacht. Dasz ich nicht gleich antwortete, ist schlecht, aber alles obengenannte beschäftigte die Seele und ermüdete den Körper. Ihnen schreibe ich gern in voller Gesundheit und Seele. Nun sein Sie noch einmal gegrüszt!

405. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 12/17 Juni 1825 [1].

Beste Ouders. Uwe letteren van den 10 ll. gister ontvangen, dank ik U ten hartelijkste voor de moeite, ten mijnen behoeve aangewend. Met het eerstvolgend schrijven zal ik U eenige coupons overzenden, hetwelk ik thans te doen worde verhinderd, terwijl het geld mij wel is betaald, maar coupons door mij eerst nog moeten worden ingewisseld. Aan de heeren Berkhof enz. zal ik de genoemde som morgen betalen en den wijn volgens Uwen wensch bestellen.

Omtrent de zorge voor het linnengoed moet ik mij niet wel hebben uitgedrukt. Het is mijne meening niet geweest, van Moeder eene andere moeite daaraangaande te vergen, dan die van toezigt over het werk, door anderen te verrigten. Het finantiele komt natuurlijk op rekening van mijn tractement. — — —

In de groote kist geloof ik niet, dat Moeder veel zal vinden, hetzij dan wollen koussen, die ik nooit draag. Wilt gij intusschen die kist openen, het zal mij aangenaam wezen. Toen in den beginne van voorleden winter de beslissing mijner zaak meer nabij scheen, stelde ik mij voor, dat dezelve, zonder ontpakt te wor-

[1] Beantwoord 20 Juni (no. 406).

den, naar de plaats mijner aanstaande bestemming zou kunnen worden verzonden. Thans echter is het beter, dat de inhoud er eerst uitgenomen worde, om te zien, of het een of ander geleden hebbe. Gij wilt zoo goed zijn U te herinneren, dat het voor een groot deel porcelein is — —. Het kleine kistje van Giessen blijft dan maar voor mij staan.

Voorts moet ik mij verschreven hebben bij de tijdsbepaling mijner overkomst. Ik ben volstrekt niet voornemens, bijaldien gij mij althans eerder hebben wilt, tot half Augustus uit te blijven. Ik heb willen zeggen, tot half July, en dit moest, zoo mij voorkomt, indien er al Augustus stond, uit de bijgevoegde tijdsverdeeling zijn gebleken. Het kan echter, gelijk gij gevoelt, agt dagen later worden, maar zou veel vroeger zijn geschied, indien de drukker naar behooren had voortgemaakt. Op dit oogenblik heb ik de proef van het zevende vel en daar zullen er nog wel drie bijkomen.

17 Juny. Ik geef mijner geliefde moeder mijne hartelijkste wenschen en liefde te kennen ter gelegenheid van haren verjaardag op morgen. Het is regt jammer, dat ik dien dag niet in persoon kan medevieren. Dit neemt echter niet weg, dat ik in het hart en in het gemoed bij U ben, biddende, dat het ons moge verleend worden, U in een lang volgend leven de zorgen door de opbeuring en den troost te doen vergeten, die wij U hopen te bereiden. — — —

Gij zoudt mij genoegen doen, zoo gij mij met den beurtman de hoededoos wildet zenden, die ik vroeger moet hebben medegebragt. Ik behoef dan hier geene nieuwe te laten maken. — — —

Eindelijk ben ik volstrekt genoodzaakt C. Kruse's Atlas zur Geschichte Europa's [1], 4 Hefte, neue verbess. Aufl. 1823. gr. fol. mij aan te schaffen. Ik verzoek U, lieve Vader, dezelve met Kruse's Erläuterung daarbij behoorende van Jülicher voor mij te ontbieden en de spoedigste bezorging aan te bevelen.

Van de Gentsche Curatoren heb ik tot mijne verwondering nog niets ontvangen. Van de Bedenkingen heb ik thans de proef van het agtste vel en vrees altoos nog, dat de drukkers mij foppen, met het laatste niet eens vóór den afloop dezer maand te leveren. Wij zullen zien. — — —

406. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 20/21 Juni 1825 [2].

Mijn geliefde Zoon. — — —

Hierin een brief van Giessen en ook een van prof. Wilbrand, dien ik — — opende — —. Gij antwoord hem denkelijk, dewijl ook hij van Uwe bestemming nog niets schijnt te weeten. — — —

Onlangs schrijvende, dat neef Frans Heinrich in Cassel aan Uwe aanbeveeling van den jongen De Vos zo wel had voldaan, zo is mijne vraag, of gij denselven ook wel Uwe benoeming hebt medegedeelt? Anders stel dog zulks niet langer uyt; oom Frans, die hem nogal schrijft, zal Uwen brief wel willen besorgen. — — —

Ik heb met Herman Uwe kist ontpakt: alles is wel in orde, behalven van eene

[1] *C. Kruse*, Atlas zur Übersicht der Geschichte aller europäischen Staaten von ihrer ersten Bevölkerung an bis zu den neuesten Zeiten[3], Leipzig 1822.

[2] Ontvangen 24, beantwoord 25 Juni (no. 410).

trekpot met een vergulde pijp is een kleyn stukje van de pijp afgebroken en schijnt een oude breuk te zijn. — — —

Heeden avond ontfing ik reeds van Julicher Schönemanns Diplomatick, 2 Bände mit 16 Kupfertafeln [1], en Huch, Litteratur der Diplomatick [2]. f 2,10. Beide werken schijnen mijn alléén betrekking te hebben op pure diplomatiek of Urkundenlehre, eene schraale wetenschap, die ik niet geloof, dat gij ooyt zult willen of behoeven voor te dragen. Dus ik dan ook aanhoudend blijf denken — —, dat gij met die werken Uw oogmerk zult missen.

Met denselven postwagen ontfingen wij van Grootmoeder linnen tot een half dozijn hemden voor Uw. Wij hadden bij Uwe behoeften en in onsen toestand wel aanleiding gegeeven, om iets te mogen wagten, hoopten egter, ook volgens de belofte van voorleeden jaar, nog wel op iets anders, waarover mondeling nader. — — —

Indien gij coupons mogt ingewisseld hebben, bewaar die dan maar; ik hoop, dat ik het wel zonder deselve zal kunnen redden. — — —

Heeden, den 21 deser is er nog een tweede brief uyt Giessen bijgekoomen. — — —

407. J. R. THORBECKE AAN J. H. BIEKART.

⟨Amsterdam, 21 of 23 Juni 1825.⟩

Mijnheer en zeer geacht Vriend. U Edele zou mij verpligten met inliggenden [3] op den dag van de ontvangst aan mijnen vader onder vier oogen ter hand te stellen. Verontschuldig de moeite, die ik van U verg — —.

408. J. R. AAN F. W. THORBECKE.

Amsterdam, 21/ 23 Juni 1825.

Beste Vader. Hiernevens gaat een bankbriefje van f 60, zoo gij in verlegenheid mogt geraken. Is dit niet het geval, ik zal er mij over verheugen te meer, daar hetgeen mij over blijft, tot mijne aankomst te Zwoll niet toereiken zal. Indien gij het volgend lijstje van afgedane uitgaven wilt overwegen, die mij juist voor den geest zijn, en daarbij andere dagelijksche uitgaven van eten enz. tellen, zoodat ik op dit oogenblik nog f140 in kas heb, waarvan f 60 afgetrokken, blijft f 80; indien gij U verder wilt herinneren, dat hiervan vóór mijn vertrek nog moeten betaald worden: de huur van de maand Juny f 14, boeken f 12 of f 14, wekelijksche verschotten, verteering en menige andere kleine onkosten, aan eene verhuizing verbonden, zoo blijkt, dat ik voor de reis niet wel f 40 zal overig houden, hetgeen te weinig is, naauw-

Huur: Mei	f 14—
Wijn	17—8
Laken	27—
Maken van de rok	12—12
Hoed	13—
3 Weekbriefjes	12—
Kagchelhuur	3—
	f 99—

[1] Vermoedelijk: *K. T. G. Schönemann*, Versuch eines vollständigen Systems der allgemeinen, besonders ältern Diplomatik [2], 2 Bde, Hamburg 1801-1802, Leipzig 1818. Daarnaast misschien ook nog: *Idem*, Kupfertafeln zur Erläuterung der Graphik und verschiedener Kanzleigebräuche der ältern Diplomatik, 1ste Hälfte, Hamburg 1801. Het andere werk in twee delen is ook mogelijk; daarvan luidt de titel: *Idem*, Codex für die praktische Diplomatik, 2 Bde, Göttingen 1800-1803.

[2] *F. A. Huch*, Versuch über Literatur der Diplomatik, 2 Thle, Erlangen 1792.

[3] No. 408.

lijks voldoende, om van Gent naar Leyden terug te keeren. Dit alles bedenkende, verzocht ik f 250. Daarbij komt, dat ik vroeger, in de maand Mei, voor Schimmelpenninck f 20 aan muziek [1] heb uitgelegd, die hij mij nog niet heeft teruggegeven, gelijk ik van denzelven over het algemeen nog geen berigt zedert zijn huwelijk heb ontvangen. Het een en ander verpligt mij, U hierover in het bijzonder te onderhouden en U, in gevalle gij op dit tijdstip nog niet in verlegenheid mogt wezen, voor te stellen, mij het bankbriefje terug te zenden. Behoeft gij het echter op het oogenblik, dan wees zoo goed, er zonder bedenking over te beschikken. Met mij moet het dan gaan, zoo als het kan.

Ik heb hoop, in den aanvang der volgende week te vertrekken. De heer Warnars belooft van de tweeënhalf nog resterende vellen het eerste morgenochtend, het tweede Zaturdag, het laatste halve welligt tusschen beide nog te leveren.

23 Juny. — — —

Gij wilt mij spoedig per post antwoorden.

Gij zult mij genoegen doen, met nog Spittler's Handbuch der Staatengeschichte, neueste Auflage von Sartorius [2], zoo spoedig mogelijk door Jülicher voor mij te ontbieden.

Mijn vertrek zal, geloof ik, wel niet vóór Dingsdag of Woensdag plaats hebben. Van den besten vader de innig liefhebbende zoon.

409. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 24 Juni 1825.

Mijn geliefde Zoon. Zo op het oogenblik ontfang ik Uwen brief door Biekart op straat en had daarover eenige oogenblikken ongerustheid; dus ik denselven ook op straat las. Ik haast mij, om Uw met omlopende post het bankbriefje hierin terug te zenden, want zo bekrompen kunt gij Uwe reis na Gent niet aanvaarden. — — —

Bij Uwe terugkomst vind gij waarschijnlijk Schimmelpenninck weeder in Leyden en dan wensch en hoop ik, dat gij met denselven eenige gunstige finantielle arrangementen zult kunnen treffen!

410. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 25 Juni 1825 [3].

Beste Ouders. — — —

Het is mij niet onbekend, dat de bestelde boeken, vooral de leer der oorkonden, eene subsidiaire historische kundigheid betreffen, niet de diplomatie of historie der verbonden. Maar ik kan evenwel deze boeken niet ontberen, dewijl de critische kennis van oorkonden eene der bronnen blijft eener goede uiteenzetting van de staatkundige geschiedenis of van die der verbonden.

Gister at ik bij neef Poppelbaum in deszelfs huis erwten en boonen met oom Frans, tante Mietje en nicht Kaatje Valter, van Haarlem overgekomen, in zekeren opzigte een afscheidsmaal. Of ik er nog toe zal komen, neef Frans van hier te schrijven, weet ik niet. Oom Frans schrijft hem niet, hebbende hem een jaar geleden het laatst eenen brief gezonden. — — —

[1] Vgl. no. 393, blz. 430.

[2] *L. T. von Spittler*, Entwurf der Geschichte der europäischen Staaten. Neue Auflage, mit einer Fortsetzung bis auf die neuesten Zeiten von *Sartorius*, 2 Thle, Berlijn 1807.

[3] Beantwoord 27 Juni (no. 411).

411. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 26 Juni 1825 [1].

Mijn geliefde Zoon. — — —

In den Haag komende, zult gij denkelijk zonder mijne aanleiding willen doen, hetgeen ik Uw thans wilde recommendeeren, om dog vooral de heeren Collot d'Escury en bijsonder ook den graaf Van der Duyn te gaan complimenteeren. Aan den laatsten is ook mijn bijsonder geleegen, als zijnde bij denselven zo wel in persoon, als ook schriftelijk zo zeer wel en vriendelijk ontfangen en behandelt. Hij mogt nog eens op d'eene of andere wijze voor ons kunnen werkzaam zijn, maar ook zonder eigenbelang gedenk ik zijner met genoegen; mogt hij zich dus mijner herinneren of na mijn vragen, verseker hem dan dog met hartelijkheid van mijn dankbaar aandenken, ook ten Uwen opzichte, en hoe ik zijne betoonde welwillenheid en vriendelijkheid tegens mijn altoos bleef herdenken. — — —

Ik wensch, dat gij bij de aanstaande ontmoeting in Van Ewijck wat meer hartelijkheid en opregte belangstelling voor Uw moogt vinden en bevestigen, waartoe gij van Uwe zijde, het gepasseerde vergeetend, zeeker na bevinden en omstandigheeden dan ook gaarn het Uwe zo veel mogelijk zult willen toebrengen, ten einde de minder gunstige indrukselen, in hem uyt Utrecht verwekt, te doen verflaauwen en vernietigen. Ik zou denken, dat door prof. Hamaker, Van Lennep, Van Assen en andere en door derselver betoond belang in Uw bij hem den weg voor Uw wel zal gebaant zijn.

Den Koning vind gij alsdan waarschijnlijk teffens ook in den Haag en dan wensch ik Uw bijsonder ook bij Zijne Majesteit een gunstigen ontfangst. Vind gij evenwel den Koning in den Haag niet en moet dus naderhand na het Loo, misschien geleid ik Uw alsdan, om Zijne Majesteit ook mijnen dank voor Uw te brengen en bij die gelegenheid mijn eige persoon te vertoonen en aan te beveelen. — — —

412. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Amsterdam, 27 Juni 1825 [2].

Beste Ouders. — — —

Ik heb hier afgedaan en denk dan ook morgenavond te 8 ure te vertrekken. Of ik nog naar Amsterdam wederkeer, komt mij onwaarschijnlijk voor. Welligt kome ik over Utrecht tot U terug. Mogt gij mij in Gent willen schrijven, dan verzoek ik U in het oog te houden, dat ik daar niet langer dan zes of zeven dagen denk te vertoeven; vervolgens den brief te adresseren bij den Weledelen Hooggeleerden heer Mahne, hoogleeraar aan de Hoogeschool, en denselven te frankeren. Ik geef U vandaar in allen gevalle berigt. Terugkeerende, rijde ik op den Haag en ga zoo naar Leyden, zonder eerst in den Haag te vertoeven, waar ik dan naderhand mij heen begeef, terwijl ik aldaar niet alleen den heer Van Ewijck, maar ook den heer De Clercq, De Jonge etc. en, zoo mij tijd overbleef, ook nog eenen mijner oude vrienden, den heer De Fremery, schout te 's Gravezande, denk te gaan zien.

Te Leyden ben ik bij Kaathoven. — — —

1 Ontvangen 28 Juni.
2 Beantwoord 9 Juli (no. 414).

413. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Gent, 2-5 Juli 1825 [1].

Beste Ouders. Dingsdagavond te 8 ure van Amsterdam vertrokken, ben ik hier den volgenden avond, over Haarlem, den Haag, Delft, Rotterdam, het Hollandsche diep bij de Moerdijk, Willemstad, Breda, Antwerpen, te 10 ure behouden aangekomen. Alles gaat tot nog toe naar wensch en ik begin mij met kennis te verheugen, hierheen geroepen te zijn. De ontvangst was en is ten hoogste vriendschappelijk. De heeren Mahne (oude letteren), Schrant (nederduitsche letteren) en Kesteloot (medicijnen) inzonderheid behandelden mij dadelijk den eersten dag met de meest gewenschte vriendelijkheid en openhartigheid. Geen minderen dienst doet mij de heer Schoutheer, secretaris van de stad, aan wien prof. Van Lennep mij eenen brief had medegegeven. Toen ik hem denzelven had gezonden, kwam hij dadelijk bij mij, verzocht mij den volgenden ochtend vroeg bij hem te ontbijten, waarna hij mij aan de heeren Curatoren, den graaf Van Lens, Gouverneur der provincie Oost-Vlaanderen, den burgemeester van Gent Pierse en den baron Van Hulthem zou voorstellen. Dit geschiedde gistermorgen. Na den heer Pierse kwamen wij bij den heer Van Hulthem, die mij dadelijk voor zijne rekening nam, mij in den botanischen tuin, de tentoonstelling van bloemen, de bibliotheek bragt, mij in de societeit introduceerde en daarna aan den Gouverneur presenteerde, die mij heden morgen den eed zal afnemen.

3 July. Ik deed gister den eed in handen van den Gouverneur, die wenschte, dat ik nog vóór de vacantie mijne oratie moge doen, zeggende, dat dit naar zijne meening het oogmerk van het ministerie en daarenboven in mijn belang was, terwijl het ingaan van het tractement daarmede eenen aanvang nam. Dit laatste is een moeyelijk punt, voor mij van geen gering belang, maar waaromtrent bij niemand eene zekere wetenschap gevonden wordt. De een zegt, het tractement loopt van den dag der oratie, de ander van den dag van den eed, een derde van den dag der opening van de lessen, een vierde met het vierde deel jaar, volgende op dat, waarin men het eerst collegie heeft gegeven. Ik zal daarover met Van Ewijck spreken. Intusschen heeft de Gouverneur, met de vriendelijkste zorge, aan den secretaris van Curatoren gister in mijn bijzijn ordre gegeven, het officiele document van den gedanen eed, door den Gouverneur, door mij en den secretaris onderteekend, op dienzelfden dag naar het ministerie op te zenden, zoo men misschien mijn tractement wilde doen beginnen; waaraan echter hartelijk moet worden getwijfeld.

5 ⟨July⟩. Ik dacht dezen brief vroeger te voltooyen, maar ben alle dagen van den vroegen morgen tot de laten avond uitgeweest. Alle bijzonderheden bewaar ik tot het mondelijk onderhoud en zeg U slechts, dat ik een kwartier heb gehuurd en het nog altoos niet geheel zeker is, of ik mijne oratie voor dan na de vacantie, d.i. vóór half Augustus of in de eerste dagen van October zal doen. Ik zal Van Ewijck vragen en, zoo het doen der redevoering vóór het einde van het academiejaar ten gevolge mogt hebben het beginnen van mijn tractement met het derde vierdedeel jaar, te weten: July, Augustus, September, zal ik daartoe, zoo mogelijk, besluiten, hoezeer ongaarne. Eene inwijdingsredevoering moet

[1] Beantwoord 9 Juli naar Leiden (no. 414).

met gemak worden opgesteld, er hangt te veel van af en ik sta aan het hoofd van een nieuw vak, hetwelk men wacht, dat door de eerste openlijke handeling des professors eenig licht zal ontvangen. In het kort, de finantien daargelaten, ware het oneindig beter, tot October te wachten.

Ik dacht Woensdagmorgen te vertrekken, maar ik kan het niet zoo ver brengen, het zal Donderdag worden. Men reist van hier des morgens te 4 ure en komt in den loop van den daarop volgenden nacht in den Haag aan, waar ik, tegen mijn vorig plan, den heer Van Ewijck welligt dadelijk des morgens ga spreken. Voor het overige gaat hier alles uitnemend; er is niet aan te twijfelen, dat ik mij in dit land ten uiterste wel zal bevinden. — — —

414. F. W. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 9 Juli 1825.

Mijn geliefde Zoon. Uw brief, gistern uyt Gent ontfangen, heeft ons aangenaame geruststelling bezorgt en wij wenschen nu hartelijk, dat Uwe uytzichten en verwagtingen aldaar zich gunstig mogen realiseeren. Thans hoopen wij Uw in Leyden en in eenen aangenaamen kring van zo meenige Uwer hartelijke en opregte vrienden, waarvan gij ons nu ook wel spoedig zult berigten. — — —

Zeer verlangend ben ik na het berigt van Van Ewijck, wanneer Uw tractement begint en dus wanneer gij Uwe oratie zult moeten doen. Van de laatste hangt zeeker veel voor Uw af (het is een der eerste en diepste indrukselen door Uw zelven gemaakt) en ik wensch Uw dus hartelijk tijd genoeg, om daarover rijpelijk te denken en met alle mogelijke zorgvuldigheid daaraan te kunnen polijsten, waarbij wij dog evenwel ook moeten wenschen, dat zich daarmeede een vierendeel jaar tractement mogt laten vereenigen.

Over het een en ander zullen wij ons nu, hoop ik, spoedig mondeling kunnen onderhouden, want Uw volgende brief zal wel ten naasten bij bepaalen, wanneer wij Uw bij ons te wagten hebben. De tijd, wanneer gij Uwe oratie diend te doen, zal op Uwe reis herwaards ook wel invloed hebben. Voor het ovrige geloof ik, dat gij Uw thans onder Uwe vrienden in Leyden zeer wel zult bevinden, vooral indien gij ook Schimmelpenninck aldaar hebt gevonden. — — —

Hier zijn thans drie brieven voor Uw uyt Giessen. — — —

Bij nadere overweeging moet ik bekennen: indien gij in vier weeken Uwe oratie behoorlijk kond afwerken, zodat deselve aan Uwen eigen wensch mogelijkst voldeet en daarbij van goede uytwerking in Gent was, dan mogt ik wel wenschen, dat gij dien taak aldaar nog voor half Augustus had afgedaan. Ik zou dan veronderstellen, dat zulks op de frequentie Uwer collegien nog wel invloed kon hebben. En in geval gij daartoe mogt kunnen en moeten en durven besluyten, hetgeen gij zekerlijk zorgvuldigst moet overweegen en Uw zelven wel beproeven, dan is de vraag, of het in dat geval niet beeter was en minder tijdversuym en kosten zou zijn, indien gij dan — zulks mogelijk zijnde — zo lang in Leyden bleef, tot gij dat werk en die geheele plegtigheid agter Uw had, om alsdan tot ons over te koomen? Dit is eene vraag van gewigt, die gij na de omstandigheeden moet en alléén kunt beslissen. Ik meende Uw evenwel deese gedagte, die nu eerst oogenbliklijk in mijn is opgekoomen (Moeder en Herman hebben buyten mijn en ieder voor zich deselve gedagte gehad, Claartje alléén wenscht Uw à tout prix slechts bij ons) niet te moeten onthouden, hoewel ik

veronderstel, dat gij, Van Ewijck gesprooken hebbende, over die zaak reeds een vast besluyt zult genoomen hebben. Het geschiede, zo als het ten Uwen besten en genoegen kan verstrekken! — — —

Ik denk, dat gij het fundament tot Uwe oratie reeds lang hebt gelegt en ook de bouwstoffen in voorraad, zodat gij dus in veertien daagen of drie weeken het uyterlijk gebouw met het binnenwerk wel zult kunnen voltooyen. Moet het dus zijn, dan wensch ik Uw nogmaals eene geruste opgewektheid, ieder dag eenige stille ongestoorde uuren en een gunstigen uytkomst! Vaarwel!

415. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Leiden, ⟨10⟩ Juli 1825 [1].

Beste Ouders. Ik ontving Uwen brief van den 9 ll. zoo even, terwijl ik mij nederzette, U te berigten, dat ik verleden Vrijdag avond hier behouden ben aangekomen en gister in den Haag bij Van Ewijck was, waarvan tot resultaat is geweest, dat mijne oratie eerst met October wordt gedaan. De administrateur zeide mij, dat volgens het laatste koninklijk reglement, hetwelk hij mij voorlas, het tractement eerst begon te loopen met den dag der inwijdingsredevoering. Daar ik nu in allen gevalle groote veertien dagen of drie weken zou moeten nemen, om die oratie te schrijven, zoo zoude het verschil van tijd niet wel meer dan zeven of agt weken bedragen. Een verschil, het is waar, voor mij niet onbelangrijk, maar hetgeen ik evenwel moet besluiten over het hoofd te zien, daar ik nog niet eens eene stoffe heb gevonden. Het is van belang, dat dit stuk in rust en met gemak worde opgesteld. Ik hoop, dat gij dit voornemen zult goedkeuren, waarvolgens ik meen, in het begin der aanstaande week tot U weder te keeren.

Het verwondert mij, U in mijnen laatsten den ontvangst van Uwe letteren van den 27 Juny niet gemeld te hebben. Ik heb eene dubbelde fout begaan. Ik dacht U den ontvangst van dien brief te berigten en tevens te schrijven, dat ik bij mijnen laatsten van Amsterdam vergeten had, U voor te stellen, dat ik, vrezende bij eenig langer verblijf te Gent met mijne kas niet rond te schieten, de coupons niet te mogen zenden; gelijk ik niettemin zou gedaan hebben, in het geval van dadelijke behoefte van Uwe zijde. Schimmelpenninck, die zich te Poelgeest bevindt, is mij terstond komen zien en heeft mij gevraagd, of ik niet over mijnen minister van finantien te beschikken had. Hij komt heden avond weder in de stad tot mij en dan hoop ik dit te regelen. Intusschen vertrek ik in den loop dezer week, buiten en behalve op eenen dag naar Haarlem, zoo ik denk, met Kaathoven nog eens weder naar den Haag en wensch dan de heeren Van der Duin en d'Escury, op Uw verlangen, te gaan zien. — — —

Het laatste vel der Bedenkingen heb ik nog op den laatsten dag voor mijn vertrek gecorrigeerd en het was dus onmogelijk, U dat stuk toe te zenden. Intusschen heb ik daarvan, volgens mijn verzoek, door den heer De Vos hier eenige exemplaren [2] ontvangen, om ze aan Schimmelpenninck, Hamaker, Kaathoven en Uylenbroek ter hand te stellen. De overige blijven berusten bij den heer De Vos, tot ik denzelven, dien ik nog te Haarlem zal zien, vraag, het pak naar Zwolle te expedieren. — — —

[1] Op deze brief staat aangetekend door F. W.: beantwoord 22 deser mondeling.

[2] De titel luidt: *J. R. Thorbecke*, Bedenkingen aangaande het regt en den staat. Naar aanleiding van J. Kinker's Brieven over het Natuurregt, Amsterdam 1825.

416. H. SOLGER-VON DER GROEBEN AAN J. R. THORBECKE.

Teplitz, 12 Juli 1825.

Ja, ja, das habe ich wirklich gekonnt, mein angefangenen Brief so lange liegen lassen — aber nun kein Wort mehr davon, Sie sollen mit mir fortleben, statt Sie durch zu späte und unfruchtbare Reue zu ermüden. — — —

Und wohl war dafür gesorgt, dasz nicht Uebermuth und Leichtsinn im Herzen Wurzel schlügen: während ich hier an Fels und Quell träumte, erkrankte und starb in Berlin Krause [1] und so ist diese sicherste sichtbare Stütze meines Lebens diseit auch dahin und ich musz nun ganz lernen alleinstehn in der praktischen Bedeutung des Worts. Was er mir in Hinsicht der Kinder auch war, ist nicht zu sagen; so viel es ging, übte er ihnen die Pflichten eines Vaters aus und selbst kinderlos liebte er sie doppelt für sich und Solger. — — —

Nun, ich danke Gott, der mir und den Kindern diesen seltenen Freund so lange liesz. — — —

417. W. A. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE AAN J. R. THORBECKE.

Poll, 16 Augustus 1825.

Beste Vriend. Ik vondt mij reeds onaangenaam te leur gesteld, toen ik te vergeefs trachtte, U nog eenige ogenblikken voor U vertrek uit Leyden te zien, doch vindt mij dit thans dubbeld, terwijl ik reeds voor veertien dagen op den Poll ben teruggekeerd, zonder U te zien opdagen. Heeft de loop Uwer besigheden hierin verhindering aangebragt of moest ik alvorens een overlang door U bekend welkom herhalen? Wat de rede ook moge zijn, zend' ik deze blindelings naar Zwoll, om U voornamentlijk te zeggen, dat wij den eersten September voor vier weken naar Kleef denken te gaan en ik dus voor dien tijd zeer verlang te weten, wanneer en hoe wij elkander kunnen aantreffen. Doch in alle geval hoop ik, dat zulks voor U vertrek naar Gent moge geschieden en de herinnering aan de twee op den Poll doorgebragte dagen U eene aanmoediging zal wesen, deselve staande d'aanwezentheid mijner vrouw te komen herhalen. Het huis zult gij reeds moeyelijk erkennen [2], vooral bijaldien gij gedurende eene regenbui komt, want dan doet het mij leed, de schoone kaskade, die van de trappen stroomt, niet duurzaam naar buiten te kunnen verplaatsen. Aangaande mijne verdere *ländliche* besigheden begin ik thans op streek te komen en zie hoe langer hoe meer, dat de eenige zwarigheden in de veranderingen bestaan, terwijl een kind d'oude slendriaan [3] wel kan voortzetten. Gelukkiger weise voor mij, dat mijne beste vrouw zich hier buiten zoo geheel en al t'huis bevindt en dadelijk hare besigheden als eene oude zorg [4] aanvaard heeft.

Wat dunkt U over de aanstelling van den heer De Bus [5], de braafheid zelve door d'intrigue te laten vervangen. Want die heer Commissaris is een dier parvenu's, welke zich door lage kruiperijen en 't blinde voorkomen van 's vorsten wil tot eene onbegrijpelijke hoogte kunnen verheffen. Wie had buitendien ooit

1 L. Krause.
2 Herkennen.
3 Sleur.
4 Huishoudster.
5 L. P. J. burggraaf du Bus de Gisignies, sinds 1823 gouverneur van Zuid-Brabant, was 10 Aug. 1825 benoemd tot commissaris-generaal des Konings over Nederlands-Indië, met het doel daar te bezuinigen en een onderzoek in te stellen naar het beleid van Van der Capellen.

kunnen raden, dat een Brabander, die aangaande de kolonien van toeten nog blazen weet, er de hoofdrol zoude gaan speelen, terwijl er zelfs tot dus verre slechts een zeer enkele Brabande⟨r⟩ de rol van minister had gespeeld.

Wanneer de tijding van Ibrahim's gevangenschap [1] zich niet bevestigd, dan vrees ik voor de Grieken, want mijn broeder [2] schrijft mij deser dagen uit Smirna, dat hunne zaken deerlijk achteruit gaan, zedert de pacha de loode kogels tegen gouden had geruild.

Vaarwel, beste Vriend, denk aan mij in Uwe schikkingen, omdat ik mij van ganscher harte noeme U vriend.

418. W. A. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE AAN J. R. THORBECKE.

Poll, 22 Augustus 1825.

Beste Vriend. Kort voor de ontfangst Uwer laatste hartelijke letteren hadden mijne schoonmoeder, vrouw en ik ons juist ongelukkiger weise voor het laatst dezer week op Eerde aangekondigd, weshalve ik U met wezentlijk leedwezen moet verzoeken, Uwe korte visite, zoo mogelijk, tusschen Maandag en Donderdag van de volgende week te stellen, als de eenige dagen, welke de gedane schikkingen nog vrij overlaten. Stemmen Uwe menigvuldige inleidingsbesigheden hierin echter niet toe, dan moet ik noodzakelijk trachten, al ware het dan ook slechts voor eene dag heen en weder, een bezoek bij U in Zwoll te komen afleggen, want het gaat mij wat na aan het hart, U zonder vaarwel naar Braband te zien vertrekken.

Dezen winter, nadien Uwe werkzaamheden weder eenen meer geregelden loop zullen herkregen hebben, vertrouwe ik wat langer bij U te komen toeven.

Mijne vrouw nood U het verschil in een glas Rhijnse wijn te komen verdrinken, terwijl ik mij voortdurend blijve noemen U vriend.

419. G. L. DISSEN AAN J. R. THORBECKE.

⟨Göttingen,⟩ 28 Augustus 1825 [3].

Hochgeehrtester Herr und Freund. Sie denken natürlich, dasz ich wohl nicht mehr meines lieben Freundes mich erinnere, der hier auf meiner Stube so freundlich bei mir sasz, mit dem ich manches Stündchen verplauderte, von dem ich so manches schöne Wort hörte, manche begeisterende Anregung empfing. Allerdings ist es schon lange her, dasz ich Ihren lieben Brief erhielt, und ich hätte schon längst Ihnen dafür danken sollen, auch hatte ich das immer vor und habe unzähligemahl daran gedacht und hab' es eigentlich immer nur durch Zufall aufgeschoben. Aber nichtsdestoweniger war ich Ihnen im Geiste

[1] Dit bericht stond ook in de Utrechtsche Courant van 12 Aug. 1815, als afkomstig uit Trieste, d.d. 27 Juli. Het rechte van deze mededeling is door de tegenstrijdigheid der berichten niet bekend geworden, waarschijnlijk is het niet.

[2] W. A. Schimmelpenninck van der Oye had drie broers over wie weinig te vinden is. De oudste, A. C. J., was bezig zijn huwelijk in Stockholm voor te bereiden, de tweede, F. J. J. C., is luitenant ter zee geweest en de derde, H. J., o.a. 1ste luitenant bij de grenadiers en jagers. De tweede komt het meest in aanmerking als de onderhavige correspondent: hetzij als begeleider van onze nieuwe gezant in Constantinopel, Van Zuilen van Nijeveld, hetzij aan boord van een der Nederlandse oorlogsschepen, die 29 Aug. gesignaleerd worden in Smyrna (Vgl. de Utrechtse courant dd. 16 Sept. en 14 Oct.).

[3] Ontvangen 11 October in Gent.

nahe und habe Sie oft diesen Sommer in meinen Garten zurück gewünscht. Denn indem ich seit längerer Zeit mich nur begnügt hatte mit meinen alten Bekannten, habe ich in Ihnen einen neuen gefunden, der mir theurer ist als viele der alten, dessen Geist und Gemüct ich gleich hochachte und von dem ich unendlich viel hätte lernen können bei längerem Aufenthalte. Gewisz recht mit Betrübnisz habe ich Sie scheiden sehen, und hoffe noch immer, dasz Sie einmahl wieder kommen. — — —.

Meine Gesundheit geht ganz leidlich, so dasz ich allerlei vorbereiten kann, drausz bekannt zu werden. Nun wünschte ich aber vor allem zu hören, wie es Ihnen geht, und gebe . . . .[1] diese Zeilen dem Student Cuntz mit, welcher durch Zwole kommt und Sie aufsuchen soll um schriftlich oder mündlich von Ihnen einige Worte zu erpressen. Dasz Sie noch nicht angestellt sind, sehe ich leider aus Ihrem Briefe, wollen Sie denn aber nicht bald sich einen Platz suchen, z.B. in Lüttich, wo eben Wegemann gestorben? Einem Mann, wie Ihnen, kann es doch wirklich nicht lange fehlen. — — —

420. W. L. MAHNE AAN J. R. THORBECKE.

Aan boord, 30 Augustus 1825.

Waarde Collega. Beide Uwe brieven heb ik ontvangen. Mijn zoon heeft het verzochte, dat in de bibliotheek niet was, terstond besteld en ik hoop dus, dat het ter zijner tijd ons zal geworden. Vrijdag den 2 September ben ik te Amsterdam. Tegenwinden hebben ons belet spoediger te reizen. Gistern avond ben ik bij mijnen vader op zijn buiten, drie uur van Amsterdam, gearriveerd en blijf daar tot Donderdag. Indien U nu met den eerstvarenden beurtman Uwe boeken wilt afzenden, dan is het goed. Maar dewijl ik niet weet, waar ik in Amsterdam het touw zal aan de wal doen vastmaken, zoo verzoek ik U, den Zwolschen schipper te zeggen, dat hij bij zijne komst te Amsterdam vraagt aan den heer Wijthoff op de Oudezijds Agterburgwal bij de Monnikenstraat, waar mijn schip legt; dan kan alles van boord regelregt naar boord bezorgd worden. En om zeker te zijn omtrent U doen ten dezen, zoo verzoek ik U, mij onder bovengemeld adres het vertrek van Uwe goederen te melden, als ook den naam van den schipper, dan zal ik mij dagelijks naar zijne komst bij den commissaris van 't veer informeren.

Toen ik heden veertien dagen Gend verliet, waren onze collega's wel, maar alles ging uit elkaar. De heer Van Rotterdam ging naar Mastricht, Luik enz., de heeren Raoul, Garnier, Haus en Van Coetsem naar Doornik, de heer De Rijckere als bruidegom naar Brussel, de ovrigen bleven nog te huis.

Kort na Uw vertrek kwam er van 't Collegie van Curatoren een groote brief aan U in mijne handen, die wel 3 guldens briefport zou gekost hebben. Ik vroeg dus, wat dezelve behelsde en of er haast bij was. Hierop kreeg ik tot antwoord, dat er Uwe acte van de gedaane afligging van den professoralen eed in was en dat daarvoor fr. 34 moesten betaald worden. Daarop verzocht ik den brief te openen en mij het papier na betaling dier franken te geven. Dit geschiedde. Niet nodig oordelende, U nutteloos zoo veel briefport te doen betalen, heb ik het terug gehouden en hoop het U bij Uwe komst te overhandigen, dewijl het niets van belang behelst. — — —

[1] Onleesbaar.

421. J. DE VOS WZN. AAN J. R. THORBECKE.

Amsterdam, 3 September 1825.

Geachte Vriend. Dezer dagen is de heer Kinker, bij gelegenheid der jaarlijksche algemeene vergadering van het Instituut in de stad geweest en heb ik een paar malen met hem gegeten. Ik merkte, dat hij niet alleen Uwe Bedenkingen gelezen had, maar ook van voornemen was, daar iets over in het licht te geven. Uwe Bedenkingen hadden hem veel genoegen gegeven; hij had daarin een man van kennis en oordeel herkend, op enkele plaatsen (ik meen vooral p. 35-41) nieuwe inzichten gevonden, doch het deed hem leed, gelijk hij zeide, dat meer de resultaten, dan wel de principes waren aangevallen, en dit was het vooral, waartegen hij iets wilde zeggen. Het kwam mij voor, dat hij den schrijver der Bedenkingen gaarne wenschte te kennen; ik heb hem echter, gelijk gij begrijpen kunt, hierin niet voldaan. Alleen heb ik hem op zijn vraag, of het een man was, die het met de goede zaak wel meende en een vrij en onafhankelijk oordeel bezat, gerust gesteld, geen zwarigheid vindende, daar hij onze betrekkingen volstrekt niet kent of kan weten, er voor uit te komen, dat ik wist, wie de schrijver was.

Ik dacht U dit te moeten melden, daar het U niet onverschillig kan zijn te weten, hoe de man, tegen wien gij iets in 't licht hebt gegeven, over dit geschrift denkt. Wat mij betreft, ik heb het met inspanning gelezen, doch de zaak zoo geheel buiten het gebied mijner kennis en studie liggende en bovendien weinig bekend met den redeneertrant der hoogere filosofie, moet ik U openhartig bekennen, er dat nut niet van getrokken te hebben, 't geen ik mij had voorgesteld. Dit ligt echter geheel aan mij.

Onze werkzaamheden te Haarlem [1] zijn naar genoegen afgeloopen en hebben wij daarop de goedkeuring Zijner Majesteit mogen ontvangen. De vriend De Bast van Gent is, niettegenstaand zijne belofte aan U (sedert schriftelijk aan mij herhaald) niet te Haarlem geweest, dat mij om meer dan eene reden leed heeft gedaan.

Wat U betreft, gij zult al spoedig beginnen te denken aan Uw toekomstige standplaats en Uw otium te Zwolle zal eerder drukke bezigheid zijn geweest tot het prepareren Uwer collegies en opstellen der oratie. Wij verwachten, dat gij Uw reis over Amsterdam zult doen en dit ons Uw bijzijn zal bezorgen.

Ingesloten het lot in de Haarlemsche loterij, 't geen ik voor U, op Uw verzoek gekocht heb.

Met Gerrits praktijk gaat het nog niet bijzonder druk, echter heeft hij thans twee patienten voor zich te behandelen op recommandatie eener vroegere, die bijzonder met hem te vrede geweest is. Daarenboven heeft hij eenige malen voor een ander patienten waargenomen en ook daarbij zoowel aan den medicus, als aan desselfs clienten veel genoegen gegeven. Daar zij, die beloofd hadden hem te zullen voorthelpen, hierin tot dusverre vrij traag blijven, heb ik door een mijner goede vrienden de kennis tusschen hem en een oud medicus, die veel practijk heeft, trachten aan te knopen. Zooals gij hem kent, vond hij die poging

[1] Deze hielden verband met de „Algemene tentoonstelling van voorwerpen van nationale nijverheid" gedurende de maand Juli van 1825, waarvan het programma der feestelijkheden en nevenexposities vermeld staat o.a. in de Utrechtsche Courant van 1 Juli 1825. Er was nl. ook nog een tentoonstelling van schilderijen en beeldhouwwerken en een, kortere, van tuinbouwproducten.

bespottelijk en zou ze zeker zonder vrucht zijn. Ik beproefde ze echter en het antwoord was, dat die medicus bijzonder gaarne kennis met hem zou maken, daar hij in der tijd zijne dissertatie [1] met veel genoegen gelezen had, dat hij naar een jong mensch van kunde verlangde etc. etc. — — —

422. W. A. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE AAN J. R. THORBECKE.

Poll, 8 September 1825.

Beste Vriend. Gelukkiger weize is mijne vrouw zoo goed van hare ongesteldheid genesen, dat wij binnen weinige uren de reis naar Kleef kunnen aannemen. Mijn opent'houd aldaar deed mij berekenen, dat gij U den 20 met een kleine omweg herwaarts naar Gent zoudt kunnen begeven, weshalve ik mogelijk niet vertrouwe, edoch de mogelijkheid inzie, U aldaar nog de kennis mijner moeder te laten maken.

Het nevensgaande werkje van den treffelijken Tieck kan ik niet zonder wesentlijken dank terugzenden. Ik vondt daarin Uwe eige strekking, niet voor eene bepaalde opinie, maar voor de zaak zelve te spreken, zoo heerlijk doorgevoerd, terug en wel gelijktijdig met zulk een humor gepaard, dat het mij thans dubbeld leed is, hetzelve niet gezamentlijk met U genoten te hebben. Tieck's werken moeten vooral niet op het lijstje vergeten worden, wanneer d'anderen het gelezene waard zijn.

Ik verlaat U reeds om een laatste oog op alles te gaan werpen [a], want de slechte keer der grievende procedure Van Rhemen [2] en een bankrot [3], dat mij noodzaakte, nieuwe goederen tot schadevergoeding te kopen, hebben mij deser dagen veelal van huis verwijderd.

Als van ouds en voor altijd U ware vriend.

423. J. B. WILBRAND AAN J. R. THORBECKE.

Giessen, 14 September 1825.[4]

— — —

Ihrer Schrift über das Naturrecht und den Staat [5] sehe ich mit Vergnügen entgegen. Wenn ich auch nicht holländisch sprechen kann, so verstehe ich es doch, mit Ausnahme des einen oder andern Wortes, und lese es auch nothdürftig. — — —

424. J. R. THORBECKE AAN ZIJN OUDERS.

Gent, 25 September 1825 [6].

Beste Ouders. Ik zie, dat ik verpligt ben, U voor het eerst met inkt te schrijven, die ik naauwlijks in staat ben, van het papier te onderscheiden. Het begin mij-

[a] Tekst: werken.

[1] *G. de Vos*, Dispositio medica inauguralis de natura vigore, majore in sano et aegroto Graeco Hippocratis tempore, quam in nostris hominibus, Leiden 1824.

[2] G. J. baron van Rhemen tot Soeren, een volle neef van de vader van W. A. Sch. v. d. O., had valsheid in geschrifte gepleegd. Deze zaak had in 1823 voor de civiele rechtbank te Arnhem gediend en werd in 1825 overgegeven aan een crimineel onderzoek. 29 Sept. zou de veroordeling volgen tot een zware en onterende straf, die niet kon worden voltrokken, doordat de veroordeelde zich hieraan door de vlucht had onttrokken.

[3] Ondanks naarstig zoeken is hiervoor geen enkel gegeven te voorschijn gekomen.

[4] Ontvangen en beantwoord 20 Sept.

[5] Zie blz. 451, noot 2.

[6] Beantwoord 3/6 Oct.

Men waarschouwd de Heeren Rijzigers, dat bij gebreke van de waarde hunner rijszakken, mantelzakken, koffers of vachen aan te geven, men in geval zij verloren gaan, slechts 25 gulden voor eenen rijszak of mantelzak, en 75 gulden voor een koffer of vache zal kunnen vergoeding reclameren.

Men staat niet in voor gebeurtenissen door geweld, noch diefstallen gewapenderhand gepleegd.

De Heeren Rijzigers worden ook gewaarschouwd dat zij, in gevolge de wet van rijspassen, moeten voorzien zijn, en dat in geval zij deze voorzorg verzuimd hebbende, aangehouden wierden, hunne vooruitbetaling zullen verliezen.

De bagage der Heeren Rijzigers zal aan het Bureau moeten worden gebragt een uur voor het vertrek bepaald, zullende anders bij gebreke daar van de bagage tot het volgende vertrek worden uitgesteld.

In de prijs der plaatsen is begrepen de vervoer van 15 Nederlandsche ponden voor elken Rijziger, de vervoering over de waters, en de rechten van inkomst en uitgang der steden in Holland.

Nota. De Rijzigers ingeschreven onder den N.° 1, enz., te Brussel en te Gent, zullen te Antwerpen, alwaar de twee Rijtuigen zig vereenigen, de voorkeus hebben voor de eerste plaatsen in de Koets naar Holland; bij gevolg, de Rijzigers onder de N.os 1, kiezen eerst, daar naar die onder de N.os 2, enz.

In geval er eene kist van het Rijtuig verbuert waare, zij blijft uitgezondert.

ONDERNEMING BUSSO en COMP.e,

VAN AMSTERDAM OP BRUSSEL, GENT EN TERUG.

De Bureaux van vertrek en aankomst zijn:

te BRUSSEL, hotel van Saxe-Tesschen, Magdalena-straat.
te GENT, hotel der Paarden-Posterij.
te ANTWERPEN, hotel van den Beêr.
te BREDA, hotel de Kroon.
te DORDT, in de Goude-Stoel.
te ROTTERDAM, hotel de Groot-Marechalk de Turenne.
te s'HAAGE, hotel van het Oude-Doel.
te AMSTERDAM, Boter-Markt, N.° 37.

VERTREK *van* Amsterdam *naar* Gent
op den 23 Septemb. 1825, *precis ten* 8 *uren.*

M. De Vos. heeft betaald de somme van 15-50
voor vooruitbetaling van 1 plaats (N.° 1.) welke 5 in
de 1 koets heeft genomen.

Wanneer men zich later als het hier boven bepaalde uur aan het Bureau begeeft, zal de vooruitbetaling verloren zijn.

Te Amsterdam den 21 1825

De Directeur,
A. Dumont Orgal

Nota. *Aan den Conducteur zal boven de bepaalde prijs der plaats betaald worden, 5 cents per post mijl, volgens post tarif, voor elke plaats.*

Cond. en Vastelly betaald f 1-50

ner reis was niet gelukkig. Daar woei zulk een hevige wind uit den Z. W., dat de schipper niet waagde, de ree te verlaten en wij van 's middags te 1 ure tot 's nagts te 3 uren voor anker bleven liggen. De zee was zoo hoog gaande, dat met dat al bijna alles op het schip ziek wierd. Eindelijk kreeg de wind iets meer van het Noorden en zoo, al laverende en langzaam vorderende, kwam ik te $^1/_2$ 6 ure te Amsterdam en kort voor 6 bij den heer De Vos aan, die den geheelen dag reeds in zorge en bekommering had doorgebragt. Ik had evenwel niet meer tijd, dan mij bij den maaltijd, die nog niet was afgelopen, eenigzins te herstellen, waarna ik te 8 ure met de diligence vertrok. Het weder was voortreffelijk: warm en helder, alleen gister morgen te 4 ure bij het oversteken der Maas een weinig regen. Vooraf deed het uitnemende weder van gister nademiddag, gedurende welke ik de fraaye streek van Antwerpen naar Gent doorreisde, die nog niet in het minst van den herfst aangetast, maar frisch was als in het begin des zomers, alle slaap van mij wijken. Te 10 ure reed ik de poort van Gent binnen en vond daarna mijne hospita, mij verwachtende.

Mijne kisten waren hier en ik maakte dezen morgen reeds eenen aanvang met de schikking, maar moet die verder staken, tot de nieuwe boekekas zal gereed zijn. Den heer Mahne en den heer Hauss bezogt ik reeds, maar weet nog niet den dag van mijne oratie, terwijl de Gouverneur uit de stad is. Omtrent de collegien verneem ik, dat men ook al hier langzamerhand van de vroegere naauwgezetheid is afgeweken en dat ik derhalve gevoeglijk tot half October wachten kan en, zoo ik de overigen niet vooruitloopen wil, moet. Dit is mij welkom.

Te Amsterdam is het mij natuurlijk niet wel mogelijk geweest, of oom Frans te gaan zien, of, hetgeen ik zoozeer gewenscht had, voor tabak voor U, lieve Vader, te zorgen. Te half 8 ure moest ik al weder op de botermarkt [1] wezen.

Ik dank U, beste Ouders, ten hartelijkste voor de liefde, die ik gedurende mijn verblijf ten Uwent heb genoten. Moeder in het bijzonder, Herman en Claartje ben ik de uitnemendste erkentelijkheid schuldig voor de ongelooflijke moeite en zorge, die, vooral Moeder, mijne uitrusting heeft gemaakt. Ik zal het hier waarschijnlijk wel hebben en hoop nu niets eerder en niets meer, dan dat ook voor U, beste Ouders, voor Herman en Claartje zich eene gunstige toekomst uit de nieuw besproken plans moge ontwikkelen. Ik verlang ten uiterste naar nadere bepalingen. Indien het doenlijk was, zoude ik U, beste Vader, naar Holland reizende, voorslaan, nog de der [2] mij hier te komen zien. Maar ik vrees, dat het saisoen alsdan te ver zal zijn gevorderd, en mogt U niet gaarne aan eene zitting van nagt en dag op de diligence, die anders in gemakkelijkheid alle eigen rijtuigen overtreft, anders ⟨dan⟩ bij zeer gunstig weder, blootstellen. Maar laat ik eerst vernemen, wanneer gij naar den Haag vertrekt. Ik hoop, dat gij mij spoedig zult antwoorden, en ben verpligt, dezen brief hier te sluiten, want ik kan waarlijk de letters, terwijl ik ze schrijf, niet zien. Dat is ware keukeninkt; de volgende zal beter wezen en mijn brief ordelijker. Tot mijn groot leedwezen heb ik nog vergeten, naar het veer gaande, Herman, zoo als ik mij had voorgenomen, te zeggen, dat ik Vader verzocht, den draagband, zoo die Vader van eenigen dienst kon wezen, te behouden. Ten dezen opzigte vrees ik nu, dat de kistjes bij den ontvangst dezes reeds zullen zijn afgezonden.

[1] Nu het Rembrandtplein.
[2] Onleesbaar.

Ik ben wel en gezond en alleen de zeereis maakte mij verdrietig, niet omdat ik niet gaarne op zee ben, maar om de onzekerheid van aankomen en de groote kans, van mijn plan verijdeld en het door den heer De Vos genoomen lootje [1] verloren te zien. Ik was alleen in het achteronder en dus geheel aan mijne eigen overdenkingen overgelaten. Ik groet U, mijne beste Ouders, met innige liefde en erkentelijkheid, ook Herman en Claartje, die ik ten eerste zal schrijven, ten hartelijkste. — — —

425. H. C. H. AAN J. R. THORBECKE.

Zwolle, 27 September 1825.

Hiernevens, lieve Broeder, het achtergebleven goed. De silhouëtte vindt gij in het paketje. — — —

Moeder heeft twee kleine halve doekjes bijgevoegd, om s' nagts om het hoofd te binden. — — —

Moeder raadt U, in Uw goed, waarin nog gene blaauwe tekens zijn, deze door de waschvrouw te laten innaaijen en de rode tekens, die oorspronkelijk van Rudolph van Osnabrück zijn, te laten veranderen. — — —

Lijst van al het goed, September 1825: 14 hemden, 6 hele overhemden, 9 kleine dito, 12 fijne halsdoeken, 5 mindere dito, 12 kragen, 3 dassen, 6 nagthalsdoeken, 3 borstrokken, 2 broeken, 6 grove handdoeken, 2 fijne dito, 3 nieuwe slaapmutsen, 3 oude dito, 2 halve doekjes, 11 zakdoeken, 15 paar kousen, 2 ogendoekjes, 1 zak, 6 servetten, 1 stukje batist catoen.

[1] Vgl. de bepalingen van het vervoerbiljet, waarvan de afbeelding hierbij gaat (zie blz. 457).

BIJLAGE I

KASBOEKJE 1820/1

Empfang

1820. Octob. 19		f 200
1821. Jan. 13		50 Rth. Courant
Febr. 6 das ubrige bis auf		f 250
11 April in Casse		36 Rth. – 2 gg. oder f 64 – 19 –
12 April empfangen		f 300 oder Ld'or 29 und 3 Rth. 9 gg. in Mund vid. Brief v. D. P. Thorb. v. 7 April
20 Juny empfangen		f 300 oder f 292 – 42 kr
3 October erhalten		206 Rth. Pr. cour.

Ausgabe

1820			Rth.	gg.
Oct.	19	Mittagsessen in Oldendorf		3
	20	Logis in Buckeburg	1–	1
		Rasiren		2
		Snaps dem Kutscher		1mg.
		Diner in Neudorf		9
		Fahrt v. Osnabr. nach Hannover 1 Ld'or		
	21	Pas visiren in Hannover		7
	22	Rasiren		2
		Dem Lohnbedienten		10
	23	Logis in Hannover	5	
		Dem Keller		6
	23	Verzehrung auf der Reise nach Gottingen		10
		Dem Kutscher nach Gott. 1 Ld.		
		Dem Kutscher nach Gott. Trinkgeld		16
		Verzehrung in Michaelskirche		22
	25	Logik bij Bouterwek 1 Ld.		
	26	Matrikel	2–	6
		Armenbuchse		4
		Dem Koch		4
	27	Papier und . . . [1]		21
		Leuchter		8
		Mittagsessen, angefangen d. 24 October	4–	
	30	Ein Klafter Holz	13–	12
		Speisekorb	1–	12
		2 Teller		6
		Kaffee-, Milch- u. Theekopf		12
		Schreibzeug		8
		Uebrige Auslage v. Dorsch bis 30 October [2]	13–	7
		Uberhaupt	17–14–	2
Nov.	2	1 Wasserkesselchen	1–	4
	5	Auslage fur Brod, Milch, Kaffée, Zucker etc. von 31 October—4 November	22–	6
	6	1 Deutsche Pfeife		12
	12	Auslage fur Lichter, Brod, Milch etc. v. 5—11 Nov.	1–	16

[1] Onleesbaar. [2] Vermoedelijk Dohrs.

1820			Rth.	gg.
Nov.	12	Kaffee in d. Blaub. Schenke		7
	13	Brief v. Osnabr.	3–	8
	14	Brief v. Hannover	2–	4
		Handschuh		18
	15	1 Lampe	1–	8
		Koffer zu Hause bringen		2
	16	Fracht des Koffers	4–	21
	19	Kaffé in Herb. Haus		4
		Brief v. Osnabr.		– 2
		wöch. Ausl. bis 8 Nov.	14–	7
		Zeit- und Literat. Zeit. auf 1/4 Jahr	1–	8
	26	woch. Ausl. v. 19—25	1–	6
		An die Aufwarterin		4
		Kaffé		4
		Concert		6
Dec.	2	Woch. Ausl. v. 26 Nov. —2 Dec.	2–	4
	7	Brief v. Zwoll		6
	10	Woch. Ausl. v. 3—9 Dec.	1–16–	2
	11	Gothes Wahlverw. aus d. Lesebibliothek. L. J. Paul		2
	14	Brief v. Zwoll		6
	16	Essen v. 22 Nov.—19 Dec.	4	
	17	Wöch. Ausl. v. 10 Dec. —16 dito	1–	8– 4
	20	Kummel		8
	21	Packet v. Zwoll	1–	2
	23	Brief v. Zwoll		7– 7
	24	Woch. Ausl. v. 17 Dec. — 23	2–	7– 6
		Bücher einbinden		5
		Garn		2
		Blaues Papier		3
	27	Kaffé auf u. das besehn d. Papiermühle		11
	28	Portraits u. Stamb. blätter		12
	29	Heerens Statist. Ld. 1		
		Wallenstein aus d. Lesebibliothek		2
		Haar schneiden		3
	31	Woch. Ausl. v. 24 Dec. —30	1–23–	4
		Aufwartegeld v. Michaeli bis Neujahr	2	

1821			Rth.	gg.
Jan.	4	An den Koch		4
		Schuputzer v. Michaeli —Neujahr	1–12	
	7	Woch. Ausl. v. 31 Dec. —6 Jan.	1–13–	2
	10	Wäscherin v. Michaeli —Neujahr	2–16	
		Buch aus d. Lesebibliothek		1
	13	An Brose für Dissertt.	1	
	14	Woch. Auslage von 7 Jan.—13	2–	9– 1
		Stubenmiette 1/4 Jahr Ld.	2	
		Dissertat. v Brose		3
		Buch aus d. Lesebibl.		1
	21	Woch. Auslage v. 14 Jan.—20	2–	1– 6
	22	Essen vom 21 Dec. 1820 —17 Jan. 821	4	
	28	Woch. Ausl. v. 21 Jan. —26	3–	5
	28	Brief v. Osnabr.		3– 8
	31	Buchbinder		1– 4
		Bucher aus d. Lesebibl.		4
Febr.	4	Woch Ausl. v. 28 Jan. —3 Febr.	2–	4– 8
		Kaffé in d. Papiermuhle		3
	11	Woch. Ausl. v. 4 Febr. —11 dito	1–16–	4
		Kaffé zu Maria Spring		8
	12	Tuch zu ein. Ueberrock	10–	3
	13	Stambuchblatter		10
	18	Woch. Ausl. v. 11 Febr. —17	1–22–	2
		Kaffé auf d. Pap. Muhle		4
	19	An d. Kleidermacher	3–	1– 4
	20	Paket v. Zwoll		11– 7
	21	Mittagsessen v. 18 Jan. —20 Febr.	4	
	22	An Wiederhold für Binden u. Stammbuch	1–	3– 8
		Bücher aus d. Lesebibl.		4
	25	Woch. Ausl. v. 18—24 Febr.	1–22	
		Pfannekuchen in Ellershausen		6
Mrz.	2	Zeitungen u. Liter. Zeit. auf 1/8 Jahr		16
	4	Woch. Ausl. mit 1 Fuder Holz	6–12	

1821			Rth.	gg.
Mrt.	6	An d. Schuster	5	
		1/4 Ries Papier	16	
	11	Woch. Ausl. v. 4—10 Marz	2–	4
	17	Woch. Ausl. v. 11 Marz —17	2–	7– 4
	17	Boeken v. Schimmelp.	13–	10
	25	Woch. Ausl. v. 18 Marz —24	1–	23
		Brief v. Kemper	9–	6
		Verzehrung in Rheinhausen	8	
		Essen im Ulrich	10	
		Kaffé in d. Masch. . . [1]	6	
		Mittagstisch v. 15 Febr. — 14 März	4	
		Bücher bey Dieter. [2]	5–	8
		„ „ Deuerlich	1	
	27	Essen in d. Stadt London	18	
	29	Brief v. Osnabr.		2
		Verzehrung in d. Leseclub	1–	1
		An die Köchin	4	
		Brief an Falck	9–	6
Apr.	1	Woch. Ausl. v. 25 Marz — 31 dito	1–	19– 4
		Brief v. Kemper	9–	6
	2	„ „ Zwoll	4–	11
		Essen in d. Stadt London	18	
	3	Paquet v. Zwoll	20–	4
	6	Brief v. Leyden	9	
		Federen	4	
		1/4 Riss Papier	16	
		Oblaten		6
		Rechnung bey V. d. Holk fur Bücher	7–	1
	8	Wöch. Ausl. von 1—7 April	1–	18
	8	Kaffe zu Maria Spring	4	
	12	Brief mit Geld von Osnabruck	16	
		Das Sehn v. d. Nosocomium u. Anatom. Theater	16	
		Das Sehn v. Museum	1	
	15	Woch. Ausl. v. 8 April — 14	3–	11– 3
		An die Armen	1	
		Essen auf d. Ulrich	9	

[1] Onleesbaar. [2] Dieterich.

1821			Rth.	gg.
Apr.	16	Brief aus Zwoll	11	
		Bucher aus d. Lesebibl.	3	
	17	Tobaksbeutel	8	
		2 Feuersteine		6
		An die Wäscherin von 1 Jan. — Ostern	2–	20
		Koffer	1–	4
	18	Schlafmutsen 12	5	
		An Wiederhold	17–	4
		Kaffé auf d. Stegemühle	4	
		Stambuchblätter	9	
		Schuhputzer von Neujahr bis Ostern	1–	12
		Rasiren		2
		Emballiren vom Koffer nach Zwoll	6	
		Kleidermacher	4	
		14 Tage Zeitungen lesen	6	
	20	An die Köchin von 15 März — 20 April	5–	8
		Koffer wegbringen	5	
		Koffer u. Korb bis Cassel	1–	6
		1 paar Schuhe	2–	2
		Abschreiben v. Matthei v. Aufsatz	2–	10
		Kiste	1	
		Pfeifenspitze	12	
		Stubenmiethe Ld. 2		
		Aufwartegeld	2	
		Tobak	6	
		Woch. Ausl. v. 15—20 April	4–	2

BIJLAGE II

JOURNAAL

1821		Rth.	gg.	Pf.
Apr. 21	Frühstük in Drausfeld			8
	Essen in Munden	1		
	Fuhr nach Cassel	1–	5	
	Verzehrung unterwegs			2

1821 den 24 April.

Zaturdag, den 21 April, verliet ik des morgens 5 uren met mijnen landsman Vermeer en den lieutenant Buttlar Gottingen en wandelde onder het schoonste weder over het dorp Ellerhausen, het vlek Drausfeld en de dorpen Scheden en Volkmarshausen naar Münden, waar ik met den lieutenant Buttlar om $10^1/_2$ uren aankwam. Voor de stad bewonderden wij de heerlijke uitzigten op de hooge bergen, het dal, waarin Munden ligt, en de vereeniging der rivieren Werra en Fulda, die zich bij de stad tot de Weser vereenigen.

In de stad scheen handel en veel nijverheid te heerschen. De vaartuigen op de Weser en het gewoel van de daarbij arbeidende menschen bieden, wanneer men op de hoogte van den berg voor Munden, vanwaar men de stad voor zich ziet liggen, ⟨is,⟩ een verrassend gezigt aan.

Wij aten in den Gouden Leeuw en reden te 3 uren over den hoogen Lutternberg naar Cassel.

In Cassel bewonderde ik den 23 April de Wilhelmshöhe en zijne watervallen en fonteinen, die ik alle, de hoogste van den zoogenaamden Wintercasten af, springen zag. Alles maakt eenen onbeschrijfelijken indruk, den grootsten ondervond ik echter van de cascade bij de Teufelsbrücke, van boven van de brug af gezien, van den Aquaeduct en voornamelijk van het springen der fontein, waaruit zich de straal 180 voeten hoog verheft. De heerlijke uitzigten, welke men daar geniet, zijn ontelbaar en de keus van het schoonste valt bijna onmogelijk. Reeds op de Wilhelmshöher allee ziet men in een onbeschrijflijk fraai verschiet de gansche Wilhelmshöhe en den Wintercasten boven het overige zich verheffen.

Eene heerlijke wandelplaats is de Au of Schlossgarten, waar ik getroffen werd door het gezigt der uitgestrekte oranjerien, waarin men meer dan 150 oranjeboomen aantreft, waaronder sommige eenige 100 jaren oud. Boomen en vrugten van dit soort vindt men hier van zeldzame grootte en meent, in deze rijen rondwandelende, in andere gewesten te zijn. Bij de oranjerie is het zoogenaamde

marmorbad, van binnen geheel van Carrarisch, Parisch en andere marmorsoorten gebouwd en met jaspis, granaat etc. ingelegd. Voortreffelijk zijn de standbeelden en half verheven beeldwerk van marmor door P S. Monnot, gedeeltelijk in Rome, gedeeltelijk in Cassel vervaardigd. Het gansche is door dien kunstenaar na 16 jaren arbeids in 1728 voltooid. Uitstekend zijn onder anderen de Faunus en de Apollo, den Marsyas vellende.

Op den Friedrichsplatz bewondert men het schoone standbeeld van den keurvorst Friedrich van Nahl.

De bibliotheek, waarmede de bijzondere van den Keurvorst staat vereenigd te worden, wordt begroot op 50—60.000 banden; handschriften zijn er daarenboven nagenoeg 600. Onder dezelve vindt men verscheide Oud-Duitsche, een van Lucanus, Josephus (eene vertaling, waarschijnlijk uit de 6de eeuw) en een van Thucydides (uit de 7de of 8ste eeuw), voortreffelijk geschreven en, zooals het schijnt, nog weinig gebruikt. De boeken zijn geplaatst op eene groote zaal, die de gansche lengte van het gebouw des museums beslaat. Men heeft twee catalogi, eenen wetenschappelijken en eenen alphabetischen. De wetenschappelijke bestaat uit 67 foliobanden. De boeken zijn in denzelven en in de kassen volgens nommers geordend, die, op een briefje geschreven, in ieder boek gelegd worden. In ieder vak of afdeeling worden nu de boeken, welke aankomen, volgens de te gevene nommers bijgeschreven, maar onderscheiden naar de formaten Eene geheel niet roemwaardige inrigting, waardoor de wetenschappelijke orde, die oorspronkelijk veelal naar de regelmaat van den Bunauschen catalogus aangelegd was, verbroken wordt. Alles wordt onmiddelijk achter elkander geschreven en zoo is het invoegen niet mogelijk. Daardoor staat de eerste uitgave van een werk dikwijls no 5 en de tweede no 70. Voor het overige beginnen de nommers in ieder deel en ieder formaat opnieuw.

De alphabetische catalogus is op losse bladen geschreven, welke in bordpapieren omslagen en kokers bewaard worden. Bij ieder boek is deszelfs plaats in den wetenschappelijke orde aangetekend. De som, welke jaarlijks tot nieuwe aankoopen toegestaan wordt, bedraagt 1000 Rth.

1821

		Rth.	gg.	Pf.
Apr. 27	Anjelierzaad	16		
	Wein auf Wilh. höhe	12		
	Brief nach Munster		8–	9
	Brief v. Zwoll	6		
	„ „ Osnabruck		3–	3

Het rijkst is de boekerij wel aan werken van antiquiteiten, vooral ook van kunst, reisbeschrijvingen etc. In de verschillende wetenschappen is men echter geenszins in nieuwe aankoopen den tijd op zijde gebleven: medische, theologische en juridische boeken van den lateren tijd zijn daar niet te vinden; niet beter staat het met de oude letteren en de auctores classici, waarvan men de oude uitgaven, maar geen nieuwere, met eene enkele uitzondering, bezit, etc.

Het museum is van eene groote uitgestrektheid en verscheidenheid. Onder de optische en natuurkundige werktuigen, welke voor het grootste gedeelte aan den ouden tijd behoren en waarvoor geene nieuwere in de plaats gekomen zijn, zijn bijzonder merkwaardig een brandglas (33 duim diameter) en eene brandspiegel van ongemeene grootte, de quadrant, waarmede Tycho Brahe heeft waargenomen, een lugtpomp, door Musschenbroek vervaardigd, etc. Het zoologisch gedeelte is arm, vooral dat der viervoetige dieren. De afgietsels der antiken uit Florenz zijn van bronze en niet volledig. Daarentegen ziet men met groot genoegen eene verzameling van de antiken zelve, ⟨welke⟩ onder de Fransche heerschappij allen naar Parijs vervoerd waren. Naar de kop van Homerus, dien men hier ziet, is door Tischbein het vignet getekend voor de uitgaven van Wolff en Heyne. Verder de verzameling van oude munten, gemmen, beeldwerk etc. Ook in de zaal der mosaïken treft men veele schone stukken aan. Merkwaardig is nog de boomenbibliotheek, om die zoo te noemen, waarin van ieder boom op de Wilhelmshohe het oude en nieuwe hout, bast, harst, zwam etc. in de form van een boek zamengevoegd zijn. Binnen in vindt men de vruchten, bladen, knoppen, zaad etc. Het geheel is naar het systeem van Linnaeus gerangschikt.

De bijzondere bibliotheek van den Keurvorst op Wilhelmshöhe, 15—16.000 banden sterk, bestaat geheel uit moderne werken, hoezeer niet tot de nieuwste tijden voortgezet. Het uiterlijk, zoowel der boeken, als kassen, is zeer fraai. Twee catalogi, een wetenschappelijke (naar de inrigting van dien der Casselsche boekerij) (4 t. folio) en een alphabetische, dienen tot handleiding bij het gebruik.

De keurvorstelijke broeikassen op Wil-

1821

		Rth.	gg.	Pf.
Apr. 31 [1]	Platz auf d. Post v. Cassel—Marburg	3		
May 1	Besehn v. d. Gemahlde Gallerie	1		
	Pas visiren		3	
	Fracht v. Koffer		9	6
	Wagemeister		2	
	Raseur		8	
	An Adolph d. Kutscher		12	
	An d. übrigen Dienstboten	1	12	
	An d. Postillons v. Cassel—Marburg		15	
	Verzehrung unterwegs		6	

[1] Dit staat er werkelijk.

helmshöhe zijn vrij ruim en uitgestrekt, hoewel met die van Gottingen, noch ten opzigte der gebouwen, noch ten opzigte der gewassen, te vergelijken. Zeer natuurlijk,want de jaarlijksche inkomsten waren tot nog toe niet meer dan 40—50 Rth. Zij dienen vooral ook, om vrugten voor de tafel des vorsten vóór den tijd te doen rijpen. Dit is voor de studie van uitheemsche gewassen niet bevorderlijk.

De gallerij van schilderijen in Bellevue (het slot van den overledenen Keurvorst) is rijk aan uitmuntende stukken van de beste meesters, vooral uit de Nederlandsche school. Men ziet daar ook schilderijen van Italianen (waaronder 1 Raphael), maar in niet zoo grooten getale en van mindere voortreffelijkheid. Van Rubbens, A. van Dijk, Rembrand, Jordaans, P. Potter, Schalken, Teniers, Ostade, J. Steen, Wouwerman ziet men van ieder eene menigte stukken (vooral van Wouwerman) en daaronder van zeldzame uitstekendheid. Van A. Dürer en L. Kranach eenige, maar voor het overige weinig Duitsche (waaronder een zeer opmerkenswaardig van 1507 uitmuntend bewaard). Het aantal schilderijen, met die op Wilhelmshöhe, beloopt ongeveer 1000, maar onder Jerome zijn 240 verloren geraakt en 45 andere, de pronkstukken der gallerij (onder deze de pissende koe van P. Potter) zijn van de erven der keizerin Josephine, waaraan Napoleon dezen roof ten geschenke had gegeven, verkogt aan den keizer van Rusland.

Donderdag, den 3 Mei, vertrok ik met de diligence van Cassel op Marburg, over de dorpen Diessen, Wabern, Kerstenhausen, Jesberg, Halsdorf etc. Ik was den 5 Mei 's middags te 1 uur in Marburg, waar ik des avonds met prof. Gerling het kabinet der hoogeschool van mathematisch-physische instrumenten bezigtigde. Het is niet rijk, maar voor het onderwijs zeer bruikbaar. Eene groote Van Marumsche electriseermachine met twee glasschijven is eene der sieraden van de verzamelingen. De som, voor jaarlijksche aankoopen bestemd, beloopt 200 Rth.

Den volgenden dag bezogt ik de beroemde Elisabethskerk, in oud-Gothischen stijl gebouwd, in de XIII eeuw aangevangen en in de XIV voltooid. De eene helft der kerk is

voor den Lutherschen, de andere voor den Roomschen eeredienst geschikt. Het grafmaal van de heilige Elisabeth, van zilver en met goud overtrokken, werd gedurende de Fransche overheersching naar Cassel overgebragt en daar van veele zijner sieradien en kostbare geschenken beroofd. Merkwaardig zijn de altaarstukken van Dürer, in hout half verheven gesneden. Verder vindt men daar veele grafzerken van landgraven, veldheeren etc. Zienswaardig is ook het glasschilderwerk in het achterdeel of koor des gebouws.

Het uitzigt van den Hoogen berg, waarop het oude slot staat (in eene der kamers hebben nog Zwingli en andere Hervormers hunne vergaderingen gehouden) is alleruitmuntendst. Niet minder schoon is de wandeling in den nieuwen aanleg op den Dammelsberg. Over het algemeen is de weg van Jesberg naar Marburg verrukkend fraai en het gezigt op deze stad, welke zich tegen eenen berg op verheft, heerlijk.

Met prof. Wagner, den ouden vriend van mijnen vader, bezigtigde ik het ruime en schone gebouw voor de anatomie. De verzameling van preparaten, grootendeels door prof. Bünger gestigt, is zeer zienswaardig. De jaarlijksche inkomsten van dit gestigt bedragen 400 Rth.

Met de bibliotheek maakten mij de drie bibliothekarissen, de professoren Bering, Hartmann en Rehm bekend. Zij bestaat uit 40.000 werken (70—80.000 banden) en is vooral rijk aan statuten van de meesten steden van Duitschland, waarvan zij veele oorspronkelijke stukken, grootendeels ms., bezit aan uitgaven der Patres en aan dissertaties. De regering heeft haar jaarlijks 4—500 Rth. aangewezen. Men heeft daar twee catalogi, eenen alphabetischen, nog in losse briefjes, en eenen wetenschappelijken, in circa 20 foliobanden. Deze laatste is zijn bestaan aan den overledenen professor Tennemann verschuldigd. Men heeft daarbij in het groot de Göttingsche inrigting gevolgd, hoezeer met veele afwijkingen. De vakken zijn met nummers vooraan in de boeken geschreven, b.v. Allgemeine Wissenschaftskunde heeft no I, theologie no II etc. De boeken zelve hebben nummers, die in ieder deel of ook afdeeling en ieder formaat wederom van 1 af worden aangevangen. Het

1821

			Rth.	gg.	Pf.
May	5	Pas visiren in Marburg	1	–	6
		Lectionsverzeichnisse		3	
		Elisabethskirche sehn		3	
		Platz auf d. Diligence nach Giessen	1	–	2
		Das Sehn der Anatomie		4	
		Koffer zu Haus bringen		2	
		Raseur		3	

			Rth.	gg.	Pf.
	6	Verzehrg in Marburg	4		
		Postillons v. Marburg—Giessen		4	
		Bringen v. Koffer zu Hause		2	
		Wagenmeister in Marburg		3	
		Raseur in Giessen		2	
		Post v. Giessen—Francfurt	fl. 4kr20		

tusscheninvoegen van nieuw aangekomene boeken geschiedt op de tegenoverstaande bladzijde, welke in den beginne altoos wit is gelaten. In iedere afdeeling en formaat zijn de schrijvers veelal naar den ouderdom gerangschikt, nu en dan alphabetisch, b.v. de Auctores classici. Men houdt in Marburg deze manier van aan de boeken nummers te geven voor beter, dan de Göttingsche. Vooral wordt het gemak van de boeken in de kassen te vinden daardoor bevorderd. Ook hij, die de bibliotheek voor het eerst ziet, kan daardoor ieder boek ligtelijk vinden, wanneer hij slechts de afdeeling, formaat en nummer in den alphabetischen catalogus heeft opgezogt, daar hij slechts de voortloopende getallen te volgen heeft.

Den 6 Mei bezigtigde ik het zoologische kabinet van prof. Merrem, vooral Duitsche vogels en amphibien bevattende; daarna dat der hoogeschool, zaamgesteld uit doubletten der verzameling in Cassel. Het bestaat voor het grootste gedeelte uit Europeaansche vogels en amphibien. Op het uiterlijk viel niet veel te roemen. De specimina van Merrem hadden een vrij beter aanzien. Den botanischen tuin zag ik slechts van buiten. Men is daarmede nog zeer ten achter; ook de broeikas scheen mij bijzonder klein en slecht.

De tijd ontbrak mij, om nog den ouden hoogleeraar Ullman te bezoeken. Ik miste daardoor ook het genot van zijne uitnemende mineralogische verzameling in oogenschijn te nemen.

Logis in Marburg, im Ritter, bij Rös.

Het getal der studenten op de Akademie te Marburg bedraagt nagenoeg 220. Ik vernam, dat door de te groote karigheid der regering ten opzigte van de tractementen der leeraaren men de beroemdste mannen of niet tot zich trekken of toch niet houden kon. De professoren klaagden verder, dat de zoogenaamde broodstudien te zeer de overhand hadden en dat deze geest der eigenlijke geleerdheid zeer nadeelig was. Voor het overige roemden zij den ijver en het gedrag der jongelieden.

Den 6 Mei reed ik 's middags te 12 uren met de diligence van Marburg en was te 4 uren in Giessen. Den volgenden morgen bezogt ik den professor der botanie en physiologie Wilbrand, die mij met de meeste huma-

niteit ontving en dadelijk geleidde naar den botanischen tuin, welke met eene boomkwekerij (Forstinstitut) vereenigd is. De tuin is noch groot, noch rijk (heestergewassen nagenoeg 500); men wacht op betere tijden. Tot nog toe was het jaarlijksche inkomen f 200. Hij toonde mij ook in de nabijheid het observatorium van buiten, maar verzekerde, dat het weinig der moeite waardig was, hetzelve te gaan zien. Daarna bragt prof. Wilbrand mij bij zijnen schwager, den prof. Ritgen, die ons het uitnemende vroedkundige nosocomium liet bezigtigen. Deze stigting, welke in Duitschland weinig haars gelijken heeft, bestaat in deze form zedert 1814 en heeft de dubbele bestemming, voor kraam- en vroedvrouwen te dienen. De laatste namelijk worden uit het gansche groothertogdom hierheen gezonden, woonen tegen betaling in het gebouw en ontvangen van den hoogleeraar, daarover gesteld, onderwijs. De betaling geschiedt van de gemeentens, waartoe zij behoren. Kraamvrouwen kunnen ten getale van 50, vroedvrouwen 30—40 opgenomen worden. De jaarlijksche revenuen der stigting zijn tegenwoordig op f 3500 gesteld, daarentegen heeft het nog f 11.000 schulden. De kraamvrouwen worden gewoonlijk zes weken voor de verlossing opgenomen en hebben alles vrij, wanneer zij zich namelijk ten gebruike van het onderwijs leenen willen. Zoo niet, betalen zij het benodigde. Voor de personen, die niet bekend zijn willen, is daarenboven eene bijzondere kamer gereed gemaakt. Het eeten wordt buiten huis gekookt en kost voor iedere persoon dagelijks (middag- en avondeten tezamen) 11 kreuzer. Men heeft ééne vaste vroedvrouw en twee meiden, voor het overige wordt de dienst door de zwangeren en andere vroedvrouwen verrigt. Iedere, die zich aangeeft, wordt opgenomen. Verder heeft iedere hare nummer en volgens deze wordt door den hoogleeraar aan iedere de dagelijksche werkzaamheid aangewezen. De straf voor pligtverzuim bestaat in honger lijden. Voor het overige bewonderde ik de zindelijkheid, de helderheid des lichts en de lugtigheid des gebouws, waarmede daarenboven nog een fraaie tuin verbonden is, waarin de kraamvrouwen de nodige beweging nemen kunnen. Twee ruime auditoria, voor zomer en winter, zijn voor de collegies

van den hoogleeraar geschikt, die geene woning in het gebouw zelve, hem aangeboden, heeft willen aannemen, dewijl dit slechts de nodige ruimte rooft en ligtelijk tot misbruiken leidt.

Den nademiddag bragt ik met het grootste genoegen met de familie van de professoren Wilbrand en Ritgen op den Schiffenberg door, 3/4 uur van de stad gelegen, waar men het verrukkendste gezigt op de heerlijke omgevingen en eenige ruines geniet. Met den hoogleeraar Ritgen had ik op deze wandeling vooral een zeer belangrijk gesprek over romans, kunstwerken, schoonheid en de daarmede verwandte gevoelens. Ik konde mij evenwel niet vereenigen met zijne meening, dat onder schoonheid alle overige gevoelens en ideen der menschelijke natuur moeten gesubsumeerd worden: dat het eigenlijk slechts de idee der schoonheid in de uitgestrektste betekenis des woords is, waarop wij ons tot het Oneindige verheffen, en dat ook de overige gewaarwordingen, b.v. die van religieuse verheffing en vereering, in eene gesubordineerde betrekking daaronder behoren. Het schijnt mij, dat wij door het aannemen van dit Al-één, hetzij men het schoonheid, volkomenheid of het oneindige noemen, niets *erkennen* en dat de kennis der menschelijke natuur ons nog geen regt geeft, eene dergelijke Eenheid aan te nemen, waaronder het overige te stellen zij. En dan verwarren wij door dit vereenigen van alles tot Eén eindelijk meer, dan wij ophelderen. De ideen van schoonheid, van het ware, het goede en het Goddelijke schijnen mij altoos nog in eene gecoordineerde verhouding in het menschelijk gemoed nevens elkander te bestaan en het hoogste grondbeginsel nog niet gevonden, waarop zij alle uitloopen. Men moet hier niet vragen, wat abstractie en verbeelding *doen kunnen*, maar of hetgeen deze ons voorspiegelen, op eenen werkelijken grond (Grundlage) in ons binnenste ruste. Want eerst dan zijn wij in staat, door onze ideen iets te *erkennen*. Nog moet men, wanneer men van ideen spreekt, de verschillende betekenissen onderscheiden. Want het is hier van groot belang, of men b.v. onder de Idee des Absoluten met Kant verstaat het vermogen van onzen geest, het oneindige te *denken*, zonder van het werkelijk bestaan dezes wezens overtuigd te zijn; of met Jacobi en

Bouterwek het *onmiddelijk vernemen* van het aanzijn des Absoluten, waaruit *werkelijke kennis* ontspringt; of dat wij meenen, door eene intellectuelle aanschouwing, met Schelling, ons het Oneindige met eigene zelfswerkzaamheid (selbstthätig) te kunnen geven. Wij scheppen ons dan het absolute zelve, d.i. wij worden door het object onzer aanschouwing niet aangedaan, maar brengen dit object door de aanschouwing zelve voort. Hier is dus blote spontaneiteit van den menschelijken geest in de hoogste en uitgestrekste betekenis van het woord. Het is van te meer belang, deze onderscheiding te maken, dewijl Schelling, tenminste in zijne vroegere Schriften (uber Dogmaticismus und Kriticismus[1]), beweert, dat deze de eigenlijke meening van Kant was, wanneer hij van Ideen sprak. Maar zie Kant, Kritik der reinen Vernunft[2]....

Den 8 Mei 's morgens had de professor der theologie en tweede bibliothecaris, Dieffenbach, de vriendelijkheid, mij in de bibliotheek der hoogeschool rond te leiden. Dezelve bevat 25—30.000 banden, maar is in een slecht lokaal geplaatst en in tamelijke verwarring. Voor het overige bezit zij eene bijna volledige verzameling der Scholastici (uit het voormalige klooster Butzbach) en der Patres, hoezeer juist niet de beste uitgaven. Men heeft slechts eenen alphabetischen catalogus (ms) in drie folianten. Buitendien zijn den professor der politiek, Nationaloeconomie en statistiek, Crome, f 300 jaarlijks aangewezen, om zich daarvoor in deze vakken eene bibliotheek aan te schaffen, die, hoezeer bij den hoogleeraar in huis zijnde, eigenlijk tot de Universiteitsbibliotheek behoort. Daarenboven bezit de academie nog door een legaat van Senkenberg de bibliotheek van dezen (7—8000 banden) onder het opzigt van prof. Marezoll. Daar deze evenwel met de vacantie uit de stad was, zoo had ik geene gelegenheid, de boekerij in oogenschijn te nemen. Door het legaat is tevens der bibliotheek een fonds aangewezen voor jaarlijksche aankoopen, hetwelk de voormalige bibliothecaris, tegenwoordige

1 Philosophische Briefe über Dogmaticismus und Kriticismus, 1795, in: *F. W. J. von Schellings* Sämmtliche Werke I, Stuttgart und Augsburg 1856, blz. 281-341.

2 *I. Kant*, Kritik der reinen Vernunft, Riga 1781 of de tweede verbeterde uitgave van 1787.

minister, Grollman, vooral gebruikt heeft, om alle commentatoren en schriften over het Code Napoleon aan te schaffen. Ook te voren was deze bibliotheek vooral rijk in oude historische en juridische (staatsregt etc.) boeken. Deze Senkenbergsche bibliotheek is <in> een afzonderlijk gebouw geplaatst en moet, volgens den uitersten wil des testateurs, van de oude Universiteitsboekerij afgezonderd blijven. De eerste bibliothekaris van deze laatste, de beroemde professor der theologie Schmidt, was afwezig.

Denzelfden morgen bezogt ik nog den hoogleeraar der Oostersche en Westersche letterkunde Pfannkuche, een leerling van Heyne en Eichhorn. Ik vond in hem eenen buitengemeen levendigen en vluggen man, ervaren in zeer veele talen, van oorspronkelijke denkbeelden en aan de studie van philosophie der talen in het algemeen met hart en ziel overgegeven. Hij klaagde evenwel over het gebrek aan boeken, waaraan men hier te lijden heeft, en betuigde, van de openlijke boekerij geen of zeer weinig dienst te hebben-Met de stemming voor philosophie in Gies. sen was hij weinig tevreden.

Ook leerde ik den professor der letteren Rumpf en den beroemden Kühnöl kennen Nog bezogt ik eenen jongen doctor der philosophie en literatuur, Schulz, die veel te beloven schijnt.

De tweede helft van Dingsdag den 8 bragt ik met uitnemend genoegen bij prof. Wilbrand ⟨door⟩, die mij drong, mijn vertrek tot Vrijdag uit te stellen, om deel te nemen aan eene wandeling naar de oude stad Wetzlar, drie uren van Giessen, op morgen te ondernemen. Ik liet mij overhalen en den 9den, morgens te 5 uren, begaf ik <mij> met prof. Wilbrand en zijne lieve echtgenote, den hoogleeraar Ritgen en nog eenige anderen op weg. Bij Wetzlar, eene doode stad, slecht, onregelmatig en op hoogten gebouwd, bezagen wij eene oude ruine uit de 12de eeuw. Ook kwamen wij voorbij het huis, waarin de pachter uit Göthe's Werther woonde, en het andere in de stad, waar de jonge Jerusalem zich ombragt, hetwelk de aanleiding was tot het schrijven van het beroemde boekje. Den ganschen dag, gelijk des avonds bij het terugwandelen naar Giessen, verschaften mij de gesprekken met de heeren Wilbrand en Ritgen en vooral ook met de echtgenote

1821

		Fl. Kr.
May 11	Logis in Giessen	10–30
	Fracht v. Koffer	1–12
	Postillone v. Giessen—Francf.	52
	Essen in Butzbach	16
	Koffer in Francf. zu Hause bringen	14

van den eersten menigvuldige genoegens

Donderdag, den 11 Mei, was prof. Marezol teruggekeerd en ik bezogt met prof. Wilbrand de Senkenbergsche bibliotheek, die ik in groote verwarring vond. Men treft daarin aan eenige codices van classici en vooral veele mss., die betrekking hebben op het oude Duitsche regt en deszelfs statuten. De jongste professor der regten heeft als bibliothekaris vrije woning in het groote gebouw, f 500 en f 200 tot jaarlijksche vermeerdering. (Onder de auctores classici is een der beste mss. dat van Lucanus.)

Des nademiddags bezogt ik met de familien van Wilbrand en Ritgen den Kleiberg, eene uitmuntende ruine, een uur van Giessen gelegen. Des avonds at ik bij prof. Ritgen, die mij vergaste op zijn heerlijk forterpiano en het gezang, waarmede hij zijn spel vergezelde.

Over het algemeen behoren de dagen, welke ik in Giessen doorbragt, onder de aangenaamste mijner reis. De innigheid, de stemming voor het schone en voor het betere en hoogere onzer natuur, welke de familien Wilbrand en Ritgen onderscheidt, en vooral de talenten en voortreffelijke ontwikkeling van verstand en hart van Wilbrands echtgenote verbonden mij op het naauwst aan dezen kring van goede en voortreffelijke menschen, zoodat ik met een diep gevoel van leedwezen het uur der scheiding zag naderen. Evenwel pligt en bestemming riepen mij af en Vrijdag nademiddag te 6 uren verliet ik Giessen, innig geroerd en bewogen.

		Fl.
12	Besuchen d. Oper	1

Zaturdag, den 12 Mei, bereikte ik des morgens te 5 uren Francfurt a. Mayn. Denzelfden morgen bezogt ik den beroemden anatoom Von Sömmering en vond in hem eenen zeer vriendelijken, beschaafden en met de Nederlanden en de Nederlandsche geleerden zeer ingenomenen man. In zijn jeugd was hij bij P. Camper te huis geweest en vertrouwelijk omgegaan met E. Sandiford, Brugmans en anderen. Met vreugde herinnerde hij zich de jaren 1778 en 94, waarin hij Holland bezogt had.

Des nademiddags deed ik eene wandeling op de nieuwe kaayen langs den Mayn en over de 400 voeten lange Maynbrücke naar Saxenhausen. Men geniet daar overal het verrukkendste uitzigt. Over het algemeen is

1821

Francfurt zedert de laatste 15—10 jaren zeer vergroot en verfraaid en nog dagelijks gaat men voort, in alle hoeken der stad nieuwe schone gebouwen op te rigten.

Den 13 Mei toonde mij de rector des Gymnasiums Matthiä, een zoon van den overledenen Göttingschen professor en broeder van A. Matthiä te Altenburg, de stadbibliotheek, die in twee deelen, in het gebouw des gymnasiums en op den zoogenaamde Kaisersaal in den Römer, verdeeld is. Het geheel beloopt 60—70.000 banden. Voor jaarlijksche aankoopen zijn f 2000 toegestaan. De oorsprong der boekerij is uit het begin der 16de eeuw. Zij is rijk aan oude drukken (incunabula) en bevat over het algemeen veele voortreffelijke werken in alle vakken. Onder de eersten munt uit eene uitgave van den bijbel van Guttenberg en eene tweede van Faust en Schöffen, die ik beide in oogenschijn nam. Ook trof ik daar veele Aegyptische monumenten, door Rüppet aan de bibliotheek ten geschenke gezonden, waaronder eene mumienbekleedzel (Mumiensarg) en eenige papyrusrollen met inscriptien bijzonder merkwaardig waren. Verder vindt men daar het legaat van Oostersche mssten van Ludolph. Van oude classici is slechts een uitmuntend handschrift van Ovidius uit de 13de eeuw voorhanden. Men heeft er twee catalogi, eenen alphabetischen in 49 foliobanden en eenen anderen, die wetenschappelijk zijn zal, maar wezenlijk niets anders is, dan een alphabetische naar de vakken philosophie, jurisprudentia, medicina, theologia, libri Italici, Francici, Italici, Belgici. Deze laatste catalogus is in 21 banden verdeeld. De boeken zijn zonder eenig onderscheid van ouderdom, wetenschap of onderwerp in de kassen door elkander geplaatst, maar deze kassen, derzelver enkele vakken en wederom de nommers in deze zijn in den catalogus bij ieder boek aangetekend, zoodat men met den catalogus in de hand in staat <is>, alles te vinden, maar zonder denzelven vergeefs zocht en op generhande wijze de gansche boekerij of enkele vakken overzien kan. Intusschen wordt thans een nieuw bibliotheekgebouw opgetrokken en men is bij de verplaatzing voornemens, eene wetenschappelijke orde in te voeren.

Fl. Kr.

May 13 Abendessen 56

Des avonds deed ik nog eene wandeling in het fraaie park van den heer Beetman.

1821

		Fl.	Kr.
May 14	Lohnbedienter	1	41
	Post nach Darmstd	1	16
	Pfeife		30
	Raseur		6
	Strik		6
	Koffer nach Darmst.		28
	Logis in Francfort	8	36
	Koffer nach d. Post transportiren		12
	Wagenmeister		6
	Postillone nach Darmstadt		24
	Koffer nach d. Logis		14

Den anderen morgen bezogt ik prof. Grotefend, die zich door de ontcijffering van het Persische keilschrift eenen beroemden naam verworven heeft. Hij bragt mij dadelijk met de meeste vriendelijkheid naar het gebouw in het park van Beetman, waarin de gyps-afgietzels der antiken en de Ariadne, het meesterstuk van Dannecker, in eene voortreffelijke orde, voornamelijk met opzigt tot het regte licht, gesteld zijn. De Ariadne is der grootste bewondering waardig en voorzeker een zegepraal der Duitsche kunst. De houding van het beeld, op een panther gezeten, is oorspronkelijk en men verzadigt zich niet, het stuk van alle zijden te beschouwen. Daarna geleidde mij Grotefend naar de verzameling van schilderijen van den koopman Schulz, waarin ik bovenal verrukt werd door eene alleruitnemendste schilderij van Rubbens, zijne echtgenote, kind en den schilder zelve voorstellende. Ik herinner mij niet, een stuk van dezen meester gezien te hebben, waarin de tekening zoo zuiver was en waarvan het geheel eenen zoo onbeschrijfelijken indruk op mij maakte. Voor het overige bestond de nog kleine verzameling uit weinige stukken uit de Italiaansche, de overige meest uit de Nederlandsche school. Onder de eerste onderscheidde zich van allen een heerlijke Christuskop van Lazaroni, den Venetiaanschen Raphaël. Daarna bezigtigde ik met Grotefend het Städelsche museum (een legaat), waarin ik de gyps-afgietzels der antiken, eene volledige verzameling der Elgin marbles [1] en nagenoeg 400 schilderijen aantrof, voor het grootste gedeelte uit de Nederlandsche en Duitsche, voor het overige uit de Italiaansche en Fransche scholen. Ik zag daar veele uitnemende stukken van de beste meesters. De afgietzels van de Elgin marbles schenen mij evenwel zeer middelmatig. Onder anderen was de beroemde paardekop veel minder goed, dan het exemplaar te Leyden en ik hoorde vervolgens van den geheimen Rath Von Sömmering, dat dezelfde verzameling van afgietzels in München in alle opzigten verre boven deze uitmunte.

Het Senkenbergische instituut, deszelfs hospitaal en natuurhistorische verzamelingen had ik geenen tijd in oogenschijn te nemen.

[1] De collectie kunstwerken, die door Lord Elgin in het begin van de 19de eeuw uit Griekenland naar Engeland was verscheept en aangekocht was door het Brits museum.

de diligence op Darmstadt, waar ik te
uren aankwam en bij Wiener im Darms
Hof afstapte. Darmstadt is eene zeer
gebouwde en, wat het nieuwere ge
(de Neustadt) betreft, tamelijk fraaie
voor het overige zeer stil en leeg.

Den 15 Mei morgens bezogt ik den
rector des Gymnasiums, Sartorius, een
neef van mijnen leermeester te Amste
en des nademiddags de bibliotheek, w
den assessor Hess antrof, die mij in de
ting nader inleidde. De boekerij telt 1
banden, buiten 60.000 dissertaties. D
boven bezit zij een aanzienlijk getal
scripten, meest van theologischen of
schen inhoud, geene voor oude letteri
Men heeft ze echter nog niet geordene
lokaal is goed en net, maar beperkt.
heeft op het kleine terrein vooral veel
gewonnen door het aanleggen van gal
niet slechts langs de wanden, maar o
gansche uitgestrektheid der zalen. Hie
is tevens een ander doel bereikt, dat de l
op den bodem der zalen niet drukken,
gedragen worden en dus hangen, he
daar de boekerij op de vierde verdiepi
geplaatst en in eene kleine ruimte za
drongen is, vereischt werd. Men heeft
lijk de kassen, welke door de gallerij zi
aan de zoldering verheffen[a], aan ijzeren
vastgehecht, welke op beide zijden
sterke muuren des gebouws rusten. Hie
wordt niets door den bodem, maar alle
de muuren des kasteels gedragen. De
was daarenboven noodwendig, om te g
kelijker bij de zeer hooge kassen te k

lokaal in het andere overgebragt en de bibliothekaris Schleiermacher stelde in dit verhuizen niet de minste zwarigheid. Hij merkte aan, dat hij te voren slechts het lokaal en vooral de lengte der kassen in het nieuwe lokaal opnam; vervolgens naar de voeten, welke iedere kas lang was, vergeleken met de lengte der oude kassen, uitrekende, hoe de rijen der boeken thans anders dan te voren te staan kwamen, en dan alles in de geschikte orde liet overbrengen. Voor het overige loopen ook hier, gelijk op de Göttingsche bibliotheek, de nommers der boeken door de verschillende formaten tot boven toe naar volgorde door en vangen in de volgende kas onder weder aan, gaande standvastig van de linker- naar de regterhand. Voor de bibliotheek wordt jaarlijks zoowel uit aucties als door bestellingen buitengemeen veel aangekogt.

Schleiermacher werkt onvermoeid aan de rangschikking van het geheel en aan de catalogi. Hij is begonnen met den wetenschappelijken en dezen met briefjes in 8°, waarop de titels der boeken geschreven zijn, aan te leggen. Van iedere wetenschap namelijk heeft hij naar aanleiding der beste hulpmiddelen een systeem tot in de meeste afzonderlijke onderafdeelingen te papiere gebragt. Hij heeft daarbij minder gezien op de voorhandene boeken, dan wel op de aard der wetenschap zelve en de boeken, die in het geheel daarover geschreven zijn. Dit geraamte van iedere wetenschap is[a] nedergeschreven op foliopapier, hetwelke men te voren half doorvouwde en dan alleen op de ééne helfte schreef. De titels der afdeelingen (want meer bevat dit register niet) zijn onder elkander geschreven zonder de hoofd- en onderafdeelingen met letters of door andere tekenen te onderscheiden. Slechts zijn de grootste afdeelingen, b.v. in de medicijnen, anatomie, physiologie etc. bijzonder kennelijk gemaakt. Iedere van deze afdeelingen, tot in de meest bijzondere, heeft nu zijn nummer, welke op de kant bijgeschreven is, op deze wijze, dat men in iedere wetenschap de eerst voorkomende afdeeling met 1 nummert en zoo de overigen naar volgorde, gelijk zij onder elkander staan, tot aan het eind toe. Wanneer de omvang der wetenschap evenwel zeer groot is, zoo heeft men die in eenige groote deelen gebragt, welke dan ieder als boven, gelijk eene ge-

[a] Hs.: ist

oude nummer van het boek reeds
tekend was, naar volgorde des syste
schreef op ieder briefje de nummer
afdeeling der wetenschap, waarond
boek gebragt was, bij. Alle briefjes t
wetenschap of een groot deel derzel
boven) aldus gerangschikt hebbende,
merde men nu alle, zooals zij op el
volgens het systeem volgen, met 1 begin
tot het laatste boek der wetenschap. C
wijze zijn op ieder briefje drie versch
nummers genoteerd. De briefjes zelve
nu in gezegde orde in bordpapiere
slagen of kokers, met opschriften vo
bewaard. De nummers onder iedere
schap of letter gaan, gelijk blijkt,
zonder onderscheid der formaten. Ei
moet nog aangemerkt worden [a],
iedere specielle onderafdeeling (en de
tot in het zeer specielle voortgezet) de
chronologisch geordend zijn.

Men heeft reeds eenen aanvang ge
den wetenschappelijken catalogus, ald
worpen, op foliopapier af te schrijve
hem aldus in banden te brengen. In iede
is een briefje gelegd, waarop de letter
etc., het teken der wetenschap), de n
der afdeeling in het systeem en einde
nummer des boeks in de wetenscha
getekend zijn. Volgens deze zijn zij n
onderscheiding der formaten, in de
geordend. Den alphabetischen ca
denkt men eerst dan aan te vangen, w
de wetenschappelijke voltooid is, en
de anonyme boeken in eenen bijzo
catalogus te brengen.

Voor het overige wordt de bibli

1821

		Fl.	Kr.
May 16	Raseur	9	
	Spatzierstok	36	

Den volgenden morgen bezogt ik met den opziener van de gallerij der schilderijen (Gallerieinspector) Müller, een voortreffelijk kunstenaar van veele wetenschappelijke vorming, het museum en de gallerij van schilderijen. Het museum is verdeeld in het zoogenaamde oude, waarin veele merkwaardigheden en oudheden in groote wanorde voorhanden zijn, en het natuurhistorische. In het laatste is de kamer bijzonder merkwaardig, waarin de overblijfzels uit eene veronderstelde voorwereld van dieren, planten en mineralen in eene zeldzame grootte en talrijkheid zaamgebragt zijn. Het overig gedeelte des kabinets bevat in twee zalen opgezette vogels, eenige mineralien, amphibien en visschen. De vogels zijn voor het grootste gedeelte inlandsch.

Het kabinet van schilderijen is talrijk, voortreffelijk en door Muller uitnemend gerangschikt. De uitmuntendste stukken, die het bezit, zijn uit de Italiaansche school. Daar bewonderde ik vooral eenen jongen Johannes den Dooper van Raphael, een munnikskop en eene slapende jonkvrouw van Titiaen, stukken van die uitstekende schoonheid, dat men al het overige vergeet en zich aan hunnen aanblik niet verzadigen kan. Uit de Nederlandsche school viel mijne opmerkzaamheid bijzonder op eene groote uitnemende schilderij van Rubbens, Silenus etc. voorstellende. De verzameling van schilderijen uit de Duitsche school, alle van Keulsche meesters, is voortreffelijk en loopt tamelijk volledig door de onderscheidene tijdperken der kunst. Ook uit de Fransche school bezit men veele, en eenige uitmuntende, stukken.

Des nademiddags bezogt ik met den vriendelijken Inspector Müller eenige omgevingen, waaronder ik vooral met uitnemend genoegen den tuin van den landgraaf Christiaan doorwandelde.

		Fl.	Kr.
17	Logis in Darmstadt	8	40
	Essen in Weinhein	48	
	Fuhr v. Darmstadt—Heidelberg	3	30
	Raseur	9	
	Logis im Carlsberg	1	24
	Porto von Briefen	2	22
	Porto von Briefen	16	
	Bucher aus d. Lesebibl.	10	
	Haarschneiden	12	
26	1/4℔ Toback	24	

Den 17 Mei reed ik van Darmstadt de verrukkende Bergstrasse naar Heidelberg, waar ik te 4 uren na den middag aankwam. Den volgenden dag maakte ik de kennis van Creuzer en vervolgens die van Voss, vader en zoon, Daub, Paulus, Thibaut, Conradi, Tiedemann, Schelver, Gmelin, Muncke, Schlosser, Hillebrand en Moné. Over het algemeen is het verschil tusschen de Gotting-

1821		Fl. Kr.
May 27	waschen	1–18
	Wöch. Ausl. von 18 May — 26	5–28
	Essen v. d. 18 May — 27	3–20
	Bucher aus d. Lesebibl.	10
	Thee in Cassino	8
31	Brief v. Zwoll	30
Juny 3	Woch. Ausl. v. 27 May — 2 Juny	3–29
	Briefe nach Holland	26
7	1/4 Toback	22
	Thee in Cassino	8
	Voss. Luise	4
	1/4 Toback	22
	1 Brief v. Zwoll	23
	Bucher aus d. Lesebibl.	6
	Sehn d. Botan. Gartens	18
12	Essen bis d. 12 Juny	5–20
	Woch. Ausl. v. 2 Juny — 9	3– 4
15	Bucher bey Oswald	3– 4
	Schuster	1
	Toback	44
	Brief v. Cassel	23
	Briefe nach Holland	10
19	dem Schneider	12
	Ansichten von Heidelberg	2–30
20	Brief nach Giessen	15
	Einpakken v. Kuffer	4
	Toback	1–50
21	Wäsche	1– 4
	Wöch. Ausl. v. 10 Juny — 21	6–47
	Stubenmiethe	8
	Trinkgeld	1– 4
	Raseur	1–24
	Schuhputzer	1–12
	Essen v. d. 12 Juny—20	2–40

sche akademie en de Heidelbergsche zeer groot, zooals de Heidelbergers meenen, tot overslaand voordeel der Georgia Augusta; zooals de Heidelbergsche geleerden roemen, ten gunste hunner hoogeschool.

Den 8 Juny. De humaniteit der Heidelbergsche geleerden heb ik geene reden te prijzen. Slechts bij den ouden Hofrath Voss vond ik hartelijkheid, huislijkheid en eenen gemeenzaam vertrouwelijken ontvangst. Ook in den Geheimrath Leonhard, dien ik echter eerst voor eenige dagen leerde kennen, trof ik eenen ronden, openhartigen en regt royalen man. Dat de wijsbegeerte van Hegel, welke door eene meer volledige uitvoering en doode abstracties de bloeiende verbeelding van Schelling de baan wil doen ruimen, hier een sterke partij heeft, laat niet na, op het geheel zoowel als op de beoeffening der enkele wetenschappen van krachtige uitwerking te zijn. De medici en natuurkundigen hebben zich, dezer leer tegenover, met uitzondering van Schelver (daarom weinig geacht) streng binnen de perken der empirie gehouden, terwijl de oude letteren in de rigting en behandeling harer studien, hoewel met uitzondering, eenig koloriet van de oude philosophie aangenomen hebben. De mythologische studien van Creuzer dragen daarvan blijk. Verbeelding en het *ahnen* is de bodem, waarop zij zich bewegen, en die zich tot deze clairvoyance niet verheffen kan of uit goede gronden niet wil, is een man zonder genie en met den tijd niet voortgegaan. Hiervan zag ik eene doorslaande proeve in de algemeene stem over de recensies van Voss tegen Creuzers Symbolik [1] (in de Jen. L.Z. [2]) en van Paulus tegen Sicklers uitgave van den Hymnus op Ceres [3], vergeleken met de schrift van Schelling over de godheden van Samothrace (in de Heidelb. Jahrb. [4]), welke vóór eenige dagen tegelijkertijd uitkwamen. Paulus, bij wien het verstand, klaarheid van begrippen en scherpzinnigheid de hoofdrol spelen, meende

1 *F. Creuzer*, Symbolik und Mythologie der alten Völker, besonders der Griechen, 3 Thle. Zweyte völlig umgearbeitete Ausgabe, Leipzig und Darmstadt 1819-1821.
2 *Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung*, Jena 1821, blz. 160-215.
3 Homers Hymnus an Demeter, enz.
4 *Heidelberger Jahrbücher der Literatur*, 14ter oder neue Folge: 1ster Jrg., Heidelberg 1821, blz. 545-606.

men, dat met Voss had zaamgespannen. Bij Creuzer is de verbeelding, welke hij van natuur bezit, niet weinig verhoogd door de studie der Neo-Platonici en deze studie is wederom van grooten invloed geweest op de resultaten zijner mythologie en symbolik. De verhandeling van Schelling bewondert hij als een voortbrengsel van eenen grooten geest en oorspronkelijk genie. Over het algemeen behoren alle deze menschen, Creuzer, Daub, Hinrichs, niet in de wereld van het natuurlijk, ongestoord bewustzijn, daar waar het op den wetenschappelijken blik aankomt. Merkwaardig is de geestdrift, waarmede de Hegelianen hunnen leermeester aankleven, want volgens hen zijn alle vorige wijsgeren *slechts* daar geweest, *om* den grooten Hegel voor te bereiden, die nu voor alle volgende geslachten de wetenschap voltooid heeft. Het parturiunt montes is hier ten minste aan zijne plaats, of ook het nascitur ridiculus mus[1]? Dr. Hinrichs verzekerde mij, dat hij alle schriften der nieuwere wijsgeren gelezen had, maar dat hem dit gansche boeltje, zonder eene eenige uitzondering, alledaagsch, ledig aan inhoud en ontoereikend scheen; dat hij door dit alles zich met zooveel gemakkelijkheid had doorgearbeid, alsof hij romans las; maar dat <hij> in Hegel eerst het der wijsbegeerte waardige Herculeum opus gevonden had; dat alle nieuwere philosophen in een jaar tezamen zooveel niet dachten, als Hegel in een half uur etc., etc.

Ik voor mij bevinde mij in gezelschap van deze menschen niet wel. Zij zien met verachting neder op al, hetgeen waagt af te wijken van hunne bewonderenswaardige wijsheid, die, zeggen zij, als waarheid zich zelve in Hegel geuit heeft. Al het overige zegt Plato, Aristoteles, Kant, Fichte: dit zijn meeningen, in de Hegelsche philosophie spreekt de waarheid zelve. Daarenboven bevindt men zich met deze menschen niet op denzelfden bodem en bij het onderscheid der wapenen kan men het niet eens tot een punt van gemeenschappelijke aanraking brengen. Zoo wordt de strijd onmogelijk bij allen wederstand, dien men gaarne zou willen bieden, en moet men zich getroosten, het oordeel der verachting over alle andere wijsgeren en systemen en daarmede over zijne

1 Vgl. blz. 59, noot 1.

ganische harmonie hares wezens. Thar
de Hegelsche wijsbegeerte weinige a
gers: Duitschland is te zeer verdeeld.
vestiging der toekomst zullen wij ve
ten, want den stempel der besten
wischt zelfs de tijd niet uit en de w
gaat in den stroom der eeuwen niet
Maar wanneer het mij vrijstaat, ook
ahnen, dan moet ik bekennen, hart
twijfelen, of de zoo hoog geprezene
sche wijsbegeerte meer, dan het Creu
systeem eener Urmystik en Urreligi
onverbiddelijk vonnis, hetwelk de tij
alles, wat haar onderworpen was, vro
later uitspreekt, ontgaan zal. Dat be
den dienst der waarheid arbeiden, is
maar of welligt in eenen anderen zin
andere resultaten, als zij thans meen
is de vraag. En wat de wijsbegeerte z
treft, zoo hebben mij de waarne
welke ik gelegenheid had hier in Hei
te maken, niet minder dan het lezen
schriften der nieuwere wijsgeren zelv
overtuiging bevestigd, dat deze eerw
wetenschap op het gebied van het g
natuurlijke menschenverstand eige
huis behoort. Die de grenzen van dit
overtreedt, verliest hare heilige wa
uit het oog en grijpt in plaats van na
die hij slechts in het verschiet doo
nevel ziet, naar phantomen, beeld
phantasie en abstracties, waarop hij ge
in de lugt optrekt. Dat heet, nub
Junone arripere[1]. Fichte is verder geg
Kant, Schelling is Fichte voorbijges
Hegel, heet het, is Schelling vooruitg
God behoede ons, of liever de wijsb

zeggen zij. Wel, zeer goed; maar is eene volkomene bevrediging ons welligt niet hier om wijze redenen onthouden en kan in allen gevalle de bevrediging, die gij U verschaft, voor den regtbank eener gezonde wijsbegeerte bestaan? Niet daarom, dewijl de mensch zich voorstellen en verbeelden kan, wat hij wil, is ook alles, wat hij zich voorstelt en verbeeldt, winst aan waarheid en kennis. Maar dikwijls zijn het andere beweeggronden, die U aandrijven, de gewesten der gewone beschouwing te verlaten. Deze is te alledaagsch, te gemakkelijk, te klaar; een ongelukkige aanleg of stemming jaagt U naar het duistere, moeilijke, ongewone en in plaats van in het gewone dieper in te dringen, verlaat gij het geheel, om U aan gene zijde iets nieuws te scheppen. De wijsheid der wijsgeren, die tot nog toe optraden, te vatten en zich eigen te maken, kost daarom deze menschen niet meer moeite dan het lezen van een roman, want zij hebben eens hunne zinnen op het abstruse gesteld.

Onder de theologanten is de hoogleeraar Daub, bij wien ik hospiteerde, een merkwaardig voorbeeld van eenen godgeleerde, die zonder eenige voorbereiding van uitlegkunde, philologische of historische kennis, zijne wetenschap eenig en alleen op de Hegelsche philosophie bouwt. De bijbel bevat, naar zijn oordeel, geene godsdienstleer, maar (zijne eigene woorden) die moet door de Hegelsche philosophie, als de echte zin, eerst daarin gebragt worden.

Een geheel onderscheiden man is de beroemde Paulus, van uitgebreide geleerdheid, koud verstand, groote scherpzinnigheid en klaarheid. Kant bevredigt hem, naar zijn zeggen, nog het meest. Nader aan de school van Eichhorn en in tegenoverstelling van de zoogenaamde orthodoxie, neemt deze geleerde alle hulpmiddelen van taal-, uitleg- en oudheidkunde te baat, om de Schrift verstandig menschelijk te verklaren en aan de wereld den waan te benemen, alsof daarachter iets Goddelijks te zoeken ware. Of deze zucht der natuurlijkheid welligt eenige gelijkenis hebbe met de gedagte, van in de hemelsche beelden, die Raphaels genie schiep, de verwe te ontleden, om eenen ieder te overtuigen, dat in deze zamenstellingen werkelijk niets bovenaardsches wone? In allen gevalle is deze partij reeds weder eene

van alle Godsvereering in het algeme
strekke en weldra het vorige gebied ee
terlijke openbaring met dat der philo
versmolt. Of deze onderwerping willel
misschien ook onnatuurlijk, en of h
anders zij, met menschelijke meeni
stelling om te gaan naar goeddunke
anders, den ondergang van groote en
belangen der menschheid te wagen, e
wijsbegeerte zelve, wanneer men <de>
aan haar oordeel voorgelegd had, het
drongen wingewest zou hebben aanger
daarom schijnt men zich wel eens min
kommerd te hebben. Over het algeme
de weinigste theologanten bijbelsch
geleerden gebleven, zelfs niet in die
waarin Paulus het is. Een derde profes
theologie aan de Heidelbergsche
school, Schwarz, neigt zich vooral
Jacobische philosophie.

In de regten staat hier de studie v
Romeinsche regt door Thibaut bov
gelijk in Gottingen het Duitsche doo
horn. Dit laatste heeft wel ook hier zijne
stander en leeraar, den professor Za
maar deze beperkt zich meer bijzond
nen het staatsregt. De studie van he
sche regt, vooral dat van het privaat
in de laatste jaren onder de geleerd
zooveel kragts en ijvers aangegrepen
zoo groot geluk van vordering voo
dat die van het Romeinsche regt,
anderen Thibaut, reeds over teveel kl
dat hunne wetenschap daarbij lijde. I
tingen nam ik ligtelijk waar, hoe de t
zoo beroemde Hugo op lang na niet

zeer gezien en bemind. Bij Daub, in die Lehre von Bewustseyn volgens Hegel, trof ik een grooter aantal studenten, dan ik verwagtte. In de mineralogie was Leonhard zeer tevreden over den ijver en de frequentie zijner hoorders. Bij Hausmann in Gottingen vond ik in de mineralogie tien studenten, Leonhard kan van de 400, die zich hier bevinden, op dertig rekenen.

De bibliotheek is niet groot (40—50.000 deelen). Eene wetenschappelijke schikking of catalogus bestaat daar niet. Daarentegen heeft men een zoogenaamden Repositorien- of kassen-catalogus, waarin de boeken naar de nummers de<r> kassen in eene zekere, of wetenschappelijke of andere, orde opgetekend zijn. Eenen alphabetischen catalogus, geheel naar den maatstaf en de form der Gottingschen, heeft Wilken aangevangen en de voortzetting aan zijne opvolgers overgelaten. Achter in ieder boek, gelijk in den alphabetischen catalogus, is eerst de nummer van de kas, waartoe het boek behoort, met Romeinsche, dan de nummer van het boek in de kas met cursyfcyffers genoteerd. Bij eene verplaatzing moet dan gedurig het een en ander veranderd worden. De verzameling van manuscripten is zeer aanzienlijk, zie Wilken, Geschichte der Heidelb. Buchersammlungen[1]. In het toestaan van sommen tot nieuwe jaarlijksche aankoopen is het gouvernement zeer karig.

De chirurgische, obstetricische en clinische hospitalen zijn alle in één groot gebouw. Ik bezag slechts het laatste met den Geheim Hofrath Conradi. Men vindt twee groote zalen, een voor vrouwelijke, de ander voor mannelijke zieken. Jaarlijksch fonds f 6.000. Zie verder Conradi's beschrijving[2].

Het kabinet voor zoologie is van geene groote betekenis en telt meest inlandsche vogels. Te beter en rijker zijn de verzamelingen voor vergelijkende anatomie, meest gestigt door Tiedeman. De hortus is niet

1 *F. Wilken*, Geschichte der Bildung, Beraubung und Vernichtung der alten Heidelbergischen Büchersammlung, Ein Beytrag zur Literärgeschichte, vornemlich des XV. und XVI. Jahrh. Nebst einem meist beschreibenden Verzeichniss der im Jahr 1816 v. d. P. Pius VII. der Univ. Heidelb. zurückgegebenen HSS. und einigen Schriftproben, Heidelberg 1817.

2 J. W. H. Conradi heeft in 1817 en 1820 Berichte über das Krankenhaus in Heidelberg gepubliceerd (vgl. Allgemeine Deutsche Biographie IV, Leipzig 1876, blz. 445).

niet meer gezogt had. Hij deelde mi
anderen [1] ook zijne meening mede c
liggend verschil van Voss en Creuzer
oordeelde Creuzer in het bijzonder al
man van groote verdiensten, vrugtb
beelding, maar van te weinig zelfstan
die in zwakheid overgaat, zoodra h
aankomt, zijne navorschingen of me
aan beroemde namen te knopen. Ha
zich minder om anderen bekommerd
zelve gezien en geoordeeld, zijne studi
den andere resultaten geleverd hebb
delijk schonk Schlosser mij nog zij
Vincent de Beauvais Rathgeber [3].

Het meest was ik evenwel in He
te huis bij den ouden Hofrath J. H. V
mij met groote innigheid behand
menigen avond ten avondeten be
nodigen liet. Deze gemeenzaamheid
gedurende mijn verblijf te Heidelbe
recensie van Creuzers Symbolik [4] ui
gaf mij gelegenheid, van veele zijde
aard en karakter te horen beoorde
zelve te leeren kennen. Hierna h
Voss voor eenen man van opregt
denkwijze en gezindheid jegens de z
zijnen leeftijd. Het verstand heerscht
bij hem voor en dit geeft hem eene
gestrengheid, die van geene billijkhei
wil. Hij is, naar de treffende uitdrukk
prof. Schlosser, een man van ijzer e
die hetgeen hij als onwaar of schad
schouwt, met bijna te groote bit
zonder personen of zaken te ontzien,
en veroordeelt. Daarbij schijnt hij m
wel al te spoedig en ligt te argwanen

bij wetenschappelijke geschillen in zijnen tegenpartijder onberaden en onregtvaardig gebrek aan braafheid des karakters of zedelijke reinheid te veronderstellen. Alle zijne wetenschappelijke twisten geven het bewijs, dat hij onderscheid van meening dadelijk overbragt tot eene beschuldiging van slechte gezindheden of gemoed, waardoor zijne partij zoo ligt zijn vijand wordt. Daarenboven vergeet hij over de dwalingen, welke de ander in zijne studien mogt begaan hebben, geheel deszelfs verdiensten en wil daarvan niets meer weten. Met deze denkwijze paart hij eene groote onverdraagzaamheid ten opzigte der meeningen van anderen, hetwelk zich ook bijzonder uit in zaken van godsdienst, vooral tegen de Roomsch Katholiken. Daar schijnt hij geheel te vergeten, dat hetgeen anderen heilig is, ook ons in zooverre heilig zijn moet, al dwaalt de ander naar ons inzigt grovelijk. Het is dan eene dwaling des verstands, die ons geen regt geeft, den dwalenden te veroordeelen of zelfs te verachten. Dit oordeel moeten wij den oppersten Regter overlaten, die alleen in staat is, vrijheid van noodzakelijkheid en alle betrekkingen te onderscheiden. Hij zelve daarentegen heeft, gelijk men van hem zegt, nog nooit eene zijner meeningen herroepen. Bovenal stelt Voss zich in iederen kamp te scherp en te hard tegen den anders meenenden of zelfs den geest des tijds, in zooverre deze daarmede zamenhangt, over. Ik zou haast zeggen, dat het hem aan de genoegzame welwillendheid en zagtmoedigheid ontbreekt, om de tegenstelling te verzagten. En in zijne standvastige gewoonte, eene slechte meening van anderen, die van hem verschillen, te koesteren, moet ik van deze zijde eenig gebrek zien aan een goed hart, in zooverre dit zonder eene zekere natuurlijke welwillendheid niet bestaan kan. Aan de andere zijde laat ik zijner innigheid, opregtheid en groote braafheid volle geregtigheid wedervaren.

Onder de menigvuldige en onderscheidene gesprekken, die ik met den ouden Voss had, scheen mij bijzonder der aantekening waardig zijne mededeeling aangaande het bevel van den stervenden Socrates, aan Aesculapius eenen haan, *als den vogel des lichts*, te offeren, toen hij, in de gewesten eenes hoogeren lichts zullende ingaan, zich tegelijk naar de volksbegrippen schikte, hoewel het mij

1821

twijfelachtig schijnt, of Socrates werkelijk deze gedachte gehad hebbe. Hij vermaant Krito, Aesculapius eenen haan te offeren, dewijl hij hem dit offer schuldig zij. Nu was Aesculapius de God der genezing en had met het begrip van licht niets gemeen. Veelmeer schijnt de zieltogende wijze aan de genezing van de lijde dezes levens tot het genot eener reine zaligheid gedacht te hebben.

Den 21 Juny nam ik afscheid van Heidelberg, waar ik eene kamer in een privaat-huis met een allerheerlijkst uitzigt bewoond had, en vertrok op Heilbron. De reis van Heidelberg naar Stuttgardt maakte ik over het algemeen met uitnemend genoegen in een rijtuig, hetwelk ik voor mij alleen gehuurd had. De gansche weg naar Heilbron is zeer fraai, maar bovenal het eerste gedeelte tot Neckargemunde en daarboven uitstekend. Den Neckar ontmoet men op de gansche reis naar Stuttgardt alle oogenblikken weder. Des middags at ik in Zinsenheim, een klein stedeken, nog twee uren van de Wurtembergsche grenze.

		Fl.	Kr.
Juny 21	Essen in Zinsenheim	1-	4
vervolg	Zunder	3	

Heilbron is eene buitengemeen levendige, zeer oude stad, van veel verkeer en vertier, vooral door scheepvaart op den Neckar. Ik bewonderde de Domkerk, vooral den toren, in den beste Gothischen stijl en voortreffelijk bewaard. Dezelve werd volgens eene inscriptie, die mij voor het overige noch oud, noch echt scheen, in 1513 aangevangen en in 1529 voltooid. De kerk is van binnen met veele oude schilderijen en altaarstukken versierd en heeft eenige goede partijen, maar kwam mij voor, vernieuwd te zijn. Het ruime uitzigt van den toren is uitstekend. Van den toren, waarin Götz van Berlichingen gevangen lag, staan nog slechts vier muren zonder dak.

22	Verzehrung in Heilbron	1-	52
	Verzehrung in Berlichingen		34
	Kaffé in Ludwigsbrg		22
	Wein in Kanstadt		11
	Fuhrlohn v. Heidelb. bis Stuttgardt	12	
	Trinkgeld dem Kutscher	2	

Den 22 Juny bewonderde ik op den weg naar Stuttgardt de schoone streken van Lauffen, hoezeer slechts bij het doorrijden. De gansche straat is weinig minder fraai, dan leidend door schoone dalen, dan weder door alleen van vrugtbomen, dan weder door wijnbergen, gelijk men dan hier overal, zelfs in de geringste herbergen, op alle tijden van den dag wijn drinkt, die, slechts landwijn zijnde, de gewone drank, ook van den minsten landbouwer, uitmaakt. In Ludwigsburg, drie uren van Stuttgardt, bezag ik het

koninglijk slot van buiten en het daaraan verbonden park. Van Canstadt, de algemeene plaats van uitspanning voor de Stuttgarders, zag ik weinig meer dan het uitwendige. Des avonds bevond ik mij in de residentie.

In Stuttgardt maakte ik door een adresje van prof. Schlosser in Heidelberg dadelijk de kennis van den jongen hofkapelaan Cless, die veel ijver aan den dag legde, mij met de onderscheidene gestigten en hunne voorstanders bekend te maken. Hij bragt mij dadelijk naar de groote bibliotheek, waar ik den bibliothekaris Lebret vond. Daarna sprak ik ook de andere bibliothekarissen, Matthison, den bekenden dichter, en Haug, den epigrammenschrijver. De boekerij telt 150.000 banden. Zij bezit geenen alphabetischen catalogus, maar eenen wetenschappelijken, waarin de boeken naar vakken en onderafdeelingen opgetekend zijn. In de kassen zijn de boeken in ieder groot vak alphabetisch volgens de namen der autheuren geschikt. Het geheel is verdeeld in twaalf groote zalen, die tezamen een zeer schoon lokaal uitmaken. De handschriften, waarnaar ik bijzonder verlangde, waren evenwel nog niet geordend en ik kon dezelve niet eens zien. Naar Oud-Hollandsche manuscripten, waaromtrend Bilderdijk mij het een en ander opgedragen had, vernam ik tevergeefs. Van derzelver bestaan heb ik mij evenwel daarna uit Weckerlins Beytrage[1] verzekerd en de heer Moser, bibliothekaris van de privaatboekerij des konings, nam op zich, na de rangschikking der handschriften alles, hetgeen ik verlangde, te bezorgen. Het jaarlijksch fonds, aan de bibliotheek en het Naturalienkabinet (hetwelk ik evenwel niet zag) tezamen aangewezen, bedraagt f 6000, waarvan ongeveer $^2/_3$ aan de boekerij blijft. Deze werd geacht, vooral rijk te zijn in de vakken der theologie en geschiedenis, als zijnde voornamelijk uit opgehevene kloosterbibliotheken zaamgebragt. Het gebruik, hetwelk men van deze schatten in de hoofdstad maakt, is echter van geene betekenis. Ook hier vond ik in de kassen de getande lijsten, gelijk in Darmstadt.

De bijzondere boekerij des konings is nagenoeg 30.000 banden sterk, in een aller-

[1] *F. Weckherlin*, Beyträge zur Geschichte altteutscher Sprache und Dichtkunst, 1811.

1821

		Fl.	Kr.
Juny 23	Sehn d. Gemahlde von Boisserée	24	

fraaist lokaal, waar alles op het netste ingerigt is. Tot haar behoren veele handschriften, hoewel voor het grootste gedeelte van weinig waarde. Onder deze zag ik ook den beroemden codex der Minneliederen. Aan nieuwe aankoopen legt men jaarlijks ongeveer f 2000 te koste.

Met uitnemend genoegen bezogt ik de verzameling van Oud-Duitsche, vooral Oud-Nederlandsche schilderijen der twee gebroeders Boisseree en van Bertram, wier kennis ik maakte. De twee Boisserées waren te voren kooplieden in Keulen, welke daar uit kerken, kloosters, door aankoop, ieder gelegenheid waarnemende, met geestelijken zaamspannende tot gemeenschappelijke roof en in de omstreken, ook in Braband, reizende, eene verzameling van schilderijen zaambragten, welke door de Keulenaars geacht werd het sieraad niet minder, dan het eigendom hunner stad te zijn. Vandaar verhuisden zij naar Heidelberg en lieten ook langzamerhand, om de Keulenaars niet te vroeg van hunne misleiding te onderrigten, de stukken volgen. In Heidelberg wenschte de koning van Wurtemberg de verzameling te koopen, maar, de koop niet tot stand komende, bood hij aan de bezitters een ruim lokaal in Stuttgardt aan, wanneer zij zich in zijne residentie met der woon wilden nederlaten. Zoo behoren deze beroemde schilderijen thans tot de voornaamste merkwaardigheden dezer hoofdstad. Door dezelve is de voortreffelijkheid der Oud-Nederlandsche en Duitsche schilderkunst in de 13de en 14de eeuw eerst in het regte licht gesteld, terwijl men te voren in Albrecht Dürer den eersten en bijna den eenigen meester zag. Nu zijn deze stukken de baak geworden van alle echte studie der kunst. Ook is het niet te zeggen, welken indruk de voortreffelijke schilderijen van J. van Eyk, Lucas van Leyden, Memling[a] en hunne leerlingen, ook op den onkundigen beschouwer maken. Grootschheid der verbeelding, welke deze onsterflijke werken digtte, met de klaarste objectiviteit in het opvatten en vasthouden der strengste waarheid vereenigd, onnavolgbare gloed der verwen, onbegrijpelijke vlijt in behandeling en uitvoering, zelfs van nevenzaken, deze

a Hs.: Hemling, welke spelling, naar prof. H. Schulte Nordholt mij mededeelde, afkomstig is van Boisserée.

1821

		Fl.	Kr.
Juny 24	Verzehrung in Waldenbuch		17
	Abendessen in Tubingen		30
25	Verzehrung in Tubingen	5–	18
	Auf dem Ruckwege		6
	Fuhrlohn	6	
	dem Kutschen Trinkgeld		48
	Korb machen		6
	Raseur		8
	Sehn d. Gemahlde v. Boisserée		12
27	Mendelsohns . . . Schr. u. . . . [1]		48
	Concert auf d. Silberburg		36
	dem Lohnbedienten	1	

[1] Onleesbaar.

eigenschappen, zoo zeldzaam gepaard, vormen hier het uitstekend geheel. Men vindt hier niets van het ideale, waardoor de Italianen, het bovenmenschelijke in het menschelijke zoekende daar te stellen, de waarheid verloren, maar deze waarheid zelve, bij de hoogste en diepste phantasie, in de opvatting van het rein menschelijke tot in de uitdrukking van karakterindividualiteiten, van kleding, van bijwerk enz., met de grootste waardigheid en met den verhevensten zin, die, uit de idee des kunstenaars ontsprongen, het geheel bezielt, verbonden. Waarheid is hier het eerste en laatste, tot merkwaardig blijk, hoe vrij en met welk gevolg het dichtingsvermogen zich in het gebied der ernstige waarheid te bewegen vermag. De uitdrukking en bewerking der koppen, veelal portraits, is onbeschrijfelijk: de gloed der verwen in de heerlijke draperie en in het geheel, tegenwoordig boven alle kunst, en toch altoos onderling, in hoe rijke verscheidenheid, verdeeld, in de zuiverste, bevalligste harmonie. Alleen moet men gewoonlijk niet zien op de uitersten (extremiteiten), namelijk armen, handen, beenen, voeten, welke veelal vertekend zijn. Onder de Boisseréesche schilderijen trok mij vooral aan de dood der Maria (naar ik meen) van Memling [a].

[a] Hs.: Hemling.

1821			Fl. Kr.
Juny	28	Verzehrung in Stuttgart	11– 3
		Verzehrung in Goppingen	14
		Trinkgeld im Konig v. Wurtemb.	48
		Mittagessen in Geislingen	42
		Wein im Dincker . . .l [1]	12
		Fuhrlohn v. Stuttgart — Ulm	6
	29	Abendessen im Lesemuseum	12
		Bier im Garten	7
July	1	Raseur	9
		Verzehrung in Ulm	4–50
		dem Hausknecht	12
		Zahnbürste	14
		Verzehrung in Burgau	1– 9
		Fuhrlohn v. Ulm nach Augsburg	15–28
	2	Verzehrung in Augsburg	1– 8
		dem Hausknecht	12
		Verzehrung in — — —	20
		„ „ Tachau	17
		Fuhrlohn v. Augsburg — München	3–18
	7	Dem Hausknecht u. Lohnbedienten im Gold. Kreuz	2
		Essen im Kaffehause	1–20
		Im Theater Amahe	2–12
		Toback	2
		Verzehrung in Schleisheim	4–27
		dem Kutscher	36
		Kleinere Verzehrungen Bier, Kaffé etc	2–20
		Woch. Ausl. v. 7 — 14 July	2–37
		Sehn d. Gemahldegall.	48
		Wäsche	44
		Woch. Ausl. v. 14 July — 21	2–49
		Brief nach Zwoll	24
		Rechnung im goldn. +	21–46
		Toback	1

July			
	7	Abends & but. bier & brod	7
	8	Morgens kaffee & brod	12
			8
	9	M. kaffee & brod	12
		1 but. bier & brod	7
	10	Zweimal kaffee	22
		Brod	2
	11	Zweimal kaffee	22
		bier & brod	7
	12	Kaffee & brod	12
	13	deto	12
	14	detto	12
		3 fleschen bier	18
		brod	4
			5.2/.37

July			
	15	Kaffee 2 mal	22
	16	Kaffee 2 mal	22
		Brod	2
	17	Kaffee 2 mal	22
		Brod	2
	18	Kaffee 2 mal	22
	19	Kaffee 3 mal	32
	20	Kaffee 2 mal	22
		Bier	6
		Brod	2
	21	Kaffee	12
		Brod	3
		Summa	2/49

[1] Onleesbaar.

1821			Fl.	Kr.
July	26	1 Brief v. Zwoll		46
		„ „ nach Zwoll		22
		Ausl. v.	2–	57
		Bucher aus d. Leihbibl.		20
		Brief v. Zwoll	1–	20
Aug.	4	Wäsche		32
		Essen im Engl. Kaffeeh. 2 mahl		46
		Sehn d. Natur. Samml.		36
		Theater		36
		Bucher aus d. Lesebibl.		16
		Kaffé		21
		Sehn d. Antiken		48
		Barbier	1–	12
		Toback	1	
		Woch. Ausl. v. 29 Juli bis 4 August	3–	5
		Schuhputzer	1–	12
		Schuhster	3–	6
		Toback	1	
		Essen im Kreutz	10–	48
		Trinkgeld dem Hausknecht		12
		Miethe (1 Monath)	11	
		An d. Aufwärterin	1	
		Fuhrlohn nach Schleish.	4	
		Ausl. v. 4 Aug.—6	1–	12
		Bier		5
	7	Nachtquartier in Pfaffenhoven	1–	6
		Bier		3
		Verzehrung in Ingolstadt		16
		„ „ Eichstädt		38
	8	Barbier		8
		Verzehrung in Weissenburg		54
		Trinkgeld d. Hauskn.		12
		Bier		4
		Fuhrlohn v. Munchen nach Nurnberg	14	
		Trinkgeld d. Kutscher	1–	15
		das Sehn d. Sebaldsk.		24
		„ „ „ Frauenk.		12
		„ „ „ Lorenzk.		12
		„ „ „ Aegidienk.		12

Maandag den 6 Augustus vertrok ik van Munchen en overnagtte in Pfaffenhofen; zette dan mijne reis voort over Ingolstadt, eene treurige, duistere stad, en was des avonds in den Weissenburg, vanwaar ik den volgenden middag, 8 Augustus, in Nurnberg aankwam.

In Nurnberg maakte ik, hoezeer oppervlakkig, de kennis van den baron Haller von Hallerstein, eenen schilder, en bezag de vier merkwaardigste kerken: de Frauenkirche, welker schone bouworde van binnen men door verwen en schilderen bedorven heeft; de St. Sebaldskirche, waarin veele voortreffelijke schilderijen van A. Dürer, M. Schön, H. Culmbach etc. en vooral het Graf van den heiligen Sebaldus door Pet. Fischer [1] in bronze, hetwelk de geschiedenis van den heidenschen, Israelitischen en Christelijken godsdienst tot aan Kerkvaders en Heiligen

[1] Peter Vischer, in samenwerking met zijn zonen Hermann en Peter.

1821		Fl. Kr.
Aug. 9	das Sehn d. Gemahldes	24
	Toback	2–24
	Brief v. Zwoll	1 13
	Brief nach d. Haag	24
	Visitenkarten	36
	Brief nach Zwoll	36
15	Kaffé	32
	Bucher v. Heyder	1– 6
	Barbier	30
16	Verzehrung in Erlangen	15–30
	Krafft, Disputat.	36
	Bier	12
	Trinkgeld dem Hauskn.	48
	Fuhr v. Erlangen nach Bamberg	4–30
	Trinkgeld	36
	Verzehrung in Bamberg	2–36

in talloze voorstellingen en beelden ten onderwerp heeft. In de St. Aegidienkirche bewonderde ik het uitmuntende schilderstuk van A. van Dijk boven het altaar, in de kapellen vindt men nog veele Oud-Duitsche schilderijen. De grootste en fraaiste kerk, vooral van buiten, bijzonder het portaal, is de Lorenzkerk, waarin het kunstwerk van Adam Krafft en zoonen, uit steen *gegoten*; de glasschilderij is voortreffelijk en uitnemend bewaard. Het portaal en de roos daarboven is in den besten Gothischen stijl.

Op de burg nam ik de verzameling van ongeveer 600 schilderijen in oogenschijn uit de Oud-Duitsche en Nederlandsche scholen. Er bevinden zich hier uitnemende stukken van A. Dürer, die echter ook in Munchen gezien worden, zonder dat de eene of andere kopyen schijnen te zijn; verder van Culmbach, Kranach etc. en eenige zeer goede stukken van Berchem, Schalken, Teniers etc.

Donderdagavond, den 9 Augustus, was ik in Erlangen, waar ik dadelijk den volgenden morgen den beroemden Schelling ging zien. Verder maakte ik de aangename kennis van de professoren Mehmel, Vogel, Engelhardt, Krafft, Döderlein, Pfaff, Schubert, Canne en Bertholdt. Bij Schelling was ik veel en nooit zonder bewondering in zijne nabijheid. Verder kwam ik in kennis van den graaf Von Platen, eenen jongen dichter, die zich vooral op de Persische letterkunde gelegd had en wiens eenvoudig raadselachtig wezen mij bijzonder aantrok. Ik verkeerde dagelijks met hem.

Ik had mij Schelling voorgesteld als eenen man van een zeer zagt geaard, gevoelvol wezen, stil en van weinig woorden. Daarbij van een zeer belangwekkend, geestig en innemend, hoezeer diepzinnig, eenigzins mystisch, d.i. diep gevoel en een zeer gespannen verbeelding, kenmerkend, bijna melankolisch uitzigt. Daartegen vond ik deze uitdrukking van mannelijke kragt en rondheid, deze gerustheid der geheele houding, die haar middenpunt in zichzelve heeft, en dit open gelaat, hetwelk evenwel vertrouwen inboezemt, als het heenwijst op de bewondering en de eerbied, aan de groote verdiensten van dit brein verschuldigd.

1821		Fl. Kr.
Aug. 17	Bier	12
	Fuhrlohn v. Bamberg bis Coburg	8–24
	Chausseegeld	1–20
	Verzehrung in Coburg	3–33
	Fuhrlohn v. Coburg bis Hilburghausen	5
	Chausseegeld	1–30
	Trinkgeld d. Hauskn.	24
	„ „ Kutscher	48
20	Verzehrung in Hildburghausen	2– 6
	Essen in Suhl	1– 4
	Kaffee in Oberhof	15
	Chausseegeld	24
	Fuhrlohn v. Hildb. H.—Gotha	13
	Trinkgeld dem Kutscher	1– 6
	Barbier	24
23	Fahrt nach Schnepfenthal	48
	dem Hausknecht im Mooren	24
		Rth. gg. Pf.
24	Verzehrung in Gotha	2–10
	Fuhrlohn v Gotha nach Weimar	6
	Chausseegeld	1–12
	Essen in Erfurdt	18
	Barbier	4
	Bier	3
	Verzehrung in Weimar mit Fuhrlohn nach Jena	4–16– 6
	dem Kutscher Trinkg.	12

19 Aug. Weg van Coburg naar Hildburghausen schoon; in Hildburghausen Sickler Weg van Hildburghausen naar Gotha door den

20 Aug. Schwarzwald — Ligging van Schwarzwalde — Gotha bibliotheek van 100.000—120.000 b. — veele handschriften van Ovidius en Oostersche door Seetzen — Kabinet van munten — aangenaam verkeer in Gotha.

Uitstap naar Schnepfenthal aan den ingang van den Thuringerwald — schoone streek — Schnepfenthal.

24 Aug. Kaale weg van Gotha naar Weimar — Park van Weimar Boekerij 80.000 schilderijen van Van Dijk en Rubens Schilderij van Kranach (hofschilder voormaals) in de Stadtkirche Huis van Kranach Park van Weimar — Prof. De Wette Vrouw van de ConsistorialRath Gunther —

26 Aug. Jena geheel in een dal gelegen — Lelijke stad — Gabler — Baumgarten Crusius Fries Luden — Lenz — mineralogische, zoologische en anatomische verzamelingen — Bachmann — bibliotheek, 80.000 b., wordt thans geordend — Eichstädt — weinig studie onder d studenten (340)

1821		Rth.	gg.	Pf.
Aug. 29	Verzehrung in Jena	4		
	Trinkgeld dem Hauskn.			6
	Fuhrlohn nach Halle	12		
	Trinkgeld dem Kutscher			14
	Mittagsessen in Naumburg			22
	Verzehrung unterwegs und in Tauchstadt			10
Sept. 5	Verzehrung in Halle	9–16		
	Trinkgeld			12
	Barbier			8
	Fuhrlohn v. Halle—Leipzig	3–12		
	Trinkgeld			10
	Barbier			8
	Briefe			12
12	Verzehrung in Leipzig	9–10		
	In Schonfeld			12
	Trinkgeld und Pass visiren			18
	Verzehrung unterwegs u. Essen in Wurzen			18
	Nachtlager in Oschatz	1–		4
13	Essen in Meissen und Verzehrung unterwegs			18
	Pfeifenkopf	1–12		
	Toback	1		
	Pfeifenrohr			12
	Barbier			3
	Fuhrlohn von Leipzig nach Dresden	4		
	Trinkgeld dem Kutscher			16
	Sehn der Bildergallerie	3–10		
	Catalog			12
	W. Meisters Wanderjahre	2		

Halle — studenten 800 — bibliotheek 40.000 banden — geordend naar de wetenschappen, zoodat de grootere vakken met A, B, C etc., de onderdeelen met a, b, c etc., de enkele werken in deze met nummers, die altoos weder van 1 af beginnen, onderscheiden zijn — wetenschappelijke en alphabetische catalogus — goed lokaal — gallerij — goede toon onder de professoren — Franckische Stiftungen — in dezelve worden dagelijks 2.000-2500 kinderen onderwezen — Weeshuis — boekdrukkerij — drukkerij van bijbels — burgerscholen a. voor jongens b. meisjes — Realschule — Latijnsche school — Paedagogium —inrigting — kost jaarlijks 38.000 Rth. — alle gebouwen door Francke tegelijk aangelegd — ziekenkamers en huizen — bibliotheek.

1821		Rth.	gg.	Pf.
Sept. 13	Pfeifenrohr		14	
	Toback		16	
	Wascherin	1		6
	Theater	1–	6	
	Trinkgeld an Musikanten etc.		20	
24	Fahrt nach Tharant	2–	16	
	Verzehrung und Trinkgelder	1–	8	
	Programmen in Leipzig	6–	12	
	100			
	Wäscherin		6	
	Briefe von Zwoll	1		
	Brief nach Zwoll		15	
	Toback		12	
	Verzehrung in der Stadt Wien von 13 September — 4 November	64		
	Raseur	2		
	Feuerung	1–	21	

BIJLAGE III.

Giessen 1823.

Das vorwiegende Moment im ganzen Menschen war die *Sinnlichkeit*, sowohl die leibliche und aeussere, als die geistige der Phantasie.

A. besass nicht ausgezeichnetes Verdienst genug, um auf eine mehr denn gewöhnliche Stuffe der Erhebung Anspruch zu haben oder dieselbe zu erringen, aber Beweglichkeit und Fahigkeit zu Genüge, sich auf die Höhe, worauf das Glück ihn stellte, zu behaupten. Bei nicht gemeiner Anlage zu Thätigkeit und Einsicht jeder Art, beruhte sein Wesen und seine Bildung auf eine gewisse Leichtigkeit und regsame Lebendigkeit seiner Phantasie, die mit dem Schwunge, welche sie seinem Leben mittheilte, alle Stetigkeit immerfort auflöste. Es war aber diese Phantasie weniger schöpferisch als flüchtig und eine solche zu nennen, die sich an jedes Dargebotene hängt und aus Armuth der Selbsternährung nach allen Seiten um sich greift und jedes hie und dort gegebne begierig in ihren Kreis zieht, aber ohne Ausdauer zu eigner Gestaltung des Aufgenommenen von jedem bestimmten Puncte hinüberzuschweifen strebt zu einen andern, um sich selbst fortdrängend in das Unbestimmte zu verlieren. Seinen Empfindungen, Erfahrungen und seiner gesammten innern und aeusseren Thätigkeit wohnte daher eine gewisse Schnellkraft bei, welche den Uebergang von dem Einen zu dem Andern ungemein erleichterte, aber auch unaufhörlich verlangte. Eben deswegen Abspannung länger und häufiger als Anspannung und diese selten ungetheilt und selbst bei beständigem Wechsel der Gegenstände und Beschäftigungen drükkend und mit einem Sehnen nach Befreiung vermischt.

Giessen 1823.

Dass seiner Phantasie keine ebenmässige Stärke der Denkkraft zugetheilt war, erhellt schon aus der angedeuteten Beschaffenheit der erstern, musz aber noch besonders hervorgehoben werden. Denn obgleich Verstand und Urtheil selbst ausgezeichnet zu nennen waren, so hatte sich das Denken jedoch mit der Phantasie nich zu so glücklicher Mischung verbunden, welche das gegenseitige Tragen, Halten und Fördern erst möglich und verschiedene Thätigkeiten zu Einer macht. Der Denkkraft selbst aber mangelte es aber an Ernst, tiefen Zusammenhang und demjenigen ergründenden Talent, wodurch die Gedanken und ihr Inhalt sich erst zum wahren Besitz und Eigenthum des besondern Geistes gestalten. Wie also, vermöge der schnellen Fassungskraft, jede erste Aneignung leicht war und die Art der Darstellung in der Erkenntniss sich sogar mit einem gewissen Lichtglanz um den Gegenstand verbreitete, so folgte nunmehr nicht jene Durchbildung und Durchdringung, welche mit unermüdlicher Schärfe auf den Gegenstand eingeht und nicht von ihm lässt, ehe sie ihn vollständig in die Thatigkeit des Denkens aufgelöst. Ueberhaupt naschte seine Erkenntniss lieber von der Oberfläche, als dasz sie dahin getrachtet hätte, sich von dem zu Erkennenden zu ernähren zu einer gewissen Lebensfülle. Von einer solchen Ausdauer des Strebens blieb der Geist gewöhnlich geschieden durch eine gewisse Willkur der Phantasie, welche da, in 's Mittel tretend, wo die Lust zum Denken absprang, die Beruhigung durch den Schein leichthin zur Aushülfe gebildeter Vorstellungen herbeiführte. Vorzüglich konnte man nicht sagen, dasz seine Natur einem Gesetz des Wahren oder Guten gehorcht hätte, wie gern er sich selbst auch von Zeit zu Zeit ein solches Bestreben vorspiegelte. Es fehlte ihm keineswegs an Empfänglichkeit für das Gute, für Kunst, Naturanschauung, Religion, Philosophie, aber seine Liebe zu diesen Dingen war weder unwillkürlich noch tief genug, thronte nicht mit der erhabenen dem Menschen unbewusten Kraft in seinem Inneren, welche das Leben gesetzmässig und zu einem organischen Ganzen macht, sondern ging entblösst von wahrem Ernst, Ehrfurcht und Demuth, in eine taumelhafte Liebelei, gemeines Spiel und frevelhafte Genuszsucht über. Bei dem allen meinte er es mit diesen Dingen und mit den Stimmungen, worin er sich von ihrem Einflusz begeistert wähnte, erstaunlich ehrlich und strebte von Zeit zu Zeit mit aller Anstrengung sich zu denselben emporzuschrauben und eine sogenannte höhere Existenz um sich herumzulügen. Denn ich wüszte die Art, auf welche er sich immerfort betrog und sich selbst und seinen Verhaltnissen den Schein höheren Glanzes aufzudringen

suchte, kaum anders zu bezeichnen. Wehmüthig und komisch zugleich anzusehn war der gemüthliche Ernst, worin er sich dabei ohne die mindeste Ahnung der Täuschung verlor und dann wieder die gleichgültige Nachlässigkeit, womit er die offenbare Aufdeckung der an sich selbst begangene Lüge ignorirte und immer wieder neu zu gleichem Trug, das leichte oberflächliche Absehn von dem bisherigen für Elasticität hielt. Ueberhaupt lebte er im eigentlichen Sinne von der immerwährenden Erzeugung eines falschen Scheins, welcher, die heitere Frische des Unbefangenen und Unbewusten ausschliessend, sein Wesen häufig genug zu Affectation trieb und seine ursprüngliche Gutmüthigkeit überwältigte. Deshalb geschah es höchst selten und nie lange, dasz ihn die Sache selbst beseelte und sein Eifer von dieser Seite rein war, sondern an die Stelle des Unwillkürlichen drängten sich bald andre Triebfedern, auf irgend einen Schein, Effect, die Meinung Andrer oder sonst Fremdartiges und Untergeordnetes berechnet. Von seiner Gutmüthigkeit aber bestand ein groszer Theil in bloszer Schwäche, welche er indess unter dem Stempel der erstern auszugeben oder mit dem Schein affectirter und auf nichts berechender Kraft auszustatten und sie dadurch erst als Ohnmacht recht eigentlich zu bewähren, bemüht war. Man konnte von ihm sagen, dasz er zu schwach war, um, welches dem Manne am nächsten zu liegen scheint, ein erlittenes Unrecht rein und wahr zu empfinden, sondern um diese Empfindung zum Behuf des Widerstandes hervorzubringen, muszte er bei alles seiner Reitzbarkeit und Lebendigkeit andre Antriebe zu Hülfe nehmen. Es hing aber dieses mit dem Mangel an Tiefe und dasz nicht leicht eine Erfahrung bei ihm ganz unmittelbar und einfach war, natürlich zusammen. Das Seyn wollen trat bei ihm häufig an die Stelle des Seyns oder veränderte die Natur von diesem Letztern.

Es erhellt, dasz viele Anfänge eines tuchtigen Ganzen da waren, aber zugleich, dasz es in seinem Leben, in seiner Thatigkeit, in keiner Richtung je zu einem Ganzen kommen konnte. Etwas Bleibendes und Festes war nicht in ihm, sondern Alles, was er zu sich herabzuziehn oder wozu er sich emporzuschwingen suchte, nam gleich die Natur des Wandelbaren, des Zeitlichen und des Zufälligen schon deswegen an, weil es seinem Wesen in Wahrheit nur zufällig war. Jede Begeisterung war für ihn Etwas Einzelnes, isolirtes, griff in keinen Zusammenhang ein und ohne bedeutendern Gehalt, als den einer angenehmen Bewegung, schlug sie gleich wieder um, sobald ihr der Moment weggezogen war, worauf sie stand. Sich selbst aber und seine Umgebungen in einen Rausch angenehmer Bewegung zu versetzen, blieb eine von den beständigsten und letzten Zwecken seines Strebens, woran sowohl seine Gutmuthigkeit, als eignes Bedurfniss und Sucht zu geniessen Antheil hatten.

LIJST VAN NIET OPGENOMEN BRIEVEN UIT DEZE PERIODE

a	Leiden,	2 October	1820	H. W. Tydeman	aan	J. R. Thorbecke	
b	„	5 „	„	P. J. Uylenbroek	„	„	
c	⟨Zwolle⟩	11 „	„	H. C. H. Thorbecke	„	„	
1a	's-Gravenhage,	25 „	„	Minister voor het publieke onderwijs enz.	„	„	(*f* 300.
3a	⟨Zwolle⟩	5 November	„	H. C. H. Thorbecke	„	„	
7a	⟨ „	29 „	„ ⟩	„	„	„	
7b	⟨ „ ⟩	30 October	„	F. W. Thorbecke	„	A. F. J. A. graaf van der Duyn van Maasdam (copie)	
7c	„	6 December	„	„	„	J. R. Thorbecke	
8a	Leiden,	11 „	„	P. J. Koolhaas	„	„	
8b	„	12 „	„	P. J. Uylenbroek	„	„	
8c	Zwolle,	13 „	„	F. W. Thorbecke	„	„	
8d	„	13 „	„	H. C. H. Thorbecke	„	„	
9a	„	17 „	„	F. W. Thorbecke	„	„	
9b	⟨ „	17 „	„ ⟩	H. C. H. Thorbecke	„	„	
10a	Mannheim,	1 Januari	1821	C. E. Thorbecke	„	„	
10b	Zwolle,	3 „	„	F. W. Thorbecke	„	„	
11a	⟨ „	3 „	„ ⟩	C. M. C. Thorbecke	„	„	
12a	Zwolle,	9 „	„	H. C. H. Thorbecke	„	„	
13a	Osnabrück,	10 „	„	D. Ph. Thorbecke	„	„	
15a	Leiden,	17 „	„	P. J. Uylenbroek	„	„	
19a	Zwolle,	7/10 Februari	„	H. C. H. Thorbecke	„	„	
27a	„	23 Maart	„	F. W. Thorbecke	„	„	
27b	Osnabrück,	26 „	„	Chr. F. Thorbecke	„	„	
27c	Zwolle,	26 „	„	F. W. Thorbecke	„	„	
27d	„	24 „	„	H. C. H. Thorbecke	„	„	
27e	⟨ „	26 „	„ ⟩	C. M. C. Thorbecke	„	„	
27e[1]	„	24 „	„	H. C. H. Thorbecke	„	C. M. C. Thorbecke (copie)	
34a	Osnabrück,	7 April	„	Chr. F. Thorbecke	„	J. R. Thorbecke	
34b	„	7 „	„	D. Ph. Thorbecke	„	„	
35a	Zwolle,	14 „	„	H. C. H. Thorbecke	„	„	
36a	Osnabrück,	16 „	„	L. R. Abeken	„	„	
36b	Zwolle,	18 „	„	F. W. Thorbecke	„	„	
41a	„	6 Mei	„	„	„	„	
47a	Mannheim,	19 „	„	Kopp	„	„	
47b	Zwolle,	21/24 „	„	H. C. H. Thorbecke	„	„	
47c	„	23/24 „	„	F. W. Thorbecke	„	„	
47d	„	30 „	„	„	„	„	
47e	⟨ „	30 „	„ ⟩	H. C. H. Thorbecke	„	„	
49a	Kassel,	14 Juni	„	F. H. Thorbecke	„	„	
51a	Leiden,	24 „	„	I. Molenaar	„	„	
51b	„	25 „	„	P. J. Uylenbroek	„	„	
53a	Zwolle,	4 Juli	„	F. W. Thorbecke	„	„	
55a	„	16 „	„	„	„	„	
56a	„	17 „	„	H. C. H. Thorbecke	„	„	
60a	„	3 Augustus	„	„	„	„	
64a	„	24 „	„	F. W. Thorbecke	„	„	
66a	„	2 September	„	H. C. H. Thorbecke	„	„	
66b	Dresden,	16 „	„	J. R. Thorbecke	„	⟨F.A.Ritgen⟩ (klad)	

67a	Zwolle,	17 September 1821	F. W. Thorbecke	aan	J. R. Thorbecke
67b	„	19 „ „	H. C. H. Thorbecke	„	„
67c	„	25 „ „	F. W. Thorbecke	„	„
68a	„	15 October „	H. C. H. Thorbecke	„	„
68b	< „	15 „ „ >	C. M. C. Thorbecke	„	„
73a	< „	5 November „ >	H. C. H. Thorbecke	„	„
79a	„	21 „ „	F. W. Thorbecke	„	„
79b	„	21 „ „	H. C. H. Thorbecke	„	„
79c	„	30 Nov./4 Dec. „	F. W. Thorbecke	„	„
84a	„	5 December „	H. C. H. Thorbecke	„	„
84b	< „	6 „ „ >	C. M. C. Thorbecke	„	„
85a	Berlijn,	18 „ „	F. Tieck	„	„
85b	Zwolle,	24 Dec./5 Jan. 1822	H. C. H. Thorbecke	„	„
89a	<Berlijn,	z.d. >	J. von Bültzingsloewen	„	„
90a	<Zwolle,	„ „ >	C. M. C. Thorbecke	„	„
93a	„	26 Januari „	F. W. Thorbecke	„	„
97a	„	2 Februari „	„	„	„
100a	<Leiden,	z.d. „ >	H. C. v. d. Boon Mesch	„	„
101a	Zwolle,	22 „ „	H. C. H. Thorbecke	„	„
101b	Berlijn,	2 Maart „	C. W. H. v. Kaathoven	„	„
113a	Kassel,	6 April „	F. H. Thorbecke	„	„
113b	z.p.	z.d. „	J. R. Thorbecke	„	F.W.J. v. Schelling
114a	Deventer,	31 Maart „	W. Valter	„	F. W. Thorbecke
114b	Zwolle,	1 April „	F. W. Thorbecke	„	W. Valter
114c	„	2 „ „	„	„	J. M. Kemper
114d	Deventer,	5 „ „	W. Valter	„	F. W. Thorbecke
114e	Zwolle,	10 „ „	H. C. H. Thorbecke	„	J. R. Thorbecke
114f	< „	z.d. „ >	C. M. C. Thorbecke	„	„
115a	Erlangen,	13 „ „	F. W. J. v. Schelling	„	„
122a	Zwolle,	7 Mei „	F. W. Thorbecke	„	„
122b	„	7 „ „	H. C. H. Thorbecke	„	„
123a	Weimar,	28 April „	W. v. Goethe	„	J. B. Wilbrand (copie)
129a	Zwolle,	3 Juni „	F. W. Thorbecke	„	J. R. Thorbecke
131a	„	12/13 Juni „	„	„	„
132a	„	17/18 „ „	„	„	„
134a	„	20 „ „	„	„	„
135a	Amsterdam,	24 „ „	J. de Vos Wzn.	„	„
135b	„	27 „ „	„	„	„
135c	Leiden,	27 „ „	W. A. Schimmelpenninck v. d. Oye	„	„
135d	„	1 Juli „	P. J. Uylenbroek	„	„
135e	Amsterdam,	5 „ „	G. de Vos	„	„
144a	Zwolle,	20 Augustus „	J. R. Thorbecke	„	B. H. baron Bentinck v. Buckhorst
147a	Dresden,	27 „ „	H. Solger v. d. Groeben	„	J. R. Thorbecke
149a	Amsterdam,	29 „ „	M. Stuart	„	„
149b	<Osnabrück>	30 „ „	Ch. F. Thorbecke	„	„
149c	Leiden,	2 September „	P. J. Uylenbroek	„	„
151a	Amsterdam,	7 „ „	F. Ph. Thorbecke	„	„
153a	Leiden,	20 „ „	P. J. Uylenbroek	„	„
155a	Amsterdam,	25 September „	J. H. v. Swinden	„	„
156a	Leiden,	30 „ „	H. Boie	„	„
162a	Zwolle,	22 October „	F. W. Thorbecke	„	„

168a	⟨Zwolle⟩	29 September	1822	F. W. Thorbecke	aan	A. F. J. A. van der Duyn van Maasdam (copie)
168b	⟨ „ ⟩	10 November	„	„	„	W. A. Schimmelpenninck van der Oye (copie)
168c	⟨ „ ⟩	15 „	„	B. H. Bentinck v. Buckhorst	„	F. W. Thorbecke (copie)
168d	⟨ „ ⟩	17 „	„	F. W. Thorbecke	„	B. H. Bentinck v. Buckhorst (copie)
168e	's-Gravenhage,	25 „	„	A. F. J. A. van der Duyn v. Maasdam	„	F. W. Thorbecke (copie)
168f	⟨Zwolle⟩	28 „	„	F. W. Thorbecke	„	A. F. J. A. Van der Duyn van Maasdam (copie)
168g	⟨ „ ⟩	28 „	„	„	„	J. R. Thorbecke, pro memorie voor brief aan Van der Duyn v. Maasdam
168h	⟨ „ ⟩	z.d.		B. H. Bentinck v. Buckhorst	„	F. W. Thorbecke (copie)
168i	⟨ „ ⟩	„		F. W. Thorbecke	„	B. H. Bentinck v. Buckhorst (copie)
170a	Giessen,	14 December	„	J. R. Thorbecke	„	A. F. J. A. van der Duyn van Maasdam (klad)
171a	Zwolle,	26 „	„	H. C. H. Thorbecke	„	J. R. Thorbecke
174a	„	8 Januari	1823	„	„	„
174b	⟨ „	8 „	„ ⟩	C. M. C. Thorbecke	„	„
176a	„	2 Februari	„	F. W. Thorbecke	„	„
177a	⟨ „ ⟩	z.d.	„	H. C. H. Thorbecke	„	„
179a	Giessen,	Februari	„	J. R. Thorbecke	„	K. L. W. v. Grollmann (klad)
182a	Zwolle,	21/25 „	„	H. C. H. Thorbecke	„	J. R. Thorbecke
184a	„	18/21 Maart	„	„	„	„
184b	Leiden,	18 „	„	C. W. H. v. Kaathoven	„	F. W. Thorbecke
184c	Zwolle,	20/24 „	„	F. W. Thorbecke	„	J. R. Thorbecke
185a	„	10 April	„	„	„	„
186a	Zwolle,	2 Mei	„	F. W. Thorbecke	„	J. R. Thorbecke
186b	„	3 „	„	H. C. H. Thorbecke	„	„
189a	„	20 „	„	F. W. Thorbecke	„	„
190a	„	7 Juni	„	„	„	„
191a	Giessen,	14 „	„	J. R. Thorbecke	„	zijn ouders
195a	Zwolle,	9/24 Juli	„	F. W. Thorbecke	„	J. R. Thorbecke
195b	„	26 „	„	H. C. H. Thorbecke	„	„
198a	„	3 Augustus	„	F. W. Thorbecke	„	„
202a	Giessen,	13 „	„	J. R. Thorbecke	„	G.F.Creuzer(klad)
202b	Zwolle,	13 „	„	F. W. Thorbecke	„	J. R. Thorbecke
202c	Göttingen,	14 „	„	C. Dohrs	„	„
202d	Heidelberg,	16 „	„	F. Creuzer	„	„
205a	Zwolle,	25 „	„	F. W. Thorbecke	„	„
207a	Göttingen,	5 September	„	K. Ch. F. Krause	„	„
208a	Zwolle,	13/14 Sept.	„	F. W. Thorbecke	„	„
214a	Zwolle,	31 October	„	F. W.Thorbecke	„	„

215a	Kassel,	4 November	1823	F. H. Thorbecke	aan	J. R. Thorbecke
222a	Zwolle,	3 December	„	H. C. H. Thorbecke	„	„
222b	Giessen,	6 „	„	J. B. Wilbrand	„	„
223a	Göttingen,	15 „	„	J. R. Thorbecke	„	D. P. Thorbecke (klad)
224a	Giessen,	17 „	„	J. B. Wilbrand	„	J. R. Thorbecke
225a	Giessen,	21 „	„	S. Ritgen	„	„
225b	Zwolle,	23 Dec./2 Jan.	1824	F. W. Thorbecke	„	„
226a	Münden,	27 December	1823	J. Ph. Holtzmüller	„	„
227a	⟨Giessen,	1⟩Januari	1824	F. A. Ritgen	„	„
229a	Zwolle,	7 „	„	H. C. H. Thorbecke	„	„
229b	⟨ „	7 „	„ ⟩	C. M. C. Thorbecke	„	„
229c	⟨Giessen,	? ⟩	„	F. A. Ritgen	„	„
229d	„	10 „	„	S. Ritgen	„	„
230a	Zwolle,	14 „	„	F. W. Thorbecke	„	„
230b	„	14 „	„	H. C. H. Thorbecke	„	„
233a	„	26 „	„	F. W. Thorbecke	„	„
234a	Kassel,	30 „	„	F. H. Thorbecke	„	„
239a	⟨Zwolle⟩	z.d.		H. C. H. Thorbecke	„	„
239b	⟨ „ ⟩	„		C. M. C. Thorbecke	„	„
239c	„	18 Februari	„	F. W. Thorbecke	„	„
239d	z.p.	19 „	„	J. G. Eichhorn	„	„
247a	Giessen,	24 Maart	„	J. B. Wilbrand	„	„
247b	„	26 „	„	F. A. Ritgen	„	„
247c	Zwolle,	27/31 „	„	F. W. Thorbecke	„	„
247d	„	31 „	„	H. C. H. Thorbecke	„	„
251a	Göttingen,	14 April	„	J. R. Thorbecke	„	zijn ouders
256a	Zwolle,	4 Mei	„	F. W. Thorbecke	„	J. R. Thorbecke
259a	Giessen,	9 „	„	F. A. Ritgen	„	„
262a	Zwolle,	19 „	„	H. C. H. Thorbecke	„	„
262b	„	21 „	„	F. W. Thorbecke	„	„
263a	„	31 „	„	„	„	„
263b	's-Gravenhage,	12 „	„	A. R. Falck	„	B. H. Bentinck v. Buckhorst (copie)
263c	Utrecht,	12 „	„	A. v. Goudoever	„	B. H. Bentinck v. Buckhorst (copie)
263d	Zwolle,	14 „	„	F. W. Thorbecke	„	A. H. v. Muyden (copie)
267a	„	19/21 Juni	„	H. C. H. Thorbecke	„	J. R. Thorbecke
267b	⟨ „	19 „	„ ⟩	C. M. C. Thorbecke	„	„
268a	Kassel,	24 „	„	F. H. Thorbecke	„	„
276a	Zwolle,	29 Juli	„	H. C. H. Thorbecke	„	„
276b	⟨Giessen⟩	1 Augustus	„	F. A. Ritgen	„	„
276c	„	2 „	„	J. B. Wilbrand	„	„
280a	Zwolle,	9/10 „	„	F. W. Thorbecke	„	„
280b	„	8 „	„	B. H. Bentinck v. B.	„	F. W. Thorbecke
280c	„	9 „	„	H. C. H. Thorbecke	„	J. R. Thorbecke
281a	„	14 „	„	F. W. Thorbecke	„	„
281b	„	11 Juli	„	„	„	C. Henrici-Thorbecke (copie)
281c	Osnabrück,	15 „	„	C. Henrici-Thorbecke	„	F. W. Thorbecke (copie)
281d	Zwolle,	20 Juli	„	F. W. Thorbecke	„	C. Henrici-Thorbecke (copie)

281e	⟨Zwolle⟩	z.d.		1824	H. C. H. Thorbecke	aan	C. Henrici-Thorbecke (klad)
283a	Leipzig,	16	Augustus	„	A. Wendt	„	J. R. Thorbecke
287a	Zwolle,	17	„	„	F. W. Thorbecke	„	D. J. v. Ewijck (copie)
287b	's-Gravenhage,	20	„	„	D. J. v. Ewijck	„	F. W. Thorbecke (copie)
287c	„	23	„	„	„	„	F. W. Thorbecke (copie)
287d	Zwolle,	24	„	„	F. W. Thorbecke	„	D. J. v. Ewijck (copie)
289a	Bamberg,	2	September	„	F. H. Thorbecke	„	J. R. Thorbecke
289b	Göttingen,	4	„	„	J. R. Thorbecke	„	L. Tieck (copie uit later tijd)
290a	Zwolle,	4	„	„	F. W. Thorbecke	„	C. Henrici-Thorbecke (copie)
293a	Dresden,	23/27	„	„	H. Solger-v.d. Groeben	„	J. R. Thorbecke
294a	Parijs,	25	„	„	G. de Vos	„	„
294b	Zwolle,	27	„	„	F. W. Thorbecke	„	„
297a	Göttingen,	27	„	„	F. W. Boie	„	F. W. Thorbecke
306a	„	16	October	„	G. de Vos	„	J. R. Thorbecke
309a	Osnabrück,	15	„	„	C. Henrici-Thorbecke	„	F. W. Thorbecke
318a	⟨Zwolle⟩	1	November	„	F. W. Thorbecke	„	J. R. Thorbecke
321a	„	7	„	„	„	„	„
326a	„	22	„	„	„	„	„
326b	Göttingen,	14	„	„	F. W. Boie	„	F. W. Thorbecke
326c	Zwolle,	23	„	„	F. W. Thorbecke	„	J. R. Thorbecke
333a	„	17	December	„	„	„	„
335a	Göttingen,	23	„	„	R. Deuerlich	„	„
335b	„	23	„	„	„	„	Jülicher (copie v. R. Deuerlich)
336a	Zwolle,	27	„	„	F. W. Thorbecke	„	J. R. Thorbecke
340a	Leiden,	4	Januari	1825	W. A. Schimmelpenninck van der Oye	„	„
344a	⟨Zwolle⟩	z.d.			H. C. H. Thorbecke	„	„
344b	„	12	Januari	„	C. M. C. Thorbecke	„	„
346a	„	15	„	„	F. W. Thorbecke	„	„
349a	z.p.	26	„	„	C. W. H. v. Kaathoven	„	„
350a	Zwolle,	31	„	„	F. W. Thorbecke	„	„
350b	Leiden,	31	„	„	P. J. Uylenbroek	„	„
353a	Zwolle,	6	Februari	„	F. W. Thorbecke	„	„
361a	⟨Leiden⟩	25	„	„	P. J. Uylenbroek	„	„
361b	Zwolle,	28	„	„	F. W. Thorbecke	„	„
366a	„	21	Maart	„	„	„	
366b	Utrecht,	22	„	„	W. A. Schimmelpenninck van der Oye	„	„
370a	z.p.	3	April	„	onleesbaar	„	„
388a	Zwolle,	27	„	„	F. W. Thorbecke	„	„
393a	z.p.,	z.d.		„	L. J. C. Mende	„	„
393b	„	17	Mei	„	C. O. Müller	„	„
416a	Amsterdam,	27	Juli	„	G. de Vos	„	„
416b	„	27	„	„	J. de Vos Wzn.	„	„
417a	Ronsdorf	18	Augustus	„	P. C. Römer	„	„

REGISTER VAN PERSOONSNAMEN *

Abeken, Bernhard Rudolf, 1780–1866, neef van moederszijde van Chr. R. Thorbecke-Thorbecke, conrector van het gymnasium te Osnabrück (1815–'41), vriend van K. W. F. Solger; gaf studies in het licht o.a. over Dante, Cicero en Goethe: I, II 9, 57, 61, 276, 294, 337?

Abeken, Christel, misschien zuster van de volgende, woont in Berlijn ± 1822: 118? 150.

Abeken, misschien Ludwig, broer van B. R. Abeken, koopman, woont in Berlijn ± 1822: I, II 9? 102, 103, 118, 150.

Abeken, L. R., ook een achterneef van J. R. Thorbecke, ws. uit Osnabrück: 8? 9? 56, 57, 61, 337? 500.

Adolph, koetsier: 466.

Aeneas, Trojaanse held: 239.

Aeschylus, 525–456 v. Chr., Grieks tragediedichter: 85.

Alexander I, 1777–1825, keizer van Rusland (1801–'25): 466.

Alphen, Jhr. Daniël François van, 1774–1840 (jhr. sinds 1815), sinds 1810, voor de tweede keer, gehuwd met L. R. J. de Vignon d'Avrincourt (1785–1869) — hij had achttien kinderen — lid van de Tweede Kamer (1815–'40), woonde sinds 1815 op Stadwijk bij Voorschoten en werd raad en burgemeester van Leiden, hoogheemraad van Rijnland: 174.

Altenstein, Karl Sigmund Franz Freiherr von Stein zum, 1770–1840, minister van Eredienst, onderwijs en het „Medizinalwesen" in Pruisen (1817–'40): 288, 290, 295, 297, 313, 315.

Alton, Joseph Wilhelm Eduard d', 1772–1840, natuurvorser, kunstverzamelaar en grafisch kunstenaar, buitengewoon hoogleraar in de natuurlijke historie en kunstgeschiedenis te Bonn (1818–'26): 168.

Amersfoordt, Jacobus, 1786–1824, theoloog, hoogleraar in de semietische letteren, redeneerkunde en bovennatuurkunde te Franeker (1818–'24), tevens bibliothecaris (1821–1824): 174.

Ancillon, Johann Peter Friedrich, 1767–1837, directeur van de politieke afdeling in het Pruisisch ministerie van buitenlandse zaken, die steeds meer de reactionaire kant uitgaat (1818–'32): 124.

Appelius, Jean Henri, 1767–1828, minister van staat in 1820, directeur-generaal van 's Rijks ontvangsten (1821–'24), minister van financiën (1824–'28): 65.

Aristoteles, 384–'22 v. Chr., Grieks wijsgeer: 249, 394, 481.

Arndt, Ernst Moritz, 1769–1860, bekend Duits patriot, dichter en schrijver, hoogleraar in de geschiedenis te Bonn (1818–'54), geschorst in 1820, als gevolg van de Karlsbader besluiten, met behoud van tractement (tot 1840): 65

Asinius Pollio, 76–5 (of 4) v. Chr., orator, dichter, historicus en veldheer, onderwerp van J. R. Thorbecke's dissertatie (1820): I, II 54, 67, 194, 205, 288.

Assen, Cornelis Jacobus van, 1788–1859, jurist, secretaris van prins Frederik (1814–'20), referendaris van de Raad van State (1820–'21), hoogleraar in het Romeinse recht te Leiden (1821—'33): 280, 374, 376, 396, 400, 401, 418, 420, 423, 448.

Bachman, Karl Friedrich, 1785–1855, filosoof, aanhanger van Schelling en Hegel, gewoon hoogleraar in de filosofie te Jena (1813–'55): 84, 495.

* Wanneer personen voorkomen zonder met name genoemd te worden, is de bladzijde ook aangegeven; wanneer dit gebeurt in hun kwaliteit van auteur, zijn hun namen gecursiveerd. Namen, die reeds voorkwamen in Deel I, worden aangegeven met I, II, de andere alleen met de nummers van de bladzijden. Men bedenke, dat de spelling van de namen varieert en deze zelf in bepaalde gevallen verlatiniseerd zijn.

Badroedin, Machmoed, was in 1818 hersteld in zijn waardigheid van sultan van Palembang op voorwaarde, dat hij de opperhoogheid van het Nederlandse gezag over zijn gebied erkende. Hij hield zich niet aan zijn woord en werd na de expeditie van M. de Kock — toen hij trachtte zijn broer Nadjmoeddin (zie aldaar) aan de macht te brengen — door deze gevangen genomen en verbannen naar Ternate (1821): 101.

Bake, John, 1787–1864, jurist en filoloog, hoogleraar in de klassieke letteren te Leiden (1817–'57): I, II 14, 155, 163, 164, 374–376, 378, 395, 401.

Bake-Hoogvliet, Elisabeth Nicolina Sara, 1793–1820, sinds 1811 echtgenote van J. Bake: 14, 15.

Bas, heer van Rietveld en de Bree, Willem Gerardus de, 1797–1844, hoofdcommies bij het Departement van Binnenlandse zaken: 338.

Basedow, Johann Bernhard, 1723–'90, paedagoog; studeerde theologie en philosophie, stond onder invloed van Locke en Rousseau, stelde de zedelijke opvoeding boven onderwijs, wilde deze algemeen christelijk, was voor vaderlandsliefde, maar tegen bekrompen nationalisme en richtte zijn streven op het nuttige; in 1774 stichtte hij om zijn ideeën in practijk te brengen in Dessau het Philanthropinum, doch hij bleek niet geschikt om leiding te geven en moest deze in 1778 neerleggen: 37, 81, 84.

Basedow, J. B.: 37.

Bast, waarsch. Dominique de, 1781–1842, Belgisch schilder van landschappen en zeegezichten, niet van beroep, maar uit liefhebberij, zeer gewaardeerd door zijn tijdgenoten; één van zijn werken hing in het Koninklijk paviljoen in Haarlem in 1825: 455.

Baudissin, W. Graf von: 253.

Baumgarten Crusius, Ludwich Friedrich Otto, 1788–1842, protestants theoloog, aanhanger van Schleiermacher en Schelling, gewoon hoogleraar in de theologie te Jena (1817–'42): 84, 495.

Beaufort, Willem Hendrik de, 1775–1829, o.a. lid van de Gedeputeerde Staten van Utrecht en president-curator van de Utrechtse hogeschool (1819–'29): I, II 338, 341, 347.

Beck, Christian Daniel, 1757–1832, hoogleraar in de geschiedenis (1819–'25) en de Griekse en Latijnse letterkunde te Leipzig (1825–'32): 54, 85.

Beck, Chr. D.: 54.

Beetman, zie Bethman.

Beets, Nicolaas, 1814–1903, theoloog, dichter en schrijver, hoogleraar in de kerkgeschiedenis en christelijke ethiek te Utrecht (1875–'84): 406.

Benecke, George Friedrich, 1762–1844, verbonden aan de universiteitsbibliotheek te Göttingen (1789–1844) en hoogleraar in de Engelse en oud-Duitse taalkunde (1813–'44): 1, 2, 78, 248.

Bentinck van Buckhorst, Berend Hendrik baron, 1753–1830, gouverneur van Overijsel (1814–'30): I, II 9, 11, 15, 18, 19, 21, 27, 39, 40, 45, 117, 119, 122, 125, 153, 155, 169, 170, 173, 177, 195, 202–205, 210, 216, 218, 225, 232, 250, 251, 257–260, 291, 294, 296, 297, 302, 304, 309, 320, 321, 323, 325, 327-332, 335, 336, 341, 344, 347, 353, 373, 431, 432, 435, 439, 441, 501–503.

Berchem, Nicolaes Pietersz., 1620–'83, Nederlands landschapsschilder en etser: 494.

Berckenhoff, H. L.: 109, 127, 248.

Bering, Johann, hoogleraar in de wijsbegeerte te Marburg sinds 1788, tevens bibliothecaris aldaar: 467.

Berkhoff, M. N., firmant van de Fa. Berkhoff en Moltzer en Co. in wijnen te Amsterdam, woonde in 1823 en '24 op de Snoekjesgracht no. 11: 444.

Berkhoff, Moltzer & Comp., Amsterdams wijnkopershuis: 443, 444.

Bernard, Josephus Chrysostomus Bernardus, 1774–1852, hoogleraar in de geneeskunde te Leiden (1817–'24), inspecteur-generaal van de geneeskundige dienst bij de land- en zeemacht (1824–'41): I, II 212.

Bertholdt, Bernhard, 1774–1822, hoogleraar in de theologie te Erlangen (1808–'22): 77, 494.

Bertram, Joh. Baptist, tijdgenoot en ook kennis of medewerker van de Boisserée's met

dezelfde belangstelling voor de middeleeuwse kunst en mogelijk ook een eigen kunstverzameling in Stuttgart; hij kwam ook uit Keulen: 490.

Bethman, Simon Moritz, 1768–1826, bankier te Frankfort, stichter van het Bethmanmuseum, gelegen in het eveneens naar hem genoemde park: 474, 475.

Biekart, Jan Hendrik, 1761–1840, postcommissaris te Zwolle: I, II 446, 447.

Bilderdijk, Willem, 1756–1831, dichter en geleerde, die te Leiden privatissima over de vaderlandse geschiedenis hield (1817–'27) en grote invloed op zijn leerlingen uitoefende: 29, 61, 63, 77, 212, 270, 369, 370, 373, 374, 378, 489.

Bilderdijk, W.: 369, 373.

Bindeman moet waarsch. zijn Biedemann, leraar en vriend van K. W. F. Solger, ± 1826 predikant in Neuendorf: 138.

Blochmann, Karl Justus (niet Blockmann), 1786–1855, vice-directeur van de Friedrich-August-Schule te Dresden (1819–'24), directeur van een eigen instituut (1824–'51) verdienstelijk pedagoog: 92.

Blochmann-Schnorr von Carolsfeld, Ottilie, 1764–1841 echtgenote van K. J. Blochmann: 92.

Blumenbach, Johann Friederich, 1752–1840, een der grondleggers der zoölogische wetenschap in Duitsland, gewoon hoogleraar in de geneeskunde te Göttingen (1778–1840): 2, 6, 34, 35, 42, 55, 248, 256, 272, 299, 301.

Bodel Nijenhuis, Johannes Tiberius, 1797–1872, jurist, kleinzoon van Johannes Luchtmans die hem opvoedde, leerling van Bilderdijk, vriend en medewerker van Groen van Prinsterer, kenner en verzamelaar van boeken en prenten, deelgenoot in de drukkerij en uitgeverij S. J. Luchtmans (1821–'52): 123, 161.

Boeckh, August, 1785–1867, Duits philoloog, vertegenwoordiger van de historisch-antiquarische richting, hoogleraar in de klassieke philologie te Berlijn (1811–'67): 103.

Boie, F. W., muziekinstrumentmaker te Göttingen, die in 1824 de fluit van F. W. Thorbecke herstelde: 504.

Boie, Hendrick, 1794–1827, studeerde aanvankelijk rechten aan Duitse universiteiten, conservator bij het zoölogisch Kabinet te Heidelberg (1817–'21) en bij het museum van Natuurlijke Historie te Leiden (1821–'22), vertrok 31 Dec. 1822 naar Indië als lid van de Natuurkundige Commissie en overleed te Buitenzorg; hij belastte zich op verzoek van J. R. Thorbecke met de verzorging en toezending van allerlei specimina aan J. B. Wilbrand: 501.

Boisserée, Johann Sulpiz Melchior, 1783–1854, was bestemd voor het koopmansvak, maar wijdde zich na zijn leertijd aan filosofische en esthetische studies; ging met zijn broer Melchior naar Parijs, waar zij les namen bij Schlegel. In Keulen begonnen zij een verzameling van Nederrijnse kunstwerken aan te leggen en hoorden zij onder de eersten, die belangstelling voor de gotiek trachtten te wekken. In 1810 verhuisden zij met hun verzameling naar Heidelberg, in 1812/3 reisden zij in de Nederlanden, waar zij o.a. enige Memlings kochten, in 1819 verlieten zij Heidelberg voor Stuttgart, maar Württemberg wilde de verzameling niet kopen. Dit deed in 1827 Ludwig van Beieren voor 120.000 Thaler voor de Pinakothek, ± 40 schilderijen uitgezonderd, die naar de Moritzkapelle in Neurenberg gingen: 66, 490, 491.

Boisserée, Melchior Hermann Joseph Georg, 1786–1851, jongste broer van J. S. M. Boisserée, heeft in deze jaren dezelfde loopbaan als zijn broer, zie aldaar: 66, 490, 491.

Boon Mesch, Adrianus Leonardus van der, 1793–1852, Ned. Herv. predikant te Heino (1819–'22), te Vlaardingen (1822–'25) en te Leeuwarden (1825–'35). Een benoeming tot hoogleraar te Franeker in 1824 nam hij niet aan: I, II 429.

Boon Mesch, Hendrik Carel van der, 1760–1832, vader van A. L. en H. C. van der Boon Mesch, apotheker te Delft: I, II 429.

Boon Mesch, Hendrik Carel van der, 1795–1831, promoveerde in 1820 tot doctor in de natuurkundige wetenschappen en in 1821 in de medicijnen te Leiden, gaf chemiecolleges in Leiden in afwachting van de komst van C. G. C. Reinwardt (1822–'23), hoogleraar in natuurlijke historie en theoretische, pharmaceutische en technische chemie te

Amsterdam (1823–'31): I, II 10, 17, 21, 28, 29, 63, 71, 73, 107, 120, 171, 199, 201, 212, 226, 248, 287, 348, 372, 429, 430, 501.
Boon Mesch, H. C. van der: 63.
Boon Mesch, De zuster van A. L. en H. C. van der: I, II 429.
Bopp, Franz, 1791–1867, buitengewoon (1821) en gewoon hoogleraar in de oosterse literatuur en algemene taalwetenschap in Berlijn (1821–'67), lid van de Pruisische Akademie van Wetenschappen (1822–'67): 377.
Boreel van Hogelanden, Jhr. Willem, 1800–'83, student in de rechten te Leiden (1819–'23), vriend en reisgenoot van W. A. Schimmelpenninck van der Oye: I, II 225.
Borger, Elias Annes, 1784–1820, hoogleraar in de godgeleerdheid (1815–'17) en in het Grieks en de algemene geschiedenis te Leiden (1817–'20), voor wie J. R. Thorbecke een grote waardering had: I, II 2, 10, 12, 14, 21, 23, 62, 71, 172, 277, 289, 294–296, 303, 396.
Borger, E. A.: 277.
Böttiger, Karl August, 1760–1835, stond in levendig contact met vele vooraanstaande kunstenaars van zijn tijd, o.a. met Goethe en Schiller, met wie de verhouding later slecht werd. Hij vond toen een toevlucht in Dresden, waar hij supervisor van het Antikenmuseum was (1814–'35). Hij was de bekendste kunstkenner van zijn tijd: 90, 92.
Böttiger-Adler, Eleonore, sinds 1786 echtgenote van K. A. Böttiger: 90.
Bouterwek, Friedrich, 1766–1828, literatuur-historicus, aanhanger van Kant, gewoon hoogleraar in de filosofie te Göttingen (1802–'28): 1, 6, 7, 11, 18, 20, 24, 26, 30, 33, 34, 38, 41, 55, 85, 248, 257, 258, 260, 262, 263, 289, 299, 319, 374, 460, 471.
Brahe, Tycho, 1546–1601, Zweeds sterrenkundige: 465.
Brandes, Georg Friedrich, 1719–'91, sinds 1746 secretaris van de keurvorstelijke kanselarij te Hannover, als opvolger van Von Münchhausen belast met de behartiging van de aangelegenheden van de Göttinger universiteit te Hannover (1770–'91), in welke functie hij zich zeer verdienstelijk maakte: 1.
Brandis, Christian August, 1790–1867, gewoon hoogleraar in de philosophie aan de universiteit te Bonn (1823–'37): 168, 180.
Breda, Jacob Gijsbertus Samuel van, 1788–1867, medicus met belangstelling voor de natuurwetenschappen, hoogleraar in de botanie, chemie en farmacie te Franeker (1816–1822), hoogleraar in de botanie, zoölogie en vergelijkende anatomie te Gent (1822–'30): 441.
Bree, Johannes Bernardus van, 1801–'57, bekend violist en componist te Amsterdam: 390.
Breggen Czn., Frans van der, 1784–1843, hoogleraar in de medicijnen te Amsterdam (1817–'42): 270, 271.
Breggen, F. van der: 270, 271.
Brockhaus, Friedrich Arnold, 1772–1823, boekhandelaar en uitgever achtereenvolgens in Amsterdam (1805–'10), Leipzig (1810–'11), Altenberg (1811–'18), Leipzig (1818–'23), kocht in 1808 het niet voltooide manuscript van de „Konversationslexicon", werkte sinds 1814 onder de naam „F. A. Brockhaus": 40, 85.
Brose, (mog.:) Karl Gotthelf, geb. 1787, advocaat te Göttingen, privaatdocent in de rechtswetenschap aldaar (in 1825): 461.
Brugmans, Sebald Justinus, 1763–1819, hoogleraar in de geneeskundige faculteit te Leiden (1791–1819), doceerde tevens chemie (1795–1819), groot deskundige op militair-geneeskundig gebied: I, II 29, 63, 71, 473.
Bülow, Eduard von, 1803–'53, schrijver van novellen en uitgever van novellenverzamelingen, vriend van L. Tieck: 381.
Bültzingslöwen von Genskov, Johanna S. F. von, geb. in 1770, schrijfster, hospita van J. R. Thorbecke in Berlijn: 99, 102, 122, 126, 501.
Bültzingslöwen, J. von: 122.
Bünger, Christian Heinrich, 1782–1842, gewoon hoogleraar in de anatomie te Marburg (1815–'42): 467.
Bürger, Gottfried August, 1747–'94, dichter uit de Sturm- und Drang-periode, in het

bijzonder van balladen, die, behalve in Duitsland, navolging vonden in Engeland en Italië, buitengewoon hoogleraar in de esthetica in Göttingen (1789–'94): 25.
Bus de Ghisignies, Leonard Pierre Joseph burggraaf du, 1780–1849, o.a. gouverneur van de provincies Antwerpen (1820–'23) en Zuid-Brabant (1823–'25), commissaris-generaal des Konings over Nederlands Indië (1825–'30): 452, 453.
Buttlar, (luitenant, vermoedelijk:) Wilhelm Ernst Ferdinand Freiherr von, 1789–1839: 463.

Caesar, Caius Julius, 100–44 v. Chr.: I, II 308, 403.
Calker, Friedrich, 1790–1870, buitengewoon hoogleraar in de filosofie te Bonn (1818–'26): 168.
Campe, Joachim Heinrich, 1746–1818, theoloog met overwegend pedagogische belangstelling, onder invloed van Rousseau (Emile, 1762), „philanthropisch" schrijver par excellence, waarmee hij de nieuwe opvoedkundige ideeën verbreidt; hij was voornamelijk ingesteld op het nut der dingen; bracht zijn ideeën in praktijk in het Dessauer Philanthropin (1776–'77), waar hij Basedow opvolgde, en kleine eigen particuliere tehuizen voor kinderen van vooraanstaande families in de buurt van Hamburg (1777–'83, 1783–'86); belast met de hervorming van het onderwijs in Braunschweig (1786–'87), waar hij in 1787 canonicus, in 1805 deken werd van het Cyriacus Stift; had een boekhandel en drukkerij, de Braunschweigische Schulbuchhandlung (1787–1808), die hij tot grote bloei bracht, speciaal door zijn eigen kinderboeken; door zijn enthousiasme voor de Franse revolutie maakte hij zich verdacht, in de Franse tijd werkte hij aan een puristisch Duits woordenboek, waarmee hij zijn publicistisch werk afsloot: 37, 81.
Camper, Petrus, 1722–'89, medicus, hoogleraar in de natuur-, dier-, genees- en ontleedkunde te Franeker (1749–'55), hoogleraar in de heel- en ontleedkunde te Amsterdam (1755–'63), hoogleraar in de heelkunde, ontleedkunde, fysiologie, verloskunde en botanie te Groningen (1763–'73): 473.
Canne, zie Kanne.
Canning, George, 1770–1827, Engels minister van Buitenlandse zaken (1822–'27): 407.
Canzler van de universiteit te Giessen: 210, 216, 227, 229-231.
Capadose (Capadoce), Abraham, 1795–1874, lid van een aanzienlijke Portugees-Joodse familie, kwam reeds als medisch student in Leiden onder de invloed van W. Bilderdijk, arts te Amsterdam (1818–'26), ging in 1822 samen met I. da Costa en diens vrouw over tot het Christelijk geloof, ageerde hevig tegen de koepokinenting: 212, 270, 271.
Capadose, A.: 270, 271.
Capellen, Godart Alexander Gerard Philip baron van der, 1778–1848, o.a. gouverneur-generaal van Nederlands Oost-Indië (1814 (1816)–'25): I, II 452.
Cappelle, Johannes Pieter van, 1783–1829, hoogleraar in de Nederlandse letterkunde (1816–'29) en de vaderlandse en oude geschiedenis (1819–'29) te Amsterdam: I, II 359.
Caroline, Tante, zie M. K. W. Henrici-Thorbecke.
Carus, Carl Gustav, 1789–1869, hoogleraar in de gynecologie en directeur van het Koninklijk Saksisch Vroedvrouweninstituut te Dresden (1814–'27), tevens beoefenaar der natuurwetenschappen en schilder, onderhield een briefwisseling met Goethe: 253.
Celles, Antoine Philippe Fiacre Ghislain de Visscher graaf de, 1779–1841, prefect van het departement der Zuiderzee (1811–'13), lid van de Tweede Kamer (1821–1826): 101.
Christiaan, Landgraaf, waarsch. Christiaan Lodewijk, 1763–1830, prins van Hessen-Darmstadt, tweede zoon van Ludwig IX (1719–'90), landgraaf van Hessen-Darmstadt: 479.
Cicero, Marcus Tullius, 106–43 v. Chr., Romeins staatsman, redenaar en schrijver: 308, 394.
Clarisse, Joannes, 1770–1846, hoogleraar aan de universiteit te Leiden in de godgeleerdheid (1814–'41) en in de zoölogie en mineralogie (1819–'23): I, II 277, 374, 399,401.

Claudius Galenus, ± 130–± 200, Grieks medicus, een der grondleggers van de wetenschappelijke geneeskunde: 394.
Clercq, Willem de, 1795–1844, kwam al op vijftienjarige leeftijd in de familie-graanhandel S. en P. de Clercq, had nog jong al belangstelling voor dramatische en andere kunst en geestesbeschaving, was geheel en al „amateur", werd kort na de oprichting secretaris van de Nederlandsche Handelmaatschappij, die van 1824 tot '31 gevestigd was in Den Haag: 448.
Cless, August Eberhard Karl von, 1794–1874, hofkapelaan te Stuttgart sinds 1819, leraar aan het Obergymnasium aldaar (1825–'61): 66, 489.
Clodius, Christian August Heinrich, 1772–1836, hoogleraar in de practische philosophie aan de universiteit te Leipzig (1811–'36), voert polemiek tegen Kant wegens zijn opvatting, dat bewustzijn identiek is met religie, geestverwant van Jacobi; daarnaast was hij dichter en schreef hij romans: 92, 154.
Clodius, Mevrouw, echtgenote van Chr. A. H. Clodius: 92.
Coetsem, Charles Auguste van, 1788–1865, medicus, lector te Gent (1817–'21), buitengewoon hoogleraar in de vergelijkende anatomie, natuurlijke historie, botanie en zoölogie (1821–'22) en daarna gewoon hoogleraar in de geneeskunde aldaar (1822–'63): 454.
Colenbrander, H. T.: I, II 65, 276.
Columbus, Christoffel (of: Cristóbal Cólón), 1446 of '51–1506: 86.
Conradi, Johann Wilhelm Heinrich, 1780–1861, hoogleraar en directeur van de medische kliniek te Heidelberg (1814–'23), hoogleraar en leider van het poliklinisch instituut te Göttingen (1823–'53): 56, 479, 485.
Constant de Rebecque, Henri Benjamin, 1767–1830, Frans schrijver en staatsman: 407.
Coolhaes, Caspar Jansz., 1536–1615, predikant (1560–'80) o.a. te Leiden, hoogleraar in de godgeleerdheid aldaar (1575–'76), was niet rechtzinnig en werd afgezet, werd later distillateur: 394.
Corbulo, † 67, Romeins veldheer onder Claudius en Nero, werd in 47 bevelhebber van het leger aan de Beneden-Rijn en liet een kanaal graven tussen Maas en Rijn: 229.
Cordemann, Carl, oom van J. R. Thorbecke van moederszijde: (I, II) 432.
Cordemann-Thorbecke, Charlotte Henriette, 1773–1840, zuster van J. R.'s moeder, in 1803 in tweede echt gehuwd met Carl Cordemann: I, II 432.
Cornelissen, (Egidius) Norbert, 1769–1849, adjunct-secretaris (1817–'24) en secretaris van Curatoren van de universiteit van Gent (1824–'30): 449.
Correggio, Antonio Allegri, ± 1494–1534, Italiaans schilder, vooral van religieuze en mythologische voorstellingen: 86.
Costa, Isaäc da, 1798–1860, lid van een oude Portugees-Joodse familie, sinds 1821 getrouwd met H. Belmonte, advocaat te Amsterdam (1818–'20), liet zich weer als student in de letteren te Leiden inschrijven (1820), leerling van W. Bilderdijk, ging in 1822 met zijn vrouw en A. Capadose over tot het Christendom: I, II 63, 212, 270.
Costa, I. da: 270.
Costa-Belmonte, Hanna da, 1800–'67, in 1821 gehuwd met I. da Costa, ging in 1822 tot het Christendom over: 212.
Craandijk, J.: 387.
Cramer, Johann Andreas, 1723–'88, predikant en dichter, dit laatste onder sterke invloed van zijn vrienden Klopstock en Gellert: 67, 208.
Cramer, J. A.: 68, 371.
Cranach de Oude, Lucas, 1472–1553, Duits schilder en etser: 466, 494, 495.
Creuzer, Georg Friedrich, 1771–1858, hoogleraar in de philologie en oude geschiedenis te Heidelberg (1804–'08), Leiden (1808–'09) en Heidelberg (1809–'45), had zijn beste tijd van 1815–'30, toen hij colleges gaf over Symboliek en Mythologie, die van alle colleges te H. het drukst werden bezocht; hield zich ook bezig met rechtsgeschiedenis en het neo-Platonisme: 21, 51, 55–57, 60, 61, 66, 244, 479–482, 484, 486, 502.

Creuzer, G. F.: 480.
Crome, August Friedrich Wilhelm, 1753–1833, hoogleraar in de staathuishoudkunde te Giessen (1787–1831): 471.
Cromwell, Oliver, 1599–1658, Lord Protector van Engeland (1653–'58): 275.
Culmbach, Hans Suess von (Kulmbach), ± 1480–1522, Duits schilder: 493, 494.
Cuntz, in 1825 student in Göttingen: 454.
Cyrus regeerde over Perzië (558–530 v. Chr.): 215.

Dannecker, Johann Heinrich von, 1758–1841, beeldhouwer en directeur van een kunstschool te Stuttgart; als beeldhouwer verdient hij een ereplaats naast Canova en Thorwaldsen: hij zocht tegelijkertijd de natuur en volgde de klassieken na, was echter niet rijk aan ideeën; in de twintiger jaren was hij al over zijn hoogtepunt heen: 66, 475.
Daub, Karl, 1763–1836, theoloog, stond achtereenvolgens onder invloed van Kant, Schelling en na 1818 van Hegel, hoogleraar in de theologie te Heidelberg (1796–1836): 56, 59, 479, 481, 483, 485.
Denis, Michael, 1729–1800, Jezuïet, Oostenrijks dichter, bibliograaf en bard, hoogleraar in de welsprekendheid aan de Theresiaanse Ritterakademie in Wenen (1761–'73, toen de Jez. orde in Oostenrijk werd opgeheven), tweede (1784–'91) en eerste (1791–1800) custos van de K. K. Hofbibliothek: 68.
Deuerlich, R., ± 1823 boekhandelaar in Göttingen: 462, 504.
Dieffenbach, Ludwig Adam, 1772–1843, custos van de universiteitsbibliotheek (1804–1826) en hoogleraar in de theologie te Giessen (1809–'43): 471.
Dieterich, in 1821 boekhandelaar in Göttingen: 462.
Dijck, Anthonie van, 1599–1641, Vlaams schilder vooral van portretten: 466, 494, 495.
Diogenes Laertius, 3de eeuw na Chr., Grieks wijsgeer: 66, 67.
Dissen, Georg Ludolf, 1784–1837, filoloog en archeoloog, gewoon hoogleraar in de oude letteren te Göttingen (1816–'37): 248, 299, 453, 454.
Docen, Bernhard Joseph, 1782–1828, Oud-Duits filoloog, custos van de staatsbibliotheek te München (1811–'28), waar hij veel deed aan de ordening en catalogisering der boekerij, hield zich vooral bezig met de oud-Duitse handschriften: 66.
Döderlein, Ludwig, 1791–1863, filoloog en paedagoog, rector van het gymnasium (1819–1862), hoogleraar in de filologie (1819–'27), beide te Erlangen: 77, 494.
Dohrs, Conradt, geb. 1759, pedel van de universiteit van Göttingen, hospes van J. R. Thorbecke (adres Stumpfenbielstrasze 1194 moet zijn 492. In 1821 waren er in Göttingen binnen de wallen 923 huizen, welke doorlopend genummerd waren, terwijl die buiten de wallen geen nummer hadden): 1–4, 244–246, 319, 460, 502.
Dohrs-Gericke, Margarete, geb. 1762, vrouw van Conradt Dohrs, hospita van J. R. Thorbecke: 3.
Doyer, Jacob Schoemaker, 1792–1867, schilder en graveur: I, II 309, 310.
Droste-Hülshoff, Clemens August Maria Antonius Aloysius Paulus Freiherr von, 1793–1832, privaat-docent (1822–'23), buitengewoon (1823–'25) en gewoon hoogleraar (1825–'32) in het natuur-, kerkelijk en strafrecht te Bonn: 277.
Droste-Hülshoff, C. A. von: 277.
Drouet, Louis François Philippe, 1792–1873, beroemd fluitist, schreef veel composities voor fluit: 386, 388, 389.
Drusus, Nero Claudius, 38–9 v. Chr., stiefzoon van keizer Augustus, Romeins veldheer, bracht door het aanleggen van de Drususgracht een verbinding tot stand tussen Rijn en Noordzee: 229.
Dürer, Albrecht, 1471–1528, Duits schilder, tekenaar, houtgraveur: 466, 467, 490, 494.
Duyn van Maesdam, Adam François Jules Armand graaf van der, 1771–1848 (graaf sinds 1815), gouverneur van Zuid-Holland en lid van de Provinciale Staten (1817–1844), president-curator van de Leidse universiteit (1815–'48): I, II 9, 11, 18, 72, 174, 210, 215, 216, 218, 228, 388, 395, 437, 448, 451, 500, 502.

Eck, Cornelis Fransen van, 1764–1830, predikant te Deventer (1788–'99), waar hem in '99 een leeropdracht naar Franeker werd aangeboden, die hij weigerde; daarna wist de Illustere school hem tegen een hoog salaris aan zich te binden en werd hij een zeer gewaardeerd hoogleraar in de natuurlijke godgeleerdheid en zedekunde (1799–1830): 155.
Egeling, Lucas, 1764–1835, predikant o.a. te Leiden (1804–'35): 212.
Eggers, Wilhelm, in 1824 koopman te Göttingen: 278.
Eichhorn, Johann Gottfried, 1752–1827, hoogleraar in de oosterse talen, de bijbelse vakken, de wereldgeschiedenis en de literatuurgeschiedenis te Göttingen (1788–1827), beschouwde als eerste het Oude Testament tekstcritisch: 1, 3, 6, 11, 34, 42? 55? 59, 248, 277, 282? 283, 291, 295, 299, 472, 483, 503.
Eichhorn, Karl Friedrich, 1781–1854, zoon van J. G. Eichhorn, getrouwd met J. L. Heinrich, hoogleraar in de rechten te Berlijn (1811–'17) en te Göttingen (1817–'29), samen met F. K. von Savigny leider van de historische rechtsschool, aan wie J. R. Thorbecke in 1824 zijn brief richtte „Ueber das Wesen und den organischen Charakter der Geschichte": I, II 24, 30, 59, 60, 220, 242, 248, 252, 258, 259, 271, 274, 275, 280, 282? 283, 285, 287–289, 291, 299, 319, 345, 348, 356, 361, 368, 385, 484.
Eichhorn, K. F.: 220.
Eichhorn-Heinrich, Juliana Luise, echtgenote van K. F. Eichhorn, dochter van Chr. G. Heinrich te Jena, goede bekende van H. Solger-von der Groeben uit de Berlijnse tijd: 259.
Eichlaub, deze naam is niet terug te vinden: 99.
Eichstädt, Heinrich Karl Abraham, 1772–1848, studeerde theologie en philologie, promoveerde 1789 in de philosophie, hoogleraar in de welsprekendheid en de poëzie te Jena (1803–'48), hoofdbibliothecaris (1804–'48) en directeur van het philologisch seminarium aldaar (1817–'48); gaf nauwelijks college, maar hield zich vrijwel uitsluitend bezig met zijn litterair werk: de oprichting en leiding van de nieuwe Jenaische Allgemeine Litteraturzeitung (1803–'40) was daarvan een facet; hij was een der eerste latinisten van zijn tijd: I, II 84, 495.
Eik, Van, moet zijn Eck, Cornelis Fransen van.
Ekama, Cornelis, 1773–1826, hoogleraar in de wis- en sterrenkunde te Leiden (1811–'26): 226, 374.
Ekama-Le Poole, Susanne Cornelia, 1794–1845, sinds 1818 echtgenote van C. Ekama: 226.
Elgin, Thomas Bruce Lord, 1766–1841, Engels diplomaat, door wie o.a. grote gedeelten van het beeldhouwwerk van het Parthenon naar Engeland zijn verscheept, waar het in het bezit kwam van het Britse Museum: 475.
Elisabeth, 1207–'31, dochter van koning Andreas van Hongarije, gehuwd met graaf Lodewijk van Thüringen, wijdde zich na diens dood geheel aan de ziekenverpleging en werd in 1235 heilig verklaard: 467.
Elout, Cornelis Theodorus, 1767–1841, lid van de commissie van drie, die de Nederlandse bezittingen in Oost-Indië moesten overnemen (1815 en volgende jaren), minister van financiën (1821–'24), van nationale nijverheid en koloniën (1824–'29), tevens van marine (1825–'29): 65, 276, 286.
Elte, S.: 409, 413.
Elvers, Christian Friedrich, 1797–1858, privaat-docent (1819–'23) en buitengewoon hoogleraar in de rechtswetenschappen te Göttingen (1823–'28): 377, 378, 383.
Elvers, Ch. F.: 377.
Elvers, Pauline, dochter van C. F. Elvers: 377.
Engelhardt, J. G. Veit, 1791–1855, protestants theoloog, bekwaam kerkhistoricus, buitengewoon (1821–'23) en gewoon hoogleraar in de theologie te Erlangen (1823–'55): 77, 494.
Enklaar, Cornelis, 1767–1853, vader van E. C. Enklaar, rector van de Apostolische school te Nijmegen (1817–'42): 409.
Enklaar, Evert Cornelis, 1799–1880, praeceptor van de Latijnse school te Zwolle tot 1825: 409, 411, 421, 429–431.

Ennemoser, Joseph, 1787–1854, buitengewoon hoogleraar in de medicijnen te Bonn (1820–'28); één der meest extreme voorstanders van het dierlijk magnetisme en het mesmerisme: 168.

Enschut, Cornelis Adrianus van, 1778–1835, hoogleraar in het staats-, volken- en strafrecht te Groningen (1815–'22) en te Utrecht (1822–'35): 29.

Epictetus, 50–125, Grieks wijsgeer, die in Rome de beginselen van de Stoa verbreidde: 297.

Erasmus, Desiderius: I, II 243.

Ernesti, Johann August, 1707–'81, classicus en theoloog, buitengewoon hoogleraar in de letteren (1742–'56), gewoon hoogleraar in de welsprekendheid (1756–'70) en in de theologie (1759–'81), alles te Leipzig: 297, 298.

Ersch, Johann Samuel, 1766–1828, hoogleraar in de geographie en statistiek, tweede redacteur van de Allgemeine Litteraturzeitung te Halle (1803–'28), hoofdbibliothecaris aldaar (1808–'28); gaf o.a. colleges over hedendaagse geschiedenis: 85.

Escury, heer van Heinenoord, Hendrik baron Collot d', 1773–1845, jurist, lid van de Tweede Kamer (1815–'42), curator van de Leidse universiteit (1815–'45), Latijns dichter: 171, 172, 228, 378, 382, 384, 388–390, 397, 448, 451.

Ewijck, heer van Oostbroek en De Bilt, Daniel Jacob van, 1786–1858, administrateur bij het departement van Publiek onderwijs, nationale nijverheid en koloniën onder Falck (1818–'24), administrateur voor het onderwijs bij het departement van Binnenlandse zaken (1824–'31): 172, 260, 276, 282, 286, 288, 296–298, 302, 304–306, 308, 310, 314, 316–330, 332, 335, 336, 338–349, 352, 353, 355, 357–365, 369, 371, 373, 375, 376, 379, 380, 384–386, 388, 389, 394–402, 404, 405, 408, 411, 413, 414, 416–423, 426, 430, 433, 435–437, 439–442, 448–451, 504.

Ey(c)k, Jan van, ± 1390–1440, Nederlands schilder, hofschilder van Philips de Goede: 490.

Fagel, Hendrik baron, 1765–1838, Nederlands ambassadeur te Londen (1813–'24): 276, 278.

Falck, Anton Reinhard, 1777–1843, minister van Onderwijs, nijverheid en koloniën (1818–'23), gezant (1823–'24) en ambassadeur te Londen (1824–'32): I, II 9, 15, 16, 18. 19, 26–32, 34, 38–43, 45, 46, 51, 52, 54, 58, 63, 65, 74–76, 79–83, 95, 98, 107, 111–114, 117, 121, 133, 136, 142, 143, 145, 146, 150, 153, 155, 156, 162–164, 167, 169–174, 195–197, 204, 205, 210, 211, 216, 217, 219, 220, 226, 227, 232, 233, 235–237, 241–246, 248, 249, 251, 257–260, 262, 264, 266, 268–270, 272, 276, 278, 279, 282–284, 286–288, 291, 294, 296, 302, 305, 307, 309, 316, 320, 327, 353, 369, 370, 373, 374, 462, 500, 503.

Falk, Johannes Daniel, 1768–1826, schrijver en philanthropist, tot ± 1825 een satiricus, van wie men veel verwachtte, doch die na enige tijd in het triviale verviel; na 1815 trekt hij zich het lot aan van de oorlogswezen in Weimar, met wie hij in 1825 een gebedshuisschool bouwt, die in 1829 een openbare opvoedingsinrichting wordt voor verwaarloosde kinderen en de naam krijgt van het Falksche Institut: 18.

Faust, zie Fust.

Feder, Johann Georg Heinrich, 1740–1821, studeerde philosophie en paedagogie, ook theologie, schreef „Der neue Emil oder von der Erziehung nach bewährten Grundsätzen" (Erlangen 1768–'71), hoogleraar in de philosophie te Göttingen (1768–'97), onmogelijk geworden na 1788 door zijn mislukte aanval op Kant; directeur van het Georgianum (koninklijk instituut voor pages) te Hannover (1797–1811), waar hij groot succes had als beheerder en leraar: 1.

Ferdinand I, 1751–1825, eerst koning van Napels (1759–'99), daarna weer, maar dan blijft hij in Sicilië (1799–1806), koning van Napels en Sicilië (de beide Siciliën) (1814–'25): 44.

Fichte, Johann Gottlieb, 1762–1814, Duits wijsgeer, verdiepte zich in „das reine Ich", werd later meer religieus gericht; hoogleraar in de philosophie te Jena (1794–'99), Erlangen (korte tijd sinds 1805) en Berlijn (1809–'14), waar hij rector was van 1810 tot 1812: 70, 250, 402, 481, 482.

Finkenstein, Henriette Gräfin Fink von, geb. 1774, huisgenoot van L. Tieck: 90, 100, 115, 134, 137, 140, 147, 149, 154, 157, 159, 176, 188, 208, 252–254, 292, 300, 381.

Fiorello-Struck, Elisabeth, weduwe van Johann Dominik Fiorello (1748–1821), hoogleraar te Göttingen in de geschiedenis der schilder- en tekenkunst (1813–'21), hospita van J. R. Thorbecke; woonde Ober Marsch 909–910 (nu: 7): 246.
Flavius Josephus, 37 – begin 2de eeuw, Joods veldheer en geschiedschrijver: 464.
Fodor, Antoon, 1768–1849, componist en muziekdirecteur, die 25 jaar lang de concerten in Felix Meritis leidde, sinds 1814 directeur van de Duitse opera te Amsterdam: 386.
Fontaine, Jean de la, 1621–'95, Frans schrijver: 171?
Foy, Maximilien Sebastien, 1775–1825, Frans generaal: 407.
Fouqué, Friedrich Heinrich Karl baron de la Motte, 1777–1843. Duits dichter en schrijver: 18.
Francke, August Hermann, 1663–1727, predikant in Glaucha (1692–1715) en hoogleraar in de oosterse talen te Halle (1692–'98), stichtte in 1695 een armenschool in Glaucha, daarna een weeshuis en de uitgestrekte daarmee verbonden instellingen (middelbaar en gymnasiaal onderwijs, een drukkerij en een apotheek) in Halle, hoogleraar in de theologie (1698–1727) en predikant aldaar (1715–'27): 496.
Fredericq, P.: I, II 78, 109, 127, 195, 355, 397.
Fremery, Jacobus Petrus de, 1800–'74, studeerde Nederlandse letteren en rechten te Leiden (1817–'23), promoveerde in de rechten in 1823, advocaat te 's-Gravenhage (1823–'24), schout (sinds 1824), later burgemeester van 's-Gravezande: 448.
Fremery, Nicolaas Cornelis de, 1770–1844, hoogleraar in de medicijnen, chemie, pharmacie en natuurlijke historie te Utrecht (1795–1840): 226.
Friedrich II, 1720–'85, landgraaf van Hessen-Kassel (de keurvorstentitel van de landgraven van Hessen-Kassel stamt pas uit 1803), wiens standbeeld op de Friedrichsplatz in Kassel stond: 464.
Friedrich Wilhelm III, 1770–1840, koning van Pruisen (1797–1840), waartoe sinds 1815 o.a. ook Rijnland behoorde: 65.
Fries, Jakob Friedrich, 1773–1843, Duits wijsgeer en patriot, hoogleraar in de filosofie te Jena (1816–'19), in welke tijd hij deelnam aan het Wartburgfest, waar hij het woord voerde, hetgeen aanleiding gaf tot zijn ontslag; hoogleraar in de mathematiek en fysica wederom te Jena (1824–'38), waar hij spoedig toestemming kreeg aan een beperkte kring van studenten op zijn kamer filosofie te doceren; hij kreeg zijn volledige onderwijsbevoegdheid terug in 1838, die hij hield tot zijn dood in 1843. Hij was zeer geliefd bij zijn studenten. Hij keerde zich tegen de natuurfilosofie van Schelling en Fichte en leverde anthropologische bewijzen van de in het menselijk verstand liggende filosofische waarheden: 84, 495.
Fröhlich, hospes van J. R. Thorbecke in Berlijn: 131.
Fürstenau, Anton Bernhard, 1792–1852, fluitist-wonderkind, trad van zijn zevende jaar op en reisde veel, o.a. in Holland; componist en muziekpedagoog; eerste fluitist van de koninklijke kapel te Dresden (1820–'43): 97.
Fuss, Jean-Dominique, 1782–1860, hoogleraar in de Oude (latijnse) letteren te Luik (1817–'48): 376.
Füssler komt in Luik niet voor, het moet een aanduiding zijn voor Fuss, zie aldaar.
Fust, Johann, gaf in 1457 met Schöffer een psalterium uit, het eerste drukwerk met de losse letter in twee kleuren: 474.

Gabler, Johann Philipp, 1753–1826, eerste hoogleraar in de theologie te Jena (1812–'26), directeur van het theologisch seminarie en Geheim Consistorialrath (1817–'26): 84, 495.
Gagern, Hans Christoph Ernst Freiherr von, 1766–1852, Nassause diplomaat, o.a gezant van het Huis Nassau en van koning Willem I op het Wener congres, kreeg van Willem I de Nederlandse nationaliteit, staatsraad 1816–'20, daarna leefde hij op zijn landgoed Hornau en was hij lid van de landdagen in Darmstadt (1820–'21) en afgevaardigde van het district Pfeddersheim in de Tweede Kamer van Hessen, daarna lid van de Eerste Kamer daar (levenslang: 1829–'52): 220.
Gagern, H. C. Freiherr von: 220.

Gain, A.: 406, 407.
Galenus, zie Claudius Galenus.
Garnier, Jean Guillaume, 1760–1840, hoogleraar in de wiskunde en de fysische sterrenkunde te Gent (1817–'30): 454.
Gauss, Karl Friedrich, 1777–1855, beroemd mathematicus, astronoom en physicus, hoogleraar in de mathematiek te Göttingen en directeur van de sterrenwacht aldaar, die in 1807 nog gebouwd moest worden (1807–'55); voelde echter niets voor doceren, alleen voor studeren; hij had grote moeilijkheden met zijn collega in de astronomie Harding, was door vele teleurstellingen een moeilijk mens in de omgang: 6, 35, 54.
Geel, Jacob, 1789–1862, gouverneur bij baron Dedel (1810–'22), onderbibliothecaris van de universiteitsbibliotheek te Leiden met de titel van professor (1822–'33): 391.
Geer, J. L. G. de: 254.
Geer van Jutphaas, Jan Lodewijk Willem baron de, 1784–1857, griffier van de Tweede Kamer (1817–'42): 254.
Geesink, J.: 235.
Gellert, Christian Fürchtegott, 1715–'69, Duits schrijver van brieven, toneelstukken en romans, die naar de vorm en de psychologische behandeling zeer goed waren; hij was een soort voor-Freudiaanse psycho-analist, hielp vele mensen, die bij hem te biecht gingen en had een grote invloed tijdens zijn leven. Hij hoorde geheel tot het rococo en werd verdrongen door de Sturm und Drang. Hij stierf in Leipzig: 67, 68, 70, 207.
Georg II, 1683–1760, koning van Engeland en keurvorst van Hannover (1727–'60), onder wiens regering de universiteit van Göttingen (1737) en het Brits museum (1753) werden gesticht: 31.
George IV August Friedrich, 1762–1830, koning van Engeland en (tweede) koning van Hannover (1820–'30): I, II 42.
Gerlach, Gottlieb Wilhelm, 1786–1864, gewoon hoogleraar in de filosofie te Halle sinds 1819: 85.
Gerling, Christian Ludwig, 1788–1864, Duits astronoom en fysicus, ordinarius professor in de mathematiek, fysica en astronomie te Marburg (1817–'64): 46, 466.
Gerretson, C.: 385.
Gerstenbergk, Friedrich Müller von (sinds 1807), 1779–1849, staatsman te Weimar, „Kanzler" sinds 1815, vriend van Goethe, huisgenoot van Johanna Schopenhauer: 154.
Gesenius, Heinrich Friedrich Wilhelm, 1786–1842, Duits protestants theoloog, beroemd oriëntalist, ordinarius professor in de theologie te Halle (1811–'42), waar hij Oud-Testamentische exegese en inleiding in de theologie, Oosterse talen en palaeografie, kerkgeschiedenis en bijbelse archaeologie doceerde; hij trok vele leerlingen, ook uit het buitenland: 85, 312.
Gesner, Johann Mathias, 1691–1761, hoogleraar in de poëzie en de welsprekendheid te Göttingen (1734–'61): 298.
Geuns, Steven Jan Matthijs van, 1795–1849, in 1824 gehuwd met J. Roozendaal, studeerde rechten in Utrecht sinds 1812, promoveerde in 1823 en vestigde zich daarna als advocaat in Rotterdam: 301, 310.
Geuns-Roozendaal, Jacoba van, † 1853, sinds 1824 echtgenote van S. J. M. van Geuns: 301.
Ghert, Pieter Gabriël van, 1782–1852, rooms-katholiek, sinds 1816 commissaris-speciaal bij het departement van R.K. Eeredienst, later als referendaris bij de Raad van State aan genoemd departement toegevoegd (tot 1831), had in deze functie een groot aandeel in het tot stand komen van het collegium philosophicum: 123.
Ghert, P. G. van: 123.
Gilbert, Ludwig Wilhelm, 1769–1824, hoogleraar in de fysica te Leipzig (1811–'24): 92.
Gluck, Christoph Willibald Ritter von, 1714–'87, Duits componist vooral van opera's: 117, 124, 131, 208.

Gmelin, Leopold, 1788–1853, gewoon hoogleraar in de chemie en de medicijnen in Heidelberg (1817–'51): 479.
Goethe, Johann Wolfgang von, 1749–1832: 18, 153, 154, 163, 174, 253, 461, 472, 501.
Goethe, J. W. von: 152-154, 461, 472.
Gorter, H.: 192.
Göschen, A., lid van de „Gesellschaft der Ungründlichen" te Göttingen: 377.
Goslinga, A.: 385.
Goudoever, Antonie van, 1785–1857, hoogleraar in de bespiegelende wijsbegeerte en de letteren te Utrecht (1815–'55): I, II 21, 62, 64, 71, 250, 251, 260, 276, 282, 283, 291, 292, 294, 296–298, 301, 302, 304–308, 310, 313, 318, 320, 321, 323–328, 332, 338–342, 345, 347, 348, 352–356, 358–363, 369, 374, 386, 395, 412, 418, 419, 442, 503.
Goudoever, De moeder van A. van: 341.
Graafhuis, A.: 336, 384.
Gregoor, Servaas, 1788–1842, schoonzoon van J. van Voorst, Ned. Herv. predikant te Zwolle (1816–'22) en te Rotterdam (1822–'42): I, II 13, 15, 234.
Grimm, Jacob Ludwig Karl, 1785–1863, grondlegger van de vergelijkende Germaanse taalwetenschap, stond sterk onder de invloed van Savigny, was tweede bibliothecaris aan het keurvorstelijk museum te Kassel (1816–'29): 35, 44.
Grimm, Wilhelm Karl, 1786–1859, broeder en medewerker van J. Grimm, Oud-Duits filoloog, secretaris van de bibliotheek te Kassel (1814–'30): 35, 44.
Groeben-von Kropf, Mevrouw Von (der), moeder van H. Solger-von (der) Groeben: 140, 147, 292.
Groen van Prinsterer, Guillaume, 1801–'76, student in de letteren en de rechten te Leiden (1817–'23), waar hij in 1823 in beide faculteiten promoveerde, advocaat te 's-Gravenhage (1823–'27): I, II 24, 279, 363, 366, 369, 385.
Groen van Prinsterer, G.: 279.
Grol(l)man, Karl Ludwig Wilhelm von, 1775–1829, hoogleraar in de rechten, in het bijzonder het strafrecht, te Giessen (1800–'16), lid van de staatscommissie voor de samenstelling van een nieuw wetboek te Darmstadt (1816–'19), staatsminister van binnenlandse zaken aldaar (1820–'29): 194, 195, 199, 206, 209, 210, 221, 224, 225, 227, 229, 237–241, 244, 472, 502.
Gronden, Willem Steven van der, 1758–1832, griffier van de Staten van Overijsel (1814–'32): I, II 410, 411, 414.
Groote, Eberhard von, 1789–1864, was in 1815 belast met het terughalen van de door de Fransen geroofde kunstschatten naar zijn vaderstad Keulen, assessor van het stadsbestuur aldaar (1816–'27): 178.
Groote, E. von: 178.
Grosse, Ernst Heinrich, geb. 1789, hervormd predikant te Göttingen, die in 1822 tevergeefs probeerde een leerstoel voor de hervormde leer in de theologische faculteit te doen creëren: 12.
Grotefend, Georg Friedrich, 1775–1853, ontcijferde in 1802 het Assyrische spijkerschrift, was professor in de klassieke letteren aan het gymnasium, later het lyceum te Frankfort a.d. M. (1812–'21) en directeur van het stedelijk lyceum in Hannover (1821–'49); hij was in 1819 één der grondleggers van de Monumenta Germanica: 50, 475, 476.
Gruber, Johann Gottfried, 1774–1851, schrijver van romans en biografieën, hoogleraar in de historische hulpwetenschappen te Halle (1815–'51); één der leiders van de Allgemeine Encyklopädie der Wissenschafte und Künste (1816–'28), ijverig medewerker aan de Allgemeine Litteraturzeitung: 85.
Gruelin, Leonhard, in 1821 hoogleraar in de medicijnen en/of natuurwetenschappen te Heidelberg: 56.
Guldberg, Ove Høegh, 1731–1808, Deens auteur van geschriften over theologie en geschiedenis, bezat een muntenverzameling, die door Zoega werd geordend, beschermer van Zoega; hoogleraar in de welsprekendheid te Sorø sinds 1761, leermeester van kroonprins Frederik, minister van Staat (1780–'84): 255, 256.

Günther, schoonzoon van J. F. Chr. Löffler, zwager van J. W. Hey, F. Thiersch en F. A. Uckert, Consistorialrath te Weimar: 84, 163.
Günther-Löffler, Mevrouw: 84, 495.
Gutenberg, Johann, 1400–'68, vond in 1440 het drukken met de losse letter uit, werkte in Mainz: 474.

Hâfiz, Sjams-al-dîn-Mohammed, begin 14de eeuw–1389, Perzisch lyrisch dichter: 77, 78.
Hall, Floris Adriaan van, 1791–1866, oudste zoon van M. C. van Hall, advocaat te Amsterdam (1812–'42): I, II 345.
Hall, Hermannus Christiaan van, 1801–'74, sinds 1825 gehuwd met M. A. van Schermbeek, zoon van M. C. van Hall, studeerde medicijnen en natuurkunde, botanie en landhuishoudkunde te Amsterdam (1816–'18) en Utrecht (1819–'23), arts te Amsterdam (1823–1826), hoogleraar in de botanie en landhuishoudkunde te Groningen (1826–'71): I, II 350, 351, 419, 420.
Hall, Jacob van, 1799–1859, zoon van M. C. van Hall, studeerde rechten in Amsterdam (1816–'22), deed zijn examens in Utrecht, waar hij in 1822 promoveerde, na de gouden medaille verworven te hebben op zijn antwoord op de Utrechtse juridische prijsvaag in hetzelfde jaar, advocaat in Den Haag (1822–'23), hoogleraar in het Romeinse en het hedendaagse burgerlijk recht te Amsterdam (1823–'48): I, II 376, 393, 402, 405, 411, 412, 416, 419-422, 424, 426, 435, 436.
Hall, Maurits Cornelis van, 1768–1858, advocaat te Amsterdam (1787–1831): I, II 345, 347, 350, 363, 404.
Hall-van Schermbeek, Maria Anna van, 1802–'63, sinds 1825 echtgenote van H. C. van Hall: 419.
Haller Baron von Hallerstein, Christian Jacob, 1771–1839, miniatuurschilder en etser, koninklijk conservator der „Gallerie", het museum in Neurenberg: 493.
Hamaker, Hendrik Arent, 1789–1835, gehuwd met Johanna Camper, buitengewoon (1817–'22) en gewoon (1822–'35) hoogleraar in de semietische talen en interpres legati Warneriani te Leiden: 7, 30, 56, 62, 63, 77, 198, 200, 201, 212, 276, 277, 362, 369, 374–376, 378, 379, 382, 384–386, 388–391, 393, 396, 397, 400–402, 405, 408, 412–414, 416–423, 426, 430, 434, 437, 438–441, 448, 451.
Hamaker, H. A.: 423.
Händel, Georg Friedrich, 1685–1759, Duits componist: 208.
Händel, zie Schütz-Schüler.
Hansard, F. C. : 407.
Harding, Karl Ludwig, 1765–1834, Duits astronoom, hoogleraar in de sterrenkunde te Göttingen (1805–'34): 54.
Hartmann, vermoedelijk Johann Melchior, 1764–1827, gewoon hoogleraar in de filosofie en de Oosterse talen in Marburg (1793–1827): 467.
Hasselt, Willem Jan Cornelis van, 1795–1864, advocaat te Amsterdam sinds 1820, plaatsvervangend vrederechter in het derde kanton (1824–'26): I, II 16, 345.
Haug, Johann Christoph Friedrich, 1761–1829, dichter vooral van epigrammen, bibliothecaris van de Koninklijke openbare bibliotheek te Stuttgart met de titel Hofrat (1816–'29): 489.
Haus(s), Jacobus Josephus, 1796–1881, lid van de Duitse adel, promoveerde in de philosofie (1814) en het burgerlijk en kanoniek recht (summa cum laude in 1817), hoogleraar in natuur-, publiek-, volken- en strafrecht te Gent (1817–'67), verdiepte zich speciaal in de filosofie van het recht; lid van de commissie voor de wetgeving sinds 1818): 441, 454, 458.
Hausmann, Johann Friedrich Ludwig, 1782–1859, beroemd Duits mineraloog en geoloog, hoogleraar in de technologie en bergwetenschap te Göttingen (1811–'59): 33, 34, 39, 54–56, 248, 485.
Haydn, Franz Joseph, 1732–1808, Oostenrijks componist: 97, 124, 390.
Heerdt tot Eversberg, Timon Cornelis graaf van, 1761–1844 (graaf sinds 1815),

Opperstalmeester, later Opperhofmaarschalk van Koning Willem I, lid van de Eerste en Tweede Kamer. Kamerheer van Koning Willem I: 439.

Heeren, Arnold Hermann Ludwig, 1760–1842, Duits historicus, die speciaal de economische en de politieke geschiedenis met elkaar in verband bracht; hoogleraar in de geschiedenis, in het bijzonder de oude, te Göttingen (1801–'42): I, II 1, 3, 6, 11, 13, 15, 16, 19, 24, 30, 32–34, 55, 242, 248, 272, 289, 358–361, 363.

Heeren, A. H. L.: I, II 15, 298, 461.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, 1770–1831, Duits wijsgeer, hoogleraar in de philosophie te Berlijn (1818–'31): 55, 59, 123, 124, 258, 290, 480–483, 485.

Heinrich, Karl Friedrich, 1774–1838, bekend Duits filoloog, hoogleraar in de oude talen te Bonn (1818–'38), waar hij veel studenten trok: 168.

Hellendoorn, vermoed. Hendrik, 1756–1835: I, II 311, 312, 333, 340, 352, 431, 435.

Hemert, Paulus van, 1756–1825, Remonstrants theoloog zonder beroep: 369.

Hemsen, Johann Tychsen, 1792–1830, privaat-docent (1821–'23) en buitengewoon hoogleraar in de theologie te Göttingen (1823–'30): 377.

Henning, Leopold Dorotheus (genannt Von Schönhoff), 1791–1866, sloot zich in 1818 in Berlijn eng aan bij Hegel, die hem liet aanstellen tot „öffentlicher Repetent der Hegelschen Philosophie" (1820–'25), bijzonder geïnteresseerd in de kleurentheorie van Goethe; buitengewoon hoogleraar in de filosofie en de staatswetenschappen te Berlijn (1825–'35): 290.

Henrici, Georg, 1772–1854, sinds 1811 echtgenoot van M. K. W. Thorbecke, oom van J. R. Thorbecke, koopman te Osnabrück: I, II 386.

Henrici-Thorbecke, Margaretha Karoline Wilhelmine (tante Caroline), 1783–1828, sinds 1811 echtgenote van G. Henrici, zuster van Chr. R. Thorbecke-Thorbecke: I, II 8, 316, 331, 333, 334, 337, 350, 388, 503, 504.

Hensel, Wilhelm, 1794–1861, schilder en tekenaar, vriend o.a. van Ludwig Tieck: 140.

Heringa, Jodocus, 1765–1840, hoogleraar in de theologie te Utrecht (1794–1836), speciaal in de exegese van het Nieuwe Testament (1799-1836), meermalen rector magnificus. o.a. 1824/5: I, II 371.

Hermann, Johanna Gottfried Jakob, 1772–1848, voortreffelijk Graecus, hoogleraar te Leipzig in de welsprekendheid (1803-'48) en in de dichtkunst (1809-'48): 85.

Hess, assessor aan de bibliotheek te Darmstadt: 476.

Heusde, Philip Willem van, 1778–1839, Nederlands philoloog, die vóór alles philosophisch was gericht; hoogleraar in de geschiedenis, oudheidkunde, welsprekendheid en Griekse taal te Utrecht (1804–'39): 14, 21, 23, 24, 28, 62, 64, 254, 276, 277, 319, 324, 330, 331, 340-343, 353, 355, 358-363, 371.

Heusde, De vijf kinderen van Ph. W. van, waren: Cornelia Catharina (geb. 1809), Jan Adolph Charles (geb. 1812), Andreas Cornelis (geb. 1816), Cornelia Charlotte (geb. 1817) en Adelaide Jacqueline (geb. 1822): 319.

Heusde-Pompeyra, Charlotte Marie Anne van, 1778–1850, sinds 1806 echtgenote van Ph. W. van Heusde: 319.

Hey, Johann Wilhelm, 1789-1854, schoonzoon van J. F. Chr. Löffler, zwager van Günther, F. Thiersch en F. A. Uckert, predikant in Töttelstedt (1818–'27): 83, 84.

Hey-Löffler, Mevrouw: 83, 84.

Hey, Johannes van der, † 1840, boekverkoper en uitgever te Amsterdam: 384, 386.

Heyder, boekhandelaar in Erlangen?: 494.

Heyne, Christian Gottlob, 1729–1812, wordt beschouwd als de grondlegger van de wetenschappelijke beoefening van de klassieke filologie; hoogleraar in de welsprekendheid (1763–1809), directeur van het filologisch seminarium en bibliothecaris te Göttingen (1763–1812): I, II 15, 30, 36, 57, 255, 283, 297, 298, 465, 472.

Heyne, C. G.: I, II 297.

Hildebrand, zie Hillebrand.

Hillebrand, Joseph, 1788–1871, werd in 1815 van Rooms-Katholiek protestant; gewoon hoogleraar in de filosofie te Heidelberg (1818–'22) en te Giessen (1822–'34), waar hij ook directeur van het gymnasium was met de titel „Pädagogiarch"; liberaal: 56, 194, 198, 207, 479.

Himly, Karl Gustav, 1772–1837, directeur van het therapeutische ziekenhuis te Göttingen (1803–'37), gewoon hoogleraar in de heelkunde aldaar (1809–'37): 42.

Hinrichs, Hermann Friedrich Wilhelm, 1794–1861, Hegeliaan, privaat-docent te Heidelberg (1819–'22), buitengewoon hoogleraar te Breslau (1822–'24) en gewoon hoogleraar, alles in de filologie, te Halle (1824–'61): 481.

Hippocrates, 460–377 v. Chr. Grieks medicus, de eerste, die de geneeskunde wetenschappelijk beoefende:394.

Hoboken, Cornelis Wilhelm (Willem) van, 1794–1868, wijnkoper geb. en overleden te Zwolle, trouwde in 1816, woonde en kreeg kinderen in 1823 en 1827 in Zutfen: 339, 374.

Hoeck, Karl Friedrich Christian, 1794–1877, was verbonden aan de universiteitsbibliotheek te Göttingen (1814–'45), privaat-docent (1818–'23) en buitengewoon hoogleraar in de klassieke letteren (1823–'31) aldaar: 301, 316, 335, 348, 356, 377.

Hoeck & Ruprecht, Van der, boekhandelaars te Göttingen (in de Weenderstrasse 85): 462.

Hoeven, Jan van der, vermoedelijk degene, die, geb. 1801, afkomstig uit Rotterdam, op 17 Augustus 1819 in Leiden werd ingeschreven als student in de philosophie en de medicijnen: 311.

Hoffman, B. W.: 202.

Hoffmann von Fallersleben, August Heinrich, 1798–1874, Duits dichter en Germanist, gaf verzamelingen volksliederen uit, o.a. Horae Belgicae, custos van de bibliotheek te Breslau (1823–'38): 100, 131, 135.

Hoffmann von Fallersleben, A. H.: 100.

Hoffmeister, Franz Anton, 1754–1812, zeer vruchtbaar componist van niet minder dan 350 composities alleen al voor de fluit: 389, 390.

Hogendorp, Gijsbert Karel graaf van Hogendorp, 1762–1834 (graaf sinds 1815), lid van de Tweede Kamer (1817–'24), waarna hij zich uit de politiek terugtrok; hij was te liberaal gezind: 65.

Holk, L. J. van: 250.

Holk, van der, zie Van der Hoeck.

Holtei, K. von: 127.

Holtzmüller, J. Ph., woonachtig te Munden, op wie D. P. Thorbecke een wissel bezat: 269, 503.

Homerus: 465, 480.

Hoogvliet, Jan Marius, 1799–1835, student in de letteren en rechten te Leiden (1816–'21), promoveerde in 1821 in de letteren, praeceptor te Tiel (1822–'23), rector van de Latijnse school te Zaltbommel (1823–'30); zwager van J. Bake: 24.

Hoop, Jan Cornelis van der, 1742–1825, secretaris van Staat voor de marine (1814–'15), veranderd in minister van marine (1815–'25): 65, 74, 101.

Hoppenstedt, Carl Wilhelm (von Hobbenstedt), † 1826, Geheimer Cabinetsrath en secretaris van het ministerie te Hannover, na Georg Brandes belast met de behartiging van de aangelegenheden van de universiteit van Göttingen te Hannover: 1.

Horatius: I, II 59, 258.

Hospita te Gent was de echtgenote van De Rudder, die woonde in de Veldstraat, hoek Bennesteeg: 458.

Huch, F. A.: 446.

Huet, Cd. Busken: 406.

Hugo, Gustav, 1764–1844, Duits jurist, stichter van de Historische rechtsschool, die geleid werd door F. K. von Savigny; hoogleraar in de rechten te Göttingen (1792–1844): I, II 60, 400, 484.

Huisman of Huijsman, Dithmar, 1764–1822, predikant en hoogleraar in de wijsbegeerte en de kerkgeschiedenis te Utrecht (1804–'22): 355, 360.
Hüllmann, Karl Dietrich, 1765–1846, hoogleraar in de geschiedenis te Bonn (1817–'41), waar hij ook colleges gaf in statistiek, staatsrecht, staathuishoudkunde en cultuurgeschiedenis: 316.
Hüllman, De familie, bestaande uit man, vrouw en twee dochters, waarvan een in 1824 gestorven was: 348, 349.
Hulthem, Charles Ignace Emmanuel baron van, 1764–1832, permanent secretaris van de Brusselse Academie van Wetenschappen en Schoone Kunsten sinds 1817, curator van de Gentse universiteit (1817–'32), lid van de Tweede Kamer voor Oost-Vlaanderen (1821–'30), bezat een zeer rijke verzameling boeken: 449.
Humbert de Superville, David Pierre Giottino, 1770–1849, portretschilder, lithograaf en schrijver over kunst, directeur van de tekenacademie (1814–'23) en van het prentenkabinet te Leiden (1823–'49): 374.
Huschke, Georg Philipp Eduard, 1801–'86, privaatdocent in het Romeinse recht te Göttingen (1822–'24), hoogleraar in het Romeinse recht te Rostock (1824–'27): 377.
Hye-Schoutheer, F. J. P., 1785–1831, één van de twee secretarissen van de stad Gent (1817–'31): 449.

Ibrahim pasja, 1789–1848, (aangenomen) zoon van Mehemet (of Mohammed) Ali, die in 1824 op bevel van zijn vader naar Griekenland kwam om Morea te heroveren op de Grieken, die trachtten zich vrij te vechten van de overheersing door de sultan van Turkije: 453.
Inspecteur-secretaire der studien te Luik was in 1825 J. J. Walter, zie aldaar.

Jacob, Ludwig Heinrich von, 1759–1827, buitengewoon (1789–'91) en gewoon hoogleraar in de filosofie te Halle (1791–1806) geestdriftig Kantiaan, hoogleraar in de staatswetenschappen te Charkow (1806–'09), vertrok in 1809 als lid van een financiële commissie naar Petersburg, werkte daar een ontwerp wetboek van strafrecht voor Rusland uit in 1810, dat in 1818 werd gedrukt. In 1812 werd zijn beschermer, minister Speransky, afgezet en naar Siberië verbannen, Jacobs invloed verminderde en hij was blij naar Halle te kunnen terugkeren – nadat de tsaar hem bij zijn vertrek in de adelstand had verheven – als hoogleraar in de staatswetenschappen (1816–'27): 85.
Jacobi, Friedrich Heinrich, 1743–1819, philosoof, die in verbinding stond met vele vooraanstaande geleerden van zijn tijd, o.a. met Goethe; eerst koopman, daarna „Privatgelehrte"; professor aan en voorzitter van de Akademie der Wissenschaften te München (1807–'12): 4, 68, 70, 74, 75, 85, 470.
Jacobi, F. H.: 74.
Jacobs, Christian Friedrich Wilhelm, 1764–1847, echtgenoot van Dorothea Seidler; Duits filoloog, professor aan het lyceum en lid van de Beierse Akademie der Wissenschafte te München (1807–'10), waar hij uit afkeer van Noord-Duitsers werd weggetreiterd; hoofdbibliothecaris en directeur van het muntenkabinet te Gotha (1810–'47), directeur van de kunstverzameling aldaar (1821–'42): 68, 83, 84.
Jacobs, Johann August, 1788–1829, gewoon hoogleraar in de filosofische faculteit te Halle (1820–'29), heeft sinds 1819 de leiding van het paedagogische seminarium naast A. H. Niemeier, wordt in '20 inspecteur van het Koninklijke Paedagogium, in 1825 mededirecteur van de Franckesche Stiftungen en krijgt na de dood van Niemeier in 1828 daarvan de leiding: 85.
Jacobs-Seidler, Dorothea, † 1836, echtgenote van C. F. W. Jacobs: 83.
Jenner, Edward, 1743–1823, Engels medicus, die in 1798 met zijn „Inquiry into the cause and effects of the Variolae Vaccinae" de inenting met koepokstof inluidde: 270.
Jérôme Bonaparte, 1784–1860, jongste broer van Napoleon, die hem in 1807 koning maakte van het zo juist gevormde koninkrijk Westfalen, bestaande uit de Pruisische provincies links van de Elbe, Brunswijk en Hessen-Kassel (1807–'13): 466.

Jonge, Jhr. Marinus Willem de, 1786–1858, advocaat te 's-Gravenhage (1807–'33): 448.
Jordaens, Jacob, 1593–1678, Vlaams schilder: 466.
Jordens Cost (de naam van zijn moeder), Willem Herman, 1799–1875, studeerde rechten te Deventer (1816–'18), promoveerde in 1822 te Leiden: 164.
Josephine, 1763–1814, keizerin van Frankrijk (1804–'09), eerste echtgenote van Napoleon Bonaparte (1796–1809): 466.
Jülicher, boekhandelaar te Lingen: I, II 295, 445–447, 504.
Josephus, zie Flavius Josephus.

Kaathoven, Cornelis Willem Hendrik van, 1796–1879, in 1823 drie maanden getrouwd met G. S. Luchtmans, studievriend van J. R. Thorbecke uit Leiden, huisarts te Leiden sinds 1823: 94, 95, 107, 117–120, 124, 126, 135, 149, 150–152, 160, 161, 198, 212, 271, 310–312, 333, 358, 362, 363, 366–368, 371, 372, 374–376, 379, 385, 391, 441, 448, 451, 501, 502, 504.
Kaathoven, broeder van C. W. H. van, woonde ± 1824 te Nieuwveen: 367.
Kaathoven, zuster van C. W. H. van, woonde ± 1824 te Nieuwveen: 367.
Kaathoven-Luchtmans, Gertrude Sebaldine van, † 1823, in 1823 gedurende drie maanden echtgenote van C. W. H. van Kaathoven: 311, 375.
Kalkreuth, Graf Friedrich von, 1782–1857: 137, 253.
Kampen, Nicolaas Godfried van, 1776–1839, lector in de Duitse taal aan de universiteit te Leiden (1815–'29), tevens leraar in geschiedenis en letterkunde aan het Instituut Noorthey te Voorschoten (1823–'29): 423.
Kanne, Johann Arnold, 1773–1824, hoogleraar in de Oosterse talen te Erlangen (1819–1824): 77, 494.
Kant, Immanuel, 1724–1804, Duits wijsgeer, gewoon hoogleraar in de filosofie te Koningsbergen (1770 tot enige jaren na 1794): 7, 112, 250, 318, 369, 370, 402, 470, 471, 481–483.
Kant, I.: 471.
Kanzler, zie Canzler.
Karel de Grote, 768–814, koning der Franken en Rooms keizer: 228.
Karel I, 1600–'49, koning van Engeland (1625–'49): 218.
Kellermann, Georg, 1776–1847, deken van de Ludgeruskerk te Munster (1817–'40) en domprediker aldaar (1823–'47): 57.
Kemper, J. de Bosch: I, II 23.
Kemper, Jkvr. Catharina, 1801–'71, tweede dochter van J. M. Kemper: 100
Kemper, Jkvr. Christina Bernardina, 1804–'44, jongste dochter van J. M. Kemper: 100.
Kemper, Jkvr. Elisabeth (Betje), 1799–1871, oudste dochter van J. M. Kemper: I, II 23, 100, 182, 194, 333.
Kemper, Jhr. Joan Melchior, 1776–1824, in 1798 gehuwd met Chr. de Vries, hoogleraar in het natuur-, staats- en volkenrecht te Leiden (1809–'24), lid van de Tweede Kamer (1817–'24), staatsraad (1818–'24): I, II 11–13, 16, 18, 19, 23, 24, 26–28, 34, 43, 58–60, 65, 72, 74, 80, 85, 86, 91, 94–96, 100, 107–109, 124, 125, 130–132, 134, 135, 153–155, 160, 163, 171, 172, 174, 176, 202, 225, 227, 228, 248, 249, 251, 257, 263, 264, 269, 270, 272, 276, 277, 281, 286, 287, 292, 309, 314, 317–319, 329, 333, 345, 378, 384, 386, 389, 390, 396, 404, 406, 462, 501.
Kemper-de Vries, Christina, 1772–1856, sinds 1798 echtgenote van J. M. Kemper: I, II 100, 131, 329, 333.
Kern, Friedrich, sinds 1823 weduwnaar, schout bij het gerecht te Göttingen: 248.
Kesteloot, Jacques Louis, 1778–1852, hoogleraar in de geneeskunde te Gent (1817–'35): 441, 449.
Keurvorst van Hessen-Kassel, zie Wilhelm IX (I).
Kinker, Johannes, 1764–1845, jurist en filosoof, hoogleraar in de Nederlandse taal- en letterkunde te Luik (1817–'30): 369–371, 373, 374, 384, 386, 423, 426, 455.
Kinker, J.: 369.

Kleist, Bernd Wilhelm Heinrich von, 1777–1811, Duits schrijver: 127–129, 367.
Kleist, (B. W.) H. von: 127.
Klijn Bz., B.: 405.
Klijn, Hendrik Harmen, 1773–1856, suikerraffinadeur te Amsterdam, vervaardiger van vele gelegenheidsgedichten en vaderlandse zangen: 406.
Klijn, H. H.: I, II 405.
Klopstock, Friedrich Gottlieb, 1724–1803, Duits dichter: 18.
Kluit, Hendrik Sautijn, 1795–1873, studeerde sinds 1814 rechten te Leiden, advocaat te Amsterdam sinds 1820, woonde in 1825 Kalverstraat no. 60 over de Enge Kapelsteeg: 404.
Knapp, Georg Christian, 1753–1825, vertegenwoordigde nog het oude piëtisme te Halle, leerde het persoonlijke Christendom en het oude supranaturalisme, ordinarius professor in de theologie te Halle (1782–1825), doceerde in het bijzonder het Nieuwe Testament en de dogmatiek: 85.
Koch, M.: 78.
Kock, Hendrik Markus baron de, 1779–1845, Nederlands officier en staatsman; legercommandant in N.O. Indië (1819–'30), als hoedanig hij zich onderscheidde bij de tweede expeditie tegen Palembang (1821); lid van de Raad van Indië en luitenant-Gouverneur-Generaal (1822–'30); hij behaalde zijn grootste roem in de Java-oorlog (1825–'30): 101.
Koning van Hannover, zie George IV.
Koning van Napels, zie Ferdinand I.
Koning van Pruisen, zie Friedrich Wilhelm III.
Koning van Wurtemberg, zie Wilhelm I Friedrich Karl.
Koolhaas, Hendrik Margriet Gijsbert, 1806–'78, waarsch. afstammeling van C. Jzn. Coolhaes, jongste broer van R. J. en P. J. Koolhaas, studeerde theologie te Leiden (1824–1831): I, II 394.
Koolhaas, Pieter Johannes, 1801–'33, studeerde theologie in Leiden sinds 1818, stond als candidaat (Ned. Herv.) te Vuren en Dalem (1825–'28): I, II 12, 107, 120, 500.
Koolhaas, Richard Jan (Jan), 1798–1819, studievriend van J. R. Thorbecke te Leiden: I, II 32, 62, 70, 74, 89, 97.
Koopmans, Wopko Cnoop, 1800–'49, na zijn theologische studie te Amsterdam (1813–1820) student in de letteren te Utrecht (1820–'24), Doopsgezind predikant eveneens te Utrecht (1824–'28): I, II 391.
Kopp, kennis van F. W. Thorbecke te Mannheim: 500.
Kraf(f)t, Adam, 1455–1507, beeldhouwer te Neurenberg: 494.
Krafft, Johann Christian Gottlob Leberecht, 1784–1845, regenerator van de Lutherse Kerk in Beieren in bijbels-Christelijke zin in het tweede en derde decennium van de 19de eeuw, predikant van de Duitse hervormde kerk (1817–'45) en extra-ordinarius professor in de hervormde theologie te Erlangen (1818–'45): 77, 494.
Krause, Karl Christian Friedrich, 1781–1832, Duits philosoof, vertegenwoordiger van het oude idealisme, in 1802 gehuwd met A. Fuchs, bij wie hij veertien kinderen had, wat, gevoegd bij de grote onpractischheid van man en vrouw tot voortdurende grote nood in het gezin leidde; hij kwam in 1805 naar Dresden, zonder betrekking, waar hij kunst studeerde en leefde van muzieklessen en particuliere colleges, werd in 1807 meester vrijmetselaar en in 1811 als gevolg van zijn publicaties uitgestoten, privaat-docent in Berlijn (1813–'15), terug in Dresden (1815–'23), privaat-docent in Göttingen (1823–'31), waar alleen J. R. Thorbecke hem tegemoetkomend ontving en hij wel toehoorders trok: 102, 142, 151, 152, 176, 190, 193, 248, 250, 252–254, 256, 258, 259, 267, 268, 272, 275, 276, 278, 295, 502.
Krause, K. Ch. F.: 256.
Krause, De in 1823 negen kinderen van K. C. F.: 102 (een dochter), 248, 252.
Krause, L., 1781–1825, een van de oudste vrienden van K. W. F. Solger, na diens dood voogd over zijn kinderen, Justizrat te Berlijn, hij vertaalde stukken van Shakespeare: 102, 107, 118, 129, 134, 219, 452.

Krause-Fuchs, Amalia, sinds 1802 echtgenote van K. C. F. Krause: 248.
Kraut, Wilhelm Theodor, 1800–'73, privaat-docent in het Duitse privaatrecht te Göttingen (1822–'28): 377, 383.
Krayenhoff, Cornelius Rudolphus Theodorus baron (baron sinds 1815), 1758–1840, luitenant-generaal en inspecteur der vestingwerken en der genie: 228, 229.
Kreuzhage, Albert, 1797–1848, geboren te Melle bij Osnabrück; vandaar vermoedelijk zijn connecties met de familie Thorbecke in Onabrück; student in de rechten te Göttingen (1818–'22), gepromoveerd in 1822, schreef over wijsgerige onderwerpen, auditeur in Katelnburg (1822–'23), assessor te Nordheim (1823–'25): 7, 8, 12, 17, 53, 78, 258.
Krito, leerling en vriend van Socrates: 488.
Krug, Wilhelm Traugott, 1770–1842, hoogleraar in de filosofie te Leipzig (1809–'42): 85, 86, 92.
Krummacher, Friedrich Adolf, 1767–1845, Generalsuperintendant, Consistorialrat en Oberprediger in Bernburg (1812–'24), predikant sinds 1807, uiteindelijk in Bremen (1824–'43), een vruchtbaar en zeer bekend litterator: 11.
Kruse, Christian (Karsten), 1753–1827, hoogleraar in de historische hulpwetenschappen te Leipzig (1811–'27): 445.
Kruse, C.: 445.
Kühnol (Kuinoelius), Christian Gottlieb, 1768–1841, hoogleraar in de theologie te Giessen (1809–'40): 47, 472.

Lafont, Charles Philippe, 1781–1839, Frans violist en componist: 390.
Lafontaine, August Heinrich Julius, 1758–1831, studeerde in vele vakken, werd theoloog en als zodanig zelfs een gevierd kanselredenaar te Halle (1796–1800). In 1800 kocht hij een stuk grond in de buurt en wijdde zich verder aan letterkundig werk. Hij was een zeer vruchtbaar auteur (minstens 120 romans) en zeer populair, zijn werk werd vertaald in het Frans, Italiaans, Engels, Nederlands, Deens, Zweeds, Russisch en Pools: 85, 171?
Lange, Eduard Reinhold, 1799–1850, schrijft een recensie over de „Dorier" van K. O. Müller, ondertekend L. B. D., in de Jenaische Allgemeine Litteraturzeitung 1824, nos. 151–162, die beantwoord wordt door K. O. Müller in 1825 met „Charakteristik des Herrn Doctor Lange als Recensenten der Dorier in der Jen. Allg. Lit. Zeit." in zijn „Prolegomena etc." (zie blz. 377, noot 3), waarop deze weer in ditzelfde blad, nos. 161–168, antwoordt onder zijn eigen naam met „Prolegomena". J. H. Voss probeert hem in 1825 buitengewoon hoogleraar in de filosofie te Heidelberg te maken, wat verijdeld wordt door Creuzer en zijn vrienden: 377.
Langenbeck, Konrad Johann Martin, 1776–1851, had een eigen kliniek voor chirurgie en oogheelkunde in een nieuw chirurgisch hospitaal te Göttingen (1807–'48), ordinarius professor in anatomie (1814–'51) en chirurgie te Göttingen (1814–'48); samensteller o.a. van een anatomische atlas: 42.
Laubmann, G. von: 77.
Lazzarini, Gregorio (Lazaroni), 1655–1735 (of 1740), Venetiaans schilder, leermeester van Tiepolo: 475.
Lebret, in 1821 bibliothecaris te Stuttgart: 489.
Leen, Gerhard, 1781–1834, rector van de Latijnse school te Zwolle (1816–'34): I, II 275, 276, 409–412, 414, 429, 431–433, 435.
Leicht, schrijnwerker, hospes van J. R. Thorbecke in Giessen: 210.
Lennep, David Jacob van, 1774–1853, hoogleraar in de klassieke talen en de Oude en Vaderlandse geschiedenis te Amsterdam (1798–1838): I, II 14, 21, 23, 65, 133, 155, 163, 164, 195, 249, 276, 304, 305, 343–345, 347, 348, 352, 353, 357–363, 369, 375, 376, 397, 412, 414, 416, 419, 435, 436, 440, 448, 449.
Lennep, Jacob van, 1802–'68. zoon van D. J. van Lennep, sinds 1824 gehuwd met Jkvr. H. S. W. Röell, studeerde rechten in Leiden sinds 1820, promoveerde in 1824 en vestigde zich toen in Amsterdam als advocaat, daarnaast letterkundige: 345.

Lennep, J. van: 65, 133.
Lennep-Röell, Jkvr. Henrietta Sophia Wilhelmina van, 1792–1870, sinds 1824 echtgenote van J. van Lennep: 345.
Lens, baron van Meulebeke, Philippe Balthazar Marie Ghislain graaf van, 1765–1830, gouverneur van Oost-Vlaanderen (1819–'30), president-curator van de Gentse universiteit (1817–'30): 397, 449, 458.
Lenz, Johann Georg, 1748–1832, theoloog, philosoof, daarna mineraloog, sinds 1803 Bergrath, ordinarius professor in de mineralogie te Jena (1810–verm. '32): 84, 495.
Leonhard, Karl Cäsar von, 1779–1862, beroemd mineraloog en geoloog, hoogleraar in de mineralogie te Heidelberg (1818–'62): 61, 480, 485.
Leyden, Lucas van, 1489–1533, Nederlands schilder, tekenaar en graveur: 490.
Leyden van West-Barendrecht, Frédéric Auguste baron van, 1768—1821 (baron sinds 1818), curator van de Leidse hogeschool (1815–'21): I, II 117.
Lichtenstein, Martin Hinrich Karl, 1780–1857, hoogleraar in de zoölogie te Berlijn en lid van de Akademie der Wissenschafte aldaar (1811–'57), directeur van het zoölogisch museum (1813–'57); oefende als bevorderaar van het muziekleven in Berlijn daarop een grote invloed: 102.
Liebig, Justus von, 1803–'73, buitengewoon hoogleraar in de scheikunde te Giessen (1824–'26): 78.
Linnaeus, Carolus (Carl von Linné), 1707–'78, Zweeds medicus en plantkundige, promoveerde in 1734 te Harderwijk in de botanie, voerde de binaire nomenclatuur in: 465.
Löben, Otto Heinrich Graf von, 1786–1825, auteur van gedichten en verhalen onder het pseudoniem Isidorus Orientalis, vriend van L. Tieck en Freiherr E. F. G. O. von der Malsburg, woonde meestal in Dresden van 1817 tot zijn dood: 137.
Löffler, Josias Friedrich Christian, 1752–1816, hoogleraar in de theologie te Frankfort (1782–'88), sterk rationalistisch van opvatting, Generalsuperintendant en Oberconsistorialrat te Gotha (1788–1816): 84.
Loosjes, Vincent, 1787–1841, dreef na de dood van zijn vader, Adriaan Loosjes, diens uitgebreide debietzaak, uitgeverij en drukkerij onder de naam Firma Wed. A. Loosjes Pzn. (1818–'41): 303.
Louise Augusta Wilhelmina Amalia van Pruisen, 1808–'70, sinds 1825 echtgenote van Willem Frederik Karel prins der Nederlanden: 65, 434.
Lucanus, Marcus Annaeus, 39–65, Romeins dichter: 464, 473.
Luchtmans, S. en J., boekhandelaars te Leiden: 181.
Lücke, Gottfried Christian Friedrich, 1791–1855, Duits protestant theoloog, ordinarius professor in de evangelische theologie, speciaal exegese en kerkgeschiedenis, te Bonn (1818–'27): 168.
Luden, Heinrich, 1780–1847, geschiedschrijver, hoogleraar in de geschiedenis te Jena (1810–'47): 495.
Ludolf, Hiob, 1624–1704, oriëntalist, woonde sinds 1678, kleine onderbrekingen daargelaten, in Frankfort, waar hij zich geheel aan zijn studiën wijdde: 474.
Ludwig I, 1786–1868, koning van Beieren (1825–'48), zoon van Maximilian I Joseph, de eerste koning van Beieren; vriend van kunstenaars en geleerden, zelf ook dichter: 65, 67, 75, 82.
Ludwig I, 1753–1830, groothertog van Hessen und bei Rhein (1806–'30): 195, 209, 211.
Ludwig V, 1577–1626, landgraaf van Hessen-Darmstadt (1596–1626), stichtte in 1607 de Ludwigs-Universiteit in Giessen: 195.
Luise, dienstbode van mevrouw Solger?: 139, 147.
Luther, Martin, 1483–1546: I, II 72.
Luthrecht, waarschijnlijk Heinrich Lutteroth, koopman te Göttingen: 278.
Lützow (vermoedelijk:) Gräfin von Ahlefeld, Elisa von, sinds 1808 (–'25) echtgenote van Adolf Freiherr von Lützow (1782–1834), Pruisisch officier (tot 1830), die een grote rol speelde in de strijd tegen Napoleon in 1813, in 1822 generaal-majoor; vriendin van mevrouw Solger: 292, 293.

Lynden van Hemmen, Frans Godard, 1761–1845, curator van de Leidse universiteit (1823–'44): 388.

Maass, Johann Gebhard Ehrenreich, 1766–1823, gewoon hoogleraar in philosophie, wiskunde en rhetorica te Halle (1798–1823), hield zich in zijn laatste jaren speciaal bezig met formele logica en empirische psychologie: 85.
Mahne, Willem Leonard, 1772–1852, hoogleraar in de Latijnse en Griekse letteren, Romeinse en Griekse antiquiteiten te Gent (1817–'30), Secretaris van de Academische Senaat (1819–'20 en 1825–'26): 441, 448, 449, 454, 458.
Mahne, De vader van W. L.: 454.
Mahne, De zoon van W. L.: 454.
Malsburg, Ernst Friedrich Georg Otto Freiherr von der, 1786–1824, vertegenwoordigde zijn land, Kurhessen, in verschillende staten, o.a. te Dresden (1817–'20), dichter en vertaler van Calderon en Lope de Vega, verkeerde veel met L. Tieck, Löben en Kalkreuth, was 1822/3 weer terug in Dresden: 137, 157.
Marezoll, Gustav Ludwig Theodor, 1794–1873, hoogleraar in de rechten te Giessen (1818–'37), tevens bibliothecaris van de Senckenbergse bibliotheek aldaar (1819–'37): 471, 473.
Marx, K. T. H.: 31, 299.
Mastalier, C.: 68.
Matthiae, August, 1769–1835, zoon van G. Matthiae, rector van het Friedrichsgymnasium te Altenburg (1802–'35): 474.
Matthiae, Georg, 1708–'73, buitengewoon (1755–'64) en gewoon hoogleraar in de medicijnen te Göttingen (1764–'73): 474.
Matthiae, zoon van G. en broeder van A. Matthiae, rector van het gymnasium te Frankfort a. d. M. en bibliothecaris aldaar: 47, 48, 474.
Matthison, Friedrich von, 1761–1831, Duits dichter: 18, 66, 489.
Maximiliaan I, 1459–1519, Duits keizer (1493–1519): 405.
Maximilian I Joseph (1756–1825), keurvorst (1799–1806), daarna koning van Beieren (1806–'25): 82.
Mayer, Johann Tobias, 1752–1830, mathematicus en physicus, laatstelijk hoogleraar in de natuurkunde te Göttingen (1799–1830): 248.
Meeden, Dr. van: gefingeerde naam, eenmaal gebruikt door F. W. Thorbecke: 303.
Mehmel, Gottlieb Ernst August, 1761–1840, gewoon hoogleraar in de filosofie te Erlangen (1799–1840?), leider van de universiteitsbibliotheek aldaar sinds 1817, waarvoor hij zich zeer verdienstelijk maakte: 76, 79, 494.
Memling, Hans, ook Hemling genoemd, ± 1433–'94, Vlaams schilder van Duitse geboorte: 490, 491.
Mende, Ludwig Julius Caspar, 1799–1832, hoogleraar in de medicijnen te Greifswald (1815–'23) en te Göttingen (1823–'32): 288, 289, 299, 304, 383, 504.
Mendelsohn,?: 491.
Merrem, Blasius, 1761–1824, hoogleraar in de biologie te Marburg tot zijn dood: 468.
Metternich, Klemens Wenzel Lothar Fürst von, 1773–1859, Oostenrijks staatsman: 313.
Meyer, Carl August, 1772–1825 (niet 1824, zoals de gegevens van de familie Thorbecke aangeven), in 1818 gehuwd met C. F. Thorbecke, oom van J. R. Thorbecke, landeigenaar in Engelgarten bij Melle tot 1825: I, II 8, 432, 434.
Meyer, Ernst Heinrich Friedrich, 1791– 1858, privaat-docent in de botanie te Göttingen (1820–'26): 420.
Meyer, Hans Heinrich, 1760–1832, schilder en kunstkenner, die in Italië, waar hij verbleef van 1784–'88, vriendschap sloot met Goethe, die hem naar Weimar haalde, om hoogleraar te worden aan de tekenacademie aldaar (1792–1807) en vervolgens directeur (1807–'32); klassicist, belangrijker als kunstkenner dan als schilder: 154.

Meyer-Thorbecke, Clara Friederike, 1787–1834, sinds 1818 echtgenote van C. A. Meyer, jongste zuster van de moeder van J. R. Thorbecke: I, II 8.
Michelangelo, Buonarotti, 1475–1564, Italiaans beeldhouwer, schilder, architect en dichter: 86.
Molenaar, Isaak, 1776–1835, gehuwd met J. Allier, Doopsgez. predikant te Crefeld (1818–1835), vriend van B. R. Abeken: I, II 168, 169, 500.
Molenaar-Allier, Judith, echtgenote van I. Molenaar: I, II 169.
Moll, Gerard, 1785–1838, hoogleraar in de natuur- en sterrenkunde te Utrecht: I, II 226, 360.
Moll Jzn., Jan Jacob, 1801–'91, studeerde letteren en theologie te Leiden (1816–'22), candidaat in Oosthuizen (1822–'25): 24.
Mone, Franz Josef, 1796–1871, geleerde, die zich bezig hield met het onderzoek van de taal, sagen en geschiedenis, hoogleraar in de geschiedenis te Heidelberg (1819–'27): 479.
Monnot, Pierre Etienne, 1660–1730, Frans beeldhouwer, die vooral in Rome werkte: 464.
Moser, Georg Heinrich, 1780–1858, filosoof en filoloog, studeerde in Leiden onder Creuzer, professor aan het gymnasium te Ulm (1810–'26): 66.
Moser, bibliothecaris van de privé-bibliotheek van de koning van Wurtemberg in 1821: 489.
Mozart, Wolfgang Amadeus, 1756–'91, Oostenrijks componist: 68, 69, 78, 86, 117, 124, 129, 131, 208, 369, 390.
Muller, verm. Johannes, oom van Frederik Muller, een degelijk boekverkoper van de oude stempel (volgens Kruseman's Levensbericht) te Amsterdam: 311.
Müller, waarsch.: Johann Gotthard von (von sinds 1818), 1747–1830, graveur, woonachtig in Darmstadt: 50, 478, 479.
Müller, Julius, 1801–'78, broeder van K. O. Müller, studeerde rechten in Göttingen (1820–'21), daarna theologie aldaar (1821–'22), hoorde tot de „Gesellschaft der Ungründlichen" in Göttingen. Hij zette zijn theologische studiën voort in Breslau en beëindigde deze in 1824 in Berlijn, waarna hij in 1825 predikant in Schönbrunn und Rosen werd: 377.
Müller, Karl (ook Carl) Otfried, 1797–1840, in 1824 gehuwd met P. Hugo, beroemd klassiek filoloog, buitengewoon (1819–'23) en gewoon hoogleraar in de antiquiteiten te Göttingen (1823–'40): 248, 290, 376–378, 400, 504.
Müller, K. O.: 377.
Müller, Die Frau Geheime Räthin (waarschijnlijk:) Karl Wilhelm Christian von, weduwe van K. W. Chr. von Müller (1755–1817), die gewoon hoogleraar in de medicijnen te Giessen was geweest (1779–1817), in 1806 Geheimer Rath was geworden en in 1815 in de adelstand was verheven; buurvrouw van J. R. Thorbecke in Giessen in 1822/3: 210.
Müller, Samuel, 1785–1875, Doopsgezind predikant te Amsterdam (1814–'27): I, II 379, 382.
Muller, Duits boekhandelaar: 345.
Muller, Regierungsrath in Hessen-Darmstadt?: 216.
Müller-Hugo, Pauline, sinds 1824 echtgenote van K. O. Müller, dochter van G. Hugo: 377.
Müllner, Amandus Gottfried Adolf, 1774–1829, advocaat te Weissenfels (1798–1829) en een in zijn tijd bekend schrijver van dramatische toneelstukken: 18.
Mun(c)ke, Georg Wilhelm, 1772–1847, hoogleraar in de natuurkunde o.a. te Heidelberg (1817–'47): 56, 479.
Musschenbroek, Johan van, 1660–1707, vervaardigde vele luchtpompen, waarvan zich één exemplaar bevindt in het Universiteitsmuseum te Utrecht: 465.
Muyden, Arnold Hendrik van, 1774–1847, vermogend landeigenaar te Zwolle, curator van de Latijnse school aldaar, goede bekende van F. W. Thorbecke: I, II 9, 15, 39, 45, 227, 243, 250, 251, 257, 258, 260, 278–280, 283, 284, 286, 291, 294, 297, 302, 303, 321, 323, 327–329, 332, 335, 410, 411, 431, 432, 435, 503.

Naber, Johanna W. A.: 329.
Nadjmoeddin, broer van Badroedin, sultan van Palembang, die hij in 1821 opvolgde, slechts om het gezag over te dragen aan zijn zoon Nadjmoeddin, Nadar genoemd: 101.
Naeke (Näcke), August Ferdinand, 1788–1838, philoloog, hoogleraar in de oude talen en de welsprekendheid in Bonn (1820–'38): 168.
Nagel, meester-blikslager te Heidelberg, hospes van J. R. Thorbecke: 52.
Nagell van Ampsen, Anne Willem Carel baron van, 1756–1851, Secretaris van Staat, belast met het bestuur der Buitenlandse zaken (1814–'24): 259.
Nahl, Johann August, 1752–1825, schilder en hoogleraar aan de Kunstacademie te Kassel (1792–1815), daarna directeur van de schilderklas van deze instelling (1815–'25): 464.
Napoleon: I, II 101, 228, 466.
Nauta, Bavius Antonius, 1800–'35, student in de letteren te Leiden (1817–'25), waar hij in 1825 promoveerde met de kap; hij leefde daarna van privaatlessen: I, II 24.
Neander, Johan August Wilhelm, 1789–1850 (tot 1806, toen hij zich liet dopen, David Mendel), kerkgeschiedschrijver, hoogleraar in de kerkgeschiedenis en exegese te Berlijn (1813–'50); bestrijder zowel van het dorre rationalisme, als van de enghartige orthodoxie: 124.
Nelis, Corneille François de, 1736–'98, bisschop van Antwerpen (1784–'94), die zich bezighield met historische studiën, o.a. over de Boergondische tijd: 265.
Nicolovius, Georg Heinrich Ludwig, 1767–1839, theoloog, Pruisisch staatsambtenaar sinds 1805, leider van de afdeling eredienst van het ministerie van binnenlandse zaken, had een belangrijk aandeel in de grote hervorming van het onderwijs, klom onder Altenstein op tot de rang van directeur: 288, 295.
Niemeyer, August Hermann, 1754–1828, theoloog en pedagoog, na het herstel van de universiteit van Halle in 1813 o.a. weer kanselier en permanent rector van dezelve, in 1816 Oberconsistorialrath bij het consistorium van de provincie Saksen: 85, 277.
Niemeyer, Franz Anton, 1790–1860, zoon van A. H. Niemeyer, in 1821 hoogleraar in de rechten te Halle: 85.
Niemeyer, Mevrouw, de echtgenote van A. H. Niemeyer: 85.
Niemeyer, zoon van A. H. Niemeyer, in 1821 hoogleraar in de medicijnen te Halle: 85.
Niethammer, Friedrich Immanuel, 1766–1848, buitengewoon hoogleraar in de filosofie (1793–'95) en in de theologische faculteit in de dogmatiek en kerkgeschiedenis, alles te Jena (1795–1803), hoogleraar in de theologie te Würzburg (1803–'06), daarna o.a. Rat aan het pas opgerichte protestantse Oberconsistorium te München (1818–'45); vriend van Goethe en Schelling, volgeling van Fichte: 70.
Nieuwenhuis, Jacob, 1777–1857, hoogleraar in de wis- en natuurkunde te Deventer (1816–'22) en in de wijsbegeerte te Leiden (1822–'43): I, II 143, 155, 163, 172, 174, 176, 246, 306, 374.
Nordholt, H. Schulte: 490.
Nyerup, Rasmus, 1759–1829, hoogleraar in de literatuurgeschiedenis te Kopenhagen (1796–1829) en hoofdbibliothecaris van de universiteitsbibliotheek aldaar (1803–'29): 61.

Oken, L.: 268.
Oppermann, O.: 65.
Osiander, Friedrich Benjamin, 1759–1822, hoogleraar in de verloskunde te Göttingen (1792–1822): 42.
Ostade, Adriaen van, 1610–'84, Nederlands schilder: 466.
Oswald, Hofkammerrath te Giessen: 221.
Ovidius Naso, Publius, 43 v. Chr.– 18 n. Chr., Romeins dichter: 474, 495.

Pallandt tot Beerse, Adolph Warner baron van, 1780–1848 (baron sinds 1818), officier bij de rechtbank van eerste aanleg te Zwolle (1814–'38): I, II 432.

Palm, Johannes Henricus van der, 1763–1840, hoogleraar te Leiden in de gewijde dichtkunst en de welsprekendheid (1806–'38) en de Oosterse talen (1807–'38); academieprediker (1821–'36): I, II 14, 269, 317, 376, 404, 406.
Palm, J. H. van der: 10, 405.
Papritz, Dr.: 43.
Paul, Jean, pseudoniem voor J. P. F. Richter, zie aldaar.
Paul, L. J., leesbibliotheekhouder te Göttingen?: 461.
Paulus, Heinrich Eberhard Gottlob, 1761–1851, theoloog, staat bekend als de vader van het rationalisme, dat hij consequent toepaste op het Nieuwe Testament; hoogleraar in de theologie te Heidelberg (1811–'44): 56, 59, 191, 479, 480, 483, 484.
Paulus, H. E. G.: 57, 191.
Peel, Sir Robert, 1788–1850, minister voor Ierland (1812–'22), van binnenlandse zaken (1822–'27): 407.
Peerlkamp, Jacobus Venhuizen, 1788–1864, classicus, conrector (1816–'22) en rector van de Latijnse school te Haarlem (1822–'58): 202.
Peerlkamp, Petrus Hofman, 1786–1865, bekend latinist, rector van de Latijnse school te Haarlem (1816–'22), opvolger van E. A. Borger als hoogleraar in de oude letterkunde en alge mene geschiedenis te Leiden (1822–'49): 21, 172, 174, 176, 202, 374–376, 378, 379, 394, 396, 401.
Peerlkamp, P. Hofman: 394.
Pelkwijk, Jan ter, 1769–1834, invloedrijke figuur te Zwolle, die J. R. Thorbecke korte tijd les had gegeven (1814–'15): I, II 226, 228, 234, 235, 274–276, 409–412, 435.
Pelkwijk, J. ter: I, II 393.
Perponcher Sedlnitzky, Hendrik Georg (sinds 1822 baron, sinds 1825) graaf de, 1771–1856, Nederlands gevolmachtigd minister bij het Pruisische hof (1814–'42): 117–119, 122, 125.
Pestalozzi, Johann Heinrich, 1746–1827, Zwitsers paedagoog: 81.
Petzet, E.: 78.
Pfaff, Johann Friedrich, 1765–1825, mathematicus, hoogleraar in de wiskunde in Halle (1810–'25): 76, 494.
Pfannkuche, Heinrich Friedrich, 1766–1832, hoogleraar in de Griekse en Oosterse talen te Giessen (1802–'32) en onderdirecteur van het filologisch seminarie aldaar (1812–1827): 47, 54, 231, 234, 472.
Piers(e) van Raveschoot, Philippe Joseph, 1781–1825, burgemeester van Gent (1819–'25), curator van de universiteit aldaar (1820–'25): 449.
Piso Caeconinus, Lucius Calpurnius, schoonvader van Caesar, die gehuwd was met Calpurnia; praetor in 61, consul in 58 v. Chr., procunsul van Syrië tot 55. In deze kwaliteit werd hij door Cicero aangeklaagd wegens zijn slechte beheer van deze provincie in „De provinciis consularibus" en in „Invectiva": 308.
Planck, Gottlieb Jacob, 1751–1833, hoogleraar in de kerkgeschiedenis te Göttingen (1784–1833), senior van de theologische faculteit aldaar sinds 1792: I, II 11, 420?
Planck, Heinrich Ludwig, 1785–1831, zoon van G. J. Planck, buitengewoon (1810–'23) en gewoon hoogleraar in de theologie te Göttingen (1823–'31), hield zich in het bijzonder bezig met dogmatiek en de wijsbegeerte van de godsdienst: I, II 11, 420?
Platen-Hallermünde, August Graf von, 1796–1835, volgde tot 1818 de militaire loopbaan, liet zich in 1818 als student inschrijven te Würzburg als voorbereiding tot de diplomatieke dienst, studeerde te Erlangen (1819–'26), waar hij sterk onder invloed van Schelling stond; bekend dichter van anti-romantische blijspelen, waarmee hij zich H. Heine tot vijand maakte, en verzen van een klassieke schoonheid: 77, 78, 494.
Platen-Hallermünde, A. von: 78.
Plato, 427–347 v. Chr., Grieks wijsgeer: 73, 225, 249, 254, 274, 277, 280, 322, 394, 402, 481.
Plieger, (volgens het bevolkingsregister van Utrecht van 1813:) J. C. J., Buiten Cathararijne no. 12, logement- en stalhouder,: 425.

Pluygers, Johannes Arnold, 1776–1837, Ned. Herv. predikant te Leiden (1814–'37): I, II 374.
Poppelbaum, Frans Willem Lodewijk, 1762–1826, volle neef van F. W. Thorbecke en zijn vrouw, apotheker te Amsterdam: I, II 177, 317, 333, 344, 366, 407, 447.
Pott, David Julius, 1760–1838, hoogleraar in de theologie te Göttingen (1810–waarsch. '38): 1.
Potter, Paulus, 1625–'54, Nederlands schilder: 466.
Proper, Herman, 1755–1842, Ned. Herv. predikant te Leiden (1797–1833): I, II 374.
Pui, Meinardus Simon du 1754–1834, buitengewoon hoogleraar in de heel- en verloskunde te Leiden (1791–1834): I, II 395.

Quandt, Johann Gottlob von, 1787–1859, schrijver over kunst, die van tijd tot tijd in Dresden woonde, stond in betrekking met Goethe: 176.
Quandt, De zoon van J. G. von: 176.

Raoul, Louis Vincent, 1770–1848, hoogleraar in de Franse taal, de geschiedenis en (sinds Maart '18) ook de logica te Gent (1818–'30), gaf in 1821–'22 geen filosofie, maar wel Latijn en pedagogie, sinds 1823 geen Latijn meer, maar Grieks, Oude en Middeleeuwse Geschiedenis, rector magnificus in 1824/25: 454.
Raphael of Raffaello di Santi, 1483–1520, Italiaans schilder: 59, 78, 86, 466, 475, 479, 483.
Rassmann, Georg Wilhelm, 1781–1859, Duitser, hoogleraar in de filosofie in Gent (1820–'35), hield zich ook bezig met de geschiedenis der middeleeuwen, groot kenner van schilderijen, bezat een rijke bibliotheek: 441.
Raumer, Friedrich Ludwig Georg von, 1781–1873, vriend van K. W. F. Solger, hoogleraar in de geschiedenis en de staatswetenschappen te Breslau (1811–'19) en te Berlijn (1819–'59): 103, 118, 129, 179, 189, 271, 282, 288, 290–292, 295, 299, 301, 309, 312, 314, 315, 317, 348.
Raumer, F. von: 377.
Raumer, Karl von, 1783–1865, hoogleraar in de mineralogie te Halle (1819–'23), waarheen hij uit Breslau (1811–'19) verplaatst was wegens verdenking van sympathie met Turnvater Jahn en de Burschenschaften; ook hier had hij te lijden onder wantrouwen en jalouzie, waarom hij in 1823 naar Neurenberg vertrok, waar hij docent werd aan het Dittmarsche opvoedingsinstituut, dat in 1826 werd opgeheven: 85.
Rechteren Limpurg, heer van Vriezenveen enz., Adolf Frederik Lodewijk graaf van, 1793–1851, vriend van W. A. Schimmelpenninck van der Oye: 225, 247, 254, 387, 392, 406.
Rees, Richard (Rijk) van, 1797–1875, studeerde medicijnen in Utrecht, doctor honoris causa te Utrecht in 1821, buitengewoon (1821–'25) en gewoon (1825–'30) hoogleraar in de mathematica te Luik: 418, 426.
Rehm, Friedrich, 1792–1847, gewoon hoogleraar in de geschiedenis te Marburg, tevens derde bibliothecaris aldaar (1820–'45): 467.
Reimer, Georg Andreas, 1776–1842, boekhandelaar en uitgever te Berlijn: 380.
Reinhold, Christian Ernst, 1793–1855, filosoof, privaat-docent in de filosofie te Kiel (1822–'24), hoogleraar in de logica en de metafysica te Jena (1824–'55): 112.
Reinwardt, Caspar Georg Carl, 1773–1854, als directeur tot de zake van landbouw, kunsten en wetenschappen, toegevoegd aan de commissie Elout-Van der Capellen en Buyskes, naar Java (1815–'22), waar hij in April 1816 aankomt, sticht in 1817 's Lands Plantentuin te Buitenzorg en wordt daarvan de hoogste beheerder, reist veel en verzamelt vele specimina, die hij naar Nederland zendt — het meeste gaat daarvan verloren — wordt in 1819 de opvolger van S. Brugmans en benoemd tot hoogleraar in de schei- en kruidkunde en de natuurlijke historie te Leiden, welk ambt hij eerst in 1823 aanvaardt (1823–'45): 226, 227.
Rembrandt van Rijn, 1606–'69, Nederlands schilder, tekenaar, etser: 310, 466.

Reuss, Jeremias David, 1750–1837, hoogleraar in de Gelehrtengeschichte te Göttingen (1785–1837), tevens directeur van de universiteitsbibliotheek aldaar (1812–'37): 2, 55, 248.
Reuvens, Caspar Jacob Christiaan, 1793–1835, buitengewoon hoogleraar in de archaeologie (1818–'25) en gewoon hoogleraar in de archaeologie en de Romeinse antiquiteiten te Leiden (1825–'35): I, II 342, 374, 401.
Rhemen, heer van den Gelderschen toren, Frederik August baron van, 1808–'63, oudste zwager van W. A. Schimmelpenninck van der Oye: 378.
Rhemen tot Rhemenshuijzen, Wilt Gerrit Jan baron van, 1757–1827, sinds 1780 gehuwd met Adriana Sophia barones Schimmelpenninck van der Oye, oom van W. A. Schimmelpenninck van der Oye, provinciaal advocaat van Zwolle (1779–'81), hoofdschout van de Veluwezoom (1817–'27), ook belast met de waarneming van het hoofdschoutschap van de Midden-Veluwe (1824–'27): 428, 429.
Rhemen-des H. R. Rijksbarones van Leyden van Westbarendrecht, Sophia Dina baronesse van, 1778–1835, echtgenote (1805–'22) van A. baron Rhemen tot Rhemenshuijzen (1783–1822), schoonmoeder van W. A. Schimmelpenninck van der Oye: 174, 368, 378, 433, 453.
Rhemen tot Rhemenshuijzen-baronesse Schimmelpenninck van der Oye, Adriana Sophia baronesse van, 1763–1838, sinds 1780 gehuwd met W. G. J. baron van Rhemen van Rhemenshuijzen: 428.
Rhemen tot Soeren, Gerrit Jan baron van, 1784–1830, neef van de vader van W. A. Schimmelpenninck van der Oye: 456.
Rhoer, Kornelis Willem de, 1751–1821, hoogleraar in de rechten te Utrecht (1797–1821): 29.
Ribbentrop, Georg Julius, 1798–1874, privaat-docent (1820–'23) en buitengewoon hoogleraar in de rechten te Göttingen (1823–'32): 377, 378, 400.
Richter, Johann Paul Friedrich (pseud. Jean Paul), 1763–1825, Duits schrijver, sentimenteel, didactisch, met voorliefde voor de idylle zowel als voor groot aangelegde, problematische naturen, in zijn tijd hartstochtelijk gelezen, daarna snel verouderd: 19, 58, 106, 110, 175, 176.
Riemer, Friedrich Wilhelm, 1774–1845, filoloog en litterair-historicus, gouverneur van de zoon van Goethe te Weimar (1803–'12), „Gymnasialprofessor" (1812–'20) en bibliothecaris, alles te Weimar: 154.
Rijckere, Pierre Joseph Marie Colette de, 1793–1863, Vlaams dichter, hoogleraar in het Romeinse recht te Gent (1817–'31): 454.
Ringelman, predikant ± 1780 in Osnabrück of Göttingen: 46.
Ritgen, Ferdinand August Maria Franz von (August, von sinds 1839), 1787–1867, sinds 1814 hoogleraar in de verloskunde en de chirurgie, tevens directeur van de verloskundige kliniek, doctor in de filosofie h.c. in 1823, sinds 1824 houdt hij ook een medisch-chirurgische kliniek in het burgerhospitaal, alles te Giessen: 47–50, 73, 77, 79, 92, 103–106, 109–111, 126, 161, 165–167, 177, 182, 183, 199, 206, 209, 210, 213–215, 220, 221, 224, 228–233, 241, 250, 252–254, 259, 261, 267, 273, 275, 291, 293, 294, 346, 351, 379, 469, 470, 472, 473, 498–500, 503.
Ritgen, F. A.: 259.
Ritgen, De twee kinderen van F. A.: 220, 232, 233, 252.
Ritgen, De moeder van F. A., † kort voor Oct. 1823: 253.
Ritgen, Hugo (von), 1811–'89, zoon van F. A. Ritgen: 273.
Ritgen, Klara? (Klärchen, Auguste), † 1853, echtgenote van F. A. Ritgen: 165–167, 177, 182, 183, 209, 220, 232, 233, 236, 244, 252, 253, 259, 346, 349, 351, 429.
Ritgen, Sophie, dochtertje van F. A. Ritgen: 213, 273, 503.
Ritter, August Heinrich, 1791–1869, privaat-docent (1817–'23) en buitengewoon hoogleraar in de filosofie te Berlijn (1823–'25): 290.
Rochette, Désiré-Raoul, genoemd Raoul-Rochette, 1789–1854, Franse archeoloog: 423.
Roemer of Rhömer, Peter Casper, † 1832, arts te Zwolle (± 1789–1824), die, waar-

schijnlijk omdat hij steeds dover werd, in 1824 zijn praktijk neerlegde en in Duitsland ging wonen tot 1826, toen hij weer naar Zwolle terugkeerde; vriend van de familie F. W. Thorbecke: I, II 207, 276, 301, 303, 315, 325, 432, 504.

Roll, Johan Martin Langheinrich, 1786–1864, Ev. Luth. predikant te Amsterdam (1818–'59): I, II 310, 349, 401, 404, 408, 419, 421, 422.

Roorda, T.: 391.

Roozendaal, Mevrouw, echtgenote van S. Roozendaal: 301.

Roozendaal (Rosendael), Steven, geb. 1796, zwager van S. J. M. van Geuns, waarsch. afkomstig uit Zwolle, studeerde sinds 1814 rechten in Leiden, was in 1824 advocaat te Rotterdam: I, II 301, 310.

Rös, eigenaar van hotel Ritter te Marburg: 468.

Rossijn, Johannes Theodorus, 1744–1817, hoogleraar in de wijsbegeerte, physica en metaphysica te Utrecht (1775–1815): 360.

Rothschild, M. A., bankiershuis, te Frankfort opgericht door Mayer Amschel Rothschild (1742–1812), in 1822 berustte daar de leiding bij zijn zoon Anselm Rothschild (1773–1855): 208.

Rotterdam, Johan Karel van, 1759–1834, hoogleraar in de pathologie en inwendige geneeskunde (1817–'34): 454.

Royer, Willem Hendrik, 1789–1867, rijksadvocaat en notaris te Zwolle, eveneens curator van de Latijnse school aldaar: 410.

Rubens, Peter Paul, 1577–1640, Vlaams schilder: I, II 69, 78, 466, 475, 479, 495.

Ruhkopf, in 1820 geleerde te Hannover: 1.

Ruhnken, David, 1723–'98, classicus, leerling van Ernesti in Wittenberg, lector in het Grieks (1755–'61) en hoogleraar in de geschiedenis, de welsprekendheid, Latijnse antiquiteiten en letteren, met de verplichting zijn colleges in het Grieks voort te zetten (1761–'74), daarna bibliothecaris (1774 tot (vermoed.) zijn dood), alles te Leiden: 298.

Rumpf, Friedrich Karl, 1772–1824, hoogleraar in de welsprekendheid en de dichtkunst te Giessen (1809–'24): 47, 472.

Rüppell (niet Rüppet), Eduard Wilhelm Peter Simon, 1794–1884, natuuronderzoeker; hij maakte in 1817 een reis naar Egypte, waar hij een aantal antiquiteiten kocht, die hij aan de stadsbibliotheek van Frankfort ten geschenke gaf: 474.

Saalfeld, Jacob Christoph Friedrich, 1785–1834, buitengewoon (1811–'23) en gewoon hoogleraar in de geschiedenis te Göttingen (1823–'34): 33.

Salomon, Gottlieb, 1774–1865, stadsvroedmeester van Leiden (1804–'45) en lector, belast met het onderwijs der vroedvrouwen aldaar (1804–'63): 135.

Salzmann, Christian Gotthilf, 1744–1811, theoloog, één van de belangrijkste paedagogen uit de philanthropistenschool, stond onder invloed van Rousseau en Basedow, stichtte in 1784 het bekende opvoedingsinstituut in Schnepfenthal bij Gotha: 84.

Salzmann, Johann Christian Karl, 1784–1870, derde zoon van C. G. Salzmann, studeerde in Göttingen (1803–'05), verbleef in 1805 in Engeland, waar hij zich verdiepte in de taal, het volk en de pedagogische instellingen, leraar in Schnepfenthal in botanica, Engels (sinds 1805), Latijn en sterrenkunde (sinds 1809), bovendien in gymnastiek en zwemmen, kreeg de leiding van de school in 1811, waar hij bleef tot 1848: 84.

Sanderus, Mevrouw, schoonmoeder van P. J. Uylenbroek: 391.

Sandifort, Eduard, 1742–1814, vader van G. Sandifort, lector (1770–'71), buitengewoon (1771–'72) en gewoon hoogleraar in de ontleed- en heelkunde te Leiden (1772–(vermoed.) zijn dood), sinds 1799 bijgestaan door zijn zoon: 473.

Sandifort, Gerardus, 1779–1848, gewoon hoogleraar in de anatomie te Leiden (1805–'48), rector magnificus 1824/5: 394.

Sartorius, Anna Catharina, geb. 1802, oudste dochter van G. F. Sartorius: I, II 357.

Sartorius, Ernst Ludwig, 1754–1829, volle neef van G. F. Sartorius, prorector aan het gymnasium te Darmstadt: 50, 476.

Sartorius. Ernst Wilhelm Christian, 1797–1859, zoon van E. L. Sartorius, buitengewoon (1821–'23) en gewoon hoogleraar in de theologie te Marburg (1823–'24), daarna te Dorpat (1824–'35): 46.
Sartorius, Georg, 1765–1828, neef van G. F. Sartorius, hoogleraar in de geschiedenis van de 18de eeuw en de politiek te Göttingen (1802–'28), verbreidde de ideeën van Adam Smith in de Duitse landen: 11, 62, 64, 71.
Sartorius, G.: 447.
Sartorius, Georg Frederik, 1773–1845, in 1797 gehuwd met A. C. Warner, Ev. Luth. predikant te Amsterdam (1814–'26): I, II 46, 50, 176, 177, 276, 344, 349, 351, 357, 442, 476.
Sartorius Jr., Georg Frederik, 1799–1859, oudste zoon van G. F. Sartorius, apotheker te Amsterdam: I, II 357.
Sartorius, De meisjes, dochters van G. F. Sartorius: I, II 357.
Sartorius-Warner, Anna Catharina, 1775–1847, sinds 1797 echtgenote van G. F. Sartorius: I, II 357.
Savigny, Friedrich Karl von, 1779–1861, jurist, hoogleraar in de rechten te Berlijn (1810–'42), raadsheer van het Hof van appel van Rijnland (1819–'42): 124.
Savigny, Mevrouw F. K. von: 124.
Saxe, Christophorus, 1714–1806, Duitser van geboorte, leerling van Ernesti, hoogleraar in de oudheidkunde en de fraaie letteren te Utrecht (1753–1803): 298.
Say, Jean Baptiste, 1767–1832, Frans staathuishoudkundige, volgeling van Adam Smith: 426.
Schadee, W. H. M.: 64.
Schalken, Gotfried, 1643–1706, Nederlands schilder: 466, 494.
Scheers van Harencarspel, Roeland, 1795–1853, vervulde na 1820 een bestuurlijke functie in Gelderland, in het bijzonder in Nijmegen: 21.
Scheffler, L. von: 77.
Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph von, 1775–1854, Duits wijsgeer, idealistisch, vol fantasie en geniale invallen, maar niet systematisch, stond steeds weer onder nieuwe invloeden, o.a. van Fichte; hoogleraar in de philosophie, o.a. te Erlangen (1820–'26): 55, 59, 68, 73, 76–78, 106, 123, 124, 166, 184, 185, 250, 258, 471, 480-482, 494, 501.
Schelling, F. W. J. von: 471.
Schelver, Franz Joseph, 1778–1832, studeerde medicijnen, werd in 1802 privaat-docent, later hoogleraar in de botanie en fysiologische chemie (was dit in 1821) te Heidelberg: 56, 479, 480.
Scheringer, Oberbibliothecar te München: 66.
Schikler, Gebr., gevestigd te Berlijn: 122.
Schiller, Johann Christoph Friedrich, 1759–1805, Duits dichter en schrijver: 18.
Schimmelpenninck, Rutger Jan, 1761–1825, raadpensionaris van de Bataafse republiek (1805–'06), lid van de Eerste Kamer (1815–'21): 9, 12.
Schimmelpenninck van der Oye, heer van de beide Pollen en Nijenbeek, Alexander baron, 1839–1918, zoon van W. A. Schimmelpenninck van der Oye: 405.
Schimmelpenninck van der Oye, Alexander Carel Jacob baron, 1796–1877, sinds 1825 gehuwd met M. A. H. von Kantzow, oudste broer van W. A. Schimmelpenninck van der Oye, was in de diplomatieke dienst, voor 1825 in Stockholm, na 1825 legatiesecretaris in Berlijn: 212, 453.
Schimmelpenninck van der Oye, Jhr. Andries, 1705–'77, in 1749 gehuwd met W. G. van Wijnbergen vrouwe van de beide Pollen, neef van de overgrootvader van W. A. Schimmelpenninck van der Oye: 387.
Schimmelpenninck van der Oye, heer van Watergoor, Jhr. Assueer Jacob, 1768–1810, in 1795 gehuwd met H. A. Ch. J. A. barones van Pallandt, vader o.a. van W. A. Schimmelpenninck van der Oye, raad in het Hof van Gelderland, ging, om zijn financiële positie te verbeteren, op verzoek van de raadpensionaris als president van het Hof naar Batavia in 1806, doch de door Schimmelpenninck beloofde financiële verbetering werd

door koning Lodewijk geschrapt, zodat hij verm. in 1808 weer naar het vaderland terugkeerde. Vroeger had hij ook reeds geprobeerd voor zijn gezin met zes kinderen geld te verdienen in allerlei zaken, o.a. in de tabak, daarbij gesteund door zijn schoonvader, maar tegen de zin van zijn vrouw: 456.

Schimmelpenninck van der Oye, Charlotte Adolphine Wilhelmine baronesse, 1797–1852, oudste zuster van W. A. Schimmelpenninck van der Oye: 212.

Schimmelpenninck van der Oye, Frederik Jan Jacob Carel baron, 1801–'39, tweede broer van W. A. Schimmelpenninck van der Oye, luitenant ter zee: 453.

Schimmelpenninck van der Oye, Gerrit Dithmar baron, 1754–1828, zoon van A. Schimmelpenninck van der Oye: 387.

Schimmelpenninck van der Oye, Hendrik Jan baron, 1804–'44, jongste broer van W. A. Schimmelpenninck van der Oye, eerste luitenant bij de grenadiers en jagers: 453.

Schimmelpenninck van der Oye, Margaretha Sophia baronesse, 1803–'66, jongste zuster van W. A. Schimmelpenninck van der Oye: 212.

Schimmelpenninck van der Oye, Jhr. Willem Anne, 1750–1816, vermaakte zijn achterneef W. A. Schimmelpenninck van der Oye de beide Pollen enz.: 387.

Schimmelpenninck van der Oye, heer van de beide Pollen en Nijenbeek, Willem Anne baron, 1800–'72, sinds 1814 lid van de ridderschap van Gelre, in 1825 gehuwd met A. S. baronesse van Rhemen; werd in 1814 cadet der artillerie op de artillerie- en genieschool te Delft, in 1817 tweede luitenant der artillerie, studeerde in 1820/1 in Göttingen en sinds1821 philosophie te Leiden: 4, 9, 11, 13, 27, 35, 41, 44, 45, 51, 64, 65, 73, 74, 94, 100, 101, 171–173, 201, 202, 210, 212, 216, 225–228, 236, 247, 299, 312, 315, 317, 320, 326, 332, 333, 335, 339, 340, 343–348, 350, 352–354, 356–358, 366–368, 374–376, 378, 379, 382, 384, 386–388, 391, 392, 396, 398, 399, 402–408, 414–416, 418, 419, 421, 422, 425, 426, 428–431, 433, 435, 439, 441–443, 447, 450–453, 456, 462, 501, 502, 504.

Schimmelpenninck van der Oye - baronesse van Pallandt, Henriette Assuera Charlotte Juliana Alexandrina baronesse, 1773–1855, sinds 1795 echtgenote van A. J. Schimmelpenninck van der Oye, moeder van W. A. Schimmelpenninck van der Oye: 4, 9, 44, 212, 317, 320, 367, 392, 398, 456.

Schimmelpenninck van der Oye - baronesse van Rhemen, Adriana Sophia baronesse, 1806–'42, sinds 1825 echtgenote van W. A. Schimmelpenninck van der Oye: 333, 347, 406, 407, 415, 430, 433, 452, 453, 456.

Schimmelpenninck van der Oye - van Wijnbergen, vrouwe van de beide Pollen, Woltera Geertruid Jonkvrouwe, 1723–'98 sinds 1749 echtgenote van A. Schimmelpenninck van der Oye: 387.

Schipperus, P. A.: 387.

Schlegel, August Wilhelm von (von sinds 1815), 1767–1845, Duits schrijver; hoogleraar in de Indische archaeologie te Bonn (1818–'45); was van betekenis als vertaler van Calderon en Shakespeare: 19, 168, 178, 316, 356.

Schlegel, A. W.: 253, 356.

Schleiermacher, Andreas August Ernst, 1787–1858, bibliothecaris en tweede directeur van het museum te Darmstadt (1811–'30), Finanzrath (1821–'30): 50, 477.

Schleiermacher, Friedrich Ernst Daniel, 1768–1834, hoogleraar in de theologie te Berlijn (1810–'34): 103, 124.

Schlichtegroll, Adolf Heinrich Friedrich von (von sinds 1808), 1765–1822, bekend schrijver van biografieën, archeoloog en numismaticus, directeur en secretaris van de Akademie der Wissenschafte te München: 66.

Schlingeman(n), Frederik Lodewijk, 1743–1833, koopman te Zwolle, relatie van F. W. Thorbecke: I, II 6, 144, 208, 241, 243, 267, 323, 325, 339, 392, 396, 400, 442, 443.

Schlosser, Friedrich Christoph, 1776–1861, Duits historicus, die zich speciaal bezig hield met beschavingsgeschiedenis, hoogleraar in de geschiedenis te Heidelberg (1817–'61): 56, 377, 479, 486, 489.

Schlosser, F. C.: 486.
Schmidt, Johann Ernst Christian, 1772–1831, bibliothecaris van de universiteitsbibliotheek te Giessen (1803–'31), eerste hoogleraar in de theologie aldaar (1806–'31) en tegelijk historiograaf van Hessen sinds 1803, directeur van het filologisch seminarie (1813–1827), krijgt in 1820 de waardigheid van prelaat met levenslang zitting in de Eerste Kamer: 216, 234, 240, 472.
Schnerr, hotelhouder te Frankfort (Weidenhof): 476.
Schöffer, Peter (Schöffen), † 1503, gaf in 1457 met Fust een psalterium uit, het eerste drukwerk met de losse letter in twee kleuren: 474.
Schön, M., vervaardiger van een schilderij in de Sebalduskerk in Neurenberg, waarover niets te vinden is: 493.
Schönemann, K. T. G.: 446.
Schopenhauer-Trosiener, Johanna Henriette, 1766–1838, weduwe van de bankier H. F. Schopenhauer (1746–1805), moeder van de filosoof A. Schopenhauer (1788–1860), bekend schrijfster van romans en reisherinneringen, die in Weimar een litteraire salon organiseerde, die ook door Goethe dikwijls werd bezocht: 154, 157, 163.
Schoutheer zie: Hye - Schoutheer.
Schrant, Johannes Matthias, 1783–1866, priester, hoogleraar in de Nederlandse taal- en letterkunde te Gent (1818–'30): 441, 449.
Schrettinger (niet Schretlinger), Martin Wilibald, 1772–1851, R.K. priester, custos (1806–'23) en onderbibliothecaris van de Koninklijke bibliotheek in München (1823 tot enige jaren voor zijn dood): 66.
Schröder, Johann Friedrich Ludwig (later ook: Johannes Frederik Lodewijk), 1773–1845, hoogleraar in de wis- en natuurkunde, later ook in de filosofie te Utrecht (1815–'44): 304, 319, 324, 327, 328, 331, 332, 338–340, 342, 344, 347, 353, 355, 358, 360, 361.
Schröter, Johann Hieronymus, 1745–1816, Duits sterrenkundige, die te Lilienthal bij Bremen een particuliere sterrenwacht oprichtte: 54.
Schubert, Friedrich Wilhelm, 1799–1868, buitengewoon hoogleraar in de statistiek en geschiedenis te Berlijn (1824), buitengewoon hoogleraar in de geschiedenis te Koningsbergen (1824–'26): 290.
Schubert, Gotthilf Heinrich von, 1780–1860, leerling van Herder en Schelling, studeerde theologie en medicijnen, schreef mystiek getinte boeken op het gebied van de geologie en de biologie en over zielkunde, hoogleraar in de natuurlijke historie te Erlangen (1816–'27): 76, 494.
Schultz, Johannes, 1776–1838, Ev. Luth. predikant te 's-Gravenhage (1803–'38): I, II 339.
Schultze, De weduwe, woonde O. Z. Achterburgwal te Amsterdam, hospita van J. R. Thorbecke (Oct. 1824–Mei '25): 343, 404.
Schulz, Eduard Friedrich, 1799–1829, privaat-docent (1820–'22) en buitengewoon hoogleraar in de filosofie te Giessen (1822–'29): 472.
Schulz, koopman in Frankfort a.d. Main, eigenaar van een belangrijke schilderijenverzameling, vooral van de Nederlandse school, die in 1821 door J. R. Thorbecke werd bezocht en bewonderd: 475.
Schulze, Gottlob Ernst, 1761–1833, hoogleraar in de filosofie te Göttingen (1810–'33): 1, 11, 34, 38, 41, 248.
Schulze (niet Schultze), Johannes Karl Hartwig, 1786–1869, Geheimer Oberregierungsrath aan het in 1817 ingestelde Pruisische Cultus- und Unterrichtsministerium, in welke kwaliteit hij zich bezighield met het gymnasiale en universitaire onderwijs (1818–1852): 288, 295, 299.
Schütz, Christian Gottfried, 1747–1832, bekend filoloog, zeer strijdbare figuur, oprichter van de Allgemeine Litteraturzeitung in 1784, gaf o.a. Cicero uit, hoogleraar in de oude letteren en de welsprekendheid te Halle (1804 tot enkele jaren voor zijn dood); zijn huis vormde een cultureel middenpunt: 85.
Schütz, Friedrich Karl Julius, 1779–1844, zoon van Chr. G. Schütz, gehuwd met

Schüler (1811–'27), buitengewoon hoogleraar in de philosophie te Halle (1804–'27 met onderbrekingen), waar hij in 1827 gedwongen werd zijn colleges stop te zetten wegens zijn „onwaardig" gedrag: 85.

Schütz-Schüler, Henriette, geb. 1772, eerst tweemaal getrouwd en gescheiden, daarna getrouwd en weduwe Händel geworden, vervolgens echtgenote van F. K. J. Schütz (1811–de facto '24, de jure '27), toneelspeelster tot 1820, woonde bij haar schoonvader: 85.

Schwarz, Friedrich Heinrich Christian, 1766–1837, hoogleraar in de godgeleerdheid te Heidelberg (1804–'37), de eerste Lutheraan, die als theoloog aan deze hervormde universiteit werd benoemd: 484.

Schweigger, Johann Salomo Christoph, 1779–1857, hoogleraar in natuur- en scheikunde te Halle (1819 totdat hij te oud werd): 85.

Scott, Sir Walter, 1771–1832, Schots dichter en romanschrijver: 268.

Secretaris van Curatoren van de universiteit te Gent was in 1825 N. Cornelissen, zie aldaar.

Seebold, Philipp Carl, privaatdocent in de filosofie te Giessen (1821–'23): 194.

Seebolt, Wilhelm, geb. 1749, gehuwd met Caroline Scharf (geb. 1759), kleermaker, wonend Allee 892 te Göttingen, hospes van J. R. Thorbecke in 1823/4: 252, 301, 325.

Seetzen, Ulrich Jasper, 1767–1811, bereisde Klein-Azië, Arabië en Egypte, zond Oosterse voorwerpen en handschriften naar Gotha voor het museum aldaar. Zijn dagboeken bevatten vele waardevolle gegevens: 495.

Seidler, Johann Friedrich August, 1779–1851, filoloog, hoogleraar in de Griekse literatuur te Halle (1816–'24), ambteloos na 1824: 85.

Senckenberg, Heinrich Christian von, 1704–'68, buitengewoon (1735–'36) en gewoon hoogleraar in de rechtsgeleerdheid te Göttingen (1736–'38) en te Giessen (1738–'44), werd in 1751 Reichsfreiherr te Wenen, liet zijn grote bibliotheek na aan de universiteit van Giessen: 471–473, 475.

Sextro, Heinrich Philipp, 1746–1838, hofprediker (1798–1822) en Consistorialrath te Hannover (1822–'30): 1, 248.

Sextus Empiricus, sceptisch filosoof en schrijver uit de tweede eeuw, leefde te Alexandrië: 66, 67.

Shakespeare, William, 1564–1616: 116.

Shakespeare, W.: 253, 356.

Sickler, Friedrich Karl Ludwig, 1773–1836, rector van het gymnasium te Hildburghausen (1812–'36), tevens Schulrath met zetel en stem in de „Landesregierung" , in 1819 werd hij Oberconsistorialrath: 83, 86, 480, 495.

Siegenbeek, Matthijs, 1774–1854, hoogleraar in de Nederlandse taal en fraaie letteren (1799–1851) en Vaderlandse geschiedenis (1815–'51), secretaris van de Mij der Nederlandsche Letterkunde (1803–'22), leraar van de Doopsg. gemeente (1804–'29), schoolopziener in het tweede district van Zuid-Holland (1815–'52): I, II 63.

Sillesen, zie Zillesen.

Simons, Adam, 1770–1834, predikant en dichter, hoogleraar in de Nederlandse taal- en letterkunde, aesthetica en Noorse mythologie (1816–'34): 355.

Smallenburg, Frederik Willem, 1789–1832, secretaris van curatoren van de Leidse universiteit (1819–'32): I, II 51.

Snel, Hendrikus Wijgman, 1798–1864, studeerde letteren en theologie in Leiden sinds 1818, leraar, later conrector van de Latijnse school te Zwolle: I, II 409.

Snell, Friedrich Wilhelm Daniel, 1761–1827, hoogleraar in de filosofie (1800–'27) en de geschiedenis (1805–'27) te Giessen: 194, 197, 199, 210, 213, 230.

Socrates, 477–399 v. Chr., Grieks filosoof: 487, 488.

Solger, Adelheid, 1817–'70, tweede dochter van K. W. F. Solger: 141, 156, 160, 182, 193, 213, 219, 223, 293, 300, 381.

Solger, Hugo, geb. 1818, jongste zoon van K. W. F. Solger: 182, 213, 223, 381.

Solger, Karl Wilhelm Ferdinand, 1780–1819, sinds 1813 gehuwd met H. J. Ch. F.

von der Groeben, buitengewoon hoogleraar in de wijsbegeerte te Frankfort a. d. Oder (1809–'11), gewoon hoogleraar in de wijsbegeerte te Berlijn (1811–'19): 100, 102, 116, 118, 119, 126, 129, 137–141, 147, 149, 152, 156–159, 179, 180, 189, 190, 193, 224, 268, 277, 290, 377, 427, 444, 452.

Solger, K. W. F.: 179, 190, 191.

Solger, De kinderen van K. W. F. — waren Marie (geb. 1814), Rudolph (1815–'16), Adelheid (1817–'70), Hugo (geb. 1818) en Caroline (geb. 1819): 138, 140, 141, 147, 154, 156, 160, 182, 193, 213, 219, 223, 224, 293, 300, 381, 382,427, 444, 452.

Solger, oom van de kinderen — is of de oudere of de jongere broer van K. W. F. Solger: 182.

Solger, Rudolph, 1815–'16, oudste zoontje van K. W. F. Solger: 147.

Solger, Marie, geb. 1814, oudste dochter van K. W. F. Solger: 182, 213, 219, 381.

Solger-von (der) Groeben, Henriette Johanna Charlotte Franziska, 1790–1867, echtgenote van K. W. F. Solger (1813–'19): 99, 100, 102, 116–119, 134, 136–141, 146–149, 151, 152, 154, 156–159, 172, 175, 179, 181, 182, 188, 189, 193, 194, 198, 208, 213, 218, 219, 221–224, 229, 235, 253, 259, 268, 292, 293, 295, 300, 348, 351, 356, 380–382, 427–429, 444, 452, 501, 504.

Sömmer(r)ing, Samuel Thomas, 1755–1828, beroemd anatoom, veelzijdig geleerde, die veel publiceerde op anatomisch-physiologisch gebied, verbleef in Frankfort a. d. Main sinds 1820: 47, 68, 473, 475.

Sophokles, 497–406 v. Chr., Grieks tragediedichter: 116.

Spinoza, Baruch, later Benedictus de, 1632–'77, Nederlands wijsgeer: 191, 193, 207, 249.

Spinoza, Benedictus de: 191, 192.

Spitta, Heinrich Helmrich Ludwig, 1799–1860, privaat-docent te Göttingen (1819–'25), hoogleraar in de medicijnen te Rostock (1825–'60): 377, 378, 400.

Spittler, Ludwig Timotheus Freiherr von, 1752–1810, hoogleraar in de kerk- en dogmageschiedenis te Göttingen (1779–'97): 447.

Spittler, L. T. von: 447.

Spohr, Ludwig, 1784–1859, beroemd violist, vioolpaedagoog, dirigent en componist, kapelmeester te Wenen (1812–'16), leidde de opera te Frankfort a. d. M. (1817–'20), woonde te Dresden (1820–'22), werd daarna hofkapelmeester te Kassel (1822–'57): 390.

Springmann, zwager van D. Th. Thorbecke, die met zijn zuster gehuwd was: 269, 302, 325.

Städel, Johann Friedrich, 1728–1816, koopman en bankier te Frankfort a. d. Main, die bij testament (1815) zijn rijke kunstverzamelingen en zijn grote vermogen vermaakte aan de stichting „Staedelsches Kunstinstitut", dat een centrum moest worden van het artistieke leven in Frankfort: 475.

Staf(f)horst, Karel, Kleinzoon van de zuster van C. E. Thorbecke-Klincke: I, II 1, 2, 7, 8, 12, 17.

Stap, Jan Jansen, 1768–1839, timmerman te Zwolle, woonde in dezelfde straat als F. W. Thorbecke: I, II 392.

Stapel, F. W.: 101.

Stassart, Goswinus Josephus Augustinus baron de, 1780–1854, prefect van het departement der Monden van de Maas (1811–'13), lid van de Tweede Kamer (1821–'30): 101.

Steen, Jan Havicksz., 1626–'79, Nederlands genreschilder: 466.

Stegeman, Von, Staatsrath te Berlijn: 118.

Sterne, Laurence, 1713–'68, Engels humoristisch schrijver: 19.

Stolberg, Friedrich Leopold Graf zu Stolberg-, 1750–1819, lyrisch dichter, bewonderaar van Klopstock, vergezelde Goethe op zijn Zwitserse reis in 1775, gezant van Oldenburg-Lübeck in Kopenhagen (1777–'81), Deens gezant in Berlijn (1789–'91), wordt in 1791 president van de Kamer van Lübeck, maakt in 1793 een reis naar Italië, vriend en beschermer van J. H. Voss, ging in 1800 over tot het Roomse geloof, wat Voss hem nooit vergaf: 57.

Stolberg, F. L. Graf zu: 57.
Stolberg, broeder van F. L. Graf zu: 57.
Stolp, Jan, 1698–1753, een ambteloos, geletterd burger van Leiden, die aan de Leidse hogeschool een legaat van *f* 11.000 naliet om uit de rente elke twee jaar een penning toe te kennen voor de beste verhandeling tot staving van de natuurlijke godsdienst of de geopenbaarde zedeleer, het Legatum Stolpianum: 249, 250.
Strick van Linschoten, (mog.:) Paul Emil Adriaan Jan Hendrik, 1798–1849: 4, 11,
Stuart, Martinus, 1765–1826, Rem. predikant te Amsterdam (1793–1826): I, II 501.
Suringar, Lucas, 1770–1833, hoogleraar in de godgeleerdheid te Leiden (1814–'33): 395.
Süvern, Johann Wilhelm, 1775–1829, staatsraad bij het ministerie van binnenlandse zaken van Pruisen, belast met de leiding van de afdeling onderwijs (sinds 1809): 288, 290, 295, 297–299.
Swellengrebel, Johan Gerard, 1766–1854, gehuwd met Anna Henriette van Ewijck, curator van de Utrechtse universiteit (1817–'47): 341, 347.
Swieten, Anna (Antje) van, 1801–'73, dochter van H. J. J. van Swieten-Verstege: I, II 10, 61.
Swieten-Verstege, Henrietta Judith Jacoba van, 1770–1840, oudere vriendin van J. R. Thorbecke uit Leiden: I, II 10, 16, 17, 20, 21, 61, 62, 70, 71, 73, 74, 199.
Swinden, Jean Henri van, 1746–1823, hoogleraar in de wijsbegeerte, natuur-, wis- en sterrenkunde te Amsterdam (laatstelijk 1802–'23), leermeester van J. R. Thorbecke: I, II 47, 174, 177, 200, 229, 247, 350, 501.
Swinden, De schoondochter van J. H. van: 350.

Teniers de Jonge, David, 1610–'90, Vlaams schilder van het boerenleven: 466, 494.
Tennemann, Wilhelm Gottlieb, 1761–1819, hoogleraar in de filosofie te Marburg (1804–'19) en bibliothecaris van de universiteitsbibliotheek aldaar (1816–'19): 467.
Tex, Cornelis Anne den, 1795–1854, hoogleraar in het staats-, straf- en volkenrecht, de staatshuishoudkunde, encyclopedie van het recht en de rechtsgeschiedenis te Amsterdam (1820–'54): 345, 348, 404.
Teyler van der Hulst, Pieter, 1702–'78, vermogend doopsgezind burger van Haarlem, die een som gelds legateerde voor de stichting van een maatschappij tot bevordering van godgeleerde, natuur- en letterkundige wetenschappen, bestaande uit twee genootschappen, waarvan er jaarlijks een een prijsvraag moest uitschrijven. Aan de stichting werd later een museum, waarvan de inhoud op de natuurkunde betrekking heeft, en een laboratorium voor natuur- en scheikundige proeven toegevoegd: 249.
Thibaut, Anton Friedrich Justus, 1772–1840, hoogleraar in het Romeinse recht te Heidelberg (1806–kort voor 1840), hield zich bezig met de methodologie van het bronnenonderzoek en de interpretatietheorie, tegenstander van Feuerbach en Savigny: 56, 59, 60, 479, 484.
Thibaut, Bernhard Friedrich, 1775–1832, hoogleraar in de wiskunde te Göttingen (1805–'32): 33.
Thiersch, Friedrich, 1784–1860, sinds 1816 gehuwd met A. Löffler, zwager van Günther, J. W. Hey en F. A. Uckert, beroemd filoloog, pedagoog en philhelleen, gaf les aan de vijf dochters van Max Joseph van Beieren (1811–'22), rector van het seminarium voor filologie (voor opleiding van leraren) te München (1811–'26, toen dit seminarium verbonden werd met de universiteit, waarvan hij ook hoogleraar en rector werd), sinds 1814 lid van de Akademie van wetenschappen, tevens secretaris van de filologisch-historische afdeling. Emeritaat in 1859. Hij had de titel „praeceptor Bavariae": 66–68, 83, 84, 175.
Thiersch-Löffler, A., sinds 1816 echtgenote van F. Thiersch: 84.
Thorbecke, Carl Everhard, 1785–1837, jongste broer van Chr. R. Thorbecke-Thorbecke, die het leven van een bohémien leidde en chronisch schulden had: I, II 432, 500.
Thorbecke, Catharina Louise, 1775–1841, tante van J. R. van moederszijde te Osnabrück: I, II 10, 14.
Thorbecke, Christian Franz, 1763–1830, sinds 1791 gehuwd met A. Lodtmann, oudste

oom van moederszijde van J. R., burgemeester van Osnabrück (1813–'30): I, II 7, 8, 102, 214, 334, 335, 337, 500, 501.
Thorbecke, De kinderen van Chr. F.: 8.
Thorbecke, Clara Margaretha Catharina (Claartje), 1804–'57, zuster van J. R.: I, II 8, 11, 17, 20, 102, 181, 222, 273, 281, 375, 376, 384, 388, 422, 450, 458, 459, 500.
Thorbecke, Daniel Philipp, 1767–1833, sinds 1803 gehuwd met F. Chr. Springman, oom van moederszijde van J. R., lid van de Fa. Thorbecke (tabaksfabricage) (1815–'33): I, II 8, 39, 40, 45, 53, 262, 266, 267, 269, 329, 334, 337, 460, 500, 503.
Thorbecke, Franz Heinrich, 1726–'87, in 1755 gehuwd met C. Paauw, vader van F. W. Thorbecke: I, II 428.
Thorbecke, Franz Heinrich, 1780–1848, in 1806 gehuwd met B. Rocholl, volle neef van J. R. Thorbecke, tabaksfabrikant te Kassel (1814–'48) en Bamberg (1817–'48): I, II 34, 35, 40, 43, 46, 61, 153, 161, 163, 164, 168, 246, 310, 434, 445, 447, 503, 504.
Thorbecke, Frans Philip, 1767–1828, jongste broer van F. W. Thorbecke, woonde in Amsterdam, sinds 1821 zonder beroep, ongetrouwd: I, II 177, 273, 274, 303, 312, 337, 342–344, 349, 354, 366, 368, 370, 374, 378, 379, 382, 393, 407, 408, 413, 433, 435, 445, 447, 458, 501.
Thorbecke, Frederik Willem, 1760–1832, in 1794 gehuwd met Chr. R. Thorbecke, vader van J. R. Thorbecke, woonde te Zwolle, sinds 1803 zonder beroep: I, II 1–3, 6, 8–22, 24–27, 33–36, 39–48, 50–58, 60, 61, 65–70, 72–79, 83–93, 96–99, 102, 103, 106–109, 117–120, 122, 124–126, 130–136, 142–144, 150–156, 161–165, 167–169, 171–174, 176–178, 206–211, 213–222, 225–236, 239–252, 254–259, 261–263, 266–269, 271–286, 288–292, 294–305, 308–321, 323–354, 356–376, 378–380, 382, 384–386, 388–405, 407–414, 416, 417, 420–426, 428–451, 456–458, 467, 500–504.
Thorbecke Jr., Frederik Willem (Frits), 1787–1864, neef van J. R. Thorbecke, die op Java werkte: I, II 434.
Thorbecke, Heinrich Rudolf, 1771–1801, de broer van J. R.'s moeder, die in leeftijd op haar volgde en in 1801 door een ongeluk bij de jacht om het leven kwam (niet opgenomen in de stamboom in Dl. I): 8.
Thorbecke, Hendrik Christiaan Herman (Herman), 1801–'44, broer van J. R. Thorbecke, die zonder beroep bij zijn ouders woonde: I, II 8–10, 12–14, 20, 52, 86, 130, 173, 214, 215, 219, 227, 243, 260, 272, 273, 276, 281, 286, 328, 329, 331, 334, 335, 337, 344, 370, 375, 376, 384, 388, 393, 396, 399, 400, 406, 409–411, 413–415, 417, 421, 422, 429, 432, 434, 435, 445, 450, 458, 459.
Thorbecke, Henriette Agneta Karoline (Jetje), 1808–'16, jong gestorven zusje van J. R.: I, II 97.
Thorbecke, (Johan) Rudolph, 1797–1823, oudste zoon van Chr. F. Thorbecke; neef van J. R.: I, II 459.
Thorbecke, J. R.: I, II 41, 205, 271, 451.
Thorbecke, Maria Christine Elisabeth (Mietje), 1763–1838, tante van vaderszijde van J. R., woonde zonder beroep te Amsterdam: I, II 177, 344, 370, 374, 379, 434, 447.
Thorbecke, Willem, 1843–1917, derde zoon van J. R. Thorbecke: 349, 351, 405.
Thorbecke-Klincke, Clara Elisabeth, 1745–1826, grootmoeder van moederszijde van J. R., woonde te Osnabrück: I, II 2, 8, 13, 118, 122, 181, 215, 221, 261, 262, 266, 269, 272, 294, 302, 331, 337, 373, 380, 386, 432, 446.
Thorbecke-Lodtmann, Agnes, sinds 1791 echtgenote van C. F. Thorbecke: 8.
Thorbecke-Paauw, Catharina, 1729–'96, in 1755 gehuwd met F. H. Thorbecke, moeder van F. W. Thorbecke: I, II 272, 370.
Thorbecke-Rocholl, Bernh., 1785–1865, sinds 1806 echtgenote van F. H. Thorbecke: 43.
Thorbecke-Thorbecke, Christine Regine, 1769–1835, moeder van J. R. Thorbecke: I, II 2, 8, 10, 11, 13, 14, 17, 45, 54, 61, 79, 85, 86, 98, 117, 173, 176, 181, 222, 229, 261, 267, 272–274, 286, 304, 308, 309, 329, 331, 335, 344, 350, 370, 373, 380, 388, 391, 408, 417, 422, 438, 439, 442–445, 450, 458, 459.

Thucydides: I, II 463.
Tibullus, Albius, 55 v. Chr.–19 n. Chr., Romeins dichter: 297.
Tieck, Agnes, geb. kort na 1799, jongste dochter van J. L. Tieck: 90, 100, 115, 116, 118, 119, 129, 137, 176, 253, 254.
Tieck, Christian Friedrich, 1776–1851, broer van J. L. Tieck, onder wiens artistieke invloed hij stond, beeldhouwer, bekend om de bustes, die hij maakte; hoogleraar aan de Akademie te Berlijn (1820– enige jaren voor zijn dood): 99, 102, 118, 501.
Tieck, Dorothea, 1799–1841, oudste dochter van J. L. Tieck, werd door haar moeder katholiek opgevoed, terwijl haar vader protestant was; zij heeft hem in veel van zijn werk bijgestaan, terwijl het uitsluitend onder zijn naam werd gepubliceerd, zo bij de Shakespearevertaling en die van Cervantes uit het Spaans; zij betreurde de voortdurende aanwezigheid van de Gräfin von Finkenstein; ze zou het liefst in een klooster zijn gegaan, maar deed dit niet, om haar vader te kunnen verzorgen; zij bleef ongehuwd: 90, 100, 102, 115, 116, 118, 119, 137, 140, 141, 148, 149, 151, 156–159, 176, 181, 182, 188, 189, 253, 356, 381, 427.
Tieck, D.: 253.
Tieck, Johann Ludwig (Ludwig), 1773–1853, sinds 1798 gehuwd met A. Alberti; vader van twee dochters; Duits dichter, schrijft volks- en andere sprookjes; hij debuteerde als verlicht schrijver, maar ging spoedig over naar de romantiek, terwijl hij zich na 1817 toelegde op de realistische novelle en roman; daarnaast is zijn litterair-historisch werk van betekenis. In 1818 stierf zijn vaderlijke vriend Graf von Finkenstein, in 1819 zijn grote vriend K. W. F. Solger. In 1819 vestigde hij zich te Dresden (1819–'41), waar de dochter van zijn vriend, Henriette von Finkenstein, in hetzelfde jaar zijn huisgenote werd en bleef. In 1822 kreeg hij de leiding van de schouwburg in Dresden: 90, 97–99, 100, 102, 107, 114–116, 118–120, 126–129, 132, 134, 137–142, 149, 152–154, 157–159, 174–176, 178–181, 188, 208, 219, 221, 248, 252–254, 259, 267, 268, 271, 282, 290, 292, 295, 300, 301, 356, 367, 380, 381, 427, 456, 504.
Tieck, L.: 115, 175, 221, 253, 377, 380.
Tieck-Alberti, Amalie, † 1837, sinds 1798 echtgenote van J. L. Tieck, katholiek geworden dochter van een predikant uit Hamburg: 100, 115, 116, 118, 119, 137, 176, 188, 381.
Tiedemann, Friedrich, 1781–1861, hoogleraar in de zoölogie en anatomie te Heidelberg (1816–'49), waar hij o.a. zoölogie (1816–'22), fysiologie, vergelijkende en pathologische anatomie (1816–'35) doceerde: 56, 479, 485.
Tischbein, Johannn Heinrich Wilhelm, 1751–1829, telg van een beroemde kunstenaarsfamilie, reisde in Holland, Frankrijk en Italië (gedeeltelijk met Goethe), directeur van de Academie in Napels (1789–1808), hofschilder van hertog Peter van Oldenburg (sinds 1808). Hij was zuiver classicistisch in zijn stijl. In 1801 verscheen „Homer nach Antiken gezeichnet von H. W. Tischbein, mit Erläuterungen von Chr. Gottlob Heyne": 465.
Titiaan, 1488–1576, Venetiaans schilder: 479.
Tollens Czn., Henricus Franciscus, 1780–1856, Nederlands letterkundige: 14, 29.
Tollens Czn., H. F.: 10.
Tychsen, Thomas Christian, 1758–1834, hoogleraar in de theologie, in het bijzonder de oosterse talen, te Göttingen (1788–1834), in 1820 prorector: 5.
Tydeman, Hendrik Willem (niet W. H., wel H. G.) 1778–1863, hoogleraar in de rechten te Leiden (1812 benoemd, 1815 begonnen–'48), waar hij encyclopedie, staathuishoudkunde en statistiek en een enkele keer rechtsgeschiedenis en handelsrecht doceerde: I, II 63, 123, 124, 131, 134, 257, 276, 277, 374, 395, 434, 500, 502.
Tydeman, H. G.: 395.
Tydeman, Meinard, 1741–1825, vader van H. W. Tydeman, hoogleraar in het natuur- en volkenrecht te Utrecht (1766–1790, met een korte onderbreking in 1787), werkte sinds 1801 samen met zijn zoon aan de catalogus van de universiteitsbibliotheek van Leiden, werd in 1816 in Leiden „professor emeritus" en gaf als zodanig vier maal per week college in de oude geschiedenis (1816–'25): 401.

U(c)kert, Friedrich August, 1780–1851, schoonzoon van J. F. Chr. Löffler, zwager van Günther, J. W. Hey en F. Thiersch, studeerde theologie, filologie enz., leraar aan het gymnasium en bibliothecaris van de hertogelijke bibliotheek te Gotha sinds 1808, schreef (onvoltooide) „Geographie der Griechen und Römer von den frühesten Zeiten bis auf Ptolemäus", 4 Bde, 1816–'46: 83, 84.
Uckert-Löffler, Mevrouw F. A.: 84.
Ullmann, Johan Christoph, 1771–1821, hoogleraar in de filosofie, het geldwezen, de staatswetenschappen, de wijnbouw en de metallurgie te Marburg, Oberbergrath sinds 1816: 468.
Uylenbroek, Maria Berendina, 1794–1822, zuster van P. J. Uylenbroek: I, II 201, 202, 212, 247.
Uylenbroek, Pieter Johannes, 1798–1844, sinds 1823 getrouwd met Pauline M. Sanderus, studievriend van J. R. Thorbecke uit Amsterdam en Leiden, studeerde natuurwetenschappen en Arabische letteren, promoveerde in 1822 in de laatste, lector in de natuur- en sterrenkunde te Leiden (1822–'26): I, II 11, 12, 17, 24, 28, 32, 56, 62, 93, 94, 101, 107, 122, 123, 131, 134, 164, 167, 170–172, 174, 176, 177, 198–202, 212, 226, 247, 248, 250, 277, 333, 358, 362, 368, 374, 384–386, 391, 394, 395, 408, 451. 500, 501, 504.
Uylenbroek, P. J.: 172, 212.
Uylenbroek, kind van P. J., geb. 1824: 248, 333, 408.
Uylenbroek-Sanderus, Pauline M., sinds 1823 echtgenote van P. J. Uylenbroek: 202, 212, 247, 248, 333, 408.

Valter, Catharina (Kaatje), † 1859, oudste dochter van W. Valter: I, II 434, 447.
Valter, Jan, geb. 1795, oudste zoon van W. Valter, luitenant in 1825: I, II 434.
Valter, Willem, 1773–1850, oom van vaderszijde van J. R. Thorbecke, generaal-majoor der genie: I, II 155, 163, 315, 316, 434, 501.
Veering, G. H., koopman te Amsterdam, in 1824 Singel 199 bij de Korsjessteeg: 340.
Vergilius: I, II 239.
Vermeer, miss. J. W. H. AE. W., † 1877, medicus te Arnhem: 4, 11, 53, 463?
Vermeulen, Mejuffrouw, hospita van J. R. Thorbecke te Amsterdam: 402, 404, 415.
Vischer, Hermann, geb. na 1490, † voor 1516, Duits beeldhouwer, zoon van Peter Vischer de Oude: 493.
Vischer de Oude, Peter, ± 1455–1529, Duits beeldhouwer en bronsgieter: 493.
Vischer, Peter, 1493 (of 4)–1528, Duits beeldhouwer, zoon van Peter Vischer de Oude: 493.
Voelkel, Johann Ludwig, 1762–1829, belangrijk Hessisch archeoloog, had in zijn studietijd in Göttingen veel contact met Heyne, eerste bibliothecaris te Kassel (1815–'21), secretaris van het oudheidkundig gezelschap aldaar en tenslotte directeur van het hele museum in deze plaats (1821–'29): 35.
Vogel, Paul Joachim Siegmund, 1753–1834, protestants theoloog, Kantiaan, eerste hoogleraar in de theologie te Erlangen (1813–'22?), Geheimer Kirchenrath sinds 1822: 76, 494.
Voigtel, Traugott Gotthilf, 1766–1843, gewoon hoogleraar in de geschiedenis (1804–1843?) en „Oberbibliothekar" te Halle (1809–'43?): 85.
Voorst, Johannes van, 1757–1833, sinds ± 1779 gehuwd met H. A. Noordink, hoogleraar in de Christelijke oudheden en de geschiedenis der Christelijke leerstellingen te Leiden (1799–1827), eerste bibliothecaris van de universiteitsbibliotheek aldaar (1820–'27): I, II 10–12, 14, 15, 17, 20, 21, 27, 32, 51, 63, 64, 75, 76, 92, 93, 117, 120, 121, 124, 125, 130, 132–135, 142, 143, 152–156, 160–164, 171–173, 203, 204, 207, 212, 216, 235, 257, 272 305–307, 309, 321, 323, 329, 363, 366, 374, 376, 379, 380, 382, 395.
Voorst-Noordink, Hendrika Amelia van, 1759–1840, sinds ± 1779 echtgenote van J. van Voorst: I, II 10–12, 14, 15, 17, 20–22, 120, 124.
Vos, Gerard (Gerrit) de, 1800–'31, studievriend van J. R. Thorbecke uit Leiden, die in 1824

in de medicijnen promoveerde en na een buitenlandse reis in Amsterdam de medische praktijk uitoefende (1825–'31): I, II 11, 16, 22–24, 28, 71, 171, 182, 194, 199, 201, 245, 246, 248, 250, 261–264, 267–272, 277, 281, 286–288, 291, 292, 297, 303, 304, 309, 311–315, 345, 357, 371, 372, 420, 431, 433, 434, 445, 455, 456, 501, 504.

Vos, G. de: 456.

Vos, De broers van G. de — waren Willem (geb. 1800), Jacob Jaczn. (geb. 1804) en Christiaan Harmannus (geb. 1809): I, II 311, 386, 388–390.

Vos Wzn., Jacob de, 1774–1844, zoon van Willem de Vos († 1823), vader van G. de Vos, deelgenoot, later opvolger in het kantoor van zijn oom Jacob de Vos († 1833), die een groot verzamelaar was van schilderijen etc.; tekende niet onverdienstelijk, verzamelde kunstvoorwerpen en had een grote belangstelling voor muziek, was lid van vele wetenschappelijke en kunstlievende instellingen: I, II 71, 182, 287, 311, 312, 314, 315, 320, 345, 347, 348, 352, 363, 366, 370, 371, 384, 386, 419, 429, 433, 442, 451, 455–459, 501, 504.

Vosmaer, verm. Jacob, 1783–1834, Nederlands letterkundige: 63.

Voss, Johann Heinrich, 1751–1826, dichter en geleerde, sinds 1777 gehuwd met M. C. E. Boie, sinds 1805 hoogleraar zonder leeropdracht te Heidelberg; hij bestreed in talrijke geschriften principieel de romantiek, vertaalde veel, o.a. Vergilius, Homerus, Shakespeare: 19, 53, 55–58, 60, 61, 74, 479–481, 486, 487.

Voss, J. H.: 57.

Voss Jr., Johann Heinrich, 1779–1822, zoon van J. H. Voss, gewoon hoogleraar in het Grieks te Heidelberg (1809–'22): 55–57, 60, 61, 479.

Voss-Boie, Marie Christine Ernestine, 1756–1834, sinds 1777 echtgenote van J. H. Voss: 61.

Voss, Von, majoor te Naumburg, gehuwd met de zuster van Henriette Gräfin Fink von Finkenstein: 154, 163.

Voss-Gräfin Fink von Finkenstein, ... von, echtgenote van majoor Von Voss: 154, 163.

Voûte, Jean Pierre Etienne, 1793–1851, assistent-hoogleraar (1819–'23) en gewoon hoogleraar in de filosofie, wiskunde, astronomie en fysica te Amsterdam (1823–'34): 359.

Vries, Jeronimo de, 1776–1853, zwager van J. M. Kemper, jurist, werkzaam op het stadhuis te Amsterdam, waar hij grote invloed verwierf, sinds 1814 met de titel griffier en chef van het secretariaat; had vele maatschappelijke functies, was een beoefenaar der Nederlandse en klassieke letteren: I, II 96, 345, 347.

Vrugt, Willem Pasques de Chavonnes, sinds ± 1817 makelaar te Amsterdam: 386.

Wagemann, Jean George, 1782–1825, Duits historicus, hoogleraar in de geschiedenis, de statistiek en politieke economie te Luik (1819–'25), overleed tijdens zijn rectoraat: 411, 417, 420–422, 424, 429.

Wagner, Johann Franz, 1733–'78, vader van K. F. C. Wagner, studeerde filosofie, wiskunde en theologie, vertaalde o.a. Caesar en Cicero, werd in 1756 „Kaiserlicher gekrönter Dichter", gaf veel privaatlessen en was laatstelijk professor en rector van het Rathsgymnasium in Osnabrück (1763–'78): 46.

Wagner, Karl Franz Christian, 1760–1847, vriend van F. W. Thorbecke uit de tijd, dat hij in Osnabrück op het Rathsgymnasium was tot 1781 en in Göttingen studeerde (1781–'84); hoogleraar in de Griekse en Latijnse letterkunde en de rhetorica te Marburg (1810–'34), tevens directeur van het filosofisch seminarie aldaar (o.a. 1821–'33); had een grote liefde voor de Engelse taal: 46, 467.

Walré, Jan van, 1759–1837, was werkzaam in de boekhandel tot 1782, daarna ambteloos burger, letterkundige, sterk geïnteresseerd in het toneel, groot vriend van A. Loosjes: 303.

Walree, Jacobus Pieter van (Koo), 1798–1849, studeerde rechten in Amsterdam (1814–1818) en Leiden (1818–'20), advocaat te Amsterdam na 1820: 345.

Walter, Jean Joseph, 1773–1845, werd, nadat hij in Namen enige hoge administratieve posten had bekleed, in 1817 secretaris-inspecteur van de Luikse universiteit, werd in deze functie de organisator van deze universiteit (de rotonde, bestemd voor de universitaire

plechtigheden, was o.a. zijn werk), die haar waardering toonde door hem in 1824 het eredoctoraat in de filosofie en in de letteren te verlenen: 449.
Wap, Dr. J. J. F.: 123.
Warnars, Pieter Meyer, boekverkoper, in 1825 drukker en uitgever Op de Dam no. 24 te Amsterdam: 419, 426, 429, 445, 447.
Warnkönig, Leopold August, 1794–1866, leerling van Hugo, hoogleraar in de rechten te Luik (1817–'27): 402, 411, 413, 414, 416, 417, 419–421, 423, 424, 426.
Wassenbergh, Everwinus, 1742–1826, Fries classicus en letterkundige, baanbreker op het gebied van de Friese taal- en letterkunde, laatstelijk hoogleraar in de klassieke talen in Franeker (1770–1812), waar hij ook Nederlands en Fries doceerde, bleef als emeritus colleges Grieks geven: 174, 270, 282.
Water, Jona Willem te, 1740–1822, hoogleraar in de theologie en de kerkelijke geschiedenis te Leiden (1785–1815): 212.
Weber, Karl Maria Friedrich Ernst (von), 1786–1826, Duits componist, dirigent van de Duitse opera te Dresden (1817–'26): 381, 427.
Weckherlin, F.: 489.
Wegemann, zie Wagemann.
Wegscheider, Julius August Ludwig, 1771–1849, de erkende dogmaticus van het rationalisme, hoogleraar in de theologie te Halle (1810–(vermoed.)'49): 85.
Weigel, Johann August Gottlob, 1773–1846, oprichter van de wereldberoemde Weigelboekhandel, in 1795 gevestigd in Leipzig. In dit jaar werd hij ook auctionator (J. R. Thorbecke noemt hem proclamator) van de universiteit aldaar. Zijn zaak had grote belangen bij de saecularisatie van kloosters, waarvan deze de bibliotheken verkocht. Hij was eveneens uitgever van klassiek-filologische werken. In 1839 droeg hij de zaak over aan zijn zoon: 181.
Weinhold, Karl August, 1782–1829, hoogleraar in de geneeskunde en de chirurgie te Halle, tevens directeur van de chirurgische en oogheelkundige kliniek aldaar (1817–'29): 85.
Weisse, Christian Felix, 1726–1804, sinds 1762 ontvanger der belastingen in Leipzig, dichter en schrijver en vertaler van boeken voor de jeugd: 67.
Weisse, Chr. F.: 68.
Welcker, F. G.: 255.
Wendt, Johann Amadeus, 1783–1836, hoogleraar in de filosofie te Leipzig (1816–'29): 85, 92, 175, 179, 181.
Werner, Zacharias, 1768–1823, Duits toneelschrijver, schepper van de moderne noodlotstragedie, werd na zijn overgang tot het Katholicisme in 1810 een beroemd kanselredenaar: 18.
Wette, Wilhelm Martin Leberecht, 1780–1849, hoogleraar in de theologie te Berlijn (1810–'19), in 1819 uit zijn ambt ontheven, hoogleraar in de theologie te Bazel (1822–'49): 84, 154, 179, 495.
Wiederhold, boekbinder en leesbibliotheekhouder? te Göttingen: 461.
Wieland, Christoph Martin, 1733–1813, Duits dichter, bevriend met Goethe, Herder en Schiller; hij woonde van 1772–1813 te Weimar en was de vertegenwoordiger van de rococo-literatuur in Duitsland: 18.
Wiener, hotelhouder te Darmstadt (Darmstädter Hof): 476.
Wijnpersse, Samuel Johannes van de, 1759–1842, hoogleraar in de redeneer-, bovennatuur- en zedekunde te Leiden (1805–'22): I, II 95, 96, 121, 123, 130, 134, 135, 155, 162, 172, 203, 306.
Wijthoff, in 1825 woonachtig te Amsterdam: 454.
Wilbrand, Adolphine, echtgenote van J. B. Wilbrand: 47–49, 52–54, 79, 161, 168, 206, 220, 250, 253, 254, 262, 275, 346, 472, 473.
Wilbrand, Johann Bernhard, 1779–1846, hoogleraar in de anatomie en fysiologie (1808–'44) en de natuurlijke historie te Giessen (1808–'46), sinds 1817 directeur van de hortus aldaar: 47–49, 52–54, 56, 73, 77, 79, 92, 106, 161, 166, 168, 183, 184, 187, 188, 190, 194, 195, 197–200, 205, 206, 209, 210, 213, 220, 221, 224, 234, 240, 241, 250, 253, 254, 259, 261, 262, 267, 275, 277, 286, 315, 346, 372, 445, 456, 468–470, 472, 473, 501, 503.

Wilbrand, J. B.: 186, 190.
Wilbrand, De kinderen van J. B.: 206, 220, 233, 252?
Wilhelm I Friedrich Karl, 1781–1864, koning van Wurtemberg (1816–'64): 66, 489, 490.
Wilhelm II, 1777–1847, keurvorst van Hessen (1821–'31): 310, 464, 465.
Wilhelm IX, 1743–1821, landgraaf (1785–1803), daarna keurvorst (I) van Hessen-Kassel (1803–'06 en 1813–'21): I, II 466.
Wilken, Friedrich, 1770–1840, hoogleraar in de geschiedenis en de Oosterse talen te Heidelberg (1805–'16), tevens bibliothecaris aldaar (1808–'16), hoogleraar in de geschiedenis en de Iraanse talen te Berlijn (1816–'40), werd in 1821 benoemd tot historiograaf van Pruisen: 103, 290, 485.
Wilken, F.: 485.
Willem III, 1650–1702, stadhouder van Holland, Zeeland enz. (1672–1702), koning van Engeland (1688–1702): 218, 238.
Willem Alexander Frederik Ernst Kasimir, geb. en gest. in 1822, vierde zoon van de Erfprins der Nederlanden: 177.
Willem I Frederik, 1772–1843, koning der Nederlanden en groothertog van Luxemburg (1814/5–'40), in 1791 gehuwd met Frederica Louisa Wilhelmina van Pruisen: I, II 15, 19, 23, 31, 38, 39, 42–46, 51, 54, 58, 62, 64, 65, 72, 80, 101, 121, 136, 143, 156, 172, 173, 177, 196, 202–205, 210, 216, 217, 225, 226, 228, 232, 242, 245, 251, 259, 260, 278, 279, 282, 284, 286, 294, 296, 309, 320, 321, 323, 327–330, 333, 336, 338, 343, 344, 347, 355, 363, 365, 380, 393, 397, 417–419, 431–433, 436, 437, 439, 441, 448, 455.
Willem Frederik George Lodewijk, 1792–1849, erfprins der Nederlanden (1814–'40), sinds 1816 gehuwd met Anna Paulowna, grootvorstin van Rusland: I, II 18, 44, 65, 397.
Willem Frederik Karel, 1797–1881, tweede zoon van Willem I, in 1825 gehuwd met Louise Augusta Wilhelmina Amalia van Pruisen: 65, 434.
Willems (beter: Wilms), Johan Wilhelm, 1772–1847, Duitser, sinds 1791 muziekonderwijzer te Amsterdam, tevens componist, o.a. van het Wien Neerlands bloed: 386,
Wolf, Friedrich August (niet Wolff), 1759–1824, grondlegger van de wetenschap van de Oudheid, hoogleraar in de filologie en paedagogie (1783–1806) en welsprekendheid te Halle (1784–1806), totdat deze universiteit werd opgeheven; hoogleraar in de filologie te Berlijn (1810–'24): 465.
Wolff, Christian, 1679–1754, Duits rationalistisch wijsgeer: 112.
Wouwermans, Nederlandse schilder. Dit kan zijn één van de drie broers W.: 1. Philips (1619–'68), 2. Pieter (1623–'82), 3. Johan (1629–'66): 466.
Wyttenbach, Daniel Albert, 1746–1820, Nederlands taalgeleerde, laatstelijk hoogleraar in de oude talen en de rhetorica te Leiden, tevens bibliothecaris van de universiteitsbibliotheek aldaar (1799–1820): I, II 28, 298, 307, 308.

Zachariä von Lingental, Karl Salomon, 1769–1843, hoogleraar in de rechten te Heidelberg (1807–'43), waar hij straf- en strafprocesrecht, burgerlijk-, kerk- en leenrecht en rechtsfilosofie doceerde, lid van de Eerste Kamer in Baden (1820–'25): 59, 484.
Zillesen, Willem Jan, 1774–1834, rector van het gymnasium achtereenvolgens te Middelburg, Arnhem, Rotterdam en Amsterdam: 21.
Zoega, Jürgen (Georg), 1755–1809, Deens oudheidkundige: 255.
Zoega, Wilhad Christian, vader van Georg Zoega: 255.
Zöllner, organist uit Brunswijk: 391.
Zuylen van Nyevelt, Hugo, 1781–1853, Nederlands gezant te Constantinopel (1825–'29): 453.
Zwingli, Ulrich, 1484–1531, Zwitsers kerkhervormer: 467.

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 03053 8307